

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

**Odborný časopis Katedry histórie
Fakulty humanitných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici**

10/2007

Zostavovatelia:

Rastislav Kožiak
Imrich Nagy

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak – predseda
Imrich Nagy – tajomník

Július Alberty
Piotr Boroń (Katowice)
Miroslav Daniš (Bratislava)
Jolana Darulová
Karol Fremal
Jana Grollová (Ostrava)
Michaela Hrubá (Ústí nad Labem)
László Kiss (Eger)
Pavol Martuliak
Martin Pekár (Prešov)
Ján Steinhübel (Bratislava)
Dušan Škvarna
Michal Šmigel
Oto Tomeček
Vladimír Varinský

Recenzenti:

prof. PhDr. Július Alberty, CSc., prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.,
prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc., Mgr. Erika Juríková, PhD.,
prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., doc. PhDr. Štefan Mruškovič, CSc.,
PhDr. Radoslav Ragač, PhD., PhDr. Ján Steinhübel, CSc.,
doc. PhDr. Dušan Škvarna, PhD., doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.,
PhDr. Oto Tomeček, PhD., doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc.

OBSAH

Jubileum

CHROMEKOVÁ, V.: Jozef Gindl, CSc. (1917-1991).....	7
SNOPKOVÁ, B.: Jozef Gindl, CSc. – personálna bibliografia.....	9

* * *

Články

MALINIAK, P.: K interpretáciám najstarších písomných dokladov o osídlení Zvolenskej kotliny	58
TOMEČEK, O.: Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Staré Hory.....	70
CHLADNÁ, Z.: Kostol Premenenia Pána v Španej Doline z aspektov archívno-historického výskumu	78
DOMENOVÁ, M.: Dedičské právo a stredoveké testamenty prešovských mešťanov : Sonda k uplatneniu dedičského práva v praxi na základe analýzy testamentov a dobových právnych zbierok do roku 1526	85
KRUPOVÁ, Z.: Vývoj náboženského zloženia obyvateľov Spiša vo svetle štatistík	108
SZCZEPAŃSKI, J.: Przepływ ludzi i idei w Europie środkowej w XVIII – XIX w. : Nauka, szkolnictwo wyższe i przemysł (Freiberg – Banská Štiavnica (Schemnitz) – Kielce)	131
VASILOVÁ, D.: Záujmové aktivity študentov v oblasti samovzdelávania, sociálnej podpory, umenia a športu na Právnickej akadémii Prešovského kolégia Potiského distriktu evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku v rokoch 1850-1918	140
ČUČEK, F.: Slovinci, Slováci a bosniansko-hercegovinské peripetie od roku 1875 po berlínsky kongres	152
TIŠLIAR, P.: Národnostná a konfesijná štruktúra obyvateľstva Nitrianskeho okresu podľa výsledkov Šrobárovho sčítania z roku 1919	166
DONČOVÁ, A.: Jeden aktér jednej synody : Ľudovít Bazovský na synode evanjelickej a. v. cirkvi v roku 1921	175
RAČKO, P.: Spolkové aktivity evanjelickej a. v. mládeže v Banskej Bystrici v 1. ČSR.....	184
PECNÍK, M.: Poznámky k menovému vývoju v medzivojnovom Československu.....	192
MARTULIAK, P.: Sociálna štruktúra poľnohospodárskeho obyvateľstva na Slovensku v medzivojnovom období s prihliadnutím na časť stredoslovenských regiónov	202
KARCOL, M.: Obdobie neúspešných pokusov o „definitívne doriešenie židovskej otázky“ na Slovensku	210

ŠMIGEL, M.: Vraždy židov a komunistov na severovýchodnom Slovensku v roku 1945 – Kolbasovská tragédia	217
ŠIŠJAKOVÁ, J.: „Prípád Topoľčany“ – Protižidovský pogrom (nielen) z pohľadu dobových dokumentov	232
MARKOWSKI, A.: Dwie huty, podobna historia : Zakład Słowackiego Powstania Narodowego i Huta im. W. I. Lenina – budowa wielkiego socjalistycznego zakładu przemysłowego	241

Rozhl'ady

ALBERT, T.: Gramatické kategórie v diele <i>De Partibus Orationis Ars Minor</i> Aelia Donata v komparácii s ich súčasným poňatím	249
GROLLOVÁ, J.: Nárys vývoje základných koncepcií kresťanskej morálky v rámci stredovekej teórie výchovy	257
NAGY, I.: Paralely medzi <i>Institutio principis Christiani</i> Erazma Rotterdamského a <i>De magistratu politico</i> Martina Rakovského	272

Metodológia

KMEŤ, M.: Historik Ľudovít Haan – emblematická osobnosť slovenskej dolnozemskej society	282
BULÍNOVÁ, P.: Z výzkumu reálnych znalostí dejín 20. storočia u žiakov základných a stredných škôl v ČR	314
KMEŤ, M.: Stručne k problematike humanizácie dejepisného vyučovania	326
VASILOVÁ, D.: Využitie projektovej metódy vo vyučovaní regionálnych dejín	332

Dokumenty

KARCOL, M.: Bibliografia publikovaných príspevkov v <i>Acta historica Neosoliensia</i> 1 – 9	346
KMEŤ, M.: Výberová bibliografia k dejinám dolnozemskej Slovákov	357

Muzeológia a kultúrne dedičstvo

KOLLÁR, Š.: Muzeológia a marketing	370
ZACHAR, J. – MÁCELOVÁ, M.: Príspevok k poznaniu mestského opevnenia v Banskej Bystrici	380
BABUŠÍKOVÁ, T. – MIČEV, S.: Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici	389

Recenzie

FAGAN, B.: Malá doba ľadová: jak klima formovalo dějiny v letech 1300-1850. Praha, 2007. (O. Tomeček)	405
--	-----

KOŽUCH, M. – MAJO, J.: Pitvaroš a Pitvarošania. Pitvaroš, 2007. (J. Gomboš).....	410
Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 5. Listy slovenským přátelům. Ed. Z. Fišer. Vysoké Mýto, 2007. (P. Martuliak)	412
KOVÁČOVÁ, Anna: Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867-1918) / A Szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867-1918). Piliscsaba; Esztergom, 2006. (M. Kmet’)	415
PEKÁR, M.: Východné Slovensko 1939-1945 : Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplínskej župy. Prešov, 2007. (M. Hetényi)	420
JANAS, K.: Trenčianska župa (1940-1945) : K niektorým otázkam vzniku, existencie a fungovania verejnej správy na Trenčiansku. Trenčín, 2007. (J. Šišjaková)	422
HEITLINGEROVÁ, A.: Ve stínu holocaustu a komunizmu : Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha, 2007. (J. Šišjaková)	423

Správy

Zoznam kvalifikačných prác vypracovaných a obhájených na Katedre histórie FHV UMB v roku 2006 (M. Karcol)	425
Medzinárodné vedecké sympóziu „DEVATENÁCTÉ STOLETÍ V NÁS“ (M. Kmet’)	428
Slovenská republika (1939 – 1945) očami mladých historikov VI. v Prešove (M. Šmigel’)	430
Netradičné pramene pre výskum sociálnych dejín a „mikrodejín“ – možnosti a úskalia využitia (M. Karcol)	433

Jozef Gindl, CSc. (1917-1991)

Jozef Gindl (1917-1991)

VALÉRIA CHROMEKOVÁ

Deväťdesiat rokov je vek, ktorý len málokto z nás dožije. Keď si teraz pripomíname okrúhle jubileum narodenia kolegu Dr. J. Gindla, bohužiaľ už dávno nie je medzi nami. Tieto riadky predstavujú spomienku na časy, keď sme spoločne pracovali na katedre histórie PF v Banskej Bystrici a ktorého som si, ako kolegu, pre jeho povahové vlastnosti aj mimoriadne vážila.

Dr. Jozefa Gindla som spoznala po mojom vlastnom príchode do Banskej Bystrice, v roku 1959. V tom čase som pracovala v Stredoslovenskom múzeu, v spoločnej kancelárii s vtedajším krajským archeológom p. Gejzom Balassom, u ktorého bol Dr. Gindl častým hosťom. Ako riaditeľ kultúrneho zariadenia v Banskej Štiavnici (nepamätám sa, či bol riaditeľom archívu, alebo múzea, vtedy možno aj oboch), často prichádzal do krajského mesta, a obyčajne navštívil aj svojho priateľa. Obaja boli veľkými muzeálnymi nadšencami, takže o spoločné témy nebolo núdze. Aj napriek tomu, že obaja pracovali v odlišnej oblasti - kolega Gindl sa venoval výskumu slovenského, najmä banskoštiavnického baníctva, viedli spolu nekonečné odborné debaty, ktoré som ja – elévka histórie - s nadšením počúvala. Možno práve ich rozhovory vzbudili vo mne hlbší záujem o historický výskum v oblasti, ktorá bola pre mňa blízka.

Kolega Dr. Gindl patril medzi prvých slovenských historikov, ktorí vedecky spracovávali dejiny slovenského baníctva. Mal na to všetky predpoklady. Popri histórii bol absolventom odboru francúzština, výborne ovládal latinčinu a ako rodený Banskoštiavničan dokonale vedel nemecky (vrátane baníckej hantírky) a maďarsky slovom aj písmom. Okrem klasického humanitného vzdelania si zdokonaľoval aj technický obzor. Vo svojich päťdesiatich rokoch si opäť sadol do školských lavíc. Absolvoval niekoľkoročné večerné štúdium banskej priemyslovky. O baníctvo sa zaujímal i v širších súvislostiach. Mal peknú zbierku minerálov. Opatroval ich vo svojej obývačke v špeciálnych vitrínach a hrdo ich ukazoval návštevníkom.

Začiatkom šesťdesiatych rokov, po vzniku Pedagogického inštitútu v Martine, prešiel do pedagogického procesu. Prednášal dejiny výroby a techniky, myslím aj dejiny feudalizmu. Jeho vtedajší kolegovia spomínali, že do ranného vyučovania mal už niekoľkohodinovú vedeckú prácu za sebou, potom plnohodnotne zastal svoje miesto v pedagogickom procese. Ešte večer vládol ďalej vedecky pracovať. Hnal ho záujem, nie povinnosť, ani vidina peňazí.

Keď sa v roku 1965 zrušil inštitút v Martine, prešiel do Banskej Bystrice na katedru histórie a stal sa aj mojim kolegom. Pôsobil tu asi do roku 1970 alebo 1971. Prednášal iba dejiny výroby a techniky. Po vzniku Vlastivedného ústavu, vtedy súčasťou katedry histórie, začal vykonávať aj funkciu riaditeľa.

Kolega Dr. Gindl veľmi dobre zapadol do nového kolektívu. Svojou nekonfliktnou povahou nikoho neprovokoval, len jeho vysoké pracovné nároky vyvolávali aj nevôľu u jeho podriadených na ústave. Pokúšal sa zorganizovať projekt v spolupráci Vlastivedného ústavu s katedrou histórie, kde by sa so spojením tímu odborníkov vytvorili dobré pracovné podmienky pre vznik monografie Banskej Bystrice. Projekt bol dobrý a potrebný (dodnes neuskutočnený) a koncom 60. rokov už reálny, lebo vtedy vychádzali aj prvé slovenské monografie miest (Prešov, Levoča). Prišiel však 1968 aj so svojimi problémami. Z kolektívu vypadli tí najskúsenejší – prof. Alberty, aj sám Dr. Gindl. Neskôr už nebola nielen politická vôľa, ale ani podmienky pre tvorivú prácu v takom rozsahu.

Kolega Gindl aj počas krátkeho pobytu na našej katedre aktívne pracoval aj na svojom vedeckom raste. Získal titul kandidáta vied a dokončil aj svoju habilitačnú prácu – Banskoštiavnické banícke nástroje. Odchod z katedry mu však zabránil získať vedeckú hodnosť docenta.

Trvale pracovné zaťaženie zrejme nezostalo bez následkov na jeho zdraví. Už v priebehu po-

bytu v Banskej Bystrici mal vážnejšie problémy so srdcom, spojené aj s dlhšou pracovnou absenciou. Pamätám sa, že sme ho navštívili aj v Banskej Štiavnici, aj pri pobyte na liečení v Sliachi.

Začiatkom 70. rokov sa vrátil do Banskej Štiavnice, preto na neskoršie obdobie jeho života už nemám spomienky. Stretli sme sa ešte raz v roku 1977, keď sme s kolegyňou pani Kosírovou sprevádzali našich kolegov z družobnej fakulty - Pedagogického inštitútu L. N. Tolstého z Tuly - pri spoznávaní historických pamiatok Slovenska a zablúdili sme i do Banskej Štiavnice. Vopred sme kolegu požiadali o pomoc, a on, ochotne ako vždy, nás sprevádzal po rôznych zákutiach mesta, kde by sme sa bez jeho pomoci zaručene neboli dostali. Hoci sa už opieral o palicu strávil s nami celé dopoludnie.

Čo na záver? Kolega Gindl nás už opustil. Odišiel, ako odíde každý z nás. Škoda, že jeho pracovné úspechy sa menej dostali do povedomia ešte počas jeho života. Som rada, že po toľkých rokoch sa na neho spomenulo. Určite bol jedným z prvých slovenských historikov, ktorí sa venovali nášmu baníctvu *ad fontes*, a ktorí otvorili dvere k jeho ďalšiemu výskumu.

Jozef GINDL, CSc. (1917-1991) – personálna bibliografia

BLANKA SNOPKOVÁ

*Štátna vedecká knižnica, Banská Bystrica*POZNÁMKA K BIBLIOGRAFII

Zostavená personálna bibliografia predstavuje Jozefa Gindla, CSc. prostredníctvom pozoruhodného prehľadu jeho publikačných a vedeckých aktivít ako jedného z najvýznamnejších banských historikov na Slovensku v 2. polovici 20. storočia, zakladateľa a prvého riaditeľa Ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici, významného múzejníka, numizmatika, knihovníka a bibliografa, stredoškolského a vysokoškolského pedagóga i kultúrneho pracovníka. Prostredníctvom 120 bibliografických záznamov recenzií a citácií jeho prác dokumentuje i ohlas, ktorý jeho publikačná činnosť vyvolala medzi odbornou verejnosťou.

Viac ako 300 publikovaných vedeckých štúdií v zborníkoch, časopiseckých štáti a článkoch, biografických portrétov, recenzií i zborníkov, na ktorých sa podieľal ako redaktor či posudzovateľ, plne charakterizuje jeho zásluhy v oblasti banskohistorického výskumu. Mimoriadnu pozornosť v rámci historického spracúvania banickej minulosti Slovenska venoval dejinám baníctva mesta Banská Štiavnica i jeho regionálnym dejinám.

Značná časť jeho banskohistorickej a bibliografickej produkcie zostala len vo forme rukopisej pozostalosti, veľká časť z nej sa zachovala len v neúplnom rukopise, opise alebo koncepte. V mnohých prípadoch sa zachoval len bohatý poznámkový materiál k určitej téme. V rukopisoch zostalo aj viacero slovníkov, ktoré J. Gindl zostavil.

Jeho osobný fond spracovala v Štátnom ústrednom banskom archíve (ŠÚBA) v Banskej Štiavnici v roku 1996 Lenka Sikorová. Tvoria ho dokumenty v počte 503 inventárnych čísel rozčlenených na:

- I. Písomnosti týkajúce sa osoby pôvodcu fondu
- II. Korešpondencia
- III. Publikačná, vedecká a bádateľská činnosť
- IV. Separáty a opisy prác iných autorov
- V. Mapy, grafy, plány
- VI. Dokumentačný materiál

Do archívneho fondu bolo začlenených aj 371 kníh z pozostalosti J. Gindla. Nachádzajú sa tu aj dokumenty poukazujúce na mnohoraké civilné záľuby a verejnú angažovanosť. Bola to napr. hudba (bol úspešným mladým huslistom), filatelia (poštovú známku využíval v pedagogickom procese ako názornú vyučovaciu pomôcku), numizmatika, turistika, šach a ďalšie.

Ako vyplýva zo spomienok jeho dlhoročnej spolupracovníčky, Margity Buzalkovej: „Jozef Gindl úžasne veľa času strávil hľadaním hrozienuk, čo mu, žiaľ, zabránilo napísať aspoň jedno ucelené dielo, ktorým by obohatil históriu baníctva, hoci mal o banskoštiavnickom baníctve veľké vedomosti.“¹ Aj z tohto dôvodu by bolo vhodné v budúcnosti vydať materiál, zachovaný v rukopisoch, knižne. Mnohoraké využitie by poskytol nielen historikom, ale aj geológom, banským odborníkom, numizmatikom, múzejníkom, ochrancom prírody, archeológom či etnografom.

Predkladaná bibliografia registruje tlačenú produkciu v podobe monografií, vedeckých štúdií v zborníkoch, odborných článkoch v periodikách, publikovaných recenzií a katalógov výstav. Výbe-

¹ ŠÚBA jubiloval / Elena Kašiarová. – Spomienky Margity Buzalkovej. In: Fórum archivarov. – Roč. XI, č. 6 (2000), s. 4.

rovo dokumentuje zostavovateľskú, redakčnú a posudzovateľskú činnosť Jozefa Gindla, CSc. Do bibliografie sme nezahrnuli nevydané rukopisy, ich rozsiahly počet by si vyžiadal samostatnú publikáciu. Výnimku tvoria tzv. „bergfesty“, ktorých bol autorom resp. spoluautorom² a vybrané práce, ktoré sú často citované inými autormi. Osobitné skupiny tvoria ohlasy na dielo ako prejav jeho uznania a články venované životu a dielu J. Gindla, včítane zmienok. Bibliografia obsahuje 491 záznamov radených v rámci jednotlivých skupín abecedne. Základnú bázu údajov o publikačnej činnosti Jozefa Gindla, CSc. tvorila bibliografia jeho prác uverejnená v Spravodaji ŠÚBA (vid' záznamy č. 432, 433) a tiež štúdia O. Kuchtovej: *Publikačná činnosť Jozefa Gindla, CSc.* publikovaná v Zborníku Slovenského banského múzea, roč. XIV (1989) (vid' záznam č. 434). Uvedená bibliografia bola doplnená údajmi zo Slovenskej národnej bibliografie i ďalších sekundárnych informačných zdrojov. Dokumenty sa v prevažnej väčšine podarilo získať na priame spracovanie z knižničného fondu Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici a popísať ich de visu. Ku konečnému spracovaniu bibliografie výraznou mierou prispela i možnosť čerpať z osobného archívneho fondu Jozefa Gindla v ŠÚBA a tiež možnosť excerptovať záznamy z niektorých periodík z fondov Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici (Spravodaj ÚBA, Štiavničian, Zpravodaj vlastivedného krúžku pri vlastivednom múzeu vo Zvolene, Geologický průzkum a ďalšie). Žiaľ, uvedené tituly v zbierkach knižníc na Slovensku absentujú. Aj touto cestou sa chcem poďakovať za poskytnuté dokumenty, cenné rady a pripomienky, pracovníkom oboch inštitúcií.

KALENDÁRIUM

- 1917** Narodil sa 26. januára v Banskej Štiavnici v rodine banského úradníka, pochádzajúceho z Rumunska (Sedmohradska) Jozefa Gindla (1870 – 1937) a Kataríny, rod. Kristovej (1875 – 1939). Tu navštevoval aj ľudovú školu.
- 1937** Zmaturoval na Štátnom reálnom gymnáziu v Banskej Štiavnici (triedny profesor Ján Kašpar) a bol zapísaný na štúdium dejepisu a francúzštiny na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Tu sa začal jeho blízky vzťah k archívnictvu – navštevoval prednášky prof. A. Húščavu, počas prázdnin brigádoval v Historickom archíve mesta Banská Štiavnica a Banská Belá u prof. Vojtecha Bakera.
- 1941** 19. apríla sa jeho prvým pôsobiskom stalo Štátne gymnázium v Tnave. V septembri ho Rada mesta Banskej Štiavnice a Banskej Belej ustanovila za dočasného archívára a riaditeľa Mestského múzea (po smrti prof. V. Bakera). V decembri po odchode riaditeľa Štátneho banského múzea D. Štúra, dr. Lukáča do Bratislavy, ho Ministerstvo školstva a národnej osvety poverilo aj správou tohto múzea. Obe funkcie a tiež funkciu správcu Mestskej verejnej knižnice vykonával do 30. 9. 1942.
- 1942** 1. októbra narukoval na povinnú základnú vojenskú službu, zúčastnil sa SNP.
- 1944** 2. novembra sa vrátil do Banskej Štiavnice a opäť sa ujal svojich funkcií.
- 1945** Ukončil vysokoškolské štúdium dejepisu a francúzštiny na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave II. štátnou skúškou z dejepisu a prácou na tému: *Praveké a staroveké baníctvo*. Po obnovení vyučovania na gymnáziu v Banskej Štiavnici pôsobil od 15. apríla ako dočasný profesor. Naďalej vykonával aj funkciu archívára mesta a správcu Mestského múzea. Pracoval ako mestský kronikár, kultúrny referent MNV a zastával aj ďalšie verejné funkcie.
- 1948** V marci sa uchádzal o prijatie do služieb Povereníctva pôdohospodárstva

² Arpád Bergfest, významný banký odborník, bol poverený vyhotovením elaborátov a rešeršných správ pre potreby bankých závodov a priemyselných podnikov. V spolupráci s kolegami z Ústredného banského archívu vyhotovil množstvo týchto správ „bergfestov“, z ktorých viaceré boli veľmi vysoko hodnotené a ocenené Ministerstvom hutného priemyslu a rudných baní a ČSAV.

a pozemkovej reformy a o zadelenie k Ústrednému pôdohospodárskemu archívu v Bratislave.

1. septembra bol menovaný za profesora (získal profesorskú definitívu).

1948 – 1949 Od 1. mája 1948 do 1. mája 1949 pracoval na Povereníctve SNR pre školstvo a kultúru ako referent VII. odboru a tajomník komisie na realizáciu 11. čl. Mierovej zmluvy s Maďarskom (vrátenie archívov a kultúrnych pamiatok).

Od apríla do 31. augusta 1949 pracoval v archíve a múzeu mesta Banská Štiavnica.

1949 – 1950 Učil na gymnáziu v Banskej Štiavnici.

1950 – 1958 Od marca 1950 ako člen Prípravného výboru participoval na činnostiach súvisiacich so založením Ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici, 1. apríla sa stal jeho prvým riaditeľom. Vo funkcii pôsobil do 30. 6. 1958.

1951 V októbri bol menovaný ministrom vnútra ČSR za člena Štátnej archívnej komisie.

1956 – 1960 Bol vedúcim výskumnej skupiny v Geofonde v Banskej Štiavnici.

1958 – 1961 Od 1. 7. 1958 do 1. 5. 1961 pôsobil ako riaditeľ Banského múzea Dionýza Štúra.

1961 – 1962 Ako vedúci mimoškolskej výchovy pôsobil na Strednom odbornom učilišti Priemstavu v Banskej Štiavnici do 30. 9. 1962

1961 – 1965 Od 1. októbra 1961 pracoval vo funkcii odborného asistenta na Pedagogickom inštitúte v Martine.

1965 Absolvoval externé štúdium na Strednej priemyselnej škole baníckej v Banskej Štiavnici – odbor dobývanie rudných ložísk.

1965 – 1971 Po zlúčení Pedagogických inštitútov v Martine a v Banskej Bystrici pôsobil od septembra 1965 na novovytvorenej Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici, kde riadil Ústav pre regionálny výskum, ktorý bol špeciálnym pracoviskom Katedry histórie. Po roku 1971, v období normalizácie, stratilo pracovisko svoje pôvodné poslanie a katedra histórie bola k 31. 8. 1972 zrušená. V uvedenom období prednášal i na Vysokej škole lesníckej a drevárskej vo Zvolene.

1968 20. mája získal vedeckú hodnosť kandidáta historických vied na základe obhajoby kandidátskej dizertačnej práce *Vývoj haviarskych prác v oblasti banskoštiavnického baníctva* v odbore dejiny vied a techniky, ktorá sa konala v Historickom ústave SAV v Bratislave.

1971 – 1979 Zastával funkciu riaditeľa ŠÚBA. Ťažiskom jeho práce bol banskohistorický výskum s dôrazom na dejiny baníctva a mesta Banskej Štiavnice. Oceniť treba jeho iniciatívu pri vydávaní Spravodajcu ŠÚBA, odborného periodika, ktoré čerpal z bohatého archívneho fondu. Za uvedené roky spracoval okolo 100 banskohistorických prác.

1979 Odišiel na dôchodok.

1991 30. októbra po dlhej a ťažkej chorobe umrel v Banskej Štiavnici, kde je aj pochovaný na Evanjelickom cintoríne za Klopačkou.

1993 Štátny ústredný bankský archív odkúpil osobný fond Jozefa Gindla od jeho synovca a v roku 1996 bol tento fond spracovaný.

2001 30. októbra mu bola vo vestibule Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici odhalená pamätná tabuľa.

ČLENSTVO VO VEDECKÝCH SPOLOČNOSTIACH, VEDECKÝCH RADÁCH A KOMISIÁCH

- Člen Slovenskej historickej spoločnosti (od r. 1949)

- Člen Slovenskej numizmatickej spoločnosti
- Člen Slovenskej filatelistickej spoločnosti
- Člen Slovenskej vedecko-technickej spoločnosti
- Člen kuratória Ústredného bankého archívu (zbor zástupcov bankých podnikov a úradov, ktorého cieľom bolo zveľaďovanie baníctva) od mája 1951
- Člen Štátnej archívnej komisie od októbra 1951 (menovaný ministrom vnútra ČSR)
- Člen Slovenskej archívnej komisie a Subkomisie pre organizovanie priemyselných archívov
- Člen Hornícko-hutnickej archívnej komisie
- Člen Lesnickej archívnej komisie
- Člen Rady Ústavu SNP
- Člen Komisie pre ochranu pamiatok a prírody pri MsNV v B. Štiavnici
- Miestny odbor Matice slovenskej v Banskej Štiavnici – aktívny funkcionár
- ČSČK – aktívny funkcionár

VYZNAMENANIA, ČESTNÉ UZNANIA A PAMÄTNÉ LISTY

- Pamätná medaila prezidenta ČSSR na pamäť boja proti fašizmu pri príležitosti 20. výročia SNP (29. 8. 1964)
- Čestné uznanie Ministerstva vnútra SSR za rozvoj archívnictva (24. 4. 1975)
- Ďakovný list za príkladnú a obetavú prácu za rozvoj kultúry v okrese od Odboru kultúry ONV v Žiari nad Hronom (11. 10. 1975)
- Čestné uznanie za zásluhy o rozvoj Slovenského bankého múzea pri príležitosti 75 výročia založenia múzea (24. 10. 1975)
- Čestné uznanie a pamätná medaila Štefana Farbakyho udelené Slovenským výborom elektrotechnickej spoločnosti ČSVTS za prípravu expozície zdrojov elektrického prúdu v Banskej Štiavnici
- Ďakovný list Gymnázia v Banskej Štiavnici za svedomitú a obetavú prácu pri výchove a vzdelávaní mladej generácie (26. 1. 1987)
- Čestné uznanie za zásluhy o rozvoj mesta od Rady Mestského národného výboru v Banskej Štiavnici (12. 10. 1988)
- Čestné uznání I. stupne za mimořádné úsilí o rozvoj ČSVTS a technický pokrok československého národného hospodárství od Ústřední rady československé vědeckotechnické společnosti v Prahe (december 1988)
- Pamätný list In memoriam od BANSKOŠTIAVNICKO – HODRUŠSKÉHO BANICKEHO SPOLKU v Banskej Štiavnici (30. 10. 2001)

VÝZNAMNÉ PREDNÁŠKY A REFERÁTY

- Prednáška *Z dejín razenia Voznickej dedičnej štólne* a referát o významnej osobnosti Jána Langa von Handstadt na II. konferencii k dejinám baníctva na Slovensku, ktorá sa konala 23. – 24. 5. 1968 v Banskej Štiavnici.
- Referát o vývoji ručného rozpojovania hornín a význame banskohistorického výskumu pre banskú výrobu na Sympóziu k dejinám baníctva a hutníctva v oblasti Spišskogemerského Rudohoria, ktoré sa uskutočnilo v dňoch 11. – 12. 6. 1969 v Košiciach.
- Hlavný referát na III. konferencii k dejinám baníctva na Slovensku zameranej na problematiku *vývoja vrťacích a trhacích prác v baníctve na Slovensku*, ktorá sa konala v dňoch 3. – 4. 9. 1969 na Počúvadle pri Banskej Štiavnici.

- Prednáška venovaná *vývoju energetickej základne baníctva v Štiavnickom pohorí* prednesená na medzinárodnom sympóziu, ktoré sa konalo pri príležitosti 200. výročia založenia Katedry pre vyučovanie banských vied na banskoštiavnickej Banskej akadémii na Počúvadle pri Banskej Štiavnici v dňoch 9. – 11. 9. 1970.
- Prednáška venovaná *pokusom Juraja Langa o reformu výuky na Lesníckej akadémii v Banskej Štiavnici*, ktorá odznela na sympóziu pri príležitosti 200. výročia vydania Tereziánskeho lesného poriadku, 200. výročia začiatku výuky lesníctva na Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici a 15. výročia založenia Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene. Sympóziu sa konalo v dňoch 22. – 24. 9. 1970 vo Výskumnom ústave lesného hospodárstva vo Zvolene.
- Referát na konferencii o sociálnych a revolučných zápasoch banského robotníctva na Slovensku, ktorá sa konala 9. – 10. 9. 1974 na Počúvadle pri Banskej Štiavnici.
- Referát *Z minulosti geognostického bádania na Slovensku a v príľahých oblastiach* o praktických poznatkoch prospektorov a baníkov v minulosti na seminári *Z dejín geologických vied na Slovensku*, ktorý sa konal 29. 3. 1977.
- Príspevok *o histórii banskoštiavnického banského zdravotníctva od polovice 18. do polovice 19. storočia* na seminári o dejinách zdravotníctva v Banskej Štiavnici, ktorý sa konal 28. 9. 1978 v Banskej Štiavnici.
- Prednáška venovaná *dejinám razenia Voznickej dedičnej štôlne* na seminári k 100. výročiu dokončenia razenia tejto štôlne, dňa 16. – 18. 10. 1978.
- Prednáška *k dejinám mesta Kremnice* na sympóziu s medzinárodnou účasťou, ktoré sa konalo pri príležitosti 650. výročia udelenia mestských privilégií Kremnici v dňoch 17. – 18. 11. 1978.
- Referát venovaný *vedeckej činnosti A. Pécha* na seminári: *Súčasný stav a perspektívy spracovania dejín baníctva na Slovensku*, ktorý sa konal 27. – 29. 10. 1982 v Sklených Tepliciach.
- Príspevok venovaný *problematike stavu bansko-hutníckej produkcie na Slovensku v období 2. svetovej vojny a príčinách jej častých výkyvov* na seminári, ktorý sa konal pri príležitosti 40. výročia SNP, dňa 15. 11. 1984 v Banskej Štiavnici.
- Príspevok *k problematike činnosti haviarskej školy v Banskej Štiavnici v rokoch 1821 – 1918* na seminári k 250. výročiu vzniku prvej banskej školy na Slovensku, ktorý sa konal 27. 9. 1985 v Banskej Štiavnici.
- Prednáška na seminári k dejinám baníctva na Slovensku, venovaná 150. výročiu úmrtia A. Wehrleho (17. 12. 1985), v ktorej sa zamerával na *pedagogickú a publikačnú činnosť Ľudovíta Litschauera a jeho syna*.
- Dva spoločné príspevky s O. Tomečkom *k problematike výroby kovov pomocou priamej a nepriamej amalgamácie do začiatku 19. storočia a k problematike využívania amalgamačných metód na Slovensku po roku 1822* na medzinárodnom sympóziu k 200. výročiu založenia 1. medzinárodnej vedeckej spoločnosti na svete v Sklených Tepliciach. Podujatie sa uskutočnilo v dňoch 16. – 19. 9. 1986 na Donovaloch.
- Úvodná prednáška venovaná *životu a publikačnej činnosti G. Agricolu* na seminári k dejinám baníctva na Slovensku venovanom 150. výročiu narodenia profesorov Banskej a lesníckej akadémie – Otta Csétiho, Štefana Farbakyho a Júliusa Gretzmachera (26. 11. 1986). Jeho druhá prednáška bola venovaná *Štefanovi Farbakymu*.
- Referát *k problematike banskohistorického výskumu a jeho vplyvu na výskum dejín banského mesta* na vedeckom sympóziu *Banské mestá na Slovensku*, ktoré sa konalo 26. – 28. 5. 1987 na Počúvadle pri Banskej Štiavnici.
- Referát na seminári *o histórii banskej dopravy na Slovensku*, ktorý sa konal 26. – 27. 9.

1991 v Banskom Studenci.

BIBLIOGRAFICKÁ ČASŤ

MONOGRAFIE

1. Banská Štiavnica a okolie : Sprievodca po stavebných, umeleckých a technických pamiatkach / Jozef Vozár, **Jozef Gindl** ; Fotografie F. Ľudovít Kovács ; Nemecké preklady Ján Jancsy ; Zodp. redaktor Peter Benický ; Tech. redaktorka Milada Pruknerová. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : MsNV ; Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 250 [5] s. : fotogr. ; 19 cm. – (Aktuality ; zv. 41). – Pozn. Reg. románskych pamiatok. Reg. významnejších gotických pamiatok. Reg. významnejších renesančných pamiatok. Reg. barokových a rokokových pamiatok. Reg. klasicistických pamiatok. Reg. technických pamiatok. Reg. národných kultúrnych pamiatok. Slovníček použitých umelecko-historických výrazov. – Obsahuje kapitoly: Stavebné, umelecké a technické pamiatky v Banskej Štiavnici; Stavebné, umelecké a technické pamiatky na okolí Banskej Štiavnice; Významnejšie nápisy na stavebných a umeleckých pamiatkach v Banskej Štiavnici.

2. Banská Štiavnica a Štiavnické pohorie / L. Greguss, **J. Gindl**, P. Koričanský. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Štátne telovýchovné nakladateľstvo, 1954 (Martin : Severoslovenské tlačiarne). – 90 [6] s. : fotogr. ; 15 cm.

3. Cesta bojov a víťazstiev : Zborník k 30. výročiu Februárových udalostí o revolučnej ceste a socialistických premenách okresu Žiar nad Hronom / Zost. Ján Novák ; Redakčná rada Jozef Ivan, Milan Kalman, Ján Novák ; Lektorovali Jozef Holička, Eduard Klobušický, Vladimír Motoška ; **Autori I. časti Jozef Gindl**, Jozef Hindický, Jozef Holička ... [et al.]. – Žiar nad Hronom : OV KSS, 1978. – 166 s.

4. Cesty za poznaním minulosti : Výber dokumentov k výuke dejín feudalizmu na školách stredného Slovenska / J. Albery, **J. Gindl**, A. Kočišová ; Fotodokumentácia Otto Vojsaššák ; Technické nákresy Viliam Schmidt. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1970 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 370, [2] s. : tab., obr., fotogr. ; 25 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Bibliografía regionálnej historiografie vydanej v Stredoslovenskom vydavateľstve v Banskej Bystrici.

NEVYDANÉ RUKOPISY – VÝBER NAJČASTEJŠIE CITOVANÝCH PRÁC VČÍTANE ZÁVEREČNÝCH REŠERŠNÝCH SPRÁV, TZV. „BERGFESTOV“

5. Baníctvo a železnhutníctvo v oblasti Cinobane / **J. Gindl**. Banská Štiavnica, 1978. – Rešerš uložená v ŠÚBA, fond DSS Protokol banského súdu, inv. č. 11.

6. Baníctvo v Rudne a Brehoch / **Jozef Gindl**, Jozef Kríž. – Strojopis. – Obsahuje 3 časti: Baníctvo v Rudne a Brehoch (9 s.), Baníctvo v Rudne (9 s.), Baníctvo v Rudne (6 s.). – Banská Štiavnica : Ústredný bankský archív, 1961.

7. Baníctvo Železnej Breznice v minulosti / **Jozef Gindl**, Jozef Kríž. – Mp. – Bratislava : Geofond, 1961. – 10 s. ; 29 cm. – Cyklostylované.

8. Hospodárske a sociálne pomery slovenského baníctva a hutníctva 1918 – 1939 / **Jozef Gindl**. – Nepublikovaný elaborát pre Ústav pro výzkum rud. – Rkp.

9. K dejinám zemetrasení na Slovensku (do roku 1918) / **Jozef Gindl**. Banská Štiavnica : ŠÚBA, 1978. – Rkp.

10. Kisérleti adatok at akkumulátorok müködéséhez / J. Schenek. – Preložil **Jozef Gindl**. Budapest, 1890. – Rkp.

11. Knolla – Mlyny – Grajnár [časť II.] / **J. Gindl**. – Mp. – In: Baníctvo v okolí obcí Bindtu a Roztokov : Rešeršná správa / A. Bergfest, **J. Gindl**, J. Kubini. – Banská Štiavnica : Ústredný banský archív ; Praha : Ministerstvo hutníhó průmyslu a rudných dolů – Ústav pro výzkum rud, 1955. – S. 39 – 55. – Strojoepis.
12. Komorský dvor v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. Banská Štiavnica : ŠÚBA, 1975. – Rešeršná správa. – Rkp.
13. Prehľad vývoja banskej techniky v oblasti banskoštiavnického baníctva I, II / **Jozef Gindl**. – 575 s. : fotogr. – Habilitačná práca. – Rukopis. – Archív Slovenského banského múzea v B. Štiavnici.
14. Správa o medzinárodnom zjazde baníkov v r. 1898 / **J. Gindl**. Banská Štiavnica : ÚBA. – 3 s. – Rkp.
15. Správa o zistených údajoch o baníctve v Budimíri z prameňov ÚBA / **J. Gindl**. Banská Štiavnica : ÚBA ; Praha : Ústav pro výzkum rud. – 2 s. – Rkp.
16. Vývoj haviarskych prác v oblasti banskoštiavnického baníctva / **Jozef Gindl**. Bratislava : SAV, 1970. 491 s. : fotogr., obr. – Kandidátska dizertačná práca.
17. Z dejín baníckej školy v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. – Rkp. – Jadro práce odznelo ako prednáška prečítaná v roku 1965 pri príležitosti jubilea školy.

VEDECKÉ ŠTÚDIE PUBLIKOVANÉ

V DOMÁCIICH VEDECKÝCH ZBORNÍKOCH A ČASOPISOCH

18. Amalgamácia : (Úvod do problematiky) / **Jozef Gindl**, Otto Tomeček. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a franc. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Séria prírodovedná. Prírodné vedy III B / Zodp. redaktor Jaroslav Mazúrek ; Redakčná rada Ján Matejčík, Zdeno Ambros, Jozef Kosir ... [et al.]. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1982 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 161 – 183.
19. Amalgamácia II : Európska amalgamácia striebra / Otto Tomeček, **Jozef Gindl**. – Obr., sch. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. Rus. a nem. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy IV / Zodp. redaktor Jaroslav Mazúrek ; Redakčná rada Ján Matejčík, Ján Salaj, Zdeno Ambros ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1983 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 181 – 206.
20. Amalgamácia III : Ignác Born a jeho pobyt v Karpatskej oblasti / **Jozef Gindl**, Otto Tomeček. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a angl. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy V / Zodp. redaktor Jaroslav Mazúrek ; Redakčná rada Ľudovít Višňovský, Pavel Kršňák, Stanislav Ondrejka ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1984 (Bratislava : Západoslóvenské tlačiarne). – S. 123 – 159.
21. Amalgamácia V : Z dejín banskoštiavnického baníctva v poslednej štvrtine 18. storočia / **Jozef Gindl**, Otto Tomeček. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a angl. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy VII. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1987. – S. 181 – 196.
22. Amalgamácia VI : Novodobé amalgamačné procesy / Otto Tomeček, **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Res. rus. a nem. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy X / Zodp. redaktor Pavel Kršňák ; Redakčná rada Ľudovít Višňovský, Pavel Kršňák, Stanislav Ondrejka ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1989 (Bratislava : Západoslóvenské tlačiarne). – S. 117 – 143. – ISBN 80-08-00495-9.

23. Amalgamácia drahých kovov a amalgamačné pokusy Ignáca Borna / O. Tomeček, **J. Gindl**. In: Dějiny věd a techniky. – Roč. 20, č. 2 (1987), s. 65 – 82.
24. Amalgamácia na Slovensku po roku 1822 / **Jozef Gindl**, Otto Tomeček. – Res. nem. In: Sympóziu „200. výročie zavedenia nepriamej amalgamácie a založenia I. medzinárodnej vedeckej spoločnosti na svete“ : Zborník / Lektor Ondrej Pöss, Ján Baran, Gabriel Kunhalmi. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Dom techniky ČSVTS, 1986 (Panenské Břežany : Výzkumný ústav kovů). – S. 170 – 178.
25. Banská Štiavnica v prvej polovici 19. storočia / **Jozef Gindl**. In: Život a dielo Šándora Petőfiho a Imre Madácha : Zborník z konferencie pri 150. výročí narodenia básnikov. – Bratislava, 1973. – S. 119 – 132.
26. Banské drevo a jeho použitie v banskoštiavnickom baníctve / **Jozef Gindl**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem a rus. In: Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea 13 = Sborník muzeja lesnoj, ochotničej i derevoobrabatyvajuščej promyšlennosti = Sammelband des Forst-, Jagd- und Holzwirtschaftlichen Museums / Zostavil a vedecky zredigoval Jozef Urgela ; **Redakčná rada** Milan Durdík, Július Foltán, **Jozef Gindl**. . . [et al.] ; Recenzovali Štefan Korpeľ, Elemír Gogola, Jozef Slivka. . . [et al.]. – 1. vyd. – Antol : Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum v Antole ; Martin : Osveta, 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 191 – 202. – (Vlastivedné zborníky).
27. Banskokomorské majetky na stred. Slovensku vo svetle zrovnacích štatistík k roku 1721 / **Jozef Gindl**. – Tab. – Revíštské panstvo, Šašovské panstvo, Likavské panstvo, Lupčianske panstvo. In: Historický zborník kraja IV / Zost. Július Alberty, Miloš Štilla ; Redakčná rada Július Alberty, Vladimír Kozic, Vladimír Motoška . . . [et al.] ; Lektorovali Ján Pivovarči, František Bokes, Peter Ratkoš . . . [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 87 – 102. – (Náš kraj ; zv. 81).
28. Banskomestská marka / **Jozef Gindl**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IV 1968 / Zost. Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko . . . [et al.] ; Lektorovali Milan Badík, Juraj Bernáth, Jozef Gindl . . . [et al.]. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : Zväz slovenských novinárov, 1968 (Košice : Východoslovenské tlačiarne). – S. 147 – 152.
29. Banskoštiavnické akumulátory a cesta k nim / **Jozef Gindl**. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus a nem. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XI 1983 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Ivan Herčko, Milan Hock . . . [et al.] ; Lektorovali Teodor Szuttor, Alexander Zrebený, Ján Novák . . . [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1983 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 165 – 177. – (Vlastivedné zborníky).
30. Banskoštiavnický pobyt profesora Jána Möhlinga / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. In: Zborník banského múzea. Ročník XIV 1989 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko . . . [et al.] ; Lektorovali Alexander Ruttkay, Ivan Herčko, Rudolf Magula . . . [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum - Banské múzeum ; Martin : Osveta, 1989 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 65 – 73. – ISBN 80-217-0061-0.
31. Banskoštiavnický poludník / **Jozef Gindl**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – V rubrike: Správy. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko . . . [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 349 – 353.
32. Beginnings of blasting operations in mining / **Jozef Gindl**. In: Acta historiae rerum naturalium necnon technicarum. Special Issue 7. – Prague, 1974. – S. 24 – 38.

33. Člnková doprava a snahy o jej zavedenie v banskoštiavnických baniach / **Jozef Gindl**. In: Zborník referátov na XIX. Medzinárodnom kongrese ICOHTEC, seminári História banskej dopravy na Slovensku a seminári z príležitosti 150. výročia narodenia Dr. Karola Brančička. – Liptovský Mikuláš : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV ; Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 1993. – S. 188 – 190. – (Veda a technika v dejinách ; zv. 6).
34. Drevené výplatné znaky zo Spiša / **Jozef Gindl**. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník VI – 1970 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Anton Sopko, Ján Tibenský ... [et al.] ; Lektorovali Mária Bokesová-Uherová, Jozef Gindl, Ján Novák ... [et al.]. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1971 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 177 – 182.
35. Dva dokumenty o strieborných insigniách mesta Banskej Belej / **Jozef Gindl**. In: Sborník Slovenského banského múzea Ročník III. 1967 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Juraj Bernáth, Vojtech Bolerázsky, Bohuslav Cambel ... [et al.]. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : LUD, 1967 (Partizánske : Západoslovenské tlačiarne). – S. 153 – 156.
36. Dvadsať rokov Ústredného banského archívu v Ban. Štiavnici / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. In: Studie z dějin hornictví II. – Praha : Národní technické muzeum, 1971. – S. 16 – 36. – (Rozpravy Národního technického muzea v Praze ; zv. 49).
37. Ekonomická a spoločenská štruktúra Banskej Štiavnice v prvej štvrtine 16. storočia / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. Nem. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IX 1979 / Zost. Ján Novák ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Ján Novák... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1979 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 51 – 60. – (Vlastivedné zborníky).
38. Heraldické pramene v pamätnej knihe Ulricha Reuttera / **Jozef Gindl**. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IX. 1979 / Zost. Ján Novák ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Ján Novák... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1979 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 129 – 147. – (Vlastivedné zborníky).
39. Hutnícka výroba v Tisovci počas prvej svetovej vojny / **Jozef Gindl**. – Tab. – Pozn. Historický sborník kraja 3 / Redakčná rada Július Alberty, Vladimír Kozic, Vladimír Motoška ... [et al.] ; Lektorovali Július Alberty, Milan Gajdoš, Jozef Gindl ... [et al.] ; Zodp. redaktor Miloš Štilla. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 242 – 248. – (Náš kraj ; zv. 58).
40. Ing. Árpád Bergfest (1883-1964) / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Kronika. In: Sborník Slovenského banského múzea Ročník III. 1967 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Juraj Bernáth, Vojtech Bolerázsky, Bohuslav Cambel ... [et al.]. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : EUD, 1967 (Partizánske : Západoslovenské tlačiarne). – S. 189 – 192.
41. Ing. Jaroslav Kartusek (1931 – 1984) / **Jozef Gindl**. – Fotogr. – V rubrike: Kronika. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 367 – 368.
42. Inventár hudobných nástrojov a notového fondu rímskokatolíckeho kostola v Štiavnických Baniach z roku 1788 / **Jozef Gindl**. – Inventárny súpis. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus a nem. na s. 193 a 195. In: Hudobný archív 10 / Zost. Emanuel Muntág ; Lektorovali Richard Rybáříč,

Zdenko Nováček. – Martin : Matica slovenská, 1987 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 80 – 83. – (Teória a výskum ; Séria Vedecké zborníky).

43. Ján Nepomuk Lang z Hanstadtu (1770 – 1842) / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. rus. a nem. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XII. 1985 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Stanislav Polák, Alexander Ruttkey, Jozef Vozár, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 261 – 269. – (Vlastivedné zborníky).

44. Labutia pieseň banskoštiavnických vysokoškolákov / Oľga Kuchtová, **Jozef Gindl**. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – V rubrike: Bibliografia. – Súčasťou príspevku je bibliografia článkov zo štíavnických novín vychádzajúcich v maďarčine (ročníky 1890 – 1914) k životu, podujatiam a zvyklostiam banskoštiavnických vysokoškolákov. In: Zborník Banského múzea. Ročník XV. 1991 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Katarína Čierna, Jozef Gindl, Želmíra Grajciarová ... [et al.]. – Martin : Osveta ; Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum - Banské múzeum, 1991. – S. 375 – 382. – ISBN 80-217-0376-8.

45. Medzinárodný kongres chemikov - metalurgov v roku 1786 v Sklených Tepliciach / Otto Tomeček, **Jozef Gindl**. – Obr., fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a angl. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy VI / Zodp. redaktor Pavel Hanzel ; Redakčná rada Ľudovít Višňovský, Stanislav Ondrejka, Pavel Kršňák ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1985 (Bratislava : Západoslovenské tlačiarne). – S. 159 – 190.

46. Na margo rodinných a majetkových pomerov Jozefa Karola Hella (1713 – 1789) / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. rus. a nem. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XII 1985 / Zost. Milan Hock ; Stanislav Polák, Alexander Ruttkey, Jozef Vozár, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 95 – 99. – (Vlastivedné zborníky).

47. Na margo výskumu dejín banskobystričského regiónu za feudalizmu / **Jozef Gindl**. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici XV. História / Zodp. redaktor Jozef Gindl ; Redakčná rada Vladimír Motoška, Jozef Kosír, Ján Lietava ... [et al.]. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1969 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 129 – 140.

48. Niekoľko čít zo života kremnického podkomorného grófa Wolfganga Rolla / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – V rubrike: Materiály. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník V – 1969 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Ján Novák. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1970 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 221 – 231.

49. Obyvateľstvo Turca vo svetle úradnej štatistiky z r. 1785 / **Jozef Gindl**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Vlastivedný sborník Považia VII / Zost. Vlasta Kristenová ; Redakčná rada Dušan Halaj, Marián Klapita, Jozef Kočíš ... [et al.] ; Lektorovali Rudolf Bednárík, J. Sabaka, Fedor Gonda ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo ; Žilina : Považské múzeum a galéria, 1965 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 172 – 193.

50. Obyvateľstvo Zvolenskej stolice vo svetle úradnej štatistiky z roku 1788 / **Jozef Gindl**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Historický sborník kraja 3 / Redakčná rada Július Alberty, Vladimír Kozic, Vladimír Motoška ... [et al.] ; **Lektorovali** Július Alberty, Milan Gajdoš, **Jozef Gindl** ... [et al.] ; Zodp. redaktor Miloš Štilla. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 90 – 106. – (Náš kraj ; zv. 58).

51. Ošliador – znak príslušnosti k baníckemu stavu / **Jozef Gindl**. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. rus. a nem. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XI 1983 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Ivan Herčko, Milan Hock ... [et al.] ; Lektorovali Teodor Szuttor, Alexander Zrebený, Ján Novák ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1983 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 179 – 183. – (Vlastivedné zborníky).
52. Pečate a erb mesta Banská Belá / **Jozef Gindl**. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IX 1979 / Zost. Ján Novák ; Redakčná rada **Jozef Gindl**, Ivan Herčko, Ján Novák... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladvík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1979 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 111 – 119. – (Vlastivedné zborníky).
53. Pohľad na sociálne a rodinné pomery banskoštiavnického banského robotníka za feudalizmu a kapitalizmu / **Jozef Gindl**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici XV. História / Zodp. redaktor Jozef Gindl ; Redakčná rada Vladimír Motoška, Jozef Kosír, Ján Lietava ... [et al.]. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1969 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 7 – 34.
54. Pokusy Juraja Langa o reformu výuky na Lesníckom ústave pri Banskej akadémii v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. In: Zborník referátov na sympóziu vo Zvolene 22. – 24. septembra 1970. – Zvolen, 1971. – S. 102 – 112.
55. Práca na zostavení štatistiky železohutníckej výroby na Slovensku v rokoch 1850 – 1918 / **Jozef Gindl**. In: Vývoj železiarstva na Slovensku [8] : Zborník prednášok z pracovného stretnutia v Košickej Belej 13. – 14. 6. 1974 / Redakčne pripravil Jozef Vozár. – Praha : Technickoekonomický výskumný ústav hutníckeho priemyslu, 1974 (Košice : VSŽ). – (Výskumné a informačné práce k úlohe Dejiny československého hutníctva železa ; č. 8). – S. 53 – 56.
56. Pramene k dejinám slovenského železiarstva v Ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. In: Vývoj železiarstva na Slovensku [8] : zborník prednášok z pracovného stretnutia v Košickej Belej 13. – 14. 6. 1974 / Redakčne pripravil Jozef Vozár. – Praha : Technickoekonomický výskumný ústav hutníckeho priemyslu, 1974 (Košice : VSŽ). – (Výskumné a informačné práce k úlohe Dejiny československého hutníctva železa ; č. 8). – S. 63 – 69.
57. Prvý pokus o zriadenie prieskumného podniku v Uhorsku / **Jozef Gindl**. – Pozn. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IV – 1968 / Zost. Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Milan Badík, Juraj Bernáth, Jozef Gindl ... [et al.]. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : Zväz slovenských novinárov, 1968 (Košice : Východoslovenské tlačiarne). – S. 179 – 182.
58. Špaňodolinské výplatné znaky z roku 1739 / **Jozef Gindl**. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IV – 1968 / Zost. Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Milan Badík, Juraj Bernáth, Jozef Gindl ... [et al.]. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : Zväz slovenských novinárov, 1968 (Košice : Východoslovenské tlačiarne). – S. 153 – 156.
59. Štátny slovenský archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch. III. Oddelenie hospodárstva v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. In: Sborník Slovenského banského múzea Ročník III. 1967 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Juraj Bernáth, Vojtech Bolerázsky, Bohuslav Cambel ... [et al.]. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : LUD, 1967 (Partizánske : Západoslovenské tlačiarne). – S. 201 – 203.
60. Tradícia vrtáčich a thráčich prác na Slovensku do roku 1873 / **Jozef Gindl**. In: Vývoj vrtáčich

a ťraháčich prác v baníctve na Slovensku : III. konferencia k dejinám baníctva na Slovensku. Banská Štiavnica 3. – 4. septembra 1969. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 1971. – S. 22 – 62.

61. Tradičné metódy rozpojovania hornín v stredoslovenskom rudnom baníctve / **Jozef Gindl**. – Sch., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku V / Vedecký redaktor Ján Tibenský ; Redakčná rada Ivan Stanek, Emil Belluš, Štefan Butkovič ... [et al.]. – Bratislava : Veda, 1969 (Bratislava : Svornosť). – S. 95 – 124.

62. Tri kapitoly z dejín banskoštiavnického baníctva v 17. storočí / **Jozef Gindl**. – Graf. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Sborník Pedagogického inštitútu v Martine. Zv. 1. – Martin : Pedagogický inštitút, 1963. – S. 7 – 20.

63. Úvod do toponymie CHKO Štiavnické vrchy / **Jozef Gindl**. In: Prehľad odborných výsledkov z XXI TOP. Počúvadlo 1985 / Zost. J. Steffek. Žiar nad Hronom : ONV, 1986. – S. 77 – 117.

64. Úvod do toponymie CHKO Štiavnické vrchy / **Jozef Gindl**, Adriana Matejková. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIX 2002 / Zost. Jozef Labuda ; Redakčná rada Mikuláš Čelko, Ivan Herčko, Hubert Hilbert ... [et al.] ; Lektorovali Jozef Labuda, Ján Novák, Adriana Matejková ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2002 (Liptovský Ján : RVprint). – S. 85 – 104. – ISBN 80-88924-32-4.

65. Výroba javorového cukru na Slovensku / **Jozef Gindl**. – Obr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. In: Zborník prác Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea 6 = Sbornik rabot muzeja lesnoj, ochotničej i derevoobratyvujuščej promyšlennosti = Mitteilungen des Forst-, Jagd- und Holzwirtschaftlichen Museums / Zostavil a vedecky zredigoval Jozef Urgela ; Redakčná rada Vojtech Bukovčan, Milan Holubčík, Jozef Škultéty ; Recenzovali Koloman Benedicty, Eduard Červenka, Ladislav Dérer. – Martin : Osveta ; Antol : Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum, 1971. – S. 183 – 214.

66. Výroba kovov pomocou priamej a nepriamej amalgamácie do začiatku 19. storočia / Otto Tomeček, **Jozef Gindl**. – Sch. – Res. nem. In: Sympóziu „200. výročie zavedenia nepriamej amalgamácie a založenia I. medzinárodnej vedeckej spoločnosti na svete“ : Zborník / Lektor Ondrej Pöss, Ján Baran, Gabriel Kunhalmi. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Dom techniky ČSVTS, 1986 (Panenské Břežany : Výzkumný ústav kovů). – S. 40 – 50.

67. Vývoj energetickej základne baníctva v Štiavnickom pohorí / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník VII. 1971 / Vedecký redaktor Jozef Vlachoivič ; Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Anton Sopko, Ján Tibenský ... [et al.]. – Praha ; Bratislava : Svépomoc, 1971 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 169 – 185.

68. Vznik a osudy Deliovoho Úvodu do baníctva / **Jozef Gindl**, Heinrich Kunnert. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. – Významní profesori banskoštiavnickej akadémie (CH. T. Delius), ich vedecká činnosť a prínos pre rozvoj banských vedných disciplín. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník X. 1981 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 101 – 112. – (Vlastivedné zborníky).

69. Z dejín dopravy dreva po Hrone / **Jozef Gindl**. – Tab., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem a rus. In: Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea 14 = Sbornik muzeja lesnoj, ochotničej i derevoobratyvujuščej promyšlennosti = Sammelband des Forst-, Jagd- und Holzwirtschaftlichen Museums / Zostavil a vedecky zredigoval Jozef Urgela ; Redakčná rada Eduard Červenka, Milan Durdík, Jozef Gindl... [et al.] ; Recenzovali Ján Marko, Eugen Rónay, Pavel Hell... [et al.]. – 1. vyd. – Antol : Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum v Antole ;

- Martin : Osveta, 1987 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 183 – 194. – (Vlastivedné zborníky).
70. Z dejín horizontálnej dopravy v oblasti Štiavnického pohoria / **Jozef Gindl**. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku VII. – Bratislava : Veda, 1974. – S. 281 – 302.
71. Z dejín razenia Voznickej dedičnej štôlne / **Jozef Gindl**, Vladimír Buday. – Tab., mp. – Res. nem. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník V – 1969 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Ján Novák. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1970 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 43 – 73.
72. Z dejín výroby drasla / **Jozef Gindl**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. In: Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea 12 = Sborník muzeja lesnoj, ochotničej i derevoobrabatyvajušcej promyšlennosti = Sammelband des Forst-, Jagd- und Holzwirtschaftlichen Museums / Zostavil a vedecky zredigoval Jozef Urgela ; Redakčná rada Július Foltán, Jozef Gindl, Rudolf Jandel... [et al.] ; Recenzovali Anton Löffler, Eduard Červenka, Anton Laffers... [et al.]. – 1. vyd. Antol : Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum v Antole ; Martin : Osveta, 1983 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 131 – 145. – (Vlastivedné zborníky).
73. Z dejín výroby trhavín za feudalizmu a ich použitia v stredoslovenskom baníctve / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník VI. 1970 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Anton Sopko, Ján Tibenský ... [et al.] ; Lektorovali Mária Bokesová-Uherová, Jozef Gindl, Ján Novák ... [et al.]. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1971 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 3 – 14. – (Vlastivedné zborníky).
74. Z dejín výučby haviarov a bankých podúradníkov v oblasti banskoštiavnického baníctva / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici XV. História / Zodp. redaktor Jozef Gindl ; Redakčná rada Vladimír Motoška, Jozef Kosír, Ján Lietava ... [et al.]. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1969 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 109 – 128.
75. Z minulosti banskoštiavnickej kameňotlače / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Na s. 85 – 91 príloha: Praktický návod pre litografické rozmnožovanie – preklad z nem. orig. – Zoznam prednášok, ktoré boli litograficky rozmnožené pre poslucháčov Banskej a lesníckej akadémie. In: Kniha '91 – '92 : Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku / [Zost. Miroslava Domová] ; Lektor Jozef Telgársky. – Martin : Matica slovenská, 1993. – S. 82 – 91. – (Veda a výskum ; séria vedecké zborníky). – ISBN 80-7090-251-5.
76. Z minulosti geognostického bádania na Slovensku a v priľahlých krajinách / **Jozef Gindl**. – Fotogr., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem a rus. In: Z dejín geologických vied na Slovensku / [Zost.] Ivan Herčko ; Redakčná rada Ivan Herčko, Milan Hock, Ján Tibenský ... [et al.] ; Posudzovali Jozef Gindl, Milan Hock, Eugen Kladivík ... [et al.]. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 11 – 36.
77. Z minulosti kníhtlačiarstva v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**, Oľga Kuchtová. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – V rubrike: Štúdie a materiály. K dejinám tlačiarň na Slovensku. In: Kniha '88 : Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry / Lektorovali Ján Baláž, Jaroslav Kardoš. – 1. vyd. – Martin : Matica slovenská, 1988 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 68 – 79. – (Veda a výskum ; séria vedecké zborníky)
78. Z najstarších dejín baníctva a mesta Banskej Štiavnice / **Jozef Gindl**. – Fotogr., graf. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Niektoré problémy banského výskumu / Vedecký redaktor Karol Ugor ; Recenzenti Karol Ugor, Karol Chrupa, Baltazár Frankovič ... [et al.]. – 1. vyd. – Bratislava : SAV, 1961 (Bmo : Tisk). – S. 9 – 35.
79. Začiatky strojného vŕtania na Slovensku / **Jozef Gindl**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res.

nem. a rus. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník X. 1981 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock ... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladvík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 165 – 186. – (Vlastivedné zborníky).

80. Začiatky trhacích prác v baníctve / **Jozef Gindl**. In: Dějiny věd a techniky. – Roč. 8, č. 2 (1975), s. 89 – 98.

81. Zo starších a novších dejín amalgamácie na Slovensku / Otto Tomeček, **Jozef Gindl**. – Fotogr., obr., sch. – Bibliogr. odkazy. Res. angl. a nem. In: Zborník Banského múzea. Ročník XV. 1991 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Katarína Čierna, Jozef Gindl, Želmíra Grajciarová ... [et al.]. – Martin : Osveta ; Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum – Banské múzeum, 1991. – S. 35 – 59. – ISBN 80-217-0376-8.

82. Zo starších dejín železiarstva na strednom Slovensku / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Historický sborník kraja 3 / Redakčná rada Július Alberty, Vladimír Kozic, Vladimír Motoška ... [et al.] ; Lektorovali Július Alberty, Milan Gajdoš, Jozef Gindl ... [et al.] ; Zodp. redaktor Miloš Štíla. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 74 – 89. – (Náš kraj ; zv. 58).

ODBORNÉ PRÍSPEVKY V ZBORNÍKOCH, MONOGRAFIÁCH A PERIODIKÁCH

83. A. Kmet' – archeolog / Jozef Gindl. In: Štiavničan. – Roč. 7, č. 6 (1941), s. 1 – 2.

84. Anton Péch (1822-1895) / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3 – 4 (1977), s. 24 – 37.

85. Anton Péch (1822-1895) / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj Kultúrneho a spoločenského strediska v Banskej Štiavnici. – Č. 10 – 11 (1983), s. 19 – 33.

86. „–argentifodinam nostram Bacabana ...!“ (1321) / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 40 – 44.

87. Aurum vegetabile / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. In: Zpravodaj vlastivedného krúžku pri vlastivednom múzeu vo Zvolene. – Roč. II., č. 3 (1962), s. 3 – 14.

88. Banické znaky zo 16. storočia / **Jozef Gindl**. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Numismatické listy. – Roč. XIV, č. 5 (1959), s. 144 – 150.

89. Banská a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici : (Tézy) / **Jozef Gindl**. In: Zprávy ČSAV. – Č. 4 (1960), s. 48.

90. Banská Štiavnica / **Jozef Gindl**. In: Pamiatky a múzea. – Roč. 6 (1957), s. 2 – 6.

91. Banská Štiavnica (dejiny a pamiatky historické) / **Jozef Gindl**. In: Pamiatky a múzea. – Roč. 6, č. 1 (1957), s. 2 – 6.

92. Banská Štiavnica vo svetle štatistických dát z rokov 1715 a 1720 / **Jozef Gindl**. In: Štiavnický baník a hutník. – Roč. 2, č. 1 – 3 (1950).

93. Banské mapy v archíve mesta Banskej Štiavnice / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 119 – 121.

94. Bansko-historický výskum na pomoc geologickému prieskumu na Slovensku / **Jozef Gindl**. – Fotogr., obr. In: Geologický průzkum. – Roč. [1], č. 8 (1959), s. 227 – 229.

95. Banskoštiavnické učené spoločnosti – predchodcovia ČSVTS / **Jozef Gindl**. – In: Elektrochemické zdroje prúdu : Tatranská Lomnica hotel Slovan 17. – 20. 10. 1989. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Dom techniky ČSVTS, 1989 (Banská Bystrica : Dom techniky ČSVTS). – S. 81 – 84.

96. Banskoštiavnický grafik Fridrich Treu / **Jozef Gindl**. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In:

- Spravodaj Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava stredisko Banská Bystrica. – Č. 14 (1973), s. 73 – 83.
97. Bibliografia o živote a diele Samuela Mikoviniho / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 98 – 103.
98. Bibliografia prác A. Ch. Zipsera / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 104 – 107.
99. Bibliografia prác Emila Jurkovicha / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 107 – 109.
100. Bilancujeme a plánujeme / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 1 – 4.
101. Bilančné výsledky niektorých banskoštiavnických bankých ťažiarstiev (závodov) v rokoch 1619 – 1630 / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 50 – 54.
102. Bilančné výsledky ťažiarstva Windischleiten z rokov 1706 – 1741 / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3 – 4 (1977), s. 56.
103. Bola na území Slovenska za prvých Arpádovcov mincová výroba? / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Členský informačný bulletin pobočky SNS v Košiciach. – Roč. 4, č. 3 (1977), s. 2 – 4.
104. Cestopisné dojmy I. Sreznovského / **Jozef Gindl**. – Dojmy Izmaila Sreznovského z návštevy B. Štiavnice a jej okolia. In: Žiara socializmu. – Roč. X, č. 40 (1970), s. 3 ; č. 41 (1970), s. 3.
105. Cestou bojov a víťazstiev : (Prehľad dejín VOSR) / **Jozef Gindl**. In: Hutník : týždenník ZSNP. – Roč. 23, č. 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40 (1977).
106. Čo stálo živobytie poslucháča banskoštiavnickej akadémie v roku 1862 / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 1 – 2 (1977), s. 40.
107. Dedičná štôľňa Ferdinand v Banskej Belej a zužitkovanie dobývaného agalmatholitthu (hydromuskovitu) / **Jozef Gindl**. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 65 – 69.
108. Dejiny a súčasnosť : 25 rokov Ústredného bankého archívu v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. In: Žiara socializmu. – Roč. XVI, č. 23 (1975), s. 2 ; č. 24 (1975), s. 2.
109. Dejiny Židov v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. – Tab. – V rubrike: Pramene dejín mesta Banskej Štiavnice. In: Štiavničan. – Roč. VIII, č. 12 (1942), s. 2 – 3.
110. Demografická štatistika Banskej Štiavnice a okolia z roku 1850 / **Jozef Gindl**. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 28 – 39.
111. Dnešný stav bádania o diele neskorogotického maliara MS / **Jozef Gindl**. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici. – Č. 11 (1969). – S. 16 – 28.
112. Doplnky k životopisu a dielu kremnického gravéra Ernesta Karla / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 7, č. 1 (1980), s. 5 – 9 ; č. 2, s. 16 – 17 ; č. 3, s. 9 – 12.
113. Dva zaujímavé dokumenty / **[Jozef Gindl]**. – Tab. – O Samuelovi Ormisovi pred r. 1848 a Výkaz hospodárenia mesta Banskej Štiavnice z rokov 1760 – 1784. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 1, č. 3 (1975), s. 4 – 8.
114. Dve minciarske pečate / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Členský informačný bulletin pobočky SNS Košice. – Roč. 3, č. 2 (1976), s. 1 – 2.
115. Dve mincové jubileá a čo ďalej? / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 7, č. 4 (1980), s. 23.

116. Dve pečate Samuela Mikovinyho / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 37.
117. Dve zaujímavé dokumentárne pamiatky z Pukanca / **-gl-**. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – V rubrike: Rozhľady. In: Historický sborník kraja 3 / Redakčná rada Július Alberty, Vladimír Kozic, Vladimír Motoška ... [et al.]; Lektorovali Július Alberty, Milan Gajdoš, Jozef Gindl ... [et al.]; Zodp. redaktor Miloš Štilla. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 337 – 341. – (Náš kraj ; zv. 58).
118. Erby našich miest na poštových známkach / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 125 – 127.
119. František Xaver Riepl (1790 – 1857) / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 1 – 2 (1977), s. 31.
120. Gašpar Weindl (? – 1646) / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. In: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku [1] / Ján Tibenský ... [et al.]; Zost. Ján Tibenský; Posúdili Jozef Hučko, Jaroslav Folta. – 1. vyd. – Bratislava : Obzor, 1986 (Košice : Východoslovenské tlačiarne). – S. 109 – 112.
121. Gašpar Weindl (? – 1647) / **Jozef Gindl**. In: Pravda. – Roč. XLVIII, č. 146A (29.5.1967), s. 2.
122. Hospodárske bilancie ťažiarstva Dedičná štôľňa a Mária Pomocnica v Banskej Belej za roky 1740 – 1757 : (BSBe, spisy z r. 1758) / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 69.
123. Hospodárenie mesta Banskej Bystrice v rokoch 1748 – 1750 / **[Jozef Gindl]**. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3 – 4 (1977), s. 53 – 55.
124. Hospodárenie mesta Banskej Štiavnice v rokoch 1785 – 1791 / **[Jozef Gindl]**. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 52 – 53.
125. Cholera na Slovensku v roku 1867 / **[Jozef Gindl]**. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3 – 4 (1977), s. 46 – 48.
126. Ilegálny plagát z roku 1920, vytlačený v Banskej Štiavnici / **[Jozef Gindl]**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 1 – 2 (1977), s. 1 – 9.
127. Inštalácia Jeronýma Haydta do funkcie banského majstra / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 1 – 2 (1977), s. 26 – 27.
128. Jednotná úprava o kontovaných celkoch pre banské riaditeľstvá z roku 1869 / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 14 – 18.
129. Jozef Viliam Mařan / **Jozef Gindl**. – Fotogr., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku [2] / Zostavil Jozef Tibenský; Autorský kolektív Jozef Tibenský... [et al.]; Posúdili Marián Skladaný, Jaroslav Folta. – 1. vyd. Bratislava : Obzor, 1988 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 222 – 227.
130. K dejinám dvoch pohronských erárnych panstiev / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Šášovské panstvo. Revíštské panstvo. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 55 – 63.
131. K dejinám vyst'ahovalectva slovenských baníkov do Francúzska a Belgicka / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 94 – 97.
132. K jubileu banskoštiavnických akumulátorov / **Jozef Gindl**. In: Elektrochemické zdroje prúdu. Abstracts. = Electrochemical Power Sources = Elektrochemičeskije istočniki toka. Žilina 23. – 26. 6. 1981. – Žilina, 1981. – S. 3 – 7.
133. K šiestemu výročiu založenia Ústredného banského archívu pre Slovensko v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. In: Archivní časopis Archivní správy ministerstva vnitra v Praze. – Roč. 6, č. 2 (1956). – S. 79 – 85.

134. Karol Kořistka poslucháčom banskořtiavnickej akademie (1843 – 1847) / **Jozef Gindl.** – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŤBA. – Roč. 1, ř. 1 (1975), s. 5 – 8.
135. Kauza Benz z rokov 1677 – 1680 / **Jozef Gindl.** – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Kořiciach. – Roč. 9, ř. 3 (1982), s. 31 – 34.
136. Koľko železnej rudy a iných nerastných surovín sa vyviezlo zo Slovenska do Mařarska v rokoch 1931 – 1944 / [**Jozef Gindl.**]. – Tab. In: Spravodaj ŤBA. – Roč. 4, ř. 3 – 4 (1978), s. 81 – 82.
137. Kontrolné znaky pre voziarov z roku 1843 / **Jozef Gindl.** – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Kořiciach. – Roč. 12, ř. 2 (1985), s. 21 – 22.
138. Krátky nářtok sedemstoročnej histórie Banskej Ťtiavnice / **Jozef Gindl.** – Publikované na vnútornej strane obalu knihy. In: Banská Ťtiavnica buduje : Ťstretový územný plán, řasť 1 (úvod do problematiky plánovania) / [Frantiřek Kalivoda] ; Redakcia Jozef Gindl. – Banská Ťtiavnica ; Banská Belá : Miestny národný výbor, 1950. – 64 [2] s. – Vytlačené ako rukopis. – Na obálke uvedený podnázov: Súbore poznámok k ústretovému územnému plánu banskořtiavnickej banickej oblasti. Časť 1 (úvod do problematiky plánovania).
139. Krátky životopis profesora K. M. Ťuhajdu, autora brožúry „Der Magyarismus in Ungarn“ / [**Jozef Gindl.**]. In: Spravodaj ŤBA. – Roč. 3, ř. 3 – 4 (1977), s. 41 – 42.
140. Krátky životopis řtúrovca Benjamína Pravoslava Červenáka / [**Jozef Gindl.**]. In: Spravodaj ŤBA. – Roč. 3, ř. 3 – 4 (1977), s. 43.
141. Kremnický rytec Kriřtof Füssl bankským podnikateľom / **Jozef Gindl.** – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Kořiciach. – Roč. 5, ř. 1 (1978), s. 8 – 9.
142. Kristián Doppler, vynikajúci fyzik 19. storočia, profesor banskořtiavnickej akademie v rokoch 1847 – 1848 / [**Jozef Gindl.**]. – Bibliogr. odkazy. In: Spravodaj ŤBA. – Roč. 2, ř. 1 – 2 (1976), s. 23 – 26.
143. Liatinová náhrobná doska Polyxeny Kielmannovej z roku 1598 / [**Jozef Gindl.**]. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŤBA. – Roč. 4, ř. 1 – 2 (1978), s. 45 – 50.
144. List vynikajúceho anglického fyzika Izáka Newtona Cambridgeanovi Astonovi, neskorřiemu tajomníkovi Kráľovskej spoločnosti (1667) / [**Jozef Gindl.**]. In: Spravodaj ŤBA. – Roč. 4, ř. 3 – 4 (1978), s. 66.
145. Mapová pozostalosť Samuela Mikoviniho (1751) / [**Jozef Gindl.**]. In: Spravodaj ŤBA. – Roč. 2, ř. 1 – 2 (1976), s. 38 – 41.
146. Medaila k IV. sympóziu o dejinách baníctva (9. – 11. IX. 1970) / **J. Gindl.** – Fotogr. na 2. strane obálky. In: Numismatické listy. – Roč. XXV, ř. 5 – 6 (1970), s. 149.
147. Medzinárodný sjazd baníkov r. 1898 a Slovensko / **Gindl.** In: Rudy. – Roč. 2, ř. 11 (1954), s. 311 – 312.
148. Mince a medaily v pozostalostiach banskořtiavnických obyvateľov / **Jozef Gindl.** – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Kořiciach. – Roč. 5, ř. 4 (1978), s. 5 – 6.
149. Na margo lokalizácie sídel galských Kotínov / **Jozef Gindl.** ; Ťbersetzt von B. Nieburová. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. In: Slovenská archeológia. – Roč. XXII, ř. 1 (1974), s. 83 – 88.
150. Na margo problému rořňavského erbu a tamojřích pečatí / **Jozef Gindl.** – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Kořiciach. – Roč. 7, ř. 2 (1980), s. 3 – 4.
151. Na margo tzv. řtiavnickej zlatky / **Jozef Gindl.** – V rubrike: Správy. In: Členský informačný bulletin pobočky SNS v Kořiciach. – Roč. 4, ř. 2 (1977), s. 12 – 13.
152. Na okraj problémov súvisiacich so vznikom budínskej (Banskomestskej) marky / **Jozef Gindl.**

– V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 6, č. 4 (1979), s. 15 – 18.

153. Na pomoc bádateľom : Slovník maďarských názvov minerálov / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj Ústredného banského archívu. – Roč. 1, č. 2 (1975), s. 12 – 14.

154. Na pomoc školám- / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj Ústredného banského archívu. – Roč. 1, č. 1 (1975), s. 13 – 14.

155. Najznámejšie zahraničné archivistické časopisy / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 113.

156. Naše prvé papierové platidlá / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Členský informačný bulletin pobočky SNS v Košiciach. – Roč. 3, č. 2 (1976), s. 20 – 21.

157. Nález poľských mincí v Lipovniku / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 7, č. 4 (1980), s. 4.

158. Národné kultúrne pamiatky (v Banskej Štiavnici) / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj KaSS. – Č. 2 (1977), s. 13.

159. Národné kultúrne pamiatky : (Pokračovanie) / **Jozef Gindl**. – Komorský dvor (Kammerhof) a Belházyho dom v Banskej Štiavnici. In: Spravodaj KaSS. – Č. 3 (1978), s. 19 – 20.

160. Národné kultúrne pamiatky : (Pokračovanie) / **Jozef Gindl**. – Fritзов dom. In: Spravodaj KaSS. – Č. 4 (1979), s. 16 – 18.

161. Národné kultúrne pamiatky : (Pokračovanie) / **Jozef Gindl**. – Z tradície lesníckeho školstva. Dom Maršalkovcov ; Budova Fortúny ; Budova Strednej lesníckej technickej školy. In: Spravodaj KaSS. – Č. 6 (1981), s. 15 – [20].

162. Návrh na zriadenie mincovne v podtatranskej oblasti / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Členský informačný bulletin pobočky SNS v Košiciach. – Roč. 4, č. 1 (1977), s. 7.

163. Názvy mesiacov / [**Jozef Gindl**]. – Tab. – Názvy mesiacov slov., čes., maď., nem., poľ., chorvátsky, rumunsky. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 114.

164. Neodmysliteľný kolorit Banskej Štiavnice / **Jozef Gindl**. In: Ochrana bankských technických pamiatok na Slovensku : študijné zvesti / Zost. Ladislav Mlynka ; Recenzovali Jaroslav Liptay, Jozef Vozár. – 1. vyd. Bratislava : Alfa, 1988 (Partizánske : Západoslovenské tlačiarne). – S. 145 – 146.

165. Numizmatická časť hontianskej historickej výstavy / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 8, č. 3 (1981), s. 16 – 18.

166. Numizmatické a iné zaujímavosti dvoch pozostalostných súpisov / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 11, č. 2 (1984), s. 57 – 59.

167. Numizmatické pamiatky na banskoštiavnických Waldbürgererov / **J. J. Gindl**. – V rubrike: Pramene dejín mesta Banskej Štiavnice a Banskej Belej. In: Štiavničan. – Roč. 7, č. 27 (1942), s. 2 ; č. 28, s. 2 ; č. 29 – 30, s. 2 ; č. 31, s. 2 ; č. 32, s. 2 ; č. 33, s. 2 ; č. 34, s. 2 ; č. 35, s. 2.

168. Október 1917 a vznik samostatnej Československej republiky / **Jozef Gindl**. In: Hutník : týždenník ZSNP. – Roč. 23, č. 42 (1977).

169. Opevnenie Hornej Bieberštölnu / [**Jozef Gindl**]. – Mp. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 1 – 2 (1977), s. 10 – 13.

170. Osadenstvo kremnickej komory, Goldkunsthundlungu, rafinačných zariadení a mincovne r. 1642 / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 9, č. 1 (1982), s. 4 – 8.

171. Osadenstvo kremnickej mincovne v rokoch 1749 a 1764 / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 11, č. 3 (1984), s. 85 – 89.
172. Pamätný vojnový kríž z roku 1815 / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 9, č. 1 (1982), s. 22 – 23.
173. Pečať kremnických minciarov : Pohľad do zaujímavej minulosti / **Jozef Gindl**. – Obr. In: Žiara socializmu. – Roč. XVIII, č. 28 – 29 (1977). – [Príl.] Minciari. – Roč. V, č. 3 (1977), s. 4.
174. Pečať šamorínskych gombičkárov z roku 1613 / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 1 – 2 (1977), s. 40.
175. Peňazokazecká dielňa na Muráni / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 10, č. 4 (1983), s. 14 – 15.
176. Peröcsényi pénzlelet (1917) / **Jozef Gindl**. In: Az Érem. – Č. 1 (1980), s. 49.
177. Plán na realizáciu generálneho indexu v ŠÚBA / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 3 – 4 (1976), s. 1 – 17.
178. Pobyt Ignáca Borna na Slovensku / [**Jozef Gindl**]. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 45 – 47.
179. Počiatky bankobystrickej mincovne / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Numismatické listy. – Roč. XV, č. 5 (1960), s. 135 – 140.
180. Poddanské povinnosti obcí Šášovského panstva a ich zadĺženosť voči pozemkovej vrchnosti v polovici 18. storočia / [**Jozef Gindl**]. – Tab. – Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 27 – 31.
181. Pokrokové tradície baníctva a mesta Banskej Štiavnice / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj Ústredného banského archívu. – Roč. 1, č. 4 (1975), s. 13 – 15.
182. Pomiestne názvy banskoštiavnickej oblasti / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj Ústredného banského archívu. – Roč. 1, č. 3 (1975), s. 9 – 14.
182. „Poriadok práce fabriky na súkno a vlnený tovar prvej uhorskej účastinárskej spoločnosti v Banskej Bystrici“ / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 104 – 107.
184. Poštová známka ako vyučovacia a výchovná názorná pomôcka / **Jozef Gindl**. In: Dějepis a zeměpis ve škole. – Roč. 9, č. 5 (1966/1967), s. 139 – 140.
185. Prameň k hudobnému životu v Štiavnických Baniach / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 42 – 44.
186. Prehľad vývoja banskej administratívy na Slovensku / [**Jozef Gindl**]. – Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 3 – 4 (1976), s. 18 – 42.
187. Prehľad vývoja banskoprávných noriem na Slovensku / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj Ústredného banského archívu. – Roč. 1, č. 4 (1975), s. 9 – 12.
188. Prestavba plánu lesnej výroby podľa metrickej dĺžkovej miery / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 73 – 74.
189. Preventívne opatrenia proti otrave olovom v banskoštiavnickej centrálnej hute / [**Jozef Gindl**]. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 48 – 50.
190. Príjmy banskoštiavnickej bratskej pokladnice za roky 1882 – 1922 / [**Jozef Gindl**]. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 54 – 56.
191. Pripravujeme- / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj Ústredného banského archívu. – Roč. 1, č. 1 (1975), s. 16.
192. Príspevok k dejinám rozlučovacieho závodu kremnickej mincovne v rokoch 1802 – 1825 /

- Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 12, č. 3 (1985), s. 9 – 10.
193. Produkcia medených rúd a bilančné výsledky podnikania v rokoch 1723 – 1727 / **[Jozef Gindl]**. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 68.
194. Produkcia striebra na strednom Slovensku v rokoch 1582 – 1588 / **[Jozef Gindl]**. – Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 51.
195. Profesor Ján Nepomuk Lang z Hanstadtu / **[Jozef Gindl]**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 69 – 77.
196. Prvé použitie pušného prachu v baníctve : k 330. výročiu svetového úspechu banskoštiavnickeho baníctva / **Jozef Gindl**. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Rudy. – Roč. 5, č. 2 (1957), s. 41 – 43.
197. Regesty Antona Pécha k dejinám kremnického mincovníctva / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Členský informačný bulletin pobočky SNS v Košiciach. – Roč. 3, č. 3 (1976), s. 9 – 11.
198. Retrospektíva na našu uplynulú päťročnicu / **[Jozef Gindl]**. – Päťročnica v ŠÚBA. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 1 – 5.
199. Ridendo dicere verum / **[Jozef Gindl]**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3 – 4 (1977), s. 7 – 23.
200. Rudné bane a huty na farebné kovy v rokoch 1945 – 1946 / **[Jozef Gindl]**. – Bibliogr. odkazy. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3 – 4 (1977), s. 1 – 6.
201. Rytier Jozef Russegger / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 1 – 2 (1977), s. 28 – 30.
202. S nádejou a trepezlivosťou- / **[Jozef Gindl]**. – Pozn. In: Spravodaj Ústredného banského archívu. – Roč. 1, č. 4 (1975), s. 1 – 4.
203. S radosťou spomíname- : (Oslobodenie Banskej Štiavnice 6. 3. 1945) / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj Ústredného banského archívu. – Roč. 1, č. 2 (1975), s. 1 – 6.
204. A Selmechányai Szlovák Közpointi Bányászati Levéltár alapításának hatodik évfordulójára / **Jozef Gindl**. – Článok uverejnil aj Archivní časopis v roku 1956 na s. 79 – 85. In: Levéltári Híradó. – Roč. 6, č. 4 (1956), s. 136 – 140.
205. Sklené Teplice roku 1799 / **Jozef Gindl**. In: Slovenské kúpele. – Roč. 12, č. 2 (1970), s. 8.
206. Skomoleniny / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 120.
207. Skratky najčastejšie citovaných maďarských historických a príbuzných periodík / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 1 – 2 (1977), s. 41 – 42.
208. Skúšobnicke závažia / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 1 – 2 (1977), s. 32.
209. Slovenským ženám do pamätníka / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 102 – 103.
210. Služobná inštrukcia pre výrobcov mincových pásov z roku 1761 / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 8, č. 2 (1981), s. 11 – 15.
211. Spomienka na jednu školskú numizmatickú zbierku / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 12, č. 1 (1985), s. 26 – 28.
212. Stanovy hudobného fondu Banskej závodnej hudby pri Uhoľných baniach národného podniku, závod Handlová / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 107 – 113.
213. Stávka špaňodolinských baníkov roku 1655 / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj Ústredného banského

archívu. – Roč. 1, č. 4 (1975), s. 7 – 8.

214. Sté výročie metrickej sústavy / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj Ústredného bankého archívu. – Roč. 1, č. 1 (1975), s. 9 – 12.

215. Stredoveká pečať košických minciarov / **Jozef Gindl**. In: Slovenská numizmatika. – Roč. 3, č. (1975), s. 143 – 145.

216. Štátny ústredný banký archív / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj KaSS. – Č. 2 (1978), s. 7 – 8.

217. Štátny ústredný banký archív v Banskej Štiavnici : klenot histórie / **Jozef Gindl**. In: Žiara socializmu. – Roč. XIX, č. 29 (1978), s. 5.

218. Štefan Schenek – Štefan Farbaky / **Jozef Gindl**. – Fotogr. , obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku [2] / Zostavil Jozef Tibenský ; Autorský kolektív Jozef Tibenský... [et al.] ; Posúdili Marián Skladaný, Jaroslav Folta. – 1. vyd. – Bratislava : Obzor, 1988 (Martin : Tlačíme SNP). – S. 447 – 452.

219. Štiavnické akumulátory vyhrali konkurz / **Jozef Gindl**. In: Technické noviny. – Roč. 27, č. 26 (1980), s. 2.

220. Štiavnický historik Jozef Richter a jeho knižnica / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 6 – 22.

221. Telovýchova na banskoštiavnickej banskej a lesnej akadémii / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 78 – 101.

222. Tradícia baníctva na bauxit v Uhorsku / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 76 – 77.

223. Ústredný banký archív pre Slovensko v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. In: Štiavnický baník a hutník. – Roč. 3, č. 2 (1951).

224. Ústredný banký archív pre Slovensko v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. In: Štiavnický baník a hutník. – Roč. 4, č. 2 (1952).

225. Úvahy o založení mincovne na Spiši / **Jozef Gindl**. V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 5, č. 2 (1978), s. 18.

226. Úvodom / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj Ústredného bankého archívu v Banskej Štiavnici. – Roč. 1, č. 1 (1975), nestr. [1].

227. Úvodom / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 1 – 2 (1977), nestr. [1 – 2].

228. Valorická relácia kremnických denárov a tureckých asperov roku 1630 / **Jozef Gindl**. V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 9, č. 3 (1982), s. 35.

229. Vojenská mapa z doby sliezskych vojen / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 70.

230. Voľby kedysi a dnes / **Jozef Gindl**. In: Žiara socializmu. – Roč. XI, č. 44 (1971), s. 3 ; č. 45, s. 3 ; č. 46, s. 3 ; č. 47, s. 3 ; č. 48, s. 3.

231. Voľby v roku 1848 : pohľad do živej histórie / **Jozef Gindl**. In: Žiara socializmu. – Roč. 17, č. 32 (1976), s. 2.

232. Výdavky eráru a ťažiarstiev na banké podnikanie (okrem Hornej štólne Biber) roku 1694 / **Jozef Gindl**. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 67.

233. Výkaz o dokumentoch, týkajúcich sa minulosti kremnickej mincovne v archívnom fonde HKG v Banskej Štiavnici, ktorý opatruje ŠÚBA v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 5, č. 3 (1978), s. 8 – 9.

234. Výkaz o písomnostiach, účtoch a účtovných dokladoch, opatrovaných účtárňou Štátneho banského riaditeľstva v Banskej Štiavnici, ktoré sa majú vyskartovať / [**Jozef Gindl**]. – Za rok 1911. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3–4 (1977), s. 44–45.
235. Výkaz usadlostí a domkárov (Kleinhäusler) v obciach stredoslovenských banskokomorských panstiev na konci roku 1847, t. j. v predvečer buržoáznej revolúcie / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3–4 (1977), s. 38–40.
236. Výroba pyritu v Smolníku (1874–1948) / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3–4 (1977), s. 61–63.
237. Výsledky cementácie v Smolníku za roky 1836–1872 / [**Jozef Gindl**]. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1–2 (1978), s. 63–64.
238. Výsledky hospodárenia mesta Banskej Belej v rokoch 1776–1782 / [**Jozef Gindl**]. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3–4 (1978), s. 71–72.
239. Využití archívny materiál na dokonalé objasnenie boja a práce baníkov v minulosti / **J. Gindl**. In: Smer. – Roč. IV, č. 22 (1952), s. 7.
240. Vývoj erbu mesta Banskej Štiavnice / **Jozef Gindl**. – Obr. In: Spravodaj KaSS. – Č. 4 (1979), s. 9–12.
241. Vývoj názorov na umelecké dielo majstra MS / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj Krajskej pamiatkovej starostlivosti. – Roč. 11, č. 1969, s. 16–28.
242. Význam založenia Ústredného banského archívu / **Jozef Gindl**. In: Štiavnický baník a hutník. – Roč. 4, č. 1 a 2 (1952).
243. Význam zvolensko-dobronivského panstva pre stredoslovenské baníctvo : (Úvod do problematiky) / **-gl.** – V rubrike: Rozhľady. In: Historický sborník kraja 3 / Redakčná rada Július Alberty, Vladimír Kozic, Vladimír Motoška ... [et al.] ; Lektorovali Július Alberty, Milan Gajdoš, Jozef Gindl ... [et al.] ; Zodp. redaktor Miloš Štilla. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 331–336. – (Náš kraj ; zv. 58).
244. Z činnosti Icothec-u / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3–4 (1978), s. 115.
245. Z dejín banských kapitanátov revírných banských úradov na Slovensku / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1–2 (1978), s. 4–13.
246. Z dejín mincovej činnosti v Smolníku / **Jozef Gindl**. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1–2 (1978), s. 57–62.
247. Z dejín ochrany termálnych prameňov v Sklených Tepliciach / [**Jozef Gindl**]. – Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3–4 (1978), s. 83–93.
248. Z dejín robotníckeho hnutia v Banskej Štiavnici / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj Ústredného banského archívu. – Roč. 1, č. 3 (1975), s. 1–3.
249. Z dejín výroby brokov / [**Jozef Gindl**]. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3–4 (1978), s. 79–80.
250. Z dejín výroby umelých hnojív na Slovensku / [**Jozef Gindl**]. – Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 1–2 (1977), s. 17–25.
251. Z kultúrnych problémov nášho kraja / **Jozef Gindl**. In: Štiavnický baník a hutník. – Roč. 1, č. 5–8 (1949).
252. Z mimotriednej a mimoškolskej činnosti banskoštiavnických stredoškôľakov / **Jozef Gindl**. In: Pamätnica Banskoštiavnického gymnázia. – Banská Štiavnica : Banskoštiavnické gymnázium ; Žiar nad Hronom : ONV, 1983. – S. 106–114.
253. Z minulosti Červeného kríža v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**, J. Novák. In: Spravodaj KaSS

v Banskej Štiavnici. – Č. 8 (1981), s. 1 – 45.

254. Z minulosti puncovania na Slovensku / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 12, č. 2 (1985), s. 1 – 4.

255. Z minulosti puncovania na Slovensku do roku 1867 / **[Jozef Gindl]**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 32 – 34.

256. Za diplomatar k dejinám slovenského mincovníctva / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Správy. In: Členský informačný bulletin pobočky SNS v Košiciach. – Roč. 4, č. 4 (1977), s. 9 – 11.

257. Za práva baníkov : (Rozpomienka na prvý medzinárodný kongres baníkov vo Viedni roku 1894) / **Jozef Gindl**. – Štrajky baníkov 1898. In: Technické noviny. – Roč. 12, č. 9 (1954), s. 2.

258. Zanikol Ústredný banký archív pre Slovensko v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. In: Štiavnický baník. – Roč. VI, č. 8 (1958).

259. Zapojiť archívnu prácu a historický výskum do služieb socialistickej výstavby / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj Ústredného bankého archívu. – Roč. 1, č. 2 (1975), s. 1 – 11.

260. Zaujímavá štatistika / **[Jozef Gindl]**. – Porovnanie demografických údajov Banskej Bystrice a Banskej Štiavnice z roku 1870. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3 – 4 (1977), s. 51 – 52.

261. Zaujímavý jav na Španej doline / **Jozef Gindl**. – O výbuchoch bankého plynu. In: Život baníka. – Č. 7 (1966), s. 3.

262. Záměna striebra v kremnickej komore v rokoch 1582 – 1588 / **Jozef Gindl**. In: Informačný bulletin pobočky SNS a VSLM v Košiciach. – Roč. 12, č. 3 (1985), s. 30.

263. Zistili sme- / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj Ústredného bankého archívu. – Roč. 1, č. 2 (1975), s. 15.

264. Zistili sme- / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj Ústredného bankého archívu. – Roč. 1, č. 4 (1975), s. 15.

265. Zistili sme- / **Jozef Gindl**. – Tab. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 114 – 118.

266. Zo spomienok absolventa a profesora / **Jozef Gindl**. In: Jubilejná výročná správa gymnázia v Banskej Štiavnici. – Banská Štiavnica, 1978. – S. 35 – 37.

267. Zo starších dejín mestečka Žarnovica / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 64 – 65.

268. Zotán Gyulay (1900 – 1977) / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 122 – 125.

269. Zoznam bankých máp, ktoré sa nachádzajú vo fonde: Magistrát mesta Banskej Bystrice / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 111 – 112.

270. Zoznam kompletných povojnových bankých zahraničných časopisov v knižnici ŠÚBA / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 116 – 117.

271. Zoznam najdôležitejších bankých a hutníckych časopisov, ktoré vychádzali do roku 1918 / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3 – 4 (1977), s. 57 – 60.

272. Zoznam patentov Jozefa Murgaša z odboru rádiotelegrafie / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 78.

273. Zoznam skratiek, ktoré sa v polovici 19. storočia bežne používali / **[Jozef Gindl]**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 1 – 2 (1978), s. 128.

274. 230 rokov od založenia odbornej banskej školy v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. – V rubrike: Rozhľady. In: Historický sborník kraja 3 / Redakčná rada Július Alberty, Vladimír Kozic, Vladimír Motoška ... [et al.] ; Lektorovali Július Alberty, Milan Gajdoš, Jozef Gindl ... [et al.] ; Zodp. re-

daktor Miloš Štilla. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 342 – 345. – (Náš kraj ; zv. 58).

KATALÓGY K VÝSTAVE

275. Vývoj vrtáčich a trhacích prác v baníctve na Slovensku : Katalóg k výstave = Die Entwicklung der Bohr- und Sprengarbeiten im Bergbau der Slowakei : Katalog zur Ausstellung / **Jozef Gindl**, Štefan Frývaldský ; Zodp. redaktor Ján Novák ; Fotogr. Františka Rákayová. – **Katalóg k výstave**. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Praha : Svěpomoc, 1969 (Nitra : Nitrianske tlačiarne. – 47 s. + Viaz. obr. príl. ; 21 cm. – Zoznam dôležitejších exponátov. – Res. nem.

PUBLIKOVANÉ RECENZIE

276. Ákoš Paulinyi, Sociálne hnutie baníkov na strednom Slovensku na prelome 18. a 19. storočia. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica 1966. Strán 165 a nemecké resumé / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Historický časopis. – Roč. XV, č. 4 (1967), s. 600 – 601.

277. Alberty, J. – Gindl., J. – Kočíšová, M.: Cesty za poznaním minulosti / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Spravodaj Ústredného banského archívu. – Roč. 1, č. 1 (1975), s. 13 – 14.

278. Arbeiten aus der Bibliotheken der Bergakademie Freiberg (DDR und der Technischen Universität Miskolc). VR Ungarn, Band 2, 1977. Freiberg und Miskolc im November 1977. 151 s. / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 118.

279. Banská Bystrica. Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta. Martin, Osveta 1955 / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Historický časopis. – Roč. 5, č. 1 (1957), s. 123 – 130.

280. Hans Christian Neumann : Kostbarkeiten aus Freibergs ältester Bibliothek. Ein Streifzug in Bildern durch die Historische Bibliothek der Erweiterten Oberschule „Geschwister Scholl“ in Freiberg. S. a. 1., 86 s. / **Jozef Gindl** – Recenzia. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 119.

281. Heckenast, Nováki, Vastagh, Zoltay: A magyarországi vaskohászati története a korai középkorban. (A honfoglalástól a XIII. század közepéig.) Budapest, 1968. 253. s. / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník V – 1969 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Ján Novák. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1970 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 242 – 243.

282. Husa, V. – Petráň, J. – Šubrťová, A.: Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních. Praha, Academia 1967. 221 s. / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IV – 1968 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Milan Badík, Juraj Bernáth, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : Vydavateľstvo Zväzu slovenských novinárov, 1968 (Prešov : Východoslovenské tlačiarne). – S. 250 – 251.

283. Kiszely, Gy.: Adatok a hámoripar történetéhez különös tekintettel a borsódi vashámorokra. Történelmi évkönyve II. Miskolc 1968. s. 13 – 108 / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník V – 1969 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Ján Novák. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1970 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 241.

284. Legény, J. – Nagy, K.: Bányászati és Kohászati Lapok tartalommutatója, roč. 1 – 83 (1868 – 1950). Budapest 1967. 147 s. / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník V – 1969 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Ján Novák. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1970 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 240 – 241.

285. Mimoriadne publikácie / **Jozef Gindl**. – Recenzia knihy Júlie Chreňovej: Štruktúra ústredných orgánov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 (prehľad), ktorá vyšla v r. 1977 a recenzia publikácie Slovenské národné orgány v dokumentoch – I. zv. zameraný na SNP (na vydanie ho pripravil Elo Rákoš a vydala Archívna správa Ministerstva vnútra SSR). In: Žiara socializmu. – Roč. XIX, č. 28 (1978), s. 5.
286. Paulínyi Á.: Sociálne hnutie baníkov na strednom Slovensku na prelome 18. a 19. storočia. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica, 1966, 165 strán, nemecké resumé / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Sborník Slovenského banského múzea Ročník III. 1967 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Juraj Bernáth, Vojtech Bolerázsky, Bohuslav Cambel ... [et al.]. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : LUD, 1967 (Partizánske : Západoslovenské tlačiarne). – S. 206 – 207.
287. Péch, A. : A Selmeci bányavállalatok története. II. 1650 – 1750. – Budapest 1967. 645 s. Do tlače pripravil Kosáry Domonkos / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník V – 1969 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Ján Novák. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Svépomoc, 1970 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 239 – 240.
288. Péch, A.: Alsó Magyarország bányaművelésének története 1650 – 1750. Budapest 1967. 1246 s. Do tlače pripravil Kosáry Domonkos / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník V – 1969 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Ján Novák. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Svépomoc, 1970 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – S. 237 – 238.
289. Vozár, J. – Bolerázsky, V. – Blázy, M. – Kazanská, M.: Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprivodca po archívnych fondoch. III. Oddelenie hospodárstva v Banskej Štiavnici. Bratislava 1964, 288 strán, ruské, nemecké a anglické resumé + osobný, miestny a vecný register, 16 strán fotografií. / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Sborník Slovenského banského múzea Ročník III. 1967 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; Lektorovali Juraj Bernáth, Vojtech Bolerázsky, Bohuslav Cambel ... [et al.]. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : LUD, 1967 (Partizánske : Západoslovenské tlačiarne). – S. 201 – 203.
290. Walter Schellhas: Die Bibliothek der Bergakademie Freiberg 1766 – 1965. I. : die Entwicklung von 1766 bis 1945. Freiberg, 119 s. / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 118 – 119.
291. Zborník Slovenského banského múzea V (1969) / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Historický časopis. – Roč. XIX, č. 1 (1971), s. 106 – 107.
292. Zsámboki László: A selmeci műemlékönyvtár. Miskolc 1976. 73 s. / **Jozef Gindl**. – Recenzia. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 119 – 120.

POSUDZOVATEĽSKÁ A LEKTORSKÁ ČINNOSŤ

293. Banská Štiavnica buduje : Ústretový územný plán, časť 1 (úvod do problematiky plánovania) / [František Kalivoda] ; **Redakcia Jozef Gindl**. – Banská Štiavnica ; Banská Belá : Miestny národný výbor, 1950. – 64 [2] s. : fotogr., mp., tab. ; 29 cm. – Vytlačené ako rukopis. – Na obálke uvedený podnázov: Súbor poznámok k ústretovému územnému plánu banskoštiavnickej banickej oblasti. Časť 1 (úvod do problematiky plánovania).
294. Historický sborník kraja 3 / Redakčná rada Július Alberty, Vladimír Kozic, Vladimír Motoška ... [et al.] ; **Lektorovali** Július Alberty, Milan Gajdoš, **Jozef Gindl** ... [et al.] ; Zodp. redaktor Miloš Štilla. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967 (Banská Bystrica :

Tlačiarne SNP). – 345 [4] s. : fotogr., obr., tab. ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – (Náš kraj ; zv. 58).

295. Stredné Slovensko 9. Spoločenské vedy : Zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici / Zostavovateľ Miloš Štilla ; Redakčná rada Samuel Cambel, Karol Fremal, Jozef Kočiš ... [et al.] ; **Posudzovatelia** Jozef Butvin, Pavel Bosák, Karol Fremal, **Jozef Gindl** ... [et al.]. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 1990 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 390 [5] s. : fotogr., obr., mp., tab. – Bibliogr. Odkazy. Pozn. – ISBN 80-217-0172-2

296. Z dejín geologických vied na Slovensku / [Zost.] Ivan Herčko ; Redakčná rada Ivan Herčko, Milan Hock, Ján Tibenský ... [et al.] ; **Posudzovali Jozef Gindl**, Milan Hock, Eugen Kladivík ... [et al.] – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 285 [6] s. : fotogr. ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. a obsah rus. a nem.

297. Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea 12 = Sbornik muzeja lesnoj, ochotničej i derevoobratyvajuščej promyšlennosti = Sammelband des Forst-, Jagd- und Holzwirtschaftlichen Museums / Zostavil a vedecky zredigoval Jozef Urgela ; **Redakčná rada** Július Foltán, **Jozef Gindl**, Rudolf Jandel ... [et al.] ; Recenzovali Anton Löffler, duard Červenka, Anton Laffers... [et al.]. – 1. vyd. – Antol : Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum v Antole ; Martin : Osveta, 1983 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 278 [7] s. : fotogr., obr., mp., tab., grafy. ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. a obsah nem. a rus. – (Vlastivedné zborníky).

298. Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea 13 = Sbornik muzeja lesnoj, ochotničej i derevoobratyvajuščej promyšlennosti = Sammelband des Forst-, Jagd- und Holzwirtschaftlichen Museums / Zostavil a vedecky zredigoval Jozef Urgela ; **Redakčná rada** Milan Durdík, Július Foltán, **Jozef Gindl**... [et al.] ; Recenzovali Štefan Korpel', Elemír Gogola, Jozef Slivka... [et al.]. – 1. vyd. – Antol : Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum v Antole ; Martin : Osveta, 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 271 [6] s. : fotogr., obr., mp., tab., grafy. ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. a obsah nem. a rus. – (Vlastivedné zborníky).

299. Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea 14 = Sbornik muzeja lesnoj, ochotničej i derevoobratyvajuščej promyšlennosti = Sammelband des Forst-, Jagd- und Holzwirtschaftlichen Museums / Zostavil a vedecky zredigoval Jozef Urgela ; **Redakčná rada** Eduard Červenka, Milan Durdík, **Jozef Gindl**... [et al.] ; Recenzovali Ján Marko, Eugen Rónay, Pavel Hell... [et al.]. – 1. vyd. – Antol : Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum v Antole ; Martin : Osveta, 1987 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 236 [4] s. : fotogr., obr., mp., tab., grafy ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. a obsah nem. a rus. – (Vlastivedné zborníky).

300. Zborník Múzea v Antole 15 = Sbornik muzeja v Antole = Sammelband des Museums in Antol / Zostavil a vedecky redigoval Jozef Urgela ; **Redakčná rada** Eduard Červenka, Milan Durdík, **Jozef Gindl**... [et al.] ; Recenzovali Eduard Červenka, Peter Garaj, Rudolf Jandel... [et al.]. – 1. vyd. – Antol : Slovenské národné múzeum – Múzeum v Antole ; Martin : Osveta, 1989 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 251 [4] s. : Fotogr., obr., mp., tab., grafy ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. a obsah nem. a rus. – (Vlastivedné zborníky). – ISBN 80-217-0107-2.

301. Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici XV. História / **Zodp. redaktor Jozef Gindl** ; Redakčná rada Vladimír Motoška, Jozef Kosír, Ján Lietava ... [et al.]. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1969 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 140 [3] s. : fotogr., obr., tab. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn.

302. Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IV – 1968 / **Zodp. redaktor Ján Novák** ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; **Lektorovali** Milan Badík, Juraj Bernáth, **Jozef Gindl** ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : Vydavateľstvo Zväzu slovenských novinárov, 1968 (Prešov : Východoslovenské tlačiarne). – 252 [4] s. : fotogr., mp., sch., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Obsah nem.

303. Zborník Slovenského banského múzea. Ročník V – 1969 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Ladislav Sombathy, Anton Sopko ... [et al.] ; **Lektorovali Jozef Gindl**, Ivan Herčko, Ján Novák. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Svépomoc, 1970 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – 245 s. : fotogr., obr., mp., sch., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. a obsah nem.
304. Zborník Slovenského banského múzea. Ročník VI. 1970 / Zodp. redaktor Ján Novák ; Redakčná rada Ján Novák, Anton Sopko, Ján Tibenský ... [et al.] ; **Lektorovali** Mária Bokesová-Uherová, **Jozef Gindl**, Ján Novák ... [et al.]. – Praha ; Bratislava : Svépomoc, 1971 (Nitra : Nitrianske tlačiarne). – 181. [3] s. : fotogr., obr., tab. ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – (Vlastivedné zborníky).
305. Zborník Slovenského banského múzea. Ročník VIII. 1977 / Zost. Ján Novák ; **Redakčná rada Jozef Gindl**, Ivan Herčko, Ján Novák ... [et al.] ; **Lektorovali Jozef Gindl**, Ivan Herčko, Bohuslav Kostický. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1977 (Martin : Tlačiarne SNP). – 287 [5] s. : obr., mp., tab. ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. a obsah nem. – (Vlastivedné zborníky).
306. Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IX. 1979 / Zost. Ján Novák ; **Redakčná rada Jozef Gindl**, Ivan Herčko, Ján Novák... [et al.] ; **Lektorovali Jozef Gindl**, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1979 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 309 [4] s. : fotogr., obr., tab. ; 23 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – (Vlastivedné zborníky).
307. Zborník Slovenského banského múzea. Ročník X. 1981 / Zost. Milan Hock ; **Redakčná rada Jozef Gindl**, Ivan Herčko, Milan Hock... [et al.] ; **Lektorovali Jozef Gindl**, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 305 [8] s. : fotogr., obr., tab. ; 23 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. a obsah nem. a rus. – (Vlastivedné zborníky).
308. Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XII 1985 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko... [et al.] ; **Lektorovali** Stanislav Polák, Alexander Ruttkay, Jozef Vozár, **Jozef Gindl**... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 351 [8] s. : fotogr., mp., obr., tab. ; 24 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. a obsah nem a rus. – (Vlastivedné zborníky).
309. Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; **Lektorovali** Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, **Jozef Gindl** ... [et al.] – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987 (Banská Bystrica : Tlačiarne Slovenského národného povstania). – 367 [8] s. : fotogr., obr., tab. mp. ; 24 cm. – Bibliogr. Odkazy. Pozn. Res. a obsah nem. a rus. – (Vlastivedné zborníky).
310. Zborník Banského múzea. Ročník XV. 1991 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; **Lektorovali** Katarína Čierna, **Jozef Gindl**, Želmíra Grajciarová ... [et al.]. – Martin : Osveta ; Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum – Banské múzeum, 1991. – 387 [2] s. : fotogr., tab., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. a obsah angl. a nem. – ISBN 80-217-0376-8.

OHLASY NA DIELO – RECENZIE

311. Banská Štiavnica a okolie : sprievodca po stavebných, umeleckých a technických pamiatkach / Jozef Vozár, **Jozef Gindl**. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : MsNV ; Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968. – 250 [5] s. – (Aktuality ; zv. 41).
 Rec.: Banská Štiavnica a okolie / G. Balaša. – Recenzia. In: Spravodaj Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici. – Č. 11 (1969). – S. 138.

312. – 314. Cesty za poznaním minulosti : Výber dokumentov k výuke dejín feudalizmu na školách stredného Slovenska / **J. Albery**, J. Gindl, A. Kočišová. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1970.

Rec.: Albery, J. – Gindl, J. – Kočišová, A.: Cesty za poznaním minulosti : výber dokumentov k výuke dejín feudalizmu na školách stredného Slovenska. 1. vyd. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1970. 372 s. / J. Doruľa. – Bibliogr. odkazy. In: Slovenská reč. – Roč. 38, č. 1 (1973), s. 52 – 55.

Rec.: Cesty za poznaním minulosti : (J. Albery, J. Gindl a A. Kočišová „Cesty za poznaním minulosti“, Kniha) / J. Ballová. In: Maticné čítanie. – Roč. 36, č. 13 (1971), s. 5.

Rec.: J. Albery – J. Gindl – A. Kočišová, Cesty za poznaním minulosti. Výber dokumentov k výuke dejín feudalizmu na školách stredného Slovenska. Stredoslovenské vydavateľstvo, 1970. Strán 370. / J. Vozár. In: Historický časopis. – Roč. XIX, č. 3 (1971), s. 459 – 461.

315. Niekoľko črt zo života kremnického podkomorného grófa Wolfganga Rolla / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník V – 1969. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1970. – S. 221 – 231.

Rec.: J. Gindl, Niekoľko črt zo života kremnického podkomorského grófa Wolfganga Rolla. Zborník Slovenského banského múzea V, 1969, str. 221 – 231. / L. Nemeškal. In: Numismatické listy. – Roč. XXIX, č. 3 – 4 (1974), s. 59 – 60.

OHLASY NA DIELO – CITÁCIE (Výber)

316. – 317. Amalgamácia : (Úvod do problematiky) / **Jozef Gindl**, Otto Tomeček. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Séria prírodovedná. Prírodné vedy III B / Zodp. redaktor Jaroslav Mazúrek. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1982. – S. 161 – 183.

Cit. Európska nepriama amalgamácia a slovenské baníctvo / Jozef Vozár ; Vedecký redaktor Pavel Hapák ; Recenzent Ján Novák. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1988 (Martin : Tlačiarne SNP). – 149 s. : obr., tab. + obrazová príl. [12] s. – (Z dejín vied a techniky ; zv. XIII). – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. – [citované na s. 12, 15].

Cit. Chémia na Banskoštiavnickej banickej akadémii v 18. storočí a jej prínos pre rozvoj chemickej vedy III. : (Anton Ruprecht) / Otto Tomeček. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy XI / Zodp. redaktor Stanislav Ondrejka ; Redakčná rada L. Višňovský, P. Kršňák, S. Ondrejka ... [et al.] – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Brno : Tisk). – S. 291 – 316. – ISBN 80-08-01262-5. – [citované na s. 313].

318. – 319. Amalgamácia II : Európska amalgamácia striebra / Otto Tomeček, **Jozef Gindl**. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy IV / Zodp. redaktor Jaroslav Mazúrek. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1983. – S. 181 – 206.

Cit. Európska nepriama amalgamácia a slovenské baníctvo / Jozef Vozár ; Vedecký redaktor Pavel Hapák ; Recenzent Ján Novák. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1988 (Martin : Tlačiarne SNP). – 149 s. : obr., tab. + obrazová príl. [12] s. – (Z dejín vied a techniky ; zv. XIII). – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. – [citované na s. 32, 33, 38].

Cit. Chémia na Banskoštiavnickej banickej akadémii v 18. storočí a jej prínos pre rozvoj chemickej vedy III. : (Anton Ruprecht) / Otto Tomeček. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy XI / Zodp. redaktor Stanislav Ondrejka ; Redakčná rada L. Višňovský, P. Kršňák, S. Ondrejka ... [et al.] – 1.

- vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Brno : Tisk). – S. 291 – 316. – ISBN 80-08-01262-5. – [citované na s. 313].
320. – 322. Amalgamácia III : Ignác Born a jeho pobyt v Karpatskej oblasti / **Jozef Gindl**, Otto Tomeček. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy V / Zodp. redaktor Jaroslav Mazúrek. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1984. – S. 123 – 159.
- Cit. Európska nepriama amalgamácia a slovenské baníctvo / Jozef Vozár ; Vedecký redaktor Pavel Hapák ; Recenzent Ján Novák. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1988 (Martin : Tlačiarne SNP). – 149 s. : obr., tab. + obrazová príl. [12] s. – (Z dejín vied a techniky ; zv. XIII). – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. – [citované na s. 18, 22].
- Cit. Chémia na Banskostiavnickej baníckej akadémii v 18. storočí a jej prínos pre rozvoj chemickej vedy III. : (Anton Ruprecht) / Otto Tomeček. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy XI / Zodp. redaktor Stanislav Ondrejka ; Redakčná rada L. Višňovský, P. Kršňák, S. Ondrejka ... [et al.] – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Brno : Tisk). – S. 291 – 316. – ISBN 80-08-01262-5. – [citované na s. 313].
- Cit. Zjazd banských a hutníckych odborníkov v Sklených Tepliciach roku 1786 / Kán Novák. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Sympóziu „200. výročie zavedenia nepriamej amalgamácie a založenia I. medzinárodnej vedeckej spoločnosti na svete“ : zborník / Lektor Ondrej Pöss, Ján Baran, Gabriel Kunhalmi. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Dom techniky ČSVTS, 1986 (Panenské Břežany : Výzkumný ústav kovů). – S. 58 – 71. – [citované na s. 68].
323. Amalgamácia drahých kovov a amalgamačné pokusy Ignáca Borna / O. Tomeček, **J. Gindl**. In: Dějiny věd a techniky. – Roč. 20, č. 2 (1987), s. 65 – 82.
- Cit. Chémia na Banskostiavnickej baníckej akadémii v 18. storočí a jej prínos pre rozvoj chemickej vedy III. : (Anton Ruprecht) / Otto Tomeček. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy XI / Zodp. redaktor Stanislav Ondrejka ; Redakčná rada L. Višňovský, P. Kršňák, S. Ondrejka ... [et al.] – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Brno : Tisk). – S. 291 – 316. – ISBN 80-08-01262-5. – [citované na s. 313].
324. Amalgamácia na Slovensku po roku 1822 / **Jozef Gindl**, Otto Tomeček. – Res. nem. In: Sympóziu „200. výročie zavedenia nepriamej amalgamácie a založenia I. medzinárodnej vedeckej spoločnosti na svete“ : Zborník / Lektor Ondrej Pöss, Ján Baran, Gabriel Kunhalmi. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Dom techniky ČSVTS, 1986. – S. 170 – 178.
- Cit. Európska nepriama amalgamácia a slovenské baníctvo / Jozef Vozár ; Vedecký redaktor Pavel Hapák ; Recenzent Ján Novák. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1988 (Martin : Tlačiarne SNP). – 149 s. : obr., tab. + obrazová príl. [12] s. – (Z dejín vied a techniky ; zv. XIII). – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. – [citované na s. 133].
325. – 326. Anton Pěch (1822-1895) / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj Kultúrneho a spoločenského strediska v Banskej Štiavnici. – Č. 10 – 11 (1983), s. 19 – 33.
- Cit. Život a dielo Antona Pěcha / Ján Novák. – In: Zborník prednášok k dejinám baníctva na Slovensku : Seminár k životu a dielu G. Schweitzera a A. Pěcha 6. septembra 1995 / Zodpovedný redaktor Ivan Herčko – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 1995 (Banská Štiavnica : Coprint). – S. 49 – 56. – ISBN 80-85579-12-X. – [citované na s. 49].
- Cit. Život a dielo Antona Pěcha / Ján Novák. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 229 – 236. – [citované na s.

229].

327. – 328. Anton Péch (1822-1895) / **Jozef Gindl**. In: Spravodaj ŠÚBA. – Roč. 3, č. 3 – 4 (1977), s. 24 – 37.

Cit. Život a dielo Antona Pécha / Ján Novák. – In: Zborník prednášok k dejinám baníctva na Slovensku : Seminár k životu a dielu G. Schweitzera a A. Pécha 6. septembra 1995 / Zodpovedný redaktor Ivan Herčko – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 1995 (Banská Štiavnica : Coprint). – S. 49 – 56. – ISBN 80-85579-12-X. – [citované na s. 49 a 52].

Cit. Život a dielo Antona Pécha / Ján Novák. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 229 – 236. – [citované na s. 229].

329. – 330. Aurum vegetabile / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. In: Zpravodaj vlastivedného krúžku pri vlastivednom múzeu vo Zvolene. – Roč. II., č. 3 (1962), s. 3 – 14.

Cit. Daniel Fischer / Ján Tibenský. – Bibliogr. Odkazy. Pozn. – In: Biografické štúdie 11 / Zostavil Augustín Maťovčík ; Lektorovali Daniel Okáli, Ján Tibenský. – Martin : Matica slovenská, 1984 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 66 – 75. – (Teória a výskum ; Vedecké zborníky). – [citované na s. 75].

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 48].

331. Banické znaky zo 16. storočia / **Jozef Gindl**. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Numismatické listy. – Roč. XIV, č. 5 (1959), s. 144 – 150.

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 63].

332. – 333. Baníctvo a železnohutníctvo v oblasti Cinobane / **J. Gindl**. Banská Štiavnica, 1978. – Rešerš uložená v ŠÚBA, fond DSS Protokol banského súdu, inv. č. 11.

Cit. Z banickej minulosti Lovinobane od konca 16. do 18. storočia / Ján Žilák. – Obr., tab., fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XI. 1983 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Ivan Herčko, Milan Hock ... [et al.] ; Lektorovali Teodor Szuttor, Alexander Zrebený, Ján Novák ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1983 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 131 – 141. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 140].

Cit. Z dejín baníctva a hutníctva v Cinobani / Ján Žilák. – Fotogr., obr. tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XVII. 1995 / Zost. Ivan Herčko ; Redakčná rada Roland Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock ... [et al.] ; Lektorovali Ivan Herčko, Milan Hock, Eugen Kladvík ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Gradus, 1995 (Banská Bystrica : Litografia). – S. 103 – 122. – ISBN 80-901392-6-4. – [citované na s. 108, 110, 112, 113, 118].

334. – 339. Banská Štiavnica a okolie : sprievodca po stavebných, umeleckých a technických pamiatkach / Jozef Vozár, **Jozef Gindl**. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : MsNV ; Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968. – 250 [5] s. – (Aktuality ; zv. 41).

- Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 69].
- Cit. Domy Galérie Jozefa Kollára ako námet pre realizáciu environmentálnej a regionálnej výchovy / Gabriela Marková. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Res. angl. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XXI. 2007 / Zost. Jozef Labuda ; Redakčná rada Milan Durbák, Ivan Herčko, Elena Kašiarová ... [et al.] ; Lektorovali M. Čelková, M. Durbák, I. Herčko ... [et al.]. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2007 (Liptovský Ján : RVprint). – S. 99 – 107. – ISBN 80-217-0376-8. – [citované na s. 106].
- Cit. Hĺbenie šachty Hieronym a sprístupňovanie šachty Žofia v banskobelianskom revíri v prvej polovici 20. storočia / Eugen Kladivík. – Fotogr., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. – In: Zborník banského múzea. Ročník XIV 1989 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Alexander Ruttkay, Ivan Herčko, Rudolf Magula ... [et al.]. – 1. vyd. Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum - Banské múzeum ; Martin : Osveta, 1989 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 23 – 45. – ISBN 80-217-0061-0. – [citované na s. 23].
- Cit. Slovenská historiografia obdobia neskorého feudalizmu v rokoch 1960 – 1975 / Jozef Vozár / Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – In: Historický časopis. – Roč. 24, č. 1 – 2 (1976), s. 57 – 87. – [citované na s. 65].
- Cit. Súčasný stav ochrany technických pamiatok na Slovensku / Ladislav Mlynka. – Fotogr., tab. – Bibliogr. odkazy. – In: Ochrana banských technických pamiatok na Slovensku : študijné zvesti / Zost. Ladislav Mlynka ; Recenzovali Jaroslav Liptay, Jozef Vozár. – 1. vyd. – Bratislava : Alfa, 1988 (Partizánske : Západoslovenské tlačiarne). – S. 13 – 27. – [citované na s. 27].
- Cit. Z dejín výtvarného umenia Banskej Štiavnice – snahy o zriadenie galérie / Mária Čelková. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. a nem. – In: Zborník Banského múzea. Ročník XV. 1991 / Zost. Milan Hock. – Martin : Osveta ; Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum – Banské múzeum, 1991. – S. 305 – 337. – ISBN 80-217-0376-8. – [citované na s. 308, 312, 315, 323].
340. Banská Štiavnica buduje : Ústretový územný plán, časť 1 (úvod do problematiky plánovania) / [František Kalivoda] ; Redakcia Jozef Gindl. – Banská Štiavnica ; Banská Belá : Miestny národný výbor, 1950. – 64 [2] s.
- Cit. Banská Štiavnica v minulosti a prítomnosti (v kresbe a grafike) / Mária Čelková. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Res. rus. a nem. – In: Zborník banského múzea. Ročník XIV. 1989 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Alexander Ruttkay, Ivan Herčko, Rudolf Magula ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum - Banské múzeum ; Martin : Osveta, 1989 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 149 – 175. – ISBN 80-217-0061-0. – [citované na s. 150, 153].
341. Bansko-historický výskum na pomoc geologickému prieskumu na Slovensku / **Jozef Gindl**. In: Geologický průzkum. – Roč. [1], č. 8 (1959), s. 227 – 229.
- Cit. 25. výročí založení Ústředního banského archívu pre Slovensko v Banské Štiavnici / Jiří Schenk. – Fotogr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Studie z dějin hornictví 8. – Praha : Národní technické muzeum, 1978. – S. 183 – 208. – (Rozpravy Národního technického muzea v Praze ; zv. 70). – [citované na s. 194].
342. Banskoštiavnický grafik Fridrich Treu / **Jozef Gindl**. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In:

Spravodaj Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava stredisko Banská Bystrica. – Č. 14 (1973), s. 73 – 83.

Cit. Banská Štiavnica v minulosti a prítomnosti (v kresbe a grafike) / Mária Čelková. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Res. rus. a nem. – In: Zborník banského múzea. Ročník XIV. 1989 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Alexander Ruttkay, Ivan Herčko, Rudolf Magula ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum - Banské múzeum ; Martin : Osveta, 1989 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 149 – 175. – ISBN 80-217-0061-0. – [citované na s. 159].

343. Beginnings of blasting operations in mining / **Jozef Gindl**. In: Acta historiae rerum naturalium necnon technicarum. Special Issue 7. – Prague, 1974. – S. 24 – 38.

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 61].

344. – 345. Cesty za poznaním minulosti : Výber dokumentov k výuke dejín feudalizmu na školách stredného Slovenska / **J. Alberty**, J. Gindl, A. Kočišová. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1970.

Cit. Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Donovaly / Oto Tomeček. – In: Acta Historica Neosoliensia 6/2003. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2003 (Banská Bystrica : TRIAN). – S. 5 – 12. – ISBN 80-88945-74-7. – [citované na s. 8].

Cit. Problémy výučby dejepisu na školách / Július Alberty. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 39, č. 4 – 5 (1991), s. 511 – 527. – [citované na s. 513].

346. Drevené výplatné znaky zo Spiša / **Jozef Gindl**. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník VI – 1970. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1971. – S. 177 – 182.

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 63].

347. Dva dokumenty o strieborných insígniách mesta Banskej Belej / **Jozef Gindl**. In: Sborník Slovenského banského múzea Ročník III. 1967. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : ĽUD, 1967. – S. 153 – 156.

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 44].

348. Dvadsať rokov Ústredného banského archívu v Ban. Štiavnici / **Jozef Gindl**. – In: Studie z dějin hornictví II. – Praha : Národní technické muzeum, 1971. – S. 16 – 36.

Cit. 25. výročí založení Ústředného banského archívu pre Slovensko v Banské Štiavnici / Jiří Schenk. – Fotogr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Studie z dějin hornictví 8. – Praha : Národní technické muzeum, 1978. – S. 183 – 208. – (Rozpravy Národního technic-

- kého múzea v Praze ; zv. 70). – [citované na s. 194, 205].
349. – 350. Ekonomická a spoločenská štruktúra Banskej Štiavnice v prvej štvrtine 16. storočia / **Jozef Gindl**. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IX. 1979. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1979. – S. 51 – 60.
- Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 69].
- Cit. Podnikateľský rod Ederů ze Štávnice / Václav Štěpán. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 169 – 202. – [citované na s. 170, 171].
351. Heraldické pramene v pamätnej knihe Ulricha Reuttera / **Jozef Gindl**. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IX. 1979. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1979. – S. 129 – 147.
- Cit. Pamätník banskoštiavnického waldbürgera Ulricha Reuttera / Oľga Kuchtová. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XVII. 1995 / Zost. Ivan Herčko ; Redakčná rada Roland Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock ... [et al.] ; Lektorovali Ivan Herčko, Milan Hock, Eugen Kladivík ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Gradus, 1995 (Banská Bystrica : Litografia). – S. 163 – 171. – ISBN 80-901392-6-4. – [citované na s. 165, 167].
352. – 354. Hospodárske a sociálne pomery slovenského baníctva a hutníctva 1918 – 1939 / **Jozef Gindl**. – Nepublikovaný elaborát pre Ústav pro výzkum rud. – Rkp.
- Cit. Baníctvo na Slovensku na prelome 30. – 40. rokov 20. storočia / Tibor Takáč. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. rus. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XI. 1983 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Ivan Herčko, Milan Hock ... [et al.] ; Lektorovali Teodor Szuttor, Alexander Zrebený, Ján Novák ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1983 (Banská Bystrica : Tlačiarene SNP). – S. 19 – 35. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 28].
- Cit. Baníctvo na Slovensku v rokoch 1854 – 1938 : hospodársky, sociálny a politický vývoj / Jaroslav Mazúrek ; Recenzenti Miloň Dohnal, Miloš Trapl, Pavol Martuliak, Karol Fremal ; Technická úprava Ivan Bugáň. – 1. vyd. – Martin : vl. nákladom, 2000. – 368 s. : obr., fotogr., mp., tab., grafy. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a angl. – ISBN 80-968487-6-3. – [citované na s. 258].
- Cit. Hospodársky, sociálny a politický vývin slovenského baníctva po vzniku Československa / Jaroslav Mazúrek. – Tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl., rus. a franc. In: Historický časopis. – Roč. 34, č. 1 (1986), s. 37 – 63. – [citované na s. 37, 51].
355. Hutnícka výroba v Tisovci počas prvej svetovej vojny / **Jozef Gindl**. – Tab. – Pozn. Historický sborník kraja 3. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967. – S. 242 – 248. – (Náš kraj ; zv. 58).
- Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 –

74. – [citované na s. 54].

356. K šiestemu výročiu založenia Ústredného banského archívu pre Slovensko v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. In: Archivní časopis Archivní správy ministerstva vnitra v Praze. – Roč. 6, č. 2 (1956), s. 79-85.

Cit. 25. výročí založení Ústredného banského archívu pre Slovensko v Bánské Štiavnici / Jiří Schenk. – Fotogr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Studie z dějin hornictví 8. – Praha : Národní technické muzeum, 1978. – S. 183 – 208. – (Rozpravy Národního technického muzea v Praze ; zv. 70). – [citované na s. 193, 194].

357. Komorský dvor v Banskej Štiavnici / **Jozef Gindl**. Banská Štiavnica : ŠÚBA, 1975. – Rešeršná správa. Rkp.

Cit. Technická keramika z archeologického výskumu Komorského dvora v Banskej Štiavnici / Jozef Labuda. – Obr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. a nem. – V rubrike: Materiálové štúdie. – In: Zborník Banského múzea. Ročník XV. 1991 / Zost. Milan Hock. – Martin : Osveta ; Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum – Banské múzeum, 1991. – S. 217 – 241. – ISBN 80-217-0376-8. – [citované na s. 239].

358. Medzinárodný kongres chemikov - metalurgov v roku 1786 v Sklených Tepliciach / Otto Tomeček, **Jozef Gindl**. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy VI. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1985. – S. 159 – 190.

Cit. Chémia na Banskoštiavnickej banickej akadémii v 18. storočí a jej prínos pre rozvoj chemickej vedy III. : (Anton Ruprecht) / Otto Tomeček. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy XI / Zodp. redaktor Stanislav Ondrejka ; Redakčná rada L. Višňovský, P. Kršňák, S. Ondrejka ... [et al.] – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Brno : Tisk). – S. 291 – 316. – ISBN 80-08-01262-5. – [citované na s. 314].

359. – 361. Na margo lokalizácie sídel galských Kotínov / **Jozef Gindl** ; Übersetzt von B. Nieburová. In: Slovenská archeológia. – Roč. XXII, č. 1 (1974), s. 83 – 88.

Cit. Archeologické výskumy na Starom meste a problematika najstaršieho osídlenia Banskej Štiavnice / Jozef Labuda. – Obr., fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. rus. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XII. 1985 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Stanislav Polák, Alexander Ruttkay, Jozef Vozár, **Jozef Gindl** ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 29 – 45. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 31].

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 53].

Cit. Štiavnické kapelky, hampurky na skúšanie rudy v archeologických nálezoch / Jozef Labuda. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Res. nem. – V rubrike: Štúdie a materiály. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XXI. 2007 / Zost. Jozef Labuda ; Redakčná rada Milan Durbák, Ivan Herčko, Elena Kašiarová ... [et al.] ; Lektorovali M. Čelková, M. Durbák, I. Herčko ... [et al.]. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2007 (Liptovský Ján : RVprint). – S. 7 – 16. – ISBN 80-217-0376-8. – [citované na s. 15].

362. Niekoľko črt zo života kremnického podkomorného grófa Wolfganga Rolla / **Jozef Gindl**. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník V – 1969. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Svě-42

pomoc, 1970. – S. 221 – 231.

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 70].

363. Numizmatické pamiatky na banskoštiavnických Waldbürgerov / **J. J. Gindl**. In: Štiavničan. – Roč. 7, č. 27 (1942), s. 2 ; č. 28, s. 2 ; č. 29 – 30, s. 2 ; č. 31, s. 2 ; č. 32, s. 2 ; č. 33, s. 2 ; č. 34, s. 2 ; č. 35, s. 2.

Cit. Pamätník banskoštiavnického waldbürgera Ulricha Reuttera / Oľga Kuchtová. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XVII 1995 / Zost. Ivan Herčko ; redakčná rada Roland Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock ... [et al.] ; lektorovali Ivan Herčko, Milan Hock, Eugen Kladivík ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Gradus, 1995 (Banská Bystrica : Litografia). – S. 163 – 171. – ISBN 80-901392-6-4. – [citované na s. 166].

364. Obyvateľstvo Turca vo svetle úradnej štatistiky z r. 1785 / **Jozef Gindl**. In: Vlastivedný sborník Považia VII / Zost. Vlasta Kristenová. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo ; Žilina : Považské múzeum a galéria, 1965. – S. 172 – 193.

Cit. Výskum vývoja obyvateľstva na Slovensku v predštatistickom období do roku 1850 / Mária Kohútová. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 31, č. 3 (1983), s. 437 – 445. – [citované na s. 439].

365. Obyvateľstvo Zvolenskej stolice vo svetle úradnej štatistiky z roku 1788 / **Jozef Gindl**. In: Historický sborník kraja 3. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967. – S. 90 – 106. – (Náš kraj ; zv. 58).

Cit. Výskum vývoja obyvateľstva na Slovensku v predštatistickom období do roku 1850 / Mária Kohútová / Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 31, č. 3 (1983), s. 437 – 445. – [citované na s. 439].

366. – 367. Počiatky bansko-bystrickej mincovne / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Numismatické listy. – Roč. XV, č. 5 (1960), s. 135 – 140.

Cit. Bádanie o dejinách stredovekých miest na Slovensku / Richard Marsina / Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. XX, č. 2 (1972), s. 187 – 204. – [citované na s. 196].

Cit. Slovenská historiografia o období včasného a rozvinutého socializmu (1960 – 1975) / Richard Marsina / Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 24, č. 1 – 2 (1976), s. 23 – 48. – [citované na s. 34].

368. – 371. Pohľad na sociálne a rodinné pomery banskoštiavnického banského robotníka za feudalizmu a kapitalizmu / **Jozef Gindl**. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici XV. História / Zodp. redaktor Jozef Gindl. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1969. – S. 7 – 34.

Cit. Baníctvo na Slovensku v rokoch 1854 – 1938 : hospodársky, sociálny a politický vývoj / Jaroslav Mazúrek ; Recenzenti Miloň Dohnal, Miloš Trapl, Pavol Martuliak, Karol Fremal ; Technická úprava Ivan Bugaň. – 1. vyd. – Martin : vl. nákladom, 2000. – 368 s. : obr., fotogr., mp., tab., grafy. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a angl. – ISBN 80-968487-6-3. – [citované na s. 64, 168, 169, 177, 178, 181, 186].

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš

- Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 63].
- Cit. Gustáv Kazimír Zechenter – kremnický banský lekár / Jaroslav Mazúrek. – Tab. Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. rus. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XI. 1983 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Ivan Herčko, Milan Hock ... [et al.] ; lektorovali Teodor Szuttor, Alexander Zrebený, Ján Novák ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1983 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 59 – 78. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 66, 67, 68].
- Cit. Gustáv Kazimír Zechenter – Laskomerský v slovenských dejinách / Jaroslav Mazurek ml.. – Fotogr., mp. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – In: Stredné Slovensko 9. Spoločenské vedy : zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici / Zostavovateľ Miloš Štilla ; Redakčná rada Samuel Cambel, Karol Fremal, Jozef Kočiš ... [et al.] ; Posudzovatelia Jozef Butvin, Pavel Bosák, Karol Fremal, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Martin : Osveta ; Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 1990 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 154 – 172. – ISBN 80-217-0172-2. – [citované na s. 172].
372. – 374. Prehľad vývoja banskej techniky v oblasti banskoštiavnického baníctva I, II / **Jozef Gindl**. – 575 s. : fotogr. – Habilitačná práca. – Rukopis. – Archív Slovenského banského múzea v B. Štiavnici.
- Cit. Banskoštiavnická úprava rúd a jej technický vývoj / Milan Hock. – Obr., sch. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. – In: Štúdie z dejín banskej techniky / Zost. Jozef Vozár ; Vedecký redaktor Ján Tibenský ; Recenzent František Špaldon. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1985 (Liptovský Mikuláš : Tlačiarne SNP). – S. 52 – 86. – (Z dejín vied a techniky na Slovensku ; zv. XI). – [citované na s. 56, 61].
- Cit. Technický vývoj banskoštiavnickej úpravy rúd / Milan Hock. – Obr. – Bibliogr. odkazy. – Res. rus. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XII. 1985 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko... [et al.] ; Lektorovali Stanislav Polák, Alexander Ruttkay, Jozef Vozár, Jozef Gindl... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 77 – 94. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 84, 86].
- Cit. Wattové parné stroje používané na pohon čerpadiel v erárnych baniach banskoštiavnického rudného revíru / Eugen Kladivík.. – Fotogr., obr. – Bibliogr. odkazy. Res. nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IX 1979 / Zost. Ján Novák ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Ján Novák... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1979 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 197 – 215. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 198].
375. Prvé použitie pušného prachu v baníctve : k 330. výročiu svetového úspechu banskoštiavnického baníctva / **Jozef Gindl**. – In: Rudy. – Roč. 5, č. 2 (1957), s. 41 – 43.
- Cit. Prvé použitie strelného prachu v baníctve : (Freiberská legenda – banskoštiavnická skutočnosť) / Jozef Vozár ; Recenzoval J. Vlachovič ; Preklad resumé E. Gerlická. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Z dejín vied a techniky na Slovensku VIII / Vedecký redaktor Ján Tibenský. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1977. – S. 73 – 88. – [citované na s. 74].
376. Špaňodolinské výplatné znaky z roku 1739 / **Jozef Gindl**. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník IV – 1968 / Zost. Ján Novák. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Bratislava : Zväz slovenských novinárov, 1968. – S. 153 – 156.
- Cit. Osobitné platidlá v banskom sektore na Slovensku v minulosti / Elena Sikorová. – In: Fórum archivárov. – Roč. XI, č. 3 (2000). – S. 8 – 16. – [citované na s. 11].

377. Štiavnický historik Jozef Richter a jeho knižnica / [Jozef Gindl]. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Spravodaj ŠŤUBA. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1976), s. 6 – 22.
- Cit. Príspevok ku kultúrnemu obrazu Slovenska v prvej polovici 18. storočia / Viliam Čičaj. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl., rus. a franc. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 24, č. 1 – 2 (1976), s. 711 – 726. – [citované na s. 718].
378. – 380. Tradícia vrtáčich a trhacích prác na Slovensku do roku 1873 / Jozef Gindl. In: Vývoj vrtáčich a trhacích prác v baničtvě na Slovensku : III. konferencia k dejinám baničtvě na Slovensku. Banská Štiavnica 3. – 4. septembra 1969. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 1971. – S. 22 – 62.
- Cit. Dejiny baničtvě na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 61].
- Cit. Prvé použitie strelného prachu v baničtvě : (Freiberská legenda – banskoštiavnická skutočnosť) / Jozef Vozár ; Recenzoval J. Vlachovič ; Preklad resumé E. Gerlická. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Z dejín vied a techniky na Slovensku VIII / Vedecký redaktor Ján Tibenský. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1977. – S. 73 – 88. – [citované na s. 74].
- Cit. Slovenská historiografia obdobia neskorého feudalizmu v rokoch 1960 – 1975 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 24, č. 1 – 2 (1976), s. 57 – 87. – [citované na s. 66].
381. – 385. Tradičné metódy rozpojovania hornín v stredoslovenskom rudnom baničtvě / Jozef Gindl. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku V. – Bratislava : Veda, 1969 (Bratislava : Svornosť). – S. 95 – 124.
- Cit. Baničtvě na Slovensku v rokoch 1854 – 1938 : hospodársky, sociálny a politický vývoj / Jaroslav Mazúrek ; Recenzenti Miloš Dohnal, Miloš Trapl, Pavol Martuliak, Karol Fremal ; Technická úprava Ivan Bugaň. – 1. vyd. – Martin : vl. nákladom, 2000. – 368 s. : obr., fotogr., mp., tab., grafy. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a angl. – ISBN 80-968487-6-3. – [citované na s. 55].
- Cit. Dejiny baničtvě na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 60].
- Cit. Nemechanické rozpojovanie v rudných baniach na Slovensku v rokoch 1800 – 1938 / Rudolf Magula. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XVII 1995 / Zost. Ivan Herčko ; Redakčná rada Roland Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock ... [et al.] ; Lektorovali Ivan Herčko, Milan Hock, Eugen Kladivík ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Gradus, 1995 (Banská Bystrica : Litografia). – S. 25 – 39. – ISBN 80-901392-6-4. – [citované na s. 35].
- Cit. Prvé použitie strelného prachu v baničtvě : (Freiberská legenda – banskoštiavnická skutočnosť) / Jozef Vozár ; Recenzoval J. Vlachovič ; Preklad resumé E. Gerlická. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Z dejín vied a techniky na Slovensku VIII / Vedecký redaktor Ján Tibenský. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1977. – S. 73 – 88. – [citované na s. 73, 74, 86].
- Cit. Slovenská historiografia obdobia neskorého feudalizmu v rokoch 1960 – 1975 / Jozef Vozár

/ Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 24, č. 1–2 (1976), s. 57–87. – [citované na s. 66, 80].

386. – 387. Tri kapitoly z dejín banskoštiavnického baníctva v 17. storočí / **Jozef Gindl**. – In: Sborník Pedagogického inštitútu v Martine. Zv. 1. – Martin : Pedagogický inštitút, 1963. – S. 7–20.

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919–1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33–74. – [citované na s. 47].

Cit. Prvé použitie strelného prachu v baníctve : (Freiberská legenda – banskoštiavnická skutočnosť) / Jozef Vozár ; Recenzoval J. Vlachovič ; Preklad resumé E. Gerlická. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Z dejín vied a techniky na Slovensku VIII / Vedecký redaktor Ján Tibenský. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1977. – S. 73–88. – [citované na s. 74].

388. Výroba javorového cukru na Slovensku / **Jozef Gindl**. – In: Zborník prác Lesníckeho, drevárskoho a poľovníckeho múzea 6. – Martin : Osveta ; Antol : Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum, 1971. – S. 183–214.

Cit. Andrej Brestenský ako bernoľákovec a prekladateľ / Milan Petráš. – Bibliogr. odkazy. In: Zborník referátov na vedeckých seminároch z príležitosti 130. výročia založenia Bratislavského lekárskeho prírodovedného spolku a 200. výročia narodenia Antona Brestenského. – Liptovský Mikuláš : Spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV ; Vysoká vojenská technická škola ČSSR, 1987. – S. 174–177. – [citované na s. 176].

389. – 390. Výroba kovov pomocou priamej a nepriamej amalgamácie do začiatku 19. storočia / Otto Tomeček, **Jozef Gindl**. – In: Sympóziu „200. výročie zavedenia nepriamej amalgamácie a založenia I. medzinárodnej vedeckej spoločnosti na svete“ : zborník. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Dom techniky ČSVTS, 1986. – S. 40–50.

Cit. Európska nepriama amalgamácia a slovenské baníctvo / Jozef Vozár ; Vedecký redaktor Pavel Hapák ; Recenzent Ján Novák. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1988 (Martin : Tlačiarne SNP). – 149 s. : obr., tab. + obrazová príl. [12] s. – (Z dejín vied a techniky ; zv. XIII). – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. – [citované na s. 38].

Cit. Chémia na Banskoštiavnickej baníckej akadémii v 18. storočí a jej prínos pre rozvoj chemickej vedy III. : (Anton Ruprecht) / Otto Tomeček. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy XI / Zodp. redaktor Stanislav Ondrejka ; Redakčná rada L. Višňovský, P. Kršňák, S. Ondrejka ... [et al.] – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991 (Brno : Tisk). – S. 291–316. – ISBN 80-08-01262-5. – [citované na s. 313].

391. – 399. Vývoj energetickej základne baníctva v Štiavnickom pohorí / **Jozef Gindl**. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník VII. 1971. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1971. – S. 169–185.

Cit. Čerpacie zariadenia poháňané ľudskou a zvieracou silou v banskoštiavnickom rudnom revíri / Eugen Kladvík. – Obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. rus. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XII 1985 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Stanislav Polák, Alexander Ruttkay, Jozef Vozár, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 47–75. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 59, 60, 61, 64, 72].

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919–1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského ban-

- ského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 60].
- Cit. Didaktické využitie náučných chodníkov a lokalít pre geologicko-geografické exkurzie na príklade CHKO Štiavnické vrchy / Jaroslav Mazúrek. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Res. franc. a rus. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Prírodné vedy IX / Zodp. redaktor Pavel Kršňák ; Redakčná rada Ľ. Višňovský, J. Mazúrek, S. Ondrejka. – 1. vyd. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1987. – S. 161 – 194. ISBN 80-08-00072-4. – [citované na s. 193].
- Cit. Slovenská historiografia obdobia neskorého feudalizmu v rokoch 1960 – 1975 / Jozef Vožár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 24, č. 1 – 2 (1976), s. 57 – 87. – [citované na s. 66].
- Cit. Technika v rozvoji Slovenska v prvej polovici 19. storočia / Eugen Kladivík. – Fotogr., obr., sch. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – In: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku [2] / Zostavil Jozef Tibenský ; Autorský kolektív Jozef Tibenský... [et al.] ; Posúdili Marián Skladaný, Jaroslav Folta. – 1. vyd. – Bratislava : Obzor, 1988 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 201 – 207. – [citované na s. 202].
- Cit. Vodnostlpcové čerpacie stroje v banskoštiavnickom rudnom revíre / Eugen Kladivík. – Obr., fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 93 – 142. – [citované na s. 140].
- Cit. Vodohospodársky systém v banskoštiavnickom rudnom revíri a jeho funkcia v minulosti / Ján Novák. – Obr., fotogr., mp., tab. – Bibliogr. odkazy. Zoznam skratiek. Res. nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník VIII. 1977 / Zost. Ján Novák ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Ján Novák... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Bohuslav Kostický. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1977 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 109 – 141. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 23].
- Cit. Vznik prvých vodných nádrží v banskoštiavnickom rudnom revíre v 16. storočí / Ján Novák. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a angl. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XVI. 1993 / Zost. Jozef Labuda ; Redakčná rada Pavol Demko, Roland Gindl, Ivan Herčko... [et al.] ; Lektorovali Pavol Demko, Milan Hock, Eugen Kladivík... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Gradus, 1993 (Vrútky : Nadas - AFGH). – S. 25 – 33. – ISBN 80-901392-3-X – [citované na s. 26].
- Cit. Z histórie plavenia dreva na východnom Slovensku / Viliam Miškay. – Fotogr., obr., mp. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea 11 = Sborník muzeja lesnoj, ochotničej i derevoobratyvuajuščeje promyšlenosti = Sammelband des Forst-, Jagd- und Holzwirtschaftlichen Museums / Zostavil a vedecky zredigoval Jozef Urgela ; Redakčná rada Július Foltán, Ján Králik, Rudolf Jandel... [et al.] ; Recenzovali Ján Novák, Vojtech Korim, Koloman Benedicty... [et al.]. – 1. vyd. – Antol : Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum v Antole ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 143 – 159. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 143].
400. Vývoj erbu mesta Banskej Štiavnice / **Jozef Gindl**. – Obr. In: Spravodaj KaSS. – Č. 4 (1979), s. 9 – 12.
- Cit. Výsledky archeologického výskumu v Banskej Štiavnici / Štefánia Tóthová. – Mp., obr., fotogr. – Bibliogr. odkazy. Res. nem. – In: Banské mestá na Slovensku : zborník príspevkov zo sympózia ... / Zostavovateľ a vedecký redaktor Richard Marsina ; Posúdil Ján Novák. –

Martin : Osveta ; Žiar nad Hronom : ONV. – S. 50 – 66. – ISBN 80-217-0191-9. – [citované na s. 65].

401. – 402. Vývoj haviarskych prác v oblasti banskoštiavnického baníctva / **Jozef Gindl**. Bratislava : SAV, 1970. 491 s. : 221 obr., 76 fotogr. – Kandidátska dizertačná práca.
- Cit. Baníctvo na Slovensku v rokoch 1854 – 1938 : hospodársky, sociálny a politický vývoj / Jaroslav Mazúrek ; Recenzenti Miloš Dohnal, Miloš Trapl, Pavol Martuliak, Karol Fremal ; Technická úprava Ivan Bugáň. – 1. vyd. – Martin : vl. nákladom, 2000. – 368 s. : obr., fotogr., mp., tab., grafy. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a angl. – ISBN 80-968487-6-3. – [citované na s. 49, 187].
- Cit. Nemechanické rozpojovanie v rudných baniach na Slovensku v rokoch 1800 – 1938 / Rudolf Magula. – Obr., fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a angl. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XVII 1995 / Zost. Ivan Herčko ; Redakčná rada Roland Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock ... [et al.] ; Lektorovali Ivan Herčko, Milan Hock, Eugen Kladivík ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Gradus, 1995 (Banská Bystrica : Litografia). – S. 25 – 39. – ISBN 80-901392-6-4. – [citované na s. 26, 31, 37].
403. Vznik a osudy Deliovhov Úvodu do baníctva / **Jozef Gindl**, Heinrich Kunnert. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník X. 1981 / Zost. Milan Hock. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981. – S. 101 – 112.
- Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 66].
404. – 410. Z dejín horizontálnej dopravy v oblasti štiavnického pohoria / **Jozef Gindl**. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku VII. – Bratislava : Veda, 1974. – S. 281 – 302.
- Cit. Baníctvo na Slovensku v rokoch 1854 – 1938 : hospodársky, sociálny a politický vývoj / Jaroslav Mazúrek ; Recenzenti Miloš Dohnal, Miloš Trapl, Pavol Martuliak, Karol Fremal ; Technická úprava Ivan Bugáň. – 1. vyd. – Martin : vl. nákladom, 2000. – 368 s. : obr., fotogr., mp., tab., grafy. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a angl. – ISBN 80-968487-6-3. – [citované na s. 59, 123].
- Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 62].
- Cit. Dejiny exaktných vied na Slovensku od polovice 19. storočia do roku 1918 / Ondrej Pöss ; Vedecký redaktor Pavel Hapák ; Recenzent Luboš Nový. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1987. – 152 s. : fotogr., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. – (Z dejín vied a techniky na Slovensku ; zv. XII). – [citované na s. 27].
- Cit. Gabriel Mikuláš Schweitzer / Eugen Kladivík. In: Zborník prednášok k dejinám baníctva na Slovensku : seminár k životu a dielu G. Schweitzera a A. Pécha 6. septembra 1995 / Zodpovedný redaktor Ivan Herčko – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 1995 (Banská Štiavnica : Coprint). – S. 20 – 26. – ISBN 80-85579-12-X. – [citované na s. 26].
- Cit. Slovenská historiografia obdobia neskorého feudalizmu v rokoch 1960 – 1975 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč.

- 24, č. 1 – 2 (1976), s. 57 – 87. – [citované na s. 66].
- Cit. Technika v rozvoji Slovenska v prvej polovici 19. storočia / Eugen Kladivík. – Fotogr., obr., sch. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – In: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku [2] / Zostavil Jozef Tibenský ; Autorský kolektív Jozef Tibenský... [et al.] ; Posúdili Marián Skladaný, Jaroslav Folta. – 1. vyd. – Bratislava : Obzor, 1988 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 201 – 207. – [citované na s. 203].
- Cit. Z činnosti profesora Banskej akadémie Františka Reichetzerera / Ivan Herčko. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník X. 1981 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 113 – 135. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 133].
411. – 413. Z dejín razenia Voznickej dedičnej štôlne / **Jozef Gindl**, Vladimír Buday. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník V. – 1. vyd. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1970. – S. 43 – 73.
- Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 61].
- Cit. Gustáv Richter / Eugen Kladivík. – Fotogr., sch. – Bibliogr. odkazy. In: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku [2] / Zostavil Jozef Tibenský ; Autorský kolektív Jozef Tibenský... [et al.] ; Posúdili Marián Skladaný, Jaroslav Folta. – 1. vyd. Bratislava : Obzor, 1988 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 632 – 635. – [citované na s. 635].
- Cit. Voznícká dedičná štôľňa z geologického hľadiska / Ivan Herčko. – Bibliogr. odkazy. Res. rus. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník X. 1981 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 213 – 223. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 222].
414. Z dejín výroby trhavín za feudalizmu a ich použitia v stredoslovenskom baníctve / **Jozef Gindl**. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník VI. 1970. – Praha ; Bratislava : Svěpomoc, 1971. – S. 3 – 14.
- Cit. Habsburský panovnícky dvor a slovenské baníctvo v 16. – 18. storočí / Jozef Vozár / Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. a franc. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 38, č. 6 (1990), s. 819 – 843. – [citované na s. 832].
415. – 417. Z dejín výučby haviarov a bankých podúradníkov v oblasti banskoštiavnického baníctva / **Jozef Gindl**. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici XV. História / Zodp. redaktor Jozef Gindl. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo ; Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1969. – S. 109 – 128.
- Cit. Baníctvo na Slovensku v rokoch 1854 – 1938 : hospodársky, sociálny a politický vývoj / Jaroslav Mazúrek ; Recenzenti Miloň Dohnal, Miloš Trapl, Pavol Martuliak, Karol Fremal ; Technická úprava Ivan Bugaň. – 1. vyd. – Martin : vl. nákladom, 2000. – 368 s. : obr., fotogr., mp., tab., grafy. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a angl. – ISBN 80-968487-6-3. – [citované na s. 63, 158].
- Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského ban-

ského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 66].

Cit. Vývoj banskej správy, administratívy a banského školstva v druhej polovici 19. storočia / Jaroslav Mazúrek. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – In: Acta historica Neosoliensia : ročenka katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela II./1999 / Vedecký redaktor Vladimír Varinský ; Rtedakčná rada Július Alberty, Milan Myška, Adam Suchonski ... [et al.] ; Recenzenti Július Alberty, Karol Fremal, Vojtech Korim ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1999. – S. 151 – 157. – ISBN 80-8055-344-0. – [citované na s. 153].

418. Z minulosti geognostického bádania na Slovensku a v priľahlých krajinách / **Jozef Gindl**. In: Z dejín geologických vied na Slovensku / [Zost.] Ivan Herčko. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981. – S. 11 – 36.

Cit. Vývoj geologických a mineralogických vied a výskumov na Slovensku v prvej polovici 19. storočia / Ivan Herčko. – Fotogr., obr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku [2] / Zostavil Jozef Tibenský ; Autorský kolektív Jozef Tibenský... [et al.] ; Posúdili Marián Skladaný, Jaroslav Folta. – 1. vyd. Bratislava : Obzor, 1988 (Martin : Tlačiarne SNP). – S. 32 – 43. – [citované na s. 36].

419. – 422. Z najstarších dejín baníctva a mesta Banskej Štiavnice / **Jozef Gindl**. – In: Niektoré problémy banského výskumu / Vedecký redaktor Karol Ugor. – Bratislava : SAV, 1961. – S. 9 – 35.

Cit. Baníctvo v Banskej Belej za feudalizmu / Jozef Surovec. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Banské mestá na Slovensku : Zborník príspevkov zo sympózia ... / Zostavovateľ a vedecký redaktor Richard Marsina ; Posúdil Ján Novák. – Martin : Osveta ; Žiar nad Hronom : ONV. – S. 131 – 138. – ISBN 80-217-0191-9. – [citované na s. 131].

Cit. BANSKOŠTIAVNICKÉ MESTSKÉ A BANSKÉ PRÁVO / Richard Marsina. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – In: Banské mestá na Slovensku : zborník príspevkov zo sympózia ... / Zostavovateľ a vedecký redaktor Richard Marsina ; Posúdil Ján Novák. – Martin : Osveta ; Žiar nad Hronom : ONV. – S. 13 – 35. – ISBN 80-217-0191-9. – [citované na s. 15, 19].

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 69].

Cit. K problematike osídlenia banských miest na Slovensku / Jozef Labuda. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus. a franc. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 38, č. 3 (1990), s. 391 – 397. – [citované na s. 393].

423. – 427. Začiatky strojného vrtania na Slovensku / **Jozef Gindl**. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník X 1981. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981. – S. 165 – 186.

Cit. Baníctvo na Slovensku v rokoch 1854 – 1938 : hospodársky, sociálny a politický vývoj / Jaroslav Mazúrek ; Recenzenti Miloš Dohnal, Miloš Trapl, Pavol Martuliak, Karol Fremal ; Technická úprava Ivan Bugaň. – 1. vyd. – Martin : vl. nákladom, 2000. – 368 s. : obr., fotogr., mp., tab., grafy. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a angl. – ISBN 80-968487-6-3. – [citované na s. 114].

Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982

- / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 59].
- Cit. Publikačná činnosť Gustava Fallera / Štefan Buzalka. – Zoznam prác Gustava Fallera. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Res. rus. a nem. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XII. 1985 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Stanislav Polák, Alexander Ruttkay, Jozef Vozár, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 245 – 260. – (Vlastivedné zborníky). – [citované na s. 247].
- Cit. Život a dielo Antona Pécha / Ján Novák. – In: Zborník prednášok k dejinám baníctva na Slovensku : seminár k životu a dielu G. Schweitzera a A. Pécha 6. septembra 1995 / Zodpovedný redaktor Ivan Herčko – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 1995 (Banská Štiavnica : Coprint). – S. 49 – 56. – ISBN 80-85579-12-X. – [citované na s. 52].
- Cit. Život a dielo Antona Pécha / Ján Novák. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII 1987 / Zost. Milan Hock ; redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 229 – 236. – [citované na s. 232].
428. Začiatky ťhacích prác v baníctve / **Jozef Gindl**. In: Dějiny věd a techniky. – Roč. 8, č. 2 (1975), s. 89 – 98.
- Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. – In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 61].
429. – 430. Zo starších dejín železiarstva na strednom Slovensku / **Jozef Gindl**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. In: Historický sborník kraja 3. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 74 – 89. – (Náš kraj ; zv. 58).
- Cit. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a rus. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Ľudovít Ivan, Marián Skladaný, Jozef Gindl ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74. – [citované na s. 53].
- Cit. Slovenská historiografia obdobia neskorého feudalizmu v rokoch 1960 – 1975 / Jozef Vozár. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 24, č. 1 – 2 (1976), s. 57 – 87. – [citované na s. 67].

BIOGRAFICKÉ HESLÁ A ČLÁNKY

431. Bibliografický zoznam prác Jozefa Gindla. In: Spravodaj ŠŤÚBA. – Roč. 2, č. 3 – 4 (1976), s. 43 – 50.
432. Bibliografický zoznam prác Jozefa Gindla / Jozef Gindl. In: Spravodaj ŠŤÚBA. – Roč. 4, č. 3 – 4 (1978), s. 121 – 127.
433. Bibliografia : Publikačná činnosť Jozefa Gindla, CSc. / Oľga Kuchtová. In: Zborník banského

múzea. Ročník XIV. 1989 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Alexander Ruttkay, Ivan Herčko, Rudolf Magula ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum - Banské múzeum ; Martin : Osveta, 1989 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 283 – 295. – ISBN 80-217-0061-0.

434. **Gindl, Jozef.** – Biografický portrét. In: Osobnosti Banskej Štiavnice a okolia / Ivan Herčko. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Slovenské banské múzeum, 1995 (Banská Štiavnica : Coprint). – S. 73. – ISBN 80-85579-13-8.

435. **Gindl, Jozef.** – Fotogr. – Biografický portrét. In: Osobnosti Banskej Štiavnice / Marián Lichner a kolektív ; Zost. Marián Lichner ; Lektorská spolupráca Ivan Herčko. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Štúdio Harmony ; Banská Štiavnica : Mesto Banská Štiavnica, 2006. – S. 179 – 180. – ISBN 80-89151-12-4.

436. **Gindl, Jozef.** – Biografický portrét. In: Biografický lexikon Slovenska III. G – H / Kol. aut. – Martin : Národný biografický ústav SNK, 2007. – S. 135 – 136.

437. Jozef Gindl, CSc. 1917 – 1991 (2001) : ďalšia pamätná tabuľa odhalená v ŠÚBA / Elena Kašiarová. In: Fórum archivárov. – Roč. XII, č. 8-10 (2001), s. 16 – 22.

438. Jozef Gindl, CSc., sedemdesiatročný / Ivan Herčko. – Obr. In: Múzeum. – Roč. 32, č. 2 (1987), s. 96 – 97.

439. Odhalenie pamätnej tabule Jozefovi Gindlovi, CSc. / Jozef Surovec. – Fotogr. In: Slovenská archivistika. – ISSN 0231-6722. – Roč. 37, č. 1 (2002), s. 200 – 201.

440. Za Jozefom Gindlom, CSc / Jozef Surovec. In: Slovenská archivistika. – Roč. 27, č. 1 (1992), s. 199.

441. Za Jozefom Gindlom, CSc. / Ján Novák. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XVI. 1993 / Zost. Jozef Labuda ; Redakčná rada Pavol Demko, Roland Gindl, Ivan Herčko... [et al.] ; Lektorovali Pavol Demko, Milan Hock, Eugen Kladivík ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Gradus, 1993 (Vrútky : Nadas - AFGH). – S. 259 – 261. – ISBN 80-901392-3-X.

442. Životné jubileum Jozefa Gindla, CSc / Ján Novák. In: Slovenská archivistika. – Roč. 21, č. 2 (1986), s. 229 – 231.

ZMIENKY

443. Baníctvo na Slovensku v rokoch 1854 – 1938 : hospodársky, sociálny a politický vývoj / Jaroslav Mazúrek ; Recenzenti Miloň Dohnal, Miloš Trapl, Pavol Martuliak, Karol Fremal ; Technická úprava Ivan Bugáň. – 1. vyd. – Martin : vl. nákladom, 2000. – 368 s. : obr., fotogr., mp., tab., grafy. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. a angl. – ISBN 80-968487-6-3. – Zmienka na s. 17, 18, 20. – Fotogr. na s. 16.

444. Banskohistorický odborný seminár v Banskej Štiavnici / M. Čelko. – Informácia o obsahu príspevku **J. Gindla**, venovaného osobnosti Juraja Agricolu a jeho práci *Dvanásť kníh o baníctve* na seminári v Banskej Štiavnici, ktorý sa konal 26. 11. 1986. In: Historický časopis. – Roč. 35, č. 4 (1987), s. 657 – 658.

445. Banské mestá na Slovensku / V. Čičaj. – Informácia o obsahu príspevku **J. Gindla** na vedec-kom sympóziu v Banskej Štiavnici, ktoré sa konalo 26. – 28.5. 1987. Jeho príspevok bol venovaný problematike banskohistorického výskumu a jeho vplyvu na výskum dejín banského mesta. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 35, č. 6 (1987), s. 917 – 919.

446. Banská Štiavnica / Zost. Vincent Grega, Jozef Vozár ; Autorský kolektív Imrich Šteffek, Matej Bereník, Jozef Korenek ... [et al.] ; Lektorovali Matej Bereník, Vojtech Bolerázsky, Banské

oddelenie Štát. slov. ústredného archívu v B. Štiavnicí ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – 386 [8] s. : fotogr., obr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. rus., maď., nem. – Zmienky v súpise: Významné publikácie a články o Banskej Štiavnicí a okolí na s. 376.

447. Banské mestá na Slovensku / V. Čičaj. – Zmienka o príspevku J. Gindla na sympóziu, ktoré sa konalo 26. – 28. 5. 1987 na Počúvadle pri Banskej Štiavnicí. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 35, č. 6 (1987), s. 917 – 919.

448. Banskohistorický odborný seminár v Banskej Štiavnicí / M. Čelko. – Zmienky o príspevkoch J. Gindla na odbornom seminári, ktorý sa konal 26. 11. 1986. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 35, č. 4 (1987), s. 657 – 658.

449. Bansko-historický seminár / Ivan Herčko. – Informácia o príspevku J. Gindla, ktorý bol venovaný numizmaticko-zberateľskej činnosti K. A. Zipsera. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XII. 1985 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Stanislav Polák, Alexander Ruttkay, Jozef Vozár, **Jozef Gindl** ... [et al.]. – 1. vyd. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 343 – 345. – (Vlastivedné zborníky).

450. Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v slovenskej historiografii z rokov 1919 – 1982 / Jozef Vozár. – Zmienky na s. 44, 47, 48, 53, 54, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 69, 70. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XIII. 1987 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.]. – 1. vyd. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1987. – S. 33 – 74.

451. II. konferencia k dejinám baníctva na Slovensku / J. Vz. – Informácia o obsahu príspevkov J. Gindla na konferencii, ktorá sa konala 23. – 24. 5. 1968 v Banskej Štiavnicí. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. XVI, č. 4 (1968), s. 649.

452. 25. výročí založení Ústredného banského archívu pre Slovensko v Banskej Štiavnicí / Jiří Schenk. – Fotogr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. nem. – Zmienky na s. 189, 190, 192, 198, 205, 207. In: Studie z dějin hornictví 8. – Praha : Národní technické muzeum, 1978. – S. 183 – 208. – (Rozpravy Národního technického muzea v Praze ; zv. 70)

453. Historický seminár o živote a diele Vojtecha Bakera / Zora Liptáková. – Informácia o obsahu koreferátu J. Gindla, ktorý bol nástupcom V. Bakera po jeho smrti roku 1941 vo funkcii riaditeľa Mestského múzea v B. Štiavnicí. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XII. 1985 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Stanislav Polák, Alexander Ruttkay, Jozef Vozár, **Jozef Gindl** ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1985 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 341 – 342. – (Vlastivedné zborníky).

454. Historický zborník nášho kraja IV. Stredoslovenské vydavateľstvo, B. Bystrica 1968. Strán 380 / KIKu. – Recenzia. – Zmienka o príspevku **J. Gindla**. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. XVIII, č. 3 (1970), s. 505.

455. Historiografia revolučného hnutia na severozápadnom a strednom Slovensku do roku 1963 / Ján Mlynárik. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – Na s. 247 zmienka o článku J. Gindla, v ktorom vyzýval k ochrane archívneho materiálu. In: Historický sborník kraja 2 / Redakčná rada Július Alberty, Vladimír Kozič, Vladimír Motoška ... [et al.] ; Lektorovali Peter Ratkoš, Pavol Hapák, Bohuš Kostický ... [et al.]. – Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1965. – S. 241 – 261.

456. K dejinám baníctva na Slovensku v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia / Jaroslav Mazúrek. – Zmienky o publikačnej činnosti **J. Gindla** k danej problematike. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 39, č. 4 – 5 (1991), s. 481 – 484.

457. Kniha '88. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin, Matica slovenská 1988. 174 s. / E. Kowalská. – Recenzia. – Zmienka o príspevku **J. Gindla**. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 37, č. 4 (1989), s. 619.
458. Konferencia o sociálnych a revolučných zápasoch banského robotníctva na Slovensku / J. Vozár. – Zmienka o obsahu príspevku J. Gindla na konferencii, ktorá sa konala 9. – 10. 9. 1974. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 23, č. 2 (1975), s. 335 – 336.
459. Medzinárodné sympóziu historikov, baníkov a hutníkov / O. Pöss. – Zmienky o príspevkoch J. Gindla na medzinárodnom sympóziu k 200. výročiu založenia 1. medzinárodnej vedeckej spoločnosti na svete v Sklených Tepliciach. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 35, č. 3 (1987), s. 507 – 508.
460. Numismatická spoločnosť československá : zprávy o činnosti jednotlivých mimopražských sdružení za rok 1965 / F. Cach. – Informácia o založení pobočky Československej numismatickej spoločnosti pre oblasť Kremnica – Ružomberok na jar roku 1965, ktorej členom sa stal aj **J. Gindl**. Zmienka o jeho prednáške na jednej z členských schôdzí. In: Numismatické listy. – Roč. XXI, č. 2 (1966), s. 58 – 63.
461. Obhajoby kandidátskych dizertačných prác v Historickom ústave SAV / M. Lavová. – Informácia o obhajobe kandidátskej dizertačnej práce J. Gindla *Vývoj haviarskych prác v oblasti banskoštiavnického baníctva*, dňa 20. 5. 1968. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. XVI, č. 4 (1968), s. 651 – 654.
462. Osobné archívne fondy významných osobností baníctva a geológie a ich získavanie do Štátneho ústredného banského archívu / Jozef Surovec. – Na s. 10 zmienka o odkúpení **osobného fondu J. Gindla** Štátnym ústredným bankým archívom v Banskej Štiavnici. In: Fórum archivárov. – Roč. XII, č. 1 (2001), s. 8 – 11.
463. Pamätnica Banskštiavnického gymnázia / Zodp. redaktor Michal Lunter ; Redakčná rada Rozália Majková, Elena Balentová, Mária Bucholzerová ... [et al.] – Banská Štiavnica : Banskštiavnické gymnázium ; Žiar nad Hronom : ONV, 1983. – 240 [4] s. : fotogr., tab. – Zoznamy vyučujúcich. Zoznamy abiturientov. – Zmienka na s. 178 v zozname profesorov vyučujúcich na gymnáziu v rokoch 1919 – 1953. – Zmienka na s. 196 v zozname abiturientov v šk. roku 1936/1937.
464. 50 rokov Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici 1954 – 2004 / Autori Július Alberty, Karol Fremal, Pavol Martuliak, Rastilav Kožiak. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2004 (Zvolen : Bratislava Sabovci). – 47 s. ; 21 cm. – Bibliografia vedecko-výskumnej a publikačnej činnosti Katedry histórie v rokoch 1990 – 2004. – ISBN 80-8083-003-7. – Zmienky na s. 9, 10, 11, 12.
465. Pomocné vedy historické v rokoch 1960 – 1975 : ich vývin, hodnotenie, perspektívy / Darina Lehotská. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – Na s. 120 zmienka o štúdiu **J. Gindla** Banskokomorské majetky na strednom Slovensku vo svetle zrovnávacích štatistik k roku 1721. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 24, č. 1 – 2 (1976), s. 89 – 121.
466. Pôsobenie profesora Jozefa Schitku na baníckej akadémii v Banskej Štiavnici / Eugen Kladivík ; Recenzoval J. Vlachovič ; Súhrn preložil F. Gervai. – Fotogr. – Bibliogr. odkazy. Pozn. res. nem. – Zmienka o **J. Gindlovi** na s. 253. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku IX / Vedecký redaktor Ján Tibenský. – 1. vyd. – Bratislava : Veda, 1979. – S. 237 – 256.
467. Prednášky v B. Bystrici. – Informácia o prednáške J. Gindla o banskom a hutnom podnikaní na strednom Slovensku. In: Smer. – Roč. IX, č. (1957), s. 7.
468. Seminár k dejinám banského odborného školstva v Banskej Štiavnici / M. Čelko. – Zmienka o obsahu príspevku **J. Gindla** na seminári k 250. výročiu vzniku prvej banskej školy na Slovensku,

- ktorý sa konal 27. 9. 1985 v Banskej Štiavnici. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 34, č. 2 (1986), s. 311.
469. Seminár k dejinám geologických vied na Slovensku / Ivan Herčko. – Informácia o prednáške J. Gindla na seminári, dňa 22. 11. 1979, ktorý sa konal pri príležitosti 140. výročia narodenia prvého uhorského banského geológa Alexandra Gessela. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník X 1981 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 305 – 306. – (Vlastivedné zborníky).
470. Seminár k 100. výročiu dokončenia razenia Voznickej dedičnej štôlne / Milan Hock. – Informácia o prednáške J. Gindla k dejinám razenia štôlne. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník X 1981 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 301 – 302. – (Vlastivedné zborníky).
471. Seminár o histórii banskej dopravy na Slovensku / M. Kamenický. – Zmienka o príspevku J. Gindla na seminári, ktorý sa konal 26. – 27. 9. 1991 v Banskom Studenci. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 40, č. 1 (1992), s. 139 – 140.
472. Seminár k dejinám baníctva na Slovensku / Ivan Herčko. – Informácia o prednáške **J. Gindla** na seminári k dejinám baníctva na Slovensku, venovanom 150. výročiu úmrtia A. Wehrleho (17. 12. 1985), v ktorej sa venoval pedagogickej a publikačnej činnosti Ľudovíta Litschauera a jeho syna. – Informácia o seminári k dejinám baníctva na Slovensku, venovanom 150. výročiu narodenia profesorov Banskej a lesníckej akadémie – Otta Csétiho, Štefana Farbakyho a Júliusa Gretzmachera (26. 11. 1986), na ktorom ako prvý vystúpil **J. Gindl** s prednáškou venovanou životu a publikačnej činnosti G. Agricola. Jeho druhá prednáška bola venovaná Štefanovi Farbakymu. In: Zborník banského múzea. Ročník XIV. 1989 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko... [et al.] ; Lektorovali Alexander Ruttkay, Ivan Herčko, Rudolf Magula... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum - Banské múzeum ; Martin : Osveta, 1989 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 225 – 227. – ISBN 80-217-0061-0.
473. Seminár z dejín zdravotníctva v Banskej Štiavnici / Milan Hock. – Zmienka o obsahu príspevku J. Gindla na seminári, ktorý sa konal 28. 9. 1978. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník X. 1981 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 299 – 300. – (Vlastivedné zborníky).
474. Slovenská banská technika v 18. – 20. storočí / J. Vozár. – Informácia o obsahu prednášky **J. Gindla** na medzinárodnom sympóziu, ktoré sa konalo pri príležitosti 200. výročia založenia Katedry pre vyučovanie banských vied na banskoštiavnickej banskej akadémii na Počúvadle pri Banskej Štiavnici v dňoch 9. – 11. 9. 1970. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. XIX, č. 1 (1971), s. 140 – 142.
475. Slovenskí baníci v odboji a SNP / M. Čelko. – Zmienka o obsahu príspevku J. Gindla na seminári, ktorý sa konal 15. 11. 1984 v Banskej Štiavnici. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 33, č. 3 (1985), s. 480.
476. Staré zažltnuté listiny ožívajú / Július Paľo. – Obr. – Informácia o zapožičaní historických dokumentov o baníctve zo Štátneho archívu vo Viedni riaditeľovi Ústredného banského archívu v B. Štiavnici, J. Gindlovi. In: Smer. – Roč. IX, č. 102 – 103 (1957), s. 3.

477. Stav a úlohy bádania o slovenskom národnom obrodení / Ján Hučko. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – Zmienka o príspevku J. Gindla na sympóziu, ktoré sa konalo 9. – 11. 9. 1970. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 24, č. 1 – 2 (1976), s. 57 – 87.
478. Stredná priemyselná škola v Banskej Štiavnici 1735 – 1985 : 250 rokov baníckeho školstva / Zostavil Anton Kolárik ; Redakčná rada Anton Kolárik, Imrich Šteffek, Tatiana Trcková ; Posúdili Ivan Herčko, Pavol Lauroško, Ján Novák. – Banská Štiavnica : Stredná priemyselná škola, 1985 (Martin : Neografia). – 184 [3] s. : fotogr., tab. ; 24 cm. – J. Gindl uvedený v zozname absolventov školy v šk. roku 1964/1965 na s. 149.
479. Súčasný stav a perspektívy spracovania dejín baníctva na Slovensku / V. Čičaj. – Zmienka o obsahu referátu **J. Gindla** na seminári, ktorý sa konal 27. – 29. 10. 1982 v Sklených Tepliciach. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 30, č. 6 (1982), s. 926.
480. Sympóziu k 200. výročiu úmrtia Krištofa Traugotta Delia / Eugen Kladivík. – Informácia o prednáške J. Gindla na sympóziu, v ktorej sa venoval ilustrátorom Deliovej učebnice. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník X. 1981 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Jozef Gindl, Ivan Herčko, Milan Hock ... [et al.] ; Lektorovali Jozef Gindl, Ivan Herčko, Eugen Kladivík. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Osveta, 1981 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 303 – 304. – (Vlastivedné zborníky).
481. Sympóziu o vývoji kremnického baníctva a mincovníctva / J. Vozár. – Zmienka o prednáške J. Gindla na sympóziu s medzinárodnou účasťou, ktoré sa konalo pri príležitosti 650. výročia udelenia mestských privilégií Kremnici v dňoch 17. – 18. 11. 1978. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 27, č. 2 (1979), s. 330 – 331.
482. Sympóziu o vývoji lesníckej vedy a kultúry / M. Jurkovič. – Informácia o obsahu prednášky J. Gindla na sympóziu, ktoré sa konalo pri príležitosti 200. výročia výuky lesníctva na Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici v dňoch 22. – 24. 9. 1970. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. XIX, č. 3 (1971), s. 479.
483. Sympóziu „Z dejín baníctva a hutníctva v Spišsko-gemerskom rudohorí“ / J. Vozár. – Zmienka o obsahu príspevku J. Gindla. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. XVII, č. 4 (1969), s. 628 – 629.
484. VI. zjazd slovenských historikov / Július Mésároš. – Zmienka o diskusnom príspevku J. Gindla na VI. zjazde slovenských historikov, ktorý sa konal 2. – 4. 7. 1968 v Martine. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. XVI, č. 4 (1968), s. 642 – 649.
485. 40 rokov Štátneho ústredného archívu v Banskej Štiavnici / Ján Novák. – Zmienka o pôsobení a činnosti **J. Gindla** v ŠÚBA. In: Zborník Slovenského banského múzea. Ročník XVI. 1993 / Zost. Jozef Labuda ; Redakčná rada Pavol Demko, Roland Gindl, Ivan Herčko... [et al.] ; Lektorovali Pavol Demko, Milan Hock, Eugen Kladivík... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum ; Martin : Gradus, 1993 (Vrútky : Nadas - AFGH). – S. 225 – 232. – ISBN 80-901392-3-X.
486. ŠÚBA jubiloval / Elena Kašiarová. – Spomienky Margity Buzalkovej, dlhoročnej pracovníčky ŠÚBA. In: Fórum archivárov. – Roč. XI, č. 6 (2000), s. 1 – 5.
487. III. konferencia k dejinám baníctva na Slovensku / J. Vozár. – Zmienka o obsahu hlavného referátu J. Gindla na konferencii, ktorá sa konala v dňoch 3. – 4. 9. 1969 v Banskej Štiavnici. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. XVIII, č. 1 (1970), s. 152 – 153.
488. Vedecké sympóziu „Banské mestá na Slovensku“ / Ján Novák. In: Zborník banského múzea. Ročník XIV. 1989 / Zost. Milan Hock ; Redakčná rada Ján Baran, Mikuláš Beránek, Ivan Herčko ... [et al.] ; Lektorovali Alexander Ruttkay, Ivan Herčko, Rudolf Magula ... [et al.]. – 1. vyd. – Informácia o príspevku **J. Gindla**, ktorý sa venoval bankohistorickému výskumu a jeho

vplyvu na výskum dejín banského mesta. – Banská Štiavnica : Slovenské národné múzeum – Banské múzeum ; Martin : Osveta, 1989 (Banská Bystrica : Tlačiarne SNP). – S. 281 – 282. – ISBN 80-217-0061-0.

489. Zprávy ze Slovenské numizmatické spoločnosti : III. Numizmatické dni v Kremnici / V. Weiss. – Informácia o príspevku **J. Gindla** *Baníctvo, hutníctvo a mincovníctvo* na III. numizmatických dňoch v Kremnici, ktoré sa konali 20. – 22. 10. 1978. In: Numizmatické listy. – Roč. XXXIV, č. 3 (1979), 94 – 95.

490. Zborník Slovenského banského múzea, roč. III (1967). Vydalo Ludové vydavateľstvo v Bratislave pre Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici. Strán 227 / ap. – Recenzia. – Informácia o dvoch príspevkoch J. Gindla. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. XVII, č. 4 (1969), s. 619 – 620.

491. Zborník Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici, roč. IV, 1968, vydal ZSN, Bratislava pre Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici. Strán 251 / ap. – Recenzia. – Informácia o viacerých príspevkoch J. Gindla. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. XVII, č. 4 (1969), s. 604 – 605.

492. Zborník Banského múzea, 14. Martin, Osveta – vydané pre Slovenské národné múzeum – Banské múzeum v Banskej Štiavnici, 1989. 213 s. / M. Kamenický. – Recenzia. – Zmienka o príspevku **J. Gindla**. In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 38, č. 3 (1990), s. 457 – 458.

K interpretáciám najstarších písomných dokladov o osídlení Zvolenskej kotliny

PAVOL MALINIÁK

Ústav vedy a výskumu, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Diskusie o stave a hustote osídlenia horských oblastí v stredoveku viedli slovenskú historiografiu k sústreďenému výskumu problematiky vývoja osídlenia. V priestore Zvolenskej kotliny uvedenej téme venovali bádatelia okrem viacerých čiastkových prác väčšiu pozornosť len v poslednom období. M. Ďurková zhodnotila stredoveké osídlenie prevažnej časti územia s dôrazom na lokalizáciu sídiel a prehľad prvých písomných zmienok.¹ V. Rábik venoval pozornosť nemeckému osídleniu na území Zvolenskej stolice, pričom si všimol i zázemie miest a vidiecke sídla.² V príspevku sa pokúsime doplniť doterajšie poznatky o najstarších historických dokladoch na osídlenie regiónu so zameraním na vybrané sídla. Napriek skutočnosti, že prvá písomná zmienka o lokalite zvyčajne nesúvisí s jej vznikom, najstarší údaj o sídle sa pri opise osídlenia pokladá za východisko pre jeho časové zaradenie do horizontu či etapy osídlenia. K ďalším kritériám pri výskume počiatkov osídlenia môžeme zaradiť údaje o vlastníckych vzťahoch, topografii, ako aj zmienky o osídlení územia v období, ktoré predchádzalo prvému písomnému doloženiu názvu sídla.

Doposiaľ v plnom znení nepublikovaným prameňom je v origináli zachovaná listina Bela IV. vydaná 30. augusta 1263, podľa ktorej požiadali o potvrdenie svojej majetkovej držby Kečet (*Geched*) a Peter, synovia Svetka (*Zuechk*), ktorému Belo IV. udelil zem v dedine Radvaň (*in villa Raduana*). Žiadateľov vo vlastníctve majetku obťažovali synovia Sykoňa a iní rybári (*per filios Sykona et alios piscatores*) z dediny Radvaň, ako aj kráľovskí hostia z Bystrice (*per hospites nostros de Byztirce molestarentur*). Kráľ preto nariadil zvolenskému županovi Detrikovi, aby ohraničil dve popluzia zeme Svetkových synov.³ Doterajšie edície prameň publikovali v podobe registrov bez obsahu metácie.⁴ Podľa zaznamenaného ohraničenia začínali hranice v Malachovskom potoku a smerovali až po cestu, ktorá viedla do Turca. Odtiaľ po tejto ceste išli až k potoku Udurna a prechádzali cez Udurnu. Cez oračinu išli až k prameňu, odkiaľ viedli k veľkému lesu a tu sa končili.⁵ Výskumy potvrdili, že územie ktoré vlastnili Svetkovi synovia ležalo podľa viacerých prameňov v Malachovskej doline.⁶ O pôvode vlastníkov zeme ležiacej v chotári Radvane neinformujú priame doklady. Možno len predpokladať, že spomínaný Svetko získal od panovníka majetok za konkrétne služby a pochádzal spomedzi miestnych služobníkov. Môžu na to poukazovať i nevysporiadané vzťahy s rybármi z Radvane.

Svetkove potomstvo vystupuje i v nasledujúcich prameňoch. V roku 1287 Ladislav IV. po-

¹ ĎURKOVÁ, M.: Vývoj osídlenia Zvolenskej a Pliešovskej kotliny v stredoveku. In: Historický časopis. č. 2, roč. 44, 1996, s. 161-185.

² RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. In: Historický časopis. č. 1, roč. 49, 2001, s. 37-62.

³ Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej MOL), Diplomatikai levéltár (ďalej DL) 84 671. Fotokópia a mikrofilmy z Maďarského krajinského archívu v Budapešti, Historického ústavu SAV a Slovenského národného archívu v Bratislave.

⁴ WENZEL, G. (ed.): Codex diplomaticus Arpadianus continuatus VIII. (ďalej CAC, zv. I-XII, Pest : Magyar Tudományok Akadémia, 1860-1874) s. 66, č. 43; RADVÁNSZKY, B. (ed.): A Radvánszky-levéltár legrégebbi okmányai. (ďalej Radv. It.) In: Századok. I. füz., 9 évf., 1875, s. 46, č. 1; SZENTPÉTERY, I. – BORSA, I. (eds.): Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I. (ďalej RA, zv. I.-II., Budapest : Akadémiai Kiadó, 1923-1987) s. 424, č. 1332.

⁵ *Prima meta incipit in fluvio Malhowa de via, qua ducit ad Turuch; hinc vadit per eandem viam usque rivulum Wodroana et transit ipsam rivulum Wodroana; per terram arabilem vadit usque caput fontis unius, inde vadit ad magnam silvam et sic terminatur.* MOL DL 84 671.

⁶ ĎURKOVÁ, M.: Radvanskovci z Radvane. Najstaršie dejiny rodu. In: Historický zborník. č. 2, roč. 15, 2005, s. 13-14. Polohu Kečetovho majetku kladie na sútok Malachovského potoka a Hrona RÁBIK, V.: „Comes Andreas fidelis villicus noster de Byzterchebana“. K počiatkom mesta Banská Bystrica. In: Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice. I. eds. I. Nagy – I. Graus, Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica, 2005, s. 42.

tvrdil držbu majetku Jurkovho syna Dionýza v Radvani a daroval mu aj lúku pri Hrone pod Urpínom, ktorú vyčlenil z územia kráľovských rybárov.⁷ Hranice obidvoch častí majetku boli zaznamenané v metácii. Na pravej strane Hrona prechádzal južný úsek hraníc ku kostolu Panny Márie na konci dediny Radvaň, kde tvoril hranicu prameň. Cez dedinu viedli hranice k ceste a ďalej k Malachovskému potoku (*ad fluvium Mylho*). Popri potoku prechádzali až ku Kečetovmu domu (*versus domum Chegned*), odkiaľ išli k ceste smerujúcej do Turca. Z cesty klesali hranice k potoku Udurna a vystupovali na pravú stranu k vlastníkovi hraničiaceho pozemku Kečetovi (*ad commetaneitatem Chegned*), kde bol medzník. Odtiaľ už prechádzali na sever. K hraničným bodom ďalej patrila Štiavnica (Tajovský potok), cesta do Turca a Udurna (Radvanský potok) až po sútok s Hronom, kde sa ohraničenie končilo.⁸ Na základe priebehu hraníc územia medzi Malachovským potokom a Udurnou sa zdá, že Kečetov majetok pri porovnaní s metáciou z roku 1263 mohol ležať vo vnútri radvanského chotára. Členitosť zaznamenaných hraníc mohla ovplyvniť práve prítomnosť Kečetovho majetku.

V roku 1291 Ondrej III. daroval Dionýzovi a jeho synom druhú polovicu územia Radvane spolu s časťami majetku pripojenými zo zeme kráľovských rybárov.⁹ Medzi vlastníkmi hraničiacich pozemkov – susedmi vystupuje pri tejto príležitosti aj Kečet. Podľa metácie prechádzali hranice popri hradskej smerujúcej do Turca a klesali k potoku Štiavnica. Viedli k hradskej, ktorá rovnako viedla do Turca a oddeľovala majetok od hraníc Banskej Bystrice. Od cesty hranice zostupovali po Udurne do Hrona a ďalej ohraničovali územie na ľavej strane rieky. Na pravú stranu rieky vstupovali na sútoku Hrona s potokom Kalník. Vystupovali k prameňu tohto potoka, kde sa rozdeľovali chotáre Radvane a Kremničky. Odtiaľ hranice viedli k Malachovskému potoku (*in fluvium Malaho*) a vystupovali k jeho prameňu. Prechádzali okolo Kečetovho domu (*circa domum Ceged*) k ceste vedúcej do Turca. Po tejto ceste išli k potoku Udurna a popri ďalších hraničných lokalitách sa vracali k miestu pri ktorom ohraničenie začínalo.¹⁰ V porovnaní s metáciou z roku 1287 zaznamenáva ohraničenie z roku 1291 priebeh hraníc dôkladnejšie. Nové hranice vymedzovali južnú stranu radvanského chotára, ktorá bola na Malachovskom potoku súčasne južnou hranicou Kečetovho územia. Podľa polohy majetku v rokoch 1263, 1287 a 1291 možno vysloviť predpoklad, že územie Svetka a jeho potomstva západne od dediny Radvaň medzi Malachovským a Radvanským potokom sa približne krylo s neskorším Malachovom.

Proti predaju tohto majetku v roku 1316 pred Hodnoverným miestom Turčianskeho konventu protestoval Tomáš z Radvane. Jeho sused Kečetov syn Ondrej predtým ponúkol svoj majetok bez Tomášovho vedomia na predaj. Tomáš mu v predaji bránil.¹¹ Kupcom majetku s hodnotou sedemdesiat hrivien striebra bol komes Henzman (*Henchmannus*), avšak v roku 1317 sa ho zriekol. Podľa súdneho rozhodnutia sporná zem až do ďalšieho predaja, alebo zálohovania zostala v Ondrejovom užívaní.¹² Henzman ju napokon získal, keďže podľa listiny z roku 1323 predal majetok kúpený od Kečetovho syna za dvadsaťšesť hrivien striebra Tomášovi z Radvane.¹³ Vzhľadom na jeho hodnotu možno usudzovať, že išlo len o časť z pôvodne kúpeného majetku. Napriek početnejším správam v predchádzajúcom období už osídlené územie, označované

⁷ Radv. lt., s. 47-48, č. 9; MATULAY, C. (ed.): Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255 – 1536. I. (ďalej Katalóg I.) Bratislava: Archívna správa MV SSR, 1980, s. 19, č. 15; RA II/4, s. 166, č. 4070.

⁸ MOL DL 84 679; porov. CAC XII., s. 454, č. 379; ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha – Bratislava: Nákladom Učené spoločnosti Šafárikovy, 1932, s. 123-124; TOMEČEK, O.: Hranice mesta Banská Bystrica od roku 1255 do súčasnosti. In: Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice 1. eds. I. Nagy – I. Graus, Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica, 2005, s. 17-19.

⁹ Radv. lt., s. 48, č. 10; Katalóg I., s. 19-20, č. 16; RA II/4, s. 82, č. 3823.

¹⁰ MOL DL 84 676; porov. CAC V., s. 31, č. 20; ŠMILAUER, V.: Vodopis starého..., s. 123-124.

¹¹ SEDLÁK, V. (ed.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II. (ďalej RDSI II.) Bratislava: Veda. Vydavateľstvo SAV, 1987, s. 60, č. 92.

¹² RDSI II., s. 96, č. 176.

¹³ RDSI II., s. 491, č. 1137; RÁBIK, V.: „Comes Andreas...“, s. 41-42.

termíni *terra*, alebo aj *possessio* doposiaľ nevystupuje pod vlastným názvom. K roku 1327 sa však vzťahuje údaj o držbe majetku s názvom Malachov. Gottschalov (*Gochol*) syn Ondrej sa vtedy pred Turčianskym konventom zaviazal, že svoje majetkové príslušenstvo les Malachov (*Malahaw*) dáva do zálohu za tri hrivny denárov Mikulášovi zvanému Sas (*Zaaz*), kým ich nebude schopný vrátiť. Bratom Mikuláša Sasa bol Henzman, ktorý ešte v predchádzajúcom roku kúpil celý majetok Gottschalových synov vrátane baní a lesov.¹⁴ Lesný majetok spomínaný v roku 1327 zrejme tvoril druhú časť niekdajšieho územia Kečetovho syna Ondreja. S naznačenými vlastníckymi pomermi korešponujú údaje o Malachove v nasledujúcom období. Majetkové podiely tu vlastnili zemania zo Sásovej aj z Radvane.¹⁵

Vývoj osídlenia v blízkom okolí poukazuje na ďalšie analógie v utváraní stredovekých osád na územiach, ktoré sa vyčleňovali z chotárov starších sídiel. Existenciu obce Kráľová nemožno potvrdiť na základe prameňa, ktorý v roku 1264 spomína lokalitu *Querali*.¹⁶ Pápež Urban IV. vtedy požiadal mladšieho kráľa Štefana o navrátenie obsadených majetkov, ktoré v minulosti patrili uhorským kráľovňám. Išlo o majetky Bistrica, Radna, *Querali* („Királyi“) a Szalacs. Napriek určitým nejasnostiam pri ich identifikácii je zrejme, že všetky sa nachádzali v Sedmohradsku.¹⁷ Kráľová v 13. storočí nevystupuje v metáciach okolitých chotárov, dokonca ani pri vymedzovaní majetku susednej Radvane. Jej vznik je preto oprávnené predpokladať v mladšom období. Pod názvom *Kyralfalua* vystupuje v roku 1417 zemiansky majetok Beč, počas vlády Ľudovíta I. nazývaný aj Rybáre (Halászy). Na základe kráľovskej donácie ho vlastnil Peter zvaný Tegző (*Tegzew*) a jeho príbuzní.¹⁸ Ukazuje sa, že sídla s názvami tohto typu na území Zvolenskej stolice je potrebné dôsledne rozlišovať. V roku 1424 vystupuje medzi majetkami Zvolenského hradu na prvých miestach *Kyralfalwa*, stotožňovaná s Kráľovou v pohorí Javorie.¹⁹ Nadväznosť tejto obce na stredoveké osídlenie je málo pravdepodobná. O utváraní trvalého osídlenia v oblasti informuje až spor medzi slobodníkmi z obce Môt'ová a Zvolenským panstvom na začiatku 19. storočia. Panstvo v predchádzajúcom období zabralo Môt'ovej pozemky v južnej časti chotára a usadilo na nich sedliakov. Viaceré svedectvá počas vyšetrovania potvrdili, že v môt'ovských horách predtým žiadne dediny neboli.²⁰ S paralelné vystupujúcim zemianskym majetkom Kráľová pri Radvani môže byť totožné príslušenstvo Zvolenského hradu označované v portálnych súpisoch od 16. storočia ako Regia Villa či Királyfalva. V zoznamoch hradných majetkov je sídlo spočiatku zaradované za Badín, avšak pred Lieskovec a Môt'ovú.²¹ Ďalšej záмене pri identifikácii hradných majetkov môže výskum predísť sústredenie pozornosti na majer pri Zvolenskom zámku pre ktorý v mladšom období slúžil názov Podhradie (Váralya). Najneskôr v polovici 18. storočia je doložený na území

¹⁴ ALMÁSI, T. (ed.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia XI. Budapest – Szeged: Generál Print Nyomda, 1996, s. 154, č. 325. K predaju majetku r. 1326 pozri Katalóg I., s. 22-23, č. 27.

¹⁵ RÁBIK, V.: Banskobystrický richtár Ondrej a jeho potomstvo – zemania zo Sásovej. In: Genealogicko-heraldický hlas. č. 2, roč. 10, 2000, s. 7-15; ĎURKOVÁ, M.: Radvanskovci z Radvane..., s. 15-16.

¹⁶ FEJER, G. (ed.): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV./3. (ďalej CDH, zv. I.-XI., Budae: Typis typogr. Regiae Universitatis Hungaricae, 1828-1844), s. 216-217; ĎURKOVÁ, M.: Vývoj osídlenia..., s. 169-170.

¹⁷ GYÖRFFY, Gy.: Az Árpád-kori Magyarorszáig történeti földrajza I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963, s. 554, 557-558, 562-563, 663.

¹⁸ MÁLYUSZ, E. – BORSA, I. (eds.): Zsigmond-kori oklevéltár I-VII. (1387 – 1420). (ďalej ZsO, zv. I.-VII., Budapest: Arcanum Adatbázis, 2003, CD-Rom), ZsO II/1, č. 1958, ZsO VI., č. 1202; ĎURKOVÁ, M.: Radvanskovci z Radvane..., s. 17-18.

¹⁹ WENZEL, G. (ed.): Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. In: Magyar történelmi tár XII. 1863, s. 275, č. II.; ĎURKOVÁ, M.: Vývoj osídlenia..., s. 168.

²⁰ Štátny ústredný bankský archív v Banskej Štiavnici (ďalej ŠŮBA), fond Komorské panstvo Zvolen – Dobrá Niva (ďalej KP), inv. č. 455, fasc. 71, nesign. listy.

²¹ R. 1541 hradný majetok *Regia Villa*. MOL A 2679, Conscriptio portarum, Comitatus Zoliensis (ďalej CP CZ), pag. 62-63. R. 1549 hradný majetok *Regia Villa regie majestatis... in eadem nobilis profugus I. (!)* a zemiansky majetok *Regia Villa eiusdem Newery*. MOL CP CZ, pag. 165, 180. R. 1553 *Villa Regia*. *Ibidem ad castrum Zolyom continet... Ibidem domini Mathie Newery*. MOL CP CZ, pag. 257. R. 1559 hradný majetok *Regia Villa* avšak zemiansky majetok *Kyralfalwa Mathiae Newery*. MOL CP CZ, pag. 349, 362.

Podhradia chotárný názov Kráľová.²²

Proces rozčleňovania majetkov a zahusťovania osídlenia v dôsledku donačnej politiky panovníka možno sledovať na príklade Badína a Rakytoviec. Staršie osídlenie v Badíne dokladajú včasnostredoveké nálezy v lokalite Hrádok, ako aj poznatky o stavebnom vývoji kostola.²³ Napriek týmto skutočnostiam s prvou písomnou zmienkou o obci nemožno spájať doklad z roku 1232, ako to prezentuje časť doterajších bádateľov.²⁴ V roku 1232 Ondrej II. potvrdil právo Ostrihomskej kapituly vyberať cirkevný desiatok v dedinách, ktoré pripojil k Zvolenskému komitátu. Medzi menovanými obcami vystupuje aj *Badun*. Vzhľadom na polohu ostatných dedín, ležiacich v Honte (Plášťovce, Vinica, Balog, Kemence) je reálnejšie predpokladať, že i spomínaná obec ležala v tejto oblasti. V zozname majetkov z ktorých Ostrihomska kapitula poberala desiatky vystupujú hontianske dediny už v roku 1156. V prameňoch uvádzaný *Badin* a *Badun* je najpravdepodobnejšie totožný s Badínom v Hontianskom komitáte (dnes Dolný a Horný Badín).²⁵ K najstarším písomným dokladom o osídlení Badína vo Zvolenskej kotline patrí údaj o ohraničení zeme, ktorú Radunovi daroval Ondrej II. V metácii tohto územia z roku 1250 tvoril severný úsek hraníc potok Mohelnica (Badínsky potok) a ďalej *terminos cum villa custodum silvarum*. Podľa nasledujúcich metácií a údajov o zamestnaní obyvateľov ide o Badín.²⁶ O novoutvorenom osídlenom území prinášajú údaje listiny zvolenského župana Demetera a kráľa Ondreja III. z rokov 1295 a 1296, podľa ktorých bol Abrahámov syn Mikuláš povýšený medzi jobagiónov a získal zem, ktorú vlastnil po svojich príbuzných v Badíne. Zvolenský župan Demeter vykonal štáticú Mikuláša do majetku a doviedol ho do držby dvoch popluzí pri dedine Kremnička.²⁷ Podľa metácie tvoril východnú hranicu územia Hron. Na tejto strane hranice zároveň prechádzali popri dome Saulovho syna Michala. Na juhu viedla hranica po potoku Chrenovec (*Hrenoch*). Polohu majetku určuje opis západných hraníc, ktoré prechádzali cez cestu vedúcu z Badína do Radvane. K opisu severných hraníc sa vzťahuje spresnenie, že Mikulášov majetok hraničí s územím kráľovských hájnikov, ktoré získali výmenou od ľudí z Kremničky.²⁸ Územie ležiace na pravej strane Hrona medzi Badínom a Kremničkou z východnej strany hraničilo s domom Saulovho syna Michala. Majetok na ktorom sa tento dom nachádzal bol podľa ďalších prameňov (pozri nižšie) položený na ľavom brehu Hrona severne od Peťovského potoka. Potok Chrenovec tvoriaci južnú hranicu Mikulášovho územia preto nie je totožný s Rakytovským potokom, ale ide o dnešný Banský potok tečúci severne od Badína.²⁹ Priebeh hraníc a napokon aj stotožnenie vyčleneného územia s chotárom neskorších Rakytoviec dokladá overený odpis listín z rokov 1295 a 1296 vyhotovený v roku 1437. O prepísanie starších listín na držbu svojho majetku vtedy požiadali zemanovia z Rakytoviec.³⁰

O osídlení susedného územia na ľavom brehu Hrona informuje listina podľa ktorej Ladislav IV. udelil za vernosť a služby Samuelovi, Preuzlinovi (*Preucilini*) a Michalovi, synom Saula zem volanú Stojanova Lúka (*terra Stoyrnrete*). Problematické sa javí datovanie prameňa, zaradovaného

²² ŠÚBA, KP, inv. č. 50, samostatný spis, pag. 6.

²³ MÁCELOVÁ, M.: Osídlenie Badína v praveku a vo včasnem stredoveku. In: Pohľad do histórie obce Badín. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Partner, 2002, s. 45-47; ROTH, P.: Záchraný výskum v Badíne. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2004. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2006, s. 158-159, 292.

²⁴ CHROMEKOVÁ, V.: Vznik obce, jej život v stredoveku. In: Pohľad do histórie obce Badín. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Partner, 2002, s. 50; ROTH, P.: Záchraný výskum..., s. 158-159.

²⁵ MARSINA, R. (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. (ďalej CDSI, zv. I.-II., Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1971-1987) s. 79, č. 81, s. 280, č. 392; BAKÁCS, I.: Hont vármegye Mohács elött. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971, s. 20, 85. O možnom dosídlení Badína ležiaceho vo Zvolenskej kotline v tejto súvislosti uvažuje RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie..., s. 46-47.

²⁶ CDSI II., s. 243, č. 349; porov. ŠMILAUER, V.: Vodopis starého..., s. 123, 127; ĎURKOVÁ, M.: Vývoj osídlenia..., s. 169.

²⁷ MOL DL 105 271; RA II/4, s. 152, č. 4030, s. 166, č. 4069.

²⁸ MOL DL 105 271; porov. CDH IV./3., s. 346-347.

²⁹ K Rakytovskému potoku ho zaradil ŠMILAUER, V.: Vodopis starého..., s. 352.

³⁰ MOL DL 105 271. Územie darované Mikulášovi stotožňuje s Rakytovcami už PISOŇ, Š. et al.: Slovník obcí Banskobystrického okresu. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 313.

do rokov 1283 aj 1285, pričom I. Szentpétery vyslovil pochybnosti o jeho pravosti. Tranzumpt Ostrihomskej kapituly z roku 1358 datuje listinu do roku 1285, avšak nezodpovedá mu jedenásty rok panovania kráľa Ladislava IV. Za pravdepodobný čas vzniku listiny možno napriek tomu pokladať azda rok 1285.³¹ O zemi Stojanova Lúka je v listine uvedené, že Saulovi synovia ju s kráľom vymenili za ich zem *Trnie*, ktorú dovtedy vlastnili. Bádanie tento majetok stotožňuje s obcou Trnie na západnom okraji Zvolenskej stolice.³² Zem vymenenú za Stojanovu Lúku mohli Saul a jeho potomkovia nadobudnúť v predchádzajúcej kompenzácii. Podľa listiny z roku 1351 sa v spore o hontiansky majetok Tešmák s prepoštvom v Šahách súdili Peťo či Peťó (*Petew*) syn Preuzlina, Erdóhát (*Erdouhath*), Pavol syn Jána, ďalší Pavol a Vavrinec, synovia Samuela (!) titulovaní ako *nobiles de Zolio*. Zemanía predložili listinu Bela IV. na základe ktorej ich predkovia Saul a Peter dostali za hájenie lesov dve poplužia zeme v Tešmáku. Šahanský prepošt sa však preukázal konfirmáciou listiny Štefana V. podľa ktorej na žiadosť kráľovnej Alžbety daroval panovník Tešmák kláštora v Šahách. Prepoštstvo užívalo tento majetok nepretržite už osemdesiat rokov (od roku 1270). Tešmák preto naďalej zostal vo vlastníctve kláštora.³³ Saulovi a Petrovi mohol Belo IV. darovať zem v Tešmáku okolo roku 1256. Z tohto roku totiž poznáme viaceré donácie pre kráľovských hájnikov, medzi nimi aj na ďalší majetok v Honte. V nasledujúcom období už v Tešmáku možno sledovať presun časti majetkových podielov do vlastníctva prepoštvu.³⁴ Vyšetrovanie sporu v roku 1351 nespomína, či Saul a Peter dostali v roku 1270 náhradu za stratu darovanej zeme. Nemožno však vylúčiť, že práve v tom čase získali Trnie. Podobne, ako majetkové pomery sa javí nejasný i pôvod rodu. Medzi najstaršími dokladmi nachádzame osobné mená nemeckého (Preuzlin) aj maďarského (Erdóhát, Peťó) pôvodu.

Stojanova Lúka, ktorú Saulovi synovia mohli vlastniť od roku 1285 je totožná s chotárom neskorších obcí Peťová a Iliáš v priestore medzi Urpínom a Vlkanovou.³⁵ Išlo o hospodársky využívané a v minulosti už osídlené územie. Okrem použitej formulácie, že vymenenú zem nadobudli jej majitelia so všetkými úžitkami a príslušenstvami v jej starých hraniciach o tejto skutočnosti svedčia archeologické nálezy³⁶ a topografické údaje. Na označovanie kultivovanej pôdy zloženými názvami obsahujúcimi základ „lúka“ (maď. - rét) sa v regióne zachovali viaceré doklady. Už v predchádzajúcom období vystupuje v prameňoch *terra Nogreth*, pravdepodobne totožná s neskoršou obcou Veľká Lúka.³⁷ So Stojanovou Lúkou z východu susedila zem Ostrá Lúka, v roku 1296 označená ako lehota či kľčovisko zvané *terra Huzteyryte*.³⁸ Podľa ďalších dokladov ide o územie obcí Horná a Dolná Mičiná. Názov ďalšieho majetku Ostrá Lúka (obec západne od

³¹ Po roku 1285 (...*quinto octuagesimo*, bez denného dátumu) nasleduje vročenie do jedenásteho roku panovania. Vydanie listiny by tak pripadalo do obdobia od 3. sept. 1283 až pred 3. sept. 1284. Listinu datoval spišský prepošt a kráľovský vicekancelár Bartolomej, ktorý v tejto funkcii pôsobil od júna 1283 do febr. 1284. Podľa I. Szentpéteryho mohlo dôjsť k chybnému datovaniu následkom omylu pri prepisovaní listiny, avšak ešte stále budi podozrenie jej neobvyklé koncipovanie. Podľa editora listinu rozhodne treba kvalifikovať ako podozrivú. Dat. k roku 1283 pozri RA II/2-3, s. 320, č. 3245. Dat. k roku 1285 pozri DRESKA, G. et al. (eds.): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis IV. Strigonii – Budapestini* : Argumentum, 1999, s. 225, č. 171; *Prímási Levéltár Ezstergom (ďalej PL), Ipolyi gyűjtemény középkeri oklevelei (ďalej Ipolyi gy.)*, č. 27 (mikrofilmy v Slovenskom národnom archíve v Bratislave). Príkladneme sa k novšiemu datovaniu vzniku dokumentu do roku 1285. Oporou môže byť pasáž v listine podľa ktorej panovník daroval Saulovým synom zem na žiadosť zvolenského župana Demetera. Jeho pôsobenie v tejto funkcii možno doložiť od mája 1285. RA II/2-3, s. 352 a n., č. 3358 a n.

³² ĐURKOVÁ, M.: *Vývoj osídlenia...*, s. 170.

³³ MOL DL 4202; porov. CDH IX/2., s. 91-95; BAKÁCS, I.: *Hont vármegye...*, s. 206, 434.

³⁴ CDSI II., s. 373, č. 538, s. 390-391, č. 560, s. 404-405, č. 583, s. 435-436, č. 629. Pozri aj GYÖRFFY, Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987, s. 258-259; LÁSZLÓVÁ, H.: *Dejiny premonštrátov v Šahách*. In: *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia III.-IV.* 2001, s. 275-277.

³⁵ ĐURKOVÁ, M.: *Vývoj osídlenia...*, s. 179-181.

³⁶ Počas archeologického prieskumu v roku 2007 bola na ľavobrežnej terase Hrona v lokalite Iliášské lúky zistená keramika datovaná do včasného stredoveku. Za informáciu ďakujem Mgr. Jánovi Beljakovi, pracovníkovi pobočky Archeologického ústavu SAV vo Zvolene.

³⁷ RA II/2-3, s. 273-274, č. 3099; CDH V/3, s. 112.

³⁸ *in unum veezueres, que vocatur Huzteyryte et est nomen ipsius terre*. MOL DL 63 900; porov. CDH VI/2, s. 34-35.

Zvolena) bol v roku 1289 zapísaný v podobe *possessio Oztroluka*.³⁹ Formu zápisu, ktorá dôslednejšie zohľadňovala domáce znenie názvu mohlo azda ovplyvniť zaradenie k vyvinutejším typom majetku. Na rozdiel od predchádzajúcich označení, odvodených od veľkosti, povrchu či tvaru lúky, v prípade názvu Stojanova Lúka vystupuje do popredia vlastnícky názov odvodený od slov. osobného mena Stojan. Vo Zvolenskej kotline sa možno stretnúť i s ďalšími názvami z tohto okruhu. V roku 1300 tvoril hraničný pod na južnom okraji chotára Čerína medzi potokmi Zolná a Sampor močiar zvaný Pribil (*lutum Pribul*).⁴⁰ V roku 1323 v metácii majetku Trebuľa severne od obce Kováčová vystupuje potok Semirad (*fluvius Zemered*).⁴¹ V prípade názvu Stojanova Lúka sa označenie spočiatku uplatnilo pri pomenovaní geografického objektu Stojanova lúka.

Donačná listina pre Saulových synov bola i s metáciou v plnom znení publikovaná v arpádovskom registári, ohraničeniu územia však bádanie doposiaľ nevenovalo dostatočnú pozornosť. Hranice začínali na Hrone. Po rieke smerovali na sever k miestu nazvanému Vörösmart (*Wy-rismorth*) a odtiaľ už prechádzali do Hlbokej doliny, nazvanej Mélyvölgy (*ad Albokodolina, que vulgariter Mylweulg nuncupatur*). Ďalšiu hranicu tvorila lokalita *Eygeskynch* (Egyeskins?), kde územie ohraničovali dva stromy. Odtiaľ prechádzalo ohraničenie na Kőzbérc či Kevésbérc (*Kwes-Byrch*). Na ďalšom mieste ohraničovalo územie miesto zvané Királyles (*Kyralleswy*), kde bol strom označený krížom. Odtiaľ ohraničenie zostupovalo do doliny v ktorej sa obracalo na západ. Popri starej ceste hranica prechádzala k potokom *Deda* a *Heburche* až k prvej hranici.⁴² Početné miestne názvy sústredené na pomerne malom území umožňujú lokalizovať časť hraničných bodov. Západný okraj majetku vymedzovalo koryto Hrona. Severná hranica zrejme prechádzala cez lokalitu Doliny (južne od vrchu Okrúhle, 485 m). Hraničný objekt Királyles môže byť totožný s vrchom Stráža (498 m) na hranici Iliáša a Hornej Míčinej. Označenie toku *Deda* možno vzťahovať k názvu doliny Dedovec, cez ktorú preteká severne od doliny Peťovského potoka vysychajúci ľavostranný prítok Hrona. Južnú hranicu majetku vymedzoval tok *Heburche* až po sútoku s Hronom. So zápisom *Heburche* súvisí miestny názov Heberec (Haberec) zachovaný v doline Peťovského potoka na pomedzí Peťovej a Vlkanovej. Pod týmto názvom vystupuje Peťovský potok.⁴³

O vlastníckych pomeroch a osídlení územia informujú metácie okolitých majetkov. Počas ohraničovania Radvane v roku 1291 vystupujú Saulovi synovia Samuel, Preuzlin a Michal medzi susedmi. Na ľavom brehu Hrona spomína metácia i zem Saulových synov (*terra filiorum Sauli*).⁴⁴ V listine z roku 1293 vystupuje Preuzlin poverený funkciou kráľovského človeka počas reambulácie hraníc územia pri potokoch Vranica, Lukavica a Haberec.⁴⁵ V metácii územia, ktoré sa v roku 1295 vyčlenilo z badínského chotára prechádzala východná hranica po Hrone popri dome Saulovho syna Michala (*iuxta domum Michaelis filii Sauli*).⁴⁶ V roku 1329 panovník vrátil Tomášovi synovi Dionýza z Radvane časť zeme a lesa zvanú *Liget* (maď. „Háj“). Podľa metácie prechádzali hranice od sútoku Hrona s potokom Udurna a vystupovali na vrch Urpín. Na východe vymedzovali územie hranice Mikových synov. Okrem viacerých medzníkov tvoril hranicu na juhu i most. Západné hranice postupovali po strede rieky Hron. Listina spomína početne zastúpenú druhú generáciu Saulových potomkov, ktorým určitý čas reštituované územie patrilo. Vystupujú tu Erdóhát a Peťo, synovia Preuzlina, ako aj Vavríneec, Rafael, Pavol, Tomáš, Saul a Ján, synovia Samuela.⁴⁷

³⁹ RA II/2-3, s. 411, č. 3548.

⁴⁰ RA II/4, s. 249, č. 4321.

⁴¹ RDSI II., s. 419, č. 964.

⁴² RA II/2-3, s. 319-320, č. 3245.

⁴³ Základná mapa ČSSR 36-14-23, 36-32-03. Žilina : Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1982, M 1 : 10 000.

⁴⁴ MOL DL 84 676; CAC V., s. 31, č. 20.

⁴⁵ CAC X., s. 118, č. 80.

⁴⁶ MOL DL 105 271; CDH IV./3., s. 347.

⁴⁷ MOL DL 84 686; DÚRKOVÁ, M.: Radvanskovci z Radvane..., s. 16. Listine venoval pozornosť s chybným datovaním už RADVÁNSZKY, L.: A Radvánszky család története. Sajó-Kaza : Nyomatott Lévai Izsó Könyvnyomdájában Rimaszombat, 1905, s. 18.

Podrobnejšie údaje o majiteľoch Stojanovej Lúky prináša listina z roku 1359. Krajinský sudca Mikuláš vtedy potvrdil rozsudok v spore, ktorý viedli v predchádzajúcom roku zemanovia „Saulovej Vsi“ (*Salfalua, Saulfalua*) Samuelov syn Saul, Pavlov syn Štefan a Preuzlinov syn Peťo s Aladárovým synom (*filiu Aladari*) Benediktom.⁴⁸ Podľa neho mal Benedikt nárok na dievčenskú štvrtinu z majetku Saulova Ves, ktorú zdedil po svojej matke, Saulovej dcére. V spore Benedikta zastupoval jeho syn Valent. Okrem označenia Saulova Ves (najmä v podobe predikátu) dokument z roku 1359 súběžne používa aj názov Stojanova Lúka (*possessio Saulfalua, alio nomine Stoyanreche*).⁴⁹ Hranice zdedenej dcérskej štvrtiny zachytáva metácia. Začínali na mieste, kde sa potok *Zaradnukputaka* vlieval do Hrona. Odtiaľ hranice prechádzali po spomínanom potoku *Haradnukputaka* až k jeho prameňu. Od prameňa išli cez dolinu až na vrchol kopca, kde boli hranice zeme Mikových synov a ohraničenie tu končilo.⁵⁰ Keďže západnú hranicu Stojanovej Lúky tvoril po celej dĺžke Hron a východnú hranicu vymedzovalo územie Mikových synov, bližšie určenie spomínaného potoka naznačujú len nepriame údaje. V metácii Stojanovej Lúky prechádzal juhovýchodný úsek hraníc popri tokoch Deda a Haberec. Pod zápsmi *Zaradnukputaka* a *Haradnukputaka*, ktoré azda poukazujú na znenie Zahradník alebo Hradník, mohol v roku 1359 vystupovať potok Dedovec. Neveľké územie na severe vymedzené tokom a dolinou Dedovca a na juhu Habercom (Peťovským potokom) môže zodpovedať rozsahu majetkového podielu, akým bola dievčenská štvrtina.

Majetok pod označením Stojanova Lúka vystupuje i v mladších prameňoch. V roku 1377 v záležitosti Stojanovej Lúky (*de possessione Stoyanrete*) viedli Ján a Mikuláš synovia Peťa z tohto majetku pred Turčianskym konventom spor so svojim susedom Ladislavom synom Jána z Mičinej.⁵¹ Benedikt so svojim potomstvom naďalej vlastnili v Stojanovej Lúke majetkový podiel dcérskej štvrtiny. V roku 1382 počas sporu vedeného pred krajinským sudcom s Peťovým synom Jánom predložil a dal confirmovať Leukuš či Lökös (*Leukus*), brat Valenta, syna Benedikta zo Stojanovej Lúky (*de Stoyanrethe*) listinu z roku 1359.⁵² Na konci 14. stor. možno pozorovať zmenšenie pôvodne širokého príbuzenstva. Počas hraničného sporu so zemanmi z Mičinej v roku 1397 rod zastupoval Ján syn Peťa zo Stojanovej Lúky (*de Stoyanreth*).⁵³ V roku 1419 protestovali pred kráľom Žigmundom Eliáš a Fabián, synovia Jána, syna Peťa zo Stojanovej Lúky (*de Stoyanreche*) proti zemanom z Radvane, ktorí prepadli ich dom.⁵⁴ Označenie Stojanova Lúka v tomto období ustúpilo vlastníckemu názvu Peťová, doloženému v roku 1430 v podobe *Petewfalua*.⁵⁵ Okrem označenia dedičného majetku sa meno prenieslo i na Peťových potomkov. Podľa listiny z roku 1453 získala Veronika, dcéra Jána zvaného Peťo (*Petew dicti*) veno po svojej matke Margite. Majetok nachádzajúci sa v Peťovej (*Petuaffalwa, Petweffalwa*) jej vydal Štefan syn Eliáša, tiež zvaného Peťo.⁵⁶ Na základe výskytu osobných mien Peťo a Eliáš možno predpokladať, že starší názov Stojanova Lúka sa vzťahuje predovšetkým k sídlu Peťová. Na rozdiel od prímene Peťo si však príslušníci rodu v nasledujúcom období osvojili prímene Eliáš.

Údaje o staršom osídlení v južnej časti Zvolenskej kotliny v povodí Zolnej a Slatiny obsahujú

⁴⁸ Pri dedičskom pokonaní vystupuje i širšie príbuzenstvo. Listina spomína Peťovho brata Erdöháta, ako aj Peťových synov Mikuláša, Michala, Petra a Jána. Medzi Saulovými dedičmi nachádzame aj Michalovho syna Juraja. Štátny archív v Banskej Bystrici, Pobočka Banská Bystrica (ďalej ŠA BB-pob. B. Bystrica), fond Mesto Banská Bystrica (ďalej MBB), fasc. 1, num. 4 – S; porov. Katalóg I., s. 25-26, č. 37.

⁴⁹ Originál listiny uvádza tento názov i samostatne v tvaroch *Stoyanrethe, Stoyanreche, Scoyanreche*. ŠA BB-pob. B. Bystrica, MBB, fasc. 1, num. 4 – S.

⁵⁰ ŠA BB-pob. B. Bystrica, MBB, fasc. 1, num. 4 – S.

⁵¹ MOL DL 63 917.

⁵² PL Ipolyi gy., č. 37.

⁵³ MOL DL 63 920, 63 921.

⁵⁴ ZsO VII., č. 748; ĎURKOVÁ, M.: Radvanskovci z Radvane..., s. 18.

⁵⁵ MOL DL 63 940.

⁵⁶ MOL DL 63 960.

i niektoré doteraz menej známe pramene. Pred 14. októbrom 1263 vydal Belo IV. listinu na základe ktorej vrátil Zvolenu zem nad kráľovskou oborou medzi dvoma priekopami. Mestu ju zabral ešte počas svojho života župan Miko (Mikuláš) a po ňom jeho syn župan Detrik, ktorý na tomto území založil dedinu. V edícii mestských výsadných listín prameň nebol publikovaný v plnom rozsahu, ale editorovi vypadli časti textu. Na túto skutočnosť upozornil už R. Ragač.⁵⁷ V narácii chýba zmienka o vybudovanej dedine (*villa*), dôležitá z hľadiska ďalšej interpretácie obsahu listiny.⁵⁸ Neúplne a nepresne bola uverejnená i samotná metácia. Podľa listiny začínali hranice na východnej strane pri rieke Slatina pred vstupom do kráľovskej obory a smerovali nahor k potoku Očovka, ktorý prechádzali cez suchý a kamenistý brod. Hranice ďalej viedli cez dolinu k medzníkom pod lúkou Rybník. Odtiaľ prechádzali po chodníku pod vrchom Hrádok. Cez Očovku prechádzali na západ po potoku Luková. Cez vršok postupovali až k medzníkom rybárov. Ďalej išli k holému vrchu nazvanému Mezítelenhegy z ktorého zostupovali do hlbokéj doliny a viedli až k hraniciam zeme kostola sv. Mikuláša. Odtiaľ vychádzali k hraniciam kráľovských služobníkov a po hradskej sa vracali k Zvolenu.⁵⁹ Metácia vymedzuje východný a severný úsek hraníc zvolenského chotára. Polohu územia na južnej strane ohraničoval kráľovský les a rieka Slatina. Západné hranice vrátenej zeme sa stretávali s územím mesta. Nebolo ich preto potrebné osobitne vymedziť. O presnejšom ohraničení územia vypovedá reambulácia pôvodnej metácie vyhotovená v roku 1552. Dokument dopĺňa opis hraničných bodov Statina, Očovka, Rybník, Hrádok a ďalej až po úsek hraníc prechádzajúci ku Hronu.⁶⁰ Na základe tejto reambulácie môžeme potvrdiť, že východný úsek a časť severného úseku hraníc územia ohraničeného v roku 1263 sa kryje s chotárnymi hranicami obce Lieskovec. Zem vrátenú Zvolenu s územím neskoršej obce Lieskovec stotožnil už L. Zolnay.⁶¹ Keďže listina z roku 1263 nespomína názov ani ďalší osud založenej dediny možno len predpokladať, že išlo o Lieskovec. Vzhľadom na známe údaje o zvolenských županoch sa však môžeme pokúsiť o bližšie vymedzenie obdobia, kedy došlo k zabratiu zeme a založeniu dediny. Vo funkcii zvolenského župana Miko pôsobil podľa hodnoverných dokladov v rokoch 1246 – 1247, 1249 – 1252 a 1254.⁶² Obsadiť pozemky Zvolenu preto mohol približne v období 1246 – 1254. O pôsobení Mikovho syna Detrika vo funkcii zvolenského župana v roku 1263 informujú viaceré pramene. Pravdepodobné je jeho vystupovanie v tejto funkcii i v predchádzajúcich rokoch.⁶³ Nová dedina na obsadenom území vznikla azda len krátko pred tým, ako Zvolenčania požiadali panovníka o vrátenie tohto územia.

⁵⁷ JUCK, E. (ed.): Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. (ďalej Výsady I.) Bratislava : Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1984, s. 46-47, č. 31; RAGAČ, R.: Zvolenská mestská kancelária v stredoveku. In: Diplomatická produkcia v stredovekom meste. Bratislava : Odbor archívov a registratúr MV SR, 2005, s. 8. Listina sa ešte roku 1959 nachádzala vo fonde Magistrát mesta Zvolen v archíve vo Zvolene. Dnes je nezvestná. Fotokópia originálu: Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene, Fotoarchív (ďalej LDM FA), č. 19; ďalšia fotokópia v MOL, Diplomatikai fénycépyűjtemény 268 903.

⁵⁸ *per Detricum comitem, filium eiusdem Miconis comitis, super eadem terra villa fuerat collocata.* LDM FA, č. 19; porov. Výsady I., s. 47, č. 31.

⁵⁹ V opravenom znení uvádzame podľa fotokópie originálu nepresne edované pasáže: *ad fluvium Olchua vocatum, quem transeundo per portum siccum et saxosum... per quandam semitam transit sub monte Haraduk vocato... ad quandam montem planum Mezehutelenhyg dictum... ad quandam vallem profundam.* LDM FA, č. 19. Ostatné časti metácie zodpovedajú edícii Výsady I., s. 47, č. 31. Staršia edícia v plnom znení s chybnou transkripciou CDH IV/3., s. 142-144. Pozri aj ŠMILAUER, V.: Vodopis starého..., s. 128-129.

⁶⁰ Štátny archív v Banskej Bystrici, Pobočka Zvolen, fond Magistrát mesta Zvolen, škat. 12, sg. V. D2, sg. V. D4.

⁶¹ ZOLNAY, L.: A "Balassák" és a Felvidék (Adatok a XIII-XIV. század néhány kritikuss évtizedéhez). In: Borsodi levéltári évkönyv 5. 1985, s. 92.

⁶² CDSI II., s. 162, č. 233, s. 197-198, č. 280, s. 225, č. 323, s. 230, č. 329, s. 243, č. 349, s. 246, č. 352, s. 253, č. 364, s. 268, č. 384, s. 270-271, č. 390, s. 288, č. 411, s. 319, č. 459. Neuvádzame listiny s pochybnou pravosťou a neistým datovaním. Pozri aj MARSINA, R.: K najstarším dejinám Zvolena. In: Historický časopis, č. 6, roč. 37, 1989, s. 801.

⁶³ MOL DL 84 671; CAC III., s. 41, č. 31; CDH V/1, s. 326. Hoci v listinách z rokov 1261 a 1258 vystupuje zvolenský župan Detrik, nevieme s istotou či ide Mikovho syna. NAGY, E. (ed.): Codex diplomaticus patrius Hungaricus VIII. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1891, s. 81-82, č. 65; CDSI II., s. 427, č. 615, s. 424-425, č. 612, s. 419, č. 604. Mikov syn Detrik bol však v roku 1256 spišským a zvolenským županom. CDSI II., s. 383, č. 550, s. 376, č. 540. Mohol preto v tejto funkcii pôsobiť aj v nasledujúcom období. Porov. ZOLNAY, L.: A "Balassák" és a Felvidék..., tab. I-II.

26. mája 1336 vydal predstavený Konventu krížovníkov v Ostrihome listinu podľa ktorej zeman Mikuláš syn Henza zo Sampora (*Hench de Zampur*) spolu so svojimi synmi Matúšom a Mikulášom predal polovicu svojho majetku Sampor (*possessio Zampur*) z ktorého ešte predtým predal aj druhú polovicu komesovi Ondrejovi z Lánca (*de Lanch*) za šesťdesiat hrivien denárov. Listina súčasne potvrdila aj predaj časti zeme volanej Hrádok pri Zvolene (*pro quadam parte terre Hradik vocate prope civitatem Zolom*), ktorú komes Ondrej kúpil od akéhosi Pavla zvaného Bíró (*dicto Birou*) za tridsať hrivien.⁶⁴ Predaju predchádzalo pokonanie pred zvolenským županom Dončom. 12. apríla 1336 vydal magister Donč listinu na základe ktorej v jeho prítomnosti Mikuláš syn Henza zo Sampora vzhľadom na svoju chudobu a ťažkosti ponúkol svoj majetok Sampor z titulu susedstva na kúpu, alebo zálohovanie Mikulášovi, Lökósovi (*Leukus*), Jánovi a Pavlovi synom Pavla, syna Madača (*Madach*), ako aj Tomášovi synovi Benedikta, syna tohože Madača a tiež Ondrejovi z Lánca. Menovaní Pavlovi synovia a Benediktov syn dovolili kúpiť spomínaný majetok Ondrejovi z Lánca.⁶⁵ Slobodné právo kúpy majetku Sampor mu potvrdil sused Tomáš syn Benedikta zo Zolnej (*de Zouna*) opätovne i podľa listiny Turčianskeho konventu vydanéj 21. mája 1337. Kupujúci Ondrej Lánci je v tomto dokumente zároveň titulovaný ako dobronivský vicekastelán.⁶⁶ Okrem majetkových pomerov v Sampore písomné správy obsahujú aj údaje o osídlení v regióne.

Podľa znenia prvej listiny mohol byť Ondrej z Lánca susedom Henzovho syna Mikuláša už pred kúpou jeho majetku. Ondrej patril k familiarite župana Donča o čom svedčí aj jeho funkcia vicekastelána hradu Dobrá Niva. Ondrej syn Jakuba z Lánca už v roku 1324 nadobudol majetok Rakovec na juhu Zvolenskej stolice.⁶⁷ Nakoľko dohoda o kúpe Sampora obsahuje aj zmienku o predchádzajúcej kúpe časti zeme Hrádok pri meste Zvolen je pravdepodobné, že pri tejto kúpe mohla rozhodovať práve blízkosť obidvoch majetkov. Metácia východnej časti chotára Zvolena spomína v roku 1263 vrch *Haraduk*, totožný s lokalitou Hrádok na území Lieskovca. Vzhľadom na situovanie pri Zvolene možno vzťahovať k tejto lokalite aj označenie *Hradik* v listine z roku 1336.⁶⁸ Polohu kúpenej časti zeme Hrádok môžeme lokalizovať priamo do chotára Lieskovca. Inou možnosťou je územie niektorej z okolitých obcí. Poloha v blízkosti Hrádku aj Sampora navodzuje otázku, či uvedenou časťou zeme nemohlo byť i neskoršie Lukové. Metácia čerínskeho majetku Madačovho syna Pavla v roku 1300 opisuje hranice územia na severe vymedzeného chotármí Mičinej a Poník. Južné hranice prechádzali k väčšiemu potoku Sampor (*ad maiorem aquam Zampur*) a jeho sútoku s Lukavicou. Po obvode chotára sa metácia vracala k prvému medzníku okolo hranice komesa Henza (*circa metam comitis Hench*).⁶⁹ Smer ohraničenia poukazuje na umiestnenie Henzovho majetku, ktorý sa už v roku 1300 nachádzal v oblasti Sampora. K ďalším údajom vzťahujúcim sa k osídleniu územia patrí údaj o Zolnej vo vlastníctve Benediktovho syna Tomáša. Podľa listiny vydanéj 24. augusta 1337 protestovali synovia Madačovho syna Pavla pred zvolenským županom Dončom proti ich príbuznému a susedovi Benediktovmu synovi Tomášovi. Ten chcel bez ich dovolenia predat všetky svoje majetky a majetkové podiely svojmu švagrovi, Petrovmu synovi Benediktovi. Okrem Zolnej mohol Tomáš v tomto období vlastniť i majetok v Sampore.⁷⁰

Prvé písomné doklady o osídlení východnej časti Zvolenskej kotliny naznačujú, že aj na tomto území v 14. stor. už existovali vyvinutejšie sídla. Za najstarší písomný doklad o obci Zvolenská Slatina bádanie prijíma záznam v pápežských desiatkových registroch zostavených v rokoch 1332 – 1337. Medzi kňazmi Zvolenského archidiakonátu vtedy farár Peter zo Svätého Kríža vo Zvolenskej stolici (*Sancte Crucis de Solio*) pri platení desiatku uviedol, že jeho beneficium neprevy-

⁶⁴ MOL DL 40 725, 72 315.

⁶⁵ MOL DL 72 313, 72 314.

⁶⁶ *comes Andreas de Lanchy vicecastellanus de Dobranua magistri Donch comiti de Zolio*. MOL DL 72 316.

⁶⁷ MOL DL 95 589; porov. CDH VIII/2, s. 555, č. CCLIV.

⁶⁸ Pozri aj ĐURKOVÁ, M.: Vývoj osídlenia..., s. 164.

⁶⁹ RA II/4, s. 249, č. 4321; ŠMILAUER, V.: Vodopis starého..., s. 123, 127-128.

⁷⁰ MOL DL 40 752; ZOLNAY, L.: A Madách család eredete. In: A Nógrád megyei múzeumok évkönyve IX. 1983, s. 20.

šuje hodnotu štyri hrivny. Označenie je dávané do súvisu so slatinskou farnosťou Povýšenia sv. Kríža.⁷¹ K prvým priamym dokladom o sídle Zvolenská Slatina patrí listina kráľa Ľudovíta I., ktorý Valentovmu synovi Gregorovi daroval kúriu či usadlosť zvanú Jakubova v dedine Rybáre vo Zvolenskej stolici. Listina sa zachovala v konfirmácii zo 17. storočia v dvadsiatom prvom zväzku Kráľovských kníh, ktorý uvádza miesto jej datovania v Slatine (*in Zalahna*) 25. júla, avšak bez uvedenia úplného roku.⁷² J. Illéssy, ktorý venoval pozornosť štúdiu Kráľovských kníh zaraďuje vydanie tejto listiny do roku 1372. Vo svojom diele žiaľ neuviedol dôvod ani zdroj takéhoto datovania.⁷³ Pri časovom zaradení môže napomôcť publikovaný itinerár kráľa Ľudovíta I. Podľa neho panovník vydal v sídle označenom ako Slatina dve listiny v rokoch 1372 a 1379. Vo Zvolenskej Slatine bola zrejme vydaná druhá z listín. Denný dátum v oboch dokumentoch však nezodpovedá 25. júlu.⁷⁴ Aj pri súčasných medzerovitých poznatkoch o miestach pobytu Ľudovíta I. vo Zvolenskej stolici možno konštatovať, že v lete roku 1372 sa kráľ podľa datovacích formuliek v listinách zdržiaval v tomto regióne. S pobytmi panovníka historiografia spája hrad Liget stotožňovaný s hradom Vígľaš, v prameňoch doložený od roku 1390. Liget sa stal miestom častých návštev kráľa Ľudovíta, ktorý tu listiny dával už od 60. rokov 14. storočia. S existenciou tohto kráľovského sídla môže preto súvisieť i zistená staršia stavebná etapa hradu Vígľaš.⁷⁵ V útoch mesta Banská Štiavnica už v roku 1365 nachádzame výdavky spojené s lokalitou *Liget*, kam cestoval richtár a mesto sem dopravilo aj istý finančný obnos.⁷⁶ 18. júla 1368 dával kráľ Ľudovít na Ligete dočasnú listinu pre bulharského vojvodu. V prameni bol Liget označený ako miesto kráľovskej poľovačky.⁷⁷ 17. augusta 1369 kráľ vydal na Ligete listinu na základe ktorej prisľúbil svojim familiárom náhradu za majetky dostačujúce úžitku štyroch dedín, pridelené predtým vo Zvolenskej stolici.⁷⁸ V ďalších prameňoch nachádzame datovanie zaujímavé z hľadiska vročenia vyššie spomínanej listiny vydané v Slatine 25. júla (1372). 15. júla 1372 vydal Ľudovít listinu na Ligete. Ďalšiu listinu dával kráľ 14. augusta 1372 na hrade Ľupča.⁷⁹

Na prítomnosť novovybudovaného hradu poukazujú i označenia okolitých hradov Zvolen, Dobrá Niva, Ľupča a Šášov, ktoré v dobových prameňoch vystupujú pod zaužívanými názvami. Za priamy doklad o predchádzajúcej existencii hradu a panstva Vígľaš možno považovať údaje v listine, ktorú na tomto hrade vydal kráľ Žigmund v roku 1410. Podľa dokumentu panovník potvrdil obyvateľom Slatiny, Očovej a Zolnej ich staré slobody, ktoré vlastnili od čias nebohého kráľa Ľudovíta. Kastelánom a vicekastelánom hradu Vígľaš pod ktorý tieto dediny patrili nariadil, aby ich

⁷¹ FEJERPATAKY, L. (ed.): *Rationes Jacobi Berengarii et Raimundi de Bonofato collectorum decimarum sexennalium in regno Hungariae*. 7. Dioecesis Strigoniensis. In: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* I/1. reeds. A. Várszegi – I. Zsombori, Budapest : Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2000, s. 221. Pozri aj ĎURKOVÁ, M.: *Vývoj osídlenia...*, s. 171; MAJTÁN, M.: *Názov a najstaršie dejiny Zvolenskej Slatiny* (do konca 15. storočia). In: *Historický časopis*. č. 2, roč. 46, 1998, s. 290.

⁷² *Datum in Zalahna in festo beati Jacobi apostoli anno Domini millesimo trecentesimo* [...] MOL A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár (ďalej MKL), Libri regii (ďalej LR) XXI., Budapest : Arcanum Adatbázis, b.r. (CD-Rom), pag. 267.

⁷³ ILLÉSSY, J.: *Közsegi kiváltságsevek jegyzéke*. Budapest : Pátria Irodalmi Vállalat Rézvénytársaság Nyomdája, 1898, s. 27.

⁷⁴ 11. sept. 1372 *Szalana* (podľa B. Sebestyéna v Novohradskej stolici). 9. nov 1379 *Zalahna*. Môže ísť o Slatinu vo Zvolenskej stolici. Panovník sa od 15. nov. 1379 zdržiaval vo Zvolene. SEBESTYÉN, B.: *A magyar királyok tartózkodási helyei*. Budapest : Franklin-társulat Nyomdája, 1938, s. 48, 50.

⁷⁵ ENGEL, P.: *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457*. Budapest : História. MTA Történettudományi Intézete, 1996, s. 455-456; BURAN, D. et al.: *Gotika*. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava : Slovenská národná galéria – Vydavateľstvo Slovart, 2003, s. 588-589 (autor hesla M. Šimkovic).

⁷⁶ FEJERPATAKY L. (ed.): *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1885, s. 7.

⁷⁷ *Datum in Liget loco venationis nostrae*. Oklevelek a magyar-bulgár összeköttetések történetéhez (1360 – 1369). In: *Történelmi tár*. II. füz., 21 évf., 1898, s. 365, č. X.

⁷⁸ MOL DL 87 440.

⁷⁹ MOL DL 75 553; SEBESTYÉN, B.: *A magyar királyok...*, s. 48.

naďalej zachovávali.⁸⁰ O povinnostiach časti obyvateľstva, ktoré tvorili kráľovskí rybnikári v Slatine a na Vígľaši informuje Žigmundova listina z roku 1404. Aj tento dokument zaznamenáva starší stav, keď menuje predchádzajúcich hlavných rybnikárov, poverených strážením veľkého rybníka pod hradom Vígľaš.⁸¹ So služobnými povinnosťami miestneho obyvateľstva môžu korešpondovať i podrobnejšie poznatky z itineráru kráľa Žigmunda. Vígľaš aj Slatina boli okrem Zvolena a Lupče už v prvých rokoch Žigmundovej vlády obľúbeným miestom jeho pobytov. Kráľ sa tu zdržiaval zväčša v letných mesiacoch a na jeseň.⁸² Počas pobytov sa panovník mohol zúčastňovať na poľovačkách a využívať služby miestnych rybárov. Obyvateľstvo so špecializovanými služobnými povinnosťami v regióne Zvolenskej stolice doteraz nebolo predmetom samostatných výskumov. Pri bádani v tejto problematike možno očakávať, že prinesie nové poznatky aj o osídlení územia v neskorom stredoveku.

Štúdia bola spracovaná v rámci grantu VEGA 1/4541/07 Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia.

Zusammenfassung

Zu Interpretationen der ältesten schriftlichen Dokumente über Besiedlung des Zvolener Beckens

Dieser Beitrag ergänzt bisherige Erkenntnisse von ältesten historischen Dokumenten über Besiedlung der Region mit Rücksicht auf ausgewählte Siedlungen. Bereits im Jahre 1263 ist das Gebiet der späteren Gemeinde Malachov im Privateigentum belegt. Eigene Benennung des Forstvermögens Malahaw wurde im Jahre 1327 erwähnt. Die Dokumente von der Gemeinde Kráľová bei Radvaň können nicht mit dem Gebiet Querali im 13. Jahrhundert verbunden werden. Kráľová entwickelte sich von älterer Siedlung, aber in schriftlichen Quellen wird Kráľová unter dem Namen Kyralfalva erst im Jahre 1417 erwähnt. Andere Erwähnung über Gemeinde Kyralfalva aus dem Jahre 1424 kann sich nicht auf Einzelhof Kráľová im Gebiet der Gemeinde Môtová im Gebirge Javorie beziehen. Dieses Gebiet wurde erst in der Neuzeit besiedelt. Mit späterer Gemeinde Rakytovce ist identisches Gebiet, das sich im Jahre 1295 von nördlichem Teil des Gemeindegebietes der Gemeinde Badín trennte. Seit 1285 besaßen die Vorfahren des Geschlechtes Elias das Vermögen Stojanova Lúka (terra Ztoynrete). In diesem Gebiet entstand in der Mitte des 14. Jahrhunderts die Gemeinde Peťová und wahrscheinlich am Anfang des 15. Jahrhunderts die Gemeinde Iliáš. Im Jahre 1263 gab der König das Gebiet der Stadt Zvolen zurück, das vorher vom Zvolener Gespan besetzt wurde und gründete da ein Dorf (villa). Der Begrenzung nach könnte sich um spätere Gemeinde Lieskovec handeln. Im Kaufvertrag aus dem Jahre 1336 wird das Edelmannsgut Sampor und die Gegend Hradik erwähnt, das sich im Gemeindegebiet späterer Gemeinden Lieskovec oder Lukové befand. Die Begrenzung des Gemeindegebietes Čerín aus dem Jahre 1300 informiert vom Privateigentum im Gebiet der Gemeinde Sampor. Wahrscheinlich aus dem Jahre 1372 kommt direkte Erwähnung über die Gemeinde Zvolenská Slatina. König Ludwig von Anjou datierte da eine Urkunde (in Zalathna). Bereits im Jahre 1365 wird in Quellen das Gebiet Liget erwähnt. Die Historiker identifizieren es mit naher Burg Vígľaš. Über Pflichten der Untertanen in Zvolenská Slatina und Vígľaš noch unter Regierung des Königs Ludwig I. zeugen neuere Urkunden aus den Jahren 1404 und 1410.

Übersetzt von Ondrej Kúkol'

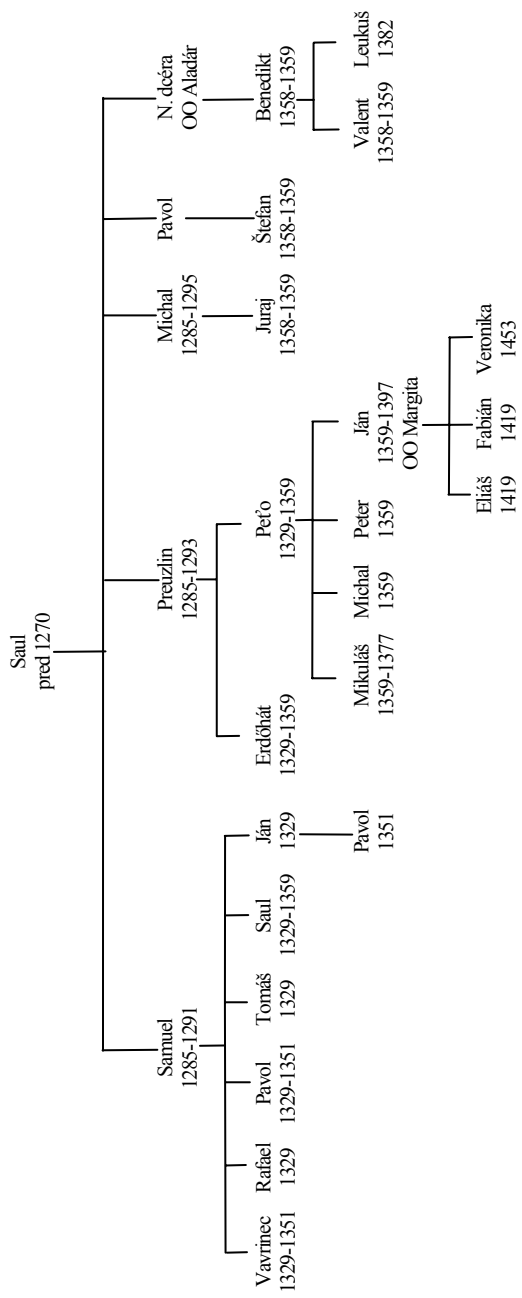
(pavol.maliniak@umb.sk)

⁸⁰ MOL MKL LR I., pag. 390-391; ZsO II/2, č. 7541.

⁸¹ RAGAČ, R.: Rod Paškocov zo Slatiny do nobilitácie. In: Genealogicko-heraldický hlas. č. 1, roč. 9, 1999, s. 20-21.

⁸² ENGEL, P. – TÓTH, N. C.: Itineraria regum et reginarum (1382 – 1438). Subsidia ad historiam mediaevi Hungariae inquirendam I. Budapest : MTA Történettudományi Intézetében, 2005, s. 55-85.

Genealogická tabuľka: Zemanina zo Stojanovej Lúky

Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Staré Hory

OTO TOMEČEK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Na území súčasného katastra obce Staré Hory v minulosti existovalo viacero sídel. Okrem samotných Starých Hôr, ktoré boli, vychádzajúc z ich názvu, pravdepodobne najstarším baníckym sídlom v zázemí Banskej Bystrice, tu postupne vzniklo niekoľko ďalších menších baníckych, hutníckych a drevorubačsko-uhliarskych osád. Ešte v stredoveku vznikla v blízkosti Starých Hôr banícka osada Richtárová. V novoveku doplnili sieť baníckych osád Potkanová (dnes Polkanová) a *Fajfiar* (dnes neexistujúca). Severne od Starých Hôr vznikla ešte v stredoveku hutnícka osada Jelenec. V novoveku na tomto území existovala už aj hustá sieť osád, ktoré obývali prevažne drevorubači a uhliari. K týmto sídlam patrili osady **Dolný Jelenec**, **Horný Jelenec**, **Valentová**, **Rybie (Rybô)**, **Prašnica**, ako aj dnes už neznáme osady **Bachlačka** a **Haliar**.

Problematike vzniku a ďalšieho vývoja drevorubačských a uhliarskych osád v zázemí mesta Banská Bystrica sa doposiaľ nikto detailnejšie nevenoval. Stručne sa uvedeného problému dotkli len niektoré slovníkové práce (Súpis pamiatok na Slovensku,¹ Slovník obcí Banskobystrického okresu,² Vlastivedný slovník obcí na Slovensku³) a kartografické práce.⁴ Ich vzájomným porovnaním zistíme, že údaje v jednotlivých spomenutých prácach vykazujú navzájom značné odchýlky práve v otázke časového zaradenia vzniku osád.

Podľa *Súpisu pamiatok na Slovensku* vznikli drevorubačské a uhliarske osady na okolí Starých Hôr na rozhraní 15. a 16. storočia. *Slovník obcí Banskobystrického okresu* a *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* existenciu dvoch z nich však dokladajú až v 2. polovici 16. storočia (Dolný Jelenec a Prašnica), ďalších dvoch v polovici 17. storočia (Horný Jelenec a Rybie) a ďalšej dokonca až v polovici 18. storočia (Valentová).

Obe tieto práce dokladajú prvýkrát Dolný Jelenec k roku 1563, pričom zánik staršej šmelcovacej (taviacej) huty v tomto sídle datujú do obdobia okolo roku 1550. Ako druhú dokladajú obe práce k tomu istému roku 1563 tiež osadu Prašnicu. Horný Jelenec a Rybie dokladajú k roku 1652 a Valentová k roku 1754. Ohľadom prvej písomnej zmienky o osade Bachlačka sa obe tieto práce rozchádzajú. Podľa *Súpisu obcí Banskobystrického okresu* sú doložené spojené uhliarske osady Bachlačka-Valentovo v roku 1754. Podľa *Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku* je Bachlačka doložená až k roku 1828. Napokon nesprávne obe uvedené slovníkové diela považujú za starohorskú osadu aj Kunst, o ktorej dnes už vieme, že ležala na neskoršom území obce Donovaly v blízkosti osady Bully.⁵

P. Ratkoš a J. Vozár na citovanej mape kladú vznik jednotlivých osád len do pomerne široko vymedzených časových období. Vznik Dolného a Horného Jelenca zaraďujú do obdobia medzi rokmi 1401-1550 a Prašnicu spolu s osadou Rybie do obdobia medzi rokmi 1551-1700. Osada Valentová potom vznikla podľa nich až medzi rokmi 1701-1800. Bachlačku vôbec nedokladajú.

Napokon nedávno vydaná *Encyklopédia miest a obcí Slovenska* sa obmedzuje len na konštatovanie, že v chotári Starých Hôr vzniklo aj niekoľko uhliarskych osád. Dobu ani okolnosti ich

¹ Súpis pamiatok na Slovensku III. Bratislava, 1969, heslo Staré Hory, s. 193.

² Slovník obcí Banskobystrického okresu. Zostavil Š. PISOŇ. Banská Bystrica, 1968, heslo Staré Hory, s. 332.

³ Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III. Bratislava, 1978, heslo Staré Hory, s. 87-89.

⁴ Ide hlavne o mapu: RATKOŠ, P. – VOZÁR, J.: Osídlenie banskobystrického rudného revíru v 13.-18. storočí. In: Atlas Slovenskej socialistickej republiky (ďalej Atlas SSR). Bratislava, 1980, s. 116, mapa č. 24.

⁵ Určiť presnú polohu dnes zaniknutej osady Kunst umožnil predovšetkým bohatý kartografický materiál hlavne z 19. storočia. Predpoklad o polohe sídla, ku ktorému sme dospeli štúdiom tohto materiálu, sa následne podarilo overiť aj terénnym prieskumom. Ten definitívne potvrdil, že sídlo ležalo v homej časti Mócovskej dolinky južne od osady Bully.

vzniku však vôbec nekonkretizuje.⁶

Vzhľadom na uvedené nepresnosti a nezrovnalosti sa cieľom tohto príspevku stala predovšetkým otázka upresnenia doby vzniku jednotlivých drevorubačských a uhliarskych osád ležiacich na území obce Staré Hory.

* * *

Najstaršou spomedzi skúmaných drevorubačských a uhliarskych osád sa na základe doterajšieho výskumu javí osada Dolný Jeleneč, ktorej pôvod treba dávať do súvislosti s existenciou pôvodnej stredovekej hutníckej osady **Jeleneč**. Prvá hodnoverná zmienka o jej existencii sa nachádza v inventári Banskobystrického mediarskeho podniku, ktorý bol vyhotovený na základe jeho obhliadky vykonanej 22.-23. apríla 1526 pri príležitosti prebratia podniku Fuggerovcami od kráľovských komisárov Bernarda Beheima a Petra Bornemisu.⁷ Popri hutných prevádzkach v Balážoch, Moštenici, Revúcej, Harmanci a Tajove sa tu ako súčasť podniku uviedla aj huta v Jelenci (hutta Hyrßen Grundt, hutten Hyrschengrund).⁸

Keď v roku 1546 vypršal Fuggerovcom nájom v mediarskom podniku a začali komplikované rokovania o odovzdaní podniku štátu, tento požadoval odstúpenie všetkých hút používaných spoločnosťou ako náhradu za zrušené huty, ktoré tu existovali ešte pred vznikom spoločnosti. Pri svojej obrane fuggerovskí faktori vyhlásili okrem iného aj to, že huta v Jelenci bola síce postavená Michalom Königsbergerom, ale za peniaze Jána Turzu.⁹ Z tohto dôvodu za ňu nemožno požadovať adekvátnu náhradu.

Z tohto konštatovania je jasné, že v tomto čase už huta nebola v prevádzke a musela teda byť spoločnosťou zrušená niekedy počas fuggerovského nájmu podniku medzi rokmi 1526-1546. Navyše sa však dozvedáme dôležité informácie o okolnostiach jej vzniku, ako aj meno jej staviteľa.

Staviteľ huty Michal Königsberger sa v dejinách Banskej Bystrice prvýkrát objavuje v roku 1481, keď sa spomína ako mestský prisázný. V tomto čase už musel byť dlhšiu dobu vážnym banskobystrickým mešťanom. Jeho zvolenie do významnej funkcie mestskej samosprávy by inak bolo nepredstaviteľné.

Ján Turzo, za ktorého peniaze mal Königsberger hutu vystavať, mohol mať vážnejší záujem finančne vstúpiť a získať postavenie v banskobystrickom baníctve až po roku 1474, keď objavil vo svojej hute v Mogile pri Krakove spôsob ako pripraviť tunajšiu čiernu meď bohatú na striebro na proces scedzovania.¹⁰ V roku 1475 sa o to aj naozaj pokúsil, keď uzavrel zmluvu so 7 stredoslovenskými banskými mestami o stavbe vodočerpacích a ťažných banských mechanizmov, v ktorej sa zaviazal riešiť zaplavovanie baní spodnými vodami. Tento jeho pokus skončil neúspešne pre zlyhanie staviteľa banských strojov majstra Petra z Gdaňska.¹¹ Z tohto dôvodu musel teda hľadať iný spôsob ako sa dopracovať k banskobystrickej čiernej medí. Týmto spôsobom, ako dnes už vieme, bola jeho finančná podpora banskobystrických ťažiarov vrátane podielu na výstavbe jelenskej huty.

Zo zmluvy uzavretej v roku 1493 medzi Turzom a banskobystrickými ťažiarimi Benediktom Glokknitzerom a Michalom Königsbergerom, ktorá sa týkala banského podniku na Pieskoch vyplýva, že obaja ťažiarri udržiavali svoj podnik v prevádzke dlhší čas práve zásluhou Turzových peňazí. Jeho výraznú angažovanosť v banskobystrickom baníctve a finančnú podporu spomínaných

⁶ Encyklopédia miest a obcí Slovenska. Lučenec, 2005, heslo Staré Hory, s. 508.

⁷ Zachovali sa len odpisy pôvodného inventáru. Ich hodnovernosť však dokladá svedectvo banskobystrickej mestskej rady o inventarizovaných objektoch podniku z 22. 6. 1526. – Mesto Banská Bystrica : Katalóg administratívnych a súdnych písomností I, II (1020) 1255-1536. Vypracoval C. MATULAY. Bratislava, 1980, s. 228, č. 684.

⁸ Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525 – 1526). Ed.: P. RATKOŠ. Bratislava, 1957, s. 271.

⁹ VLACHOVIČ, J.: Slovenská meď v 16. a 17. storočí. Bratislava, 1964, s. 66.

¹⁰ Ján Turzo robil v Mogile pokusy s banskobystrickou meďou už od roku 1469. Na technologicky zložitý princíp jej prípravy pre ďalší proces scedzovania však prišiel až okolo roku 1474. – Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. : Pod osmanskou hrozbou. Bratislava, 2004, komentár M. Skladaného k č. 49, s. 114.

¹¹ Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI., č. 36, s. 89.

ťažiarov, tak možno datovať minimálne už od konca 80. rokov 15. storočia.¹²

Z uvedených faktov vyplýva, že Michal Königsberger mohol postaviť čiernu hutu v Jelenci jedine niekedy medzi rokmi 1475-1495, najpravdepodobnejšie však na konci 80. resp. na začiatku 90. rokov 15. storočia. Pri hutnom objekte v Jelenci celkom určite v tomto období vznikla aj menšia osada, v ktorej žil personál zabezpečujúci chod huty. Okrem hutného šafára a samotných hutníkov tu museli byť zastúpení tiež drevorubači a uhliari zabezpečujúci drevné uhlie slúžiace ako palivo v hute. Práve dostupnosť drevných zásob sa v tomto prípade javí ako hlavný lokalizačný faktor pri založení huty práve na tomto mieste.

Osada Jelenc pravdepodobne existovala naďalej aj po zániku tunajšej huty. Keďže hutníci tu už neboli potrební, obývali ju zrejme hlavne drevorubači a uhliari. Tí zásobovali drevným uhlím naďalej fungujúcu hutu na Starých Horách.

Nepriamo zmienku o osade Jelenc nachádzame napríklad v dokumente opisujúcom hranice Ľupčianskeho hradného panstva, ktorý vznikol niekedy v 40. rokoch 16. storočia.¹³ Jelenc sa tu spomína v súvislosti s nejakým jazerom ležiacim povyše neho (see über dem Jelenicz). Z kontextu sa zdá, že pod Jelencom tu nie je myšlená dolina ani huta, ktorá v tom čase už asi nepracovala, ale práve osada. Spomenuté jazero pritom mohlo byť pozostatkom po umelej nádrži, v ktorej sa zadržavala voda využívaná pri hutnickej prevádzke.

Opäť len nepriamo zmienku o Jelenci nachádzame v opise lesov zaznamenávajúcom ich stav k roku 1563, ktorý sa stal súčasťou Maximiliánovho lesného poriadku vydaného v roku 1565. Z celkového kontextu pasáže, kde sa hovorí: „od jazera smerom dolu na Jelenc (Gielentz), kde pred nejakým časom stála jedna huta, a odtiaľ naľavo je dolina zvaná Jelenská (Gielentz, Hirschengrunt)“,¹⁴ existencia osady jasne vyplýva. Dvakrát za sebou spomenutý Jelenc totiž nemôže znamenať nič iné ako v prvom prípade osadu, keďže až v druhom prípade sa jasne uvádza, že sa pod menom Jelenc myslí dolina. Osada Jelenc mohla mať v tomto období status akéhosi centra drevorubačov a uhliarov. Všade naokolo (Jelenská dolina, doliny Malý a Veľký Kucman, Tašniar, Rybie, Prašnica) sa totiž v tomto čase intenzívne ťažilo drevo a páľilo uhlie.¹⁵

Okrem Jelenca nejaké iné trvalé sídlo drevorubačov a uhliarov, ktoré by sme mohli nazvať osadou, ešte neexistovalo. V texte vyššie spomenutého dokumentu popisujúceho hranice Ľupčianskeho panstva sa síce uvádzajú aj 4 salaše na Krížnej, z ktorých jeden sa nachádzal v lokalite *F Rijbom*.¹⁶ V tomto prípade však určite ešte nemožno hovoriť o osade Rybie. Osada vznikla v úzkej doline obkolesenej lesmi, teda na mieste nevhodnom pre pastvu. Salaš musel stáť vyššie v doline potoka Rybie (od neho bol odvodený jeho názov), najpravdepodobnejšie v jeho pramennej oblasti. Tu už mala krajina hôľny charakter vhodný aj na pastvu.

Existenciu iných drevorubačských a uhliarskych osád ešte nepotvrďuje ani podrobný opis tunajších lesov pochádzajúci z roku 1563. Tu uvádzané lokality Rybie a Prašnica ešte nemožno považovať za osady. Je celkom zreteľné, že v dokumente uvedené vlastné meno Rybie označovalo iba dolinu (tal Vischer grundt, valle nomen habens der Fischergrund). Podobne tomu bolo pravdepodobne aj v prípade toponyma Prašnica (in Preschnitzkam usque vallis).¹⁷

¹² SKLADANÝ, M.: Thurzovsko-fuggerovský mediarsky podnik v Banskej Bystrici a jeho európsky význam. In: Päťsté výročie thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici. Banská Bystrica, 1995, s. 28. Taktiež: SKLADANÝ, M.: Slovensko-poľské hospodárske vzťahy v 15. – 16. storočí. In: Historické štúdie 41. Bratislava, 2000, s. 76.

¹³ Magyar országos levéltár Budapest, Kgy 24 359, pag. 1-6. Dokument detailne rozobrali a v úplnom prepise publikovali: SKLADANÝ, M. – TOMEČEK, O.: Hranice Ľupčianskeho hradného panstva v polovici 16. storočia. In: Acta historica Neosoliensia 3. Banská Bystrica, 2000, s. 47-65.

¹⁴ MADLEN, J.: Constitutio Maximiliana. In: Sborník prác Lesníckeho a drevárskeho múzea II. Martin, 1962, s. 19.

¹⁵ MADLEN, Constitutio Maximiliana, s. 19-22.

¹⁶ SKLADANÝ – TOMEČEK, Hranice Ľupčianskeho hradného panstva ..., s. 62.

¹⁷ Vychádzali sme zo slovenského prekladu Maximiliánovho lesného poriadku od J. Madlena. – MADLEN, Constitutio Maximiliana, s. 9-45. Tento text sme však dôkladne overili ako v pôvodnom texte nemeckom, tak aj v preklade latinskom. – Magyar erdszeti oklevéltár I. (1015-1742). Ed.: K. TAGÁNYI. Budapest, 1896, s. 96-168. Aj text latinský sme považovali za dôveryhodný, nakoľko jeho autorom bol humanista Pavol Rubigal, ktorý sa pochádzky osobne zúčastnil ako jeden z členov

Nič v tomto detailnom popise oblasti, ktorého hlavným cieľom bolo zachytiť aktuálny stav tunajších lesov nenasvedčuje tomu, že by už v tejto oblasti okrem Jelenca existovali ďalšie trvalo obývané sídla drevorubačov a uhliarov. Vzhľadom na extenzívny spôsob ťažby by bolo zakladanie trvalých sídel zbytočné. Predpoklady pre postupný prechod drevorubačov a uhliarov na usadlý spôsob života môžeme hľadať v nariadeniach na efektívnejšie zužitkovanie lesa, uverejnených v druhej časti Maximiliánovho lesného poriadku z roku 1565.¹⁸ Tieto nariadenia zavádzali nový poriadok pri ťažbe dreva. Uplatňovanie týchto opatrení v praxi a dôslednejšia kontrola práce vykonávanej v lese, v nasledujúcich rokoch po vydaní lesného poriadku, si vyžiadali aj zmenu v spôsobe života drevorubačov a uhliarov.¹⁹

Napriek tomu trvalo ešte niekoľko desaťročí kým tu vznikli nové trvalé sídla drevorubačov a uhliarov. Ani jedna zo zachovaných písomností z obdobia po vydaní lesného poriadku, ktoré boli v neskoršom období publikované v zbierkach listín týkajúcich sa uhorského,²⁰ či priamo banskobystrického lesníctva,²¹ neobsahuje ani náznakom, že by v skúmanej oblasti vznikli na konci 16., či na začiatku 17. storočia nejaké špecializované osady drevorubačov a uhliarov.

Nové osady drevorubačov a uhliarov nachádzame až v súpise uhliarskych osád, uhliarov, ich nehnuteľností, dobytká a zásob dreva v lesnej oblasti Staré Hory zo **14. augusta 1652**.²² V celej oblasti súpis zaznamenal existenciu 15 sídel. Spomedzi nich 5 ležalo na území dnešnej obce Staré Hory. Boli to osady **Dolný Jelenec** (Unter Jellenez), **Horný Jelenec** (Ober Jellenez), **Rybie** (Ri-buo), **Prašnica** (Praschniza) a **Haliar** (Helliar).

Najväčšou spomedzi týchto osád bolo v tom čase Rybie, kde stálo 5 obytných domov a 7 hospodárskych objektov (maštali). Spolu žilo v osade 37 obyvateľov. V Prašnici stáli 4 obytné domy a rovnaký počet maštali. V obytných domoch žilo spolu 18 obyvateľov. O trochu menšie boli osady Dolný a Horný Jelenec, ktoré mali len po 3 obytné objekty. V nich žilo v Dolnom Jelenci spolu 13 a v Hornom Jelenci spolu 18 obyvateľov. Okrem obytných domov stálo v Dolnom Jelenci tiež 5 maštali a v Hornom Jelenci 3 maštale. Najmenšou z týchto osád bol Haliar, ktorý mal v tomto čase len 1 dom, kde žilo 8 obyvateľov. Pri obytnom dome stála tiež jedna maštaľ. Z tohto dôvodu môžeme Haliar považovať skôr za samotu ako osadu.

Pomerne nízky počet domov a obyvateľov uvedených sídel vypovedá o počiatkovej fáze vývoja týchto osád. Sidelnú kontinuitu s pôvodne hutníckou osadou Jelenec možno predpokladať len v prípade Dolného Jelenca. Ostatné sídla boli založené pravdepodobne len krátko pred polovicou 17. storočia. Historik banskobystrického lesníctva Július Barták po preštudovaní dnes už neznámych archívnych dokumentov, obsahujúcich zápisnice z rôznych pochôdzok lesa a kontroly lesníckych prác, zistil, že v roku 1626 existovalo v celej starohorskej oblasti 10 uhliarskych miest. Na nich pracovalo spolu 21 uhliarov.²³ Je možné, že práve tieto uhliarske miesta predstavovali prvé zárodky budúcich osád. Počiatky osád Horný Jelenec, Rybie, Prašnica a Haliar by sme tak mohli upresniť do obdobia **medzi 20. a koncom 40. rokov 17. storočia**.

Názov oboch jelenských osád bol odvodený z názvu doliny, ktorá sa mohla vyznačovať hojným výskytom jelenej zveri. Svoj názov však mohla získať aj pre nejaké náhodné, či výnimočné stretnutie človeka s jelenom napríklad počas poľovačky. Pôvodný Jelenec, neskorší Dolný Jelenec, ležal práve pri vyústení Jelenskej do Starohorskej doliny. Po vzniku novej osady pri vyústení doliny

kráľovskej komisie.

¹⁸ MADLEN, *Constitutio Maximiliana*, s. 29-37.

¹⁹ Podrobnejšie sme tento problém rozpracovali už v štúdií: TOMEČEK, O.: Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Donovaly. In: *Acta historica Neosoliensia* 6. Banská Bystrica, 2003, s. 6-7.

²⁰ *Magyar erdészeti oklevéltár I.* (1015-1742).

²¹ A Besztercebányai M. kir. erdőgazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke. Ed.: J. ZIVUSKA. Besztercebányán, 1906.

²² Österreichisches Staatsarchiv (ďalej ÖStA) – Hofkammerarchiv, Vermischte Ungarische Gegenstände, rote Nr. 8/A, fól. 612-613. Celý súpis publikoval tiež Jozef Vlachočí. – VLACHOVIČ, Slovenská meď ..., s. 273-275.

²³ BARTÁK, J.: Z minulosti štátneho lesného hospodárstva v okolí Banskej Bystrice a Starých Hôr. Banská Bystrica, 1929, s. 98.

Rybie do Starohorskej doliny bola táto, pre svoju blízkosť k pôvodnému Jelencu, označovaná zrejme ako osada nad Jelencom, či povyššie Jelena. Pre lepšiu orientáciu sa napokon pre obe sídla ustálili pomenovania Dolný a Horný Jeleneč, ktoré dokladá prvýkrát súpis z roku 1652. Pomenovanie spodnej časti doliny Rybie ako Hornojelenská dolina je iba novotvarom, ktorý vznikol neskôr odvodením od osadného názvu Horný Jeleneč. Označovanie jednej doliny dvoma odlišnými názvami by určite robilo značné problémy v orientácii.

Osadný názov Rybie podobne ako tomu bolo v prípade jelenských osád bol odvodený od pomenovania doliny resp. potoka. Motívom pomenovania potoka a následne doliny pritom muselo byť bohatstvo rýb, ktorým sa tunajší potok vyznačoval.

Aj osadný názov Prašnica vznikol odvodením od názvu doliny, kde bolo sídlo založené. Motívom jej pomenovania bola v tomto prípade historická cesta prechádzajúca dolinou.²⁴ V tomto prípade názov upozorňoval na povahu, či charakter cesty vo význame suchá, prašná, teda nezamokrená cesta.

Prašnická dolina predstavovala koridor pre starú komunikáciu smerujúcu do Liptova, ktorá zrejme začala zohrávať dôležitú úlohu niekedy v 13. a 14. storočí, kedy vzrástol význam baníctva v Starohorských vrchoch. Komunikácia viedla hore Starohorskou dolinou až po Horný Jeleneč, ďalej pokračovala v dolnej časti doliny Rybie, z ktorej odbočovala do doliny Prašnice. Tu sa dolina po asi 500 m vetvila na vlastnú Prašnickú a Suchú dolinu. Obe doliny predstavovali pravdepodobne aj dve rôzne varianty cestnej trasy do Liptova, ktoré sa znovu stretali tesne pred Východným Prašnickým sedlom. Cez toto sedlo sa cesta dostala na územie Liptova a tu pokračovala ďalej Suchou dolinou.

Túto cestu poznal aj Matej Bel, ktorý ju opísal ako mimoriadne obtiažnu a následkom výmopolov spôsobených zrážkami zničenú a načisto zanedbanú.²⁵ Ešte aj na mapách z 18. a 19. storočia je táto dnes už neexistujúca komunikácia označená ako stará cesta do Liptova (Der alte liptauer Weeg).²⁶ Toto jej označenie zaiste súviselo s jej odlišením od novej cesty do Liptova cez sedlo Veľký Šturec, ktorej vybudovanie historická literatúra pripisuje turzovsko-fuggerovskej spoločnosti.²⁷

Aj názov poslednej dnes už neexistujúcej osady Haliar bol odvodený od pomenovania rovnomennej doliny.²⁸ Keďže osada sa do dnešných čias nezachovala, musíme ju považovať za zaniknuté sídlo. Súpis z roku 1652 je jediným prameňom, v ktorom táto osada figuruje. Nespomína sa už v žiadnom inom mladšom pramennom materiáli. Z tohto dôvodu je v súčasnej dobe problematické určiť presnú pôvodnú polohu osady, či v tomto prípade skôr samoty. S istotou možno tvrdiť len to, že jej poloha súvisela s rovnomennou dolinou. Vzhľadom na zánik sídla sa zdá byť pravdepodobnejšie, že osada ležala už v Starohorskej doline pri vyústení Haliaru. V tomto prípade totiž mohlo dôjsť k zániku osady jej zlúčením s bankským sídlom Staré Hory. V prípade, že osada ležala hlbšie vo vnútri doliny, by sme ju museli radiť medzi fyzicky zaniknuté sídla.

Následujúci podrobný súpis drevorubačských a uhliarskych osád v obvode Banskobystrickej banskej komory z roku 1710 už osadu Haliar nezaznamenal. Spomedzi osád v bezprostrednom okolí Starých Hôr sem boli zaradené len sídla Dolný Jeleneč (Unter Jelenetz), Horný Jeleneč (Jelen-

²⁴ Aj v okolí Prašnice nachádzame množstvo historicky doložených toponým upozorňujúcich na cestné spojenie ako napr. Chitra dolina, do Szučey, Wrch nad Chitrou Dolinou. – Štátny ústredný bankský archív v Banskej Štiavnici (ďalej ŠÚBA BŠ), fond Banská komora v Banskej Bystrici (ďalej BKB), Inv. č. 90.

²⁵ BEL, M.: Zvolenská stolica : Oddiel o prírode. In: Matej Bel slovenský geograf. Bratislava, 1984, s. 129.

²⁶ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB) – pobočka Banská Bystrica (ďalej PBB), Zbierka máp a plánov (ďalej MP), Ev. č. 2684, MBB / Mp-34.

²⁷ Za nadnesené považuje zásluhy spoločnosti v tomto smere P. Ratkoš, podľa ktorého má táto informácia pôvod v nekritickej memorii fúggerovského faktora J. Demschwama. – RATKOŠ, P.: Predpoklady vzniku thurzovsko-fúggerovskej spoločnosti roku 1495. In: Československý časopis historický, XIV, 1966, č. 5, s. 759.

²⁸ J. Madlen, ktorý urobil rozbor Maximiliánovho lesného poriadku obsahujúceho tiež opis tunajších lesov z roku 1563 stotožnil s Haliarom v opise spomínanej doliny *Hererd*. – MADLEN, Constitutio Maximiliana, s. 20.

ska), Rybie (Ribo) a Prašnica (Praschnitza).²⁹ Najväčšou spomedzi nich zostávala aj naďalej osada Rybie, ktorá mala v roku 1710 už 14 obytných domov. Ani jedna z ostatných osád nezaznamenala za obdobie od polovice 17. storočia do roku 1710 taký dynamický rast ako práve Rybie. Vzhľadom na uvedený počet mužských osadníkov (48) môžeme len odhadovať celkový počet obyvateľov v osade, ktorý mohol dosahovať hodnotu okolo 100 osadníkov.

V priebehu 18. storočia doplnili sieť drevorubačských a uhliarskych osád na území neskoršej obce Staré Hory dve novozaložené sídla Valentová a Bachlačka. Prvý písomný záznam o existencii osady **Valentová** nachádzame v knihe pokrstených najstaršej zachovanej špaňodolinskej matriky. Tu sa spomína 29. júna 1715 pod názvom *Valentovo*.³⁰ Keďže súpis osád z roku 1710 ju ešte nespomína, môžeme relatívne presne určiť dobu jej vzniku medzi roky **1710-1715**.

Pomenovanie osady vzniklo pravdepodobne odvodením od krstného mena Valent. Medzi prvými osadníkmi toto meno nenachádzame, je preto pravdepodobné, že toto meno sa na mieste, kde neskôr vzniklo trvalé sídlo udomácnilo už skôr. V roku 1563 tu máme písomne doložených hneď dvoch Valentov (Valentino Wachlatsch, Valentino Schinderling) zaoberajúcich sa rúbaním dreva a pálením uhlia.³¹ Je možné, že obaja mali v tej časti doliny, kde neskôr vznikla osada, nejaké dočasné príbytky, a tak sa pre túto časť doliny zaužíval názov Valentovo – Valentová. V čase vzniku trvalého sídla potom osadníci prebrali tento názov a použili ho pre pomenovanie svojej novej osady.

Existenciu osady **Bachlačka** (Bahlacska) máme prvýkrát doloženú dňa 29. decembra 1761.³² Od tohto roku sa objavuje pomerne pravidelne predovšetkým v materiáloch cirkevnej povahy. Poloha sídla bola až doposiaľ neznáma. Z tohto dôvodu sa Bachlačka považovala za zaniknuté sídlo.

V roku 1783 bola Bachlačka (Bachlacska) uvedená v kanonickej vizitácii Starých Hôr ako samostatná filia farnosti. Podľa zápisu v itinerári bola vzdialená od Starých Hôr na 1 hodinu cesty po z časti dobrej a z druhej časti nepohodlnej ceste.³³ Podľa vzdialenosti ostatných filií by sa mohlo na prvý pohľad zdať, že ležala niekde medzi Horným Jelencom a Valentovou v blízkosti vyústenia doliny smerujúcej do Prašnice. Zoradenie filií (síd)el, ktoré zodpovedalo geografickej polohe, však naznačovalo skôr umiestnenie medzi Valentovou a osadou Rybie.³⁴

Situáciu bližšie ozrejmjuje materiál cirkevnej povahy z mladšieho obdobia 1. polovice 19. storočia. Kanonické vizitácie z roku 1804 a 1829 uvádzajú Bachlačku s osadou Rybie (1804 Ribbo cum Bachlaska, 1829 Ribbó cum Bachlatska resp. Bachlatskam cum continuo Ribbó).³⁵ Cirkevné schematizmy však naopak s osadou Valentová (1813 – 1824 Valentova et Bachlacska).³⁶ Ak bola osada striedavo uvádzaná raz s jedným a inokedy s druhým sídlom musela ležať medzi nimi.

²⁹ ŠÚBA BŠ, fond BKB, Inv. č. 80, s. 71-174.

³⁰ ŠA BB, Matrika r. k. cirkvi Špania Dolina, Liber Baptisatorum 1674-1715.

³¹ MADLEN, Constitutio Maximiliana, s. 22.

³² ŠA BB, Matrika r. k. cirkvi Staré Hory, Liber Baptizatorum 1756-1796.

³³ Archív Biskupského úradu a diecézy v Banskej Bystrici (ďalej Archív BÚ BB), Visitatio Canonica Ecclesiae Parochialis Vetero Montanae, 1783, CV č. 10.

³⁴ Jednotlivé filie boli zoradené podľa svojej polohy. Najskôr sa uvádzali filie ležiace v blízkosti Starých Hôr – Richtárová (Alter Pars seu Druha Strana), Potkanová a Fejfiar. Nasledovali obe osady ležiace v Tureckej doline (Dolná a Horná Turecká), po ktorých nasledoval Dolný Jelenec a Horný Jelenec. Ďalej pokračovali osady ležiace v Hornojelenskej doline (Rybie) – Valentová, Bachlačka a Rybie. Ako posledná bola uvedená Prašnica. Podľa tejto postupnosti by mala Bachlačka ležať medzi Valentovou a sídlom Rybie. Podľa itineráru však bola Valentová vzdialená až 1/4 a Rybie 1/4. Tu bol teda rozpor medzi zoradením sídel a uvedením ich vzdialeností.

³⁵ Archív BÚ BB, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Vetero Montanae, 1804, CV č. 18; 1829, CV č. 20.

³⁶ Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXIII. Schemnicii, 1813; Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXIV. Schemnicii, 1814; Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXVII. Neosolii, 1817; Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXVIII. Neosolii, 1818; Schematismus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXX. Neosolii, 1820; Schematismus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXXI. Neosolii, 1821; Schematismus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXXIV. Neosolii, 1824.

V úradnej štatistike sa osada uvádzala samostatne len výnimočne. Nenachádzame ju zakreslenú ani na historických mapách. Tu môžeme nájsť len chotárny názov upozorňujúci na jej existenciu, avšak vždy na nejakom inom mieste. Na katastrálnej mape Starých Hôr je zaznačený severne od osady Rybie.³⁷ Na katastrálnej mape Motyčiek figuruje len v názve (Puszta Bachlacska), pričom na mape samotnej sa vôbec nenachádza.³⁸ Na inej mape mestského územia je iba názov, bez kartografickej značky sídla, umiestnený zase medzi Valentovú a Prašnicu.³⁹ Na mape 1. vojenského mapovania zase tam, kde by mal byť chýbajúci Horný Jelenec.⁴⁰ Na viacerých ďalších dobových, ale dokonca aj súčasných mapách je tento názov zakreslený dokonca v Liptove severne od Prašnického sedla.

Kľúčom k vyriešeniu otázky skutočnej polohy Bachlačky sa zdá byť veľmi podrobná mapa banskobystrických lesov z roku 1810.⁴¹ Osadu Bachlačka na nej nenájdeme, no nachádzame tu pomenovanie dvoch dolín ústiacich z ľavej strany do potoka Rybie. Práve pri vyústení týchto dolín sa koncentrovala zástavba sídla Rybie (Handlung Ribo), pričom medzi oboma týmito zhlukmi domov bola preluka bez zástavby. Západnejšia dolina mala meno *Ribska* (dnešná Strmeňová). Východnejšia dolinka, ktorá sa tiahla z lokality Kiar mala meno *Bachlaska*. Zaujímavé je, že aj dolina priamo oproti nej na liptovskej strane, ktorá ústi do doliny Revúcej (Suchá dolina) mala rovnaké meno *Bachlacska*.⁴² Podobnú situáciu nachádzame aj na katastrálnej mape Starých Hôr s tým rozdielom, že Strmeňová tu nie je pomenovaná ako *Ribska*, ale ako *Mocsarki*.

Podľa všetkého teda zástavbu pri vyústení dolinky *Ribska* možno považovať za pôvodnú osadu Rybie (ide o tú časť, ktorú v roku 1924 úplne zničila lavína). Druhú časť zástavby pri vyústení doliny *Bachlaska* možno považovať za osadu, ktorá od druhej polovice 18. storočia vystupovala ako Bachlačka. Paradoxom je, že po zničení vyššie položenej zastavanej polohy lavínou v roku 1924 sa práve sem posunulo jadro zástavby súčasnej osady Rybie. Osadný názov Bachlačka sa následne úplne vytratil a upadol takmer do zabudnutia.

* * *

Na základe výskumu archívnych prameňov sme dospeli k záverom, ktoré umožňujú upresniť dobu vzniku drevorubačských a uhliarskych osád ležiacich v súčasnom katastri obce Staré Hory. Podľa našich zistení môžeme vznik týchto osád zaradiť do troch hlavných časových fáz. Ako prvá vznikla osada Dolný Jelenec, ktorej pôvod nachádzame v hutnickej osade Jelenec založenej pri taviacej medenej hute ešte koncom 15. storočia. V druhej fáze niekedy v priebehu 1. polovice 17. storočia boli založené nové drevorubačsko-uhliarske osady Horný Jelenec, Rybie, Prašnica a Haliar, ktorý neskôr zanikol. Prvé zmienky o všetkých týchto sídlach nachádzame v súpise z roku 1652. Napokon v tretej fáze, v priebehu 18. storočia, doplnili sieť drevorubačsko-uhliarskych osád na území Starých Hôr sídla Valentová (prvýkrát písomne doložená v roku 1715) a Bachlačka (prvýkrát písomne doložená v roku 1761).

³⁷ ŠA BB – PBB, Zbierka MP, Ev. č. 2679, MBB / Mp-29, 20 f a Ev. č. 2728, MBB / Mp-51, 11 f.

³⁸ ŠA BB – PBB, Zbierka MP, Ev. č. 2797, MBB / Mp-76, 1-11.

³⁹ ŠA BB – PBB, Zbierka MP, Ev. č. 2628, MBB / Kpr. p. – varia / K 32/.

⁴⁰ ÖStA – Kriegsarchiv, Josephinische Landesaufnahme, Collone XIV – Sectio 8.

⁴¹ ŠÚBA BŠ, fond HKG V., Ev. č. 13 016, mapa I.

⁴² S týmto názvom ju dokladá mapa 2. vojenského mapovania: ÖStA – Kriegsarchiv, Franziszeische Landesaufnahme, Section 38 – Colonne XXXII.

Zusammenfassung

Die Anfänge der Holzhauer- und Kohlerortschaften auf dem Gebiet des Dorfes Staré Hory (Altgebirge)

Dieser Beitrag beschäftigt sich mit der Konkretisierungsfrage der Entstehungszeit von Holzhauer- und Kohlerortschaften, die sich auf dem Gebiet des gegenwärtigen Kataster der Ortschaft Staré Hory befinden. Bisher wurde diesem Problem in der Fachliteratur fast keine Aufmerksamkeit gewidmet. Diese Tatsache zeigen die widersprüchlichen und unexakten Angaben der Entstehungszeit der Ortschaften, vor allem in den lexikalischen und kartographischen Arbeiten.

Auf der Basis der Forschung von archivalischen Quellen sind wir zu neuen Schlussfolgerungen gelangt, nach denen können wir die Entstehung dieser Ortschaften in drei allgemeinen Zeitspannen einordnen. Als erste ist die Ortschaft Dolný Jelenec entstanden. Ihren Ursprung finden wir in der Hützensiedlung Jelenec, die bei der Kupferhütte noch am Ende des 15. Jahrhunderts gegründet wurde. In der zweiten Phase, jemals im Verlauf der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, wurden die neuen Holzhauer- und Kohlerortschaften Horný Jelenec, Rybie, Prašnica und Haliar gegründet. Die Ortschaft Haliar ist später untergegangen. Die ersten Erwähnungen über diese Siedlungen finden wir in dem Verzeichnis aus dem Jahre 1652. In der dritten Phase, im Verlauf des 18. Jahrhunderts haben das Netz der Holzhauer- und Kohlerortschaften auf dem Gebiet der Ortschaft Staré Hory zuletzt die Siedlungen Valentová (zum ersten mal schriftlich belegt im Jahre 1715) und Bachlačka (zum ersten mal schriftlich belegt im Jahre 1761) ergänzt.

(tomecek@fhv.umb.sk)

Kostol Premenenia Pána v Španej Doline z aspektov archívno-historického výskumu

ZUZANA CHLADNÁ

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Kostol Premenenia Pána je určite najvýraznejšou pamiatkou „nadzemnej“ Španej Doliny. Keďže bol údajne postavený v roku 1254, mnohé publikácie ho označujú za najstaršiu stavebnú pamiatku v tejto lokalite, ba dokonca za najstarší kostol v blízkom okolí. Ide v podstate o logickú úvahu, ktorá vychádza z nápisu situovaného nad vstupným renesančným portálom vedúcim do lode kostola. Latinský nápis predsa hovorí jasne: *Sanktuárium bolo postavené v roku 1254, loď chrámu bola vymurovaná v roku 1593, chrám bol predĺžený pridaním veže v roku 1723 vďaka prostriedkom z časti od spoločenstva, z časti od zbožných katolíkov.*¹

Niet sa teda prečo čudovať, že sa táto informácia pravidelne objavuje ako u autorov starších² tak v publikáciách novších.³ Rok 1254 sa tak natrvalo usadil v populárnej⁴ i v odbornej spisbe. Ak sa však pozrieme na históriu kostola komplexnejšie a okrem uvedeného nápisu sa zahlbíme aj do ostatného pramenného a historického materiálu, zistíme že starobylosť špaňodolinského kostola nie je takým faktom ako sa mnohým na prvý pohľad zdalo a stále zdá.

Z času na čas sa v odborných štúdiách venovaných baníctvu, či Španej Doline okrajovo vyskytne pochybnosť týkajúca sa starobylosti kostola, z laických čitateľov si to však všimne málokto.

Dochované pramene do konca 15. storočia sa v súvislosti s územím dnešnej Španej Doliny zmieňujú len o baniach. Informácie sú dokonca natoľko strohé, že je problémom i samotné datovanie vzniku obce.⁵ O kostole, prípadne aspoň o kaplnke by sme teda darmo hľadali nejakú zmienku. V najstaršom období sa tak musíme spoliehať najmä na analógiu.

Vzhľadom na datovanie uvedeného nápisu do prvej tretiny 18. storočia, možno konštatovať, že rok 1254, kedy malo byť postavené sanktuárium je viac ako pochybný. V tomto období sa s istotou vedelo len o striebornosých žilách v oblasti Starých Hôr, čo vyplýva aj z o rok neskôr vydané privilegijálnej listiny.⁶ Do špaňodolinskej doliny sa ťažiarci „prekopali“ o niečo neskôr.⁷

SANCTUARIUM ERECTUM
ANNO 1254
NAVIS TEMPLI MURATA
ANNO 1593
TEMPLUM PROLONGATUM CUM
ADIECTA TURRI SUMPTIBUS PAR
TIM COMUNITATIS PARTIM PIO
RUM CATHOLICORUM A 1723

¹ JURKOVIČ, E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Občianske združenie Pribicer, Banská Bystrica, 2005, s. 260.

² KOL.: Súpis pamiatok na Slovensku III. Bratislava, Obzor 1969, s. 250-252.

³ Naposledy evidujeme článok od súčasného správcu špaňodolinskej farnosti BÉDI, D.: Kostol Premenenia Pána 750. výročie posvätenia špaňodolinského kostola. In: Bystrický permon, II., 2004, č. 2, s. 1, 3.

⁴ Všeobecne známym dôvodom obmedzeného množstva archívneho materiálu týkajúceho sa Banskej Bystrice do konca 15. storočia bol požiar, ktorý zachvátil mesto v roku 1500. Oheň zasiahol aj vežu farského kostola kde boli uložené mnohé písomnosti. MATULAY, C. : Mesto Banská Bystrica, katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255-1536, Archívna správa MV SSR, Bratislava, 1980, reg. 331 s. 105-106.

⁵ Tamže, reg. 6, s. 15.

⁶ Už samotné založenie banickej obce Špania Dolina je často mýtizované. Neraz uvádzaný konkrétny rok 1006 je z historického hľadiska bezcenný. Tento údaj sa nachádza na kalendáriu zo Španej Doliny, ktoré vzniklo pričinením neznámeho autora asi začiatkom 18. storočia. Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umení (ďalej SNK - ALU), sig. J2513 Dokument obsahuje chronologicky zoradené udalosti týkajúce sa baníctva na Španej Doline. Prvú polovicu kalendária, z ktorej čerpal aj autor Zlatej knihy banickej, nie je možné považovať za dôveryhodný prameň, keďže aj ostatné staršie, dnes už známe udalosti sú datované nesprávne. VOZÁR, J.: Zlatá kniha banicka, Banská agentúra, Košice, 2000, s. 208 K bližšiemu určeniu počiatkov

Pričina vzniku takýchto omylov je jednoduchá a celkom pochopiteľná. Naši predkovia mali pre nedostatok informácií často skreslené predstavy o jednotlivých historických udalostiach a ich poznatky v mnohých prípadoch vychádzali len z ústnej tradície.

I ďalší argument neexistencie kostola minimálne do prvej polovice 15. storočia je prostý. V historickom chotári Banskej Bystrice v tomto čase podľa prameňov stáli len farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, Špitálsky kostol, kostol sv. Jakuba a kostol sv. Antona v Sásovej⁸. Podľa kostolov sa zvyklo hovoriť aj osadám napr. Sv. Jakub a sv. Anton (Sásová). Ak by v tomto období stál aj kostol v Španej Doline bola by iste zachovaná aspoň nejaká zmienka o tak významnej stavbe.

Na viac treba dodať, že dosiaľ ani žiadna seriózna umelecko-historická štúdia nepotvrdila na špaňodolinskom kostole prvky románskeho slohu, ktoré by mohli dokázať jeho starobylosť.

Pravdivou informáciou vyčítanou z nápisu ale určite zostáva, že dnešná podoba špaňodolinského kostola je výsledkom postupných prestavieb. Počiatky tejto stavby však treba hľadať najskôr v polovici 15. storočia. Toto časové ohraničenie podporuje aj skutočnosť, že v bočnej kaplnke kostola je dodnes zachované neskorogotické okno, ktoré mohlo byť súčasťou pôvodne samostatnej stojacej kaplnky (predchodkyne špaňodolinského kostola).

Po kultúrnej a stavebnej stránke sa druhá polovica 15. storočia v Banskej Bystrici niesla v duchu radikálnej prestavby farského kostola, čo si určite vyžadovalo prítomnosť odborníkov z tejto oblasti remeselnej výroby. Bolo by celkom logické, ak by aktivity miestnej kamenárskej dielne využili aj okolité dediny, či banské osady.

Ako bolo zvykom, za výstavbou sakrálneho objektu stál zväčša štedrý darca – donátor. V druhej polovici 15. storočia vlastnili na území Španej Doliny bane mnohí významní banskí podnikatelia. V prípade špaňodolinského kostola resp. v tomto období skôr kaplnky je ale

riešenie otázky donátorstva vzhľadom na absenciu akéhokoľvek prameňa irelevantné.⁹ Túto skutočnosť je potrebné spomenúť najmä preto, že v regionálnej historickej spisbe sa vyskytuje tendencia, pripisovať všetky väčšie donátorské počiny z prelomu 15. a 16. storočia Michalovi Königsbergerovi. Pokiaľ ale nenachádzame v kostole erb tohto mešťana, prípadne sa kostol nespomína v jeho testamente,¹⁰ jeho donátorstvo treba vylúčiť.

Žiaľ, aj v neskoršom období t.j. do konca 16. storočia zostáva stav pramenného materiálu nemenný. Akýkoľvek priamy doklad stavby, či prestavby špaňodolinského kostola absentuje.

Podobne i postavenie Španej Doliny v štruktúre miestnej cirkvi môžeme v tomto čase rekonštruovať len nepriamo, na základe prameňov týkajúcich sa banskobystrického farského kostola a Bratstva Božieho Tela. Spory, ktoré prepukli koncom dvadsiatych rokov 16. storočia kvôli spravovaniu bratskej pokladnice nám odkrývajú i povinnosti a zvyklosti, ktoré baníkom od nepamäti vyplývali voči farskému kostolu. Podľa dochovaných dokumentov baníci z vlastnej vôle odvádzali prostredníctvom bratstva pravidelný príspevok tzv. rudu Panny Márie. Peniaze utržené z predaja tejto rudy boli vo veľkej miere použité na prestavbu a výzdobu farského kostola.¹¹ O tom, že by sa príspevky používali aj na prestavby iných blízkych kostolov zmienka nie je. Uvedené fakty tak zreteľne dokumentujú závislosť, ba priamo subordináciu špaňodolinských banských robotníkov banskobystrickému farskému kostolu. Ešte ani na prelome 15. a 16. storočia tak Špania Dolina podľa

ťažby a postupného osídlenia oblasti Španej Doliny sa môžeme odvolať už jedine na archeologický výskum. Písomné pramene, ktoré by obsahovali hodnoverné informácie z najstaršieho obdobia sa už s najväčšou pravdepodobnosťou nenájdu.

⁸ MATULAY, C.: Mesto Banská Bystrica, katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255-1536. reg. 21, 22, 33 a 194.

⁹ V tomto prípade by bola ešte nádej v umelecko-historickom výskume kostola. Prípadné reštaurátorské práce by mohli odhaliť nálež týkajúci sa donátorstva. (napr. erb).

¹⁰ Pod osmanskou hrozbou Literáme informačné centrum Bratislava s. 128-132.

MATULAY, C.: Mesto Banská Bystrica, katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255-1536. reg. 339 s. 108-109.

¹¹ Tamže, reg. 478, 479 s. 155, 156 porovnaj RATKOŠ, P.: Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525 – 1526). SAV Bratislava, 1957, s.125-126 č. 72a.

našej mienky nemala status filiálky, čo vyplýva z celkového správneho vývoja tejto časti bansko-bystrického chotára.

Je všeobecne známe, že územie Španej Doliny – bane patrilo od udelenia privilégii správne pod jurisdikciu mesta a taká istá analógia sa dá predpokladať aj v správe cirkevnej. Banské robotníctvo sa spočiatku neusadzovalo v Španej Doline natrvalo. Ešte na začiatku 16. storočia sú označovaní ako fluktuujúci element pochádzajúci z rôznych krajov.¹² V inom dokumente sa zase hovorí, že „väčšia časť nemá ani určité bydlisko, ale sem tam sa ponevierajú ako sa im zachce“.¹³ V podstate môžeme podľa pôvodu charakterizovať dve väčšie skupiny banských robotníkov. Prví pochádzali z rôznych regiónov (najmä nemecké krajiny) a zvykli bývať v podnájdoch v meste. Druhí zase pochádzali z okolitých poddanských dedín. Až postupom času sa baníci začali natrvalo usadzovať pri baniach spolu s rodinami, čím sa vytvorila počtom obyvateľov pomerne veľká banícka obec. Súčasným slovníkom by sa dalo povedať, že okolo baní vznikla „robotnícka kolónia“. Aj napriek stále rastúcemu trvalo usadenému obyvateľstvu zostávala banícka obec Špania Dolina naďalej priamo pod správou mesta (civilné záležitosti) a banskej komory (banské záležitosti). Podobne to fungovalo aj vo vzťahu s bansko-bystrickou farou. Potvrďovala by to aj zmienka o filiálkach mesta z roku 1521, medzi ktorými sa spomína len Dolný a Horný Harmanec, Kynceľová, Nemce, Majer, Rudlová, Sásová, Kostiviarska, Sv. Jakub a Ulmanka.¹⁴

Čo sa týka stavby kostolov v blízkom okolí Španej Doliny, nemôžeme obísť kostol na Starých Horách.¹⁵ Je tu dokonca predpoklad, že bol postavený nielen o niečo skôr ako špaňodolinský, ale z počiatku mal pre okolité banícke osady väčší význam ako kaplnka v Španej Doline. Avšak ani Staré Hory sa dlho nespomínajú ako filiálka či ako samostatná farnosť. O prvotnom väčšom význame starohorského kostola svedčí aj zmienka v Jurkovičovej monografii. Ešte v časoch fungovania fúggerovského podniku sa na upokojenie ľudí pred tureckým nebezpečenstvom vchod do bane v Španej Doline opevnil troma priekopami, násypom a kostol na hute Staré Hory sa zabezpečil proti nájazdom.¹⁶

Významným zlomom v cirkevných dejinách Španej Doliny bol príchod reformácie. Je všeobecne známe, že v druhej polovici 16. storočia sa v Uhorsku začali radikálne meniť náboženské pomery. Zmeny v tejto oblasti neobišli ani Banskú Bystricu. Nový náboženský prúd našiel veľmi rýchlo svojich prívržencov najmä medzi všeobecne nespokojným banským robotníctvom. Práve protestantizmus urýchlil a uľahčil snahy baníkov z nedávnych rokov (spor o bratskú pokladnicu, odmietanie príspevkov pre farský kostol) o samostatnejší náboženský život. V tomto čase by sme mohli hľadať nielen počiatky separácie špaňodolinských baníkov od bansko-bystrickej farnosti, ale aj od bansko-bystrického Bratstva Božieho Tela. Podľa bansko-bystrického schematizmu to boli práve protestanti, ktorí už v roku 1526 zriadili v Španej Doline samostatnú farnosť.¹⁷ Prvým špaňodolinským kazateľom sa stal Mikuláš, neskorší ľubietovský farár, ktorého miestom pôsobenia sa stala špaňodolinská kaplnka. Jeho nasledovníkmi boli Bartolomej a pre Staré Hory Erazmus (1534-1540). Od roku 1540 tu pôsobil Ján Gabsternus s Antonom Pausiom. Nasledovali Václav (1547-1549) Salamon Sileus (1549-1556), Valentín Simonis¹⁸ (1556-1559), Michal Ratiborský

¹² MATULAY, C.: Mesto Banská Bystrica, katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255-1536, reg. 478 s. 155.

¹³ RATKOŠ, P.: Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525-1526). SAV, Bratislava 1957, s. 269-280 č. 5.

¹⁴ ALBERTY, J. – MARTULIAK, P.: Banská Bystrica v znamení kalicha: História zboru ev. a. v. cirkvi a evanjelického školstva v Banskej Bystrici do roku 1918. Banská Bystrica, 2001, s. 20.

¹⁵ Konkrétny rok výstavby nepoznáme. Traduje sa nepodložený rok 1494 alebo 1499. Na základe neskorogotických prvkov zachovaných v tomto kostole (napr. stupňovité pastofórium) sa však dá s týmito rokmi orientačne súhlasiť.

¹⁶ JURKOVIC, E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. s. 140

¹⁷ Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI, Banská Bystrica, s. 157-159

¹⁸ Bol aj seniorom banskomestského seniorátu. Okrem Španej Doliny pôsobil aj v radvanskej farnosti. SLÁVIK, J.: Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu, tlačou a nákladom vdovy a syna Augusta Joergesa v B. Štiavnici 1921, s. 21 a s. 31

(1559-1562), Cyprián Friedt (1562-1568), Tomáš Petri¹⁹ (1568-1590) a od roku 1590 Ján Nostitius. Práve pod dohľadom posledného spomínaného protestantského duchovného bola v roku 1593 špaňodolinská kaplnka prestavená na kostol.²⁰ Okrem na začiatku spomínaného nápisu a kartuše s rokom 1593, ktorá je situovaná nad južným vstupným portálom kostola, potvrdzuje dobu stavby aj pokladničná kniha Kremnice. Dochovaný záznam sa zmieňuje o výdavku 6 zlatých, ktorým mesto prispelo na stavbu tunajšieho kostola.²¹

Z mobiliáru, ktorý patril v druhej polovici 16. storočia do vybavenia kaplnky a neskôr kostola sa dodnes zachoval kalich datovaný rokom 1574. Tento sakrálny predmet bol zhotovený zo strieborného pozláteného plechu. Je signovaný prekříženým kladivkom a baníckym železkom – znakom špaňodolinského baníckeho bratstva.²² Bohoslužobné predmety či výzdoba kostola, ktoré boli označené týmto signom boli vyrobené na objednávku baníckeho bratstva prípadne s jeho príspeňím. Podľa umeleckej – historičky M. Čelkovej by sme do toho obdobia mohli začleniť aj neskororenesančný tabuľový obraz sv. Klimenta v súčasnosti osadenom v ľavom bočnom oltári.²³ Rokom 1596 bol datovaný aj najstarší špaňodolinský zvon – umieračik.²⁴

Priaznivý vývoj pre evanjelickú konfesiu sa v nasledujúcom storočí začal radikálne meniť a zložitá politická situácia 17. storočia (turecká hrozba, protihabsburské povstania a rekatolizácia) výrazne poznačila aj život v Španej Doline. Pôsobenie protestantských kazateľov však pokračovalo napriek nepriaznivým tendenciám i v tomto období. Menoslov začína Jánom Gallovcziom a pokračuje menami ako Eliáš Tornazius, Jakub Minor, Michael Stinczelius, Pavol Grelnerius, Ján Knebelius, Melchior Rotarides a Adam Bresztovinus.²⁵

Do pôsobenia miestnych kazateľov ale čoraz výraznejšie zasahovali vyššie politické záujmy. Náboženské vyznanie banských zamestnancov bolo výrazne ovplyvňované i banskými úradníkmi, ktorí boli prívržencami katolicizmu. Nad baníkmi evanjelického vyznania visela neustále hrozba straty zamestnania a obydlia, teda všetkých zamestnaneckých výhod.²⁶ Zrejme už v tomto čase dochádzalo na popud komory aj k násilnému odnímaniu kostolov evanjelikom. Slávik totiž spomína medzi kostolmi, ktoré boli v roku 1647 po Lineckom miery znovu prinavrátené evanjelikom aj špaňodolinský kostol s fliou Staré Hory.²⁷

V rámci rekatolizačnej politiky, ktorej cieľom bolo čo najviac veriacich opäť navrátiť do lona katolíckej cirkvi (niekedy aj nie celkom bohumilými prostriedkami) začala zároveň s evanjelickými farami pôsobiť v Španej Doline z iniciatívy banskej komory i jezuitská misia. Prvým misionárom – jezuitom bol P. Leopold Rott. Neskôr tu zvykli pôsobiť po dvoja pátri, jeden nemecký a druhý slovenský.²⁸

Jezuitskému duchovnému, ktorý v nedeľu a vo sviatok slúžil pobožnosť v baníckej kaplnke v Španej Doline mala podľa rozhodnutia Dvorskej komory z roku 1652 prispievať bystrická ko-

¹⁹ Tobiáš Stöckelius rektor školy v Španej Doline menom tamojšieho farára Tomáša Petriho podpísal vierovyznanie banských miest z roku 1577 a synodálne uzavretie zo dňa 17. marca 1580. SLÁVIK, J.: Dejiny zvolenského evanjelického a.v. bratstva a seniorátu. s. 19

²⁰ Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI. s. 158

²¹ ZÁREVÚCKY, A.: Katalóg farností a kostolov banskobystrického biskupstva, s. 96 rukopis

²² ČELKOVÁ, M.: Zbierky výtvarnej povahy zo Španej Doliny (Z majetku rím - kat. farského úradu ako aj z majetku Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici). In: Z histórie medenorodného baníctva v banskobystrickom regióne. Banská Štiavnica; Špania Dolina, 2005, s. 155-156

²³ Tamže. s. 157

²⁴ Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI. s. 157

²⁵ Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI. s. 158

²⁶ TOMEČEK, O.: Náboženské pomery v drevorubačských uhliarskych osadách v chotári Banskej Bystrice do polovice 19. storočia. In.: Acta historica Neosoliensia. Tomus 8. Banská Bystrica, 2005, s. 70

²⁷ TOMEČEK, O.: Náboženské pomery v drevorubačských uhliarskych osadách v chotári Banskej Bystrice do polovice 19. storočia. s. 70

²⁸ KRAPKA, E. – MIKULA, V.: Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku 1561-1988. Dobrá kniha, Bratislava, 1990. s. 114

mora na udržiavanie koňa 30 štvrtkami ovsa a 2 vozmi sena ročne.²⁹ Spomínaná provizórna kaplnka bola zriadená v komorskom dome, keďže kostol užívali mnohonásobne početnejší evanjelici.

Podľa vizitácie, ktorú vykonal archidiakon Štefan Bartók v roku 1657 (využil kompetenčné spory a začal vizitovať aj evanjelické cirkevné zbory vo Zvolenskej stolici) bolo podľa jeho záznamov v Španej Doline asi 60 katolíkov a 2000 luteránov. Katolícke omše slúžili jezuiti z Banskej Bystrice.³⁰ Z bohoslužobných predmetov patriaciach farnosti boli spomenuté dve kamže, jedna farby fialkovej dosť cenná, druhá biela a dva svietniky. Farárom evanjelickej konfesie bol v tomto čase Melchior Rotarides. Jeho týždenný príjem činil 3 zl. a štóly, koľko mu kto chcel dať. Rektor Daniel Regulí, syn saského kazateľa mal týždenne 1 zl., a 5 kantácií. Filiálkou špaňodolinskej farnosti boli úďajne Staré Hory (Olgebergh). Tu žilo asi 160 duší.³¹

V roku 1699 došlo k ďalšiemu zabratiu kostola, keď komora zobrala od luteránov naspäť svätostánky v Španej Doline a Tajove.³² Z nasledujúcich udalostí vyplýva, že kostoly boli za krátky čas opätovne vrátené. Násilná rekatolizácia vyvrcholila v rokoch 1673-1674 keď na bratislavskom súde hrozbami a väzením donútili protestantských kazateľov a učiteľov prestúpiť na katolícku vieru.³³ Jedným z tých, ktorí sa na súd nedostavili a tým odmietli konvertovať bol aj špaňodolinský farár Adam Brestovinus.³⁴ Všetkých, ktorí konali podobne, čakalo v nasledujúcich rokoch väzenie a galeje.

Vypovedanie Adama Brestovina zo Španej Doliny a prebranie kostola od evanjelikov nepreběhlo bez násilností. Proti vzniknutej situácii prejavili špaňodolinskí baníci protestantského vyznania svoju nevoľu a vzbúrili sa. Baníci počas vzbury obsadili miestnu školu i kostol a neboli ich ochotní vydať. Po správe o vyslaní cisárskeho vojska priamo do Španej Doliny sa vzbúrenci opevnili na cintoríne, ktorý bol okolo kostola, no proti vycvičenému vojsku sa dlho nedokázali brániť. Po niekoľkých obetiach a zranených sa nakoniec stiahli do lesov. Ich vzbura skončila vzdaním sa a vzbúrenci sa postupne vrátili do svojich príbytkov. Čakala ich síce milosť panovníka, ale prišli o časť svojich privilégií, čím im ako baníkom bolo ubraté na cti. V prvom paragrafe zmierovacieho článku bolo zakotvené, že kazatelia museli definitívne opustiť kostol a školu. Kto by tajne alebo verejne podporoval vykázaných kňazov mal byť potrestaný. Podľa druhého paragrafu sa síce luteránska viera rušila, no starí ľudia neboli nútení prestúpiť. Mládež mala byť vychovávaná len v katolíckom duchu. V štvrtom paragrafe sa zase spomína, že všetko čo sa týka špaňodolinskej cirkvi a obce, sa povinne prenáša aj na kostol v Starých Horách, ktorý sa od toho času prehlásil za pobočku špaňodolinskej katolíckej cirkvi.³⁵ Na znak vernosti panovníkovi museli baníci odovzdať zbrane komorským úradníkom, pričom si mohli ponechať len palice. Na poistenie ich vernosti mali byť šiesti protestantskí baníci vždy po týždni držaní ako rukojemníci na banksobystrickom hrade. Zmeny sa dotkli aj bratskej pokladnice, ktorá mala byť od tohto času nedeliteľná. Iný paragraf prísne zakazoval tajné schôdzky baníkov; verejné zhromaždenia sa museli nahlasovať cechmajstrovi. Banícke bratstvo sa muselo vzdať i používania svojich odznakov (kladivko, železko, bubon

²⁹ SÍKOROVÁ, E.: Baníctvo a život baníkov v Španej Doline v 17. storočí In: Z histórie medenorudného baníctva v banksobystrickom regióne. Banská Štiavnica; Špania Dolina, 2005, s. 47

³⁰ ALBERTY, J. – MARTULIAK, P.: Banská Bystrica v znamení kalicha: História zboru ev. a. v. cirkvi a evanjelického školstva v Banskej Bystrici do roku 1918. s. 59

³¹ SLÁVIK, J.: Dejiny zvolenského evanjelického a.v. bratstva a seniorátu. s. 71-75

³² JURKOVIC, E: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica, str. 508

³³ SLÁVIK, J.: Dejiny zvolenského evanjelického a.v. bratstva a seniorátu. s. 92

³⁴ Keďže sa pred bratislavský súd nedostavil, veliteľ cisárskeho vojska Collalto si do Banskej Bystrice predvolal baníckych predstavených zo Španej Doliny, od ktorých žiadal odovzdanie kľúča od kostola a vyhnanie farára spolu s diakonom, rektorom a kantorom. TOMEČEK, O.: Náboženské pomery v drevorubačských uhliarskych osadách v chatári Banskej Bystrice do polovice 19. storočia. s. 71.

³⁵ Tento bod je zaujímavý z toho dôvodu, že podľa vizitačného záznamu z roku 1557 už Staré Hory filiálkou Španej Doliny boli.

a zástavu) dovtedy, kým nepreukážu panovníkovi očividne svoju vernosť.³⁶

Neľahká situácia špaňodolinských evanjelikov je zachytená aj v archívalii z roku 1678. V dokumente evanjelici spätne predostreli ponosy na odobratie kostola z roku 1673, ktorý vlastnými rukami postavili ich rodičia³⁷ a opisali svoje zložité postavenie. Trápila ich najmä skutočnosť, že nedostávali prácu ako baníci katolíckeho vyznania, bola im zadržovaná mzda a zo Španej Doliny boli vyhánaní. Na výstrahu bola v osade pre rebelantov postavená šibenica. Nemohli pochovávať telá svojich mŕtvych v cintoríne a ani v nijakej záhrade. Ženy zase nemali, kde dať pokrstíť svoje deti.³⁸

Počas Tökoliho povstania v roku 1682 sa znova pomery nakrátko zmenili. V Španej Doline začal pôsobiť protestantský kazateľ, no podľa schematizmu tu dlho nepobudol. Dôvodom bolo údajne to, že jezuiti priviedli celú obec do lona katolíckej cirkvi. Je síce pravda, že už v roku 1685 bol kostol v rukách katolíkov,³⁹ no zdá sa, že údaj o katolíckej konfesii je vzhľadom na nasledujúce udalosti prehnany.

Situácia sa za povstania Juraja II. Rákociho opäť načas otočila. Na základe rozhodnutia z roku 1705 schválenom na sneme v Sečanoch boli ustanovené trojčlenné komisie zložené z reprezentantov troch najpočetnejších konfesii v Uhorsku (katolík, kalvín a evanjelik). Z ustanovenia takejto komisie, mali byť kostoly vydané tej konfesii, ktorá bola v danej oblasti najpočetnejšia. V Španej Doline komisia 19. 10. 1705 rozhodla nasledovne. Keďže evanjelici katolíkov údajne prevyšovali počtom až dvojnásobne, kostol so školou a všetkými pertineniami mal v Španej Doline ďalej slúžiť evanjelikom. Komisia presne určila i rozdelenie bohoslužobných predmetov. Medzi kostolným vybavením, ktoré malo pripadnúť evanjelikom bola aj dodnes zachovaná krstiteľnica. Katolíkom bola na bohoslužby vyhradená spodná časť domu, ktorá bola nazývaná taktiež bašta. Zvony mali byť používané spoločne. Na vybavenie katolíckeho oratória malo byť zo spoločnej pokladnice uhradených 300 zlatých. Starohorský kostol mal zostať v rukách katolíkov.⁴⁰ Jezuiti napriek tomu museli odísť. Do Španej Doliny prišiel opäť luteránsky kazateľ. Lenže takmer nepretržité 50 ročné pôsobenie jezuitov ponechalo na obyvateľoch svoju pečať. Katolícka časť osadentstva si vyžiadala od Rákociho kňaza z františkánskeho kláštora v Kremnici. Keďže kostol bol tentokrát v rukách evanjelikov, komorský prefekt Tobiáš Alojz Ruprecht zriadil vo svojom dome kaplnku a postaral sa i o katolíckeho duchovného.⁴¹ Z tohto obdobia sa zachovali sťažnosti evanjelikov, že katolícka strana im robí prekážky a nechce odovzdať inventár podľa uznesenia komisie.⁴² Zdá sa však, že ani jedna strana neostala tej druhej nič dlžná. Sťažnosti príslušníkov obidvoch konfesii, ktoré sa zachovali sa týkajú najmä ťahaníc okolo sakrálnych predmetov. Spomína sa napríklad, že obraz sv. Klimenta odniesli z kostola luteráni a na oplátku katolíci nechcú vrátiť inventáru knihu, v ktorej bol súpis majetku kostola.⁴³ Po utíšení Rákociovcov sa náboženské pomery v obci konečne ustálili. V roku 1709 sa sem vrátili jezuiti. Pôsobili tu až do roku 1777, teda ešte štyri roky po oficiálnom zrušení rádu. Pod ich vplyvom sa celá Špania Dolina vrátane okolitých uhliarskych a drevorubačských osád stala definitívne katolíckou. Z vizitáčnej správy archidiakona Medňanského z roku 1713 vieme, že tu pôsobili dvaja pátri - jezuiti. Jeden nemeckej národnosti a druhý slovenskej. Okrem troch, z 1508 obyvateľov boli v Španej Doline už všetci katolíci. V dokumente je zachytená aj podoba kostola pár rokov pred barokovou prestavbou. Zdá sa, že kostol nebol bez

³⁶ JAKAB, Z.: Vzbura špaňodolinských baníkov a ich omilostenie In: Z histórie medenonudného baníctva v banskobystrickom regióne. Banská Štiavnica; Špania Dolina, 2005, s. 50 – 51.

³⁷ ...unsere ewangelische Kirche welche unsere ewangelische vahr Eltern auß schwerer arbaith ihrer händen auffgebaut...

³⁸ Štátny ústredný bankský archív v Banskej Štiavnici, fond Banská komora v Banskej Bystrici, inv. č. 492 r.1676.

³⁹ JURKOVIC, E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica, s. 85.

⁴⁰ SNK – ALU, sig. J2509.

⁴¹ Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI. s. 157.

⁴² SNK – ALU, sig. J2510.

⁴³ SNK – ALU, sig. J2512.

veže ani v tomto čase. Uvádza sa totiž, že vo veži boli 3 zvony. Dominantou interiéru kostola je vždy hlavný oltár. Špaňodoliský bol údajne stĺpovitý s obrazom premenenia Pána (či šlo už o dnešný oltár nevieme). Bočný oltár sa spomína len jeden sv. Klimenta. Druhý bočný oltár Františka Regia pribudol až v polovici 18. storočia. V kostole sa nachádzali aj chóry a pomerne veľký pozlátený organ. Kostol zdobilo aj niekoľko sôch.⁴⁴ Pôsobenie jezuitov nezanechalo pečať len v konfesii miestneho obyvateľstva. Jezuiti sa totiž pričínili aj o poslednú veľkú prestavbu tunajšieho kostola. Stavebné práce prebiehali v rokoch 1722-1726 pod vedením Juraja Mihalóczyho. Celá stavba dostala jednotný ráz a interiér nadobudol svoju dnešnú barokovú podobu. Pristavila sa veža⁴⁵ a bočné chóry. Žiaľ, zatiaľ sa nám nepodarilo viac zistiť o celom priebehu stavebných prác a finančných príspevkoch. V roku 1824 prebehla opäť renovácia kostola, ktorá bola zavŕšená slávnostnou omšou celebrou biskupom Belánszkym a posvätením kostola. Vďaka F. A. Kmeťovi bol po vyše sto rokoch, t.j. 1935 obnovený interiér. V súčasnosti je kostol v Španej Doline národnou pamiatkou, ktorá je v správe pamiatkového úradu.⁴⁶

Summary

The Church of the Transfiguration of the Lord in Špania Dolina from the aspects of archive and history research

The Church of the Transfiguration of the Lord is one of the most magnificent monuments in the old mining village Špania Dolina. Mainly in the lay public is prevailing wrong opinion, that the Church is one of the oldest in the region of Banská Bystrica and it was built in the year 1254. This misunderstanding was mentioned in the Latin inscription which is situated above the entrance portal of the Church.

At first, there was only a chapel, which was built approximately in the second half of the 15th century. Single Church, was built by the protestants in 1593, on the bases of the mentioned older chapel. Today's architecture of the Church is from the first half of the 17th century, when the whole Church was rebuilt in baroco style by the Jesuits.

(Zuzana.Chladna@umb.sk)

⁴⁴ SNK – ALU, sig. J2511. Blížšie CHLADNÁ, Z.: Vizitácia Španej Doliny a Starých Hôr v roku 1713. In: Bystrický permon, IV., 2006, č. 2, s. 5.

⁴⁵ Ako už bolo spomenuté vyššie, kostol mal vežu aj v predchádzajúcom období. Pri barokovej prestavbe bola pravdepodobne stará veža nahradená novou (prípadne pôvodná drevená veža mohla byť nahradená murovanou).

⁴⁶ ZÁREVŮCKY, A.: Katalóg fámostí a kostolov banskobystrického biskupstva, s. 97 rukopis

Dedičské právo a stredoveké testamenty prešovských mešťanov : Sonda k uplatneniu dedičského práva v praxi na základe analýzy testamentov a dobových právnych zbierok do roku 1526

MARCELA DOMENOVÁ

Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Smrť bola v stredovekom svete prirodzeným javom, ovplyvneným vierou v posmrtný život. Práva a povinnosti smrťou človeka zanikali, ale majetkové práva prechádzali na určených dedičov podľa osobitných predpisov dedičského práva – dedenia. Smrti teda predchádzalo slobodné naloženie so svojím majetkom, určenie dedičov a podielov, no najmä zaistenie potomkov.

Stav a zachovanie testamentov

Z doterajších výskumov vyplýva, že sa nezachovali všetky testamenty. Najskôr ich niektorí obyvatelia mesta neuzatvárali, alebo ich možno ani nestihli uzavrieť. Posledná vôľa mohla byť prednesená ústne, aj pred mestskou radou a časť spísaných sa mohla stratiť i zničiť. Samotné prevedenie testamentu nastalo po smrti testátora, kedy sa jeho uskutočnením stával bezpredmetným a právne uzavretým. Jeho opätovné použitie sa mohlo využiť pri rozsudzovaní v prípadných následných sporoch o dedičstvo, ale po čase jeho zachovávanie bolo nepodstatné. Z Prešova sa nezachovali ani posledné vôle samotných predstaviteľov mestskej samosprávy,¹ mužov vtedy veľmi vážnych a majetkovým vlastníctvom patriacim k bohatším i osôb z radov inteligencie a kleru. Ak neboli zapísané v mestskej knihe, mohlo v ich listinnej podobe dôjsť aj k skoršiemu fyzickému zničeniu. Napokon, ak sa testament nespísal, nasledovalo prirodzene dedenie podľa zákona, pri ktorom sa uplatňovali isté zásady a kritéria, etický aj sociálny dosah na pozostalých príbuzných. Po nikom sa však nemohlo dediť sčasti na základe závetu a z časti na základe zákona.² Otáznym je stav zachovania testamentov vo fonde Magistrátu mesta Prešov. Prečo a podľa akého kritéria sa zachovali práve tie, je ťažké vydedukovať. Možno uvažovať o ich súdobej výnimočnosti z hľadiska obsahu, záznamov pasív. Prínosom sú aj pre dnešné výskumy v oblasti sfragistiky (prsteňové pečate mešťanov), ale najmä pre mapovanie rodinných, majetkových či dedičských vzťahov.

Pre skúmané obdobie rokov 1245-1526 sa v prešovskom mestskom archíve nezachovali všetky vtedy uzavreté testamenty.³ V archívnych pomôckach sa ich eviduje len 123 v listinnej podobe.⁴ Až na niekoľko prípadov išlo o originály.⁵ Testátormi boli obyvatelia – mešťania žijúci v meste, výnimočne aj na predmestí, či neprešovčania.⁶ Kniha testamentov sa z tohto obdobia nezachovala, no niektoré mestské knihy obsahujú zápisy týkajúce sa prevodov majetkov, sporov

¹ Zachovalo sa niekoľko testamentov prisažných po roku 1526, respektíve ich manželiek či príbuzných. Do roku 1532 sa datuje testament Kristíny Plawniczerovej, do roku 1535 testament Michala Belsza, ktorý zastával funkciu richtár a prisažného, z roku 1536 testament Uršule, vdovy po Jánovi Hutterovi, ktorý bol aj prisažným. Štátny archív Prešov. Fond Magistrát mesta Prešov – Listy a listiny, sign. 2051, 2434, 2615 (ďalej ako ŠA PO, MMP - LL).

² Táto stredoveká zásada vychádzala z rímskeho práva a uplatňuje sa aj dnes REBRO, Karol, BLAHO, Peter: *Rímske právo súkromné*. Bratislava : Obzor, 1991, s. 380.

³ Bližšie Prešovské testamenty do roku 1526. (Diplomaticko-obsahový rozbor). In: *Historica Carpatica* 33. Zost. Dárius Gašaj. Košice : Východoslovenské múzeum, 2004, s. 31-42, Prešov na prelome stredoveku a novoveku. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok*, 16, 2005, s. 283-294.

⁴ Do tohto počtu bol zahrnutý aj jeden register testamentu z rokov 1515 – 1525, jedna kópia testamentu, respektíve fragment testamentu Jána Brengsayna s podlžnosťami (z roku 1501?), transumpt testamentu klerika Mikuláša Stira z Prešova hodnoverným miestom (Spišskou kapitulou) z roku 1389 a usporiadanie majetkových záležitostí (fascie) Andreja Thordaya pred Spišskou kapitulou. ŠA PO, MMP – LL, sign. 87, 520, 568, 929/c.

⁵ O tom, že sa testamenty ukladali v mestskom archíve aj v kópiách, svedčia aj dva kusy testamentov z roku 1490 a 1501. ŠA PO, MMP – LL, sign. 520, 670/a.

⁶ ŠA PO, MMP – LL, sign. 399.

o dedičstvo, ale aj samotné naloženie s majetkom z poslednej vôle.⁷ Zápis v mestských knihách a neskôr aj v knihách testamentov a v knihách prevodov majetkov využívali aj nižšie – chudobnejšie vrstvy obyvateľov mesta.⁸ Počas zasadania mestskej rady sa popri súdnej viedla aj účtovná agenda. Obyvatelia mesta mohli v tom čase napríklad usporiadať svoj majetok, zostaviť testamenty pred mestskou radou, ktorá dbala aj na ich vyplnenie po smrti poručiteľa.

O tom, že sa nezachovali všetky testamenty, svedčí samotná „Kniha testamentov,“ obsahujúca záznamy z rokov 1447-1513.⁹ Nespĺňa však funkciu protokolu testamentov, ale vznikla na základe robenia výpisov položiek, t. j. obsahuje len výpisy položiek určených pre cirkevné inštitúcie a na charitatívne, zbožné úmysly. Zo 46 testamentov sa dodnes zachovalo osemnásť. Iným príkladom naznačujúcim existenciu testamentu predstavujú registre majetkov či registre testamentov.¹⁰ Zmienky o nezachovaných testamentoch pochádzajú aj zo samotných zachovaných textov posledných vôľ, kedy sa doslovne spomínajú alebo sa v nich odkazujú, či uskutočňujú položky stanovené v inom testamente.¹¹ O testamentoch sa dozvedáme aj z iných súdobých písomných prameňov – mestských kníh.¹² Najstaršia mestská „súdna“ kniha z rokov 1424-1509 obsahuje pasáže o súkromnom práve mešťanov.¹³ Bežné sú v nej zápisy týkajúce sa dohôd o rozdelení majetku, vyplatenia pozostalosti i spory o dedičstvo, najmä záznamy majetkovo-právneho charakteru ako testamentárne odkazy, hlavne exekučného charakteru, tiež aj záznamy, ktoré supľujú priamo spísanie posledných vôľ – majetkovú transakciu spojenú s vyhlásením testamentu v prítomnosti richtára a prisazných mesta,¹⁴ ale aj kauzy, vyplatenie obligácii alebo prevody majetkov. Najstaršie údaje o uzavretí testamentu sa v nej datujú už k roku 1465.¹⁵ Iné záznamy o akomsi uzavretí testamentu či jeho vykonaní sú napríklad z roku 1476 vo veci Jána Scharuschera, ktorý mal ženu Annu a značnú časť financií odkázal cirkvi alebo z roku 1490 o usporiadaní majetku Michala Winclera, po ktorom ostal syn Matej a manželka Magdaléna, ktorá mala za neho dať odslúžiť aj štyri spievané zádušné omše (zelmesse).

⁷ Najstaršie záznamy o usporiadaní majetkových záležitostí obsahuje už mestská kniha z rokov 1424 – 1509. Štátny archív Prešov. Fond Magistrát mesta Prešov – Knihy, sign. 2677 (ďalej ako ŠA PO, MMP – K). Podľa výskumov Blanky Szeghyovej, mali v 16. storočí hodnoverné svedectvo pri majetkovo-právnych a dedičských súdnych sporoch aj zápisy v mestských knihách. Išlo napríklad aj o tzv. Liber civitatis minor (ŠA PO, MMP – K, sign. 2684), alebo Liber civitatis maior, do ktorej sa zapisovali testamenty, a ktorá sa fyzicky vo fonde nenachádza. SZEGHYOVÁ, Blanka: Príspevok k dejinám mestského súdnictva. (Mestská súdna kniha Prešova 1555-1560). In: *Slovenská archivistika*, roč. 33, 1998, č. 1, s. 63.

⁸ Podľa Marie Marečkovej v 17. storočí bola forma písaného testamentu (v Bardejove) prijímaná stále širšími vrstvami mestskej spoločnosti. Uvádza aj, že zápis testamentu poručiteľa z nižšej vrstvy do mestskej knihy bol pre neho prestížnym gestom. MAREČKOVÁ, Marie: *Východoslovenská mesta a mešťanstvo na prahu novoveku*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 65.

⁹ Najstarší výpis je z testamentu uzavretého roku 1447. Knihu písal notár Kristián (Cristan) Czibner. Z evidovaných 46 testamentov sa 26 fyzicky nezachovalo, z nich bolo poručiteľmi desať žien a šesťnásť mužov. ŠA PO, MMP – LL, sign. 399. IVÁNYI, Béla: VÁNYI, Béla: Eperjes város végrendeleti könyve. 1474 – 1513. In: *Történelmi Tár*, 1909, f. 3, s. 438 – 449. Z evidovaných testamentov sa 26 testamentov nezachovalo, spísalo ich desať žien a šesťnásť mužov.

¹⁰ Príkladom je register majetku Jerg Cromerem (1515-1525), ktorému predchádzal samotný testament. ŠA PO, MMP – LL, sign. 929/c.

¹¹ ŠA PO, MMP – LL, sign. 330, 463, 751 (...quod maritus quondam prioris uxoris...testamentalter legasset...).

¹² ŠA PO, MMP – LL, sign. 518, 854, 957.

¹³ ŠA PO, MMP – K, sign. 2677. IVÁNYI, Béla: Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből. Főleg a város 1424-1509-ből való jegyzőkönyve alapján. In: *Századok*, 1909, s. 281-297, Eperjes szabad királyi város jegyzőkönyve 1424 - 1509. In: *Történelmi Tár*, 1909, f. 1, s. 118-133, 161-184.

¹⁴ Podobne záznamy testamentárneho charakteru sa nachádzajú aj v iných mestách, v najstarších mestských knihách, napríklad v Starej Ľubovni. Blížšie MISLOVIČOVÁ, Virginia: Súdna právomoc Starej Ľubovne v zrkadle najstaršej mestskej knihy. In: *Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči VII.-VIII.* Roč. 1999/2000. Zost. Ivan Chalupský. Levoča: Spišský dejepisný spolok, 2001, s. 75, 82-85.

¹⁵ Časť textu knihy boli publikované Belom Iványim. Poručiťka Helena odkázala majetok manželovi s podmienkou že, vyplatí finančnú podlžnosť oltáru sv. Kataríny vo farskom kostole v roku 1493. Fyzicky sa zachoval aj testament spomenutej Kataríny z roku 1449. Mestská kniha obsahuje aj zápis z roku 1504 označený ako „Testamentum Michaelis Bencza,“ vo veci svedectva o spísaní testamentu tohto poručiteľa s uvedením mien svedkov. Z roku 1504 sa zachoval fyzicky i Testament Michala Bencza, vykazuje zhodu so záznamom v mestskej knihe. ŠA PO, MMP – LL, sign. 524, 708. ŠA PO, MMP – K, sign. 2677.

Z nasledujúceho obdobia raného novoveku stúpa počet zachovaných testamentov. Len z rokov 1527-1547 sa eviduje 83 jednotlivín.¹⁶ Počas týchto dvadsiatich rokov uzavrelo v Prešove poslednú vôľu 42 mužov mešťanov, medzi nimi boli rovnako ako predtým aj duchovné osoby či cudzinci. Ostatné zostavovateľky boli ženy, mená mali uvedené samostatne, pomocou prívlastkových prípon k menu manžela či s prívlastkami.¹⁷ Z nich bolo sedemnást' v stave manželskom a 22 bolo vdovami, jedna z nich bola napríklad mešťianka z Bardejova.¹⁸ Vo fonde Magistrátu mesta Prešov je doteraz najstaršou evidovanou knihou zmlúv a testamentov „Liber transactionum“ z rokov 1561-1701.¹⁹

Z heuristického prieskumu stredovekých testamentov miest Pentapolitany²⁰ možno pre porovnanie uviesť, že vo fonde Magistrátu mesta Bardejov²¹ sa v listinnej podobe v archívnych pomôckach eviduje len 23 testamentov.²² Zápisy týkajúce sa usporiadania majetkových záležitostí možno nájsť aj v mestských knihách typu „Iudicium bannitum,“ respektíve zápisnice o právnych úkonoch, ktoré neobsahujú celé texty (s formulačnou skladbou) testamentov, alebo v „Záznamovej knihe mesta“ z rokov 1436-1498,²³ ktorá obsahuje zápisy súdnych i administratívnych rozhodnutí mestskej rady, finančné vyrovnania či usporiadania majetkových záležitostí. O záznamoch testamentárneho charakteru možno zatiaľ hovoriť v 36 prípadoch.²⁴ Počet zachovaných testamentov v novovekom Bardejove stúpa, hoci samostatne vedená kniha testamentov sa vo fonde neeviduje,

¹⁶ V Prešove sa v tomto období nevedel osobitný protokol testamentov. Všetky testamenty sú pôvodne originály a ukladali sa v mestskom archíve. Ani na jednom z nich sa nenachádza notárska poznámka, že ide o kópiu. Pri testamente Gregora Dreschera v latinčine z roku 1533 sa zachoval i jeho nemecký variant. Pri testamente Heleny Schönovej v latinčine z roku 1536 sa zachovala ešte jedna, pravdepodobne neplatná, poškrtná verzia s rovnakým datovaním. ŠA PO, MMP – LL, sign. 2160, 2161, 2467, 2468.

¹⁷ Bližšie DOMENOVÁ, Marcela: Prešov v zrkadle testamentov: Príspevok k dejinám každodennosti v rokoch 1527-1547. In: *Historica Carpatica* 35. Zost. Dárius Gašaj. Košice : Východoslovenské múzeum, 2004, s. 31-42.

¹⁸ ŠA PO, MMP – LL, sign. 1631 (Martin Krzrnar, oltárista bratstva Božieho Tela), 1966 (Krištián Anthal von Hasszalth), 3007 (Peter Dobra, kráľovský sluha, možno pochádzal zo Sedmohradka, prechádzajúci mestom Prešov ochorel, a preto tu uzavrel svoju poslednú vôľu), 2931 (Vavrinec Gottheroth, mohol byť mešťanom z Košíc, naznačuje to vlastníctvo a odkazovanie hnutelnosti i nehnuteľnosti v tomto meste a svedkom pri uzatváraní testamentu bol Jossler Lanio z Košíc), 3315 (Žofia, vdova po Martinovi Czeffovi, bardejovskom občanovi). V dvoch prípadoch boli uvedené ako ctihodné ženy, ale ani podľa samotných testamentárnych odkazov sa nedá presne určiť ich stav. Okrem takéhoto uvedenia mena v texte sa stalo pravidlom uviesť na chrbte písomnosti meno zostavovateľa. Takáto notárska poznámka chýba len v ôsmich prípadoch. Meno zostavovateľa testamentu bolo len raz uvedené nad začiatkom textu. Miesto, kde dotýčny zostavovateľ býval sa uvádzalo zriedkavo, napriek tomu niet pochyb, že išlo o Prešovských mešťanov.

¹⁹ ŠA PO, MMP – K, sign. 2680.

²⁰ DOMENOVÁ, Marcela: Pentapolitana a testamenty (Stav, charakter a využitie stredovekých prameňov pri výskume každodenného života mešťanov). In: *Pozdné stredoveké testamenty v Českých městech: Prameny, metodologie a formy využití*. Ed. Kateřina Jišová, Eva Doležalová. Praha : SCRIPTORIUM, 2006, s. 253-263.

²¹ Bližšie DOMENOVÁ, Marcela: K stavu a charakteru stredovekých testamentov v Bardejove. In: *2. študentská vedecká konferencia (zborník príspevkov)*. Ed. Daniela Slančová, Iveta Žamovská. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2006, s. 169-210. Dostupné na internete <http://www.publib.sk/elpub/FF/Slancova1/index.htm> [25.6.2007]

²² Štátny archív Prešov – Pobočka Bardejov. Fond Magistrát mesta Bardejov – Missiles, sign. 410, 890, 928, 1299, 2249, 2457 (2649), 2505, 2840, 2863, 2927, 3022, 3029, 3050, 3284, 3634,4146, 4157, 4872, 4563, 4839, 4849, 4944 (ďalej ako ŠA PO – Pob. Bard., MMB – M). Fyzicky sa zachovalo len 21 listín. Klasifikované bývali ako dobové odpisy či súčasná kópia, najskôr preto, že neboli spečatené. Na rozdiel od prešovských, ktoré boli spečatené aj nespečatené a v inventároch označované ako originály. Bližšie *Bárta Szabad Királyi Város Levéltára 1319 – 1526. I. kötet. 1319-től 1501-ig*. Ed. Iványi Béla. Budapest : Kiadja A Magya Tudományos Akadémia, 1910. 528 s.; *II. zv. (1501 - 1526)*, s. a., stroj. rozmnoženina, [347] s. Inventár neobsahuje základné popisy ŠA PO – Pob. Bard., MMB – M, sign. 3634, 4563, 4872, 4849. Ako originály boli popísané iba ŠA PO – Pob. Bard., MMB – M, sign. 410, 2649, 3022.

²³ ŠA PO – Pob. Bard., MMB – M, sign. 305. Na fol. 84a je nazvaná ako „Liber Testamentorum et vltimarum voluntatum.“

²⁴ Štátny archív Prešov – Pobočka Bardejov. Fond Magistrát mesta Bardejov – Knihy, sign. 305 (ďalej ako ŠA PO – Pob. Bard., MMB – K). Len pri niektorých záznamoch sa nachádza aj poznámka „Testamentum“ rovnakého rukopisu a datovania pri mene stránky. Posledné vôle sa v knihe spomínajú menej, spravidla ako odvolania sa na testament, respektíve odkazy z testamentov, spory či dlhy z testamentov. Viaceré zápisy možno klasifikovať ako záznamy o vykonaní testamentu, o delbe majetku, dedičstva, usporiadaní majetkových záležitostí. Testamenty, respektíve ich uzavretie sa spomínajú aj v iných častiach knihy. Vyskytli sa aj odkazy na iné testamenty, ktoré sa však fyzicky nezachovali.

suplujú ju knihy fasií a usporiadania majetku – dedičstva, zachované až zo 17. storočia.²⁵ V Košiciach²⁶ sa v listinnej podobe do roku 1526 eviduje v inventári spolu jedenásť testamentov, z toho sa dva nezachovali, dva kusy sú kópiami (k jednej sa zachoval pôvodný originál).²⁷ Zriedkavo sa nachádzajú testamety zapísané aj v mestských knihách. Príkladom je „Mestská kniha“ z rokov 1460-1643,²⁸ ktorá obsahuje zriedkavo testamety, výpisy z testamentov, zoznam majetkov, rozhodnutia v sporoch a dohody medzi stránkami. Do stredovekého obdobia je datovaných osemnásť testamentov k rokom 1465-1516. V Košiciach sa tiež nezachovali všetky dobové posledné vôle. O existencii iných testamentov prednesených ústne či spísaných sa dozvedáme priamo zo skúmaných textov posledných vôli.²⁹ Po roku 1526 bol počet zachovaných testamentov vyšší. Testamety v listinnej podobe sa k rokom 1527-1600 zachovali v počte 106.³⁰ Samostatne vedená kniha testamentov „Liber testamentorum“ sa v Košiciach zachovala až k rokom 1593-1600. Mesto Levoča³¹ stratilo archív požiarom, napríklad v roku 1550, čím sa stredoveký materiál komplexne nezachoval. Najstaršie samostatné knihy testamentov, evidované ako pozostalostné knihy, sú datované až do 17. storočia a sú evidované ako pozostalostné knihy k rokom 1683-1695, 1691-1712.³² Magistrát mesta Sabinov je nespracovaný, okrem (kráľovských) listín do roku 1526 a časti mestských kníh, a tým je neprístupný. Zápisy týkajúce sa zákonného dedenia, ale aj testamentov sa popri iných majetkovo-právnych záznamoch nachádzajú v najstaršej „Sabinovskej mestskej knihe“ z roku 1446-1923.³³ Hoci sa v nej nezachoval ani jeden text testamentu, možno tam sledovať niekoľko právnych ustanovení a dedičských zvyklostí približujúcich niektoré aspekty každodennosti. Najstaršia doteraz evidovaná kniha testamentov je v Sabinove z rokov 1759-1818.³⁴

Pre porovnanie s inými mestami je počet zachovaných testamentov v Pentapolitane nízky. Len v Bratislave najstarší Protokol testamentov z rokov 1414-1529 obsahuje 844 testamentov.³⁵ Počet zachovaných stredovekých testamentov v českých mestách bol tiež oveľa vyšší. V Novom Meste pražskom sa k rokom 1421-1526 eviduje 1921 testamentov, v Plzni k rokom 1437-1526 zasa

²⁵ ŠA PO – Pob. Bard., MMB – K, č. 39 (Liber fassiorum, Liber haereditatum 1610-1645), alebo č. 38 (Zápisnica o usporiadaní pozostalostných vecí 1595-1606 (1622)). Podľa Marečkovej a analýzy testamentov v Bardejove k rokom 1640-1645, bolo najviac porúčiteľiek žien, patrili k strednej vrstve ale hlavne k vyššej strednej majetkovej vrstve. MAREČKOVÁ, Marie: *Východoslovenská mesta a mest'anstvo na prahu novoveku*. Brno : Masarykova univerzita, 1995, s. 61-67.

²⁶ Archív mesta Košice. Fond Magistrát mesta Košice (ďalej ako AMK, MMK), Schwartzzenbach, Anton František – Tabularium, Tomus 2. (1256-1700); Supplementum Schramianum. Tabularium III; *Archív mesta Košice. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Ed. Ondrej Richard Halaga. Praha : Archivna správa MV, 1957. 173, [1] s., [12] obr.

²⁷ Archív mesta Košice, Fond Magistrát mesta Košice (ďalej ako AMK, MMK), listiny, č. 21 – 1038. Blížšie inventár Fr. A. Schwartzzenbacha: Tabularium II. A (1256-1700).

²⁸ AMK, MMK - Knihy, sign. H III/2 pur.2., fol. 244 (Liber civitatis 1460-1643). V texte knihy sa vyskytuje aj pomenovanie „Liber civitatis minor, dys Grösse Stadtbuch, Matrica civitatis.“ Ide však o knihu obnovy mestského magistrátu.

²⁹ K roku 1476 o testamente Martina Örwösch a jeho majetku, k roku 1480 o poslednej vôli Jána (Hanus) Stat Czimmermana, či nebohého Jána Sartora (Hohan konzul – zomrel v Rumlodni). AMK, MMK - knihy, sign. H III/2 pur.2., fol. 92-94 (Liber civitatis 1460-1643).

³⁰ Z toho bolo 64 porúčiteľov mužov a 42 žien. V jednom prípade sa zachoval aj autentický transumpt testamentu Andreja Melczera z roku 1560. AMK, MMK, listiny, č. 19256. Blížšie inventár Supplementum Schramianum. Tabularium III. Pri ďalšom výskume fondu nevyklúčujem nájdenie ďalších testamentov zapísaných v niektorej mestskej knihe.

³¹ Blížšie o zachovanom stredovekom materiáli mesta Levoča LAMOŠ, Teodor. Stredoveký materiál Archív mesta Levoče. In. *Sbornik Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, roč. XV, 1964, s. 149-154.

³² Štátny archív Levoča. Fond Magistrát mesta Levoča, Oddelenie XXI., sign. 53, 54.

³³ Štátny archív Prešov – Pobočka Prešov. Fond Magistrát mesta Sabinov - Knihy, č. 104. (ďalej ako ŠA PO – Pob. Sab., MMS – K).

³⁴ ŠA PO – Pob. Sab., MMS – K, č. 94. Kniha testamentov (Liber divisionum testamentorum 1759-1818).

³⁵ Podobne SEGEŠ, Vladimír: *Prešporský piatval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave*. Bratislava : Perfekt, 2005, s. 76. Na s. 41 však uvádza, že ide o protokol testamentov z rokov 1427-1529, ktorý obsahuje celkovo 201 testamentov. Zo zápisov v Žilinskej knihe v rokoch 1451-1561 tvorili testamety trinásť zo 78 zápisov. Uzatvárali sa preto, aby sa zabránilo nezhodám po smrti. Dbalo sa, aby zostali zachované spôsoby a zvyklosti, ktoré sa v danej dobe uplatňovali. Testátorov Michal Bada radí medzi najbohatších, prípadne do strednej vrstvy. BADA, Michal: Zápisy v Žilinskej knihe: Prameň pre štúdium každodennosti v neskorostredovekom a rano-novovekom meste. In: *Z Bardejova do Prešporku*. Ed. Enikó Csukovits, Tünde Lengyelová. Prešov, Bratislava : HÚ SAV, FF PU, 2005, s. 103, 122-123.

Dedičské právo a stredoveké testamenty prešovských mešťanov : Sonda k uplatneniu dedičského práva v praxi na základe analýzy testamentov a dobových právnych zbierok do roku 1526

275 testamentov a napríklad v Brne k rokom 1411-1530 sa eviduje 251 testamentov.³⁶ Vo väčších mestách, napríklad v Krakove, sa v knihe testamentov z rokov 1424-1532 zapísalo 219 posledných vôľ a ďalšie záznamy vo veci usporiadania majetku obsahujú i iné mestské knihy, napríklad z rokov 1314-1513.³⁷

Napriek tomu, že počet zachovaných posledných vôľ datovaných do obdobia stredoveku je v Prešove nízky a nedajú sa vyvodzovať isté zovšeobecňujúce konštatovania či štatistiky, možno na ich analýze sledovať uplatnenie dedičského práva mešťanov v praxi.³⁸

Dedičské právo a mesto Prešov

Dedičské právo³⁹ je súhm predpisov, ktoré upravujú osud majetku (pozostalosti) zomrelého človeka. Predpokladmi pre dedičské právo boli individuálne vlastníctvo človeka, smrť zostavovateľa a samotná pozostalosť, t. j. majetok.⁴⁰ Dedenie podľa posledného poriadku bolo známe od vtedy, od kedy bolo uznané individuálne súkromné vlastníctvo. Testovacie právo sa líšilo aj podľa spoločenského stavu zostavovateľa.⁴¹ Zostavovateľ ako mešťan určitého mesta, mal podľa mestského práva dané testovacie právo, ale aj isté obmedzenia.⁴²

Vlastníctvo mešťanov obsahovalo právo na voľnú dispozíciu, na držbu a užívanie majetku. Hoci napríklad Prešov a Sabinov v privilégii nemali uvedenú možnosť disponovať so svojím majetkom, mestské právo bolo viac-menej jednotné. Právny základ práva mešťanov vlastníť majetok a slobodne ho odkázať, je zapísaný napríklad už v listine mestských privilégií pre Tmavu z roku 1238 (odvodených od práv Stoličného Belehradu, t. j. Magdeburského práva). Právna obyčaj slobodných kráľovských miest uplatňovala pojem individuálneho vlastníctva v rímsko-právnom poňatí, a tým i uznanie zásady testovacej slobody mešťanov. K určitej unifikácii meštianskeho dedičského práva došlo za kráľa Žigmunda (1387-1437), keď vtedajšie tavernické mestá (Budín, Pešť, Bratislava, Košice, Prešov, Tmava, Bardejov, Šoproň) unifikovali svoje právo v zbierke *Ius Tavernicale*.⁴³

³⁶ NODL, Martin: Středověký testament jako abnormalita. In: *Pozdné středověké testamenty v Českých městech: Prameny, metodologie a formy využití*. Ed. Kateřina Jiřová, Eva Doležalová. Praha : SCRIPTORIUM, 2006, s. 78.

³⁷ SOWINA, Urszula: Testamenty mieszczan krakowskich o przekazywaniu majątku w późnym średniowieczu i we wczesnej nowożytności. In: *Colloquia mediaevalia Pragensia 5. Sociální svět středověkého města*. Ed. Martin Nodl. Praha : Filosofía, 2006, s. 175. V úvode príspevku cituje niekoľko prác zaoberajúcich sa testamentami aj cez postavenie testátorov, sakrálnu topografiu a rodinné štruktúry) v Avignone, Göttingene, Kosztansi, českých či poľských mestách.

³⁸ Práca sa nevenuje hlbšie diplomatickej analýze, ale uplatneniu dedičského práva mešťanov v praxi. Blížšie o testamentoch z pohľadu diplomatiky, o popise vonkajších a vnútorných znakov zachovaných testamentov zo skúmaného obdobia v Prešove DOMENOVÁ, Marcela: Prešovské testamenty do roku 1526. (Diplomaticko-obsahový rozbor). In: *Historica Carpatica* 33. Zost. Dárius Gašaj. Košice : Východoslovenské múzeum, 2002, s. 29-68.

³⁹ Blížšie o mestskom práve a dedičskom práve mešťanov aj HARSÁNYI, István: Buda, Pest, Kassa, Bártfa, Nagyszombat, Poszony, Eperjes és Sopron szabad városok polgári jogai és régi szokásai. In: *Történelmi Tár*, 1909, f. 1., 4., s. 52-87, 481-509; IVÁNYI, Béla: *Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből (Főleg a város 1424-1509-ből való jegyzőkönyve alapján)*. Budapest : Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. nyomása, 1909, 32 s. (separát), Eperjes város végrendeleti könyve. 1474-1513. In: *Történelmi Tár*, 10, 1909, f. 3, s. 438-449; LEHOTSKÁ, Darina: Vývoj mestského práva na Slovensku. In: *Sborník FFUK*, 10, 1959, s. 65-111; MOLLAY, Karl: *Das Offner Stadrecht*. Weimar : Hermann Bohlaus Nachfolger, 1959. 238 s; CSIZMADIA, Andor: Vývin mestského práva v storočiach feudalizmu na území terajšieho Slovenska. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 3, s. 409-417; SZENDE, Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban. Sopron, Poszony és Eperjes példája. In: *Soproni Szemle* LIII, 1999, s. 343-356.

⁴⁰ ŠA PO – Pob. Bard., MMB – K, sign. 4435 (*Summa legum Raimundi*), Liber 2., Cap. 47- 48, fól. 44-45.

⁴¹ Testamenty sa rozlišovali podľa stavu testátora - zostavovateľa (šľachtické, meštianske, poddanské), pretože pre príslušníkov rozličných stavov boli prepísané rozličné formy testovania, ale aj podľa pravidelnosti zachovania základných foriem (testamenty riadne a privilegované).

⁴² Medzi obmedzenia mohol patriť - druh odkazovaného majetku (často bolo dovolené testovať len hnutel'ností, alebo nebolo dovolené testovať zdedený majetok), množstvo majetku (na určitú časť hnutel'ného alebo nehnuteľného majetku) a osoby (testovanie v prospech určitých príbuzných, cirkevi a podobne) etc.

⁴³ Ako odvolacia inštitúcia sa tavernický súd pre mestá spomína aj v dekrétu Žigmunda z roku 1405. K analýze Tavernického práva MERTANOVÁ, Štefánia: *Ius tavernicale. Štúdie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vývoja tavernického súdu v Uhorsku 15.-17. stor.* Bratislava : Veda, 1985, 255 s. Spoločná právna zbierka siedmich slobodných kráľovských miest upravovala štatutárne práva a právne obyčaje v oblasti hmotného práva. Najstarší rukopis „Iura civilia“ je z roku

Dedičské právo bolo predmetom úpravy štvrtjej knihy zbierky (v oblasti dedenia z testamentu, dedičskoprávných vzťahov podľa jednotlivých druhov majetku, vo veci slobodnej dispozície mešťanov s majetkom či dedičskej postupnosti, ale aj právnych noriem dedenia zo zákona etc.).⁴⁴ Samotný tavernický súd uznal zásadu testovacej slobody mešťanov ako integrálnej súčasťi privilégii miest v roku 1414.⁴⁵ Vynášal rozhodnutia ako konečná inštancia v oblasti majetkových, dedičských a záväzkových sporov do rozsahu 60-300 florénov (fl., zlatý).⁴⁶

Aj podľa odstupňovania trestov v právnej zbierke sa rozlišovalo medzi jednotlivými spoločenskými stavmi tak, že sa vytvoril apelačný súd pre vybrané mestá, čo uvádza aj Tripartitum.⁴⁷ V Bardejove a Prešove je zároveň doložené uplatňovanie právnej zbierky talianskeho pôvodu *Summy legum Raimundi*,⁴⁸ respektíve fyzická existencia právnej zbierky talianskeho pôvodu v knižnej podobe (v odpise datovanom k roku 1480). *Summa* bola aj súčasťou stanov mesta Prešova.⁴⁹ Dalším prameňom k mestskému prostrediu a testamentom poskytuje *Tripartitum*,⁵⁰ či dek-

1484. MERTANOVÁ, Štefánia: *Tripartitum* v praxi tavernického súdu (16. - 17. stor.). In: *Slovenská archivistika*, roč. 33, 1998, č. 1, s. 25. Uplatňovanie zbierky tavernického práva dokladá aj existencia odpisov jej článkov v prešovskej magdeburskej právnej zbierke, respektíve v jej nemeckom rukopisnom prepise zo začiatku 15. storočia (datujú ho aj notárske poznámky z roku 1412 v nemčine). ŠA PO, MMP – K, sign. 113/1. (*Liber legum civitatis Epperjes*), alebo samotná zbierka Tavernického práva. ŠA PO, MMP – K, sign. 2661 (*Tavernicalbuch*).

⁴⁴ ŠA PO, MMP – K, sign. 2661 (*Tavernicalbuch*). Analýze tejto právnej zbierky spisanej v nemeckom jazyku sa venovala už WIEDERMANOVÁ, Oľga: Prešovská tavemikálna kniha. In: *Acta facultatis Philosophicae universitatis Šafarikanae. Spoločensko vedejný zborník História*. 1984, s. 143-164. Zbierka zachytáva pasáž o testamentoch (vrátane dedičského práva, dedičov, typu a delby majetku, vzťahu medzi partnermi a vzťahu medzi deťmi a rodičmi/tútorami a nevlastnými rodičmi) v 3. knihe, čl. 1–21, fól. 37-41. Ako prameň k štúdiu Tavernického práva bola použitá aj právna zbierka definovaná v inventári ako „nariadenia tavernickej stolice“ z roku 1602, vydaná tlačou v latinskom jazyku *Articvli hvris Thavernicalis*. Cassoviae : Excudi curavit Johannes Seiberlich Bibliopola. 1604, [34] s. Bližšie ŠA PO, MMP – K, sign. 2837. Text právnej zbierky (v latinčine) bol vydaný aj HARSÁNYI, István: Buda, Pest, Kassa, Bártfa, Nagyszombat, Poszony, Eperjes és Sopron szabad városok polgári jogai és régi szokásai. In: *Történelmi Társ.* 1909, f. 1., 4., s. 52-87, 481-509. Medzi právnou zbierkou zo 16. storočia a publikovaným textom zbierky k roku 1602 Harsányim je niekoľko formálnych rozdielov (napríklad 1. časť končí v rukopise *Tavernicalbuch* čl. 23, v jej prepise k roku 1602 čl. 22). Evidovať rozdiely nie je náplňou tejto práce. Zbierka tavernického práva v tlačenej mladšej podobe zachytáva rovnako pasáž o dedičskom práve a testamentoch v 3. knihe, čl. 1- 21. Nateraz sa pri odkazovaní v texte príspevku na *Tavernicalbuch* nebudú konkrétne citovať názvy článkov. Pre lepšiu orientáciu v prameni – zbierke možno uviesť, že štyri diely (knihy) sa podľa obsahu jednotlivých článkov delia: 1. kniha - majetkovoprávna oblasť, 2. delikty, 3. testamenty a 4. dlhy.

⁴⁵ Išlo o spor vo veci vlastnickeho práva na šoltýšstvo (roku 1414) a tavernický súd uznal právoplatnosť testamentárneho odkazu. MERTANOVÁ, Štefánia: *Tripartitum* v praxi tavernického súdu (16.-17. stor.). In: *Slovenská archivistika*, roč. 33, 1998, č. 1, s. 24.

⁴⁶ Všetky právne zbierky uvádzajú sumu 300 fl., len v bardejovskom odpise z konca 15. storočia sa uvádza suma 400 fl. MERTANOVÁ, Štefánia: *Ius tavernicale*. Bratislava : Veda, 1985, s. 61-62, 124. Zákonné zakotvenie druhostupňového tavernického súdu pre mestá, alebo podľa výsadných listín na príslušné materské mesto, bol potvrdený aj v I. dekrete Žigmunda z roku 1405. Pri sporoch presahujúcich 300 fl. sa odvolávalo na súd personála. *Tripartitum* uvádza iba dolnú hranicu (60 fl.), nie však hornú hranicu hodnoty rozhodovaných sporov tavernickým súdom. Bližšie o kráľovskom tavemikovi a jeho kompetenciách aj BIDOVSKEÝ, Eugen: Orgány stredovekého súdnictva v Uhorsku 1000 – 1526. In: *Slovenská archivistika*, roč. 7, 1973, č. 2, s. 110-112.

⁴⁷ *Tripartitum Juris Ungarici Tyrocinium, Juxta Ordinem Titulorum Operis Tripartiti, Sacris Canonibus Accommodatum. Pars Tertia*. Ed. Ján Segedy. Tymavie : Typis Academicis per Leopoldum Josephum Berger, 1735. [2], 301, [49] s., čl. 10 (ďalej ako *Tripartitum*, 3. kniha, čl.). Určuje aj poplatky za pojednania, vyhotovenia súdnych listín – rozhodnutí. V prípade nedoriešenia sporu, mestá sa mohli odvolať ku kráľovskému majestátu – k súdu osobnej prítomnosti panovníka. Odvolacou inštanciou bol tento súd v sporoch vyšších ako 300 fl.

⁴⁸ Bližšie REBRO, Karol: *Summa legum Raimundi* v mestskom práve na Slovensku. In: *Sborník FFUK – Historica*, 15, 1964, s. 155-170; Tmavský rukopis *Summy legum Raimundi*. In: *Slovenská archivistika*, roč. 4, 1969, č. 1, s. 71-82.

⁴⁹ Prešovská *Summa* obsahovala aj odpisy pápežských búl z rokov 1373, 1374 a 1385, text prisahy novoprijatého mešťana, predslov a časti tavernického práva. ŠA PO, MMP – LL, sign. 455. Bola členená do troch častí – *De iure peronarum* (65 kapitol), *De iure rerum* (76 kapitol) a *De iure actionum* (obsahuje 49 kapitol, no formálne 50, keďže bola 38 kapitol preskočená). Bližšie k jej obsahu *Eperjes szabad királyi város levéltára (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.) 1245-1526*. [I. rész]. Ed. Iványi Béla. Szeged : Szeged Városi Nyomda És Könyvkiadó R.-T., 1931, s. 235-240; *Eperjes szabad királyi város levéltára. II. rész. (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.) 1245-1526*. Ed. Iványi Béla. Szeged : Szeged Városi Nyomda És Könyvkiadó RT., 1932, s. 241. Pasáže vzťahujúce sa k dedičskému právu a testamentom pozri v 2. knihe, čl. 44-72. Ostatné články sa venujú iným formám nadobudnutia majetkov. Právna zbierka sa dnes fyzicky vo fonde nenachádza. Kópiu *Summy* 90

réty a zákonné články. Nové zmeny previedol zák. čl. 117/1659, ktorý meštianske dedičské právo čiastočne priblížil k šľachtickému právu.⁵¹

Spočiatku však bolo známe len zákonné dedenie. Ako prví dedili descendentí a manželka, tak vzdialenejší descendentí, potom ascendentí a boční príbuzní (muži i ženy rovnako) podľa toho, či išlo o majetok aviticitný alebo nadobudnutý. Aviticitný majetok dedila tá vetva, od ktorej prešiel na zostavovateľa – paterna paternis, materna maternis. Nadobudnutý majetok dedili príbuzní podľa vetvy a stupňa. Neskôr bola uznaná aj testovacia sloboda a dedenie podľa posledného poriadku – testamentu, uplatňujúca vyššie uvedené zvyklosti.⁵² V stredovekom Prešove sa uplatňovala verejná forma testamentu uzatvorená písomne alebo prednesená ústne. Vo všeobecnosti pravidlá dedičského poriadku v mestách boli ponechané úprave jednotlivých privilegií, štatútov a súdnej praxe.⁵³ Ak poručiteľ neuzavrel svoju poslednú vôľu, nastupovalo zákonné dedenie.⁵⁴ Podľa zákona pripadala odúmrt' mestu až v 17. storočí.⁵⁵ V ojedinelých článkoch sa eviduje aj stredoveké zákonné dedenie, kedy v prípade smrti mešťana bez testamentu mal majetok pripadnúť žene (respektíve partnerovi) a potomkom,⁵⁶ ale rovnakým dielom.⁵⁷ V prípade dedenia po mŕtvom otcovi (aj

eviduje aj Magyar Országos Levéltár v Budapešti (ďalej MOL), DF 282528. V skutočnosti je pod uvedenou signatúrou fotokópia knihy Magdeburského práva (jej originál je aj v ŠA PO, MMP – K, sign. 113/1). Pre podloženie údajov z tohto prameňa poslúžila Summa z Bardejova. MMB – K, sign. 4435. Pozostáva z troch kníh po 65, 76 a 50 (v skutočnosti 49, keďže bola 39 kapitolá preskočená) kapitolách. Obsah niekoľkých článkov odkazuje na existenciu štvrtej knihy. Bližšie k jej členeniu *Bartfa Szabad Királyi Város Levéltára 1319 – 1526: I. kötet. 1319-től 1501-ig*. Ed. Iványi Béla. Budapest : Kiadja A Magya Tudományos Akadémia, 1910, s. 511 – 514. Konkrétne články, ktoré sa venujú dedičskému právu v bardejovskej Summe, evidujú v – 2. knihe, čl. 44-72, typu majetku (vrátane veno, dar, paraferma) a spôsobmi nadobudnutia majetku – 2. knihe, čl. 1-75. Typy majetkov, tútorstvo, vzťahy medzi deťmi a rodičmi zachytáva 1. kniha, čl. 28-55.

⁵⁰ Tripartitum, 3. kniha, čl. 8. – 24. K testamentom a dedičskému právu mešťanov pozri aj rôzne vydania *Werbócioi Tripartita*, napríklad *Tripartitum Juris Ungarici Tyrocinium, Juxta Ordinem Titulorum Operis Tripartiti, Sacris Canonibus Accommodatum. Pars Secunda*. Ed. Ján Segedy. Tymavie : Typis Academicis per Leopoldum Josephum Berger, 1735. [2], 522, [2] s. (ďalej ako *Tripartitum*, 2. kniha, čl.) Typy testamentov zachytáva - *Tripartitum*, 2. kniha, čl. 52, par. 1 – 36; testamenty mešťanov (*Testamentum Civium*) - *Tripartitum*, 2. kniha, čl. 52, par. 28. Manželský pomer, podobne aj pomer nemanželských detí a rodičov, adopčné pomery, typy majetkov a formu ich nadobudnutia až po dedičské právo (testátor, dedič, tútor atď.) šľachticov pozri v 1. knihe *Tripartita*. Vymenovanie jednotlivých článkov a paragrafov je nateraz bezpredmetné.

⁵¹ Formálne náležitosti, ktoré pôvodne vychádzali z rímskeho a kanonického práva sa traďovali až do roku 1715. Zákonom upravené neboli, preto vykazujú značnú variabilitu. LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Knížnica Právnickej jednoty, 1946, s. 425–427. K jednotlivým druhom rímskeho dedičského práva (zo zákona a z testamentu) BLAHO, Peter, REBRO, Karol: *Rímske právo*. Bratislava, Tmava : Iura Edition, 2003, s. 415–445, alebo *Corpus Juris Civilis Romani, In Quo Institutiones, Digesta Ad Codicem Florentinum Emendata, Codex Item Et Novellae, Nec Non Justiniani Editi...* Lipsie: Sumptibus Jo. Friderici Gleditschii B. Filii, 1720. 1028 s. (ďalej ako *CIC*).

⁵² ŠA PO, MMP – K, sign. 2661. *Tavernicbuch*, 3. Kniha, čl. 4. - 5. S dedičným majetkom, zdedeným po rodičoch mohol muž alebo žena slobodne nakladať. Zákonné dedenie sa viazalo na dedičské triedy. Ako prví dedili descendentí a manželka, a to podľa hláv (in capita), vzdialenejší descendentí podľa kmeňov (in stirpes), rovnako muži i ženy. Ich dedičské právo bolo neopomenuteľné, nemohlo sa testovať na ujmu descendentov. Potom dedili ascendentí a boční príbuzní. LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 530–531.

⁵³ Naše staré právo poznalo ako formu posledného poriadku - závet a kodicil (ktorý dnešnému právu nie je známy) a okrem toho aj dedičskú zmluvu. Kodicil (codicillus) ako posledný poriadok dopĺňujúci alebo vedľajší, ktorý nebol nutne akcesiorickým v pomere k testamentu. Obstal aj vtedy, ak bol testament neplatný. Nachádzal sa hneď za riadnym testamentom, mal podobnú stavbu a vyžadoval si rovnaké formálne náležitosti. V kodicile bolo možné disponovať len nejakou menšou časťou majetku. Dedičská zmluva, v dnešnom zmysle slova nebola známa iba v staršom práve, ale za zmluvný dôvod dedenia, a teda v určitom zmysle za dedičskú zmluvu, treba považovať zmluvu o adopcii synovskej a bratskej.

⁵⁴ Zákonné dedenie v uhorských podmienkach zhmľ Štefan Luby. Vo veci zákonného dedenia mešťanov nečerpal z *Tripartita* či *Summy*, ale odvolával sa hlavne na *Willkür*. Viac o delbe majetku bez testamentu, nástupníctve a príbuzenských vzťahov ŠA PO – Pob. Bard., MMB – K, sign. 4435 (SLR), Liber 2., Cap. 62-72, fol. 50a-57a.

⁵⁵ Odúmrt' po mešťanovi, ktorý nezanechal dedičov zákonných ani testamentárnych patrila mestu. Vo všeobecnosti platným ustanovením, ktoré určovalo, že odúmrt' po mešťanoch (fiscalis ex defectu) patrila mestu, bol až zák. čl. 35/1638. Luby uvádzal podobné ustanovenia k odúmrti patriacej mestu. Od patentu z 29.11.1852 dedil štát. LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 211–531. Ak aj dnes niet žiadneho (ani zákonného a testamentárneho) dediča, všetko prípadne štátu. Ten rovnako zodpovedá za dlhy poručiteľa a náklady na pohreb.

⁵⁶ Majetok manželov, ktorý priniesli do manželstva, alebo ktorý počas manželstva nadobudli, tvoril spoločný majetok, ktorý spravoval manžel počas trvania manželstva. Po jeho zániku mohli dediť: ak zostali neplnoletí descendentí podržal celý majetok

v prípade testamentu) ženatými deťmi (bratmi i sestrami) za života matky pripadlo vybavenie domácnosti žene, ostatný majetok sa mal deliť rovnakým dielom medzi vdovu, synov alebo dcéry rovnakým dielom. Rovnako sa postupovalo ak umrela žena, po ktorej ostal partner a deti.⁵⁸ Právna zbierka v jednotlivých článkoch napríklad neuvádzala poradie detí (ako prvorodenosť) a neuprednostňuje mužské potomstvo pred ženským. Spomína však formu – podobu uzavretia testamentu.⁵⁹ Staršia literatúra aplikovaná (Darinou Lehotskou, Štefanom Luby) a platná dodnes, pozná dve formy meštianskeho testamentu (*testamentum civicum*), a to verejnú a súkromnú. Verejný testament - písomný alebo ústny, urobil mešťan pred mestskou radou, či jej dvoma vyslanými členmi a notárom, pričom sa testament zaprotokoloval a uložil do archívu. Pri súkromnom teste, ktorý bol napísaný pred zostavovateľom a podpísaný/spečatený piatimi svedkami, musel zostavovateľ o ňom vyhlásiť, že obsahuje jeho poslednú vôľu.⁶⁰ V stredovekých mestách podľa analýz zachovaných závetov, bola zaužívaná podoba verejného testamentu. Mešťania uzatvárali pred zástupcami mesta (mestskou radou) testamety, fasie či intabulácie, podliehali mestskému súdnictvu v civilných sporoch, ale aj v pozostalostnom konaní (šľachtici iba vo veci mestských pozemkov).⁶¹ V prípade uzavretia testamentu Prešovčana v inom meste, alebo dedenia majetku mimo mesta odkiaľ pochádzal poručiteľ, sa mestá navzájom informovali, aby si dedičia mohli nárokovať na odkázaný majetok.⁶² Vtedy sa vyžadovalo aj svedectvo či kópia (*transumpt*) poslednej vôle.⁶³ Usporiadať majetkové záležitosti bolo možné aj na hodnovernom mieste.⁶⁴ Právo spísať právoplatný závet a taktiež

manžel s povinnosťou starať sa o deti, pokiaľ boli deti plnoleté mohli žiadať rozdelenie majetku. Pričom podľa práva jednotlivých miest bola čiastka rôzna, v niektorých mestách mohli žiadať aj polovicu majetku. Ak manželstvo bolo bez potomkov, dostal manžel spravidla viac ako polovicu majetku, pretože dostal ako polovicu aj podiel zo spoločného majetku a z druhej polovice dostal čiastku ako dedič konkurujúci bočným príbuzným. LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 211, 283.

⁵⁷ ŠA PO, MMP - K, sign. 2661. Tavemicalbuch, 3. kniha, čl. 2. Dnes najprv dedí partner (polovicu) a deti rovnakým dielom (deti sa aj dnes rozdeľujú na manželské, mimomanželské, osvojené), potom poručiteľovi rodičia, súrodenci, t. j. spoluzijúce osoby. LAZAR, Ján a kol.: *Občianske právo. I. diel: Všeobecná časť. Vecné práva. Dedičské právo*. Bratislava : MANZ, 1993, s. 305.

⁵⁸ ŠA PO, MMP - K, sign. 2661. Tavemicalbuch, 3. kniha, čl. 6-8. Rovnako už Magdeburské právo upravovalo majetkové vzťahy manželov, dedenie v rodine (*iure naturali legitimae successio*), t. j. majetok otca po jeho smrti (*bona paterna*) dedili jeho pokrvní príbuzní, majetok matky po jej smrti (*bona materna*) dedili jej príbuzní, čiže nielen jej deti, ale aj pokrvní príbuzní, rodičia a boční príbuzní (brat, sestra, strýc).

⁵⁹ Samotný pojem testament sa v dobových textoch označoval ako „*testamentum, testamentum finale, ultima voluntas, fassio finalis, lectzen willen, lectzen willen und testament*.“

⁶⁰ Túto klasifikáciu a formy meštianskeho testamentu prebrala historická spisba a uvádza ju aj Štefan Luby. Definovaná bola však až podľa Zák. čl. 46/1655, Zák. čl. 27/1715. LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 531.

⁶¹ *Tripartitum*, 3. kniha, čl. 10,13. LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 211. Stalo sa však, že aj Prešovčania odkázali svoj majetok neprešovčanom – šľachte, ako v prípade Andreja Thordaya, ktorý si majetkové záležitosti usporiadal na Spišskej kapitule. ŠA PO, MMP - LL, sign. 520, 568. Mertanová uvádza, že podľa platnej mestsko-právnej praxe sa vyžadovalo zriadenie testamentu mešťanom či šľachticom o nehnuteľnostiach nachádzajúcich sa na území mesta pred príslušnou mestskou radou. To sa v praxi, až na niekoľko doložených prípadov, dodržiavalo. Príkladom je spor z Prešova o právoplatnosť zriadeného testamentu šľachticom z roku 1591, kedy sa odkazovali aj nehnuteľnosti nachádzajúce sa v Prešove. Poručiteľ zanechal podľa svedectva Spišskej kapituly riadny testament, no dispozíciu neuskutočnil pred mestskou radou, kde sa majetky nachádzali, a preto mestská rada Prešova určila dispozíciu ako neplatnú. Tavemikálny súd ako apelačný, jej rozhodnutie zrušil, keďže odporovalo krajinským právnym normám. MERTANOVÁ, Štefania: *Tripartitum v praxi tavemického súdu (16.-17. stor.)*. In: *Slovenská archivistika*, roč. 33, 1998, č. 1, s. 37-38. Šľachtic mohol uzavrieť testament aj v prítomnosti predstaviteľov župnej správy. Napríklad od 15. storočia mali slúžni (*iudices nobilium*) aj administratívne funkcie – súdne šetrenia, zabavenie či odhady majetku, ale uzatvárali aj zmluvy, dohody a testamety. KOČIŠ, Jozef: *Prehľad vývoja župnej správy na Slovensku*. In: *Sborník archivních prací VIII*, 1958, s. 39. Testamety či dedičské právo šľachty nie sú však predmetom tejto práce.

⁶² ŠA PO, MMP - LL, sign. 808, 812.

⁶³ ŠA PO, MMP - LL, sign. 854 (5.4.1513, Košice: ...aut si optaverit transsumptum illius testamenti...). Pozri nižšie stav a charakter stredovekých testamentov v Bardejove.

⁶⁴ Mestá mohli využívať služby hodnoverných miest, ktoré zabezpečovali aj vierohodné a právoplatné svedectvá pri majetkovoprávných úkonoch. Prešov patrilo do územnej pôsobnosti Spišskej kapituly, Jasova a Lelesa. ŽUDEĽ, Juraj: *Archívy hodnoverných*

Dedičské právo a stredoveké testamenty prešovských mešťanov : Sonda k uplatneniu dedičského práva v praxi na základe analýzy testamentov a dobových právnych zbierok do roku 1526
užívať právo dedičné mohol aj klerus, pre ktorý platili špeciálne ustanovenia.⁶⁵

Formálne a obsahové náležitosti testamentov

Úpravu testovania ponechávalo zákonodarstvo v podrobnostiach obyčajovému právu, preto nebola vždy a všade rovnaká. Zákonné úpravy nastali až v zák. čl. 27/1715 a čl. 24/ 1729. Závet⁶⁶ bol ale jednostranný posledný poriadok, ktorý musel vyhovovať určitým formálnym⁶⁷ a obsahovým náležitostiam, aby bol podľa zákonov platný. Napriek tomu sa však stávalo, že osoby – dedičia neboli vždy jasne a plným menom označené, v podstatných častiach testamentu sa vyskytli škrty či vpisy, ktoré boli spravidla neskoršieho dátumu ako znak vyplnenia danej dispozície.⁶⁸

Pri formálnej stránke možno konštatovať, že zachované stredoveké testamenty v Prešove mali z diplomatického hľadiska podobnú štruktúru, čo naznačuje použitie formulára. Najbežnejšia štruktúra textu⁶⁹ pozostávala z datácie,⁷⁰ mena poručiťľa, prehlásenia o vyhotovení testamentu slobodne a so zdravou myslou, svedkov, dispozície (prípadne popri odkazoch s osobne vyčlenenými dlhmi) a spečatenia (bez spečatenia). Podpisy sa v tomto období podobne ako v iných mestách

ných miest na Slovensku. In: *Archívny časopis* 11, 1961, s. 70-78. LEHOTSKÁ, Darina: *Príručka diplomatiky*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1972, s. 267-271. Vo fonde Magistrátu mesta Prešov sa z hodnovemého miesta Jasov a Leles eviduje niekoľko písomností, ani jedna sa neklasifikuje ako testament. Je písomne doložené, že na Spišskej kapitule usporiadal svoju majetkovú pozostalosť farár Mikuláš Štír (zachoval sa v transumpte z roku 1390) a Andrej Thorday. MMP – LL, sign. 87, 520, 568. Fyzicky sa ale tieto testamenty v archíve Spišskej kapituly nenachádzajú. Väčšina písomností majetkových usporiadaní (aj šľachticov) bola klasifikovaná ako litterae fassionales. Andrej Thorday mal majetky v Šarišskej stolici a viedol i majetkový spor so Žigmundom de Doba proti Mikulášovi de Sebes (v roku 1485). Archív Rímskokatolíckeho biskupského úradu v Spišskej kapitule – Spišskom Podhradí. Fond Hodnovemého miesta Spišská Kapitula, Skr. 4, fasc. 13, č. 58 (1476, Introductoria); Skr. 15, sub F, fas. 3, č. 24.

⁶⁵ Napríklad ak zomrel klerik, duchovná osoba – bez testamentu, jeho majetok pripadol cirkvi. IVÁNYI, Béla: *Eperjes szabad királyi város levéltára (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.)* 1245 - 1526. [I. rész]. Szeged : Szeged Városi Nyomda És Könyvkiadó R.-T., 1931, s. 228.

⁶⁶ Corpus iuris civilis poznalo neplatný testament. Účinne zriadený testament zostával tak dlho v platnosti, pokiaľ nebol zrušený, alebo sa stal neúčinným. Testament sa zrušil, ak právny základ testamentu bol chybný, podobne aj v prípade novonarodeného neopomenuteľného dediča. Aj neskorší, platne zriadený testament zrušil skorší testament. CIC, 2. kniha, 17. tit.

⁶⁷ Z hľadiska formálnej náležitosti testamentu (sollennitates externae, sollennitates lege praescriptae) bola pôvodne ich forma testamentov upravená zásadami recipovanými z rímskeho a kanonického práva, čo spôsobovalo mnoho nejasností v praxi, keďže tieto zásady neboli dobre známe a neboli jednotne tradované. Až zák. čl. 27/1715 upravil formálne náležitosti testamentov, pričom rozoznával náležitosti spoločné a náležitosti osobitné, podľa jednotlivých druhov testamentov. Spoločné náležitosti spočívali v tom, aby všetky osoby v testamente uvedené a na zriadenie testamentu zúčastnené boli osobným a rodinným menom jasne označené, aby predmet posledného poriadku bol dostatočne označený, aby v podstatných častiach testamentu neboli škrty, vyškrabovania, vpisy, nečitateľnosť. Aby testament bol opatrený časovým a miestnym dátumom. Aby bol opatrený podpismi potrebnými k určitému druhu závetu. Testament, ak bol napísaný v reči, ktorej zostavovateľ nerozumel, mal byť testátorovi vysvetlený a tento akt v testamente poznačený. Testament mal byť do roka od smrti zostavovateľa oznámený verejnosti a ak sa aj po smrti zostaviteľa splnili podmienky jeho účinnosti. Inak bol testament neplatný alebo neúčinný, pričom sa nediferencovalo presne medzi neplatnosťou a neúčinnosťou. Neplatné testamenty Lubym (cez Tripartitum) mohli byť klasifikované podľa dôvodu - ako neplatný ipso facto, ak zostavovateľ nemal spôsobilosť zostaviť ho, ak nebol spôsobilý predmet dedenia (testamentum nullum), ak testament nemal formálne náležitosti (iniustum), ak testament zostavovateľ neskoršie zrušil (ruptum), ak bolo možné odporovať platnosti testamentu a tým dosiahnuť jeho zrušenie (rescissibile), ak predmet dedenia náhodou alebo z činu zostaviteľa zanikol (irritum), alebo ak dedič neprijal dedičstvo (destitutum). LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 448- 450. Napríklad už podľa Corpus iuris civilis (CIC) nebol rozdiel v tom, či bol testament napísaný na tabuli, na papieri, pergamene alebo na inej látke. CIC, 2. kniha, 1. tit.

⁶⁸ Z nich sa evidujú škrty myšlienok, ktoré nemajú platnosť. ŠA PO, MMP – LL, sign. 352,761, 822, 863. A napokon škrty myšlienok, ako potvrdenia ich vykonania, splatenia. ŠA PO, MMP – LL, sign. 732, 758, 974. Iné a najčastejšie škrty boli spôsobené chybou (gramatickou, štylistickou) pisára testamentu bez zmeny významu textu.

⁶⁹ Najstaršie zachované testamenty (hlavne nemecké) sa však málo odlišujú od tejto štruktúry. Členenie textu pozostávalo z uvedenia mien svedkov, v ktorých prítomnosti sa daný testament uzatváral (Vor uns...), z mena testátora, dispozície a datácie. Alebo v inej podobe, a to s uvedením, že ide o testament spolu s označením mena testátora, datáciou, svedkami, dispozíciou – odkazmi poslednej vôle.

⁷⁰ Samotnému uvedeniu dátumu mohla ešte ojedinele predchádzať verbálna invocácia (...In nomine domini amen; In nomine sancte et individue Trinitatis; In nomine Christi). ŠA PO, MMP – LL, sign. 340, 388, 461, 670, 689, 713, 714, 822.

nenachádzali.⁷¹

Pečať⁷² bola dôležitým overovacím prostriedkom. Dodávala písomnosti právnu silu a záväznosť. Potvrdzovala, že obsah písomnosti je v súlade s vôľou jej vydavateľa. Mešťania si svoje osobné značky vkladali do štítov, čím vznikli heraldizované značky. Tieto heraldizované i neheraldizované značky, z ktorých sa neskôr vyvinuli meštianske znaky – erby, vkladali aj na svoje prstene.⁷³ Na týchto testamentoch sa popri uvedení mien svedkov pravidelnejšie začínali vyskytovať prsteňové pečate po roku 1500. Šlo o osobné prsteňové pečate súkromných osôb – svedkov testamentu, prísazných a notára, ktorí ako svedkovia boli osobne účastní pri uzavretí testamentu. Okrem ich menovitého uvedenia v texte, ho potvrdzovali pečaťami, ak ich vlastnili (priemerne v počte dvoch – štyroch kusov, v rozpätí cirka 0,9 - 15 x 14 - 19 mm). Obrazy týchto prsteňových pečatí boli obsahovo veľmi pestré. Ak spísala právoplatný testament iná dôveryhodná osoba z radou kléru, ak bola jeho svedkom, testament býval spečatený aj jej pečaťou. Pečať (spravidla zeleného vosku) bola pritlačená pod textom testamentu, zvyčajne uprostred. Pri väčšom počte sa pečate umiestnili vedľa seba v rade, ako rovnocenné.⁷⁴

Testamenty však museli spĺňať aj vtedajšie obsahové (vnútorné) náležitosti.⁷⁵ Medzi nich patrili vo všeobecnosti spôsobilosť zriadiť testament so zdravým rozumom a schopnosťou prejavenia vôle zrozumiteľným spôsobom. Testátor nemal byť napríklad slepý či hluchonemý. Summa legum uvádzala aj vek testátora – u mužov štrnásť, u žien dvanásť rokov.⁷⁶ Podobný vek sa vyskytol aj v iných zbierkach. Testamentárne právo mohla teda využiť osoba po dovŕšení zákonného veku, so zdravým rozumom a schopnosťou prejať svoju vôľu o usporiadaní majetkových záležitostí zrozumiteľným spôsobom⁷⁷ a s vylúčením akejkoľvek nátlakovej okolnosti. Ďalšou náležitosťou bola pravá, vážna a slobodná vôľa. Testament bol chybný najmä vtedy, ak mu vadilo donútenie, omyl alebo podvod. V testamentoch uzavretých v Prešove sa už tiež vyskytovalo prehlásenie

⁷¹ V niektorých testamentoch sa po odkazoch objavuje sankcia zväčša v skrátenej forme. ŠA PO, MMP – LL, sign. 340 (Si quis hac testamentum meum violare attemptavit, indignationem Dei non evadet).

⁷² Z ďalšieho výskumu vyplýva, že nespečatené testamenty v listinnej podobe boli v archívnych pomôckach označené aj ako súdobé odpisy či dobové kópie (napríklad v Bardejove). V inventároch Prešova sa označili spečatené i nespečatené testamenty v listinnej podobe za originály, na čo som prihliadala v doterajšom výskume. V Košiciach boli zachované testamenty v listinnej podobe spečatené. Z toho možno usudzovať, že originály by mali byť spečatené. Otázne je teda právne hľadisko. Pri niektorých úkonoch postačovali súkromné pečate, spravidla sa však vyžadovali vierohodné, autentické pečate. Podľa Tripartita platila ale zásada, že „sigilla privata nihil perpetuitatis sub se continere possunt.“ Tripartitum, 2. kniha, čl. 13. Aj na platnosť plnej moci sa vyžadovalo písomné zriadenie pod vierohodnou pečaťou. Tripartitum, 1. kniha, čl. 111; 3. kniha, čl. 30. Podľa Summy boli pečate súkromných osôb neautentické. ŠA PO – Pob. Bard., MMB – K, 4435 (SLR), fol. 5b-6. Z výskumu však vyplýva, že písomnosti – testamenty pečatili spravidla dve – tri osoby (súkromnými pečaťami) z radov zástupcov mesta (alebo z kléru).

⁷³ Popri mestskej heraldike v prácach Jozefa Nováka sa čiastočne venovali sfragistike - meštianskej či cechovej IVÁNYI, Béla: Eperjes szabad királyi város címerei és pecsétszei. Budapest 1911. Különlenyomat a *Turul*“ 1911. évi első füzetéhez. 18 s. Separát; BELASOVÁ, Simona: *Pečate a pečatidlá prešovských cechov*. Diplomová práca. Prešov : FF PU v Prešove, 1998. 79 s.

⁷⁴ Bližšie DOMENOVÁ, Marcela: Pečate na prešovských testamentoch (K vývoju meštianskych znakov v Prešove). In: *Genealogicko-heraldický hlas*, roč. 15, 2005, č. 2, s. 18-24.

⁷⁵ Obsahové (vnútorné) náležitosti (sollennitates internae) boli - spôsobilosť zriadiť testament (testamenti factio activa, activas testandi), zdravý rozum a schopnosť svoju vôľu prejať všeobecne zrozumiteľným spôsobom (nemal byť slepý, hluchonemý, rehoľník, osoba bez majetku bol skonfiškovaný pre velezradu) a spôsobilosť dediť (nemala ju napríklad mŕtva ruka, mnísi, cudzinci, s výnimkou kráľovského privilégia). Potrebná bola aj pravá, vážna a slobodná vôľa. Testament bol chybný najmä vtedy ak mu vadilo donútenie, omyl alebo podvod. Pozostalosť musela byť majetkom patriacim do voľnej dispozície zostavovateľa. Svedkovia, predpísaní a použítí pre patričný druh testamentu, museli byť zásadne toho istého stavu ako zostavovateľ, s výnimkou prípadu núdze, museli mať zákonitý vek a museli byť zdravého rozumu a nestranní. Testament musel obsahovať ustanovenie dediča (institutio heredis), ale len do zák. čl. 27/1751.

⁷⁶ ŠA PO – Pob. Bard., MMB – K, sign. 4435 (SLR), 2. kniha, Cap. 44-46, 60. Testátormi nemali byť otroci, súdnení za zločin, blázniví, hluchí či nemí. Tripartitum uvádza medzi osobami, ktoré nemohli testovať aj osoby, ktorých majetok bol skonfiškovaný pre velezradu a rehoľníkov. Dediči zasa nemohli cudzinci, s výnimkou kráľovského privilégia. Spôsobilosť dediť nemala napríklad mŕtva ruka či mnísi. Už Corpus iuris civilis určovalo tých, ktorí neboli spôsobilí zriadiť testament. Išlo o obmedzenie nedospelých, duševne chorých, mámotratníkov, nemých alebo hluchých. CIC, 2. kniha, 12. titul., čl. 2.

⁷⁷ Spravidla vo frázach „cum aeger corpore/lecto aegritudini incumbens, ratione tamen compos/...sed bona ratione et sana mente.“

Dedičské právo a stredoveké testamenty prešovských mešťanov : Sonda k uplatneniu dedičského práva v praxi na základe analýzy testamentov a dobových právnych zbierok do roku 1526
o vyhotovení testamentu slobodne a so zdravou myslou.⁷⁸

Predmetom dedenia a teda i ďalšou obsahovou náležitosťou testamentu bola majetková pozostalosť poručiteľa – dedičstvo,⁷⁹ ktoré muselo byť majetkom patriacim do voľnej dispozície zostavovateľa. Samotné meštianske testamenty uzavreté v Prešove obsahujú výnimočne aj frázu o aplikovaní dedičského práva,⁸⁰ respektíve o zostavení poslednej vôle a s tým súvisiaceho dedenia v podobe zaužívanej zvyklosti „consuetudine civitatis“. Pri dispozícii sa mohlo uviesť, akým právom sa odkazoval, či nadobúdal majetok, t. j. právom dedičským (iure hereditario), právom dispozícičným (ius alienandi), či právom na držbu (ius possidendi) a právom na užívanie a požívanie (ius utendi et fruendi).⁸¹ Odkazovanie majetku bolo teda viazané na typ a nadobudnutie majetku. Pozostalosť po predkovi sa zvyklo špecifikovať aj podľa toho, či išlo o majetok otcovský (paternis)⁸² alebo po matke (maternis).⁸³ Nadobudnutý majetok hnutel'ný i nehnuteľný (res mobiles et immobiles a Deo collates)⁸⁴ bol taký, ktorý muž a žena vzájomne nadobudli v priebehu manželstva a predstavoval polovicu majetku muža a polovicu majetku ženy, ktorou mohli slobodne disponovať aj v prípade smrti. Partner mal doživotný úžitok so spoločne nadobudnutého majetku po smrti manžela (manželky).⁸⁵ Podľa glosy v bardejovskej Summe platila aj iná zásada. Ak manželia mali spolu nadobudnutý majetok, delil sa medzi nich na polovicu. Ak jeden z nich zomrel, dedila sa po ňom len jeho polovica a z nej manželka dostávala (okrem svojej polovice) ešte tretinu a zostávajúce dve tretiny pripadli deťom, ak deti nemali, ostatným dedičom. V prípade, že zomrelý manžel nepriniesol do manželstva žiaden majetok, potom dedičia tohoto manžela, ktorý sa nepričinil o zveľadenie majetku, nemali mať žiadne právo na vlastný majetok zostávajúceho manžela.⁸⁶ Aj podľa Tavernikálnej knihy bol umožnený prevod a predaj dedičských majetkov. Pri ich scudzení sa vyžadovalo písomné svedectvo spečatené mestskou pečaťou alebo svedectvo prísazníkov. Ako kupci dedičného nehnuteľného majetku mali byť uprednostnení bratia, pokrvní príbuzní, priatelia, susedia a až tak sa mohli slobodne predať niekomu inému. K dedičstvu sa bolo potrebné prihlásiť do roka a do dňa.⁸⁷ V prípade predaja dedičstva sa podľa tavernického práva rozdeľoval majetok rovnakými dielmi aj medzi partnera, deti a táto suma sa mala podľa dedičského práva rozdeliť

⁷⁸ Neuvádzal sa však všade. Nevyhnutnosť tejto podmienky uvádza IVÁNYI, Béla: *Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből (Főleg a város 1424 – 1509-ből való jegyzőkönyve alapján)*. Budapest : Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. nyomása 1909, s. 19.

⁷⁹ Už podľa rímsko-právneho ponímania bol celý majetok zomrelého poručiteľa chápaný ako celok, jednota. REBRO, Karol, BLAHO, Peter: *Rímske právo súkromné*. Bratislava : Obzor, 1991, s. 374-375. Napríklad dedičské právo v Čechách existovalo in capita – t. j., dedili všetky deti oboch pohlaví a vdova rovnakým dielom. Dedičské právo nemeckého obyvateľstva zabezpečovalo vdove tretinu z pozostalosti a zvyšné dve tretiny dedili deti oboch pohlaví rovným dielom. HORSKÝ, Jan, SELIGOVÁ, Markéta: *Rodina našich předků*. Praha : NLN, 1997, s. 59.

⁸⁰ ŠA PO, MMP - LL, sign. 707 (.iuxta morem consuetudinem liberarum et regalium civitatum in hoc inclita regno Hungarie, tale coram sagatibus ac circumspectis Petro Pictore et Cristanno baccalario notario, iuratis civis, bono ratione compos condo testamentum finale ob anime me salutem.), 751, 990, 1000, 1029.

⁸¹ V prvom rade vždy dedil partner alebo partner nededil a mal len užívacie právo do konca života, ako napríklad v testamente Elžbety, manželky Gála Codatcaz v roku 1474. ŠA PO, MMP - LL, sign. 393.

⁸² ŠA PO, MMP - LL, sign. 1026

⁸³ ŠA PO, MMP - LL, sign. 755, 836. Ženskú časť majetku, predmety zo spoločného majetku v domácnosti podľa Žilinskej knihy predstavoval odev, klenoty - šperky, posteľná bielizeň, obrusy, svietniky, plátno, kuchynský riad, nábytok - truhlice, posteľ, ale aj knihy. Dcéry, či už vydané alebo nie, po smrti matky dedili rodový majetok rovnakým dielom. Viac o dedení rodového majetku, dedení žien, ich príbuzných a ustanovení majetkových vzťahov medzi manželmi BADA, Michal: *Žena v systéme Žilinského magdeburského práva*. In: *Žena a právo: Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Ed. Tünde Lengyelová. Bratislava : Academic Electronic Press, s.r.o., 2004, s. 32-36.

⁸⁴ ŠA PO, MMP - LL, sign. 429, 523, 642, 822, 974.

⁸⁵ IVÁNYI, Béla: *Vázlatok eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből. (Főleg a város 1424 – 1509-ből való jegyzőkönyve alapján)*. In: *Századok*, 1909, s. 290.

⁸⁶ Blížšie aj REBRO, Karol: *Summa legum Raimundi v mestskom práve na Slovensku*. In: *Sborník FFUK – Historica*, 15, 1964, s. 160.

⁸⁷ ŠA PO, MMP - K, sign. 2661. Tavernicalbuch, I. kniha, čl. 1.-3.

rovnako medzi uvedených testamentárnych dedičov.⁸⁸ Dedičské majetky – nehnuteľnosti (dom), mohol dedič aj predať. Uprednostňovaní pri tomto akte boli bratia, pokrvní príbuzní, potom susedia a napokon najbližší príbuzní, až vtedy mohli byť nehnuteľnosti slobodne predané.⁸⁹ Uvedené zásady delenia a odkazovania jednotlivých položiek sa v testamentoch uplatňovali a dbalo sa vždy na to, aby dedili najbližší príbuzní a až tak sa ostatný majetok delil na iné ciele, či medzi iných dedičov. Mešťania vstupovali do manželstva aj viackrát, s čím súviselo usporiadanie starých i nových majetkových vzťahov.⁹⁰ V prípade, ak mal poručiteľ deti z predošlého manželstva a žil v novom zväzku, dieťa z prvého zväzku dostávalo časť hnuťnosti ako odev, inventár domácnosti, financie, t. j. len majetok genetického/pokrvného rodiča – otcovskú časť majetku, ale nie majetok svojho rodiča nadobudnutý z druhého manželstva. Súčasný partner a legitímne potomstvo dostávali všetok (ostatný, spolunadobudnutý) majetok, spravidla delený na (dve) rovnaké časti. Vyskytli sa aj prípady, keď deti z prvého manželstva mali dediť s pozostalým partnerom a jeho potomkom zo všetkých hnuťných a nehnuteľných majetkov, ako aj z domu a pôdy.⁹¹ Už podľa právnej knihy Zipser Willkür, ktorá obsahovala úpravu majetkových pomerov, rodinný a dedičský zákon, sa formovalo a uplatňovalo dedičné právo v jeho právnom okruhu, a to aj v Prešove. Definovalo ustanovenie o rovnoprávnosti mužov a žien pri nadobudnutí práv – medzi manželmi, kde neboli stavovské rozdiely, z čoho vyplývalo, že nemali vzniknúť následky, ktoré by vyplývali z manželstva medzi nerovnakými ľuďmi. Hoci bol muž zákonným a prirodzeným poručníkom ženy (žena nebola procesne spôsobilá, zastupoval ju pred súdom otec alebo manžel), žena mohla slobodne disponovať so svojím hnuťným i nehnuteľným majetkom. Podobne žena nemohla napríklad predať manželov majetok. V tomto právnom vzťahu korenili aj rovnaké dedičské práva pre obe pohlavia.⁹² V prípade spolunadobudnutého majetku počas manželstva mala žena nárok na polovicu tohto majetku po smrti partnera.⁹³ Dedenie a právne postavenie žien – mešťanok bolo teda veľké, čo naznačuje aj vysoký počet ich testamentov v pomere voči testátorom – mužom. Žena, hoci bola vydatá, mohla dediť aj rodičovský majetok, a po nej ho dedili jej deti.⁹⁴ Majetok, respektíve aj časť dedičského podielu sa prevádzal na partnera, ktorý sa ho mohol zriecť – vzdať aj v prospech detí a

⁸⁸ ŠA PO, MMP – K, sign. 2661. Tavemicalbuch, 3. kniha, čl. 10.

⁸⁹ ŠA PO, MMP – K, sign. 2661.

⁹⁰ Viac aj SZENDE, Katalin: Deti, súrodenci, manželia : Rodinné pomery a dedičské zvyklosti v Prešove v zrkadle stredovekých testamentov. In: *Z Bardejova do Prešporku*. Ed. Enikő Csukovits, Tünde Lengyelová. Prešov, Bratislava : HÚ SAV, FF PU, 2005, s. 214-229.

⁹¹ ŠA PO, MMP – LL, sign. 816 (...omnia bona...dividenda presentí conthorali sue Margarethe cum qua heredem habet et alii filio suo et filia ex alia conthorali sua Ursula pie defuncte...inter se dividenda...). Napríklad podľa Žilinskej knihy ak dedili majetok nevlastní súrodenci dvoch vdovcov, ktorí uzavreli manželstvo, preferovalo sa potomstvo muža. Výnimku tvoril majetok, ktorý muž manželke daroval. V prípade prvého manželstva pripadala manželke – vdove až polovica zo všetkých nehnuteľností, ktoré za svojho života spolu s nebohým mužom nadobudli. Druhá polovica šla deťom. BADA, Michal: Žena v systéme Žilinského magdeburského práva. In: *Žena a právo : Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Ed. Tünde Lengyelová. Bratislava : Academic Electronic Press, s.r.o., 2004, s. 34. Podľa Spišského práva mala žena k nehnuteľnosti len užívacie právo, ktoré po jej smrti prešlo na dedičov bez toho, aby im nehnuteľnosť odkázala. V bezdetnom manželstve po smrti jedného z manželov sa druhý delil s príbuznými zosnulého tak, že si polovicu ponechal a druhú daroval im. Nevlastné dieťa malo menší podiel (o polovicu) ako pokrvné dieťa. Podľa Willküru súrodenci dostali po rodičoch po jednej časti, teda spolu dve časti a nevlastní súrodenci dostali iba jednu časť, t. j. dedili časť len po vlastnom pokrvnom rodičovi. Tento paragraf je zhodný so Saským zrkadlom, kde nevlastný súrodeneц ustupoval v dedení a dostával sa na úroveň vnukov. Blížšie BLAZOVICH, László: Spišské právo a Saské zrkadlo. In: *Z Bardejova do Prešporku*. Ed. Enikő Csukovits, Tünde Lengyelová. Prešov, Bratislava : HÚ SAV, FF PU, 2005, s. 88-92 s.

⁹² Blížšie MERTANOVÁ, Štefánia: Vývoj a vznik spišského práva. In: *Spišské mesta v stredoveku*. Ed. Richard Marsina. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 93 – 94. Spišské právo dávalo ženám aj možnosť voľnej dispozície nad jednu tretinu z polovice majetku. To isté oprávnenie mali aj muži. O rovnoprávnosti mužov a žien bližšie LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 530-531.

⁹³ ŠA PO, MMP – K, sign. 2661. Tavemicalbuch, 3. kniha, čl. 11.

⁹⁴ ŠA PO, MMP – K, sign. 2661. Ak by sa žena vydala za hráča a pijana, vedúceho neužitočný život, ktorý by ju prinútil (i násilím) predať rodičovský majetok, nebolo to platné. Majetok dedili jej deti. ŠA PO, MMP - LL, sign. 523.

príbuzných.⁹⁵ Už najstaršie písomnosti hovoria o dohodách, ponechaní či zrieknutí sa majetku, t. j. o naložení so svojím majetkom v prípade smrti. Často sa popri rodine – partnerovi a deťoch, stávali novými vlastníkami určovaného majetku - cirkev, vzdialení príbuzní, ale i susedia a priatelia. V prípade úmrtia bez testamentu, nasledovalo zákonné dedenie, respektíve aj v podobe rozdelenia pozostalosti medzi dedičov pod úradným dozorom.⁹⁶ V takom prípade sa zostavil register – súpis majetku po nebohom.

V spojitosti so smrťou človeka vystupuje otázka osudu práv a povinností, ktoré mal zomrelý, čo v podstate odzrkadľuje jednotlivé spoločenské zriadenia, celkovú materiálnu i duchovnú úroveň danej spoločnosti. Dedenie v právnom zmysle slova prišlo do úvahy pri poznaní individuálneho vlastníctva ako výhradného práva. Dedičské právo, práva aj povinnosti novonarodený človek v zásade získaval a za života ich spravidla rozširoval. V skutočnosti sa dedičstvo nemuselo celkom stotožniť s majetkom zomrelého – naznačovali to napríklad jeho záväzky. Aj pri dedičstve sa rozlišovala aktívna a pasívna pozostalosť (dlh, povinnosť - debitum, schuld), ktorú bolo možné tiež odkázať.⁹⁷ Podmienky poručiteľa, ustanovené záväzky pri aktívach i pasívach zomrelého a ich nasledovné splnenie dedičom, sa uplatňovali a brali za negatívne potestatívne podmienky.⁹⁸ Pri testamentoch však platila zásada, že sa nesmie stať ujma potomkom, prípadne rodičom (neopomenuteľným dedičom), ale na druhej strane aj veriteľom. Dedič teda zodpovedal za všetky dediteľné záväzky zostavovateľa⁹⁹ už prevzatím dedičstva, ale len v obmedzenej miere. Zákonný dedič zodpovedal v rozličnom rozsahu podľa toho, či išlo o majetok aviticitný alebo nadobudnutý. Pri majetku aviticitnom zodpovedal len do výšky všeobecnej hodnoty, aj keď bol vyššie zaťažený. Pri majetku nadobudnutom zodpovedal dedič (fiskus) do výšky aktív za všetky pasíva. Testamentárny dedič zodpovedal za záväzky zostavovateľa do výšky aktívnej hodnoty dedičstva. Spoludediči zodpovedali za pasíva pozostalosti, a to v pomere voči sebe navzájom i voči veriteľom, t. j. žiaden z nich nemusel platiť viac. Ak však určitá časť majetku bola osobitne zaťažená, nemohol dedič, ktorému pripadla, uplatniť voči svojmu veriteľovi beneficium divisionis a musel celý dlh vyplatiť. Ale voči spoludedičom mu beneficium zostalo a mal postihový nárok.¹⁰⁰ Podľa tavernického práva sa pamätalo na vyplnenie testamentu, odovzdanie pozostalosti partnerovi, deťom, cirkvi, špitálu i chudobe, ale aj veriteľom. Vyrovnanie pasív bolo prioritné, na čo dozerali exekútori testamentu, čestní muži či prisázní.¹⁰¹ Dbalo sa aj na ochranu poručiteľa pred nepravými „vymyslenými“ nárokmi v testamentoch iných zverencov, cudzích obchodníkov či obyvateľov. Tie boli platné iba ak boli spísané, uložené, uzavreté pred svedkami (v tejto veci boli teda podstatní tí svedkovia, pred ktorými sa uzavrel testament).¹⁰² Zánik záväzku smrťou veriteľa alebo dlžníka bol v stredoveku výnimočným, a len v prípadoch, ak to tak strany stanovili. Záväzky zásadne prechádzali na dedi-

⁹⁵ ŠA PO, MMP – K, sign. 2677.

⁹⁶ ŠA PO, MMP – LL, sign. 1210.

⁹⁷ Už podľa Corpus iuris civilis a ustanoveniach o odkazoch platilo, že odkazovať bolo možno hmotné aj nehmotné veci, ale aj to, čo sa dlhovalo zomrelému. Dedič mohol od svojich žalôb voči príjemcovi odkazu upustiť, pokiaľ poručiteľ za svojho života na peniaze nesiahol. V takom prípade odkaz zanikol. Ak niekto svojmu dlžníkovi odkázal oslobodenie od dlhu, bol tento odkaz platný a dedič nemal nárok voči dlžníkovi, jeho dedičom, ani voči inému, ktorý nastúpi na jeho miesto ako dedič. Dlžník však mohol od dediča žiadať, aby ho oslobodil od dlhu, ale bolo potrebné určiť časovú lehotu, v ktorej dedič nesmel žalovať. CIC, 2. kniha, 20. tit. Dnes dedič môže odmietnuť dedičstvo a podľa práva sa nemôže v zásade dostať do horšej majetkovej situácie v dôsledku dedenia. Preto sa uplatňuje zásada, že dedič zodpovedá za poručiteľove dlhy len do výšky ceny nadobudnutého dedičstva. LAZAR, Ján a kol.: *Občianske právo*. Bratislava : MANZ, PF UK, 1993, s. 286, 301.

⁹⁸ Uvedená stredoveká zásada vychádzala z rímskeho práva. REBRO, Karol, BLAHO, Peter: *Rímske právo súkromné*. Bratislava : Obzor, 1991, s. 386-387.

⁹⁹ Tripartitum, 1. kniha, čl. 59–61, 65. LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 510-511.

¹⁰⁰ LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 441-446. Podľa Štefana Lubyho bolo v Tripartite známe aj ustanovenie odkazovníka (institutio legatarii), kedy testátor mohol niekoho povolať k určitej vymedzenej a špeciálnej časti alebo k určitému kusu dedičstva ako singulárneho nástupcu, bez zodpovednosti za dlhy.

¹⁰¹ ŠA PO, MMP – LL, sign. 2661. Tavernicalbuch, 3. kniha, čl. 16.

¹⁰² ŠA PO, MMP – LL, sign. 2661. Tavernicalbuch, 3. kniha, čl. 17.

čov.¹⁰³ Na tento fakt z časti poukazujú aj zachované testamety, kde sa pri jednotlivých odkazoch nachádzali marginálne poznámky o ich vykonaní a zaplatení. Podobne to odzrkadľujú aj spory. Nesplatené dlhy sa vymáhali od ručiteľov aj mestom v prípade, ak dlžník zomrel.¹⁰⁴ Testamety a pasíva sa nemuseli vyrovnat' hneď po smrti poručiťa, ale aj v priebehu niekoľkých rokov.¹⁰⁵ Odkazované majetkové vlastníctvo malo byť voľne disponovateľné, no v praxi sa naozaj vyskytli aj prípady, že sa zároveň uplatňovalo právo odkázat' aj časť dlhu. Testátor odkazoval to, čo mu niekto iný dlhoval, zálohoval. Často vtedy určil akým spôsobom a do akého termínu sa majú jednotlivé položky splatiť, vrátiť a hlavne odovzdať inej osobe či inštitúcii.¹⁰⁶ Poručiť mohol spisať resty, alebo ich odkázat', navyše mohol v testamente uviesť aj postup pri splatení svojich vlastných záväzkov a dlhov, respektíve určiť spôsob naloženia či vyplatenia s majetkom, jednotlivinou, zálohom či peniazmi.¹⁰⁷ Testamety a ich požiadavky sa teda naozaj realizovali, aj keď isté podmienky boli viazané na dospelosť, smrť či narodenie príbuzného. Pasíva boli platné a záväzné aj po smrti poručiťa a naozaj sa realizovali, hoci v dlhšom časovom horizonte. Priamo ich možno podložiť na marginálnych či interlineárných poznámkach zaznamenaných pri texte testamente,¹⁰⁸ alebo v mestských knihách. Mesto napríklad usporadúvalo pozostalosť viacerých rodinných príslušníkov, a to po Jánovi Grawscherovi (testament z roku 1511) a po Jurajovi a Uršuli Cromerovcoch (testamety z roku 1513), ktorú riešilo v rokoch 1514-1526.¹⁰⁹ Testament Gertrúdy Prewssin, ktorý bol uzavretý v roku 1491, sa doriešil v roku 1493.¹¹⁰ Príkladom je aj testament Petra Thulku z roku 1519,¹¹¹ ku ktorému sa z roku 1520 zachoval samostatný záznam o vykonaní jeho poslednej vôle predstaviteľmi mesta.¹¹² Senátori mali k dispozícii 14 fl. v zlate z pozostalosti Petra, ktoré bolo potrebné usporiadať. Napríklad 4 fl. sa dali Štefanovi do maďarského kostola, (v testamente sa Štefan uvádza ako oltárista či kaplán sv. Štefana kráľa), 4 fl. a 75 den. pre kazateľa Pavla, 2 fl. pre bratstvo sv. Anny a 2 fl. pánovi Urbanovi Figulovi. Testament z roku 1519 je z veľkej časti škrtaný na znak vyplnenia uvedených dispozícií poslednej vôle a obsahuje rukopisné poznámky z rokov 1520-1525 s rovnakým charakterom.

V testamentoch sa vyskytli aj podmienky, želania alebo alternatívne naloženie s majetkom, ktoré sa týkali prevzatia dedičstva. Podmienky mohli mať rôznu podobu, napríklad návrat potomka domov (inak by dedili jeho bratia/súrodenci),¹¹³ smrť alebo narodenie potomka,¹¹⁴ alebo aj opä-

¹⁰³ Podobne LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 466.

¹⁰⁴ ŠA PO, MMP – K, sign. 2677.

¹⁰⁵ ŠA PO, MMP – LL, sign. 751. Testament z roku 1507 a vyplácanie položiek je datované aj k roku 1510.

¹⁰⁶ ŠA PO, MMP – LL, sign. 461, 689, 728, 761, 801, 832, 853, 869.

¹⁰⁷ ŠA PO, MMP – LL, sign. 534, 593, 641, 701, 708, 832, 863.

¹⁰⁸ ŠA PO, MMP – LL, sign. 732. Testament Kláry Fixelin z roku 1506 a poznámky o vyplnení istých položiek klerikom po jej smrti sú datované do roku 1508. Zo skúmaných testamentov nie je možné zistiť do akej miery sa všetky ustanovenia, odkazy testátorov uplatnili v praxi. O uplatnení niektorých poskytli informácie poznámky notárov (soluti sunt, expediti, testamentum factum est), nachádzajúce sa priamo v texte, na margu, medzi riadkami textu testamentu či na chrbte písomnosti. Vyskytla sa aj poznámka, že testament bol úplne vykonaný (testamentum executum est, finaliter executum est) na chrbte alebo pod samotným textom testamentu (in spatio). ŠA PO, MMP – LL, sign. 887, 936, 990, 1000.

¹⁰⁹ ŠA PO, MMP – LL, sign. 836, 863, 871. ŠA PO, MMP – K, sign. 2681.

¹¹⁰ Napríklad spory, či doriešenia exekútormi pred magistrátom možno doložiť niekoľkými príkladmi, ako tomu bolo v testamente Gertrúdy Prewssin uzavretom v roku 1491 a doriešený bol v roku 1493. ŠA PO, MMP – LL, sign. 524. ŠA PO, MMP – K, sign. 2677.

¹¹¹ ŠA PO, MMP – LL, sign. 1008.

¹¹² ŠA PO, MMP – LL, sign. 1008, 1042. Na chrbte listiny sa nachádza poznámka „Petri Thulka et Mathie Modra.“

¹¹³ V prípade ak dedič neprevzal dedičstvo (aj podmienené), pripadlo najskôr náhradnému dedičovi. ŠA PO, MMP – LL, sign. 462 (...Si filius suum qui est in longinquis partibus non venerit legat fratibus suis duobus octo florenos).

¹¹⁴ Pavol Thot zanechal všetok hnuťelný a nehnuteľný majetok svojmu synovi a manželke s podmienkou, že po ich smrti zanecháva všetko špitálu a kláštora. Poručiť teda podmieňoval odkazy v testamente smrťou chlapca a jeho matky, čo sa však nestalo. Syn zomrel skôr a jeho matka zostala nažive. Keďže závet neobsahoval pre tento prípad opatrenie, mestský notár a rada boli nútení vysvetliť závet. Vznikol ešte jeden testament zhodný s pôvodným textom, avšak doplnený o tézu, podľa ktorej tretina bola daná na charitu a dve tretiny dostala vdova. Oba tieto testamety sú uložené pod tou istou signatúrou v archíve. Teda po smrti syna, napriek tomu, že závet nariaďoval ináč, dedil predok dieťaťa. ŠA PO, MMP – LL, sign. 530 (...post mortem autem

tovný sobáš partnera. Ako príklad posluží testament z roku 1496, kedy Albert Faber Magin odkázal po smrti manželky remeselné nariadenie Kostolu sv. Mikuláša, no ak by sa znovu vydala a mala syna, pripadli by jemu. Toto ustanovil vo svojej poslednej vôli aj Ambroz (Ambrosius) Withes v roku 1520. Dom, kde býval rozdelil na dve polovice. Prvú odkázal Bratstvu Božieho tela, druhú manželke Barbore. Vlastníctvo však podmienil tým, že ak by sa počas svojho života zasa vydala (a mala aj syna), polovica domu by bola bratstvu odobratá a vrátená jej. Toto manželstvo bolo bezdetné. Odev určil na rozdelenie medzi jeho matku, bratov a príbuzných v rovnakých častiach, matke ešte svoju tuniku plavej farby. Ostatný hnutel'ný a nehnuteľný majetok mal podľa dedičského práva pripadnúť manželke. Inak pamätal na bratstvo Panny Márie, oltár sv. Anny, Sv. Kataríny či slúženie zádušnej omše kaplánmi.¹¹⁵ Aj tavernické právo poznalo odkazovanie majetku pod podmienkou dochovania – doopatrovania. To sa malo predniesť pred richtárom a prisaznými a v prípade nedodržania sľubu (povinnosti) sa mohlo zrušiť.¹¹⁶ Dnes akékoľvek podmienky pripojené k závetu nemajú právne následky a ak sa stanovia, sú irelevantné. Testament je naďalej platný, ak zodpovedá ostatným zákonným náležitostiam.¹¹⁷

Ďalšou obsahovou náležitosťou pri uzatváraní testamentu bola prítomnosť svedkov - predpísaných a použitých pre patričný druh testamentu.¹¹⁸ Museli byť zásadne toho istého stavu ako zostavovateľ, s výnimkou prípadu núdze. Museli mať zákonný vek a museli byť zdravého rozumu a zároveň nestranní. Podľa Štefana Lubyho a typu verejného testamentu, mali byť svedkami členovia mestskej rady alebo konkrétne jej dvaja vyslaní členovia a notár. Podľa Summy, svedkami nemohli byť napríklad tí, ktorí nemohli testovať. Testament mal byť napísaný (na papieri či pergamene) a zároveň svedkami podpísaný alebo spečatený. Počet väznených – čestných svedkov bol určený na sedem a pre súkromný testament (privatus) na troch svedkov.¹¹⁹ V praxi pre väčšinu testamentov platilo, že boli vyhotovené v prítomnosti niekoľkých zástupcov mesta. Boli zárukou platnosti a pravdivosti testamentu, ktorá bola dosvedčená aj pridaním pečatí. Osoby účastné na zriadení testamentu boli v ňom uvedené. Testament býval uzavretý v prítomnosti aspoň dvoch – troch prisazných mešťanov, z ktorých bol jeden mestský notár a spravidla bol aj zapisovateľom dotyčnej poslednej vôle. Boli hodnovernými osobami už zo svojho postu (autoritate ipsorum consulatus

pueri et uxoris lego omnia ad hospitale et ad claustrum.). Tak bol testament doplnený o vysvetlenie (...Iste articulus per dominum plebanum et per iudicem et iuratos cives civitatis huius limitatus est ita videlicet, quod tertia pars cedere debet predictis duabus ecclesiis pro salute anime testatoris, reliquas duas partes possidere debet dicta conthoralis sua Barbara).

¹¹⁵ ŠA PO, MMP – LL, sign. 588, 1025.

¹¹⁶ ŠA PO, MMP – K, sign. 2661. Tavernicalbuch, 3. kniha, čl. 21. Vo veci zrieknutia sa majetku najčastejšie boli prípady zrieknutia sa, vzdania sa majetku v prospech partnera. V roku 1434 sa Alžbeta, vdova po Petrovi Cziganovi zriekla majetku v prospech Jána, ak sa o ňu postará a dochová ju. ŠA PO, MMP – K, sign. 2677. Príkladom je aj rok 1436, kedy sa pani Ginge, žene Juraja Fusila, zriekla v prospech priateľa Jána domu pri špitáli s podmienkou neukončenia priateľských vzťahov a jej zaopatrenia. V inom prípade sa podobne doopatrovanie spájalo so získaním majetku Andreja Thordaya. ŠA PO, MMP – LL, sign. 568.

¹¹⁷ LAZAR, Ján a kol.: *Občianske právo. I. diel*. Bratislava : MANZ, PF UK, 1993, s. 317.

¹¹⁸ Napríklad podľa Corpus iuris civilis a ustanoveniach o zriaďovaní testamentov, testamenty v istom zmysle presadzovali civilné právo. Potrebných bolo sedem svedkov s ich podpismi a podľa ediktu pretora sa mali prilačiť aj pečate. V dôsledku toho sa toto právo stalo trojzmeným, lebo požiadavka svedkov a ich nepretržitá prítomnosť pri zriaďovaní testamentu pochádzala z civilného práva, podpis poručiteľa a svedkov z predpisov cisárskych konštitúcií a napokon pečate a počet svedkov z ediktu pretora. Svedkami mohli byť len tí, ktorí mali testamentámu spôsobilosť (testamentifacio). Ženy, nedospelí, otroci, nemí, hluchí, duševne chorí, mámotratníci pozbavení svojprávnosti a tí, ktorí boli zákonom vyhlásení za nečestných alebo nespôsobilých svedčiť, nemohli byť ani svedkami testamentu. Medzi svedkami nesmel byť nikto, kto stál pod mocou poručiteľa, či ustanovený dedič, ani ten, kto sa nachádzal pod jeho otcovskou mocou, ani jeho otec, ktorý ho mal pod svojou mocou, ani jeho bratia, ktorí sa nachádzali pod otcovskou mocou. CIC, 2. kniha, 1. tit.

¹¹⁹ ŠA PO – Pob. Bard., MMB – K, sign. 4435 (SLR), Liber 2., Cap. 51 (De solenni testamento; ...Sed in privato...tres testes. Secundum vero...duo vel tres...Si autem sunt plures tanto melius honestius...), Cap. 53 (De testamentorum testibus). Lehotská uvádza, že bežná prax pripúšťala dva druhy testamentov: verejný, uzavretý pred členmi mestskej rady a spísaný mestským notárom a súkromný testament, ktorý museli potvrdiť podpismi a pečatami piati svedkovia. Staršie testamenty vyhotovené mestským notárom boli vzorom pre testamenty súkromných osôb. LEHOTSKÁ, Darina: *Príručka diplomatiky*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1972, s. 316.

fungentes). Vynechanie ostatných svedkov, farára, sveddníka, príbuzných či priateľov, na platnosti závetu nič nezmenilo.¹²⁰ Na niektorých, hlavne starších testamentoch, sa pečate nevyskytujú (čo je podmienené aj sfragistickým vývojom i snahou mešťanov vlastniť vlastnú osobnú prsteňovú pečať). Neskoršie testamety od prelomu 15. a 16. storočia boli potvrdzované prsteňovými pečaťami mešťanov, svedkov právneho úkonu.¹²¹

Testament musel obsahovať ustanovenie dediča (institutio heredis), ale len do zák. čl. 27/1751. Uplatňovala sa dedičská postupnosť (sukcesia). Legitímne potomstvo tvorilo prvú skupinu dedičov pri zákonom dedení, podobne to bolo aj pri testamentárnom dedení. Nevlastné deti poručiťľa dedili v nadobudnutom majetku ako vlastné deti a z avictného majetku nededili, ak mal poručiťľ pokrvných potomkov. Adoptovaní dedili vo vlastnej pokrvnej rodine.¹²² Ako dediča bolo možno ustanoviť jediného alebo viacerých.¹²³ Ak pri ustanovení viacerých dedičov neboli ich podiely určené, potom im patrili rovnaké čiastky. V uhorskom práve neplatila zásada - nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest, t. j. ak celá pozostalosť nebola prikázaná testamentárnym dedičom, dedili ostatok zákonní dedičia. V prvom rade boli uprednostňovaní ako dedičia zákonné deti (mali polovicu – tretinu majetku) a tak žijúci partner (manžel/manželka) testátora. Dedičia sa napríklad podľa Summy delili do štyroch skupín – ascendentes (otec, matka), descendentes (deti, vnúčatá), collaterales (bočná línia – súrodenci, strýc, teta) a extranei (cudzí, nepodliehajúci moci testátora).¹²⁴ Poručiťľ – mešťan mal voľnosť pri určovaní svojich dedičov, respektíve ak nemal potomkov disponoval svojím majetkom pre prípad smrti voľne.¹²⁵ Ustanovenie dediča sa viazalo na majetok. Prešovské právo poznalo aj dedenie smerom hore, najmä v prospech rodičov testátora. Išlo spravidla o mladých poručiťľov (virgo, adolescens). Napríklad v testamente Kristíny, dcéry Andreja Bindera z roku 1496, ktorý zdedil všetok majetok, okrem niekoľkých zbožných odkazov. V inom prípade z roku 1520 zasa dedila matka Barbara po svojom synovi Matejovi Doliatorovi všetky otcovské majetky (bona paterna). Jeho otec v tom čase zrejme nežil a Barbara mala z majetku zaplatiť len 1 fl. na zádušnú omšu, tak vykonať aj zádušný kúpeľ.¹²⁶ Vyskytli sa aj prí-

¹²⁰ Bližšie IVÁNYI, Béla: Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből. Főleg a város 1424-1509-ből való jegyzőkönyve alapján. In: *Századok* 1909, s. 291.

¹²¹ V ojedinelých prípadoch bol testament spísaný a uzavretý pred duchovnou vierohodnou osobou znalou práva a zbehlou v písaní, aby samotný testament bol platný a realizovateľný, t. j. osobou pravdepodobne podľa vtedajšieho práva kompetentnou k tomuto aktu zlistenia a zaistenia jeho právnej platnosti. Ojedinelo sa zachovali testamety uzavreté pred hodnovým miestom. V prípade z roku 1450 bol testament vyhotovený v prítomnosti richtára a mestskej rady a podľa koroboračnej formulky bol spečatený pečaťou mesta.

¹²² Podobne aj v Tripartite, 1. kniha, čl. 63. Viac o dedení potomkov LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 515.

¹²³ Podľa rímskeho práva sa testament otváral pred svedkami, od vlády Augusta i v prítomnosti fisca (daňového úradníka), v spojitosti s dedičskou daňou o výške 5%. BLAHO, Peter, REBRO, Karol: *Rímske právo*. Bratislava, Trnava: Iura Edition, 2003, s. 427. V uhorskom prostredí takéto platenie dane doložené nie je.

¹²⁴ ŠA PO – Pob. Bard., MMB – K, sign. 4435 (SLR), fol. 45a; Liber 2., Cap. 54, 55 (De institutione heredum; De heredibus et hereditate), fol. 46b, 47a. Napríklad už podľa Corpus iuris civilis boli dedičia delení na neopomenuteľných (necessarii), domácich a neopomenuteľnými (sui et necessarij) a cudzích (extranei). CIC, 2. kniha, 19. tit. Dediťľ mohol slobodný človek ale aj otrok, vlastný či cudzí. Dedičľ mohol byť jeden ale aj viacerí v neobmedzenom množstve. Viacerí dedičia nemuseli dediťľ rovnaké majetkové podiely. Dedičľ mohol byťľ ustanovenýľ aj podmiennečne či bezpodmiennečne, ale nie od určitého alebo do určitého času. CIC, 2. kniha, 14. tit.

¹²⁵ Vždyľ išlo v prospech zabezpečenia života potomkov, čo platíľ aj dnes. Obmedzenie v dnešnom občianskom práve je len v tom, že poručiťľľ nesmie v záвете rozhodnúťľ v neprospech svojich potomkov, ktorí sa nazývajúľ neopomenuteľní dedičia. Ak by boli v záвете opomenutíľ, bol byľ závet v tejto časti neplatnýľ a potomkovia byľ dedili zo zákona. LAZAR, Ján a kol.: *Občianske právo. I. diel*. Bratislava: MANZ, PF UK, 1993, s. 286.

¹²⁶ Dievčina Margaréta, dcéra Andreja Bindera (Endrisz Pinder) uzavrela v roku 1496 testament v dome svojho otca. Nechala mu všetok svoj zdedený huteľľnýľ i nehuteľľnýľ majetok okrem 8 fl. určených farskému kostolu, 8 fl. kláštoru sv. Trojice a jednej ošpanej pre chudobných. ŠA PO, MMP – LL, sign. 587 (..Alia vero bono sua hereditario omnia tam mobilia quam immobilia legat et mittit antedicto patre suo Andree Binder). Podobne mladík Matej Doliator v roku 1520 odkázalľ všetok svoj dedičnýľ majetok po otcovi (bona sua hereditaria paterna) matke Barbare podľaľ dedičského práva do vlastníctva. Jeho veľkosťľ nebola špecifikovaná. Druhým bodom dispozície bolo finančné zabezpečenie bohoslužobných obradov po jeho smrti za 1 fl. ŠA PO,

pady, keď podľa mestského práva, druhý manžel ženy dedil po deťoch prvého manžela ženy, ako napríklad v testamente Doroty, manželky Vavrince Shirokeho¹²⁷ a zároveň aj prípady, kedy dedili deti z prvého manželstva.

V prípade zákonnej adopcie deti nemohli byť vylúčené z dedičstva. Akt prijatia za dediča mohol byť vykonaný aj pred dvoma verejnými notármi, ako v prípade Tomáša presbytera.¹²⁸ Nevlastné deti mohli zdediť aj rovnako veľký podiel majetku ako vlastní potomkovia.¹²⁹ V prípade nemanželských detí sa v taverníckom práve určovalo, že napriek testamentu by nemanželskí synovia (z iného vzťahu) nemali mať podiel na dedičskom majetku s manželskými synmi.¹³⁰ Legálne bolo aj ustanovenie námesného – náhradného dediča (*substitutio vulgaris*) a testátor mohol povolať k dedeniu určitého dediča pre prípad, ak by riadne ustanovený dedič dedičstvo nenadobudol (pre skoršiu smrť, pre odmietnutie a podobne).¹³¹ Námesným dedičom mohol byť ustanovený aj spoludedič. Osobitným spôsobom ustanovenia námesného dediča bolo rozhodnutie, ktorým otec, testujúci svojmu dieťaťu nezákonného veku ustanovil námesníka pre prípad, že by dieťa zomrelo skôr, ako by si mohlo ustanoviť dediča (*substitutio pupillaris*). Ustanovenie následného dediča (*substitutio fideicommissaria*), kde zostavovateľ obmedzil dediča časovo príkazom, dedičstvo si mohol podržať len do určitého času, a tak bol povinný vydať pozostalosť inému - následnému dedičovi. Na strane dediča sa ako predpoklad dedenia vyžadovala spôsobilosť dediť a podržať dedičstvo. Preto nemohla dediť osoba, ktorá neprežila zostaviteľa a nemala pasívnu dedičskú spôsobilosť v užšom zmysle (t. j. osoby, ktoré neboli spôsobilé k určitým právam a nemohli tieto práva nadobudnúť ani dedením i rehoľné osoby a v istom období i cudzinci). Osoba, ktorá mohla dediť, ale nemohla dedičstvo podržať – musela ho vydať. Dedičstvo bolo treba prevziať. Podľa taverníckeho práva bolo napríklad potrebné, aby sa dedič prihlásil do roka a do dňa v troch súdnych termínoch.¹³²

Vo vzťahu k osobe nehodnej dedenia podľa dedičského práva sa v oboch prameňoch nekládol dôraz na nehodnosť dedenia vo vlastnom zmysle, ale na dôvody, pre ktoré mohol byť dedič z neho vylúčený - vydedený. V Tripartite bol potomok nehodný dediť po predkovi pre úklady proti životu testátora a iné násilné činy, alebo ak obžaloval rodičov z deliktu, ukladal o ich život jedom alebo inak, spolčil sa so zločinnými osobami a utrúcal – premámil majetok, alebo ak by nevyslobodil, respektíve nevykúpil rodiča zo zajatia. Summa uvádzala rovnaké dôvody pre synov, medzi ktoré patrilo aj potupovanie či nectenie si otca i nectenie – urážanie legitímnej manželky svojho otca, poranenie otca, či spôsobenie jeho smrti. Dcéry sa stávali nehodnými dedenia z dôvodov

MMP – LL, sign. 1026, 870 (*Item omnia mobilia et immobilia domus legando commisit genero suo et pueris videlicet eiusdem eadem habenda et possidenda nullis obstantibus...*).

¹²⁷ ŠA PO, MMP – LL, sign. 399 (...*Nach dem tode irer czwe kinder von den andem man dy helfte noch recht dyser e. Stadt, gefellet aus allen yren gutteren auf dysen man Joergen...*). Tento fragment textu testamentu je zachytený v Knihe testamentov 1474-1513 a nebol datovaný.

¹²⁸ ŠA PO, MMP – K, sign. 2677, fol. 102-103. V roku 1502 Tomášom presbyter (de Paczka Wratislaviensis) žaloval svojho adoptívneho otca Andreja sartora (krajčira) vo veci dedičstva po jeho adoptívnej matke Anne. Andrej bol predvolaný do Ostrihomu. Mal už (druhú) manželku Helenu a syna Jána.

¹²⁹ ŠA PO, MMP – LL, sign. 399 (...*de eadem domo...in duas partes distribuit partes unam medietatem legavit ad frat. Corporis Xristi Alia privigno suo Andre.*). V odkazoch testamentov, popri legitímnych potomkoch (*legitimus*), rozlišovali aj nevlastných potomkov (*privignus*) či rodičov a adoptívne príbuzenstvo (*adoptivus*). ŠA PO, MMP – LL, sign. 641, 755 (...*legavit Benedicto Sutori fratri videlicet suo adoptivo...*).

¹³⁰ ŠA PO, MMP – LL, sign. 2661 Tavernicalbuch, 3. kniha, čl. 15.

¹³¹ Rovnako Summa ŠA PO – Pob. Bard. MMB – K, sign. 4435 (SLR), Liber 2, Cap. 59 (*De Substitutione...*), fol. 48b-49 (*Substitutio directa (vulgaris, pupillaris, exemplaris, breviliqua), obliqua*). Podľa CIC bolo možné v testamente medzi dedičmi vytvoriť viaceré stupne. Poručiiteľ mohol určiť viacerých (koľkých len chcel) náhradných dedičov, na poslednom mieste aj otroka ako neopomenuteľného dediča. Napríklad pre nedospelé deti, ktoré mal poručiiteľ vo svojej moci, sa nedalo podľa tit. 15. ustanoviť substitútov, ale v inej formulácii, napríklad ak by takéto dieťa ako nedospelé zomrelo, niekto iný mohol po ňom dediť. Substitútov bolo možno ustanoviť pre chlapcov do 14, pre dievčatá do ich 12 rokov. Ak bol určený vek prekročený, substitúcia sa rušila. CIC, 2. kniha, 15.–16. tit.

¹³² ŠA PO, MMP – K, sign. 2661. Tavernicalbuch.

morálneho úpadku, t. j. ak sa z nich stali neviestky pred 15 rokom života, alebo sa vydali v istom veku a proti vôli rodičov.¹³³ Aj predok mohol byť nehodný dedenia. Napríklad podľa Tripartita pre mámotratnosť a nedbalosť o majetok, bezdôvodné kruté zaobchádzanie s potomkom, alebo ak plnoletému potomkovi bezdôvodne bránil v ženbe, či nútil ho k deliktu. Tripartitum uvádza dôvody, pre ktoré otec mohol syna zákonného veku (*legitimae aetatis*) donútiť k rodinnej deľbe, ale aj dôvody pre ktoré mohol syn, hoci bol pod otcovskou mocou, nútiť otca k deľbe majetku.¹³⁴ Podobne vydedenie eviduje aj taverické právo, podľa ktorého nemohol poručník testamentárne vydediť – vylúčiť z dedičného majetku (*haereditas paterna*) mravne žijúce, poslušné deti (v opačnom prípade ich chovania to však dôvod bol), odlúčené dieťa zo spoločnej domácnosti, alebo dieťa majúce spor s macochou. Vylúčenie z dedičstva mohlo byť v prípade detí pre ich mámotratnosť, rozhadzovanie otcovského majetku, (hazardné) hráčstvo, opilstvo či nemravný život dieťaťa. Vtedy sa jeho podiel rozdelil medzi ďalšie deti.¹³⁵ U detí, ktoré rodičia žalovali richtárovi a prísažným pre slovnú urážku či zbitie, mohli s ich podielom majetku, ktorý im mal pôvodne pripadnúť, naložiť či odkázať ľubovoľne.¹³⁶ Zároveň, odvolávajúci sa na kresťanskú vieru, nemali dediť z otcovského majetku ani odpadlíci od viery, pohania a schizmatici. Ich majetok mal pripadnúť ďalším deťom či pokrvným príbuzným.¹³⁷ V prípade správania sa v rozpore s dobrými mravmi a zlého chovania sa potomkov voči poručníkovi, mohli byť potomkovia, respektíve aj ich deti, vydedení.¹³⁸ Vydedenie - vylúčenie z dedičstva uvádza prakticky len niekoľko záznamov.¹³⁹

Dedičov a s tým spojených majetkových podielov – predmetov dedenia mohlo byť viacero. Mesto ako obdarované sa spomínalo výnimočne.¹⁴⁰ Išlo najskôr o vyrovnanie podlžností voči mestu, najmä v podobe financií,¹⁴¹ alebo sa opačne spomínali podlžnosti mesta voči testátorovi, napríklad pri vyplatení mzdy, či financií za isté služby.¹⁴² V tomto období nie sú pre Prešov doložené štatúty, nariadenia vo veci neexistencie detí – dedičov a odúmrtie v prospech mesta. Podobne tomu bolo v susednom Bardejove. Rovnako ojedinelo bolo obdarované mesto či jeho predstaviteľia

¹³³ ŠA PO – Pob. Bard. MMB – K, sign. 4435 (SLR), Liber 2., Cap. 57., 58. Exheredacio filiorum; Exheredacio filiarum, fol. 47b - 48. (Si vero post octavum decimum annum ducit virum Legitimum sine voluntate parentum tunc non perdit res nec honorem. Si autem post duodecimum annum sine voluntate parentum ducet virum tunc demeret patemes res...). Tripartitum, 1. kniha, čl. 52. - 53.

¹³⁴ LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 509.

¹³⁵ Iványi sa k roku 1458 odvolával na štatút mesta Prešova, podľa ktorého rodičia mohli vydediť deti žijúce nemravným spôsobom života. IVÁNYI, Béla: *Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkeri jogéletéből*. Főleg a város 1424 - 1509-ből való jegyzőkönyve alapján. In: *Századok* 1909, s. 290-291.

¹³⁶ ŠA PO, MMP – K, sign. 2661. Tavericbuch, 3. kniha, čl. 12, 18, 19, 20.

¹³⁷ ŠA PO, MMP – K, sign. 2661 Tavericbuch, 3. kniha, čl. 14. Wiedermannová interpretovala stratu dedičského práva pre odpadlíkov od katolíckej viery, mysliac tým aj tých, ktorí sa pridali k Turkom a pôvodcom rozkolu, t. j. prívržencom reformácie.

¹³⁸ Prešovské právo poznalo aj vylúčenie z dedičstva (*exhereditario*) voči prípadným dedičom v bočných líniah. Ako príklad mohlo uviesť prípad z roku 1438, kedy Kristína, manželka mešťana Gašpara, zanechala všetok majetok synovi svojho brata. Vo väčšine analyzovaných zápisov však išlo čisto o odkazovanie majetku iným príbuzným, najmä súrodencom, synovcom a neteriam, ak poručník nemal vlastných potomkov či partnera.

¹³⁹ V roku 1436 napríklad Andrej Stigelicz odkázal všetok svoj majetok manželke Zuzane s tým, že zároveň vydedil (*exhereditavit*) všetkých príbuzných, priateľov a susedov. Vydediť sa mohli aj deti žijúce nemravné a tie, ktoré opustili rodičov, ako v prípade Kristófa Sutora a jeho dcéry Žofie v roku 1509. ŠA PO, MMP - K, sign. 2677, fol. 9a, 113b - 114. Vyskytol sa i prípad, kedy Žofia neúspešne obžalovala svojho otca Kristófa, pretože jej nedal nijaké dedičstvo, keďže ho opustila a hanobila jeho a svoju matku po celom meste. O vydedení detí pojednáva i *Corpus iuris civilis*. Aj adoptívne deti, pokiaľ boli pod otcovskou mocou adoptívneho otca, mali to isté právne postavenie ako deti narodené v riadnom rímskom manželstve. CIC, 2. kniha, 13. titul. Podľa čl. 4. v tejto právnej oblasti - dedičskej postupnosti nemal byť nijaký rozdiel medzi mužmi a ženami, lebo obidve pohlavia pri rozmnožovaní ľudí rovnakým spôsobom plnia úlohu prírody.

¹⁴⁰ Výnimočným záznamom ohľadom deľby majetku v prípade bezdetnosti mešťana je listina udeľujúca budínske výsady, ktoré mesto Košice získalo v roku 1347. V spojitosti s výstavbou mestských hradieb sa uvádzalo, že ak mešťan zomrie bez dediča z jeho pozostalosti sa tretina majetku rozdá chudobe, dve tretiny malo mesto využiť na opravu a údržbu mestského opevnenia. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku: 1238 - 1350*. Zv. 1. Ed. Lubomír Juck. Bratislava : Veda, 1984, s. 147-148, č. 188.

¹⁴¹ ŠA PO, MMP – LL, sign. 348 (...Item dy Stadt 17 fl.).

¹⁴² ŠA PO, MMP – LL, sign. 588.

z radov konzulov a richtára.¹⁴³

Cez sviatosť manželstva, manželské zmluvy a testamenty vstupovala do právnej oblasti aj cirkev. Práve jej plynuli z testamentov značné prijmy. Testátor pamätal na cirkev či charitu – špitál. Zbožné odkazy (pre spásu duše), odkazy na charitatívne ciele či sluhom boli napríklad podľa Summy legum Raimundi legálne.¹⁴⁴

Deti ako nedospelé osoby podliehali moci otca, respektíve starostlivosti poručníka (tútora),¹⁴⁵ najmä v osobe najbližšieho mužského príbuzného dieťaťa – spravidla starému otcovi, až tak jeho vlastnej matke (iure divo, iure humano) podľa zákona. Mohli podliehať aj ustanovenému poručníkovi, a to buď určenému testamentom, alebo súdnym rozhodnutím (mestskej rady) a šlo spravidla o príbuzného. Podľa písomných prameňov bývali tútormi najčastejšie muži (najbližší mužský člen rodiny, hlavne zo strany otca), menej ženy a ak, tak matky či tety.¹⁴⁶ Na vychovávateľov, tútorov detí sa pamätalo aj v testamentoch.¹⁴⁷ Na tútora sa kládli morálne požiadavky (probus, honestus). Jeho autorite podliehali deti do istého veku, u dievčat aj do vydaja, všeobecne do veku „dospelých“ podľa Summy, rovnako i podľa Corpus iuris civilis (CIC), t. j. do veku 25 rokov, kedy sa už sám jedinec mohol stať poručníkom iných.¹⁴⁸ Zároveň sa však mohol poručník ospravedlniť z tohto postu. Dôvodom bolo zverenie mu rôznych detí, alebo viacerých detí (aj na rôznych miestach), chudoba, choroba – duševná slabosť, spor, rehoľný život, neprimeraný vek - mladosť/nedospelosť (pod 25 rokov) alebo staroba (vyše 70 rokov). Za neplnenie si povinností boli tútori aj trestaní – finančne či na tele.¹⁴⁹ Podľa Tripartita sa články ohľadom tútorstva podobajú štruktúrou aj obsahom

¹⁴³ ŠA PO – Pob. Bard., MMB – M, sign. 890.

¹⁴⁴ ŠA PO – Pob. Bard., MMB – K, sign. 4435 (SLR), fol. 46b.

¹⁴⁵ Podľa tavepických kníh mohli sirotky pre prísnosť tútora utiecť, ale po dosiahnutí veku mali právo žiadať majetok alebo peniaze z jeho predaja. V prípade úmrtia tútora, mali aj jeho dedičia povinnosť majetky sirotám vrátiť. Tavemicalbuch, 1. kniha, čl. 17-18.

¹⁴⁶ ŠA PO, MMP – K, sign. 2677. Napríklad v roku 1457 sa Žofia manželka Filipa, stala tútorom synovca Vavrince, syna svojho neobého brata a prebrala do správy aj časť jeho majetku. Podľa Saského zrkadla sa mal poručníkom stať najstarší právne spôsobilý mužský člen rodiny z otcovej strany, ktorý po dosiahnutí plnoletosti detí musel sirotám vrátiť opatrované majetky. Podľa Spišskej právnej knihy sa poručníkom detí mohla stať aj vdova do času, kým neuzavrela ďalšie manželstvo. Vtedy prevzali poručníctvo najbližší príbuzní manžel. To isté platilo aj v prípade, ak ostal nažive manžel. Viac o dedení detí, sirot BLAZOVICH, László: Spišské právo a Saské zrkadlo. In: *Z Bardejova do Prešporku*. Ed. Enikő Csukovits, Tünde Lengyelová. Prešov, Bratislava : HÚ SAV, FF PU, 2005, s. 87-92. Už podľa Zipsper Willkür sa v spišskom práve riešili prípady poručníctva. Ak zomrel muž alebo žena, poručníctvo nad maloletými deťmi a nad majetkom sa prisúdil tej strane, ktorá ostala nažive. Ak táto žijúca strana uzavrela nové manželstvo, najbližší mužský príbuzný zo strany zomrelého mohol prinútiť matku alebo otca, aby vydali dedičstvo detí. MERTANOVÁ, Štefánia: *Vývoj a vznik spišského práva*. In: Spišské mesta v stredoveku. Zost. Richard Marsina. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 94.

¹⁴⁷ ŠA PO, MMP – LL, sign. 758.

¹⁴⁸ Tripartitum uvádza tútorstvo pre chlapcov do dvanásť rokov, ak sa stali sirotami, dievčatám do vydaja, osobám choromyselným až do ozdravenia. Tripartitum, 1 kniha, č. 55, 111 -113, 124, 126. Zákonné poručníctvo patrilo zo zákona pobočným príbuzným, ktorí už dosiahli vek 24 rokov. Táto veková hranica sa viazala aj na iné typy tútorstva. Viac o prirodzenom, zákonom a ustanovenom poručníctve LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 333-335.

¹⁴⁹ ŠA PO – Pob. Bard., MMB – K, sign. 4435 (SLR), fol. 15-16b (*De Tutela, De bonis tutorum*, Liber 1., Cap. 32-39.). Celkovo v sa v Summe vádza 14 dôvodov odmietnutia poručníctva (*Excusacione tutele...*), fol. 16a. Vek 25 rokov uvádza aj Corpus iuris civilis (CIC), 1. kniha, tit. 23. (*O opatrovníkoch*). Podľa CIC dospelým mužom a ženám do dovŕšenia 25. rokov života ustanovia opatrovníkov, lebo hoci sú už dospelí, predsa len sú v takom veku, kedy si sami nemôžu obstarávať svoje záležitosti. Úrad poručníka a opatrovníka možno odmietnuť, a to pre vlastné deti; tí ktorí pracujú v štátnych službách; vojaci; oslobodení boli aj učtelia gramatiky, rétoriky a lekári. Dôvodom na odmietnutie boli aj choroba, pre ktorú nebolo možné uzatvárať vlastné obchody; neznalosť čítania a písania (hoci aj analfabeti mohli vyhovieť požiadavkám na uzatváranie obchodov); ak niekto iba vyhlásil, že otec poručenca ho vôbec nepoznal; nepriateľstvo, v ktorom niekto žil s otcem poručenca alebo dospelým neploletým (ak šlo o nepriateľstvo na smrť a k zmiereniu nedošlo); ak je niekto s otcem poručenca v spore o svojom osobnom postavení; kto dosiahol 70 rokov svojho života, no i dospelí, mladší ako 25 rokov. Poručníctvo sa mohlo odmietnuť, no raz už prevzaté sa nemohlo zanechať. Nikto ako poručník alebo opatrovník nemohol tento úrad odmietnuť ani preto, lebo je v spore s poručencom alebo dospelým neploletým, okrem prípadu, ak ide o spor práve o celý majetok alebo o dedičstvo. Kto chcel odmietnuť, nepotreboval sa odvolať. Musel uplatniť dôvody na odmietnutie v lehote päťdesiatich dní odo dňa, keď sa dozvedel o ustanovení (bez ohľadu na to, akého druhu je poručníctvo), ak nebyval viac ako sto míľ od miesta, kde bol ustanovený za

Summe. V Tripartite bola hranica stareckého veku viazaná na 60. rok života.¹⁵⁰ Z tútorstva boli vylúčení aj márnotrníci, nemravníci, chudobní, duševne či telesne chorí, majúci nepriateľstvo s rodičmi dieťaťa či spor s poručencom a podobne. Ak deti - siroty dospeli, mali nárok na vrátenie svojich dedičských majetkov z rúk tútorov. V najstaršej prešovskej mestskej knihe (1424–1509) sa vyskytuje prekvapivo veľa záznamov vo veci dedičstva, jeho vrátenia od tútorov, čo bolo aj predmetom sporov, keď tútori nevyplatili dedičom čo im patrilo. V prípade smrti tútora, macochy, otčima či poručníka, boli aj ich dedičia povinní vrátiť zverený, spravovaný majetok späť sirotám a v prípade predaja majetku vyplatiť im sumu v jeho cene. Najstarší známy prípad vyplatenia pozostalosti po matke nevlastnému synovi je z roku 1438.¹⁵¹ Na majetok si nárokovali aj nevlastné deti, v prípade potreby žiadali nápravu aj pred mestskou radou. Príkladom je Martin, syn Vavrinca Thegzeho, ktorý v roku 1491 ako nevlastný syn (privignus) Margaréty žiadal dedičstvo.¹⁵²

Dedičstvá mohli byť vyrovnávané aj iným majetkom, než tým, ktorý bol súčasťou dedičstva. V prípade potreby mohol zostavovateľ v testamente ustanoviť osobu, ktorá mala testament previesť a mohol vymedziť presne jej kompetenciu. Šlo o exekútora testamentu.¹⁵³ Bývali nimi najčastejšie richtár a prisažní,¹⁵⁴ testamentári¹⁵⁵ (hoci sa vo vtedajších zoznamoch mestského magistrátu táto funkcia konkrétne neuvádzala, až po roku 1530), duchovné osoby,¹⁵⁶ alebo svetské osoby z radov príbuzných a priateľov testátora.¹⁵⁷ Vykonávateľ poslednej vôle mal uskutočniť poslednú vôľu poručiťľa bez toho, aby zadržal majetok poručiťľa vo svoj prospech. V prípade, že nesplnil túto povinnosť, boli dedičia oprávnení uspokojiť svoje nároky aj z majetku vykonávateľa závetu.¹⁵⁸ Na vykonanie testamentu boli určené osoby priamo v testamente – z radov radných pánov či príbuzných. Poručiťľ mohol ponechať usporiadanie majetku priamo richtárovi a prisažným. Vykonanie testamentu je dokázateľné priamo v textoch posledných vôli cez škrty a (marginálne) poznámky

poručníka. Ak býval ďalej ako sto míľ, lehota sa bude počítat' za každých dvadsať míľ jeden deň a ešte sa pripočíta tridsať dní k tomu. Blížšie CIC, I. kniha, tit. 25. Viac o poručníctve a opatrovníctve aj BLAHO, Peter, REBRO, Karol: *Rímske právo*. Bratislava, Tmava : Iura Edition, 2003, s. 178–179.

¹⁵⁰ Podľa Tripartita sa mohol z tútorstva ospravedlniť aj z dôvodu zastavania verejného úradu, pre aktívnu vojenskú službu, ak nevedel čítať a písať. LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 168. Zhmutie podľa Tripartita: 1. nedospelosť – nezákonný vek bol do 12. roku života, 2. dospelosť či zákonný vek od 12. – 24. roku, respektíve u žien do 16. roku alebo do vydaja, 3. plnoletosť od 24. roku u mužov, u žien od 16. roku alebo od vydaja, 4. staroba od 60. roku. Veková hranicu 18. rok u plnoletých mužov, 16. rok u žien vo veci možnosti scudzovania zlata, striebra, hnuťelného majetku uvádza aj Summa aj Tripartitum. Podľa Corpus iuris civilis mohli byť za poručníka testamentárne určení: hlava rodiny (paterfamilias), syn podriadený otcovskej moci, ale aj vlastný otrok s tým, že sa na základe testamentu súčasne prepustí na slobodu. Poručníkom sa však nemohol stať človek duševne chorý, alebo ktorý ešte nedosiahol 25 rokov. Mohol byť v testamente určený za poručníka na určitý čas, od určitého času i pod podmienkou. O zákonom poručníctve agnátov hovoria už Zákony XII. tabúl' (451–449 p. n. l.). Ak nebol ustanovený poručník v testamente, stával sa ním bočný príbuzný v mužskej línii. O tútoroch pozri aj staršie výskumy IVÁNYI, Béla: *Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből (Főleg a város 1424-1509-ből való jegyzőkönyve alapján)*. Budapest : Az Athenaeum irodalmi és nyomdai R.-T. nyomása, 1909, s. 22–24.

¹⁵¹ ŠA PO, MMP – K, sign. 2677, fól. 10a, 17a – 18b. V roku 1438 Mikuláš Serator vyplatil nevlastného syna (privignus) Gašpara Cerdona po jeho matke sumou 100 fl. V roku 1451 bolo oznámené vyplatenie peňazí Jakubom Kochom a jeho manželkou Margarétou nevlastnému synovi z domu po jeho nebohom otcovi. Mikuláš Czymerman vtedy úplne vyplatil nevlastnej dcére Benigne pozostalosť po rodičoch.

¹⁵² ŠA PO, MMP – K, sign. 2677. V roku 1447 napríklad Ján na rohu štvrtinu dedičstva nahradil 28 kubulmi miešaného obilia, 40 kubulmi ovsa a časťou majera.

¹⁵³ Ustanovenie exekútora uvádza Tripartitum, podobne Summa. ŠA PO – Pob. Bard., MMB – K, sign. 4435 (SLR), 2. kniha, Cap. 60 (Executio Testamentorum).

¹⁵⁴ ŠA PO, MMP – LL, sign. 805, 827, 867 (Executores huius testamenti domini consulares esse...), 974 (Executores huius testamenti dominus iudex et iurati civess esse...), 1000.

¹⁵⁵ ŠA PO, MMP – LL, sign. 820. Nemenuje konkrétne mená testamentárov. Svedkami testamentu boli kaplán farského kostola Valentin Spilner, prisažní Bernard (Berenhardus) Kunis a Kristián Czibner – notár a obyvateľ Ján Hutter. V prípade potreby sa exekútormi testamentu mali stať richtár a prisažní. Funkcia testamentárov bola neplatená, v rokoch 1546 – 1554 boli v tejto funkcii dvaja muži po dobu jedného roka. ŠA PO, MMP – K, sign. 2665.

¹⁵⁶ ŠA PO, MMP – LL, sign. 529, 642.

¹⁵⁷ ŠA PO, MMP – LL, sign. 524, 761, 802, 820, 832, 966.

¹⁵⁸ ŠA PO, MMP – K, sign. 2677.

alebo v záznamoch dobových mestských kníh.¹⁵⁹ Ak bolo mesto zainteresované, prešetrilo v pozostalostných záležitostiach testamenty, overilo nároky dedičov a dbalo na vykonanie poslednej vôle.¹⁶⁰ Dozor mesta spočíval aj v dozeraní na vyrovnanie podlžnosti poručiteľa alebo aj restov voči nemu, najmä vtedy, ak to bolo uvedené aj v texte testamentu.

Usporiadanie – t. j. vykonanie poslednej vôle bolo však viazané na smrť testátora, ktorý mohol zomrieť hneď alebo v priebehu niekoľkých dní po spísaní testamentu. Novým a zriedkavým prvkom v sledovanom období s presahom do novoveku, bolo uvedenie dátumu smrti zostavovateľa na chrbte testamentu, napríklad v rokoch 1538 - 1539.¹⁶¹ Na základe uvedeného možno dedukovať čas, kedy zostavovatelia uzatvárali posledné vôle – spravidla krátko pred svojou smrťou (jeden deň až dva mesiace pred smrťou). Zachované stredoveké testamenty však vykazujú aj prípady, kedy poručiteľ zomrel až o rok, respektíve až o pár rokov po uzavretí poslednej vôle, čím sa testament - najmä podoba v ňom zachyteného majetku mohla modifikovať.

Na testamentoch sa nemusia nenachádzať poznámky o ich vykonaní, ale o ich vysporiadaní čiastočne hovoria aj zápisy v mestských knihách, ktoré približujú dátum smrti poručiteľa. Veľkosť majetku testátorov naznačujú aj zachované daňové registre, z ktorých možno vyvodit' už konštatované, že poručitelia nezomierali spravidla hneď, respektíve v blízkom čase po spísaní svojej poslednej vôle. Z testamentov uzavretých v roku 1510 možno uviesť Gašpara Trinckeszawsza (Trinckeszansz, Crinksausz), ktorý podľa daňového registra žil aj v rokoch 1510-1513 (daňové knihy z nasledovných rokov chýbajú) v 4. štvrti mesta. Patril k najbohatším mešťanom a výška vyrubenej riadnej dane sa u neho pohybovala od 90 den. – 2 fl. a 49,5 den. V roku 1510 uzavrel testament Ján Maschfel (Janos/ Janosch/ Janusch Maschfel), ktorý býval na dolnom predmestí mesta. Podľa daňových registrov mu k rokom 1510-1513 bola vyrubená daň od 12,5 den. – 36 den. Podobne to bolo s Agnesou, vdovou po Stanislavovi Mercatorovi (aj ako Stenczel Cromerin), ktorá žila na začiatku 1. štvrte mesta. V roku 1510-1512 jej nebola vyrubená daň, keďže táto časť mesta bola poškodená požiarom. V roku 1513 mala testátorka zaplatiť daň 64 den. a v roku 1526 je už na jej mieste uvádzaný ako daňovník Juraj (Georgius/ Jorgk) Cleyne, ktorého stanovila aj vo svojom teste. Majetok - dom sa mohol dostať do vlastníctva Juraja do roku 1516. Vtedy už spísal svoj testament, v ktorom uvádzal vlastníctvo a tak i odkazovanie dvoch domov.¹⁶² Podobne možno uviesť testátorov, ktorí spísali poslednú vôľu v roku 1525, ale žili dlhšie. Zachoval sa napríklad testament prisažného maliara Petra Pictora (v daňových registroch ako Peter Moler) z roku 1525. Žil v 2. štvrti mesta a vlastnil majer na ulici pri hradbách. V roku 1513 mu bola vyrubená daň 1 fl. a 36 den. Žil aj v rokoch 1526-1527, kedy mal platiť daň v sume 1 fl. a 26,5 den. Podobne Urban Figulus (v daňových registroch aj pod menom Urban/Urbanus Töpfer/Thopper), ktorý poslednú vôľu spísal v roku 1525, ale žil ešte dva roky. Býval v 4. štvrti mesta a jeho majetok narastal. Podľa daňového registra z roku 1510 mu vyrubili daň 47,5 den. a v roku 1511 už 94,5 den. V rokoch 1512-1513 platil po 1 fl. a 11 den. a v roku 1526 a 1527 bol zdanený sumou 1 fl. a 37 den. a teda svoj majetok ešte zveľadil.¹⁶³

Testátor nielen že nemusel po spísaní testamentu zomrieť, ale mohol svoju poslednú vôľu pozmeniť a znovu uzavrieť, dokonca aj o niekoľko rokov neskôr.¹⁶⁴ Nový platne zriadený testament rušil platnosť staršieho. Príkladom je Dorota, vdova po Andrejovi Cromcatusovi, ktorá

¹⁵⁹ ŠA PO, MMP – K, sign. 2676. V roku 1517 sa z testamentu Martina Czöwsza na stavbu farského kostola malo dať 16 fl. a 34 den.

¹⁶⁰ ŠA PO, MMP – K, sign. 2676 (v roku 1517: ...pro executione testamenti domini plebani d. 82).

¹⁶¹ Na ukážku možno použiť testamenty z roku 1538. V iných prípadoch sa tento dátum úmrtia v testamentoch neevidoval. ŠA PO, MMP – LL, sign. 2804, 2805, 2806, 2808, 2811, 2812, 2814, 2817, 2818, 2822, 2845, 2931.

¹⁶² ŠA PO, MMP – LL, sign. 810, 816, 822, 939. ŠA PO, MMP – K, sign. 2675.

¹⁶³ ŠA PO, MMP – LL, sign. 1179, 1180. ŠA PO, MMP – K, sign. 2675.

¹⁶⁴ Gertrúda Binderin (1515, 1519). ŠA PO, MMP – LL, sign. 890, 1000. Napríklad už podľa Corpus iuris civilis bolo možné zriaďiť testament vo viacerých exemplároch, pokiaľ boli všetky zriadené podľa platného práva. CIC, 2. kniha, 1. tit.

v dispozícii prvého testamentu z roku 1505 odkázala veľa pôdy aj s výmerou a s presnou polohou najmä cirkvi (sedem jutier ornej pôdy na tabuľu sv. Mikuláša, tri osiate jutrá na strechu „špitálskeho“ kostola Panny Márie, päť jutier na oltáre sv. Michala, Jána a Žofie, (pol) jutra mníchom do Solivaru na slúženie zádušných omší. Dom určila predať a z toho vyplatiť podlžnosti (napríklad 4 fl. farskému kostolu). Svojej neteri (dcére svojej sestry) v Sabinove dedikovala plášť (pallium) brunátovej farby s retiazkami, žltú tuniku, 200 den., dve cínové misky a jednu kanvicu. Medzi jej dve sestry (jednej v Sabinove, druhej v Bardejove) sa mali rozdeliť na polovice všetky posteľné prestieradla (lectisternia). Anne, svojej zástupkyňi (procuratrix), odkázala žltý/plavý plášť, perinu i podlhovastý vankúš. Dcére Juraja (Georg) prokurátora v Bardejove dala jeden kožuch, synovi Mateja Wendicka dala vybavenie (supperlectilia) a dve jutrá (neosiatej) pôdy. Zádušné čítané omše sa mali slúžiť v Kaplnke sv. Štefana kráľa a teda kaplánovi Blažejovi (Blasius) na tento účel dala 12 fl. Do tejto kaplnky na tri oltáre malo ísť ešte 50 lakt'ov bieleho plátna a z neho urobená alba (v Ostrovčanoch). Dve staminy (kus, osnova) súkna sivej farby malo pripadnúť na odev chudobným a podobne aj 100 lakt'ov surového plátna. Lukáš (Luce Scolarius) mal dostať 3 fl., farský kostol ešte 3 fl., Bratstvo Božieho tela malo dostať brunátovú (tmavohnedú, bordovú) tuniku, kožuch bratstvo obuvníkov, po 2 fl. odkázala farskému kostolu v Tolčve a Kapušanoch. Do jej vlastníctva patrila aj sladovňa. V druhom testamente, uzavretom v roku 1521, už pôdu nespomínala a dom určila rozdeliť na dve polovice a odovzdať ich farskému kostolu a bratstvu Božieho tela. Časť odkazov a osôb – dedičov sa modifikovala. Alžbete, dcére svojej sestry, dedikovala zelený plášť, pani Mateja Wendiga (Wendig Mathiasney) perinu, jeden podlhovastý a jeden menší vankúš, samotnému Matejovi Wendigovi určila dve cínové kanvice strednej veľkosti. Pani Apolónii dala dva podlhovasté vankúše. Uršuli, dcére Valentína Molitorisa, dala perinu, podlhovastý vankúš a iný menší vankúš. Cirkvi odkázala veľa majetku, na kostol sv. Štefana, respektíve na vydržiavanie jedného oltáristu sumu 12 fl., na omše k sv. Anne (asi oltáru) dve cínové kanvice a jednu misku, cechu obuvníkov a ich oltáru vo farskom kostole jednu tuniku brunátovej farby, na oltár sv. Kataríny čiernu tuniku, na orgán mal ísť cínový hmiec a jedna miska, kňazovi Jakubovi napríklad perina a plachta a Martinovi spovedníkovi 1 fl.¹⁶⁵ Skutočnosť, že išlo o tú istú Dorotu, dosvedčujú aj daňové registre, ktoré ju evidujú v 1. štvrti mesta (pod menom Cromcatuschinn). V roku 1510 v dani na sv. Michala jej vyrubili 51 den., v roku 1513 na sv. Juraja 85 den. V roku 1526 sa na jej parcele ako daňovník evidoval Matej Wendig.

Ako prevencia pred sporom o dedičstvo sa mohli realizovať aj dohody o usporiadaní majetku. Napríklad v susedných Košiciach sa testamenty, aj s jednotlivými podmienkami, po smrti plnili. Pred i po ich uzatvorení mohlo dôjsť medzi jednotlivými dedičmi k dohodám ohľadom delby majetku. Príkladom je testament Heleny, ženy Lukáša Cromera, ktorému predchádzala dohoda (Concordia) jej vlastnej dcéry Marty z prvého manželstva a jej terajšieho muža, čo nasvedčuje nie najlepším rodinným vzťahom medzi nimi.¹⁶⁶ Uplatňovala sa zásada „raz dedič – navždy dedič“, a teda ustanovenia v testamente boli záväzné a nenapadnuteľné. Sporné stránky nemohli dostať to, čo nebolo v testamente.¹⁶⁷ Napriek tomu sa stalo, že rozhodnutia v spore pre ustanovenia testamentu,¹⁶⁸ boli v niektorých prípadoch aj v neprospech testamentu. V prípade sporu o majetok

¹⁶⁵ Dorota Cromcatus (1505, 1521). ŠA PO, MMP – LL, sign. 719, 1051. ŠA PO, MMP – K, sign. 2675.

¹⁶⁶ AMK, MMK - K, sign. H III/2 pur. 2. (Liber civitatis 1460 – 1643).

¹⁶⁷ Bližšie aj UHRÍN, Dušan: *Súdna kniha mesta Prešov 1424-1509*. Diplomová práca. Prešov: FF PU, 2001, s. 48. Odvoláva na Iványiho a na zápis v mestskej knihe, kde sa spravidla záznamy o delbe majetku či spory o dedičstvo odvolávali na testament. Ide o zápis. č. 292 a zmienku, že ak sa nespokojní pozostalí aj napriek tomu rozhodli súdiť, súdne rozhodnutie bolo jednoznačné – nemohli dostať to, čo nebolo v testamente. Rovnako SZEGHYOVÁ, Blanka: Príspevok k dejinám mestského súdnictva. (Mestská súdna kniha Prešova 1555-1560). In: *Slovenská archivistika*, roč. 33, 1998, č. 1, s. 68.

¹⁶⁸ Bližšie o spore dedičov v kapitole Majetok a vybavenie meštianskej domácnosti. Napríklad už v Corpus iuris civilis sa ustanovovalo, že ak by rodičia svoje deti niekedy bezdôvodne vydedili alebo obišli, deti mohli testament žalovať. Odôvodnením mohlo byť, že rodičia neboli pri zdravom rozume (ale nie duševne chorí), ale nespĺnili svoju povinnosť voči rodine. CIC, 2.

z testamentu rozhodoval aj druhostupňový tavernický súd, ktorý spravidla prihliadal na to, čo bolo v testamente.¹⁶⁹ Ak sa vyskytol spor ohľadom testamentárnej dispozície, ktorá nebola v prospech manželky a detí, tavernický súd zrušil prvostupňové rozhodnutie mestskej rady v Košiciach. Aplikoval ustanovenie právnej zbierky *Iura civilia* o testamentárnom nakladaní s aviticitným majetkom.¹⁷⁰ V Bardejove v sporoch vo veci testamentu rozhodoval odvolací tavernický súd. Napríklad v roku 1486 v spore o zrušenie testamentu Juraja Kala, uznajúc právoplatnosť testamentárnej dispozície.¹⁷¹ Príklad či spor spojený s falšovaním testamentov sa v dostupnom archívnom materiáli nevyskytol.¹⁷²

Záverom možno konštatovať, že prakticky zachované stredoveké testamenty, tak v Prešove ako aj v iných mestách Pentapolitany, mali z diplomatického hľadiska podobnú štruktúru, čo naznačuje používanie formulára. Zachované testamenty v písomnej – listinnej podobe alebo zapísané v mestskej knihe, boli uzatvárané pred radnými pánni, spravidla dvoma až tromi prísaznými, z ktorých bol jeden mestským notárom. Pomer testátorov mužov k ženám bol približne dvaja ku jednej, okrem Prešova, kde sa ich pomer približne zhodoval.¹⁷³ Skladba písomností vykazuje podobnú štruktúru, hoci sa presné poradie jednotlivých formúl nedodržiavalo. Napriek tomu, že sa dodnes zachovalo málo stredovekých testamentov, zistenia z nich odzrkadľujú istý úzus, slúžia k objasneniu dedičského práva, majetkových pomerov mešťanov, zákonitostí a zvyklostí. Zachytávajú reálnu situáciu v živote vtedajšieho človeka, vzťah poručiteľa k dedičom i svojmu majetku.

Summary

Law of inheritance and the medieval testaments of Prešov's townsmen

The study discusses development and a form of townsmen's law of inheritance in Hungary orientated to law of inheritance of Prešov's townsmen on the basis of analysis of the preserved testaments as credible sources containing the real largeness of property and endeavor to assure their descendants and close relatives for the future. It refers to the period of medieval Prešov- in the first half of the 15th century till the year 1526 through an analysis of the testaments in existence, completed by facts from statute-books (*Summa legum Raimundi*, *Ius Tavarnicale*, *Tripartitum*, *Corpus iuris civilis*). The contribution is not focused on the profound diplomatic analysis, but it pays attention to enforcement of the townsmen's law of inheritance in practice. The last wills – testaments are presented not only through their formal and content requisites, but they are presented through their status, number and contemporary appearance. Besides property, descendants, tutors and executives, moreover there are mentioned time of composing a will and time of testator's death, conditions, wishes or alternative bequeathing – treating of property. Material of Prešov is partly compared to the testaments in the towns of Pentapolitana.

(procella@centrum.sk)

kníha, 18. tit. *Corpus iuris civilis* však poznalo aj odvolanie odkazov v tom istom testamente alebo v kodicile, a ktoré bolo účinné. CIC, 2. kníha, 21. tit.

¹⁶⁹ AMK, MMK, č. 789. Kauza Uršule manželky Martina Vogenmeistra z roku 1499.

¹⁷⁰ AMK, MMK, č. 621 (rok 1488). MERTANOVÁ, Štefánia: *Tripartitum* v praxi tavernického súdu (16. - 17. stor.). In: *Slovenská archivistika*, roč. 33, 1998, č. 1, s. 25. O zmene prvostupňového rozhodnutia mestskej rady Košíc v testamentárnom spore k rokom 1488 a 1499 MERTANOVÁ, Štefánia: *Ius tavernicale*. Bratislava : Veda, 1985, s. 64-65.

¹⁷¹ ŠA PO – Pob. Bard., MMB - M, sign. 2474. Bližšie MERTANOVÁ, Štefánia: *Ius tavernicale*. Bratislava : Veda, 1985, s. 63-64.

¹⁷² Napríklad podľa ustanovenia o verejných trestných veciach v *Corpus iuris civilis*, sa uplatňoval *Lex Cornelia* - zákon o falšovaní, nazývaný aj testamentárny zákon. Trest za vedomé a v zlom úmysle zhotovenie nepravého testamentu či inej nepravéj listiny, rovnako za pečatenie (podpísanie, zhotovenie nepravéj pečate) bol pre otrokov trest smrti, pre slobodných doživotné vyhnanstvo na nejaký ostrov. CIC, 4. kníha, tit. 18.

¹⁷³ Napríklad v Prahe bol pomer mužov a žien traja ku jednej, vo Viedni siedmi ku trom. Bližšie KRZENCK, Thomas: *Pražské a vídeňské testamenty pozdního středověku – pokus o komparaci*. In: *Pozdní středověké testamenty v Českých městech: Prameny, metodologie a formy využití*. Ed. Kateřina Jiřová, Eva Doležalová. Praha : SCRIPTORIUM, 2006, s. 89-90.

Vývoj náboženského zloženia obyvateľov Spiša vo svetle štatistik

ZUZANA KRUPOVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Medzi základné demografické charakteristiky obyvateľstva patrí tiež jeho náboženské zloženie. Predchádzajúci režim neprial badaniu v tejto oblasti a preto bola na periférii záujmu historikov. Ponovembrový slobodný vývoj spoločnosti oživil záujem o náboženskú problematiku a dnes sa opäť teší značnej popularite.

Predmetom nášho skúmania sa stalo historické územie Spišskej župy, vo vymedzení podľa stavu z roku 1880. Výber územia bol podmienený viacerými faktormi. Predovšetkým na formovanie náboženských pomerov tu mali vplyv všetky významné historické udalosti, vrátane novodobých. Geograficky predstavuje Spiš hranicu medzi západným a východným kresťanstvom. Pečať výnimočnosti mu dalo pestré národnostné zloženie, ktoré sa originálnym spôsobom premietlo do pomerov náboženských, kde až na určité výnimky Slováci uprednostňovali rímskokatolícke vierovyznanie, spišskí Nemci evanjelické augsburské vierovyznanie, Rusíni gréckokatolícke vierovyznanie a Židia judaizmus.¹

Predkladaná štúdia rekonštruuje na základe dochovaných štatistických prameňov vývoj náboženského zloženia obyvateľov za posledných tristo rokov. Vybratých bolo šesť sčítaní za roky: 1700, 1843, kde ako podklad slúžili cirkevné prehľady. Pri rokoch 1880, 1921, 1950 a 1991, boli použité oficiálne cenzy. Následne sme získali šesť referenčných priereзов, prostredníctvom ktorých sme sa pokúsili vystihnúť vývojové tendencie v náboženskej štruktúre.

Práca je rozdelená do dvoch kapitol. Prvá analyzuje osobitne každý zo skúmaných rokov. Pre naše potreby bolo vypočítané percentuálne zloženie obyvateľov každej obce² podľa štyroch najrozšírenejších náboženstiev³ na území Spiša: rímskokatolíckeho, evanjelického a. v., gréckokatolíckeho a judaizmu. Každé z použitých sčítaní sa vyznačovalo určitými špecifikami, ktoré sú bližšie rozobraté v každej podkapitole.

Druhá kapitola porovnáva vždy dve po sebe chronologicky nasledujúce sčítania. Snaha o čo najexaktnejšie vyjadrenie transformačných tendencií náboženskej štruktúry nás viedla k použitiu koeficientu konvergenzie⁴. Jeho matematická formulácia je nasledovná:

$$c = \frac{\sum_{j=1}^n P_{1j} \cdot P_{2j}}{\sqrt{\sum_{j=1}^n P_{1j}^2} \cdot \sqrt{\sum_{j=1}^n P_{2j}^2}}$$

¹ LESNIAKOVÁ, Z. (dievčenské priezvisko autorky štúdie): *Národnostná a konfesijná štruktúra obyvateľov Spiša*. Diplomová práca. FHPV PU Katedra geografie. Prešov 1997, s. 46 – 48. Taktiež IŠTOK, R. - LESNIAKOVÁ, Z.: *Etnické typy obcí na Spiši v roku 1880*. In: KÓNYA, P. – MATLOVIČ, R. (zost.): *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*. Prešov 1997, s. 187-195.

² Názvy obcí sú uvádzané v súčasnej podobe, taktiež názvy obcí odstúpených Poľsku uvádzame v slovenskej verzii.

³ Súčasťou práce sú rozsiahle tabuľky za každý zo sledovaných rokov, uvádzajúce dobové a súčasné názvy obcí s kompletným prehľadom o počte jednotlivých veriacich a ich percentuálnom zastúpení. Na základe týchto údajov bolo vytvorených 10 grafov a 6 veľkoformátových farebných máp regiónu. Bližšie pozri In: LESNIAKOVÁ, Z.: *Religiózná štruktúra obyvateľov Spiša*. Rigorózná práca. FHPV PU Katedra geografie. Prešov 1999, 50 s. + príl.

⁴ MATLOVIČ, R.: *Transformácia religióznej štruktúry obyvateľstva okresu Vranov nad Topľou v 20. storočí vo svetle koeficientu konvergenzie*. In: KÓNYA, P. – MATLOVIČ, R. (zost.): c. d., s. 172.

Kde P_{1j} je % podiel náboženského vyznania j na začiatku sledovaného obdobia a P_{2j} je % podiel náboženského vyznania na konci sledovaného obdobia. Koefficient nadobúda hodnoty v intervale $<0,1>$. Čím viac sa koefficient blíži k 0, tým väčšie zmeny nastali v náboženskej štruktúre obyvateľstva, naopak, čím je bližšie k 1, tým je miera zmeny nižšia. V prípade, že sa $c = 1$, nenastali v sledovanej štruktúre žiadne zmeny. Do konvergenčnej analýzy boli zaradené všetky obce, pokiaľ sa vyskytovali v dvoch po sebe nasledujúcich sčítaniach.

Tabuľka č. 1 : Celkový prehľad počtu obyvateľov Spiša podľa vierovyznaní

Vierovyznanie	v r. 1700	v %	v r. 1843	v %	v r. 1880	v %	v r. 1921	v %	v r. 1950	v %	v r. 1991	v %
Rímski katolíci	22 626	36,8	117 168	62,6	110 810	64,1	111 381	67,8	149 358	80,9	216 219	67,1
Grécki katolíci	3 779	6,1	26 047	13,9	22 506	13	18 130	11	20 053	10,9	17 108	5,3
Evanjelici a. v.	34 836	56,7	41 760	22,3	33 101	19,1	25 020	15,2	13 443	7,3	10 218	3,2
Izraeliti	-	-	2 235	1,2	5 941	3,4	7 308	4,4	288	0,2	-	-
Iní	246	0,4	4	0	523	0,3	2 558	1,6	1 465	0,8	54 514	16,9
Bez vyznania	-	-	-	-	-	-	-	-	124	0,1	23 956	7,4
Spolu	61 487	100	187 214	100	172 881	100	164 397	100	184 731	100	322 015	100

VÝVOJ NÁBOŽENSKÉHO ZLOŽENIA OBYVATEĽOV SPIŠA 1700 - 1991

Náboženské zloženie obyvateľov Spiša v roku 1700

Základným prameňom pre analýzu náboženskej štruktúry obyvateľov Spiša v roku 1700 bola kanonická vizitácia spišského prepošta Jána Sigraya⁵, sekundárne spracovaná a vy publikovaná v diele spišského historika Jozefa Hradzského.⁶ Ide o najstaršiu takmer kompletne dochovanú vizitáciu, ktorá pokrývala územie skoro celého Spiša, čím vyhovovala zámerom našej práce. Sigrayova vizitácia sledovala náboženskú príslušnosť obyvateľstva podľa troch vierovyznaní: rímskokatolíckeho, gréckokatolíckeho a evanjelického a. v. Vizitácia nevidovala izraelitov, hoci podľa viacerých indícií v tomto období na Spiši už žili.⁷

V sledovanom období sa spišské prepošstvo teritoriálne delilo na:

- I. Farnosť svätého Martina
- II. Farnosti miest Levoče a Kežmarku
- III. Bratstvá – fraternitas, dekanáty, alebo dištrikty:

⁵ Visitatio ecclesiarum Scepusiensium facta per Joannem Sigray praepositum anno 1700 et per fundem existentem in exilio redacta in meliorem Oppaviae ad. Spiritum 1709. Rukopis je v primášskom archíve v Ostrihome, Fasc. II, lib. 12. In: VARSÍK, B.: *Osídlenie Košickej kotliny III*. Bratislava 1977, s. 202.

⁶ HRADZSKÝ, J.: *Addimenta ad Initia progressus ac praesens status capituli ad sanctum Martinum e. c. de monte Scepusio...* Spišské Podhradie 1903 – 04.

⁷ BĀRKĀNY, E. – DOJČ, Ľ.: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava 1991, s. 317, 328.

1. Bratstvo 13. kráľovských miest
2. Bratstvo banských miest
3. Bratstvo – dekanát dolného toku rieky Hornád
4. Bratstvo – dekanát horného toku rieky Hornád
5. Bratstvo – dekanát dolného toku rieky Poprad
6. Bratstvo – dekanát horného toku rieky Poprad
7. Dunajecký dištrikt
8. Ľubovniansky dištrikt⁸
9. Bratstvo farností gréckokatolíckeho rítu⁹

Podľa vizitácie prepošta Sigraya, žilo v roku 1700 na Spiši 61 487 obyvateľov v 179 obciach.¹⁰ Piatimi najväčšími mestami boli: 1. Spišská Nová Ves 5300, 2. Levoča 3910, 3. Kežmarok 2819, 4. Spišské Podhradie 2084 a 5. Ľubica 2047 obyvateľov. V sídelnej štruktúre Spiša dominovali vidiecke sídla s počtom obyvateľov od 200 do 800, ich počet bol 65.

Evanjelici a. v.: V roku 1700 boli na Spiši dominantnou konfesiou. Z celkového počtu obyvateľov tvorili 56,7% teda 34 836 osôb. Prevládali na celom území s výnimkou Zamaguria, stredného Spiša a podhorských oblastí obývaných Rusínmi. Pri hlbšej analýze možno konštatovať viazanosť evanjelikov a. v. na sídla mestského charakteru. Evanjelickí veriaci dominovali vo všetkých spišských mestách okrem Spišského Podhradia a Spišskej Starej Vsi. Z 20 sídiel, kde bol ich podiel viac ako 90 %, bolo 14 miest a mestečiek: Poprad 99,7 %, Nálepko 99,5 %, Stráže pod Tatrami 99 %, Vrbov 97,9 %, Ľubica 97,7 %, Ruskinovce 97,7 %, Veľká 96,7 %, Mníšek nad Hnilcom 97,3 %, Švedlár 96,9 %, Spišská Nová Ves 94,3 %, Tvarožná 93,5 %, Spišská Belá 92,3 %, Spišská Sobota 91,1 %, Matejovce pri Poprade 90,2 % a len 6 vidieckych sídiel: Nová Lesná 97,7 %, Veľký Slavkov 96,1 %, Podhorany 95,7 %, Mlynica 92,4 %, Gerlachov 92 % a Žakovce 90,6 %. Faktorom vplývajúcim na koncentráciu evanjelikov v mestách bolo aj národnostné zloženie. Spišské mestá boli už od stredoveku obývané prevažne nemeckým obyvateľstvom, ktoré od reformných čias výrazne uprednostňovalo evanjelické augsburské vyznanie pred inými náboženstvami. Prevalu nad ostatnými konfesiami mali evanjelici a. v. ešte v ďalších 44 obciach Spiša.

Rímskokatolíci: Ich podiel na celkovom počte obyvateľov predstavoval 36,8 % teda 22 626 osôb. Obývali zväčša vidiecke sídla. Z hľadiska priestorovej koncentrácie vytvárali dva väčšie izolované ostrovy: 1. Stredný Spiš – nachádzalo sa tu 21 rýdzo rímskokatolíckych obcí: Baldovce, Bijacovce, Buglovce, Dúbrava, Harakovce, Hincovce, Jánovce, Katúň, Klčov, Korytné, Letanovce, Lúčka, Nemešany, Olšavka, Ordzovany, Poľanovce, Pongrácovce, Spišské Tomášovce, Studenec, Vítkovce, Žehra, ďalších 8 obcí malo podiel rímskokatolíkov viac ako 90 %. Skutočnosť, že šlo prevažne o poddanské obce Spišskej Kapituly a Spišského hradu, ktorého vtedajší majitelia Csákyovci podporovali rekatolizáciu¹¹, sa premietla do vyznania ich obyvateľov.

2. Zamagurie – stopercentný podiel rímskokatolíkov tu malo 18 obcí: Haligovce, Jezersko, Jurgov, Kacvín, Krempachy, Lechnica, Matiašovce, Nedeca, Nižné Lapše, Nová Belá, Reľov,

⁸ Tvorilo ho šesť farností s filiálkami: Podolíneč, Hniezdne, Ružbachy, Stará Ľubovňa, Nová Ľubovňa a Chmeľnica. Keďže v rokoch 1616 – 1786 ho bez súhlasu spišského prepošta spravoval biskup krakovský a posledný rok 1787 biskup tamovský, nemáme k dispozícii údaje o náboženskom zložení. In: ZUBKO, P. – ŠVARNÝ, M.: *Spišskí biskupi*. Spišská Kapitula 1996, s. 19.

⁹ Gréckokatolícke farnosti na Spiši v rokoch 1651-1787 spravovala Spišská Kapitula. V roku 1787 boli odovzdané do správy Mukačevskej eparchie. In: ŠTURÁK, P.: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Prešov 1999, s. 23.

¹⁰ Celkový počet obyvateľov bol pravdepodobne vyšší, čo by sa následne premietlo aj do počtov jednotlivých vierovyznaní a ich percentuálneho zastúpenia. V porovnaní s rokom 1843 chýbajú údaje za viac ako 50 obcí, vrátane obcí Ľubovnianskeho dištriktu. Údaje o náboženskom zložení sú za niektoré obce, farnosti s filiálkami, interpretované v číselne zlúčenej podobe: Abrahámovce – Píkovce, Gánovce – Hozelec – Hôrka, Haligovce – Reľov, Jaklovce – Margecany – Veľký Folkmár, Kluknava – Richnava, Kojšov – Žakarovce, Šuňava – Štôla, Slatvina – Vojkovce, Uloža – Závada, Veľká a Malá Franková. Pozn. autora.

¹¹ VENCKO, J.: *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie 1941, s. 362.

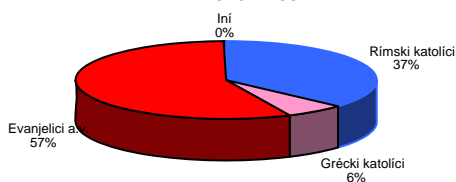
Spišské Hanušovce, Veľká a Malá Franková, Veľká Lesná, Vyšné Lapše, Zálesie a Ždiar. Po zmene majiteľa červenklaštorského panstva a konvertovaní majiteľov nedeckého panstva Štefana a Ondreja Paločayovcov bola rekatolizácia Zamaguria okolo roku 1640¹² zväčša ukončená. Za tretiu oblasť výskytu rímskokatolíkov možno pokladať Ľubovniansky dištrikt, vzhľadom na rekatolizačnú politiku spišských starostov Ľubomirských, ako aj pôsobenie nimi usadených piaristov v Podolínci.¹³

V tomto období boli na Spiši len dve mestečká s dominantným postavením katolíkov: Spišská Stará Ves 100 % a Spišské Podhradie 60,1 %. V ostatných spišských mestách tvorili len viac alebo menej početné zoskupenia: Spišské Vlchy 37,4 %, Krompachy 33,3 %, Smolník 25,4%, Kežmarok 23 %, Gelnica 15,8 %, Matejovce pri Poprade 9,8 %, Levoča 7,9 %, Spišská Belá 7,7 %, Tvarožná 6,5 %...

Gréckokatolíci: V roku 1700 tvorili tretiu najpočetnejšiu konfesiu so 6,1 % podielom, čo absolútne predstavovalo 3779 veriacich. Teritoriálne rozmiestnenie gréckokatolíkov bolo podmienené viacerými špecifikami, vyplývajúcimi z ich spôsobu života a hospodárenia. Ako nositelia valašskej kolonizácie na prelome 14. a 15. storočia osídľovali odľahlé horské oblasti,¹⁴ prípadne dosídľovali staršie spustnuté sídla v Levočských vrchoch, Spišskej Magure a Volovských vrchoch. Ako výrazne gréckokatolíckych vystupovalo 9 obcí s podielom do 97 %: Helcmanovce, Nižné Repaše, Osturňa, Stotince, Stráňany, Veľký Lipník, Zálesie, Oľšavica, Slovinky. Zastúpení boli ešte v ďalších 13 obciach, ich podiely však nepresahovali 50 %. Relatívne nízke bolo ich zastúpenie v mestách: Spišské Vlchy 6 %, Levoča 2,6 %, Mníšek nad Hnilcom 1,8 %, Spišské Podhradie 0,6 %.

Iní: Iné náboženstvo, okrem už spomínaných uviedlo 246 osôb, čo predstavuje 0,4 % všetkého obyvateľstva. Šlo o veriacej evanjelického helvétskeho vyznania – kalvínov, na Spiši skoncentrovaných v 3 obciach. Prezentované údaje sú len za 2 obce: Chrasť nad Hornádom 65,2 % a Poráč, kde tvorili 51 % obyvateľov, pretože v Markušovciach boli evanjelici helvétskeho vyznania pri kanonickej vizitácii číselne zlúčení do jedného údaju (220 osôb) s evanjelikmi augsburského vyznania. Výskyt evanjelikov helvétskeho vyznania v tomto priestore súvisel so šľachtickou rodinou Mariássy, ktorí nad nimi držali silnú ochrannú ruku.

Graf č. 1: Religiózná štruktúra obyvateľov Spiša v roku 1700

Náboženské zloženie obyvateľov Spiša v roku 1843

Pri spracovávaní údajov za rok 1843 sme opätovne vychádzali z cirkevných prameňov. Ako podklad nám slúžili kanonické vizitácie spracované v schématicizmoch Spišskej¹⁵ a Rožňavskej diecézy.¹⁶ Jednotlivé farnosti boli zaradené do cirkevných dištriktov. Na území Spišskej diecézy sa nachádzalo 7 cirkevných dištriktov a jeden archidiakonát:

¹² PAVLÍK, E.: *Reformácia a protireformácia v Spišskej Magure*. In: CHALUPECKÝ, I. (zost.): *Z minulosti Spiša XII / 2004*. Ročenka SDS, s. 41-58.

¹³ MARCINOWSKA, M.: *Ľubomirscy, starostowie sudeccy i spisy*. Nowy Sacs 1998, s. 27. Taktiež HAVRAN, J.: *Dejiny piaristického kolégia v Podolínci*. In: KOLLÁR, P. (zost.): *Návrat k prameňom*. Prievidza 1992, s. 52 a n.

¹⁴ BENKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice 1985, s. 174.

¹⁵ *Schematismus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Scepusiensis Pro Anno 1843*.

¹⁶ *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Rosniaviensis Pro Anno 1843*, s. 106-113.

1. Archidiakonát Spišskej Kapitulky
2. Vlašský dištrikt
3. Levočský dištrikt
4. Štiavnický dištrikt
5. Dištrikt Veľká
6. Kežmarský dištrikt
7. Dunajecký dištrikt
8. Ľubovniansky dištrikt

Dolný Spiš tvoril od roku 1776 v rámci novovzniknutej Rožňavskej diecézy samostatný Spišský dištrikt s 9 farnosťami: Gelnica, Jaklovce¹⁷, Krompachy, Mníšek nad Hnilcom, Švedlár, Smolník¹⁸, Smolnícka Huta, Nálepko¹⁹ a Žakarovce. Schématicizmy sledovali príslušnosť veriacich k štyrom konfesiam: rímskokatolíckej, evanjelickej a. v., gréckokatolíckej a izraelitskej. Na území Rožňavskej diecézy pribudlo aj evanjelické helvétske vierovyznanie. Cirkevné prehľady uvádzali počty veriacich podľa jednotlivých farností s filiálkami.²⁰

V roku 1843 žilo na Spiši 187 214 obyvateľov v dvestotridsiatich obciach. Päťicu najväčších miest reprezentovali: 1. Levoča 5864, 2. Gelnica 5539, 3. Spišská Nová Ves 5275, 4. Smolník 4735 a 5. Kežmarok 4175 obyvateľov. Najpočetnejšiu skupinu tvorili sídla od 400 do 1000 obyvateľov, patrilo tam 91 obcí.

Rímskokatolíci: V porovnaní s rokom 1700 sa stali rímskokatolíci dominantnou konfesiou so 62,6 %. Z 230 obcí na Spiši mali prevahu v 163, z toho absolútne katolíckych bolo 34 obcí. Kontinuita rímskokatolíckeho osídlenia bola narušená v centrálnej časti Popradskej kotliny s predĺžením na juhozápad a juhovýchod od mesta Poprad, výskytom evanjelických obcí a v podhorských oblastiach výskytom gréckokatolíckych obcí. Najväčšie koncentrácie vytvárali naďalej na strednom Spiši – 21 obcí so 100 % podielom, na Zamagurí, v okolí Starej Ľubovne, hornom toku Hornádu a čiastočne v Hnilcekej doline. Oproti roku 1700 k Spišskej Kapitulke 97 % a Spišskej Starej Vsi 90 % pribudlo ďalších 12 miest: Podolíneec 98,3 %, Hniezdne 98,2 %, Stará Ľubovňa 96,4 %, Smolník 93,1 %, Prakovce 83,6 %, Spišské Podhradie 75,2 %, Spišské Vlchy 74,8 %, Krompachy 73,1 %, Spišská Nová Ves 68,7 %, Levoča 66,5 %, Dvorce 62,7 % a Gelnica 51,3 %.

Evanjelici a. v.: V roku 1843 tvorili druhú najpočetnejšiu konfesiou. Oproti roku 1700 ich relatívny podiel poklesol o viac ako polovicu z 56,7 % na 22,6 %. Hlavným sídelným priestorom evanjelikov a. v. zostala Popradská kotlina v rozmedzí medzi mestami Poprad a Podolíneec, ktorý, už bol katolícky. Ako výrazne evanjelické tu vystupovali obce: Podhorany 97,3 %, Holumnica 95,5 %, Veľký Slavkov 91,4 %, Matejovce pri Poprade 90 %, Veľká 85,1 %, Tvarožná 84,4 %, Lomnička 83,5 %, Nová Lesná 83,4 %, Stráne pod Tatrami 82,7 %, Mlynica 81,5 %. K tejto oblasti sa smerom na západ pripájala ďalšia, šlo o juhovýchodné úpätie Tatier s 5 obcami: Batizovce 93,1 %, Gerlachov 92,2 %, Štola 91,1 %, Mengusovce 88,1 % a Lučivná 82 %. Smerom na východ od mesta Poprad, žili evanjelici v Švábovcich 77,4 %, Hozelci 75,2 %, Filiciach 59,8 % a Gánovciach 52,7 %. V rámci Hnilcekej doliny to boli obce Nálepko 82,6 %, Mníšek nad Hnilcom 62,3 % a Švedlár 60,4 %. Dve evanjelické obce sa nachádzali na hraniciach s Poľskom: Červený Kláštor 65,6 % a Majere 55,7 %. Šlo o potomkov nemeckých prisťahovalcov z Würtemberska, ktorí

¹⁷ Okrem obyvateľov Rollovej Huty a usadlostí Bystré a Pod Brankami. Historicky patrili do Šariša.

¹⁸ Okrem obce Úhomá, historicky patrila do Gemera.

¹⁹ Okrem obce Henclová, historicky patrila do Gemera.

²⁰ Problém pri našej práci predstavovali veľmi detailne rozobraté filiálne obce, kde okrem nich figurovali rôzne samoty a usadlosti: mlyny, horáme, pily, hostince... bez bližšieho určenia príslušnosti obyvateľov týchto objektov k jednotlivým obciam. Len malú časť objektov sa podarilo identifikovať podľa máp a chotárných názvov. Zvyšok bol v rámci farností k jednotlivým obciam priradený náhodne, čím mohli dôjsť k deformácii kvantitatívnej i kvalitatívnej charakteristiky niektorých obcí. Pozn. autora.

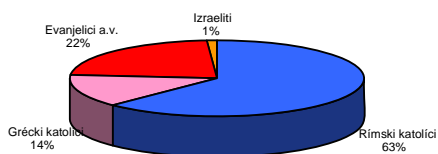
v rokoch 1786-1787 z podnetu cisára Jozefa II. osídlili opustené majere zrušeného červenokláštorského panstva.²¹ Mimo uvedených oblastí žili výraznejšie evanjelické menšiny najmä v mestách stredného Spiša: Dvorce 37,3 %, Levoča 32,8 %, Spišská Nová Ves 30,9 %, Spišské Vlachy 24,9 %, Krompachy 24,8 % a Spišské Podhradie 24,4 %.

Gréckokatolíci: V sledovanom období žili v 98 spišských obciach, vrátane miest. Ich počet oproti roku 1700 vzrástol z 3779 na 26 047 osôb (13,9 %), teda takmer sedemnásobne. Došlo tu k určitému skresleniu, pretože v roku 1700 nebol do kanonickej vizitácie zahnutý Ľubovniansky dištrikt²², kde sa nachádzalo 6 gréckokatolíckych obcí. Druhým dôvodom prudkého nárastu mohol byť priaznivý populačný vývoj gréckokatolíkov. Z priestorového hľadiska boli gréckokatolíci najviac rozšírení tradične v podhorských a horských oblastiach, kde vytvárali početné, nábožensky takmer homogénne komunity.²³ Najvyššie percentuálne podiely mali v obciach: Straňany 99,5 %, Závadka 97,6 %, Jarabina 97 %, Torysky 96,9 %, Nižné Repaše 95,9 %, Poráč 95,7 %, Kojšov 95,5 %, Litmanová 94,7 %, Kamienka 94,5 %, Osturňa 94 %, Podproč 92,5 %, Jakubany 92,2 %, Veľký Lipník 92,2 %, Olšavica 92 %, Helcmanovce 91,8 % a Sulín 90,7 %. Naďalej pretrvávalo veľmi nízke zastúpenie gréckokatolíkov v mestách, prítomní boli v 15, ale viac ako 1 % mali len v Starej Ľubovni 2,7 %, Hniezdom 1,5 %, Krompachoch 1,3 % a Podolínci 1,3 %.

Izraeliti: Vystupovali v náboženskom zložení obyvateľov Spiša ako nový element. Ich prílev do Uhorska, najmä z územia poľskej Haliče, súvisel s tolerančným patentom Jozefa II.²⁴ Z celkového počtu predstavovali len 1,2 % obyvateľov, teda 2235 veriacich. Žili rozptýlene na celom území Spiša, prevažne na vidieku, čo súviselo s diskriminačnými zákonmi neumožňujúcimi usadzovať sa Židom v mestách. Zákom uhorskej vlády z roku 1840, toto rozhodnutie prestalo platiť, s výnimkou banských miest.²⁵ Prvými mestami, ktoré prijali Židov na Spiši boli: Spišská Stará Ves 9,7 %, Krompachy 0,8 %, Hniezdne 0,3 %, Lubica 0,2 % a Kežmarok 1 osoba.

Ini: V roku 1843 žili podľa cirkevných prehľadov na Spiši len 4 osoby s iným ako doteraz uvedeným vierovyznaním. Jednalo sa o evanjelikov helvétskeho vyznania – kalvínov, žijúcich v Nálepckove, 3 osoby a v Krompachoch, 1 osoba.

Graf č. 2: Religiózna štruktúra obyvateľov Spiša v roku 1843

Náboženské zloženie obyvateľov Spiša v roku 1880

Východným prameňom pre analýzu náboženských pomerov v roku 1880 bolo prvé celouhorské sčítanie obyvateľov. Výsledky cenzu vypublikoval v roku 1882 Ústredný uhorský kráľovský úrad so sídlom v Budapešti.²⁶

²¹ PAVLÍK, E.: *Poľské vplyvy a Spišská Magura*. In: KRÁL, K. (red.): *Vlastivedný zborník Spiš II*. Košice 1968, s. 114.

²² Pozri pozn. č. 8.

²³ Pre názornosť uvádzame počty gréckokatolíkov, nie všetkých obyvateľov, v 5 najväčších gréckokatolíckych obciach: Jakubany 2799 (Stará Ľubovňa mala v tom čase len 2333 všetkých obyvateľov), Kamienka 2348, Slovinky 1734, Osturňa 1862 a Torysky 1640. pozn. autora.

²⁴ BREZÁK, J.: *Prehľad vývoja náboženskej príslušnosti obyvateľov Slovenska vo svetle štatistických čísel*. Bratislava 1996, s. 21.

²⁵ SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava 2000, str. 54.

²⁶ *A magyar Korona országaiban az 1881. Év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*. Budapest 1882, s. 263-269.

Sčítanie sledovalo popri náboženskom zložení skladbu obyvateľov podľa materinskej reči, so zameraním na 6 hlavných jazykov, používaných v Uhorsku²⁷, čo nám umožnilo pri istých nedostatkoch urobiť si obraz o národnostnom zložení a konfrontovať ho s náboženským zložením.²⁸

V roku 1880 bola Spišská župa rozdelená do 6 okresov:

1. Banský okres
2. Levočský okres
3. Hornádsky okres
4. Tatranský okres
5. Popradský okres
6. Magurský okres

Medzi päť najväčších miest patrili: 1. Spišská Nová Ves 7521, 2. Levoča 6603, 3. Kežmarok 4475, 4. Gelnica 4353 a 5. Spišské Podhradie 3256 obyvateľov. Kvantitatívne najpočetnejšiu skupinu tvorili sídla s počtom od 500 do 1000 obyvateľov, bolo ich 73.

Podľa výsledkov sčítania žilo na území Spišskej župy v roku 1880 v 223 obciach²⁹ spolu 172 881 obyvateľov.

Rímskokatolíci: V roku 1880 sa k rímskokatolíckemu vierovyznaniu hlásili takmer dve tretiny obyvateľov Spišskej župy 64,1 %, spolu 110 810 osôb. Oproti predchádzajúcemu sčítaniu je to len nepatrný nárast o 1,5 %. Pri porovnaní absolútneho počtu zaznamenávame dokonca úbytok o 6358 osôb. Tento negatívny vývoj mohol byť sčasti ovplyvnený chýbajúcimi údajmi o počte vojenských osôb, ktoré sčítanie v roku 1880³⁰ neuvádzalo. Hlavné príčiny treba hľadať v zlých hospodárskych pomeroch a silnejúcej maďarizácii, ktoré nútili obyvateľov emigrovať do zámoria.³¹ Rímskokatolíci mali prevahu v 161 obciach. Koncentrovaní boli v dvoch výrazných oblastiach. Prvú predstavoval naďalej stredný Spiš – Hornádska kotlina s priľahlými svahmi Levočských vrchov, Braniska a dolný tok Hnilca. Druhú reprezentovalo územie za Spišskou Magurou, v predĺžení na východ pozdĺž dolného toku Popradu. K týmto dvom hlavným oblastiam sa pripájali niektoré nemecké: Smolník 91,6 %, Smolnícka Huta 88,2 % a slovenské obce: Tichá Voda 98,1 %, Stratená 90,9 % v Hnileckej doline, slovenské obce západne od Popradu: Vyšná Šuňava 98,4 % a Nižná Šuňava 98,9 % a v údolí Bielej: Lendak 98,5 % a Ždiar 99,4 %. Sedem obcí malo výlučne rímskokatolíckych obyvateľov: Armutovce, Kurimany, Lieskovany, Malá Franková, Slatvina, Solisko, Vojkovce a len 20 obcí malo podiel rímskokatolíkov nižší ako 10 %. Vysoké percento rímskokatolíkov si udržiavali mestečká na severe: Podolínec 94,2 %, Hniezdne 92 %, Stará Ľubovňa 86,2 %. Taktiež je evidentný pozvoľný nárast rímskokatolíkov v evanjelických mestečkách Popradskej a Hornádskej kotliny.

Evanjelici a. v.: Mali prevahu v 33 obciach Spišskej župy a tvorili 19,2 % jej obyvateľov, teda 33 101 osôb. V porovnaní s rokom 1843 je to absolútny (41 760 osôb) i relatívny (22,3 %) pokles. Spišskí Nemci zaoberajúci sa v tom čase hlavne remeslom a obchodom, v dôsledku hospodárskej stagnácie dávali svoje deti na štúdiá a tie sa spravdila na Spiš už nevrátili. Usadzovali sa v Budapešti, alebo v iných maďarských mestách.³² Na početnosť evanjelikov a. v. vplýval tiež

²⁷ ŽUDEL, J.: *Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska roku 1880*. In: Geografický časopis, 45, 1993, 1, s. 3-18.

²⁸ LESNIAKOVÁ, Z.: c. d., Diplomová práca, s. 46-48.

²⁹ Počet obcí sa v porovnaní s rokom 1843 znížil o 7. Päť bolo zlúčených v polovici 19. storočia: Čepanovce s Markušovcami, Hodkovce so Žehrou, Končany s Roškovcami, Mečedelovce so Spišským Štvrtkom, Trstáňany s Hincovcami, Vyšné a Nižné Slovinky boli zlúčené do Sloviniek. Havrania dolina, neskôr zlúčená s okolitými osadami a premenovaná na Mlyny, patrila administratívne k Spišskej Novej Vsi. Obec Majerka vystupovala v rokoch 1869-1890 ako miestna časť Ľubice, Hnilec patrila do Rožňavského okresu. In: MAJTÁN, M.: *Názvy obcí na Slovensku za posledných 200 rokov*. Bratislava 1972. Taktiež *Retrospektívny lexikon obcí ČSSR 1850-1970*. Praha 1978.

³⁰ ŽUDEL, J.: c. d., s. 7.

³¹ Údaje zo 70. rokov 19. stor. hovoria o 22 000 vysťahovalcoch zo Spiša. MÉSÁROŠ, J.: *Vystahovalectvo a iné činitele populačného vývinu*. In: CAMEL, S. (red.): *Dejiny Slovenska III.*, Bratislava 1992, s. 481.

³² CHALUPECKÝ, I.: *Dejiny Levoče II.*, Košice 1975, s. 73.

nízky prirodzený prírastok. Už v tomto období preferovali model menejdetnej rodiny Najrozsiahljšou kompaktnou oblasťou výskytu evanjelikov a. v. naďalej zostávala Popradská kotlina a príľahlé južné svahy Tatier. Menší izolovaný ostrov evanjelikov sa rozprestieral v údolí Hnilca: Švedlár 65,6 %, Mníšek nad Hnilcom 65,5 %, Nálepko 61,1 %, takmer polovicu tvorili v Gelnici 47,2 %. Jedinou obcou, ležiacou mimo spomenutých oblastí, s relatívnu prevahou evanjelikov a. v., vzhľadom k ostatným religiám, boli Majere 46,7 % na Zamagurí. Najvyššie zastúpenie evanjelikov a. v. bolo v Gerlachove 92,8 %, Podhoranoch 92,5 %, Vyšnom Slavkove 87,1 % a Štôle 85,9 %. Pomere početné evanjelické menšiny sa nachádzali v mestách stredného Spiša. Celkovo vo všetkých spišských mestách a mestečkách Spiša došlo z horeuvedených dôvodov, k poklesu evanjelikov a. v. Najväčší prepád zaznamenal Kežmarok, pokles o 22,1 %, Spišská Belá o 16,7 %, Poprad o 14,5 %, Levoča o 14,4 %, Ľubica o 13 %, Veľká o 10,3 %...

Gréckokatolíci: Na obyvateľstve Spišskej župy sa podieľali 13 %, teda 22 506 osôb. Aj táto reliquia v porovnaní s rokom 1843 vykázala regresívny vývoj, nie však až taký výrazný ako u evanjelikov a. v. Gréckokatolíci si podobne ako Slováci – katolíci, udržiavali vysokú pôrodnosť. Hlavné príčiny regresu treba hľadať vo vysťahovalectve³³ do záhoria, keďže prírodné podmienky, vyplývajúce z polohy gréckokatolíckych obcí, limitovali možnosti obživy obyvateľov. Druhým faktorom vplývajúcim na znižovanie počtu gréckokatolíkov mohla byť ich migrácia do spišských i ostatných miest krajiny, a následná asimilácia s ostatným, najmä slovenským obyvateľstvom. Potvrzuje to mierny nárast gréckokatolíkov oproti roku 1843 v spišských mestečkách: Stará Ľubovňa 3,9 %, Ľubica 3,8 %, Podolíne 3,6 %. Gréckokatolíci naďalej dominovali v horských sídlach vidieckeho charakteru. Tie sa rozprestierali v Levočských vrchoch: Oľšavica 95 %, Jakubany 93,9 %, Stotince 93,8 %, Torysky 92,4 %, Nižné Repaše 92 %, Podproč 88,8 %), vo Volovských vrchoch: Kojšov 98,6 %, Závadka 98,2 %, Poráč 97 %, Vyšné Slovincy 94,7 %, Helcmanovce 90,9 %, Nižné Slovincy 85,5 %, v Spišskej Magure: Stráňany 98,1 %, Osturňa 92,7 %, Veľký Lipník 89,7 %, v Ľubovnianskej vrchovine: Sulín 98,2 %, Kremná 97,4 %, Litmanová 93,8 %, Jarabina 93,1 %, Hraničné 59,9 % a v Spišskošarišskom medzihorí: Kamienska 94,4 %.

Izraeliti: Tvorili v roku 1880 3,4 % obyvateľov Spišskej župy, čo absolútne predstavovalo 5937 veriacich. Naďalej žili rozptýlene na celom území Spiša, prevažne na vidieku, kde vytvárali väčšie či menšie zoskupenia. Nad 10 % mali obce Huncovce 27,2 %, Machalovce 21,8 %, Levočkovce 12,1 %, Červený Kláštor 11,9 %, Abrahámovce 10,9 %. V porovnaní s rokom 1843 je zreteľný presun izraelitov do miest, čo súviselo so zákonným článkom 17/ 1867 uhorského snemu, ktorý priznal Židom úplnú rovnoprávnosť s ostatnými občanmi štátu.³⁴ Najvyššie podiely izraelitov mali mestá Spišská Stará Ves 19 % a Kežmarok 12,1 %.

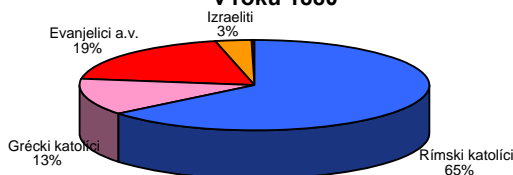
Iní: Iné vierovyznanie uviedlo v roku 1880 na Spiši 523 osôb, čo predstavuje 0,3 % obyvateľov. Väčšinou šlo o evanjelikov helvétskeho vyznania – kalvínov, sústredených v mestách a nepatnom počte aj na vidieku, spolu to bolo 413 veriacich (údaje za rok 1843 evidujú len 4 kalvínov). Najviac ich žilo v Spišskej Novej Vsi 136, Kežmarku 84 a Levoči 44. Nárast kalvínov možno dať do súvisu s postupujúcou maďarizáciou, v dôsledku ktorej prichádzalo na Spiš stále viac maďarskej inteligencie: úradníkov, učiteľov, profesorov, lekárov, právnikov...³⁵ Časť z nich sa hlásila k evanjelickému helvétskemu vyznaniu. Len nevýrazne bolo na Spiši zastúpené aj pravoslávie, spolu 71 veriacich (Levoča 32, Markušovce 10, Spišský Hrhov 9).

³³ Pozri poznámka č. 31.

³⁴ BREZÁK, J.: c. d., s. 19.

³⁵ CHALUPECKÝ, I.: *Dejiny Levoče II.*, Košice 1975, s. 73.

Graf č. 3: Religiózná štruktúra obyvateľov Spiša v roku 1880

Náboženské zloženie obyvateľov Spiša v roku 1921

V podmienkach novovzniknutej Československej republiky prebehlo prvé sčítanie obyvateľstva v roku 1921. Jeho výsledky boli zverejnené až v roku 1927.³⁶ Hoci Spišská župa oficiálne zanikla až 31. decembra 1922, prehľady boli spracované už podľa novej administratívnej reformy.³⁷ Severný a stredný Spiš sa stal súčasťou Podtatranskej veľžupy so sídlom v Liptovskom Mikuláši s okresmi:

1. Kežmarok
2. Levoča
3. Poprad
4. Spišská Nová Ves³⁸
5. Spišská Stará Ves
6. Stará Ľubovňa³⁹

Tri spišské obce Imrichovce, Štefanovce a Stratená boli začlenené do Rožňavského okresu, patriaceho tiež do Podtatranskej veľžupy. Dolný Spiš, reprezentovaný okresom Gelnica⁴⁰, bol včlenený do Košickej veľžupy. Oproti roku 1880 došlo k ďalšiemu zníženiu počtu obcí z 223 na 202 v dôsledku odstúpenia časti severného Spiša Poľsku⁴¹ a ďalšieho zlučovania obcí.⁴²

Prvé tri miesta z pozície veľkosti miest zostali nezmenené: 1. Spišská Nová Ves 10 955, 2. Levoča 7477, 3. Kežmarok 6466 nasledovali 4. Krompachy 5635 a 5. Gelnica 3737 obyvateľov. V sledovanom období žila väčšina obyvateľov v sídlach s počtom od 400 do 1000 obyvateľov, bolo ich 79. Na celom území historického Spiša žilo v roku 1921 spolu 164 397 obyvateľov.⁴³

Rímskokatolíci: Aj v roku 1921 zotrvali na pozícii dominantnej konfesie s celkovým počtom 111 381 osôb a relatívnym podielom 67,8 %, čo predstavovalo oproti minulému sčítaniu nárast o 3,7 %. Absolútny nárast bol veľmi malý, len 571 osôb. Pod tento stav sa podpísali roky 1. svetovej

³⁶ *Štatistický lexikon obcí na Slovensku*. Státní úrad statistický. Praha 1927, s. 102-124.

³⁷ ŽUDEĽ, J.: *Administratívne zriadenie od najstarších čias do roku 1969*. In: PLESNÍK, P.: *Malá slovenská vlastiveda*. Bratislava 1989, s. 278.

³⁸ Pozri pozn. č. 19.

³⁹ Presnejšie jeho západná časť v severojužnej línii, vymedzenej obcami Veľký Sulín, Chmeľnica, Jakubany patriacimi do Spiša. Východná časť okresu patrila do Šariša.

⁴⁰ Okrem Rolovej Huty, patrila do Šariša a Úhornej, patrila do Gemera.

⁴¹ Rozhodnutím medzinárodnej komisie v belgickom meste Spa 28. júla 1920, pripadlo 13 obcí a 2 osady Poľsku (Čierna Hora, Durštín, Fridman s osadou Falstín, Jurgov, Kacvín, Krepmpachy, Lapšanka, Nedeca s osadou Nedecké Podhradie, Nižné Lapše, Nová Belá, Repisko, Tribš, Vyšné Lapše). In: KLIMKO, J.: *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava 1980, s. 117.

⁴² V priebehu sledovaného obdobia bolo zlúčených ďalších 8 obcí: Čenčice s Jánovcami, Pikovce s Abrahámovcami, Miklušovce, Kišovce, Primovce, Ondrej s Hôrkou, Levkovce s Vlkovou a Solisko so Ždiarom. Hnilec sa stal súčasťou okresu Spišská Nová Ves, Majerka sa osamostatnila od Ľubice. In: MAJTÁN, M.: c. d., *Retrospektívny lexikon obcí ČSSR 1850-1970*. Praha 1978.

⁴³ Tento údaj zahŕňa aj 1050 Rómov z 25 spišských obcí, ktorí neboli započítaní do celkového počtu obyvateľov. Údaje o týchto Rómoch sa nachádzajú v poznámkach pod čiarou, napr. okrem toho 7 cigánskych búd s 37 obyvateľmi v obci Letanovce. Títo Rómovia boli v rámci náboženskej štruktúry zaradení do kategórie iní a bez vyznania. Prehľad 25 obcí s počtami Rómov pozri In: LESNIAKOVÁ, Z.: c. d., *Rigorzóna práca*, s. 10.

vojny, hospodárska kríza a následné vystaňovalectvo, strata poľského Spiša⁴⁴, kde sa väčšina obyvateľov hlásila k rímskokatolíckej viere. V menšine boli rímskokatolíci v 42 obciach Spiša. Ako rýdzo rímskokatolíckych vystupovalo 18 obcí: Beharovce, Danišovce, Hágy, Harakovce, Havka, Jánovce, Jezersko, Kurimany, Lysá nad Dunajcom, Malá Franková, Nižná Šuňava, Opátka, Pongrácovce, Roškovce, Slatvina, Stará Voda, Teplička, Vlkovce. V porovnaní s rokom 1880 nadobudli rímskokatolíci prevahu v ďalších, dovtedy prevažne evanjelických mestách: Lúbrica 68,5 %, Spišská Sobota 67,3 %, Spišská Belá 62 %, Poprad 58,8 %, Matejovce pri Poprade 54,8 %, Nálepkovo 53 % a Veľká 48,6 % (podiel evanjelikov a. v. bol 42,5 %). Majoritnou konfesiou sa stali aj v 5 dedinách: Majere 64,3 %, Tvarožná 59 %, Rakúsy 57 %, Jurské 56,3 %, Toporec 53,4 %.

Evanjelici a. v.: Ich relatívny aj absolútny počet naďalej klesal. V roku 1921 žilo na Spiši 15,2 % evanjelikov a. v., teda 25 020 veriacich. K novozníknutej Československej republike mali spišskí Nemci odmietavý postoj⁴⁵ a svoju nespokojnosť riešili vystaňovaním, najčastejšie do Maďarska. Hlavnou sídelnou oblasťou zostávala horná a stredná časť Popradskej kotliny. Všetky mestečky v tomto priestore, ako aj v Hnileckej doline a strednom Spiši zaznamenali výrazný pokles evanjelikov a. v. Najvyššie prepady mali Spišská Sobota, pokles o 35,4 %, Matejovce pri Poprade, pokles o 35,1 %, Stráže pod Tatrami, pokles o 33,1 %, Spišská Belá, pokles o 32,4 %, Veľká, pokles o 32,3 %, Vrbov, pokles o 30,6 %, Lúbrica, pokles o 29,5 %, Poprad, pokles o 28,3 %. V najväčších mestách Spiša bol podiel evanjelikov a. v. nasledovný: Spišská Nová Ves 13,8 %, Levoča 12,2 % a Kežmarok 21,5 %. Nadpolovičnú väčšinu v tomto období mali už len v dvoch mestečkách Hnileckej doliny: Mníšek nad Hnilcom 63,2 % a Švedlár 60,2 %. Najvyššie podiely evanjelikov a. v. si udržali iba vidiecke obce: Podhorany 86 %, Mengusovce 80,4 %, Holumnica 80,2 %, Lomnička 78,4 %, Stráne pod Tatrami 71,1 %, Žakovce 67,1 %, Stará Lesná 66,6 %, Batičovce 65,4 %, Výborná 65,2 %, Lučivná 64,1 %.

Gréckokatolíci: Početnosťou sa zaraďovali na tretie miesto. V roku 1921 sa prihlásilo ku gréckokatolíckej viere 11 % obyvateľov, čo absolútne predstavovalo 18 130 osôb. V porovnaní s rokom 1880 to bol ďalší pokles o 2 %. Príčiny zostali nezmenené, pretrvávalo vystaňovalectvo do zámoria a sťahovanie do miest, kde sa postupne asimilovali. Hlavné sídelné oblasti gréckokatolíkov sa nezmenili. Viac ako 90 % zastúpenie mali gréckokatolíci v 13 obciach: Helcmanovce, Jarabina, Kamienka, Kojšov, Kremná, Litmanová, Ofšavica, Nižné Repaše, Osturňa, Poráč, Torysky, Veľký Lipník a Závadka. Nadpolovičnú väčšinu tvorili ešte v ďalších 4 obciach. Naďalej pretrvával ich pozvoľný nárast v mestách, kde najväčšie zoskupenia vytvárali v Lúbrici 10,6 %, Hniezdom 9,2 %, Smolníku 7,8 %. Zrejme tu kupovali domy a pôdu po odchádzajúcich Nemcoch a v Starej Lúbovni 7,3 %, kam sa sťahovali z okolitých rusínskych obcí za prácou.

Izraeliti: V roku 1921 tvorili na Spiši 4,4 % obyvateľov. Pri podrobnejšej analýze absolútneho počtu 7308 veriacich ich nachádzame v tomto období takmer v každej zo spišských obcí. Završením národnoemancipačných snáh židovského obyvateľstva bol zákon XLII z roku 1895, ktorým dal uhorský parlament Židom plnú občiansku a náboženskú slobodu.⁴⁶ Tento priaznivý vývoj pokračoval v podmienkach novovytvorenej Československej republiky, prejavil sa rastom počtu izraelitov a tiež ich zvýšeným presunom do miest. Najväčšie koncentrácie vytvárali v Huncovciach 21 %, Spišskej Starej Vsi 20,7 %, Kežmarku 19,3 %, Starej Lúbovni 15,6 %, Poprade 15,5 %, Mlynici 14,8 % a Spišskom Podhradí 13,4 %.

Iné a bez vyznania: Príslušníci iného vierovyznania a bezkonfesijní, tvorili na Spiši 1,6 % obyvateľov. Relatívne najvyššie podiely mali v obciach Majere 35,7 %, časť veriacich sa tu prihlásila k evanjelickému helvétskemu vyznaniu. V obciach Nová Lesná 11,6 %, Žehra 10,3 %, Gerla-

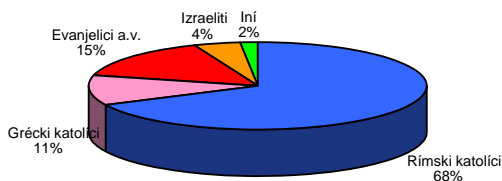
⁴⁴ Na území Poľska sa tak ocitlo 8263 obyvateľov Spišskej župy. CIAGAWA, J.: *Rozdelenie Spiša v roku 1920 a jeho právne dôsledky*. In: ŠVORC, P. (zost.): *Spiš v kontinuite času*. Prešov 1995, s. 156.

⁴⁵ TAJTÁK, L.: *Spiš a vznik Československa*. In: ŠVORC, P. (zost.): c. d., s. 145-153.

⁴⁶ SALNER, P.: c. d., s. 54.

chov 8,9 %, Batizovce 7,9 %, Jablonov 7,4 % a Spišský Štvrtok 7,3 % vysoké percento iných predstavovali Rómovia, nezapočítaní do celkového počtu obyvateľov.⁴⁷

Graf č. 4: Religiózna štruktúra obyvateľov Spiša v roku 1921

Náboženské zloženie obyvateľov Spiša v roku 1950

Sčítanie obyvateľov v roku 1950 bolo posledným, ktoré v období *budovania socializmu* zisťovalo náboženskú príslušnosť. Jeho výsledky neboli nikdy oficiálne publikované. Ako podklad nám slúžili interné, ručne spracované doklady, zo dňa 26. decembra 1950⁴⁸, bez bližšieho označenia, uložené na Slovenskom štatistickom úrade v Bratislave.

Územie historického Spiša bolo rozdelené do 2 krajov:

- I. Košického, s okresmi:
1. Gelnica⁴⁹
 2. Kežmarok
 3. Levoča
 4. Poprad⁵⁰
 5. Spišská Nová Ves⁵¹

Do Košického kraja patrili aj dve spišské obce Dedinky⁵² a Stratená, včlenené do Rožňavského okresu.

- II. Prešovského, s okresmi:
1. Spišská Stará Ves
 2. Stará Ľubovňa⁵³

K určitým zmenám došlo na pozíciách piatich najväčších miest. Primát si udržala Spišská Nová Ves 13 797 obyvateľov, na druhé miesto sa dostal Poprad 10 259, nasledovali Levoča 8654, Kežmarok 8017 a novovzniknutý priemyselný Svit 6212 obyvateľov.⁵⁴

Najpočetnejšou zostávala naďalej veľkostná kategória sídli od 400 do 1000 obyvateľov, tvorilo ju 81 obcí. V roku 1950 žilo na území Spiša 184 731 obyvateľov v 187 obciach.⁵⁵

Rímskokatolíci: Za celé skúmané obdobie dosiahli rímskokatolíci v roku 1950 najvyšší relatívny podiel 80,9 %, teda 149 358 veriacich. Absolútny rozdiel v porovnaní s rokom 1921 pred-

⁴⁷ Pozri pozn. č. 43.

⁴⁸ Tento dátum je zaujímavý vo vzťahu ku gréckokatolíckej cirkvi, pretože oficiálne zanikla 28. apríla 1950 na Prešovskom sobore. Bližšie pozri In: FEDOR, M.: *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*. Košice 1993, s. 199-221.

⁴⁹ Pozri pozn. č. 18.

⁵⁰ Okrem obce Vernár, patrilo do Gemera.

⁵¹ Pozri pozn. č. 19.

⁵² Obec Dedinky vznikla v roku 1933 zlúčením dvoch starších obcí Imrichoviec a Štefanoviec.

⁵³ Pozri pozn. č. 39.

⁵⁴ Vznikol v roku 1934 pri továrni na výrobu syntetických vlákien, od roku 1946 je samostatnou obcou. In: PLESNÍK, P. (zost.): c. d., s. 374.

⁵⁵ V sledovanom období došlo k zlúčeniu 12 obcí: Imrichovce so Štefanovcami boli premenované na Dedinky, Doľany s Roškovcami, Filice s Gánovcami, Podproč s Olšavicou, Korytné s Poľanovcami, Spišská Sobotka a Veľká s Popradom, Vyšné a Nižné Slovinky boli zlúčené do Sloviniek, Spišská Kapitula so Spišským Podhradím, Hadušovce so Spišskými Tomášovcami, Malý Folkmár bol zlúčený s Košickými Hámrami, ktoré zanikli v roku 1966 pri výstavbe vodného diela Ružín, Tichá Voda s Henclovou. Tri obce Javorina, Štôla a Ždiar boli súčasťou mesta Vysoké Tatry, údaje nebolo možné použiť. In: MAJTÁN, M.: c. d., *Retrospektívny lexikon obcí ČSSR 1850-1970*. Praha 1978.

stavuje takmer 38 000, teda nárast o 13,1 %. Predovšetkým došlo k politickej zmene, z utláčaného národa sa stal národ štátotvorný so všetkými občianskymi slobodami. Po prekonaní hospodárskych kríz došlo k oživeniu výroby, čomu napomohla vojnová konjunktúra, Slováci už neboli nútení za prácou odchádzať do zámoria. Majoritné postavenie mali rímskokatolíci v 168 obciach, pričom stopercentné v 29: Abrahámovce, Armutovce, Baldovce, Buglovce, Danišovce, Dlhé Stráže, Doľany, Dúbrava, Granč – Petrovce, Hágy, Havka, Jánovce, Jezersko, Kaľava, Lacková, Lechnica, Lieskovany, Malá Franková, Matiašovce, Nižná Šuňava, Oľšavka, Opátka, Poľanovce, Pongrácovce, Reľov, Slatvina, Spišské Hanušovce, Zálesie a Závada. Zároveň dominovali vo všetkých mestách. Viac ako 90 % mali mestá: Spišská Stará Ves 94,8 %, Podolíneec 92,6 %, Spišské Podhradie 91,7 %, Smolník 90,7 % a Spišská Belá 90,2 %.

Gréckokatolíci: Po prvýkrát v rozmedzí rokov 1700-1991 sa stali druhou najpočetnejšou konfesiou na Spiši s podielom 10,9 %, čo predstavovalo 20 053 osôb. V porovnaní s predchádzajúcim sčítaním dosiahli gréckokatolícki absolútny nárast len o necelých 2000. Prispela k tomu zrejme pokračujúca asimilácia s rímskokatolíkmi. Po vojne časť Rusínov – gréckokatolíkov, približne 2000 osôb, optovala do ZSSR.⁵⁶ Lokality ich priestorového rozšírenia zostali nezmenené. Tradičnými gréckokatolíckymi obcami boli: Kremná 97,9 %, Litmanová 96,7 %, Závadka 96,4 %, Kojšov 94,7 %, Sulín 94,6 %, Kamienka 94 %, Torysky 93,5 %, Jarabina 93,2 %, Veľký Lipník 92,3 %, Osturňa 91,8 %, Helcmanovce 91,3 %, Oľšavica 91 %, Nižné Repaše 89,3 %, Poráč 87,3 %, Jakubany 86,4 %, Slovinky 72,8 %, Stotince 69,7 %. Viac ako 5 % gréckokatolíkov mali mestá: Lubicca 14,8 %, Stará Ľubovňa 11,4 %, Hniezdne 10,7 %, Spišské Vlachy 6,6 %, Levoča 6,5 %, Kežmarok 5,9 % a Svit 5,7 %. Výskyt gréckokatolíkov v mestách súvisel s osídľovaním opustených domov po Nemcoch.⁵⁷

Evanjelici a. v.: Ich podiel v porovnaní s predchádzajúcim obdobím poklesol v dôsledku odsunu spišských Nemcov o viac ako polovicu, na 7,3 %. Presný počet vysídlených Nemcov v dôsledku neusporiadaných vojnových pomerov nie je možné vyčíslit.⁵⁸ Následne zanikol výrazný evanjelický ostrov v centrálnej časti Popradskej kotliny a taktiež početnejšie evanjelické menšiny v mestečkách Hnieleckej doliny. V roku 1950 mali evanjelici a. v. prevahu už len v dvoch obciach a to v Gerlachove 63,1 % a v Mengusovciach 58,2 %. Takmer polovicu dosahovali ešte v 5 obciach: Švábovce 46,4 %, Batizovce 45,9 %, Hozelec 44,9 %, Iľašovce 42,8 % a Vojňany 39,2 %.⁵⁹ Z mestských sídiel mali najpočetnejšie evanjelické menšiny Svit 19,4 %, Poprad 17,9 %, Kežmarok 14,8 %, Gelnica 13,2 %, Krompachy 10,7 % a Spišská Nová Ves 8 %.

Izraeliti: Tvorili najtragickejšie poznačenú konfesiou rokmi druhej svetovej vojny. V dôsledku masových deportácií do táborov smrti⁶⁰, prudko poklesol ich podiel zo 4,4 % (7304 osôb) na 0,2 % (288 osôb). Po vojne žili príslušníci izraelského vierovyznania prevažne v mestách, kde vytvárali nepatrné zoskupenia, nepresahujúce 1%. Šlo o mestá: Levoča 0,9 %, Poprad 0,8 %, Kežmarok 0,5 %, Gelnica 0,3 % a Krompachy 0,3 %.

Iní: Iné vierovyznanie v roku 1950 uviedlo 1465 osôb žijúcich na Spiši, teda 0,8 %. Väčšie koncentrácie vytvárali v troch podtatranských obciach: Gerlachov 10,8 %, Batizovce 9,8 %, Men-

⁵⁶ SULAČEK, J.: *Kežmarskí Nemci koncom druhej svetovej vojny*. In: CHALUPECKÝ, I. (zost.): *Z minulosti Spiša*. Il.ročník. Levoča 1994, s. 34 a n.

⁵⁷ Tamže, s. 34 a n.

⁵⁸ Tamže, s. 34 a n. Taktiež GABZDILOVÁ, S. – OLEJNÍK, M.: *Odsun nemeckej menšiny zo Spiša*. In: ŠVORC, P. (zost.): c. d., s. 214 - 221. Pred vojnou žilo na celom Slovensku okolo 140 000 Nemcov, s blížiacim sa frontom bolo okolo 120 000 evakuovaných, no mnohí sa vrátili späť. Po vojne sa ich počet na našom území pohyboval medzi 56 až 62 tisíc, pričom odsunutých malo byť 40 000. Do konca júna 1946 bolo odsunutých približne 32000 Nemcov, presné údaje zo Spiša chýbajú a mohli by byť predmetom ďalšieho bádania.

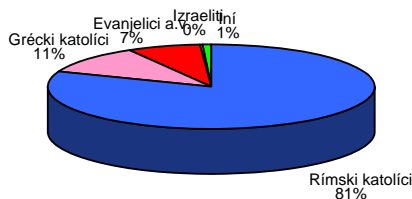
⁵⁹ Tieto obce predstavovali v rámci Spiša výnimku, ich obyvatelia Slováci na rozdiel od ostatných Slovákov na Spiši uprednostnili evanjelické augsburské vyznanie. Pozn. autora.

⁶⁰ SULAČEK, J.: *Kapitoly z dejín židovskej komunity v Levoči*. In: CHALUPECKÝ, I. (zost.): *Z minulosti Spiša*. V – VI, 1997/1998, Levoča 1999, s. 161.

gusovce 7,7 % a v jednej obci na úpätí Spišskej Magury: Vojňany 6 %. Jednalo sa prevažne o príslušníkov československej cirkvi.

Bez vyznania: Bezkonfesijní predstavovali v roku 1950 len 0,1 %, absolútne 124 osôb. V nami sledovanom období predstavovali prvýkrát samostatnú kategóriu, formujúcu sa pod vplyvom nastupujúcej politickej klímy na Slovensku. Absolútne najviac osôb bez vyznania žilo v mestách: Spišská Nová Ves 25 osôb, Poprad 22 osôb, Kežmarok 13 osôb, Levoča 10 osôb, Svit 10 osôb.

Graf č. 5: Religiózna štruktúra obyvateľov Spiša v roku 1950

Náboženské zloženie obyvateľov Spiša v roku 1991

S odstupom štyridsiatich rokov prebehlo v roku 1991 prvé celoslovenské sčítanie, ktoré znova zisťovalo príslušnosť obyvateľov k jednotlivým vierovyznaniam. Pri spracovaní údajov bola použitá štatistická ročenka⁶¹, ktorá v porovnaní s predchádzajúcimi sčítaniami neuvádzala príslušníkov židovského náboženstva.

Administratívne bol v roku 1991 celý Spiš začlenený do Východoslovenského kraja a delil sa na okresy:

1. Poprad⁶²
2. Spišská Nová Ves⁶³
3. Stará Ľubovňa⁶⁴

Spišské obce Dedinky a Stratená boli súčasťou Rožňavského okresu a obec Opátka patrila do okresu Košice – vidiek. Po pripojení Stráže pod Tatrami a Matejoviec pri Poprade sa najväčším mestom Spiša stal Poprad. V roku 1991 tam žilo 52 878 obyvateľov, nasledovali: 2. Spišská Nová Ves 39 187, 3. Kežmarok 20 206, 4. Stará Ľubovňa 13 994 a 5. Levoča 12 681 obyvateľov. K zmene došlo aj pri kvantitatívnej charakteristike sídiel. Prevládali sídla s počtom obyvateľov od 800 do 3000, bolo ich 64.

Podľa výsledkov sčítania žilo na území Spiša v 177⁶⁵ obciach 322 015⁶⁶ obyvateľov.

Rímskokatolíci: Zotrvli na pozícii dominantnej konfesie aj v roku 1991 so 67,1 % podielom, čo absolútne predstavovalo 216 219 veriacich. Nadpolovičnú väčšinu mali v 152 obciach, pričom viac ako 90 % vykazovalo 73 obcí. Ako rýdzo rímskokatolícka vystupovala už len jediná obec Pavľany. Najvyššie podiely dosahovali rímskokatolíci v týchto mestách: Spišská Stará Ves

⁶¹ *Náboženská štruktúra obyvateľov Slovenskej republiky*, č. 155/1992 - 07. Poprad 1992, s. 84–87, 116–121.

⁶² Okrem obcí Liptovská Teplička a Štrba, patrili do Liptova, obec Vernár patrila do Gemera.

⁶³ Pozri pozn. 18 a 19.

⁶⁴ Pozri pozn. č. 39.

⁶⁵ V sledovanom období došlo k zlúčeniu ďalších 12 obcí: Hágy s Reľovom, Ľubica s Kežmarkom, Machalovce s Jánovcami, Malý Slavkov s Kežmarkom, Matejovce pri Poprade a Stráže pod Tatrami s Popradom, Nižná a Vyšná Šuňava boli zlúčené do Šuňavy, Pílhov s Mníškom nad Popradom, Podsadok so Starou Ľubovňou, Stotince s Májerkou boli premenované na Ihlňany, Strážky so Spišskou Belou, Zavada s Levočou. 2 obce Dvorce a Ruskinovce zanikli v súvislosti so zriadením Vojenského výcvikového priestoru Javorina v Levočských vrchoch. Naopak 4 obce sa osamostatnili Ždiar, Štôla od zaniknutého mesta Vysoké Tatry, Hnilec a Mlyny sa administratívne oddelili od Spišskej Novej Vsi. In: MAJTÁN, M.: c. d., *Retrospektívny lexikon obcí ČSSR 1850-1970*. Praha 1978.

⁶⁶ Do celkového počtu obyvateľov neboli započítané dve obce Mlynčeky 512 obyvateľov, a Starý Smokovec 5593 obyvateľov, vzhľadom na skutočnosť, že za celé sledované obdobie ich prehľady neuvádzali. Pozn. autora.

84,3 %, Podolíneč 84,1 %, Spišské Vlachy 81,4 %, Spišské Podhradie 80,7 %, Kežmarok 68,9 % a Levoča 68,9 %.

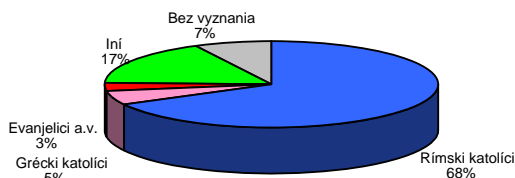
Gréckokatolíci: Na celkovom počte obyvateľov sa podieľali 5,3 %. V porovnaní s rokom 1950 je to pokles o polovicu. Hlavným dôvodom bola zrejme, ako to potvrdzuje i doterajší výskum, pokračujúca asimilácia s inými konfesiami. Negatívny vplyv malo tiež zrušenie gréckokatolíckej cirkvi na Prešovskom sobore v roku 1950, kedy veriaci boli zo strany štátu nútení konvertovať na pravoslávie. Časť gréckokatolíkov radšej uprednostnila rímskokatolícke vyznanie. Napriek obnoveniu gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968, k výraznejšiemu rastu nedošlo. Nadpolovičnú väčšinu gréckokatolíci dosahovali v 15 tradičných obciach: Jakubany, Helcmanovce, Kamienka, Kojšov, Kremná, Litmanová, Nižné Repaše, Ofšavica, Osturňa, Poráč, Straňany, Sulín, Torysky, Veľký Lipník a Závadka. Výrazné podiely dosahovali ešte v štyroch obciach: Žakovce 40,6 %, Slovinky 28,8 %, Iľhany 23 %, Jarabina 16,1 %. Najviac gréckokatolíkov žilo v týchto mestách: Stará Ľubovňa 14,3 %, Spišské Podhradie a Svit 3,2 %, Kežmarok 2,9 %, Levoča 2,8 %.

Evanjelici a. v.: Okrem okresu Stará Ľubovňa, s výnimkou mesta, kde uviedlo evanjelické a. v. náboženstvo 6 osôb, žili rozptýlene na celom území Spiša. Ich podiel sa naďalej znižoval zo 7,3 % v roku 1950 na 3,2 % v roku 1991, absolútny počet predstavoval 10 218 veriacich. Priestorovo boli stále viazaní na podtatranské obce, kde však už podiel ich zastúpenia bol nižší ako 50 %. Šlo o obce Mengusovce 43,9 %, Gerlachov 41,6 %, Štôla 32,2 %, Batizovce 31,2 % a Lučivná 21,5 %. Druhé zoskupenie predstavovali obce na východ od mesta Poprad: Švábovce 46,9 %, Hozelec 31,1 % a Gánovce 20,2 %. Izolované ostrovy s výraznejším podielom evanjelikov a. v. tvorili 2 obce: Iľašovce 29,5 % a Veľký Folkmár 19,1 %. Relatívne najviac evanjelikov a. v. v roku 1991 žilo v mestách Poprad 5,8 %, Kežmarok 3,8 % a Gelnica 2,9 %.

Iní a nezistení: K tejto kategórii bolo začlenených 54 514 osôb, čo predstavuje 17 % obyvateľov Spiša. Iné vyznania tvorilo len málo veriacich, najmä z radov pravoslávnych a čiastočne evanjelikov helvétskeho vyznania. Najviac osôb svoju náboženskú príslušnosť z rôznych dôvodov (strach, vypočítavosť, neznalosť...) neuviedlo.

Bez vyznania: Ateizačná politika komunistického režimu našla odozvu u 7,4 % obyvateľov. Relatívne najviac bezkonfesijných žilo v obciach Mlynky 18,7 %, Prakovce 15,5 %, Poprad 13,6 %, Krompachy 13,3 %, Mlynica 11,8 %, Žehra 10,6 % a zvlášť vysoký podiel mali v Richnave 35,5 % a Amutovciach 22 %. Tieto obce možno rozdeliť do troch skupín: 1. tvoria mestá – Poprad, Krompachy, Prakovce, kde pod vplyvom zmeny životného štýlu obyvateľa nie sú veriaci, 2. skupinu tvoria obce, súčasťou ktorých sú rómske osady, ich obyvatelia sú bez vyznania, 3. skupina – Mlynky, v miestnej časti Biele Vody sa nachádza detský domov s kojeneckým ústavom. Časť chovancov je zrejme bez náboženskej príslušnosti.

Graf č. 6: Religiózna štruktúra obyvateľov Spiša v roku 1991

POROVNANIE NÁBOŽENSKÉHO ZLOŽENIA OBYVATEĽOV SPIŠA V ROKOCH 1700-1991

Na základe kvantitatívnych hodnôt koeficientov konvergenencie, odrážajúcich mieru zmeny náboženskej štruktúry v jednotlivých obciach, bola vykonaná klasifikácia obcí do troch typov:

I. TYP – zahŕňa obce, ktorých náboženská štruktúra v sledovanom období prekonala rapidné

zmeny. Hodnoty koeficientov sa pohybujú v rozmedzí 0-299.

II. TYP – predstavujú prechodné obce, vyznačujúce sa menšími kvalitatívnymi zmenami, s hodnotami koeficientov od 0,3 – 0,799.

III. TYP – obsahuje stabilné obce, ktorých vývoj, respektíve náboženská štruktúra sa v podstate nemenila. Hodnoty koeficientov sa pohybujú v rozmedzí 0,8 – 1.⁶⁷

Porovnanie náboženského zloženia v rokoch 1700-1843

V sledovanom rozmedzí rokov došlo k zásadnému prelomu v náboženskom zložení obyvateľov Spiša. Ešte na začiatku 18. storočia, v dôsledku doznievajúcej reformácie a stavovských povstaní, mali na Spiši majoritné postavenie evanjelici a. v. s 56,7 %. Szatmársky mier podpísaný v roku 1711 zmaril nádeje odbojnej uhorskej šľachty na samostatné kráľovstvo a slobodu vierovyznania. Uhorsko sa stalo nedeliteľnou súčasťou Rakúskej monarchie a vládnuca dynastia Habsburgovcov v rámci vnútroštátnej politiky presadzovala rekatolizáciu. V tomto období konvertovala väčšina obyvateľov Spiša, prevažne Slovákov, a vrátila sa k pôvodnej rímskokatolíckej viere. Zmiernenie náboženských trení znamenal až tolerančný patent, ktorý zároveň spustil imigračnú vlnu izraelitov do Uhorska. V roku 1843 ich zaznamenávame v náboženskej štruktúre na Spiši ako nový fenomén.

Porovnávané roky sú zaujímavé aj z hľadiska vývoja počtu obyvateľov, kde došlo k nárastu až o 125 727 osôb. Príčiny nízkeho stavu obyvateľov v roku 1700 treba hľadať v stavovských povstaniach, morových epidémiách⁶⁸, hladomoroch, absencií údajov za viaceré obce, vrátane celého Ľubovnianskeho dištriktu.

I. TYP – zahŕňal 6 obcí, ktoré prekonalí rapídne zmeny: Harichovce 0,146, Jaklovce – Margecany – Veľký Folkmár 0,245, Spišská Teplica 0,158 a Vyšný Slavkov 0,222. Spoločnou črtou týchto obcí bolo, že s postupujúcou raketizáciou sa pretransformovali z výrazne evanjelických na rímskokatolícke. V prípade obcí Jaklovce – Margecany – Veľký Folkmár religióznu štruktúru v roku 1700 dotvárali aj gréckokatolíci 25,7 %, podiel rímskokatolíkov bol 14,1 % a evanjelici a. v. tvorili 60,1 % obyvateľov. V roku 1843 situácia v spomínaných obciach vyzerala nasledovne: rímskokatolíci 93,2 %, gréckokatolíci 2,1 %, evanjelici a. v. 2,7 % a izraeliti 2 %. Harichovce boli spočiatku tiež evanjelickou obcou 89,4 % s 10,6 % menšinou rímskokatolíkov. Po rekatolizácii tvorili rímskokatolíci už 94,1 %, evanjelici a. v. 2,7 % a izraeliti 3,2 %. V Spišskej Teplici došlo k prudkému zvratu v počte evanjelikov a. v. z pôvodných 87 % poklesli len na 1 %, naopak zvýšil sa podiel rímskokatolíkov z 13 % na 99 %. Podobne to bolo vo Vyšnom Slavkove, kde žilo 83,3 % evanjelikov a. v., ale po poldruha storočí už len 2,2 %, rímskokatolíci poskočili z pôvodných 16,7 % na 90 % a v porovnaní s rokom 1700, pribudli v zložení obce dve nové konfesie: izraeliti 6,8 % a gréckokatolíci 0,9 %.

II. TYP – menej výraznými zmenami prešlo 27 obcí, ktoré možno rozdeliť do niekoľkých skupín:

1. skupina – kumuluje obce, v ktorých na začiatku sledovaného obdobia mali dominantné postavenie evanjelici a. v. s rímskokatolíckou menšinou a z ktorých sa v priebehu historického vývoja stali obce rímskokatolícke s menšinovým podielom evanjelikov a. v. Ide o obce: Abrahámovce 0,704, Dlhé Stráže 0,443, Hrabušice 0,420, Hradisko 0,730, Hranovnica 0,484, Krompachy 0,711, Levoča 0,519, Markušovce 0,368, Matejovce nad Hornádom 0,460, Šuňava – Štôla 0,388, Slovenská Ves 0,547, Smižany 0,773, Smolník 0,391, Spišská Nová Ves 0,4, Spišské Bystré 0,735, Spišské Vlachy 0,784, Spišský Štvrtok 0,495, Vydrník 0,526. Osobitné postavenie v tejto skupine majú obce Dlhé Stráže, Spišské Bystré a Vydrník, kde z pôvodne zmiešaného obyvateľstva v roku 1700, v roku 1843 boli už všetci veriaci rímskokatolíci.

2. skupina – je reprezentovaná 4 obcami: Kluknava – Richnava 0,749, Kravny 0,764, Krí-

⁶⁷ Hodnoty koeficientov sú uvedené v tabuľke č. 11, In: LESNIAKOVÁ, Z.: c. d., Rigoróza práca.

⁶⁸ CHALUPECKÝ, I.: *Dejiny Krompách*. Košice 1981, s. 40, 43, 50.

žová Ves 0,781. Rímskokatolíci tu boli v nepatnej prevahe už v roku 1700. Podiel evanjelikov a. v. nepresahoval 45 %. S postupujúcou rekatolizáciou nezostal v Kravanoch ani jeden evanjelik a. v., v Kluknave – Richnave tvorili v roku 1843 len 0,1 % a v Krížovej Vsi 3,3 %.

3. skupina – predstavuje jedinú obec na Spiši s opačným vývojovým trendom. Kým v roku 1700 mali v Švábovciach 0,761 prioritné postavenie rímskokatolíci 60,4 %, na konci sledovaného obdobia sa situácia vyvinula v prospech evanjelikov a. v. 77,4 %, zvyšok dotvárali rímskokatolíci 22,6 %.

4. skupina – zahŕňa tri v roku 1700 nábožensky diferencované obce na rímskokatolíkov, gréckokatolíkov a evanjelikov a. v. Šlo o obce Teplička 0,566, Uloža – Závada 0,360. V spomínanom roku nemali nadpolovičnú väčšinu rímskokatolíci ani v jednej z nich. V roku 1843 tvorili už v Tepličke 99,5 % a v Uloží – Závade 99,6 % obyvateľov. Zvyšné desatiny percenta pripadli na gréckokatolíkov.

5. skupina – tvorí ju obec Chrasť nad Hornádom 0,471. Pôvodne tu v náboženskom zložení dominovali evanjelici helvétskeho vyznania – kalvíni 65,2 %. Rímskokatolíci tvorili iba 34,8 %, v roku 1843 to už bolo 98,2 %, štruktúru obce dotvárali gréckokatolíci 1,3 % a izraeliti 0,5 %. Kalvíni v roku 1843 v Chraští nad Hornádom už neboli.

6. skupina – je príbuzná predchádzajúcej, tvorí ju len obec Poráč 0,692. Podobne ako v Chraští nad Hornádom aj na Poráči dominovali v roku 1700 kalvíni 51 %, ale druhou religiou boli gréckokatolíci, ktorí sa na konci porovnávaného obdobia stali majoritnou konfesiou s 95,7 %. Zvyšná časť Poráča 4,3 % obyvateľov uprednostnila rímskokatolícke vyznanie. Zánik kalvínskych komunít v Poráči, Chraští nad Hornádom a Markušovciach, súvisí pravdepodobne s konvertovaním zemepánskej rodiny Mariássy.

7. skupina – zahŕňa obec Huncovce 0,686. V rámci sídiel Spiša zaujímala špecifické postavenie. Ešte v roku 1700 sa ničím nelíšila od okolitých dedín a mestečiek Popradskej kotliny. Dominovali tu evanjelici a. v. 76,7 %, zvyšok dotvárali rímskokatolíci. Situácia sa zmenila po vydaní tolerančného patentu, kedy sa v Huncovciach vo veľkej miere začali usadzovať izraeliti. Niektorí historici označujú Huncovce za geto Spiša⁶⁹, keďže stredoveké diskriminačné zákony neumožňovali Židom usadzovať sa v mestách. Obec disponovala výhodnou polohou medzi *spišskou pentapolitánou* na juhozápade, tvorenou mestami Poprad, Spišská Sobota, Veľká, Stráže pod Tatrami a Matejovce pri Poprade. Približne v rovnakej vzdialenosti ale na severovýchod od Huncoviec to zas boli mestá Kežmarok, Ľubica, Spišská Belá a juhovýchodne ležal Vrbov. Príchod izraelitov transformoval náboženskú štruktúru obce do nasledovnej podoby: izraeliti 40,1 %, evanjelici a. v., 34,2 %, rímskokatolíci 25,8 %. Príliv imigrantov sa následne podpísal na kvantitatívnom raste obce, zo 480 v roku 1700 na 1785 v roku 1843.

III. TYP – tvorili obce, ktoré v sledovanom období prešli veľmi malými alebo žiadnymi zmenami. Spolu ich bolo 105, pričom 35 malo hodnotu koeficientu konvergenzie 1. Najväčší počet stabilných obcí tvorili rímskokatolícke obce v centrálnej časti Hornádskej kotliny a na Zamagurí, ďalej zmiešané evanjelicko – rímskokatolícke obce, evanjelické obce v Popradskej kotline a Hnileckej doline a gréckokatolícke obce.

Porovnanie náboženského zloženia v rokoch 1843-1880

V rokoch 1843-1880 nedošlo k žiadnym kvalitatívnym zmenám v náboženskej štruktúre. Všetky obce hodnotami koeficientu patrili do **III. TYPU**, teda k stabilným obciam. Až 92 obcí z porovnávaných 191 malo hodnotu 1. Na základe výsledných hodnôt koeficientov konvergenzie možno konštatovať, že náboženské pomery boli v 19. storočí na Spiši konsolidované, bez výraznejších vnútorných, či vonkajších zásahov. Tolerančný patent svojím spôsobom zakonzervoval náboženskú štruktúru na Spiši takmer na poldruha storočia, v takej podobe ako sa približne nachádzala

⁶⁹ BÁRKÁNY, E. – DOJČ, L.: c. d., s. 317.

v roku 1781. Markantnejší vplyv na hodnoty koeficientov nespôsobil ani vlna izraelitov, pretože figurovali už v oboch porovnávaných rokoch, navyše ich podiel na ostatnom obyvateľstve nebol výrazný. Z pôvodných 1,2 % v roku 1843 sa ich podiel zvýšil na 3,4 %, čím sa spolu s rímskokatolíkami zaradili medzi progresívne sa vyvíjajúce konfesie. Naopak regresívny trend zaznamenali gréckokatolíci, pokles o 0,9 % a evanjelici a. v., pokles o 3,2 %. Pri porovnaní celkového počtu obyvateľov za obidva roky konštatujeme pokles o takmer 15 000 obyvateľov. Príčiny súviseli s vystaňovalectvom Slovákov a Rusínov do zámoria⁷⁰, odchode nemeckej inteligencie do veľkomiest monarchie⁷¹. Prílev Židov a maďarskej inteligencie⁷² nestačil tento úbytok nahrádzať, navyše sčítanie z roku 1880 neevidovalo počty vojakov.⁷³

Porovnanie náboženského zloženia v rokoch 1880-1921

Vznik Československej republiky nepriniesol zásadný obrat v náboženskej štruktúre obyvateľov Spiša. Aj v prvej štvrtine 20. storočia zostávalo Slovensko vysoko religióznou krajinou. Po prvýkrát sa v roku 1921 stretávame s kategóriou osôb bez vyznania, pravdepodobne v súvislosti s príchodom českého obyvateľstva na Slovensko a tiež revolučných myšlienok zo ZSSR. Presný počet týchto osôb nebolo možné určiť, pretože boli číselne zlúčené s veriacimi iných vierovyznaní. Aj napriek tomu bolo ich spoločné zastúpenie len 1,3 %. Z kvantitatívneho hľadiska došlo k celkovému poklesu obyvateľov Spiša zo 172 881 v roku 1880 na 164 397 v roku 1921. Príčiny regresívneho vývoja boli podmienené rokmi 1. svetovej vojny a vystaňovalectvom do USA a západnej Európy. Len v rokoch 1899-1913 sa zo Spiša vystaňovalo 46 007 osôb, teda ¼ všetkého obyvateľstva, pričom späť sa vrátilo iba 10 884.⁷⁴ Pokračoval tiež odliv spišských Nemcov a maďarských úradníkov, nespokojných s novým štátom Čechov a Slovákov. Odstúpenie časti severného Spiša Poľsku, znamenalo ďalšiu stratu na obyvateľstve.⁷⁵ Nevýraznosť kvalitatívnych zmien potvrdil výskyt len dvoch obcí prechodného typu.

II. TYP – Majere 0,588, pomer medzi evanjelikmi a. v. bol v roku 1880 približne vyrovnaný. Pri sčítaní v roku 1921 boli už v prevahe rímskokatolíci 64,3 % nad evanjelikmi 35,7 %. Šlo však o evanjelikov helvétskeho vyznania. Táto zmena bola zavinená pravdepodobne chybou sčítacieho komisára, pretože v sčítaniach z rokov 1843, 1880, 1950 vždy figurovali evanjelici augsburského vyznania.⁷⁶

Poprad 0,792, v náboženskej skladbe dominovali v roku 1880 evanjelici a. v. 66,7 %. Štruktúru dotvárali rímskokatolíci 28,7 %, izraeliti 3,5 %, iní 0,7 %, gréckokatolíci 0,3 %. Výstavba Košicko-bohumínskej železničnej trate⁷⁷ podnietila ďalší rozvoj priemyslu,⁷⁸ obchodu a taktiež cestovného ruchu, v súvislosti so zvýšením dostupnosti Vysokých Tatier. Uvedené skutočnosti sa viditeľne odrazili v náraste počtu obyvateľov zo 4572 na 7801. Vznik Československej republiky znamenal národnú emancipáciu Slovákov, prejavujúcu sa aj zvýšeným sťahovaním do miest. Prílev slovenského zväčša rímskokatolíckeho obyvateľstva transformoval náboženské zloženie nasledovne: rímskokatolíci 57 %, evanjelici a. v. 31,9 %, izraeliti 8,4 %, iní 1,5 % a gréckokatolíci 1,2 %.

III. TYP – Nevýrazné kvalitatívne zmeny náboženskej štruktúry potvrdili konsolidáciu náboženských pomerov na Spiši aj v 1. štvrtine 20. storočia. V sledovanom rozmedzí rokov 1880-1921 vystupovalo ako relatívne stabilných 176 obcí. Viac ako tretina z nich mala hodnotu koeficienta konvergencie 1. Šlo predovšetkým o vysoko religiózne rímsko- a gréckokatolícke obce v

⁷⁰ Pozri pozn. č. 31.

⁷¹ Pozri pozn. č. 32.

⁷² Pozri pozn. č. 35.

⁷³ Pozri pozn. č. 30.

⁷⁴ SULAČEK, J.: *Sociálne premeny na Spiši v 1. polovici 20. storočia*. In: ŠVORC, P. (zost.): c. d., s. 167.

⁷⁵ Pozri pozn. č. 44.

⁷⁶ Porovnaj *Štatistický lexikon obcí na Slovensku*. Státní úrad statistický. Praha 1927, s. 120 (ŠVK Prešov).

⁷⁷ CHALUPECKÝ, I. (zost.): *Dejiny Popradu*. Košice 1998, s. 159-161.

⁷⁸ Tamže, s. 154-159.

rôznych častiach Spiša.

Porovnanie náboženského zloženia v rokoch 1921-1950

Hlavným faktorom vplyvujúcim na transformáciu náboženskej štruktúry obyvateľov Spiša v tomto období boli udalosti počas druhej svetovej vojny a bezprostredne po jej skončení. Rasistické teórie a šovinizmus viedli k takmer totálnej genocíde izraelitov v koncentračných táboroch. Nepatrná časť veriacich, ktorí prežili holokaust, hľadala anonymitu vo veľkomestách a časť odišla do Izraela.⁷⁹ V porovnaní s rokom 1921, keď žilo na Spiši 4,4 % izraelitov, teda 7308 osôb, poklesol ich podiel v roku 1950 na 0,2 %, teda 288 osôb.

Oveľa výraznejší dopad na náboženské pomery Spiša, malo vysídlenie spišských Nemcov a teda aj evanjelikov a. v. Odsun nemeckej menšiny bol vykonaný na základe záverov Postupimskej konferencie Československou vládou po roku 1945.⁸⁰ Počet evanjelikov a. v. sa tak znížil o viac ako polovicu, z pôvodných 15,2 % na 7,3 %.⁸¹

Zaujímavé je porovnanie počtu obyvateľov. Napriek rokom 2. svetovej vojny, exodu židovského obyvateľstva a odsunu spišských Nemcov sa počet obyvateľov zvýšil o viac ako 20 000. Koniec národnostného útlaku, predvojnové oživenie hospodárstva, vojnová konjunktúra, uvoľnené pracovné miesta po Čechoch a neskôr Židoch, rozvoj poľnohospodárstva po strate južných území Slovenska... Všetky tieto okolnosti prispievali k odstraňovaniu vystáhovalectva z radov Slovákov a celkovému rastu počtu obyvateľov. V povojnovom období opustené majetky po spišských Nemcoch osídľovali sčasti Slováci z poľského Spiša, okolo 5000 osôb, Rusíni z okolitých obcí, repatrianti z Maďarska a Rumunska, ale aj iných vojnou zničených oblastí Slovenska.⁸²

I. TYP – Podhorany 0,178, predstavovali v sledovanom období najviac transformovanú obec na Spiši. V roku 1921 vyzerala náboženská štruktúra Podhorian nasledovne: evanjelici a. v. 86 %, rímskokatolíci 9,1 %, iní 4,4 %, izraeliti 0,3 % a gréckokatolíci 0,2 %. K radikálnej došlo po vysídlení spišských Nemcov, čím sa prudko znížil podiel evanjelikov a. v. na 5,9 %. Krátko po odsune obec dosídlilo slovenské a rusínske obyvateľstvo, čím stúpol podiel katolíkov na 71,1 % a gréckokatolíkov na 23 % v roku 1950.

II. TYP – k prechodnému typu patrilo 16 obcí, ktoré možno rozdeliť do 3 skupín: 1. skupina – Huncovce 0,789, boli v roku 1921 nábožensky diferencované na rímskokatolíkov 44,4 %, evanjelikov a. v. 32,5 % a izraelitov 21 %. Štruktúru obce dotvárali iní 1,9 % a gréckokatolíci 0,2 %. Holokaust a odsun nemeckej menšiny zmenili rozvrstvenie Huncoviec, podiel rímskokatolíkov sa viac ako zdvojnásobil na 91,5 %, evanjelici a. v. klesli na 6,3 %. Mierne vzrástlo zastúpenie gréckokatolíkov na 1,7 % a poklesol podiel iných 0,5 %. Izraeliti v Huncovciach v roku 1950 už nežili. 2. skupina – Lučivná 0,762, predstavovala v roku 1921 nábožensky zmiešanú obec s prevahou evanjelikov a. v. 64,1 % nad rímskokatolíkami 35,7 % a inými 0,2 %. Na rozdiel od obcí 1. a 3. skupiny, evanjelické a. v. náboženstvo tu vyznávali Slováci. O necelých 30 rokov v náboženskom zložení obce už dominovali rímskokatolíci 69,9 %, podiel evanjelikov a. v. predstavoval 26,2 %, gréckokatolíkov 2,2 %, iných 1,6 % a izraelitov 0,1 %. 3. skupina – kumulovala zvyšných 14 obcí: Bušovce 0,634, Holumnica 0,386, Lomnička 0,312, Mlynica 0,584, Nová Lesná 0,631, Ruskinovce 0,682, Stará Lesná 0,486, Stráne pod Tatrami 0,407, Švedlár 0,728, Toporec 0,785, Veľká Lomnica 0,753, Veľký Slavkov 0,624, Výborná 0,499 a Žakovce 0,407. Ešte v roku 1921 mali v týchto obciach s výnimkou Toporca, výsadné postavenie evanjelici a. v., rímskokatolíci boli v menšine, nízke zastúpenie mali aj ostatné sledované religie: gréckokatolíci, izraeliti a iní. Vystáhovanie spišských Nemcov a následné dosídlenie sčasti opustených obcí Slovákami, v prípade Novej Lesnej

⁷⁹ Údaj za celé Československo hovorí o viac ako 35 000 vystáhovalcoch. NIR, A.: *Sionistická organizácia, mládežnícke hnutia a emigrácia do Palestíny*. In: TÓTH, D. (zost.): *Tragédia slovenských židov*. Banská Bystrica 1992, s. 39.

⁸⁰ GABZDILOVÁ, S. – OLEJNÍK, M.: c. d., s. 214 – 221. Taktiež SULÁČEK, J.: *Kežmarskí Nemci...*, c. d., s. 34 a n.

⁸¹ Pozri pozn. č. 58.

⁸² SULÁČEK, J.: *Kežmarskí Nemci...*, c. d., s. 34 a n.

i vyšším počtom Rusínov – gréckokatolíci tam tvorili 36 %, zmenilo uvedené obce na výrazne rímskokatolícke. Odsun sa negatívne odrazil i v celkovom poklese počtu obyvateľov. Jedenásť obcí v porovnaní s rokom 1921 vykazovalo regresívny trend, obzvlášť výrazný v prípade Mlynice a Novej Lesnej, kde počet poklesol takmer o polovicu.

III. TYP – Z celkového počtu 174 obcí, podrobených konvergenčnej analýze, vystupovalo ako stabilných 157 obcí. Žiadne zmeny v religióznej štruktúre obyvateľov nenastali v 67 obciach, kde hodnota koeficientu konvergenencie bola 1.

Porovnanie náboženského zloženia v rokoch 1950-1991

Ide o posledné z porovnávaných období, vyznačujúce sa v prvej fáze tvrdými zásahmi zo strany štátu voči jednotlivým cirkvám, ako boli: likvidácia gréckokatolíckej cirkvi,⁸³ zrušenie mužských a ženských kláštorov,⁸⁴ prenasledovanie a väznenie slovenských kňazov, rehoľníkov,⁸⁵ vykonštruované procesy s biskupmi,⁸⁶ znemožnenie akéhokoľvek pôsobenia cirkví prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov,⁸⁷ poštátne cirkevných škôl,⁸⁸ zákaz činnosti náboženských spolkov,⁸⁹ zámerná ateizácia a materializácia života spoločnosti...

Uvedené javy sa neodrazili v plnej miere pri porovnaní sledovaného obdobia. V roku 1950 zameraný bývalý režim pozornosť na perzekúciu cirkevných osôb, teda nevelikú časť obyvateľstva Spiša a sčítanie z roku 1991 prebehlo už v slobodnom ovzduší. Aj napriek tomu značná časť obyvateľov z rôznych príčin svoju náboženskú príslušnosť neuviedla, v štatistickom prehľade boli klasifikovaní ako nezistení, na Spiši tvorili 15,5 % obyvateľov. V porovnaní s rokom 1950 výrazne stúpol podiel bezkonfesijných z 0,1 % na 7,4 %.

Zaujímavé je porovnanie počtu obyvateľov, ktorých stav sa za sledované obdobie takmer zdvojnásobil. Rápidny rast počtu obyvateľov súvisel s rozvojom všetkých hospodárskych odvetví (rozvoj baníctva, poľnohospodárstva, industrializácia – výstavba veľkých podnikov: Vagónka Poprad, Tatral'an Kežmarok, Tatrasvit Svit a Spišská Nová Ves, Tatramat Matejovce pri Poprade, Kovohuty a SEZ Krompachy, ZŤS Prakovce, potravinárskych kombinátov...), celkovou sociálnou politikou bývalého režimu v oblasti sociálneho a zdravotného zabezpečenia, podpory mladých rodín, bytovej výstavby, zamestnanosti...

I. TYP – Najväčšie kvalitatívne zmeny v sledovaných rokoch prekonala obec Jarabina 0, 238. Ide o modelový príklad obce zasiahnutej násilnou likvidáciou gréckokatolíckej cirkvi. Ešte v roku 1950 tu podiel gréckokatolíkov predstavoval 93,2 %, zvyšok dotvárali rímskokatolíci 6,6 % a nepatrné počty evanjelikov a. v. 0,1% a bezkonfesijných 0,1 %. O štyridsať rokov neskôr podiel gréckokatolíkov poklesol na 16,2 %. Naproti tomu výrazne stúpol počet iných 68,5 %, z ktorých 52,2 % tvorili pravoslávni veriaci, dovtedy sa v náboženskom zložení obce nevyskytujúci. Tento vývoj jednoznačne poukazuje na preskupenie gréckokatolíckych veriacich na štátom podporované pravoslávie. Zloženie obce v roku 1991 dotvárali rímskokatolíci 10,3 % a bezkonfesijní 5,1 %.

II. TYP – menej výraznými zmenami prešlo 7 obcí: Slovinky 0,562 – v povojnovom období mali podobný vývoj ako obec Jarabina. V roku 1950 tu tiež dominovali gréckokatolíci 72,8 %, nasledovali rímskokatolíci 24,7 %, evanjelici a. v. 2,3 % a bezkonfesijní 0,1 %. V dôsledku hrubého zásahu totalitného režimu konvertovala časť gréckokatolíckych veriacich na pravoslávie. Prioritné

⁸³ KAPLAN, K.: *Stát a cirkev v Československu v letech 1948 – 1953*. Bmo 1993, s. 114-118. Taktiež FEDOR, M.: c. d., s. 199-221.

⁸⁴ Tamže: c. d.: 118-122. Taktiež VNUK, F.: *Akcie K a R, zásahy komunistického režimu proti rehoľiam v rokoch 1950-1956*. Bratislava 1995. 132 s.

⁸⁵ VNUK, F.: c. d., s. 14.

⁸⁶ KAPLAN, K.: c. d., s. 185-224. ŠTURÁK, P.: c. d., s. 114 a n.

⁸⁷ Tamže: c. d., s. 112, 288.

⁸⁸ Tamže: c. d., s. 13-15.

⁸⁹ Tamže: c. d., s. 112.

postavenie v náboženskom zložení Sloviniek v roku 1991 mali už pravoslávni 39,9 %, gréckokatolíci tvorili 28,9 %, rímskokatolíci 20 %, iní 8,8 %, bezkonfesijní 2,1 % a evanjelici a. v. 0,3 %.

Dedinky 0,619, Opátka 0,688 – Na začiatku obdobia vystupovali obce ako rímskokatolícke, v prípade prvej zloženie dotvárali ešte evanjelici a. v. 1,2 % a gréckokatolíci 0,6 %. V roku 1991 veľká časť obyvateľov oboch obcí neuviedla svoje vierovyznanie, boli zaradení do kategórie iní a nezistení. V prípade Dediniek predstavovali 52 % a v prípade Opátky 48,8 %. Tento jav možno odôvodniť celkovou dezorientovanosťou obyvateľov, ktorí v nových politických pomeroch z rôznych príčin svoju náboženskú príslušnosť radšej neuviedli.

Nová Lesná 0,768 – do náboženského zloženia obce zasiahlo tiež zrušenie gréckokatolíckej cirkvi. Z pôvodných 36 % v roku 1950 mali jej príslušníci v roku 1991 už len 2,8 %. V nových pomeroch svoje vyznanie radšej neprezentovali, čo sa prejavilo nárastom iných z 0 % na 2 % a taktiež bezkonfesijných na 8,1 %. O viac ako polovicu sa znížil podiel evanjelikov a. v. z 8,9 % na 4,2 %. S nadpolovičnou väčšinou si pozíciu vedúcej konfesie udržali v oboch obdobiach rímskokatolíci.

Prakovce 0,772 – Z náboženského hľadiska predstavovali zmiešanú obec. Najvyšší podiel mali v roku 1950 rímskokatolíci 81,5 %, nasledovali gréckokatolíci 14,4 %, evanjelici a. v. 2,5 %, izraeliti 0,2 %, iní 0,8 % a bezkonfesijní 0,6 %. V povojnových rokoch došlo k výraznému kvantitatívnemu rastu obce, najmä v dôsledku imigrácie obyvateľov po založení podniku ŽŤS. Z pôvodných 863 obyvateľov počet stúpol na 3336 v roku 1991. Následne sa transformovala náboženská štruktúra. Podiel rímskokatolíkov klesol na 43 %, gréckokatolíkov na 6,5 %, evanjelikov a. v. na 1,8 %. Podiel iných a nezistených (až 1084 osôb) vzrástol na 33,2 % a bezkonfesijných na 15,5 %.

Mníšek nad Hnilcom 0,773 – k najväčším zmenám došlo u evanjelikov a. v., ktorých stav klesol z 29,5 % na 4,3 %. Taktiež poklesol podiel gréckokatolíkov z 11,7 % na 1,8 %. Dominantnou konfesiou zostali rímskokatolíci, ich podiel sa znížil len nevýrazne z 57,8 % na 54 %. Až 35,1 % patrilo do kategórie iní a nezistení (532 osôb), 4,8 % bolo bezkonfesijných. V prípade oboch obcí sa na obyvateľstve výrazne podieľajú Rómovia, ktorí vyplňajú kategórie nezistených a bez vyznania.

Hraničné 0,794 – patrí tiež medzi obce zasiahnuté zrušením gréckokatolíckej cirkvi. Na rozdiel od Jarabiny a Sloviniek, veriaci pravdepodobne uprednostili rímskokatolícke vierovyznanie pred pravoslávím. Podiel rímskokatolíkov tak vzrástol z 53,9 % na 86,5 % v roku 1991. Aj po obnovení gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968 sa z niekdajších 46,1 % veriacich vrátilo k pôvodnej viere len 5,1 % obyvateľov Hraničného. Štruktúru obce dotvárali v roku 1991 iní 8,1 % a bezkonfesijní 0,3 %.

III. TYP – Napriek rokom totality registrujeme za skúmané obdobie 1950-1991 veľký počet stabilných obcí 165, pričom v 38 obciach nedošlo k žiadnej zmene z hľadiska náboženského zloženia obyvateľov. Naďalej sa jednalo o vysoko religiózne rímskokatolícke obce.

ZÁVER

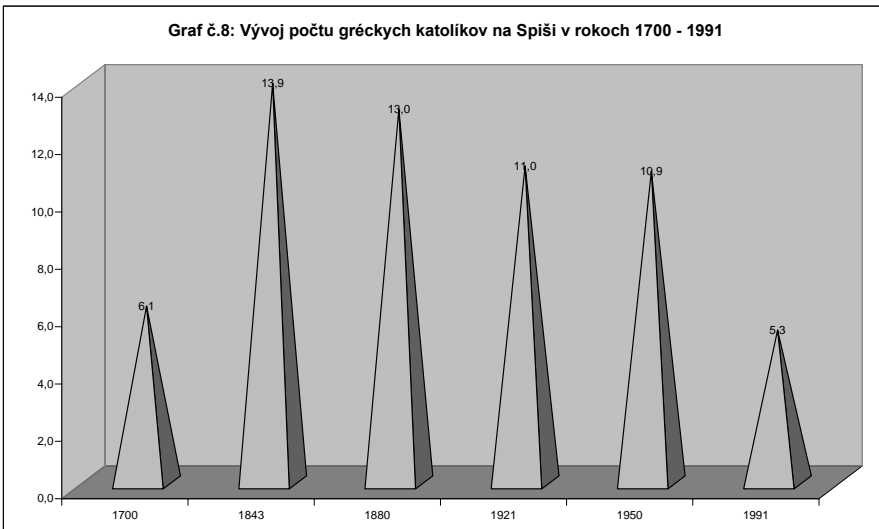
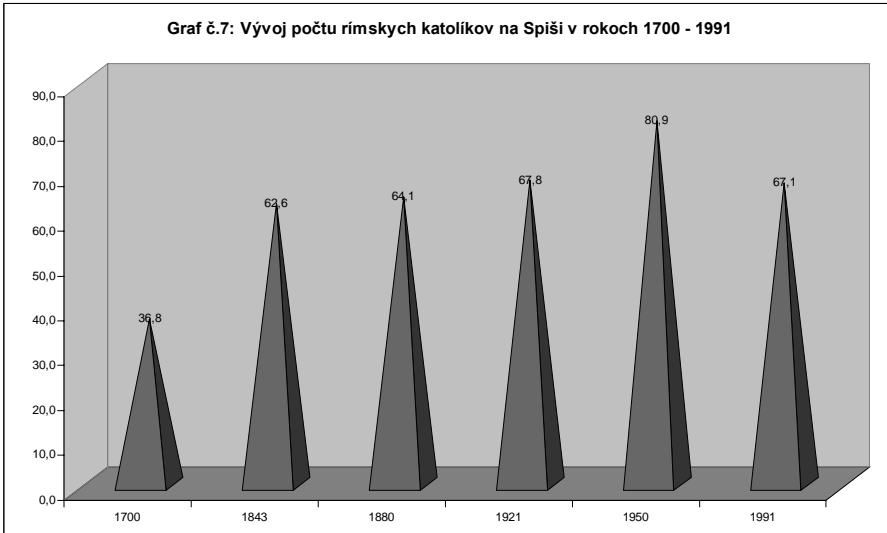
Náboženské zloženie obyvateľov Spiša prekonalo za uplynulé tri storočia výrazné kvalitatívne zmeny. Na základe výsledkov výskumu, možno pri transformácii náboženských pomerov od začiatku 18. storočia po súčasnosť vyčleniť pri istej miere zjednodušenia tri základné fázy:

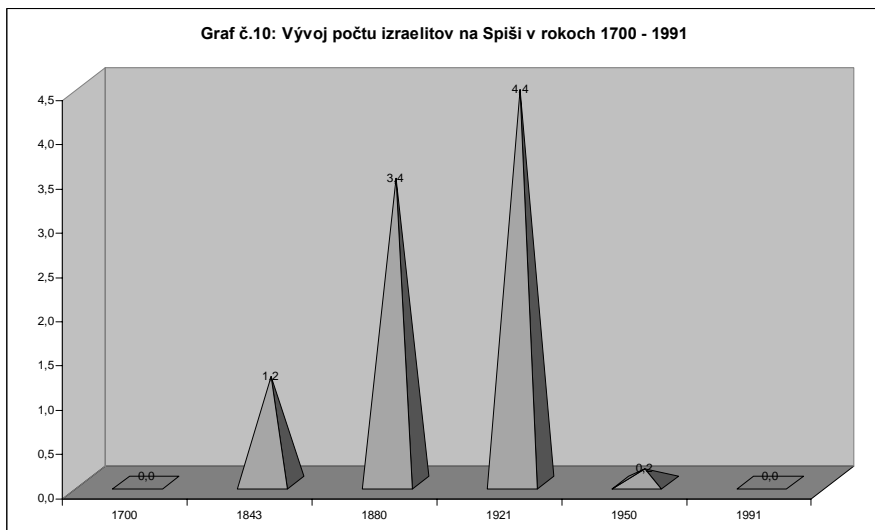
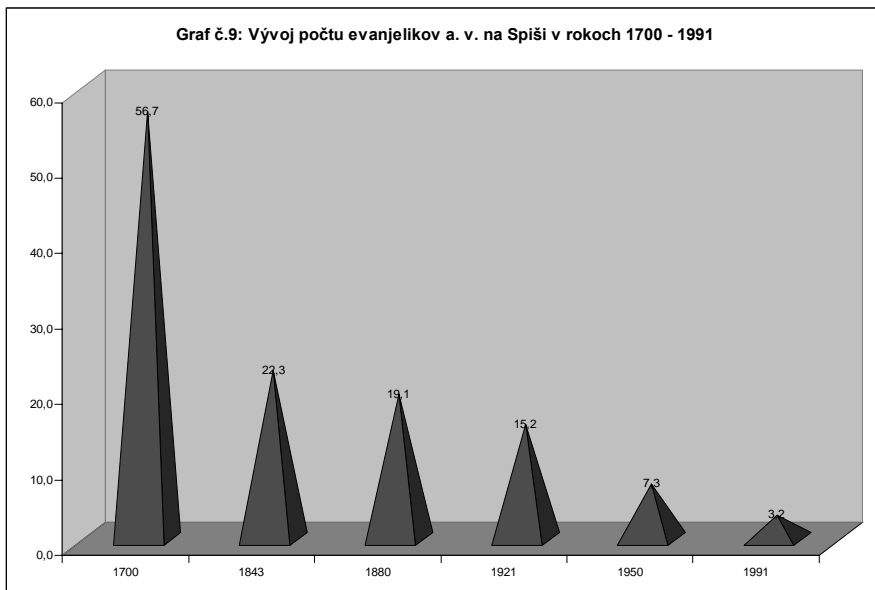
1. fáza – v časovom vymedzení 18. storočia – je obdobím doznievajúcej reformácie a nastupujúcej katolíckej obnovy Uhorska. Z hľadiska nášho výskumu sa vyznačuje najväčšími kvalitatívnymi zmenami. V náboženskej skladbe obyvateľov Spiša ešte na začiatku 18. storočia dominovali evanjelici a. v. Rekatolizačným úsilím sa podarilo prinavrátiť k rímskokatolíckej cirkvi väčšinu veriacich. Počnúc rokom 1700 podiel evanjelikov a. v. na Spiši neustále klesá až do súčasnosti.

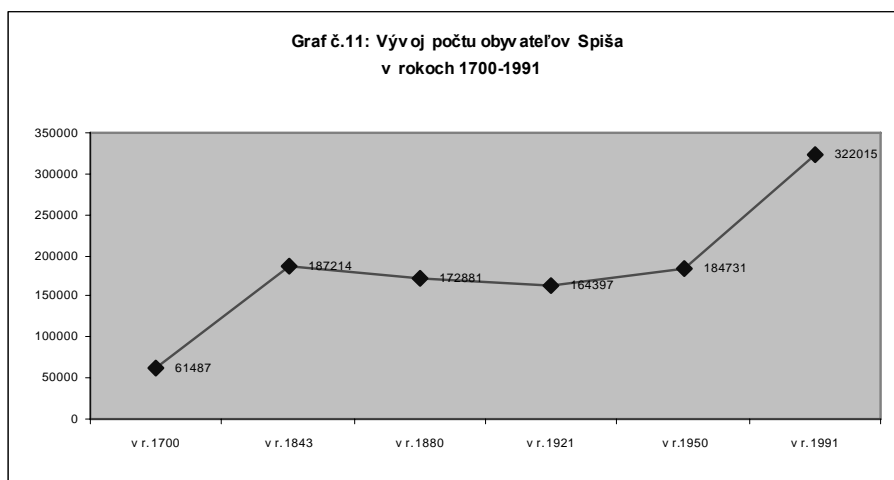
2. fáza – zahŕňa obdobie od vydania toleračného patentu až po roky druhej svetovej vojny.

Náboženské pomery boli konsolidované bez výrazných zásahov. Náboženská štruktúra sa menila len nepatrne.

3. fáza – je z časového aspektu z pomedzi vyčlenených najkratšia. Začína druhou svetovou vojnou a končí rokom 1989, respektíve 1991. Hlavným faktorom vplyvujúcim na zmenu náboženského zloženia boli násilné politické zásahy na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia. V krátkom časovom intervale bolo vysídlené židovské obyvateľstvo a teda aj izraeliti, odsunutí boli spišskí Nemci, čím sa výrazne znížil podiel evanjelikov a. v. Došlo k násilnému zrušeniu gréckokatolíckej cirkvi a núteniu ich veriacich konvertovať na pravoslávie. Štát pristúpil k dlhodobej ateizácii spoločnosti. Všetky tieto skutočnosti prispeli v značnej miere k strate niekdajšej náboženskej pestrosti tohto výnimočného regiónu.

Summary

Religious structure development of the Spiš region population in the light of statistic

In the study the author analyzes the religious situation of the historical Spiš region inhabitants based on the existing clerical and secular statistics in the time horizon of three centuries. There were 6 censuses chosen. They were carried out in 1700 and 1843 as canonical visitations and in 1880, 1921, 1950, 1991 as official state censuses.

The study is divided into 2 chapters. The first one evaluates each and single of the listed census years individually. For the needs of the research the percentual representation of residents belonging to four most common religious affiliations (Roman-Catholic, Lutheran, Greek-Catholic, Jewish) was calculated for every single settlement.

The second chapter compares two censuses following each other. To formulate transformation changes the conversion coefficient was used. Depending on the final values, typization of settlements was implemented. The 1-st type represents the settlements with rapid changes of the religious affiliation composition, the 2-nd type represents the settlements with less significant changes and the 3-rd type represents stable settlements with a very small change in the religious structure.

Based on the research results 3 phases of the religious development were chosen covering the period from the beginning of the 18-th century up until present.

The 1-st phase includes the 18-th century. At the beginning of this period the majority of the inhabitants of the region had a Lutheran religious affiliation. With advancing recatolisation most of the inhabitants turned back to the original Roman-Catholic belief. This period is characterized by the biggest qualitative changes.

The 2-nd phase includes the period from the issuing of the Patent of Toleration from 1781 until the years of the World War II. This is a stable period without any major significant changes. A gradual increase of Roman-Catholics and Jews persisted, opposed to decline of numbers of Lutherans and Greek-Catholics.

The 3-rd phase covers the shortest period of time in between the World War II. and 1991. The factors influencing the religious structure during this period were mostly forceful political interventions during the 40's and the 50's: holocaust, displacement of Spiš Germans thus decreasing the percentage of Lutherans, the Greek-Catholic church was abolished and the believers forced to convert into the East-Orthodoxy. The state proceeded with the long-range ateisation of the society. All of these factors contributed to the loss of the once so evident religious variety of the region.

(krupova.zuzana@centrum.sk)

Przeptyw ludzi i idei w Europie środkowej w XVIII – XIX w. : Nauka, szkolnictwo wyższe i przemysł (Freiberg – Baňská Štiavnica (Schemnitz) – Kielce)¹

JERZY SZCZEPAŃSKI

Institut Historii, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce (Polsko)

Tematem wykładu jest problematyka współpracy międzynarodowej w zakresie nauki i techniki, która w Europie środkowej na przełomie XVIII i XIX w. ma długą tradycję. Główną treścią tej współpracy była wymiana ludzi i idei pomiędzy przodującymi ośrodkami ówczesnego górnictwa i hutnictwa kruszcowego, a także badań naukowych i szkolnictwa wyższego w Europie środkowej – Freibergiem w Saksonii i Schemnitz (obecnie Baňská Štiavnica) położonym w ówczesnym Królestwie Węgierskim (obecnie Słowacja), a nauką, szkolnictwem wyższym i przemysłem polskim².

Wiele mówimy na temat współpracy międzynarodowej, wspólnej tradycji Europy środkowo-wschodniej, ale głównie na gruncie bieżącej polityki. O ile zresztą się orientuje w tym zakresie łatwiej o zaawansowane programy i plany aniżeli konkretne fakty. Również w perspektywie historycznej w relacjach polsko-słowackich zwraca się bardziej uwagę na okres II wojny światowej (polscy kurierzy, udział Polaków w słowackim powstaniu narodowym), mniej na gospodarkę (Spisz, górnictwo i hutnictwo³).

Natomiast pomijamy wspomniały moim zdaniem przykład współpracy na poziomie, któremu z pewnością przyklasnęłyby Unia Europejska. Był to swoisty Erasmus – na poziomie uczelni i z udziałem wykładowców, ale głównie studentów. Uczelni, wśród których dwie należały do przodujących w swoim rodzaju. Były to: Akademia Górnicza (Bergakademie) we Freibergu (Saksonia) i Akademia Górnicza w Baňská Štiavnica (Schemnitz) (Słowacja). Beneficjentem była młodsza Akademia Górnicza (Szkoła Akademiczno-Górnicza) w Kielcach. Wymownym dowodem wspólnoty było istnienie i działalność we wspomnianych ośrodkach tych samych państwowych instytucji - Akademii Górniczej prowadzącej także badania naukowe. Nie było to dziełem przypadku, a wynikiem świadomego współdziałania i wpływów. Były to instytucje na obszarze podobnych w strukturze okręgów górnictwa i hutnictwa kruszcowego (srebro, ołów, miedź, a także złoto). Z politycznego punktu widzenia Akademie działały na ziemiach narodów zagrożonych w swej tożsamości, aczkolwiek w różny sposób. Saksonia na przełomie XVIII i XIX w. dwukrotnie padła ofiarą pruskiej agresji (wojna siedmioletnia i wojny napoleońskie). Polska od 1772 r. padła ofiarą zaborczości sąsiadów – Rosji, Prus i Austrii, aby ostatecznie w 1795 r. utracić na ich rzecz niepodległość. Słowacy w tym czasie w ramach Austrii pozostawali pod panowaniem Węgrów. Trzeba też wyraźnie zaznaczyć, że w tym trójkącie współdziałających Akademii (Freiberg – Schemnitz – Kielce) strona polska była głównym beneficjentem.

¹ Przygotowanie tego artykułu stało się możliwe dzięki programowi Erasmus – Socrates, a także dzięki gościnności i pomocy przyjaciół z Katedry Historii Uniwersytetu Mateja Bela w Baňská Bystrica.

² Problemem tym, w kontekście studiujących tam Polaków, zajmowali się następujący badacze polscy: J. Reychman (Polacy na Akademii Górniczej w Baňskiej Szczawnicy w XVIII i XIX wieku, „Wiadomości Muzeum Ziemi”, vol. V, Warszawa 1951, s.455-462); D. Molenda (Początki polskiego szkolnictwa górniczego i udział Akademii Górniczej w Baňskiej Szczawnicy w kształceniu polskich fachowców, „Z dejn vied a techniky na Slovensku”, t.IV, Bratislava 1966, s.61-70); S. Kossuth (Polacy – słuchacze Akademii Górniczych we Freibergu (Saksonia) i w Szemnicach (Słowacja), Katowice 1960); J. Jaros (Dzieje polskiej kadry technicznej w górnictwie (1136-1976), Warszawa-Kraków 1978, s.28-52) i Z. Wójcik (Uczniowie Abrahama Gottloba Wemera w Polsce, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria C, z.17, 1972, s.77-121).

³ Tu warto zwrócić uwagę na fenomen działalności rodziny Thurzów i Fuggerów na przełomie XV i XVI w. Tej kwestii m.in. poświęcona była konferencja w Baňskiej Bystrzy w marcu 1995 r. Zob. „Päťsté výročie thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskj Bystrici”, Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied UMB v Banskj Bystrici, Editor: P. Martuliak, Baňská Bystrica 1995.

Ale na początek uporządkujmy fakty i przesłanki tego współdziałania. Pierwszą z nich był upowszechnianie się postępu technicznego i naukowego. Postęp techniczny był i jest jednym z głównych czynników rozwoju gospodarczego. Powodował on, że wynalazki i innowacje upowszechniały się w skali międzynarodowej. Takie rozprzestrzenianie się postępu technicznego określane jest transferem technologii. Pomimo wzrastającej złożoności technologii i organizacji jej transferu, czynniki tego procesu niewiele się zmieniły od kilkuset lat, a analogie pomiędzy historycznym, a współczesnym transferem technologii są wyraźne.

Na przełomie XVIII i XIX w. istotne ulepszenia w górnictwie i hutnictwie dotyczyły metod eksploatacji i transportu, oraz odwadniania złóż. W tym zakresie na szczególną uwagę zasługuje zastosowanie pierwszych maszyn parowych Newcomena; a w zakresie metalurgii - głównie nowych metod wytopu kruszców (srebra, miedzi, złota). Dotychczas słabo znamy czynniki procesu upowszechniania się wynalazków i innowacji w epoce przed rewolucją przemysłową. Główną rolę w tych wysiłkach odgrywało państwo i jego instytucje.

Kolejną przesłanką przyszłego współdziałania było powstanie i działalność wyższego szkolnictwa technicznego w Europie w XVIII w. Rozpatrując genezę kształcenia technicznego w Europie uwzględnia się najczęściej dwa rodzaje czynników. Jeden związany z potrzebami techniki militarnej i drugi wywołany potrzebami rozwijającego się przemysłu. Oba te czynniki doprowadziły do tego, że w XVIII w. zaczęły powstawać szkoły techniczne. I tak różnego typu szkoły techniczne przeznaczone przeważnie dla przyszłych techników i inżynierów wojskowych (głównie w zakresie artylerii) działały już od XVII w.

Niezależnie od szkół wojskowych powstawały wyspecjalizowane szkoły inżynierii cywilnej, dla których wzorem stała się założona w 1747 r. francuska Szkoła Budowy Dróg i Mostów (École des Ponts et Chaussées). Równocześnie w Brunszwiku została otwarta Akademia Górnicza (1745), a w ślad za nią powstały tego typu uczelnie we Freibergu (1765), Bańskiej Štiavnici (Schemnitz) (1770), Clausthal (1775), Paryżu (1778) oraz Instytut Górniczy w Petersburgu (1773).

Na najwyższym poziomie naukowym i dydaktycznym wśród akademii górniczych stały dwie uczelnie położone w Europie środkowej – we Freibergu i Bańskiej Štiavnici (Schemnitz). Obie były owocem reform władców absolutyzmu oświeconego. Pamiętać trzeba, że zostały one założone w Saksonii i Cesarstwie Austriackim tuż po zakończeniu rujnującej wojny siedmioletniej. Oba państwa rozpaczliwie potrzebowały pieniędzy. Dominująca wówczas doktryna merkantylistyczna podpowiadała, że jednym z najważniejszych sposobów wzbogacenia państwa jest rozwój górnictwa i hutnictwa kruszcowego. Stąd już niedaleka droga do wybicia złotego i srebrnego pieniądza, który miał zapelnąć skarbiec.

Przodującym ośrodkiem produkcji miedzi w Europie szczególnie, a więc w okresie działalności rodziny Thurzo i Fuggerów była Banská Bystrica. W ciągu 30 lat na przełomie XV i XVI w. w ośrodku wyprodukowano imponującą ilość 818 864 cetnarów tj. ok. 50 000 ton miedzi oraz 67 186 kg srebra.⁴

Akademia Górnicza w Bańskiej Štiavnici (Schemnitz) powstała w znanym ośrodku górniczym produkującym w latach 1760-1800 – 421 000 kg srebra. Najwyższą produkcję osiągnięto w 1740 r. gdy wyprodukowano tam 25.896 kg srebra i 681 kg złota. Od 1722 r. zbudowano tu i zainstalowano 7 maszyn parowych Newcomena, co pod tym względem stawiało okręg tutejszy okręg górniczy na pierwszym miejscu w Europie.⁵ Tu w XVIII w. opracowano zaawansowaną technolo-

⁴ M. Skladaný, Thurzovsko-Fuggerovský mediarský podnik v Banskej Bystrici a jeho európsky význam, (w:) „Pät'stè výroèie thurzovsko-fuggerovského mediarského podniku v Banskej Bystrici”, s.9-10.

Literatura dotycząca dziejów górnictwa i hutnictwa na Słowacji w czasach nowożytnych jest obfita. Por.: ŠTÚDIE z dejín baníctva a banského podnikania, Zborník k životnému jubileu Mariána Skladaného, editor: Miroslav Daniš, Bratislava 2001; Dejiny hutnictva na Slovensku, Košice 2003; Dejiny baníctva na Slovensku, Košice 2003; M. Kamenický, Stredoslovenské striebro a jeho hutnícke spracovanie do konca 18.storoèia, Banská Bystrica 1995.

⁵ I. Herèko, Stručný priez dejín Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici, „Alma mater - Banská Štiavnica, Európsky

gię amalgamacji złota udoskonaloną przez profesorów Akademii Górniczej w Schemnitz (Bańska Štiavnica) - Antona Ruprechta (1748-1814) i Karola Haidingera (1756-1797)⁶. Ale z czasem i w miarę pogłębiających się trudności, eksploatacja złóż kruszcowych wymagała coraz to doskonalszych metod. Pomóc w ich wprowadzeniu miała Akademia Górnicza.

Uwzględniając ich genezę – Akademię Górniczą w Bańskiej Štiavnicy (Schemnitz) i Freibergu można uznać za najstarsze uczelnie górnicze w Europie.⁷ Już w 1733 r. w słynnym co najmniej od XVI w. również z racji działalności genialnego Agricoli metalurga, mineraloga, lekarza i humanisty (1494-1555; autora „De re metallica”) w górniczym Jachymowie (Joachimsthal) w zachodnich Czechach, założona została szkoła dla oficjalistów górniczych. Zlikwidowano ją w 1762 r., a przedmioty górnicze po paru latach nauczania na Uniwersytecie w Pradze przeniesiono w 1770 r. do Bańskiej Štiavnicy (Schemnitz). Można przypuszczać, że w ten sposób miała miejsce wymiana myśli naukowej i technicznej, a także kadry naukowej i akademickiej pomiędzy bliskim Freibergiem, a Joachimsthal oraz będącym w tym samym państwie co Joachimsthal – Schemnitz. Problem przepływu myśli naukowo-badawczej na linii: Freiberg – Joachimsthal – Schemnitz wymaga jednak odrębnych badań.

W Bańskiej Štiavnicy już od 1735 r. działały różnego rodzaju szkoły górnicze. Od 1762 r. prowadzone były kursy dla personelu technicznego. W 1763 r. założono pierwszą katedrę chemii, mineralogii i hutnictwa. W 1765 r. powstała katedra matematyki, mechaniki i hydrauliki, a w 1770 r. nauki górnictwa (Katedra nauki o bankých dielach). Uczelni nadano nazwę Akademii Górniczej, a następnie Akademii Górniczej i Leśnej (Berg- und Forst Akademie). Tutejsze studia obejmowały dwuletni kurs wstępny oraz dwa roczne kursy fachowe: górniczy i hutniczy.⁸ Językiem wykładowym był niemiecki, podobnie co trzeba podkreślić jak we Freibergu, ale też i Kielcach. Studiowali tam też tzw. wolni słuchacze. W 1849 r., po wypadkach w okresie Wiosny Ludów, Akademia została zamknięta na skutek „niepokojów w kraju”. W tym też czasie studenci i wykładowcy pochodzenia niemieckiego opuścili Akademię z powodu madziaryzacji uczelni. Węgry doprowadzili do uznania uczelni za krajową węgierską i wprowadzenia jako języka wykładowego węgierskiego w 1869 r., co skutkowało jej opuszczeniem przez cudzoziemców.⁹ Akademia w Bańska Štiavnica działała do 1919 r.¹⁰ W ciągu 100 lat działalności (1770-1870) studiowało tu 5375 studentów.¹¹

Dlaczego w Bańskiej Štiavnicy studiowali Polacy ? Najprościej byłoby powiedzieć, i to jest

význam Banickej a lesnickej akademie v Banskej Štiavnici, Zostavovateľ A. Matejková, Slovenske banské múzeum Bańska Štiavnica 2006, s.53-92.

⁶ E. Kládívik, I. Ladziánsky, Banské Múzeum v Prírode, Bańska Štiavnica 1988, s. 10, 16, 20.

⁷ Zob. M. Guntau, Ku geológii a mineralógii na nemeckých banických akadémiách v 18.a 19.stor., „Tradície banského školstva vo svete, Zborník prednášok”, Štátny ústredný banský archív Bańska Štiavnica 1999, s. 104 i n.; M. Kamenický, Počiatky vyučovania baníctva a príbuzných odborov na Slovensku a vznik Banickej školy v Banskej Štiavnici, „Alma mater - Bańska Štiavnica, Európsky význam Banickej a lesnickej akademie v Banskej Štiavnici”, s.39-45; J. Vozar, Založenie Banickej akademie v Banskej Štiavnici, „Alma mater - Bańska Štiavnica, Európsky význam Banickej a lesnickej akademie v Banskej Štiavnici”, s.46-51.

Za pierwszą wyższą szkołę górniczą w Europie włoski badacz uważa założoną w Turynie w 1752 r. Scuola Mineralogica; G. Pipino, Prvá banická stredná škola založená v Európe (Torino 1752), „Tradície banského školstva vo svete”, s.247-260.

⁸ Dorobek historyków słowackich w zakresie badań dziejów ośrodka i Akademii Górniczej w Bańska Štiavnica jest imponujący. Szczególnie warto przywołać najnowsze opracowania;

Tradície banského školstva vo svete; O. Tomeček, I. Herčko, Chémia a mineralógia na Banickej a lesnickej akademii v Banskej Štiavnici, Bańska Bystrica 2001; Pamätník na výročie zrodzenia akademickej výchovy Bańska Štiavnica 1762, Redaktor Zsám-boki László, Miskolc- Košice 2002; Alma mater - Bańska Štiavnica, Európsky význam Banickej a lesnickej akademie v Banskej Štiavnici i inne.

⁹ J. Theurer, Pamätník vysoke školy banske v Prizbrami za lata od 1899 do 1924. K 75 letemu jubileu trvani vys. škole banske, Příbram 1924; (za:) S. Kossuth, Polacy – słuchacze Akademii Górniczych ..., s.8.

¹⁰ E. Kládívik, I. Ladziánsky, Banské Múzeum v Prírode, s.22, 24.

¹¹ Gedenbuch sur 100-jährigen Gründung der Königl. Ungarischen Berg. U. Forstakademie in Schemnitz 1770-1870, Schemnitz 1871; (za:) S. Kossuth, Polacy – słuchacze Akademii Górniczych ..., s.8.

zresztą prawda, że przyciągała ich sława i wysoki poziom ośrodka. Ale nie tylko. Istotne znaczenie miała również polityka państwa polskiego.

Ostatni król polski Stanisław August Poniatowski inicjował wiele przedsięwzięć naukowych. Wynikało to z jego pasji i wiedzy monarchy oświeconego, jak również było powodowane potrzebami finansowymi tego dysponującego małymi dochodami i ciągle zadłużonego władcy. Król i jego otoczenie inicjowali też poznanie i wykorzystanie zasobów kruszczowych Polski położonych głównie w okolicy Kielc na terenie tzw. Staropolskiego Okręgu Przemysłowego. W 1782 r. król utworzył Komisję Kruszczową, której zadaniem było rozpoznanie i eksploatacja bogactw naturalnych. Dla realizacji swych planów potrzebował znających się na górnictwie i hutnictwie fachowców. W związku z tym, oraz w wyniku braku polskich szkół wyższych, zaczęto wysyłać młodych Polaków na studia zagraniczne. Stypendystów królewskich dla nauki mineralogii i metalurgii wysyłano do Akademii Górniczej w Schemnitz i Freibergu. Inicjatywa wysłania chętnych do studiów na Akademii Górniczej w Schemnitz wyszła od znanego działacza i współpracownika króla – Tadeusza Czackiego. Wysłanym do Schemnitz stypendystom wyznaczono rocznie po 1.600 zł pod warunkiem, że po ukończeniu nauk pracować będą w administracji skarbowej.¹²

Pierwsza wiadomość o obywatelu polskim studiującym w Schemnitz pochodzi z 1786 r. Był nim Antoni Friedhuber z Galicji. Wiadomo, że był geometrą żup wielkich w latach 1764-1786 i opracował m.in. plan górniczy okolic Olkusza¹³. Poza Antonim studiowali jeszcze inni członkowie tej rodziny: w 1817 r. – Aleksander Friedhuber, w 1827 r. Wojciech Friedhuber. Podobnie jak i większość innych studentów pochodzili z Galicji.¹⁴ Z pewnością wpływ na to miał fakt znalezienia się po I rozbiórce Galicji w granicach Cesarstwa Austrii. Czy można od tej pory mówić w tym przypadku o zagranicznych studiach Polaków?

Wśród stypendystów byli: Stanisław Okraszewski, Józef Domeyko, Oraczewski, Jan Mieroszewski, Ignacy Jakub Bienkowski, czy gen. Jan Komarzewski. Na szczególną uwagę zasługuje przypadek bliskiego współpracownika króla – Okraszewskiego. Okraszewski już od 1780 r. studiował w Akademii Górniczej we Freibergu i zwiedzał tamtejsze kopalnie. W 1788 r. został wytypowany wraz z Janem Mieroszewskim na studia górnicze i mineralogiczne w Bańską Štiavnica. Ponadto Okraszewski otrzymał polecenie poznania tzw. operacji I. Borna,¹⁵ czyli sposobu uzyskiwania srebra i złota z rud metodą amalgamacji. Stypendyści wyjechali z Polski w r. 1789, ale z powodu trudności z otrzymywaniem stypendium i kryzysu politycznego w Polsce, Okraszewski wiosną 1790 r. powrócił do kraju.¹⁶ Był strategicznym królewskim ekspertem w zakresie górnictwa i hutnictwa kruszczowego i członkiem Komisji Kruszczowej. Podstawy naukowe kolejnego królewskiego eksperta - Mieroszewskiego, których uwieńczeniem była publikacja o górnictwie i członkos-

¹² J. Reychman, Polacy na Akademii Górniczej..., s.455.

¹³ J. Szczepański, Modernizacja górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim w I połowie XIX w. Rola specjalistów niemieckich i brytyjskich, Kielce 1997, s.31; D. Molenda, Początki polskiego szkolnictwa górniczego..., s.67-68.

¹⁴ S. Kossuth, Polacy – słuchacze..., s.21-25.

¹⁵ Born Ignac Anton (1742-1791), radca górniczy w Bańskiej Štiavnici.

¹⁶ **Okraszewski Stanisław Samuel** herbu Lubicz (ok.1744 – ok.1824), chemik mineralog. Urodzony w Królewcu. Studiował w Królewcu i Uppsali. W Paryżu zetknął się z F. A. Mesmerem, którego teoria magnetyzmu wywarła na nim wielkie wrażenie. Ok. 1773 r. wstąpił na służbę króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W 1779 r. został kustoszem królewskich zbiorów historii naturalnej. Interesował się metalurgią, w 1780 r. wspólnie z J. F. Carosim przeprowadzał wizytację kopalń olkuskich. Zawarł bliższą znajomość ze słynnym saskim mineralogiem i wykładowcą Akademii – Abrahamem G. Wemerem. Na przełomie 1882 i 1783 r. sporządził się pozytywną ocenę możliwości wydobycia miedzi w kopalniach Miedzianej Góry k/Kielc. Pod jego wpływem król zaangażował się tam wkrótce w budowę kopalni i hut tzw. „fabryki kruszczowej Miedzianej Góry”. W 1792 r. wizytował królewskie huty żelaza; K. Samecki, „Polski Słownik Biograficzny”, t.XXIII, Wrocław 1978, s.703-705.

Mieroszewski Kazimierz Piotr Jan Wincenty (1768-ok.1842), urodzony w Krzycicach k.Jędrzejowa. Po powrocie przeprowadził kontrolę państwowych kopalni. W 1792 r. opublikował „Wywód ogólny o użyteczności i sposobach zaprowadzenia górnictwa porządnego i trwałego w krajach Rzeczypospolitej”, gdzie proponował szereg reform, w tym zakładanie szkół górniczych. W l. 1824-1827 inspektor kopalni i hut Wolnego Miasta Krakowa. Resztę życia spędził w swoim majątku Odonów k. Kazimierzy Wielkiej; J. Jaros, (w:) „Słownik polskich pionierów techniki”, pod red. B. Orłowskiego, Katowice 1984, s.138.

two w Towarzystwie Naukowym Krakowskim, ukształtowane zostały także w Schemnitz.¹⁷ Bielnicki, który został wysłany do Schemnitz w celu zapoznania się z mineralogią, metalurgią i mennictwem z obowiązkiem pracy przez okres 6 lat w służbie skarbowej. Pracował w administracji skarbowej i mennicy warszawskiej, której w l. 1818-1838 był dyrektorem.¹⁸

Gen. Jan Komarzewski (1744-1810), były szef kancelarii wojskowej króla i członek angielskiego Królewskiego Towarzystwa Naukowego chciał swoją wiedzę zastosować praktycznie, głównie w górnictwie i hutnictwie w królewskiej „Fabryce kruszcowej Miedziana Góra” k. Kielc.¹⁹

Król osobiście interesował się losem stypendystów i ich studiami, aczkolwiek jego możliwości finansowe były mocno ograniczone.²⁰ Wysiłki te i osiągnięcia zostały zniweczone przez upadek niepodległości, aby zostać podjęte na nowo w epoce Królestwa Polskiego.

Od 1793 r. na studia w Bańska Śtiavnica zapisali się kolejni Polacy, m.in.: Fryderyk Klemensiewicz, w 1796 r. – Mateusz Methner, w 1797 r. – Wilhelm Karwiński, w 1799 r. – Antoni Prokopowicz z Galicji, później urzędnik kopalń wielickich, w 1808 r. – Antoni Kacwiński, następnie radca górnicy w kopalni soli w Bochni, w 1809 r. – Jan Jaworski, później kontroler huty żelaza w Augustowie, w 1821 r. – Karol Kuczkiewicz z Galicji, później radca górnicy w Bochni i autor artykułu „Magnetische Declination zu Wieliczka”; w 1828 r. – Karol Smolka, potem zarządca salin w Drohobyczu; w 1839 r. Edward Kleszczyński autor co najmniej 5 artykułów z górnictwa i geologii w 1840 r. – Leon Kmicikiewicz, później zarządca salin w Galicji i Paweł Turczmanowicz, potem zarządca salin w Wieliczce, w 1843 r. – Alfons Łuczyński – w 1849 r. brał udział w powstaniu węgierskim, osiadł w Serbii, gdzie pracował w kopalni miedzi; w 1847 r. – Edward Windakiewicz, następnie pracujący m. in. przy wydobyciu rud miedzi, żelaza w Banacie i poszukiwaniu węgla, zarządca salin w Stebniku; w 1853 r. – Sewer Chryściński, następnie szichtmajster w kopalniach w Zakopanem; w 1853 r. – Antoni Strzelbicki, następnie kierujący kopalnią węgla w Dąbrowie Górniczej w Królestwie Polskim, później pracował w kopalniach soli w Bochni i Wieliczce, autor wielu artykułów o górnictwie; w 1865 r. – Franciszek Brzozowski, pracował w kopalniach soli w Wieliczce i Bochni; i wiele innych²¹.

Do końca XVIII w. studiowało w Schemnitz ok. 10 Polaków, podobnie w latach 1801-1820. Do ok. 1830 r. studiowało w Schemnitz ok. 120 osób pochodzenia polskiego²². Bezpośrednio po powstaniu listopadowym 1831 r. Polacy częściowo z powodu zakazów nie studiowali aż do 1836 r. W latach 1836-1847 zapisało się 46 Polaków. Po przerwie w latach 1848-49 zapisują się ponownie Polacy najliczniej w latach 1851-54 (19 osób) i w latach 1860-61 (12 osób). Ostatni Polak zapisał się w 1868 r.

Mozna zatem w związku z tym stwierdzić, że w I połowie XIX w. wielu polskich fachowców zarządzających głównie polskimi kopalniami soli wykształciło się w Bańska Śtiavnica (Schemnitz).

W 1765 r. założona została Akademia Górnicza w słynnym ośrodku górnictwa i hutnictwa kruszcowego – Freibergu. Już od 1733 r. działało tu „Laboratorium dla metalurgicznej chemii i mineralogii” prowadzone od 1744 r. przez dr J. Fr. Henkela, a od 1749 r. przez Chr. Ehr. Gellerta, gdzie kształcili się kandydaci na „górnicych urzędników i oficjalistów” oraz cudzoziemcy.²³ Akademia we Freibergu stała się uczelnią o światowej sławie dzięki wykładowcy nauk geologicznych w l. 1775-1817 Abrahamowi Gottlobowi Wernerowi (1749-1817). Jego wykładów słuchało wielu

¹⁷ D. Molenda, Początki polskiego szkolnictwa górniczego..., s.68.

¹⁸ A. Bachulski, „Polski Słownik Biograficzny”, t. II, Kraków 1936, s.72-73.

¹⁹ Zob. więcej J. Szczepański, Zainteresowania arystokracji polskiej angielską techniką w II połowie XVIII w., „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” nr 3/93, s.64-65.

²⁰ D. Molenda, Początki polskiego szkolnictwa górniczego i udział Akademii Górniczej w Bańskiej Szczywnicy..., s.66.

²¹ J. Reychman, Polacy na Akademii Górniczej..., s.457-458.

²² J. Jaros, Dzieje polskiej kadry technicznej, s.39.

²³ H. Baumgärtel, Aus der Geschichte der Bergakademie Freiberg, Freiberg 1957, (za:) S. Kossuth, Polacy – słuchacze Akademii Górniczych we Freibergu (Saksonia) i w Szemnicach (Słowacja), Katowice 1960, s.1.

czudzoziemców, w tym Polaków. W 1815 r. pod jego wpływem Stanisław Staszic wydał pierwszą polską syntezę geologiczną pt. „O ziemiórództwie Karpatów i innych gór i równi Polski”. W oparciu o źródła archiwalne Zbigniew Wójcik zestawiał listę 30 studentów Wenera związanych z Polską zarówno polskich (14) jak i niemieckich (16).²⁴ Była to elita polskiego przemysłu i podstawowa kadra pierwszej polskiej uczelni technicznej. Byli tu Polacy tacy jak: S. Okraszewski, Domeyko, Komarzewski, Mielecki, Tomaszewski, Marceli Królikiewicz, Józef Łubiński; Niemcy działający i pracujący w Królestwie Polskim: F.W. von Reden, A. von Humboldt, Wilhelm G. Becker, Johann E. Ullmann, Johann J. Graff, S.A. Herder, Fr. G. Bloede, Fr. W. Lempe, Georg G. Pusch, Carl H. J. Kaden, Ernest L. Kaden, Fr. W. Krumpel, Chr. F. Hollunder. Niekiedy, i to dość często, mamy do czynienia z osobami studiującymi zarówno we Freibergu jak i Schemnitz (Okraszewski, Domeyko, Komarzewski). Do 1887/88 zapisało się we Freibergu 67 Polaków.

Ogółem w XIX w. studiowało we Freibergu prawdopodobnie ok. 181 Polaków.²⁵ Do tego trzeba jeszcze uwzględnić „trzydniowych studentów” zatrzymujących się na „popas” we Freibergu po to, aby później szczyć się w swym życiorysie studiami w słynnej Akademii, oraz polskich inżynierów wykształconych we Freibergu a zatrudnionych w administracji pruskiej takich jak Aleksander Mielecki.²⁶

Rzecz jednak nie w statystyce. Dziś przyzwyczajeni do licznych, jeśli nie masowych studiów, musimy pamiętać, że studia szczególnie do połowy XIX w., były elitarne. Tym większa była rola tych nielicznych i świetnie wykształconych fachowców w zakresie teorii naukowej i praktyki produkcyjnej (Okraszewski, Mieroszewski). Ale związki wzajemne były bardziej rozległe. Dotyczyły w szczególności szkolnictwa technicznego – jego treści, programów i metod, a także organizacji.

Po utworzeniu w 1815 r. Królestwa Polskiego będącego częścią Cesarstwa Rosyjskiego, doszło do utworzenia pierwszej polskiej wyższej szkoły technicznej, którą była zorganizowana na wzór Akademii Górniczej w Freibergu, w 1816 r. z inicjatywy Stanisława Staszica również Akademia Górnicza (Szkoła Akademiczno-Górnicza) w Kielcach. Główna Dyrekcja Górnicza (podobnie jak Dyrekcja we Freibergu) miała zarządzać polskim górnictwem i hutnictwem, a połączona z nią Akademia Górnicza była pierwszą polską wyższą szkołą techniczną kształcąca kadry dla polskiego przemysłu, nie tylko górnictwa i hutnictwa. Dla koncepcji gospodarczych Staszica planującego rozwój przemysłu w Królestwie Polskim głównie w oparciu o górnictwo i hutnictwo Staropolskiego Okręgu Przemysłowego, były to instytucje kluczowe.

Staszic, od niedawna dyrektor przemysłu i kunsztów we władzach Królestwa Polskiego, wykorzystał w tym celu pomyslną koniunkturę. W pokonanej i okrojonej terytorialnie po wojnach napoleońskich Saksonii było wielu znakomych fachowców szukających zatrudnienia za granicą. Wielu z nich zatrudniono w Królestwie Polskim. Większość z nich wywodziło się z Freiberga. Badając składy osobowe wzajemnie się przenikających personalnie Dyrekcji Górniczej i Szkoły Akademiczno-Górniczej w Kielcach można stwierdzić, że na 17 członków Dyrekcji, co najmniej 5 Sasów było absolwentami Akademii Górniczej we Freibergu (Johann E. Ullman, Friedrich W. Lempe, Georg G. Pusch, Johann C. H. Kaden, Fridrich Krumpel). Do tego trzeba dodać 2 Polaków

²⁴ Z. Wójcik, Uczniowie Abrahama Gottloba Wenera w Polsce, s.77-81.

²⁵ S. Kossuth, Polacy – słuchacze Akademii Górniczych ..., s.5.

S. Kossuth, Polacy – słuchacze Akademii Górniczych ..., s.9, 13-20. Przytoczyć można choć niektóre nazwiska: 1780: Okraszewski; 1781: Oraczewski; 1785: de Mathy Franciszek Ludwik; 1792: Domeyko; 1796: hr. Konarzewski (!), generał; 1799: Mielecki Fr. ; 1809: Tomaszewski; 1815: Królikiewicz Marcin (!); 1816: Łubiński Józef; 1821: Lipski Hyacynt; 1844: Dembiński hr. Sporo nazwisk jest z Kielc: 1894/95: Redych Mieczysław; 1895/96: Czaplicki Franciszek; 1896/97: Jaroński Franciszek.

²⁶ **Mielecki Aleksander** (1780-1853). Studiował w Halle i Erlangen, a następnie we Freibergu. Pracował w Wyższym Urzędzie Górniczym we Wrocławiu, od 1835 r. starosta górniczy w Dortmundzie nadzorujący górnictwo westfalskie; J. Jaros, Polscy inżynierowie górniczy i hutniczy w służbie pruskiej w pierwszej połowie XIX wieku, „Kwartalnik Nauki i Techniki”, R.XVI, Nr 1, s.109-113.

studiujących we Freibergu (Adam Marcelli Królikiewicz, Józef Tomaszewski). Podobnie wygląda sytuacja w zakresie kadry akademickiej Szkoły Akademiczno-Górnictwej. Na 10 wykładowców Akademii Górniczej, których nazwiska znamy - 5 było Sasami (m. in. Pusch, Lempe, Krumpel) i zarazem absolwentami Akademii Górniczej we Freibergu, 2 Polaków studiowało we Freibergu (Królikiewicz, Tomaszewski).

Nazwiska z wszystkich tych zestawień powtarzają się (Ullman, Lempe, Pusch, Kaden; Królikiewicz, Tomaszewski). Tworzyli oni elitę polskiej nauki i przemysłu nie tylko w okresie działalności Dyrekcji i Akademii, ale także dla dużej części XIX w.

Obie instytucje działały krótko – do 1826 r. – i padły ofiarą sporów na temat organizacji kształcenia technicznego. Absolwentów Akademii Górniczej w Kielcach nie było wielu. W ciągu tak krótkiego czasu studiowało tam ok. 100 elewów, ukończyło ją ok. 40-45.²⁷ Wykształciła kadry najlepszych polskich inżynierów górniczych i metalurgów zarządzających polskim przemysłem do końca XIX w.²⁸

²⁷ Literatura na temat Szkoły jest bardzo obfita. Stan badań podsumował A. S. Kleczkowski (Stan badań nad dziejami Akademii Górniczej (Szkoły Akademiczno-Górnictwej) i Głównej Dyrekcji Górniczej w Kielcach, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1994, nr 1, s.61-70.

²⁸ J. Szczepański, Absolwenci Akademii Górniczej (Szkoły Akademiczno-Górnictwej) w Kielcach, „Studia Kieleckie”, Seria Historyczna, 1998, nr 3, s.5-14.

Kaden Johann Carl Heinrich (1790-1870), inżynier i specjalista górniczy z Saksonii. W 1817 r. przybył do Królestwa Polskiego i objął stanowisko probiera górnictwa w Głównej Dyrekcji Górniczej w Kielcach. Kierował zakładami w Niewachlowie i Białogonie. Wykładał analizę rud metali w Szkole Akademiczno-Górnictwej w Kielcach. Ponadto zawiadował Dozorstwem w Białogonie. W l. 1835-45 budował, a następnie kierował pracą dwóch wielkich pieców w Błachowni k. Częstochowy.

Królikiewicz Marcelli (1791-1839), inżynier górniczy, profesor Szkoły Akademiczno-Górnictwej w Kielcach, naczelnik zakładów górnictwa-hutniczych Okręgu Zachodniego Królestwa Polskiego. Studiował w akademii w Berlinie i w Akademii Górniczej we Freibergu (1815). Od 1816 r. rozpoczął pracę w rządowym górnictwie i hutnictwie Królestwa Polskiego. Został przydzielony do pomocy dyrektorowi Głównej Dyrekcji Górniczej J. E. Ullmanowi, potem pracował jako protokolista okręgowy i asesor tytułarny tejże dyrekcji (16 VI 1816-24 VI 1820). Po utworzeniu Szkoły Akademiczno-Górnictwej w Kielcach prowadził w niej wykłady z zakresu górnictwa, posiadając tytuł zastępcy profesora sztuki górniczej (1820-1823). Po opuszczeniu Kielc początkowo sprawował funkcję zawiadawcy górnictwa w Dozorstwie Olkuskio-Siewierskim, od 1 I 1824 - stanowisko zawiadawcy kopalni galmanu, rudy żelaza i glinki ogniotrwalej; od 10 XII 1829 do 1 II 1833 był zastępcą inspektora Dozorstwa olkuskio-siewierskiego. Następnie, gdy od 1833 r. zarząd nad górnictwem i hutnictwem przejął Bank Polski, został mianowany inspektorem zakładów górniczych Okręgu Zachodniego. W 1837 r. otrzymał tytuł naczelnika zakładów górniczych Okręgu Zachodniego. Był jednym z głównych realizatorów opracowanego przez F. Lempego planu inwestycyjnego rozbudowy i modernizacji rządowego górnictwa i hutnictwa.

Lempe Friedrich (Fryderyk) (1787-1842), inżynier i specjalista górniczy. Pochodził z Saksonii, absolwent Akademii Górniczej we Freibergu. W l. 1817-26 wykładowca matematyki, fizyki i budowy maszyn górniczych w Szkole Akademiczno-Górnictwej w Kielcach. Zarazem członek Głównej Dyrekcji Górniczej w Kielcach jako asesor, a następnie radca i nadzorca machin. W tym okresie wspólnie z E. Beckerem opracował plan osuszenia kopalni w okolicy Olkusza i Miedzianej Góry przy zastosowaniu maszyn parowych. Od 1824 r. jeden z najbliższych współpracowników Ks. Druckiego-Lubeckiego, autor planu nowych zakładów hutniczych. Według wytycznych planu przebudowano zakłady hutnicze w Sławkowie, Starachowicach, Będzinie i Białogonie. W 1833 r. został naczelnikiem Wydziału Górnictwa pozostającego pod zwierzchnictwem Banku Polskiego. Autor planu, według którego wybudowano m.in. Hutę Bankową, zakłady w Błachowni, Koniecpolu, Starachowicach, Michalowie i Brodach, w których stosowano nowoczesne technologie m.in. przy użyciu maszyn parowych i koksu. Zmarł w Kielcach, pochowany na cmentarzu ewangelickim.

Pusch (Pusz) Georg (Jerzy) Gottlieb (Bogumil) (1790-1846), geolog, paleontolog, urzędnik górniczy, profesor Szkoły Akademiczno-Górnictwej w Kielcach. Przed wstąpieniem do freiberskiej Akademii Górniczej w 1806 r. miał za sobą także roczną praktykę kopalniarską. Podczas studiów prowadził samodzielne badania geologiczne. Uczelnię ukończył w 1810 r., po czym prowadził badania geologiczne w Saksonii. W l. 1813-14 walczył w oddziałach saskich przeciw wojskom napoleońskim. Zatrudniony w tymże roku w saskim urzędzie górniczym w Suhl w Turynii, po Kongresie Wiedeńskim stracił pracę. Powrócił wówczas do Kohren, gdzie kontynuował pisanstwo naukowe (geologia, historia). Jesienią 1816 r. został powołany na stanowisko profesora Szkoły Akademiczno-Górnictwej, a także na assessora Głównej Dyrekcji Górniczej w Kielcach. Do Polski przybył na przełomie 1816 i 1817. Rozpoczął wykłady z chemii i hutnictwa. W l. 1819-20 prowadził także wykłady z mineralogii i geografii Królestwa Polskiego, a w 1826 r. również geografii mineralnej Królestwa Polskiego. Po przeniesieniu szkoły z Kielc do Warszawy w 1827 r. pozostał nadal profesorem i urzędnikiem Wydziału Górniczego zrazu jako naczelnik oddziału górniczego. Opublikował wydane w l. 1831-36 - *Geognostische Beschreibung von Polen so wie der übrigen Nordkarpathenländern*, uzupełnione dwoma kolejnymi: *Geognostischer Atlas von Polen* (1837) i *Polens Paläontologie* (1837). W 1842 r. uzyskał szlachectwo Królestwa Polskiego. Od 1817 r. odbywał liczne podróże po ziemiach polskich. Badał także Karpaty węgierskie.

Ale do likwidacji Akademii Górniczej w Kielcach przyczyniły się też rezultaty rewolucji technicznej i przemysłowej w Wielkiej Brytanii uderzająco widoczne w Europie po wojnach napoleońskich. Przewaga brytyjska usunęła na plan dalszy osiągnięcia dotychczasowych ośrodków naukowych i przemysłowych, w tym Freiberga. Widać to było w Królestwie Polskim, gdzie po 1825 r. doszło do usuwania specjalistów niemieckich i zastępowania ich brytyjskimi.²⁹

Możliwości kształcenia technicznego Polaków po powstaniu 1831 r. stały się nadzwyczaj mizerne, a właściwie na terenie ziem polskich żadne. W Królestwie Polskim zlikwidowano praktycznie wszystkie szkoły wyższe. Również w praktyce funkcjonował zakaz studiów w szkołach zagranicznych, poza rosyjskimi.³⁰ W zaborze pruskim szkół wyższych nie było wcale, w Galicji dopiero od 1844 r. istniała Akademia Techniczna przekształcona w 1877 r. w Politechnikę.³¹

Powstaje pytanie – jak i gdzie w związku z tym kształciły się polskie kadry techniczne? Pomimo zakazów i szykan główne możliwości wyższych studiów technicznych dawały uczelnie zagraniczne. Najbardziej popularne były: politechnika w Wiedniu, gdzie w l. 1815-1848 studiowało 481 Polaków, dalej Akademia w Schemnitz, gdzie do 1868 r. studiowało około 120 Polaków. Z tą uwagą, że z formalnego punktu widzenia były to studia zagraniczne dla Polaków z zaboru rosyjskiego i niemieckiego, nie austriackiego.

Jak widzimy do połowy XIX w. liczebność studentów, a co za tym idzie i budowniczych, inżynierów i geometrów była niewielka. Szacuje się, że ok. 1860 r. w Królestwie Polskim było ich ok. 400.³² Jeszcze jeden dowód elitarności studiów, ale nie tylko. Liczba inżynierów w Królestwie Polskim nie zwiększyła się zasadniczo i w drugiej połowie XIX w. kiedy to Polacy studiowali głównie w szkołach rosyjskich.

Warunki polityczne i brak własnego państwa upośledziły tą ważną dziedzinę oświaty jaką było kształcenie techniczne. Z pewnością odbiło się to negatywnie na rozwoju gospodarczym, czy szerzej cywilizacyjnym.

W l. 1900-1910 w Niemczech ukończyło wyższe szkoły techniczne (Technische Hochschulen) ok. 10 tys. inżynierów dołączając do 100 tys. (!) już zatrudnionych w przemyśle.³³ To jeden z podstawowych czynników ekspansji przemysłu niemieckiego na przełomie XIX i XX w.

Niniejsze opracowanie ma charakter wstępny i sygnalizuje problem badawczy. Pełniej ukazuje problematykę z perspektywy strony polskiej. Trzeba jeszcze raz wyraźnie powtórzyć – to Polska korzystała z dorobku naukowego i technicznego bardziej zaawansowanych organizacyjnie i

Na tej podstawie ogłosił wiele prac geologicznych i paleontologicznych. W 1830 r. był współredaktorem wydanego w Warszawie „Pamiętnika Górnictwa i Hutnictwa”. Współpracował także z „Biblioteką Warszawską”. Poza wymienionymi już monografiami P. ogłosił m. in.: *Geognostyczny opis Polski* (1829), *Historyczno-statystyczny obraz stanu i produkcji górnictwa i hutnictwa polskiego* (1830), *Nowe przyczynki do geognozji Polski* (1881-1885). Był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie (od 1831), Tow. Badaczy Przyrody w Moskwie (od 1829), Tow. Geologicznego w Londynie (od 1841) i innych. Zmarł 2 X 1846 r. w Warszawie.

Ullmann (Ulman) Johann (Jan) Erenhold (?-1834), dyrektor Głównej Dyrekcji Górniczej i Szkoły Akademicko-Górnicznej w Kielcach. Pochodził z Saksonii, jeden z organizatorów i strategów rozwoju polskiego górnictwa i hutnictwa i współpracownik S. Staszica. Absolwent Akademii Górniczej we Freibergu, w Polsce prawdopodobnie od 1810 r. Opisał wówczas fabryki żelazne suchedniowskie i samsonowskie. Dyrektor Krakowskiej Dyrekcji Górniczej. W 1816 r. mianowany dyrektorem generalnym górnictwa krajowego i dyrektorem Głównej Dyrekcji Górniczej i Szkoły Akademicko-Górnicznej w Kielcach. Był doradcą i współpracownikiem Staszica w zakresie rozwoju polskiego górnictwa i hutnictwa. Poza ogólnym nadzorem górnictwa i hutnictwa zajmował się organizacją poszukiwań soli, a także wykładał prawo górnicze w Szkole Akademicko-Górnicznej w Kielcach. W 1824 r. opracował nie zrealizowany plan odwodnienia kopalni olkuskich przy pomocy gigantycznego kanału. W 1826 r. zwolniony ze stanowiska dyrektora.

²⁹ J. Szczepański, *Modernizacja górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim w I połowie XIX w. Rola specjalistów niemieckich i brytyjskich*.

³⁰ *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t.III: 1795-1862, Wrocław 1977, s.167-170.

³¹ Z. Popławski, *Zarys dziejów Uczelni, (w:) „Politechnika Lwowska 1844-1945”*, Wrocław 1993, s.19-21.

³² R. Czepulis-Rastenis, *„Klasa umysłowa”. Inteligencja Królestwa Polskiego 1832-1862*, Warszawa 1973, s.82.

³³ W. Koenig, *Technical Education and Industrial Performance in Germany: A Triumph of Heterogeneity*, (w:) *„Education, Technology and Industrial Performance in Europe, 1850-1939”*, Ed. by R. Fox and A. Guagnini, Cambridge 1993, s.80.

naukowo ośrodków w Freibergu i Schemnitz. Ale pytań i możliwości badawczych w tym zakresie jest znacznie więcej aniżeli odpowiedzi, wymagają one jednak współpracy z ośrodkami naukowymi i archiwami z Czech, Słowacji,³⁴ Niemiec, Węgier³⁵ i Austrii.

Summary

The flow of people and ideas in Central Europe in the 18th and 19th centuries in science, higher education and industry (Freiberg, Banská Štiavnica)

The subject of this study is international cooperation in science and technology in Central Europe at the turn of the 19th century. This manifested itself mainly in the exchange of people and ideas between the then leading centers of mining and metallurgy in the areas of academic research and higher education. The main form of this cooperation was the exchange of lecturers and students between universities. Among these were two of the leading universities in Europe, both established in the mid 18th century; namely, the Mining Academy (Bergakademie) in Freiberg (Saxony) and the Mining Academy in Banská Štiavnica (Schemnitz) (Kingdom of Hungary, currently Slovakia). The beneficiary was the younger Mining Academy (Szkoła Akademiczno-Górnicza) in Kielce (Kingdom of Poland), with Poles studying at the universities in Banská Štiavnica and Freiberg. In the years up to 1830, approximately 120 people of Polish descent studied in Banská Štiavnica and approximately 181 Poles studied in Freiberg in the 19th century. Together, they constituted the elite of Polish science as well as mining and metallurgy at the turn of the 19th century. Proof of the ties between these three centers was the existence of the same type of institute of higher learning ? the Mining Academy carrying out academic research, as well as a similar center for managing mining and metallurgy ? the Mining Board of Management. These institutions were operating in areas that were very similar geologically in terms of mining and metallurgy. This study is only of a preliminary nature and signals the opportunities for research that would require cooperation between academic centers and archives in the Czech Republic, Slovakia, Germany, Hungary and Austria.

(jeszcze@pu.kielce.pl)

³⁴ Problem związków między szkołami górniczymi Czech i Słowacji poruszył T. Čermák, Kontakty montánního školství v českých zemích a na Slovensku, „Alma mater - Banská Štiavnica, Európsky význam Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici”, s.12-21.

³⁵ Zob. A. Szendi, Archivné materiály o banskoštiavnickej baníckej Akadémii v archívoch Maďarska, “Tradičie banského školstva vo svete”, s.295-299.

Záujmové aktivity študentov v oblasti samovzdelávania, sociálnej podpory, umenia a športu na Právnickej akadémii Prešovského kolégia Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku v rokoch 1850-1918

DARINA VASILOVÁ

Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Mimoškolské záujmové aktivity poslucháčov právnickej akadémie na prešovskom evanjelickom kolégiu v období rokov 1850-1918 sa orientovali na vzdelávaciu, literárnu, umeleckú a turisticko-športovú činnosť na pôde kolégia, mesta i mimo Prešova. Činnosť bola sústredená a riadená akademickým študentským spolkom nazvaným Združenie poslucháčov práva,¹ ktoré reprezentovalo záujmy budúcich absolventov právnickej akadémie. Študentský akademický spolok združoval záujmové študentské krúžky, ktoré vznikli na pôde kolegiálnej právnickej akadémie. Do Združenia poslucháčov práva sa postupne začlenili: Čestný súd prešovských poslucháčov práva, Čitateľský krúžok právnikov s knižnicou, podporný spolok, spevokol, hudobný spolok, športové spolky. Združenie poslucháčov práva organizačne zabezpečovalo odborné semináre, literárne, historické a filozofické diskusné večierky, plesy, koncerty, divadelné predstavenia, turistické a športové podujatia. Nechýbali oslavy rôznych sviatkov, najmä „6. októbra“² a „15. marca“³ v duchu promaďarského vlasteneckého ctenia. Zohralo významnú úlohu v živote budúcich právnikov. Poskytovalo im priestor na seberealizáciu v rámci školy, mesta i smerom k študentským združeniam celej krajiny. V období milénia a v prvom desaťročí 20. storočia sa študenti práva zaujímalí o politické dianie v krajine. Aktivizovali sa na pôde Martinovičovho kruhu.

V druhej polovici 19. storočia a následne do zániku právnickej akadémie začiatkom roku 1919 sa budúci právnici zaujímalí o samovzdelávanie, prácu v podporných a svojpomocných spolkoch, hudobných a speváckych umeleckých telesách a športovo-telovýchovných krúžkoch.

Vedenie jednotlivých kolegiálnych ústavov podporovalo študentské samovzdelávacie spolky. Bolo tomu tak aj na kolegiálnej právnickej akadémii. Vedenie ústavu odsúhlasilo ich vznik, aby aj takýmto spôsobom zlepšilo pripravenosť študentov, ich rozhladenosť a lepšiu orientáciu v odbornej pripravenosti pre prax.

¹ O prešovskom Združení poslucháčov práva na evanjelickom kolégiu pozri bližšie VASILOVÁ, Darina: Združenie poslucháčov práva na Právnickej akadémii Prešovského kolégia Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia. In: *Annales historici Presovienses 6/2006*. Zost. Martin Pekár, Patrik Derfiňák. Prešov: Universum, 2006, s. 138-157. ISSN1336-7528.

² Arad – mesto v západnom Rumunsku; „Aradskí mučeníci“ – 13 veliteľia maďarských povstaleckých vojsk, ktorí sa po zložení zbraní pri Világoši dostali do rakúskeho zajatia a 6. októbra 1849 boli nariadením cisára Františka Jozefa I. generálom Júliusom von Haynauom popravení (Ľudovít Aulich, Ján Demjanich, Karol Knezich, Juraj Lahner, gróf Karol Westerburg-Leiningen, Jozef Alexander-Nagy, Ernest Pöltenberg, Ignác Török, Karol Vécsey – obesení, Aristid Dessewffy, Ernest Kiss, Viliam Lázár a Jozef Schweidel z „milosti“ zastrelení, Ľudovít Batthányi – ministerský predseda prvej nezávislej vlády Uhorska po marcovej revolúcii bol v ten istý deň popravený v Pešti. Pozri *Új magyar lexikon 1*. Budapešť: Akadémiai Kiadó, 1962, s. 141.

³ 15. marec 1848 – začiatok vystúpenia peštianskych radikálov vedených Sándorom Petőfim, revolucionárom – demokratom, ktorý stál na čele tzv. marcovej mládeže (radikálni spisovatelia, univerzitní študenti iniciátori peštianskej revolúcie – Sándor Petőfi, Pavol Vasvári, Daniel Irányi, Mór Jókai a iní) a podporovaný ďalšími demokratickými vrstvami (robotníci, remeselníci, študenti) chopil sa iniciatívy, nadržanom 15. marca 1848 prečítal pripravený text rezolúcie a po jej prijatí odišiel so svojimi stúpenkami do tlačiarne, kde ako prvý akt prejavu slobody slova a tlaču dal vytlačiť známych „12 bodov“ a svoju revolučnú „Národnú pieseň“. Program maďarskej revolúcie bol prečítaný na ľudovom zhromaždení pred Národným múzeom. Deň vypuknutia revolúcie v Uhorsku sa zvykne v maďarských dejinách označovať aj ako „marcové idy“. Pozri *Új magyar lexikon 4*. Budapešť: Akadémiai Kiadó, 1962, s. 547.

Samovzdelávaci spolok – Kölcsyho krúžok⁴

V 60. a 70. rokoch 19. storočia sa budúci právnici angažovali najmä v dvoch samovzdelávacích krúžkoch – v jazykovo a literárne orientovanej Slovenskej spoločnosti a jej následníkovi spolku Kolo⁵ spolu s poslucháčmi teológie a v promaďarsky orientovanom odbornom-literárnom Kölcsyho krúžku.

Jedným z veľmi preferovaných mládežníckych samovzdelávacích spolkov bol práve *Kölcsyho krúžok*, ktorý vznikol v školskom roku 1865/66.⁶ O jeho organizačnej štruktúre sa zachovali stanovy z roku 1879 odvolávajúce sa na predchádzajúce (prvé) prijaté pravidlá z roku 1867.⁷ O činnosti krúžku sa dozvedáme iba z výročných správ kolégia za roky 1869-1880. Po roku 1880 sa činnosť krúžku už nespomína.

Program krúžku bol zameraný na získavanie nových poznatkov a rozšírenie vedomostí štúdiom práva, ústavy a krásnej literatúry, rozvoj tvorivosti a literárnych prejavov študentov právnického kurzu. Svoju činnosť zameral na prípravu verejných prednášok, diskusií, vzbudzovanie záujmu o domácu a zahraničnú odbornú i krásnu literatúru, ako aj na vlastnú literárnu tvorbu. Stanovy krúžku boli prijaté 16. októbra 1867 a obnovené 2. novembra 1879.⁸ Prvým predsedom krúžku sa stal JUDr. Tomáš Vécsey⁹. Vedenie krúžku okrem neho tvorili podpredseda, tajomník, zapisovateľ a pokladník. Aj po siedmich úspešných rokoch existencie krúžku, ako uvádza výročná správa kolégia za školský rok 1873/74, prejavovali členovia očakávané nadšenie a usilovnosť v písaní prozaických i poetických literárnych druhov.¹⁰ Dokazuje to 26 odovzdaných a posúdených básní a 4 vedecké rozpravy, z ktorých 6 získalo pochvalu. Do krúžkom vyhlásenej súťaže na vypísané témy sa zapojili iba štyria študenti. Jeden predložil rozpravu s názvom *Výklad zákona*, druhý prejav a dvaja lyrické básne. Škoda, že sa neprihlásilo viac poslucháčov práva, nakoľko na ceny bolo určených až 125 zlatých.¹¹ V tom čase odchádzajúceho JUDr. Tomáša Vécseyho nahradil na

⁴ Ferenc Kölcsy (1790 – 1838) – maďarský básnik a politik reformného obdobia. Jeho umelecký vývoj smeroval od klasicizmu k romantizmu. Neskôr sa priklonil k ľudovo orientovanej tvorbe. Autor básne *Hymnus*, ktorá sa po zhudobnení F. Erkelom stala maďarskou národnou hymnou. Pozri *Új magyar lexikon* 4. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1962, s. 229.

⁵ Samovzdelávacie študentskej Slovenskej spoločnosti a spolku Kolo, ktoré reprezentovali aktivity slovenských študentov na prešovskom evanjelickej kolégiu v druhej polovici 19. storočia bude venovaný z priestorových dôvodov samostatný príspevok zameraný na aktivity uvedených spolkov v 50.-70. rokoch 19. storočia.

⁶ Rok vzniku krúžku sa uvádza až vo výročnej správe za školský rok 1872/73. Pozri Štátny archív (ŠA) Prešov, fond Evanjelické kolégium Prešov (EKP), inv. č. 12. *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1872/3 tanévi értesítvénye*. Eperjes 1873, s. 31.

⁷ Stanovy spolku pochádzajú z roku 1879, vo fonde prešovského evanjelického kolégia, časť právnická akadémia v ŠA Prešov sú v inventári nesprávne zaradené pod rok 1894. Pozri ŠA Prešov, fond EKP, šk. 147, inv. č. 494. A „*Kölcsykrúžok*“ *alapszabályai*. Eperjes 1879. 7 s. Stanovy spolku zo 60. rokov 19. storočia sa nezachovali.

⁸ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 147, inv. č. 494. A „*Kölcsykrúžok*“ *alapszabályai*. Eperjes 1879. 7 s.

⁹ JUDr. Tomáš Vécsey (1839 – 1912) – právnik, vysokoškolský učiteľ, verejný činiteľ, autor právnickej literatúry. Absolvent prešovského kolegiálneho gymnázia a právnickej fakulty peštianskej univerzity. V rokoch 1864-1874 riadny profesor rímskeho práva a politických vied na prešovskom kolegiálnom právnickom kurze. Podporovateľ kolegiálnych študentských samovzdelávacích a kultúrnych spolkov, ich predseda. V roku 1868 dekan právnického kurzu, rokoch 1869 – 1874 riaditeľ kolégia. V rokoch 1875 – 1911 profesor rímskeho práva na budapeštianskej právnickej fakulte, neskôr dekan fakulty i rektor univerzity. Politický činný, poslanec uhorského parlamentu. Člen a funkcionár odborných právnických spolkov a združení, člen Uhorskej akadémie vied. Autor monografií s právnickou tematikou a učebnic rímskeho práva. Blížšie VASILĽOVÁ, Darina: „V priebehu svojho štúdia som sa naučil ľúbiť a cítiť si profesorskú dráhu“ – dr. Tomáš Vécsey – prvý profesor rímskeho práva na prešovskom kolegiálnom právnickom kurze/, „Im Laufe meines Studiums habe ich gelehrt, die Professorenlaufbahn zu lieben und zu verehren“ – Dr. Tomáš Vécsey – erster Professor für römisches Recht an der Prešover kollegialen juristischen Akademie. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts* : Zborník elektronických verzii príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 72-80.

¹⁰ Text publikovaný vo výročnej správe kolégia vznik krúžku tím posúva do školského roku 1866/67. Blížšie ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 12. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1873/4-isk. évről*. Eperjes : Ipar- és Hítelbank könyvnyomdája 1874, s. 25.

¹¹ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 12. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1873/4-isk. évről*. Eperjes : Ipar- és Hítelbank könyvnyomdája 1874, s. 25.

predsedníkom poste profesor právnického kurzu Ferdinand Liszka.¹² V školskom roku 1875/76 nebola činnosť spolku obnovená.¹³

Stanovy z roku 1879 vymedzili základné zásady organizácie a činnosti študentov právnickej akadémie v rámci tejto mimovyučovacej organizačnej formy, konkretizovali ciele krúžku a prostriedky k dosiahnutiu cieľa, spoločné pravidlá pre dve odborné pracovné skupiny, spôsob prijímania členov, ich práva a povinnosti, vedenie krúžku, systém organizácie krúžku a činnosť pracovných skupín. Nechýbala časť týkajúca sa podmienok zvolania slávnostného zasadnutia a záležitostí zápisov do Pamätnej knihy.

Práca v krúžku bola cieľená na naplnenie hesla: „*Ovplyvňuj, vytváraj, zveľaďuj, aby si priniesol svetlo vlasti.*“ Program krúžku bol zameraný na získavanie nových poznatkov a rozšírenie vedomostí štúdiom práva, ústavy a krásnej literatúry, uvedomovanie si ich odbornej i umeleckej hodnoty a prezentáciu na verejnosti. Na dosiahnutie uvedeného cieľa boli zriadené dve odborné pracovné skupiny. Prvá pracovná skupina – *štátovedná a právovedná* mala vzbudzovať záujem o záležitosti štátnej vedy a právnej vedy, týkajúcich sa jednotlivca i spoločnosti. Z hľadiska prípravy na budúcu odbornú právnickú prax poskytovala členom krúžku priestor na cvičenia v rétorike prostredníctvom prednesených prác v rámci krúžku a verejných prednášok i diskusií. Úlohou druhej pracovnej skupiny – *literárnej skupiny* bolo vzbudzovať a zvyšovať záujem o problematiku týkajúcu sa domácej i zahraničnej krásnej literatúry, propagovať ju, zdokonaľovať sa v predčítavaní a v prednese prác, zaoberať sa vlastnou literárnou tvorbou, hodnotiť odovzdané práce a zúčastňovať sa vystúpení v rámci krúžku i na verejnosti.

Práca obidvoch odborných skupín sa riadila podľa vopred schváleného pracovného plánu. Aby sa predišlo stagnácií a nečinnosti, povinnosťou každého člena bolo aktívne sa zapojiť do predčítavania, čítania nahlas, diskusie k vedeckej téme, politickej, literárnej v rámci vlastnej tvorby i propagácie tvorby iného autora. Všetko prednesené muselo byť vopred odovzdané (aspoň v tézach) tajomníkovi krúžku, ktorý to predložil výboru na predbežné schválenie. Na prednesenie práce bol potrebný súhlas profesora z odboru.

Pravidlá pre samostatné práce a prejavy, ktoré sa mali stať predmetom prednášok a predčítavania boli nasledovné: Po odovzdaní práce tajomníkovi krúžku a schválení výborom bol vybraný tzv. „*hodnotiaci sudca*“, ktorého povinnosťou bolo do jedného mesiaca vypracovať a predložiť písomný posudok. Posudok bol prečítaný na riadnom zasadnutí krúžku a zároveň bol určený termín verejnej resp. krúžkovej prezentácie a diskusie. Súčasne boli stanovené aj presné podmienky a spôsob vedenia prezentácie. Riadil ju vedúci skupiny. Diskusia mohla byť aj súťažná. V tom prípade ocenenie udeľovala trojčlenná súťažná hodnotiacia komisia. Do súťažnej prezentácie sa mohli zapojiť aj externí študenti, t. j. nečlenovia krúžku. Zaujímavé a vysoko hodnotené práce si študenti od roku 1867 zapisovali do Pamätnej knihy. Zachoval sa zápis iba z roku 1867.¹⁴ Pre ilustráciu môžeme uviesť príklad zo školského roku 1872/73, kedy bolo predložených a ohodnotených 21 prác a 20 prednesov na tieto vypísané témy:

1. *Právne postavenie žien v rímskom, rakúskom a uhorskom práve.*
2. *Oprávnenie vlastného záujmu v spoločnosti.*

¹² Ferdinand Liszka – profesor uhorského občianskeho a trestného práva a jurisdikcie na prešovskom kolegiálnom právnickom kurze v rokoch 1869 – 1876. Krátke obdobie kolegiálny právnik. V rokoch 1870 – 1875 predseda Čitateľského spolku prešovských poslucháčov práva. Blížšie VASIL'OVÁ, Darina: Dr. Július Fekete a Ferdinand Liszka – profesori prešovského kolegiálneho právnického kurzu v rokoch 1869 – 1876/Dr. Július Fekete und Ferdinand Liszka – Professoren am Prešover kollegialen juristischen Kurs in den Jahren 1869 – 1876. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts* : Zborník elektronických verzií príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 81-84.

¹³ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1875/6 – isk. évről.* Eperjes : Ipar- és Hitelbank könyvnyomdája, 1876, s. 18.

¹⁴ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 148, inv. č. 526. A „*Kölcseykör*“ *Érdekműve.* Eperjes 1867.

Zájmové aktivity študentov v oblasti samovzdelávania, sociálnej podpory, umenia a športu na Právnickej akadémii Prešovského kolégia Potiského distriktu evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku v rokoch 1850-1918

3. *Humor a komika, estetická podobnosť s príkladmi.*
4. *Štúdia básne Jánosa Aranyho „Prvá krádež.“*
5. *Lyrická báseň.*
6. *Balada.*¹⁵

Vedúcou osobnosťou krúžku bol predseda, vždy z radov profesorov akadémie. Úzko spolupracoval s dvoma podpredsedami, tiež z radov profesorského zboru – odborníkov pre štátovedu a právnú vedu, ďalej s tajomníkom krúžku, dvoma zapisovateľmi a pokladníkom, ktorí zastupovali vo vedení krúžku študentskú akademickú právnickú obec. Náplňou práce podpredsedov ako vedúcich odborných pracovných skupín bolo viesť a spravovať činnosť výborov, ktoré určovali témy súťažných prác. Tajomník bol poverený správou úradnej dokumentácie. Zapisnice jednotlivých skupín viedli zapisovatelia. Zároveň ich úlohou bolo napomáhať pri výbere prác. Majetok krúžku spravoval pokladník. Jeho povinnosťou bolo viesť pokladničný denník a pri kontrole ho predložiť trojčlennému kontrolnému výboru.

Podporný spolok poslucháčov práva

S cieľom finančne podporovať budúcich právnikov zo sociálne slabších rodín počas štúdia, vznikol pri dvojiročnom právnickom náukobehu aj *Podporný spolok poslucháčov práva*.

Presný rok vzniku nie je známy, podľa údajov vo výročných správach to bolo v školskom roku 1865/66,¹⁶ v septembri 1867,¹⁷ 1867/68¹⁸ alebo 1869.¹⁹ Posledný rok vzniku je nepravdepodobný, nakoľko existuje výročná správa spolku už z roku 1868.²⁰ Najpravdepodobnejšie v školskom roku 1865/66 vznikla myšlienka založenia tohto spolku. Iniciatívou právnikov bola pietnou zbierkou založená peňažná základina s hotovosťou 114 zlatých a 50 grajciarov.²¹ Členovia spolku sa snažili finančne podporovať nemajetných spolužiakov, vyvíjali úsilie zabezpečiť im pracovnú príležitosť, odporúčať ich na písárske práce i vychovateľské miesta a podľa možnosti sa im snažili zabezpečiť aj učebnice.

V 70. rokoch 19. storočia ciele, prostriedky na dosiahnutie cieľov, vnútornú štruktúru spolku, kompetencie členov výboru, práva i povinnosti členskej základne určovali základné stanovy spolku predložené, prediskutované, doplnené a prijaté na verejnom valnom zhromaždení spolku 20. októbra 1872, 5. mája 1873 boli predložené na schválenie profesorskému zboru akadémie a tri dni nato profesorským zborom potvrdené.²² Cieľom spolku bolo „pomáhať tým biednym riadnym poslucháčom, ktorí sú zapísaní v matrike prešovskej právnickej akadémie v ich študijnom napredovaní finančnou hotovosťou, knihami, získaním práce vychovávateľa, korepetora alebo úradníckeho miesta a inými naskytujúcimi sa pomôckami“. Na dosiahnutie vytýčeného cieľa mohli byť využité rôzne prostriedky: peňažné a iné dary členov a dobrodincov, úroky z existujúceho kapitálu a zamestnania, ktoré sprostredkoval spolok, zisky z predstavení a každoročnej tanečnej slávnosti, ktoré usporiadal spolok (výťažok zo vstupného a 4/5 čistého zisku pre spolok, 1/5 čistého zisku spolkovému pokladníkovi) a zo sprostredkovania objednávok učebníc práva. Na poskytnutie po-

¹⁵ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 12. *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1872/3 tanévi értesítvénye*. Eperjes 1873, s. 31.

¹⁶ *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1869/70 tanévi értesítvénye*. Eperjes : Ipar- és Hitelbank nyomdája, 1870, s. 33; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1870/1 tanévi értesítvénye*. Eperjesen : nyomt. Staudy Antal, 1871, s. 20.

¹⁷ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1875/6-isk. évről*. Eperjes : Ipar- és Hitelbank könyvnyomdája, 1876, s. 22.

¹⁸ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 12. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1873/4-isk. évről*. Eperjes : Ipar- és Hitelbank könyvnyomdája 1874, s. 24.

¹⁹ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 17. *Az eperjesi ev. ker. Collegium értesítője az 1882/3-ik isk. évről*. Eperjesen : Eperjesi Bankgyelet könyvnyomdája, 1883, s. 21; ŠA Prešov, fond EKP, šk. 148, inv. č. 523. *Az eperjesi Jogász-Szegély- Egylet választmányi- és közgyűlési jegyzőkönyve 1880 – 81*, s. 1-3.

²⁰ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 143, inv. č. 468.

²¹ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 9. *Tudósítvány az eperjesi evang. egyházkerületi collegiumról 1865–1866*. Kassán : Werfer Károly könyvnyomdája, 1866, s. 27.

²² ŠA Prešov, fond EKP, šk. 148, inv. č. 472. *Az Jogász-Szegély Egylet Alapszabályai*. 20. októbra 1872. 6 s.

moci sa využívali iba úroky z peňažných darov uložených v banke na výhodný úrok, ak vôľa darcu nebola iná. Ak spolok disponoval malým kapitálom a jeho úroky by nepokryli požiadavky na výdavky, na pomoc sa poskytli príjmy z členských príspevkov a prednášok organizovaných spolkom.

Spolok pozostával z riadnych členov, t. j. poslucháčov právnickej akadémie, ktorí súhlasili so stanovami a ročne zaplatili členský poplatok vo výške 2 zlatých a podporovateľov spolku. Riadny člen mal právo voliť a byť volený do výboru spolku, počas verejných zhromaždení žiadať od výboru vysvetlenie, podať návrh. Podporovatelia mali právo zúčastniť sa verejných zhromaždení, žiadať vysvetlenie, ale nemali právo navrhovať a rozhodovať.

Verejné zhromaždenie mohlo byť zakladajúce, riadne, mimoriadne a záverečné. Zakladajúce zhromaždenie, ktorému predsedal predchádzajúci predseda, v jeho neprítomnosti podpredseda, člen výboru podľa počtu hlasov, resp. najstarší člen výboru, sa schádzalo v prvom mesiaci nového školského roku, volilo nový výbor a zároveň sa prečítali základné pravidlá. Riadne zhromaždenie, vykonávajúce rozhodnutia výboru, sa konalo raz štvrtročne, mimoriadne po uvážení predsedom v čase potreby. Na riadnom verejnom zhromaždení sa riadnym členom i podporovateľom predkladala správa o činnosti, výbor mohol byť braný na zodpovednosť, členovia mohli rozhodnúť o zmene stanov (po predchádzajúcom súhlase profesorského zboru, oboznámení výboru a získaní štyroch členov podporujúcich danú zmenu). Na záver každého polroku sa konalo verejné záverečné zhromaždenie, počas ktorého sa predkladalo hodnotenie práce výboru, zároveň sa odovzdávali oficiálne dokumenty ako zakladajúca listina, zápisnice, pokladničné knihy a peniaze novému výboru. Ak to bolo záverečné koncoročné zhromaždenie, uvedené dokumenty boli odovzdané riaditeľovi kolégia.

Záležitosti spolku spravoval výbor pozostávajúci z ôsmich volených členov a osobitne verejným zhromaždením voleným predsedom, následne boli zvolení aj podpredseda, tajomník, pokladník, kontrolór a knihovník. Výbor riešil všeobecné záležitosti, zvolával schôdze, staral sa o príjmy, žiadajúc schválenie sprostredkoval žiadosti o poskytnutie pomoci verejnému zhromaždeniu. Členovia výboru v prípade obvinenia strácali volebné právo.

Práva a povinnosti predsedu konkretizoval § 16 – 17 a boli nasledovné: zvolávať výbor a verejné zhromaždenie, predsedáť im, reprezentovať spolok navonok, overovať zápisnice, zvolať schôdzu na žiadosť riadneho člena, vykonávať platby plynúce s rozhodnutia výboru i zhromaždenia, byť prítomný pri výbere peňazí pokladníkom, mať právo voliť (rozhodnúť) pri nerozhodnom stave, následne po prevedení kontroly pokladne kontrolórom raz mesačne podať hlásenie výboru o stave pokladne. V jeho neprítomnosti kompetencie prechádzali na podpredsedu.

V zmysle § 18 tajomník spolku vyhotovoval zápisnice z výborových schôdzí a verejných zhromaždení, zároveň pripravoval návrhy.

Práva a povinnosti pokladníka spolku boli stanovené § 19 – 22: presne zaznamenať príjmy, vyhotoviť príjmový doklad obsahujúci preberanú sumu a meno platcu, peniaze z pokladne ukladať do peňažných ústavov, dbať, aby v pokladni nebola väčšia suma ako je potrebná na výdavky v nasledujúce dni, vykonávať rozhodnutia výboru a zhromaždenia týkajúce sa platby, viesť knihy spolku, pokladničný denník, pokladničnú knihu, predložiť výboru zoznam neplatičov a nedoplatkov na konci každého polroku, dať zapísať úroky z banky na konci každého polroku, v prípade potreby v prítomnosti predsedu vyberať hotovosť z banky.

Kontrolór bol povinný viesť evidenciu o potvrdenkách a predsedníckych poukázkach, raz mesačne a raz polročne uskutočniť kontrolu pokladne.

Knihovník spolku zabezpečoval riadny chod knižnice, vydával potvrdenky o vypožičaných knihách, viedol evidenciu a staral sa o včasné navrátenie požičaných kníh.

Medzi práva a povinnosti členov výboru patrilo „*všetkými možnými spôsobmi pomáhať rozkvetu a rozvoju spolku, presne sa zúčastňovať na poradách výboru a vykonať nariadenia, ktorými*

boli poverení“.²³

Výborovú schôdzu zvolával predseda, pre platné rozhodnutia museli byť prítomní aspoň traja členovia. Pri rovnosti hlasov rozhodoval predseda. V prípade trojnásobnej neodôvodnenej absencie na výborovej schôdzi mohol byť daný člen vylúčený z výboru a na jeho miesto bol zvolený verejným zhromaždením nový člen.

Záverečné ustanovenia stanov konkretizovali spôsob podania žiadosti o poskytnutie pomoci a vzťah spolku smerom navonok – k profesorskému zboru a vedeniu školy. Žiadosť o pomoc sa podávala písomne do rúk predsedu, riešil ju výbor. O peňažnej pomoci sa rozhodovalo mesiac dopredu. Uprednostnení boli vždy tí, ktorí to najviac potrebovali, tí, ktorí predložili potvrdenie o chudobe alebo siroty. Nad činnosťou spolku mal dohľad profesorský zbor, jemu a riaditeľovi kolégia boli budúci právnici povinní oznámiť všetky zmeny. V prípade zániku spolku úroky z peňažného ústavu mali slúžiť ako štipendijný základ pre poslucháčov práva.

Okrem priamej finančnej výpomoci bola k dispozícii finančná hotovosť z úrokov Melioriszovej základiny (od školského roku 1901/02) a Propperovej základiny (od školského roku 1912/13). Už v školskom roku 1901/02 získal jeden študent práva úrok v hodnote 9 korún z Melioriszovej²⁴ základiny. Ešte v školskom roku 1899/1900 vznikla aj Dessewffyho základina s počiatočným kapitálom 200 korún a podnikli sa prvé kroky na zrealizovanie myšlienky členov spolku založiť Pamätnú základinu, z úrokov ktorej sa malo pomáhať chudobným alebo výborným študentom tak, že stravu budú mať zdarma alebo so zľavou. Základina sa mala rozmnožiť tak, že poslucháč, ktorý získa diplom sa zaviazal určitou sumou prispievať a tak „zveľaďovať“ alma mater. Počiatočný kapitál čínil 800 korún.²⁵

Počas školského roku 1901/02 sa majetok spolku rozrástol vďaka novej základine, ktorú založila Ilka Melioriszová, matka bývalého študenta právnickej akadémie a predsedu Podporného spolku poslucháčov práva v školskom roku 1895/96 a následne aj profesora právnickej akadémie do roku 1901 JUDr. Bela Meliorisza. Základinu nazvala „*Pomocná cena demjatského JUDr. Bela Meliorisza, profesora práva*“.

Po krátkej prestávke, v súvislosti so stagnáciou štúdia práva na kolégiu v rokoch 1876 – 1878, spolok aktivizoval svoju činnosť od školského roku 1879/80.

V prostredí spolku z iniciatívy JUDr. Karola Miklera²⁶ sa v školskom roku 1911/12 zrodila

²³ ŠA Prešov, fond EKP, šk. 148, inv. č. 472. *Az Jogász Segély Egylet Alapszabályai*. 20. októbra 1872, s. 5.

²⁴ JUDr. Belo Meliorisz (1875 – 1901) – právnik, profesor, autor odbornej právnickej literatúry, publicista. Absolvent prešovskej kolegiálnej právnickej akadémie, právnických fakúlt univerzít v Kluži a Budapešti. Štátovedný znalec. V rokoch 1897 – 1899 súkromný profesor „špeciálnych kolégii“ z dejín práva a uhorského verejného práva, 1900 mimoriadny profesor finančného práva, správneho práva, štatistiky a právnej encyklopédie na kolegiálnej Právnickej akadémii v Prešove. V rokoch 1898 – 1900 absolvoval študijný pobyt v Anglicku a Nemecku. Aktívne činný v odborných a vedeckých spolkoch a spoločnostiach už počas študentských čias. Člen Prešovského právnického spolku, Uhorskej heraldickej a genealogickej spoločnosti, Uhorskej historickej spoločnosti, Historickej spoločnosti Spišskej župy, berlínskej Internationale Vereinigung für Vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre. Publikoval v miestnej, regionálnej tlači i odborných časopisoch. zameriaval sa na historicko-genealogickú problematiku, publicistiku, filozoficko-právne úvahy. Písal poéziu i prózu. Právnu problematiku orientoval na otázky korunovácie, prijímania viery, a korunovačného sľubu v uhorskom verejnom práve, slobodu tlače z aspektu uhorského súdnictva, základné črty uhorskej ústavy. Blížšie VASILOVÁ, Darina: Človek s „jedinečnou usilovnosťou a obrovskou snahou po vzdelaní“ – dr. Belo Meliorisz – profesor kolegiálnej Právnickej akadémie v Prešove/Mensch mit „*einzigartigem Fleiss und grosser Sehnsucht nach der Bildung*“ – dr. Belo Meliorisz – Professor an der Kollegialen Juristischen Akademie in Prešov. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts : Zborník elektronických verzii príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge*. Ed. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 146-153.

²⁵ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 35. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1899–1900 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1900, s. 56.

²⁶ JUDr. Karol Mikler (1872 – 1955) – právnik, vysokoškolský profesor, autor odbornej právnickej literatúry. Absolvent gymnázia v Nagykovácsi a Právnickej fakulty v Budapešti. Doktor práv – JUDr. (1895), docent – doc. (1908). V rokoch 1897-1919 riadny profesor právnych dejín, cirkevného práva, uhorského finančného práva a štatistiky na prešovskej kolegiálnej právnickej akadémii. Od školského roku 1900/01 prodekan právnickej akadémie, v školskom roku 1903/04 dekan právnickej akadémie.

myšlienka, zrejme po príkladnej existencii a činnosti Teologického domova, založiť Právnický domov. Jeho poslaním malo byť získanie ubytovania zdarma alebo so zľavou pre vynikajúcich poslucháčov práva tak, aby „*priateľské vzťahy ktoré spájajú študentov práva boli ešte pevnejšie a vnútornejšie*“.²⁷ K tomuto účelu chcel využiť Propperovu tisícikorunovú základinu, 50 korún od Bankovej jednoty, zbierky od bývalých i vtedajších študentov i vlastný kapitál.

Spolok riadený študentskou samosprávou bol pre mnohých chudobných študentov jednou z možností získania mesačného príspevku na uľahčenie štúdia počas príslušného semestra. Výpomoc mohol študent žiadať viackrát. Ak sa študent, ktorému bola poskytnutá finančná výpomoc po zaplatení členského príspevku stal riadnym členom spolku, aj touto formou mohol časť splatiť a prispieť na pomoc inému spolužiakovi. Pomocná činnosť spočívala aj v oblasti výchovnej, učiteľskej, písárskej a prekladateľskej, nechýbalo zabezpečenie zľavy na obed v konvikte, resp. uhradenie večere, požičiavanie učebníc, poskytovanie záloh pri finančnej tiesni (pri ručení druhou osobou) i vyplácanie podpory v hotovosti.

Kultúrno-umelecké spolky – Spevokol a Hudobný spolok

Záujem o hudbu sa odrazil v účasti študentov v právnickom *Spevokole a Hudobnom spolku*²⁸ v 70. rokoch 19. storočia. Členská základňa sa delila na riadnych členov a podporujúcich členov, ktorí členské neplatili.

V 90. rokoch Hudobný spolok úzko spolupracoval so Združením poslucháčov práva, čomu nasvedčovalo aj vytyčenie cieľových zámerov práce slovami „...*rozvoj hudobného umenia a usporadúvanie verejných koncertov spolu s právnickým združením*“.²⁹ V školskom roku 1893/94 v krúžku pôsobilo 11 riadnych a 40 podporujúcich členov. Členské bolo stanovené na 50 grajciarov ročne. Krúžok počas roka viackrát verejne vystúpil, napr. na právnickom koncerte (7. december 1893), počas marcových osláv (15. marec 1894), prezentoval sa aj verejne – na hudobnom večere prešovského Széchenyiho kruhu a iných slávnostiach poriadaných študentským Združením poslucháčov práva, kolégium i mestom. V uvedenom školskom roku svoje potreby hradil z členského, bol vybavený potrebnými hudobnými nástrojmi.³⁰

V nasledujúcom období oficiálne nebola činnosť spolku obnovená, študenti sa zišli v prípade potreby a pripravili hudobný program na slávnosť.

V školskom roku 1896/97 sa pri funkcionároch Združenia poslucháčov práva objavuje aj funkcia predsedu Hudobného spolku,³¹ ale v správe kolégia za školský rok 1898/99 sa dočítame, že „*Hudobný spolok prešovských poslucháčov práva po trojročnej prestávke obnovil činnosť 6. ok-*

V rokoch 1897-1905 pôsobil ako profesor aj na prešovskej kolegiálnej teologickej akadémii. Spoločensky a politicky činný. Archivár a zapisovateľ kolégia. Svetský funkcionár evanjelickej cirkvi. Člen Uhorskej protestantskej literárnej spoločnosti, správy Széchenyiho kruhu v Prešove, župnej samosprávy Šarišskej župy. V rokoch 1903-1905 poslanec uhorského snemu. Po roku 1918 odišiel zo Slovenska. V rokoch 1919-1924 pôsobil na Právnickej akadémii v Miškolci. Autor odbornej právnickej literatúry. Bližšie VASIL'OVÁ, Darina: Karol Mikler – profesor a dekan prešovskej kolegiálnej právnickej akadémie, právnik, vysokoškolský pedagóg, autor odbornej právnickej literatúry zameranej na cirkevné právo /Karol Mikler – Professor und Dekan an der Prešover kollegialen juristischen Akademie, Jurist, Hochschulpädagoge, Autor juristischer Fachliteratur mit dem Schwerpunkt auf das Kirchenrecht. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts : Zborník elektronických verzií príspevkov 2/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge 2*. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005, s. 136-145.

²⁷ ŠA Prešov, fond EKP, inv.č. 50. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1911-1912 tanévről*. Eperjes: Kósch Árpád könyvnyomató-intézet 1912, s. 108.

²⁸ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi ev. ker. Collegium értesítője az 1879/80-ik isk. évről*. Eperjesen : Nyomattott az eperjesi Bankegyilet könyvnyomdájában, 1880, s. 42-43.

²⁹ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 27. *Az eperjesi ág. hitv. ev. kerületi Collegium értesítője az 1893-94 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomató-intézetéből, 1894, s. 53.

³⁰ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 27. *Az eperjesi ág. hitv. ev. kerületi Collegium értesítője az 1893-94 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomató-intézetéből, 1894, s. 53.

³¹ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 31. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1896-97 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomató-intézetéből, 1897, s.74.

Záujmové aktivity študentov v oblasti samovzdelávania, sociálnej podpory, umenia a športu na Právnickej akadémii Prešovského kolégia Potiského distriktu evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku v rokoch 1850-1918
tóbra 1899. Členské činilo jednu korunu. Členovia krúžku absolvovali 64 cvičných hodín, okrem účasti na kolegiálnych slávnostiach sa zúčastnili aj hudobného matiné pre širokú verejnosť“.³²

Kultúrno-umelecká záujmová činnosť vnášala do života budúcich právnikov zaujímavú zmenu. Hudobné telesá pôsobiace pri Právnickej akadémii v Prešove boli príjemným spjestrením práce akademického Združenia poslucháčov práva a mohli sa v nich realizovať poslucháči práva s hudobným nadaním a cítením. Členovia týchto spolkov sa v nasledujúcom období prezentovali príležitostne, najmä počas spomínaných kolegiálnych slávností alebo v rámci rôznych spoločenských podujatí konaných v meste, nechýbali na literárnych večeroch či literárnych matiné.

Šermiarsky spolok prešovských poslucháčov práva a Uhorský turistický spolok prešovskej právnickej triedy

Záujem budúcich právnikov o šport, telesnú výchovu a turistiku sa viac zviditeľnil až od druhej polovice 90. rokov 19. storočia založením a bohatou účasťou v Šermiarskom spolku prešovských poslucháčov a spolu s teológmi i študentmi ďalších dvoch kolegiálnych ústavov, t. j. vyššieho gymnázia a učiteľského ústavu v Uhorskom turistickom spolku a jeho prešovskom oddelení poslucháčov práva. Dovtedy, ale aj potom študenti reprezentovali kolégium a jeho ústavy na telovýchovných a športových súťažiach ako zástupcovia akademického združenia.

Informácie o činnosti *Šermiarskeho spolku prešovských poslucháčov práva*, ktorý bol medzi poslucháčmi veľmi populárny, sa zachovali iba v dvoch archívnych dokumentoch z roku 1899 (výzva k vstupu do spolku a povolenie riaditeľa vyššieho gymnázia používať telocvičnu dve hodiny týždenne) a vo výročných správach kolégia v rokoch 1896-1918.

Spolok vznikol 2. októbra 1896 so 41 zakladajúcimi členmi.³³ Rok vzniku potvrdzuje aj pečiatka spolku obsahujúca názov spolku i rok vzniku – 1896 a zobrazujúca dva prekrížené kordy.³⁴ Spolok bol riadený študentskou samosprávou. Výbor tvorili predseda (prvým bol Belo Meliorisz, študent štvrtého ročníka práva, neskôr profesor právnickej akadémie), podpredseda, zapisovateľ, pokladník, správca skladu (boli tam talianske kordy a rukavice) a „dôstojník“. Cieľom spolku bolo „získanie telesnej zdatnosti a sily prostredníctvom šermu“.³⁵ Pre dosiahnutie a realizáciu tohto cieľa bola prenajatá jedna miestnosť kaviarne „Berger“ (po druhej svetovej vojne až do konca 80. rokov 20. storočia známy hotel a kaviareň Verchovina, dnes cukráreň – vináreň – piváreň Victória na rohu Hlavnej a Svätoplíkovej ulice – D. V.), v ktorej dvakrát týždenne košický šermiarsky majster viedol hodiny šermu, kým ostatné dni v týždni miestnosť i celé vybavenie slúžili v čase od 13.00 hod. do 21.00 hod. členom na precvičovanie. Čestnými členmi spolku bol okrem šermiarskeho majstra Alberta Kishonaya „za usilovnosť vo výučbe a vynikajúce výsledky v šermu“ aj JUDr. Edmund Horváth³⁶ a Štefan Szineyi Merse „za svoj záujem o šport a mládež“.³⁷ Finančný základ spolku bol

³² ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 35. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1899-1900 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1900, s. 60.

³³ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 31. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1896-97 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1897, s. 75; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 32. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1897-98 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1898, s. 54.

³⁴ Pozri zachované materiály Šermiarskeho spolku prešovských poslucháčov práva ŠA Prešov, fond EKP, šk. 147, inv. č. 498.

³⁵ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 31. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1896-97 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1897, s. 75.

³⁶ JUDr. Edmund Horváth (1862-1919) – právnik, vysokoškolský učiteľ, reformátor právnického štúdia, poradca ministra, kráľovský radca, verejný činiteľ. Propagátor školskej a kultúrnej politiky uhorskej vlády. Absolvent Právnickej akadémie v Prešove. V rokoch 1884 – 1903 riadny profesor prirodzeného práva, uhorského verejného práva a európskeho pozitívneho práva, neskôr aj politiky, európskeho prirodzeného práva a „špeciálnych kolégií“ na kolegiálnej Právnickej akadémii v Prešove. Po habilitácii na univerzite v Kluži v roku 1895 kvalifikovaný univerzitný súkromný profesor. V rokoch 1886-1903 dekan právnickej akadémie. Verejne i spoločensky činný. Člen župnej samosprávy, mestského zastupiteľstva, funkcionár kolégia i Széchenyiho kruhu v Prešove. Autor monografických prác zameraných na problematiku reformy odborného právnického vzdelávania, náboženskú slobodu, otázku súboja, právnu reformu štátneho zriadenia, právne postavenie manželstva v štáte, dejiny právnickej akadémie. Bližšie VASILEOVÁ, Darina: Dr. Edmund Horváth – profesor a dekan kolegiálnej Právnickej

50 zlatých, z toho 25 zlatých dal JUDr. Edmund Horváth a 25 zlatých Štefan Szineyi Merse, k tomu sa prirátalo 43 zlatých a 37 grajciarov z členských poplatkov a 12 dodatočných zlatých venovaných dekanom akadémie, t. j. spolu 105 zlatých 37 grajciarov. Okrem toho k majetku spolku patrila aj skriňa so zbraňami, obsah ktorej tvorilo 14 kordov, 4 masky, 4 chrániče na hlavu, 6 chráničov na ruky, 8 šermiarskych rukavíc. K inventáru patrila aj pečať kruhu, pokladničná a zápisničná kniha a potvrdenky.

Oficiálnym časopisom spolku bol *Sport világ* vychádzajúci v Budapešti, kde mali šermiari svoju stálu rubriku. Znakom príslušnosti k spolku bol *zakladajúci odznak* v tvare štítu, zapichovaný do chlopne kabáta so znakom spolku, t. j. dvoma prekríženými kordmi, pričom základná farba bola modrá a vložka bola zlatá, a *jednoduchý odznak* v tvare okrúhleho štítu, v strede s monogramom J. V. E. (Jogász-Vivó-Egylet) s kruhopolisom „*Nos ma čestne*“, ktorý nosili členovia spolku. Farbami spolku boli žltá a červená.³⁸

V školskom roku 1897/98 sa v spolku formovala nižšia gymnastická a nižšia futbalová trieda. V tom čase mal spolok 69 členov.³⁹ V školskom roku 1899/00 mal spolok 77 riadnych a 3 čestných členov: JUDr. Alberta Berzeviczyho⁴⁰ – krajského poslanca a bývalého profesora právnickej akadémie, JUDr. Edmunda Horvátha – kráľovského radcu a dekana i profesora právnickej akadémie a nakoniec bývalého šermiarskeho majstra.

Výučba šermu sa realizovala v prenatých miestnostiach „Panónie“ na 1. poschodí a vo veľkej sále pohostinstva „Metty“. Šermiarsky majster Karol Dobay tu vyučoval tri skupiny po 6 riadnych hodín a 4 mimoriadne hodiny týždenne. 36 záujemcovia o získanie šermiarskych zručností a návykov platili jednu korunu členskú a tri koruny za výučbu. Futbalový oddiel mal na tréning vyhradenú časť vojenského cvičiska a gymnaziálnu telocvičňu.

Spolok usporiadal tanečnú zábavu, z finančného zisku prispel na nákup talianskych kordov a rukavíc. Traja členovia reprezentovali spolok na šermiarskej a telovýchovnej súťaži v Debrecíne (28. apríl 1900), na ktorej za umiestnenie sa na 1. – 4. mieste získali päť medailí.⁴¹

akadémie v Prešove, reformátor právnického štúdia/Dr. Edmund Horváth – Professor und Dekan der collegialen Juristischen Akademie in Prešov, Reformator des juristischen Studiums. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts : Zborník elektronických verzii príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge*. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 111-122.

³⁷ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 31. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1896–97 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1897, s. 75.

³⁸ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 35. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1899–1900 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1900, s. 58.

³⁹ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 32. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1897–98 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1898, s. 48.

⁴⁰ JUDr. Albert Berzeviczy (1853-1936) – verejný a politický činiteľ, autor odbornej literatúry. Absolvent košickej právnickej akadémie a budapeštianskej univerzity a jej právnickej fakulty. Získané poznatky si rozšíril počas študijnej cesty po Rakúsku, Nemecku, Belgicku a Francúzsku. V rokoch 1878-1881 pôsobil ako riadny profesor národohospodárstva, encyklopédie a politiky na Právnickej akadémii v Prešove. Znalec v oblasti štátnej vedy. Spoločensky a politicky činný. Dlhoročný poslanec uhorského snemu, v rokoch 1910-1911 predseda snemu. V roku 1884 ministerský radca na uhorskom ministerstve školstva, venoval sa problematike vyššieho školstva. V roku 1887 sa stal štátnym tajomníkom, zrealizoval študijný pobyt v Nemecku, počas ktorého sa zaoberal univerzitným vzdelávaním. V rokoch 1903-1905 uhorský minister školstva. Ako minister kultúry a školstva predložil v roku 1904 návrh maďarizačného školského zákona, zámer ktorého zavŕšil až v tzv. koalícnej vláde minister A. Apponyi v roku 1907. Aktívny člen a funkcionár vedeckých, odborných, kultúrnych, športových a spoločenských združení a organizácií. Blížšie VASIL'OVÁ, Darina: Dr. Albert Berzeviczy – riadny profesor národohospodárstva, encyklopédie a politiky na prešovskej kolegialnej právnickej akadémii, politik a štátnik/Dr. Albert Berzeviczy – ordentlicher Professor für Volkswirtschaft, Enzyklopedie und Politik an der Prešover collegialen juristischen Akademie, Politiker und Staatsmann. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts : Zborník elektronických verzii príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge*. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 102-106.

⁴¹ O činnosti Šermiarskeho spolku bližšie ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 35. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1899-1900 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1900, s. 57-58.

V školskom roku 1901/02 mal spolok 70 členov. Za výučbu šermu bol zodpovedný šermiarsky majster Karol Dobay. Viedol taliansky šermiarsky kurz stálych i novozapísaných členov v čase od 1. októbra 1901 do 1. júna 1902 v prenajatom klube. Aby záujemcovia o tento druh športu nevynechali ani hodinu, mohli si vynechané hodiny šermu nahradiť návštevou hodín druhej skupiny, aby spolok „zabezpečil rovnomerné napredovanie tým členom, ktorí majú výdrž i nadanie a poskytol príležitosť na to, aby v tomto peknom telovýchovnom osobnosť vychovávajúcom športe sa mohli sebakvalifikovať a získali celkový základ potrebný k vyššiemu umeleckému šermu“.⁴² Na jeseň 1902 spolok plánoval šermiarsku akadémiu, počas ktorej by záujemcov oboznámil s talianskou šermiarskou školou a jej umením, predviedol šermiarske majstrovstvo, slobodný šerm medzi študentmi, slobodný šerm s amatérmi a šerm medzi šermiarskymi majstrami a vojenskými učiteľmi šermu.

Aj na konci prvého desaťročia 20. storočia bol centrom záujmu budúcich právnikov šermiarsky šport. V školskom roku 1909/10 zručnosti a návyky talianskeho šermiarskeho umenia denne, v čase od 17.00 hod. do 21.00 hod., zabezpečoval košický majster šermu Karol Dobay. Kurzu sa zúčastňovala celá 45 členná členská základňa – 25 začiatočníkov a 20 pokročilých, pričom dvaja zruční členovia mohli tiež vypomáhať pri výučbe začiatočníkov.⁴³ Nadšenie zdolať majstrovstvo šermiarskeho umenia neopustilo ani 50 člennú členskú základňu o rok neskôr v školskom roku 1910/11.⁴⁴

V období do roku 1915 sa činnosť spolku spomína iba torzovito, v školskom roku 1915/16 sa uvádza, že „spolok bol zatvorený pre mimoriadne okolnosti“.⁴⁵ Podobná situácia bola aj nasledujúce dva roky. Napriek tomu si spolok získal veľmi dobré meno medzi študentmi prešovského kolégia i mimo neho.

V ďalšom období sa zvýšil záujem aj o športovú činnosť v oblasti ľahkej atletiky, futbalu a strelby z pištole.

Zasluhou profesora JUDr. Karola Flóriána⁴⁶ vzniklo 14. októbra 1897 záujmové združenie nazvané *Uhorský turista – spolok prešovskej právnickej triedy* alebo *Uhorský turistický spolok prešovskej právnickej triedy*.⁴⁷ Tento spolok bol jednou z pobočiek Uhorského turistického spolku. Jeho odznakom bol odznak centrálného spolku. Činnosť tohto spolku je možné priblížiť iba z informácií publikovaných vo výročných správach kolégia po roku 1897.

V poslednom školskom roku 19. storočia si spolok vytýčil pre svojich členov i podporovateľov, podobne ako v predchádzajúcom období, za cieľ „oboznamovať sa s možnosťami turizmu, získať k nemu vzťah, objavovať krásy okolia, rozmnožovať literatúru o turizme, publikačnou činnosťou prispieť k jej šíreniu, značkovať cesty a najmä usporadúvať výlety“.⁴⁸ Členovia

⁴² ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 37. *A tiszai ág. hiv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1901-1902 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1902, s. 67.

⁴³ Bližšie ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 48. *A tiszai ág. hiv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1909-1910 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1910, s. 75.

⁴⁴ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 49. *Az tiszai ág. hiv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1910-1911 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1911, s. 91.

⁴⁵ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 54. *A tiszai ág. hiv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1915/16 tanévről*. Eperjes : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1916, s. 66.

⁴⁶ JUDr. Karol Gejza Flórián (1878-1941) – právnik, profesor, národohospodár, verejný činiteľ, autor odbornej právnickej literatúry, publicista, prekladateľ. Absolvent prešovského kolegiálneho gymnázia a právnickej fakulty kluzskej univerzity. Profesor profesor národohospodárstva, finančného práva, finančnictva, štatistiky na prešovskej kolegiálnej právnickej akadémii v rokoch 1901-1918. Doktor práv – JUDr. (1900), docent – doc. (1901), profesor – prof. (1902). Aktívny vo verejnom a kultúrno-spoločenskom živote Prešova, člen a funkcionár vedeckých, odborných, kultúrnych, športových a spoločenských spolkov, združení a organizácií. Starosta Prešova v rokoch 1924-1927. Publikačne činný. Autor prác s právnickou problematikou. Bližšie *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia. Multimediálny slovník*. Ed. Darina Vasíľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Flórián, Karol, s. 59-60, 280-281.

⁴⁷ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 32. *A tiszai ág. hiv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1897-98 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1898, s. 58.

⁴⁸ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 35. *A tiszai ág. hiv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1899-1900 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1900, s. 58.

spolku počas prázdnin plnili úlohu „prázdninového poverenca“, t. j. „získavať záujemcov o turistiku, poskytovať informácie týkajúce sa turistiky, evidovať lacné ubytovanie a stravovanie, vyzvať členov oddielu, aby vo svojom kraji organizovali výlety a pripravili presné plány, reprezentovať spolok“.⁴⁹

Členovia dostávali zdarma časopis spolku *Turisták Lapja*, za zvýhodnenú cenu si mohli objednať knižné vydania Uhorského turistického spolku, na niektoré železničné trasy, ak cestovali viac ako desiat, mali zľavu, (napr. Prešov – Bardejov, Košice – Bohumín), na polovičný lístok mohli cestovať zubačkou, na štrbskej zubačke zo Štrby na Štrbské Pleso platili 80 grajciarov, späť iba 60 grajciarov, pri kúpe spätného lístka iba 1 korunu a 20 grajciarov. Ďalšou výhodou bola ponuka Prvej cisársko-kráľovskej dunajskej paroplavebnej spoločnosti a Uhorskej riečnej a námornej akciovej spoločnosti pri zaplatení cestovného II. triedy používať I. triedu na trase Viedeň – Budapešť – Oršova a na trase Budapešť – Višegrad.

V školskom roku 1899/1900 zorganizoval spolok so 72 členmi (53 riadnych, 3 čestní a 16 podporovateľov) 36 väčších i menších výletov: Prešov – Sigord – Herľany – Košice, Poprad – Hybe – Žilina, Prešov – Branisko – Spišské Podhradie a i., veľký výlet do krompašských železiarni a rudných baní v Slovinkách, výlet na Sigord a k opálovým baniam k Dubníku (zúčastnil sa aj dekan akadémie s rodinou). Trieda sprostredkovala vydanie študentských turistických preukazov a pre záujemcov zadarmo rozdala Turistického sprievodcu. Značkovanie turistických chodníkov pokročilo, trieda označila cestu ku Kvašnej vode, vyznačovala cesty na trase Prešov – Borkút, Kvašná voda – Kadlubok a Cemjata – Kvašná voda, umiestnila ozdobné východiskové tabule. V aktivitách spolku malo svoje miesto aj organizovanie večierka spojeného s prednáškou nazvanou *O Domici*, prezentovanou podpredsedom Karpatského spolu a sprevádzanou premietaním vyše stovky obrázkov. V tomto roku vypísal spolok literárnu súťaž pre členov samovzdelávacích spolkov a dve prešovské vyššie gymnázia (kolegiálne a katolícke). Podmienkou bolo opísať trojdňový výlet, ktorý uchádzač o cenu skutočne absolvoval. Prvú cenu – 15 korún získal žiak ôsmej triedy kolegiálneho gymnázia s príspevkom *V krajine ovseného chleba*, druhú cenu 10 korún žiak siedmej triedy prešovského katolíckeho gymnázia s témou *Od Spišskej Novej Vsi po Tatranskú Kotlinu (Belianske kúpele)*. Pochvalu získala práca žiaka ôsmej triedy katolíckeho gymnázia *Výlet do dolného Rakúska*. Prešovskú triedu reprezentoval profesor JUDr. Karol Flórián a predseda prešovskej právnickej triedy Jozef Ghillány ml. na schôdzi Karpatského spolku v Košiciach a na verejnej „putovnej schôdzi“ Uhorského turistického spolku v Starom Smokovci, nechýbali na výletoch, ktoré boli súčasťou stretnutí. Spolok mal svoju knižnicu i vývesnú tabuľu upozorňujúcu na organizované podujatia.⁵⁰

Jeho cieľom aj začiatkom 20. storočia bolo „oboznámenie Hornej zeme s turizmom a šírenie dobrého vzťahu k prírode nielen medzi členmi, ale aj medzi širšou verejnosťou“.⁵¹ Rok 1901 bol pre spolok veľmi významný, nakoľko vedenie prešovského spolku s cieľom prezentovať mesto i prírodné krásy jeho okolia zorganizovalo, a veľmi úspešne, tzv. „putovnú schôdzu“ v Prešove (konanú každý rok v inom meste, kde boli pobočky centra Maďarského turistického spolku). V druhom polroku školského roku 1901/02 vymenili členovia spolku staré turistické značky za nové a pre lepšiu orientáciu vyhotovili aj úplne nové. Zároveň sa rozhodli pre popularizovanie turizmu rozdávať a udeľovať medzi svojimi riadnymi členmi i podporovateľmi tzv. turistické ceny – turistické mince a čestné ceny – medaily. Pri udeľovaní 1. a 2. miesta v turistickej súťaži mala byť udelená strieborná minca, pri získaní 3. miesta malá strieborná minca, pri umiestnení sa na 4. a 5. mieste bronzová minca. V tomto roku mal spolok troch „ozdobných“, jedného čestného, 33 riad-

⁴⁹ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 35. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1899-1900 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1900, s. 58.

⁵⁰ O činnosti bližšie ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 35. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1899-1900 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1900, s. 58-60.

⁵¹ ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 37. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1901-1902 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1902, s. 67.

Záujmové aktivity študentov v oblasti samovzdelávania, sociálnej podpory, umenia a športu na Právnickej akadémii Prešovského kolégia Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku v rokoch 1850-1918 ných a päť podporujúcich členov.⁵²

V školskom roku 1902/03 sa zjednotili právnickí a teologickí členovia spolku do Uhorského turistického spolku prešovských právnikov a teológov. Do roku 1908 vyvíjal činnosť pod patronátom teologickej sekcie. V školskom roku 1908/09 je jeho činnosť spomínaná pri právnickej akadémii a po roku 1909 sa nespomína.

Záujmové aktivity študentov kolegiálnej právnickej akadémie – budúcich právnikov, notárov, advokátov, sudcov, či súdnych úradníkov boli na prešovskom evanjelickom kolégiu širokospektrálne zamerané a podporované vedením školy. Podporovali duševný i telesný rozvoj študentov prostredníctvom práce v oblasti právnického a literárneho samovzdelávania, svojpomoci, umenia a kultúry, telovýchovy i športu. Spolková činnosť obohacovala a rozširovala obzor poznania študentov, vnášala do ich mimoškolského života pocit naplnenia, seberealizácie, radosti, ale aj zodpovednosti, sociálneho cítenia, učila ich disciplíne, spolupatričnosti, dodržiavaniu pravidiel, mnohých naučila organizovať svoju prácu a riadiť činnosť, organizovať podujatia a verejne sa prezentovať.

Summary

Leisure activities of Protestant Church students in self-education, social welfare, art and sport at the Law Faculty of Prešov Evangelic College in Potisie district in Hungarian Empire in 1850-1918

After-school leisure activities organized by academic fellowships played an important role in the life of students at the Law Academy at Prešov College. Leisure activities of law students at Prešov evangelical college in years 1850 – 1918 were focused on educational, literary, artistic, tourist and sport activities. Activities took place at college, in the town or outside Prešov. They provided students with the time for self-realization. Fellowship life was organized by Law Students Society (Združenie poslucháčov práva) – an academic association of students, which represented interests of future lawyers. Other groups as the Honorary Court of Law Students, a book club with library, a fellowship for support, a chorus, a music group and various sport clubs were intergrated to The Law Students Society.

The contribution shows fellowship activities of students at Law Academy at Prešov College in the field of self-education – *Kölcssey's Circle*, support and self-help – *Law Students Fellowship for Support (Podporný spolok poslucháčov práva)*, music and singing – *Chorus, Music Group*, sport and hiking – *Law Students Fencing Club in Prešov (Šermiarsky spolok prešovských poslucháčov práva)*, *Hungarian Empire Hiking Circle of Prešov Law Class (Uhorský turistický spolok prešovskej právnickej triedy)*.

(dvasil@unipo.sk)

⁵² ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 37. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkertület eperjesi Collegiumának értesítője az 1901-1902 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1902, s. 68.

Slovinci, Slováci a bosniansko-hercegovinské peripetie od roku 1875 po berlínsky kongres

FILIP ČUČEK

*Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity v Maribore (Slovinsko)***Úvod**

“*Ked’ na jar (správne v lete – pozn. autora) roku 1875 prišli prvé správy, že v Bosne a Hercegovine povstali sedliaci, organizovali sa v povstaleckých čatách a útočili na turecké posádky, aj my Slovinci sme napäto sledovali udalosti, pretože sme cítili, že sa približuje historická udalosť, kedy sa už raz oslobodia naši bratia na juhu. To sme očakával o to istejšie, lebo Srbsko sa začalo ozbrojovať a pretože s pomocou silného Ruska vyvíjala slovanofilska strana silnú agitáciu na pomoc Slovanom, nemilosrdne utláčaných Turkmi. Ešte viac nás poburovali deň za dňom prichádzajúce správy o tom, ako strašne začali Turci divieť, páliť dediny a vraždiť obyvateľov. Tisíccky úbohého ľudu utekalo na rakúsku pôdu, ktorá bola zásobená aspoň najnutnejšími potravinami*”.¹

Povstanie “bezprávneho ľudu” v Bosne a Hercegovine, ktoré spôsobilo veľkú východnú krízu, nestretlo sa s materiálnou a materiálnou podporou iba u Slovincov a Slovákov, ale aj u všetkého slovanského obyvateľstva Európy. Búrliivé udalosti na slovanskom juhu v rokoch 1875-1878 boli hlavnou témou európskej tlače. Vtedajšia tlač sa snažila predstaviť udalosti v Bosne a Hercegovine čo možno v najoriginálnejšom svetle. Stanoviská Slovincov a Slovákov, ktorými sa vo svojom príspevku zaoberám, sa navzájom zásadnejšie neodlišovali. Rozdiely v názoroch spočívali predovšetkým v skutočnosti, že Slovinci žili v rakúskej a Slováci v uhorskej časti monarchie. To spôsobovalo trochu inakšiu interpretáciu tých istých udalostí a to najmä v závislosti od stanoviska oboch vedúcich národov monarchie. Napriek tomu sa uvedené noviny snažili do veľkej miery predstaviť hrdinstvo svojich “južných bratov” ako jedinú správnu cestu utláčaného obyvateľstva.

Lenže vedúce národy Rakúsko-Uhorskej monarchie, Nemci a Maďari, od samotného začiatku nepokojov na Balkáne odporovali akémukoľvek politickému oslobodeniu slovanského živlu, preto zo všetkých síl odmietali upevňovanie južných Slovanov na Balkáne a prípadný vznik väčšej slovanskej krajiny na troskách Tureckého cisárstva.²

Od nevesínskej pušky po berlínsky kongres

Ked’ začala v júli 1875 bosniansko-hercegovinská vzbura nadobúdať podobu vážnejšieho povstania, začali sa v slovinskej tlači objavovať prvé listy a články na túto tému. Jediný vtedajší slovinský denník Slovenski narod do značnej miery sympatizoval s povstaním.³ Časopis Slovenec tiež zastával názor, že povstanie nie je iba menším konfliktom, “*hoci doposiaľ ešte /.../ neprekročilo hercegovinské a bosnianske hranice*.”⁴ Na Slovensku sa o dobrú informovanosť takisto postarala tlač. Národné noviny informovali slovenských čitateľov o biednom postavení slovanského obyvateľstva na juhu.⁵

Po povstaní Bosniakov sa situácia ešte zhoršila. Slovinská a slovenská verejnosť boli informované podobnými správami, z ktorých vyplývalo, že sa začali dôležité veci pre slovanský juh a že sa povstanie šíri všetkými smermi.⁶

Napriek tomu, že malo povstanie veľkú podporu (predovšetkým) slovanskej Európy, Spolok troch cisárov Rakúsko - Uhorska, Nemecka a Ruska (ktorý zabezpečoval mier v Európe) začiatok

¹ Josip Vošnjak, Južnoslovanski spomini, Spomini, Ljubljana 1982, s. 509.

² SN, 15. 9. 1875.

³ Slovenski narod (ďalej ako: SN), 28. 7. 1875.

⁴ Slovenec (ďalej ako: S), 3. 8. 1875.

⁵ Národné noviny (ďalej ako: NN), 29. 7. 1875.

⁶ SN, 20. 8. 1875; NN, 24. 8. 1875.

povstania v Hercegovine úplne ignoroval, keďže prevládalo presvedčenie, že sa jedná len o menší konflikt. Ich presvedčenie však bolo mylné. Keď sa ukázalo, že ide o povstanie väčšieho rozsahu a nepokoje ohrozujú aj všeobecný európsky mier, bolo potrebné zasiahnuť. V spolupráci s Anglickom, Francúzskom a Talianskom sa diplomacia krajín Spolku troch cisárov snažila presvedčiť povstalcov o nevyhnutnosti mieru a zároveň im sľubovala daňové úľavy. Keď sa európski diplomati v septembri stretli s vodcami povstania a snažili sa ich presvedčiť, aby sa vrátili domov, neboli úspešní. Vodcovia odmietli akúkoľvek dohodu s Turkami a pokus Európy zlyhal už na samom začiatku.

Slovinská tlač bola na strane povstalcov, preto je pochopiteľné, že články v nej po neúspechu "misie konzulov" neskrývali spokojnosť.⁷ Národné noviny a slovenská verejnosť takisto plne sympatizovali s povstalcami, zároveň im prekážala európska politika zachovania európskeho Turecka, veď v ňom bolo slovanské obyvateľstvo utláčané a príliš zaťažené.⁸

V tlači sa začali objavovať dohady o tom, ako sa po svojej diplomatickej porážke ohľadne balkánskeho konfliktu zachová Európa. Čitateľov novín Slovenski narod samozrejme najviac zaujímalo stanovisko domácej monarchie, pričom venovali veľkú pozornosť aj Rusku ako najväčšej slovanskej krajine.⁹ Keďže sa Nemecko v dôsledku svojej »geografickej vzdialenosti«¹⁰ zrieklo aspoň svojich bezprostredných záujmov na Balkáne, ostali v hre slovanské Rusko a Rakúsko - Uhorsko ako bezprostrední susedia balkánskych krajín.¹¹ Keď sa Rusko postavilo na slovanskú stranu a vyjadrilo "sympatie podrobenému, cudzími národmi utláčanému Slovanstvu,"¹² zaujímalo tlač, aké je stanovisko čierno-žltej monarchie. "Ak naozaj dôjde k akciám, bolo by potrebné, aby sa aj Andrassy vyjadril, či má Rakúsko - Uhorsko sympatie k nemoslímskému tureckému obyvateľstvu ako Slovanom alebo kresťanom."¹³

Ešte s väčším ohlasom sa stretlo otáľanie Srbska a Čiernej hory s vojnou proti Turecku (proti ktorej bola inak celá európska diplomacia), od čoho záviselo aj bosniansko-hercegovinské povstanie. Po Andrassyho rozhodnutí ohľadne zatvorenia hranice¹⁴ sa zdalo, že sa bosnianski utečenci a povstalci dostanú medzi dva ohne. Na začiatku noviny verili, že obidve balkánske krajiny prídu na pomoc začiatkom jari 1876 a tak pomôžu prebiehajúcemu povstaniu.¹⁵

Na druhej strane bol Andrassy ešte stále nerozhodný. Odporoval obom možným riešeniam východnej otázky, ktoré tlač rozoberala začiatkom roka 1876. "Nesúhlasí s tým, aby vznikla z Bosny samostatná vazalská krajina s menovitou nadvládou vysokej porty, lebo tá by na rakúskych Slovanov pôsobila ako magnet na železo; s ovládnutím Bosny monarchiou nesúhlasí preto, lebo by maďarskú nadvládu v Uhorsku zničilo a Slovanom prevahu dalo."¹⁶ Keď však začala monarchia preväzovať veľké množstvá tovaru a iného materiálu z Terstu do Dalmácie, bolo jasné, že Rakúsko - Uhorsko zohrá na Balkáne kľúčovú úlohu, pretože "všetky prípravy nasvedčujú tomu, že bude Rakúsko v Hercegovine intervenovať."¹⁷ Medzitým noviny Slovenec konštatovali, že anektovanie by mohlo byť pre monarchiu nebezpečné. "Keby Rakúsko Bosnu a Hercegovinu obsadilo, aby si ich pre seba zaistilo, mohlo by sa dostať do sporu s Ruskom, ktoré už oddávna striehne na krajiny turecké. .../ Keby Rakúsko uvedené krajiny obsadilo preto, aby Turecko ochránilo pred rozpadom, stratilo by tým všetku dôveru a úctu južných Slovanov, ktorým srdce puká, keď vidia bratov svojich

⁷ SN, 8. 10. 1875.

⁸ NN, 14. 10. 1875.

⁹ SN, 30. 9. 1875.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² SN, 16. 11. 1875.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Andrassy zakázal vstup do Rakúsko-Uhorska povstalcami a všetkým ostatným, ktorí sa zúčastnili povstania. SN, 25. 2. 1876.

¹⁵ SN, 3. 3. 1876.

¹⁶ SN, 21. 1. 1876.

¹⁷ SN, 8. 2. 1876.

*takto Turkmi uláčaných a podrobených.*¹⁸ Národné noviny prekvapujúco mlčali o tom, čo má urobiť monarchia. Slovenský čitateľ bol už informovaný o udalostiach a pokusoch európskej diplomacie upokojiť situáciu v Bosne a Hercegovine, avšak bezprostredným správam o údajnom rakúsko-uhorskom zásahu sa autori šikovne vyhýbali. Hádali, čo by mohlo urobiť Rakúsko - Uhorsko, keďže *“vyslovuje sa všeobecná pochybnosť, žeby jeho plnomocenstvo od veľmoci d'alej siahlo, menovite žeby siahlo k zbrannému zakročeniu.*¹⁹

Viedeň a Budapešť boli spočiatku zástankyňami zachovania európskeho Turecka, pričom nemohlo byť samozrejme ani reči o nijakej podpore povstalcov. Rakúsko-uhorská zahraničná politika sa usilovala vyriešiť spor diplomatickou cestou. Keď však na začiatku apríla 1876 zlyhalo plánované prímerie medzi odporcami a boje pokračovali s ešte väčšou intenzitou ako predtým, tieto niekoľkokomesačné snahy sa v okamihu zrútili.²⁰ Národné noviny napísali, že *“celé dosavadné vodcovstvo nepropelo ani mačný mak tomu mieru, v ktorého záujme všetky dosavadné kroky podujaté boli.*²¹ Ukázalo sa, že spôsob, ktorý si na začiatku zvolila Európa, vôbec nevyhovuje danej situácii. Treba bolo rýchlo a trpezlivo uvažovať. Hrozil dokonca konflikt európskych rozmerov, keby európske sily, Rusko, Rakúsko-Uhorsko a prípadne Nemecko, siali na *“turecké dedičstvo”*. K vojne nedošlo vďaka prvým mužom diplomacie veľmoci v Berlíne, ktorým sa podarilo zachovať mier v Európe.²² Neskôr spôsobovala ťažkosť len anglická politika, ktorá sa čoraz viac prikláňala na tureckú stranu.²³

V čase európskych “experimentov” bol kresťanský “národ” ešte stále nútený bojovať s Turkmi. Povstanie vydržalo zimu a nádej, že sa do vojny s Tureckom zapoja aj Srbsko a Čierna hora, bola čoraz väčšia. Napriek srbskému otáľaniu obidve krajiny koncom júna nakoniec vypovedali Turecku vojnu. Národné noviny potvrdzovali, že *“Srbsko je už úplne pripravené”* a že *“v posledných dňoch tohto mesiaca alebo v prvých dňoch júla začína sa všeobecný pochod.*²⁴ Noviny Slovenski narod už od konca zimy “vyjadrovali nesúhlas” s nečinnosťou oboch krajín a tak ich vstup do vojny privítali.²⁵ Aj naďalej však zostávala otvorená otázka, akým spôsobom “zachrániť” Bosnu a Hercegovinu. Keď sa František Jozef v júli 1876 stretol s ruským cárom, aby potvrdil už uzavretú dohodu o rozdelení záujmových sfér na Balkáne, slovinská tlač takéto riešenie vítala.²⁶

Nemeckej a maďarskej politike v novinách Slovenski narod len zriedka pripísali slová pochvaly v súvislosti so slovanským juhom. Slovinská tlač im vyčítala najmä prílišnú náklonnosť voči Turecku.²⁷ Keď sa koncom júla 1876 začali v tlači objavovať správy o tom, že by mohlo Rakúsko-Uhorsko obsadiť časť Bosny kvôli tureckému násiliu, lebo *“tento škandál a túto hrôzu trpieť nebude,*²⁸ tlač ihneď predostrela nepriateľské nemecké a maďarské stanovisko. *“Nemci a Maďari ešte teraz kričia proti tomu. Lenže nie z hľadiska prospechu krajiny, ale pretože sa boja prírastku slovanského obyvateľstva.*²⁹

Nemcov a najmä Maďarov veľmi popudil vstup Srbska do vojny proti Turecku, lebo sa veľká časť z nich usilovala o zachovanie tureckej časti Európy a starých, proti Slovanom zamera-
ných pozícií. *“Nepriateľstvo voči Slovanom sa v niektorých kruhoch nikdy viac neprejavovalo ako*

¹⁸ S, 19. 2. 1876.

¹⁹ NN, 1. 4. 1876.

²⁰ SN, 12. 4. 1876.

²¹ NN, 20. 4. 1876.

²² SN, 18. 5. 1876

²³ SN, 8. 6. 1876.

²⁴ NN, 27. 6. 1876.

²⁵ SN, 28. 6. 1876.

²⁶ SN, 11. 7. 1876.

²⁷ SN, 23. 7. 1876; S, 3. 8. 1876.

²⁸ SN, 28. 7. 1876.

²⁹ Ibidem.

*práve teraz u juhoslovanskej armády.*³⁰ Srbsko sa v tom čase ocitlo v nepríjemnom postavení.³¹ Keď sa ukázalo, že nebude môcť spolu s Čiernou horou poraziť Turkov, objavili sa v tlači dohady o tom, čo urobiť v prípade ich porážky. *„Keď bude treba intervenovať, môžeme sa Slovania bezpodmienečne a s istotou na Rusko spoliahnúť, že nedovolí Srbsko zničiť.“*³²

Lenže v dôsledku nerozhodnosti bola verejnosť kritická k európskym diplomatickým kruhom.³³ Koncom roka 1876 sa konečne začalo *„zobúdzat“* Rusko a vo Viedni navrhlo *„mier alebo vojnu.“*³⁴ V tlači sa vzápätí nato začali objavovať náznaky na rusko-tureckú vojnu a nič nenasvedčovalo tomu, že by k nej nemalo dôjsť. *„Rusko bude maširovať, ak nie skôr tak určite na jar a potom je riešenie orientálnej otázky v jej, v slovanských rukách.“*³⁵ Maďari, ktorí od samého začiatku odmietali spoluprácu so Slovanmi, ani tentoraz nezmenili svoje stanovisko (na ich strane boli aj rakúski Nemci). *„Maďari by chceli, aby naše regimenty za Turka proti Rusovi, za neveriaceho mohamedána proti svätému krížu bojovali.“*³⁶ Slováci tiež verili v skoré zapojenie sa Ruska do vojny³⁷, zároveň však vyjadrovali sympatie k *„tureckým“* Slovanom. *„Rakúska država záleží veľkým dielom zo Slovanov a preto prechováva živé sympathie k bratom na východe.“*³⁸ Národné noviny sa zastavili aj pri Maďaroch. *„Maďarom my nezabraňujeme dať na javo výraz citov k Turkom, ale ohražujeme sa, aby sa to i v mene našom dialo.“*³⁹

O rakúskej východnej politike hovoril na zasadnutí štátneho snemu 6. novembra 1876 slovin-
ský poslanec Josip Vošnjak. Nesúhlasil s politikou ministra zahraničných vecí Andrásyho, ktorý od začiatku ustupoval Turkom, namiesto aby *„energicky sa zasadil o kresťanských obyvateľov v Turecku.“*⁴⁰ Slováci zdieľali podobný názor a jednohlasne povedali, že *„my Slováci hľadáme v ústrety spravodlivému riešeniu východnej otázky nielen z tej oprávnenej sympatie, lež aj zo stanoviska kresťanského vôbec.“*⁴¹

O priaznivom postoji veľkej časti Maďarov k tureckej politike výrečne svedčí maďarská deputácia do Carihradu začiatkom januára 1877. Maďarskí študenti mali totiž *„nájsť starú šablú, ktorú pred pár storočiami stratil nejaký turecký paša v krvavej vojne. Túto šablú nabrusili, ozdobili a rozhodli sa ju venovať mordárovi Slovanov Turkovi Abd-ul-Kerimovi.“* Piateho januára prišla deputácia do Terstu. Len málokto vedel o ich príchode, inak by ich boli *„Terstania prijali ako sa patrí na takých zástupcov a oslavovateľov nevzdelanosti terajšieho storočia. Maďarov musel najskôr niekto varovať, lebo prišli zavčasu na parník, ktorý mal inak vyplávať presne o druhej. Mali šťastie, lebo neviem, ako by to bolo s nimi dopadlo, keby sa len trochu dlhšie zdržali v hostinci. Najskôr by neboli bývali v nohaviciach skrytú šablú priniesli na parník, pretože rozčúlený dav, ktorý sa bol iba trochu neskoršie zhromaždil, by ju bol vzal a utopil na dne morskom. Najskôr by boli vykúpali aj zopár Maďarov, aby sa im trochu lepšie ligotala jeho maďarská výchova.“*⁴² Národné noviny, ktoré sa inak iba zriedka vyjadrovali o Nemcoch a Maďaroch, sa tomu nemohli vyhnúť a autor napísal, že *„si napichli osvetu na meč a tým postavili si smutný pomník v dejinách európskej civilizácie.“*⁴³ Keď prišla turecká delegácia v máji 1877 do Budapešti, Slováci protesto-

³⁰ SN, 7. 7. 1876.

³¹ SN, 11. 8. 1876.

³² Ibidem.

³³ SN, 14. 9. 1876.

³⁴ SN, 3. 10. 1876.

³⁵ SN, 8. 10. 1876.

³⁶ Ibidem.

³⁷ NN, 16. 9. 1876.

³⁸ NN, 21. 9. 1876.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ SN, 10. 10. 1876.

⁴¹ NN, 23. 12. 1876.

⁴² SN, 9. 1. 1877.

⁴³ Mikuláš Pisch, Postoj Slovákov k východnej kríze 1875-1878, In.: Slovanské štúdie, Historia, 1971, s. 166.

vali proti tomu, aby sa sympatie Maďarov k Turkom, prezentovali ako stanovisko celého Uhorska.⁴⁴

Srbsko medzitým uzatvorilo s Tureckom mier, čo bolo do značnej miery prekvapením pre verejnosť.⁴⁵ Hlavnou témou v novinách, ktorými sa v tomto článku zaoberáme, bolo možné obsadenie Bosny zo strany Rakúsko – Uhorska, o čom sa samozrejme písalo aj na Slovensku. Národné noviny boli presvedčené o aktivitách dvojitej monarchie. *“O Rakúsko-Uhorsku hovorí sa, že ma zakročiť spoločne s Ruskom proti Turecku, čo je totožné s dávnyim plánom na obsadenie Bosny vojskom rakúskym.”*⁴⁶ Svoje úvahy o východnej otázke vyjadril aj slovinský politik Josip Semec. Bol presvedčený o tom, že iba habsburská monarchia môže zaručiť mier na Balkáne. *“Rusko síce ešte stále rinčí mečmi a kanónmi, aby ešte dosiahlo nejaké výhody pre Bosniakov a Hercegovincov. Ale neverím, že by kvôli tomu začalo boj. Preto Rakúsko a jedine Rakúsko môže čeliť východnej otázke; ono môže zachrániť južných Slovanov na Balkáne, ono má tiež vedecky vzdelaných štátnikov rovnakej krvi, ktorí pravú kultúru rozšíria po Čierne more a na Balkán; ono ešte má tiež dostatok kapitálu, koľko ho je potrebného na veľké diela v týchto krajinách.”*⁴⁷

Slovenská verejnosť chápala pripojenie Bosny a Hercegoviny predovšetkým z hospodárskeho aspektu. *“Anektovanie Bosny z hospodárskeho ohľadu Rakúsko-Uhorsku mnohým poslúžiť môže, menovite prevedením železničnej čiaru ku solúnskemu zálivu, kde by si i naše loďstvo prevahu vydobýť mohlo. A naskrze nie je pravda, žeby pripojenie Bosny len výdavky bez osohu spôsobilo. Bosna je na dobré kamenné uhlie, drevo, zem bohatá, ľud poslušný, robotný, len mu treba poskytnúť potrebné prostriedky ku osвете, kupectvu a priemyslu.”*⁴⁸

Lenže medzitým sa už jasne ukázalo, že sa Rusko horlivo pripravuje na vojnu s Tureckom, lebo sa *“už na východe presívajú silné čaty slovanskej armády ruského cára na juh oslobodzovať svojich a našich bratov spod tureckého jarma.”*⁴⁹ Konečné stanovisko domácej monarchie však stále ešte nebolo jasné. Noviny Slovenski narod predovšetkým zaujímalo, či Rakúsko dodrží dohodu s Ruskom o rozdelení sfér alebo zostane úplne neutrálna. Noviny vystríhali predovšetkým pred maďarskou politickou elitou, ktorá otvorene podporovala Turecko.⁵⁰ Aj v očiach Slovákov bola domáca monarchia značne nerozhodná.⁵¹

Vstup Ruska do vojny v druhej polovici roku 1877 povzbudil Srbsko k novým aktivitám. *“Každý dobrý Slovan a Slovinec, ktorý sa teší, ak sa naša slovanská vec tu a tam na vrchol zdvihne, privíta túto novinu s radosťou.”*⁵² Národné noviny predpokladali, že Srbsko opätovne zasiahne do vojny, hoci *“Rusko toho ovsím nepotrebuje.”*⁵³ Srbsko skutočne vstúpilo do vojny koncom roka a noviny Slovenski narod odhadovali, čo sa bude diať v budúcnosti. *“Srbsko bude bojovať teraz o svoju česť a svoje záujmy. Keby bolo vlani zvíťazilo, bolo by získalo Bosnu. Tento rok bude musieť byť spokojné s nezávislosťou a zväčšením svojich štátnych hraníc o staré Srbsko, lebo Bosnu obsadí Rakúsko, či už to chce alebo nechce.”*⁵⁴

Maďari si nemohli zvyknúť na nové pomery v európskej politike. Potom čo František Jozef *“pripil ruskému cárovi nielen ako svojmu priateľovi, ale aj ako svojmu spojencovi”* čiastočne sa im zatvorili ústa. *“To svedčí o tom, že maďarský vplyv je už úplne v koncoch.”*⁵⁵ Tak maďarský

⁴⁴ NN, 5. 5. 1877.

⁴⁵ SN, 4. 3. 1877.

⁴⁶ NN, 10. 4. 1877.

⁴⁷ SN, 24. 3. 1877.

⁴⁸ NN, 5. 7. 1877.

⁴⁹ SN, 19. 4. 1877.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ NN, 17. 4. 1877.

⁵² SN, 29. 8. 1877.

⁵³ NN, 9. 8. 1877.

⁵⁴ SN, 30. 11. 1877.

⁵⁵ SN, 14. 9. 1877.

turkofili organizovali (aj v slovenských mestách) podujatia, na ktorých oslavovali turecké vojenské úspechy. Tým chceli vyvolať dojem jednotného stanoviska celého Uhorska k rusko-tureckej vojne. Keďže pritom slovenská tlač zostala nečinná, zareagoval slovenský básnik P. O. Hviezdoslav, ktorý na proturecké maďarské stanovisko odpovedal básňou *Serenáda*, v ktorej sa zasadzoval o skorý koniec slovanského „otroctva“ (ktoré Maďarom inak viac než vyhovovalo) a koniec maďarských turkofílnych nádejí.⁵⁶

Na druhej strane slovinskí poslanci v krajinskom sneme Janez Bleiweis, Josip Vošnjak a Valentin Zamik proti maďarským vyhláseniam, „že je v záujme rakúsko-uhorskej monarchie udržanie celistvosti tureckého štátu a že by malo Rakúsko za týmto účelom Rusku vypovedať vojnu,“ podali na okresný krajinský úrad v Lubľane protest. „Lebo podpísaní sme pevne presvedčení, že máme občania v takzvanom Predlitavsku rovnaké práva a rovnakú slobodu svoje názory o dôležitej východnej otázke verejne dať na svetlo sveta, ako ho majú občania v Zalitavsku, nech slávny c. k. úrad ráči dovoliť, aby sme podpísaní v nedeľu 12. augusta 1877 ľudové zhromaždenie alebo tábor pod šírým nebom zvolali. Účel zhromaždenia by bol: aby sa verejne hovorilo o terajšej rusko-tureckej vojne a záujmoch našej monarchie na východe.“⁵⁷ Okresný krajinský úrad žiadosť zamietol. Iničiátori však boli napriek tomu spokojní. „Či už bude náš slovinský tábor zakázaný alebo povolený, cieľ strany našej je dosiahnutý. Svet, a to širý svet, vie a pozná, ako zmýšľa slovinský národ.“⁵⁸

Rusko rýchlo postupovalo. „Ako predtým chodili veci vo Viedni pomaly dopredu, tak teraz naši slovanskí bratia Rusi osloboditelia nádherne rýchlo postupujú.“⁵⁹ Lenže boje pri Plevne predsa len trvali niekoľko mesiacov. Nakoniec zvíťazilo Rusko, samotná bitka však znamenala jeden z prelomových bodov vo vývoji východnej otázky a krok dopredu k tureckému „odstráneniu“ z Európy. Slovenská tlač víťazstvo nadšene uvítala.⁶⁰ V Lubľane pád Plevna dôstojne oslávili banketom v sklenenom salóne čítarne, na ktorom sa zišlo viac ako šesťdesiat „najvynikajúcejších lubľanských národovcov. Keď speváci zaspievali ruskú hymnu, majestátnu *'Bože, ochraňuj cára,* pripili sme nadšene na zdravie spojenca a priateľa nášho svetlého cisára, ruského cára osloboditeľa a jeho udatných vojakov.“⁶¹ Rovnako s potešením sledovali víťazstvo aj noviny Slovenec. „Kdekoľvek bijú slovanské srdcia, oslavuje sa teraz toto veľké ruské víťazstvo, krv rýchlejšie prúdi žilami a radostne si podávajú ruky priatelia utláčaných Juhoslovanov.“⁶²

Nadšenie po páde Plevna vládlo aj medzi slovenskými národovcami: „Výkrik radosti ozýva sa po nivách stomillionového Slovanstva. Padlo Plevno a s ním padla mohutná bašta tureckého barbarstva, dobytá hrdinskou zbraňou slovanskou, rozvalená bohaterským ramenom slovanských bojovníkov.“⁶³ Slovenská verejnosť koncom januára 1878 chválila „víťaznú“ ruskú armádu a zároveň naznačovala, čo má urobiť Rakúsko-Uhorsko po uzavretí mieru: „Východnie dráma strmým krokom blíž sa ku svojmu zakončeniu. Od tých čias, čo Plevno padlo, letia ruské vojská od víťazstva k víťazstvu. /.../ Naša monarchia bude hľadať pri likvidácii Turecka ekvivalent ostatným štátom na balkánskom polostrove.“⁶⁴

Pred konečným zlomom Turecka niektoré maďarské a nemecké noviny ešte stále vyzývali „našu monarchiu ku krvavej vojne proti slovanskému Rusku, lebo vraj 'naším záujmom' v oriente škodí.“⁶⁵ Slovenský názor bol jasný. „Slovania v Rakúsku, ktorí sme presvedčení, že oslobodenie slovanského juhu a rozbitie Turecka v Európe nie je na škodu, ale na osoh Rakúska a jeho budú-

⁵⁶ NN, 2. 10. 1877.

⁵⁷ SN, 2. 8. 1877.

⁵⁸ SN, 7. 8. 1877.

⁵⁹ SN, 19. 7. 1877.

⁶⁰ SN, 12. 12., 13. 12. 1877.

⁶¹ SN, 13. 12. 1877.

⁶² S, 13. 12. 1877.

⁶³ NN, 13. 12. 1877.

⁶⁴ NN, 24. 1. 1878.

⁶⁵ SN, 17. 2. 1878.

nosti, blahorečíme Rusko a jeho zbrane a nechceme nijakú vojnu proti nemu.”⁶⁶

V júni 1878 rakúsko-uhorskú politiku kritizoval slovinský poslanec Josip Vošnjak. Kritizoval predovšetkým jej postoj k východnej otázke od začiatku povstania, ktoré spočiatku ignorovala, neskôr potom chcela povstanie všetkými prostriedkami potlačiť a uznať nedotknuteľnosť a celistvosť Turecka.⁶⁷

Vojna sa skončila začiatkom marca 1878 a bol podpísaný svätostefanský mier. Slovinská tlač nadšene vítala “osloboditeľov”.⁶⁸ Spolu s mierom sa vynorili aj otázky, či predsa len domáca monarchia neurobí nejaké opatrenia a nepokúsi sa získať časť tureckých území.⁶⁹ Slovinská verejnosť sa pohrávala s myšlienkou prospešnosti získania dvoch nových krajín. “*Ak si pripojíme Bosnu a Hercegovinu, čo musíme chcieť a očakávať, budeme mať krajiny, ktoré nám v priebehu času obrodia veľa plodov. /.../ Ved' obidve krajiny sú vhodné na poľnohospodárstvo, chovom a pestovaním ovocia sa už teraz vyznačujú. A ak pomyslíme na prírodnú ich polohu pri osamelej Dalmácii, sľubujú nám najživší obchod.*”⁷⁰

Mesiace pred berlínskym kongresom však neprinesli oficiálne ubezpečenie o tom, že Rakúsko-Uhorsko bude skutočne okupovať Bosnu a Hercegovinu, hoci dohadov a náznakov bolo v tlači veľa. Slovenská tlač síce zdieľala oficiálne stanovisko Uhorska, zamerané proti okupácii, avšak s istotou môžeme tvrdiť, že základný motív odporu nespočíval v znásobení Slovanov v monarchii, ale bol kvôli maďarskému tlaku skôr pragmatickej povahy. Na druhej strane Slovinci boli zástancami obsadenia Bosny a Hercegoviny napriek tomu, že rakúski Nemci tomu odporovali. Noviny Slovenec chceli, aby “*tam poslali slovanské vojenské pluky osobitne Slovinci, Srbi a Chorváti, ktorí by vedeli s ľudmi hovoriť a vo všeličom by im radou alebo činom mohli na pomoc prísť.*”⁷¹ V máji autori už písali, že prišli “*isté správy, že Rakúsko predsa len Bosnu v nasledujúcich dňoch obsadí.*”⁷² Slováci síce boli presvedčení o okupácii, lebo vraj “*vo Viedni sa definitívne rozhodli za obsadenie Bosny a Hercegoviny.*”⁷³

Druhú polovicu júna a prvú polovicu júla vyplnil mierový kongres v Berlíne a zároveň sa už vedelo, že Rakúsko-Uhorsko obsadí Bosnu a Hercegovinu. “*Obsadenie Bosny je už viac dní potvrdená istota, a každú chvíľu očakávame správy, že sa začala uskutočňovať. Rakúsko dostalo na kongrese od Európy úlohu, aby obsadilo Bosnu a urobilo tam poriadok a mier.*”⁷⁴ Národné noviny informovali čitateľov, že nám dal európsky kongres “*už k tomu svoj mandát.*”⁷⁵ Nasledovala okupácia. Ale to je už iný príbeh.

Lubl'anský podporný výbor a martinské Národné noviny

Napriek rakúsko-uhorskej náklonnosti k Turecku monarchia spočiatku pripúšťala podporu povstania juhoslovanských národov, dovoľovala výbory na pomoc povstalcovi a rodinám, ktoré sa uchýlili na jej územie, prechod dobrovoľníkov cez hranicu do Bosny a Hercegoviny, posielanie zbraní a vojenskej výstroje, nákup zbraní pre povstalcov vo Viedni, Terste a inde a ich transport na bojisko.⁷⁶ Zmena nastala vo februári 1876, keď sa monarchia začala snažiť o to, aby povstaniu čo

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ SN, 16. 6. 1878.

⁶⁸ SN, 5. 3. 1878; S, 7. 3. 1878.

⁶⁹ SN, 6. 3. 1878.

⁷⁰ S, 31. 1. 1878.

⁷¹ S, 12. 3. 1878.

⁷² SN, 2. 5. 1878.

⁷³ NN, 2. 5. 1878.

⁷⁴ SN, 4. 7. 1878.

⁷⁵ NN, 4. 7. 1878.

⁷⁶ V Slovinsku sa o to najviac zaslúžili členovia Lubl'anského podporného výboru Vošnjak, Jurčič a Zamik. Petko Luković, Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875-1878, Ljubljana, SAZU, 1977, s. 138-145.

možno najviac uškodila v dôsledku príprav Srbska a Čiernej hory na vojnu s Tureckom.⁷⁷

Slovinská tlač od samotného začiatku povstania vyzývala čitateľov, aby priskočili na pomoc povstalcovi, či už vo forme finančnej, potravinovej alebo akejkoľvek inej a založila výbor na pomoc.⁷⁸ Hlavné zásluhy o tieto aktivity mali Josip Vošnjak, Valentin Zarnik a redaktor novín Slovenski narod Josip Jurčič. Vzhľadom k tomu, že v podstate Jurčič prevzal zodpovednosť za zbieranie prostriedkov a ich odosielanie, možno dospieť k záveru, že bol už vtedy založený istý „podporný výbor“, ktorý sa pravdepodobne skladal iba so spomínaných mužov, keďže nikde sa nestretáme s údajmi o iných účastníkoch týchto prvých aktivít.⁷⁹ Aby výzva čo najviac prenikla do povedomia čitateľov, patrili k prvým darcom samozrejme tri vyššie spomínané osoby. Vošnjak a Zarnik prispeli každý 10 zlatkami Jurčič 5 zlatkami. Spolu s ostatnými príspevkami činila prvá zbierka 122 zlatiek a 50 grajciarov.⁸⁰

Zakladanie výborov nasledovali aj Slovinci žijúci mimo slovinského územia.⁸¹ Lenže predsedníctvo krajskej vlády Kraňska výzva zjavne znepokojila. Hlavným dôvodom bola s najväčšou pravdepodobnosťou obava pred pozdvihnutím slovinského národného povedomia, v dôsledku čoho by mohlo dôjsť k zaostreniu slovinských politických požiadaviek. Vláda zasiahla a zakázala akékoľvek zbieranie príspevkov pre povstalcov, lebo vraj nebolo vydané zodpovedajúce povolenie na takúto činnosť. Informovala aj ministerstvo vnútra vo Viedni, ktoré záležitosť prerokovalo a zákaz potvrdilo.⁸² Avšak ani to nevystrašilo aktérov v Ľubl'ane natoľko, aby prerušili aktivitu, ale v zhromažďovaní prostriedkov naďalej pokračovali. *“Milodarnosť naša nech príde na pomoc v najväčšej miere sirotám a raneným utečencom v našom pohostinnom cisárstve; nech sa zbiera všade, každý najmenší dar trpkú slzu zmierni.”*⁸³

V polovici augusta 1875 Vošnjak, Zarnik a Jurčič spolu s niekoľkými ďalšími váženými mužmi zostavili oficiálnu žiadosť na založenie výboru a piateho septembra ju odovzdali predsedníctvu krajskej vlády.⁸⁴ Žiadosť bola schválená a „Ľubl'anský podporný výbor“ (tak sa odvtedy oficiálne volal) začal pôsobiť.

Po založení výboru sa aktivity rozšírili.⁸⁵ Pred založením Ľubl'anského podporného výboru údajne zozbierali noviny Slovenski narod *“pre nešťastné rodiny hercegovinské, ktoré sa do Rakúska uchýlili”* 1002 zlatiek a 45 grajciarov, ako to vyplýva zo správy Josipa Vošnjaka o *“spotrebe ‘Slovenským národom’ predtým zozbieranej uvedenej sumy”*,⁸⁶ Vošnjak túto správu zostavil z dôvodu svojho odchodu do viedenského ríšskeho snemu (miesto pokladníka prevzal potom Karel Bleiweis, ktorý však činnosť rýchlo prenechal Vasovi Petričičovi). Od svojho založenia do konca septembra výbor, ak sa možno spoľahnúť na údaje z novín Slovenski narod, zozbieral 746 zlatiek a 96 grajciarov.⁸⁷ Do Záhrebu poslal *“pre nešťastné hercegovinské a bosnianske rodiny 500 diek a dovtedy zozbierané staré šaty”*. V polovici októbra dosiahla suma už temer 2000 zlatiek a koncom tohto mesiaca necelých 2900 zlatiek. Koncom novembra pokladník predložil ostatným členom výboru správu, že už bolo zozbieraných 3393 zlatiek a 71 grajciarov, okrem toho ešte 1000 frankov v zlate a 3 strieborné dvadsiatky.⁸⁸ Rok ukončili sumou 3783 zlatiek, 33 grajciarov, 1000 frankov v

⁷⁷ Damir Globočnik, Čujte Slovenci! Čujte Slovani! Nad Balkanom se dani, In.: Zgodovina za vse, 2000/2, s. 37.

⁷⁸ SN, 3. 8. 1875.

⁷⁹ Luković, Stališče Slovencev, s. 124.

⁸⁰ SN, 3. 8. 1875.

⁸¹ SN, 18. 8. 1875.

⁸² Luković, Stališče Slovencev, s. 124-125.

⁸³ SN, 8. 8. 1875.

⁸⁴ Luković, Stališče Slovencev, s. 128.

⁸⁵ SN, 8. 9. 1875.

⁸⁶ SN, 14. 10. 1875.

⁸⁷ SN, 29. 9. 1875.

⁸⁸ SN, 30. 11. 1875.

zlate a 3 strieborné dvadsiatky.⁸⁹

Solidarita k povstalcom a ochota pomôcť sa neprejavovali iba v Lubľane. Aj v oblasti Goricka ľudia so záujmom sledovali udalosti na juhu.⁹⁰ Hlavné slovo pri zbieraní prostriedkov mali noviny Soča. Do konca augusta v rozličných miestach Goricka zozbierali viac ako 200 zlatiek, do konca roku 1875 o niečo viac ako 1000 zlatiek a ešte za 90 zlatiek starých šiat, ak sú samozrejme údaje, ktoré uvádzajú noviny Soča, presné. V nasledujúcom roku počet darov trochu poklesol. Na jeseň roku 1876 noviny Soča prestali uverejňovať darcov (alebo už darcovia neboli, čo je však menej pravdepodobné), koncom toho istého roku zbieranie prostriedkov úplne zamrelo a skončilo sa.⁹¹

Podporný výbor bol založený aj v Terste, ktorý popri početných výboroch v iných mestách nechcel byť výnimkou.⁹² Josip Vošnjak vo svojich pamätiach napísal, že iniciátormi založenia terstského výboru boli práve zakladatelia Lubľanského výboru. *“Na našu iniciatívu bol aj v Terste založený podvýbor, na čele ktorého stál Fran Kalister.”*⁹³ Zbieranie finančných prostriedkov a najmä šiat si získavalo čoraz viac “prívržencov”.⁹⁴

Po výzve slovinským spolkom, aby zorganizovali besedy, koncerty, tomboly a podobne, čím by pomohli bosniansko-hercegovinským chudákam, ktorí sa uchýlili na rakúske územie,⁹⁵ obyvatelia Terstu v polovici septembra zorganizovali besedu za týmto účelom (vyzbierali okolo sto zlatiek). To bola prvá akcia tohto druhu, o ktorej písali noviny Slovenski narod.⁹⁶ Neskôr počet podobných podujatí ešte narastal. Vlastenci z Pivky *“urobili veselicu s tombolou v prospech hladujúcich utečencov z Hercegoviny na rakúskom území”* a zozbierali dvadsať zlatiek.⁹⁷ Kraňčania súťažili v kolkoch *“U Jalena”* a vyzbierali sto zlatiek,⁹⁸ v Solkane zorganizovali ples, ktorý im vyniesol dobrých šesťdesiat zlatiek.⁹⁹ Sedemdesiat zlatiek vyniesla beseda v Ormoži¹⁰⁰ a päťdesiatpäť v Kamniku *“hoci už predtým odišlo z Kamnika sto jedenásť zlatiek a veľa šiat.”*¹⁰¹ Lubľančania zorganizovali v čitárni zábavu, ktorá vyniesla 152 zlatiek.¹⁰² *“V prospech hercegovinských a bosnianských sirôt”* bolo odohrané aj prvé divadelné predstavenie v lubľanskom krajinskom divadle v sezóne 1875 – 1876.¹⁰³

Rok 1876 začali noviny Slovenski narod s informáciou o vyzbieraní skoro 4000 zlatiek, 1000 zlatých frankov a štyroch strieborných dvadsiatok,¹⁰⁴ ktoré boli určené pre približne 28000 tisíc *“duši bosnianských utečencov vo vojnovej Granici, medzi ktorými však nie sú zahrnutí utečenci, ktorí sú inde v krajine usadení.”*¹⁰⁵ Potom však už príspevky narastali pomalšie ako prvý rok a činili v polovici roka spolu s frankami a dvadsiatkami 4300 zlatiek.¹⁰⁶ Výbor (svoje sídlo mal v Bambergovej národnej tlačiarňi v Lubľane) po vstupe Srbska do vojny s Tureckom zbieral pomoc

⁸⁹ SN, 25. 12. 1875.

⁹⁰ SN, 31. 8. 1875.

⁹¹ Franc Rozman, Zbiranje prispevkov za bosansko-hercegovske begunce na Goriškem, In.: Goriški letnik, Zbornik goriškega muzeja, 1979, s. 63-66.

⁹² SN, 11. 9. 1875.

⁹³ Vošnjak, Južnoslovanski spomini, s. 510.

⁹⁴ SN, 28. 10. 1875.

⁹⁵ SN, 11. 9. 1875.

⁹⁶ SN, 15. 9. 1875.

⁹⁷ SN, 17. 9. 1875.

⁹⁸ SN, 23. 9. 1875.

⁹⁹ SN, 1. 10. 1875.

¹⁰⁰ SN, 12. 10. 1875.

¹⁰¹ SN, 21. 12. 1875.

¹⁰² S, 5. 10. 1875.

¹⁰³ SN, 21. 10. 1875.

¹⁰⁴ SN, 18. 1. 1876.

¹⁰⁵ SN, 9. 1. 1876.

¹⁰⁶ SN, 29. 7. 1876.

aj pre srbských ranených (kvôli tomu sa neskôr aj premenoval na Ľubľanský výbor na podporu utečencov a ranených Hercegovincov a Bosniakov a ranených Srbov).¹⁰⁷ Koncom roka jeho suma činila 4526 zlatiek, 28 grajciarov, 1000 zlatých frankov a štyri strieborné dvadsiatky. Tu sa príbeh Ľubľanského podporného výboru skončil, výbor totiž 31. decembra 1876 ukončil svoju činnosť. K tomu pravdepodobne prispel predovšetkým úpadok príspevkov v druhej polovici roku 1876. Koncom decembra predseda Ivan Nepomuk Horak a pokladník Vaso Petričič v tlači informovali slovin-skú verejnosť o ukončení činnosti výboru.¹⁰⁸

Ak spočítame všetky príspevky výboru spolu s príspevkami, ktoré zozbierali redakcie ostatných novín, teda novín Novice, Soča, Zgodnja Danica, Slovenski gospodar, Edinost, Slovenski narod pred založením výboru a Slovinci z Klagenfurtu a k tomu ešte pripočítame peniaze, zozbierané na rozličných podujatiach, dospejeme ku konečnej sume 8756 zlatiek, 23 grajciarov, 1000 frankov a 4 strieborné dvadsiatky. Podľa vtedajšieho kurzu mala zlatka hodnotu 2,5 franku, jedna strieborná dvadsiatka zodpovedala 20 grajciarom, celková suma príspevkov v Slovinsku, ktoré boli zverejnené v tlači, teda predstavovala 9157 zlatiek a tri grajciare.¹⁰⁹ O tom, koľko peňazí bolo zozbieraných tajne, nemáme údaje, celkom isto však pomoc prevyšovala uvedenú sumu.

V roku 1877 bolo peňažných prostriedkov citeľne menej ako na začiatku. V roku 1878 sa zbieranie príspevkov síce čiastočne obnovilo, lebo kraňská krajinská vláda dovolila koncom januára *“milodary zbierať a použiť pre srbských ranených, ako aj nemocnice všetkých národov, ktoré bojujú v rusko-tureckej vojne.”*¹¹⁰ Predseda predchádzajúceho podporného výboru Horak a pokladník Petričič prosili Slovincov, aby *“podľa svojich možností priskočili malými alebo väčšími darmi v peniazoch, šatách, ovíjadlá atď. trpiacim slovanským bratom na pomoc.”*¹¹¹

Solidaritu v rozličných formách prejavili aj Slováci. Jednu z nich bolo aj zbieranie finančných príspevkov. Niektoré maďarské noviny síce už od konca júla vystupovali proti zbieraniu finančných prostriedkov v prospech utečencov z Bosny a Hercegoviny s tým, že to nezodpovedá neutralite monarchie. Napriek tomu začali Národné noviny so zbierkou v polovici augusta 1875.¹¹² Na Slovensku nebol za týmto účelom založený osobitný výbor tak ako v Ľubľane a na iných miestach, ale zbieranie prostriedkov po celý čas zabezpečovala redakcia Národných novín, ktoré tiež zverejňovali vyzbierané sumy a odosielali ich na určené miesta.

V polovici augusta uverejnili noviny prvý zoznam darcov a prvý zisk, ktorý činil “iba” 18 zlatiek a 60 grajciarov.¹¹³ Do konca mesiaca vyzbierali dobrých 70 zlatiek. Medzi darcami môžeme nájsť Josefa Miloslava Hurbana s príspevkom päť zlatiek, otca Svetozára Hurbana Vajanského, ktorý sa zúčastnil neskoršej rakúsko-uhorskej okupácie. Predtým v októbri roku 1875 aj sám daroval zlatku, rovnakou sumou sa k nemu pridala aj žena Ida.¹¹⁴ Suma do konca roka vytrvalo narastala a koncom roku sa mohla redakcia v Turčianskom Sv. Martine pochváliť vyzbieranými 567 zlatkami a 79 grajciarmi.¹¹⁵ Začiatkom apríla 1876 boli aktivity ukončené a celková suma príspevkov činila 707 zlatiek, tri grajciare a dva dukáty.¹¹⁶

Peniaze darovali predovšetkým jednotlivci, avšak nájsť môžeme aj dobrovoľných organizátorov zbierok zo slovenských miest.¹¹⁷ Sumu dopĺňali aj národne uvedomelé rodiny pri rozličných príležitostiach (sobáš, krst, dokonca aj pohreb), cirkevné, evanjelické kruhy, atď. Vo všeobecnosti

¹⁰⁷ Lukovič, Stališče Slovencev, s. 132.

¹⁰⁸ SN, 31. 12. 1876.

¹⁰⁹ Lukovič, Stališče Slovencev, s. 137.

¹¹⁰ SN, 8. 2. 1878.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Pisch, Postoj Slovákov, s. 161.

¹¹³ NN, 14. 8. 1875.

¹¹⁴ NN, 21. 10. 1875.

¹¹⁵ NN, 30. 12. 1875.

¹¹⁶ NN, 4. 3. 1876.

¹¹⁷ NN, 24. 8. 1876.

prichádzali príspevky predovšetkým zo západného a stredného Slovenska, zatiaľ čo príspevkov z východného Slovenska bolo menej.¹¹⁸

“A začali odchádzať mladí a nadšení ľudia, aby sa pripojili povstalcov v boji proti Turkom.”¹¹⁹

V horúcom “bosnianskom hrnci” na strane vzbúrencov bojovali aj slovinskí dobrovoľníci. Ako prví spomedzi nich sa postavil Turkom na odpor typograf Miroslav Hubmajer z Lubl'any. “Medzi tými, ktorí medzi povstalcami najviac vynikali, bol so žiariacimi očami z Lubl'any došlý dobrovoľník Hubmajer.”¹²⁰ Na bosniansko-hercegovinskom bojisku sa ocitol už dvadsať dní po výstrele “nevesínskej pušky” a rýchlo sa preslávil ako odvážny a výnimočne chrabrý vojak.¹²¹ Predovšetkým sa preslávil pri obliehaní tureckej strážnice Drijen.¹²²

V novembri Miroslav prišiel na niekoľko dní do Lubl'any na návštevu k príbuzným.¹²³ Lubl'ančania mu pripravili v priestoroch čítarne banket, na ktorom nechýbal skoro nikto z “národovcov” vtedajšej lubl'anskej inteligencie. Všetci rad radom mu pripíjali na zdravie, medzi nimi aj Jurčič a Vošnjak. Na koniec Hubmajer “pripil na zdravie všetkým tým, ktorí perom alebo slovom sa usilujú, aby si slovinský národ určite vybojoval slobodnú budúcnosť.”¹²⁴ Po návrate nasledoval ešte banket v Záhrebe. “Za spevu juhoslovanských piesní jeden za druhým nasledovali nadšené pripítky a boli, ako je pochopiteľné, osobitne Miroslavove pekné a poetické a aj politicky významné prejavy s nadšením prijaté.”¹²⁵

V polovici januára 1876 si čitatelia novín Slovenski narod prečítali správu o Hubmajerovej “zákernej” smrti,¹²⁶ ktorá však bola čoskoro dementovaná, lebo koncom mesiaca ešte úspešne bojoval s Turkmi.¹²⁷ Aj noviny Slovenec upokojovali svojich čitateľov: “Dnes napoludnie dostali sme od Miroslava správu. Chvalabohu je zdravý a silný. Všetko je len výmysel nepriateľov.”¹²⁸ Zo vzbúreneckých radov sa stiahol vo februári toho istého roku¹²⁹ a “vydal sa cez Terst a Benátky do Švajčiarska, kam teraz už dorazil.”¹³⁰ Ale napriek tomu nevydržal dlho, veď sa už v máji ohlásil so Srbska. “Zhromaždil veľkú armádu povstalcov, ktorá sa v nejakom lese pripravuje na prekročenie hranice a útok na Turkov.”¹³¹ V marci 1877 sa znova vrátil, tentoraz do Kraňska, do Lubl'any.¹³²

Okrem Miroslava Hubmajera ochutnali “balkánsky kotol” aj iní. Dvadsať dní po Hubmajerovom odchode do Hercegoviny noviny Slovenski narod uverejnili správu o odchode A. Sušnika, ktorý pracoval v redakcii novín Slovenski narod ako korektor a prekladateľ,¹³³ začiatkom októbra 1875 spomínali Karla Simončiča, ktorý “išiel cez hranicu k Hubmajerovej čate.”¹³⁴

Koncom septembra 1875 niekoľko slovinských dobrovoľníkov padlo do tureckého zajatia. Ako prvý sa spomína Valentín Česen, inak rakúsky poddôstojník. “Ako sa teraz ukazuje, zajali ho Turci.”¹³⁵ Za jeho záchranu sa v mene jeho otca zasadili slovinskí politici Vošnjak a Zarnik, ktorí

¹¹⁸ Pisch, Postoj Slovákov, s. 161-162.

¹¹⁹ Vošnjak, Južnoslovanski spomini, s. 510.

¹²⁰ SN, 1. 9. 1875.

¹²¹ Globočnik, Čujte Slovenci!, s. 38.

¹²² SN, 5. 9. 1875.

¹²³ SN, 9. 11. 1875.

¹²⁴ SN, 12. 11. 1875.

¹²⁵ SN, 19. 11. 1875.

¹²⁶ SN, 21. 1. 1876.

¹²⁷ SN, 8. 2. 1876.

¹²⁸ S, 22. 1. 1876.

¹²⁹ Globočnik, Čujte Slovenci!, s. 38.

¹³⁰ S, 23. 3. 1876.

¹³¹ S, 18. 5. 1876.

¹³² S, 22. 3. 1877.

¹³³ SN, 22. 8. 1875.

¹³⁴ SN, 7. 10. 1875.

¹³⁵ SN, 26. 9. 1875.

požiadali ministra zahraničných vecí grófa Andrásyho, aby *“ráčil zachrániť Valentína Česna, lebo je rakúsky občan i príslušník rakúskej armády.”*¹³⁶ Skúpe informácie uvádzajú aj Ivana Mejača, ktorého zajali Turci a A. Kovačiča, ktorému mali odseknúť hlavu.¹³⁷ Ako sa však ukázalo, bol iba ranený a o dva dni neskôr sa vrátil do tábora, zachránil sa aj Česen, ktorý *“jedného Turka kopol nohou, skočil do Uny a preplával ju.”*¹³⁸ V o svojich pamätiach Josip Vošnjak spomínal ešte Viktora Merlaka, syna ľubľanského úradníka, ktorý tiež išiel do boja a ako ranenému mu mali *“Turci odrezat’ hlavu. Ale správa sa neudiala a muž sa v zime vrátil do Lubľany s celou hlavou.”*¹³⁹ Noviny Slovenski narod ešte spomínali Pogačnika, ktorý mal byť údajne z Lubľany.¹⁴⁰ Pravdepodobne bolo slovinských dobrovoľníkov viac, ale noviny Slovenski narod ich osobitne neuvádzali. V polovici februára 1876 noviny Slovenec napísali o niečo viac o Mejačovi a síce to, že je v Sarajeve *“na päť rokov na ťažký žalár odsúdený,”* čo má byť, podľa názoru autora príspevku *“čudný postup s Rakúšanom, ktorý je okrem toho aj rakúskym vojakom.”*¹⁴¹ V žalári bol skoro rok a potom sa vrátil domov.¹⁴²

Taktiež viacerí Slováci v rokoch 1875-1878 bojovali na strane slovanských povstalcov. Už koncom júla 1875 Národné noviny informovali slovenskú verejnosť o tom, že sa bojov na juhu zúčastňujú aj slovenskí muži.¹⁴³ Na účasť v povstaní vyzývali aj v iných mestách, napríklad v okolí Tmavy sa objavili (spolu s rozširovaním sympatií k povstalcom) idey jednotlivcov, že by aj sami mohli pomôcť povstalcom podľa svojich síl.¹⁴⁴

Prvými známymi slovenskými dobrovoľníkmi boli slovenskí spisovatelia A. S. Osvald (1839-1876) a J. B. Bella (1832-1876), ktorí v bojoch prišli o život.¹⁴⁵ Dobrovoľníkov zo Slovenska bolo ešte viac, ale pre nedostatok údajov ich nemožno menovite uviesť. O ich počte hovorí tlač. Národné noviny písali o šiestich dobrovoľníkoch zo Žiliny, dvoch z Martina a ešte niekoľkých z Budapešti podľa správ budapeštianskej tlače.¹⁴⁶ Objavila sa tiež správa o synovi popredného mešťana z Brezovej, ktorý odišiel do Hercegoviny.¹⁴⁷ O Slovákoch na Balkáne sa môžeme presvedčiť aj v prihlásení sa českých dobrovoľníkov na pomoc povstalcom.¹⁴⁸

Na bosniansko-hercegovinské povstanie reagovala aj slovenská literatúra. Na túto tému vzniklo viacero básní. Národné noviny v rubrike Besednica prinášali v prekladoch príbehy z južnoslovanského prostredia. Veľa bolo článkov o geograficko-politickej podobe slovanského Balkánu, o histórii bojov proti Turkom a podobne, kde pri prekladoch a sprostredkovaní príspevkov zohrávali dôležitú úlohu J. Škultéty, S. H. Vajanský, F. Kutlík, K. M. Lehotský, S. B. Hroboň, B. Nosák, M. Medňanský, P. O. Hviezdoslav a ďalší.¹⁴⁹

Vzťah k zajatcom v Slovinsku

Od začiatku roku 1876 rakúska armáda (najpravdepodobnejšie na Adnrásyho rozkaz) na dalmatínsko-hercegovinskej hranici pozorne bdela nad prípadnými povstaleckými utečencami. V marci 1876 tak chytili jedného z hlavných vodcov bosniansko-hercegovinského povstania Mića

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ SN, 28. 9. 1875.

¹³⁹ Vošnjak, Južnoslovanski spomini, s. 510.

¹⁴⁰ SN, 26. 9. 1875.

¹⁴¹ S, 22. 2. 1876.

¹⁴² S, 10. 3. 1877.

¹⁴³ NN, 29. 7. 1875.

¹⁴⁴ NN, 12. 10. 1875.

¹⁴⁵ Pisch, Postoj Slovákov, s. 163.

¹⁴⁶ NN, 14. 9., 16. 9. 1875.

¹⁴⁷ NN, 12. 10. 1875.

¹⁴⁸ NN, 4. 12. 1875.

¹⁴⁹ Mikuláš Pisch, Postoj slovenského národného hnutia k oslobodzovaciemu boju Srbov v 60. a 70. rokoch 19. storočia, Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů (Záhřeb 1978), Praha 1978, s. 245.

Ljubibratića. Potom čo bol niekoľko dní zatvorený v Sinji, previezli ho parníkom do Terstu a odtiaľ potom vlakom do Viedne.¹⁵⁰ Slovanské obyvateľstvo habsburskej monarchie prechovávalo sympatie k povstalcom, preto je pochopiteľné, že sa mu cestou dostalo dobrého prijatia. Už obyvatelia Terstu ho privítali s ováciami a dav ľudí ho čakal aj v Ľubľane. Niektorí vytrvalejší Ľubľančania prišli na železničnú stanicu už o polnoci. Vlak mal prísť v skorých ranných hodinách, ale mal *“v dôsledku napadnutého snehu na Krase meškanie, ”*¹⁵¹ takže do Ľubľany prišiel až o jednej poobede. *“Kedže vlak iba na niekoľko minút zastavil, nedalo sa veľa vidieť. Ale stačila obrovská demonštrácia. A hoci ho strážili ako najväčšieho zločinca, národ ho uctieval ako nositeľa idey, bojovníka za slobodu našich bratov. Niekoľko národovcov ho sprevádzalo do Zalogu, niekoľkí dokonca do Židáneho mostu.”*¹⁵² Podobným spôsobom ho vívalo aj slovanské obyvateľstvo v Grazi a vo Viedni.¹⁵³

Celkom inak Ľubľančania prijali tureckých zajatcov, ktorých koncom júla 1876 viezli do Klagenfurtu. Vlastne mnohí sa prišli iba pozrieť, lebo veľká väčšina z nich ešte nikdy nevidela tých *“krutých”* Turkov. *“Už o pol desiatej sa zhromažďilo veľa zvedavých ľudí na stanici /.../. Nezdajú sa byť takí strašní, ako by si hocikto domýšľal; a boli všetci silnej, veľkej postavy, hoci sa im videlo, že s nimi obzvlášť dobre nezaobchádzalo v poslednom čase. Všetci sú hnedovlasý, skôr bledých, iba trochu zhnednutých tvári, trochu bradatí, a zdajú sa byť starší, než sú možno v skutočnosti. Oblečení boli v tmavomodrých blúzach a širokých nad chodidlom stiahnutých nohavičiach rovnakej farby. Na hlave im spočíval červený fez.”*¹⁵⁴

Zhrnutie

O priebehu bosniansko-hercegovinského povstania v rokoch 1875-1878 boli slovinská a slovenská verejnosť dobre informované. V Slovinsku sa o to postarali predovšetkým noviny Slovenski narod a Slovenec, na Slovensku Národné noviny. Po vypuknutí vzbury v júli tlač pravidelne informovala o dianí na juhu. Veľkú pozornosť venovala stanovisku Rakúsko-Uhorska a jeho diplomacie k vzniknutému problému a skutočnosti, že Srbsko a Čierna hora ako bezprostredné slovanské susediace krajiny sú skoro až povinné priskočiť povstalcom na pomoc. Zastávali rakúsko-uhorské deleniu sfér na Balkáne a prípadné pripojenie časti slovanského juhu k monarchii, čo však nemožno tvrdiť pre časť Nemcov a väčšinu Maďarov, ktorí boli veľkými odporcami slovanstva a monarchie. Slovinci a Slováci videli v Rusku jediného ochrancu Slovanstva a tú silu, ktorá príde na pomoc. Rakúsko sa medzitým začalo prikláňať k zásahu, ale bolo ešte stále nerozhodné, čo tlač prisne odsudzovala, a popri tom rozmyšľala, že kvôli prírodným danostiam pripojenie Bosny a Hercegoviny by vôbec nebolo nesprávne. Po vstupe Ruska do vojny v apríli 1877 boli slovinská a slovenská vlastenecká verejnosť viac než nadšené nad ruskými víťazstvami, ktoré úplne rozbili tureckú vojenskú moc.

V Ľubľane bol koncom roka 1875 založený Ľubľanský podporný výbor na podporu povstalcov a ich rodín. Predtým prostriedky zbierali redakcie novín Slovenski narod. Pomoc prichádzala vo forme peňazí, šiat, potravín a podobne. Výbor nepôsobil až do konca povstania, ale prestal s činnosťou koncom roka 1876. Okrem toho slovinské spolky organizovali aj rozličné dobročinné podujatia za tým istým účelom. Aj Slováci pôsobili v tomto smere, len v trochu skromnejšej forme. Ich príspevky zbierali Národné noviny.

V Bosne a Hercegovine bojovali na strane povstalcov niektorí slovinskí a slovenskí dobrovoľníci. Najznámejším zo Slovincov bol určite Miroslav Hubmajer z Ľubľany. Slovinská tlač mu venovala najviac riadkov, uverejnila jeho vojnové príbehy, pri jeho návšteve v Ľubľane mu národovci s Jurčičom na čele dokonca pripravili v čitárni banket.

¹⁵⁰ SN, 21. 3. 1876.

¹⁵¹ SN, 23. 3. 1876.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ SN, 27. 7. 1876.

Slovinskí záujem pritiahol prevoz povstalcov, respektíve Turkov cez slovinské územia do Rakúska. Na ľubľanskej stanici tak nadšene vítali slovanských zajatcov, na druhej strane pri podobnej príležitosti skoro až pľuli na Turkov.

Summary

Slovenes, Slovaks and Bosnia and Herzegovina from 1875 to the Berlin congress

The Slovene and the Slovak public was very well informed about the rebellion in Bosnia and Herzegovina in the years 1875-1878. In the Slovene territory the topic was mostly covered by the newspaper Slovenski narod and Slovenec, in the Slovak territory by the newspaper Národné noviny. After the outbreak of the rebellion in July the press regularly wrote about occurrences in the south. A lot of attention was given to the position of the Austro-Hungarian Monarchy and her diplomacy concerning the southern problem and to the fact, that Serbia and Montenegro as the closest Slavic neighbours would most likely be of some assistance to the rebels. The press also supported the Austrian and Russian division of the sphere of influence in the Balkans and the possibility of the annexation of the part of Slavic south to the Monarchy. The same can not be said for some Germans and for the majority of the Hungarians, who were big adversaries of the Slavs and Monarchy. Slovenes and Slovaks saw Russia as the only protector of the Slavs and the force, which would lend a helping hand. Meanwhile, Austria was getting nearer and nearer of intervention, but remained undecided, what the press strongly condemned and at the same time put a lot of the emphasis on the fact, that because of the natural characteristics the annexation of Bosnia and Herzegovina would not be bad at all. After the Russian entry into the war in april 1877 the Slovene and Slovak public were more than happy over Russian victories, which finally destroyed the Turkish army forces.

The Ljubljana supporting committee was founded at the end of 1875 in Ljubljana to help rebels and theirs families. Before that the means were collected by the editorship of Slovenski narod. Help was arriving in the form of money, clothes, food and alike. The committee did not operate until the end of the rebellion, but suspended its function at the end of 1876. At that the Slovene societies also organized a variety of charitable arrangements to help the Slavic people. The Slovaks also worked in this direction, but in a little bit more humble way. Their contributions were collected by Národné noviny.

Some Slovenes and Slovaks fought on the side of the rebels in Bosnia and Herzegovina. The most famous among Slovenes was surely Miroslav Hubmajer from Ljubljana. The Slovene press gave him the most publicity, published all of his war adventures and in the time of his visit to Ljubljana the nationalists headed by Jurčič even threw him a blanket in the reading society.

The Slovene attention was attracted by the transport of the Turkish rebels across the Slovene territory to Austria. At the railway station in Ljubljana people welcomed the Slavic prisoners, on the contrary to the Turkish ones who were at the similar occasion almost spat at.

(filip.cucek@uni-mb.si)

Národnostná a konfesijná štruktúra obyvateľstva Nitrianskeho okresu podľa výsledkov Šrobárovho sčítania z roku 1919*

PAVOL TIŠLIAR

Katedra archívnictva, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Šrobárov cenzus

V roku 1919 sa na území Československej republiky uskutočnilo prvé sčítanie obyvateľstva. Napriek tomu, že nešlo o celorepublikové podujatie, ale len o väčší lokálny cenzus, predstavovalo jednu z najväčších akcií správneho systému na vtedajšom území Slovenska. Tento mimoriadny cenzus, ktorý sa vykonal iba na území Slovenska sa dobovo označoval ako Šrobárovo sčítanie.¹ Dôvodom súpisu bola potreba zistiť niektoré základné údaje o populácii Slovenska, ktoré by boli využiteľné československou mierovou delegáciou v Paríži najmä pri určení nových hraníc s Maďarskom. Už v prípravnom procese cenzu sa počítalo s tým, že budú nazbierané údaje využité k zostaveniu lexikónu sídiel Slovenska. Pochopiteľne samotné výsledky cenzu mali byť využité aj v bežnej administratívno-správnej agende a mali takto dopomôcť k lepšiemu výkonu správy na Slovensku.²

Myšlienka uskutočniť tento cenzus vznikla v slovenskom politickom tábore ešte začiatkom decembra 1918, keď si túto ideu v zapätí osvojili aj najvyšší predstavitelia štátu.³ Na ministerskej porade v Prahe sa 30. decembra 1918 uzniesli vykonať sčítanie ľudu na Slovensku a jeho organizovaním poverili ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, Vavra Šrobára.⁴

Moderné sčítania ľudu sa na území bývalého Uhorska pravidelne vykonávali od roku 1869. Oproti týmto však Šrobárovo mimoriadne sčítanie znamenalo nówum, a to v prípade zisťovania národnosti obyvateľstva.⁵ Mimoriadnym cenzom z roku 1919 sa vôbec prvýkrát zisťovala na území Slovenska národnosť. V predchádzajúcich uhorských cenzoch bola etnicita určovaná materinskou rečou ako základným znakom etnickej príslušnosti. V roku 1919 sa tak stala základom prejavenej slobodná vôľa opýtanej osoby. Dôvodom, prečo bola k zisťovaniu etnicity zvolená národnosť a nebola ponechaná materinská reč, bola neprijateľná situácia, ku ktorej dochádzalo pri posledných uhorských sčítaniach. Tá korenila v silnejúcej maďarizácii. V roku 1910 totiž inštrukcia pre sčítacích komisárov charakterizovala materinskú reč nielen ako reč, ku ktorej sa osoba prizná ako ku svojej, resp. ktorou najradšej hovorí, ale aj v tom zmysle, že dieťa môže mať odlišnú reč od matky, ak si ju osvojilo napríklad v škole. Uvedený moment sa považoval pre pripravovaný cenzus za úplne neprijateľný. Zároveň sa konštatovalo, že práve tento spôsob zisťovania príslušnosti sa stal základom štatistického zvýšenia počtu príslušníkov maďarského etnika na území Slovenska, pretože maďarčina bola nielen úradným, ale aj vyučovacím jazykom v školách. Výsledkom diskusie bol rozhodný záver konštatujúci bezcennosť takéhoto zisťovania už pri sčítaní v roku 1910.⁶

Samotné uskutočnenie cenzu sa viedlo v znamení „nedočkavosti“. Vnútropolitická situácia na Slovensku, kde sa prakticky začiatkom roka 1919 len postupne budoval nový správny systém a vzťahy k južnému susedovi, Maďarsku, ovplyvnili prvý zamýšľaný termín. Ten bol totiž urých-

* Príspevok je čiastkovým výstupom grantovej úlohy MŠ SR VEGA č. 1/0022/08.

¹ HÚSEK, Jan: *Národopisná hranice mezi Slovákky a Karpatorusy*. Bratislava: Průdy, 1925.

² Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej: SNA), fond (ďalej: f.) Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918 – 1928 (ďalej: f. MPS), krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

³ SNA, f. Osobný fond Vavra Šrobár, 1900 – 1948, krab. č. 2, inv. č. 47, osobný denník.

⁴ MRÁZ, Josef: O předběžném sčítání lidu na Slovensku roku 1919. In: *Československý statistický věstník*. ročník II, sešit 1.-2., prosinec 1920, s. 1–2.

⁵ SNA, f. MPS, krab. č. 5, sign. č. 274/1920 prez.; krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm. Pres.

⁶ Tamže.

lene stanovený už na polnoc z 23. na 24. marca 1919.⁷ V tejto dobe však silneli obavy zo situácie v susednom Maďarsku, kde prevzali moc komunisti a vyhlásili Maďarskú republiku rád. Reakciou bolo vyhlásenie stanného pravá na území Slovenska.⁸ Cenzus sa tak v marcovom termíne nemohol uskutočniť. Netrvalo dlho a vypukol aj vojenský konflikt s Maďarskou republikou rád. Situácia sa zlepšila až začiatkom júla 1919, po ukončení vojenského konfliktu a postupnej normalizácii pomerov na Slovensku. Hoci sa uvažovalo o viacerých termínoch, rozhodujúci čas mimoriadneho sčítania sa napokon určil na polnoc z 20. na 21. augusta 1919.⁹

Priebeh Šrobárovho cenzu bol poznačený viacerými pochybeniami.¹⁰ Na celkových výsledkoch sa odzrkadlila nielen nedôslednosť, spôsobená najmä absenciou dostatočného počtu komisárov, ale aj vnútropolitická situácia, ktorej dôsledkom bola o. i. aj dislokácia československého vojska po ukončení konfliktu s Maďarskom. Nevhodný bol i čas sčítania. V letnom období spôsobovali silnejší migračný pohyb sezónne práce a časť obyvateľov tak nebola prítomná v mieste svojho bydliska.¹¹ Napriek tomu, že existoval špeciálne vytvorený formulár pre zapisovanie osôb, ktoré boli mimo územie Slovenska, podľa dochovaného archívneho materiálu sa ku sčítacím komisárom tieto hárkky dostali pomerne neskoro.¹² Vnútoraná pracovná migrácia, ktorá smerovala najmä do poľnohospodársky zameraných južných a juhozápadných oblastí Slovenska nebola registrovaná vôbec. Výsledky mimoriadneho cenzu z roku 1919 tak nemožno považovať za úplne presné.

Základné výsledky Šrobárovho cenzu boli zverejnené v osobitnom lexikóne obcí, ktorý bol publikovaný pod názvom *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*.¹³ Napriek tomu, že bol tento lexikón datovaný na december 1920, tlačou vyšiel až na jeseň 1921.¹⁴ Verejnosť sa teda k definitívnym výsledkom dostala až v dobe, keď už prebehlo celorepublikové sčítanie ľudu z roku 1921. V tom čase sa preto očakávali skôr výsledky riadneho pravidelného sčítania.

Výsledky Šrobárovho cenzu v Nitrianskom slúžnovskom okrese

Nitriansky okres ležal v strednej časti Nitrianskej župy. Jeho južná časť ležala v Podunajskej nížine, severná zasahovala do Nitrianskej pahorkatiny a Tríbeča. Sídлом okresu bola Nitra, významné mesto so zriadeným magistrátom, kde sídlil aj župný úrad. V čase mimoriadneho cenzu z roku 1919 patrilo do tohto okresu 56 obcí. Osobitné postavenie do roku 1922 patrilo Nitre ako mestu so zriadeným magistrátom, ktoré z pohľadu právneho postavenia stálo na úrovni slúžnovského okresu a nebolo tak podriadené hlavnému slúžnovskému Nitrianskeho okresu. Po zmene postavenia obcí na Slovensku, keď bola aj Nitra vyhlásená za veľkú obec, stala sa súčasťou Nitrianskeho okresu.¹⁵

Celkovo bolo spolu s mestom Nitra v čase sčítania prítomných vyše 65 tisíc obyvateľov, žijúcich v takmer 7500 domoch. Nitrianska populácia vykazovala miernu prevahu ženskej zložky s približne 52% podielom.

⁷ TIŠLIAR, Pavol: Úvod do problematiky sčítania obyvateľstva Slovenska v roku 1919. In: *Slovenská štatistika a demografia*, ročník 16, 4/2006, s. 42 a n.

⁸ Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív s regionálnou pôsobnosťou v Bratislave, f. Slúžnovský úrad v Tmave, 1856 – 1922 (ďalej: SÚ Tmava), krab. č. 5, sign. č. 149/1919 prez.; Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív s regionálnou pôsobnosťou Nitra so sídlom v Ivánke pri Nitre (ďalej: ŠANI), f. Župa Nitra I. (ďalej: f. ŽN), krab. č. 2, sign. č. 132/1919 prez.

⁹ Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív s regionálnou pôsobnosťou v Košiciach, pobočka Rožňava (ďalej: ŠAKE, p. Rožňava), f. Magistrát mesta Jelšavy, 1299 – 1922, krab. č. administratívne 1919, sign. č. 548/1919 adm.

¹⁰ K priebehu cenzu pozri podrobnejšie – MRÁZ, Josef., ref. 4; tiež TIŠLIAR, Pavol: *Mimoriadne sčítanie obyvateľstva na Slovensku z roku 1919: Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava : STATIS, 2007, s. 29 a n.

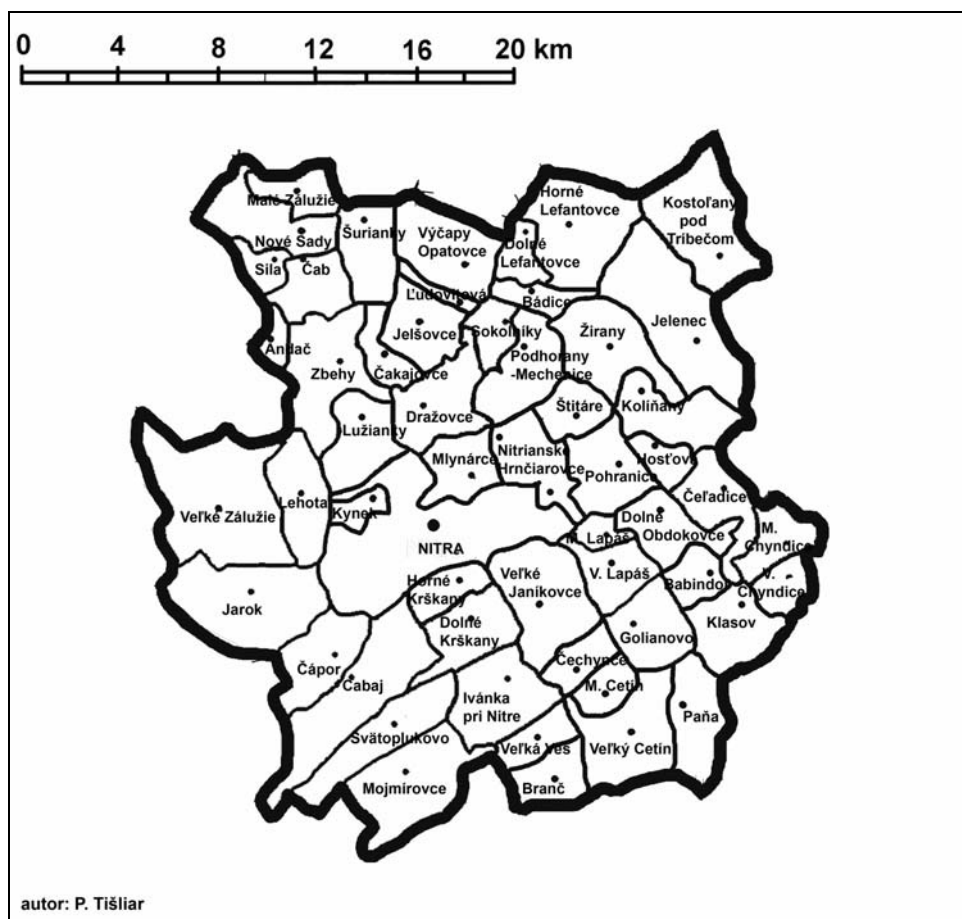
¹¹ ŠANI, f. ŽN, Zoznam ľudí, ktorí boli počas sčítania na sezónnych prácach.

¹² ŠAKE, p. Rožňava, f. Obvodný notársky úrad v Brzotíne, 1883 – 1939, krab. administratívne 1917 – 1919, sign. č. 357/19 adm.

¹³ *SOZNAM miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919* (ďalej: SOZNAM miest...). Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920.

¹⁴ MRÁZ, Josef.: *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*. (recenzia). In: *Československý štatistický věstník*, ročník III. december 1921, s. 199.

¹⁵ Z. č. 275/1922 Sb. z. a n.

Obr. č. 1 : Služnovský okres Nitra v roku 1919¹⁶

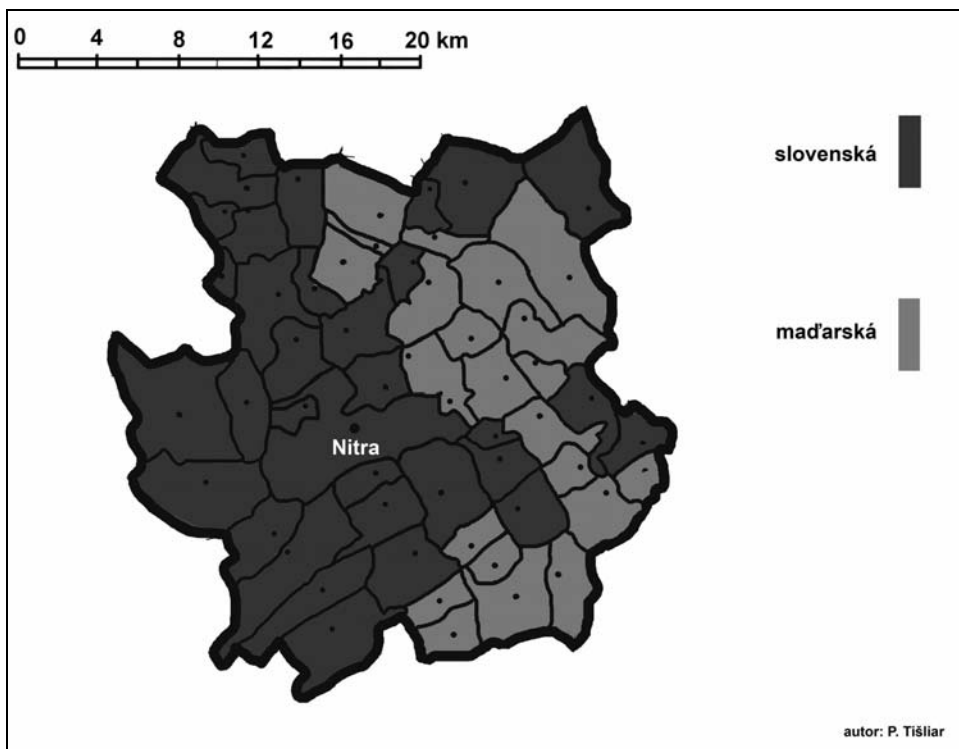
Šrobárov census definoval 4 základné národnosti, ku ktorým sa mohlo prítomné obyvateľstvo hlásiť. Boli to národnosť československá, rusínska, maďarská a nemecká. Poslednú skupinu tvorili ostatné národnosti, ktoré sa však samostatne nevykazovali. Výsledky za ostatné národnosti je tak možné získať jedine podrobnou analýzou dochovaných sčítacích hárkov. Týka sa to aj rozdelenia československej národnosti, keďže sa v hárkoch samostatne uvádzala slovenská a česká, no výsledky boli publikované za spoločnú československú národnosť.¹⁷

Nitriansky okres patril medzi národnostne pestré regióny. Najvyšší podiel tu vykazovalo obyvateľstvo československej národnosti, ktoré podľa výsledkov Šrobárovho cenzu predstavovalo spolu s mestom Nitra takmer 66% prítomného obyvateľstva.

¹⁶ Základná mapa bola zakreslená na mapovom podklade podľa stavu katastrov z roku 1999. Katastre Lúky Gergel'ová a Tomoš - Chrenová zakreslené nie sú.

¹⁷ ŠAKE, p. Rožňava, f. Obvodný notársky úrad v Stratenej, 1895 – 1945, krab. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie pre popisujúcich poverenikov, § 31, s. 13; tiež ŠABA, f. SÚ Tmava, krab. č. 11, sign. č. 6855/1921 adm.; SNA, f. MPS, krab. č. 277, sign. č. 10688/1919 Adm.Pres.

Kartogram č. 1 : Prevládajúca národnosť v obciach Nitrianskeho okresu v roku 1919¹⁸

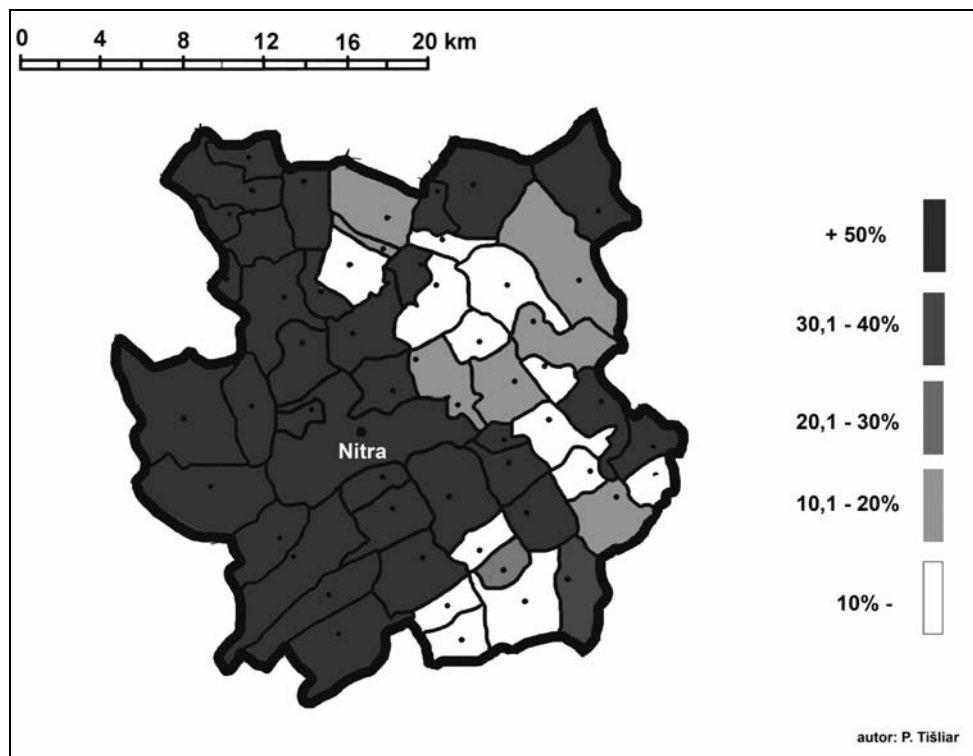
Druhou najpočetnejšou národnostnou skupinou boli osoby maďarskej národnosti s vyše 31,5%. Z kartogramu č. 1 vidieť základné rozdelenie sídiel podľa prevládajúcej národnosti (s viac ako 50% podielom). Osoby československej národnosti boli sústredené najmä v západnej časti okresu, sídla s maďarskou väčšinou zase tvorili prienik do slovenského prostredia v jeho východnej časti.

Početnejšia vyše 30% československá menšina sa nachádzala v obci Paňa v juhovýchodnej časti okresu a početná bola aj v Malom Cetíne s takmer 23,5% (kartogram č. 2). V susedných obciach Veľký Cetín, Branč a Veľká Ves však tvorili Čechoslováci už len približne 5% menšinu a severne od Malého Cetína v obci Čechynce nebola v čase cenzu prítomná ani jedna osoba československej národnosti. Čechynce ako jediná obec v Nitrianskom okrese vykázala 100% podiel osôb maďarskej národnosti.

Severovýchodne od obce Paňa, v susednom Klasove, tvorili osoby československej národnosti vyše 10% prítomného obyvateľstva. V severovýchodnej časti okresu vykázali nad 10% podiel obce Pohranice (vyše 11,3%), Nitrianske Hrnčiarovce (15,7%), Koliňany (17,2%) a Jelenc (11,8%). Výčapy Opatovce a Ľudovítová, ktoré tvorili v tomto priestore najsevernejšiu časť maďarského prieniku do slovenského (československého) národnostného priestoru, registrovali vyše 11,7% osôb československej národnosti.

¹⁸ Dáta boli prepočítané na základe publikovaných výsledkov - SOZNAM miest..., ref. 12, s. 49–51.

Kartogram č. 2 : Obyvateľstvo československej národnosti v Nitrianskom okrese v roku 1919¹⁹

Opačne z pohľadu maďarskej národnosti (kartogram č. 3) vidieť menej ako 10% zastúpenie najmä v západnej časti okresu, kde vysoko prevládali osoby československej národnosti. Vyšší podiel tvorila maďarská menšina v Ivánke pri Nitre (skoro 22%)²⁰, no najmä vo Veľkých Janíkovciach (časť Nitry) s vyše 38%. V tomto priestore takmer 10,5% maďarskú menšinu registrovalo aj susedné Golianovo. Vysoký podiel osôb hlásiacich sa k maďarskej národnosti predstavovali aj Malé Chyndice s vyše 26% a Podhorany, časť Sokolníky s takmer 22%.

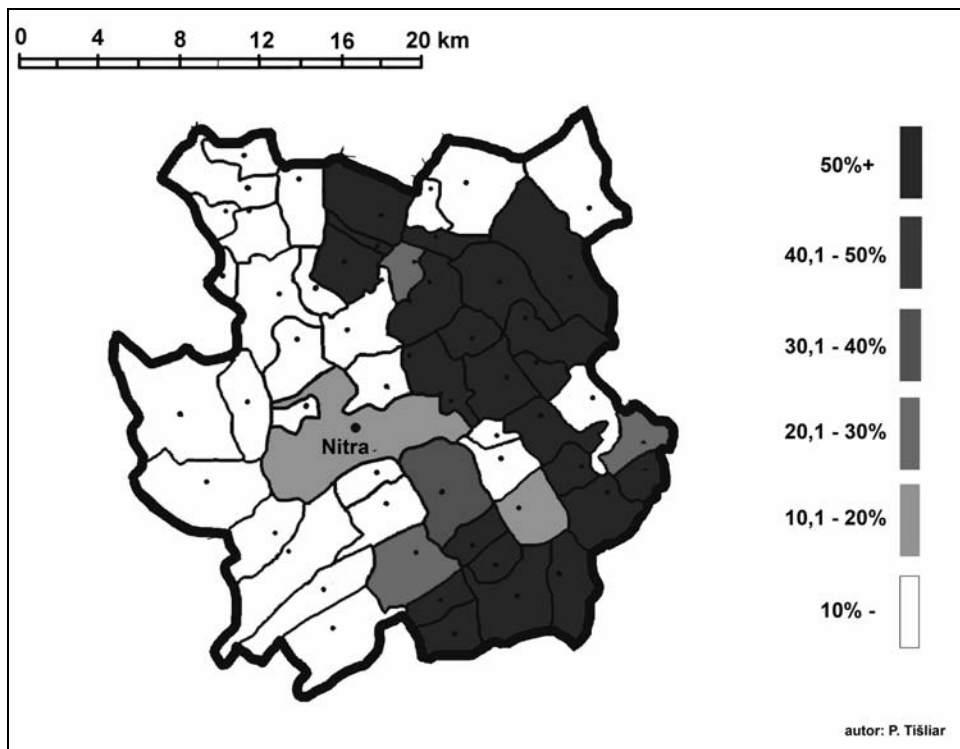
Ostatné zisťované národnosti boli v Nitrianskom okrese zastúpené minimálne. Platí to najmä o obyvateľoch rusínskej národnosti. Osoby hlásiace sa k nemeckej národnosti boli výraznejšie zastúpené v obci Kynek (časť Nitry) až s vyše 27%, v severozápadnej časti v obci Sila (Čáb-Sila) s vyše 8,5% a v Lužiankach s necelými 7%. V niekoľkých obciach sa k tejto národnosti hlásili 2 – 3% prítomného obyvateľstva.²¹ Nevytvorili však výraznejší národnostný ostrov, či súvislejšie osídlené územie. Boli skôr rozptýlení po viacerých obciach okresu.

¹⁹ Tamže.

²⁰ Spoločne s časťou Lúky Gergeľová.

²¹ V obciach: Andač, Čapor, Jeleneč, Malé Chyndice, Ivánka pri Nitre (až 3,33%), Klasov, Dolné Krškany, Horné Krškany (Nitra), Nové Sady, Veľký Lopáš, Dolné Lefantovce, Paňa, Tomoš (Nitra – Chrenová) a Veľké Zálužie.

Kartogram č. 3 : Zastúpenie obyvateľstva maďarskej národnosti v Nitrianskom okrese podľa výsledkov cenzu z roku 1919²²

Mesto Nitra s vyše 16,5 tisíc obyvateľmi patrila v tomto čase k najľudnatejším sídlam Slovensku. Národnostne tu vykazovala prevahu československá národnosť s vyše 79,5% prítomnými obyvateľmi. Obyvateľstvo maďarskej národnosti bolo v Nitre zastúpené skoro 17,5%.²³ V prvom celoštátnom sčítaní ľudu v roku 1921 sa podiel osôb československej národnosti v meste Nitra mierne znížil na 78%, no poklesol aj podiel osôb maďarskej národnosti na niečo vyše 10,5%.²⁴ V roku 1919 neexistovala osobitná skupina židovskej národnosti. Táto národnosť sa mohla uviesť do poslednej spoločnej rubriky – *iná národnosť*. V roku 1921, keď sa už židovská národnosť vykazovala samostatne, v Nitre predstavovali skoro 5,5% podiel (1042 osôb). Ak porovnáme výsledky oboch cenzov zistíme, že tu došlo v roku 1921 k presunu osôb smerom zo skupiny maďarská a nemecká národnosť ku skupine židovskej národnosti. V skupine iná národnosť totiž v meste Nitra figurovalo iba 59 osôb. Pri porovnaní výsledkov vidno, že poklesol počet osôb nemeckej národnosti o takmer 450 a maďarskej o približne 850 osôb. Teda je nesporné, že sa obyvateľstvo židovskej národnosti registrované v roku 1921 v roku 1919 prihlásilo z časti k nemeckej, ale aj maďarskej národnosti.

Celkové výsledky národnostnej skladby sa v Nitrianskom okrese v roku 1921 zmenili v prípade oboch najpočetnejších národností. V roku 1921 bol vyšší podiel československej národ-

²² SOZNAM miest..., ref. 12, s. 49–51.

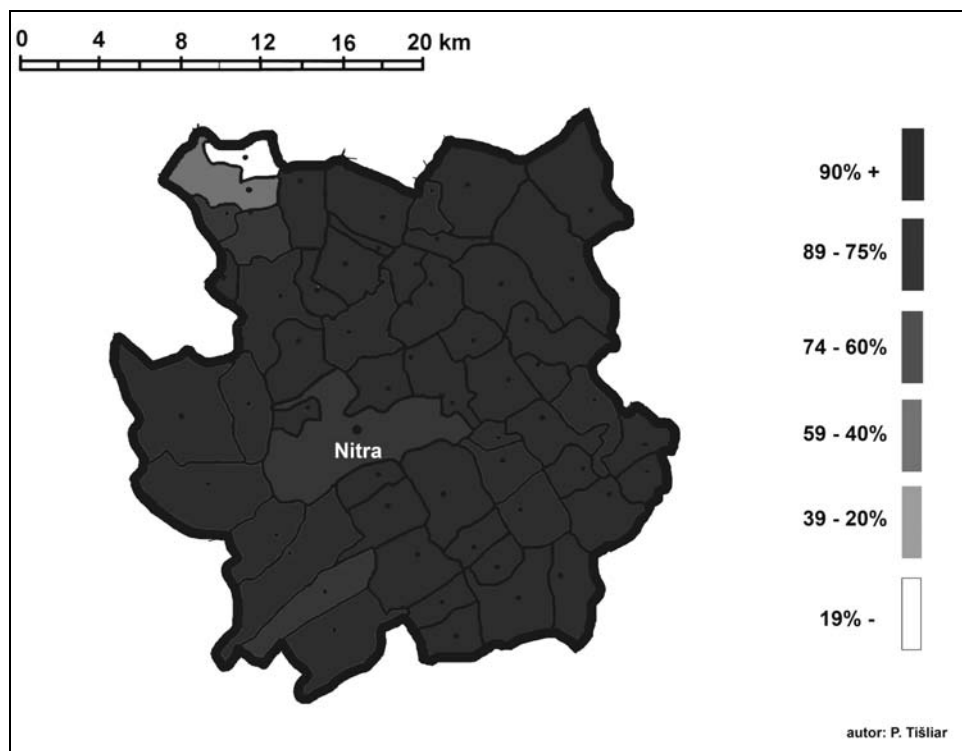
²³ SOZNAM miest..., ref. 12, s. 66.

²⁴ Prepočítané podľa údajov - *ŠTATISTICKÝ lexikón obcí v republike Československej : III. diel Slovensko* (ďalej: *ŠTATISTICKÝ lexikón...*). Praha : Státní úřad statistický, 1927, s. 37.

nosti o približne 10% a dosiahol hodnotu 76%. Naopak v prípade maďarskej sa znížil na 19%, a to jednak v prospech československej národnosti, jednak v prospech židovskej, ktorá v roku 1921 v Nitrianskom okrese vykazovala vyše 2% podiel z prítomného obyvateľstva.²⁵

Obyvateľstvo Nitrianskeho okresu bolo prevažne rímskokatolíckeho vierovyznania. K tejto konfesii sa hlásilo takmer 90% prítomného obyvateľstva. Zastúpenie osôb tohto vyznania zobrazuje na obecnej úrovni kartogram č. 4. Najnižší podiel katolíckeho obyvateľstva sa sústredil v severozápadnom cípe okresu, kde obce Čáb a Sila v priemere registrovali 86,5% rímskokatolíkov, no severnejšie Nové Sady už pod 45,5% a najmenej osôb sledovaného vierovyznania vykázalo Malé Zálužie s menej ako 16%. V tejto obci žilo takmer 81% luteránov a v Nových Sadoch ich bolo skoro 51%. Vyšší podiel evanjelikov augsburského vierovyznania vykázalo aj Svätoplukovo (vyše 19%) a spomínané obce Čáb a Sila v priemere s takmer 12%. Luteránska viera však nebola druhou najpočetnejšou. Vyšší podiel totiž zaznamenalo izraelské vierovyznanie. Jeho územné rozloženie v okrese zobrazuje kartogram č. 5.

Kartogram č. 4 : Podiel rímskokatolíkov v Nitrianskom okrese v roku 1919²⁶

Osoby izraelského vyznania boli roztrúsení po celom okrese s centrom v meste Nitra, kde sa k tomuto vyznaniu v roku 1919 prihlásilo až 22,52% prítomného obyvateľstva (celkovo 3747 osôb). Vzhľadom k vyššie uvedenému nejde o prekvapujúce údaje. Treba však povedať, že ani v roku 1921, kedy sa vykazovali aj výsledky za židovskú národnosť, nehlásila sa každá osoba izraelského vierovyznania k židovskej národnosti. Príkladom môže byť práve mesto Nitra, kde

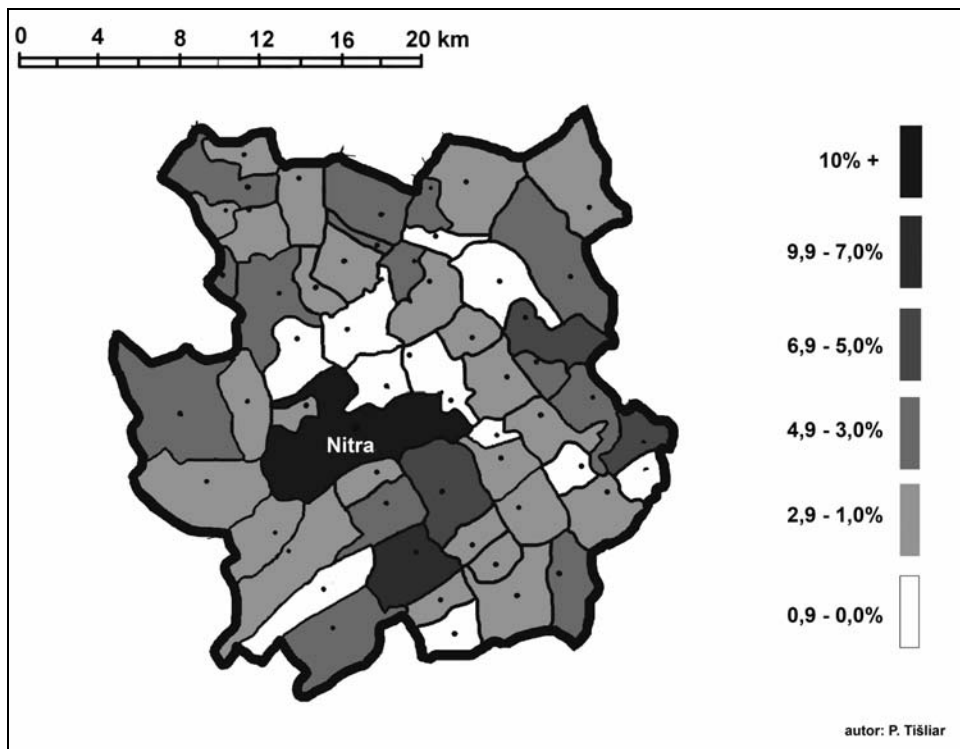
²⁵ Tamže, s. 36.

²⁶ SOZNAM miest..., ref. 12, s. 49–51.

sa k izraelitskému vyznaniu prihlásilo až 3901 osôb, ale k židovskej národnosti iba 1042 obyvateľov, teda necelých 27%.²⁷ Z pohľadu okresného sumáru izraelitské obyvateľstvo predstavovalo 7,5% prítomných osôb okresu spoločne s mestom Nitra.

Podiel luteránov predstavoval len niečo cez 2% a reformovaní vykazovali len 0,2% podiel obyvateľstva Nitrianskeho okresu. Najnižší podiel medzi definovanými vyznaniami vykazovali osoby hlásiace sa ku gréckokatolíckemu vyznaniu s 0,05%. Pri bližšom pohľade na posledne menovanú konfesiю si nemožno nevšimnúť, že sa k tomuto vyznaniu porovnateľne hlásili osoby rusínskej národnosti, ktorých bolo v Nitrianskom okrese celkovo 39 a gréckokatolíkov bolo celkovo 34.

Kartogram č. 5 : Osoby izraelitského vierovyznania v Nitrianskom okrese v roku 1919²⁸

Z pohľadu konfesionálnej skladby sa v celorepublikovom sčítaní ľudu v roku 1921 plne potvrdili výsledky Šrobárovho cenzu z roku 1919.

²⁷ ŠTATISTICKÝ lexikón..., ref. 24, s. 37.

²⁸ Tamže.

Summary

Ethnic and Confessional Composition of the Nitra County as Reflected in the Data Obtained by the Šrobár Census of 1919

The Nitra county has traditionally been an ethnically mixed area with a stable Roman Catholic majority. The Šrobár census shows that this was as true in 1919 as it is now: 66% of all persons declared themselves "Czechoslovak", while more than 31,5% of respondents reported their ethnicity as Hungarian. Other minorities were barely represented. As for the confessional make-up of the county, Roman Catholics held a large majority with a share of almost 90%. A large number of respondents – 7,5% – declared their allegiance to the "Israelite" faith, with many of those who did so residing in Nitra proper. Interestingly enough, the next country-wide population census (1921) clearly showed that many of those who declared themselves Hungarian and German in 1919 were registered as Jews in 1921.

(pavol.tisliar@fphil.uniba.sk)

Jeden aktér jednej synody : Ľudovít Bazovský na synode evanjelickej a. v. cirkvi v roku 1921

ANGELIKA DONČOVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Dejiny dvadsiateho storočia, tak bohaté na striedanie rôznych štátnych zriadení, politických ideológií, hospodárskych premien či pokrokov v oblasti vedy a techniky, priniesli veľa pestrých, prelomových udalostí aj v dejinách jednotlivých cirkevných spoločenstiev. Medzi najvýznamnejšie medzníky histórie minulého storočia rozhodne patria štátotvorné zmeny v roku 1918. Dôsledky vzniku nového štátneho útvaru Čechov a Slovákov sa tak dotkli každého jednotlivca doby a každej oblasti života vrátane cirkevného. Konfesioinálny aspekt zániku Rakúsko-Uhorska mal veľký dopad aj na osud a postavenie slovenských evanjelikov v novovzniknutej ČSR. Preto nasledujúce riadky sú venované jednej udalosti a jednej osobnosti dejín slovenskej evanjelickej cirkvi medzivojnového obdobia.

Spomínanou udalosťou je synoda – celoslovenská porada evanjelických činiteľov z cirkevných i svetských radov, ktorá sa konala začiatkom roku 1921 v Trenčianskych Tepliciach a osobnosťou postava evanjelického cirkevného hodnostára Ľudovíta Bazovského na tejto synode. Na nasledujúcich stranách sa pokúsím ponúknuť pohľad na to, ako sa Bazovský svojím účinkovaním na tomto synodálnom zasadaní pričínil o konsolidáciu evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ECAV) v ČSR po roku 1918, o jej územnú organizáciu a vytvorenie podmienok pre pripojenie sa neslovenských príslušníkov evanjelického vierovyznania k slovenskej ECAV.

Skôr, než pristúpim k objasneniu vytýčených cieľov, je nevyhnutné aspoň stručne si priblížiť udalosti v živote slovenskej evanjelickej pospolitosti po roku 1918. Preto svoj príspevok koncipujem do dvoch okruhov: 1. stručná charakteristika postavenia evanjelických veriacich v prvých rokoch existencie ČSR, 2. objasnenie významu synody ECAV v roku 1921 a práca Ľudovíta Bazovského na nej.

Slovenskí evanjelici v čase tzv. provizória (1918-1921)

Postavenie slovenských evanjelikov v ČSR bolo úplne odlišné od ich predchádzajúcej situácie. V časoch existencie dualistickej Rakúsko-uhorskej monarchie, od 80-tych rokov 19. storočia, oficiálna ideológia jednotného politického národa neobišla ani rady uhorskej evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Po vzniku národného štátu Čechov a Slovákov evanjelická verejnosť túžila po vlastnej slobode z národno-politického, ale i cirkevného pohľadu. Preto koncom roku 1918, napriek snahám a výzvam ev. a. v. cirkvi v Uhorsku o zachovanie integrity nielen Uhorska, ale aj uhorskej evanjelickej cirkvi a. v., sa slovenské evanjelické duchovenstvo rozhodlo získať cirkevnú samostatnosť v ČSR. Dané okolnosti už viac neumožňovali naďalej zachovať jednotu uhorskej evanjelickej cirkvi. Po štátotvorných zmenách všetci jej biskupi zostali na území Maďarska – biskup pred dunajského dištriktu Fridrich Baltík ostal vo svojom sídle v Balažských Ďarmotách, biskup banského dištriktu Alexander Raffay v Budapešti a biskup potiského dištriktu Henrich Geduly v Nyíregyháze.¹ Z politických a praktických príčin nebolo možné, aby naďalej uplatňovali svoju autoritu nad cirkevnými zbormi na Slovensku.

Územie niektorých seniorátov bolo v dôsledku vytýčenia južnej hranice Slovenska rozdelené medzi Slovensko a Maďarsko. Obdobie, v ktorom slovenskí evanjelici stáli pred úlohou odpútať sa od uhorskej evanjelickej cirkvi a postupne si vytvoriť novú cirkevnú organizačnú štruktúru, bolo poznačené ťažkou povojnovou situáciou. Preto v čase narušenia kontinuity uhorskej evanjelickej

¹ RUPPELDT, Fedor: *The Lutheran Church in Slovakia*. Reprint from Slovakia Then and Now. Prague : Orbis Publishing Co., 1931. 20 s., s. 5.

cirkev, vpádu maďarských vojenských jednotiek na územie Slovenska v prvej polovici roku 1919, prevládajúcich ekonomických, politických a spoločenských ťažkostí bolo potrebné riešiť situáciu slovenského evanjelického duchovenstva i školstva urgentnými opatreniami.

Proces konsolidácie a ustanovenia slovenskej evanjelickej cirkvi na Slovensku po roku 1918 trval niekoľko dlhých mesiacov. Toto obdobie, nazývané aj ako obdobie provizória, trvalo od konca roku 1918 do konca januára 1921, keď bolo ukončené priebehom a následne výsledkami prvej synody evanjelickej cirkvi augsburského vyznania po vzniku ČSR.

Obdobie tzv. provizória v dejinách slovenských evanjelikov sa od začiatku nieslo v znamení cirkevno-organizačno-administratívnej práce. O konsolidačnom procese v radoch evanjelikov po vzniku ČSR a o jeho konkrétnych udalostiach a krokoch nás informuje práca Fedora Ruppeldta² s názvom *Almanach cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku z rokov 1919 – 1928 (do 1930)*,³ ktorý sa dá považovať za jeden z primárnych prameňov pri skúmaní dejín slovenských evanjelikov v medzivojnovom období.

Z Ruppeldtovej práce sa dozvedáme, že o formovaní samostatnej ev. a. v. cirkvi na Slovensku sa evanjelici dohodli na porade 4. novembra 1918 v Liptovskom Mikuláši. Keďže na Slovensku chýbala cirkevná vrchnosť, ktorá by disponovala právom zvolať celocirkevnú poradu, slovenskí evanjelici sa v otázke zvolania porady evanjelických činiteľov z radov duchovenstva i laikov obrátili na ministra s plnou mocou pre správu Slovensku Vavra Šrobára. Porada sa zišla 21. januára 1919 v Žiline.⁴ Prítomní, asi 70 kňazov, cirkevných dozorcov, učiteľov a svetských laikov, ustanovili zásady, podľa ktorých, v čase konsolidácie pomerov v republike, cirkev mala spravovať cirkevná generálna rada. Po vypracovaní memoranda s požiadavkou nenarušiteľnej autonómie evanjelickej cirkvi 30. januára 1919 Vavro Šrobár vydal pod č. 875 nariadenie o dočasných ustanoveniach pre evanjelickú cirkev na Slovensku. Vláda ČSR tým garantovala samosprávu cirkvi v takom rozsahu, v akom ju mala v Uhorsku a zároveň mala hlavný dozor nad evanj. cirkvou. Neskôr, 17. februára 1919, na základe dočasných ustanovení Šrobár vymenoval 26 člennú generálnu radu⁵, ktorá mala spravovať evanjelickú cirkev na Slovensku. Po jej prvom zasadnutí bola doplnená o štyroch ďalších členov maďarského a nemeckého pôvodu.⁶

Synoda ECAV v roku 1921 a jej účastník Bazovský

K závažným udalostiam v živote mladej, formujúcej sa evanjelickej cirkvi na Slovensku došlo v priebehu roku 1921. Vtedy sa totiž zvolala a prebehla synoda, ktorá po roku 1918 predstavuje najvýznamnejšiu udalosť v živote slovenských evanjelikov. Synoda evanjelickej cirkvi na Slovensku v Trenčianskych Tepliciach ukončila už spomínané dočasné obdobie a počas neho uplatňovaný výnimočný stav v evanjelickej cirkvi. Toto synodálne zasadnutie sa otvorilo 18. januára 1921 a zároveň sa tým otvorila i nová kapitola v dejinách slovenských evanjelikov. Rozhodne bola ďalším dôležitým krokom v organizačnej štruktúre ev. cirkvi. Zámerom príspevku nie je sledovať samotný priebeh tohto synodálneho zasadania. Ten je už mimochodom zachytený na stránkach dobovej tlače, najmä *Cirkevných listov* a *Národných novín*. Dnešná čitateľská verejnosť ju zas má

² Fedor Fridrich Ruppeldt (1886 Liptovský Mikuláš – 1979 Žilina) – evanjelický farár, v rokoch 1947-1952 biskup Západného dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. v Žiline, spisovateľ, prekladateľ, politik a historik. Významne sa zapojil do cirkevno-politického diania na Slovensku po roku 1918, je autorom viacerých politických a historických prác, v ktorých zdôrazňoval, aby sa Martin stal hlavným mestom Slovenska (*Hlavné mesto Slovenska*, 1919; *Koncentračné snahy slovenské do roku 1918*, 1928). Venoval sa aj hymnológii, bol hudobným kritikom a vyvíjal aj rozsiahlu publicistickú činnosť.

Biobliografický leták: Ruppeldt Fedor Fridrich. Žilina : Žilinská knižnica, 2006. Zostavila Nataša Lajdová a Božena Sobolová.

³ *Almanach cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku z rokov 1919-1928 (do 1930)*. Zost. Ruppeldt Fedor, Martin. 1930. 368 s.

⁴ K porade slovenských evanjelikov v Žiline 21. 1. 1919 pozri: Porada slovenských evanjelikov v Žiline. In: *Cirkevné listy*, roč. XXXIII, február-marec 1919, č. 2-3, s. 53-57.

⁵ Generálnu radu tvorili 14 predstaviteľia z radov duchovenstva, 14 zo svetského stavu a 2 učители. Bližšie o jej členoch a o situácii v evanjelickej cirkvi v danom období pozri: Sniadenie cirkve našej evanj. na Slovensku v priechoďnú dobu. In: *Evanjelický posol zpod Tatier*, roč. IX, apríl – jún 1919, č. 4 – 6, s. 65-66.

⁶ JANOŠKA, Jur. Sniadenie a vývin cirkvi po roku 1918. In: *Almanach cirkvi evanjelickej ...*, s. 27.

k dispozícii vďaka štúdiu Petra Švorca⁷ publikovanej v roku 2003. Pre lepšie pochopenie celého kontextu však aspoň v hrubých kontúrach načrtnem jej ciele, priebeh, a výsledky.

Od synodálneho zasadnutia sa očakávalo splnenie dvoch cieľov. Absolútne prvorady cieľ spočíval v zavedení cirkevnej ústavy, oficiálnom a právnom zakotvení evanjelickej cirkvi na Slovensku. Tým druhým bolo riešenie územnej organizácie ev. cirkvi a celkové zabezpečenie administratívno-správneho chodu cirkvi, dištriktov, seniorátov, cirkevných zborov vrátane voľby biskupov, seniorov a ďalších cirkevných hodnostárov zo svetských radov. Synoda zasadala v dvoch etapách: v dňoch 18. január – 4. február a 23. máj – 24. máj 1921. O jej priebehu verejnosť pravidelne informovali *Národné noviny*, keďže mali prevažne evanjelické redaktorské zázemie. Na ich stránkach Martin Rázus už 13. januára 1921⁸ ohlásil čitateľom deň otvorenia synody. Okrem objasnenia samotného pojmu *synoda* vysvetlil aj historickú dôležitosť tej pripravovanej.

Prípravy na konanie synody sa začali niekoľko mesiacov pred jej otvorením. Zostaviť program synody, ktorá predstavovala významný medzník vo vývoji evanjelickej cirkvi, si vyžadoval dlhodobú prípravu. Definitívny termín jej začatia bol známy koncom septembra 1920. Voľby vyslancov na synodu prebiehali v polovici decembra 1920. Zúčastnili sa ich takmer všetky cirkevné zbory. Odmietavý postoj k nim prejavila prešovská maďarská cirkev, ktorá považovala zvolanie synody za predčasné a skupina novohradských učiteľov, ktorí kritizovali nedostatočné zastúpenie učiteľstva na synode.⁹

Predsedom synodálneho zasadania bol z radu duchovenstva Jur Janoška¹⁰ a spomedzi svetských členov cirkvi Vladimír Fajnor.¹¹ Synoda celkovo pozostávala z 59 delegátov,¹² popredných osobností cirkevného a svetského života. Jedným z nich bol Ľudovít Bazovský. Pri jeho mene si môžeme položiť otázku, kto to vlastne bol a prečo si zasluhuje zvláštnu pozornosť v súvislosti s trenčianskoteplickou synodou?

Ľudovít Bazovský¹³ prišiel na synodu ako delegát Novohradského seniorátu.¹⁴ Pochádzal zo slovenskej učiteľskej rodiny. Do povedomia regionálneho cirkevného života sa zapísal už pred rokom 1918 ako zborový dozorca niekoľkých novohradských cirkevných zborov. Po vzniku ČSR patril medzi popredné osobnosti evanjelického náboženského života Novohradu, nakoľko dlhé roky vykonával funkciu seniorálneho zborového inšpektora Novohradského seniorátu. Povoláním bol

⁷ŠVORC, Peter: Synoda evanjelickej cirkvi augsburského vyznania ako významný medzník v národnoemancipačných snahách slovenských evanjelikov. In: *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Ed. Mária Kohútová. Bratislava : Historický ústav SAV, 2003. 179 s. s. 161-171.

⁸ *Národné noviny*, roč. LII, 13. 1. 1921, č. 9, s. 1.

⁹ Prvé zasadnutie synody evanjelickej a. v. cirkve na Slovensku. In: *Cirkevné listy*, roč. XXXIV, január – marec 1921, č. 1 – 3, s. 43-44.

¹⁰ Jur Janoška (1856 Dolný Kubín – 1930 Liptovský Mikuláš) literárny kritik, redaktor a cirkevný hodnostár. Popredná osobnosť evanjelickej cirkvi, v roku 1887 založil a do roku 1921 redigoval evanjelický časopis *Cirkevné listy*. V roku 1898 založil a do roku 1924 viedol edície spolku *Tranoscus*. Od roku 1922 bol evanjelickým biskupom východného dištriktu a generálnym biskupom ECAV na Slovensku. *Slovenský biografický slovník II. E-J*. 1. vyd. Martin : Matica slovenská, 1987. 592 s., s. 529.

¹¹ Vladimír Fajnor (1875 Senica – 1952 Bratislava) – právnik, politik, redaktor a univerzitný profesor. 1918-1919 zvolenský župan v Banskej Bystrici, 1920-1921 minister pre zjednotenie zákonov a organizáciu správy, redaktor niekoľkých novín a časopisov, od r. 1920-1936 predseda Právnickej jednoty na Slovensku a od r. 1936 univerzitný profesor na Právnickej fakulte v Bratislave. V Surového úradníckej vláde r. 1938 minister spravodlivosti, 1945 zástupca ČSR pri Stálom medzinárodnom rozhodovacom súde v Haagu. Bol švagrom Ľudovíta Bazovského, ktorý sa oženil s Fajnorovou sestrou Boženou. *Biografický lexikón Slovenska II, C-F*. Martin : Národný biografický ústav SNK, 2004. 696 s., s. 486.

¹² Z 59 delegátov synody bolo na jej zasadnutí prítomných 54. Spoločná fotografia všetkých účastníkov synody ev. a. v. cirkvi v dňoch 18. 1.- 4. 2. 1921 v Trenčianskych Tepliaciach je uložená v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine pod signatúrou SJ 7/59.

¹³ JUDr. Ľudovít Bazovský (1872 Závada – 1958 Ľubochňa) – brat učiteľa, redaktora a publicistu Kolomana Bazovského a zároveň strýko Kolomanovho syna významného národného umelca Miloša Alexandra Bazovského.

¹⁴ Celá evanjelická cirkev na Slovensku bola rozdelená na dva dištrikty: Západný a Východný. Oba dištrikty pozostávali z niekoľkých seniorátov, pod ktoré boli začlenené jednotlivé cirkevné zbory. Novohradský seniorát, ktorého seniorom v tom čase bol kňaz Michal Laciak a dozorcom Ľudovít Bazovský, patril do Západného dištriktu.

advokát, od mladých čias sa aktívne zapájal do spoločenského, politického, hospodárskeho i publicistického života. V čase príprav synody ho verejnosť dobre poznala, pretože v rokoch 1919 – 1920 sa s menom Ľudovíta Bazovského spájal štátny úrad, ktorý on, ako prvý novohradský župan po vzniku ČSR, v tomto období zastával. Po roku 1918 sa zapojil do organizačného diania v evanjelickej cirkvi. Bol jedným z 30 členov už spomínanej generálnej rady, ktorá na základe poverenia V. Šrobára z februára 1919 dočasne spravovala evanjelickú cirkev na Slovensku.

Priblížme si však to obdobie jeho života a tie aspekty synody v roku 1921, v súvislosti s ktorými Ľ. Bazovský vstupuje do aktívneho diania. Jeho rola na tejto historickej udalosti totiž doterajšou historiografiou dodnes nie je zhodnotená.

V období pred začatím synody ešte neboli úplne stabilizované pomery ani v štáte, ani v evanjelickej cirkvi. Keď sa zamýšľame nad konsolidačným procesom ev. cirkvi v tomto prechodnom období, musíme si uvedomiť, že jej veriaci boli príslušníkmi nielen slovenskej, ale i nemeckej a maďarskej národnosti. Nacionálny aspekt hral z pohľadu právneho zakotvenia evanjelickej cirkvi dôležitú rolu. Aj neslovenských veriacych bolo potrebné začleniť do ustanovujúcej sa ECAV. Skutočnosť však bola taká, že maďarskí a nemeckí evanjelici žijúci na území Slovenska si neželali, aby boli začlenení do slovenských seniorátov. Prvé námietky v tomto smere sa ozvali z pohraničných južných oblastí Slovenska. Evanjelický zbor z Lučenca, ktorý sa považoval za najväčší maďarský na Slovensku, požadoval na území ČSR zriadenie samostatného maďarského seniorátu. Patrili by do neho všetky maďarské zbory. Svoju požiadavku o zriadenie samostatného maďarského seniorátu sformuloval v polovici novembra 1920. Vieme, že po vynesení tohto uznesenia v mene lučeneckých Slovákov protestovali proti nemu miestny cirkevní predstavitelia Daniel Bodický¹⁵ a Ľudovít Bazovský.¹⁶

Aktuálnosť národnostnej otázky a národnostná príslušnosť evanjelických veriacych na Slovensku poznačila aj samotný priebeh synody. Jej členovia mali neodkladne riešiť požiadavky evanjelikov z radov národnostných menšín.¹⁷ Dokonca by sa dalo povedať, že vystupovanie zástupcov maďarských a nemeckých evanjelikov na synodálnom zasadnutí a reakcia na ňu zo slovenskej strany tvorí „osobitnú kapitolu“ synody. Medzi týmito dvomi stranami vznikla diskusia, v ktorej hlavné slovo mali dvaja protagonisti: Karol Eugen Schmidt¹⁸ zastupujúci nemeckých a maďarských evanjelikov a – ako sa v nasledujúcich riadkoch podrobnejšie dočítame – Ľudovít Bazovský reprezentujúci slovenských evanjelikov.

Zástupcovia nemeckých ako aj maďarských evanjelikov vzniesli svoje požiadavky, pričom neprejavili ochotu rokovat' so slovenskými cirkevnými činiteľmi. Na slávnostnom otvorení synody sa totiž vôbec nezúčastnili a na synodu prišli s úmyslom prečítať prítomným svoje spísané požiadavky a následne chceli synodálne zasadanie opustiť. Schmidt v mene nemeckých a maďarských delegátov po nemecky oboznámil prítomných so svojimi požiadavkami obsiahnutými v deklarácii. Pre nás je relevantné dotknúť sa aspoň jej najzákladnejších bodov. Totiž v tomto dokumente prezentovali predstavu organizovania evanjelickej cirkvi nie na územnom, ale na národnostnom princípe. Vystúpenie zástupcu nemeckých evanjelikov vyvolalo medzi prítomnými členmi synody

¹⁵ Daniel Bodický (1864 Sebedín-Bečov – 1932 Poděbrady), učiteľ a osvetový pracovník; v rokoch 1919-1929 pôsobil ako školský inšpektor v Lučenci

¹⁶ Synoda ev. cirkvi. Čo chce lučenecká ev. cirkev. In: *Národné noviny*, roč. LII, 23. 1. 1921, č. 18, s. 2. Ďalej pozri: *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry* 3. 1. vyd. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2002. 504 s., s. 113. ŠVORC, *Synoda evanjelickej cirkvi...*, s. 166.

¹⁷ Podľa Švorca organizačné zmeny v evanjelickej cirkvi po vzniku ČSR sa mali dotýkať 382 428 (12,8%) obyvateľov Slovenska. Z nich bolo približne 20 000 Maďarov a 30 000 Nemcov, ostatní boli Slováci. ŠVORC, *Synoda evanjelickej cirkvi...*, s. 161-162.

¹⁸ Karol Eugen Schmidt (1856 Batislava – 1948 Bratislava) – evanjelický kňaz a spisovateľ; v rokoch 1910-1919 profesor praktickej teológie na Ev. teol. akadémií, po roku 1918 predseda Spolku nem. ev. seniorov, od roku 1920 redigoval evanj. časopis *Evangelisches Gemeindeblatt*, 1920-1925 poslanec NZ. *Slovenský biografický slovník V. R-Š*. 1. vyd. Martin : Matica slovenská, 1992. 560 s., s. 225-226.

pobúrenie, keďže zástupcovia nemeckých a maďarských evanjelikov žiadali, aby synoda protestovala proti porušeniu cirkevnej autonómie a odvolala ministrom Šrobárom ustanovené nariadenia z 30. januára a 17. februára 1919. Ich ďalšie žiadosti by sa dali zhrnúť do nasledovných bodov: požadovali rozpustenie práve sa začínajúcej synody, pokračovanie v začatom dialógu len na úrovni slobodného cirkevného zhromaždenia a to, aby prítomné zhromaždenie vyzvalo cirkevné zbory k zvolaniu nového ustanovujúceho snemu.¹⁹ Zdá sa, že ich požiadavky mali až natoľko vážny charakter, že ich v záujme úspešných výsledkov synody bolo potrebné venovať im patričnú pozornosť.

Z toho dôvodu nesmieme prehliadnúť postoj slovenských evanjelikov, ktorí napriek nesúhlasu, neodmietli Schmidtom predložené požiadavky. Práve v riešení tejto pálčivej otázky, uprostred napätej atmosféry, vstúpil do diania Ľudovít Bazovský. V jeho živote priam tento moment predstavuje vo všeobecnosti jeden z najsvetlejších bodov jeho cirkevného účinkovania, pretože sa pričínil o konsolidačný proces organizovania a právneho zakotvenia evanjelickej cirkvi v ČSR.

Mohli by sme sa zamyslieť nad tým, prečo práve Bazovský sa stal osobou, ktorá sa hlavnou mierou podieľala na riešení národnostným podtónom poznačeného konfliktu synody? Dôvodov môže byť niekoľko: 1. po roku 1918 ako jeden z predstaviteľov politickej i cirkevnej elity musel na regionálnej úrovni v Novohrade čeliť hlasom nespokojných evanjelikov z radov menších, takže v tomto smere už mal skúsenosti, 2. svoj taktný postoj voči maďarským evanjelikom, ktorý prejavil na regionálnej úrovni sa pokúsil rozšíriť na nemeckých a maďarských veriacich v rámci celého územia Slovenka a 3. vychádzajúc z jeho povahových črt zdá sa mi pochopiteľné, že človek ako Bazovský, disponujúci rôznymi charizmami a túžbou po spoločenskom uznaní mienil svojim interesom, diplomatickými, právnickými i rečníckymi schopnosťami prispieť ku vnútornej konsolidácii pomerov v evanjelickej cirkvi. Zároveň tým nadobudnúť pocit úspechu, dôležitosti a rešpektu aj na cirkevnej pôde.

Najväčší význam prítomnosti a práce Ľudovíta Bazovského na synode spočíval v tom, že vstúpil s návrhom, aby sa požiadavky Nemcov a Maďarov zhmúť v deklarácii v prvom rade dôkladne preštudovali. Až potom malo nasledovať, aby slovenskí evanjelici na synode vyjadrili k nej svoje stanovisko. Pod vedením právnika Bazovského sa tak tvoril päťčlenný výbor, ktorý bol poverený úlohou vypracovania odpovede na Schmidtom prednesené požiadavky. Okrem Bazovského členmi tohto výboru či komisie boli ďalší významní cirkevní predstavitelia: Michal Bodický, v tom čase vysokoškolský profesor na Slov. ev. bohosloveckej fakulte v Bratislave, Ján Ruman, spišský a zároveň aj zastupujúci šarišský a abovsko-tumiansky župan, Dušan Fajnor, evanjelický farár, (neskorší biskup západného dištriktu a a generálny biskup ECAV na Slovensku) a Vladimír Čobrda, ružomerský farár, (neskorší biskup východného dištriktu a generálny biskup ECAV na Slovensku). Komisia mala plénu predložiť svoj elaborát 25. januára 1919.²⁰

Dôležitosť Bazovského kroku v riešení tejto problematiky vnímam aj v tom, že utvorením spomínaného výboru slovenskí evanjelici počas priebehu synody si nedovolili zaujať odmietavý, ale rokovací postoj k požiadavkám nemeckých a maďarských evanjelikov predložených na synode. Bol to on, kto sa svojim taktným vystupovaním pričínil o pokračovanie dialógu medzi týmito dvomi stranami, výsledkom ktorého bola výrazná zmena v postoji zástupcov nemeckých a maďarských evanjelikov k otázke osamostatnenia sa slovenskej evanjelickej cirkvi od uhorskej. Ako vieme, po prečítaní svojej deklarácie chceli opustiť synodu. Avšak keď účastníci synody okamžite zareagovali a zaujali stanovisko k ich prosbám, ostali na rokovaní a aktívne sa zapojili do práce v rámci rôznych výborov synody.

Popri úlohe vypracovať cirkevnú ústavu sa tak počas priebehu synody bolo naďalej potrebné

¹⁹ JANOŠKA, Synoda roku 1921. In: *Almanach cirkvi evanjelickej* ..., s. 31 – 32.

²⁰ Synoda ev. cirkvi. In: *Národné noviny*, roč. LII, 22. 1. 1921, č. 17, s. 3.

venovať pozornosť i otázke začlenenia nemeckých a maďarských evanjelikov do ev. cirkvi na Slovensku. Už o niekoľko dní od Schmidtovho vystúpenia – ako bolo vopred avizované – 25. januára 1921 Bazovský predložil a prečítal odpoveď na nemecké a maďarské požiadavky.²¹ Počas čítania textu odpovede bol viackrát prerušený súhlasom slovenských členov synody a podľa tlače bol po prečítaní svojho „majstrovského diela“ odmenený hlučným, dlhotrvajúcim súhlasným potleskom a gratuláciami slovenských synodálov.²² Podľa správy, ktorú uverejnili *Národné noviny*, „deň, v ktorom dr. Bazovský prečítal odpoveď na nemecko-maďarskú deklaráciu, bol jeden z najkrajších dní synody, lebo ukázal nefalšovanú objektivnosť slovenskej myšlienky aj u slovenských evanjelikov, ktorá nesiahá na cudzie, ale káže žiť tak, ako to zásady Kristovej lásky a zásady bratstva a demokratizmu hlásajú a vyžadujú.“²³

Vzhľadom na historický význam tohto dokumentu ho na svojich stránkach *Cirkevné listy* i *Národné noviny* uverejnili v celom znení.²⁴ Na mieste je teda otázka, čo obsahoval tento dokument, keď dokázal vyriešiť rozpor slovenských a neslovenských evanjelikov a z pohľadu dejín evanjelickej cirkvi nadobudol taký historický význam. Považujem za vhodné priblížiť sa k odpovedi na túto otázku aspoň čiastočným vystihnutím jeho základnej myšlienkovvej línie a bodov, ktorých sa dokument dotýkal. Celá odpoveď sa niesla v duchu tolerancie voči príslušníkom menšinových národností evanjelickej cirkvi. Bola sformulovaná takým štýlom, ktorý vychádzal z charakteristiky situácie a postavenia evanjelikov v uhorskej evanjelickej cirkvi. Na príklade jej zákonov a cirkevných nariadení znázornil novú situáciu evanjelikov na Slovensku. Cez prehľad, vysvetlenie a znanie opodstatnenia zásahov čl. vlády do fungovania a organizácie evanjelickej pospolitosti v čase dezorganizácie po roku 1918 prešiel ku postaveniu príslušníkov menšinových evanjelikov v ČSR. Poukazujúc na možnosť ich slobodného vývoja v rámci slovenskej evanjelickej cirkvi úplne vyvrátil realnosť opodstatnenia požiadaviek nemeckých a maďarských evanjelikov. Konkrétne išlo o argumenty zhrnuté v nasledujúcich okruhoch:

- členovia komisie pri jej zostavení vychádzali z toho, že v oblasti administratívy a riadenia je evanjelická cirkev založená na teritoriálnom systéme a je závislá od vlády územia, na ktorom sa nachádza. Preto sa slovenskí evanjelici aj v ČSR naďalej pridávajú tejto zásady, ktorá bola uplatňovaná i v bývalom Uhorsku. Podľa nej pri vzniku nových štátov z územia starého štátneho útvaru prirodzene vyplýva oprávnenie na nové teritoriálne i administratívne rozdelenie cirkvi
- cirkev nemôže byť riadená z územia iného štátu, podľa uhorských zákonov sa slovenskí evanjelici pridávajú toho, že cirkevná vrchnosť, ktorá ostala v inom štáte, nemôže ostať na čele evanjelickej cirkvi na Slovensku
- z teritoriálnej zásady cirkevného zriadenia vyplýva, že evanjelická cirkev sa ani v Uhorsku nestala národnou cirkvou, ale dodržiaval sa princíp nadnárodnej cirkvi, slovenskí evanjelici ju chcú uplatniť aj v ČSR
- slovenskí evanjelici sa obrátili na ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorý svojimi dočasnými nariadeniami zabránil anarchii v evanjelickej cirkvi v období ab-

²¹ Rokovanie synody a výborov v dňoch od 19. jan. do 4. febr. In: *Cirkevné listy*, roč. XXXIV, január – marec 1921, č. 1 – 3, s. 51.

²² Synoda ev. cirkvi na Slovensku. In: *Národné noviny*, roč. LII, 27. 1. 1921, č. 17, s. 1.
Zo synody ev. cirkvi na Slovensku. Odpoveď 5-členného výboru (dr. Bazovský a spol.) na deklaráciu nemecko-maďarskej menšiny II. In: *Národné noviny*, roč. LII, 28. 1. 1921, č. 22, s. 1 - 2.

²³ Besednica. In: *Národné noviny*, roč. LII, 29. 1. 1921, č. 23, s. 2.

²⁴ Celý text dokumentu - pozri: Odpoveď synody na osvedčenie nemeckých a maďarských synodálov. In: *Cirkevné listy*, roč. XXXIV, január – marec 1921, č. 1 – 3, s. 38 - 42. Tiež text aj so súhlasnými reakciami členov synody: Zo synody ev. cirkvi na Slovensku. Odpoveď 5-členného výboru (dr. Bazovský a spol.) na deklaráciu nemecko-maďarskej menšiny I. In: *Národné noviny*, roč. LII, 27. 1. 1921, č. 21, s. 5. Zo synody ev. cirkvi na Slovensku. Odpoveď 5-členného výboru (dr. Bazovský a spol.) na deklaráciu nemecko-maďarskej menšiny II. In: *Národné noviny*, roč. LII, 28. 1. 1921, č. 22, s. 1 - 2.

sencie právomocí dozorcov i biskupov po vzniku ČSR. S jeho nariadeniami úplne súhlasia a vydvihnú ich význam v čase provizória, keďže zabránením anarchie sa vytvorili podmienky na autonómne postavenie cirkvi. Nepovažujú to za miešanie politiky do evanjelickej cirkvi na Slovensku. Odmietajú obvinenie, že by sa v prechodnom období porušila zásada cirkevnej autonómie. „*Možno nariekať nad výsledkami svetovej vojny, môže bolieť niekoho roztriekanie bývalého uhorského štátu, možno pocítiť niekomu hlbokú nevoľu pre utvorenie sa Československej republiky, možno teda niekomu reptáť proti všemohúcemu riadeniu Božiemu, ktorému kresťania evanjelici musia pripísať tento nový stav, ale o urážke ev. autonómie nemožno hovoriť.*“

- evanjelickú cirkev slovenskú viažu s uhorskou cirkvou predovšetkým hmotné záujmy, budú sa musieť s ňou nadviazať likvidačné vzťahy. Prvoradou úlohou je však ukončiť provizórne obdobie (na Slovensku určené do 31. januára 1921) utvorením nových autonómnych zákonov na demokratickom základe

- postup slovenských evanjelikov voči nemeckým a maďarským nebol nepriateľský alebo pomstychtivý a od slovenských evanjelikov dostali prísľub slobodne sa rozvíjať v rámci evanjelickej cirkvi na Slovensku. Nemeckí a maďarskí evanjelici mali v ČSR zaručené právo používať materinskú reč ako bohoslužobný jazyk, používať ju v cirkevných zboroch, v školách, na cirkevných konventoch. Znakom ich tolerantnosti bolo aj akceptovanie Schmidtovho vystúpenia na synode v nemeckom jazyku

- autori odpovede odôvodnili a opodstatnili pokračovanie synody najmä tým, že prvoradou úlohou synody je utvoriť nové autonómne zákony, k čomu prispievajú aj zástupcovia nemeckých a maďarských evanjelikov svojou účasťou na synode, na voľbách jej predsedníctva a funkcionárov. Navyše všetci bez výnimky sú zadelení do synodálnych výborov, kde chváľitebne účinkujú vo svojej rodnej reči. Posledné riadky odpovede jasne vystihujú stanovisko komisie zastupujúce hlas slovenských evanjelikov k predloženej deklarácii: „*Táto synoda odsudzuje a zatracuje nekresťanskú a tyranskú teóriu panujúcich národov... táto idea sa nezrovnáva s ideológiou tejto synody. Táto idea nevyrástla na našej pôde a z našich duší. Synoda zatracuje túto ideu a jej primeranú ideológiu už i na diplomaticko-politickom poli, - tým viacej ju odsudzuje na cirkevnom poli, a na cirkevnom poli považuje všetkých spoluveriacich za svobodných, rovnoprávných bratov. Preto reasumujeme, že považujeme deklaráciu nemeckých a maďarských bratov synodálnych vyslancov za nemiestnu, bezpredmetnú a prechádzame ponad ňu na denný poriadok.*“²⁵

Keďže odpoveď slovenských evanjelikov vypracovaná spomínaným 5 členným výborom bola vyhotovená v slovenčine, delegáti synody o nej začali rokovať až o niekoľko dní neskôr, 2. februára, keď sa preložila do nemčiny a iniciátorom nemeckých a maďarských požiadaviek bola oficiálne doručená. Podľa Vladimíra Čobrdu, ktorý na rokovaní bližšie oboznámil účastníkov s daným problémom, na synode predložené, v odpovedi uvedené dôvody Bazovského boli natoľko jasné, že k nim nemal čo dodať. Kto by ich podľa Čobrdu neuznal, tak toho by nepresvedčili ani keby predkladatelia odpovede „*hovorili jazykmi priamo anjelskými.*“ Bazovský vo svojom vystúpení odmietol požiadavky prednesené Karolom Eugenom Schmidtom na vytvorenie samostatného maďarsko-nemeckého seniorátu²⁶ tým, že na synode sa nezakladá nová cirkev, a tak sa nepristúpi k novému rozdeleniu seniorátov. V maďarčine oslovil aj zástupcov maďarských veriacich, prechod

²⁵ Odpoveď synody na osvedčenie nemeckých a maďarských synodárov. In: *Cirkevné listy*, roč. XXXIV, január – marec 1921, č. 1–3, s. 41–42.

²⁶ Požiadavke nemeckých evanjelikov o zriadenie vlastného seniorátu bolo vyhovené v roku 1923, keď cirkevné zbory dvoch bratislavských seniorátov (mestský a župný) sa začlenili do Bratislavského slovensko-maďarského a Bratislavského nemeckého seniorátu. Otázkou zriadenia maďarského seniorátu sa zaoberal konvent Východného distriktu roku 1928, ktorý ale z praktických príčin a nepreukázanej cirkevno-náboženskej potreby zamietol túto požiadavku rožňavského cirkevného zboru. RUPPELDT, Fedor: Samosprávny život cirkvi v desaťročí 1919–1928. In: *Almanach cirkvi evanjelickej ...*, s. 41.

ktorých ku kalvinom by Bazovský považoval za jasné svedectvo uprednostňovania politických záujmov pred cirkevnými. Súčasne odporúčal, aby sa návrh prijal v úplnom znení.

Dôležité je, že nakoniec bol Bazovského návrh väčšinou hlasov proti štyrom hlasom prijatý. Tým sa ukončilo nielen Bazovského vystupovanie na synode, ale vyriešila sa aj jedna zo dvoch základných rovín priebehu synody. Tá druhá, ktorá ako vieme spočívala v ukončení prechodného obdobia formovania sa štruktúry evanjelickej a. v. cirkvi a v zrode cirkevnej ústavy, sa definitívne zaviazala v máji 1922.²⁷ V období po vzniku cirkevnej ústavy ev. a. v. cirkvi na Slovensku sa pristúpilo k riešeniu personálnych otázok v cirkvi. Na jeseň roku 1922 došlo k vysviacke prvých dvoch evanjelických biskupov Jura Janošku vo Východnom dištrikte a Samuela Zocha v Západnom dištrikte. Následne prebehli i voľby generálnych, dištriktuálnych i seniorálnych funkcionárov. Za generálneho dozorcú bol zvolený Ján Janovič.

Hoci Bazovský vo svojom neskoršom cirkevnom pôsobení už nikdy tak výrazne nezasiahol do organizačných záležitostí a života evanjelickej cirkvi, v nasledujúcich rokoch sa naďalej aktívne zúčastňoval zasadnutí cirkevných konventov. Tie sa niesli v úplne odlišnej atmosfére a riešili sa na nich problémy úplne iného charakteru. Od práce na cirkevnom poli sa však neodklonil, pretože až do roku 1929 bol Bazovský novohradským seniorálnym inšpektorom, teda najväznejším cirkevným predstaviteľom zo svetských cirkevných činiteľov a po seniorovi z radov duchovenstva druhým najvýznamnejším mužom seniorátu. V roku 1929 sa však vzdal všetkých cirkevných postov, ktoré dovtedy vykonával. Príčina tohto konania vyplývala z politických názorov a politického vystupovania Bazovského v danom období.

O tom, že Ľudovít Bazovský určite má svoje miesto aj v cirkevných dejinách, niet pochýb. Cirkevné úrady, ktoré zastával, rozhodnutia, ktorými riadil a ovplyvnil život slovenských evanjelikov vylučujú akékoľvek pochybovanie v tomto smere. Ako sa ukázalo, jeho vystupovanie a práca na synode v Trenčianskych Tepliciach v roku 1921 sa niesla v znamení demokratických princípov, tolerancie a pochopenia. Svojím účinkovaním sa tak Bazovský pričínil nielen ku konsolidácii vlastnej evanjelickej cirkvi na Slovensku, ale v konečnom dôsledku práve prostredníctvom zmierlivého dialógu s nemeckými a maďarskými evanjelikmi a prostredníctvom právneho zakotvenia evanjelickej cirkvi v mladej republike prispel i k celkovej konsolidácii a upokojeniu ťažkých povojnových pomerov v prvých rokoch existencie ČSR.

²⁷ Hoci sa práca jednotlivých komisií synody ukončila 4. februára 1921 a synoda vypracovala návrh cirkevnej ústavy, na záverečné čítanie sa dostala až o štyri mesiace neskôr, 24. mája 1921, teda v deň, keď sa začalo 2. zasadanie synody v Trenčianskych Tepliciach. Po schválení textu ústavy členovia synody v Trenčianskych Tepliciach jej návrh predložili na právoplatné schválenie vláde ČSR, ktorá ho na svojom zasadnutí 10. mája 1922 na niektoré menšie návrhy schválila v celom znení a následne 15. mája bola podpísaná ministrom pre správu Slovenska Martinom Mičurom. Uverejnená bola v zbierke zákonov a nariadení pod č. 61 z r. 1923. Rokovanie o osvedčení nemeckých a maďarských synodálov. In: *Cirkevné listy*, roč. XXXIV, apríl 1921, č. 4, s. 88, 93-94; JANOŠKA, Synoda roku 1921. In: *Almanach cirkvi evanjelickej...*, s. 32.

Summary

A Participant of a Synod : Ľudovít Bazovský in the Synod of Evangelic Church of Augsburg Faith in 1921

The main aim of the article is to reveal the significance of the Synod of Evangelic Church of Augsburg Faith as well as the participation and work of Ľudovít Bazovský at this Synod. After 1918 the Slovak Lutherans had to separate itself from the Evangelical Church of Hungary and to form the Slovak Evangelic Church in Czechoslovakia. The process of the Church consolidation was completed in 1921 by the Synod in Trenčianske Teplice. One of the main duties of the Synod was to establish the Slovak Evangelic Church in Czechoslovakia. However, taking into consideration the difficult post-war period, the absence of the Slovak clergy, the political and economic problems of the new-formed Czechoslovakia, it was a hard task. Besides the Constitution formation of the Evangelic Church, one of the hot issues of the Synod was to “persuade” the German and Hungarian members of the Evangelic Church living in Slovakia to join the Slovak Evangelic Church. The author explains in her study that the “peacemaker” between the Slovak and non-Slovak believers was Ľudovít Bazovský (1872-1958). He was a lawyer and clergyman from the southern part of Slovakia (Lučenec), who knew the problem of nationhood very well. His contribution to the consolidation process of the Evangelic Church as well as to the consolidation and stabilization of social and political situation of Czechoslovakia is an interesting chapter of Slovak history and so worth to make known it.

(angelikadoncova@gmail.com)

Spolkové aktivity evanjelickej a. v. mládeže v Banskej Bystrici v 1. ČSR

PETER RAČKO

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Spoločensko-politické pomery po vzniku Československej republiky umožnili evanjelikom augsburského vierovyznania na Slovensku založiť si vlastnú cirkevnú organizáciu. Jedným zo smerov ich novej práce v podmienkach národnej samostatnosti bolo výraznejšie intenzívnejšie zameranie sa na výchovu a vzdelávanie evanjelickej mládeže v národnom, mravnom a náboženskom smere. Za týmto účelom sa usilovali odstrániť vojnovými dôsledkami spôsobenú pasivitu a indiferentnosť mladých ľudí o kresťanské náboženstvo a cirkevný život a zvoliť vhodný spôsob ich organizovania.

V nasledujúcich riadkoch chceme priblížiť okolnosti, ktoré viedli k organizovanému zoskupeniu evanjelickej mládeže na Slovensku a zároveň uviesť niekoľko spôsobov prejavov ich spolkovej činnosti v Banskej Bystrici, prejavujúcej sa v rôznych aktivitách náboženského výchovno-vzdelávacieho a kultúrno-náučného charakteru.

Pôsobenie predstaviteľov Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku (ECAV) na výchovno-vzdelávaci proces mládeže v cirkevných školách bolo československou vládou značne obmedzované. Po prijatí tzv. malého školského zákona č. 226/1922 z 13. júla 1922 o ľudových a meštianskych školách mohli žiaci navštevovať náboženskú výchovu alebo občiansku náuku¹. Táto skutočnosť viedla k znižovaniu počtu žiakov náboženstva i rozsahu vyučovacích hodín predmetu.² Nepriaznivú situáciu ešte umocnilo nariadenie vlády o zrušení stredných cirkevných škôl a ich prechode pod štátnu správu.³

V snahe nahradiť znížený objem výučby náboženstva, ako aj stratu pôsobnosti na žiakov a študentov, začali predstavitelia ECAV pripravovať systém mimoškolskej výchovy a vzdelávania mládeže v mravnej a náboženskej oblasti. K tejto iniciatíve prispel značnou mierou Pavel Styk, riaditeľ Evanjelickeho gymnázia v Banskej Bystrici a neskorší katechéta Štátneho gymnázia Andreja Sládkoviča. Z jeho podnetu začal od 1. septembra 1921 vychádzať vo vydavateľstve Transcius v Liptovskom Sv. Mikuláši časopis pre dorastajúcu mládež *Nový rod*.⁴

Myšlienka utvorenia organizácie zjednocujúcej evanjelickú mládež na Slovensku, ktorá by zabezpečila jej aktívnu spoluprácu s ECAV, vznikla na prvom zjazde evanjelickej mládeže a jej priateľov dňa 15. augusta 1922 v Banskej Bystrici. Na druhom zjazde, ktorý sa uskutočnil nasledujúceho roku určili prítomní predstavitelia ECAV cieľ budúceho Zväzu evanjelickej mládeže (podľa dobového pravopisu Sväzu ..., odtiaľ skratka SEM): „*vychovávať a vzdelávať (mládež) v duchu Kristovom, aby bola telesne zdravá a mravne bezúhonná, v evanjelických zásadách pevná a pripravená plniť svoje úlohy v živote*“.⁵ Znamenalo to upevňovať v mládeži kresťanskú vieru,

¹ O návrhu malého školského zákona. In: *Cirkevné listy*, roč. 36, 15. mája 1922, č. 10, s. 145.

² Zákon ju dokonca obmedzil na dve vyučovacie hodiny týždenne. FAJNOR, D.: Konfirmácia. In: *Almanach cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku z rokov 1919-1928 (do 1930)*. Zost. Fedor Ruppeldt. Turčiansky Sv. Martin : Knihlaičiarsky účastinársky spolok, 1930, s. 141.

³ Dôvodom bol fakt, že ECAV nedisponovala dostatočnými finančnými prostriedkami na hmotné zabezpečenie svojich škôl, a preto bola odkázaná na podporu zo strany štátu. Ešte jeden posledný pokus ... In: *Cirkevné listy*, roč. 38, 15. mája 1924, č. 9, s. 174-175.

⁴ O vydávaní časopisu sa rozhodlo na stretnutí učiteľov evanjelickeho náboženstva v Trenčianskych Tepliciach, ktoré sa uskutočnilo 25.-26. mája 1921. Vychádzať začal od 1. septembra 1921 v nakladateľstve spolku Transcius v Liptovskom Sv. Mikuláši za iniciatívy prof. Pavla Styka. LUKÁČ, E. B. – JURKOVIČ, L.: Sdruženia a sväz ev. mládeže na Slovensku (SEM). In: *Almanach cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku z rokov 1919-1928 (do 1930)*, s. 294-295.

⁵ Leták „Evanjelicom a evanjeličkám!“. Archív Cirkevného zboru ECAV na Slovensku Banská Bystrica.

nabádať ju k športovým cvičeniam a pripraviť praktické rady do života. Tento účel sa mal realizovať prostredníctvom rôznych aktivít, predovšetkým tzv. biblických hodín⁶ s výchovno-vzdelávacím zameraním, stretnutí s kultúrno-náučným programom (spev, recitácie, prednášky na aktuálnu náboženskú alebo spoločenskovednú tému), podujatí určených pre širokú verejnosť (náboženské večierky, divadelné a hudobné predstavenia, ...), výletov, a i. Tieto sa mali realizovať v združeníach evanjelickej mládeže, pôsobiacich pri niektorých cirkevných zboroch a filiách⁷ už od roku 1922. Väčšina z nich však vznikla počas školského roka 1923/1924 prostredníctvom časopisu *Nový rod* (presnejšie jeho prílohy *Evanjelická mládež*). Dňa 12. septembra 1924 prijal generálny konvent vo Zvolene dokonca rozhodnutie o povinnom zakladaní združení v jednotlivých zboroch, ktorým boli poverení farári v spolupráci s cirkevnými učiteľmi.⁸

Zväz evanjelickej mládeže bol utvorený na treťom zjazde evanjelickej mládeže, ktorý sa uskutočnil v dňoch 4.-7. júla 1924 v Trenčíne. Predsedom sa stal dačovolomský farár Samuel Štefan Osuský, neskorší biskup Západného dištriktu (ZD), a dočasným tajomníkom važecký farár Ján Ďurovič.⁹ Za generálneho tajomníka bol na štvrtom zjazde v Prešove (1925) zvolený básnik Emil Boleslav Lukáč. Zväz sídlil v Bratislave a za tlačový orgán mu slúžil časopis *Nový rod*. Ako organizácia ECAV podliehal pod jej právomoc reprezentovanú biskupom ZD Samuelom Zochom ako predsedom dozorného výboru SEM.¹⁰

Zväz tvorilo niekoľko samostatne existujúcich odborov. Tými základnými z hľadiska uplatnenia výchovno-vzdelávacieho procesu boli Nedeľná škola evanjelickej mládeže (NEM), ktorú navštevovali žiaci vo veku od 3 rokov po konfirmáciu, Dorast evanjelickej mládeže (DEM) s adolescentmi od konfirmácie do 16 rokov a Združenie evanjelickej mládeže (podľa dobového pravopisu *Sdružení ...*, odtiaľ skratka SEM) so študentmi nad 16 rokov.

Jednotlivé skupiny pôsobili desať mesiacov v roku – od septembra do júna. Pri výchove mládeže boli uplatňované štyri zložky: mravno-náboženská, kultúrno-vzdelávacia, spoločenská a hygienicko-telovýchovná.¹¹

Záujem evanjelickej mládeže o spolkové aktivity pri miestnom zbore ECAV sa prejavoval aj v Banskej Bystrici. Prvé, ešte neorganizované stretnutia zložené z príležitostných prednáškových a divadelných podujatí usporadúvali žiaci a študenti ľudových, meštianskych a stredných škôl už od roku 1920. K organizovanej činnosti pristúpili v nasledujúcom roku, ale pravidelné jednotýždenné stretnutia realizovali až od roku 1923.¹²

Pre počiatkový nedostatok výchovných pracovníkov nebola spolková činnosť v období prvých troch rokov systematicky organizovaná. Mládež sa v sprievode svojich rodičov stretávala bez rozdielu veku dvakrát do týždňa, v stredu o 18. hod. a v nedeľu o 17. hod. (počas pôstu a adventu v sobotu o 18. hod.)¹³ na tzv. biblických hodinách.¹⁴ Od školského roka 1924/1925 mali všetky odbory biblické hodiny už len v nedeľu v konventnej miestnosti zborového domu na Lazovej ulici.

Program sa začínal spoločným spevom náboženskej piesne a modlitbou. Nasledovalo čítanie

⁶ Postupné preberanie odsekov z Biblie voľnejšou formou (napr. otázky – odpovede). Konali sa raz týždenne okrem nedele.

⁷ Časť cirkevného zboru, ktorého členovia bývajú v obci mimo sídla farského úradu, majú vlastný konvent, presbyterstvo, prípadne i kostol.

⁸ PETRÍK, B.: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo, 2001, s. 356.

⁹ Vznik SEM schválili predstavitelia ECAV na generálnom konvente vo Zvolene 12. septembra 1924. Výbor nášho Sväzu. In: *Nový rod*, roč. 4, december 1924, č. 4, s. 144.

¹⁰ Výbor nášho Sväzu, s. 144.

¹¹ PROKSA, P.: Z minulosti SEM-u ako združenia evanjelickej mládeže. In: *Evanjelický posol spod Tatter*, roč. 88, 23.7.1998, č. 30, s. 3.

¹² Informačný leták, s. 8. In: *Dejiny nedeľnej školy v Banskej Bystrici*. Zost.: Ján Mikleš st. Osobný archív prof. PhDr. Pavla Martuliaka, CSc.

¹³ Zpráva o činnosti Jednoty K. Kuzmányho v B. Bystrici za rok 1926. In: *Nový rod*, roč. 6, máj 1927, č. 9-10, s. 225.

¹⁴ Bývali riadne – konali sa raz týždenne a mimoriadne – príležitostné, slávnostné. Zpráva o činnosti Jednoty K. Kuzmányho v B. Bystrici za rok 1926, s. 225.

a výklad príslušného textu z Biblie. Mladší účastníci recitovali báseň, starší čítali náučný článok. Vyučujúci vybral text na nasledujúcu hodinu a stretnutie zakončila mládež spevom a modlitbou.¹⁵

Nedeľná škola pôsobila v Banskej Bystrici od 6. marca 1927. Do roku 1929 vznikli nedeľné školy aj vo filiách a diaspórah podliehajúcich pod mestský zbor.¹⁶ Kým sa tak stalo, tamjšia mládež navštevovala stretnutia v Banskej Bystrici.

Vyučovanie prebiehalo každú nedeľu o 10. hod. po slovenských službách Božích v konventnej miestnosti. Začínalo sa bohoslužbou, ktorú tvorili spoločný spev, kázeň (primeraná vekovej mentalite žiakov), modlitba a záverečný spev. Následne žiaci prerozprávali biblickú udalosť a zopakovali tzv. „zlatý text“ (odsek z Biblie s nábožensko-mravným ponaučením) z predchádzajúceho stretnutia.¹⁷

O 11. hod. sa žiaci rozdelili do chlapčenských a dievčenských skupín po 8-10/12 členov, aby bolo možné uplatňovať primerané a rozličné pedagogicko-psychologické metódy.¹⁸ V nedeľnej škole pôsobilo spočiatku 7 skupín, no o dva roky neskôr ich počet vzrástol až na 12. Každú skupinu mal na starosti jeden dobrovoľný učiteľ.¹⁹ Vyučovania sa zúčastňovalo takmer 150 členov (viac chlapcov ako dievčat) vo veku 3-11 rokov, s ktorými pracovalo 15 dobrovoľných učiteľov spomedzi starších, 16-18-ročných členov SEM²⁰ (6 mužov a 9 žien), ktorí pôsobili pod vedením miestneho farára.

Priebeh vyučovania vychádzal z pokynov Zväzu nedeľných škôl v ČSR so sídlom v Hradci Králové. Na každom stretnutí rozdali vyučujúci žiakom farebné obrázky s biblickou udalosťou. Na ich zadnej strane sa nachádzal výklad toho, čo ilustrácia predstavovala. Podľa týchto obrázkov vyučujúci porozprávali žiakom znázornenú udalosť s príslušným mravným ponaučením, ktoré si mali osvojiť a podľa neho sa riadiť v osobnom i spoločenskom živote. Text, ako aj ponaučenie vyplývajúceho z neho sa žiaci naučili a na nasledujúcom stretnutí prerozprávali a zopakovali.

Súčasťou stretnutí bolo aj rozprávanie vyučujúceho o udalostiach z reálneho života, založených na myšlienkach z Biblie s mravným ponaučením, vzťahujúcim sa najmä na medzilidské vzťahy. Prostredníctvom nich žiaci spoznávali zmysel vzájomnej pomoci a spolupráce, vytváranie priateľských vzťahov, rodinné hodnoty a toleranciu. Vyučujúci kládli dôraz na to, aby žiaci dodržiavali princípy etiky a udržiavali lásku k svojim blízkym. Usilovali sa najmä o to, aby poznatky, ktoré na stretnutiach žiaci získali, vedeli aj prakticky využiť. Takýmto spôsobom napomáhali rodičom pri výchove ich detí.

Každé stretnutie zakončili žiaci spevom, po ktorom sa s vyučujúcimi venovali spoločným hrám (napr. šach, domino, ...).

Na prvých vyučovacích hodinách sa žiaci učili o Bohu a jeho prikázaniach, ktorých sa mali vo svojom živote pridržovať. Vyučujúci im predstavili Bibliu, jej funkciu a miesto v kresťanskom svete. Oboznámili ich s obsahom biblického textu, spôsobom jeho čítania a študovania. Na ďalších stretnutiach im priblížili počiatky vzniku kresťanskej cirkvi či význam kríža ako kresťanského symbolu.

Na ďalších stretnutiach preberali vyučujúci udalosti z Nového Zákona. Oboznámili žiakov s Ježišovými skutkami uzdravovania nemocných ľudí a jeho životnými osudmi. V štyroch výkladoch

¹⁵ Sdruženie evanjelickej mládeže: „Jednota Karla Kuzmányho v Banskej Bystrici“. In: *Nový rod*, roč. 3, december 1923, č. 4, s. 126.

¹⁶ V Riečke sa schádzalo 17 členov, v Sásovej 113, v Rudlovej 128, v Nemciach 66, v Selciach 13, v Senici 53, v Majeri 25, v Podkoniach a Skubíne pôsobila jedna spoločná nedeľná škola, ktorú navštevovalo 175 členov. Údaje o počte z ostatných obcí nie sú k dispozícii. V uvedených filiách a diaspórah nebol zavedený skupinový systém, lebo chýbali priestory i dostatok výchovných pracovníkov. *Dejiny nedeľnej školy v Banskej Bystrici*, s. 18-19.

¹⁷ ČAPLOVIČ, J.: Nedeľné školy. In: *Nový rod*, roč. 5, október 1925, č. 2, s. 21-22.

¹⁸ *Dejiny nedeľnej školy ...*, s. 15.

¹⁹ RUPPELDT, F.: Nedeľné školy. In: *Almanach ...*, s. 301.

²⁰ Príprava dobrovoľných vyučujúcich prebiehala na farskom úrade. Čo robí naša mládež okrem školy? In: *Naša cirkev*, roč. 1, apríl 1938, č. 2, s. 6.

im priblížili príchod Jozefa a Márie do Betlehema, narodenie Ježiša, návštevu pastierov a troch kráľov od Východu, a cestu Jozefa, Márie a Ježiša do Jeruzalema. Následne im vysvetlili význam Ježišovho života, jeho pôsobenie a činy. Žiaci sa dozvedeli o jeho druhom príchode do Jeruzalema, o poslednej večeri s učeníkmi, o Judášovej zrade, zajatí, odsúdení a ukrižovaní. Nakoniec im vyučujúci priblížili udalosti spojené s Ježišovým vzkriesením.

V priaznivom počasí organizovali vyučujúci všetkých skupín nedeľných škôl z mestského zboru, filií a diaspór výlety do prírody. Napríklad dňa 25. mája 1930 sa mládež spolu so svojimi rodičmi vybrala pod vedením profesora Pavla Styka a jeho spolupracovníkov do Laskomera pri Banskej Bystrici. Pri tejto príležitosti sa zhromaždilo okolo 400 žiakov z Banskej Bystrice, Nemiec, Sásovej, Senice a Rudlovej. S rodičmi tvorilo skupinu okolo 600 účastníkov. Na križovatke do Podlavíc ich čakali ďalší veriaci a tak ich bolo spolu viac než 1000. V prírode pripravili provizórny oltár, pred ktorým farár prof. P. Styk odbavil služby Božie. Popoludní sa mládež hrala a usporadúvala rôzne súťaže.²¹

Dorast evanjelickej mládeže v Banskej Bystrici tvorili konfirmandi z meštianskych škôl a nižších ročníkov stredných škôl vo veku 12-14 rokov. Podobne ako žiaci nedeľnej školy, aj oni sa začali stretávať od marca 1927. V meste pôsobili spočiatku tri, o dva roky neskôr už len dve skupiny – chlapčenská a dievčenská, ktoré navštevovalo 42 členov.²²

Biblické hodiny navštevovali dorastenci každú nedeľu o pol 11. hod. v konventnej sieni. Po službách Božích sa rozdelili do skupín, ktoré mali svojich vlastných zvolených funkcionárov – predsedu, podpredsedu, tajomníka a pokladníka. Program tvorilo čítanie a výklad vopred zvoleného textu z Nového Zákona, po ktorom nasledovali diskusia, recitácie a voľné rozhovory.²³ Týmto spôsobom si dorastenci rozširovali nielen svoje vedomosti, ale formovali aj vyjadrovanie svojich myšlienok a pocitov. Za svoje výkony získavali body. Po ukončení stretnutia sa venovali spoločenským hrám.

Združenie evanjelickej mládeže v Banskej Bystrici bolo založené 21. októbra 1923 pod názvom Jednota Karola Kuzmányho²⁴. Pri tejto príležitosti sa v miestnom kostole konali služby Božie venované mládeži, na ktorých kázal biskupský kaplán z Modry E. B. Lukáč. Po bohoslužbe sa v konventnej miestnosti za prítomnosti mládeže, ich rodičov a priateľov uskutočnilo ustanovujúce zhromaždenie pod predsedníctvom banksobystrického farára Gerharda Sztehlu. Tu boli prečítané a vysvetlené stanovky združenia, vypracované jednotne pre všetky odbory na prvom zasadnutí dozorného výboru SEM 17. septembra 1924 v Bratislave. Podľa nich bolo cieľom združenia „viesť mládež ku kresťanskému povedomiu, zdravému spôsobu života, vzdelanosti, mravnosti a zbožnosti; vychovať z nej evanjelické kresťanské osobnosti a prospešných členov cirkvi, národa a ľudstva“.²⁵

Za predsedu združenia bol zvolený prof. Pavel Styk, podpredsedami sa stali Zdeno Klimo a Marta Kolesárová, tajomníkom Koloman Derék, pokladníkom Tibor Hajdu a knihovníkom Eta Snopková.²⁶ Po ukončení zhromaždenia nasledovalo prihlasovanie sa mládeže za členov združenia. Zapísalo sa 56 evanjelikov, no počas školského roka 1923/1924 ich počet vzrástol až na 165.²⁷

Členovia združenia boli riadni a podporujúci. Riadnymi sa stávali chlapi a dievčatá vo veku od 12 rokov, ktorí počas skúšobnej poloročnej doby splnili stanovky, vyplývajúce z ich členstva. Išlo

²¹ *Dejiny nedeľnej školy ...*, s. 286-288.

²² Naše združenia. In: *Nový rod*, roč. 13, september 1934, č. 1, s. 2.

²³ STYK, P.: Naše spolky : Jednota K. Kuzmányho v Ban. Bystrici. In: *Stráž na Sione*, roč. 36, 1928, č. 10, s. 249.

²⁴ Viaceré združenia evanjelickej mládeže na Slovensku si zvolili názov podľa významnej osobnosti pôsobiacej v miestnom zbere ECAV.

²⁵ Stanovky združenia ev. mládeže v sbore. Archív Generálneho biskupského úradu ECAV na Slovensku v Bratislave.

²⁶ Sdruženie ev. mládeže : Založenie „Jednoty Karla Kuzmányho“ v Banskej Bystrici. In: *Nový rod*, roč. 3, november 1923, č. 3, s. 93.

²⁷ Do združenia vstupovala aj mládež z okolitých filií. Sdruženie ev. mládeže : Založenie „Jednoty Karla Kuzmányho“ v Banskej Bystrici, s. 93.

najmä o tieto podmienky: „*modliť sa, čítať Bibliu, náboženské knihy a časopisy, zúčastňovať sa chrámových služieb Božích a samozrejme stretnutí, usporiadaných združením*“. Špecifickou požiadavkou bolo „*zachovať si čistú myseľ a srdce pred hriechnymi myšlienkami a túžbami, menovite pohľavnými, ktoré vzbudzovali napr. pornografická literatúra, divadelné a filmové predstavenia, obrazy, tance, hry a pod. a zaviazat' sa, že s nikým nebude mať pohlavný styk, až kým nevstúpi do stavu manželského*“.²⁸

Všetci členovia zaplatili jednorazovo pri zápise 2,- Kč a každoročne členský poplatok vo výške 3,- Kč.²⁹ Okrem toho mohli poskytovať dobrovoľné príspevky a na deň mládeže aj ofery³⁰. Z týchto poplatkov odvádzalo združenie každoročne polovičnú časť SEM. Hlavné finančné prostriedky získaval odbor z dobrovoľných milodarov a podpôr od rôznych peňažných ústavov a podnikov. Svoju príslušnosť k združeniu preukazovali členovia legitimáciou a odznakom pripevneným na oblečení.³¹

Biblické hodiny navštevovala mládež v nedeľu o 17. hod. (v zimných mesiacoch o 16. hod.) v konventnej sieni. Prebiehal na nich výchovný proces pod vedením vyučujúceho, ktorý študentov „privádzal ku kresťanskému výchovnému ideálu v znamení charakteru, ľudskosti, spravodlivosti a lásky“.³²

Program vyučovania tvorili rámcovo prednesený spev a modlitba (texty si členovia písali sami a niekedy aj skladali do veršov), medzi ktorými sa uskutočnilo čítanie a výklad biblického textu spojený s diskusiou. Nasledovala krátka prednáška na rôzne náboženské, mravno-výchovné, vedecko-náučné a spomienkovo zamerané témy.

Z náboženskej oblasti sa mládež oboznámila napr. s obsahom Biblie a spôsobom jej štúdia. Výchovný charakter mali poznatky o dôležitosti postavenia lásky v živote človeka, o jej úlohe, vlastnostiach a zameraniach (láska k matke, k otcovi, k rodine, k priateľom, k práci, ...).³³ V náučných prednáškach vyučujúci mládeži priblížil niektoré dôležité poznatky o sústave ľudského tela. Oboznámil ich o funkciách nervovej sústavy, krvnej sústavy, lymfocytoch či žľazách. Dôraz pritom kládol na starostlivosť o telesné zdravie a spôsob prevencie proti rôznym chorobám. Vzdelávací charakter mali napr. poznatky o reformácii či dejinách evanjelického a. v. gymnázia v Banskej Bystrici. V neskoršom období sa vyučujúci na stretnutiach venoval aj témam, ktoré neboli súčasťou školskej výučby, napr. reformácia, Jan Hus, Jan Amos Komenský a pod.³⁴

Pred ukončením hodiny zadal vyučujúci mládeži text na najbližšie stretnutie. Po spoločnej modlitbe a speve nasledoval rozhovor o činnosti združenia, nábožensko-mravných otázkach alebo spoločenských udalostiach, súvisiacich s kresťanským životom, v ktorom si mládež vymieňala svoje názory. Nejaký čas sa venovali aj spoločenským hrám.³⁵ Nadobudnuté vedomosti si rozširovali aj čítaním rôznych kníh a časopisov. Za týmto účelom si združenie založilo vlastnú knižnicu.

Okrem biblických hodín, ktoré plnili predovšetkým výchovno-vzdelávaciu funkciu, organizovalo združenie jeden alebo dvakrát do mesiaca podujatia kultúrno-náboženského charakteru ur-

²⁸ Pravidlá „Sdruzenia evanj. mládeže na Slovensku“. In: *Nový rod*, roč. 3, október 1923, č. 2, s. 42-43.

²⁹ Zápisnica. In: *Nový rod*, roč. 4, október 1924, č. 2, s. 68. O odvádzaní týchto poplatkov bolo rozhodnuté na prvom zasadnutí dozorného výboru SEM dňa 17. septembra 1924 v Bratislave. Tie združenia, ktoré sa nachádzali v nepriaznivom sociálnom postavení, boli oslobodené od platenia poplatkov SEM. OSUSKÝ, S. Š.: Predsednícka zpráva. In: *Nový rod*, roč. 5, október 1925, č. 2, s. 10-11.

³⁰ Prostriedky boli určené na pomoc sociálne odkázaným združeniam, na redigovanie časopisu *Nový rod* a na vycestovanie tajomníkov a prednášateľov zo SEM. Ciele a program nášho sjazdu. In: *Nový rod*, roč. 3, november 1923, č. 9, s. 259.

³¹ Bol okrúhleho tvaru, na modrom poli sa nachádzala strieborná trňová koruna a uprostred nápis SEM.

³² Nedeľná škola. In: LUKÁČ, E. B.: *Mladý evanjelik a jeho práca v sdružení*. Zost. E. B. Lukáč. Myjava : Tlačou knihtačiarne Daniela Pažického, 1935, s. 25.

³³ Zpráva o činnosti ..., s. 225-226.

³⁴ *Dejiny Sdruzenia evanjelickej mládeže Jednoty Karola Kuzmányho v Banskej Bystrici*, s. 95. Osobný archív prof. PhDr. Pavla Martuliaka, CSc.

³⁵ STYK, Naše spolky : Jednota K. Kuzmányho v Ban. Bystrici, s. 250.

čené aj pre verejnosť. Ich populárno-náučne a umelecko-zábavne zameraný program obsahoval sólový a zborový spev, recitácie, prednášky, hudobné a divadelné predstavenia. Tanec sa na týchto podujatiach nerealizoval, pretože podľa stanov združenia bol „podnetom k hriešnym myšlienkam“.³⁶ Prvý náboženský večierok v období národnej samostatnosti usporiadalo združenie 31. októbra 1923 na pamiatku reformácie s prednáškou o zmysle čítania Biblie. Program dopĺňali recitácia a hra na klavír.³⁷

Náboženské večierky sa konali v nedeľu popoludní v miestnom kostole alebo v sídelnej budove Evanjelického spolku na Hornej ulici (dnes známy ako Osvetový dom). Podujatie sa väčšinou začínalo spoločným spevom náboženskej piesne (napr. evanjelickej hymny „Hrad prepevný“), po ktorom nasledovalo predstavenie klasickej hudby³⁸ v podaní domáceho (V. F. Bystrého) alebo hosťujúceho organistu (napr. B. Wiedermanna z Prahy) a sólový spev. Po krátkej prestávke pokračoval program prednáškou niektorého ordinovaného predstaviteľa ECAV³⁹ na rôznu náboženskú, mravno-výchovnú, vedecko-náučnú a výročnú tému, po ktorej opäť nasledovalo hudobné predstavenie a sólový spev. Podujatie zakončila mládež spoločným spevom. Vstupné bolo dobrovoľné, pričom zisk venovalo združenie na rôzne cirkevno-dobročinné ciele (napr. na nákup kníh pre knižnicu združenia).

Z času na čas organizovalo združenie divadelné večierky, ktoré sa konali v Národnom dome, neskôr v sále Evanjelického domu. Niektoré predstavenia sa uskutočnili v dvoch-troch termínoch alebo boli pre veľký úspech opakované. Zisky z nich putovali na cirkevno-dobročinné ciele (napr. pre evanjelické sirotince v Modre a Liptovskom Sv. Mikuláši).

Ku každoročným aktivitám združenia patrili fašiangové, mikulášske a novoročné večierky, tzv. „slávnosti vianočného stromčeka“ a stretnutia známe ako dni mládeže. Program predvianočných podujatí tvoril spev žiakov nedeľnej školy, recitácie, hudobné a niekoľko divadelných predstavení. Nasledovalo rozdávanie darčiekov, posedenia pri čaji a zákusoch.⁴⁰

Dni mládeže boli organizované v máji alebo júni. V rámci nich sa konali zasadnutia Valného zhromaždenia združenia, na ktorých predseda, tajomník a pokladník predniesli výročné správy o jeho činnosti. Popoludní sa uskutočnili výlety do prírody, na ktorých sa s mládežou zúčastnili aj ich rodičia a priatelia. Združenie tu usporiadalo biblické hodiny a spoločenské hry.⁴¹

Ďalšie podujatia realizovalo združenie pri príležitosti výročia významnej cirkevnej alebo historickej udalosti (napr. pamiatky reformácie, tolerančného patentu, vzniku ČSR, martinskej deklarácie a pod.). Ich program bol takmer totožný s náboženskými večierkami. Tvorili ho rámcovo prednesený spev (napr. piesní „Kdo ví, jak blízko mé skonání!“ alebo „Věřím to pevně ...“), recitácie (napr. M. B. Sládkoviča, M. Rázusa, I. Krasku či P. O. Hviezdoslava), hudobné predstavenia, prednášky a študentské referáty.⁴²

K vyššie uvedenému typu podujatí patrili napríklad dva náboženské večierky usporiadané pri príležitosti zasadnutia generálneho konventu ECAV v Banskej Bystrici, ktorý sa konal v dňoch 22.-24. novembra 1927. Prvé stretnutie sa uskutočnilo dňa 20. novembra v aule Štátneho gymnázia Andreja Sládkoviča, na ktorom si účastníci prostredníctvom prednášky prof. P. Styka s názvom „Nikolai a Gregory, první slovenskí mučienici nového věku“⁴³ pripomenuli 400. výročie ich

³⁶ Pravidlá „Sdruženia evanj. mládeže na Slovensku“, s. 40.

³⁷ Sdruženie evanjelickej mládeže : „Jednota Karla Kuzmányho v Banskej Bystrici“, s. 126.

³⁸ Odzneli na ňom napr. skladby J. S. Bach: „Toccata a fuga v d moll“, L. W. Beethoven: „Romanca“, W. A. Mozart: „Fantázia v f moll“, A. Dvořák: „Biblické písně“ alebo V. F. Bystrý: „Kriste obranca ...“ Archív Cirkevného zboru ECAV na Slovensku Banská Bystrica.

³⁹ Boli to napr. S. Š. Osuský, E. B. Lukáč alebo banskobystrický farár Juraj Holčík. Archív Cirkevného zboru ECAV na Slovensku Banská Bystrica.

⁴⁰ Naše sdruženia. In: *Nový rod*, roč. 2, január 1924, č. 5, s. 159.

⁴¹ Naše sdruženia. In: *Nový rod*, roč. 7, október 1928, č. 2, s. 56.

⁴² Archív Cirkevného zboru ECAV na Slovensku Banská Bystrica.

⁴³ Lubietovský farár Filip Nikolai a učiteľ Gregori boli ako stúpenici reformácie upálení (Nikolai 25. augusta 1527 vo Zvolene a

upálenia. Súčasťou programu bola aj inscenácia divadelnej hry „Dukátové semená“ od V. Baldessay-Plumkovskej.

Druhý večierok usporiadalo združenie dňa 24. novembra. S prednáškou o spisovateľke Kristíne Royovej a jej deťoch na ňom vystúpil dobronivský farár Koloman Dérer. Nasledovalo opakované predstavenie hry „Dukátové semená“.⁴⁴ Podobné podujatia sa uskutočnili aj pri príležitosti 150. výročia tolerančného patentu, 10. výročia vzniku ČSR a martinskej deklarácie.

Združenie organizovalo večierky aj pri príležitosti výročia narodenia alebo úmrtia významnej osobnosti cirkevného alebo kultúrno-spoločenského života.

Význačnou udalosťou sa stala spomienková slávnosť pri príležitosti 120. výročia narodenia a 60. výročia úmrtia Karola Kuzmányho, usporiadaná dňa 28. novembra 1926 v Evanjelickom spolku.⁴⁵ Nasledujúce večierky boli venované pamiatke zosnulého biskupa ZD Samuela Zocha a zbornajstra Evanjelického spolku Viliama Figaša-Bystrého.

Slávnostný charakter mal večierok pri príležitosti 85. narodenín prezidenta ČSR Tomáša Garriqua Masaryka a zakončenia pracovnej konferencie združení evanjelickej mládeže Zvolenského seniorátu, ktorý sa uskutočnil v nedeľu 24. februára 1935 v dvorane Evanjelického spolku. Na podujatí vystúpil tajomník SEM Ján Ďurovič s prednáškou „Masaryk vo svojej rodine“. Poukázal v nej na vzťah prezidenta k vlastnej rodine a morálnu stránku jej života. Program pokračoval divadelným predstavením symbolickej rozprávkovej hry v štyroch dejstvách s názvom „Záhrada mieru a lásky“ od Miloša Veselého, po ktorej nasledoval spoločný prejav úcty a vďaky prezidentovi. Večierok zakončila mládež spevom hymnickej piesne „Kto za pravdu horí“.⁴⁶ Podobné stretnutia sa uskutočnili pri príležitosti 75. narodenín spisovateľky Terézie Vansovej, 80. narodenín správcu Matice slovenskej Jozefa Škultétyho a spisovateľky Eleny Maróthy-Šoltésovej či 50. narodenín prof. Pavla Styka.

K nezanedbateľným aktivitám združenia patrili aj poldenné vychádzky do prírody, na ktorých sa mládež venovala rozhovorom o náboženských otázkach. V letných mesiacoch organizovala tzv. misijné výlety do blízkeho okolia, resp. katastra filií (napr. do Mičinej, Podlavíc, Majera, Ľubietovej, Sásovej či Senice), aby nadviazala kontakty so svojimi vrstovníkmi. Program stretnutí obsahoval služby Božie, recitácie, vzájomné zoznamovanie, rozdávanie biblických obrázkov, losovanie kníh, súťaže a spoločenské hry.⁴⁷

Združenie organizovalo aj výlety do iných seniorátov. Napríklad v roku 1934 vystúpila mládež na Skalku pri Kremnici, kde sa stretla s miestnymi vrstovníkmi vedenými farárom Jurajom Holčíkom. Pozhovárali sa o činnosti svojich združení, zoznamovali sa a nadväzovali priateľské vzťahy.⁴⁸

Činnosť združenia evanjelickej mládeže v Banskej Bystrici pokračovala rovnakou intenzitou aj v období 2. ČSR. Neobmedzili ju dokonca ani udalosti spojené so vznikom a existenciou samostatnej Slovenskej republiky či atmosféra druhej svetovej vojny. Zanikla až na základe rozhodnutia Povereníctva vnútra o zrušení SEM z 5. augusta 1945.

Gregorího o dva dni neskôr v Podzámčoku pri Dobrej Nive) na základe nariadenia uhorského kráľa Jána Zápoľského. DROBNÝ, J.: Evanjelický slovenský mátyri. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1929, s. 6-7.

⁴⁴ Drobné zprávy : Z Banskej Bystrice. In: *Pohronský hlásnik*, roč. 4, 10. novembra 1927, č. 23, s. 3.

⁴⁵ Budúci týždeň. In: *Pohronský hlásnik*, roč. 1, 25.11.1926, č. 3, s. 3.

⁴⁶ Spolkové zprávy. In: *Banskobystrické noviny*, roč. 2, 9.2.1934, č. 9, s. 2.

⁴⁷ Zpráva „Jednoty K. Kuzmányho“ za rok 1928. In: *Stráž na Sione*, roč. 37, 1929, č. 7-8, s. 198.

⁴⁸ Poznámky. In: *Dejiny nedelnej školy ...*, s. 488.

Summary

Activities of the evangelical youth association in Banská Bystrica during the first Czechoslovak Republic

After the decay of Austria-Hungary and establishing of the Czechoslovak Republic independent Evangelical church of Augsburg faith in Slovakia was formed. One of its important activities was work with youth. In 1924, the church established the Union of the evangelical youth with its seat in Bratislava. The Union consisted of some associations, that existed and cooperated with clerical choirs. One of these associations arose in Banská Bystrica, too. It is called Unity of Karol Kuzmány. (Karol Kuzmány was a parson in local clerical choir in the 19th century.) The Unity was divided into three sections: sunday school (it was attended by children from 3 to 12 years old), evangelical young generation (its members were students from 12 to 16 years old) and adolescent evangelical youth (there were students over 16 years old). These sections organized regular meetings in different ways. Lessons of the Bible reading had educational significance and religious evening meetings had cultural-social meaning. The youth was singing, reading the poems, playing the musical instruments and theatre, there. When the weather was nice, they went to trips. In out they were talking about religious issues and playing games.

(Racko.Peter@fhv.umb.sk)

Poznámky k menovému vývoju v medzivojnovom Československu

MARCEL PECNÍK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

28. október 1918 je dátumom, ktorý tvorí významný medzník v dejinách Slovenska v 20. storočí. V tento deň vznikla po dlhotrvajúcich snahách českých a slovenských vlastencov Československá republika (ďalej ČSR), ako jeden z povojnových nástupníckych štátov Rakúsko-Uhorskej monarchie. V spleti naliehavých problémov, ktoré bolo potrebné riešiť sa zákonite objavila otázka menového systému krajiny. V hospodárskom zmysle ide o jeden z určujúcich faktorov pre plynulé fungovanie štátneho finančníctva.

Do vzniku ČSR platila na celom území Rakúsko-Uhorska tzv. korunová mena, zavedená do platnosti 11. augusta 1892.¹ Na tomto území, teda aj v slovenskom regióne, aj po 28. októbri 1918, ešte platili peniaze vydávané viedenskou emisnou bankou (Rakúsko-uhorskou bankou). S menovými otázkami úzko súvisela aj samotná obnova hospodárstva. K tejto otázke sa sprvu pristúpilo v rámci zachovania dočasnej kontinuálnosti aktuálneho stavu. Táto bola zaručená prijatím zákona Národného výboru z 28. októbra 1918 č. 11 Sb. z. a n.² Išlo o zákon o tzv. právnej kontinuite, ktorý určil, že doposiaľ platné rakúsko-uhorské peniaze ostali zákonným platidlom aj naďalej, až do odvolania.³ Boli nimi mince rakúske, ako aj uhorské⁴ v nomináloch: bronzové 1 a 2 halieri⁵, niklové 10 a 20 hal., vojnové železné⁶ 2 a 20 hal., mosadzné 10 hal., strieborné 1, 2 a 5 koruny⁷ a zlaté 10, 20 a 100 Koruny. Z bankoviek to boli: 1 Koruna (1916)⁸, 2 K (1914, 1917), 10 K (1904, 1915), 20 K (1913 - 1. a 2. vyd.), 25 K (1918), 50 K (1902, 1914), 100 (1912), 200 K (1918) a 1000 K (1902).⁹ Tieto peniaze platili v ČSR v hodnote ich nominálu. Problémom týchto peňazí bola ich vysoká miera inflácie, ktorá bola zapríčinená hlavne vojnovými škodami, ktoré krajina utrpela, aj tým, že štát bol zadlžený a vydával stále nové peniaze do obehu.

Situácia ČSR však nebola až taká zlá. Patrila k spojencom Dohody a bola spomedzi tzv. nástupníckych štátov hospodársky najbohatšou časťou Rakúsko-Uhorska. Aby to ostalo tak aj po vojne, bolo nevyhnutné prijať niektoré zásadné opatrenia. V prvom rade sa zaviedla menová disciplína, v rámci ktorej mohli filiálky Rakúsko-uhorskej banky vyplácať v hotovosti len mzdy a

¹ MORAVEC, J.: Zavedení korunové měny v roce 1892. In: Měnové systémy na území českých zemí 1892-1993. Opava – Praha: Ústav historie a muzeologie PPF Slezské Univerzity, 1995, s. 7-12, s. 11.

² ŠŮLA, Jaroslav: Budování československé měny po první světové válce. 1. vyd. Hradec Králové: ČNS, 1979, s. 4.

³ V situácii, v akej bolo Československo na počiatku svojho konštituovania sa nedalo prijať rozumnejšie opatrenie, razba a tlač nových peňazí by bola riskantná a navyše technicky takmer nemožná. Ponechanie platidiel predchádzajúceho štátneho útvaru v dočasnej platnosti novej štruktúry je, ako ukážeme v tejto práci, štandardným krokom pri tvorbe novej menovej politiky v prechodných obdobiach.

⁴ V období Rakúsko-Uhorskej monarchie platila korunová mena v dvoch základných podobách, pokiaľ ide o prevedenie mincí. V rakúskej časti riše to bola „corone“ a v uhorskej „korona“, rozlišovacím znakom bol štátny znak na reverze mince, v jednom prípade rakúsky orol, v druhom svaštoštetfánska koruna.

⁵ Halier bol pôvodne drobnou striebornou mincou, ktorej dejiny siahajú až do 13. stor., kedy mincovňa v tyrolskom meste Hall začala vydávať malé, no hodnotné strieborné razby. Nazývané boli podľa miesta vzniku hallenses (lat.), či haller (nem.). S haliermi sa stretávame hlavne v dejinách nemeckého a českého peňažníctva, neskôr ako s časťou koruny v novom systéme od r. 1892 - v korunovej mene. PETRÁŇ, Z. – RADOMĚRSKÝ, P.: Encyklopedie české numismatiky. Praha: Libri, 1996, s. 110.

⁶ V čase vojny sa z materiálo - strategických dôvodov upustilo od razby mincí z hodnotných kovov, v prípade niektorých halierových nominálov sa použilo železo.

⁷ O korune sa dá do r. 1892 hovoriť ako o námete na minciach. Jednalo sa o kráľovské koruny zobrazované v poli mince, ktoré svoj tvar menili reflektujúc vývoj zobrazovania, štátnych pomerov či štátnu príslušnosť. Od roku 1892 sa koruna v rakúsko-uhorskom, neskôr v československom priestore stala základnou menovou jednotkou platných peňažných sústav. PETRÁŇ, Z. – RADOMĚRSKÝ, P.: Encyklopedie české numismatiky..., s. 155.

⁸ Ide o rok vydania.

⁹ NOVOTNÝ, V. – MOULIS, M.: Papirová platidla Československa 1918-1993, České republiky a Slovenské republiky 1993-1998. II. dopl. vyd. Hodonín: Vlastislav Novotný, 1998, s. 13-29.

platy, začalo sa s kontrolou devízového hospodárstva, vybavená pôžička z USA a pod...¹⁰ Dňa 2. novembra 1918 bolo oficiálne zriadené ministerstvo financií.¹¹ V ten istý deň sa zišla schôdza Zväzu českých bánk, ktorej výsledkom bola dohoda o založení „pôžičky národnej slobody“. Táto mala pokryť finančné výdavky nového štátu.¹² Išlo o objem finančných prostriedkov vo výške 1 mld. korún so 4 % úročením. Na ňu sa upísalo, vo forme štátnych dlhopisov so splatnosťou 4 roky.¹³

1 048 451 000 K a to väčšinou z úspor drobných remeselníkov, zamestnancov a robotníkov. Veľké kapitálové podniky nevideli v tomto kroku možnosť adekvátneho zhodnotenia.¹⁴ Na tejto pôžičke sa spoločne podieľali finančné ústavy a to: Živnostenská banka 32%, Agrárna banka 11%, Česká priemyslová banka 11%, Pražská úverná banka 11%, Zemská banka kráľovstva českého 10% a pod. Úverná banka v Ružomberku sa na tejto zmluve podieľala 5 mil. korún, čiže vo výške 0,5%.¹⁵

Vzhľadom k tomu, že sa Československo rozišlo s menovým ústredím Viedne, bolo čoraz nutnejšie zabezpečiť vlastnú zásobu peňazí. Z tohto dôvodu bol 19. novembra 1918 prijatý na návrh Dr. Karla Engliša zákon o náhradných obchodných platidlách.¹⁶ Bol to návrh na vydávanie poukázok v hodnote 10, 20, 100 a 1000 K, ktoré však nemali byť čím kryté a neboli preto ani vydané. Z tohto hľadiska to považujeme za unáhlené jednanie štátnej exekutívy v zložitom procese rýchleho formovania československej meny.¹⁷

Menová reforma z roku 1919

Používanie rakúsko-uhorských peňazí v obehu spôsobovalo Ministerstvu financií ČSR čoraz väčšie problémy, pretože nebola vyriešená otázka novej menovej jednotky štátu. Na naše územie prenikalo každodenne veľké množstvo inflačných peňazí z iných nástupníckych štátov. Takéto problémy bolo nutné eliminovať, ako sa ukázalo, inak, než vydávaním rôznych nekrytých poukázok a pod. Vo všeobecnosti sa odstúpenie od starého obeživa a jeho nahradenie novým a teda aj zbavenie sa hospodárskej závislosti na krajine pôvodu takýchto peňazí nazýva menová odluka.

Dňa 25. februára 1919 sa uskutočnilo rozhodujúce zasadnutie Revolučného národného zhromaždenia, na ktorom bol prijatý zákon č. 84/1919 Sb. z. a n.¹⁸, ktorý umožnil kolkovanie¹⁹ obiehajúcich rakúsko-uhorských bankoviek. Na základe tohto zákona sa na celom území ČSR začala zavádzať nová štátna mena, t.j. už okolkované peniaze. Príprava celej akcie začala už v januári 1919, keď tím odborníkov okolo Dr. Rašina nechal vytlačiť 244 mil. kolkov v Českej grafickej únii a tlačiarňami A. Haase v Prahe.²⁰ V dôsledku spomenutého zvýšeného prílevu inflačných peňazí boli po prijatí zákona a po jeho podpise prezidentom republiky o polnoci z 25. na 26. februára uzatvorené štátne hranice. Zastavená bola i preprava osôb a nákladov a prerušený poštový styk s cudzinou. Až potom boli po celom území ČSR rozvešané vyhlášky o kolkovaní peňazí.²¹ Takto sa malo zabrániť úniku informácie do zahraničia, odkiaľ by mohli do ČSR prúdiť (po znalosti zamýšľanej reformy) stále väčšie obnosy peňazí so špekulatívnymi zámerni. V marci

¹⁰ ŠŮLA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 7.

¹¹ ŠOUŠA, J.: Rašínova měnová reforma v roce 1919 (1920). In : Měnové systémy na území českých zemí 1892 - 1993. Opava - Praha: Ústav historie a muzeologie FPF Slezské univerzity, 1995, s. 53.

¹² ŠOUŠA, J.: Rašínova měnová reforma..., s. 53.

¹³ KAČKOVIČOVÁ, M.: Menové reformy v 20. storočí. In: Ľudia Peniaze Banky. Bratislava: NBS, 2003, s. 386.

¹⁴ ŠŮLA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 8.

¹⁵ KAČKOVIČOVÁ, M.: Menové reformy..., s. 403.

¹⁶ ŠŮLA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 11.

¹⁷ Poukázky výtvarne spracoval Alfons Mucha. Z jednej strany niesli české, z druhej slovenské nápisy. Aj keď neboli uvedené do obehu, boli tlačene v rôznych prevedeniach a ich námety boli z častí použité pri návrhoch štátoviek, ktoré nasledovali po konsolidácii pomerov.

¹⁸ KAČKOVIČOVÁ, M.: Menové reformy..., s. 386.

¹⁹ V tomto období sa po prvý krát ako nová metóda použilo kolkovanie starých platiidiel. Neskôr sa to ukázalo ako vhodné kontinuálne riešenie v prechodných obdobiach.

²⁰ ŠŮLA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 11.

²¹ ŠOUŠA, J.: Rašínova měnová reforma..., s. 56.

1919 prebiehalo kolkovanie bankoviek nasledovne :

1. kolkovali sa bankovky v nomináloch : 10, 20, 50, 100 a 1000 K. 1 a 2 K bankovky sa nekolkovali, 25 a 200 K sa nekolkovali, ale vymieňali za ich nominálnu hodnotu po zmene.²²

2. Na 1000 K bankovky bol kolok priamo tlačенý, na ostatné lepený.

3. Kolok na bankovke predstavoval 1% jej nominálnej hodnoty²³, teda z tisícikorunáčky sa po zmene stalo desať korún.

4. K označeniu kolkom sa prijímalo akékoľvek množstvo bankoviek. Kolkovala sa však len polovica (vrátená majiteľovi) a zvyšok bol uložený ako „nútená pôžička“ štátu.²⁴ Išlo o pôžičku štátu určenú na konsolidáciu ekonomických pomerov (úročená bola 1 % ročne²⁵) a taktiež aj na zníženie objemu inflačného obeživa.

5. Proces prebiehal v dňoch 3. až 9. marca 1919, pričom na Slovensku kolkovanie skončilo 12. marca.²⁶ Okolkovanými bankovkami bolo možné platiť už od začiatku akcie, neokolkované hotovosti stratili platnosť 10. marca.

6. V pôvodnom celom predloženom množstve sa kolkovali len hotovosti štátnych pokladní a čiastky potrebné k výplatám miezd.

7. Starostlivosť o riadny priebeh akcie mali na Slovensku tieto komisariáty : hlavný k. v Bratislave, k. vo Zvolene, Ružomberku a Košiciach.²⁷

Celkom bolo ku kolkovaniu predložených bankoviek za 7 157 721 070 K²⁸, z čoho prináležalo súkromným osobám cca 5,2 mld. Vymenených a do obehu daných bolo z celkového objemu predložených peňazí vyše 4,7 mld. korún.²⁹ Samozrejme, vyskytli sa aj mnohé pokusy o falšovanie nových kolkov, nakoľko išlo o graficky, ako aj technicky jednoduché vyhotovenia.³⁰ Keďže sa dali ľahko napodobniť, vyskytlo sa množstvo falzifikátov, asi za 250 mil. falšovaných platiel s kolkami.³¹ V platnosti dočasne zostali aj rakúsko-uhorské mince, ktoré už boli spomenuté.

Keďže vyhlášky o kolkovaní peňazí boli vyvesené už 27. februára³² vyvolal tento pripravovaný akt medzi verejnosťou očakávané reakcie. Ľudia sa chceli čím skôr, t.j. do 3. marca zbaviť čo najväčšej hotovosti. Túto premiňali na hmotné statky, ktoré si pred tým, či už za monarchie, alebo tesne po vojne ťažko mohli dovoliť. Znáмым príkladom takéhoto utrácania je nákup kožených topánok v Baťových predajniach, kedy aj tí najchudobnejší odložili krpce a kapce a začali si obúvať drahú obuv. Utrácalo sa však aj za zlato, šperky, hudobné nástroje, obrazy, dokonca rakvy a pod... Podľa vyjadrenia ministra Rašína: „...ľudia nikdy pred tým tak ochotne neplatili dane...“³³

Nutné je priblížiť reakciu Rakúsko-Uhorskej banky na kolkovanie jej peňazí, lebo akcia sa dotkla aj Rakúska. Nasledujúci deň po prijatí zákona zaslal viceguvernér banky Ignatz Gruber ministrom Rašínovi otvorený protest. Obvinil v ňom Československo z porušenia práv Rakúsko-uhorskej banky a vládu ČSR označil za zodpovednú za škody vzniknuté veriteľom a akcionárom ich bankového ústavu. Dr. Alois Rašín odpovedal na takúto výčitku, tak, že ju nezobral na vedomie.³⁴

Súbežne s kolkovaním bol v zmysle rovnakého zákona vykonaný súpis majetku občanov. Na jeho základe sa vymeriavali občanom daňové dávky. Dávka z majetku sa delila na dávku pre osoby fyzické a pre osoby právnické. Sadzba pre občanov sa pohybovala v rozmedzí od 5 do 25 % z čis-

²² KAČKOVIČOVÁ, M.: Menové reformy..., s. 387.

²³ VOREL, Peter: Od pražského groše ke koruně české. Praha : Rybka Publishers, 2000, s. 407.

²⁴ VOREL, P.: Od pražského groše..., s. 407.

²⁵ SPÁČIL, B.: Česká měna. Praha : Orbis, 1974, s. 102.

²⁶ KAČKOVIČOVÁ, M.: Menové reformy..., s. 387.

²⁷ KAČKOVIČOVÁ, M.: Menové reformy..., s. 387.

²⁸ ŠULA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 13.

²⁹ ŠULA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 13.

³⁰ Zistilo sa, že vo väčšine prípadov išlo o kolkovky z cudziny, ktoré na naše územie prepravovali najmä zahraniční občania iných nástupníckych štátov Rakúsko-Uhorska. Takéto činy možno klasifikovať aj ako sabotovanie a diskreditovanie novovznikajúcej československej meny.

³¹ SÉM, J.: Papiřové peníze na území Československa 1762-1975. Hradec Králové : ČNS, 1977, s. 97.

³² KAČKOVIČOVÁ, M.: Menové reformy..., s. 387.

³³ KAČKOVIČOVÁ, M.: Menové reformy..., s. 387.

³⁴ ŠOUŠA, J.: Rašínova měnová reforma..., s. 57.

tého majetku. V prípade podnikov to bolo od 3 do 20 %. Dávka z prírastku na majetku počas vojny sa určila na 1 - 40% a platili ju výlučne fyzické osoby. Vzhľadom na zložitosť konečného vyúčtovania³⁵ sa toto uskutočnilo až v roku 1935, kedy Štátny štatistický úrad zistil, že do roku 1934 dávky vyniesli štátu len niečo málo vyše 7 mld Kč.³⁶ Pritom sa predpokladalo, že sa v krátkom čase vyberie cca 12 mld. K.³⁷

So zákonom o menovej reforme sa súbežne začalo aj s prípravami na tvorbu zlatého štátneho pokladu, pre menové účely.³⁸ Tento mal byť zábezpekou pre menu, ako aj pre zahraničný obchod. Drahé kovy sa získavali z čs. produkcie (striebro sa vymieňalo za zlato v zahraničí), ale aj so zbierok organizovaných medzi občanmi. Tí, v emocionálnej a nacionálnej eufórii zo vzniku nového štátu, radi prispeli na jeho poklad. Zlaté a devízové rezervy neskôr rástli aj prostredníctvom nákupu zlata v zahraničí.

Bankový úrad ministerstva financií a Koruna československá

Dalším krokom na ceste k novej československej mene bolo zriadenie Bankového úradu ministerstva financií (BÚMF), ktorý bol poverený funkciou emisného ústavu. Úrad vznikol 6. marca 1919 na základe zákona č. 119/19 Sb. z. a n.³⁹ Jeho predsedom bol minister financií a bol pod kontrolou parlamentnej komisie. Prvým riaditeľom bol menovaný Augustín Novák, niekdajší riaditeľ Zemské banky kráľovstvá českého.⁴⁰ Ústav mal sídlo v Prahe, spolu 31 úradovní, z toho len 5 na Slovensku. (v Bratislave, Žiline, Banskej Bystrici, Nitre a Košiciach)⁴¹ Pre reguláciu platobného styku s cudzinou bola zriadená Československá devízová ústredňa nariadením ministra financií a ministra priemyslu, obchodu a živností č. 47 Zb. z. a n. zo dňa 30. januára 1919.⁴² Krátko nato bola zlúčená s BÚMF.

Aj napriek mnohým snahám a opatreniam nebola nová menová jednotka hneď stanovená. Rozsiahla diskusia o jej názve prebiehala nielen v odborných kruhoch, ale širila sa aj prostredníctvom tlače. Návrhy boli rôzne a pestré. Uvažovalo sa o názvoch tradičných menových systémov platiacich na území ČSR v dejinách, ako napr.: denár, groš, hrivna, prípadne aj dolár, frank, sokol, lev, dokonca aj „rašín“⁴³ a pod. Drobné mince sa mali namiesto haliere nazývať stotinami, káňatami, či brkami.⁴⁴ Pre sokoly, stotiny a franky boli dokonca vytvorené aj výtvarné návrhy, ktorých autormi boli O. Španiel, J. Eder a iní. ČSR však nakoniec zostala pri korune a halieroch, čo mnohí ľudia pocítili ako krivdu a návrat k monarchistickým prežitkom.⁴⁵

10. apríla 1919 bol prijatý zákon č. 187,⁴⁶ ktorým sa upravil obeh a správa platidiel v ČSR. Dal tiež štátu výhradné právo vydávať štátovky⁴⁷ a raziť mince. Za prvé štátovky ČSR boli vyhlásené zároveň aj okolkované rakúsko-uhorské bankovky.⁴⁸ Vyriešila sa aj otázka visiaca nad názvom meny. Stala sa ňou koruna československá, so skratkou Kč.⁴⁹

³⁵ Zložité bolo vyúčtovanie vzhľadom na mnohé nejasnosti v zložitom a často neprehľadnom vojnovom období 1914-1918. Taktiež konsolidácia ekonomických pomerov v rokoch 1918 a 1919 neprebehla zo dňa na deň.

³⁶ SPÁČIL, B.: Česká měna..., s. 103.

³⁷ FALTUS, J.: Dejiny penáží. Bratislava: Ekonomická univerzita, 1994, s. 125.

³⁸ FALTUS, J.: Dejiny penáží..., s. 125.

³⁹ ŠULA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 14.

⁴⁰ ŠULA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 14.

⁴¹ KAČKOVIČOVÁ, M.: Menové reformy..., s. 388.

⁴² SPÁČIL, B.: Česká měna..., s. 110.

⁴³ ŠULA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 15.

⁴⁴ VOREL, P.: Od pražského groše..., s. 407.

⁴⁵ Nespokojnosť pramenila z túžby po novom, nie už prežitom rakúsko-uhorskom menovom systéme. Priamo s tým korešpondoval aj fakt, že ČSR bola jediným nástupníckym štátom, ktorý si ako menovú jednotku ponechal Korunu. Maďarsko si zvolilo Pengő, Rakúsko Schilling atď.

⁴⁶ ŠOUŠA, J.: Rašínova měnová reforma..., s. 58.

⁴⁷ Štátovka je štátom vydané papierové platidlo. Tlačí, vydáva a kryje ju štát. V prípade bankovky je štát vo všetkých spomenutých úlohách nahradený cedul'ovou bankou.

⁴⁸ HLINKA, J. a i.: Peniaze v našich dejinách..., s. 127.

⁴⁹ Z národnostného pohľadu sa označenie „Kč“ javí ako skratka, v ktorej nám akosi chýba „s“. Z tohto označenia pochádza aj slangový a dodnes používaný výraz pre korunu „kačka“. Štúdium dobovej tlače (Hronské noviny, Pohronský hlásnik a pod.)

Krátko po menovej odluke, aj v zmysle uvedeného zákona, prikočil BÚMF k príprave tlače vlastných čs. štátoviek. Tieto platidlá nesú aj názov „štátovky prvej emisie“. Tlačené boli v hodnotách 1, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000 a 5000 Kč.⁵⁰ Všetky štátovky niesli dátum 15. apríl 1919,⁵¹ ale do obehu boli postupne dávané od 7. júla (stokoruna) do 26. februára 1920 (desaťkoruna).⁵² Na tejto prvej emisii štátoviek ČSR sa výrazne podpisala rýchlosť, akou boli vyrobené a dané do obehu. Väčšina nominálov bola vytlačená s použitím nedokonalého zariadenia (tlačiarne v Prahe, Viedni, Pardubiciach, iba 1000 Kč v New Yorku, tá bola aj najkvalitnejšia), čím utrpeli ich ochranné prvky. To zapríčinilo častý výskyt falzifikátov. Československá vláda musela teda urýchlene vykonať nápravu a hľadať nových dodávateľov pre tlač kvalitných a bezpečnejších peňazí, štátoviek tzv. druhej emisie. Tlačené boli v nomináloch: 5, 50, 100, 500 a 5000 Kč v tlačiarňami ABNCo. v New Yorku.⁵³ Nevyhovujúce štátovky prvej emisie boli z obehu postupne sťahované.

Štátovky ČSR vydával prostredníctvom BUMF priamo štát, teda za ne aj ručil, kryl ich svojimi záväzkami. Tento fenomén čs. peňažníctva zo začiatku 20. tých rokov 20. stor. je nazývaný aj ako „štátny štátovkový dlh“. ⁵⁴ Bol to pomerne problematický krok, pretože znamenal značné ekon. zaťaženie nového štátu. Bol ale nevyhnutný, pretože ČSR nemala v tej dobe zodpovedajúcu zásobu drahých kovov a do budúca istotu vlastníctva hodnôt potrebných pre vydávanie a s tým súvisiace krytie peňazí. V zásade sa nutne musel pripravovať vznik cedulovej akciovej banky, ktorá by podľa ekonomických pravidiel a predpísaného krytia vydávala nové bankovky. Pokiaľ ide o razbu mincí, tá započala zo známych už spomenutých dôvodov až v roku 1921, razbou 20 halieznika, neskôr 50 halieznika.⁵⁵ V platnosti pritom stále ostávajú rakúsko-uhorské mince, až do r. 1928.⁵⁶

Aj keď bol BÚMF priamo vládnym orgánom, dokázal si zaistiť veľkú mieru nezávislosti od rozhodnutí štátnej finančnej správy. Pramenilo to zo zodpovednosti, ktorú mal za výkon obvyklých bankových transakcií cedulovej banky, ktorej úlohu suploval. Napr. nikdy nevydával štátovky určené na úhradu schodku štátneho rozpočtu, i keď to teoreticky, ale aj prakticky bolo možné. Keď štát kryl peniaze, mohol ich aj tlačiť.⁵⁷ Začiatkom roku 1923 sa mu podarilo stabilizovať kurz Kč, na úroveň, ktorá bola potom dlho zachovávaná. Tento kurz by sa dal vyjadriť pomerom k amer. doláru : 2,90 - 3,03 USD za 100 Kč.⁵⁸

Peripetie menového vývoja v Československu

Popísané zmeny v peňažnom systéme, ako menová odluka od rakúsko-uhorskej korunovej meny, či menová reforma a napĺňanie jej bodov boli progresívne a pre štátnu politiku určujúce opatrenia. Z dôvodu zložitej situácie v danom časopriestore však neprebíhali jednoducho a tak plynulo, ako by sa mohlo zdať. Boli brzdené mocensko-politickými pohybmi a záujmami štátov, ktoré sa ešte nedokázali vysporiadať s novým svetovým poriadkom, nastoleným po skončení prvej svetovej vojny.

Na jar 1919 obsadila maďarská červená armáda značnú časť Slovenska.⁵⁹ Keď bola 16. júna prijatím tzv. Prešovskej deklarácie vyhlásená Slovenská republika rád⁶⁰ bol ohrozený výsledok kolkovacej akcie z marca toho istého roku. Hrozilo, že všetky stiahnuté rakúsko-uhorské ban-

však ukazuje, že na Slovensku sa často používala rovnocenne, i keď neoficiálne so skratkou Kč aj skratka Kčs. Táto rozhodne lepšie reflektovala podstatu skráteného slova – koruna československá.

⁵⁰ HLINKA, J. a i.: Peniaze v našich dejinách..., s. 217.

⁵¹ NOVOTNÝ, V. - MOULIS, M.: Papírová platidla..., s. 30-38.

⁵² VOREL, P.: Od pražského groše..., s. 413.

⁵³ BAJER, J.: Papírová platidla Československa 1919-1990. Praha : ČNS, 1990, s. 36.

⁵⁴ HLINKA, J. a i.: Peniaze v našich dejinách..., s. 218.

⁵⁵ NOVOTNÝ, V. - MOULIS, M.: Mince Československa 1918-1993, České republiky a Slovenské republiky 1993-2001. IX. dopl. vyd. Hodonín : Vlastislav Novotný, 2000, s. 9.

⁵⁶ VOREL, P.: Od pražského groše..., s. 386.

⁵⁷ SPÁČIL, B.: Česká měna..., s. 106.

⁵⁸ SPÁČIL, B.: Česká měna..., s. 106.

⁵⁹ ČAPLOVIČ, Dušan a i.: Dejiny Slovenska. Bratislava : AEP, 2000, s. 226.

⁶⁰ BEŇKO, J.: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 96.

kovky⁶¹ plánované na rozvoj infraštruktúry ČSR padnú do rúk Maďarom. V Maďarsku totiž boli v tom čase platné neokolkované. S vojenskou pomocou boli teda po určitých zásahoch prevezené do Prahy.⁶² Ďalšou hrozbou pre plynulý menový vývoj bolo, že Maďari a bolševici dávali na našom území do obehu svoje vlastné peniaze⁶³, čím narušali integritu čs. peňažníctva. K upokojeniu situácie došlo až po 4. júni 1920, kedy bola v Trianone podpísaná mierová zmluva s Maďarskom, v rámci ktorej bola schválená oficiálna hranica medzi ČSR a Maďarskom.⁶⁴ Problematickým regiónom bola aj Podkarpatská rus, kde až do vydania zákona č. 576/20 Zb. z. a n. z 12. októbra 1920 o uzákonení Kč ako jediného zákonného platidla obiehali rakúsko-uhorské a rumunské⁶⁵ peniaze.

Problémy podobného charakteru sa vyskytli aj v českej časti republiky. Skupina „prone-mecky“ a „prorakúsky“ orientovaných poslancov z Čiech už koncom roka 1918 iniciovala odtrhnutie severného pohraničia a jeho pripojenie k Nemecku. Malo ísť o autonómnu súčasť s názvom „Deutscheböhmen“.⁶⁶ Na tomto území boli vydávané papierové „núdzovky“ nízkych hodnôt. Emitovali ich niektoré sporiteľne, obecné správy, obchodníci a i.⁶⁷ Núdzovky všetkých hodnôt, ako aj ostatné platidlá, ktoré nemali svoj pôvod v československom peňažníctve boli definitívne zakázané zákonom o ochrane československej meny č. 7/24 Zb. z. a n. zo dňa 14. decembra 1923.⁶⁸ Počiatkom dvadsiatych rokov ešte dochádzalo k nezrovnalostiam aj v Sliezske, ktoré Nemecko muselo odstúpiť ČSR (platili tam marky), južných Čechách a Morave (vo Vitorazsku a Valticku platili rakúsko-uhorské peniaze) a samozrejme aj v pripojenom Tešínsku (poľské marky a fenigy).⁶⁹

Medzi úskalia menového vývoja, ktoré nemožno opomenúť patrí obrovský štátny dlh, ktorým novovzniknutú republiku zaťažili na konci vojny dohodové mocnosti. Nielenže bol ČSR upretý nárok na reparácie od porazených štátov, ale podľa mierovej zmluvy s Rakúskom bola ČSR zaťažená tzv. poplatkom za oslobodenie. Do záväzkov sa počítala aj účasť na dlhu monarchie a pod. Mala ho zaplatiť do 25 rokov vo výške 45 mld. Kč.⁷⁰

Národná banka československá a menový vývoj ČSR do r. 1939

Jedným z najdôležitejších inštitucionálnych a organizačných opatrení v dejinách moderného peňažníctva na našom území je vytvorenie Národnej banky československej (NBČS). Tento akt si vyžiadala postupná konsolidácia finančných pomerov v republike v prvej polovici 20. rokov.

Bankový úrad ministerstva financií bol od začiatku považovaný len za dočasné riešenie. Svedčí o tom prijatie zákona o akciovej cedulovej banke už z apríla 1920.⁷¹ Neskôr bol tento zákon novelizovaný 23. apríla 1925.⁷² Išlo o veľmi podrobnú normu, ktorá obsahovala ustanovenia menové, kapitálové, stanovy banky a pod. Banka vznikla 1. apríla 1926, ako súkromná účastinná spoločnosť.⁷³ Týmto dňom prebrala všetky aktíva, pasíva ako aj funkcie BÚMF, ktorý takto oficiálne zanikol. Preberanie kompetencií sa uskutočnilo so spätnou platnosťou, t.j. platilo od 1. januára 1926. Banka dostala mandát na vydávanie bankoviek po dobu 15 rokov.⁷⁴ Jej povinnosťou bolo spravovať

⁶¹ Išlo o tú polovicu bankoviek, ktoré boli neokolkované a prenesené na účty ako nútená pôžička štátu.

⁶² KAČKOVIČOVÁ, M.: Menové reformy..., s. 390.

⁶³ Pozoruhodný historický paradox vidíme v tom, že maďarskí bolševici uznali za svoje platidlo rakúsko-uhorské bankovky! Po zhabaní finančnými orgánmi ČSR sa na takéto exempláre písalo tušom „Bolševická“. Takto sa peniaze monarchie stali technicky peniazmi komunistov...

⁶⁴ ČAPLOVIČ, D. a i.: Dejiny Slovenska..., s. 226.

⁶⁵ Pod rumunskými peniazmi máme taktiež na mysli razítokované r-u. bankovky s pretlačou: „Romania-Timbru Special“.

⁶⁶ OLJIVOVÁ, V. - KVAČEK, R.: Dejiny Československa IV. Praha: SPN, 1967, s. 40.

⁶⁷ ŠŮLA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 19.

⁶⁸ ŠŮLA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 19.

⁶⁹ ŠŮLA, J.: Budování československé měny po první světové válce..., s. 19.

⁷⁰ HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovensku 1918 - 1945. Bratislava: Alfa, 1978, s. 22.

⁷¹ NOVOTNÝ, J.: Národní banka Československá při tvorbě měnové politiky státu v meziválečném období. In: Měnové systémy na území českých zemí 1892-1993. Opava – Praha: Ústav historie a muzeologie PPF Slezské univerzity, 1995, s. 69.

⁷² SPÁČIL, B.: Česká měna..., s. 106.

⁷³ FALTUS, J.: Dejiny peňazí..., s. 128.

⁷⁴ O takejto skúšobnej dobe sa uvažovalo reálne, pretože sa jednalo o súkromnú spoločnosť so zodpovednosťou za štátne financie v procese ich konštituovania. Po tejto dobe sa malo mandátne obdobie, za predpokladu úspešného spravovania, zákonom opäť predĺžiť.

vať čs. menu, zabezpečovať kovové krytie, udržiavať kurz koruny hlavne voči doláru, dohliadať nad obehom peňazí v štáte, kontrolovať devízové obchody a poskytovať obchodné úvery.⁷⁵

NBČS bola nezávislou účastinnou spoločnosťou s kapitálom 12 mil. zlatých amerických dolárov (405 mil. Kč). Štát mal v nej tretinový podiel, avšak s hlavným rozhodovacím právom.⁷⁶ Prvým guvernérom sa stal blízky Rašínov spolupracovník JUDr. Viliam Pospíšil, od r. 1934 ním bol JUDr. Karel Engliš a od r. 1939 na krátky čas JUDr. Ladislav František Dvořák.⁷⁷ Vo vedení banky sa uplatňovali českí odborníci, Slováci prístup k týmto miestam nemali. Výnimkou bolo zvolenie JUDr. Ľudovíta Medveckého za člena bankovej rady.⁷⁸ Aj v otázkach čs. peňažníctva sa teda silne prejavoval pražský centralizmus. O tom svedčí aj územné rozvrstvenie úradovní. NBČS mala 34 filiálok (z toho len 6 na Slovensku : Bratislava, Žilina, Nitra, Banská Bystrica, Košice a Ružomberok) a 136 pobočiek (22 na Slovensku).⁷⁹

Za dôležité treba považovať, že ČSR vytvorila finančný ústav, ktorý už mohol naplno vydávať bankovky a tieto aj náležite kryť hmotnými bankovými rezervami. I keď v platnosti zostávali ešte aj v tomto období rakúsko-uhorské mince⁸⁰, možno povedať, že ČSR si pomaly vytvárala svoju mincovú obehovú štruktúru. Mince boli razené z kvalitných kovových materiálov⁸¹ a s vynikajúcimi výtvarnými námetmi. Postupnosť razby bola nasledovná: začalo sa, ako sme už naznačili, v roku 1921 - 20 a 50 haliermi, 1922 sa pripojili 1 koruny a 10 haliere, 1923 - 2 a 5 haliere, 1925 - 5 koruny, 1930 - 10 koruny a 1933 - 25 haliere a 20 koruny.⁸² Pamätne mince sa razili v rokoch 1928 a 1937 v nomináloch 10 a 20 Kč.

Po roku 1926 NBČS začala vydávať aj bankovky. Prvou bankovkou ČSR bola 20 koruna vydaná 1. októbra 1926, no do obehu daná až v marci 1927.⁸³ Postupne sa vydávali ešte ďalšie nominály : 10, 50, 100, 500 a 1000 Kč. Tieto boli tlačené najmä v Tiskárni Bankovek NBČS v Prahe.⁸⁴ Nové bankovky platili súčasne so starými štátovkami. Ich platnosť však pozvoľna končila a tak sa v obehu vyskytovali postupne už len bankovky NBČS. V tomto zmysle treba vyzdvihnúť ich vysokú umeleckú, ako aj technickú úroveň.

Bankový sektor prvej ČSR možno charakterizovať nasledovne. Bol zložený z bánk, ich filiálok, sporiteľní, úverových družstiev, záložní a pod. V českých zemiach fungovalo v r. 1919 spolu 5640 takýchto ústavov, na Slovensku len 442.⁸⁵ Percentuálne by sa teda podiel českého a slovenského kapitálu v ČSR dal vyjadriť: Čechy - 92,52 % a Slovensko - 7,27 %. Medzi najsilnejšie bankové ústavy na Slovensku zaraďujeme: Slovenskú banku, Tatra banku, Národnú banku - účastinnú spol. v B. Bystrici a i. Nutné je však poznamenať, že všetky významné bankové inštitúcie Slovenska boli do vysokej miery závislé od vedúcich českých bánk, ako napr. : Živnobanka, Legiobanka, či Agrárna banka.⁸⁶

Významnou zložkou dejín korunovej meny na našom území sú v tomto období aj ústavy tzv. ľudového peňažníctva. Išlo o sporiteľne úverové družstvá a záložne. Tieto ústavy sa začali budovať v záujme rozvoja peňažného a úverového systému nižších štruktúr, ako boli bankové. Utvárali sa podobným spôsobom ako v Čechách. Sporiteľne a samostatné ústavy, aj ako filiálky významných

⁷⁵ CHUJDÁK, F.: Pokusy o reorganizáciu Národnej banky Československej. In : Ľudia Peniaze Banky. Bratislava: NBS, 2003. s. 329 - 349, s. 333.

⁷⁶ NOVOTNÝ, J.: Národní banka Československá..., s. 69.

⁷⁷ NOVOTNÝ, J.: Národní banka Československá..., s. 71.

⁷⁸ CHUJDÁK, F.: Pokusy o reorganizáciu Národnej banky..., s. 333.

⁷⁹ CHUJDÁK, F.: Pokusy o reorganizáciu Národnej banky..., s. 333.

⁸⁰ V platnosti tieto mince zostávali aj z dôvodu svojej prestížnosti. Boli to strieborné platidlá s vysokou umeleckou hodnotou.

⁸¹ Používalo sa striebro, mosadz, medinikel. Výnimkou bol dvojhaliernik razený z lacného a rýchlo korodujúceho zinku. Razbe z takýchto materiálov predchádzali dlhé analýzy, aby sa nestalo, že minca bude razená z kovu, ktorý by bol drahší ako samotný nominál.

⁸² BILÁK, M. – JÍZDNÝ, M.: Zberateľský katalóg mincí Československa . Košice : SNS, 1980, s. 43-50.

⁸³ VOREL, P.: Od pražského groše..., s. 414.

⁸⁴ BAJER, J.: Papiřová platidla..., s. 38-44.

⁸⁵ HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945..., s. 35.

⁸⁶ HLAVATÝ, E.: Vývoj slovenského bankovníctva v rokoch 1918-1968. In: Ľudia Peniaze Banky. Bratislava : NBS, 2003, s. 306.

českých podnikov s úmyslom, že sa neskôr plne od nich osamostatnia. Prvá povojnová slovenská sporiteľňa vznikla v r. 1920 v Skalici.⁸⁷ Neskôr nasledovali Nitra, Martin, Banská Bystrica, Bratislava atď. Vývoj počtu úverných družstiev mal narastajúcu tendenciu. V r. 1918 ich bolo na Slovensku 235 (s 56 663 členmi), 1922 - 273 (68 392), 1924 - 383 (77 074), 1929 - 674 (130 197) a 1938⁸⁸ - 546 (124 693).⁸⁹ Okrem toho fungovali aj živnostenské družstvá (1929 - 67, 1938 - 53)⁹⁰ Slovenské peňažné družstevníctvo malo 4 vrcholné revízne ústredia : Úverné družstvo, Zväz roľníckych vzájomných pokladníc, Živnozväz a Veľkonákupnú spoločnosť družstiev so sídlom v Prahe.⁹¹

Dôležitým prvkom ochrany a hodnoty meny je jej pomer k zlatu, tzv. zlaté krytie koruny. Zákoné opatrenie z konca roku 1929 tento problém vyriešilo a uzákonilo, pomer koruny ku zlatu vyjadrený 1 Kč = 44,58 mg rýdzeho zlata.⁹² Táto relácia zodpovedala aj aktuálnemu pomeru k USD, ktorý bol cca 100 Kč = 3 USD. NBČS mala povinnosť okrem zlatého krytia peňazí zabezpečovať aj krytie valutama a devízami.

Význam zlata v peňažnom systéme ČSR zdôrazňovala aj existencia dukátov, tzv. obchodných mincí. Išlo o zlaté mince, ktoré v spoločnosti neplnili úlohu plnohodnotného obeživa, ale ich používanie záviselo výlučne od strán zúčastnených na transakcii. Razili sa už od roku 1923, postupne v násobkoch 1, 2, 5 a 10 dukáty.⁹³

V roku 1929 sa už neodbytné začala prejavovať ťažká svetová hospodárska kríza, ktorá nechala svoje stopy aj na československej mene. Obsah zlata v korune musel byť znížený, najprv v roku 1934 na 37,15 mg, potom v r. 1936 na konečných 31,21 mg rýdzeho zlata v 1 Kč.⁹⁴

Devalvácia teda nenechala na seba dlho čakať. Zvýšil sa objem obiehajúcich bankoviek, na jednej strane zlacneli úvery, no na strane druhej sa zhoršila exportná obchodná bilancia ČSR. A práve export v tom čase tvoril výraznú položku štátnych príjmov.⁹⁵

Významným regulačným zásahom štátu do devalvujúcej meny bolo zriadenie Československého reeskontného a lombardného ústavu.⁹⁶ Ten poskytoval úvery finančným inštitúciám a reguloval tak trh štátnych cenných papierov. Vo všeobecnosti možno povedať, že vláde a národohospodárom sa až do záverečných dní ČSR vcelku darilo udržiavať pomerne stabilnú menovú situáciu v štáte.

Pre ilustráciu spoločensko-ekonomických vzťahov uvádzame nasledovný stručný približný⁹⁷ prehľad miezd a základných cien tovarov z rokov 1925 - 1934 :

Mesačné mzdy niektorých profesií : murár (1 - 4,50.- Kč/hod), tesár (2,50.-), ženy (1,20 - 1,40.-), robotník priem. mesačne (610.- Kč), vedúci obchodu - predajne (220.- Kč + bývanie, drevo a zisk z obratu), pracovník banky alebo poisťovne (700.- Kč), úradník (1 000.- Kč a viac + ubytovanie, kúrenie a poistenie).

Ceny vybraných tovarov : 1 kg múky (2,80.-Kč), 1 kg cukru (6,40.- Kč), 1 kg salámy (16.- Kč), 1 kg bravčového mäsa (8 - 10.- Kč), pánske nohavice - bežné a sviatočné (15 - 50.- Kč), elektrina (4,20.- Kč za Kwh), noviny „Pohronský hlásnik“ (0,60.- Kč), bicykel (350 - 700.- Kč), motorka (od 3 200.- Kč), rádioprijímač (od 2 000.- Kč), 3 izb. dom so záhradou na strednom Slovensku (od 18 000.- Kč).⁹⁸

⁸⁷ HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945..., s. 68.

⁸⁸ Jedná sa o ukazovateľ počtu družstiev, a ich členov na území Slovenska po viедnеjskej arbitráži.

⁸⁹ HORVÁTH, Š. – VALACH, J. : Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945..., s. 149.

⁹⁰ HORVÁTH, Š. – VALACH, J. : Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945..., s. 150.

⁹¹ HORVÁTH, Š. – VALACH, J. : Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945..., s. 148.

⁹² FALTUS, J.: Dejiny peňazí..., s. 129.

⁹³ NOVOTNÝ, V. - MOULIS, M.: Papírová platidla..., s. 16-19.

⁹⁴ SPÁČIL, B.: Česká měna..., s. 110.

⁹⁵ NOVOTNÝ, J.: Národní banka Československá..., s. 73.

⁹⁶ NOVOTNÝ, J.: Národní banka Československá..., s. 73.

⁹⁷ Tento prehľad je približný a viac-menej len ilustračný a to z dôvodu narastajúcej miery inflácie.

⁹⁸ Údaje podľa novin: Hronské noviny, r. 1925-26, roč. VII - VIII a Pohronský hlásnik, r. 1927-34, roč. II - IX.

K peniazom prvej ČSR

Vlastné československé štátovky delíme na štátovky prvej a druhej emisie. Ide o prvé skutočne československé platidlá v dejinách. Ich počiatočné menšie technické a ochranné bezpečnostné nedostatky sú preto sčasti zatižené ich prelomovým významom. V každom prípade je nutné konštatovať ich vysokú umeleckú hodnotu. Na grafických prípravách a realizácii sa totiž podieľali umelci ako : Alfons Mucha, Max Švabinský, ďalej Jaroslav Benda, František Kysela, Alois Mudruňka a ďalší.⁹⁹ Zaujímavosťou na štátovkách a bankovkách medzivojnovej ČSR je ich „viacjazyčnosť“. Na každej je v jazyku národov a národnostných menšín žijúcich v ČSR popis hodnoty. Teda nápisy sa objavujú spoločne v českom, slovenskom, ruskom, maďarskom, nemeckom a poľskom jazyku. Treba však konštatovať aj prejavy pražského centralizmu a uprednostňovania českej kultúry pred slovenskou. Takýto fenomén možno badať aj na pomere hlavných českých a hlavných slovenských označení¹⁰⁰ papierových peňazí (bankoviek aj štátoviek). Tento je 18 : 4 v prospech českých názvov.¹⁰¹

Obežné mince rozdeľujeme spravidla podľa ich nominálov na halierové a celé - korunové. Počas prvej ČSR možno konštatovať pestrú mincovú skladbu vlastného obeživa štátu. Pokiaľ ide o ich prevedenie, boli navrhnuté a realizované známymi a kvalitnými výtvarníkmi, ako : prof. O. Španiel (2, 5, 10, 20, 25 a 50 hal. a 1 Kč), O. Gutfreund (5 Kč) a J. Horejc (10 a 20 Kč).¹⁰² Už krátko po svojom uvedení do obehu sa stali obľúbenými a obdivovanými nielen doma, ale aj v zahraničí. Predstavovali totiž krásu stvárnenú jednoduchým, ale výstižným podaním obrazu spojenú s vyjadrením hodnoty, ktorú minca predstavuje. Všetky boli razené v Kremnickej štátnej mincovni z ušľachtilých kovov, 5, 10 a 20 koruny dokonca zo zliatin striebra. V prípade mincí nemožno konštatovať prevládanie českých motívov a nápisov, tak ako pri štátovkách a bankovkách. Väčšinou boli zobrazované neutrálne alegorické motívy. Jediným národným motívom, zobrazeným na obežných minciach v tomto období, je Karlov most v Prahe na 2, 5 a 10 haliernikoch. Z materiálu, spracovania, ako aj námetov mincí môžeme usudzovať vysokú umeleckú a kultúrnu úroveň, ale aj dobrú hospodársku situáciu v štáte.

Pamätné mince sú súčasťou bežnej mincovej praxe štátu. Plnia špecifickú úlohu peňažného nosiča dôstojnej pripomienky významných udalostí a osobností v dejinách štátu a národa. Počas prvej ČSR sa stretávame len s dvomi nominálmi pamätných mincí. Ide o strieborné 10 a 20 korunáčky s portrétom prezidenta T. G. Masaryka. 10 koruna bola razená pri príležitosti 10. výročia vzniku ČSR a 20. Kč k úmrtiu prezidenta. Slovenská časť republiky sa nedočkala v tomto období spracovania svojich národných motívov na pamätných, ani na tzv. obchodných minciach. Tými boli známe „svätováclavské“ dukáty, razené takmer z číreho zlata. Autorom všetkých spomenutých mincí bol opäť O. Španiel, v prípade dukátov v spolupráci s J. Bendom, a razené boli v Kremnici.¹⁰³

Sľubný vývoj československého peňažníctva bol brzdený dôsledkami svetovej hospodárskej krízy. Napokon ho ukončil zánik štátu v dôsledku medzinárodnopolitických zmien a vnútropolitických sporov. Koruna československá – "Kč" bola po marci 1939 rozdelená na Korunu slovenskú – "Ks" a protektorátnu Korunu – "K".

⁹⁹ VÁPENKA, I.: Tvůrci československých platidel..., s. 18-126.

¹⁰⁰ Pod hlavným označením máme na mysli označenie nominálu v centre líčnej strany platidla spolu s textami o platnosti, vydání, varovaním pred falšovaním a pod.

¹⁰¹ BAJER, J.: Papírová platidla..., s. 28-44.

¹⁰² NOVOTNÝ, V. - MOULIS, M.: Mince Československa..., s. 7-14.

¹⁰³ BIĽAK, M. - JÍZDŇÝ, M.: Katalóg mincí..., s. 115.

Summary

Currency development in Czechoslovakia between world wars

This article gives a view to currency development in Czechoslovak republic between 1918 and 1939. It contents of parts about: money problems in new republic, which started after october 28th 1918 when old monarchy money had been still valid, situation after 1919, when was realised first money reform in Czechoslovakia and established new currency system - Koruna česloslovenská (czechoslovak crown) - „Kč“ and first central bank office - Bankový úrad ministerstva financií, next in year 1925 was established National bank - Národní banka československá, etc. About own money (papers, coins, memorial silver coins and business gold coins - ducats) we can say, that their authors and makers gives them high level of material and arts performance. Money in every age of state development can „tell“ us some important informations about political, economical, cultural situation and ideology of state.

(mpecnik@pobox.sk)

Sociálna štruktúra poľnohospodárskeho obyvateľstva na Slovensku v medzivojnovom období s prihliadnutím na časť stredoslovenských regiónov

PAVOL MARTULIAK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Pojmom *poľnohospodárske obyvateľstvo* v podstate označujeme jednotlivé skupiny osôb, hlavným zdrojom obživy ktorých je práca na pôde, či vo všeobecnosti rezort poľnohospodárstvo. Územie Slovenska ešte v prvej polovici 20. storočia predstavovalo teritórium, v ktorom prevažná väčšina obyvateľstva nachádzala základ svojej obživy v oblasti poľnohospodárstva a v príbuzných odvetviach, t. j. v lesníctve a v menšej miere tiež rybárstve. Táto skutočnosť sa v plnej miere vzťahuje aj na jednotlivé regióny stredného Slovenska. Cieľom štúdie je podať prehľadnú charakteristiku jednotlivých sociálnych skupín poľnohospodárskeho obyvateľstva Slovenska v podmienkach 1. ČSR s osobitným prihliadnutím na stredoslovenské teritórium.

Popri priemyselne vyspelých českých krajinách v novovzniknutom štáte tvorilo Slovensko v podstate zaostalú agrárnu časť, čo sa ešte viac prehlbovalo najmä sústavným odbúraním existujúcich priemyselných podnikov. Bolo zároveň skutočnosťou, že rezort poľnohospodárstva na Slovensku pritom silne zaostával za jeho stavom a rozvojom v českých krajinách. Pretože sa počas dlhšieho obdobia neposkytovala primeraná pomoc a podpora agrárnej časti jeho materiálovej výroby, dochádzalo aj k úpadku poľnohospodárstva v podmienkach Slovenska a k zbedačovaniu roľníckeho obyvateľstva.

Nedostatok pracovných príležitostí v priemysle a ďalších odvetviach v podmienkach Slovenska bránil odčerpávaniu prebytočného výrobného ľudského faktora z poľnohospodárstva. Následne sa tým prejavoval prebytok pracovných síl na tomto úseku a konzervovala sa zaostalosť pomerov na slovenskom vidieku. Značná časť práceschopného obyvateľstva, hlavne mladšieho veku, riešila túto bezvýhodiskovú situáciu hľadaním práce v zahraničí, hlavne v Amerike alebo v krajinách západnej Európy.

Štatistické údaje z roku 1921 názorne dokumentujú skutočnosť, že poľnohospodárstvo a príbuzné odvetvia na Slovensku zamestnávali 60,4 % obyvateľstva krajiny. V českých krajinách patrila zatiaľ k týmto odvetviám v tom čase len necelá jedna tretina, t. j. 31,3 % obyvateľov. Tento pre Slovensko nepriaznivý jav, ktorý možno odvodiť najmä od celkového sociálneho zloženia obyvateľstva Slovenska v prvých rokoch ČSR, v porovnaní s českými krajinami, výraznejšie dokumentuje tabuľka 1.

Tabuľka 1¹

Sociálne zloženie obyvateľstva Slovenska v roku 1921 v porovnaní s českými krajinami

Sociálne skupiny	Slovensko		České krajiny	
	Absolútny počet		Absolútny počet	
	v tis.	v %	v tis.	v %
Robotníci	1 286	42,7	5 450	54,5
Ostatní zamestnanci	125	4,1	706	7
Malí a strední roľn.	1 150	38,5	2 050	20,5
Remeselníci a živnostníci	320	10,7	1 350	13,5
Priemyselní a poľnohosp. podnikatelia	120	4	450	4,5
Obyvateľstvo spolu	3 001	100,0	10 006	100,0

¹ Údaje tabuľky 1 pozri: Zprávy Statistického úradu republiky Československé r. 1922 - Československá statistika, sv 23. 202

Tabuľka zároveň dokumentuje aj rozdielny stupeň rozvoja hospodárstva. Vysoký podiel roľníctva v počte obyvateľstva aj navonok poukazuje na agrárny charakter ekonomiky Slovenska. Ak by sme pritom ďalej špecifikovali vrstvy robotníkov, prejavil by sa agrárny charakter ekonomiky Slovenska ešte výraznejšie. Medzi robotníctvom na Slovensku prevažnú časť tvorili **poľnohospodárski robotníci**, ktorých radíme medzi poľnohospodárske obyvateľstvo. Možno preto konštatovať, že **obyvateľstvo pracujúce v poľnohospodárstve po vzniku ČSR tvorilo viac ako polovicu obyvateľov Slovenska**.

Vychádzajúc z tejto skutočnosti a pri relatívne menej rozvinutej priemyselnej výrobe vo východnej časti štátu, sa Slovensku v prvej ČSR s obľubou prisudzovalo *poľnohospodárske poslanie*, zatiaľ čo západ republiky mal predstavovať *priemyselnú zložku* česko-slovenského hospodárstva. Takéto hodnotenie, s obľubou pertraktované hlavne mocensko-politickými kruhmi i teoretikmi z českej strany, bolo zásadným omylom. Neopodstatnenosť uvedeného hodnotenia dokumentujú najmä údaje, ktoré prináša tabuľka 2.

Tabuľka 2²

Výmera pôdy na jedného obyvateľa ČSR, prislúchajúceho k poľnohospodárstvu v roku 1921.

Krajina	celkový počet obyvateľov	Počet obyvateľov zamestnaných v poľnohospodárstve		Celková výmera pôdy v ha		Na jednu osobu v poľnohospodárstve pripadá pôdy	
		absol. počet	Pomer k celk. počtu obyv. v %	poľnohosp.	všetkej	poľnohosp.	všetkej
Čechy	6670382	1980368	29,7	3089897	5205308	1,56	2,62
Morava a Sliezsko*	3419833	1249898	33,9	1599637	2672342	1,28	2,14
Slovensko	3000870	1811546	60,4	2352524	4893589	1,29	2,7
ČSR	13091085	5041812	41,3	7042058	12771239	1,38	2,49

*Údaje o počte obyvateľov Sliezska sú z roku 1910

Ako tomu nasvedčujú údaje tabuľky 2, na Slovensku mala poľnohospodárska väčšina obyvateľstva (viac ako 60 %), ktorá bola odkázaná na pôdu, relatívne menej pôdy vhodnej pre poľnohospodársku výrobu, ako poľnohospodárska menšina v západných častiach štátu, najmä v Čechách, kde tvorila len necelých 30 % obyvateľstva. Téma o Slovensku, ako o agrárnom a surovinovom prívěsku Čiech nemala preto opodstatnenie. Uvedené štatistické údaje zároveň dokazujú väčšiu preťaženosť poľnohospodárskej pôdy na Slovensku, ako v Čechách. Táto skutočnosť bola jednou z hlavných príčin väčšieho hladu po pôde na Slovensku. K jeho utišeniu mala prispieť v prvom rade rozsiahla pozemková reforma.

Mýtus o predurčení Slovenska, ako agrárneho prívěsku českých krajín vyvracajú tiež údaje o pôdnych, klimatických a ďalších, najmä prírodných podmienkach územia Slovenska. K tomu možno pripočítať výrazné zaostávanie Slovenska v technickom, mechanickom či energetickom vybavení poľnohospodárstva. Na tento stav sa neblaho podpisovala tiež nadmerná rozdrobenosť poľnohospodárskej pôdy. Pritom oficiálna centralistická politika unitárneho štátu, riadená z Prahy, sa vo vzťahu k podpore ekonomického rozvoja Slovenska riadila uvedenými umelo skreslenými predstavami, čo malo neblahý a do určitej miery i tragický vplyv na ďalší osud česko-slovenského štátu.

V dôsledku obmedzených údajov vývoj sociálnej štruktúry poľnohospodárskeho obyvateľstva Slovenska v skúmanom období možno sledovať len v základných črtách. Vychádzame pritom zo skutočnosti, že tu pôsobili dve základné tendencie. Prvá z nich smerovala ku koncentrácii poľno-

² Údaje tabuľky 2 : Zprávy Statistického úradu republiky Československé r. 1922 - Československá statistika, sv 23.

hospodárskej výroby v súlade so zákonitosťami kapitalistickej ekonomiky. Druhou bola jej protichodná tendencia, zapríčinená preľudnením pôdy a populačným tlakom, ktorá smerovala k triešteniu poľnohospodárskych závodov.

Jedným z hlavných ukazovateľov, hoci nie jediným, je veľkostná štruktúra poľnohospodárskych závodov. Podrobnejší prehľad o štruktúre poľnohospodárskych závodov a rozdelení pôdy na Slovensku na prelome 20. a 30. rokov poskytuje tabuľka 3.

Tabuľka 3³

Celková výmera poľnohospodárskych závodov na Slovensku v roku 1930.

veľkostná skupina pôdohospodárskych závodov podľa ha	počet závodov		celková výmera pôdy		výmera poľno- hospodárskej pôdy		na 1 poľnohospodár- sky závod pripadá v priemere ha	
	absolútne	%	ha	%	ha	%	všetkej	poľno- hospod.
bez pôdy	1 520	0,3	243 816	5,2			150,41	
do 0,1	12 810	2,8	2 348	0,05	1 192	0,04	0,18	0,09
od 0,1 do 2	167 500	36,9	197 376	4,21	164 343	5,75	3,11	2,57
od 2 do 5	127 730	28,1	505 387	10,78	432 881	15,10	3,96	3,39
od 5 do 10	92 266	20,3	746 077	15,91	665 033	22,89	8,09	7,10
od 10 do 20	39 287	8,6	621 894	13,26	526 030	18,39	15,83	13,39
od 20 do 30	6 047	1,3	195 762	4,17	145 735	5,09	32,37	24,10
od 30 do 50	3 024	0,7	206 583	4,42	115 021	4,02	68,31	38,04
od 50 do 100	2 112	0,5	320 668	6,85	148 445	5,19	151,83	70,29
od 100 do 200	1 486	0,3	474 229	10,12	208 952	7,30	319,13	140,61
od 200 do 500	977	0,2	672 203	14,33	287 212	10,04	688,03	293,97
vyššie 500	205	0,0	501 283	10,70	177 265	6,19	2 445,28	864,71
Spolu	454 955	100,0	4 687 626	100,0	2 862 109	100,0	10,30	6,29

Už na prvý pohľad z tabuľky vyplýva veľká nerovnomernosť v rozdelení pôdy. Naznačené údaje dokumentujú skutočnosť, že 67,8 %, t. j. viac ako dve tretiny všetkých poľnohospodárskych závodov na Slovensku, t. j. maloroľníci a domkári s výmerou pôdy do 5 ha, obhospodarovali len 15,1 % všetkej a 20,8 % poľnohospodárskej pôdy.

Všetky poľnohospodárske závody pod 20 ha, t. j. majetky domkárov, maloroľníkov a stredných roľníkov predstavovali 97 % poľnohospodárskych závodov na Slovensku. Tieto závody vlastnili 2, 316 898 ha, t. j. necelú polovicu (49 %) všetkej pôdy a 1, 779 479 ha, t. j. 62,1 % poľnohospodárskej pôdy. Závody kapitalistického charakteru, nad 20 ha pôdy, tvorili 3 % závodov, pričom vlastnili 2, 370 728 ha, t. j. 51 % všetkej a 1, 088 263 ha, t. j. 37,8 % poľnohospodárskej pôdy. Hospodárstva drobných a stredných roľníkov mali priemernú výmeru všetkej pôdy 5 ha, veľkostatky a roľnícke veľkopodniky 180 ha. U poľnohospodárskej pôdy bol tento pomer 4:71 ha.

Číselnými údajmi nemožno vyjadriť úplnosť vzťahov charakteristických pre slovenskú dedinu obdobia 1. ČSR. Zabezpečenie základných životných zdrojov nútilo chudobnejšie vrstvy roľníckeho obyvateľstva hľadať vedľajšie zamestnanie. Len necelé dve tretiny poľnohospodárskych závodov bolo takých, ktorých majitelia žili z poľnohospodárstva, ako jediného zdroja zárobku. Iné zamestnanie malo 8,8% majiteľov a poľnohospodárstvo považovala za vedľajšie povolanie viac ako 1/4 vlastníkov roľníckych hospodárstiev (26,2 %) – prevažne u najnižších veľkostných skupín.

Výrazným delidlom medzi poľnohospodárskou malovýrobou a kapitalistickými poľnohospodárskymi podnikmi bolo používanie námezdných pracovných síl. Čím malo poľnohospodárstvo väčšiu výmeru a čím v produkčnejšej oblasti sa nachádzalo, tým najímalo viac pracovných síl. Súčasne tým klesalo percento pracujúcich vlastníkov a ich rodinných príslušníkov. Podľa štatistic-

³ Štatistické údaje tabuľky pozri : SVETOŇ, J. Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu. Bratislava 1958, 121.

kých údajov len necelé dve tretiny poľnohospodárskych závodov (290 926 z celkového počtu 454 955) bolo takých, majitelia ktorých žili z poľnohospodárstva ako jediného zdroja zárobku. Iné zamestnanie malo 8,8 % majiteľov a poľnohospodárstvo považovala za vedľajšie povolanie viac ako jedna štvrtina, t. j. 26,2 vlastníkov roľníckych hospodárstiev – prevažne u najnižších veľkostných skupín.⁴

Na slovenskej dedine bol v priebehu dvadsiatych rokov 20. storočia v podstate dovŕšený kapitalistický vývoj. Jednotlivé vrstvy sa v priebehu tohto vývoja vykryštalizovali do niekoľkých základných skupín. Na základe celkovej analýzy a v súlade s údajmi tabuľky 9 možno poľnohospodárske obyvateľstvo rozdeliť do niekoľkých hlavných sociálnych skupín.

1. Poľnohospodárski robotníci. Túto početnú skupinu slovenského vidieka (najmä v marxistickej historiografii označovanú aj ako *poľnohospodársky proletariát*) tvorili popri najpočetnejších poľnohospodárskych robotníkoch pravidelne zamestnaných na veľkostatkoch (nazývaných i deputátnikmi, hanlivo i *birešmi*) tiež nádenníci, sezónni robotníci, domáce služobníctvo na vidieku a pod. Patrilo sem okolo 250 000 zárobkovo činných osôb. Ak k tomu pripočítame od nich a od pôdy závislých rodinných príslušníkov, patrilo do tejto kategórie do 580 000 ľudí, t. j. vyše 30 % poľnohospodárskeho obyvateľstva Slovenska. Jednotlivé vrstvy tejto skupiny spájal hlavne jeden charakteristický znak – podpriemerne nízka životná úroveň. Poľnohospodársky robotník si musel tvrdou prácou zarábať na chlieb pre seba a svoju rodinu. Pôdu spravidla nevlastnil ani v najmensej výmere. Poľnohospodárske robotníctvo patrilo medzi najhoršie platené vrstvy robotníctva.

Na Slovensku boli platy poľnohospodárskych robotníkov zvlášť nízke. Smernice tu rozlišovali poľnohospodárskych robotníkov platených mesačne, tzv. *mesiaciarov* a tzv. *deputátnikov*, ktorí dostávali odmenu za prácu čiastočne, alebo úplne, formou *deputátu*, t. j. naturálií, vyprodukovaných na veľkostatku. Prehľad o priemernej výške mesačného zárobku poľnohospodárskeho robotníctva najlepšie platenej kategórie prvej výrobnjej oblasti na Slovensku v porovnaní s platom v poslednej kategórii v Čechách prináša tabuľka 4.

Tabuľka 4

Mesačné mzdy deputátnikov na Slovensku v rokoch 1924-1929 podľa kolektívnych zmlúv v korunách

Rok	Slovensko	Čechy
1924	85	125
1925	100	144
1926	100	144
1927	bez zmluvy	151
1928	bez zmluvy	155
1929	100	155

Údaje tabuľky svedčia o skutočnosti, že priemerná mzda poľnohospodárskeho robotníka na Slovensku bola o 1/3 horšia, ako v Čechách. Peňažný rozdiel pritom nebol vyrovnaný ani naturálnymi produktmi, ktoré robotníci dostávali ako deputát. Nízkou mzdovou hladinou tu mohli udržiavať poľnohospodárski podnikatelia najmä v dôsledku prebytku pracovných síl, ktorý bol na Slovensku zvlášť vysoký. Takáto situácia umožňovala veľkostatkárom obchádzať a nerešpektovať kolektívne zmluvy, ktorých uzákonenie si robotníctvo vydobylo najmä štrajkami v rokoch 1919 – 1921.

Veľkostatkári nútili robotníkov uzavierať individuálne dohody a platili im menej, ako predpisovali kolektívne zmluvy. Situácia poľnohospodárskeho robotníctva sa zhoršovala najmä v rokoch, kedy kolektívne zmluvy vôbec neexistovali. Pre stálych poľnohospodárskych robotníkov na Slo-

⁴ SVETOŇ.....121.

vensku sa zmluva dohodla len v rokoch 1923, 1924, 1925 a 1929. Aj zmluva za rok 1925 bola uzavretá neskoro a bola neúplná.⁵

Najbiednejšie postavenie medzi poľnohospodárskym robotníctvom mali **sezónni robotníci**. Veľkostatkári ich najímali buď na celé vegetačné obdobie alebo len na určitý druh práce. Prednosť pritom dávali robotníkom najmä z Kysúc, Oravy, Horehronia a pod., z oblastí, kde nebola iná možnosť zárobku, čím získavali veľmi lacné pracovné sily a pre poľné práce vždy dostatočne kvalifikované. Aj mzdy sezónnych robotníkov boli na Slovensku podstatne nižšie, ako v Čechách a patrili k najbiednejším v Európe.⁶

Z hornatých končín Slovenska každoročne putovali húfy sezónnych robotníkov na poľnohospodárske práce na Moravu, do Čiech, ale aj do zahraničia, najmä do Rakúska, Francúzska a Nemecka.

Osobitnú vrstvu pracovníkov na veľkostatkoch a hospodárstvach zámožných roľníkov tvorili **nádenníci**. V roku 1929 dosahoval ich počet na Slovensku viac ako 150 000.⁷ Pre nádenníka bola mzda určená väčšinou na jeden deň a bola veľmi pohyblivá. Zamestnávateľ mohol nádenníka kedykoľvek prepustiť. Za 12-16 hodinový pracovný deň otrockej roboty dostával nádenník dennú mzdu v priemere od 10 do 15 Kč. Ženy a mládež dostávali o tretinu až polovicu nižšiu mzdu ako muži, ako nakoniec aj u ostatných vrstiev poľnohospodárskeho robotníctva.

Nádenníci patrili k najväčším bedárom dediny. Početné rodiny žili v drevených domčekoch, ktoré si sami postavili, často bez základných hygienických požiadaviek. Prítom ani ostatné vrstvy poľnohospodárskeho robotníctva nemali omnoho výhodnejšie bytové podmienky. Deputátnikom, čeladi a sezónnym robotníkom prideloval naturálny byt veľkostatkár, nájomca či správca bez ohľadu na počet detí, na ich základné potreby. Následky takéhoto ubytovania boli často otrasné. Nebolo zriedkavosťou, že sa v jednej malej izbe naraz tiesnilo 9 – 10 osôb.

2. Domkári, želiari, bezzemkovia (v nedávnej historiografii boli označovaní aj ako *poľnohospodársky poloproletariát*) - tvorili ďalšiu početnú skupinu poľnohospodárskeho obyvateľstva Slovenska. Ide o ľudí, ktorí vlastnili tak malú výmeru pôdy (od 0,1 do 2 ha), že popri práci na vlastnej alebo prenajatej pôde boli nútení pracovať za zárobok v priemyselných podnikoch alebo v poľnohospodárstve. Svojím ekonomicko-sociálnym postavením sa vrstvy tejto skupiny veľmi približovali k prvej skupine. Vzhľadom na to, že vlastnili kúsok poľa, boli nútení bývať na dedine a prijímať rôzne príležitostné práce, často za najhorších podmienok. Tvorili vlastne najlacnejšiu zálohu príležitostných robotníkov. K tejto skupine v roku 1930 patrilo podľa údajov tabuľky 3, takmer 37 % všetkých poľnohospodárskych závodov, počtom 167 500 s celkovou výmerou 164 343 ha poľnohospodárskej pôdy. Štatistika kolonizačného referátu Štátneho pozemkového úradu v Bratislave udáva dokonca počet závodov 171 281 a výmeru poľnohospodárskej pôdy, ktorú vlastnili len 106 500 ha.⁸ Táto pôda mala pritom zabezpečiť obživu 15 % poľnohospodárskeho obyvateľstva Slovenska, t. j. 281 700 ľuďom.

Zvlášť ťažké postavenie mala tá skupina domkárov, ktorá nemohla nájsť vedľajšie zamestnanie. K tejto vrstve patrilo roku 1930 viac ako 64000 roľníckych hospodárstiev s výmerou pôdy do 2 ha. Z tohto počtu sa mohlo užiť z práce na vlastnom hospodárstve len okolo 6000 – 7000 maloroľníkov, záhradkárov, vinohradníkov, ovocinárov. Zvyšok musel živiť v biede alebo bol odkázaný na nádennícke či sezónne práce. Len 70000 domkárov malo kravu. Kone alebo voly ako záprah malo len 8000 hospodárstiev. Len 219 takýchto hospodárstiev malo vlastnú sejačku.⁹ O ostatnom strojom vybavení nemožno ani hovoriť.

⁵ HOLOTÍKOVÁ, Z.: Štrajk poľnohospodárskych robotníkov na Slovensku roku 1929. Bratislava 1960. 30.

⁶ Pozri napr. HOLOTÍKOVÁ.....60, 61.

⁷ Pozri : HOLOTÍKOVÁ.....72.

⁸ SNA Bratislava Fond Kolonizačného referátu Štátneho pozemkového úradu, 24, škat. 2.

⁹ CABEL, S. : Slovenská agrárna otázka 1944-1948. Bratislava, PRAVDA . 1972. 16.

3. Malí roľníci niekedy označovaní tiež ako *drobní roľníci* alebo *maloroľníci*. Ide o skupinu roľníckeho obyvateľstva, ktorá mala, podľa údajov tabuľky vo vlastníctve alebo v prenájme také diely pôdy, z výnosov ktorej mohli spravidla kryť potreby svojej rodiny a svojho hospodárstva a nemuseli najímať pracovnú silu. V uvedenom období to bola skupina, ktorá tvorila 28,1 % všetkých závodov na Slovensku, ale vlastnila len 10,78 %, t. j. 505 387 ha pôdy, ktorá mala vyžiť 430 900 svojich vlastníkov, k čomu je treba prirátat počet ich rodín.

Nie je jednoduché stanoviť presný počet maloroľníkov podľa výmery pôdy. V horských a podhorských oblastiach počítame k nim aj časť majiteľov pôdy od 5 do 10 ha, ktorí nedisponovali takým kapitálom, aby mohli aspoň občas využívať cudziu námezdnú prácu. K tejto skupine možno ešte čiastočne prirátat aj vlastníkov pôdy, ktorí pracovali aj v inom zamestnaní a na obrábaní pôdy sa podieľali ešte príslušníci ich rodín. Na základe toho možno odhadnúť (prof. S. Cambel) počet maloroľníckych hospodárstiev na 140000, čo tvorilo asi 30 % všetkých poľnohospodárskych závodov, z ktorých žilo do pol milióna osôb.

Prostriedky na nákup priemyselných produktov ľudia tejto skupiny získavali predajom určitej časti svojich výrobkov na trhu. Výsledky tovarovej malovýroby maloroľníkovi nestačili na pokrytie potrieb vlastnej rodiny. V dôsledku toho bol odkázaný na vedľajší príjem. Najčastejšie vykonával prácu na hospodárstvach majetnejších roľníkov, spravidla ako odpracovávanie za požičaný záprah, osivo, za árendu. Prípadne sa venoval remeslu, furmanke a pod.

Ak maloroľník chcel dostať na trh produkty, ako majetnejší pozemkoví vlastníci, musel to často robiť na úkor spotreby svojej rodiny. V prípade, že už viac nemohol ukracovať svoju rodinu a chcel zachrániť svoje hospodárstvo, bral si pôžičku na úver. Neúroda, živelné pohromy, ako aj kríza privádzali maloroľníkom často na krk advokátov, exekútorov a pôdu často strácali. Preto u tejto skupiny existoval neustály pocit neistoty, časté vidiny pauperizácie. Počet hospodárstiev tejto skupiny do čias rozpadu ČSR značne poklesol, najmä dôsledkom pozemkovej reformy. Časť je príslušníkov získaním pôdy posilnila skupinu stredných roľníkov.

Uvedené tri skupiny, pre spoločný názov ktorých slúžil v našej historiografii často pojem *roľnícka chudoba*, tvorili vyše 70 % poľnohospodárskeho obyvateľstva Slovenska. Čo do počtu to predstavovalo približne 1 360 000 osôb, čiže takmer polovicu všetkého obyvateľstva krajiny. Na základe toho možno vyvodit' záver, že **slovenská dedina** v období prvej ČSR bola **prevažne maloroľnícka**.

4. Strední roľníci boli ďalšou početnou skupinou poľnohospodárskeho obyvateľstva Slovenska. K nim zaraďujeme vrstvy roľníkov, ktorí mohli okrem obživy svojej rodiny obyčajne získať ešte určitý prebytok, ktorý v priaznivejších rokoch dokázali premieňať na kapitál. Stredný roľník pracoval na svojom hospodárstve spravidla sám so svojou rodinou. Nevyužíval trvale cudzie pracovné sily, s výnimkou niektorých špičkových prác – najmä pri sejbe či sadbe, ošetrovaní a zbere úrody.

V našich podmienkach za stredného roľníka možno považovať vlastníka pôdy od 5 do 20 ha. Z údajov tabuľky 3 vyplýva, že v roku 1930 k tejto skupine prislúchalo vyše 131 000 poľnohospodárskych závodov, t. j. takmer 30 % z celkového ich počtu. Tieto závody obhospodarovali takmer 1,4 mil. ha, t. j. takmer 30 % všetkej a do 1,2 mil., čiže vyše 41 % poľnohospodárskej pôdy.

Už v priebehu dvadsiatich rokov počet hospodárstiev tejto skupiny roľníkov výraznejšie vzrástol. Na tom má podiel hlavne pozemková reforma. Zatiaľ čo podľa údajov z roku 1910 k tejto skupine patrilo na území Slovenska niečo vyše 338 000 ľudí, v roku 1930 to bolo už vyše 457 000 osôb. V priebehu 30. rokov ich počet naďalej vzrastal.

Kvôli úplnosti je potrebné zdôrazniť, že medzi vrstvami roľníctva s výmerou pôdy v uvedených reláciách existovali často veľké rozdiely. Hospodárstva okolo 10 ha v horských a podhorských oblastiach, čo sa vzťahovalo hlavne na regióny stredného Slovenska, patrili svojim

charakterom medzi maloroľnícke. V oblastiach kukuričného a repárskeho typu mali hospodárstva nad 10 ha pôdy v mnohých prípadoch už charakter veľkoroľníckych hospodárstiev.

Pre postavenie stredného roľníka v časoch 1. ČSR bola charakteristická skutočnosť, že dôchodok získaval vlastnou prácou. Sám i s rodinou musel ťažko pracovať, ak si chcel zabezpečiť nadprodukt, ktorý smeroval na trh a prinášal zisk. Mohol sa ocitnúť v dvojakom postavení Priaznivé roky mu občas umožňovali pomocou akumulácie zabezpečiť rozšírenú reprodukciu na svojom hospodárstve a zlepšiť si hmotné postavenie, v dôsledku čoho sa mohol prípadne zaradiť medzi vrstvy menších kapitalistických podnikateľov v poľnohospodárstve. Opačný osud ho mohol postihnúť napr. v rokoch krízy, neúrody či živelnej pohromy.

Štyri prvé uvedené skupiny, počtom takmer 1,750000 ľudí predstavovali základ poľnohospodárskeho vidieckeho obyvateľstva Slovenska. Týmto skupinám patrilo 97 % zo všetkých poľnohospodárskych závodov krajiny. Vlastnili pritom ešte v roku 1930 iba necelú polovicu všetkej a 62 % poľnohospodárskej pôdy na území Slovenska.

5. Zámožní roľníci tvorili vrstvu roľníckych podnikateľov na slovenskom vidieku. Do tejto skupiny patrili vlastníci závodov od 20 do 50 ha. Do konca ČSR sa počet týchto závodov približoval k stavu 10 000, čo boli asi 2 % všetkých poľnohospodárskych závodov. Majitelia týchto závodov vlastnili okolo 9 % pôdy. Znej žilo do 123 000 osôb, čiže 6,5 % poľnohospodárskeho obyvateľstva.

Na každý závod z tejto skupiny v priemere pripadalo do 33 ha všetkej a takmer 25 ha poľnohospodárskej pôdy. Napriek tomu, že majiteľ na pôde sám pracoval, spravidla nedokázal pôdu obrobiť bez zamestnávania cudzej pracovnej sily. Pre prácu na svojom hospodárstve si preto najímali tiež cudziu pracovnú. Osobitne to platilo potom hlavne pre sezónne práce, pri sejbě či výsadbe a najmä pri zbere úrody. Vzhľadom k vlastnej fyzickej práci majiteľa i rodinných príslušníkov na hospodárstve, ale aj v dôsledku poskytovania pracovných príležitostí, či ďalších výhod chudobnejším vrstvám, bol majiteľ takéhoto poľnohospodárskeho podniku úzko spätý so životom dediny a bol všeobecne považovaný za váženého príslušníka miestnej komunity.

6. Statkári a veľkostatkári tvorili skupinu, ktorá vlastnila pôdu, väčšinou žila na vidieku, ale sama na pôde, až na nepatrné výnimky, spravidla fyzicky nepracovala. k tejto skupine patrili v období 1. ČSR vlastníci poľnohospodárskych závodov – ako kapitalistických podnikov, s výmerou pôdy nad 50 ha. Pred vznikom ČSR patrilo na území Slovenska, (podľa údajov z roku 1910) k tejto skupine 4612 poľnohospodárskych závodov. Vlastnili 1,968383 ha, t. j. 42 % všetkej a 821874 ha, t. j. 28,7% poľnohospodárskej pôdy.¹⁰ Štatistické údaje Kolonizačného referátu ŠPÚ v Bratislave z júna r. 1930 udávajú počet veľkostatkov len nad 100 ha pôdy číslom 4369. Jej celková výmera je podľa tejto štatistiky 2,313924 ha, z toho je 742764 ha poľnohospodárskej pôdy. Na jeden veľkostatok tak pripadalo okolo 400 ha pôdy.¹¹

Výmera tejto pôdy i počet veľkostatkárov sa znižovali s postupujúcou pozemkovou reformou. Pritom na druhej strane pribúdala počet tzv. *zbytkových statkárov*, (správne „zvyškových“ P. M.), t. j. nových majiteľov *zvyškových veľkostatkov*, ktoré nadobudli v rámci pozemkovej reformy o rozlohe 30 až 100 ha.

Vzťah príslušníkov skupiny veľkostatkárov k okolitému vidieckemu prostrediu v ktorom žili, k dedine a jej obyvateľom, mal v podstate individuálny charakter. Určitej časti z nich nedovoľovali spravidla predsudky tradičnej stavovskej, možno niekedy i etnickej osobitosti či nadradenosti užšie sa zblížiť s obklopujúcim spoločenským prostredím. Pravda, neboli pritom zriedkavé ani výnimky.

Uvedený náčrt štruktúry základných ekonomicko-sociálnych skupín poľnohospodárskeho obyvateľstva Slovenska nedokáže úplne vykresliť pestrú paletu celkovej skladby spoločnosti slo-

¹⁰ SVETONĚ...136.

¹¹ SNA Bratislava F. Kol. referát ŠPÚ, škat. 2.

venskej dediny z čias 1. ČSR. Poskytuje pritom aspoň v stručnosti základný orientačný pohľad na problematiku.

V zvärečnej časti sa pokúsime aplikovať uvedenú **sociálnu štruktúru poľnohospodárskeho obyvateľstva na podmienky oblasti južnej časti stredného Slovenska**. Ide o regióny Hontu, Novohradu (osobitne jeho Slovenskej časti) a Gemera- Malohontu. Je zložité a zvlášť obtiažne získať úplný vierohodný štatistický materiál, pomocou ktorého by sme dokázali stanoviť presný počet, či pomerný výpočet príslušníkov sociálnych skupín poľnohospodárskeho obyvateľstva, ktoré žilo v podmienkach 1. ČSR na uvedenom území Slovenska. Pomôžeme si aspoň základnými údajmi ešte z obdobia pred 1. svetovou vojnou, ktoré potom podstatnejšie skreslila až pozemková reforma z čias 1. ČSR. Prehľad o sociálnej štruktúre roľníckeho obyvateľstva uvedených južných žúp strednej časti Slovenska (bez poľnohospodárskeho robotníctva, pritom u Novohradu len za jeho slovenskú časť) prináša tabuľka 5.

Tabuľka 5

Prehľad o roľníckych hospodárstvach podľa výmery pôdy v katastrálnych jutách¹² z roku 1910 na území Hontianskej, Gemersko-Malohontskej a slovenskej časti Novohradskej župy.

Veľkosť vlastníč.	Hont-		Gemer- Maloh.		Sl. Novohr.		Juž.župy spolu	
	poč. vlast.	v %	poč. vlast.	v %	poč. vlast.	v %	poč. vlast.	v %
do 10 k.j.	7 053	58,46	9 301	57,84	5 658	66,56	22 012	60,07
10-100 k.j.	4 864	40,31	6 533	40,62	2 733	32,15	14 130	38,56
nad 100 k.j.	147	1,21	246	1,52	109	1,28	502	1,38

Údaje tabuľky nám rozdeľujú vlastníkov roľníckych hospodárstiev len do troch základných skupín. Aj tak sme svedkami skutočnosti, že podstatná časť poľnohospodárskych podnikov na skúmanom území, v priemere cez 60 %, tvorili hospodárstva s výmerou pôdy pod 10 kat. jutár (t. j. cca do 5 ha). Najviac takýchto menších, často až *trpasličích* roľníckych hospodárstiev (66,56 %), ktoré by sme mohli zaradiť do 2. a 3. z uvedených šiestich skupín, sa nachádzalo v slovenskej časti Novohradskej župy. Pokiaľ sme mali možnosť nahliadnuť do štatistického materiálu z uvedeného obdobia, podobný stav, ako v Novohrade, bol aj vo väčšine žúp z oblasti stredného Slovenska.

K *strednému roľníckemu stavu*, vrátane majetnejších vrstiev roľníctva, s výmerou do 100 k. j., (4. a 5. z uvedených skupín), patrilo v Honte a v Gemeri-Malohonte niečo vyše 40 % poľnohospodárskych podnikov z ich celkového počtu. V slovenskej časti Novohradu pritom len 32 %. Pritom tu existovali rozľahlé latifundiá, veľkostatky, s výmerou nad 100 a niektoré i hodne nad 1000 k. j. pôdy. Situáciu spojenú s *hladom po pôde* so strany najpočetnejších vrstiev roľníctva aj v týchto regiónoch potom v období ČSR podstatnou mierou pomohla riešiť v prospech spokojnosti týchto vrstiev pozemková reforma.

Summary

The social structure of agricultural population in Slovakia in the period between two World Wars dealing with selected regions of Central Slovakia

The article informs about survey characteristic of social groups of slovak agricultural population in terms of the first Czechoslovakian republic with particular dealing with selected regions of Central Slovakia. In the period of enter Slovakia into the new Czechoslovakian state over 60 % of population was employed in agriculture and its relative branches (the forestry, the fishing etc.). The great difference between dividing of land is noticed in tables of statistic informations. By these informations, over two thirds of all agricultural plants in Slovakia (small farmers and cottagers with decree of land up to 5 ha) farmed only 15 % of all land. Every agricultural plant below 20 ha (the estate of cottagers, small and middle farmers) is represented 97 % of agricultural plants in Slovakia. These plants owned almost a half (49 %) of all land. The capitalist plants over 20 ha of land formed 3 % of all plants, but they owned 51 % of land. The similar situation was in Central Slovakia. In part, it proves the informations from regions Hont, Novohrad, Gemer-Malohont.

(martuliak@fhv.umb.sk)

¹² 1 kat. jutro = 0,56 ha

Obdobie neúspešných pokusov o „definitívne doriešenie židovskej otázky“ na Slovensku

MARIÁN KARCOL

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Cieľom príspevku je priblížiť udalosti, ktoré sa odohrali v časovom rozmedzí od skončenia prvej etapy deportácií Židov do okupácie Slovenska nacistickými vojskymi a policajnými oddielmi.¹ Práca popisuje aktivity slovenských radikálov a nacistického Nemecka, ktoré smerovali k obnoveniu transportov, i snahy umierneného krídla HSL'S, verejných a cirkevných činiteľov zabrániť im. Pozornosť je venovaná i činnosti Vatikánu, ktorý ani v tomto období neprestával sledovať dianie v súvislosti s riešením židovskej otázky na Slovensku a intervenoval v prospech perzekvovanej menšiny.

Počas prvej vlny deportácií bolo za hranice Slovenska v 57 transportoch vyvezených 57 752 osôb,² čo z pôvodných takmer 90 000 obyvateľov,³ ktorí spadali pod definíciu Žida,⁴ predstavovalo približne 65 percent. Pre 18 945 židovských obyvateľov,⁵ ktorým sa podarilo odtransportovaniu vyhnúť, však ani nasledujúce obdobie neznamenalo koniec nebezpečenstva. Aktivitu smerujúcu k obnoveniu deportácií totiž neustávali. Svedčia o tom rôzne nariadenia zo zasadnutí vlády či rôznych ministerstiev, najmä Ministerstva vnútra a jeho 14. oddelenia.⁶

Hrozba deportácií získala reálne kontúry na jar 1943. Človek, ktorý novú vlnu avizoval, nebol nikto iný ako minister vnútra Alexander Mach. Jeho prejav prednesený na župnom zjazde gardistov v Ružomberku obsahoval dnes už priam notoricky známu vetu – „...*pride marec, pride apríl a pôjdu transporty*“.⁷ A jeho hlas nezostal osamotený. Necelé dva týždne po Machovom prejave priniesol rovnakú informáciu i tlačový orgán Úradu propagandy – Ľudové noviny, ktorý nadšene hlásal, že „*Transporty pôjdu*“.⁸

¹ K problematike neúspešných pokusov o obnovenie deportácií Židov zo Slovenska pozri napr.: *Holokaust na Slovensku 1-7*. [Eds.]: E. Nižňanský et al. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – ŽNO Bratislava, 2001-2005; HRADSKÁ, Katarína: *Deportácie slovenských Židov v rokoch 1944 – 1945 so zreteľom na transporty do Terezína*. In: Historický časopis, roč. 45, 1997. s. 455-471; KAMENEC, Ivan: *Neúspešné pokusy o obnovenie deportácií slovenských Židov*. In: Terezínske studie a dokumenty. Praha : Inštitút Terezínskej iniciatívy, 2002. s. 299-315; KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava : ARCHA, 1991. 285 s.; LIPSCHER, Ladislav: *Židia v slovenskom štáte 1939-1945*. Bratislava : Print-servis, 1992. 254 s.; *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939-1945)*. Dokumenty I-V. [Ed.]: L. Hubenáček. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1994-2000; *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938-1944 (od autonómie po Povstanie)* : Slovenský štát vo vybraných správach SD od jesene 1943 do septembra 1944. [Ed.]: M. Schvarc. Bratislava : SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2006. 460 s.

² Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), fond (f.) Národný súd (NS), Tn ľud 17/46, Anton Vašek, mikrofilm A 926. Vo verbálnej note slovenského Ministerstva zahraničných vecí nemeckému vyslanectvu z 25. 11. 1942 je uvedených 57 628 deportovaných. *Holokaust na Slovensku 4* : Dokumenty nemeckej proveniencie (1939-1945). [Ed.]: E. Nižňanský. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – ŽNO Bratislava, 2003. s. 228.

³ Podľa výsledkov sčítania ľudu ku dňu 15. decembra 1940 žilo na území Slovenska 88 951 Židov. Tento počet sa zvýšil na 89 053 osôb po nadobudnutí účinnosti vládneho nariadenia č. 198/41 Sl. z. *Holokaust na Slovensku 2* : Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945). Dokumenty. [Eds.]: E. Nižňanský – I. Kamenec. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – ŽNO Bratislava, 2003. s. 180.

⁴ Autor sa prikláňa k skupine historikov, ktorá vníma Židov ako národnosť, a preto píše tento pojem s veľkým písmenom. Výnimku predstavujú len doslovné citácie z dokumentov.

⁵ SNA, f. NS, Tn ľud 17/46, Anton Vašek, mikrofilm A 926. Po odrátaní počtu deportovaných osôb od čísla, ktoré udával oficiálny súpis pred začiatkom transportov, vznikne rozdiel približne 31 300 osôb. Oproti počtu skutočne evidovaných Židov na Slovensku si nemožno nevšimnúť rozdiel viac než 12 000 židovských obyvateľov, ktorým sa podarilo utiecť do Maďarska či iných krajín, alebo sa ukrývali na území slovenského štátu. Ivan Kamenec uvádza, že po zastavení deportácií zostalo na Slovensku okolo 24-tisíc židovských obyvateľov. Kamenec, I.: *Po stopách tragédie*, s. 211.

⁶ HRADSKÁ, K.: *Deportácie slovenských Židov...*, s. 456.

⁷ *Ružomberský odkaz Hlinkovej gardy*. In: Gardista, roč. 5, 1943, č. 32 (9. 2. 1943), s. 2.

⁸ KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 226.

Vyhlasenia ministra vnútra i správy v tlačí vyvolali v radoch židovského obyvateľstva paniku.⁹ Aktívnejšia časť židovstva sa rozhodla vziať svoj osud do vlastných rúk a hľadala rôzne cesty ako sa deportáciám vyhnúť. Jedným zo spôsobov bol útek do zahraničia, a tak sa znova začali ilegálne prechody slovensko-maďarských hraníc, a to najmä rodinnými príslušníkmi hospodársky dôležitých Židov.¹⁰ Vyskytli sa tiež prípady útekov do Švajčiarska v zaplombovaných nákladných vagónoch s drevom a dreveným uhlím.¹¹ Židia, ktorí tu zostali, sa snažili minimalizovať hrozbu zaistenia a následnej deportácie tým, že odchádzali nocovať do cudzích bytov.¹²

V súvislosti s útekmi židovského obyvateľstva je zaujímavá správa policajného riaditeľa v Prešove, adresovaná 14. oddeleniu Ministerstva vnútra. Hromadné úteky Židov za hranice ho prinútili zamyslieť sa nad tým, „*či (podčiarknuté v origináli – pozn. M. K.) a ako by sa malo preventívne čeliť takémuto dobrovoľnému úteku Židov zo Slovenskej republiky, lebo často sa ozývajú hlasy, že takýto úbytok Židov mal by byť z hľadiska nášho štátu vítaný, ba i podporovaný*“.¹³ Vcelku logická úvaha – veď i prezident niekoľko mesiacov predtým vyzýval národ: „*Slovák, zhod', zbav sa svojho škodcu,*“¹⁴ – však narazila na rozbehnutú byrokratickú mašineriu. Minister vnútra nariadil požadovať od maďarskej vlády vydanie týchto Židov naspäť, „*aby sa nevyhli (...) im udeleným povinnostiam*“ na Slovensku.¹⁵

Kompetentné úrady medzitým začali opäť robiť prípravy na zostavenie nových transportov. V marci 1943 predložilo 14. oddelenie Ministerstva vnútra návrh na postupné riešenie židovskej otázky. Podľa tohto návrhu mali byť v druhej polovici apríla zo Slovenska vypravené ďalšie štyri transporty s celkovým počtom štyritisíc Židov.¹⁶ Väčšiemu počtu deportovaných bránil len katastrofálny nedostatok pracovných síl. Bolo však navrhnuté, aby sa vyšťahovanie ostatných Židov pripravilo ich postupným sústreďovaním v pracovných táborech a strediskách.¹⁷

Vláda v apríli určila jednotlivým ministerstvám preskúmať vydané výmery s tým, že v pracovnom pomere majú zostať len skutočne nenahraditeľní. Osoby pozbavené výnimiek sa mali presunúť do pracovných táborech na Slovensku. Ďalším krokom bolo preverovanie krstných listov. Neskoro pokrstení Židia, ak nemali pracovné výnimky, sa mali tiež sústreďovať v táborech. Politicky nespoľahliví a tí, ktorí si zaobstarali rôzne falošné dokumenty, mali byť deportovaní ako prví.¹⁸

Hrozba obnovenia deportácií vyvolala na mnohých miestach protireakcie. Nesúhlas s pripravovanými transportmi otvorene prejavili predseda snemu Martin Sokol, ale aj ministri Jozef Sivák, Július Stano a Gejza Medrický. Poukazovali najmä na veľmi nepriaznivý ohlas v zahraničí. Protestovali aj vedúci hospodárski činitelia štátu, najmä predseda Ústredného združenia slovenského

⁹ SNA, f. Ministerstvo vnútra (MV), kartón (k.) 409, číslo (č.) 1439/1943 prez.; Štátny archív (ŠA) Nitra, f. Nitrianska župa III, k. 62, č. 119/I-ŠB/1943 prez. Situačné správy za mesiac február 1943; Štátny archív Bytča, pobočka Liptovský Mikuláš (ŠAP Liptovský Mikuláš), f. Okresný úrad (OÚ) Liptovský Mikuláš 1923-1945, k. 175, č. D1-92/1945 prez. Periodická správa za mesiac február 1943.

¹⁰ SNA, f. MV, k. 409, č. 1439/1943 prez.; f. MV, k. 417, č. 1594/1943 prez.

¹¹ SNA, f. MV, k. 392, č. 1014/1943 prez.; f. NS, Tn Iud 45/46, Franz Göltz, mikrofilm A 937.

¹² SNA, f. MV, k. 409, č. 1439/1943 prez.

¹³ Vydanie úpravy si podľa policajného riaditeľa v Prešove vyžadoval i problém s nežidovským obyvateľstvom, ktoré Židom v útekoch pomáha, „lebo podľa platných predpisov by išlo len o nedovolený styk so Židmi“. SNA, f. MV, k. 409, č. 1439/1943 prez.

¹⁴ *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939-1945)*. II. časť. [Ed.]: L. Hubená. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1994, s. 141.

¹⁵ SNA, f. MV, k. 409, č. 1439/1943 prez.

¹⁶ V každom transporte malo byť po 1000 osôb. Presný dátum ich odchodu z územia Slovenska bol stanovený na 18. – 22. apríla 1944. *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939-1945)*. III. časť. [Ed.]: L. Hubená. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1994, s. 21.

¹⁷ SNA, f. MV, k. 581. Do táborech bolo už v marci sústreďených niekoľko desiatok Židov, ktorí sa stali obeťou dvoch razí prevádzaných žandárskymi a policajnými oddielmi v spolupráci s príslušníkmi Hlinkovej gardy a Freiwillige Schutzstaffel. Internované boli osoby, ktoré sa na Slovensku skrývali, nevlastnili žiadnu výnimku alebo vlastnili falošné „árijské“ doklady, krstné listy či pracovné povolenia. KAMENEC, I.: *Neúspešné pokusy...*, s. 304.

¹⁸ SNA, f. NS, Tn Iud 74/45, Gejza Fritz, mikrofilm A 881.

priemyslu Peter Zafko a Imrich Karvaš, guvernér Slovenskej národnej banky. Svoje argumenty opierali najmä o neúnosne vysoké finančné náklady, ktoré by si deportácie vyžiadali. V tomto čase sa tiež znova nastolila požiadavka na vyslanie komisie do miest, kam boli Židia zo Slovenska vysídlení. Nemecká strana žiadnu komisiu nevyoslala, keďže v tom čase bolo nažive už len malé percento deportovaných.¹⁹

Proti pripravovaným deportáciám vystúpili aj slovenskí katolícki biskupi. Dňa 8. marca 1943 vydali pastiersky list, ktorý sa v nedeľu 21. marca čítal vo všetkých kostoloch. V ňom protestovali nielen proti pripravovaným transportom Židov, ale aj proti ich sústavnej hospodárskej a spoločenskej diskriminácii. Oproti reakcii episkopátu spreď roka bol tento list formulovaný otvorenejšie a čo je najdôležitejšie, týkal sa celej židovskej spoločnosti, nielen konvertitov.²⁰

Prípravy na novú vlnu deportácií znepokojili aj Vatikán. Jeho vyslanec, Msgr. Giuseppe Burzio, navštívil 7. apríla 1943 predsedu vlády Vojtecha Tuku, aby mu odovzdal demarš Svätej stolice. Vatikán v ňom žiadal, „aby bolo upustené od ďalšieho vyvážania Židov“.²¹ V. Tuka protesty Svätej stolice odmietol s tým, že zo Slovenska sa vystaňujú len Židia nebezpeční pre štát a ostatní sa umiestnia v táboroch na Slovensku. Realizácia Tukovho plánu však narazila na odpor vo vláde a ministerská rada zastavila zmieňované deportácie štyroch tisícov Židov. Vatikánska diplomacia i tak pokračovala v boji proti „dokončeniu“ židovskej otázky. V protestnej nôte z 5. mája 1943, ktorá sa odvolávala na Machov ružomerský prejav, Vatikán apeloval na zastavenie presídľovania Židov.²²

Opačný postoj vyjadrilo na jar 1943 hneď niekoľko okresných náčelníkov. „Potrebu konečného riešenia židovskej otázky“ odôvodňovali rôznymi argumentmi. Nechýbali medzi nimi „tradičné“ sťažnosti na rozširovanie šepkanej propagandy alebo voľný pohyb židovských osôb, najmä ak prichádzali do styku s nežidovskými osobami ženského pohlavia. Niekde pre zmenu prekázali bývalí vlastníci likvidovaného majetku, či skutočnosť, že „na prácu pridelený Žid (...) by mal vykonávať skutočnú fyzickú prácu a nie vozit' sa na bicykli v Považskej Bystrici a v Ilave“.²³ Najmä posledný dôvod, inak povedané vo verejnosti zakorenený stereotyp o „židovskej prislovečnej nechuti k práci“, vyvolával medzi majoritným obyvateľstvom protizidovské nálady, ktoré sa odrážali v požiadavkách dôsledného „riešenia“. K rovnakému záveru dospeli i na 15. oddelení Ministerstva vnútra.²⁴ To na základe situačných správ skonštatovalo: „Nepomáha tu vystaňovanie z jedného okresu, ale ide tu o riešenie všeobecné“, t. j. aby „dnes už zbytoční ľudia, boli definitívne odstránení“.²⁵

„Definitívne doriešiť“ túto otázku na Slovensku sa usilovalo najmä nacistické Nemecko. Na

¹⁹ KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 230; LIPSCHER, L.: *Židia v slovenskom štáte 1939-1945*, s. 158-159; HRADSKÁ, Katarína: *Prípád Dieter Wisliceny: Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku*. Bratislava: AEP, 1999. s. 48-49.

²⁰ Porov. *Riešenie židovskej otázky na Slovensku II*, s. 97-99; *Riešenie židovskej otázky na Slovensku III*, s. 22-25. Pozri tiež HOFFMANN, Gabriel et al.: *Zamčaná pravda o Slovensku*: Prvá slovenská republika. Prvý slovenský prezident Dr. Jozef Tiso. Tragédia slovenských židov podľa nových dokumentov. Partizánske: Garmond, 1996. s. 598-600, 618-621. Reakcie obyvateľstva na spomínaný dokument boli rôzne. Niektoré otvorene, iné len medzi riadkami vypovedali o tom, že majoritné obyvateľstvo si uvedomovalo nehumánnosť a protiprávnosť „riešenia“. Tá časť obyvateľov, ktorá s listom otvorene nesúhlasila, pochádzala s najväčšou pravdepodobnosťou najmä z radov osôb bytostne zainteresovaných na dôslednom vyriešení židovskej otázky. Štátny archív Bytča, pobočka Dolný Kubín (ŠAP Dolný Kubín), f. OÚ Trstená 1923-1945, č. 605/1943 prez. Pastiersky list katolíckych biskupov na Slovensku – čítanie v kostoloch; ŠAP Liptovský Mikuláš, f. OÚ Ružomberok 1923-1945, k. 88, č. 545/1943 prez. Pastiersky list katolíckych biskupov – čítanie.

²¹ *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945)*. Dokumenty. [Eds.]: I. Kameneč – V. Prečan – S. Škorvánek. Bratislava: Slovak Academic Press, 1992. s. 134.

²² *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945)*, s. 145-147.

²³ SNA, f. MV, k. 409, č. 1405/1943 prez.

²⁴ 15. oddeleniu Ministerstva vnútra podliehali všetky rozhodujúce bezpečnostné zložky Slovenskej republiky: Ústredňa štátnej bezpečnosti, žandárstvo, kriminálna ústredňa a štátna polícia. KORČEK, Ján: *Slovenská republika 1943-1945*: K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1999. s. 52.

²⁵ SNA, f. MV, k. 409, č. 1405/1943 prez.

nátlak nemeckej vlády vydal V. Tuka v lete 1943 príkaz 14. oddeleniu Ministerstva vnútra na urýchlenné vyvezenie 5000 Židov. Vo vláde však už nenašiel dostatočné pochopenie, preto sa obrátil na nemeckého „tútora“ so žiadosťou o podporu pre svoje plány. Ich realizáciu považoval za možnú len v tom prípade, ak Nemecko umožní slovenským činiteľom návštevu v „nových domovoch“ slovenských Židov. Nemecká strana sa snažila žiadosti slovenského ministerského predsedu vyhovieť, nemohla však slovenským úradom ponúknuť obhliadku miest, kam boli slovenskí Židia skutočne vyvezení, a tak slovenskí úradníci dostali ponuku na prehliadku tábora v Terezíne. Aj to nie hneď, ale až vo februári 1944, kedy sa na tomto mieste Nemci snažili presvedčiť splnomocnencov Červeného kríža o humánnom zaobchádzaní so židovským obyvateľstvom.²⁶

Pohnúť veci ďalej smerom k definitívnemu doriešeniu židovského problému sa snažila aj slovenská tlač. Tón udával denník Gardista, ktorý takmer so železnou pravidelnosťou prinášal články namierené proti miestnej židovskej komunite. V nich boli Židia obviňovaní zo „židobolševizmu“ a „snáh opanovať svet“,²⁷ no okrem týchto všeobecných obvinení nechýbali ani ataky na konkrétne osoby či skupiny židovských osôb tešiacich sa rôznym druhom výnimiek. „*Viete, čo robia hospodárski Židia?*“, pýtal sa anonymný autor v spomínanom denníku, „*Stále cestujú a robia plány, ako budú (po skončení vojny – pozn. M. K.) prenasledovať národovcov*“.²⁸ V inom čísle sa zas môžeme dočítať, že „*už dávno bolo treba týchto travičov z hospodárskeho života odstrániť*“.²⁹ Nevyberaná kritika neobišla ani pokrstených Židov: „*Obielené hroby treba odstrániť*“ (zvýraznené v origináli – pozn. M. K.), *treba dbať o to, aby sa naši ľudia nedostali s nimi do styku a nenakazili sa mŕtvolyňím jedom, ktorý z nich uniká*.³⁰ Skrátka, leitmotívom vtedajších dní sa stalo heslo: „*Žid patrí prinajmenšom do tábora*“³¹, a to najmä preto, že „*Žid bol, je a bude vždy parazitom a žil, žije a bude žiť z práce iných*“.³²

Napriek týmto útokom deportácie uviazli na mŕtvom bode. Nacisti neboli s daným stavom spokojní a koncom roka 1943 zosilnili svoj tlak na slovenskú vládu. V decembri 1943 navštívil Bratislavu nemecký vyslanec v Budapešti Edmund Veesenmayer, aby prerokoval s prezidentom Jozefom Tisom a predsedom vlády V. Tukom otázku vyst'ahovania zvyšnej časti slovenského židovstva. Slovenská strana prisľúbila, že do 1. apríla 1944 bude celá vec vyriešená, s podmienkou, aby pokrstení Židia boli umiestnení v osobitných táboroch.³³

Slovenská vláda sa následne rozhodla vyhotoviť do 7. februára 1944 presný zoznam Židov nachádzajúcich sa na Slovensku, čo vyvolalo novú vlnu diplomatických aktivít s cieľom zabrániť deportáciám.³⁴ Obzvlášť neprijemné pre slovenský establišment bolo vyjadrenie americkej vlády, ktoré sa objavilo v telegrame apoštolského delegáta vo Washingtone Cicognaniho kardinálovi Maglionemu: „*Tunajšia vláda vyhlasuje, že v budúcnosti si dobre zapamätá dobré i zlé zaobchádzanie so židmi zo strany Tisu a ostatných zodpovedných osôb*“.³⁵ Apoštolská nunciatúra na Slovensku iste toto varovanie tlmočila kompetentným osobám.

V tomto čase však deportácie bezprostredne nehrozili. Hoci sa na verejnosti vyššie spome-

²⁶ KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 233.

²⁷ *Krvavé sláky* : Z prejavu Dr. A. Vaska o židovskej otázke. In: Gardista, roč. 5, 1943, č. 143 (21. 6. 1943), s. 3.

²⁸ *Hospodársky Žid*. In: Gardista, roč. 5, 1943, č. 169 (23. 7. 1943), s. 3.

²⁹ *Traviči*. In: Gardista, roč. 5, 1943, č. 196 (24. 8. 1943), s. 3.

³⁰ *Obielené hroby*. In: Gardista, roč. 5, 1943, č. 115 (21. 5. 1943), s. 3.

³¹ *Odstrániť Židov*. In: Gardista, roč. 5, 1943, č. 173 (28. 7. 1943), s. 3.

³² *Triezvy názor*. In: Gardista, roč. 5, 1943, č. 199 (28. 8. 1943), s. 3.

³³ *Slovenské národné povstanie : Nemci a Slovensko*. [Ed.]: V. Prečan. Bratislava : EPOCHA, 1971. s. 49.

³⁴ Dôležitú úlohu v akcii proti „dokončeniu židovskej otázky“ na Slovensku opäť zohrával Vatikán. Už 4. februára 1944 sa na westminsterského arcibiskupa Godfreya obrátila československá vláda v Londýne s prosbou, aby Svätá stolica „*protestovala u terajších vládnych kruhov na Slovensku a aby ich požiadala o zastavenie ďalších deportácií židovského obyvateľstva zo Slovenska do Poľska, alebo kamkoľvek*“. Prosbu adresovali Vatikánu aj predstavitelia židovskej obce, napr. predstavitelia Svetového židovského kongresu. Blížšie pozri: *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945)*, s. 173-181.

³⁵ *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945)*, s. 177-178.

nuté vládne opatrenie prezentovalo ako „súpis Židov“, išlo skôr o kamufláž.³⁶ Pochopiteľne, židovské obyvateľstvo o pravom charaktere akcie netušilo a viditeľne znervóznelo. Apatiu, ktorú bolo u nich možné pozorovať v predchádzajúcich mesiacoch, vystriedala obava pred chystanou koncentráciou a odtransportovaním.³⁷ Ešte horšie na nich doľahli marcové udalosti v susednom Maďarsku, kde po obsadení územia Nemeckom prevzalo moc radikálne krídlo a začalo neobyčajne kruté prenasledovanie Židov, v dôsledku čoho sa začali množiť prípady ilegálnych prechodov ohrozených osôb na Slovensko. Slovenskí Židia tak už nemali kam utekať. Ich dovtedajšiu nervozitu nahradil strach z realizácie rovnakého scenára aj na území Slovenska.³⁸

Zrejme pod vplyvom zostreňného protizidovského kurzu v Maďarsku sa v tejto dobe na Slovensku znovu objavujú hlásenia so sťažnosťami na nadmerný počet Židov, „ktorých by bolo potrebné aspoň z veľkej miery odstrániť“.³⁹ O blahodarnom vplyve takéhoto opatrenia sa snažil presvedčiť zodpovedné miesta aj Andrej Dudáš, župan Šariško-zemplínskej župy, z ktorej na zárok nemeckého vojenského velenia evakovali v máji 1944 celkom 2597 Židov.⁴⁰ „Dnes, keď Židia z našej župy sú odťahovaní,“ informoval necelé dva týždne po skončení akcie župný predseda, „šuškaná propaganda úplne prestala a ceny životných potrieb klesli až po úradne stanovenú cenu.“ Vrásky A. Dudášovi spôsobovala len verejnosťou kolujúca informácia o možnom návrate vysidlencov, lebo – ako ďalej píše – „údajne sa niektorým Židom má povoliť výnimka, aby sa späť presťahovali na územie našej župy“.⁴¹ Keď nebezpečenstvo návratu Židov pominulo, začalo županovi prekážať i tých pár židovských osôb, ktoré nepodliehali vystaňovaleckej akcii.⁴² V správe z júla 1944 zaznamenáva: „Židovstvo napriek všetkým bezpečnostným opatreniam proti nemu neprestáva aj naďalej kalii bezpečnostné pomery v župe.“⁴³

Avšak v tomto období bol už šariško-zemplínsky župan so svojimi radikálnymi názormi pomerne osamotený. Štátni zamestnanci totiž správne odhadovali, akým výsledkom sa vojna skončí. V dôsledku toho bola ich ochota aktívne sa podieľať na protizidovských opatreniach zo dňa na deň menšia.⁴⁴ Dôsledné „riešenie“ židovskej otázky si preto nevyhnutne vyžadovalo priamu

³⁶ KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 236. Vtedajšiu situáciu na Slovensku veľmi presne vystihol Chargé d'affaires v Bratislave Burzio v telegrame kardinálovi Maglionemu zo dňa 19. februára 1944: „Situácia židov na Slovensku je stále neistá a ťažká, nie je však pravda, že by im bezprostredne hrozili ďalšie deportácie. Súpis uskutočnený začiatkom tohto mesiaca mal za cieľ zaisťovať určitý počet židov, ktorých vláda považuje za nebezpečných pre štát a budú internovaní.“ *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945)*, s. 177.

³⁷ *Zprameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky 1939-1945 I*: Situačné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944. [Ed.]: M. Lacko. Tmava : Katedra histórie FF UCM, 2005. s. 66; ŠAP Liptovský Mikuláš, f. OÚ Liptovský Mikuláš 1923 – 1945, k. 175, č. D1-92/1945 prez. Periodická správa za mesiace január – február 1944. Novú vlnu deportácií židovského obyvateľstva nepriamo avizovalo i švédске periodikum DAGENS NYHETER, a to prostredníctvom svojho budapešťianskeho dopisovateľa. V článku *Slovenskí Židia veria v nové nemecké opatrenia* z 3. februára 1944 sa uvádza: „Predpokladá sa, že Berlín má úmysel zaviesť ešte prísnejší kurz v židovskej otázke v tých zemiach, ktoré stoja pod nemeckou kontrolou. Výsledok v tomto smere sa už mohol konštatovať. Slovenská vláda rozhodla, že tí Židia, ktorí sa stále nachádzajú na Slovensku, sa majú znova registrovať medzi 5.-7. februárom 1944.“ SNA, f. MV, k. 578, č. 1250/1944 prez.

³⁸ ŠAP Liptovský Mikuláš, f. OÚ Liptovský Mikuláš 1923-1945, k. 175, č. D1-92/1945 prez. Periodická správa za mesiace marec – apríl 1944.

³⁹ *Zprameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky 1939-1945 I*, s. 122.

⁴⁰ Evakuačnú akciu riadilo 14. oddelenie Ministerstva vnútra na čele s Antonom Vaškom. Presídlení boli umiestnení do židovských pracovných táborov a stredísk, na poľnohospodárske majetky Fondu pre správu bývalých židovských nehnuteľností a do jednotlivých miest západného a stredného Slovenska. Vysídľovanie sa už tradične nezaobišlo bez nepríjemností, no tie ani zďaleka nedosiahli intenzitu z obdobia prvej deportačnej vlny. Obdobným spôsobom plánovalo 14. oddelenie Ministerstva vnútra vystaňovať Židov zo všetkých pohraničných okresov, avšak nasledujúce udalosti tieto snahy zmarili. Bližšie pozri KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 245-246; LIPŠCHER, L.: *Židia v slovenskom štáte 1939-1945*, s. 182-183.

⁴¹ SNA, f. MV, k. 578, č. 1284/1944 prez.

⁴² Išlo o lekárov, veterínárov a židovské osoby žijúce v zmiešaných manželstvách. SNA, f. MV, k. 578, č. 1284/1944 prez.

⁴³ SNA, f. MV, k. 579, č. 1354/1944 prez.

⁴⁴ *Zprameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky 1939-1945 I*, s. 123. Na pasivitu a alibizmus slovenských úradov sa v tomto období často sťažovali aj agenti Sicherheitsdienstu na Slovensku. Otázkou zostáva, do akej miery možno ich hlásenia v otázkach „riešenia“ považovať za dôveryhodné. *Sicherheitsdienst a Slovensko...*, s. 284, 351.

nemeckú podporu.

Tento fakt si uvedomoval aj ďalší radikál, prednosta 14. oddelenia Ministerstva vnútra Anton Vašek, na verejnosti známy aj ako „židovský kráľ“. Napriek tomu, že bol stále podplácaný ilegálnou židovskou skupinou pri Ústrední Židov, usiloval sa o obnovenie deportácií, a to najmä preto, aby sa opäť mohol obohatiť, podobne ako počas prvej vlny transportov.⁴⁵ Z tohto dôvodu sa sťažoval u agentov Sicherheitsdienstu na slovenské úrady, ktoré podľa neho znemožňujú snahy o vyvezenie Židov udeľovaním príliš veľkého množstva výnimiek. Okrem toho sa A. Vaškovi nepozdávali ani intervencie verejných a cirkevných činiteľov v prospech perzekvovanej menšiny.⁴⁶

Radikálmi očakávaná podpora dorazila v lete 1944, v čase prebiehajúcich deportácií maďarských Židov. Nemecký vyslanec v Budapešti E. Veessenmayer navrhoval koordinovaný postup pri konečnom riešení židovskej otázky v Maďarsku i na Slovensku. V tejto veci sa mal spojiť s ríšskym vyslancom na Slovensku Hansom Ludinom, ktorý mal o výsledku ich vzájomných rokovaní informovať slovenskú vládu.⁴⁷ E. Veessenmayer však trval na tom, aby sa na stretnutí oboch vyslancov zúčastnili aj Dieter Wisliceny a Adolf Eichmann. K navrhovanému stretnutiu tak nakoniec nedošlo, pretože sa pre zaneprázdnenosť účastníkov nepodarilo nájsť termín, ktorý by vyhovoval všetkým zainteresovaným.⁴⁸

Rokovania o spoločnom postupe pri riešení židovskej otázky sa napokon predsa uskutočnili, aj keď len v oklieštenej podobe. Začiatkom augusta 1944 pricestoval do Bratislavy sám D. Wisliceny, ktorý už medzičasom pôsobil ako poradca v Maďarsku. Jeho návšteva však neprinesla nijaké konkrétne výsledky, ak nerátame tú skutočnosť, že Nemci sa začali vážne zaoberať prípadným návratom D. Wislicenyho na Slovensko. Sľubovali si od neho výrazný posun v otázke ďalších deportácií.⁴⁹

Na Slovensku rovnakú dôveru vkladali do rúk ministra vnútra A. Macha, jedného z hlavných aktérov dovtedajšieho „riešenia“. Minister však nádeje Nemecka schladil, keď 30. júla 1944 na valnom zhromaždení Zväzu novinárov vyhlásil, že „ak si to Židia svojim chovaním nezapríčia, nevyvynúta, nevystahujeme ich“.⁵⁰ Ďalšia izolácia židovského obyvateľstva sa podľa ministra mala konať len v tunajších pracovných táboroch a strediskách.

Machove vyhlásenie naštrbilo dôveru nemeckej strany v osobu ministra vnútra a ani jeho ďalšie vystúpenie mu nepomohlo navrátiť stratenú povesť. A nielen v očiach Nemcov. Mach totiž rovnaký názor na riešenie židovskej otázky predostrel aj na stretnutí s frekventantmi veliteľského kurzu Hlinkovej gardy 18. augusta 1944 v Bojniciach. Argument, že na vystaňovanie Židov niet zákonných podkladov, Machovi poslucháči neprijali a obvinili ho z oportunistu a zo zrady svojej pôvodnej línie.⁵¹ Zmenu ministrovho postoja malo na svedomí najmä približovanie sa Červenej armády a vojenské úspechy spojencov v západnej Európe.

Deportácie sa nakoniec obnovili až po okupácii Slovenska nemeckým vojskom, ktoré vniklo na územie Slovenska koncom augusta 1944. Napriek nesúhlasu slovenských vládnych činiteľov bolo v jedenástich transportoch vyvezených 12 306 Židov. Približne 1000 osôb zavraždili okupanti

⁴⁵ A. Vašek v roku 1942 organizoval transporty, čo mu však nebránilo prijímať zo židovských kruhov veľké sumy peňazí za príslub, že bude transporty brzdiť. Okrem toho sa mu podarilo obohatiť aj tým spôsobom, že vedel zariadiť, aby jednotlivé osoby boli z transportných zoznamov vyškrtnuté, či vytiahnuté priamo z vlakov smerujúcich do koncentračných táborov. Zachránených nechal A. Vašek vzápätí nahradiť inými osobami, aby počet vysídlenecov v transportnom vlaku ostal dodržaný. Známe sú však aj prípady, keď vyčiarknutí Židia boli deportovaní „napriek“ Vaškovej intervencii, prípadne preto, že si to „žiadala verejná mienka“. Bližšie pozri: KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 177.

⁴⁶ KAMENEC, I.: *Neúspešné pokusy...*, s. 309.

⁴⁷ *Slovenské národné povstanie: Nemci a Slovensko*, s. 104.

⁴⁸ HRADSKÁ, K.: *Deportácie slovenských Židov...*, s. 460.

⁴⁹ HRADSKÁ, K.: *Deportácie slovenských Židov...*, s. 461.

⁵⁰ SNA, f. NS, Tn I'ud 8/46, Alexander Mach, mikrofílm A 905.

⁵¹ *Slovenské národné povstanie: Nemci a Slovensko*, s. 155-156.

priamo na území Slovenska.⁵²

To, že slovenská vláda odolávala nemeckému tlaku až do vojenského obsadenia vlastného územia, možno pripísať viacerým faktorom. Najviac zrejme zavážila skutočnosť, že na Slovensko začali postupne prenikať pravdivé informácie o masovom vyhladzovaní Židov v ich „nových domovoch na východe“, spolu s meniacou sa situáciou na frontoch druhej svetovej vojny. K oddialeniu deportácií prispela tiež zaneprázdnenosť hlavných nacistických „riešiteľov“ situáciou v Maďarsku a Grécku, ako aj protesty zahraničia, najmä Vatikánu a USA.

Summary

The period of unsuccessful attempts of „the final resolution of the Jewish question” in Slovakia

The study approaches the events, which took place in the period between the end of the first phase of deportation till the occupation of Slovakia by the Nazi military and police squads. The work describes the activities of Slovak extremists and the Nazi Germany, which led to a new wave of transports, as well as the efforts of the moderate wings of HSLS (Hlinka's Slovak People's party), public and clerical representatives to prevent their activities. The author focuses on the activity of Vatican, which followed the events connected with the so-called resolving of the Jewish question in Slovakia and intervened in favour of the persecuted minority.

(karcol@fhv.umb.sk)

⁵² HRADSKÁ, K.: *Deportácie slovenských Židov...*, s. 463. Pozri tiež LIPSCHER, L.: *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*, s. 215. Tieto údaje však nie sú jediné, s ktorými sa môžeme v tejto súvislosti stretnúť. Svedecká výpoveď Gregora, ktorý pracoval v tábore Sereď pri kartotéke a zaznamenával si počty osôb, hovorí o 11 transportoch s celkovým počtom 11 532 osôb. A M SNP Banská Bystrica, príručka S 25/78..., s. 49. Historik Ivan Kamenec uvádza 13 transportov s asi 13 500 židovskými obyvateľmi. Z nich približne 10 000 zahynulo. KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 217.

Vraždy židov a komunistov na severovýchodnom Slovensku v roku 1945 : Kolbasovská tragédia

MICHAL ŠMIGEL

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Antisemitské nálady na Slovensku v prvých rokoch po 2. svetovej vojne patria medzi problémy, ktorým sa v predchádzajúcom období nevenovala veľká pozornosť. Bolo to spôsobené predovšetkým tým, že do roku 1989 patrila táto problematika medzi nežiaduce témy a totalitný režim s jeho nekompromisnou cenzúrou nemal záujem, aby isté udalosti, takpovediac, vyplávali na povrch. Pritom však ide o dôležitú otázku, ktorá nielenže načrtáva problémy slovenskej povojnovej spoločnosti, ale v širšom historickom kontexte (domnievame sa) nadväzuje na holokaust, respektíve je dôsledkom, výsledkom, či akýmsi doznievajúcim ohlasom procesu, ktorý v katastrofickom rozmere postihol slovenských Židov v období 2. svetovej vojny a 1. Slovenskej republiky.

S ohľadom na súčasný stav výskumu antisemitizmu na Slovensku v prvých povojnových rokoch po 2. svetovej vojne je možné konštatovať skutočnosť, že sa už dlhší čas nachádza v akomsi tieni holokaustu, na ktorý sa sústredila hlavná pozornosť slovenskej historiografie.¹ Výskum povojnového antisemitizmu na vedeckej báze je de facto záležitosťou ostatných rokov. Avšak prezentácia jeho (aj keď) čiastkových výsledkov vzbudzuje zjavný záujem, a to ako zo strany vedeckej, tak aj laickej verejnosti. Ako príklad je možné uviesť situáciu okolo zverejnenia udalosti, ktorá sa odohrala v Topoľčanoch na jeseň roku 1945 (tzv. topoľčiansky pogrom), a okolo ktorej sa svojho času rozpútala ohnivá verejná diskusia, ale aj isté počudovanie slovenskej society. Tá nemala zďaleka ani potuchu o tom, že aj v mierovom období boli slovenskí Židia vystavení útokom zo strany majoritnej spoločnosti, domnievajúc sa, že židovské útrapy skončili spolu s pádom nacizmu, ukončením druhej svetovej vojny či zánikom ľudáckeho režimu (ak sa na problém pozeráme v slovenskom kontexte).

Ďalšou otázkou je, či topoľčiansky pogrom bol skutočne jediným prípadom prejavov antise-

* Štúdia je vystupom z grantového projektu VEGA č. 1/0723/08 „Prejavy antisemitizmu na Slovensku v povojnovom období (1945-1948)“.

¹ Prác venujúcich sa prejavom antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1945-1948 je v slovenskej ponovembrovej historiografii len nepatrné množstvo. Predovšetkým sa zaoberajú otázkou topoľčianskeho pogromu: KAMENEC, Ivan: *Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945*. In: Acta contemporanea. Praha 1998, s. 80-94; KAMENEC, Ivan: *Správa o pogrome. Topoľčany, september 1945*. In: FOS (Fórum občianskej spoločnosti), č. 9, 1999, s. 29-31; KAMENEC, Ivan: *Správa o pogrome*. In: Hľadanie a blúdenie v dejinách. Bratislava 2000, s. 373-382.

Čiastočne sa o problematike antisemitizmu vo svojich prácach zmieňujú napríklad: KREJČOVÁ, Helena: *Český a slovenský antisemitizmus 1945-1948*. In: Stránkami soudobých dějin. Praha 1993, s. 158-172; JELINEK, Ješajahu A.: *Zachráň sa, kto môžeš*. In: Acta Judaica Slovaca 4. Bratislava 1998, s. 91-119; BÜCHLER, Robert Y.: *Znovuoživenie židovskej komunity na Slovensku po druhej svetovej vojne*. In: Acta Judaica Slovaca 4. Bratislava 1998, s. 65-77; BROD, Petr: *Židé v poválečném Československu*. In: HOENSCH, J. – BIMAN, S. – LIPTÁK, L.: *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava 1999, s. 177-189; SVOBODOVÁ, Jana: *Projevy antisemitizmu v českých zemích v letech 1948-1992*. In: HOENSCH, J. – BIMAN, S. – LIPTÁK, L.: *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava 1999, s. 191-205; JELINEK, Ješajahu A.: *Židia na Slovensku 1945-1949*. In: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí II*. Bratislava 2000, s. 79-96; MLYNÁRIK Ján: *Dejiny Židů na Slovensku*. Praha 2005, s. 305-311.

V poslednom období sa tematike intenzívne venuje: ŠIŠJAKOVÁ, Jana: *Protižidovské prejavy na Slovensku po druhej svetovej vojne (1945-1948) a ich podoba v oblasti severozápadného Slovenska*. In: Acta historica Neosoliensia, č. 9, 2006, s. 148-157; ŠIŠJAKOVÁ, Jana: *Antisemitizmus na Slovensku v rokoch 1945-1947 (Stav spracovania problematiky a perspektívy výskumu)*. In: České, slovenské, česko-slovenské dějiny 20. století II. Hradec Králové 2007, s. 311-320; ŠIŠJAKOVÁ, Jana: *Antisemitizmus na Spiši v kontexte povojnovej situácie 1945-1948*. In: Zborník doktorandov FHV UMB. Banská Bystrica 2007 (rukopis v tlači).

mitizmu na Slovensku. Ako však ukazujú súčasné výskumy – nebol. Bolo ich oveľa viac. Dokonca nejde len o čisto slovenskú záležitosť, teda v období povojnovej psychózy antisemitizmus zasiahol nielen slovenskú spoločnosť, ale, v širšom ponímaní, celý stredoeurópsky priestor (Poľsko, české krajiny, Maďarsko, západnú Ukrajinu), samozrejme s rôznou intenzitou a istými regionálnymi špecifikami.

Prejavy antisemitizmu na Slovensku boli zaznamenané už v letných mesiacoch roku 1945, t.j. krátko po skončení vojny. Boli evidované predovšetkým na východnom Slovensku a v nasledujúcich mesiacoch zachvátili v podstate celú krajinu. Ako uviedla J. Šišjaková, „boli badateľné kontinuálne, ale predsa je možné vyprofilovať vlny ich zvýšeného výskytu“. Prvá vlna prebehla v lete a na jeseň roku 1945, ďalšia v letných mesiacoch roku 1946 a tretia v prvej polovici roku 1947 (v súvislosti s prebiehajúcim súdnym procesom s bývalým prezidentom Jozefom Tisom a jeho následnou popravou).² Popri viac či menej známych antisemitických prejavoch, ako sú topoľčiansky pogrom, protižidovské výtržnosti na severozápadnom Slovensku, na Spiši, hornom Ponitří, protižidovských demonštráciách v Prešove, Nitre, Bratislave atď., osobitné miesto v problematike zaujímajú vraždy Židov (a aj komunistov) na severovýchodnom Slovensku koncom roka 1945.

Oproti topoľčianskemu pogromu je táto udalosť menej známa, ba takmer neznáma. Pritom ide o tragédiu, pri ktorej vyhlasi životy šesnástich vo väčšine mladých ľudí židovského vierovyznania (nepočítajúc dvoch komunistov nežidovského pôvodu) za pomerne záhadných okolností. Podľa G. Fatranovej: „Oveľa tragickejšou udalosťou než topoľčiansky pogrom bolo zavraždenie štrnástich mladých navrátilcov z koncentračných táborov v decembri 1945 v Kolbasove na východnom Slovensku.“³ Zarážajúce je, že uvedená tragédia po 60 rokoch postupne padá do zabudnutia a vedecká, ako aj laická verejnosť o nej nenájde príliš veľa informácií.⁴ Prednovembrová historiografia (ako už bolo uvedené) téme nevenovala dostatočnú pozornosť a novšie práce ak aj kolbasovskú masaku spomínali, vychádzali z mála nevedeckých, neoverených, často neprofesionálne spracovaných poznatkov a prezentovali ju jednostranne – bez ohľadu na širšie historické súvislosti. Neodbornosť, prehnaná emocionálnosť a nedostatok primárneho archívneho materiálu spôsobili to, že (niektorí) autori túto problematiku prezentujú ešte aj dnes v propagačnom duchu druhej polovice 40. rokov 20. storočia.⁵

Za vykonávateľov vrážd na severovýchodnom Slovensku na prelome novembra – decembra roku 1945 boli označení banderovci, t. j. príslušníci oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA), operujúci v rokoch 1945-1947 na území juhovýchodného Poľska a súčasne prenikajúci na územie severovýchodného Slovenska v niekoľkých vlnách.

Prvý banderovský rejd na severovýchodné Slovensko sa uskutočnil v mesiacoch august – september roku 1945. Dôvodom akcií UPA v tomto období na území Slovenska bola prieskumná činnosť, propagácia vlastného hnutia, objasňovanie jeho cieľov a predovšetkým aktívna antisovietska i antikomunistická propaganda. V tomto období sa oddiely UPA nedopustili násilností ani výtržností voči slovenskému civilnému obyvateľstvu a československému vojsku sa vyhýbali. Jediným protiargumentom v ich neprospech bolo rekvirovanie potravín (hoci vo viacerých prípadoch aj za tie riadne obyvateľstvu zaplatili).⁶

² ŠIŠJAKOVÁ, J.: *Antisemitizmus na Spiši v kontexte povojnovej situácie 1945-1948*. Rukopis, s. 7.

³ Autorka mylne uvádza počet zavraždených Židov v Kolbasove, ktorých bolo v skutočnosti jedenásť. FATRANOVÁ, Gila: *Historický pohľad na vzťah slovenského a židovského obyvateľstva*. In: *Acta Judaica Slovaca*, č. 4, 1998, s. 12.

⁴ Udalostiam sa podrobnejšie venovali len práce: KAUCKÝ, František – VANDŮREK, Ladislav: *Ve znamení trojzubce*. Praha 1965; CHŇOUPEK, Bohuš: *Banderovci*. Bratislava 1989. Z neskorších prác: FIALA, Jan: *Zpráva o akci B*. Praha 1994.

⁵ Pozri: HRUBOVČÁK, Jozef: *Dom 23*. In: *Nedeľná pravda*, 25. decembra 1992, s. 6; HRUBOVČÁK, Jozef: *Hlas mŕtvych žaluje: Smutné povojnové dielo banderovcov v Uličskej doline*. In: *Republika*, roč.1, č. 165 [166], 15. októbra 1993, s. 7; FEDIČ, Vasil: *Tragédia mikulášskej noci: Čo sa udialo v Kolbasove 6. decembra 1945*. In: *Podvihorlatské noviny*, roč. 43, č. 4, 1995, s. 668-688; HRUBOVČÁK, Jozef: *Tragédia, ktorú neprikryl čas*. In: *Bojovník*, č. 26, 19. decembra 1997; Porovnaj ČOBEJOVÁ, Eva: *Spomienka po roku na odhalenie tabule obetiam Kolbasovskej tragédie*. In: *SME*, 16. novembra 1996.

⁶ Bližšie pozri ŠMIGEL, Michal: *Banderovci na Slovensku (1945 – 1946): K problematike činnosti a propagačných*

Dovtedy mierny spád udalostí okolo pôsobenia banderovcov v severovýchodných okresoch Slovenska, hladinu verejnej mienky a pomerov v regióne narušili práve udalosti v okrese Snina z konca novembra roku 1945 spojené s vraždami miestnych komunistov a Židov. Podľa B. Chňoupeka: „Do toho prišla nová vlna banderovských nájazdov, ktoré rozpúťali ďalšie násilienstvá. Vystrašené obyvateľstvo ovládla neistota, chaos a panika. Pravda už nešlo o kohorty. Iba o skupiny. Menšie, ale o to bezohľadnejšie. Vražďili!“⁷ Ako uviedlo Veliteľstvo 4. vojenskej oblasti, „hoci sa činnosť banderovcov obmedzovala doteraz väčšinou len na lúpežné rekvirovanie potravín, prešli títo do konca minulého mesiaca (novembra 1945 – pozn. M. Š.) k zvýšenej aktivite, ba aj k politickým vraždám“.⁸

Čo sa vlastne v obciach severovýchodného kúta Slovenska odohralo a zároveň ako bola problematika doteraz prezentovaná, sa pokúsime načrtnúť v nasledujúcich riadkoch.

V oblasti Uličskej doliny a doliny Zbojnického potoka, v ktorej ležia osady Príslop, Kolbasov, Ulič, Uličské Krivé, Zboj a Nová Sedlica, sa bližšie neidentifikované ozbrojené skupiny (tráduje sa, že išlo o banderovcov) pôvodom z okolia poľskej Wetliny začali objavovať už začiatkom novembra 1945.⁹ Koncom mesiaca sa situácia ich pričinením výrazne zostrila. Dňa 22. novembra 1945 väčšia ozbrojená skupina (údajne okolo 70 osôb) v neskorších večerných hodinách prepadla Novú Sedlicu a vyrabovala zásoby potravín a šatstva, ktoré predtým obec dostala ako výpomoc z českých krajín.¹⁰ Ďalšiu noc, 23. novembra 1945, došlo k prepadu obce Zboj. Okrem vyrabovania dvoch miestnych obchodov a niekoľkých hospodárstiev banderovci (podľa hlásenia – v počte 150 osôb, čo je pravdepodobne vysoko nadhodnotený, ba vymyslený údaj)¹¹ obsadili oddelenie Finančnej stráže (FS).¹² Na stanici FS vraj strávili v rozhovore tri hodiny. Iná skupina medzitým vtrhla do domu predsedu miestnej organizácie KSS Fedora Dod'u. Stiahli ho rovno z postele, „kužľ lampáša vbodli do očí, stisli hrdlo, až zachrapčal, pištoľ opreli o rebrá“. Banda brala v dome, čo videla – natkané plátno aj dve tisícky obecných peňazí, z maštale kravu a dve ovce. Na stole našli stranícku legitimáciu. Chceli ho obesiť, ale financi ich uprosili. Dali sa prehovoriť. F. Dod'u ťažko zbili (podľa B. Chňoupeka – pritom údajne kričali „*Aby si zapamätal naveky, sviňa komunistická!*“).¹³ Asi o tretej hodine 24. novembra 1945 banda odtiahla zo Zboja do Novej Sedlice, ktorú opäť vyrabovali. Odniesli to, čo nestihli ukradnúť minule. Neuspokojili sa však len s rabovaním. Ich prvou

antikomunistických aktivít oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády. In: ŠMIGEL, M. a kol: Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918-1989). Banská Bystrica 2007, s. 137-177.

⁷ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 294.

⁸ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. novembra – 22. decembra 1945.*

⁹ Dňa 1. novembra 1945 sa „asi stočlenná skupina“ pokúsila o obsadenie obce Zboj v sninskom okrese. Členovia miestneho oddelenia Finančnej stráže zahájili na skupinu paľbu a tá po krátkej prestrelke ustúpila. Obsadila však susednú Novú Sedlicu, kde sa zdržala do 4. hod. rannej. U obyvateľstva údajne hľadali zbrane (podľa iného hlásenia sa zúčastnili svadby v dome Demetreja Batromeja). „V troch banditoch miestni obyvatelia spoznali občanov susednej poľskej obce Wetlina“. Štátny archív (ŠA) Prešov – pobočka Humenné, f. ONV Snina 1945-1949, k. 2, č. 305/1945. *Hlásenie stanice NB Ulič.* Tiež Archív Ministerstva vnútra (A MV) ČR Praha, f. 307-97-6. *Hlásenie stanice NB Ulič č. 332/45 z 2. novembra 1945; Hlásenie oddelenia FS Nová Sedlica, 3. novembra 1945.*

¹⁰ Údajne predsedovi MNV v Novej Sedlici nariadili, koľko potravín má pre nich vybrať (stodvadsať chlebov, štyri metre zemiakov, bravčové sadlo a mlieko; vedeli dokonca aj to, že v obci chovali dvadsať prasiat), časť sa medzitým rozšírila a lúpila. So starostom hovorili po ukrajinsky, ale vonku bolo počuť vraj nemecké nadávky. Pred úsvitom ďalšieho dňa obec opustili a nakradnutú korisť odviezli na dvoch kradnutých vozoch (k tomu prasatá a šesť kráv) do Poľska. KAUCKÝ, F. – VANDŮREK, L.: *Ve znamení trojzubce*, s. 41; FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 63.

¹¹ SNA Bratislava, f. PV – sekr/obyč. 1946, k. 75, č. 966/54-46.sekr. *Zápisnica napísaná 26. novembra 1945 v miestnosti Okresného sekretariátu KSS v Snine v prítomnosti obyvateľstva obce Nová Sedlica, členov KSS.*

¹² Vtrhli do obce pred 19. hod, obklúčili kasáreň FS. Finančníkov odzbrojili, previedli výsluch jedného z zjej príslušníkov – Štefana Hunčara (bände niekto doniesol, že občanov obce na poľudnie toho dňa vyzýval, aby sa banderovcom sami postavili na odpor). Ich veliteľ – podľa J. Fialu „osoba gestapáckeho zjavu“ – ukazoval na pištoľ, na ktorej mal 96 čiarok, a vyhlásil, že to sú len tí väčší páni, menšie prípady si ani nezaznamenáva. Od popravy Š. Hunčara upustili na prosbu správcu oddelenia. FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 63-64.

¹³ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 294-295.

obeťou sa stal 47-ročný predseda obecnej organizácie KSS Mikuláš Kireš, ktorému, ako svedčia správy, sa neznámi ozbrojení ľudia vyhrážali už 31. októbra 1945.¹⁴ Pri prehliadke našli v dome M. Kireša zoznam členov KSS. Zastreli ho na dvore pred manželkou, starou matkou a tromi deťmi. Potom mŕtve telo zavesili. Druhou obeťou sa stal 51-ročný lesník Ivan Šiškan, člen výboru miestnej organizácie KSS. Aj toho nemilosrdne zastreli. Predtým však ako jednému, tak aj druhému rozkázali napísať „Za hlavu Stalina každého komunistu čaká smrť v Slovenskom štáte – Ukrajinská armáda“¹⁵ a tieto nápisy potom položili na ich mŕtvoly. Domy obidvoch zavraždených vylúpili.¹⁶ Pri odchode vyrabovali príbytok ďalšieho komunistu, Žida Dávida Gelba, a odviekli ho so sebou. Od tej noci bol nezvestný.¹⁷

Týmto sa však tragické udalosti v okrese Snina neskončili, naopak, naberali na intenzite. Dňa 4. decembra 1945 vyzbrojený oddiel znovu vyraboval Novú Sedlicu, na druhý deň Zboj a údajne „ohlásili svoju návštevu aj druhým dedinám“.¹⁸ Dňa 6. decembra 1945 bola na rade Ulič. Do obce vošli okolo 20. hod. večer na ôsmich saniach.¹⁹ Táto akcia bola väčšieho rozsahu a zrejme vopred pripravovaná. Celú obec obsadili, rovnako obkľúčili stanicu Národnej bezpečnosti (NB) a FS a zaujali palebné postavenie. Bolo ich okolo stovky, oblečení v nemeckých, maďarských a ruských uniformách. Rozbehli sa po domoch a rabovali. „Skupina 50 mužov vošla do bytu Viktora Vinera, ktorý bol donútený ukázať domy Židov a komunistov. Hneď nato začali akciu proti tamojším židovským občanom.“ Vtrhli do domu Alexandra Steina (42-ročného, člena KSS, zamestnaním lesného robotníka), všetko „prevrátili hore dnom“, zobrali osobné veci a peniaze. Okrem A. Steina a jeho manželky Ruženy sa v tom čase v dome nachádzali ešte dve židovské ženy Levia Riedermanová (podľa iného zdroja Lenka Schönbergerová) a Ester Klehrová (podľa iného zdroja Hlöhrová).²⁰ „Ozbrojení muži im kázali poumývať sa, vyobliekať sa, pomodliť a A. Stein si musel sadnúť na diván.“ Následne jeho a tri židovské ženy priamo v dome zastreli. A. Steinovi údajne rozbili o tvár portrét Stalina (bol zavesený v dome na stene) a ten mu nechali na prsiach.²¹ Nato „hládali ďalšie domy komunistov a u obyvateľov sa vypytovali na Žida Tejchmanna“ (pravdepodobne Armina Techmana, veliteľa stanice NB v Uliči – pozn. autor). Časť bandy vyrabovala z potravinového družstva obilie, ktoré preložila na svoje sane. Ako uvádza hlásenie Veliteľstva 4. oblasti: „Potom sa zdržovali dlhšie na stanici NB, kde debatovali o politike. Boli v uniformách ruských, poľských, maďarských a nemeckých SS-oddielov. Hovorili nárečím ukrajinským, poľským a tiež českým, z čoho sa dá usúdiť, že išlo o sudetských Nemcov. Banderovci boli dobre informovaní o pomeroch v ČSR a o sile stanice NB a fin. stráže... Na otázku jedného člena fin. stráže, že čo je ich programom, odpovedali, že bojujú za oslobodenie Ukrajiny a odstránenie Židov, komunistov a kolchozov.“²² Z obce odišli okolo 22. hod. a zamierili do susednej obce Kolbasov „pokračovať

¹⁴ SNA Bratislava, f. PV – sekr./obyč. (1946), k. 75, č. 966/45-46. Hlásenie ONV Snina z 28. novembra 1945.

¹⁵ Podľa iného zdroja nápis na mŕtvole M. Kireša znel „Každého komunistu čaká smrť v Slovenskom štáte – UPA“. I. Šiškana donútili napísať „Zabitý za Stalina. Takýchto komunistov čaká smrť. UPA“. KAUCKÝ, F. – VANDŮREK, L.: *Ve znamení trojzubce*, s. 41, 44. Tiež VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945–1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. novembra – 22. decembra 1945*. Pozri aj SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 1, č. 637/1945. *Situačná správa OVNB Humenné č. 204.dôv./45*.

¹⁶ VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. novembra – 22. decembra 1945*.

¹⁷ Podľa údajného zistenia bol D. Gelb bandou dohnaný až k ich táboru a tam „im musel na snehu tancovať nahý, až dotancoval s guľkou v hlave“. CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 297.

¹⁸ VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. novembra – 22. decembra 1945*.

¹⁹ SNA Bratislava, f. PV – sekr. 1946, k. 76, č. 966/240-46. *Úradný záznam OBR Humenné*.

²⁰ VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. novembra – 22. decembra 1945*.

²¹ KAUCKÝ, F. – VANDŮREK, L.: *Ve znamení trojzubce*, s. 45; CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 279.

²² VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. novembra – 22. decembra 1945*.

v krvavom diele“²³. Tu sa odohrala najväčšia tragédia.

Do ulíc nočného Kolbasova vošli, podľa verzie F. Kauckého a L. Vandúrka, potichu okolo 23. hod. (podľa armádneho zdroja sa tak stalo okolo 1.00 hod. 7. decembra 1945).²³ U Michala Hrivňaka, Jána Maguru a Jána Chautura sa vypytovali na starostu. Ten – Vasil’ Danko – prišiel im oproti. Nariadili mu pripraviť chlieb, mäso a slaninu. Keď im vysvetlil, že ľudia v obci sú chudobní a nemajú čo dať, odpovedali: „*Vieme, kde čo hľadať!*“. Ozbrojenci sa rozišli po dedine. Jedna skupina – asi 30 mužov – smerovala rovno k domu židovského obchodníka Mendela Polláka (39-ročného), u ktorého sa v ten večer zišli mladí Židia z okolitých obcí.²⁴ V čase, keď vstávali od skromnej hostiny, do domu vtrhli príslušníci bandy. Rozkázali si najprv podať večeru. Dali sa pohostiť, najedli sa, vraj aj vypili. Pri konzumácii sa pozeralo na nich 12 zdesených ľudí (piati muži a sedem žien). Mladá Helena Jakubovičová sa medzitým za plecami svojich sestier schovala potichu za posteľ. Vzápätí padla na ňu perina a prikryla ju. Následne počula rev, výstrely, krik, prosby a stony umierajúcich.²⁵ Banda nemilosrdne popravila 11 Židov.²⁶ Následne vyrabovala tovar z Rothovho obchodu a preložila všetko na svoje sane.²⁷ Po tom všetkom odišli smerom na Užskú pahorkatinu (na územie Poľska v okolí Wetliny; podľa iných zdrojov na územie Zakarpatskej Ukrajiny).²⁸

Podľa hlásenia Veliteľstva 4. oblasti – „Banderovci hovorili po slovensky a ukrajinsky. Spomenuli, že ešte musia urobiť poriadok s komunistami v Snine a že obec Nová Sedlica a Ulič sú s nimi v najlepšom kontakte. Po masakre v Pollákovom dome ešte hľadali Židov po ostatných domoch, ktorých mená presne vedeli. U občanov sa vypytovali na Židov v okolitých obciach. Zo zavraždených boli Alexander Stein a Ján Laichter členmi KSS.“ Veliteľstvo sa domnievalo, že „*dôvod tohto činu treba hľadať v spomenutom programe banderovcov, vyničiť všetkých Židov a komunistov*“.²⁹ Až na druhý deň ráno obyvatelia Kolbasova odhalili tragédiu. Susedia našli v dome jedenástich povraždených, „*čo ležali v mlákach krvi v izbe s rozstrieľanými stenami, muži s vyvrátenými hlavami pri stole, znásilnené ženy na posteliach a pod nimi, spratané pod perinami,*

²³ VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. novembra – 22. decembra 1945.*

²⁴ Ako spomína obyvateľ Kolbasova Juraj Bobela, v ten večer bolo u Pollákovcov veselo. Pamätá si, ako niekto povedal: „Bavíme sa tu, spievame, ale čo urobíme, keď prídu banderovci?“ Židovské dievčatá si však nechceli dať pokaziť zábavu. „Čo by bolo? Pohostíme ich, nakrmíme a pôjdu svojou cestou,“ – špásovali. ČOBEJOVÁ, E.: *Spomienka po roku na odhalenie tabule obetiam Kolbasovskej tragédie*. In: SME, 16. novembra 1996.

²⁵ Podľa B. Chňoupeka bolo to „dengľavé, sotva štmásťročné dievčatko s tenkými nôžkami v zošliapaných škrbáľoch, s meravým pohľadom mandľových očí upretých do prázdna. Vedel som si predstaviť, čo sa v jej detskej duši dialo tejto noci, ba aj teraz“. Z jej výpovede vyplývalo nasledujúce: „V kolbasovskom dome, majetku židovskej rodiny Pollákovcov, z ktorých sa nikto nevrátil z koncentračného tábora, žila rodina Rothovcov. Často sa u nej stretávali židovské rodiny z okolia obchodujúce so soľou a s rozličným tovarom. Tak bolo aj onen večer. Nakoľko prišlo na pridel plátno, obidvaja krajčír brali ostatným mieru a gazdine sa krútili okolo pece a pripravovali jedlo. Vtom vošli do domu cudzí chlapi, najskôr si rozkázali jesť a piť, potom sa začali nepekne vyhrážať a správali sa spupne. Vtedy sa zo strachu spustila za chrbtom susedov pod posteľ, vzápätí na ňu spadla perina a to ju zachránilo. Počula rev, náreč, výkriky, prosby, dýžala si ruku na ústach, keď rozoznala stony mučených, a potom výstrely, veľa výstrelou, chrčanie umierajúcich, znovu akési rozkazy, aby naložili tovar z obchodu na sane, a potom už iba strašne ticho. Starý Jakubovič z homého konca, čo jediný z kolbasovských židov prežil, ju potom odviezol sem, do Uliča. Tak mi to povedala.“ CHŇOUPEK, B: *Banderovci*, s. 278, 283-284.

²⁶ V noci zo 6. na 7. decembra 1945 v Kolbasove tragicky zahynuli: Mendel Pollák (39) – krajčír z Kolbasova; Adolf Schöchter (22) – krajčír z Kolbasova; Šalomun Roth (36) – obchodník z Kolbasova; Jozef Lieber (43) – obchodník z Uble; Helena Polláková (32); Gizela Lieberová (21); Estera Farkovičová (22); Gizela Grummerová (20); Šarlota Bergindová (17); Estera Jakubičová (23) a Ján Laichter (člen KSS).

²⁷ KAUCKÝ, F. – VANDÚREK, L.: *Ve znamení trojzubce*, s. 45-46.

²⁸ Porovnaj: MOTYKA, Grzegorz: *Ukrajníška partyzantka 1942-1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa 2006, s. 594; A MV ČR Praha, f. 305-143-1. *Komisia pre vyšetrovanie banderovských tlup na území ČSR. Vyšetřovanie banderovcov – záverečná správa. Košice, 12. februára 1947.*

²⁹ VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. novembra – 22. decembra 1945.*

pološialeně“ a ošedivené dievča – Helenu Jakubovičovú, ktorá všetko prežila.³⁰

Práve týmto spôsobom boli doteraz prezentované vyššie uvedené tragické udalosti z konca novembra – začiatku decembra roku 1945 rekonštruované na základe pôvodných správ a existujúcej literatúry k problematike, ktorá, až na výnimky, vyšla pred rokom 1989. V doterajšej interpretácii jednoznačne prevládal názor, že všetky vyššie uvedené vraždy spáchali na teritóriu sninského okresu príslušníci UPA. Toto tvrdenie v českej a slovenskej historiografii pretrváva niekoľko desaťročí, a to aj napriek tomu, že dôkladné vyšetrenie zločinov sa neuskutočnilo a prezentované poznatky boli založené skôr na dohadoch. V podstate sa stalo to, že autori jednoducho (bez toho, aby nanovo otvorili problematiku) preberali poznatky o tragických udalostiach z konca jesene 1945 od svojich kolegov, ba udalosti zjavne emocionalizovali pre ešte väčšiu tragickosť a dramatickosť situácie. Niektoré popisné pasáže sú zreteľne vymyslené, iné môžu (nemusia) byť objektívne a pravdivé. Jedno je však isté – vraždy sa udiali a je ich potrebné odsúdiť.

Súčasná bádania eventualít však sčasti potvrdzujú Chňoupekovu verziu kolbasovskej tragédie, ktorá sa miestami zhoduje aj s dobovými dokumentmi (z ktorých autor bezpochyby čerpal). Do Kolbasova prišli iba jedny sane (asi 5 – 6 ozbrojených mužov)³¹ okolo 23. hod. (nie osem saní ako uvádzajú F. Kaucký a L. Vandúrek). Prišli potichu (pravdepodobne mali pri sebe informátora z radov miestnych), aby nevzbudili pozornosť. V takejto neskorej hodine sa v dome Pollákovcov už sotva mohlo večerať. Približne 3 – 4 z nich vtrhli do domu a nemilosrdne popravili jedenásť kolbasovských obyvateľov židovského pôvodu. Podľa výpovedí miestnych občanov – pamätníkov si ešte posvietili horiacim papierom a poistili smrť obetí kontrolnými výstrelmi do hlavy. Mladú Helenu Jakubovičovú si pravdepodobne nevyšli, zjavne sa ponáhľali. Po takejto hromadnej masacre popravnej komando rýchlo opustilo miesto činu (židovské ženy s veľkou pravdepodobnosťou neznásilňovali)³² bez toho, aby rabovali Pollákov obchod a obec, či dokonca hľadali ďalších Židov – tých totiž, okrem spomínaného starca Jakuboviča, v obci viac ani nebolo (!). Okrem niekoľkých ľudí, ktorí zaznamenali prítomnosť ozbrojencov v obci, celá dedina spala nerušeným spánkom.³³ Ak niekto zo susedov aj začul, že sa v dome Mendela Polláka niečo deje, radšej nevychádzal von.

* * * * *

Predseda ONV v Snine Ivan Hákoš deň po kolbasovskej tragédii informoval Povereniecťvo vnútra telegramom nasledujúceho znenia: „Máme 21 mŕtvych zavraždených – okamžitá silná vojenská pomoc potrebná.“ Povereniecťvo vnútra súčasne informoval aj oblastný veliteľ NB Humenné. O situácii v sninskom okrese bolo ihneď upovedomené Veliteľstvo 4. vojenskej oblasti a telegraficky aj Odbor politického spravodajstva Ministerstva národnej obrany (MNO) v Prahe, ktoré o tom informovalo samotného ministra Ludvíka Svobodu.³⁴ Decembrové udalosti v severovýchodnom cípe Slovenska upúťali pozornosť celej krajiny.

Pod palbou kritiky sa ocitli najmä oddiely NB na východnom Slovensku. Predovšetkým Hlavné veliteľstvo Národnej bezpečnosti (HVNB) v Bratislave znášalo intenzívne intervencie od nadriadených orgánov a dokonca aj z radov poslancov. „Telefonoval o 11.20 hod. p. poslanec Bacílek, že na východnom Slovensku (okres Snina) väčšie skupiny banderovcov (vlasovcov) prepadávajú obyvateľstvo, pália dediny, zavraždili 21 ľudí – ponajviac funkcionárov politických strán, a žiadal o rýchly energický zákrok,“ – bolo zaznamenané v úradnom zázname HVNB 10. decembra 1945.³⁵ Podobne aj Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov SNR intervenoval u Povereniecťva vnútra: „Národná bezpečnosť na severovýchodnom Slovensku (okres Humenné, Snina, Medzila-

³⁰ KAUCKÝ, F. – VANDŮREK, L.: *Ve znamení trojzubce*, s. 46.

³¹ SNA Bratislava, f. PV – sekr. 1946, k. 76, č. 966/240-46. *Úradný záznam*.

³² Porovnaj MLYNÁRIK, J.: *Dějiny Židů na Slovensku*, s. 313.

³³ Výpoveď obyvateľov obce Kolbasov Jána Kiča a Juraja Bobeľu, zaznamenaná 12. septembra 2006. Archív autora.

³⁴ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 76, č. 966/240-46. *Úradný záznam IV. odboru Povereniecťva vnútra SNR*.

³⁵ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 76, č. 966/240-46. *Úradný záznam*.

borce) neplní riadne a svedomite svoje povinnosti a všetky úkoly na ňu kladené vykonáva povrchne...“³⁶ Dňa 14. decembra 1945 sa situáciou na východnom Slovensku zaoberalo na svojom zasadnutí aj Predsedníctvo vlády ČSR v Prahe, ktoré uložilo Ministerstvu národnej obrany, aby náležite posilnilo vojenské posádky v okresoch Snina a Medzilaborce

V tejto situácii bezpečnostné orgány začali urýchlene konať. Na základe rozkazu HVNB v Bratislave bol oblastný veliteľ NB Košice II škpt. Emil Krokavec už 11. decembra 1945 vyslaný do Humenného. Jeho úlohou bolo až do odvolania riadiť všetky opatrenia, týkajúce sa bezpečnosti občanov a ich majetku v severovýchodných okresoch a mal nadviazať spojenie s najvyšším veliteľom vojenských jednotiek dislokovaných do ohrozeného priestoru. K dispozícii mu boli dané všetky v oblasti dislokované stanice NB a aj pohotovostné oddiely v Bardejove, Snine a Michalovciach.³⁷ Súčasne HVNB do tohto priestoru presunulo časť príslušníkov NB z oblastných veliteľstiev NB v Michalovciach, Prešove, Bardejove a Košiciach. Pohotovostný oddiel NB v Snine bol posilnený členmi z radov bývalých partizánov.³⁸ Veliteľstvo 4. vojenskej oblasti už 13. decembra 1945 začalo s dislokáciou vojenských posíl do priestoru severovýchodného Slovenska.³⁹ Súčasne veliteľ 4. vojenskej oblasti divízy gen. Michal Širica po dohode s Hlavným štábom vydal 13. decembra 1945 rozkaz vytvoriť zvláštnu skupinu pre Zaisťovanie pohraničného územia (ZPÚ) severovýchodného Slovenska (krycie meno „Jánošík“).⁴⁰ Začiatkom roka 1946 Povereníctvo vnútra vyhlásilo vo východoslovenských okresoch mimoriadne opatrenia a odovzdalo veliteľovi ZPÚ pplk. Jánovi Stanekovi právomoc oblastného veliteľa NB.⁴¹

Podľa J. Fialu: „Banderovský teror na sklonku jesene 1945 vyvolal na východnom Slovensku veľký rozruch a ohlas i vážne ohrozil konsolidáciu povojnových pomerov. Propaganda banderovcov silne zapôsobila na obyvateľstvo... Občania boli zločinmi banderovcov rozhorčení a pobúrení, nemali však žiadnu ochranu. Bezpečnostné zložky boli celkovo znemožnené, priamo sa báli zakročiť (ani k podobnému zákroku nemali dostatok prostriedkov). Mnohí občania v okrese Snina, zvlášť Židia a príslušníci KSS, utekali zo svojich domovov z obáv pred odvrátením alebo zastrelením, ďalší boli veľmi znepokojení...“ Uvedený autor dokonca obvinil banderovcov z vyburcovania protizhiovských nálad na východnom Slovensku,⁴² s čím sa nedá jednoznačne súhlasiť, hoci takéto tvrdenia sa objavovali aj v dobových dokumentoch.

V každom prípade vyššie uvedené udalosti nepochybne mali vplyv na časť židovského obyvateľstva a východoslovenských komunistov. Výskyt banderovcov na severovýchodnom Slovensku a ich aktívna protikomunistická propaganda zjavne sťažovali činnosť KSS v regióne. V strachu pred banderovcami členovia obecných organizácií KSS začali masovo vracat' okresným sekretariátom členské knižky a žiadali vyčiarknuť ich mená zo spisov strany.⁴³ „Po obciach je úplná panika a v strane KSS chaos. Dňa 26. novembra 1945 prišlo z obce Nová Sedlica 18 členov KSS, ktorí žiadali, aby boli vypísaní zo strany. To sa objavuje vo všetkých obciach.“ – hlásil už koncom novembra 1945 ONV v Snine.⁴⁴ Aj samotný Ústredný výbor (ÚV) KSS poukazoval na to, že práca

³⁶ VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 51, inv. č. 175. *NB na severovýchodnom Slovensku – závaady*.

³⁷ SNA Bratislava, f. PV – sekr./1946, k. 76, č. 966/240-46. *Rozkaz HVNB č. 320.dôv.zprav./1945*.

³⁸ SNA Bratislava, f. PV – sekr./1946, k. 76, č. 966/240-46. *Hlásenie HVNB o protiopatreniach proti banderovcom na východnom Slovensku č. 442.dôv./1945*.

³⁹ SNA Bratislava, f. PV – sprav., k. 9, inv. č. 8. *Zvláštny rozkaz Veliteľstva 4. oblasti pre ZPÚ na severovýchodnom a východnom Slovensku č. 52.725/Dôv.1.odd.45*.

⁴⁰ Podľa rozkazu veliteľa 4. vojenskej oblasti mala skupina ZPÚ zaisťovať štátne hranice s Poľskom a ZSSR od Čertizného po Ruský Hrabovec a prostredníctvom spravodajskej siete vytvorenej zo spoľahlivého obyvateľstva ziskávať o banderovcoch bližšie údaje. Jej zložky boli podriadené NB a oblastné veliteľstvo NB z Košíc malo v tomto zmysle usmerňovať ich činnosť. Pozri MIČKO, Peter: *Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v roku 1946*. In: *Annales historici Presovienses*, č. 6, 2006, s. 203-204.

⁴¹ FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 66-68.

⁴² FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 65.

⁴³ ВАНАТ, Иван: *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини II (1938-1948)*. Братислава 1985, s. 260-261.

⁴⁴ SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/45-46 sekr. *Hlásenie ONV Snina z 28. novembra 1945*.

straníckych organizácií bola veľmi sťažená hlavne v okresoch Sobrance, Michalovce, Humenné, Prešov, ako aj v ukrajinských (rusínskych) okresoch a v košickej oblasti. „V mnohých prípadoch sa stáva, že súdruhovia z dedín prichádzajú na sekretariát vrátiť členské legitimácie alebo jednoducho povedia, aby ich „vymazali“ zo strany. Vo väčšine obcí nie je možné zvolať členské schôdze. Keď ju zvolajú, nik nepríde. Ak sa budú bandy naďalej zdržiavať na území Slovenska, otrasú už aj tak oslabené pozície strany, a navyše môžu podlomiť hospodársky život.“⁴⁵ Na správu ÚV KSS nadväzuje aj hlásenie Hlavnej správy obranného spravodajstva (OBZ) pri MNO: „Toto (banderovské – pozn. M. Š.) terorizovanie obyvateľstva malo veľký vplyv na vývoj politickej situácie na východnom Slovensku. Prejavilo sa to tým, že z obáv pred prenasledovaním Benderovcov, členovia KSS hromadne prestupujú do DS a Židia opúšťajú kraj. V niektorých obciach organizácie KSS prestali takmer verejne pôsobiť.“⁴⁶

Čo sa týka udajných „banderovcov“, tí po kolbasovskej masakre akoby opäť prestali existovať. Síce v noci z 21. na 22. decembra 1945 sa bližšie neidentifikovateľná skupina znovu objavila v Novej Sedlici, a to aj napriek vyššie uvedeným opatreniam NB a presune vojska do oblasti. Jednoznačne mali presné informácie, že obec dostala práve prídel potravín (od obchodníka Lešaniča zobrala 200 kg múky a 600 ks. cigariet).⁴⁷ Túto okolnosť podrobnejšie vysvetľuje hlásenie veliteľstva 41. pešieho práporu, z ktorej vyplýva, že ozbrojená skupina prišla z poľskej Wetliny v sile 80 mužov a vybrala prídelový proviant miestnych občanov uložený v potravinovom družstve. Ďalej veliteľstvo žiadalo NB prešetriť, „prečo neboli urobené príslušné opatrenia, keďže príchod banderovci vopred sami oznámili a cez to všetok prídelový proviant bol sústredený až nápadne poslušne v družstve“.⁴⁸ Pokus o prepadnutie obce bol nakoniec aj v noci z 23. na 24. decembra 1945, avšak asi 15-členná skupina ustúpila pred vojenskou hliadkou zo Zboja.⁴⁹

S končiacim sa rokom 1945 sa končia aj správy o výskyte banderovcov v priestore slovensko-poľského pohraničia. Aj tento raz boli armádne oddiely a bezpečnostné zložky nasadené príliš neskoro. Od začiatku roka 1946 sa objavovali ojedinelé hlásenia o prekročení hraníc, aj to skôr jednotlivcami. Situácia na severovýchodnom Slovensku sa akoby načas upokojila. Avšak nie nadlho.⁵⁰

* * * * *

Samotné vedenie UPA, ako je známe, sa od vrážd miestnych komunistov a Židov spáchaných v sninskom okrese koncom roka 1945 dištancovalo. Ako uviedol ukrajinský historik V. Vjatrovyč, „vrahmi boli ľudia „v nemeckých, maďarských a ruských uniformách“ a rozprávali ukrajinským, poľským a českým jazykom, to znamená, nemali žiadnych znakov, vlastných výlučne vojakom UPA. Okrem toho zdôraznil: „*a ešte jeden zaujímavý moment, autormi cielene nebrány do úvahy, že k spomínaným vraždám došlo v decembri, t. j. v tom čase, keď na území Slovenska oddiely UPA jednoducho nebolo.*“⁵¹

Je potrebné dodať, že rozhodujúcim faktorom je v tejto situácii počet osôb, ktoré sa podieľali na tragických incidentoch. Podľa správ ich bolo v jednotlivých prípadoch od 70 do 100 osôb (do-

⁴⁵ Ďalej ÚV KSS uviedol: „Sme toho názoru, že likvidovanie banderovských bánd nebude úspešne pokračovať, ako by bolo žiaduce v záujme verejnom a štátnom, pokiaľ proti nim nebude nasadené viac vojska – asi štyri-päť divízií“. CHŇOUPEK, B: *Banderovci*, s. 299.

⁴⁶ Národný archív (NA) ČR Praha, f. 100-24, zv. 42, a. j. 843. *Situčná správa o východnom Slovensku. Hlásenie Hlavnej správy OBZ MNO č. 50.453/taj.zprav.-2-46 z 29. januára 1946.*

⁴⁷ A MV ČR Praha, f. 307-97-6. *Hlásenie inšpektorátu FS č. 58/Taj.zprav. 1945.*

⁴⁸ VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 174. *Hlásenie 41. pešieho práporu z 23. decembra 1945.*

⁴⁹ FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 65.

⁵⁰ Všetko sa odvíjalo od situácie v juhovýchodnom Poľsku, kde poľská armáda prešla do vojenskej ofenzívy. V prvých mesiacoch roka 1946 banderovci neprekračovali hranice nie preto, že boli obsadené a dobré strážené československým vojskom a oddielmi NB (ako sa to tradovalo), ale v dôsledku toho, že kládli mimoriadne intenzívny odpor a boli zamestnaní bojmi s Poliakmi.

⁵¹ В'ЯТРОВИЧ, Володимир: *Рейди УПА теренами Чехословащини*. Торонто – Львів 2001, s. 75-76.

konca v obci Zboj 23. novembra 1945 až 150 ľudí – podľa nás značne nadhodnotený údaj), čo zodpovedá sile jednej sotne UPA. Je však známe, že v sotniach vládla disciplína a nad správaním a činnosťou príslušníkov dozerala nekompromisná vnútorná Služba bezpečnosti OUN. O akciách takýchto rozmerov by nepochybne bolo informované aj velenie UPA v regióne, t. j. minimálne velenie kuriňa alebo Taktickej skupiny Zakerzonského kraja. Ako pripúšťa B. Chňoupek „hoci sa nenašli dôkazy, mal som podozrenie, že vraždy v Novej Sedlici, Uliči a Kolbasove mali na svedomí hrdlorezi“ zo sotne UPA pod velením „Bira“.⁵² Vysvetľuje, že „Birova“ sotňa sa nachádzala v poľskom pohraničí najbližšie k okresu Snina.⁵³ Naopak Komisia pre vyšetrovanie banderovských tlup na území ČSR vo svojej záverečnej správe z februára 1948 uvádza, že vraždy v sninskom okrese spáchali banderovské oddiely, ktoré do okresu prenikli zo Zakarpatskej Ukrajiny a tam sa opäť vrátili. „Nepodarilo sa však zistiť, ktoré skupiny (sotne) to mohli byť, keďže až na všeobecné poznatky sa doposiaľ nepodarilo zistiť organizáciu UPA v ZSSR“ – konštatovala.⁵⁴ Bez ohľadu na miesto ich dislokácie, aký mali dôvod vraždiť slovenských komunistov, Židov a terorizovať ruské etnikum?

V. Vjatrovič tvrdí, že vraždy v okrese Snina boli československou historiografiou nespravodlivo pripisované ukrajinským partizánom a úmyselne uvádzané ako príklad „banderovského teroru“ a jednoznačný dôkaz antisemitizmu UPA.⁵⁵ Odvolávajúc sa na kanadského historika Leva Šankovského uvádza, že na jeseň roku 1945 bol v okrese Snina organizovaný špeciálny oddiel na spôsob agentúrno-provokačnej jednotky NKVD. Tento „pseudobanderovský“ oddiel pod menom UPA potom uskutočnil rad prepadových akcií voči civilnému slovenskému obyvateľstvu.⁵⁶ Táto alternatíva môže prichádzať do úvahy, keďže prítomnosť oddielov sovietskej armády a dokonca funkcionárov NKVD v tomto priestore a čase je potvrdená.⁵⁷ Známa je aj skutočnosť, že príslušníci NKVD často využívali na boj s UPA nimi vytvárané „pseudobanderovské“ oddiely (boli pravidelne nasadzované na území západnej Ukrajiny), cieľom ktorých bolo terorizovanie civilného obyvateľstva pod rúskom UPA. Nasadenie podobného oddielu na severovýchodnom Slovensku by malo svoj zmysel a logiku – hneď v začiatkoch pôsobenia by UPA zbavilo sympatií a zázemia na Slovensku.

Poľský historik G. Motyka je naklonený myšlienke, že vraždy komunistov a Židov v sninskom okrese mohol spáchať „pseudobanderovský“ oddiel, keďže takéto vniknutie banderovcov nenachádza dokumentačné potvrdenie v hláseniach UPA na juhovýchodnom Poľsku. Zároveň však vyslovuje názor, že vykonávateľom vražd mohol byť aj jeden z oddielov vnútornej Služby bezpečnosti, ktorý nespadal svojou činnosťou pod veliteľstvo UPA. Eventuálne táto akcia mohla byť uskutočnená bez toho, aby vojenské velenie UPA o tom vôbec vedelo.⁵⁸

⁵² CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 313. Pozri mapu rozmiestnenia jednotlivých sotní UPA na území juhovýchodného Poľska. SZCZEŚNIAK, Antoni – SZOTA, Wiesław: *Droga do nikad. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. Warszawa 1973, s. 517.

⁵³ Napríklad P. Drška tvrdí o prieniku v novembri – decembri roku 1945 sotní „Brovko“, „Karmeljuk“, „Myron“, „Perih“, „Sokil“ a čaty „Horbového“ do okresu Snina v celkovom počte 500 osôb. DRŠKA, Pavel: *První boje s banderovci*. In: *Vojenské dějiny Československa. V. díl (1945-1955)*. Praha 1989, s. 100-101.

⁵⁴ A MV ČR Praha, f. 305-143-1. *Komisia pre vyšetrovanie banderovských tlup na území ČSR. Vyšetrovanie banderovcov – záverečná správa. Košice, 12. februára 1947.*

⁵⁵ В'ЯТРОВИЧ, Володимир: *Ставлення ОУН до євреїв: формування позицій на тлі катастрофи*. Львів 2006, s. 80.

⁵⁶ В'ЯТРОВИЧ, В.: *Рейди УПА теренами Чехословакини*, s. 75-76.

⁵⁷ V septembri roku 1945 bol na Slovensko zo ZSSR vyslaný jeden motorizovaný pluk zo 4. obmenej armády a zároveň zvláštny špeciálny oddiel z 9. gardovej armády. Súčasne do oblastí východného Slovenska, ohrozených pôsobením banderovcov, bola dopravená aj špeciálna skupina funkcionárov sovietskeho NKVD (MOTYKA, G.: *Ukrajnska partyzantka 1942-1960*, s. 593). O činnosti tejto špeciálnej skupiny, ako aj zvláštneho špeciálneho oddielu z 9. gardovej armády sa však doposiaľ nenašli žiadne záznamy. Nie sú známe ich úlohy ani poslanie, hoci sa dá predpokladať, že na tomto území nezostali pasívni.

⁵⁸ MOTYKA, G.: *Ukrajnska partyzantka 1942-1960*, s. 593. Podľa J. Mlynárika (na margo udalosti v sninskom okrese spojených s vraždami Židov a komunistov), v radoch UPA operovali jednotky či skôr jednotlivci, ktorí niekoľkoročný pobyt v karpatských lesoch neuniesli a dopúšťali sa zločinov. Navyše aj medzi čestnými ľuďmi bojujúcimi za určité hodnoty

V tejto súvislosti sa vynárajú viaceré otázky, spojené s nápismi na 24. novembra 1945 zavraždených komunistoch M. Kirešovi a I. Šiškanovi z Novej Sedlice „Za hlavu Stalina každého komunistu čaká smrť v Slovenskom štáte – Ukrajinská armáda“. Pociťovali vykonávatelia vražd potrebu podpisovať sa a tým dobrovoľne zvaliť zodpovednosť na seba samých, na UPA? Alebo uvedené nadpisy slúžili iným účelom? Komu potom boli adresované, respektíve nebolo ich úlohou UPA zdiskreditovať?

Podľa v poslednom čase získaných informácií I. Šiškan a M. Kireš neboli bezúhonnými komunistami, hoci na ich hrobch na cintoríne v Novej Sedlici sú nápisy „Za stranu žil a za stranu zomrel“. Traduje sa, že ich vraždy súviseli s ich údajnými aktivitami na priľahlom poľskom území. Podľa M. Buraľa medzi miestnym obyvateľstvom v Novej Sedlici sa povára, že v prípade jedného z uvedenej dvojice išlo o akt pomsty zo strany niektorých obyvateľov poľskej Wetliny (keďže sa dopustil aktu znásilnenia ženy) a v prípade druhého išlo o vyrovnanie si účtov v súvislosti s nelegálnym pašovaním dobytká na poľské teritórium. Prehrešky obidvoch sa preto riešili prostredníctvom ozbrojenej skupiny z Poľska.⁵⁹ Tieto informácie majú svoju logiku, veď ako svedčia dobové správy, napríklad M. Kirešovi sa neznámi ozbrojení ľudia vyhrážali už 31. októbra 1945.⁶⁰

V úradnej dokumentácii VI. odboru Povereníctva vnútra v Bratislave sa našla jedna zaujímavá informácia. Dňa 8. decembra 1945 prišiel Povereníctvu vnútra telegram zo Sniny s nasledujúcim znením: „Dňa 6. t. m. prišli na 8 saniach do obce Ulič. Zastreli 4 občanov – Židov. Obyvateľstvo vyrabovali. Potom na jedných saniach odišli do obce Kolbasov. V jednom dome zastreli 11 ľudí, všetko rozbili a obyvateľstvo vyrabovali. Posila vojska nutná hneď. Medzi obyvateľstvom panika. Obyvateľstvo z pohraničia uteká. NB a fin. stráž je bezradná a tiež ohrozená a chce sa vzdialiť. Potrebné vyhlásiť v pohraničí stanné právo. Osemnásť obcí v Poľsku majú obsadených. Bývalý učiteľ z Husného Šenkerich je veliteľom Banderovcov. OBR Humenné.“⁶¹ Tento dokument pôsobí predovšetkým vystrašeným dojmom. Zaujímavé však v ňom je meno istého Šenkerycha (v medzivojnovom období v regióne – v obci Ruské – pôsobil podkarpatský učiteľ – emigrant s rovnakým menom, po vojne zmizol)⁶² a taktiež samotná obec Husné ležiaca na Zakarpatskej Ukrajine.

Za týchto okolností nie je možné vylúčiť, že išlo o čisto kriminálnu poľsko-slovenskú skupinu.⁶³ V tejto súvislosti totiž až zarážajúco bije do očí znalosť pomerov v oblasti príslušníkmi

a konkrétny cieľ sa mohli objaviť kriminálne živly, ako sa to v podobných podmienkach stáva – konštatoval autor. MLYNÁRIK, Ján: *Osud banderovci a tragédie řeckokatolícké cirkve*. Praha 2005, s. 31.

⁵⁹ Informácie poskytnuté M. Buraľom (v rámci jeho vlastného výskumu problematiky). Rozhovor zaznamenaný 4. septembra 2007 v Stakčíne, okres Snina.

⁶⁰ SNA Bratislava, f. PV – sekr./obyč. (1946), k. 75, č. 966/54-46. *Hlásenie ONV Snina z 28. novembra 1945*.

⁶¹ SNA Bratislava, f. PV – sekr. 1946, k. 76, č. 966/240-46. *Úradný záznam*.

⁶² Informácie poskytnuté M. Buraľom (v rámci jeho vlastného výskumu problematiky). Rozhovor zaznamenaný 4. septembra 2007 v Stakčíne, okres Snina.

⁶³ Hoci táto problematika nebola doteraz prezentovaná, výskumy posledných rokov potvrdzujú, že v rokoch 1945-1946 sa postrachom pre obyvateľstvo slovenských severovýchodných pohraničných okresov stali práve poľské zločinecké skupiny (bandy), ktoré nelegálne prekračovali poľsko-slovenskú hranicu a najmä v nočných hodinách prepádali civilné obyvateľstvo a ich obydlia. Takéto prípady boli zaznamenané v celom priestore severného slovenského pohraničia od Spišskej Starej Vsi po Medzilaborce. Bolo to spôsobené tým, že v uvedenom období a oblasti boli slovenské hranice takmer nestrážené a v regióne bol nedostatok spoľahlivých bezpečnostných zložiek. Keďže poľské kriminálne a pašerácke bandy sa nestratávali s náležitým odporom, čoraz častejšie zasahovali aj hlbšie do vnútrozemia. „Takéto ozbrojené bandy sa v poslednej dobe objavujú aj hlbšie na území Slovenska, a to v okresoch Stropkov, Vranov a Humenné, hoci donedávna obmedzovali svoj okruh pôsobnosti len na okresy hraničiace s Poľskom. Nie je vylúčené, že konfidenti spomínaných bánd, alebo aj samotné bandy prechádzajú na naše územie i na pohraničné priepustky alebo pod zámenkou azylu v ČSR (vydávajúc sa za utečencov – *pozn. autor*) pre neusporiadané pomery panujúce v Poľsku, alebo iné dôvody, ktorými prechod hraníc odôvodňujú.“ – hlásilo Oblastné veliteľstvo NB v Humennom (VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 40, inv. č. 118. *Hlásenie OVNB v Humennom č. 20.döv./1946*). Veliteľstvo skupiny pre ZPÚ v jednom zo spravodajských hlásení uviedlo: „Z Poľska prepádajú ho (obyvateľstvo – *pozn. autora*) zlodejské bandy, ktoré sa údajne nestotožňujú s banderovcami, a z času na čas prevádzajú krádeže. Príchodom našich vojsk sa prípady hodne zredukovali a postupným zlepšovaním služobných opatrení snád' sa im aj úplne zamedzí.“

oddielov a disponovanie istými informáciami (o dovoze spotrebného tovaru a potravín do jednotlivých obcí, výpomoci či prídelov, ako aj o koncentracii židovského obyvateľstva – v prípade Kolbasova). Zjavná je prepojenosť na domáce obyvateľstvo, respektíve informátorov z radov miestnych,⁶⁴ spolupráca s nimi,⁶⁵ ba nie je možné vylúčiť ani objednávanie jednotlivých vražd. Nasvedčujú tomu viaceré správy a hlásenia, ktoré dokonca nevylučujú spoluprácu príslušníkov NB a FS a jednotlivcov z radov miestneho obyvateľstva s údajnými banderovcami. Napríklad hlásenie bezpečnostného referenta ONV v Snine Michala Pyteľa sponchybňuje predovšetkým činnosť staníc NB dislokovaných v regióne: „Tieto vraždy, ktoré boli spáchané, je vidieť, že menovaní sú dobre informovaní a vedia o celej organizácii v tunajšom okrese, čo je činnosťou aj našej reakcie. V tejto veci je zapotrebné urobiť ihneď radikálne opatrenia, a to tak, že z tunajšieho okresu niektorých členov NB treba premiestniť. Napríklad, zo stanice NB Papín, kde banderovci boli a spokojne a priateľsky s členmi NB zaobchádzali, ďalej zo stanice NB Telepovce, Ulič, Starina. Je vidieť, že bezpečnostné orgány tunajšieho okresu nie sú nebezpečné pre banderovcov, ako aj banderovci pre nich, vraždy, čo sa stali, ako aj rabovania sú faktom, že takéto bezpečnostné orgány sú zbytočné na vykonávanie bezpečnostnej služby v terajšej dobe, preto je zapotrebné zriadiť takúto NB a vôbec bezpečnostné orgány, ktoré v prípadoch, aké sa stali doteraz, budú brániť a vykonávať službu svedomite, pilne a nie ako sa stalo v poslednej dobe, že menovaní pijú s banderovcami a pod. Taktiež je zapotrebné premiestniť niektorých úradníkov ONV, MNV a z Poštového úradu.“⁶⁶ Opačné tvrdenie, ohľadom svojvôle niektorých členov ONV a komunistov v sninskom okrese a vydierania príslušníkov NB konštatovalo Oblastné veliteľstvo NB v Humennom.⁶⁷ Jedným slovom, situácia v okrese bola jednoznačne neprehľadná.

Pozoruhodné je, že samotné HVNB nariadilo špkt. E. Krokavcovi (vyslanému do ohrozenej oblasti začiatkom decembra 1945) venovať zvýšenú pozornosť miestnemu obyvateľstvu, „či nie je v spojení s banderovcami, organizovať dokonalú spravodajskú službu, kontrolu cudzincov, pátranie po zbraniach atď.“⁶⁸ Následná reorganizácia staníc NB, uskutočnená E. Krokavcom, a prísun príslušníkov NB z iných okresov len potvrdzujú uvedenú teóriu nespoľahlivosti jednotlivých staníc NB v sninskom okrese.⁶⁹ Podozrivá je najmä skutočnosť, že v priebehu prvých mesiacov roka 1946 boli príslušníkmi skupiny pre ZPÚ zaistení niektorí verejní funkcionári civilnej správy a príslušníci

VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 175. *Spravodajské hlásenie Veliteľstva skupiny pre ZPÚ č. 2./Taj.1946.*

⁶⁴ G. Fatranová konštatovala, že kolbasovská „vražda bola dielom banderovcov, ktorí sa usilovali priblížiť k sympatizantom bývalého Slovenského štátu a zároveň prenasledovali komunistov a Židov“. Podotýka však: „No bez informácií o tejto skupine by k tejto vražde zrejme nebolo mohlo dôjsť.“ FATRANOVÁ, G.: *Historický pohľad na vzťah slovenského a židovského obyvateľstva*, s. 12.

⁶⁵ Uvedené podozrenie vyslovil Prednosta inšpektorátu FS 31. decembra 1945, pri svojej inšpekčnej ceste v Uliči. Zároveň poznamenal, že „obyvateľstvo zo strachu pred banderovcami tunajším orgánom nejde v ústrety aj keď o ich prítomnosti v obci má vedomosť“. A MV ČR Praha, f. 307-97-6. *Hlásenie inšpektorátu FS č. 58/Taj.zprav.1945.*

⁶⁶ ŠA Prešov – pobočka Humenné, f. ONV Snina 1945 – 1949, k. 3, č. 574/1945. Dokument datovaný 11. decembra 1945, ale bez uvedenia autora. Na základe rozboru podpisu sa zistilo, že bol vypracovaný bezpečnostným referentom ONV v Snine Michalom Pyteľom.

⁶⁷ „Stanica NB v Humennom je v prúde vyšetrovania niektorých členov MNV a ONV pre delikty, ktorých sa dopustili v súvislosti s ich úradným postavením. Medzi členmi tunajšej KSS je možné pozorovať určitú neľúbosť a prejavujú voči členom NB akúsi opozičnú náladu a intervenujú, aby sa trestné činy spáchané týmito osobami nebrali do úvahy, lebo že vraj tieto činy boli spáchané ponajviac v časoch revolučných. Keď členovia NB na tieto ich intervencie nereagujú, počúť rôzne chýry a vyhrážky, že príde čas, v ktorom budú členov NB preverovať automati.“ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 1. *Situčné správy. Hlásenie OVNB v Humennom č. 204.dôv./1945.*

⁶⁸ SNA Bratislava, f. PV – sekr./1946, k. 76, č. 966/240-46. *Rozkaz HVNB č. 320.dôv.zprav./1945.*

⁶⁹ Inšpekcia OBZ poukazovala, že „posádky NB nekonajú správne svoje povinnosti, keďže na vedúcich miestach sú ľudia, ktorí boli už raz z týchto oddielov prepustení a pre nedostatok príslušníkov prijati späť. Ich presvedčenie je skôr fašistického rázu alebo konajú túto službu len z osobného prospechu.“ A MV ČR Praha, f. 302-142-6. *Správa OBZ o šetrení príslušníkov NB (január – február 1946).*

NB zo sninského okresu.⁷⁰ V hlásení Povereníctvu vnútra veliteľ skupiny pre ZPÚ pplk. gštb. J. Stanek zatknutie komentoval takto: „Ide o to, aby sa civilná administratíva dostala konečne do normálnych kolají a aby sa vnútropolitické pomery v okrese Snina už raz stabilizovali.“⁷¹ Rovnako je pozoruhodný dokument napísaný už 8. decembra 1945 v mene Prezídia Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny (UNRP) predsedom Vasil'om Karamanom a adresovaný Povereníctvu vnútra SNR. Predseda UNRP žiadal o uskutočnenie istých personálnych zmien na ONV v Snine (výhrady smerovali najmä voči prednostovi úradu ONV L. Hoffmanovi), keďže dostával množstvo sťažností od obyvateľov okresu a činovníci ONV sa ukázali ako úplne neschopní skonsolidovať pomery v tamojšom najvýchodnejšom okrese, „ktorý v posledných dňoch stal sa strediskom rôznych banditov, ktorí po nociach prepadávajú najmä pohraničné obce, zabíjajú ľudí a ostatné obyvateľstvo do posledného kúska chleba a šatstva orabujú.“⁷²

Predstavitelia vlády na okresnej úrovni, t. j. predseda ONV v Snine I. Hákoš, podpredseda ONV F. Gracel, prednosta úradu ONV L. Hoffmann a niektorí ďalší funkcionári MNV a KSS v okrese boli už v prvej polovici roka 1945 sledovaní Oblasťou správou OBZ (oborné spravodajstvo, respektíve vojenská rozviedka – pozn. M. Š.) Veliteľstva 4. oblasti v súvislosti s ich neprehľadnými aktivitami a podozrivými machináciami v okrese. Ako bolo konštatované: „Predseda ONV a jeho verní pomocníci sú neobmedzenými pánni v sninskom okrese. Pre ich osobnú bezpečnosť majú k dispozícii im úplne verné a naklonené NB a tzv. mestskú milíciu alebo políciu.“⁷³ Na oddiely tejto ozbrojenej milície a jej vyčítanie v okrese sa sťažovala delegácia občanov zo sninského okresu u samotného predsedu SNR Jozefa Lettricha už začiatkom októbra 1945.⁷⁴ Podobne aj prednosta 2. oddelenia HVNB upodozrieval uvedených funkcionárov ONV a NB sninského okresu zo špionáže a prepojenia s „ukrajinským veliteľstvom v Užhorode“. Konštatoval, že dotčení funkcionári ONV často konajú cesty do Zakarpatska a dostávajú pokyny od sovietskych vojenských miest v Užhorode,⁷⁵ čo za týchto korelácií môže potvrdzovať aj teóriu o pseudobanderovskom oddiele vytvorenom prostredníctvom sovietskej NKVD.

Najpravdepodobnejšou zo všetkých možných alternatív objasnenia udalostí sa javí verzia, že vraždy, ktoré sa udiali v sninskom okrese koncom novembra – začiatkom decembra roku 1945, boli vykonané takpovediac na objednávku za súčinnosti niektorých miestnych obyvateľov z dôvodu odstránenia pre niekoho zreteľne nepohodlných osôb. Domnievame sa, že nie z rasových a politických dôvodov (ako sa doteraz interpretovalo), ale skôr ekonomických, respektíve z dôvodu vyrovnávania si účtov, konkurenčných pohnútok atď. Túto verziu (prekvapivo) už 12. januára 1946 vyslovilo samotné Veliteľstvo 4. oblasti v Bratislave. V správe adresovanej Ministerstvu národnej obrany v Prahe v kontexte bezpečnostnej situácie na severovýchodnom Slovensku uviedlo: „Stanice NB a finančnej stráže boli nedostatočne obsadené čo do počtu a *hodnoty osôb*. FS a NB sa siahli od hraníc do vnútrozemia a hranice nechali celkom otvorené. Za takýchto podmienok prirodzene kvitlo pašeráctvo a banderovcom bolo umožnené nadviazať styk s našim civilným obyvateľstvom, ktoré z *nenávisťi a závisťi proti židom* pravdepodobne povolalo jednu tlupu, ktorá potom previedla vraždu v Uličí a Kolbasove.“⁷⁶ Hlavná správa OBZ pri MNO ČSR nasledovne predchádzajúcu správu pertraktovala a najvyšším činovníkom československej vlády podala v nasledujúcom znení: „Nedostatočné bezpečnostné pomery umožnili, aby Benderovci vytvorili si medzi našim obyvateľstvom

⁷⁰ Štátny ústredný archív ČR Praha, f. 100/24, zv. 44, a. j. 851. *Hlásenie hlavnému štábu MNO z 6. júna 1946.*

⁷¹ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k 486, č. 137/1946. *Hlásenie Veliteľstva skupiny pre ZPÚ č. 434/dôv. 1946.*

⁷² SNA Bratislava, f. PV – sekr./obyč., 1946, k. 75, č. 966/54-46.sekr. *List UNRP. Návrh na menovanie za prednostu úradu ONV v Snine č. 665/1945-prez.*

⁷³ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 1, č. 132/1945. *Politické pomery v sninskom okrese – hlásenie, č. 1321-I-Taj.zprav.1945.* Bližšie ŠMIGEL, Michal: *Hnutie za pričlenenie severovýchodného Slovenska k ZSSR (1944-1945). Mýty či realita?* In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. [Ed.:] M. Šmigel, P. Mičko, M. Symý. Banská Bystrica 2006, s. 302.

⁷⁴ SNA Bratislava, f. PV – sekr./obyč., k. 73, č. 965/31-45.sekr. *List osobného tajomníka predsedu SNR z 12. októbra 1945.*

⁷⁵ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 1, č. 180/1945. *Situačná správa z územia celého Slovenska 1. júla – 15. augusta 1945.*

⁷⁶ A MV ČR Praha, f. 307-97-25. *UPA – Správy Veliteľstva 4. oblasti. Hlásenie z 12. januára 1946.*

sieť svojich buniek, ktoré šíрили medzi obyvateľstvom nenávisť voči Židom a komunistom, a podávali im presné správy z nášho územia. Na základe týchto správ uskutočňovali tak Benderovci terorizovanie obyvateľstva a lúpeže. Teroristická činnosť prejavovala sa najmä proti členom KSS, partizánom a Židom.⁷⁷ Obidve správy tak jednoznačne potvrdzujú účasť miestneho obyvateľstva.

Na základe výskumu situácie, ktorá vládla toho času v okrese Snina, je možné dokonca rozšíriť toto podozrenie a za „objednávateľov“ vrážd sninských komunistov a Židov označiť niektorých funkcionárov miestnej správy a príslušníkov staníc NB v okrese (medziiným členov KSS a poniektorých aj židovského vierovyznania). Jeden z dokumentov prešovskej Štátnej bezpečnosti (ŠtB) z roku 1952 priamo obviňuje jedného z funkcionárov ONV v Snine, ktorý údajne stál v pozadí židovských vrážd vykonaných koncom roka 1945 a ktorý mal mať zvláštny záujem o odstránenie kolbasovských Židov, v snahe „prebrať“ do svojich rúk kolbasovskú pilu (na ktorú si Židia pravdepodobne činili nárok v rámci reštitúcie).⁷⁸

Je potrebné uviesť si, že práve na východnom Slovensku – území najviac postihnutom vojnou, kde sa citeľne prejavovala chudoba, hlad a podvýživa obyvateľstva a ktoré bolo značne národnostne premiešané a vládli tu komplikované pomery vo všetkých sférach verejného života, sa vytvárali živné podmienky pre formovanie zločineckých a kriminálnych skupín. Ak tieto skupiny boli prepojené na osoby zastávajúce funkcie v miestnej správe alebo NB, ich zločiny sa umelo maskovali a boli tendenčne pripisované UPA. Na margo toho, ako uviedlo Oblastné veliteľstvo NB v Humennom, „...v okresných, ako aj miestnych národných výboroch sú osoby trestané pre rôzne kriminálne činy, malého politického rozľahu a vôbec neschopní zastávať tieto funkcie, ktoré sú im zverené národom a štátom“.⁷⁹

Treba si uviesť, že práve tieto nespoľahlivé a podozrivé osoby písali správy a hlásenia, ktoré čítala Bratislava aj Praha. Zreteľne chápali, že pôsobenie banderovcov sa dá zneužiť, ako ináč – na maskovanie vlastných priestupkov, ale aj zločinov. Doposiaľ však ani tieto uvedené skutočnosti neboli brané do úvahy.

Nakoniec, osobitnú pozornosť vyžaduje správa bratislavského Povereníctva vnútra z 20. marca 1946. Rezort takmer so štvormesačným odstupom konštatoval (usudzujeme, že na základe vyšetrovania prípadov vrážd; dokumentácia z nich však doteraz nebola objavená), že oddiely UPA sa v poslednom období (je tým myslený koniec roku 1945) nevyskytovali. „Využívali však tejto okolnosti rôzne lupičské a pašerácke bandy, ktoré pod známym názvom „banderovci“ terorizovali, drancovali a tiež vraždili obyvateľstvo v severovýchodnom cípe Slovenska. K týmto sa v niektorých prípadoch pridali zločinecké živly zo sninského okresu, zvlášť keďže tamojšie obyvateľstvo žije vo veľmi biednych pomeroch a nemá zárobkovej možnosti.“⁸⁰ Uvedené konštatovanie Povereníctva vnútra SNR zreteľne vylučuje účasť UPA na sninských vráždach a jednoznačne potvrdzuje teóriu, že za vraždami spáchanými v okrese Snina v novembri – decembri roku 1945 stoja kriminálne elementy (v podstate (aj) z radov domácich).

V novembri 1947 – teda v čase, keď „banderovské nebezpečie“ už pominulo a československé orgány sumarizovali výsledky bojov proti UPA – na spoločnom zasadnutí vojenskej a bezpečnostnej komisie ČSR gen. B. Boček konštatoval, že „v mnohých prípadoch bolo zistené, že oddiely zložené z československých občanov – lesných poľovníkov, pašerákov a rôznych kriminálnych elementov, svoje zločiny uskutočňovali práve na účet banderovcov“.⁸¹

Prejavy antisemitizmu, vyostrené na východnom Slovensku už v lete roku 1945 a hlásené aj

⁷⁷ NA ČR Praha, f. 100-24, zv. 42, a. j. 843. *Situačná správa o východnom Slovensku. Hlásenie Hlavnej správy OBZ MNO č. 50.453/taj.zprav./2-46 z 29. januára 1946.*

⁷⁸ A MV SR v Levoči, f. B-10-7, č. j. 84. *Krajská správa ŠtB Prešov z 15. decembra 1952.* Týmto vyslovujem poďakovanie M. Gajdošovi za poskytnutie dokumentov.

⁷⁹ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 2, č. 172/1946. *Situačné správy za mesiac marec 1946.*

⁸⁰ A MV ČR Praha, f. 307-99-1. *Ozbrojené tlupy na Slovensku, situačné hlásenie z 20. marca 1946.*

⁸¹ В Чехословакии уже нет бандеровцев. In: Демократический голос, 22. novembra 1947.

v ďalších rokoch boli nielen dielom banderovcov⁸² (ktorí boli z ich vyvolania obviňovaní, ako sa to traduje v staršej literatúre). Ľútosť nad tým, čo židovské obyvateľstvo v rokoch 2. svetovej vojny postihlo, u slovenského a rusínskeho obyvateľstva na východnom Slovensku čoskoro pomínula a ich snaha o navrátenie strateného majetku sa stala príčinou bujných protizidovských nálad v niektorých vrstvách spoločnosti, ako na to poukazuje hlásenie Okresného sekretariátu KSS v Snine: „Práve otázky okolo navrátenia bývalého majetku Židom vracajúcim sa do okresu sú teraz hlavným zdrojom antisemitizmu.“⁸³ Prikláňame sa k názoru, že vraždy v okrese Snina jednoznačne boli ich súčasťou.⁸⁴

V súčasnosti je už známe, že vtedajšia povojnová nomenklatúra sa snažila za každú možnú cenu protizidovské nálady na Slovensku tajiť. Prečo by ich potom nemohla pripísať na účet banderovcov, a tým zažehnať celú záležitosť, keďže veľmi často sa stávalo, že v čele protizidovských útokov boli funkcionári MNV a NB, bývalí príslušníci odbojových zložiek, komunisti a ľudia jednoducho si vyrovnávajúci účty alebo majúci záujem o nadobudnutie, respektíve udržanie si židovského majetku získaného počas arizácie a holokaustu.

* * * * *

Až po 51 rokoch sa dostala židovským obetiam taká úcta, aká im už dávno patrila. V novembri 1996 bola na budove Obecného úradu v Kolbasove odhalená pamätná tabuľa (Pollákov dom sa nezachoval). Nie sú na nej uvedení konkrétni vinníci. Ako konštatuje novinárka E. Čobejová, „napokon, nikdy sa nezistilo, kto presne vraždil v Pollákovom dome“. Na pamätnej tabuli sa nepíše ani o banderovcoch. Nápis znie: „Na večnú pamiatku židovských martýrov brutálne zavraždených príslušníkmi ozbrojeného komanda 6. decembra 1945.“

Jednoznačne tragický, ale tiež nemenej záhadný je osud Heleny Jakubovičovej – dievčaťa, ktoré prežilo kolbasovskú masakru. Je známe, že bola na výsluchu, ale do Kolbasova sa už nevrátila.⁸⁵ Údajne odišla kamsi k známym, niekoľko mesiacov žila v Humennom a potom zmizla v USA.⁸⁶ Spoluobčanom sa nikdy neozvala. Márne po nej pátral aj Ústredný zväz židovských

⁸² Zaujímavé v tejto súvislosti je hlásenie HVNB v Bratislave z augusta 1945: „Veliteľstvo NB pre východné Slovensko Košice – 2. oddelenie hlási, že v poslednom čase dochádzajú tunajšiemu veliteľovi hlásenia takmer zo všetkých okresov a oblastí z celého východného Slovenska o nepriateľskom postoji slovenského a rusínskeho obyvateľstva proti občanom židovskej konfesie a tento nepriateľský postoj sa zo dňa na deň prirostruje. Toto vrenie sa prejavuje najmä v oblasti Prešov, Humenné a Michalovce, kde sa vracajú príslušníci židovskej konfesie, obsadzujú živnosti a hospodárske podniky, sú percentuálne zastúpení v ONV, ďalej ako funkcionári v KSS a pod. Je pravdou, že i keď všetci nie sú škodní a nezastávajú ostré stanovisko voči slovenskému a rusínskému obyvateľstvu, v mnohých prípadoch jednotlivci, či už verejnoprávných inštitúcií alebo hospodárskych podnikov dopúšťajú sa rôznych rukolapných prehmatov (najmä prideľovanie živností, hospodárskych podnikov, čierny obchod) a to tak, že neostanú zatajené pred verejnosťou. Tieto a podobné prehmaty, či už robené legálne, mylným zavedením kompetentných miest alebo za úplatky, vedú všetky vrstvy obyvateľstva slovenskej a rusínskej národnosti k verejnému poburovaniu a k demonštratívnym prípravám a zákrokom...“ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 483, č. 60/1945. *Hlásenie HVNB (2. odd.) č. 470 zprav./1945 z 8. 8. 1945.*

⁸³ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 483, č. 60/1945. *Hlásenie HVNB (2. odd.) č. 470 zprav./1945 z 8. augusta 1945.* Na podobné nálady obyvateľstva voči Židom systematicky upozorňovalo aj Oblastné veliteľstvo NB v Humennom. Pozri SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 1 – 2. *Situčné správy Oblastného veliteľstva NB v Humennom za roky 1945-1946.*

⁸⁴ Nemenej zaujímavý je dobový armádny zdroj poukazujúci na výpoveď F. Ďujda z Novej Sedlice, ktorý pri vyšetrovaní udal, že „oni (banderovci – pozn. autor) povraždili našich občanov náboženstva židovského v Ulici a v Kolbasove“. O náladách niektorých miestnych občanov v súvislosti so židovskými vraždami vypovedá fakt (podľa svedectva F. Ďujda), že istá vdova Maťašovská (v regióne známa ako tzv. Medová baba) „vraj akoby omlúvala ich čin, tvrdila, že u židov našli za fľašu jedu, s ktorým v spojení s komunistami chceli tráviť tamojších ľudí“. VHA Bratislava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 50, inv. č. 175. *Hlásenie vojenského oddielu „Anton“ č. 1/Dôv. 1946 z 2. januára 1946.*

⁸⁵ A. J. Jelínek, odvolávajúc na Central Zionist Archives a súkromný archív Dr. A. Wintersteina, uvádza nasledujúce: „V zime 1945 bandy ukrajinských Banderových nacionalistov zavraždili Židov v dedine Ulič a Kolbasov na východnom Slovensku a útočili na Židov aj na istých miestach. Dedinčania sa zmocnili majetku obetí a dve židovské dievčatá [?], ktoré masakr prežili, vyhnali.“ JELÍNEK, J. A.: *Židia na Slovensku 1945 – 1949*, s. 86.

⁸⁶ Ako uviedol J. Hrubovčák: „Vraj si ju hneď po tejto strašnej tragédii zobral k sebe príbuzný Áron Tejchman, vtedajší veliteľ miestnej milície v Ulicí, a potom sa s ňou vraj odsťahoval do Ameriky. Odvedty akoby sa bola za jediným svedkom tejto 230

náboženských obcí v Slovenskej republike.⁸⁷ Už sa asi nedozvieme, prečo záhadne zmizla. Nebodaj vedela to, čo nevie nikto?

Summary

Murders of Jews and Communists in North-East Slovakia in 1945 : Tragedy of Kolbasov

Problem of anti-Jewish moods in Slovakia in first years after World War II were neglected in Slovak historiography in past. However, it's important question because of result of holocaust – the process affected Slovak Jews during World War II. The Anti-Semitic demonstrations were recorded in East Slovakia in summer 1945 first time and fastened all country later. Murders of Jews and communists in north-east Slovakia at the tum of November – December 1945 take special position in this way, along (un)known anti-Jewish riots in Topoľčany, Spiš, Prešov, Bratislava, north-west Slovakia etc.). That time, 16 generally young people Judaical confession (and 2 communists non-Jewish origin) were killed in suspicious circumstances. Author is dealing with this problem after more than 60 years and he is trying to explain the events objectively.

(smigel@fhv.umb.sk)

otrasnej udalosti z povojnových dní zavrela voda. Niet po nej ani stopy, i keď sa o jej ďalší osud zaujímalo už viac ľudí. Aj ja osobne.“ HRUBOVČÁK, J.: *Hlas mŕtvych žaluje: Smutné povojnové dielo banderovcov v Uličskej doline*, s. 7.

⁸⁷ ČOBEJOVÁ, E.: *Spomienka po roku na odhalenie tabule obetiam Kolbasovskej tragédie*. In: SME, 16. novembra 1996.

„Prípád Topoľčany“ – Protizidovský pogrom (nielen) z pohľadu dobových dokumentov

JANA ŠIŠIAKOVÁ

Spoločenskovedný ústav SAV Košice (externé pracovisko Katedra histórie, Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica)

V prvých rokoch po končení druhej svetovej vojny bol minimálne v celom stredoeurópskom priestore realitou nárast protizidovských nálad, ktorých skonkretizovaná forma vyústila do antisemitsky zameraných javov rôznej podoby a intenzity, či už išlo o plánované alebo živelné demonštrácie, výtržnosti a prejavy fyzickej agresie osobného charakteru, cieľené útoky proti Židom z radov rôznych sociálnych skupín s cieľom ich zastrašenia alebo dokonca útoky priamo ohrozujúce zdravie a životy židovských občanov. Na území Slovenska, ktoré bolo tiež zasiahnuté fenoménom bujnajúceho antisemitizmu, bolo možné v povojnových rokoch 1945-1948 badať pretrvávajúce protizidovsky orientovaných výčinov kontinuálne, hoci sa dajú vyprofilovať časové periódy ich zvýšeného výskytu, a to leto – jeseň 1945,¹ letné mesiace 1946² a jar roku 1947.³

Povojnový antisemitizmus bezpochyby vyplynul či vyrastal z holokaustu a niekoľkoročnej protizidovskej propagandy, bezprostredných vojnových a tiež povojnových skúseností. Základnou príčinou boli nedoriešené, resp. neriešené majetkovoprávne otázky, týkajúce sa bývalého židovského majetku, ktorý sa po vojne stále nachádzal v rukách niekdajších arizátorov, obyvateľov (aj z nižších sociálnych vrstiev), ktorí sa k nemu dostali na burzách, alebo bol pod národnou správou, a vôbec priet'ahy v otázke jeho reštitúcie.⁴ Prvý vážnejší prípad, ktorý poukázal na nutnosť zaobera-

* Štúdiá je výstupom z grantových projektov VEGA č. 1/0723/08 „Prejavy antisemitizmu na Slovensku v povojnovom období (1945-1948)“ a VEGA č. 1/7183/07 „Rodina vo vojne a po vojne: sociálne podhubie radikalizmu a extrémizmu na Slovensku v súvislosti s dvoma svetovými vojnami v 20. storočí“.

¹ Prvé protizidovsky motivované akcie sa objavovali už v prvých dňoch (!) a týždňoch po skončení vojny. Slovné útoky na adresu židovských spoluobčanov sa objavovali na manifestáciách a oslavách mieru, početné najmä letákové akcie súviseli s návratom Židov z koncentračných táborov, resp. z cudziny, úkrytov, s obsadzovaním funkčných miest v národných výboroch a podobne. Štátny archív (ŠA) Levoča, f. Štátne zastupiteľstvo v Levoči 1900-1949, inv. č. 362, k. 278, č. 322/1945. Protizidovské letáky v Spišskej Novej Vsi; ŠA Levoča, f. Štátne zastupiteľstvo v Levoči 1900-1949, k. 278, č. 384/1945. Poprad – protizidovské letáky; Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Poverenie vnútra (PV) – bezpečnosť (bezp.), k. 485, č. 549/1945. Letáky v Ružomberku, rozširovanie; ŠA Banská Bystrica, f. Štátne zastupiteľstvo v Banskej Bystrici 1919-1948, k. 130, č. 723/1945. Letáky protištátne v Bzovíku.

² Antisemitizmus silnel i v bývalých odbojových zložkách a prejavil sa najmä pri príležitosti zjazdu partizánov a osláv 2. výročia Slovenského národného povstania, keď začiatkom augusta 1946 napriek opatreniam došlo v Bratislave a na mnohých iných miestach Slovenska k výtržnostiam a protizidovským vystúpeniam zo strany radových členov partizánskych odbočiek. V niektorých prípadoch boli aktívne podporovaní civilným obyvateľstvom. SNA Bratislava, f. PV – prezidium (prez.), k. 37, č. 7413/1946. Správa o nepristojnostiach pri príležitosti zjazdu Slovenských partizánov Bratislave; tiež napr. ŠA Bytča, f. Krajský súd v Trenčíne III. manipulačné obdobie (1924-1949), k. 445, č. 622/1948. Vyvesovanie protizidovských plagátov v Bánovciach n/Bebravou; ŠA Bytča, f. Štátne zastupiteľstvo v Trenčíne 1920-1949, k. 97, č. 3342/1946. L. Ď. a spol. – ozbrojený útok na osoby žid. pôvodu; ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. Okresný národný výbor (ONV) vo Zvolene 1945-1949, k. – neuvedené, č. 452/1946 prez. Letáky so štvavým obsahom; ŠA Nitra, f. Krajský súd v Komárne, k. 1018, č. 1081/1946. Protizidovské výtržnosti; tiež BUMOVÁ, Ivica: *Protizidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte (august 1946)*. In: *Pamäť národa*, roč. III, 2007, č. 3. s. 14-29.

³ Výtržnosti sa diali najmä v súvislosti s prebiehajúcim súdnym procesom s Jozefom Tisom a jeho následnou popravou. Šírili sa zastrašujúce správy, slovné napádania, dominovali však letákové akcie. Napr. v Nitre sa šírili letáky s textom „*Dolu s národným súdom, ktorý za židovské peniaze chce odsúdiť prezidenta Dr. Tisu!*“ ŠA Nitra, f. Štátne zastupiteľstvo v Nitre 1872-1949, k. 312, č. 126/1948. protištátne letáky v Nitre; v Kežmarku „*Židia dali ukrižovať Krista. Teraz chcú dať zamorovať Dr. J. Tisa preto vystáhnúť alebo smrt!*“ ŠA Levoča, f. Štátne zastupiteľstvo v Levoči 1900-1949, k. 291, č. 1880/1946. Protizidovské letáky rozširované v Kežmarku; v Spišskej Starej Vsi „*Keď Tisu obesia, všetkých Židov a komunistov zabijeme. Nech dr. Tiso žije.*“ ŠA Levoča, f. Štátne zastupiteľstvo v Levoči 1900-1949, k. 294, č. 595/1947. Protištátne letáky, rozširovanie neznámym páchatel'om.

⁴ Podľa Okresného sekretariátu KSS v Snine, „o vrátení židovských majetkov, ktoré sa dostali z dražieb židovských vecí za

nia sa týmto problémom a upozornil i vládne kruhy na naliehavosť hľadania schodného riešenia, boli septembrové udalosti z roku 1945, známe v slovenskej historiografii,⁵ a v posledných rokoch zásluhou medializácie i medzi laickou verejnosťou, ako topoľčiansky pogrom. Tie prispeli k tomu, že sa aj v zahraničnej tlači písalo v zmysle – „na Slovensku vraj stále pôsobí Hlinkova garda a pri rozdeľovaní zásob UNRRA sa vraj so židmi kruto zaobchádza“ a „zúri tu neľudský antisemitizmus“⁶. Podobné hodnotenia boli opodstatnené, avšak čo do miery ich adekvátnosti, dovolíme si tvrdiť, nie celkom relevantné, na čo reagovali aj samotné židovské organizácie na Slovensku.⁷

Vláda a kompetentné úrady sa snažili na vzniknutú situáciu reagovať a jednoznačne sa zasaďovali za jej priaznivé vyriešenie. Čo však nebolo jednoduché, najmä v súvislosti s tým, že antisemitizmus na Slovensku bol značne rozšírený medzi väčšinovým civilným obyvateľstvom a v istej miere prenikol i do silových a bezpečnostných zložiek (bol prejavom *subjektívnych* náhľadov, sympatie či antipatie ich členov). Pohnútky, ktoré napokon vyústili do podoby rasovo motivovaných útokov v mnohých prípadoch (ak nie väčšinou) boli primárne čisto osobné, resp. boli primárne ekonomicky a sociálne podmienené. Neraz sa tak „vinnikom“ a „problémom“ stal, čo je prirodzené ľudskej náture, ten, kto je istým spôsobom odlišný.⁸ V tomto ohľade bolo postihnuté židovské obyvateľstvo, pričom sa napokon nejednalo už len o jednotlivcov, ale o spoločenstvo ako také. Na fenomén rastúceho povojnového antisemitizmu poukázali už udalosti na východnom Slovensku v letných mesiacoch roku 1945,⁹ no pozornosť celej republiky upútal a na nevyhnutnú potrebu zaobrerania sa touto otázkou upozornil aj najvyššie politické kruhy až prípad Topoľčian. Topoľčiansky pogrom, ktorý bol čo do rozsahu a charakteru osobitým masovým protizidovským zameraným

tisovského režimu do rúk našich občanov alebo sú doteraz pod národnou správou, nie je ešte rozhodnuté. Je jasné, že tieto židovské veci sú teraz hlavným zdrojom antisemitizmu.“ ŠA Prešov pobočka Humenné, f. ONV Snina 1945-1949, k. 2, č. 243/1945.

⁵ Tejto problematike sa venoval historik Ivan Kamenec. Pozri KAMENEC, Ivan: *Hľadanie a bludenie v dejinách*. 1. vyd. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 381-382; KAMENEC, Ivan: *Pogrom a jeho pozadie*. In: Pravda, č. 219, 23. septembra 2000, s. 20; KAMENEC, Ivan: *Správa o pogrome. Topoľčany, september 1945*. In: FOS (Fórum občianskej spoločnosti), 1999, č. 9, s. 29-31. KAMENEC, Ivan : *Protizidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945*. In: Studia historica Nitriensia 8. Nitra : UKF v Nitre, 2000, s. 85-99.

⁶ SNA Bratislava, f. PV – prez., k. 2, č. 2769/1946. Washington Post – útoky proti československej vláde.

⁷ V októbri 1945 na manifestačnom zhromaždení Spolku rasovo prenasledovaných (SRP) generálny tajomník SRP V. Winterstein uviedol, že „... židia si cenia národný štát, kde žijú a chcú sa plne zapojiť do hospodárskej, politickej a kultúrnej výstavby našej drahej vlasti“ a vyčítal „niektorým židom, že sa neprávom obracajú o pomoc zo zahraničia, nakoľko tieto ich ponosy nie sú oprávnené“ a konštatoval „podstatné zlepšenie nazerania na riešenie židovskej otázky“. Čas, 10. októbra 1945, s. 3. „Tunajšie židovstvo s ľútosťou konštatuje, že niektoré mocnosti používajú existenciu židovskej otázky na Slovensku pre svoje politické zábery... Proti takejto obrane, o ktorú sme neprosili, sa s najväčšou rozhodnosťou ohradzujeme... ešte v čase vojny, ba nemeckej okupácie, zrušila SNR všetky protizidovské zákony a nariadenia... veríme, že sa čoskoro realizuje poctivá vôľa našich zákonodarcov. Je pravdou sice, že tu došlo k protizidovským výčinom, čo však súvisí s počínaním niektorých reakčných živlov... Vládni činitelia sú pevne rozhodnutí udržať bezpečnosť pre každého občana za všetkých okolností a túto svoju dobrú vôľu i dokázali.“ Zároveň vysoko ocenili náboženskú slobodu, sociálnu pomoc a poskytnutie útočiska židovským utečencom, ako aj možnosť slobodne sa vyjadrovať. Hlas ľudu (Prešov), 10. októbra 1946, s. 3.

⁸ Antisemitizmus založený na rasovom princípe bol ideologickým produktom predchádzajúcej éry, inak možno aj na Slovensku hovoriť len o antisemitizme postavenom zo sociálnom, ekonomickom, resp. konfesijnom základe.

⁹ Takmer zo všetkých okresov a oblastí z celého východného Slovenska prichádzali správy o nepriateľskom postoji slovenského a ruského obyvateľstva proti občanom židovskej konfesie, pričom sa protizidovské nálady zostrovali. Prvé nepokoje boli hlásené z okolia Prešova. Bardejova, Humenného a Michaloviec, rozšírili sa však i na celé severovýchodné Slovensko a oblasť Spiša. Je treba podotknúť, že obyvateľstvo uvádzalo ako pádne dôvody svojho konania nie samotnú skutočnosť, že sa títo obyvatelia vracajú, ale to, že „...v mnohých prípadoch jednotlivci, či už verejnoprávných inštitúcií alebo hospodárskych podnikov dopúšťajú sa rôznych rukolapných prechmatov“. Jednoznačne dominoval faktor sociálny, resp. sociálno-ekonomický, keďže išlo o oblasti najviac postihnuté vojnovými udalosťami, kde sa obyvateľstvo žilo v katastrofálnych podmienkach a v mnohých prípadoch doslova živorilo. Nepriateľský postoj je zaujímavý aj z iného dôvodu – z hľadiska národnostného – obyvatelia židovskej konfesie sa medzi sebou a na verejnosti rozprávali nemecky, prípadne maďarsky, čo na obyvateľstvo, vzhľadom na predchádzajúce skúsenosti a vtedajšie postoje voči príslušníkom týchto národností, pôsobilo ako istý druh provokácie. SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 1. Situačné správy za rok 1945.

vystúpením na Slovensku, značne znepokojil nielen tunajšie židovské obyvateľstvo.

Na území Topoľčian židovská komunita¹⁰ v minulosti prosperovala a postupne si získala pomerne významné postavenie. Arizácia židovských podnikov za existencie Slovenského štátu bola skutočne rozsiahla, nakoľko Topoľčany predstavovali štvrtý najbohatší okres na Slovensku, pokiaľ ide o židovské podnikanie. V septembri 1941 do Topoľčian v rámci dislokácie prišlo 365 Židov z Bratislavy, zväčša starcov, žien a detí, a tým ich počet vzrástol na 3066¹¹, takže tvorili cca tretinu počtu obyvateľstva mesta. Počas dvoch vln deportácií v rokoch 1942 a 1944 bola väčšina topoľčianskych Židov odtransportovaná do koncentračných táborov v Osvienčime, Sobibore a Opole, odkiaľ sa podarilo vrátiť len malému percentu z nich. Podľa záznamov druhú svetovú vojnu prežilo len asi 550 topoľčianskych Židov¹². O tieto osoby bolo potrebné sa postarať, keďže sa vo väčšine prípadov, podobne ako ostatné civilné obyvateľstvo, museli potýkať s typickými vojnovými následkami – nedostatok šatstva, obuvi, zabezpečenie základnej zdravotnej a sociálnej starostlivosti, a pochopiteľne, navyše vyrovnáť sa s bezprostrednými skúsenosťami a osudom preživších holokaust, resp. koncentračné tábory a začleniť sa do spoločnosti, ktorá sa zmietala v povojnovej psychóze. Okrem toho tu vystúpila do popredia požiadavka navrátenia majetku, ktorý sa toho času nachádzal v rukách miestnych arizátorov a takpovediac „narazila kosa na kameň“.

Čo sa vlastne 24. septembra 1945 v Topoľčanoch stalo? Podľa hlásenia Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti (HVNB) z 3. októbra 1945 sa v tento deň pred Okresným národným výborom (ONV) v Topoľčanoch zhromažďilo asi 60 žien so žiadosťou o to, aby v miestnej kláštorej škole boli ponechané rádové sestry – učiteľky, ktoré údajne mali byť zo školy odstránené (širili sa tiež reči, že navráťivší sa Židia chystajú katolíkom pomstu). Zástupca ONV ženy odkázal na školský inšpektorát, kam tieto i odišli. Vzápätí sa medzi rozrastajúcim sa davom (cca 160 osôb) rozniesli správy, že sestričky boli zo školy „Židmi vyhodené, ďalej že Židia postrhávali kríže a sväté obrazy v triedach školy, že boli milosrdní bratia z Bojnej (obec neďaleko Topoľčian – pozn. J. Š.) odvedení Židmi“ a v neposlednom rade že „Židia nikde nepracujú a napriek tomu žijú nadpriemerne a prevádzajú čierne obchody“¹³. Predstavená kláštora sestra Engelberta Kokodičová z poverenia školského inšpektora vysvetľujúcim situáciu, na čo sa vraj dav upokojil a odišiel. Potom sa však začali šíriť správy, že židovský lekár MUDr. Karol Berger, štátny obvodný lekár v Topoľčanoch, očkuje deti a fämy, že následkom toho deti chorejú a zomierajú; dokonca sa v tomto dokumente uvádza, že „židovskí lekári štepia deti zbavujúc ich štepením schopnosti plodenia“¹⁴. Následne dr. Bergera, ktorý vybehol zo školy, napadli „ženy i príbehnuví mladíci“. Podľa jeho slov ho fyzicky inzultovali dvaja mládenci vo veku 18 – 20 rokov, z ktorých jedného doktor označil ako zámočníckeho učňa.¹⁵ Proti davu, ktorý rapídne vzrástol (v správe sa píše o počte asi päťtisíc osôb), príliš neskoro vzhľadom na vyostrenú situáciu zakročili príslušníci miestnej NB – v počte 7 členov (!), neskôr za pomoci vojenskej asistencie (asi 20 vojakov). Prílišná váhavosť a nečinnosť bezpečnostných zložiek spôsobili, že v celom meste sa strhla davová psychóza, obyvatelia bili Židov v uliciach, vyhánali ich z bytov a tie následne vykrádali. Paradoxne, časť povolaných príslušníkov NB a vojakov, ktorí mali obnoviť poriadok, sa nechala strhnúť vlastnými pohnútkami, pridala sa na stranu demonštrujúcich a zúčastňovala sa aj na rabovaní. Podľa hlásenia sa z davu na vojakov kričalo „však to sú naši vojaci“. Vojaci sa nepridali na pomoc príslušníkom NB, ale „sa

¹⁰ K dejinám topoľčianskych Židov pozri BÜCHLER, Y. Róbert: *Židovská náboženská obec v Topoľčanoch*. 1. vyd. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry, 1996. 193 s.; BÁRKÁNY, Eugen – DOJČ, Eudovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava : VESNA, 1991. s. 206-209.

¹¹ BÜCHLER, Y. R.: *Židovská náboženská obec v Topoľčanoch*, s. 92.

¹² BÜCHLER, Y. R.: *Židovská náboženská obec v Topoľčanoch*, s. 107.

¹³ Porovnaj SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Demonštrácia v Topoľčanoch – predloženie správy.

¹⁴ Pri porovnaní s ostatnými prameňmi, posledne uvádzaná skutočnosť nie sú relevantne podložené a neobjavujú sa v iných oficiálnych dokumentoch.

¹⁵ SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Zápisnica s dr. Karolom Bergerom z Topoľčian.

zamešali medzi pobúrené obyvateľstvo a pokračovali v bití Židov¹⁶. Na upokojenie situácie bola napokon do mesta privolaná ďalšia vojenská asistencia o sile 150 mužov pod velením škpt. Jána Malára a vedením poručíkov delostrelectva Ferku a Merčiaka, ktorej sa poriadok podarilo obnoviť približne o 12.30 hod. Vo večerných hodinách došlý policajný pohotovostný oddiel HVNB z Bratislavy už zasahovať nemusel.

Pri pogrome bolo zranených 47 Židov, vrátane 4 žien, z toho 15 bolo nemocnične ošetrovaných. Nachádzal sa medzi nimi napr. aj miestny rabin. Desiati potrebovali hospitalizáciu v nemocnici. Najmladšími obeťami sa stali iba 7-ročné dievča a 13-ročný chlapec, najstarším zraneným bol 72-ročný muž. Väčšina utrpela zranenia hlavy a končatín.¹⁷ Židia, ktorí po incidente v meste zostali (keďže mnohé rodiny už v ten deň, resp. v noci odišli do lesov, okolitých obcí, kde sa ukryli u nežidovských priateľov, či na neznáme miesto – *pozn. J. Š.*)¹⁸, boli sústredení na stanici NB, kde im „bola poskytnutá všemožná ochrana“. NB zatkla v ten deň deväť civilných osôb, ktoré boli presunuté do zaisťovacieho tábora v Ilave, a jedného príslušníka vojenskej posádky, na ktorého bolo súčasne podané trestné oznámenie pre ublíženie na tele a lúpež. Na všetkých ostatných príslušníkov prvej asistenčnej jednotky bola uvalená zaisťovacia väzba pre rušenie povinností a pre násilnosť pri tom páchané. Ďalej bol podaný návrh na zaistenie všetkých žien, ktoré ako členky deputácie protestovali na ONV, resp. na školskom inšpektoráte. Do pracovných táborov mali byť (ale neboli) zaradení všetci členovia bývalého pohotovostného oddielu HG, všetci arizátori, exponovaní členovia maďarských a nemeckých strán, miestni občania, ktorí nemajú zamestnanie a „zaoberajú sa kritizovaním dnešných pomerov“ a taktiež poprední činitelia a členovia HSEŠ.¹⁹ Z účasti na demonštrácii boli vyšetrovaní aj študenti miestneho gymnázia.²⁰

2. oddelenie HVNB po vyše troch týždňoch od incidentu, 17. októbra 1945, informovalo Povereníctvo pre školstvo a osvetu SNR v Bratislave o výsledkoch vyšetrovania, o udalostiach, ktoré pogromu bezprostredne predchádzali i o samotnom pogrome, avšak v niektorých bodoch badať odlišnosti (spôsobené, pochopiteľne, i vplyvom postupu vyšetrovania). Uvádza sa, že keď sa začiatkom septembra rehoľné sestry dozvedeli, že kláštorná škola má byť poštatnená, požiadali rodičovské združenie, aby podalo petíciu na Povereníctvo pre školstvo a osvetu, čo sa aj stalo. Rádové sestry údajne „pri každej príležitosti rafinovaným spôsobom podpichovali ženy... a že by bolo dobre urobiť nejakú demonštráciu, aby škola nebola poštatnená“. Dňa 23. septembra vraj istá Némethyová (stretávajúca sa s predstavenou kláštora E. Kokodičovou) vyzvala ďalšie ženy, aby na druhý deň išli demonštrovať na ONV v Topoľčanoch proti poštatneniu školy (o tom, že škola má byť poštatnená, sa dozvedeli 22. septembra). Dňa 24. septembra ráno (okolo 8.00 hod.) sa skutočne skupina asi 20 žien (v hlásení z 3. októbra sa hovorilo o 60 ženách), združených v Jednote katolíckych žien, zišla pred ONV a protestovala proti tomu, aby učiteľky – rehoľné sestry boli odstránené zo svojho pôsobiska a boli nahradené židovskými učiteľkami. Prijal ich podpredseda ONV Matej Ďurka. Ako ďalej uvádza hlásenie, „ten nevedel, čo má so ženami robiť, chvíľku počúval ich nadávky a potom, podľa tvrdenia člena ONV Rehora Petráša, povedal ženám, nech si vezmú automaty a nech idú na židov“.²¹ Postoj skutočne nehodný predstaviteľa mestskej správy, ktorému prirodzene malo záležať na udržaní poriadku. Olej do ohňa vzápätí priliali objavivšie sa vymyslené fámy, že v kláštorej škole sa začalo so „zriaďovaním židovskej triedy (dvakrát do týždňa chodil na školu vyučovať židovské dievčatá náboženstvo židovský učiteľ – to bola spomínaná židovská trieda – *pozn. J. Š.*),

¹⁶ Porovnaj SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Protizidovské demonštrácie v Topoľčanoch – situačná správa pohotovostného oddielu NB v Bratislave.

¹⁷ Zoznam poranených z dňa 24. septembra 1945. Archív Ústredného zväzu židovských náboženských obcí, Bratislava.

¹⁸ Po septembrových udalostiach v Topoľčanoch zostalo len malé percento Židov. Väčšina odišla do okolitých oblastí, resp. do českého pohraničia a napokon ostávajú emigrovali v marci 1949 do Izraela.

¹⁹ SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Správa podaná predsedomi ústrednej vlády.

²⁰ SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Demonštrácie, účasť žiactva.

²¹ SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Protizidovské demonštrácie v Topoľčanoch.

židia zneuct'ujú križe, sväté obrazy a pod.“. Rozhnevaný dav (údajne vzrástol až na 200 osôb) sa pobral do kláštornej školy, kde lekár K. Berger očkoval tamojšie deti proti kiahňam. Medzitým sa v dave rozšírila ďalšia nepravdivá fáma, že úmyselne otravuje kresťanské deti jedom.

Čo sa týka obviňovania rehoľných sestier z iniciovania demonštrácie a šírenia protižidovských nálad, podľa nášho názoru to bola len zásterka na krytie skutočných vinníkov – a tých, ktorí mali v rukách moc demonštrácii zabrániť (napr. miestny predseda národného výboru údajne už dlhšiu dobu o chystanej demonštrácii vedel), ale keďže im samotným vyhrotená situácia okolo poštátnenia školy takpovediac „nahrávala do kariet“ – prečo potom nehodiť vinu na toho, koho sa vec priamo dotýka, a tak si zachovať vlastný štít čistý? A pritom, celkom šikovne, bolo využité isté napätie medzi židovským a slovenským obyvateľstvom v citlivej konfesionalnej otázke. Túto tézu môže potvrdzovať i urgentná výzva HVNB: „Treba urýchlene odstrániť z Topoľčian vedúce osoby cirkevného školstva, menovite predstavenú kláštora sestru Kokodičovou.“ Rehoľných sestier sa však zastal i samotný dr. Berger. Vo svojej výpovedi k udalosti uviedol: „Sestričky sa vždy chovali a tiež i v tomto prípade sa chovali nezávadne – korektne. Tiež mi išli v ústrety a nebadal som, že by boli proti mne zaujaté.“²² Dve rehoľné sestry údajne zamkli pred davom triedu, kde sa nachádzal dr. Berger s úmyslom chrániť ho. Na druhej strane je nepochybne zaujímavé jeho hodnotenie počínania miestnych úradníkov: „Naproti škole – kláštora stála skupina asi 5 – 6 úradníkov-inteligentov, z ktorých som poznal Č., úradníka z okr. úradu v Topoľčanoch. Zavolať som na tohto: Vy to dovoľte takéto výtržnosti robiť? Tento nič neodpovedal, usmial sa a za prítomnosti a videnia týchto inteligentov dotyční chlapi ma ďalej bili.“ Kým dav hnal dr. Bergera až na stanicu NB, istý Ján Slivka sa snažil obyvateľstvo upokojiť. Dementoval správy, že by Židia zničili obrazy nejakých svätých alebo že by boli nejaké deti otrávené, „aby sa vzdialili, že je všetko už v poriadku. Na túto výzvu Jána Slivku s veliteľom NB č. 1 ľud neuposlúchol a tak sa v skupinách po uliciach rozišli a vynášali z bytov židov. Keď prišli vojenské hliadky a dostali rozkaz, aby civilné obyvateľstvo rozohnali domov, naopak, mnohí sa pripojili a tiež bili židov.“²³

Lekár Jaroslav Gerhard, ktorý bol v tom čase praktikujuším medikom v topoľčianskej nemocnici, si na udalosť spomína: „...ja som sa ráno 24. septembra chystal do nemocnice, keď som okolo 9.00 začul na ulici strašný krik a plač... Narazil som na bežiaci dav, ktorý bitkou hnal pred sebou nejakých občanov. Zo zmätených výkrikov som pochopil, že bijú Židov. Asi o 5 – 6 minút... zrazil som sa s primárom MUDr. Eugenom Gressnerom, ktorý ma oslovil: „Pán kolega, poďte rýchlo do nemocnice, budú nás tam potrebovať.“ ... o chvíľu sme dorazili do nemocnice, kde v chirurgickej ambulancii už pracovali primár MUDr. Rastislav Žilincan, MUDr. Ladislav Nagy a asi aj MUDr. Dráč. Keď sme tam prišli, už ošetrovali niekoľko starých a dobitých ľudí.“²⁴ Ošetrili sme asi päťdesiat zranených. Ja som odišiel asi o 16. hodine. O ich osude neviem nič ... Neskôr som sa dozvedel, že mnohí zo starousadlíkov poskytli postihnutým útočisko.“²⁵

Na stanici NB, kam sa dr. Bergerovi napokon podarilo pred davom utiecť, sa dr. Zvalo (advokát z Topoľčian) vyjadril, že celý incident zapríčinil istý „dr. Bošáni a jeho klika, keďže vyhlásili na Povereníctve, že kláštor v Topoľčanoch je fašistickým hniezdom“. Aj z toho je zrejmé, že primárne išlo o viac, resp. o úplne niečo iné, než len o školu. Bol to predovšetkým v istom zmysle politický boj a vlastné ekonomické záujmy (nielen) predstaviteľov mesta. Tí vlastnou nečinnosťou, ľahostajným prístupom prispeli k rozniecovaniu zložitou spoločensko-ekonomickou situáciou vybičovaných vášní u miestneho obyvateľstva, čo napokon treťuhodne využili vo svoj prospech.

Príčin, ktoré napokon vyústili do pogromu, bolo niekoľko – situácia okolo poštátnenia kláš-

²² SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Zápisnica s dr. Karolom Bergerom z Topoľčian.

²³ SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Demonštrácia v Topoľčanoch. Hlásenie pre HVNB 2. odd. v Bratislave.

²⁴ Podľa hlásenia vrchného strážmajstra NB v Topoľčanoch Michala Zidora, prvú pomoc zraneným poskytli MUDr. Mokry, MUDr. Rada a MUDr. Lengh. Hlásenie Okresného veliteľstva NB v Topoľčanoch z dňa 26. septembra 1945. Dostupné na <http://www.csmagazin.com/200507/view.php?article=articles/cs0507102.htm>. Cit. 31. januára 2008.

²⁵ Bol som svedkom pogromu proti Židom v Topoľčanoch. In: SME, 10. septembra 2005.

tornej školy teda v konečnom dôsledku bola len povestnou poslednou kvapkou a očkovanie detí rozbuškou sváru, dôsledky ktorého ešte aj dnes, po viac ako 60 rokoch, bolia obidve strany. Obyvateľstvo topoľčianskeho kraja už dlhšiu dobu pred demonštráciou, zmenivšou sa na pogrom, znepokojovali nepravdivé správy, úmyselne rozširovanými bývalými členmi a funkcionármi HSLŠ a HG a vlastníkmi židovských majetkov, ako aj ostatnými, ktorí si na ne robili nároky, napr. (potenciálni) národní správcovia. Zámerná činnosť týchto má svoj pôvod v pochopiteľnej obave o majetok, ktorý počas predchádzajúceho ľudáckeho režimu nadobudli, resp. chceli teraz nadobudnúť. Ako podotýka historik a Topoľčanec židovského pôvodu Robert Búchler, ktorý mal v tom čase 16 rokov, je celkom pravdepodobné, že ako arizátori, tak napríklad aj národní správcovia zrazu v tejto veci takpovediac ťahali za jeden povraz, ako o tom svedčia i štvavé letáky rozširované v Topoľčanoch či arizátormi, či bývalými partizánmi²⁶ (zastávajúcimi i funkcie národných správcov, resp. majúcich o tieto pozície záujem). Túto tézu „dvoch primárnych iniciátorov“ antisemitických výčinov v istom zmysle potvrdzujú i udalosti odohrávajúce sa na celom Slovensku pred i po topoľčianskom prípade.

Situačná správa z tohto času hovorí o tom, že do Topoľčan sa po prechode frontu nastáhovalo až 2000 židovských obyvateľov, čo je určite nadhodnotený údaj (iné údaje adekvátne hovoria o 500 osobách). Je len pochopiteľné, že keď sa v táboroch ťažko skúšaní židovskí obyvatelia vrátili domov, a neraz podráždení, v zložitom psychickom rozpoložení, s pocitmi hnevu, rezignácie, bezmocnosti, pocitom krivdy, ale i viny (nevynímajúc pocit viny za vlastné prežitie, pričom iní neprežili), v mnohých prípadoch sa odhodlane a húževnato dožadovali reštitúcie pôvodného stavu a svojich niekdajších majetkových práv, ale na druhej strane i istého odškodnenia či akýchsi (mimoriadnych) výhod z titulu prežitého utrpenia.

Títo obyvatelia vyhľadávali svoj majetok (nábytok, šperky, odev...), ktorý si pred deportáciami uschovali u civilných občanov, resp. ktorý bol podľa vtedajších platných predpisov odpredaný na dražbe. A vzhľadom na to, že takto získaný majetok sa väčšinou nachádzal v rukách chudobnejších vrstiev obyvateľstva (to istým spôsobom potvrdzuje aj J. Gerhard, keď uvádza, že relatívne pokojnú situáciu vo vzťahu židovského a nežidovského obyvateľstva v Topoľčanoch narušili najmä nemajetní prisťahovalci z dedín. Tí sa domáhali plnenia svojich požiadaviek, a napokon arizáciu z nich nevynímajúc), začal práve z týchto vrstiev vyrastať nepriateľský postoj voči navrátiťším sa pôvodným majiteľom,²⁷ samozrejme, za aktívnej podpory „väčších es“ celej kauzy. Veľmi dôležitým prvkom, ktorý v tomto prípade „uradoval“ bol strach – strach zo straty majetku, ale predovšetkým pre človeka taký prirodzený strach z pomsty. To zrejme spôsobilo fenomén, ktorý by sme mohli vyjadriť slovami: „Zlodej kričí: Chyťte zlodeja!“. Na túto, jednoznačne dominantnú, príčinu sa postupne nabaľovali ďalšie. Podobne zložitá situácia v oblasti zásobovania a s tým spojený nedostatok základných potravných článkov, ako múka, mäso, masť a pod. a na druhej strane „Židia (aj keď zrejme nielen oni, ale napr. aj hlavní predstavitelia miestnej moci a samosprávy²⁸ – pozn. J. Š.)...verejne požívali... také články, ktoré civilné obyvateľstvo nemôže dostať kúpiť za žiadnu cenu“²⁹ – to pôsobilo ako istý druh provokácie, a pomaly sa vyostrojujúcej situácii v meste ešte pridávalo. A keď sa dostali medzi obyvateľstvo správy o pošťatnení kláštornej školy, problémy už na seba nedali čakať.

Pochopiteľne, hneď po incidente sa začalo s pátraním po relevantných príčinách vypuknutia nepokojov. Tie tkveli primárne, ako bolo už uvedené, nie v rasovej či konfesionalnej podmienosti, ale v otázke sociálnej, resp. sociálno-ekonomickej, a najmä v problematickej situácii okolo zásobovania a prerozdelenia (potravných) článkov medzi obyvateľstvo. Nepokoje plynúce

²⁶ Porovnaj: *V Topoľčanoch nebol pogrom, ale výtržnosť*. In: Pravda, 24. septembra 2005.

²⁷ Porovnaj SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Protižidovské demonštrácie v Topoľčanoch – situačná správa pohotovostného oddielu NB v Bratislave.

²⁸ SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Demonštrácia v Topoľčanoch. Hlásenie pre HVNB 2. odd. v Bratislave.

²⁹ SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Protižidovské demonštrácie v Topoľčanoch – situačná správa.

z tohto javu (t. j. aj z údajného zvýhodňovania židovských obyvateľov) sa objavovali na viacerých miestach, ako to dosvedčujú i početné archívne dokumenty, a najmä z oblasti východného Slovenska, kde situácia v tomto smere bola zvlášť kritická. Ako sa uvádza vo vyhlásení pojednávajúcim v tejto súvislosti o pomeroch v meste, skutočnou príčinou demonštrácií „nebola protirasová nenávisť (nebol to *typický, charakteristický* jav v tomto regióne a medzi obyvateľstvom na Slovensku vôbec – *pozn. J. Š.*) ... ale bol to *len* prejav ľudovej nespokojnosti pre nespravodlivé rozdelenie najpotrebnejších zásob, preferovanie jednej vrstvy na úkor ostatného obyvateľstva, čo plynie aj z toho, že hnev ľudu sa neobracal len výlučne proti spoluobčanom židovského náboženstva, ale aj proti dedičanom a vedúcim činiteľom ľudovej moci v okrese (boli zaznamenané viaceré deputácie občanov adresované kompetentným orgánom a dožadujúce sa riešenia pomeroch, avšak väčšinou bez úspechu, ako aj počas samotnej demonštrácie slovné napádanie členov NV – *pozn. J. Š.*). Že toho využili nesvedomití a záhadné individúá k ojedinelým prejavom zafarbeným protirasove, na pravej príčine demonštrácií nič nemení.“ Samotné uvedené memorandum reflektuje postoj zodpovedných orgánov a úradov, príp. jednotlivých ich členov v tejto veci. Postupom času sa zistila totožnosť „záhadných individúá“. Odpovedať na otázku, prečo len niektorých a prečo totožnosť tých „nezáhadných“ (a nemenej zodpovedných) nebola pertraktovaná, nie je až také zložité.

Čo sa tým vlastne sledovalo? Oficiálne výpovede sa v niekoľkých bodoch, naoko nepodstatných, rozchádzajú. Napr. podľa zistení L. Vlčka, ktorý bol do Topoľčan vyslaný na rozkaz poverenika vnútra mjr. Júliusa Viktoriho „tajná organizácia, ktorá je zložená zo všetkých arizátorov väčších židovských podnikov (a schádzala sa na miestnej rím.kat. fare – *pozn. J.Š.*) ...sa definitívne dohodla na demonštrácii proti židom na deň 24. sept., tedy v ten deň, kedy vedeli, že pôjde MUDr. Berger očkovať deti do kláštora v Topoľčanoch.“³⁰ Čo je však zaujímavé – ako mohli vedieť *dopredu*, že očkovanie bude prebiehať 24. septembra, keď samotný dr. Berger sa len v ten deň (t. j. 24. septembra) rozhodol z *vlastnej vôle* očkovať deti v Topoľčanoch, hoci pôvodne podľa plánu mal očkovať deti v neďalekej obci Nemčice?³¹

Už 24. septembra po upokojení pomeroch predstaviteľa verejného a politického života v Topoľčanoch reagovali na vzniknutú situáciu. ONV v Topoľčanoch zaslal MNV ohlas s tým, že „vyzýva občianstvo, aby sa ukludnilo, aby sa nedalo podchytiť zlomyseľnou propagandou na výtržnosti ... Treba ľutovať, že naše pokojné občianstvo dalo sa v Topoľčanoch nahuckať na takéto spôsob demonštrácie ... K tomuto ohlasu sa pripojujú obidve strany Národného frontu. Tak KSS, ako aj DS volá svojich členov a prívržencov k serióznej spolupráci na konsolidovanie politických a hospodárskych pomeroch v okrese“.³² Či však všetci zdieľali rovnaký názor, aký postoj k celému prípadu zaujali, resp. na ktorej strane stáli niektorí predstavitelia mesta, konkrétne predseda MNV Jozef Meluš (člen KSS), je zrejmé, keď sa v tejto súvislosti vyjadril: „Predostierame, že si plne uvedomujeme, aké neblahé následky zahraničnopolitické takéto demonštrácie môžu pre nás znamenať, menovite u veľmocí, kde rozhlas a noviny, dva rozhodujúce faktory, ktoré tvoria verejnú mienku, sú silne v rukách židovských, t. j. v Anglii a Amerike.“³³ („Za týchto okolností vidíme jasne hrozný dosah toho, keby verejná mienka západných veľmocí /t. j. aj Francie/ bola presvedčená, že u nás sa robia protizidovské, protirasové demonštrácie a prenasledovania.“) Celá správa, resp. memorandum, ktoré bolo zaslané povereníkovi vnútra, pôsobí vo viacerých ohľadoch minimálne rozpačito, a viac-menej môžeme hovoriť o vyjadreniach, ktoré nesú v sebe istý „protizidovský“ podtón. Nevyznieva to tak trochu ako obrana vlastnej nečinnosti? Problémy sa kumulovali postupne, neprišli zo dňa na deň. Na druhej strane však treba zohľadniť objektívne príčiny tejto (ne)činnosti. Vojnou, a najmä poslednými mesiacmi rozvrátené pomery vo všetkých oblastiach

³⁰ SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Úradný záznam – demonštrácie v Topoľčanoch.

³¹ Porovnaj SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Zápisnica s dr. Karolom Bergerom z Topoľčan.

³² ŠA Nitra pobočka Topoľčany, f. ONV Topoľčany (1945 – 1960), k. 3, č. D1-457/1945 prez. Topoľčany, neprístupnosti obyvateľstva dňa 24. 9. 1945.

³³ SNA v Bratislave, f. PV prez., k. 2, č. 2087/1946. Memorandum mjr. Viktorinovi.

spoločenského života, konštituujujúci sa štátny aparát, správa, pretrvávajúce bezprostrednej povojnovej atmosféry chaosu a neistoty a zároveň úporná snaha tento chaos a neistotu čo najrýchlejšie (a najefektívnejšie?) eliminovať, narážali na množstvo prekážok, z ktorých sa najťažšie prekonávali tie v ľudskom myslení a prežívaní. Aj tu zlyhal v prvom rade ľudský faktor.

Ako na udalosť reagovali najvyšší politickí predstavitelia na Slovensku? Dňa 28. septembra sa predseda SNR Jozef Lettrich v bratislavskom rozhlase vyjadril k postaveniu Židov na Slovensku. Pritom je zaujímavé, že hoci od topoľčianskeho incidentu uplynuli už (či iba) štyri dni, stanovisko zaujaté nebolo. Predseda SNR vyslovil ľútosť nad utrpením Židov počas posledných rokov, zdôrazňoval politickú rovnoprávnosť židovských spoluobčanov (!?), ich náboženskú slobodu, ako i pokračovanie odstraňovania krívd, hlavne v majetkových otázkach. Ani zmienka o výtržnostiach. V závere prejavu však apeloval na židovských občanov, aby sa neoddeľovali od rovnej cesty a zdržiavali sa všetkého, čo by mohlo vyvolávať nesúhlas ostatného obyvateľstva, najmä aby sa nezúčastnili na čiernych obchodoch, panikárstve, kverulanstve a vyvolávaní nervozity, s tým, že nevidí prekážky „vyriešiť problém Židov na Slovensku spravodlivo a taktne“.³⁴ Také jednoduché to však nebolo, na čo poukazuje aj ďalší vývoj udalostí.

Čas, hlavný tlačový orgán DS, stručne informoval o prípade v článku s názvom *Čo sa stalo v Topoľčanoch?* dňa 30. septembra. S poľutovaním konštatoval, že podobné udalosti „neslúžia nášmu dobrému menu“, sú dielom nezodpovedných živlov a provokatérov³⁵ a na stránkach periodika DS jednoznačne „topoľčiansky prípad“ odsúdila.³⁶ Prečiny voči „verejným záujmom republiky“ aj tohto charakteru mali promptne riešiť zodpovedné orgány, nie jednotlivci, ulica ani rozbúrené vášne.

Napriek naliehavosti situácie, keď podobné antisemitské nálady narastali tiež na východnom Slovensku, sa vláda topoľčianskymi udalosťami zaoberala až na schôdzi 2. októbra 1945. Vládni predstavitelia v tejto súvislosti upriamili svoju pozornosť aj na aspekty súvisiace s problematikou povojnového antisemitizmu, a to predovšetkým páľčivý problém praktizovania čierneho obchodovania, obrovské ťažkosti v zásobovaní obyvateľstva a v neposlednom rade pretrvávajúce antisemitské tendencie v ozbrojených zložkách. Vyjadrenie politikov pokryli celý diapazón názorov, od výrokov, že celá situácia je „boj reakcie, ktorá nepriamo útočí na ústrednú vládu... k svojim nekalým účelom a cieľom“ až po vyjadrenia, že „Topoľčany boli v prvej republike sídlom iredenty“ a „sú to teda hriechy minulosti“. Kritika však smerovala i do vlastných radov. Náместník predsedu vlády Viliam Široký zodpovednosť za udalosti oprávnene kladie i na samotných vládnych a štátnych predstaviteľov, hoci dovtedy bola vina za antisemitské počiny priznávaná ľudovým vrstvám. „Politici si musia byť vedomí svojej vlastnej zodpovednosti a nemôžu zvalovať všetku vinu na ľud, ktorý bol ponechaný vo svojej nevedomosti a v ktorom boli predsudky vlastne vypestované. Ľud nič nepočul o tzv. židovskej otázke, nedošlo k vydaniu žiadnych zákonov, ani k verejným výrokom zodpovedných štátnikov na schôdzach alebo v tlači, a preto sa musí táto otázka vyriešiť najprv politicky.“³⁷ Incident bol napokon jednoznačne odsúdený (ako dôsledok fašistických úkladov) a bola vyslovená požiadavka riešenia tzv. židovskej otázky v povojnovej republike. Čo sa týka samotného topoľčianskeho incidentu, malo byť urýchlene vyšetrené, ako mohlo dôjsť k násilnostiam, zodpovedné osoby mali byť potrestané, obetiam pogromu poskytnutá pomoc a náležitá starostlivosť, ako aj vyplatené primerané odškodné.

Až po rokovaní vlády a vydaní oficiálneho stanoviska, priniesla informácie o incidente aj tlač. Tlačové orgány jednotlivých strán politického spektra uverejňovali však viac-menej reprodukcie vyjadrení vlády k incidentu, bez nejakých vlastných, osobnejších vyjadrení a komentárov. Ob-

³⁴ Demokrat, 29. septembra 1945, s. 1.

³⁵ Čas, 30. septembra 1945, s. 3.

³⁶ Čas, 7. októbra 1945, s. 3.

³⁷ *Československo a Izrael v letech 1945-1956. Dokumenty*. [Ed.: K. Kaplan – J. Dufek – V. Šlosar – M. Bulínová] Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1993. s. 26.

širnejšie sa noviny a časopisy vyjadrovali k pretrvávajúcemu antisemitizmu ako takému,³⁸ zvlášť plamenne pôsobia články Pravdy,³⁹ tlačového orgánu KSS, strany, ktorá o niekoľko rokov rovnako plamenne bojovala proti sionizmu (v skutočnosti sa tým zakrýval antisemitizmus) a jeho zástancom, ale už nielen na stránkach tlače. Topoľčiansky pogrom, ako i samotnú existenciu protizidovských nálad napokon šikovne využila ako jednu z demagogických zbraní na postupné zdiskreditovanie DS v mocensko-politickom zápase.⁴⁰

Stanoviská k topoľčianskemu prípadu oficiálne vyjadrili až po rokovaní vlády aj vedúci predstavitelia slovenského politického života – J. Lettrich a K. Šmidke. Obaja sa zhodli v jednom, a síce, v jednoznačnom odsúdení pogromu a v tom, že „páchateľmi sú jednak zarytí fašisti, regrutujúci sa z kruhov ľudáckych radikálov a arizátorov, jednak nezodpovedné živly“.⁴¹ Do istej miery tomuto zisteniu, resp. tvrdeniu či presvedčeniu, treba dať, ako už bolo na inom mieste uvedené, za pravdu. O niečom inom už môžeme hovoriť napríklad v súvislosti s charakterom vyšetrovania, proklamovaným individuálnym postavení vinníkov pred súdy a tzv. exemplárnym potrestaním vinníkov a ich zaradení do pracovných táborov. Nielen tento konkrétny prípad, keď vinníci po zdĺhavom vyšetrovaní boli zakrátko prepustení (amnestiou prezidenta) na slobodu. Zavážil pritom ich robotnícky pôvod či partizánska minulosť – aj v tomto prípade vidieť, aké ciele sa touto „spravidlivosťou“ primárne sledovali. V mnohých prípadoch zohrala úlohu neochota kompetentných orgánov tieto prečiny objektívne (ak vôbec) riešiť (keďže faktory, ktoré túto (ne)ochotu determinovali, plynuli z vlastných straníckych, majetkových, osobných či iných pohľadov).

Táto udalosť v istom zmysle posunula „riešenie židovskej otázky“ po vojne ďalej. Kým dovtedy sa slovenské politické kruhy nesnažili o obdobné zákony o návratení židovského majetku pôvodným majiteľom – ako tomu bolo v Čechách, pod vplyvom „Topoľčan“ centrálna vláda žiadala, aby reštitučný zákon nadobudol celoštátnu platnosť, pričom opatrenia boli SNR prijaté v apríli 1946. Situácia tým však vyriešená nebola – na jednej strane to vyvolalo úporné dožadovanie sa svojich práv zo strany židovských obyvateľov, a na druhej strane nárast antisemitských nálad, ktoré sa stali súčasťou povojnovkej reality na Slovensku. A nielen na Slovensku.

Summary

„The Topoľčany Case“ Anti-Jewish pogrom in contemporary to that time documents (not only)

Character and extent of anti-Jewish demonstration on 24th September 1945 in Topoľčany has made this event unique between so riots in Slovak context. Complicated social situation (especially bad food-supply), no activity competent authorities in this way and underestimate of situation are real reasons of the pogrom. Fictitious news about killing of Christian children became immediate reason for anti-Jewish demonstration outbreak (47 Jews were wounded). This case attracted attention national political leaders, which gave their attention to “Jewish question” in Czechoslovakia in postwar time.

(sisjakova@fhv.umb.sk)

³⁸ Pozri napr. Novohradský hlas, 28. februára 1946, s. 2 a 21. augusta 1947, s. 4; Hlas ľudu, 28. júla 1945, s. 3; Demokrat, 16. decembra, s. 2 a 19. decembra, s. 2.

³⁹ Pozri napr. Pravda, 5. októbra 1945, s. 1; Pravda, 15. septembra 1946, s. 1; Hlas ľudu (Prešov), 31. júla 1945, s. 1.

⁴⁰ Demagógia ťaradovala i v prípade Topoľčan. Za zmienku stojí vyjadrenie tajomníka ÚV KSS Karola Bacilka: „...došlo na násilnosti a utvoril sa sprievod pogromistov, na čele ktorého kráčal bývalý SS-man, ktorý na komunistov (len?), chrániacich poriadok a pokoj, vykrikoval: „Keď i vy bránite židov, aj vás zabijem!“ Pravda, 9. októbra 1945, s. 4.

⁴¹ Porovnaj interview s K. Šmidkem (Pravda, 6. októbra 1945, s. 1) a J. Lettrichom (Pravda, 7. októbra 1945, s. 1).

Dwie huty, podobna historia : Zakład Słowackiego Powstania Narodowego i Huta im. W. I. Lenina - budowa wielkiego socjalistycznego zakładu przemysłowego

ARKADIUSZ MARKOWSKI

Katedra historii, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava (Česko)

Lata 50. minionego stulecia w Polsce i na Słowacji to okres gwałtownej industrializacji. W obu krajach podjęty został olbrzymi wysiłek narodowy w celu wybudowania i uruchomienia wielu zakładów przemysłowych, w dużej mierze budowanych według wzorców socjalistycznych oraz przy pomocy radzieckich specjalistów i inżynierów.

Do sztandarowych „budów socjalizmu” należały w szczególności dwie. W Polsce była to budowa wielkiego kombinatu metalurgicznego pod Krakowem, „Huty im. Lenina”, na Słowacji z kolei trwały w tym czasie prace przy budowie huty aluminium w Žiarze nad Hronem.

Przy obu z nich pracowały tysiące ludzi, często przyjezdnych z całego kraju. Specjalnie dla robotników wybudowane zostały od podstaw dwa nowe miasta – Nowa Huta oraz Žiar nad Hronem¹. Te skupiska miejskie, w założeniu swoich twórców i budowniczych, stanowiły nowy typ miast socjalistycznych, w których „ludzie pracy” wspólnie i zgodnie żyli oraz pracowali. Oba miasta wybudowane zostały według wzorców architektonicznych realnego socjalizmu, a ich głównym zadaniem było ukształtowanie w społeczeństwie wizerunku nowego człowieka - budowniczego socjalistycznej ojczyzny.

Początki Nowej Huty są związane z realizacją planu 6-letniego. Ale już w trakcie realizacji w Polsce 3-letniego planu odbudowy rozpoczęto prace służące rozwojowi hutnictwa żelaza i stali. Rozpoczęto dyskusje nad założeniami koncepcyjnymi i lokalizacją nowej huty o możliwościach produkcyjnych dochodzących do 1 mln ton stali rocznie. Nawiązano kontakty z amerykańską firmą Freyn Engineering Company z Chicago. We wstępnym projekcie nowych inwestycji hutniczych w Polsce z pierwszej połowy 1946 r. założono że: 1. Nowa Huta powstanie nad Kanałem Gliwickim 2. Będzie to huta surowcowa o wielkości 1 mln ton stali 3. Ruda będzie dostarczana drogą morską ze Szwecji lub koleją z ZSRR 4. Węgiel pochodzić będzie z Górnego Śląska 5. Idealnym terenem jest obszar pomiędzy Dzierżnem, Łabędami i Pyskowicami, niedaleko Gliwic.² Ostatecznie w założeniach do 3-letniego planu odbudowy na lata 1947-1949 przyjęto zasadę rozwoju zwiększenia mocy produkcyjnej istniejących hut. 17 maja 1947 r. przy Centralnym Zarządzie Przemysłu Hutniczego (CZHP)³ powołano Komisję do Spraw Budowy Nowej Huty. Głównym zadaniem tej komisji było ustalenie wielkości programu produkcyjnego nowych zakładów metalurgicznych oraz ich lokalizacji. 23 grudnia 1947 r. ministerstwo wydało zarządzenie o zorganizowaniu Działu Projektowania Nowej Huty przy „Biprohucie”⁴ w Zabrze i Gliwicach. Kierownictwo nad nowym działem objął Jan Anioła⁵, który miał za zadanie wskazanie lokalizacji huty, opracowanie jej

¹ Do 1955 roku Žiar nad Hronem nazywał się Svätý Kríž (Święty Krzyż) nad Hronem.

² SALWIŃSKI, J.: Decyzje o lokalizacji Nowej Huty pod Krakowem. Stan wiedzy. In. Narodziny Nowej Huty: materiały sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 roku / Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Kraków 1999, s.81-82.

³ CZHP powołano do życia zarządzeniem ministra w 1945 r. jako urząd w obrębie ministerstwa przemysłu, z zadaniem koordynowania gospodarki przemysłowej i planowanego działania hut stanowiących własność państwa lub znajdujących się pod zarządem państwowym.

⁴ Biuro Projektów Przemysłu Hutniczego Biprohut powstało w 1945 roku. Jako przedsiębiorstwo państwowe pełniło funkcje projektowo-realizacyjne w przemyśle ciężkim - głównie w hutnictwie.

⁵ Jan Anioła od 1946 r. w Biurze Projektowania Urządzeń Przemysłu Hutniczego Biprohut" w Zabrze-Gliwicach główny inżynier budowy, a następnie dyrektor techniczny. W 1948 roku został powołany na stanowisko dyrektora Biura Projektowania Nowej Huty, w której od 1949 roku był dyrektorem naczelnym. W latach 1954-1955 pełnił funkcję Dyrektora Departamentu Budowy Nowych Hut Ministerstwa Hutnictwa. W latach późniejszych pełnił funkcję Dziekana Wydziału Maszyn Górnictwa i

wstępnego projektu, szczegółowych projektów urządzeń i kosztorysów budowy.⁶ Opracowano specjalne ankiety, w których gromadzono argumenty za i przeciw różnym lokalizacjom. Jako najkorzystniejszy dla nowej huty uznano teren nad Kanałem Gliwickim. W rozwiązaniach miano się wzorować na modelu angielskim lub wtkowickim. Przyjęto możliwość zakupu urządzeń w USA. W sierpniu 1947 r. Komisja Budowy Nowej Huty rozpoczęła zwiedzanie terenów nad Kanałem Gliwickim. Wytypowano Dzierżno i Błachownię. Prace koncepcyjne kontynuowano jesienią 1947 r. Inwestycję Nowej Huty planowano zakończyć w ciągu 7 lat.⁷ Wraz z odrzuceniem Planu Marshalla realizacja tej koncepcji przy współudziale Amerykanów upadła. Prace nad projektem Nowej Huty nabrały nowego wymiaru. Już w październiku 1947 r. Centralny Zarząd Przemysłu Hutniczego rozpoczął rozmowy z sowieckimi specjalistami. Ich tematem była kwestia projektu budowy Nowej Huty, w tym możliwości jego wykonania przez stronę radziecką. Problem radzieckiej pomocy był dyskutowany ze Stalinem w styczniu 1948 r. przez polską delegację reprezentowaną przez Władysława Gomułkę, Józefa Cyrankiewicza, Hilarego Minca, Henryka Rózańkiego i Ludwika Grosfelda. Rozmowy były później kontynuowane przez cały rok. Równoległe z rozmowami moskiewskimi, które ostatecznie przekreśliły możliwość budowy Nowej Huty w oparciu o projekt amerykański, prowadzono bardzo zaawansowane prace wstępne do projektu huty w dwóch wytypowanych obszarach. W przygotowanych materiałach skłaniano się coraz częściej do przyjęcia lokalizacji Dzierżona jako ostatecznej, z jednoczesną rezygnacją z terenów w okolicy Błachowni. 16 kwietnia 1948 r. ostatecznie wybrano Dzierżno jako teren lokalizacji Nowej Huty. Delegacja polska wyjechała do Moskwy, gdzie kontynuowała negocjacje w sprawie projektu Nowej Huty i przyszłych dostaw dla potrzeb nowej inwestycji. Dyrekcja „Biprohutu” otrzymała polecenie przygotowania do 1 lipca 1948 r. wstępnego harmonogramu budowy i uruchomienia huty, przy założeniu wielkości produkcji 1,5 mln ton stali oraz importu rudy ze Szwecji i częściowo z ZSRR. W trakcie tych rozmów lokalizacja Nowej Huty w Dzierżnie została poddana w wątpliwość z dwóch podstawowych powodów:⁸

1. Wielkość produkcji podniesiono z pierwotnego 1 mln ton stali rocznie do 1,5 mln ton, a w przyszłości nawet do 2 mln ton. Dla tak dużej huty mogło zabraknąć miejsca nad Kanałem Gliwickim.
2. W wyniku podpisania umowy gospodarczej z ZSRR w styczniu 1948 r. brano pod uwagę dostawy rudy przede wszystkim (potem wyłącznie) ze Wschodu. Dodatkowo sytuacja polityczna w kraju uległa zmianie - odsunięto od władzy Władysława Gomułkę i sformułowano zasady szybkiej industrializacji, przyjmując model uprzemysłowienia wzorowany na rozwiązaniach radzieckich.

Związek Radziecki miał stać się głównym dostawcą projektu, konstrukcji i wyposażenia huty, nadzorować budowę, przeprowadzić szkolenie kadry, oraz uczestniczyć w podjęciu decyzji o lokalizacji Nowej Huty. Delegacja radziecka na czele z głównym inżynierem Chryzantem Dmitriewiczem Zybinem przyjechała 13 stycznia 1949 r.. Przeanalizowano 11 wcześniej wybranych lokalizacji, tj.: Koźle, Kędzierzyn, Błachownię, Dzierżno, Bycinę, Libiszów, Kuźnię Raciborską, Skawinę, Zator, oraz Pleszów, a także najdalej na wschód położone okolice Tarnowa. 1 i 2 lutego zwiedzono tereny na wschód od Krakowa – rejon wsi Pleszów i Mogiła. 17 lutego ekipa radziecka ukończyła prace wskazując tereny wsi Pleszów-Mogiła, jako najbardziej optymalne dla budowy Nowej Huty. 24 lutego na posiedzeniu sekretariatu KC PZPR lokalizacja została zatwierdzona przez rząd, a 20 lipca powołano Komitet Budowy Nowej Huty pod kierownictwem Hilarego Minca. Przy lokalizacji Nowej Huty odrzucono uwagi specjalistów krakowskich, którzy za korzystniej-

Hutniczych, Prorektora AGH ds Nauczania przez dwie kadencje oraz w latach 1969-1972 Rektora AGH. W 1979 r. otrzymał tytuł Doktora Honoris Causa AGH. Zmarł w 1997 r.

⁶ *Huta im. Tadeusza Sendzimira S.A. w Krakowie 1949-1999*. Kraków 1999, s.11.

⁷ SALWIŃSKI J.: *Decyzje o lokalizacji...* s. 84-85.

⁸ Tamże, s.88-89.

sze usytuowanie uważali rejon podkrakowskich wsi Igołomia-Wawrzeńczyce (większe oddalenie od Krakowa, dobre połączenie kolejowe), a przede wszystkim Zabierzowa Niepołomickiego i Mędzechowa (na płn. od Tarnowa).⁹ Decyzję o lokalizacji Nowej Huty pod Krakowem została podjęta przez władze centralne przy biernej postawie krakowskich władz miejskich i zdecydowanie negatywnej społeczności krakowskiej. Jednakże w skali całego kraju, zwłaszcza wśród młodego pokolenia, decyzja o budowie wielkiej huty wywołała więcej entuzjazmu niż niezadowolonia. Była symbolem nowych czasów – już nie odbudowy, ale rozbudowy i rozwoju młodego państwa i związanego z tym oczekiwanego awansu społecznego.¹⁰ Budowę Nowej Huty pod Krakowem oficjalnie uzasadniono.¹¹

- dogodnymi warunkami zaopatrywania huty w wodę, węgiel i topniki
- możliwościami wykorzystywania istniejących linii kolejowych dla transportu rudy żelaza ze ZSRR, łatwym połączeniem kolejowym z siecią ogólnopolską
- zapleczem wyższych uczelni technicznych oraz szkół zawodowych w Krakowie
- nadwyżką siły roboczej, która istniała wówczas w rolniczych regionach południowej Polski

Poza tą oficjalną argumentacją prasa tamtego okresu podkreślała jeszcze jeden argument - wybudowanie Nowej Huty pod Krakowem zapewni temu inteligentkiemu miastu należyty dopływ klasy robotniczej, więc wpłynie na korzystne przeobrażenia jego struktury społecznej.¹²

Po przyjęciu lokalizacji radzieckie biura projektowe¹³, pod kierunkiem „Gipromezu”, opracowały w 1949 r. projekt wstępny huty o zdolności produkcyjnej 1,5 mln ton stali rocznie, który został zatwierdzony i przyjęty do realizacji przez władze polskie 31 stycznia 1950 r. Dokumentacja techniczna Nowej Huty oparta została na radzieckich kombinatach hutniczych, takich jak Magnitogorsk, Krzywy Róg, Zaporozstal. Objęła z górą 100 tys. różnych rysunków oraz kilkaset tomów zawierających opisy, obliczenia, zestawienia.¹⁴

Zapoczątkowana oficjalnie 24 kwietnia 1950 r. budowa huty prowadzona była w niezwykle szybkim tempie. Rozległy obszar, na którym miał stanąć potężny kombinat i duże miasto, był zupełnie surowy i nie przygotowany do budowy. Istniała tylko stara, jednotorowa podmiejska linia kolejowa, która nie miała z punktu widzenia transportu prawie żadnej wartości. Drogi nie nadawały się do ruchu samochodowego. Na znacznych obszarach nie było prądu elektrycznego ani wodociągów, które dostarczałyby wodę na budowę i do picia.¹⁵

Zgodnie z uchwałą prezydium rządu z 4 maja 1953 r. huta stała się „kluczową pozycją socjalistycznego budownictwa”, uzyskując rangę najważniejszej inwestycji w kraju. W kwietniu 1952 r. nastąpił pierwszy spust żeliwa w uruchomionej odlewni żeliwa, a parę miesięcy później uruchomiono pierwszy piec elektryczny odlewni staliwa. 21 stycznia 1954 r. w 30 rocznicę śmierci Lenina nadano hucie jego imię, aby podkreślić przyjaźń polsko-radziecką. Plan 6-letni kończyła jako największy producent stali w Polsce oraz jako jeden z największych producentów surówki i koksu.

⁹ Tamże, s.91-93.

¹⁰ SOWA, K.: Nowa Huta jako społeczne i gospodarcze uprzedmiotowienie nowego ustroju. In. Dziedzictwo kulturowe Nowej Huty w rozwoju obszaru strategicznego Kraków-Wschód: materiały konferencyjne, 13-15 marca 1997 / Krakowskie Forum Rozwoju. Kraków 1997, s.46.

¹¹ *Huta im. Tadeusza Sendzimira*. . . s.14.

¹² SOWA, K.: Nowa Huta jako społeczne. . . , s.46.

¹³ Pod kierunkiem Gipromezu pracowało ponad dwadzieścia biur projektowych m.in.: Giprokoks (Państwowy Instytut Projektowania Koksowni), Mechanobr (Biuro Projektowania Zakładów mechanicznych), Tiazpromiektroprojekt (Biuro Projektów Elektrycznych dla Ciężkiego Przemysłu), Institut Ognieuporow (Instytut Materiałów Ogniotrwałych).

¹⁴ ANIOŁA, J.: *Huta im. Lenina*. Warszawa 1954, s.35.

¹⁵ Tamże, s.26-27.

Kulminacyjnym momentem pierwszego etapu budowy stało się uruchomienie 21 lipca 1954 r. pierwszego wielkiego pieca. Datę uznano oficjalnie za początek funkcjonowania huty. W ciągu 1955 r. uruchomiono cztery piece martenowskie, a w następnym ruszyła walcownia gorąca blach. W 1959 r. zakończył się pierwszy etap budowy huty, kombinat dostarczał 1,6 mln ton stali, zatem więcej niż pierwotnie zakładano.¹⁶

23 sierpnia 1958 r. Komitet Ekonomiczny zaaprobował projekt rozbudowy huty w tzw. drugim etapie jej budowy. Podstawowym założeniem było osiągnięcie w latach 1956-1966 zdolności produkcyjnej dochodzącej do 3,5 mln ton stali rocznie. 12 maja 1959 r. rząd przyjął uchwałę uznającą rozbudowę huty za najważniejsze przedsięwzięcie inwestycyjne kraju.

Budowa tak wielkiej huty wiązała się z zatrudnieniem tysięcy ludzi, co wywołało silne procesy migracyjne. W momencie rozpoczęcia inwestycji w 1949 r. zatrudniono tylko 465 pracowników. Największą dynamikę wzrostu zatrudnienie wykazywało w pierwszych latach budowy huty, kiedy to praktycznie rokrocznie było 2,5 - krotnie wyższe od roku wcześniejszego. W 1954 r. roku przekroczyło magiczny próg 10 tys. (12 025) pracowników. Najwyższy poziom zatrudnienia uzyskano w 1979 r., kiedy to w „Hucie im. Lenina” pracowały 38 674 osoby.¹⁷

Początki budowy huty aluminium w Žiarze nad Hronem są związane z gwałtowną industrializacją Słowacji i embargiem na aluminium. W 1950 r. Czechosłowacja zwróciła się do Związku Radzieckiego o pomoc w dostawach tego surowca. Ten jednak zaproponował, aby razem z Węgrami rozpoczęto budowę wspólnego przemysłu aluminiowego. W styczniu 1951 r. rozpoczęły się rokowania w Pradze i Budapeszcie, w wyniku których miała się zacieśnić współpraca między oboma krajami. W październiku 1950 r. podpisano z kolei umowę ze Związkiem Radzieckim o pomocy technicznej i przeszkoleniu pracowników. W kwietniu 1951 r. podpisano umowę z Węgrami, która gwarantowała m.in. przeszkolenie pracowników i długoletnią pomoc techniczną oraz specjalistyczną w budowie nowej huty. Węgrzy zobowiązali się przekazać projekty budowanej od połowy 1950 r. huty aluminium w Inocie oraz dostarczyć specjalistyczne urządzenia i materiały.¹⁸ Pierwsi pracownicy zajmowali się wcześniej rolnictwem i budownictwem. Słowacja w tym czasie nie miała potrzebnej kadry inżynierów, hutników, chemików, którzy mogliby podjąć takiemu zadaniu, jakim była produkcja aluminium.¹⁹ W latach 1951-1953 przeszkolono na Węgrzech 123 pracowników, a w Związku Radzieckim w latach 1952-1957 89.²⁰

Pod koniec marca 1951 r. Ministerstwo Przemysłu Ciężkiego powierzyło Czechosłowackim Hutom w Pradze opracowanie projektu przyszłej huty aluminium. Opracowano koszty inwestycyjne, możliwości energetyczne i materiałowe, prowadzono rozmowy z innymi sektorami gospodarki o dostawach potrzebnych materiałów i urządzeń do budowy huty. 28 kwietnia 1951 r. Rada Gospodarcza przy KC KPCz uchwaliła, że nowa huta powstanie w Svätym Krížu nad Hronem.²¹ Produkcję zaplanowano na 35 tys. ton aluminium i 70 tys. ton oksydu aluminiowego rocznie.²² Początek budowy zaplanowano na koniec 1951 r. Mimo że ówczesna Słowacja nie miała ilości energii elektrycznej wystarczającej do zaspokojenia potrzeb huty, to umiejscowienie jej w tym właśnie kraju miało być kompromisem między uwarunkowaniami politycznymi (huta miała być kolejnym krokiem w drodze do uprzemysłowienia Słowacji), ekonomicznymi (podstawowy surowiec do produkcji aluminium - boksyt - planowano dowozić z Węgier) i strategicznymi (umiejscowienie huty w górzystym regionie Słowacji oraz jej odległość od zachodnich granic miała ją chronić przed

¹⁶ FRANASZEK, P.: Nowa Huta w systemie gospodarczym PRL. In: Nowa Huta – miasto walki i pracy. Red. R. Terlecki, M. Lasota, J. Szarek. Kraków 2002, s.37.

¹⁷ Tamże, s.40.

¹⁸ KAFKA, R. – ČAMBALOVÁ, L.: *Z dejín výroby hliníka na Slovensku*, Martin 2001 s.11.

¹⁹ ANDRÁŠIK, Š.: Spomínam na Závod SNP. *Hutník mieru*, r. IX, 1963, č. 30, s.2-3.

²⁰ ZEMKO, K.: Rast kvalifikácie kádrov. *Hutník mieru*, r. IX, 1963, č. 28-29, s.3.

²¹ RATKOŠ, P.: *Dejiny Žiaru nad Hronom*, Martin 1978 s.217.

²² KAFKA, R. – ČAMBALOVÁ, L.: *Z dejín výroby hliníka ...*, s. 13.

ewentualnymi nalotami).²³

Przy umiejscowieniu huty w żarskiej kotlinie nie brano jednak pod uwagę aspektu ekologicznego, co jak się wkrótce okazało, miało katastrofalne skutki dla środowiska naturalnego i okolicznych mieszkańców.²⁴

W związku z koncepcją budowy kopalni „Dolina” (Pôtor – Modrý Kameň) i budową elektrowni w tym rejonie, rozpatrywano kilka możliwości rozmieszczenia fabryki. Pierwotny projekt zakładał m.in.: 1. ulokowanie odlewni i połowy elektrolizy w Svätym Krížu, a drugiej połowy w obszarze Modrego Kamenia; 2. ulokowanie produkcji bloków katodowych i materiału anodowego w „Drevoimpregne” w Žilinie.²⁵

W pierwszym etapie założono wybudowanie zakładu elektrolizy w Svätym Krížu, datę uruchomienia wyznaczono na 1 października 1952 r. Jednak w drugiej połowie sierpnia 1951 r. pojawili się na terenie przyszłej budowy radzieccy eksperci, którzy zdecydowali, że budowa huty rozpocznie się jedynie w Svätym Krížu nad Hronem. Jesienią 1951 r. ostatecznie przyjęto projekt, który zakładał wybudowanie nowej fabryki w Svätym Krížu i rekonstrukcję fabryki w Žilinie. Nowej hucie nadano nazwę „Kovohuty Hron”, a jej możliwości produkcyjne podniesiono do 100 tys. ton oksydu aluminiowego rocznie.²⁶

Budowę oficjalnie rozpoczęto 24 listopada 1951 r. Utrzymywano to w wielkiej tajemnicy, mieszkańcy okolicznych wiosek jeszcze przez długi okres czasu nie zdawali sobie sprawy, jaki zakład jest budowany w ich okolicy. W prasie i radiu mówiono jedynie o wielkim zakładzie budowanym na Słowacji. I tak na przykład stacja prostownikowa dostała kryptonim „Budowa Młodych”, a elektroliza – „Engels”.²⁷

15 sierpnia 1953 r. stacja prostownikowa dostarczyła po raz pierwszy prąd do wanny elektrolitycznej. 29 sierpnia 1953 r. nastąpiło oficjalne otwarcie huty. Dalszym etapem rozbudowy było oddanie do użytku odlewni 15 maja 1954 r. 9 września 1954 r. nadano hucie nową nazwę: „Zakład Słowackiego Powstania Narodowego” (ZSNP).

Wraz z radzieckimi ekspertami opracowano projekt budowy własnej tlenowni, w której pozyskiwanoby tlenek glinu z boksytu importowanego z Węgier. W tym celu do Związku Radzieckiego wysłano 60 robotników na specjalistyczne przeszkolenie. W 1957 roku wyprodukowano pierwszy czechosłowacki tlenek glinu. W 1956 r. oddano do użytku elektrownię, która zaopatrywała w prąd tlenownię i przyległe zakłady. Po pracach związanych z tlenownią wrócono do budowy zakładu elektrolizy i stacji prostownikowej II, których budowa została zakończona 15 lipca 1958 r.²⁸ Zakład korzystał z węgierskiego boksytu i tlenku glinu, z polskich bloków katodowych, rumuńskiej i bułgarskiej sody kaustycznej. Materiały do produkcji słowackiego aluminium były dowożone praktycznie ze wszystkich krajów socjalistycznych.²⁹

Dynamika rozwoju huty aluminium, jak i sama liczba zatrudnionych, była dużo mniejsza w porównaniu z „Hutą im. Lenina”. „Zakład Słowackiego Powstania Narodowego” w 1954 r. zatrud-

²³ Tamże, s. 12.

²⁴ Budowę huty rozpoczęto kilkaset metrów od wsi Horné Opatovce. Mieszkańcy wsi wieść o budowie przyjęli z wielką radością, lecz wkrótce po uruchomieniu pierwszych zakładów zaczęły się mnożyć tajemnicze choroby roślin i zwierząt domowych. Najpierw masowo zaczęły ginąć pszczoły, później zaczęło padać bydło, aż w końcu zaczęły chorować dzieci. Po długich badaniach naukowych przyczyną tajemniczych chorób odkryto w wydzielających się gazach hutniczych. W 1956 r. zaprzestano hodowli bydła, a Wojewódzki Komitet Narodowy wydał zakaz budowy nowych domów na terenie gminy Horné Opatovce. W 1960 r. rząd czechosłowacki wydał rozporządzenie, w którym nakazał wysiedlenie tej gminy. Jednocześnie wydano zakaz dalszej rozbudowy wsi Ladomer, Vieska, Lovča, Dolná Tmávka, Lehôtka pod Brehmi.

²⁵ RATKOŠ, P.: *Dejiny Žiaru nad Hronom*, Martin 1978, s.218.

²⁶ KAFKA, R. – ČAMBALOVÁ, L.: *Z dejín výroby hliníka...*, s.14-15.

²⁷ RATKOŠ, P.: *Dejiny Žiaru...*, s.227.

²⁸ ŠIMKO, J. a kol.: *Závod Slovenského národného povstania nositeľ Radu práce Žiar nad Hronom 1953-1973*. Martin 1973, *Závod Slovenského národného povstania nositeľ Radu práce Žiar nad Hronom 1953-1983*. Martin 1983. RATKOŠ, P.: *Dejiny Žiaru...*, s.221-222.

²⁹ ŠUBENÍK, Š.: *Desať rokov nášho hliníka*. *Hutník mieru*, r. IX, 1963, č. 22, s.2-3.

niał 1474 pracowników, a w 1959 r. zanotował wzrost zatrudnienia do 4220 osób.³⁰ W następnych latach wzrost ten był już dużo mniejszy. Ogólna liczba pracowników nigdy nie przekroczyła granicy 10 tys. W okresie szczytowym na przełomie lat 70. i 80. wahała się w okolicach 7,5 tys.

Wraz z budową wielkich zakładów przemysłowych powstały równocześnie dwa nowe miasta: Nowa Huta i Żiar nad Hronem. Jedynie zaplanowana docelowa wielkość i styl budowy był odmienny. Nowa Huta docelowo miała mieć 100 tys. mieszkańców, Żiar 16 tys.

Budowę Nowej Huty rozpoczęto bez wyjściowego planu. 23 czerwca 1949 r. zaczęto budować na polach Mogiły osiedle Wandy. Pierwszy budynek oddano do użytku 18 grudnia 1949 r. Na osiedlu tym, jako usytuowanym na obrzeżu projektowanego miasta, przewidywano najniższą zabudowę i z tego względu najłatwiejszą do realizacji. W latach 1950-53 kontynuowano budowę kolejnych osiedli obrzeżnych w stosunku do centrum miasta.

W 1951 r. pojawiają się projekty osiedli A-1, C-1 i C-2, tzw. nietypowe projekty krakowskie, nawiązujące do modnej wówczas architektury „renesansowej”. Pierwsze założenia urbanistyczne Miastoprojektu-Kraków³¹ unikają ustawiania bloków w prostej linii. Jednocześnie powstaje plan generalny miasta na 100 tys. mieszkańców (pierwotnie zakładano jedynie 60 tys.), które ma swym zasięgiem objąć wsie Mogiła, Krzesławice, Bieńczyce i Łęg. Centrum miało się znajdować w odległości 10 km od Rynku krakowskiego, ulice miały się rozchodzić promieniście od placu Centralnego. Zabudowa placu Centralnego i osiedli centrum A, B, C miała nawiązywać do architektury Krakowa, z podcieniami, łukami, atykami i ozdobnymi balkonami. Nowa Huta w zakresie kompozycji miasta jest przykładem realizacji czytelnego planu, kompleksowej infrastruktury usługowej odwołującej się do idei jednostki sąsiedzkiej tzn. samodzielnego kwartału zabudowy, którego położenie wyznaczają szerokie ulice i towarzysząca im zielen'³². Pierwowzorem Nowej Huty był Magnitogorsk.³³ Jednak z ambitnych planów niewiele wyszło i obecny wizerunek starej części Nowej Huty jest niekompletny. Dał o sobie znać brak przygotowania logistycznego do tej wielkiej budowy. Dokumenty dowodzą występowania na tym terenie szeregu zjawisk negatywnych i patologicznych. Opóźnienia w budowie wynikały z braku kadr i nieprzygotowania robotników do trudnych zadań. W okresie poodwilżowym zaniechano kontynuacji pierwotnych zamierzeń, głównie z powodów finansowych. Potem nadeszły ograniczenia estetyczne, celem pomieszczenia rosnącej liczby pracowników kombinatu budowano zagęszczone blokowiska i falowce. Powstała mieszanina stylów i standardów, robiąca wrażenie degradacji ambitnych projektów i sprowadzająca miasto do roli sypialni dla klasy robotniczej.³⁴

Liczba mieszkańców rosła równie szybko jak nowe miasto. Sama Nowa Huta liczyła w 1950 r. prawie 19 tys. mieszkańców, zaś 5 lat później już ponad 82 tys.³⁵

W 1950 r. ówczesny Svätý Kríž nad Hronem miał 1449 obywateli, którzy mieszkali w 276 domach. Generalny projekt budowy nowego miasta przygotował Państwowy Instytut Projektowy Miast i Wsi w Pradze. Nowe socjalistyczne miasto miało zostać wybudowane na lewym brzegu

³⁰ 25 *plodných rokov okresu Žiar nad Hronom*. Žiar nad Hronom 1971 s.22 i 123.

³¹ Przedsiębiorstwo Projektowania Budownictwa Miejskiego Miastoprojekt-Kraków powstało w 1949 r. z połączenia warszawskiego Centralnego Biura Projektów Zakładu Osiedli Robotniczych i krakowskiego Centralnego Biura Projektów Architektonicznych, dyrektorem i organizatorem przedsiębiorstwa był inż. Tadeusz Ptaszynki.

³² Twórcą idei jednostki sąsiedzkiej był Amerykanin Clarence Arthur Perry, który w 1923 r. sformułował tezy swojej koncepcji i zrobił szkic modelowej jednostki sąsiedzkiej.

³³ Magnitogorsk - archetyp miasta epoki stalinowskiej zaprojektowane w latach 30 przez zespół w składzie D. Burdin, L. Batałow, A. Jerszow, O. Okuniew; którego powstanie było ściśle związane z wybudowanym w latach 1929-1931 wielkim kompleksem metalurgicznym.

³⁴ POMORSKI, J.M.: U genezy powołania nowego miasta. Między pogłoską a dedukcją. In. *Narodziny Nowej Huty: materiały sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 roku / Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa*. Kraków 1999, s.108-109.

³⁵ PURCHLA, J.: Nowa Huta jako problem badawczy. In. *Narodziny Nowej Huty: materiały sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 roku / Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa*. Kraków 1999, s.10.

Hronu między Svätým Krížem nad Hronem, Ladomerską Vieską a Hornými Opatovcami. Budowa miała się rozpocząć jeszcze w 1951 r. Pierwsze mieszkania oddano do użytkowania w kwietniu 1952 r. Do końca roku oddano do użytku 9 dwupiętrowych bloków ze 108 mieszkaniami. Do połowy z nich wprowadzili się pracownicy Zakładów Budowlanych „Hron”, a do drugiej połowy „Kovohut Hron”. W dalszych latach oddawano do użytku kolejne lokale. Dynamika budowy była jednak dużo słabsza niż Nowej Huty, ale sam plan, który został w 1954 r. poprawiony, zakładał wybudowanie miasta, które do 1960 r. miało liczyć 15600 mieszkańców. W ciągu pięciu lat miała zostać wybudowana jedenastoletnia szkoła, przedszkola, żłobki, budynek Miejskiego i Powiatowego Komitetu Narodowego, Sądu Ludowego, Komitetu Powiatowego Komunistycznej Partii Słowacji oraz siedziba Rewolucyjnego Ruchu Związkowego, hotel, poczta i dom kultury. W dalszej fazie miano wybudować nowoczesne kino, stadion, kąpielisko, amfiteatr oraz nowy cmentarz. Planowano też wybudowanie szpitala z 220 łóżkami, sklepy różnego typu oraz wielki dom handlowy. W planach było nawet wybudowanie zapory przed miastem, która stworzyłaby sztuczne jezioro. Žiar nad Hronem w krótkim czasie miał stać się politycznym, kulturalnym i gospodarczym centrum regionu. Wkrótce okazało się, że nazwa miejscowości jest za mało postępową i ówczesne władze postanowiły ją zmienić. Nową nazwę wybrano z kilkunastu propozycji: Mier (Pokój), Prelom (Przełom), Budovateľ (Budowniczy), Povstalec (Powstaniec), Kyrov (Kirov), Družba (Przyjaźń). 4 kwietnia 1955 r. nadano miastu nową nazwę Žiar (Žar) nad Hronem.³⁶

Budowa miasta nie przebiegała jednak zgodnie z planem. Wszystko przypominało jedno wielkie prowizorium. Nie oddawano przewidzianych planem mieszkań, lokali itd.³⁷ W tyle pozostawała infrastruktura miasta. Plac, na którym miał powstać rynek przez kilka lat stanowił wielki skład materiałów budowlanych. Brakowało założeń finansowych i projektowych budowy dróg, komunikacji, wodociągów i kanalizacji, budynków użyteczności publicznej itd.³⁸ Dochodziło do częstych wyłączeń wody z powodu jej niedoboru. Budynki mieszkalne oddawano do użytku bez ich wcześniejszego otynkowania, a często nawet bez ich wcześniejszego wykończenia wewnątrz, tylko po to, żeby zrealizować plan. Budowa dróg dojazdowych często była odkładana z roku na rok. Mieszkańcy poruszali się w gumiakach po błocie i piachu. Miasto borykało się z problemami z zaopatrzeniem, brakowało w szczególności warzyw i owoców. Z biegiem czasu problemy te w większości zostały rozwiązane. Ulice wysprzątano z błota, wybudowano sieć handlowo – usługową, a produkty spożywcze dowożono z innych regionów Słowacji. Miasto jednak nigdy nie osiągnęło zamierzonej w planie 1954 r. liczby mieszkańców, w 1960 r. mieszkało w nim 9985 obywateli.³⁹ W następnych latach liczba mieszkańców Žiaru nad Hronem powiększała się, m.in. poprzez przyłączanie sąsiednich gmin do miasta, by w 1989 r. osiągnąć niecałe 22 tys. mieszkańców.⁴⁰ Rok 1960 był dla Žiaru nad Hronem jeszcze po jednym względem wyjątkowy, gdyż właśnie wtedy, w wyniku reformy administracyjnej, stał się on miastem powiatowym. W skład nowego powiatu weszły Kremnica, Banská Štiavnica i Nová Baňa.

Žiar nad Hronem, w porównaniu z Nową Hutą, był od samego początku raczej większym o-

³⁶ RATKOŠ, P.: *Dejiny Žiaru...*, s.229.

³⁷ Do końca sierpnia 1957 r. oddano do użytku 1233 mieszkania z zaplanowanych od początku budowy 1766. *Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Kremnica, f. MsNV Žiar nad Hronom, kr.93, Zprava na zasadnutie MNV, ktoré sa bude konať dňa 30.8.1957. Z kolei w 1959 r. plan budowy miasta był wykonany w 83 proc., a np. opóźnienia w budowie szpitala sięgały 1 mln koron. *Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Kremnica, f. ONV Kremnica, kr.21, Zápisnica zo zasadania Stálej komisie pre výstavbu a vodné hospodárstvo, ktorá sa konała dňa 19.januára 1960 na Odbore výstavby a vodného hospodárstva rady ONV v Kremnici.**

³⁸ Do końca czerwca 1957 r., z przewidzianych na cały rok 62 mln koron, wykorzystano jedynie 20 proc. całej sumy. *Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Kremnica, f. ONV Kremnica, kr.261, Výstavba socialistického mesta v Žiari nad Hronom – nedostatky.*

³⁹ *Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Kremnica, f. MsNV Žiar nad Hronom, kr.64, Celkový počet obyvateľstva obce k 1.1.1960 – hlásenie.*

⁴⁰ *Kronika mesta Žiar nad Hronom. Žiar nad Hronom 2003 s.75-76.*

siedlem robotniczym niż miastem z prawdziwego zdarzenia. Nowa Huta jest największym i najbardziej znaczącym w historii urbanistyki europejskiej miastem zbudowanym w oparciu o teorię i praktykę socrealizmu. Oprócz walorów kompozycyjnych, odnoszących się do struktury urbanistycznej miasta, ulic i placów, występuje w nim godna podkreślenia skromność w formowaniu budynków mieszkalnych. Architektura Nowej Huty nie razi przesadą. Dziś ulega historyzacji, a jej najstarsze części stają się zabytkami i są otoczone ochroną konserwatorską. Projektowano stutysięczne miasto, a dziś mamy dzielnicę z 250 tys. mieszkańców, która pod względem społecznym wtapia się w strukturę miasta.

Porównaniu można poddać również obie huty.

Obydwie zostały wybudowane w wyniku odgórnych decyzji politycznych oraz przy współpracy i pomocy radzieckich doradców i inżynierów. Ostatecznie powstały olbrzymie kombinaty przemysłowe zatrudniające tysiące ludzi. W obu przypadkach efektem „ubocznym” były olbrzymie zniszczenia i straty w środowisku naturalnym, powstałe na skutek produkcji przemysłowej. W okresie transformacji ustrojowej w latach 90. XX wieku obie huty znalazły się na krawędzi bankructwa i przeszły podobny proces restrukturyzacji. Ostatecznie obie przetrwały i działają do dnia dzisiejszego. W Polsce zmieniono nazwę zakładu z „Huta im. Lenina” na „Huta im. Tadeusza Sendzimira”. Słowacy postanowili nie zmieniać nazwy zakładu nadanej jeszcze w latach 50. Huta w Žiarze nad Hronem w dalszym ciągu funkcjonuje, więc pod nazwą „Zakład Słowackiego Powstania Narodowego”.

Summary

The two Steel Works, similar history : The Slovak National Uprising Aluminium Factory and the Lenin Steel Works - building a large socialist plant.

The article is devoted to the two huge industrial factories, The Slovak National Uprising Aluminium Factory and the Lenin Steel Works, which emergence and development is highly connected with the socialist industrialization of Czechoslovakia and Poland after Second World War. The issues raised in the following article deal with the process of building the plants, their difficult commencements and plans bound with them. The article does not only focus on the plants themselves but in addition it presents a short characteristic of two socialist cities: Žiar on Hron and Nowa Huta, which emerged as a result of building the large factories and which were supposed to fulfill a socialist dream of a beautiful and comfortable city for the working class.

(amaski@poczta.onet.pl)

Gramatické kategórie v diele *De Partibus Orationis Ars Minor* Aelia Donata v komparácii s ich súčasným poňatím

TOMÁŠ ALBERT

Katedra romanistiky, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Úvod

Náplňou nasledujúceho príspevku sú časti reči (*partes orationis*) či slovné druhy a základné gramatické kategórie vo všeobecnosti v dvoch dielach, jedného starovekého a jedného súčasného. Našou prvoradou motiváciou je praktický moment, t. j. vyvodit' z porovnania dvoch rozličných gramatických systémov všeobecné a predbežné závery, ktoré sú podľa nášho názoru nadmieru dôležité pre vyučovanie latinského jazyka.

Prvým z diel je rozsahom nevelké (asi 4200 slov), ale prelomové dielo *Ars minor*, dielo zo záverečných okamihov nielen rímskeho impéria, ale aj antickej civilizácie ako takej. Donátovo *Ars minor* („Malá gramatika“) zrejme nie je záverečným akordom tejto odchádzajúcej epochy, tým sú skôr monumentálne Prisciánove *Institutiones grammaticae*, stáva sa ale východiskovým bodom stredovekej jazykovedy, predovšetkým vo funkcii vstupnej brány do latinského jazyka a v určitých modifikáciách pre danú dobu a danú spoločnosť svoj význam nestratil až hlboko do novoveku, kedy sa ukázal ako prekonaný (?) a bol postupne nahrádzaný inými učebnicami a cvičebnicami latinského jazyka.

Aby spomínané dielo vyznelo vo svojej historickej špecifickosti, postavíme vedľa neho dielo novodobé, učebnicu latinskej gramatiky, ktorá sa zrodila v druhej polovici 20. storočia a ktorá vychádza z toho najlepšieho, čo pozitivisticky zameraná jazykoveda 19. a prvej polovice 20. storočia vytvorila a zanechala: gramatiku od dvojice autorov Júliusa Špaňára a Jána Horeckého (ďalej len Špaňár), ktorá nesie výstižný názov *Latinská gramatika* a jej prvé vydanie vyšlo už v roku 1960.¹ V tomto vydaní bola odporúčaná ako učebnica pre vysoké školy, vo vydaniach z deväťdesiatych rokov už len ako odporúčaná učebnica pre školy stredné. Napriek tomu je v rámci slovenských vysokých škôl základnou učebnicou a bol na nej odchovaný aj autor tohto príspevku. Pravdu povediac, inej pôvodnej modernej slovenskej učebnice so zameraním na latinskú gramatiku nieta. Táto učebnica nám teda bude slúžiť ako novodobý antipód k starovekému Donátovi a jeho *Ars minor*.

Pisateľ tohto príspevku sa pokúsi o určitý náčrt svojich postojov v konfrontácii s obidvoma vyššie uvedenými autoritami. V konečnom dôsledku nám pôjde o vec veľmi aktuálnu, súčasnú a bytostne praktickú, o prezentáciu latinského jazyka, o jeho vyučovanie, o to, ako možno Donáta (prípadne iných starovekých gramatikov) využiť pre súčasné ciele (učebnice, gramatiky, slovníky, čítanky, atď.).

1 *Ars minor* všeobecne

Celkovo sa *Ars minor*² rozpadá do deviatich častí, jednej úvodnej, ktorá nemá vlastný názov a pozostáva len z dvoch otázok a odpovedí, v ktorých sa konštatuje počet častí reči a ich výpočet a ôsmich základných, ktoré sa venujú jednotlivým častiam reči.

Týchto osem základných častí má obdobnú štruktúru. Na začiatku sa vždy definuje daná časť reči (*quid est*), potom sa vymenujú kategórie, akcidenty (*quot et quae accidunt*), ktoré sa pri tej ktorej časti reči dajú rozlíšiť. Následne sa týmto jednotlivým kategóriám venuje a na záver ich zhŕňa do ich vzájomných kombinácií, napr. pri mene skloňuje určité vzorové meno, pri slovese vyčasuje určité vzorové sloveso, atď.

¹ K dispozícii sme mali nasledujúce vydanie: ŠPAŇÁR, Július – HORECKÝ, Ján: *Latinská gramatika*. Bratislava: SPN, 1993.

² Dostupné na: <http://www.thelatinlibrary.com/don.html>. Kritické vydanie: Probi, Donati, Servi, qui feruntur de arte grammaticae libri. Ex rec. Henrici Keilii. Lipsiae 1864 (Grammatici Latini. 4) nám, žiaľ, nebolo prístupné.

Celé dielo je postavené na originálnom princípe *otázky a odpovede*: otázky, ktorú kladie učiteľ a odpovede, ktorou odpovedá žiak. Aby sme získali jasnejšiu predstavu, dovoľme si na tomto mieste uviesť krátku pasáž z kapitoly o mene (*de nomine*):

... **Koľko je rodov mien?** *Maskulínium, ako hic magister; feminínium, ako haec Musa, neutrum, ako hoc scammum, spoločný, ako hic a haec sacerdos, okrem toho aj trojrodový, ktorý sa nazýva aj „omne“, ako hic a haec a hoc felix.*

Koľko je čísel? *Dve.*

Ktoré? *Singulár; ako hic magister; plurál, ako hi magistri.*

Koľko je tvarov mien? *Dva.*

Ktoré? *Jednoduchý, ako decens potens, zložený, ako indecens impotens.*

Koľko je pádov? *Šesť.*

Ktoré? *Nominatív; genitív; datív; akuzatív; vokatív; ablatív.*

2 Časti reči (*partes orationis*)

Prvé, čo si v rámci komparácie našich dvoch autorov všimneme, je nesúlad medzi počtom častí reči (*partes orationis*) u Donáta a slovných druhov u Špaňára. Zatiaľ čo v súčasnosti sa uvádza *deväť* slovných druhov³, Donát ich pozná len *osem*. Rozdiely nie sú len v ich počte, ale aj v nich samotných. Zhoda je pri zámenách (*pronomina*), slovesách (*verba*), príslovkách (*adverbia*), spojkách (*coniunctiones*), predložkách (*praepositiones*) a citoslovciaoch (*interiectiones*). Rozdiely sú nasledovné:

- Donát predovšetkým nerozlišuje *podstatné a prídavné mená*. Pre neho existujú len mená (*nomina*), z ktorých niektoré sa stupňujú (*quae comparantur*),
- medzi slovesá nezaraďuje *participiá (participia)*, tie podľa neho tvoria samostatnú časť reči, sú niekde na pomedzí mien a slovies (*partem capiens nominis, partem verbi*), s menami ich spájajú kategórie *rodu a pádu*, so slovesami *času a významu*, s oboma *číslo a „figura“*,
- nepozná slovný druh *číslovky (numeralia)*.

3 Kategórie (akcidenty)

Celkovo sa u Donáta stretávame s 12 *základnými* kategóriami. Jednotlivé kategórie sme rozdelili do dvoch veľkých skupín: na tie, ktoré sa tou či onou cestou zachovali (aj keď v pozmenenej podobe) až do súčasnosti a nájdeme ich teda aj v Špaňárovej gramatike a na tie, ktoré by sme v tejto gramatike hľadali márne.

3.1 Spoločné kategórie

3.1.1 Pád (*casus*)

Latinský jazyk rozlišuje šesť pádov: *nominatív (nominativus)*, *genitív (genitivus)*, u Donáta však *genetivus!*, *datív (dativus)*, *akuzatív (accusativus)*, *vokatív (vocativus)* a *ablatív (ablativus)*. Už u Donáta máme dané toto poradie pádov, rovnaké poradie nachádzame aj u Špaňára. Takisto súčasná pádová terminológia je identická so starovekou.

Špecificky je ošetroená kategória *pádu* pri *predložkách*. Myslí sa tým pád, s ktorým sa tá ktorá predložka viaže: s *akuzatívom*, s *ablatívom* alebo s *obidvoma*.⁴ Na tomto mieste sa možno oprávnene pýtať, či napr. predložka *in*, o ktorej sa konštatuje, že sa viaže s dvoma pádmí, s *akuzatívom* a *ablatívom*,⁵ nepredstavuje vlastne predložky *dve*, ktoré sú ale *tvarovo identické*, predložku, ktorej tvar je *in* a ktorá sa viaže s *akuzatívom* a má určitú funkciu a predložku, ktorej tvar je *in* a ktorá sa viaže s *ablatívom* a má určitú funkciu? Išlo by tu teda o *tvarovú identitu* pri *funkčnom rozdiel*e.

³ ŠPAŇÁR, J – HORECKÝ, J.: *Latinská ...*, s. 13

⁴ V kapitole o predložkách Donát často siahla po príkladoch z Vergíliovej Eneidy.

⁵ Tamže, s. 138

Mohli by sme ich rozlíšiť napr. ako *in_{ak}* a *in_{abl}*.

3.1.2 Číslo (*numerus*)

V latinčine naši autori rozlišujú dve čísla: číslo jednotné, singulár (*singularis*) a číslo množné, plurál (*pluralis*).

V rámci podstatných mien latinský jazyk (podobne ako slovenský) vydeľuje na jednej strane tzv. *singularia tantum*, teda podstatné mená, ktoré vystupujú len v tvaroch *jednotného čísla* a tzv. *pluralia tantum*, ktoré vystupujú len v tvaroch *množného čísla* (pomnožné podstatné mená).⁶ Napr. latinské substantívum, ktorého nominatívny tvar je *divitiae* (bohatstvo), nepozná tvary jednotného čísla. Opätovne narážame na pojmy *tvaru* a jeho *funkcií*: ak totiž dané substantívum nedisponuje tvarmi *jednotného čísla*, ale len *čísla množného*, tieto následne nemožno označovať termínom *koncovky množného čísla*, nakoľko *funkčne* nimi nie sú. Dané substantívum teda nerozlišuje gramatickú kategóriu *čísla*, napriek tomu, že disponuje tzv. *koncovkami množného čísla*, tieto však takto nazývame vychádzajúc zo substantív, ktoré disponujú aj *koncovkami čísla jednotného*?

Na druhej strane, ak dané substantívum rozvinie povedzme zhodným prívlastkom *multus* (mnohý), dostaneme finálny tvar *divitiae multae* (veľké bohatstvo). Tvar tohto zhodného prívlastku priberá koncovku *-ae*, ktorá sa považuje za *koncovku nominatívu plurálu* a nie *koncovku nominatívu singuláru*. Jednu z nich pribrať musí, *tertium non datur*, prečo však práve *nominatívu plurálu*? Ukazuje sa, že kategória čísla je v latinčine zložitejšia.

Možno tu podľa nás vyšpecifikovať okrem *singuláru* a *plurálu* aj číslo ďalšie, ktoré je mimo protikladu singulár/plurál, ale stojí v protiklade k nim ako takým, mohli by sme ho nazvať povedzme *gnómickým číslom*: bolo by to číslo, ktoré nie je *ani singulárom ani plurálom*, reflektovalo by teda realitu bez ohľadu na jej *singularitu* či *pluralitu*, v rámci výrazového momentu by však mohlo disponovať tzv. *koncovkami* spomínaných čísel.

3.1.3 Rod (*genus*)

Donát uvádza štyri rody: mužský, maskulínium (*masculinum*, doslova samčí), napr. *magister*, ženský, feminínium (*femininum*, doslova samičí), napr. *Musa*, stredný, neutrum (*neutrum*, doslova ani jedno z dvoch, teda *ani mužský ani ženský*), napr. *scamnum*, na rozdiel od Špaňára však pokračuje a pridáva rod spoločný (*commune*), napr. *sacerdos*, ktorý môže byť aj mužského aj ženského rodu, ďalej trojrodový (*trium generum*), napr. *felix*, ktoré je aj mužského, aj ženského, aj stredného rodu a na záver zmiešaný (*promiscuum, epicoenon*), napr. *aquila*, ktoré je síce gramaticky *ženského rodu*, lexikálne však označuje aj orla aj orlicu.

Kategória rodu sa vyskytuje aj pri slovese, dnes sa nazýva *slovesný rod*. Donát rozlišuje päť jeho podôb: aktívum (*actívum*), pasívum (*pasívum*), neutrum (*neutrum*), deponentné (*deponens*) a spoločné (*commune*). Špaňár pozná len *aktívum* a *pasívum*, nakoľko primárne vychádza z tvarov, rozlišuje tzv. *aktívne* a *pasívne* koncovky, ktoré sú nositeľmi aktívneho a pasívneho gramatického významu, deponentné slovesá sú preň špecifickou skupinou slovies s *pasívnymi tvarmi* a *aktívnym významom*.

3.1.4 Porovnanie, stupňovanie (*comparatio*)

U Donáta sa s touto kategóriou stretieme pri *nomen*, teda (podľa Špaňára) pri *podstatných a prídavných menách* a pri *príslovkách* (*adverbia*). Obidvaja autori rozlišujú tri tzv. stupne (*gradus*): prvý alebo základný stupeň, pozitív (*positivus*), napr. *doctus*, druhý alebo porovnávací stupeň, komparatív (*comparativus*), napr. *doctior* a tretí alebo najvyšší stupeň, superlatív (*superlativus*), napr. *doctissimus*.

Donát konštatuje, že sa stupňujú len niektoré mená, a to tie, ktoré označujú kvalitu a kvantitu. Rysuje sa mu teda nová kategória špecifikujúca túto časť reči, ba priam dve nové časti reči namiesto jednej pôvodnej: namiesto mena (*nomen*) meno podstatné (*nomen substantivum*) a meno prídavné

⁶ Špaňár ich zaraďuje medzi tzv. neúplné substantíva (*defectiva*), tamže, s. 30. Pozri aj: DVONČ, Ladislav a kol.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: SAV, 1966, s. 67

(*nomen adiectivum*). Sám k tomu rozdeleniu však neprístupuje.

Na druhej strane je zarážajúce Špaňárove zatriedenie prísloviak medzi tzv. *neohybné slovné druhy*.⁷ Je bizarné na jednej strane tvrdiť, že príslovky sa *stupňujú*⁸ a na druhej strane im upierať *ohybnosť, flexiu*.

3.1.5 Konjugácia (*coniugatio*)

Kategóriu *konjugácie* uvádzajú naši autori len pri slovnom druhu *sloveso (verbum)*. Sú tu však určité rozdiely: zatiaľ čo Špaňár chápe výraz *dvojako*, raz ako špecifický druh flexie určitého slovného druhu – ako časovanie, raz ako vyjadrenie určitej tvarovej plurality sloviak, Donát ostáva len pri tomto druhom momente, napriek tomu, že slovesnú flexiu označuje termínom *declinatio*.

Podľa Donáta existujú v latinčine tri konjugácie: prvá (*prima*), druhá (*secunda*) a tretia (*tertia*). Differentia specífica je mu na prvom mieste druhá osoba singuláru indikativu prítomného aktíva: Ak je predposlednou literou (*littera*) dlhé „a“ (*a producta*), napr. *amas*, je to prvá konjugácia, ak dlhé „e“ (*e producta*), napr. *doces*, je to druhá konjugácia a ak krátke alebo dlhé „i“ (*i correpta vel producta*), napr. *legis, audis*, je to tretia konjugácia. Ďalší vývoj išiel smerom k bližšej špecifikácii Donátovej tretej konjugácie, ktorá sa postupne rozpadla na dnešnú *tertiu* a *štvrtú* konjugáciu. Tento stav nachádzame aj u Špaňára.⁹

Zaujímavá je skutočnosť, že obdobne Donát nepostupoval aj pri *nomen* a nedospel k pojmu tzv. *deklínácie*, čoho sme svedkami napr. u Špaňára.

Celkovo však musíme podotknúť, že kategória konjugácie je svojskou kategóriou, kategóriou, ktorá sa týka len výrazového momentu jazyka: určitý modus danej kategórie sa týka len určitého slovesa, iný modus danej kategórie sa týka slovesa iného. Napr. sloveso, ktorého tvar infinitívu prítomného aktíva je *amare* ako sloveso *prvej konjugácie* tak nikdy nemôže patriť do tej istej konjugácie ako sloveso, ktorého tvar infinitívu prítomného aktíva je *legere*, t. j. do *tretej konjugácie*. Naopak napr. kategória *čísla* je pre obidve slovesá identická, jedno aj druhé sloveso môže byť v jednotnom alebo množnom čísle, napr. *amo, lego* a *amamus, legimus*.

3.1.6 Osoba (*persona*)

Osoba ako kategória je u Donáta na dvoch miestach, pri *zámenách* a *slovesách*. Jedna aj druhá časť reči rozlišujú tri osoby: prvú (*prima*), napr. *ego* alebo *lego*, druhú (*secunda*), napr. *tu* alebo *legis* a tretiu (*tertia*), napr. *ille* alebo *legit*.

Špaňár uvádza osobu len pri *slovesách* a postupuje tu plne v Donátových intenciách.¹⁰

3.1.7 Čas (*tempus*)

Kategória *času* je jednou z problematických kategórií, s ktorými sa u Donáta a Špaňára stretávame.

Čas rozlišujú naši autori pri *slovesách* a Donát aj pri *participiách*, ktoré, ako sme už vyššie konštatovali, Špaňár nepovažuje za svojbytný slovný druh, ale len za určitú podmnožinu sloviak, ktorú označuje ako *adjektívne neurčité (menné) slovesné tvary*.¹¹ Donát uvádza tri časy: prítomný (*praesens*), prítomný (*praeteritum*) a budúci (*futurum*). Ďalej však túto trojitosť špecifikuje „podľa deklínácie“ (*in declinatione*) a finálne tak dostáva časov päť: prítomný, prítomný imperfektum (u Špaňára imperfektum), prítomný perfektné (u Špaňára perfektné) a budúci (*futurum*). Špecifikácia sa tak dotýka pôvodne monolitného prítomného, ktoré je teraz samo trojité. Na rozdiel od Špaňára neuvádza tzv. *futurum* druhé alebo *exaktné*, ktoré však uňho nachádzame ako *konjunktív futúra*.

Chceli by sme tu predovšetkým upozorniť na diametrálne odlišný prístup v otázke sloviak a kategórií, ktoré pri nich naši autori rozlišujú. Špaňár má pred sebou určité množiny *slovesných*

⁷ ŠPAŇÁR, J – HORECKÝ, J.: *Latinská ...*, s. 13

⁸ Tamže, s. 130

⁹ Tamže, s. 69

¹⁰ Tamže, s. 67

¹¹ Tamže, s. 68

tvorov, *foriem*, ku ktorým priraduje ich *gramatické funkcie*. Z toho vyplýva, že pre Špaňára je pojem slovesa zredukovaný na jeho *výrazový moment*, napr. *lego* je sloveso, zatiaľ čo *lego* je len určitý tvar určitého slovesa, pojem slovesa tým však zrejme nevyčerpáva.

Donát k danej problematike pristupuje diametrálne odlišne. Ako príklad uveďme jeho „deklináciu“ slovesa *legere* v kapitole o slovese (*de verbo*). Tvar *imperatívu* prézenta 3. osoby singuláru tohto slovesa je podľa neho *legat*. Ďalej však uvádza tvary *konjunktívu* prézenta (teda iného spôsobu) a 3. osoba singuláru je opätovne *legat*. Dva rôzne spôsoby teda majú *identický* tvar 3. osoby singuláru prézenta!

Špaňár nám danú skutočnosť vykladá opačne: V latinskom jazyku možno rozlíšiť tri slovesné spôsoby a jedným z nich je aj *konjunktív*. Tento určitý spôsob má rôzne funkčné ukotvenie, jedným z nich je aj tzv. *rozkazovací konjunktív* (*coniunctivus iussivus* alebo *imperativus*), ktorý podľa neho nahrádza imperatív v 3. osobe singuláru a plurálu.¹² Jasne tu vidíme, že u Špaňára na rozdiel od Donáta sa pojem slovesa redukuje len na jeho *výrazový moment*, t. j. že určitá suma tvarov je konjunktívom, atď. U Donáta je pojem slovesa adekvátnejší, nakoľko zahŕňa aj jeho funkčný moment.

3.2 Kategórie, ktoré nájdeme len u Donáta

Prejdime teraz ku kategóriám, ktoré uvádza len Donát.

3.2.1 Akosť (*qualitas*)

Túto kategóriu nachádzame pri *mene*, *zámene* a *slovese*. Pri menách tu ide o protiklad *proprium* a *appellativum*, teda či dané *nomen* náleží jednej alebo mnohým veciam. Pri zámenách pozostáva táto kategória z protikladu zámen určitých (*finitum*), napr. *ego* a neurčitých (*infinitum*), napr. *quis*. Najprepracovanejšou sa táto kategória stáva pri slovesách. Samotná kategória akosti sa tu rozpadá na sekundárne kategórie spôsobu (*in modis*) a tvaru (*in formis*). Spôsoby sú: indikatív (*indicativus*), napr. *lego*, imperatív (*imperativus*), napr. *lege*, optatív (*optativus*), napr. *utinam legerem*, konjunktív (*coniunctivus*), napr. *cum legam*, infinitív (*infinitivus*), napr. *legere* a impersonál (*impersonalis*), napr. *legitur*. Formy sú: perfektná (*perfecta*), napr. *lego*, meditatívna (*meditativa*), napr. *lecturio*, frekventatívna (*frequentativa*), napr. *lectito*, a inchoatívna (*inchoativa*), napr. *calesco*.

Špaňár pozná tri spôsoby: oznamovací (*indicativus*), spojovací (*coniunctivus*) a rozkazovací (*imperativus*).¹³ *Optatív* neuznáva za samostatný spôsob, považuje ho len za jednu z mnohých funkcií konjunktívu. *Infinitív* označuje termínom *substantívne neurčité (menné) sloveso (verbum infinitum)*.¹⁴

3.2.2 „Figura“

Pod tajomným termínom „*figura*“ sa skrýva veľmi prostá jazyková skutočnosť: je tvar danej časti reči jednoduchý (*simplex*) alebo zložený (*composita*). Uveďme Donátove príklady: *decens* a *potens* pre *figura simplex*, *indecens* a *impotens* pre *figura composita*.

Špaňár sa danému fenoménu venuje v tzv. základných poznatkoch z náuky o slove, nevidí v ňom však samostatnú jazykovú kategóriu.¹⁵

3.2.3 Význam (*significatio*)

Túto kategória nájdeme pri *príslovkách*, *participiách* a *citoslovciach*.

Pri *príslovkách* prevláda čisto lexikálny moment, ktorý nie je gramatikalizovaný, Donát tu jednoducho príslovky delí na príslovky *miesta*, *času*, *spôsobu*, *kvality* a *kvantity*, atď. V danom kontexte teda nemožno význam považovať za gramatickú kategóriu.

V rámci časti reči *participium* sa touto kategóriou myslí niečo úplne iné, a to, koľko participií možno odvodiť od jednotlivých slovesných rodov (*genus*), napr. z aktíva dve: participium prézenta

¹² Tamže, s. 232

¹³ Tamže, s. 67

¹⁴ Tamže, s. 68

¹⁵ Tamže, s. 14

legens a *futura lecturus*.

Významom pri citoslovciach rozumie opätovne len lexikálnu bázu danej citoslovce, t. j. či vyjadrujú *radost'*, *bolest'*, *obdiv*, *strach*, atď. Chýba tu teda opätovne moment výrazovej formy, moment gramatický.

3.2.4 „Potestas“

Potestas nachádzame len pri *spojkách*. Donát tu triedi jednotlivé spojky na spojovacie (*copulativae*), rozlučovacie (*disiunctivae*), doplňujúce (*expletivae*), príčinné (*causales*) a tzv. *rationales*.

3.2.5 Poradie (*ordo*)

Katégoria *paradia* sa vyskytuje len pri *spojkách*. Donát na základe tohto kritéria delí spojky na predkladacie (*praepositivae*), napr. *ac*, pripojovacie (*subiunctivae*), napr. *autem* a spoločné (*communes*), napr. *et*.

3.3 Zhrnutie

Po tomto výpočte Donátových a Špaňarových kategórií si dovoľíme malú rekapituláciu v rámci nasledujúcich tabuliek (tab. 1 a 2), ktoré nám názorne ukážu spojitosť medzi určitou *katégoriou* na jednej strane a určitou *časťou reči* (slovným druhom) na strane druhej a zároveň nám ukážu rozdiely medzi autormi:

Tab. 1

	nomen meno	pronomen zámeno	verbum sloveso	adverbium príslovka	participium participium	coniunctio spojka	praepositio predložka	interiectio citoslovce
qualitas kvalita	*	*	*					
comparatio porovnanie	*			*				
genus rod	*	*	*		*			
numerus číslo	*	*	*		*			
figura	*	*	*	*	*	*		
casus pád	*	*			*		*	
persona osoba		*	*					
coniugatio konjugácia			*					
tempus čas			*		*			
significatio význam				*	*			*
potestas						*		
ordo poradie						*		

Tab. 2

	ohybné slová					neohybné slová			
	podstatné meno (nomen substantivum)	prídavné meno (nomen adiectivum)	zámeno (pronomen)	číslovka (numeralis)	sloveso (verbum)	príslovka (adverbium)	predložka (praepositio)	spojka (coniunctio)	číslovice (interiectio)
pád (casus)	*	*	*	*	*				
číslo (numerus)	*	*	*	*	*				
rod (genus)	*	*	*	*	*				
stupňovanie (comparatio)		*			*	* (?)			
deklinácie (declinatio)	*	*	*	*	*				
osoba (persona)					*				
čas (tempus)					*				
spôsob (modus)					*				
konjugácia (coniugatio)					*				

Záver

Gramatika ako kvázi vedná disciplína od Donátových čias neprešľapovala na jednom mieste. Menila sa, spresňovala, vnútorne sa snažila očistiť sa od už prežitého, na druhej strane sa však často zbavovala niektorých principiálnych momentov a náhľadov, ktoré nám napríklad u Špañára chýbajú. Určite tu nechceme proklamovať heslo: *Spät' k Donátovi*. Myslíme si však, že toto útle dielo má aj dnes čo povedať minimálne dnešným jazykovedcom (klasickým filológom predovšetkým!), nakoľko však *Ars minor* je súčasťou antického dedičstva ako takého, môže oslovit' každého, komu toto dedičstvo nie je ľahostajné.

Celým našim príspevkom sa tiahne Ariadnina červená niť vnútornej jazykovej dvojivosti a rozpoltenosti, ktorú si naši autori nie vždy uvedomovali a uvedomujú, binarity jednotlivých jazykových entít ale aj binarity ich vzájomných vzťahov. Z nerozpoznania tejto elementárnej veci potom vyplývali a vyplývajú všetky nepresnosti a nezrovnalosti. Vychádzame zo zistenia, že každá gramatická kategória je syntetická, pozostáva z minimálne dvoch protikladných jazykových skutočností, napr. aby mohla existovať kategória *číslo* (numerus), musia existovať *aspoň* dve čísla, v našom prípade *jednotné* a *množné*. Tento protiklad je ukotvený v rôznosti výrazového momentu jazyka, ktorý však ako nositeľ gramatického protikladu je sám protikladný.

Vrátili by sme sa napr. k otázke tzv. (slovesného) *rodu*, t. j. k protikladu *aktíva* a *pasíva* u Špañára. Určité latinské koncovky sú *aktívne*, určité sú *pasívne*. Čo nás vedie k danému konštatovaniu? *Aktívne* koncovky vyjadrujú *aktívum*, *pasívne* *pasívum*. V poriadku, čo ale robí danú koncovku *aktívnu* a inú *pasívnu*? Následne totiž dospejeme k tzv. *deponentným* *slovesám*, ktoré disponujú viac-menej len tzv. *pasívnymi* koncovkami, napriek tomu tieto vyjadrujú *aktívny* rod. Ako je to ale možné? *Deponentné* *slovesá* nie sú predsa ničím sekundárnym, ničím podradným vo vzťahu k väčšinovej skupine slovíes, ktoré disponujú aj *aktívnymi* aj *pasívnymi* koncovkami, ktoré vyjadrujú aj *aktívum* aj *pasívum*, nie sú jazykovou úchylkou, ale *špecifickým jazykovým fenoménom*, ktorý sa v rámci určitého jazykového stavu konštituoval, po určité obdobie fungoval

a po určitom čase môže (ale aj nemusí) zaniknúť a uvoľniť svoje miesto fenoménu inému.

Skúsme sa ale ešte raz opýtať, čo čini *aktívne* koncovky *aktívnymi* a *pasívne pasívnymi*? Prečo je napr. v latinskom jazyku koncovka *-o* koncovkou *aktívnou* a *-or* koncovkou *pasívnou*? Je to predsa ich *určitá* funkcia v rámci určitého jazyka, v našom prípade v jazyku latinskom. Samy *osebe* nie sú *ani aktívne ani pasívne*, takými sa stávajú až *v rámci* určitej jazykovej štruktúry. V konečnom dôsledku, čo je na *-o aktívne* a na *-or pasívne*? Nech sa na dané dva tvary pozeráme akokoľvek dlho, z diaľky aj zblízka, z lupou aj bez nej, *aktívnosť* ani *pasívnosť* na nich nevidíme! Navyše, ak budeme hovoriť len o *-o* alebo *-or*, opúšťame pôdu latinského jazyka, ba jazyka ako takého, nakoľko sme abstrahovali od jedného z podstatných momentov, momentu *funkčného*. Samy *osebe* nie sú *-o* a *-or* momentom jazyka. Samy *osebe* nie sú ani *-o* ani *-or*, nakoľko aj túto špecifikáciu im dáva určitý jazykový systém, latinský jazyk.

Postupovať by sme teda mali presne opačne: špecifikovať spletitú pavučinu jazykových funkcií, ktorých uzlové body sú spredmetnené (*potenciálne*, v rámci rečového aktu aj *reálne*) v rámci výrazového momentu jazyka. A tu sa musíme prikloniť na stranu starovekého autora, ktorý napr. v prípade slovesných spôsobov sa podľa nášho názoru viac vymanil z určitého tvarového fetišizmu a adekvátnejšie vyjadril jazykovú realitu latinského jazyka.

Zhrňme teda podstatné:

- ani jeden z autorov si podľa nás neujasnili pojem *slovného druhu* a pojem *kategórie* ako takej. Obidvaja uvádzajú určitý počet slovných druhov, pre každého je tento počet iný. Obidvaja autori uvádzajú zoznam kategórií, ktoré možno v rámci daných slovných druhov vyčleniť, opätovne sa počet a samotný obsah týchto kategórií líši. Donát dáva na jednu kopy gramatické kategórie spolu s „kategóriami“, ktoré nimi ale nie sú, nakoľko sú povedzme *čisto lexikálneho* (teda mimojazykového) charakteru ako napr. kategória *významu* (significatio) pri citoslovciach,
- *identita* v latinskom jazyku. Bezprostredne vychádzať z *tvarovej* identity ako Španiár nás môže zaviesť na scestie,
- podľa nás nemožno jednoducho vychádzať z *tvarov* a potom im priradovať ich *funkcie*, jedno aj druhé ide ruka v ruke, nedajú sa od seba oddeliť, iba ak v myslí, nám ale v konečnom dôsledku ide o *predmetné konkrétne* a nie o jeho *myšlienkový abstraktný vývar*,
- je potrebné si ujasniť *terminologické ukotvenie* jazykových fenoménov: použijeme daný termín pre *výrazový* alebo *funkčný* moment jazyka alebo pre ich *jednotu*?

V niektorom z nasledujúcich príspevkov sa pokúsime o prezentáciu vlastných náhľadov na danú problematiku v koncentrovanejšej podobe, tu nám išlo len o *predbežný náčrt* a poznámky k danej problematike.

Summary

Grammatical categories in the Aelius Donatus's work *De Partibus Orationis Ars Minor* being compared with their contemporary conception

Aelius Donatus was a Roman grammarian whose work called *Ars minor* or *De octo partibus orationis* written in the 4th century AD became very popular schoolbook in the Middle Ages. This article tries to analyze Donat's concept of parts of speech and the categories of which they consist comparing it with a modern Latin grammar book from the second half of the 20th century AD. Comparison of these two distinctive systems of linguistic categories leads us to the preliminary conclusions in the matter of language form and function being very important for today's classical philology and linguistics in general as well.

(albert.tomas@fhv.umb.sk)

Nárys vývoje základních koncepcí křesťanské morálky v rámci středověké teorie výchovy

JANA GROLLOVÁ

*Katedra historie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava (Česko)***1. Myšlenkové jádro pojmání křesťanské morálky**

Šířením křesťanství po starověkém světě pronikají do povědomí lidí a způsobů jejich chování nové prvky vnímání mezilidských vztahů formované novým náboženstvím. Vycházíme-li z přesvědčení, že morálka jako osobní způsob života, smýšlení, charakter a mravní chování jedince vychází z individuální vůle a míry ochoty jednotlivce podřídit se jistým autoritám a jejich normám a zákonům, pak musíme připustit, že se dobové pojmání a výklad křesťanské zvěsti nutně odráží i ve změnách, k nimž v utváření morálky v jednotlivých epochách dějin křesťanství dochází a ovlivňují též soudobé dějiny lidského myšlení, kultury i formování sociálních vztahů – jsou tudíž součástí dějin. Opačně však též platí, že měnící se sociální a ekonomické vztahy ve společnosti a nové kulturní prvky ovlivňují zpětně také křesťanskou morálku.¹

Základy křesťanské morálky ve smyslu individuální a společenské reflexe dobové teologie a náboženské praxe vykazují odlišnosti v rovině teoretické diskuse intelektuálů a praktické každodenní zkušenosti věřících. Zatímco teoretické základy tzv. křesťanské morálky lze rozbořením biblických textů interpretovat v duchu teologicko-antropologické struktury etiky, dobová praxe vykazuje mnohem větší pestrost působením nejen dalších náboženských kultů, ale také například přetrvávající koexistenci křesťanství s pohanstvím raněstředověkého prostoru západní Evropy, jenž v opakovaných reflexích zůstává významným, byť často podvědomým, faktorem kulturního vývoje společnosti západoevropského civilizačního okruhu do současnosti.

Z etymologického hlediska se pro označení způsobů lidského chování a jeho motivů užívá v českém jazyce tři výrazy. Prvním z nich je slovo *etika*, které se v současné době užívá spíše jako označení filozofické disciplíny zabývající se zkoumáním morálních obsahů. Odvozením z původního řeckého slova *ethos*, označujícím místo vyhrazené k zvířecí pastvě, poukazuje slovo *etika* na vztah jednotlivce k společnému mravu a označuje způsob lidského jednání, postoj a smýšlení osob.

Druhým jazykovým výrazem je označení *morálka*, které je odvozeno z latinského *mos*, což je česky překládáno jako *vůle*. Označuje především vůli ukládanou člověku skrze autority prostřednictvím předpisů a zákonů, ale rovněž i mravů a obyčejů. Vývojem v čase se význam slova *morálka* rozšířil na osobní způsob života, smýšlení, charakter a mravní chování jedince.

Poslední, třetí výraz je *mrav* či *mravy*, jejichž původ je v praslovanském základu *norv-* označujícím vše, co je obecně oblíbeno, co je ve společnosti vhodné.²

Z etymologického vývoje zřetelně vyplývá význam sociálního kontextu, do něhož je formování etických, morálních i mravních jevů zasazeno. Současně etymologický vývoj poukazuje na skutečnost, že formování etických, morálních a mravních jevů podléhá historickému vývoji jednotlivých kulturních oblastí. Vývojem lidské společnosti v okruhu tzv. latinské kultury získávají všechny tři výrazy postupně významu subjektivně individuálního v rámci osobního mravního smýšlení a charakteru.

Teologický náhled na problematiku křesťanské morálky a základ pro její další formování nalézáme v první řadě v novozákonních epištolách. Činitelem etického rozhodnutí je lidské svě-

¹ BENEŠ, A.: *Principy křesťanské morálky*. Praha 1997, s. 17-23; Týž: *Morální teologie*. Praha 1994; HODOVSKÝ, I. – SEDLÁK, J.: *Z dějin morálních teorií*. Olomouc 1985; WEBER, H.: *Všeobecná morální teologie*. Praha 1999; PESCHKE, K.-H.: *Křesťanská etika*. Praha 1999.

² ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Praha 1994, s. 17-18.

domí založené na Božím ujištění, že vše je dovoleno,³ které však zároveň má povědomí o vyhlášeném Božím nároku na bytí jednotlivce i křesťanských obcí, protože ne všechno prospívá a ne všechno přispívá ke společnému růstu. Z daru svobody člověku a z vědomí Božího práva na bytí člověka pramení pro formování křesťanské morálky několik velmi významných momentů.

Mravním subjektem v křesťanství je vždy jednatel, a tudíž etické chování vyplývá z jeho osobních rozhodnutí. Raněkřesťanské sbory si uvědomovaly individuální odpovědnost pramenící ze svobodné vůle člověka a kladly proto silný důraz na vzdělávání jednotlivých členů křesťanských obcí a utváření vnitřní sebekázně jejich členů. Současně však křesťanství vnímá jedince jako součást církevního společenství. Z vědomí závazků plynoucích ze sociálních vazeb člověka vychází křesťanské pojetí svobody, neboť lidskému společenství přiznává křesťanství výkon jistých práv a povinností, kterými zasahuje do života svých členů.

V novozákonním Jakubově listu čteme další výzvu, jež tentokrát žádá, aby se bratři radovali, když procházejí pokušením.⁴ Životní zkoušky požadují od člověka vytrvalost a vytrvalost vyžaduje odvahu rozhodnutí. Na základě osobního prožitku ze zkoušek, ať již se v nich osvědčí, či nikoliv, získává člověk jistotu a důvěru ve své schopnosti. Pouze tříbením charakteru v prožitých zkouškách může člověk poznávat Boží přítomnost a lásku.⁵ Člověk – ve smyslu lidské osobnosti – se rodí ze své vůle, ze svých rozhodnutí a ze svých činů. Jakub proto opět apeluje na výchovný proces a jeho důležitost ve vývoji jedince. Smyslem *pareneze* (mravního poučení) je předání moudrosti, jejímž prostřednictvím se mohou lidé stát individuálními a mravními subjekty. Rádec, v němž se formování osobnosti křesťana uskutečňuje, tvoří dvě zaslíbení. Na prvním místě stojí příslib, že: Bůh učiní moudrým toho, kdo jej o to žádá;⁶ doplněné o zaslíbení: ti, kdo vytrvají v obtížích lidské existence, a stanou se mravními subjekty ve smyslu biblických blahoslovenství,⁷ se dočkají eschatologického vavřínu života.⁸

První Petrův list přichází s další myšlenkou, tentokrát hledající sociální statut pro věřícího. Výsledkem je reflexe křesťana jako cizince/poutníka v tomto světě, který má žít v naději prokázaného Božího milosrdenství Kristovým vzkříšením. Evangelium nabízí lidem získání nové identity a současně je pověřuje úkolem, chovat se jako ti, kdo čekají na eschatologický soud Boží. Získání nové identity spočívá v sebereflexi samotných křesťanů jako poutníků a cizinců v tomto světě. Cílem tohoto vyčlenění je přivést ostatní k poznání skutečného důvodu, jež vyděluje křesťany ze společnosti, a tím je míněno jejich zakořenění v nepomíjivém a věčném. Kompetence církve jako instituce, jež měla právo zasahovat a vytvářet pravidla v oblasti osobní morálky, byla v průběhu prvních staletí posilována hlavně skrze přiznání učitelského úřadu kněžím, a to z toho důvodu, že stále více si první sbory uvědomovaly nebezpečí herezí.

Morálka je nadále v křesťanství symbolicky spojena s obrazem cesty člověka k Bohu, jejíž podobu zjevil lidem svým příkladem Ježíš Kristus, aby ji obsahově naplnili svým následováním. Jádrem jejího formování je činnost Boží, v níž se Bůh sklání k lidem, osvobozuje člověka a vede ho

³ 1K 6,12: „*Všechno je mi dovoleno*“ – ano, ale ne všechno prospívá. „*Všechno je mi dovoleno*“ – ano, ale ničím se nedám zotročit; 1K 10,23: *Všecko mi sluší, ale ne všecko jest užitečné; všecko mi sluší, ale ne všecko vzdělává.* (Biblické verše citovány podle tzv. kralického překladu In: *Bible svatá aneb Všecka svatá Pisma Starého i Nového zákona*: podle posledního vydání kralického z roku 1613. Praha 1991).

⁴ Jk 1,2-4: *Za největší radost mějte, bratří moji, kdyžkoli v rozličná pokušení upadáte, Vědouce, že zkoušení víry vaší působí trpělivost. Trpělivost pak ať má dokonaly skutek, abyste byli dokonalí a celí, v ničemž nemajíce nedostatku.*

⁵ Jk 1,3: *Vědouce, že zkoušení víry vaší působí trpělivost; Ř 5,3-5: A ne jen [naději,] ale také chlubíme se ssouzenímí, vědouce, že ssouzení trpělivost působí, A trpělivost zkoušení, zkoušení pak naději. A nadějet nezahanbuje; nebo láska Boží rozlita jest v srdcích našich skrze Ducha svatého, kterýž dán jest nám; 1Pt 1,6: V čemžto veselíte se, malíčko nyní, (jestliže kdy potřebí jest), zkormoucení jsouce v rozličných pokušeních...*

⁶ Jk 1,5: *Jestliže pak komu z vás nedostává se moudrosti, žádejž [ji] od Boha, kterýž všemněm dává ochotně a neomlouvá, i budeť dána jemu.*

⁷ Mt 5,3-10.

⁸ Jk 1,12: *Blahoslavený muž, kterýž snáší pokušení; nebo když bude zkoušen, vezme korunu života, kterouž zaslíbil Pán těm, kdož ho milují.*

ke spáse. Protože apoštolsky dosvědčená spása je založená na *člověku* Ježíši a má charakter spásy s lidským profilem, plynou také z toho etické důsledky. Víra v sobě obsahuje i *princip vtělení*, musí být proto prožívána jako svědectví, což v sobě obsahuje silný prvek subjektivního pojmání víry a osobního prožitku.⁹ V první řadě vede křesťanské vyznání poukazem na Ježíšovo plné lidství prostředím lidské skutečnosti, a tak zakládá osobní i společenskou morální odpovědnost křesťana. Je-li spása otevřená v Kristu nedělitelná, pak nelze dělit ani odpovědnost v ní založenou. Existuje-li vztah křesťanského očekávání k dějinám, pak nelze utváření dějinných poměrů od spásy oddělit a pro křesťana zde vyplývá etická i politická praxe jeho následování Krista. V konkrétním významu tohoto kréda Ježíšova plného lidství tkví i etické souvislosti.

*„Dávají křesťanskému bytí jeho obrysy, razí směr a linii následování, vyznačují viru v Krista jako závaznou cestu. Věřícímu na této cestě není všechno možné, pokud by se tímto všechno možné minila naprostá libovůle. V Ježíšově lidství máme před sebou existenční model, který se sice nedá zákonicky kopírovat, s nímž se však – podle Ježíšova slova a v jeho světle, máme shodovat. Důraz na Ježíšovo lidství konkretizuje vztah víry k životu.“*¹⁰ Osobnostní charakter etiky Nového zákona je též zdůrazněn v tezi o svobodě člověka¹¹ a projevuje se v Bibli v tématech jako jsou například milosrdenství, odpuštění, prozřetelnost či odpovědnost jednotlivce před soudem.¹²

Kromě biblického textu se základem pro formování morálky křesťana stal také svérázný vztah mezi tímto novým náboženstvím a antickou společností v prvních staletích existence křesťanství na straně jedné a soužití s *barbary* na straně druhé. Integrace křesťanů jako specifické společnosti v obcích římského impéria byla založena na Pavlově požadavku, aby v Kristu nebylo rozdílu mezi Židem a Řekem, otrokem a svobodným, mužem a ženou, protože všichni společně tvoří jediné tělo.¹³ Tato teze vytvářela základní strukturu křesťanských obcí a vyzývala k jednotě a vzájemné lásce. Z geografického hlediska nabízel tento apel otevřenou možnost rozšíření křesťanského evangelia do celého světa a poskytoval možnost celosvětové integrace.

Dalším důsledkem tohoto požadavku byla nabídka determinace sociálních nerovností. Víra v Krista činila z lidí bratry a sestry, a tak křesťanská hierarchie relativizovala hierarchii společenskou. V křesťanských domech ji dokonce činila neplatnou. Třetím aspektem je poslední část citovaného výroku *„ani muž, ani žena“* mající obrovský vliv právě na etiku křesťana, v níž má každý jedinec stejný sociální statut. Integrovaná funkce, které křesťanství ve své podstatě obsahuje, umožnily křesťanství v jeho počátcích rychlý vstup do všech vrstev římské společnosti a poskytly mu široký rozsah vlivu. Evangelium poskytovalo členům společenství vědomí symbolické i sociální souměřitelnosti a nabízelo i jisté možnosti společenského vzestupu. Na druhé straně však pnutí, k němuž docházelo při identifikaci křesťanských obcí v rámci soudobé sociální struktury antické společnosti, a rovněž také v jejich sociálních strukturách v jednotlivých křesťanských obcích, představovalo vždy pro teology a křesťanskou etiku od samého počátku problém, jehož řešení záviselo na jednotlivých teologických liniích i na aktuálním sociálním složení konkrétního křesťanského sboru.¹⁴

Hodnoty a zvnitřněná pravidla vnitrocírkevního života se zákonitě vědomě či nevědomě musela dostávat do rozporu s platnými společenskými modely chování. Souběžně proto probíhaly v křesťanských obcích snahy, aby v první řadě dokázali zachovat křesťanské hodnoty navzdory

⁹ Symbolika tří či sedmi stupňové cesty byla ve středověké potřebě názornosti a počtářství více než aktuální. Tvořila podstatnou část námětů věroučných spisů, včetně textů mystiků 13.-14. století, z jejichž díla čerpal i Tomáš ze Štítického.

¹⁰ LOCHMAN, J. M.: *Krédo (Základy ekumenické dogmatiky)*. Praha 1996, s. 126-127.

¹¹ Ga 5,1: *Protož v svobodě, kterouž Kristus nás osvobodil, stůjte, a nezapletejte se zase v jeho služebnosti...*

¹² ROTTER, H.: *Osoba a etika (K základům morální teologie)*. Brno 1997.

¹³ Ga 3,28: *Neníť ani Žid, ani Řek, ani slouha, ani svobodný, ani muž, ani žena. Nebo všickni vy jedno jste v Kristu Ježíši; 1K 12,13: Skrze jednoho zajisté Ducha my všickni v jedno tělo pokřtěni jsme, buď Židé, buď Řekové, buď služebníci, neb svobodní, a všickni v jeden duch zapojeni jsme.*

¹⁴ VOUGA, F.: *Dějiny raného křesťanství*. Brno 1997.

soudobým zvykům, a zároveň se snažili dosáhnout obecného uznání křesťanských hodnot ve stávající společnosti. Výsledkem a spojnicí těchto dějů je vytváření dvou, odlišnými autoritami ovlivňovaných, oblastí morálky.¹⁵ Oblast osobní morálky podléhá požadavkům vytyčených tradic křesťanské morálky, zatímco sociální sféra morálky je řízena společenskými modely chování platnými v antické společnosti v prvním období dějin křesťanství a později ve společnosti *barbarů* raně středověké Evropy.

2. Proměny křesťanské morálky v raném středověku

Počátky středověkého filozofování mají své kořeny v období tzv. křesťanské antiky přelomu 2.-3. století. V patristických spisech, ať již východní či západní linie, je původní řecká filozofická terminologie přetvářena a využívána pro objasnění základních křesťanských pojmů. Těmto mužům vděčí středověk za konstituování nového ideálu moudrosti a vzdělanosti v duchu platónské etické tradice, na rozdíl od římské podoby ideálu moudrosti jako rétorického umění. Na druhé straně však idea pokory a nedůvěry v lidský rozum přináší i jistý intelektuální pokles, do značné míry dovršený i ekonomickými podmínkami v oblastech dřívější Západořímské říše.¹⁶

Náboženství se středověké společnosti stalo právem, svátostí a životem v pokání. V popředí teologických otázek stojí dějiny zbožnosti, nauka o svátostech a *vědecká teologie*. Podobu západního křesťanství určovaly především dvě osobnosti – Tertullianus a Augustinus, společně ruku v ruce s politikou římského sboru a jeho biskupů. Tertullianovo právnícké vzdělání ovlivnilo přístup a pohled západního křesťanství na poměr mezi Bohem a člověkem, jehož pojmání bychom mohli označovat jako soukromoprávní.¹⁷ Bázeň před Bohem jako soudcem zdůrazňovala vůli a čin. Již z takto viděného poměru člověka k Bohu vyplývá důraz ve výchově křesťana na kázeň, s čímž úzce souvisí nároky na způsob chování člověka, a pro církve z tohoto pramení i důraz na problém užití křesťanského zákona a postoj církve k hříšníkům.

Pocit zakořenění náboženství v právních poměrech vedl jedince k vědomí zodpovědnosti vůči církvi ve své osobní zbožnosti. Zato se mu dostávalo svátostní a přímluvné pomoci v individuálním upotřebením. Cit pro hřích, chápáný jako veřejná chyba, byl v takovémto přístupu silněji vypěstován. „*Nazírání na křesťanský život s hlediska viny, smířování a zásluhy, třebaš spíše církevně než nábožensky myšleno: v těchto kusech jeví se zvláštnosti západního křesťanství před Augustinem.*“¹⁸

V Augustinovi přechází antické nazírání člověka na novou rovinu. Už to není člověk, který se musí vědomě stát jiným, aby mohl být spasen, anebo se o to alespoň snažit. Člověka činí jiným Boží láska a překonaná bolest nad hříchy. V Augustinově myšlenkové syntéze nemá místa antický intelektualismus a optimismus. Intelektualismus nahrazuje zbožným sebezpytováním moudrého, který nalezl v živém Bohu pravé bytí, a optimismus sice vyměnil za pesimismus, ale překonává tento pesimismus jistotou Boží milosti. Ze sborové a kultické formy převádí náboženství do osobní roviny a duši připomíná její vznešenost a zodpovědnost tkvící v její individualitě. Náboženství chápe jako dar a úlohu, z čehož plyne, že láska, nestrojená pokora a síla k překonání světa jsou jeho základní prvky, v nich tkví blaženost. Individuum však nemůže dospět k poznání absolutní pravdy a pravdy zjevené nauky. V jeho podání povyšuje na tuto rovinu nejvyšší autority pro věřícího církve. Je to církve, kdo ručí za pravdu víry a akt víry je současně aktem poslušnosti.¹⁹

Poté, co Augustinus²⁰ přijal křesťanství, postavil se jednoznačně za možnost aktivity jedince

¹⁵ Ef 5,15-17: *Vítěz tedy, kterak byste opatrně chodili, ne jako nemoudří, ale jako moudří, Vykupující čas; nebo dnové zlí jsou. Protož nebyvejte neopatrní, ale rozumějící, která by byla vůle Páně.*

¹⁶ FLOSS, P.: *Úvod do dějin středověkého myšlení.* Olomouc 1994; LIBERA de, A.: *Středověká filosofie.* Praha 2001.

¹⁷ RANKIN, D.: *Tertullianus a církve.* Brno 2001.

¹⁸ HARNACK, A.: *Dějiny dogmatu.* Praha 1974, s. 226.

¹⁹ MOLNÁR, A.: *Pohyb teologického myšlení. Přehled dějin církevního dogmatu.* Praha 1973; HARNACK, A.: c. d.

²⁰ KARFÍKOVÁ, L.: *Milost a vůle podle Augustina.* Praha 2006; KRANZ, G.: *Augustin: život a působení.* Kostelní Vydří 1998.

pramenící z jeho svobodné vůle, která závisí pouze na míře vůle věc realizovat. Postoj Augustina k otázce vůle vychází z rozboru jeho vlastních pocitů a rozpolcenosti při hledání pravdy. Už přístup Augustina k filozofování jako k rozboru stavu vlastního vědomí, tedy jakéhosi ponoření do vlastní duše, odlišuje tohoto myslitele od antické tradice logického tázání a ukazuje na nové prvky, které do způsobu myšlení přináší křesťanská *kontemplace* (rozjímání). Toto odlišení upozorňuje na změnu přístupu k výchově a k problému kázně, které křesťanská morálka sebou přináší, protože zvnitřňuje prožitek a zobrazuje toto intimní prožívání lidské zkušenosti do způsobu myšlení člověka.²¹

Augustinovy vzpomínky chápou veškerou realitu osobního života jako kontinuální, souvislou a zároveň kumulativní zkušenost. Tato zkušenost se hromadí v paměti. Ale i v této paměti, tak jako v přítomnosti a budoucnosti, žije člověk ve světě nejosobnějších vztahů. Stýká se a střetává s jinými vůlemi, než je jeho vlastní. Člověk je individualitou, jež zápasí sama se sebou a s různými vůlemi, jež mají různý motiv, sílu i vytrvalost. Jest tedy aktivním subjektem rozhodujícím samostatně o tom, čemu dá přednost. Je-li však v možnostech člověka samostatně se rozhodovat a volit mezi různými tužbami, musí existovat nějaká kritéria, žebříček hodnot, podle nichž se člověk rozhoduje, a ty mohou být vnitřní – člověkem vytvořené, anebo mohou být vnější – vyšší autoritou dané.²²

Augustinovo dílo vychází z přesvědčení o existenci Božího řádu, kterému je veškeré stvoření podřízeno, aby jim současně bylo také v lásce vedeno. V jednotě dosahuje vše shody a dokonalosti. Poznání krásy univerza je člověku umožněno poznat pouze skrze shodu a sjednocenost vlastní duše. Nalezení jednoty spočívající v nábožensko-mravní syntéze poznání se stává toužebným cílem výchovy lidského jedince. Právě skrze tento cíl je potřebné vnímat jednotlivosti v jejich vztahu k celku. Pouze sjednocená duše je schopna postihnout krásu stvoření vrcholící v poznání lidského rozumu, jenž je odrazem Boží krásy.²³

Člověk není schopen dopátrat se své identity, aniž by sám sebe nevychoval, protože sám sebe nezná. Aby se poznal potřebuje dlouhého cviku v odvracení se od svých smyslů a cviku ve schopnosti soustředit svého ducha v rozjímání a v udržení pozornosti. Dosáhnout této mety je možno jen člověku, který se dokáže oprostít od každodenních starostí a strastí skrze osamělost či náhledem do svobodných nauk. Jen duch sobě navracený – tedy sjednocený, chápe jednotu a krásu Božího stvoření.²⁴ Ze své podstaty lidský duch hledá onen pořádek, jednotu, avšak množství podnětů mu bez vzdělání brání v poznání této jednoty. Cesta ke vzdělání vede přes ztotožnění se člověka s jistým pořádkem – kázní. „*Pořádek to jest, jenž nás dovede k Bohu, budeme-li jej v životě zachovávat...*“²⁵

Augustinus nahlíží na individuální vůli jako na výslednici různých vůlí a tužeb, a to nejen dotyčného jedince, ale také vůlí lidí v jeho okolí, s nimiž se ztotožňuje, k nimž má důvěru, či jen těch, kteří vůči němu uplatňují nároky z mocenského postavení. Pod tímto zorným úhlem nahlíží na potřebu vytyčit meze a pravidla hry: a to skrze zákony, domluvy, pobídky, pochvaly i kárání. V tom, že jsou vyřčeny, a tedy legalizovány, získává člověk informace, podle nichž se může svobodně rozhodovat, zda je bude respektovat, či se proti nim bouřit. Duše přivádí sama sebe postupně k mravnosti a k nejlepšímu životu, a to ne již *pouhou* vírou, nýbrž rozumovým postupem.²⁶

V Augustinově teologii se vyskytují i rozpory a napětí, které ovlivnily další vývoj

²¹ Objasnění základních východisek Augustinova díla souvisí s jeho přímým i nepřímým vlivem na další vývoj v rámci křesťanského myšlení. Augustinův vnitřní prožitek víry a života s Bohem byl inspirací mystikům 13. a 14. století a jeho výroky se hojně dovolává také Tomáš ze Štítného. Užívá často Augustinovy výroky vybrané z citací z díla Petra Lombardského (Petrus Lombardus: *Libri quattuor sententiarum*. In: *Patrologiae cursus completus: Patrologiae (PL)*. Ed. Migne, J.-P. Paris 1901, 192, 519-964 – citováno z elektronické databáze *Patrologia Latina Database*). Pravděpodobně přímo znal Tomáš ze Štítného Augustinovy spisy: *De trinitate* – PL 42, 819-1098; *De civitate Dei* – PL 41, 13-803 a *Confessiones* – PL 32, 659-808.

²² AUGUSTINUS, Aurelius: *O Boží obci knih 22*. 1. díl. Praha 1950, s. 253-255.

²³ SVOBODA, K.: *Estetika svatého Augustina a její zdroje*. Brno 1996, s. 24-25.

²⁴ AUGUSTINUS, Aurelius: *O pořádku*. In: Svoboda, K.: *Estetika...*, s. 166.

²⁵ Tamtéž, s. 178.

²⁶ AUGUSTINUS, Aurelius: *O pořádku*. In: Svoboda, K.: *Estetika...*, s. 211.

v náboženském myšlení středověku. Nalézáme je v naukách o milosti a o predestinaci. Spor tkví v myšlence milosti skrze Krista v konfrontaci s představou o milosti nezávislé na Kristu, ale získané zásluhou lidského jednání. Obě myšlenky utváří dva rozdílné způsoby myšlení reprezentované na jedné straně Augustinovou naukou o milosti a na straně druhé učením anglického mnicha Pelagia.

Ve zkratce můžeme shrnout Pelagiovo učení jako křesťanský racionalismus důsledně rozvinutý a ovlivněný řeckým mnišstvím, stoicismem a Aristotelovým dílem. Formálně jsou systémy augustinismu a pelagianismu blízké ve své protikladnosti oproti myšlení předchozímu. Snaží se postavit své teze na základě jednoty nábožensko-mravního poznání. Oba též odstraňují dramaticko-eschatologický prvek z církevní tradice a udržují významový prostor své otázky v duševní sféře. Rozdílnost obou se projevuje v otázce praxe nauky o milosti, protože Pelagius ji staví do čistě praktické roviny. Vyhybaje se teologické diskusi hájil Pelagius před řadovými křesťany mnišský způsob života a schopnost každého jednotlivce vzhopit se cele samostatně k ctnosti.

Pelagius vycházel zhruba z těchto východisek. Bůh je stvořitel a spravedlivý soudce. Všecko, co stvořil je dobré, tedy i stvoření, zákon či svobodná vůle. Je-li příroda z podstaty svého stvoření dobrá, nemůže být toto nijak zvráceno, tudíž nepřiznává existenci přirozeného hříchu, nýbrž jen hříchu nahodilého. Lidská přirozenost může být modifikována tedy jen nahodile a její nejlepší a nejdůležitější výzbrojí je svobodná vůle, kterou rozumí hnutí ducha bez něčího nucení. Spolu s ní je lidem dán i rozum. Obojí způsobuje, že člověk nestojí pod podmínkou nutnosti a nepotřebuje tudíž ničím pomoc na cestě spásy. První milost spatřuje Pelagius právě v možnosti činit dobro i zlo z našeho svobodného rozhodnutí. Možnost konat dobro je darem od Boha, ale vůle a čin je konat, je právem člověka. Zlo chápe jako okamžité nepravé sebeurčení bez následků pro lidskou přirozenost vznikající ze smyslů.

Zatímco tedy Augustinus velebil neskonanou Boží milost, danou hříšnému člověku, v níž je celé spasení, Pelagius viděl spasení v lidské moci, i když při něm Bůh napomáhá. Nesouhlasí s tvrzením, že by hřích rušil možnosti člověka, a že by člověk nebyl schopen si sám pomoci. Člověk je schopen žít i bez hříchu na základě vlastního přičinění, a to skrze přísnou mravní snahu člověka. Člověk se rodí v tomtéž stavu jako Adam – tedy bez hříchu a dědičného zatížení, a milost Kristova pro něj bude platit podle míry jeho vlastních zásluh. V důsledku pak stoupenci a následovníci Pelagia odmítli absolutní nutnost odpuštění. I když šlo Pelagiovi o mravnost, v konečném tázání ji nakonec podlomil, protože jaký smysl by mělo pomáhat člověku ve spasení, když by nebylo zapotřebí Boží milosti?²⁷

Zavržení pelagianismu a uznání Augustinovy nauky o hříchu a milosti neznamenaly automaticky i uznání predestinace. Navíc i Augustinus nevyjasnil cele otázku spravedlnosti ze skutků. Hlavně na jihu Francie mniši cítili, že přílišný důraz na Boží milost a lidskou neschopnost by mohl vést k apatii v osobním životě křesťana. Chápali jako nutné klást důraz na to, co může člověk dělat, a jak v tom má vytrvat. Věřili, že Boží pomoc je pro křesťana nezbytná, ale současně přiznávali člověku nezbytnost prvního kroku na cestě k Bohu. Pod heslem *přičiň se a Bůh ti pomůže* se nový směr hlásaný některými nejvýznamnějšími postavami doby (Ioannus Cassianus) vlek v diskusích se zastánci augustinismu (Prosper z Aquitanie) po sto let a vyvrcholil v diskusích na synodě v Orange konané roku 529. I když synoda zavrhl tzv. semipelagianismus,²⁸ přece v rovině praktické podržela důraz spočívající na schopnosti křesťana činit vše, co je nezbytné ke spáse. Učení synody zůstalo věrně augustinismu, přesto však důrazem na dobré skutky a prostřednictvím systému svátostí přijalo do oficiálního postoje církve prvky lidového katolicismu. Ač byl v teorii oficiálně Augustinus ponechán v platnosti, v praxi se církev začala přizpůsobovat vnějším podmínkám a potřebám.

²⁷ HARNACK, A.: c. d.; BÍČ, M. – HRMÁDKA, J. L. – ŘÍČAN, R. – SOUČEK, J. B.: *Základy učení křesťanského*. Praha 1951.

²⁸ Termín zaveden kolem roku 1600.

Vlivy lidového katolictví a prvky lidové zbožnosti, které tlačí na vytváření kolektivní nebo spíše církevní morálky a potlačují prvky osobní odpovědnosti jednotlivého křesťana jsou dobře patrné v regulích Benedikta z Nursie. Stěžejní zásadou Benediktovy řehole je zásada mírnosti. Klášter chápe především jako rodinu. V čele komunity stojí opat, ten jediný je pro společenství autoritou, samozřejmě po Ježíši Kristu. Všichni ostatní jsou si rovni. Teprve v souvislosti se vzájemným vztahem mezi opatem a mnichy dochází k redukci pojetí kázně na úroveň pouhé poslušnosti vůči autoritě. Podle míry dodržení může opat mnichy povzbuzovat či trestat. Základním kritériem kázně se stává Desatero. Zásady osobní kázně vycházející z odříkání jako je střídmost v jídle i pití, pokora, nereptavost a píle. Mniši se zřikají osobní vůle ve prospěch opata. Poslušnost musí být okamžitá a bez reptání. Základním mottem je zásada mlčenlivosti. Znamená to, že mluvit může pouze mistr – učitel, zatímco žák má mlčet a poslouchat. Za poklesky pokládá Benedikt svěhlavost, neposlušnost, pýchu a reptavost. Pokud po napomenutí nedojde k polepšení, má být viník vyobcován, rozumějme tím, že se nesměl účastnit společného stolování, při těžších proviněních nesměl s dotyčným nikdo hovořit. Nenapravitelnost byla trestána i tresty tělesnými – pěstem či bitím.

Jako nejvyšší ctnost spatřuje Benedikt pokoru. Tato ctnost se zakládá na správném hodnocení sebe sama v rámci srovnání s jiným jedincem, Bohem či člověkem. Na základě předchozí monastické tradice předkládá svým mnichům pokoru jako základnu jejich duchovního života. Pokora se mu stává smyslem života mnicha. Proto, vychází-li z tohoto pohledu, dochází ke kázní jako pouhé poslušnosti vůči Bohu a opatovi či učiteli – tedy vůči autoritě. Pokorný člověk ví, kdo je, zná své místo a umí si je udržet. *„Chceme-li dosáhnout vrcholku dokonalé pokory, bratři, a dospět k onomu nebeskému povýšení, k němuž se stoupá v pozemském životě pokorou, je třeba vytyčit našemu jednání žebřík... Žebříkem je náš pozemský život, který se z pokorného srdce pozvedá k nebi. Jeho boční latky jsou naše tělo a duše, do nichž Boží hlas zasadil různé příčky – stupínky pokory a kázně, jimiž se vystupuje.“*²⁹

Na rozdíl od egoismu starověkého myšlení si však Benediktův člověk uvědomuje sebe sama v rámci sociálního kontextu. Tento element je dán negací pokory, kterou je pýcha, jenž naopak vidí jako vlastnost nechťenou. Pýcha člověka izoluje, mrzačí, ochromuje a zbavuje společenství. Navíc zastíňuje člověku Boha. Pyšný člověk ztrácí orientační bod svého života, a proto se činí středem všeho. Uchvacuje si pro sebe nadřazenost ve společenství sobě rovných. Ve vztahu člověka k Bohu nachází Benedikt u pyšného lehkovážnost a nezám, vzhledem k bližnímu hovoří Benedikt o povýšenosti.

V Řeholi se naráží neustále na pokyny jak problém pýchy zvládnout, a to jak ve vztahu k Bohu, tak i z hlediska bližního. Benedikt klade důraz na probuzení, naslouchání, bdělost, pozornost a pamětlivost. Vzhledem k bližnímu se pýcha projevuje jako domýšlivost a touha po moci. Přisuzuje ji vitalitu, či-li schopnost neustále se obnovovat a tak ohrožovat člověka. Projevuje se jako jistá nadřazenost a tížádostivost něco dokázat. Pro tuto snahu dělat ze sebe více, než člověk opravdu je, nachází Benedikt těžké tresty a rázně ji odmítá. Domýšlivost se projevuje v komunitě prostřednictvím závisť a nerovnosti v původu, majetku či postavením ve společnosti. Prostředkem zamezení těchto nepokojů spatřuje v cílené rovnosti všech mnichů a v naprosté poslušnosti vůči opatovi, který se sice má radit se svými mnichy, ale konečný verdikt, jenž pronáší, musí být akceptován jako konečný celým osazenstvem. Kázeň tedy využívá jako prostředek uchování jednotnosti a klidu v rámci společenství.

Kromě pokory je mu dalším cílem klášterní výchovy uměřenost. Přemíra, i v askezi, dává podnět k domýšlivosti, což poté vlastní ctnost askeze sráží a zbavuje člověka zásluh. Uznat své potřeby, neznamená pro Benedikta jen prosit o pomoc, ale hlavně schopnost přijmout nabízenou pomoc. Tímto dovoluje člověk jiným lidem, aby ho viděli v jeho slabosti, což se člověku přičítá právě z nedostatku pokory. Takovýmto požadavkem dostává Benediktův pohled na kázeň ještě další

²⁹ BENEDIKT: *Řehole*. In: Verzeich, M.: Svatý Benedikt. Praha 1992, s. 165; *Řehole Benediktova*. Ed. Koupil, O. Praha 1998.

aspekt. Kázeň jako proces přijímání vlastní nedostatečnosti a nutnosti přijímat pomoc z rukou jiných. „*Poslyš, synu, co ti nařizuje učitel, nakloň své srdce, rád přijmi a dokonale uveď ve skutek, k čemu tě nabádá tvůj laskavý otec, aby ses námahou poslušnosti vrátil k tomu, od něhož tě vzdálila tvá líknavá neposlušnost. Na tebe se nyní obracím ať jsi kdokoliv, pokud hodláš zapřít svou vlastní vůli...*“³⁰

Jelikož se v oblasti bývalé provincie Germanie šířilo křesťanství hlavně prostřednictvím benediktinského řádu, mělo jejich pojetí kázně jako poslušnosti nezměnný vliv na vývoj církevní výchovy v celé Evropě.³¹ Pro rozšíření Benediktova přístupu k výchově v kláštorech a pochopení role kázně v ní je třeba si uvědomit, i vzrůstající potřebu středověkého člověka po jistém vnějším řádu či pořádku, který by byl dobře viditelný, a tudíž pozorovatelný. Proto se stává postoj ke kázní chápané jako absolutní poslušnost vůči autoritě v morálce křesťana dominantním. Tato skutečnost souvisí také s převažující myšlenkou v teologii této doby, která upustila od chápání milosti bez zásluh a přiklonila se spíše k myšlence záslužnictví. A byl to zejména papež Řehoř I. Veliký, kdo se zasadil svým vlivem a svou autoritou o prosazení čistě moralistní a pověrečné zbožnosti.

Charakteristický ráz středověkého katolictví tkví tedy v upnutí se na myšlenku, jež chápe hřích člověka jako nevyřízený. Člověk si spoluzasluhuje své spasení. Ale místo aby hledělo na Boha jako milostivého Otce, nahlíží středověké lidové katolictví s neustálým strachem na Boha jako na rozhněvaného pána, jehož je třeba stále usmířovat. Nestačí již Kristova oběť, ale je třeba kajících skutků, aby byl lidský hřích vyrovnán a člověk nepropadl peklu a jeho hrozným trestům. Myšlenka trestu se oproti myšlence viny stává dominantní, a všechno lidské konání směřuje k tomu, aby člověk unikl trestu. Pole kázně a poslušnosti se úzce zužuje na vnímání samotného aktu poslušnosti a trestu či odměny. Z morálky křesťana se rázem stává spíše moralismus, který člověka nutí a pobízí k většímu mravnímu úsilí právě pro strach ze ztráty spasení. Pozemský život je brzy pro takto pojmávanou cestu spásy příliš krátký, nestačí tudíž k vyrovnání účtů, což rychle nahrazuje obrat středověkého člověka k životu posmrtnému. Vzniká víra v očistec.³²

„*Co se vždycky jevilo v dějinách náboženství, že náboženství tam, kde přejímá svůj cíl od morálky, se stává nemorálním, to se objevilo i zde. V nadvěti panuje přísná idea odplaty, v podvěti rádí všechny možné prostředky spásy, z části, ani ne s křesťanskou etiketou, a v závěrku vládne kazuistika a úzkost.*“³³ Trefný Harnackův popis situace vystihuje přesně změnu myšlení, k níž v monastickém období dochází. Kázeň se stává viditelným vnějším prostředkem nevzdělanosti a povrchnosti praktické teologie doby, která vidí praktický cíl své víry v mravním životě křesťana, který ale svazuje a omezuje na vnější nařízení a pravidla.

Církev prorazila se svými specifickými měřítky mnišské askeze do všech sfér života středověké společnosti. Podmanila si veškeré prvky života i vědění. Vnitřní silou jejího působení byla augustiánsko-asketická zbožnost preferovaná nově zakládanými řeholními řády cisterciáků a premonstrátů. Cílem této zbožnosti se stala přísná kázeň v kláštorech, dle mnišského vzoru upravené požadavky na život světského duchovenstva a vláda nad světem laiků. Právě z tohoto násilného rysu středověké církve se zrodila ona rozporuplnost nálad mezi silou a pokorou, požívačností a odříkáním, ukrutností a solidaritou.

3. Proměny křesťanské morálky ve 12.-13. století

V průběhu křížáckých výprav dochází k rozšíření okruhů a otázek středověké teologie prostřednictvím obnovených kontaktů s pravoslavnou církví na Východě. Do centra pozornosti západní

³⁰ *Řehole Benediktova...*, s. 163.

³¹ Paralely s požadavky Benediktových řeholí nacházíme také v požadavcích Tomáše ze Štítného, i když v pojetí autority a poslušnosti se Štítný inspiroval odlišným pojetím nových proudů mystiky a novoaugustinismu.

³² LE GOFF, J.: *Zrození očistce*. Praha 2003; DINZELBACHER, P.: *Poslední věci člověka: Nebe, peklo, očistec ve středověku*. Praha 2004.

³³ HARNACK, A.: c. d., s. 262.

církve se dostává obraz trpícího a umírajícího Vykupitele, který významně zasahuje a podmiňuje sebeidentifikaci věřících v soudobé zbožnosti. Člověk musí následovat Krista ve všech stupních jeho utrpení. Hlavním mluvčím doby a náboženským vůdcem tohoto období se stal Bernard z Clairvaux.

V jednom z jeho raných děl nazvaném *De gratia et libero arbitrio* (O milosti a svobodném rozhodování)³⁴ lze dobře odhalit vazbu na Augustinův způsob myšlení. Vychází z přesvědčení, že naše dobré skutky jsou zároveň dílem Boží milosti a dílem svobodné vůle člověka, která je činí hodnými odměny. Naše vůle je potud svobodná, že jedná dobrovolně a spontánně. Je-li však hříšný člověk ponechán sám sobě, pak se sice dle vlastního rozhodnutí a z vlastní vůle dál drží svého hříchu, ale není schopen sám od sebe tuto skutečnost změnit. Pouze Boží milost směřuje naši vůli tak, aby si zvolila dobro. Také pouze Boží milost obrací vůli od zla k dobru, ale ne tak, že by rušila její svobodu.

Jako nejvyšší ctnost spatřuje Bernard podobně jako Benedikt pokoru. Na základě předchozí monastické tradice předkládá i Bernard ve svém spise *De gradibus humilitatis et superbiae* (Stupně pokory a pýchy)³⁵ pokoru jako základnu duchovního života člověka. Na rozdíl od Benedikta však v jeho pojetí není pokora chápána jako ctnost utvářející se ve společenství, ale rozumí pokoře jako schopnosti člověka nahlédnout do vlastního nitra. V důsledku je proto Bernardovo pojetí pokory individuální.

Důraz na osobní morálku v díle Bernarda z Clairvaux upozorňuje na pomalu se měnící postoj v pohledu na křesťanskou morálku. Kázeň závazná pro jednotlivé stavy feudální společnosti podložená právním řádem společnosti je již dávno natolik zažitá, že se o ni již nediskutuje, přesto okolností boje církve se světskou mocí ve 12. století přinesly nové podněty a důrazy. Z nových ideálů, která přinášela nová hnutí, se rodilo podhoubí pro řadu reforem také v mnišském životě a úspěšnost reformního hnutí zaštitilo mocensko-politicky vzkvétající papežství.

Bernard zosobňoval ve svých postojích vrchol reformního duchovního hnutí v benediktinských kláštorech ve smyslu reformy řádové pospolitosti. Duchovní výzvy tohoto hnutí pozvedly spiritualitu zdůrazňující oproti bohoslužbám mystiku přiklánějící se k modlitbě a tělesné práci a preferovaly citovost, liturgii a obřadnost v opozici vůči dřívějšímu důrazu na prostotu.

Ve středověké zbožnosti se objevuje vedle motivu Boha vládce také opět motiv Boha člověka, Boha pokorného a každodenního lidství v osobě Ježíše Krista. Kult Spasitele proniká do liturgie, ve spojení s motivy Zjevení sv. Jana formuje typické myšlenkové prostředí středověké mentality a senzibility. Kult Krista Trpítele jako nový objekt zbožnosti vytváří příležitosti pro vznik dalších symbolů. Mentalitu a senzibilitu středověkého člověka a podstatu jeho chování ovlivňuje pocit materiální i duchovní nejistoty pramenící z rozpolcenosti boje Boha s ďáblem o spásu člověka.

Církev spatřovala pomoc pro jedince mezi tímto bojem dobra se zlem v solidaritě se skupinou, ve společenství. Převažující potřebou lidského chování v tomto rámci se stává potřeba uklidnit se. Uklidnění vychází ze snahy opřít se o minulost a o své předchůdce. Výsadnímu postavení se začínají těšit veškeré autority, jež církev zná. Zvyk odvolávat se k autoritám tvoří základ veškerého duchovního a intelektuálního života. Nejvyšší autoritou je Písmo svaté a díla církevních otců. Avšak tato obecná autorita je materializována v citacích užívaných v praxi, tyto citace se přímo stávají autoritou pro další myslitele. Vytrženost z kontextu činí citace samozřejmě těžko pochopitelnými, a proto bývají objasňovány pomocí glos, které slouží jako originální text. Vrší se knihy citací nazývané *sentencemi*, v nichž však těžko hledat původní autory. Autority řídí i duchovní a mravní život. Středověká etika se vyučuje pomocí příběhů dokola opakovaných mravokárci a kazateli sepisovanými do sbírek *exempel*. Cílem je mezi jinými také pomocí techniky opakování prosadit vůli zrušit čas a změnu.

³⁴ BERNARD Z CLAIRVAUX: *O milosti a svobodném rozhodování*. Praha 2004.

³⁵ Týž: *O stupních pokory a pýchy*. Praha 1999.

Ve snaze udržet tradici a vše, co přetrvalo změny, se v mentalitě středověku rozšiřuje prostor pro symbolismus. Symbol je znamení úmluvy. Připomíná a pojmenovává skrytou vyšší skutečnost. Jde pouze o to najít klíč ke světu pravdy a věčnosti, v němž jediném lze nalézt spásu. Skutky zbožnosti se staly „pouze“ symbolickými akty, skrze něž chtěli lidé dojít uznání před Bohem. Středověký symbolismus začínal již na úrovni slov. Pojmenovat věc znamenalo ji i vysvětlit. Pojmenování věci je poznání a zmocnění se těchto věcí – realit. Proto je základem středověkého učení studium slov a jazyka. Skrze poznání gramatiky lze dojít k poznání dalších věd, hlavně k poznání etiky. Díky slovům, jež jsou klíčem, je umožněno proniknout ke skrytému smyslu. Mentální strukturu středověku tvoří myšlení v protikladech. Celý duchovní život je soubojem mezi dobrem a zlem, mezi ctnostmi a neřestmi, mezi duší a tělem.

Bernardova zbožnost založená na lásce, utrpení a pokoře, zaštitěna utrpením Ježíše Krista, se ve zbožnosti Františka z Assisi přetvářela do zbožnosti, již charakterizují prvky pokory, lásky a poslušnosti. Pod slovem *humilitas* – chudoba, vytyčil František křesťanstvu nekonečně bohatý, v možnostech individuálního pěstění nevyčerpatelný ideál, jenž se po deseti staletích opět přiblížil klasickému výrazu křesťanství. Cílem jeho apelování byla každá jednotlivá duše, pokání a uskutečnění života dle apoštolského vzoru.

Vlna individuální zbožnosti jednotlivých hnutí i žebavých řádů vnesla do náboženského života středověké společnosti probuzení, vedoucí jednotlivce k přemýšlení o pravdách. Významným předělem ve vytváření křesťanské morálky této epochy se stalo ztotožnění žebavých řádů s mystikou.

Pod tímto slovem bývá většinou skryta vědomá reflektující katolická zbožnost, jejíž jádro tvoří stupňování zbožnosti skrze reflexi a *kontemplaci* (rozjímání). Vzory jsou čerpány v teologii Augustina, Pseudodionysia Areopagity i Bernarda z Clairvaux. Mystika učila, že náboženství je životem a láskou. Prostřednictvím této myšlenky vytvořila pole pro hlubší individuální náboženský život. Ve svých důsledcích osvobodila dosud mechanicky požímanou kázeň založenou na vnějším řádu a vrátila ji opět její duševní podstatu. Duše vzdálená od Boha se může navrátit k Bohu očištěním, osvicením a bytostným sjednocením. Sebekázeň vede k pěstování duše, jež v sobě nosí božské a sama je dovede rozvinout v podobě duchovní svobody. Tomistická mystika obsahovala v sobě Augustinovo přesvědčení, že poznáním se člověk může osvobodit a přiblížit se Bohu. V praktickém životě křesťana směřovala mystika žebavých řádů k pozitivní askezi prostřednictvím služby bližnímu. Jednoduchý apel na rozvoj vztahu člověka k člověku přinesl do mnišského světa aktivitu a jisté zesvětštění.

Vliv středověké mystiky působil především ve dvou rovinách. Vedle touhy po přímém spojení s Bohem, které jedinci může poskytnout prožívání okamžiků nejvyššího duchovního *vzrušení*, se v mystice objevovala snaha očistit církevní učení i církevní zřízení. Její reformní návrhy měly nejčastěji podobu zjevení či skrze vidění zprostředkované pravdy, která byla prostředníky tlumočena buď přímo papeži či biskupovi, nebo císaři. Mezi těmito prostředníky spatřujeme například Františka z Assisi, Kateřinu Sienskou nebo Brigitu Švédskou. Mezi autoritami, ke kterým se mystika hlásí, lze nejčastěji nalézt Augustina, Řehoře I. Velikého a Bernarda z Clairvaux. K předním autorům mystické literatury, hojně překládané, patří představitelé svatoviktorského kláštera v Paříži Hugo a Sancto Victore a jeho žák Richard a Sancto Victore, též dominikáni Albert Veliký (Albertus Magnus), jeho žák Tomáš Aquinský, stejně jako františkán Bonaventura z Bagnoreggia. Ze svatoviktorské školy a spisů Bonaventurových čerpá také německá mystika v díle františkánů Davida *Bosáka* z Augsburgu a Bertholda z Řezna.

K hlavním tématům mystiky patřily tři okruhy otázek: 1) výklad o duchovním nazírání (*contemplatio*); 2) výklad o duchovním životě (*vita contemplativa*); 3) protikladný výklad o životě dělném (*vita activa*).

S otázkami interpretace duchovního života souvisí výklad o cestě. Trojstupňovitost cesty k svrchované dokonalosti má své kořeny již v antice a prostřednictvím Augustina se objevuje ve

středověké symbolice posílena učením o sv. Trojici. Jejím symbolickým zrcadlením v lidech je dělení na tři lidské *mohutnosti*: paměť, rozum a vůle. Jako teolog chápal Bonaventura svůj úkol v hledání cesty k Bohu s cílem sloužit tak především praktickému křesťanskému životu. Tematiku cesty spásy rozvíjí hlavně ve svém díle *Itinerarium mentis in Deum* (Putování mysli do Boha).³⁶

*„Abychom došli k určitému poznání prvního Počátku, který je naprosto duchový, věčný a nad námi, je zapotřebí vyjít od toho, co je hmotné, časné a mimo nás jako stopa Boží, a to znamená být přiveden na cestu spásy. Dále je zapotřebí, abychom vstoupili do své mysli, jež představuje nesmrtelný a duchový obraz Boha v nás, a to znamená kráčet v Boží pravdě. Konečně je třeba vystoupit k tomu, co je věčné, zcela duchové a nad námi, a tak smíme zahlížet první Počátek a být naplněni radostí z poznání Boha a z uctívání jeho velebnosti.“*³⁷

V souladu s trojstupňovým pojmáním cesty spásy souvisí i troji vzestup lidské mysli kopírující tak tři roviny lidské podstaty – hmotnou, duchovní a božskou. Vzestup mysli se ubírá přes zaměření na hmotné a vnější věci (smysly) k zaměření na sebe sama (duch) až k pohledu nad sebe (mysl). Jen skrze všechny tři stupně vzestupu člověka k Bohu mohou lidé odhalit svou lásku k Bohu, jehož mají milovat celou myslí, celým srdcem a celou duší.³⁸

Tři základní stupně ve vztahu k sobě navzájem vytváří celkem šest stupňů Bonaventurovy cesty k Bohu, jež odpovídají šesti duševním schopnostem člověka. Tyto schopnosti vedou člověka od nejnižších věcí k nejvyšším, od vnějších věcí k věcem vnitřním a od časných věcí přivádí člověka k věčným. Pod soubor šesti duševních schopností člověka řadí Bonaventura mysl, obrazotvornost, rozum, porozumění, pochopení a svědomí. Tyto schopnosti jsou vloženy do naší přirozenosti, ale lidským hříchem jsou narušovány, milostí Boha byly obnoveny a člověk je povinen je skrze spravedlnost očišťovat, poznáním je zaměstnávat a přivádět k dokonalosti prostřednictvím moudrosti.³⁹

Dosáhnout dokonalosti může však jen člověk s vnitřní disciplínou – kázní, díky které je schopen seberozvíjení. *„Kdo tedy chce vystupovat do Boha, zbaven viny narušující přirozenost, musí zaměstnávat výše uvedené přirozené schopnosti modlitbou, aby přijímal obnovující milost, rozmlouváním, aby obdržel očišťující spravedlnost, rozjímáním, aby dostával osvěčující poznání, nazíráním, aby přijímal zdokonalující moudrost. Stejně jako nikdo nedojde pravé moudrosti bez milosti, spravedlnosti a poznání, tak nikdo nedojde nazírání bez pronikavého rozjímání, svatého rozmlouvání a zbožné modlitby. Jelikož milost je skutečným základem napravené vůle a pronikavého osvětlení rozumu, nejprve potřebujeme modlitbu, pak svatost života a konečně pochopení předkládané pravdy.“*⁴⁰

První dva stupně hmotného světa nejsou pro pojmání kázně natolik důležité, abychom se jimi více zaobírali. O to více však je nutno zaměřit se na schopnosti duševní roviny. Jejich jádro tvoří obrácení pohledu člověka do sebe samého, pozorování a poznávání vlastní duše. Duše má trojí schopnost: paměťovou, poznávací a volní. Paměť uchováváním věcí minulých, přítomných i budoucích se stává obrazem věčnosti. Dále v sobě drží představy hmotných věcí a podržuje si v sobě pravdy. Poznáním tří činností paměti v sobě člověk spatřuje obraz Boha. Poznávací schopnosti spočívají v pochopení významu pojmů, soudů a závěrů. Nutnost závěru pro poznávací schopnosti pochází ze vzoru Božího poznání, tudíž pomáhá nalézat souvislosti a vztahy ve stvoření. V rámci volních schopností rozlišuje Bonaventura výběr, posouzení a touhu. Skrze touhu se duše člověka upíná ke všemu, co je pro ni přitažlivé. Nejpřitažlivějším je vše, co vzbuzuje lásku, největší láska

³⁶ BONAVENTURA Z BAGNOREGIA: *Putování mysli do Boha; Itinerarium mentis in Deum*. Ed. Pospíšil, C. V. Praha 2003.

³⁷ BONAVENTURA Z BAGNOREGIA: *Putování...*, s. 62-63.

³⁸ Mk 12,30: *Protož milovati budeš Pána Boha svého ze všeho srdce svého, a ze vsí duše své, a ze vsí mysli své, i ze všech mocí svých. To jest první přikázání.*

³⁹ BONAVENTURA Z BAGNOREGIA: *Putování...*, s. 65.

⁴⁰ Tamtéž, s. 66.

zniká z blaženosti. Být blažený ovšem znamená dosáhnout toho, co je nejlepší. „*Protože blaženost není nic jiného než okoušení nejvyššího Dobra, které je nad námi, nikdo ji nedojde bez vzestupu nad sebe sama. Nejedná se o tělesný pohyb, ale o povznesení srdce.*“⁴¹

V postupu po stupních cesty spásy je po duši dalším stupněm rozjímání o Bohu, mysl člověka. K její výzbroji patří tři teologické ctnosti – víra, naděje a láska. Jimi je duše člověka očišťována, osvěcována a přiváděna k dokonalosti. Duch člověka dále musí být poznamenán devíti stupni andělských řádů,⁴² které se v něm utvrzují vlivem zavedeného pořádku. Tento pořádek obsahuje zvěstování, nařizování, vedení, uspořádání, posílení, přikazování, přijetí, zjevení a pomazání.⁴³

Vrcholem středověkého tázání nejen o podstatě křesťanské morálky se stává dílo Tomáše Aquinského. Za svůj prvotní cíl si vytyčil vybudování systému myšlení, jenž by v sobě slučovalo víru a rozum, filozofii a teologii, Aristotela a soudobé katolické myšlení vycházející z platónského postoje. Jeho *Summa theologiae* (Summa teologická)⁴⁴ je jedním z nejsystematičtějších výkladů křesťanské věrouky, jaké kdy byly sepsány. Obsahuje dva miliony slov a člení se do tří částí. Její jádro tvoří pět set dvanáct základních otázek vnitřně dále členěných podotázkami. Každá odpověď začíná výčtem zdánlivých protiargumentů z Bible, církevních otců či jiných autorit, pak již následuje úvaha Tomášova. Ve druhé části se věnoval vypracování systému morální teologie. Morálku pojímá jako integrální součást víry, jenž se projevuje v lásce, spravedlnosti a v úsilí o dobro. Jádro Tomášova morálního systému tvoří systém ctností, jejichž prostřednictvím je člověk schopen působením Boží milosti konat spasitelné skutky.

Tomáš vychází ve svém díle od dvou vnějších kritérií mravního jednání, od zákona a od milosti. V náhledu na milost jako na sdělení nadpřirozeného poznání se projevuje Tomášův vyhraněný intelektualismus. I u Tomáše zůstává stále ještě přesvědčení o nutnosti zásluhy člověka na cestě spásy. Člověk si může a musí zasloužit věčný život. Tomášovo pojetí přirozeného zákona spatřuje základ morálky v lidské přirozenosti, která je součástí věčného zákona. Závaznost přirozeného zákona je v jeho pojetí mravní nutností něco vykonat nebo opomenout. Tato nutnost se vztahuje buď ke konečnému cíli, anebo má podobu kategorickou. Závaznost vztahující se k cíli, tzv. *necessitas finis*, vyjadřuje vztah, jenž má prostředek k cíli. Jestliže chce člověk dosáhnout jistého cíle, musí rovněž použít určitý prostředek. Kategorická závaznost, tzv. *necessitas categorica*, vyjadřuje, že jsou prostředek i cíl již uloženy. Z pohledu závaznosti lze rozdělit zákon na mravní, poenální a smíšený. Mravní zákon předkládá mravní závazek, smíšený zákon upozorňuje na závislost mravního zákona s povinností podrobit se trestu v případě přestoupení zákona. Zákon poenální ukládá pouze povinnost podrobit se trestu, když byl zákon přestoupen.

Se zákonem nutně souvisí i sankce – odměna a trest. Sankce v Tomášově systému má dvojí podobu – vnější a vnitřní, uloženou. Vnitřní sankce spočívá v dobru, jenž zákon obsahuje. Toto dobro je uskutečněno plněním zákona, ale ztrácí se v okamžiku, kdy tento zákon není zachováván a jeho ztráta se stává tudíž oním vnitřním trestem. Vnější, nebo-li uloženou sankcí rozumí příslib odměny či varování před trestem. Čím podstatnější je mravní zákon, tím více je vnitřně sankciován, a to tak, že uskutečnění zákona je pro člověka samo o sobě odměnou a radostí, nebo v opačném případě odmítnutí zákona, tudíž i Boha, se stává samo o sobě trestem.

Součástí věčného zákona je lidská svoboda. Bůh sice řídí všechny tvory k vytyčenému konečnému cíli, ale děje se tak ve shodě s lidskou přirozeností, v níž je zakotvena svoboda. Bůh chce, aby

⁴¹ BONAVENTURA Z BAGNOREGIA: *Putování...*, s. 61.

⁴² V myšlenke devíti andělských řádů vychází Bonaventura z myšlenek Řehoře I. Velikého. Srv. ŘEHOŘ VELIKÝ (Gregorius Magnus): *Čtyřicet homilií na evangelia*. Olomouc 1946.

⁴³ Do českého prostředí pronikají nábožensko mravní a mystické prvky nejprve překlady, a to mezi jinými právě překlady Tomáše ze Štítného. Tomáš se sám za mystika nepovažuje, ale to, co ho k mystikům poutá je jeho snaha poznat Boha srdcem a citem, ne rozumem. Významným svodem staročeských překladů je též neznámým autorem uspořádaný sborník *Ráj duše* (STRNAD, F. A.: *Ráj duše*. Praha 1896; MENŠÍK, J.: *Počátky staročeské mystiky*. Praha 1948 – část).

⁴⁴ *Sancti Thomae Aquinatis, Summa theologiae*. Ed. Soukup, E. Olomouc 1937-1940.

konečného cíle dosáhl člověk prostřednictvím volního a svobodného konání, kterého je člověku dáno rozumem. Tomáš Aquinský definuje zákon jako nařízení rozumu ke společnému dobru. Svobody však člověk dosahuje prostřednictvím sebevzdělávání a vývojem podobně jako dítě, které se učí hrát na flétnu. Z původně primitivní a nedokonalé hry se v okamžiku, když se naučí hrát, tedy užívat nástroje podle určitých pravidel, které dobrovolně dodržuje, stává hraní s lehkostí a radostí. Také svobody v její rozvinuté kvalitě nelze dosáhnout jinak než postupným přijetím a osvojením ctností. Teprve ctnostný, střídavý, statečný a sebeovládající člověk užívá darů skutečné svobody. Kořeny takovéto svobody jsou pevně zakořeněny ve vnitřní spontaneitě vůči určitým podnětům a tvoří je smysl pro pravdu a dobro, právo a lásku, a touha po štěstí a vědění. Tím, že je rozvíjí, stává se člověk svobodným. Protože tato duchovní spontaneita sídlí v rozumu, je umožněna definice rozumu ve smyslu přiklonění zájmu člověka k dobru a pravdě.

Bylo řečeno, že Tomáš chápe svobodu jako jednu z dispozic, které člověk má, ale jež musí teprve rozvíjet a zdokonalovat. Svoboda proto vyžaduje výchovu a postupný růst. Výchova svobody probíhá ve třech stupních, které Tomáš Aquinský připodobňuje třem lidským vývojovým obdobím. Dětství potřebuje kázeň, mládí pokrok a dospělost zralost.

První období vývoje svobody, nazývané Dekalog, charakterizuje v první řadě poslušnost vůči přikázáním. Mravní výchova člověka začíná přijetím životní kázně, jež spočívá v podrobení se pravidlům mravního zákona, jenž jsou vytyčena v přikázáních Desatera. V žádném případě však toto období výchovy neznamená pro Tomáše donucování dítěte k dodržování životní kázně. V jeho nazírání by se mělo jednat o apel na přirozené dispozice, na spontánní smysl pro pravdu a dobro. Výchova se mu jeví jako služba a spolupráce, což ještě více podtrhuje zdůrazněním tzv. dvojřádkování lásky a jeho znalosti u dítěte.⁴⁵

Ptáme-li se na odraz křesťanské morálky v dobové zbožnosti, dostalo se nám opět důkazu, že pojmání křesťanské morálky souvisí s kulturní a filozoficko-náboženskou orientací autora, ale i celé společnosti. V důsledku rozvoje filologie a znalostí starověkých jazyků – hlavně řečtiny, se rozšiřovala v řadách teologů i znalost originálních textů Starého i Nového zákona. Rozšiřující se znalosti biblických knih přinášely sebou i nové pohledy na osobní i společenskou morálku křesťana. Pomalu se vytrácí apel na právní funkci křesťanství ve společnosti, jež v rostoucí míře přebírá stát, mnohem více se začíná pohlížet na její sociální funkce. Kázeň se v tomto pohledu rozšiřuje o sociální dimenze jejího procesu utváření. V otázkách Tomášovy syntézy přibývají otázky po vztahu mezi jedinci a po způsobu, jak kázně dosahovat.

Druhé období – období mládí, je obdobím ctností či také blahoslavenství a Tomáš Aquinský ho nazývá podle Ježíšova *kázání na hoře*⁴⁶ obdobím horského kázání. V této epoše si člověk osvojil ctnosti, jimiž rozumí vnitřní principy správného jednání. Svoboda člověka ve stupni pokroku otevírá jedincovy výhledy na hodnoty a druhé lidi.

Období zralosti je charakteristické celkovou orientací osobnosti člověka na dobro, mistrovství ctností a otevřenost vůči druhým. Ve svobodě, jež dosáhla svého vrcholu a plného rozkvětu, nachází člověk svou individualitu a originalitu, protože tato svoboda nemá již nějaký vzor. V tomto stádiu člověk využil všechny dary Ducha Svatého, jimiž jej Bůh obdařil.⁴⁷

V pojetí svobody kvality, jak bývá v soudobé morální teologii nazývána koncepce Tomáše Aquinského, je schopnost člověka konat zlo slabostí svobody, je jejím umenšením. Výchova ve světle takto chápané svobody nabývá dominantního postavení, již však ne jako prostředek umravňování prostých i vzdělaných věřících, ale stává se cílem dějinného pojetí spásy člověka.

⁴⁵ Mt 22,37-39: *I řekl mu Ježíš: Milovati budeš Pána Boha svého z celého srdce svého, a ze vši duše své, a ze vši mysli své. To jest přední a veliké přikázání. Druhé pak jest podobné tomu: Milovati budeš bližního svého jako sebe samého.*

⁴⁶ Mt 5-7.

⁴⁷ Ga 5,22-23: *Ovoce pak Ducha jesti: Láska, radost, pokoj, tichost, dobrotivost, dobrotá, věrnost, krotkost, středmost. Proti takovýmť není zákon.*

4. Závěrem

Tomáš Aquinský se pokusil rozřešit ve své syntéze od starověku vyžadovaný požadavek jednotné soustavy křesťanského učení, ale ještě za jeho života se dostavoval spíše opačný účinek. Od něho se učili nominalisté, z něho čerpala Eckhartova mystika a v nemenší míře ovlivnil kurialisty i reformátory. Na počátku 15. století bylo zřetelné, že teologická i filozofická nauka se vnitřně rozpadá do množství směrů a hnutí, ale dominantními se staly dva: kurialismus a opozice vůči němu.

Paradoxně měl v prosazení individuality podobnou roli i další vývoj univerzity směřující k diskusi a k možnosti vlastního názoru a jeho obhajobě. Vrcholem práce celé akademické obce bylo literární zpracování práce učenců, jenž procházelo sítím disputací celé akademické obce. Tímto sítím se stával vždy jednou za rok konaný kvodlibet. Jestli si umíme představit jakýsi vrchol svých vzdělávacích snah, pak můžeme dobře porozumět i této slavnosti. Znamenala pro mnohé z učitelů vrchol jejich vědecké práce a celoživotního snažení. V době svého vrcholu byla totiž ukázkou mistrovství rétorických schopností kvodlibetáře (vedoucího disputace) i jeho schopností dialektických. Obrazně bychom si kvodlibetní disputaci (dále jen kvodlibet) mohli představit jako puzzle skládající se z tisíce drobných kostiček, kdy úspěšné složení skládačky znamená dobré zapamatování obrázku, schopnost podle drobného detailu si vybavit místo jedné kostičky v celé skládačce a ještě orientaci, která by přiřadila kostičce její postavení na ploše, na níž skládačku stavíme.

Celý kvodlibet se členil do dvou etap: *disputatio generalis* a *determinatio*.⁴⁸ Vrchol celého kvodlibetu tvořila druhá část nazývaná *determinatio*. Následovala po delším časovém úseku po první části a slovo v ní náleželo pouze kvodlibetáři. Jeho úkolem bylo seřadit všechny odpovědi na kladené otázky z prvního kola podle logického uspořádání a navrhnout řešení těchto otázek s jeho zdůvodněním. Problémy řešené v kvodlibetech byly zpravidla vysoce aktuální, a to jak vědecky, tak také politicky. Vznikaly celé soubory několika desítek odpovědí, které byly zpracovávány do literární podoby, stávaly se pro svou pestrost vysoce oblíbeným druhem učeného písemnictví.

Proti pouhému argumentování autoritou, nabývalo na důležitosti vzrůstem vlivu univerzit ve středověké společnosti rozumové uvažování a na konci disputací se vyžadovalo závěrečné shrnutí, jež pronášel učitel. Závěr nutil intelektuála k zaujetí stanoviska, čímž se vystavoval riziku a intelektuální odpovědnosti. Disputace pomohla zvyknout si na koexistenci rozdílných názorů a vedla k uznání různosti. Ideálem však nadále zůstala harmonie, svomost a jednota.

Spravedlnost Boží byla zárukou na cestě člověka ke spáse. Nejistota křesťanů v průběhu paapežského schismatu vyvrcholila skepsí vůči autoritám, což se projevilo v reformních hnutích. V českém prostředí domyslel již naznačený rozpor Konrád Waldhauser, když ve svých kázáních položil důraz na potřebu shody osobního života každého jednotlivého křesťana se vzory chování podle Ježíše Krista zprostředkovanými biblickými texty. Tento požadavek tzv. subjektivní kvalifikace se společně s požadavkem osobní odpovědnosti odráží i v tezech Tomáše ze Štítného.

Důraz na náboženství jako právní normu pro společnost kladl na církev politické požadavky. Zároveň zbavoval jedince morální odpovědnosti, protože církevní dogmata a tradice obřadů či forem zbožnosti moralizovala jeho způsob života. Kázeň byla vnějším prostředkem vyjádření vztahu ke společnosti a církvi. Apel na trest zastínil pohled na proces kázeňského utváření. Obrat ve zbožnosti, který přinášely žebřavé řády, nutně vedl ke střetu mezi teorií a praxí života jednotlivého křesťana.

⁴⁸ KEJŘ, J.: *Kvodlibetní disputace na pražské univerzitě*. Praha 1971.

Summary

Outline of The Development of The Fundamental Concepts of Christian Morality within The Medieval Theory of Education

The fundamentals of christian morality in the sense of individual and social reflection of the period theology and religious practice show differences in the level of theoretical discussions by intellectuals and in the daily practical experience of believers. While the theoretical basis of so called christian morality can be interpreted by analyzing biblical texts in the sense of theological-anthropologic structures of ethics, period practice demonstrates far more variety created not only by the influences of other religious cults but also, for example, by the persistent coexistence of christianity and paganism in the early medieval territories of Western Europe. Furthermore, this phenomenon remains an important though often subconscious factor of the cultural development of West European society till today.

(Překl. Daniela Rywiková)

(Jana.Grollova@osu.cz)

Paralely medzi *Institutio principis Christiani Erazma Rotterdamského* a *De magistratu politico* Martina Rakovského

IMRICH NAGY

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Jednou z charakteristických črt humanistov 15. a 16. storočia bola ich politická angažovanosť: časť z nich sa aktívne zapájala do realizácie politiky monarchov v rolách ich radcov, kancelárov či vyslancov, druhá časť sa snažila ovplyvňovať ich konanie cestou vzdelania. Vyplyvalo to z presvedčenia humanistov, že sila slova, pravdivé vzory a návrat k pôvodným hodnotám dokážu korigovať človeka i spoločnosť.¹ Jasne sa to odzrkadľuje v humanistickej spisbe, kde takmer niet autora, ktorý by do svojich riadkov (jedno či prozaických alebo poetických) nezakomponoval, ak nie priamo politický námet, aspoň politický odkaz. Tento spoločný menovateľ výraznej časti humanistických autorov a ich tvorby ponúka prirodzený priestor pre komparáciu, hľadanie spoločných východísk, ideových vzorov a názorových paralel.²

Martin Rakovský patrí medzi najvýraznejších humanistov, ktorých príslušnosť aj pôsobnosť možno lokalizovať na územie dnešného Slovenska.³ Hlavnú zásluhu má na tom Miloslav Okál, autor edície Rakovského súborného diela,⁴ jeho prekladu⁵ aj podrobných komentárov k životu a tvorbe tohto nášho humanistu.⁶ Napriek tomu, že v Rakovského osobe máme pred sebou básnika, politickým témam sa nevyhýba, ba práve básne s politickým námetom možno označiť za vrchol jeho tvorby. Na myslí máme predovšetkým jeho dielo *De magistratu politico* (1574),⁷ čiže O svetskej vrchnosti. Za jeho integrálnu súčasť treba pokladať aj *Libellus de partibus reipublicae et causis mutationum regnorum imperiorumque* (1560),⁸ čiže Knižku o rozvrstvení obyvateľstva a príčinách štátnych prevratov, ktorá síce vyšla osobitne, ale v plnej miere zapadá do Rakovského kompozície didakticko-epického diela o štáte a jeho správe.⁹ Politické motívy, resp. Rakovského politické názory sa však zrkadlia aj v jeho príležitostných básniach: *De triumphali adventu serenissimi et invictissimi imperatoris Ferdinandi I. P. P. Pragae Bohemorum metropolim gratulatoriae acclamationes* (1558),¹⁰ čiže Blahoprajné prejavy o triumfálnom príchode jeho jasnosti, nepremožiteľného cisára Ferdinanda I., otca vlasti, do Prahy, hlavného mesta Čiech alebo *Encomium Spectabilis et magnifici domini Comitis Thomae de Nadasd*, čiže Chválospev na obdivuhodného a vznešeného pána grófa Tomáša z Nadasdu (vydaný ako súčasť zbierky *Libellus de partibus reipublicae...*).

¹ Porov.: ŠKOVIERA, Daniel: Ecchius-Stöckel-Rakovský. In: *Martin Rakovský a latinská humanistická kultúra na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského 1998, s. 21-35. (s. 21.) (Ďalej len: ŠKOVIERA: Ecchius-Stöckel-Rakovský...).

² Pozri napr. tamže.

³ Martin Rakovský sa narodil okolo r. 1535 v Rakove v Turci. Študoval na univerzite vo Wittenbergu. Pôsobil najskôr ako rektor školy v Lounoch, neskôr ako pisár Uhorskej kráľovskej komory v Bratislave, kde postúpil až na funkciu vedúceho účtov. Po návrate do rodného kraja sa stal podžupanom Turčianskej stolice. Zomrel v Kutnej Hore v roku 1579.

⁴ *Martini Rakovský a Rakov Opera Omnia*. Eididit Miloslaus OKÁL. Bratislava: Veda 1974. 448 s. (Ďalej len: RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*).

⁵ RAKOVSKÝ, Martin: *Zobrané spisy*. Preložil Miloslav OKÁL. Bratislava: Veda 1974. 376 s. (Ďalej len: RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*).

⁶ OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského. I. diel*. Martin: Matica slovenská 1979. 392 s. (Ďalej len: OKÁL: *Život a dielo Martina Rakovského I...*); OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského. II. diel*. Martin: Matica slovenská 1983. 351 s. (Ďalej len: OKÁL: *Život a dielo Martina Rakovského II...*).

⁷ RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 243-372.

⁸ Tamže, s. 145-195.

⁹ Porov.: ŠKOVIERA: *Ecchius-Stöckel-Rakovský...*, s. 23-24.

¹⁰ RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 139-144.

M. Okál v už spomínaných analýzach a komentároch Rakovského diela venoval pozornosť aj jeho ideovým vzorom, resp. autoritám. Aplikoval pritom filologickú metódu, aby identifikoval miesta a pasáže, ktoré Rakovský mohol prevziať. Popri tradičných antických autoroch (Platón, Aristoteles, Cicero) v tejto súvislosti uvádza aj humanistických autorov – predovšetkým Melanctona a Lauterbecka.¹¹ Ako však uvádza S. Šmatlák, *aby sa dali dôkladnejšie posúdiť práve myšlienkové hodnoty* politického diela M. Rakovského, *bolo by potrebné konfrontovať ho s inými a v dejinách európskej kultúry oveľa známejšími dokladmi renesančnej politickej filozofie.*¹² Ako príklad pritom uvádza slávny Machiavelliho spis *Il Principe* (1513), čiže Vladár. Po krátkej analýze prichádza k záveru, že obaja autori stoja, obrazne povedané, na opačných póloch, čo podčiarkujú *zjavné rozdiely nielen v materiálovej základni, ale aj v koncepcii oboch diel.*¹³ Z ďalších diel politickej filozofie obdobia humanizmu môže do úvahy pripadať aj *Utopia* Thomasa Morea¹⁴ a politické spisy Erazma Rotterdamského. Autorita a ohlas posledne menovaného sa dokázateľne dotkli aj stredoeurópskeho regiónu,¹⁵ bude preto zaujímavé bližšie sa pozrieť, či sa dajú vystopovať paralely v ideových zdrojoch a politických pozíciách oboch humanistov.¹⁶

Hneď na úvod treba podotknúť, že boli od seba vzdialení nielen geograficky, ale aj časovo: navzájom ich od seba delil celý jeden ľudský vek.¹⁷ O priamych kontaktoch tu teda nemôžeme hovoriť. Napriek tomu je však vylúčené, že by sa Rakovský počas svojho života nestretol s Erazmovým dielom. Z analýzy M. Okála minimálne vyplýva podobnosť názorov v otázkach blízkych reformáčnym ideám (kritika pútí a mníšskeho života).¹⁸ Ako to potom bude v otázkach politických, kde predsa len možno u oboch autorov predpokladať bližšiu afinitu? Erazmus Rotterdamský je autorom niekoľkých spisov, ktoré možno označiť prívlastkom *politické*.¹⁹ Svoje názory na politickú realitu prvej tretiny 16. storočia tľmočil aj v množstve osobných listov adresovaných

¹¹ OKÁL: *Život a dielo Martina Rakovského I...*, s. 266-291; OKÁL: *Život a dielo Martina Rakovského II...*, s. 96-103. Tu si M. Okál osobitne všimol aj vplyvy a ohlasy diel humanistov 15. a 16. storočia u Rakovského. Tamže, s. 137-186.

¹² ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Národné literárne centrum 1997, 360 s. (s. 171).

¹³ Tamže, s. 171-172. Pôvod týchto snáh (hľadať súvis medzi Rakovského dielom *De magistratu politico* a Machiavelliho spisom *Il Principe*) možno nájsť už v štúdiu Alberta Pražáka *Bratří Rakovští z Rakova*. Ako však upozomil M. Okál, *nikde niet spoločného bodu, na základe ktorého by bolo možné posudzovať priamu závislosť Rakovského na Machiavelliho podaní*. OKÁL: *Život a dielo Martina Rakovského II...*, s. 142-143.

¹⁴ Ani v tomto prípade však M. Okál nepredpokladá, že by Rakovský mohol poznať dielo anglického humanistu. Tamže, s. 146.

¹⁵ Pozri napr. TRENCSENYI – WALDAPFEL, Imre: *Erasmus és magyar barátai*. Budapest: Officina 1941. 110 s.; GERÉZDI, Rabán: *Érasme et la Hongrie*. In: *Littérature Hongroise – Littérature Européenne. Études de littérature comparée publiées par l'Académie des sciences de Hongrie à l'occasion du IVe congrès de l'A.I.L.C.* Budapest 1964, s. 129-154.; ESZE, Tamás: *Erasmus nyomai Magyarországon a XVIII. század elején*. In: *A Debreceni Kossuth Lajos tudományegyetem könyvtárának közleményei*. No. 67. Debrecen, 1970, s. 33-72.; CHRIST-VON WEDEL, Christine: *Hatással voltak-e a magyar erasmisták Erasmusra? A nőkérdés és a béke ügye*. Fordította: Csösz Róbert. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, roč. CVII (2003), č. 2-3, s. 137-151.

¹⁶ Postava Erazma Rotterdamského neunikla ani pozornosti M. Okála. Všimol si ho však najmä ako zdroj antických topoi, resp. ako reformálne orientovaného humanistu. Tomu zodpovedá aj výber z Erazmových diel, ktoré využil pre komparáciu s Rakovského dielom (*Laus stultitiae, Apophthegmata, Colloquia familiaria, Enchiridion militis Christiani*), v ktorom chýbajú Erazmovo najdôležitejšie politické spisy. Porov.: OKÁL: *Život a dielo Martina Rakovského II...*, s. 144-146.

¹⁷ Erazmus Rotterdamský sa narodil 28. októbra 1466(9) v Nizozemsku. Žil tam, kde študoval alebo pôsobil (Steyen, Paríž, Londýn, Bazilej, Freiburg), vždy v blízkosti kníhťačiarní, ktorá bola prostriedkom na distribuovanie jeho ideí. Už v roku 1503 vydal spis *Enchiridion militis Christiani*, ktorý mu priniesol veľký ohlas a uznanie. Najplodnejšími rokmi jeho činnosti však bolo obdobie druhého a tretieho decénia 16. storočia, keď popri teologických a filologických prácach vznikla aj väčšina jeho politických diel. Zomrel 12. júla 1536 v Bazileji.

¹⁸ OKÁL: *Život a dielo Martina Rakovského II...*, s. 145-146.

¹⁹ Už v roku 1504 vydal *Panegyricus ad illustrissimum principem Philippum*, čiže Chváloreč na vznešeného princa Filipa – t. j. syna cisára Maximiliána I., v ktorom po prvýkrát sformuloval svoje postuláty na výkon vládarskej funkcie. Háklivého problému svetskej moci pápeža sa dotkol v kontroverznom spise *Iulius exclusus e coelis*, ktorý tlačou po prvýkrát vyšiel v roku 1513 a vzápätí vyvolal škandál, takže Erazmus sa do konca svojho života zdráhal priznať svoje autorstvo. O dva roky neskôr nadväzuje na kritiku vojnychtivej politiky európskych monarchov mohutnou protivojnovou esejou *Dulce bellum inexpertis*. V tom čase sa už politické témy stávajú najviac pertraktovanými v Erazmových spisoch i korešpondencii a stretávajú sa s nimi takmer všade.

vplyvným ľudom (monarchom, pápežom, radcom, kancelárom) svojej doby. Ústredné miesto medzi nimi však zaujíma predovšetkým jeho dielo *Institutio principis Christiani* (Výchova kresťanského vládára – ďalej len *Institutio*), ktoré Erasmus napísal ako vychovávateľ princa Karola, budúceho cisára Karola V.²⁰

Erazmovo *Institutio* aj Rakovského *De magistratu politico* sa začínajú dedikačným listom panovníkovi – v Erazmovom prípade princovi Karolovi,²¹ v Rakovského prípade cisárovi Maximiliánovi II.²² Dedikácie rôznym mocnárom či vládarom sú typickou súčasťou humanistických spisov. Použitým slovníkom a štylizáciou prezrádzajú snahu autorov zabezpečiť si pre seba priazeň mocných, z ktorej im môže plynúť istý osoh (finančná odmena, politické omilostenie, či dokonca angažmán v službách vládatelja). V pozadí tohto devótného úklonu však môžeme tušiť aj hlbší zámer: za cenu tejto nevyhnutnej obety sa otvára priestor pre ľahšie šírenie myšlienok obsiahnutých v dedikovanom diele, ktoré môžu byť nielen v priamom rozpore s jazykom a štylizáciou dedikačného listu, ale vo svojich dôsledkoch môžu adresátovi dedikačného listu aj uškodiť. V čom sú teda osobitosti týchto dvoch dedikácií?

Na prvý pohľad sa dá povedať, že ťažko by bolo možné v siločiarač vtedajšej Európy nájsť budúceho panovníka s väčším mocenským potenciálom ako bol práve Karol Habsburský, ktorému Erasmus dedikoval svoje *Institutio*. Azda trochu aj pričinením hry osudu sa jeho osoba stáva dôkazom úspechu sobášnej politiky habsburgovského panovníckeho domu a súčasne aj fundamentom jeho ďalšej dynastickej politiky.²³ Burgundské a španielske dedičstvo a nástupníctvo po svojom starom otcovi, cisárovi Maximiliánovi I., predurčovali Karola do ústrednej pozície v rámci európskych mocností, čo Erasmus glosuje slovami: *narodil si sa v tej najkrajšej ríši a si povolany ju este viac zveladit*²⁴ a v ďalšom netaji, že mu je zrejmá možnosť ovplyvňovania európskej politiky z takejto mocenskej pozície: *všetci prechovávame tú najistejšiu nádej, že raz ty, Karol, vykonáš, čo svet už pred tým očakával od tvojho otca Filipa*.²⁵ Chúlостivú otázku, prečo si dovoľuje poučovať vládatelja, uhládza slovami: *Preto, hoci tvrdím, že tvoja výsosť nepotrebuje od nikoho, tým menej odo mňa, nejaké napomenutia, predsa sa mi zdalo byť osožným predložiť obraz dokonalého vládatelja, ale pod tvojím menom, aby tí, ktorí sú vychovávaní pre veľké ríše, sa skrze teba dozvedeli zmysel vlády, aby si od teba brali príklad, aby úžitok z toho zasiahol pod tvojím vedením všetkých, a aby sme sa aj my už pri tvojich prvých krokoch mohli preukázať naším úsilím o formovanie tvojho ducha*.²⁶

Humanistické vzdelanie, ktoré Erasmus vyžadoval od Karola Habsburského, bolo hojne do-

²⁰ *Institutio principis Christiani* vydal v roku 1516 J. Froben v Bazileji v konvolúte s už vyššie spomínaným *Panegyricus ad illustrissimum principem Philippum*, s Erazmovými latinskými prekladmi niekoľkých Plutarchových etických diel a s Erazmovým latinským prekladom Isokratovho spisu *De regno administrando ad Nicoclem regem*.

²¹ ERAZMUS, Rotterdamský: *Institutio principis Christiani*. In: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. Vol. IV. Amsterdam: North Holland publishing company 1974, s.133-135. (Ďalej len: ERAZMUS: *Institutio*...)

²² *Serenissimo, Potentissimo Invictissimoque Principi ac Domino, DN. Maximiliano II. Romanorum Imperatori Opt. Max. et semper Augusto, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Schlavoniae etc. Regi sacratissimo, Archiduci Austriae, Duci Burgundiae, Siciliae etc. Togatorumque Principi inchyttissimo, etc., Domino suo longè clementissimo*. RAKOVSKÝ: *Opera omnia*..., s. 245-247; RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy*..., s. 249-251.

²³ Maximilián I. sobášom svojho syna Filipa Pekného s Johannou Šialenou, dcérou Ferdinanda Aragónskeho a Izabely Kastilskej otvoril cestu k španielskemu dedičstvu. Predčasná smrť Filipa v roku 1506 toto dedičstvo posunula na jeho prvorodeného syna Karola (*1500) vychovávaného v Nizozemsku, kým jeho mladšieho brata Ferdinanda (*1503) si vzal k sebe do Španielska jeho starý otec Ferdinand Aragónsky. V roku 1515 je už Karol vyhlásený za plnoletého, aby v prípade uvoľnenia španielskeho trónu mohol bez problémov uplatniť svoj nárok. K tomuto už dochádza o rok neskôr (1516), po smrti Ferdinanda Aragónskeho. POHL, Walter et al.: *Habsburkové – historie jednoho evropského rodu*. Praha, 1996, s. 112.

²⁴ *Tu pulcherrimo natus imperio, maiori destinatus*... ERAZMUS: *Institutio*..., s. 134.

²⁵ *...omnibus certissima spes sis Carolum aliquando praestaturum, quod a patre tuo Philippo dudum expectabat orbis*. Tamže.

²⁶ *Itaque cum non ignorarem tuae celsitudini nihil opus esse cuiusquam monitis, nedum meis, tamen visum est optimi principis simulacrum in commune proponere, sed tuo sub nomine, ut qui magnis imperiis educantur, per te rationem accipiant administrandi, abs te exemplum, quo simul et tuis auspiciis haec utilitas ad omnes permaneret et nos iam tui his ceu primitiis animi in te nostri studium utcumque testificaremur*. Tamže.

priate jeho synovcovi Maximiliánovi II.²⁷ Aj preto, najmä v protestantských kruhoch, žila nádej, že panovník je naklonený novému vierovyznaniu. Boli to pravdepodobne tieto dôvody, ktoré mohli Rakovského utvrdiť v adresovaní svojej dedikácie Maximiliánovi II.:...*ani na chvíľu som nezaváhal pripísať a venovať Vášmu najsvätejšiemu Majestátu tento vskutku nepatrný papierový darček, ktorý v troch knihách obsahuje opísanie príčin vrchnosti, poradie, v akom za sebou nasledovali, a cnosti, ktoré nevyhnutne musí mať knieža, ak chce vytvoriť v štáte šťastný stav.*²⁸ V porovnaní s Erazmovým slovníkom je však Rakovský o poznanie opatrnější pri svojej štylizácii do pozície vladárovho učiteľa: *Ved' poslaním básnikov, keď niečo tvoria, nie je len to, aby poučovali, ale aby alebo obveselovali, alebo prinášali úžitok...*²⁹ Kým sa Erasmus zaštituje verejným prospechom a vznešenosťou poslanca vladárovho učiteľa,³⁰ Rakovský celkom otvorene odhaľuje pravý dôvod svojej dedikácie: *Ja sa tu však usilujem zapáčiť Vášmu najsvätejšiemu Majestátu, akýmkoľvek počestným prostriedkom upozorniť ho na seba, získať si jeho priazeň a dostať sa do jeho milostivej ochrany.*³¹

Signifikantným styčným bodom spisov humanistických autorov sú antické zdroje ich argumentácie. Vyplyva to z ich programu *studia humanitatis* a z dôsledného uplatňovania jeho postulátu *ad fontes*.³² Erasmus sa teda pri argumentácii vo svojom *Institutio* zaštituje prirodzenou Platónovou autoritou, hoci v politickej teórii je mu bližší Aristoteles, v otázkach praktickej morálky zas Xenofón, Cicero, Seneca a Plutarchos. Pri vykreslení svojho ideálu používa metódu protikladov, pre ktorú je štedrým zdrojom materiálu antická historiografia, najmä však biografická spisba (napr. Plutarchos, či Suetonius).³³ Platón, Aristoteles a Cicero sú inšpiratívnymi autoritami aj pre Rakovského, pričom najbližším mu bol práve Cicero.³⁴ A práve Cicero (Cic. de off. I, 32) sa stáva spoločným argumentačným východiskom oboch našich humanistov pre ich definíciu ideálneho vladára – v Erazmovej interpretácii: *...obrazy a sochy predkov, rodostry a všetka tá pompa nasledovníkov, ktorými sa hýfy šľachticov tak zoženšeno vystatujú, sú iba prázdne slová, lebo iba to možno nazvať urodzeným, čo povstalo z čestnosti.*³⁵ a podľa Rakovského: *Mnohí si myslia, že vodca je nadostač pekný a šťastný, // ak si od slávnych predkov odvodíť môže svoj rod, // ak sa smie*

²⁷ Medzi jeho učiteľmi by sme našli popredných humanistických učencov (Caspar Ursinus Velius, Georg Tannstetter, Wolfgang Schiefer). Porovnaj: BAĐURÍK, Jozef. *Maximilián II. a jeho doba*. In: Martin Rakovský a latinská humanistická kultúra na Slovensku. Bratislava: Univerzita Komenského 1998, s. s. 14.

²⁸ *...non dubitaverim hoc perexiguum sane munusculum chartaceum, quod causas Magistratus, seriem conservationis et virtutes Principi summe necessarias ad formandum Reip. Felicem statum, commemoratione trium librorum complectitur, M. V. S. ascribere et dedicare...* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 246. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 250.

²⁹ *Neque enim id solum habent poetae institutum, ut doceant, cum quid comminiscuntur; verum aut delectent, aut prosint...* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 246. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 250.

³⁰ *...non possum aliud quaesisse videri quam publicam utilitatem, quam ut regibus ita et regum amicis ac famulis oportet unicum esse scopum.* [=...nemôžem byť vnímaný inak, ako že som hľadal iba verejný prospech, ktorý musí byť jediným cieľom tak pre kráľov ako aj pre ich priateľov a služobníkov.] ERASMUS: *Institutio...*, s. 134.

³¹ *Ego hic placere M. V. S. eidemque quocunque honestatis studio innotescere et me acceptum reddere atque in gratiasam protectionem insinuare laboro.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 246. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 250.

³² Preto nemožno nesúhlasiť s upozomením B. Benoit, že sa púšťa na tenký ľad každý, kto by chcel analyzovať a porovnávať texty humanistov; v konečnom dôsledku totiž môžu mať tie isté zdroje, ktoré len odlišným spôsobom interpretujú. Porovnaj: BEALIEU, Benoit. *Visage littéraire d'Érasme*. Québec: Les presses de l'Université Laval, 1973, s. 27.

³³ Platóna, Aristotela, či Plutarcha spomína už hneď vo svojej dedikácii princovi Karolovi. A to, čo je pre Erazma také prítiaživé na Ciceronovi je, morálka ako absolútna hodnota, ktorej sa musí podriadiť aj politika.

³⁴ M. Okál v tom vidí aj pôsobenie Rakovského učiteľa Melanchtona, ktorý sa podrobnejšie zaujímal o tohto antického autora. OKÁL: *Život a dielo Martina Rakovského II...*, s. 99. Nesmieme však zabudnúť na fakt, že Cicero sa dostal na piedestál humanistov s ťažkými „kniežatami“ a výraznou mierou ovplyvnil humanistickú spisbu po obsahovej aj formálnej stránke. Sám Erasmus sa na konci svojho života pokúša prehodnotiť svoj vzťah k Ciceronovi a snaží sa stanoviť hranicu, pokiaľ je takýto vplyv ešte prípustný a kde už začína „opičenie sa po Ciceronovi“. ERASMUS, Roterodamus: *Dialogus cui titulus Ciceronianus*. Edidit Pierre Mesnard. In: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami. I, 2*. Amsterdam: North Holland publishing company, 1971, s. 598-715.

³⁵ *...nobilitatem imagines ceras stemmata et totam illam caduceatorum pompam, qua procerum vulgus muliebriter intumescit, nomina esse inania, nisi quicquid est hoc nominis ab honesto fuerit profectum.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 144.

popýšit' vznešeným rodom a titulom otca...³⁶ Aby potom rovnako ako Erazmus súhlasne so svojim antickým vzorom zdôraznil, že aj v jeho reflexii je pre ideálneho vládára tým najdôležitejším atribútom cnosť: *Skutočná sláva a chvála vládarov spočíva v cnostiach, // ona pretrvá veky, nikdy ju nezvládne smrť.*³⁷ Na tomto mieste treba zdôrazniť, že obrazu ideálneho vládára podľa svojich predstáv venoval Rakovský celú 3. knihu spisu *De magistratu politico* nazvanú *Ktoré vlastnosti má predovšetkým mať vládár.*³⁸ Aj v centre Erazmovej pozornosti je vládár – monarcha (ako ostatne už napovedá samotný názov *Institutio principis Christiani*). Zodpovedá tomu aj koncipovanie jeho spisu, ktoré člení na niekoľko väčších a menších celkov (*Narodenie a výchova vládára; Vládár sa musí vyhýbať pochlebovačstvu; Povinnosti vládára v mieri; Dane a ich výber; Vládárova dobročinnosť; Prijímanie a novelizovanie zákonov; Úradníci a ich povinnosti; O spojenectvách; Vládárovo príbuzenstvo; O vládarovom zamesťnaní v mieri; O rozpuťaní vojny.*), kde práve najväčšia pozornosť je venovaná zobrazeniu ideálneho vládára s poukázaním na dôležitosť a nezastupiteľnosť správnej výchovy pri jeho formovaní.

A aký by teda mal byť ideálny vládár podľa našich humanistov? Rakovský vo svojej 3. knihe systematicky podáva výpočet tzv. vládarských cností. Na prvom mieste uvádza *pietas*, t. j. zbožnosť.³⁹ Tá je dôležitá aj pre Erazma – samotné slovo *pietas* sa v texte *Institutio* objavuje 10x. Rovnako dôležité sú však aj kontextuálne zmienky, veď už samotné spojenie *princeps Christianus* hovorí samo za seba. Obidvaja humanisti sa stotožňujú v dôležitosti vládarovej misie vo veci ochrany viery. V tejto súvislosti sa hodno pristaviť aj pri otázkach vieroučných. Napriek tomu, že Erazmus Rotterdamský ostal na pozíciách jednotnej všeobecnej cirkvi, požadoval jej dôslednú reformu. Možno konštatovať, že mnohé Erazmове reformné názory sa pretavili do základných reformačných ideí.⁴⁰ Aj týmto teda môžeme vysvetľovať súlad, ktorý sa objavuje medzi protestantom Rakovským a Erazmom i v niektorých teologických názoroch. A tak Erazmova výzva *Do vládarovej mysle však treba nadovšetko a najviac vštepiť to, aby mal čo najlepšiu mienku o Kristovi. Preto treba, aby jeho učenie, vhodné zozbierané, nasal hneď z prameňov, z ktorých ho možno čerpať nielen v tej najčistejšej, ale aj v tej najúčinnnejšej podobe. Musíme ho presvedčiť, že to, čo učí Kristus, sa nevzťahuje na nikoho viac ako na vládára.*⁴¹ rezonuje v Rakovského slovách: *Jediným pravým kultom je kult, čo uctieva Pána, // ako to jeho obraz, Kristus, sám naučil nás.*⁴²

Druhou v poradí kráľovských cností, ktoré Rakovský taxatívne vymenúva, je *prudencia*, t. j. rozumnosť.⁴³ Narážame tu na zaujímavý nepomer: kým Rakovský pre túto cnosť vyčleňuje pomerne skromný priestor necelých štyroch desiatok distých, pre Erazma je to jedna z rozhodujúcich charakteristík vládára. Odráža sa v nej aj jeden z podstatných fundamentov Erazmovho humanizmu, ktoré spočíva vo viere v silu vzdelania a jeho schopnosti zdokonaľiť človeka predovšetkým po mravnej stránke. Čo platí všeobecne, platí aj pre vládára, kde vzdelanie je nástrojom pre priblíže-

³⁶ De magistratu politico, III, v. 23-25: *Esse putant multi pulchrum satis atque beatum // ductorem, claris si generetur avis, // stemmata si iactet gentis titulosque parentum...* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 305-306. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 301.

³⁷ De magistratu politico, III, v. 35-36: *Gloria consistit lausque in virtutibus omnis // vera Ducum ac, aevi conscia, morte caret.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 306. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 302.

³⁸ *Quae sint virtutes potissimum Principi necessariae.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 305-358. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 301-339.

³⁹ De magistratu politico, III, v. 36-386.

⁴⁰ Blížšie k tomuto vid' štúdiu: SANETRNIK, David: Reformní theolog Erasmus Rotterdamský a jeho polemika s Lutherem. In: ERASMUS, Rotterdamský: *O svobodné vůli / De libero arbitrio*. Preložila Karla Korteová. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 7-103.

⁴¹ *Illud ante omnia ac penitus infingendum animo principis, ut de Christo quam optime sentiat, huius dogmata commode collecta protinus combibat idque ex ipsis statim fontibus, unde non solum purius hauriuntur, verum etiam efficacius. Hoc illi persuadeatur quod ille docuit ad neminem magis pertinere quam ad principem.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 142.

⁴² De magistratu politico, III, v. 385-386: *Unicus est cultus Domini versusque piusque, // quem docuit summi Christus imago patris.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 319. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 312.

⁴³ De magistratu politico, III, v. 387-460.

nie sa k ideálu *kresťanského vládára*.⁴⁴ Hoci si Rakovský bližšie nevšíma potrebu a kvalitu vládárovho vzdelania, podčiarkuje základnú humanistickú tézu o vzdelanom vládárovi a jeho význame pre štát: *Štát, čo takýto muž ho vedie, je naozaj šťastný, // ak má takého kráľa, blažený život má ľud*.⁴⁵

Úzky súvis s vládárovou múdrosťou má vládárova spravodlivosť (*iustitia*), ktorú Rakovský podáva hneď na treťom mieste:⁴⁶ *Kráľovstvá šťastnými robí, bo vždycky viacej sa stará // o prospech štátu, než čo kto v súkromnom vlastníctve má*.⁴⁷ Ide o jednu zo základných kráľovských cností, veď vykonávanie spravodlivosti, resp. tvorba a dohľad nad zákonmi patria medzi najdôležitejšie vládárske atribúty a právomoci. Zodpovedá tomu aj priestor, ktorý tomuto vyčleňujú zhodne Rakovský s Erazmom. V Rakovského definícii spravodlivosti je evidentná snaha o stotožnenie sa s Horatiovskou „zlatou strednou cestou“: *Kráčaj prostrednou cestou, bo po nej prechádza právo, // drž sa práva, nech stoja súmerne mištičky váh*.⁴⁸ Úlohou vládára je naplniť právo ľudským rozmerom – pochopiť, poznať a vcítiť sa do konania ľudí, aby zabránil prípadne ešte väčšej nespravodlivosti, čoho zdrojom môže byť aj samotný zákon: *Písaný zákon nech netrvá na svojej tvrdomi ráznej, // ale nech berie zreteľ na spôsob, mieru a čas... Ináč by právo bolo niekedy najväčšou krivdou, // ako keď milosť dáš podlým, mení sa na väčšie zlo*.⁴⁹ Spravodlivosť je rovnako dôležitou cnosťou aj pre Erazma, ktorý ju vníma dokonca ako univerzálnu hodnotu, a preto svojmu vládárovi radí: *radšej chci byť spravodlivým mužom než nespravodlivým vládárom*.⁵⁰ Toto presvedčenie ho privádza dokonca k požiadavke: *Konečne, ak by si svoje kráľovstvo nedokázal uchrániť inak, než porušením spravodlivosti, preliatím veľkého množstva ľudskej krvi, veľkým poškodením viery: potom sa toho radšej vzdaj a prenehaj to času*,⁵¹ ktorú v intenciách spoločnosti ranného novoveku možno hodnotiť ako „revolučnú“, v skutočnosti však vychádzajúcu z evanjeliových princípov kresťanstva, že najvyššou hodnotou je život človeka a viera.

Práve v tomto bode nachádzame najväčší nesúlad medzi oboma autormi. Ďalšou, v poradí štvrtou kráľovskou cnosťou Rakovského je totiž *fortitudo* (udatnosť), ktorú uvádza slovami: *Silná a stála myseľ chráni právo aj vtedy, // keď sa jej do drsnej vojny dostane vznešená hrud*.⁵² Rakovský dopraje vykresleniu podôb tejto cnosti azda najširší priestor ponúkajúc najmä obraz vládára, ktorý sa vďaka svojej cnosti nebojí podstúpiť strádania či krutosť vojny. Pacifizmus a dôsledné odmietanie vojny v akejkolvek podobe typické pre Erazmov myšlienkový svet mu teda neumožňujú zvýrazniť túto vládársku cnosť. Naopak, na margo tých, ktorí velebia odvahu a smelosť uprednostniac ju pred strachom a váhavosťou, poznamenáva káravo: *Ale tu nejde o odvahu, lež o opovážlivosť, nejde o duševnú silu, ale o hlúposť: ničoho sa nebojiš vďaka tomu, čo si nijako*

⁴⁴ *Cum igitur caeteri mortales artem, quam profiteri parent, prius adhibito studio discant, quanto maiori cura principem oportet administrandi rationem praediscere.* [=Keď sa aj ostatní ľudia musia remeslu, ktoré budú chcieť neskôr vykonávať, najprv usilovne naučiť, či sa o to väčšou starostlivosťou nemusia aj budúci vládár poučiť princípom vlády?] ERASMUS: *Institutio...*, s. 168-169.

⁴⁵ *De magistratu politico*, III, v. 457-458: *Quam talis regit, est vere Respublica foelix, // ex tali populo vita beata venit.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 322. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 314.

⁴⁶ *De magistratu politico*, III, v. 461-556.

⁴⁷ *...iustitia est, quae regna beat, plus commoda quaerens // publica quam privatae conditionis opes.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 323. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 314.

⁴⁸ *De magistratu politico*, III, v. 509-510. *Tu media procede via, qua est transitus aequi, // et iustum recta stante bilance tene.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 325. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 315.

⁴⁹ *De magistratu politico*, III, v. 519-520, 523-524. *Non semper servet strictum lex scripta rigorem, // quin ratio fiat temporis atque modi... Quod nisi fit, ius est nonnunquam iniuria summa, // in peius pravis ut venia esse solet.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 325. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 315.

⁵⁰ *...ut malis esse vir iustus quam princeps iniustus.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 148.

⁵¹ *Denique non potes tueri regnum nisi violata iusticia, nisi magna sanguinis humani iactura, nisi religionis ingenti dispendio: depone potius ac cede temporis.* Tamže.

⁵² *De magistratu politico*, III, v. 557-558: *Iustitiam intrepidae propugnant robora mentis, // aspera cum celsum pectus in arma venit.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 327. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 316.

neceníš. *Vladár musí načerpať svoju odvahu z iných prameňov.*⁵³

Piatou cnosťou, ktorú Rakovský menuje v zozname kráľovských cností, je *cnosť, čo ovláda chuťky a ovláda bolesť, // vo zbore bohýň cnosti na druhom mieste hned' je.*⁵⁴ Vzápätí uvádza jej grécky aj latinský názov: *sofrosyne – temperantia*, t. j. zdržanlivosť. Je rovnováhou rozkoše, ktorá ma veľa podôb – zlých (telesných) aj dobrých (duševných) a pre Rakovského je dôležitá, pretože ona najviac bráni ľuďom, aby sa nestali zvieratami.⁵⁵ Zdržanlivosť vladára je predmetom chvály v rovnakej miere aj u Erazma: *U niekoho môžeme šetrnosť a striednosť v odievaní prisúdiť chudobe, alebo, ak to posudzujeme nespravodlivejšie, tak aj lakomosti. Tie isté vlastnosti u vladára však nie sú ničím iným ako dôkazmi zdržanlivosti, ved' z toho, čo tak skromne užíva, môže mať, koľko sa mu zapáči.*⁵⁶ Erazmus však, na rozdiel od Rakovského, prekračuje tento etický rámec zdržanlivosti a prisudzuje jej aj význam čisto politický a výraz *temperare* (zdržovať sa, zmiernovať) používa aj v spojení s výrazom *imperium* (vláda):⁵⁷ *Je preto povinnosťou najvyššej, priam božskej cnosti kráľa viesť (avšak vo význame zmiernovať) svoju vládu tak, aby ju ľud vnímal ako dobrodenie, a nie ako porobu.*⁵⁸ Môžeme teda konštatovať, že ak je *temperantia* u Rakovského z hľadiska dôležitosti na druhom mieste (upozorňujeme však, že v zmysle etickom), u Erazma je hned' na prvom mieste, a to (tentokrát zdôrazňujeme) v zmysle politickom. Z nej vychádza aj jeho definícia vlády v duchu kresťanskom: *Medzi kresťanmi je vláda správou vecí verejných, nie panovaním a kralovaním je dobrou.*⁵⁹

Ako šiestu prednosť kráľov Rakovský uvádza *liberalitas* (štedrosť): *robiš im najväčšiu slávu, spravuješ získanú moc.*⁶⁰ Rakovský teda nepopiera, že výsadou panovníka je aj jeho bohatstvo, ktoré však musí byť zveľadované s rozumom a mierou, ktorou je práve spomínaná šiesta vladárska cnosť. Má úzky súvis so spravodlivosťou,⁶¹ čo sa v Rakovského úvahách zrkadlí v opätovnom zdôraznení zlatej strednej cesty: *Jestvuje uprostred cesta a povedľa nej dva mory // chodníčkom plným závad tiahnu sa z oboch strán.*⁶² Rovnako aj pre Erazma je štedrosť jedným, ale nie jediným vladárskym atribútom: *Spôsobilý a bdeľý vladár sa teda zameria na to, ako by sa mohol o všetkých dobre zaslúžiť, pričom cesta k tomu nespočíva iba v rozdávaní. Jedným pomôže svojou štedrosťou, druhým ulahčí ich údel svojou priazňou, ďalších zas, ktorí boli pokorení, oslobodí svojou autoritou a tým, ktorí nevedia, ako ďalej, pomôže svojou radou.*⁶³ Nota bene Rakovský

⁵³ *At ista temeritas est, non audacia, stupor, non animi vigor ob hoc nihil timere, quod nihil iudices. Ex aliis fontibus petenda est principis fortitudo.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 171.

⁵⁴ De magistratu politico, III, v. 729-730: *Temperat illecebras virtus pariterque dolores, // illam quae sequitur Diva secunda choro.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 334. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 321.

⁵⁵ OKÁL: *Život a dielo Martina Rakovského I...*, s. 260.

⁵⁶ *In aliis frugalitas aut mundicies vel inopiae tribui potest vel parsimoniae, si quis iniquius interpretetur. At eadem in principe nihil aliud esse potest quam temperantiae documentum, cum is rebus modice utitur, cui quantum libet, tantum suppetit.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 145.

⁵⁷ Zaužívaným spojením je *gerere imperium* = viesť vládu, vládnuť.

⁵⁸ *Ideoque summae virtutis est ac plane divinae regem sic temperare imperium, ut beneficium sentiat populus, servitutum non sentiat.*

⁵⁹ Podobne charakterizuje vládu vo svojom Božom štáte aj Augustinus Aurelius: *Prvému vládne v jeho panovníkoch a národoch, ktoré ujarmuje – je to žiadostivosť po vláde. V druhom si slúžia vo vzájomnej láske aj predstavení starostlivosťou, aj poddaní poslušnosťou.* (De civ. Dei XIV, 28). AUGUSTÍN: *Boží štát*. II. zväzok. Z latinského originálu preložili Ján Kováč, Štefan Dian a Matej Pätoprstý. Druhé, jazykovoupravené vydanie. Tmava : Spolok svätého Vojtecha, 2005, s. 40; *Nerokazujú z túžby po ovládaní, ale z povinnosti pomáhať. Ani nie z pýchy byť prvým, ale z milosrdenstva starať sa o iných.* (De civ. Dei XIX, 14). Tamže, s. 242.

⁶⁰ De magistratu politico, III, v. 1027-1028: *...pulcherrima regum // gloria, possessas quae moderaris opes.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 346. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 330.

⁶¹ Od spravodlivosti sa líši tým, že spravodlivosť sa vzťahuje na zásluhy a ide jej o rovnováhu medzi trestami a odmenami, kým štedrosť sa prejavuje aj voči tým, ktorí si zatiaľ nezískali zásluhy. OKÁL: *Život a dielo Martina Rakovského I...*, s. 262.

⁶² De magistratu politico, III, v. 1051-1052: *Est via, quam cingunt vitioso tramite pestes // hinc atque hinc mediam parte ab utraque duae.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 347. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 331.

⁶³ *In hoc igitur erit ingeniosus ac vigilans princeps, quo pacto possit de omnibus benemereri, quae res non est tantum in dando sita. Alios iuvabit liberalitate, alios favore sublevabit, alios afflictos auctoritate sua liberabit, nonnullis ingenio consulat.*

v spojitosti s kráľovskou štedrosťou hovorí aj o jednotlivých cieľových skupinách tejto cnosti, medzi ktorými nezabúda na reprezentantov kresťanstva: *Aby sa slovo božie šírilo na tomto svete, // aby sa meno božie hlásalo zo všetkých ríš, // poctivým učným mužom a služobníkom, čo učia // deti, tie bohumilé výhonky, treba je dať.*⁶⁴ Uvedené vyjadrenie, najmä druhé dvojveršie podčiarkuje Rakovského blízkosť praktickej zbožnosti zameranej na sprístupnenie viery v Boha cestou vzdelania. Je to jeden z hlavných ideálov kresťanských humanistov a v plnej miere je čitateľný aj v Erazmových vyjadreniach.

Napokon na siedmom mieste sa v Rakovského výpočte kráľovských cností popisuje *clementia* (láskavosť, zhovievavosť). Aj v tomto prípade sa pridrižiava svojej hlavnej zásady zlatej strednej cesty: *Nebudeš kraľovať dobre, ak budeš odpúšťať príliš, // ale ani ak vždycky budeš sa ukrutne mstiť. // Prílišná zhovievavosť ťa pripraví o úctu ľudu, // ako zas nenávisť všetkých môže ti priniesť tvoj hnev.*⁶⁵ U Erazma tvorí láskavosť spolu so zbožnosťou a rozumnosťou trojicu najdôležitejších vládarských cností, ktoré v pravom slova zmysle definujú kresťanského vládára: *Opovrhovanie pochádza z oddávania sa vášniam, rozkoši, pijanstvu, hodovaniu, hazardným hrám, pojašenostiam a vylomeninám, ale aj z hlúposti a nerozumnosti. Z opaku týchto vecí, ako je múdrosť, poctivosť, umiernenosť, zdržanlivosť a bdelosť, sa zas získava autorita. Teda vládár, ktorý chce skutočne dosiahnuť autoritu medzi svojimi poddanými, si bude musieť osvojiť práve tieto vlastnosti.*⁶⁶ A ďalej vysvetľuje: *Zhovievavosť vyzýva všetkých, čo majú zlé svedomie, k riadnemu životu medzitým, čo ponúka nádej odpustenia tým, ktorí sa pochybenia zo svojich predošlých liet snažia vyvážiť novými zásluhami a je milá aj pre tých najbezúhonnejších, ak berieme na zreteľ ľudskú povahu.*⁶⁷

Pre obidvoch autorov sú vymenované cnosti tými skutočnými ozdobami vládarskej autority, popri ktorých sa zaužívané odznaky vládarskej moci javia byť zbytočnými a zavádzajúcimi predmetmi, ktoré sú iba na ťarchu – Rakovského slovami: *Krásnymi teda nerobí rod, ni krásna, ni zlato, // nerobia gemy a jasne žiariaci nachový šat. // Nerobí nevládny hlas a hrdosť a nadutá pýcha, // žezlo držané v ruke, nerobí kárateľ meč. // Cnosť sa jaznejšie jagá než krásna raňajšia hviezda, // polobohov a veľkých vojvodcov robí len cnosť.*⁶⁸ Erazmus uvedené odznaky moci dokáže akceptovať, ale iba ako symbol kráľovských cností, t. j. ich skutočná hodnota závisí vždy iba od kvalít človeka, ktorý ich nosí: *Ak už nič iné, tak odznaky tvojho majestátu ti môžu pripomenúť tvoje povinnosti. Čo iné by malo symbolizovať pomazanie, ak nie tú najvyššiu mieru vládnyosti a miernosti? Obvyklým sprievodcom veľkej moci totiž býva krutosť. Čo symbolizuje zlato, ak nie osobnú múdrosť? Čo symbolizuje ligot drahokamov, ak nie vynikajúce a vonkoncom nie prosté cnosti? Čo symbolizujú plamene purpuru, ak nie tú najvyššiu lásku voči svojmu štátu? Čo symbolizuje vládarske žezlo, ak nie ducha oddaného spravodlivosti, ktorý sa na žiadne vábenie od pravdy neodkloní? Ostatne ten vládár, ktorý tieto vlastnosti postráda, uvedené odznaky nenosí ako symboly, lež ako*

ERASMUS: *Institutio...*, s. 192.

⁶⁴ *De magistratu politico*, III, v. 1077-1080: *Praecipue ut verbum Domini vulgetur in orbe // totaque divino nomine regna sonent. // Sinceris dandum est doctoribus atque ministris, // quique docent pueros, germina grata Deo.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 348. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 331.

⁶⁵ *De magistratu politico*, III, v. 1165-1168: *Nec bene regnabis nimium indulgendo profanis, // nec bene, si vindex semper acerbus eris. // Nam genti faciet nimia indulgentia spretum, // exosum populis omnibus ira dabit.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 351. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 334.

⁶⁶ *Contemptus potissimum contrahitur studio voluptatum libidinis vinolentiae comessionum aleae morionum scurrarum, tum autem stulticia socordiaque. Et his diversis rebus paratur authoritas prudentia integritate temperantia sobrietate et vigilantia. His igitur rebus sese commendat princeps, qui vere cupiat authoritate pollere apud suos.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 186.

⁶⁷ *Clementia male sibi conscios invitat ad meliorem frugem, dum veniae spem ostendit iis, qui superioris vitae errata novis officiis studeant pensare, grata interim et integerrimis contemplatione naturae humanae.* Tamže.

⁶⁸ *De magistratu politico*, III, v. 1309-1314: *Non genus ergo facit pulchros, nec forma, nec aurum, // non gemmae aut claro purpura multiplici. // Non tetricae voces altoque superbia fastu, // non gladius vindex sceptraque gesta manu. // Splendidus radiat mane orto sydere virtus, // illa duces magnos semideosque facit.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 357. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 338.

pranier svojich chýb.⁶⁹

Z uvedenej analýzy jasne a presvedčivo vyplýva názorová spriaznenosť medzi poetickým štýlom Martina Rakovského a humanistickým racionalizmom Erazma Rotterdamského. Ich ideová inšpirácia je neraz rovnaká, čo sa prejavuje v obrazoch, s ktorými pracujú, s podobenstvami, ktoré využívajú. Pri nich nejde, ani tak o dôkaz toho, že Rakovský ako mladší autor čerpá z Erazma, ako skôr dôkaz toho, že obaja autori disponovali zhruba tým istým prehľadom o antickej spisbe, ktorú naplno využívajú ako zdroje svojej argumentácie.

Na záver sa však pristavme ešte pri jednom momente, pri ktorom sa mohli prejaviti' individuálne okolnosti vplývajúce na oboch humanistov. Na myslí máme konkrétnu politickú otázku – akú formu vlády preferujú. Z formálneho hľadiska i zamerania oboch diel sa črtá, že preferovanou formou by mala byť vláda monarchická. Pozrime sa však aj na motiváciu, ktorá ich k takejto voľbe privádza.

Erazmova preferencie ohľadom štátneho zriadenia sa zdajú byť naformulované veľmi jasne: *Hoci existujú mnohé štátne formy, takmer všetci filozofi sa zhodujú v tom, že najlepšou štátnou formou je monarchia, pretože sa najviac riadi príkladom od Boha, keď najvyššia moc je v jedných rukách.*⁷⁰ Bolo nevyhnutné, aby štát, predpokladaný Erazmom, bol monarchiou. Nielen jeho „priatelia a poradcovia“ z klasického sveta, od Platóna a Aristotela po Cicerona a Plutarcha, prijali monarchiu ako najlepšiu formu vlády, ale aj praktické nevyhnutnosti jeho vlastnej doby volali po tomto prístupe.⁷¹ Má to však jednu podmienku – takáto štátna forma predpokladá dobrého vládaru. Ten by nemusel rovno spĺňať všetky kritériá toho takmer dokonalého obrazu, ktorý Erazmus načrtol vo svojom *Institutio*. Erazmus z toho všetkého chce len dve veci – aby sa riadil kresťanskou morálkou a vládol v prospech štátu, v prospech verejného blaha.⁷² Erazmus sa pod príťažlivosťou svojich antických predlôh kloní radšej k Platónovej *Politei* interpretovanej s'aby Ciceronovou optikou: *Bude lepšie, ak sa monarchia zriadi s aristokraciou a demokraciou a tak sa oslabí, aby nikdy neprerástla do tyranidy.*⁷³ Erazmovo zotrúvanie na pozíciách monarchie je preto skôr „z núdze cnosť“. Nádejá sa totiž, že silný a dobrý kresťanský monarcha, o ktorom sníval (v skutočnosti Karol V., ktorému venoval svoju knihu, nikdy nenaplnil jeho predstavy), dokáže vyviesti' kresťanskú Európu neporušenú a lepšiu z nepokojných vôd rodiaceho sa novovekého sveta.

Monarchia je ideálnou formou usporiadania štátu aj pre Rakovského. Ako z jeho úvodu v prvej knihe *De magistratu politico* vyplýva, písať o tom chcel najmä v šiestej knihe pomenovanej po múze Terpsichore: *Sestra ich Terpsichora zas prorocky prezradí druhy // štátu a ktorá forma zo všetkých najlepšia je, // čím sa od kráľa dobrého líši surový tyran, // čo je podkladom štastia kráľovstiev, obcí a ríš.*⁷⁴ Jeho názory sú však dostatočne zrejmé aj z formulácií, ktoré skutočne napísal. Obsiahlu charakteristiku ideálneho monarchu podáva už v zmienenej prvej knihe *De magistratu*

⁶⁹ *Si caetera desint, vel ipsa tuae celsitudinis ornamenta monere te possunt officii. Quid sibi vult unctio, nisi summam in principe lenitatem ac mansuetudinem, quod fere magnae potentiae comes esse solet crudelitas? Quid aurum indicat, nisi singularem sapientiam? Quid gemmarum fulgor, nisi virtutes eximias minimeque plebeas? Quid ardens purpura, nisi summam erga rempublicam charitatem? Quid sceptrum, nisi tenacem iustitiae animum et nullis avocamentis a recto deflectentem? Caeterum ab hisce rebus, si quis longissime absit, ei non ornamenta sunt haec symbola, sed viciorum exprobramenta.* ERASMUS: *Institutio...*, s. 146.

⁷⁰ *Cum multae sint formae rerum publicarum, philosophorum omnium ferme consensus est saluberrimam esse monarchiam nimirum ad exemplar Dei ut rerum summa penes unum sit...* ERASMUS: *Institutio...*, s. 162.

⁷¹ PHILLIPS, Margaret Mann: *Erasmus and the northern renaissance*. Suffolk: The Boydell Press, Rowman & Littlefield, 1981, s. 93.

⁷² Porovnaj: ERASMUS: *Institutio...*, s. 162.

⁷³ *...praestiterit monarchiam aristocratiae et democratiae admixtam temperari diluque, ne quando in tyrannidem erumpat...* ERASMUS: *Institutio...*, s. 163.

⁷⁴ *De magistratu politico*, I, v. 52-56: *Terpsichore species et quae sit forma regendi // optima, Cecropio prodeit ab ore, soror, differat a iusto crudus quid rege tyrannus, quae res regna, urbes imperiumque beent.* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 252. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 257.

politico.⁷⁵ Za jeho vyjadreniami môžeme tušiť politické reálie habsburskej monarchie.⁷⁶ V tomto zmysle sa zdajú byť politické preferencie oboch humanistov rovnaké. V čom sa však rezolútne rozchádzajú je ich hodnotenie výbojnej politiky monarchov. Stačí si porovnať vyjadrenie Rakovského: *Dostal do moci meč, by mier ním neprestaj chránil, // lebo je požehnaním ľudí a dedín a miest; // aby ním trestal nemravných ľudí a odporcov stíhal, // aby ním krem toho stále svoju si zväčšoval moc; // aby, ak žiada si vec, aj po biči strašlivej vojny neváhal siahnúť a krotiť odbojnosť nadutých hláv;*⁷⁷ ktoré sú v absolútnom kontraste s Erazmovou nekompromisnou požiadavkou.⁷⁸ V tomto ohľade sa teda Rakovského pragmatický rozmer uvažovania rozchádza s Erazmovou autoritou, ktorá je jednoznačne zástancom zmierlivého riešenia konfliktov a evanjeliového pacifizmu. V daných historicko-politických podmienkach môžeme teda Rakovského ideál monarchu hodnotiť v kontexte habsburskej vlády ako obraz podobný realite, kým Erazmovu nadčasovú kategorickú požiadavku ako nedosiahnuteľný ideál.

Summary

The Parallels between *Institutio principis Christiani* of Erasmus of Rotterdam and *De magistratu politico* of Martin Rakovsky

There is a geographical and time shift between Martin Rakovsky and Erasmus of Rotterdam. However in their writings we find the common aspects: it is the view of the political situation in Europe of 16th Century and the political preferences. Erasmus of Rotterdam wrote his position already in 1516 (*Institutio principis Christiani*). Martin Rakovsky expressed his opinion of these questions more than 50 years later. So, can we suppose that Martin Rakovsky was impacted by the authority and the point of view of Erasmus? From the comparison of both authors it follows, that Martin Rakovsky must know the writings of Erasmus of Rotterdam. He wrote his writings like a humanist and in most of ideas he identifies with Erasmus. Both authors prefer a monarchy like the the best form of regime. They differ in toleration of war like a tool of governance.

(nagy@fhv.umb.sk)

⁷⁵ De magistratu politico, I, v. 131-194.

⁷⁶ Podľa S. Šmatláka Rakovského náklonnosť k habsburskému panovníckemu domu bola zrejme súčasťou jeho politického legitimizmu, pričom osobitne dôverčivý vzťah k Maximiliánovi bol podmienený všeobecným presvedčením uhorského obyvateľstva o zmierlivom postoji tohto Habsburga k evanjelickej konfesii. ŠMATLÁK: *Dejiny slovenskej literatúry I.*, s. 166.

⁷⁷ De magistratu politico, I, v. 143-149: *Huic datus est gladius, servet quo vindice pacem, // quae res ac homines, oppida, rura beat. // Punit hoc immorigeros feriatque rebelles // et contra vires exerat ille suas // nec, si res poscat, belli tractare flagellum // negligat, ac armis colla superba domet, // suppliciiis poenas scelerum plagisque reposcat...* RAKOVSKÝ: *Opera omnia...*, s. 256. RAKOVSKÝ: *Zobrané spisy...*, s. 260.

⁷⁸ Vid' cit. č. 51.

Historik Ľudovít Haan – emblematická osobnosť slovenskej dolnozemskej society

MIROSLAV KMEŤ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Publikačne aktívni slovenskí intelektuáli z békeško-čanádskeho regiónu Dolnej zeme vytvorili v 19. storočí pozoruhodné diela v oblasti histórie, etnografie, resp. vlastivedy a tiež školského a cirkevného vzdelávania, včítane zaujímavých monografií jednotlivých obcí (miest) a Békešskej župy. Nepochybne nielen kvôli počtu miestnych Slovákov, resp. ich značnému podielu v obyvateľstve regiónu, ale práve aj vďaka spoločenskej, cirkevnej, bádateľskej a literárnej angažovanosti miestnej slovenskej intelektuálnej society zaujal békeško-čanádsky región najvýznamnejšie postavenie v prostredí slovenských dolnozemských enkláv. Začiatky úsilia historicky (a s vedeckými ambíciami) „zmapovať“ tento región boli spojené predovšetkým s činnosťou evanjelického kňaza Ľudovíta Haana, ktorý mal viacerých nasledovníkov. Ondrej Štefanko charakterizoval produkciu monografických prác s historickým aj nehistoriografickým obsahom z prostredia Dolnej zeme v 19. a neskôr pokračujúcu i v 20. storočí, ako súčasť celodolnozemskeho hnutia vzdelancov „*zapúšťania si koreňov*“, ako úsilie o pripútanie sa a zranenie novoutvorených komunit s ich novou domovinou.¹ V 30. rokoch 19. storočia zaznamenal Ján Kollár ako ev. farár v Pešti v jednej zo svojich tlačou vydaných kázni pre cirkevníkov nasledovné: „*Wám samým známa gsau mjsta a krage w našj vlasti, gmenowitě za Tisau, kde gen před gednjm stoletjm geště weliké a prázné pauště byly, nynj pak, osazenjm pilného slowenského lidu w nich, změnily se w naylidnatějšj města a w nayvětšj dědiny w celé Europě, tak že ony už nowé roge do giných okolj wysylaj*“.² Zmienená skutočnosť „populačného boomu“, ale aj bohatstva získaného usilovnou prácou na úrodných dolnozemských rovinách sa stali jednou z markantných črt v predstave dolnozemských enkláv ako „zasľubenej zeme“ resp. „Kanaánu“, čo našlo svoju pozíciu už v súdobej literatúre, publicistike a v ústne tradovaných nádeľách roľníkov z hornouhorských stolíc.³

¹ ŠTEFANKO, Ondrej: *Ponachodené sívislosti*. Nadlak: Ivan Krasko, 2004, s. 191-192.

² KOLLÁR, Jan: *Gako my tuto naši ewangelicko-slowenskau Cjrkew rozmnožowati můžeme a máme? Kázeň při výročníj památce posvěcení chrámu ewangelického pešťanského w druhau slawnost letnic ...* Pešť 1833, s. 4.

³ O osídľovaní békeško-čanádskej oblasti vo vyššie uvedenom zmysle zaznamenal nasledujúce informácie už v 40. rokoch 18. storočia Matej Bel: „*Slovákou usadili zemepáni w predošlých rokoch w takom veľkom počte, že zámožnejši osadníci už založili viac dedín. Medzi nimi je Čaba, Nemeskerek a časť Berinčoku. Táto národnosť dokazuje takú usilovnosť v obrábaní pôdy, že niet takého zemepána s opusteným majetkom, ktorý by nedával prednosť slovenským osadníkom oproti iným pre ich neprestajnú vytrvalosť v práci. Napriek tomu mnohí z nich sa navrátili na sever ku krajanom, v obave pred barbarmi, ktorí už mnohokrát zničili tento kraj. Počuli o tom od tých, ktorým vadilo ich tamojšie usadenie sa.*“

„*1. Čaba je veľmi rozľahlou dedinou. Je obývaná Slovákmí v dôsledku osídľovacej činnosti Harruckerna. Za jedinú chybu tejto novej osady môžeme pokladať, že trpí časťm odchodom jej obyvateľov. Prišelci, ktorí sotva sa tu usadili, ihneď si hľadali nový domov, čo môžeme zaeľovať tomuto stále vandrujúcemu ľudu. Ozdobou osady voľakedy bol kaštieľ.*“ (...) „*3. Berinčok kedysi bol veľmi zaľudnenou dedinou, ale následkom vojen z predošlého obdobia sa stal pustatinou. V roku 1721 preto Slováci a Nemci ju začali znovuosídľovať.*“ (...) „*5. Nemes Kerék [Nemeskerek] kedysi obývali Maďari, ale počas vojen boli vyhnaní, preto sa tu nedávno prisťahovaní Slováci začali usadzovať. Osade, ležiacej v susedstve osady Békés, tiež hrozí stále nebezpečenstvo povodne.*“ (...) „*Sarvaš ani trochu nie je majetnejšou osadou než Čaba. Žijú tu ľudia ako v poľných mestách. Obyvatelia sú už Slováci. Kedže sú usilovnými roľníkmi, sú pravdepodobne aj preto takí úspešní, že na okolí by sa nenašla na poľnohospodárnenie lepšia zem. Kedysi bol poľným mestom Lajosovcov, Székehyovcov a iných. Tu sa nachádza najružnejší prechod cez Kereš. Turek, aby zabránil stálemu znepokojovaniu jeho hraníc kresťanskými vojskami, postavil hrad z palisád, z juhu posilnený hradbami. Dodnes stoja pozostatky mohutného opevnenia. Teda následkom vtedajších časťm vojen sa stal známym chotár týchto dedín.*“ BEL, Mátyás: *Notitia comitatus Bekesiensis*, s. 10 a 26 (preklad Ján Gomboš). Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Fol. lat. No. 297. Na konci 19. storočia už Slováci tvorili v multietnickej Békešskej župe až **jednu tretinu** obyvateľstva. K vyššie zmienenému názoru sa vyjadril aj „otec“ uhorskej etnografie Ján Čaplovič: „*Omnoho šťastlivejší sú Slováci prisídlení na Dolnú zem, lebo sa delia s Maďarmi o vďačnú úrodnú zem, avšak majú spoločné s nimi a s týmto krajom spojené aj nedostatky (...)* Zoberú sa niekoľkí mladí ľudia z veľmi preľudnených domov a putujú na Dolnú zem, aby si našli službu.

O. Štefanko zdôraznil, že v literárnych prejavoch dolnozemských Slovákov v 19. storočí nebadá žiadnu nostalgiu po akejsi pravlasti predkov, ale cítiť v nich „*sebavedomú snahu definovať si tak svoju etnickú príslušnosť, ako i príslušnosť teritoriálnu a spoločenskú, teda príslušnosť k určitým už presne vyhraneným komunitám (...) mýtotočná zložka ich národnej autoidentifikácie je od tej na Slovensku odlišná, iná, pohybuje sa v iných súradniciach a odvoláva sa na celkom iné reálie, pretože je aj inak historicky podmienená*“.⁴ Kým na začiatku 19. storočia hovoríme u južnodolnozemských Slovákov o etnickom povedomí, v 70. a 80. rokoch 19. storočia sa už prejavuje aj národnostné (či národné) povedomie, ktoré našlo priestor v niektorých inštitúciách. Etnicitu D. Škvarna definoval ako prejav prirodzenej potreby ľudí patriť do väčšieho spoločenstva, v ktorom sa môžu stotožniť s nadindividuálnym vedomím, kolektívnym pocitom intímnej blízkosti vyplývajúcej z predstavy o spoločných predkoch, totožných alebo blízkych kultúrnych vzorcach, jazyka, príbuznosti, zrozumiteľnosti – a takto sformovaná etnicita hrala rolu dôležitého nástroja pocitov bezpečia a istoty.⁵ Vládna uhorská národnostná politika v dobe dualizmu vehementne presadzovala ideu jedného politického národa a jednojazyčnej uhorskej – teda maďarskej – kultúry štátu a zároveň razantne odmietala slovenské národné hnutie, čo sa, podľa Anny Divičanovej, „*odrkadlilo na hlboko protirečivom, mnohými paradoxmi poznačenom národnostnom povedomí a správaní*“ (označovanie za Tótov, Tirpákov, békešských, báčskych, banátskych Slovákov, Čabánov, Sarvašanov, Pilišanov, Maďarov slovenského pôvodu...)⁶ Pre intelektuálnu societu v regióne bola dôležitá aj sila ev. kultúrnej tradície, ako konštatoval J. Draskovich, keď od prvej polovice 18. storočia evanjelické cirkevné obce vznikajúce v regióne si zvyčajne zvolili vzdelaných, múdrych, jazykovo zdatných a všestranných duchovných, často absolventov zahraničných univerzít.⁷

Národovcom či vlastencom v Kollárovom duchu bol spočiatku **Ľudovít (Jaroslav) Augustín Haan**, dlhoročný ev. farár v Békešskej Čabe. Jeho životný príbeh a literárna činnosť predstavujú istý archetyp dolnozemskeho slovenskeho intelektuála. Ide o jednu z najpozoruhodnejších osobností slovenskej Dolnej zeme. Získal vysokú odbornú i spoločenskú reputáciu v súdobom Uhorsku, ktorú nepoznamenal ani jeho slovenský pôvod, ani jeho občasnú aktivitu na poli národného života. Z hľadiska etnickej a národnej identity prešiel zaujímavú cestu od zapáleného slovenskeho (a slovanskeho) študenta kollárovského typu (čo vyjadril prijatím mena Jaroslav) cez pragmaticky vystupujúceho príslušníka čabianskej honorácie a oponenta štúrovského hnutia až po ideológa tzv. dvojitej identity, t. j. súčasne intelektuálne osvojenej uhorskej (maďarskej) a po predkoch zdedenej slovenskej.

Ako konštatovala A. Divičanová na margo spomínanej idey: „*Haan si uvedomil, že jeho*

Zjednáajú sa za paholok, zoznámia sa, oženia a úplne sa presídlia. Hocikedy navštívia rodné hniezda, už celkom po maďarsky zaodetí, masť im kvapká z vlasov visiacich nadol, a vábja svojimi povedačkami o Eldoráde, kde sa usídlili, mnohých svojich známych. A tak to pokračuje...“ ČAPLOVIČ, Ján: Etnografia Slovákov v Uhorsku. Bratislava: SPN, 1997, s. 40.

V podobnom zmysle ako J. Čaplovič napísal Pavel Tomášek v próze *Obchodníci, povídky z nových čiasťv*, situovanej do 30. rokov 19. storočia: „...*prechádzajúc sa ulicami Pešti, Alichovský rozoznával jasné, vľúdne okrúhle tváre a učil sa určiť slovenské obleky z rozdielnych krajov a slovenské vozy upravené rozličným spôsobom. Píšťal sa s nimi do reči, čo im nemalú radosť spôsobilo. Nielen so svojimi najznámejšími Tekovčanmi, ale aj s Nitrančanmi s malými okrúhlymi hore zříženými klobúčikmi, s Abovcami z košického kraja so širokými klobúkmi a úzkymi plátennými spodkami, s Gemerčanmi, ktorých nevelké vozy na jednej strane nadvihnuté prikrývali rohože, s Novohradčanmi s ešte menšími vozíkmi bez košiny zapletenými hrubšími prútmi a ešte aj s inými súkneňovcami. Nezriedka ho prekvapili aj Dolnozemci, ktorí sa vonkajšom takmer nelíšili od maďarského kmeňa, ale hovorili svojou materčinou...“* (zdôraznil M. K.). In: KRAUS, Cyril: Slovenský klasicizmus. Bratislava: Tatran, 2004, s. 358.

⁴ ŠTEFANKO, O.: Ponachodené súvislosti ... 2004, s. 65-66.

⁵ ŠKVARNA, Dušan: Lokalita v kontexte etnicity a nacionality a slovenská politika v rokoch 1848/1849. In: Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia / Regionális és nemzeti identitásformák a 18. – 20. századi magyar és szlovák történelemben. Prešov: Universum, 2007, s. 58.

⁶ DIVIČANOVÁ, Anna: Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. B. Čaba – Budapešť, 1999, s. 38-39.

⁷ DRASKOVICH, József: Haan Lajos, az első megyetörténet írója. In: Körösök vidéke / 1991, s. 86.

vlastné postavenie a postavenie dolnozemskeho slovenskeho kolektívu ho predurčuje k tomu, kliesniť cestu zmierenia jazykov a kultúr, nadhodit otázku dvojkultúrnosti. Patrí medzi prvých, ktorí takto zmyšľali. Haan chcel cielavedome sformovať typ intelektuála, aký si vyžadovalo dané prostredie, v ktorom žil a pracoval. Táto jeho snaha by bola príkladom, modelom aj dnes medzi tunajšou dolnozemskou slovenskou (a dodajme k tomu, hádam aj tunajšou maďarskou) inteligenciou. Celkom sa mu to nepodarilo. Dokonca, ak chceme byť presnejší, musíme uznať, že táto snaha vyústila v neúspech. Prekázala mu v tom doba, neporozumenie, ktoré ho sprevádzalo na oboch stranách: tak u slovenských a českých rovesníkov, ako aj u maďarskej inteligencie, ktorá brala na vedomie v prvom rade jeho „maďarsky“ motivovanú, vlasteneckú činnosť v prospech maďarskej kultúry; no o jeho vzťahoch k slovenskej kultúre sa vôbec nezmieňovala...“.⁸

L. Haan patril do jednej z popredných rodín dolnozemskej inteligencie v regionálnom aj nadregionálnom ohľade. Narodil sa 13. augusta 1818 v novohradskej Šámsonháze v rodine tamojšieho evanjelického farára Jána Haana (1779-1855) a Judity Márie, rod. Petianovej (resp. Peténiovej; 1793-1862), ktorí mali spolu sedem detí. Rodičia L. Haana pochádzali z rodín slovenských evanjelických duchovných. Jeho otec Ján Haan pochádzal z Ábelovej v slovenskej časti Novohradu. Popri práci kňaza písal oslavné básne, popularizoval prírodné vedy a novinky v poľnohospodárstve. Snažil sa rozšíriť chov priadky morušovej a pestovanie moruší, lucerny a tabaku (vydal knižku *O užitočnom sadení dohána, rozmlúvaní... pre ľud čabjanský*, Sarvaš 1845). Od r. 1809 bol Ján farárom v Šámsonháze a začas vojenským kňazom pri zemianskej insurekcii. Malý Ľudovít mal mesiac, keď sa Haanovci presťahovali do Békešskej Čaby (12. septembra 1818), kde otec Ján prevzal miesto po Michalovi Bosom, ktorý počas svojho tamojšieho asi trojročného účinkovania sa v dôsledku psychických problémov „...oddal výstupnému životu a bol pozbavený úradu“.⁹ Blížšie niektoré genealogické podrobnosti o Jánovi Haanovi a jeho predkoch sprostredkoval L. Haanovi v slovenskom liste z októbra 1872 jeho príbuzný Pavel Rell, vtedy evanjelický farár v Ábelovej.¹⁰ Zo záznamov v matrike vyplýva, že ešte Ľudovítov otec sa narodil s nemeckým priezviskom *Hahn*, ale v mladosti akceptoval upravenú (zjednodušenú) podobu priezviska *Haan* (pod vplyvom maďarčiny u jeho synov sa objavila i podoba *Haán*).

Ľudovít Haan vychodil ľudovú školu v Čabe, ktorá mala rozhodujúci vplyv na vytváranie Ľudovítových budúcich záujmov. Tu sa pod vedením svojho otca po prvýkrát pohrúžil do čítania cirkevných zápisov a matrik. V memoároch¹¹ spomínal, že často chodil mimo školy a rád (medzi inými) navštevoval Mateja Sekerku, starého muža, ktorý mu rozprával o minulosti osady.¹² S odstupom rokov tvrdil, že práve tieto rozprávania boli primárnym zdrojom prebudenia jeho vedeckého záujmu o históriu, ďalej staré cirkevné záznamy, napr. Samuela Buriana a Samuela Teše-

⁸ DIVIČANOVÁ, Anna: Dimenzie národnostného bytia a kultúry. Békéscsaba: VÚSM, 2002, s. 487-488 (stať *Etnické relácie Ľudovíta Haana*).

⁹ HAAN, L.: Pametnosti ... 1866, s. 70. O Bosého psychickom ochorení konkrétnejšie napísal Rudo Brtáň v publikácii *Prí prameňoch slovenskej obrodeneckej literatúry* (Bratislava: VSAV, 1970, s. 278-281).

¹⁰ Békés Megyei Levéltár, fond Haán Lajos: levelezés. P. Rell vyhládal hlavne údaje o starom otcovi a otcovi L. Haana. Našiel zápis o úmrtí starého otca (Joannes Hahn) 3. februára 1783, zápis o narodení otca 3. februára 1779 („*Joannes p. Joannes Hahn loci Rector m. Maria Bohn*“). Otca krstil Samuel Blasius, ktorý od marca 1772 začal pracovať ako ábelovský farár a ktorý až do 18. októbra 1783 viedol cirkevnú matriku („*už ale 1783 24. nov. stojí v matrike: sub ministro Gabriele Petian, kte. bol otec tvojej drahej matky, keď prišiel Blasi, on odišiel do druhej cirkvi, či zomrel to neznám, jeho dc. Eva ako vdova Korcssek tu bývala v Ábelovej u májho pána svokra. Fridr. Korcssek bola mu tetka, jej muž bol preceptor v Miškolci...*“). V ďalšom liste (s oslovením „*Brat mój drahy Lajko!*“) P. Rell poďakoval za list, poslal o podobizeň „Vilím báčho“ a ďalšej rodiny. Ďalej riešil rodinné záležitosti, napr. spomenul svojho starého otca Jána Rella, ktorý sa oženil s vdovou Annou Petianovou, prejavil záujem o Haanovu historickú prácu, pozdravoval aj Žilinskovcov, pridal ďalšie výpisy z matriky týkajúce sa príbuzných atď.

¹¹ Tzv. *Dennik*: rkp. *Haan Lajos naplója*, Széchenyi Könyvtár, Quart. Hung. 1952.

¹² Okolo r. 1830 bol asi 90-ročný a hodiny vraj dokázal rozprávať príbehy z dejín lokality i regiónu. Navyše pre malého Haana išlo aj o únik pred školou, ktorá ho deprimovala telesnými trestami. SZÉKELY, Lajos: Haán Lajos naplója. In: Békési élet. Roč. 7, č. 3 (1972), s. 510-511. SZÉKELY, Lajos: Haan Lajos, a történetirő. In: Kristó, Gyula – Székely, Lajos (ed.): *Tanulmányok Békéscsaba történetéből*. Békéscsaba: BVT, 1970 (S. 169-187), s. 171.

díka (staršieho), rozprávanie otca atď. Roky 1829-34 strávil na evanjelickom gymnáziu v Poľnom Berinčoku, kde naňho najviac zapôsobil Adolf Molitoris, ktorý písal české básne, bol tzv. uvedeným Slovákom (Slovanom). A. Molitoris vraj vedel veľmi zaujímavo podať najmä antické grécke a rímske dejiny. Počas štúdií býval u učiteľa (a svojho budúceho svokra) Jána Vilíma, ktorý neskôr od r. 1842 pôsobil v Čabe.¹³

Na jeseň v r. 1834 otec poslal Ľudovíta na evanjelické kolégium do Prešova, kde strávil päť rokov. Prešovské štúdium malo veľký význam pre formovanie jeho osobnosti.¹⁴ Súveký študentský život bol ovplyvnený ideami proreformného hnutia uhorskej (resp. maďarskej) študujúcej mládeže, konfrontovanými s ideami slovenskej vzájomnosti v duchu Jána Kollára. V Prešove sa začal venovať teológii a filozofii, vlastne tu došlo k obratu v jeho životnom zameraní. Študenti si (ako bolo zvykom) utvorili samovzdelávacie spolky (v zásade bez jazykovej rivality) a Ľ. Haan ako aktívny študent bol členom dvoch, t. j. maďarského a slovenského, pritom zastával niektoré funkcie (knihovníka, tajomníka a napokon i podpredsedu). So spolužiakom Gyulom Sárossym napr. prekladali poéziu Kollára a Vörösmartyho. V pamätnici slovenského spolku zanechal svojich dvadsaťjeden „slovenských“ básní. Z profesorského zboru mal naňho najväčší vplyv rektor školy a učiteľ teológie a cirkevných dejín Anton Ľudovít Munyai. Ľudovít patril k rektorovým obľúbeným študentom a práve on ho získal pre ďalšie štúdium teológie. V tomto období mal spočítanie ambícií vydať sa na politickú dráhu v intenciách liberalizmu, ale napokon sklamaný, napr. aj priebehom kortešačiek, zmenil názor a v pamätiach vyjadril uspokojenie nad tým, že sa nestal politikom.¹⁵

Ľ. Haan sa počas štúdií v Prešove stal zanieteným obdivovateľom Kollárových myšlienok, navyše sa s ním neskôršie stýkal aj prostredníctvom strýka Šalamúna Dobromíra Petiana (Salomon Petényi), ktorý bol kustódom národného múzea v Pešti. Z Prešova sa zachovali Haanove zápisky (1836) s viacerými básňami – napr. *Oda k národu slawskému, Lazar umjragcej, Vlast a národ, Oda pri priležitosti perwého Sedenj Společn. Čslowanské w Prešowe dně 25^{ho} Září 1836*. Haanove študentské verše prezrádzali jeho slovenské zanietenie v Kollárovom duchu, napr.: „... Ah! kam ste pošli stjny Swatopluka? / Sláwný Karle Čechů otče, Hus učeny, / Sobiesky, Zrinyi, Pétr vládný / Hwězdohorý Jaroslaw, kde pak ste?... W Europe každý reč, zvyki národa / Swého wychwalugic rozširowat hledj, / gen Sláwowé vlastnj nešetřj / wjce reč a zvyki co papoušek...“¹⁶ Popri poézii v češtine a členstve v „českoslovanskom“ spolku však písal aj básne po maďarsky. Počas prešovských štúdií začal udržiavať písomné styky s Jánom Kollárom, ktorého veľmi obdivoval, a tiež s predstaviteľmi mladoslavenského hnutia, najmä s Alexandrom Boleslavínom Vrchovským, so Samom Bohdanom Hroboňom a ďalšími. Korešpondencia zohrávala veľmi dôležitú úlohu v študentských aktivitách ako zdroj informácií i vzájomného povzbudzovania sa v pronárodných aktivitách. V 30. ani neskôr v 40. rokoch nebola masovosť silnou stránkou v činnosti prešovskej Slovenskej spoločnosti a spolkové aktivity viac-menej odrážali len prítomnosť pribojnejších študentských osobností, napokon v novej celouhorskej atmosfére upevňovania pozícií maďarského

¹³ Ľ. Haan zapísal v maďarčine o učiteľovi J. Vilímovi (resp. Willymovi, svojom svokrovi) 19. júna 1871 z príležitosti jeho pohrebu zaujímavý nekrológ do *Školskej knihy*. Napr. uviedol, že bol „najsvedomejší učiteľ, otec žiakov, najbohobojnejší kresťan, najstatočnejší človek“, ktorý nikdy nikoho neurazil, pre celý vidiek zabezpečoval štepy, získal viaceré ocenenia, vychoval vyše 4 tisíc „otcov a matiek“ atď. Vilímove pedagogické postupy, záujmy, nadväzoval a osobná charizma ovplyvnili celú generáciu Berinčanov a Čabanov. Zanechal v rukopise tzv. *Čabiansku školskú knihu* z r. 1842 - 1871, ktorá obsahuje menoslovy žiakov, rôzne nariadenia, rozvrhy, poznámky, kresby (včítane grafického znázornenia školskej záhrady, jej jednotlivých pozemkov a pestovaných plodín) – v maďarčine a bibličtine. J. Vilím sa špecializoval na ovocinárstvo, svoje znalosti a rady publikoval v práci *Ovocinárstvo alebo stromové Zahradníctwo ...* (Pešť 1869). A B. Csabai evang. a vallátételt követő körösmelléki iskola (...) leckéinek renszere és névsora. Munkácsy Mihály Múzeum (Békéscsaba), č. 64.17.1.

¹⁴ Podľa M. Žilinského Haan „s láskou spomínal na dni v lýceu“. ZSILINSZKI, Mihály: Haan Lajos emlékezete. A Békésvármegeyi Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyveinek 1892/1893. Roč. 17, s. 6.

¹⁵ SZÉKELY, Lajos: Haan Lajos ... 1970, s. 172.

¹⁶ Ľudovít Haan, *Jegyzőkönyv 1836 tól*, SNK – ALU, sign. MJ 58.

jazyka, ktoré v Prešove podporovali aj cirkevné kruhy a mecéni školy.¹⁷ Aj napriek postupujúcej maďarizácii i v neskorších rokoch študovali na prešovskom kolégiu národne zanietení slovenskí študenti, príkladom čoho je napr. korešpondencia Daniela Bacháta.¹⁸

Po absolvovaní prešovského kolégia robil L. Haan vychovávateľa u hlavného slúžneho Ferenc Vidovicha v Békeši, čo mu dalo príležitosť nahliadnuť do pomerov miestneho politického života. Aby sa však mohol stať nástupcom svojho otca, musel podľa luteránskych tradícií odísť študovať do Nemecka (otec Ján r. 1805 študoval vo Wittenbergu). V septembri 1841 odcestoval cez Prahu, Drážďany, Lipsko a Altenburg do Jeny. V Prahe sa zoznámil s viacerými predstaviteľmi českého národného obrodzenia s F. Palackým, J. Jungmannom, V. Hankom a P. J. Šafárikom. 12. októbra 1841 sa Ľudovít zapísal na jenskú univerzitu, na ktorej podľa vlastného hodnotenia prežil „nezabudnuteľný polrok“. V Jene chodil na prednášky niekoľkých známych profesorov, ale podobne ako J. Kollár obľuboval najmä „starého dobrého“ historika Heinricha Ludena, ktorého údajne navštevoval každý druhý týždeň.¹⁹ Druhý semester prešiel L. Haan študovať na berlínsku univerzitu. Nenavštevoval prednášky iba z teológie, filozofie, ale aj z histórie, slovanskej ľudovej poézie a psychiatrie (psychické choroby a ich liečba). Zaujal ho ohromný záujem študentov i pruskej verejnosti o prednášky F. W. J. Schellinga, verejné peripetie Heglovej filozofie, on však považoval takýto vzťah k filozofii za prehnaný a nepraktický. Podľa Haana „nemecké špekulácie“ nie sú pre „uhorský žalúdok“, každá filozofická škola, podľa neho, rýchlo stratí aktuálnosť a jej oslavovaní reprezentanti upadnú do zabudnutia. V Berlíne so spolužiakmi Józsefom Irányim, Ferencom Mentovichom, grófom Sándorom Telekim a i. sa zúčastňoval činnosti „uhorského“ študentského spolku.²⁰ Začiatkom septembra 1842 odišiel z Berlína, cestoval po strednom a južnom Nemecku, Rakúsku a asi 20. septembra došiel do Bratislavy,²¹ kde sa stretol aj s L. Štúrom. Otec ho listom súril, aby čím skôr prišiel domov, pretože išlo o jeho miesto na novozriadenej škole. Po návrate domov sa okamžite zapojil do kruhov čabianskej liberálnej inteligencie, napr. v novembri 1842 sa zúčastnil na založení Kasína v B. Čabe a bol zvolený za notára tohto spolku. V 30.–40. rokoch predstavovali kasína a čitateľské spolky hlavné fórum šírenia informácií a kontaktov tzv. verejnej spo-

¹⁷ FRANKOVÁ, Libuša: Pronárodné snahy slovenských študentov na prešovskom evanjelickom kolégiu v 40. rokoch 19. storočia. In: *Annales historici presoviensis* 6 (zost. M. Pekár – P. Derfiňák). Prešov: Inštitút histórie FF PU, 2006, s. 127.

¹⁸ Daniel Bachát v liste Bohdanovi Kutlíkovi z dňa 18. júna 1860 z Prešova napísal rozsiahly list zo štúdií v skutočne kamarátskom tóne najmä o spoločných známych, novinách v Prešove, o pobyte u Branka Abaffyho v Aradáci. S trochu mladicky nainým nadšením konštatoval: „Môžem Ti úprimne vyznať, že som teraz ... žil život krásny, každý den krajší kraj, lepších ľudí pred sebou, ba, ani som sa necítil že som suplicant, ale voliaký rodinný celého sveta“. Opísal tiež ako zastávku z cesty z Dolnej zeme pobyt v Banskej Bystrici u Kuzmányho, u Sládkoviča v blízkej Radvani, výlet do okolia na vrch Kopa (Stará kopa), spomenul cestu údolím Hrona na východné Slovensko do Prešova. V liste podal množstvo podrobností o kolegoch, o kultúrnych aktivitách, o výučbe, o profesoroch, o ubytovaní, zaujímavosť sú naznačené vzťahy medzi spolužiakmi. Uviedol napr.: „Hlavaček sa bojí vždy nových a nových nepríjemností s týmito huncúti Maďaromanskými. Ale je zato chlap aj baba spolu, ved' ho poznáš. Jeho syn nosí maďarské šaty, dcéry podobne, Tillisch, Schranz v Maďarských háboch, takí vyzerajú ako mäsiari, čo na Dolniu zem k Vám na barani chodia ... Ostatne je všetko len tak ako vlni, s tým rozdielom, že betarismu viac ale sa to všetko len chlapi v Gymnasium. Petráš je najväčší betyár v Theologii. Ale maďarské háby nosí už aj: Bene, Jabiny, Strauch, Weis a.t.d.' ... Ako Slováci sa držime neohrožene. Na nejdem na nič rekarovať a nebojím sa ani čerta. Podobne robia aj druhí zo pár. Máme aj smet, ale aj moc dobrého semá. Slovom, sme tak, alebo aj silnejší ako vlni, bez toho aby som vychvaloval a zveličoval. Teraz aj ja ten princíp Štúrov uznávam že: Slovák, ak je nie prepiatým, ani je nie Slovákomi!“. Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (ďalej SNK – ALU), Martin, sig. A 35. V liste podal mladý Bachát svojrázny obraz študentského života, nádejí, snov a nadšenia vtedajšej mladej generácie a osobitý študentský kritický pohľad na súdobú školu.

¹⁹ J. Kollár o Ludenovi v pamätiach napísal, že bol jedným z troch profesorov v Jene, ktorí najsilnejšie zapôsobili na jeho ducha. „Luden mal najpriestrannejšiu poslucháreň spomedzi všetkých profesorov a najviac poslucháčov. V lete býval taký veľký stisk a tlačénica, že sme soňa vládali dýchať a pot sa nám lial z čela cicerkom. Obloky zo dvora boli plné hláv študentov, ktorí stáli na rebříkoch, opretých o stenu ...“. KOLLÁR, J.: Pamäti ... 1997, s. 147.

²⁰ SZÉKELY, Lajos: Haan Lajos ... 1970, s. 173.

²¹ Okrem plavieb po Rýne a Dunaji väčšinu ciest L. Haan absolvoval pešo so spolužiakom Ondrejom Chotváčom. ZSILINSZKI, Mihály: Haan Lajos emlékezete. Gula 1893, s. 11. V Bratislave sa stretol s L. Štúrom, ktorý mu požičal na zvyšnú cestu domov 10 zl.

ločnosti. Kasína a iné spolky objednávali knihy sprostredkujúce nové názory, hlavne však časopisy a noviny. Ako zaznamenal Ľ. Haan vo svojich spomienkach, mládež hltala najmä Kossuthove „vodcovsky ladené“ články.²²

Po návrate domov (29. septembra 1842) sa 24-ročný absolvent vyšších teologických štúdií stal učiteľom na vtedy založenej maďarskej vyššej škole. Haan vyučoval v maďarčine na základe vtedy moderných didaktických a pedagogických zásad. Nebol prívržencom násilnej maďarizácie, podľa vlastného vysvetlenia, len sledoval cieľ naučiť po maďarsky chlapcov z praktických dôvodov, keďže v multietnickej oblasti ovládali iba slovenčinu. Postupne po etablovaní v rodnom kraji začal viac inklinovať k tzv. dvojitej identite, učil po maďarsky v meštianskej škole, resp. vydal zborník maďarských piesní určený pre používanie počas bohoslužieb v B. Čabe, písal a publikoval čoraz viac v maďarčine. O potrebe výučby maďarčiny v prostredí etnických enkláv napísal v tom čase dokonca aj článok v časopise Jelenkor, zrejme v duchu populárnych reformných maďarských snáh.²³ V tomto čase bol už jeho odklon od Kollárových ideí evidentný a napokon už veľmi markantný v revolúcii 1848-1849.

V máji 1843 bol v Banskej Štiavnici vysvätený za kňaza superintendentom Jánom Szeberínom a stal sa pomocným kaplánom u svojho otca. 1. októbra 1846 sa oženil s Karolínou Vilimovou, došlo tak k príbuzenskému spojeniu rodín, ktoré mali mimoriadny význam v kultúrnych dejinách B. Čaby. V atmosfére blížiaceho sa meruôsmeho roku bol Ľ. Haan prívržencom zmien, včítane odkúpenia sa mesta B. Čaba z poddanstva. 20. septembra 1848 sa mu narodila jediná dcéra Karolína, lenže radosť kalila choroba manželky, ktorá veľmi trpela a 19. novembra skonala.

Revolučné udalosti – tak ako väčšina miestnej inteligencie – prijal s entuziazmom. V r. 1848 sa zúčastnil na jednom vojnovom ťažení ako poľný kazateľ.²⁴ Hoci bol nadšeným stúpencom „uhorského boja za slobodu“, zarážali ho prejavy etnickej nevráživosti z oboch strán konfliktu, ale aj nechut’ „ľudu“ bojovať za vlasť. Napr. Čabania (v počte 3 000 mužov) sa síce zúčastnili na výprave k Veľkému Bečkereku (dnes Zrenjanin) v Torontálskej župe, ale boj pozorovali len zďaľky. Ľ. Haan ako poľný kňaz výpravy bol týmto „nevlasteneckým“ počínaním sklamaný. Aj výpravy národnej gardy z ďalších osád mali len minimálne straty, napr. komlóšska výprava do Banátu stratila iba jedného muža a aj ten zomrel prirodzenou smrťou, ako potvrdil poľný kňaz výpravy S. Horváth. Iná situácia bola u zverbovancov k honvédom, ktorí podliehali armádnemu veleniu.

Predstavitelia slovenskej inteligencie v békeško-čanádskej oblasti zväčša demonštrovali svoje vlastenecké nadšenie verejnými vystúpeniami, publikovaním letákov a brožúrok. Predovšetkým v tomto vynikli Ľ. Haan, K. Bocko, Š. Jančovič, jeho brat P. Jančovič (ktorý bol redaktorom parlamentného denníka a neskoršie podžupanom Békešskej župy), a S. Horváth (po potlačení revolúcie bol na úteku a istý čas vo väzení).²⁵ Niektorí slovenskí kňazi sa naopak vôbec nezúčastnili na verbovaní oddielov proti chorvátskym a srbským povstalcov. Povešť zlych vlastencov u vrchnosti tak získali K. Jesenský a G. Seberíni. Vyhlásenie detronizácie Habsburgovcov v apríli 1849 opísal Ľ. Haan vo svojom *Denníku*. Text rozhodnutia krajinského snemu v Debrecíne prečítal v Békešskej Čabe na tržnici z podstavca „v slovenskom jazyku, kričiac z celého hrdla, aby bolo ďaleko počuť, lebo sa na tržnici zišlo aspoň 8 – 10 tisíc ľudí“. V atmosfére všeobecného nadšenia z toho aktu dal si do okna transparent z papiera, ktorý vystríhol z roztrhaného dvojhľadového orla, a pod ním štvorveršie: „Ezen házban pap lakozik, / Akí gyakran imádkozik, / Ámde az ő legszebb imája: / Legyen áldott a magyar hazája!“²⁶ Predchádzajúce Haanovo vyjadrenie výstižne

²² DRASKOVICH, József: Haan Lajos, az első megyetörténet írója. In: *Körösök vidéke* / 1991, s. 90.

²³ DRASKOVICH, József: Haan Lajos, az első megyetörténet írója. In: *Körösök vidéke* / 1991, s. 89.

²⁴ Išlo o výpravu proti Srbom, pričom v tom čase boje v južnom Uhorsku nadobudli charakter srbsko-maďarského etnického konfliktu (vrátane brutálneho zabíjania civilného obyvateľstva).

²⁵ S. Horváthovi situáciu skomplikovala najmä jedna z jeho rečí, ktorá vyšla tlačou (*Jakovými city a umysli den 15. marcíuse svetiti máme*. Sarvaš, 1849).

²⁶ „V tomto dome farár býva, / ktorý často sa modlieva, / vrúcne vzyva Pána Boha, / vlasť uhorskú nech požehná.“

dokumentuje uvažovanie a správanie väčšiny predstaviteľov slovenskej dolnozemskej inteligencie práve v tomto regióne. Aj s odstupom rokov Ľ. Haan považoval svoje konanie v časoch revolúcie za oprávnené a jedine správne.

Od apríla r. 1849 do septembra 1855 pôsobil ako druhý farár v Nadlaku. Nadlacksý pobyt bol preňho veľmi dôležitý. Tu sa začal systematicky venovať regionálnej a cirkevnej histórii a v súvislosti s tým aj etnografii, archeológii a dejinám umenia. Haanov príchod do Nadlaku nebol jednoduchý. O miesto sa hlásili traja kandidáti²⁷ a jeden z neúspešných protikandidátov Ľ. Jesenský obvinil staršieho nadlacksého farára Daniela Zajaca z toho, že nadržoval Haanovi. Obvinenie však bolo cirkevným zhromaždením odmietnuté.²⁸ Od svojho príchodu do Nadlaku v máji 1849 musel ako mladý farár vykonávať celý rad povinností, napr. presbyteriálnym konventom bol vyzvaný prijať úrad cirkevného notára, vykonával rôzne funkcie pri výbere cirkevných daní, pri stavbe kostola, zaopatrení nového organu, upravení chotára vzhľadom na reguláciu pasienkov atď. Popri týchto povinnostiach sa Ľ. Haan venoval aj svojej záľube v histórii.

V časoch nadlacksého pôsobenia sa zmenili aj jeho rodinné pomery. 1. mája 1850 sa znovu oženil. Tentoraz s Amáliovou Vilimovou, ktorá bola mladšou sestrou Karolíny. Sobášil ich otec Ján Haan. O päť rokov otec zomrel (12. septembra 1855) a Ľudovít nastúpil na jeho miesto. S Nadlakom sa rozlúčil veľkorysým gestom, konkrétne založením fondácie 100 zl. na podporu chudobných detí.²⁹ Definitívne sa usadil v Békešskej Čabe, kde slúžil v evanjelickej cirkvi až do konca svojho života. Ako dušpastier si Ľ. Haan vždy veľmi pochvaloval nábožnosť čabianskeho ľudu. Veľký chrám, do ktorého sa zmestilo údajne až šesť tisíc ľudí, z neдела na neдела bol podľa jeho spomienok preplnený a pri kázni panovalo príkladné ticho. Každodenné služby božie navštevovalo vraj v tom čase 600 až 1000 osôb.

Za roky svojej kňazskej služby Ľ. Haan zapísal poznámkami 4 desiatky zošitov (zvyčajne vlastnoručne viazaných). Prvý z nich autor dotoval od 2. decembra 1855 a zápisky v ňom končili začiatkom augusta 1856. Posledný zošit, ktorý sa zachoval, končil záznamami r. 1887. Všetky Haanove zápisy sa týkali konkrétnych povinností kňaza, niektoré mali intímnejší charakter.³⁰ Zápisky viedol v slovenčine a bibličtine. V ďalších zošitoch pribudli zápisy aj v latinčine a hlavne v maďarčine, ale slovenčina stále prevažovala, aj keď s postupujúcimi rokmi sa prejavila tendencia pribúdania maďarských zápisov. Pre historika sú tieto zápisky cenné údajmi z konventov, záznamami plánovaných programov, odobierok, množstvom údajov o čabianskych rodinách, biografických údajov (včítane miniportrétov mnohých Čabanov), predplatiteľov cirkevnej tlače atď. Haan vypisoval z matrik diagnózy zomrelých (napr. r. 1858 išlo o nasledujúce choroby: „*černec, zrádnik, záduch, červjenka, poražení, vodnatedlnost, suchotiny, zimnica, staroba, drobnice, zapálení plíc, zapálení vnútorností, vrženja, fogláz, následek njzkeho povidu, horúčka, horúčost*“, vypracovával záznamy o miestnych cirkevných školách, výročné štatistické prehľady týkajúce sa školstva, cirkvi či mesta a jeho obyvateľstva a zaznamenal desiatky mien slovenských evanjelických rodín v B. Čabe (ktoré zapisoval rôzne – v maďarskej i slovenskej transkripcii: napr. *Ando, Badinka, Bencsik, Bjelik, Bohuš, Cservenak, Čížmarik, Dudáš, Dumbjer, Francisci, Gécs, Hornjak, Hrabovszky, Hügyecz, Jancsik, Janovsky, Klenjar, Knihár, Kongsok, Kvasz, Lawko, Lukoviczky, Makoviczky, Me-*

CHLEBNICKÝ, Ján: Čabianska čítanka 1 / Csabai olvasókönyv 1. Békéscsaba: SVÚ, 1996, s. 111.

²⁷ Okrem Ľ. Haana aj Ladislav Jesenský z Vášarhelu a Ján Kutlík z Pitvarošu.

²⁸ SAJÁK, Dušan: Ľudovít Haan a jeho pôsobenie v Nadlaku. In: Variácie 13. Bukurešť: Kriterion, 1994, s. 132.

²⁹ Zápis zo zasadania presbyteriátu 11. novembra 1855: „...ml. sl. b. kaz. pán Haan Lajos přítomnému presbyterstvu oznámil svůj brzký odchod z naší cirkve ... povoláný je za riadneho kaz. na B. Čabu namiesto nedávno zosnulého p. Otce Ján Haan ... na túto pamiatku založil fundáciu za 100 zl. v zmenkách záležející tím cílem, aby se každoročne z úrokú tohoto kapitálu chudobným dítkám knihy aneb jiné věci kupovaly, kterýž to se Capital ihned...“. Nadlacksá cirkev bola príjemne prekvapená Haanovou fundáciou, a preto „jemu slušné díky vzdali“. Nástupcom Ľ. Haana v Nadlaku sa stal Ondrej Seberini. Protokoly Cýrkve Evangelické Nagy-Lakské od roku 1803 / Procescle, s. 378-379. Archiv ev. cirkvi, Nadlak.

³⁰ Napr. v jednom zápise z marca 1856 uviedol: „Hanko András w chráme sa zle spráwal“, v r. 1861 zas „žltý kwoň – bez passu – kaupený od Belanka Pala pri cjr. mýňnoch“.

dovarszky, Meliška, Miľo, Mistyurik, Mladoniczky, Murányi, Strieborni, Szilák, Zvolenszky a i.).

V r. 1845 vydal Ľ. Haan v Budíne po česky *Pamětnosti B. Čabanské, ku stoletnj památce taměgšjho starého ewangelického chrámu sepsal...* (v rozsahu 38 strán, tlač „litrárnj kráľowsk. wsseučilistě“). Ján Čaplovič v recenzii na knižku s uznaním uviedol: „Kedikolvek o našej znameňtej Čabe dačo počujem, alebo čítam, vždi mám veľkuo potěšeňja. Pán B. (t. zn. Daniel Brozmann, pozn. aut.), jeden z tamošních sl. B. kazateľou (...) bou na jar vo Vjedňi a tento krátki ale podareni spis mi darivau (...), ktorí som ja hñed' dvarazi s potěšeňim přečítau. ...Čo p. kaplán Haan ešte o običajach Čabanou, o ich hospodárstve atď. rozpráva, hodnuo je čítaňja, aspoň mñe sa veľmi páči. Pán Boh ñech i ďalej túto znameňitú obec zdržuje, od zľjeho chráni a všetkim dobrim požehnáva!“³¹ Práve túto publikáciu (spolu s jej 2. rozšíreným vydaním v „hattalovskej“ slovenčine a popri monografii Nadlaku a spise o Transoscii v bibličtine)³² považujeme za najmarkantnejší prejav „slovenskosti“ Ľ. Haana ako renomovaného historika a predstaviteľa slovenskej dolnozemskej inteligencie. Vo Veľkom Varadíne zároveň s českým vydaním vyšiel maďarský ekvivalent diela: *Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról, az ottani ev. ó templom százados ünnepe alkalmára értekezett ...* (36 strán, vytlačil Alajos Tichy).

Druhé rozšírené vydanie vyšlo v Pešti r. 1866 už v slovenčine po hodžovsko-hattalovskej reforme spisovného jazyka (ale tlačenej švabachom) pod kratším názvom *Pametnosti Békeš-čabánske* v rozsahu 82 strán (tlač Hornánsky a Hummel).³³ Maďarský variant vyšiel tiež v Pešti v tom istom roku v rozsahu 60 strán. Vydanie v maďarčine niektoré údaje neobsahuje a nemá takú informačnú hodnotu ako slovenské vydanie. Ľ. Haan zrejme niektoré časti slovenského textu nepovažoval za zaujímavé pre maďarských čitateľov (išlo hlavne o národopisnú a nárečovú problematiku). Druhé rozšírené vydanie práce obsahovalo aj zaujímavý predslov datovaný 1. marca 1866, ktorý začal vetou: „Počnúc od mojeho detinstwa cítil som w sebe túžbu po skúmaniu dejím mojej vlasti, stolice békešskej, menowite mestečka B. Čaby“. Sám výrok už vypovedá niečo o motivácii Haana k historickému bádaniu a písaniu. Podrobnejšie sa svoje pohnútky pokúsil vysvetliť v rukopisných spomienkach, nezamľchal ani inšpiráciu zo strany povestných rozprávačov a pamätníkov, spomínal najmä (už vyššie zmieneného) Mateja Sekerku a kostolníkov.³⁴ Zmysel napísania a publikovania

³¹ Orol Tatránki. Roč. 2, čís. 42, 22. 9. 1846, s. 334. Vo svojej práci *Ethnographia Slavorum in Hungaria* (Etnografia Slovákov v Uhorsku) J. Čaplovič niekoľkokrát z Haanových Pamätností citoval alebo sa na ne odvolával.

³² Bližšie o zmienených publikáciách ďalej v texte.

³³ 2. vydanie vyšlo z príležitosti 100. výročia smrti Ľ. Haana r. 1991. Do súčasnej spisovnej slovenčiny prepísal, doslov a poznámky spracoval M. Kmeť. Vydanie obsahuje aj faksimile pôvodného textu. Vydavatelja: Zväz Slovákov v Maďarsku a Slovenské gymnázium, všeobecná škola a kolégium v B. Čabe.

³⁴ Okrem štúdia archívnych prameňov, cirkevných matrik a „oral history“ sa hlavne osobné skúsenosti a zážitky stali prameňom jeho memoárov: „,Sviečky za môjho detstva sa ešte v obchode nepredávali. Moja matka preto každý rok na jeseň kúpila niekoľko libier loja u mäsiara a sama si namáčala celoročnú zásobu sviečok. Neskôr potom vždy sa našla medzi vecami, kúpenými na Ľulianskom trhu aj jedna debna sedmohradskej sviečky, ktorá sa ale spálila len v takých výnimočných prípadoch, keď napríklad sme mali nejakých hostí. Zápalčiam vtedy ešte nebolo ani chýru, ani slychu. Oheň sa dal len horko-tážko založiť kresaním. V noci, keď napríklad v dedine sa rozniesli chýry, rodičia zobudili slúžku a kázali jej priniesť za hrst suchej slamy z kólne. Zatiaľ otec nakresal oheň z práchna, ktoré slúžka položila do slamy a zatiaľ kritila slamu vo vzduchu, kým sa nechytilo horieť. Preto zapálili radšej sviečku.

Až o dlhý čas napadlo matke, žeby kúpila síru, ktorá sa potom roztopila a do nej kusky papiera a dreva namáčala, aby v prípade potreby tieto zapálila na horiacom práchna a aby nemuseli horko-tážko so slamou oheň zapalovať. Takéto sírové papieriky vždy boli položené pri hrde pece. Zápalky sa stali známymi len po roku 1831, zapalovalo sa ešte niekoľko rokov tak, že z malej fľašky na azbest sa vitriol nalieval. Namáčaním do neho sa zapalovali zápalky. Už aj to sa pokladalo za veľký pokrok popri tom, že fľašku stále museli posielat do lekárne, aby položili do nej nový azbest, alebo dotali čerstvým vitriolom. To sa pokladalo za veľkú vymoženost, keď sme videli také zápalky, ktoré iba o stenu bolo treba suchnúť, aby sa zapálili.

Môj otec bol prvý, ktorý na Čabe začal pestovať ďatelínu a dohán, keďže ďatelínové semeno na Čabe a na vidieku nebolo možné predat. Každý rok aspoň raz odcestoval do Pešti s tromi - štyrmi vozmi, ktoré boli naplnené ďatelínovým semenom. Bola to trpká cesta... Prvý deň zvyčajne popoludní sme boli na Sarvaši, odkiaľ pokračujúc ďalej, v noci sme boli na brehu Tisy, vo Vezsenyi. Či sme sa tešili tomu, že načas sme došli k Tise a prievozníci nás preplavili do dediny. Na druhý deň na popoludnie sme boli v Cegléde a na noc v Píliši. Napokon na tretí deň na večer sme sa doteragali do Pešti.

práce o dejinách mesta uviedol v stručnej a jasnej formulácii: „...*mojích spoluobčanov poučiť o minulosti jejích bydlia a jeho okolja; – potom obsirnejší opis mojej vlasti, dľa možnosti, prispieť ku vlasteneckej dejopisno-sstatistickej literatúre; – a napokoj: zanahať po sebe, cýrkwi mne swerenej, jakú takú pamiatku, z ktorejby ma zpomenuła ai teď, keď už uprostred nej nebudem*“.

Svoju historickú prvotinu *Pamětnosti B. Čabanské...* (1845) Ľ. Haan rozdelil na 10 častí rôzneho rozsahu, za 11. doplnkovú časť možno označiť prílohy, menoslovy. Evidentne reflektoval nielen historickú, ale aj geografickú, etnografickú a cirkevnú rovinu poznania lokality. 1. časť pomenoval „*Položenj, meze a velikost Čaby*“ („*Fekvése. Határai. Kiterjedése*“), v ktorej geograficky charakterizoval polohu „najväčšej dediny v Európe, teraz už mestečka“ („*legnagvobb fálu Európá-ban, most mezőváros*“) Békešskej Čaby a niektoré lokality chotára, pričom uviedol rozlohu agrárneho mesta s pustatinami i bez nich a vyznačil aj pre súdobého čitateľa dôležité informácie o vzdialenostiach od okolitých obcí v hodinách. V 2. časti „*Jméno Čaby*“ („*Neve*“) venoval väčší priestor etymológii názvu mesta, ale vo vydaní r. 1866 tento text skrátil. V pôvodnom texte sa napr. viac zaoberal vysvetleniu jednej z hypotéz, totiž že názov Čaba bol odvodený od „čobanov“, čo označil za starodávne pomenovanie pastierov volov „*w některých slowanských nářečích*“, z toho vraj pochádzalo i slovo *čobola*, t. j. pastierska drevená nádoba na vodu, navyše vraj ešte v čase príchodu „našich Slovákov z horných strán“ mali v tejto lokalite a na okolí „čobani“ svoje podzemné chalupy. Haan sa nevyhol ani úvahe, že názov mohol pochádzať od slovenského slova „žaba“, keďže v okolí obce, najmä však medzi B. Čabou a Békešom sa v tom čase stále rozprestierala veľká „marast“, kde žilo množstvo žiab. Napokon však uviedol: „*Mezítjm ale, že tato dvě poslednj domněnj gsau nepravá, patrnó gest odtúd, že w tomto okolj před r. 1715-tým Slowáci nebydljwali, – gestli gen asnad starobyľj Dákové nebyli Slowáci, – Čaba ale pod týmto gistým gménem, giž dáwno předtjm známá byla*“.³⁵ Vo vydaní r. 1866 zdôraznil, že názov zrejme pochádzal od osobného mena niektorého staromaďarského náčelníka. Zaujímavý obsah mala 3. časť „*Něco o starožitnostech čabánských*“ („*Csabanak régíbb történetet*“). Ľ. Haan v 5 bodoch zachytil ako sa dejiny mesta zachovali v konkrétnych historických prameňoch a v staršej spisbe. Evidentne študoval v archíve Békešskej stolice, v archívoch niektorých šľachtických rodín a odvolával sa na práce Bela, Praya a Lazcoviusa, z ktorých prehľadne uviedol zistené skutočnosti, závery o starších dejinách B. Čaby a jej regiónu, z jedného archívneho dokumentu vypísal zoznam hláv čabianskych rodín z r. 1717, z ktorých dve mali slovenské priezviská Bánsky a Behan, a meno vtedajšieho richtára Juraja Bánskeho.

Nový „*kwětaucegssj*“ vek mesta „*začjná se gen s rokem 1720-tym*“, kedy zemepán J. J. Harruckem dostal v regióne od kráľa rozsiahle majetky a začal usadzovať na nich vo väčšom počte práve evanjelických Slovákov „z horných strán“. V súvislosti s ich príchodom napísal: „*Tito nowj obywatelé, poněwadž se byli sběhli ze wssech stran kraginy, gedenkaždý přinesl se sebau giný zwjyk, giný običeg, ginau náklonost, prawda že byli beze wssj reğule, tak že bylo potřebny mnoho času, pokud w přjsslusný pořádek obec uvedená gest. A proto i prwnj ewangeličtj kazatelé nemohli mezi nimi za dlauhý čas obstáti*“.³⁶ V tejto časti práce vysoko vyzdvihol päťročné účinkovanie v poradí štvrtého čabianskeho ev. farára Samuela Tešedíka (staršieho) s povestou o prísneho kňaza a skvelého organizátora a predstaveného obce, keď „*každý zloděg, každý russitel pokoge a buřič, každá smil-*

Už začiatkom roku 1831 začali písať noviny o cholere, ktorá strašne pustoší v Poľsku, následkom čoho aj u nás nastal veľký strach, ale potajomky sme verili tomu, že k nám nevrhne. Avšak koncom júla už prišli zvesti, že cholera ziuri v Máramarosí. Máramaros bol spojený so Szolnokom, kam sol' dovážali na pltiach máramaróšski Rumuni. Teda začiatkom augusta už v Szolnoku dvíhala hlavu táto choroba. Dobré sa pamätám, že 7. augusta Pavol Hrabovský, bývalý čabiansky prisazný, môjmu otcovi priniesol list z Pešti. Tento spomínaný Hrabovský priniesol aj cholery zo Szolnoku do Čaby. Už 9. augusta zomrel na cholery. Po ňom zomrel aj sused Ján Duna. Ku koncu augusta už natoľko sa rozmáhala choroba v dedine, že od 29. augusta sa mali hlásiť pohreby už na radnici namiesto na fare. Podľa stoličného uznesenia kostoly pozatvárali...“ Rkp. Haan Lajos naplőja, Országos Széchenyi Könyvtár, Quart. Hung. 1952 (preklad J. Gomboš)

³⁵ HAAN, Ludwjk: Pamětnosti B. Čabanské ... Budín 1845, s. 4-5.

³⁶ HAAN, Ludwjk: Pamětnosti ... Budín 1845, s. 10.

nice, byli neyprwé zawřeni do trlice, která stála před chrámem, potom pak přiwedenj gsauce do chrámu, museli wěregně celau cjrkew za odpusstěnj prositi a polepssenj sljbiti“. S. Tešedík st. („opravdowý Aposstol“ čabianskej cirkvi) zaviedol aj nový školský poriadok, školské skúšky, prísne dohliadal na mravnosť svojich cirkevníkov a návštevnosť bohoslužieb, napr. ak niekto nevyhnutne v čase soboty či nedele cestoval, musel sa uňho ohlásiť a vyžiadať si povolenie. Dokonca až do Haanových čias sa zachovalo z Tešedíkových „reformiem“ v tradícii bohoslužieb v čabianskej cirkvi „požehnánj, které se při konci nedělnjch služeb božjch od oltáře řjká, za kazatelem po tichu zpjwagi, a že se w neděli desátau po sw. Trogici wypsánj zkázy města Geruzalema w chrámě předkladá“. ³⁷ Za súčasť tejto časti textu Haan určil akési kalendárium s najdôležitejšími udalosťami v dejinách mesta. Text tohto kalendária sa v niektorých údajoch (viac alebo menej rozsiahlych informatívnych textoch) líšil od rozšíreného vydania z r. 1866. Rozdiely v zaznamenaných prehľadoch udalostí v oboch vydaniach obsahuje tabuľka uvedená v prílohe.

Z porovnania textov s časovým rozdielom 21 rokov je evidentné, že Ľ. Haan niektoré údaje musel prepracovať, poopraviť omyly a nepresnosti po preštudovaní archívnych materiálov, predovšetkým pokiaľ išlo o začiatky slovenskej kolonizácie B. Čaby. ³⁸ Druhé vydanie práce obsahovalo po r. 1845 v zásade podobne ako v predošlom texte kalendária ďalšie údaje, ktoré sa týkali hlavne stavieb nových verejných budov (modlitebnica, fara, školy, mlyn, železnica), cintorínov, resp. iných stavebných zásahov, zriadenia nových inštitúcií (1863 – nemocnica, gymnázium), prírodných katastrof (suchá) a v ich dôsledku sociálnych kríz, ďalších epidémií cholery r. 1849 (kedy umrelo asi 900 osôb) a r. 1855 (kedy umrelo približne 400 osôb). Zaujímavé fakty zaznamenal Ľ. Haan ako stúpenec revolúcie a vojenský kaplán-dobrovoľník k revolučnému meruôsmemu roku.

4. časť „Nyněgssj staw Čaby“ („Csabának mostani állapotja“) autor začal demografickými údajmi, náboženským a sociálnym rozdelením obyvateľstva, uviedol počty domov, suchých mlynov, urbaniálnych sesíí, rozdelenie pozemkov chotára podľa meraní z r. 1816, zamestnanie obyvateľstva a produktivitu pestovania určitých plodín (ďateliny, tabaku, konopí a ľanu), ich spracovania (napr. tkanie a výroba vriec), ďalej zaznamenal rozvoj obchodu, remeselnej výroby v 6 cechoch – čizmárskom, krajčírskom, garbiarskom, kováčskom, kušníerskom a stolárskom (kým r. 1826 žilo v Čabe 103 remeselníkov, v r. 1845 ich už bolo vyše 500). Ďalej v texte sa Haan zamerl na faktografické zachytenie stavu štyroch čabianskych cirkví s dôrazom na ich školstvo ³⁹ a kostoly (s opisom nového veľkého ev. kostola). Nevynechal ani zmienky o lekármi, vojenskej nemocnici a ubytovaní pluku v čase každoročného výcviku na tzv. Čabianskom poli. Nasledujúca 5. časť „Okolj Čaby“ („Csabának vidéke“) charakterizovala okolie mesta z geografického hľadiska, autor si všiml klimatické, petrologické, hydrologické atď. črty regiónu, ktoré rozšíril i o tematiku tzv. každodennosti, resp. vnímal kulturologický rozmer krajiny. Uviedol napr.: „Mezitjm okolj čabanské, ačkoli záležj z čjré rowiny, nenj předce tak unawugjej pro oko, gako se někteřj, ku wrchům přiwjklj domnjwagi, po celém chotáře se bélegj salasse zdegssjch pilných obywatělů, celé dědiny působjci. Tu bydlj přes celý týden pilný čabanský lid, zwlásstě w čas robot, a gen w sobotu pod wěčer hrne se množstwj wozů do města; ano gesstě i učitelé se tu nacházegj, – z hornjch stran přisslj řemeslnjci a učitelé; – u kterých se často i 30 – 40 djtek salašských učjwá“. ⁴⁰ V 6. časti „Zemské pánstwo na Čabe“ („Csabának földesurasága“) sa Haan venoval obnoveniu stoličnej šľachty po r. 1720,

³⁷ Na margo prísnych mravov v čabianskej cirkvi uviedol J. Kollár vo svojich spomienkach na prázdninovú návštevu Békešskej stolice r. 1812: „Do Békešskej Čaby prišli sme w nedělu, ale tamojšia chrámová kázeň čiže disciplína tak sa nám znepečila, že sme sa ihned' ponáhľali ďalej na Sarvaš. V starom čabianskom chráme chodili totiž medzi kázňou sem-ta vedľa lavíc asi štyria dozorcovia, ozbrojení dlhými tenkými palicami alebo prútmi, a keď zbadali, že podaktorý poslucháč šepká, drieme alebo vôbec nedáva pozor, udreli ho prútom. Bolo mi prútom do smiechu i do hnevu!“ KOLLÁR, Ján: Pamäti z mladších rokov života. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1997, s. 95.

³⁸ Len výnimočne – ako v prípade Pérovho povstania či odchodu Vandlíkových stúpenecov z Čaby do Níredházy – bol informácie bohatší text v prvom vydaní.

³⁹ V tom čase mali čabianske ev. školy asi 1 600 žiakov a rím.-kat. asi 290.

⁴⁰ HAAN, Ludwjck: Pamětnosti ... Budín 1845, s. 17.

hlavne dôležitým rodinám zemepánov a osobnostiam z ich radov (J. J. Harruckem, J. Apponyi, J. Trautmansdorf, M. Eszterházy, J. Bolza, L. Battyányi, H. a F. Stockhammerovci, J. Beliczay, T. Csepicsányi, J. Helebranth, Ž. Omaszta atď.). V 7. časti („*Csabának éghajlata*“) sa znovu zaoberal demografickými skutočnosťami, úmrtnosťou a jej príčinami, ale aj dlhovekosťou viacerých obyvateľov s uvedením konkrétnych dát. Medzi príčinami častých úmrtí popri niekoľkých vymenovaných chorobách zmenil pitie pálenky, ako aj zlej prestátej vody najmä v čase sezónnych prác na sálašoch, „*nemjrné užjwány slaniny a swinského masa, mokré a úzké chyže, sskodliwá pára, z marasti a ġaradű na ulicech stogjcych, pocházegjcy*“.

8. časť „*Úrodnost Čaby*“ („*Csabának nevezetesebb termékei*“) autor venoval problematike poľnohospodárstva. Charakterizoval pôdne podmienky, úrodnosť kraja: „... *zagistű, tuto uherskau kananegskau požehnanau zem negen krásnym žitem, ale také i ġinými dary hognű obdarűla sstűdrá matka přjroda. Powaha zdegssj půdy gest wűtssjm djlem s černým homokem a sűkesssem smjssená černá tlustá zem, kterážto obyčegně hogný užitek wydává*“.⁴¹ Uvedená zmienka bola typickou črtou charakteristík dolnozemských regiónov, hlavne však práve v békešsko-čanádskej oblasti, a hoci vychádzala z objektívnej skutočnosti, prerástla do stereotypu. Haan vyššie spomenuté rozviedol uvedením niektorých údajov (včítane rozdielných cien obilia „*w hogném roku*“ a „*w úzkém pak*“), zaznamenal počty chovaného dobytku, oviec a sviň, zdůraznil pestovanie rôznych druhov a sort obilnín, d'ateliny, tabaku, konopí, repy atď., kvalitné vinice a ovocné záhrady.⁴² Vyzdvihol prácu „znamenitűho“ pomológa a ev. učiteľa Pavla Benjamína Semiana, ktorý bol pre svoje zásluhy v oblasti šľachtiteľstva vyznamenaný uhorskou hospodárskou spoločnosťou. Posledný odsek textu kapitoly Haan venoval („*při wssem tomto požehnanj*“) vymenovaniu negatív v regióne, vyplývajúcich z prírodných daností. Išlo predovšetkým o nedostatok dobrej pitnej vody, dreva či iného vhodného paliva,⁴³ veľké povodne na jar a na jeseň, kedy sa do najbližších miest Ďula a Békeš dalo ísť len po vode, a s povodňami súviseli aj veľké blatá a veľmi zlé cesty.

⁴¹ HAAN, Ludwjk: Pamětnosti ... Budín 1845, s. 21.

⁴² Plastickejšiu kresbu života roľníkov a podoby B. Čaby z čias jeho detstva vytvoril L. Haan vo svojom *Denniku*: „*Čo sa týka rozlohy Čaby, za mójho detstva, posledné domy v dedine boli na dolnom konci. Boli to Ondrovické mlyny s číslom 564, mlyn s číslom 667 a s číslom 1181.*

Za Kerešom okrem starej pošty, ktorá bola d'aleko od mesta, boli tiež domy. Pri pošte, pozďž terajších zakerešských viníc, smerom k Gyule bolo 10-15 podzemných chatrű, v ktorých žila najchudobnejšia vrstva Čaby. Podľa týchto chatrű dostala prezývku celá táto mestská štvrt': Bogárház (Chrobačie domy- pozn. prekl.). Tam, kde je teraz parný mlyn a nádherné domy Andora Ursiniho, Petra Kiša, Štefana Reoška, sa rozprestieral sčasti katolícky a sčasti evanjelický cintorín. Asi na dvore dnešného parného mlyna sú pochovaní kňaz Michal Milec a učiteľa Ján Schiro a Ján Rolko. Ešte za mójho profesorstva stál Milecov pomník z mramoru.

Na hornom konci mesta posledné domy boli s číslami 1458 a 2251. Domy, ktoré stoja za nimi, boli postavené po roku 1825. V terajších najstarších iniciach za mójho detstva sa ešte našlo kde-tu hrozno. Dnes niet po ňom ani slychu, ľudia tam žijú príliš tesne vedľa seba.

Terajšie vinice v Jamine boli za mójho detstva, ešte ozajstnými vinicami, okopané hlbokým jarkom zo všetkých štyroch strán. Cez ne len kde-tu viedol prechod s bránou a pri ňom stála strážnica. Neskôr tu začali stavať domy, ale keďže prichádzajúci ľudia potajomky začali vino predávať, Žid, ktorý prenajal regálne práva, mal právo zničiť domy takýchto ľudí. Dnes už nenájdeme ani stopy po viniči, je tu vyše 700 pekných domov, v ktorých žije viac ako 3000 duší. (...)

Takzvaná líuka za mójho detstva a mladších rokov bola ozajstnou líukou. Od dnešného trhoviska až po Békés a od takzvaných „chrobačích domov“ po Gyulu bolo more vody. Táto voda pretekala cez hrázde v takom množstve, že na jar na oboch spomenutých miestach sme sa mohli premávať len člnom. Stalo sa nielen raz, že podžupan Simay so slůžným na jesenné stoličné zhromaždenie takýmto spôsobom cestovali do Gyuly. Tam, kde je teraz trhovisko, tam sme mali my mladí príviazané člny, po nich sme šli s puškou na líuku na divé kačice a divé (...) bolo vtedy divej zveri, že keď sa voda vyliala aj z okna starej pošty, mohli sme strieľať divé kačice nadostač. Ešte v roku 1844 ako kaplán som pochoval človeka, menom Šebian Petrovzsky, ktorý sa utopil tam, kde teraz pozďž békešskej hradskej stoja najkrásjše sálaš. Na tejto líuke sa rodila šašina, ktorá bola rozdelená podľa účasti vlastníctva, podľa rozdelenia takzvanej strely medzi obyvateľstvom. Každý rok v júni vychádzal hűf ľudí kosiť trávu. Človek si ani predstavíť nevie ten prach, čo zaplavil celé mesto, keď sa pustil dlhý rad vozov, aby zväžal seno do mesta. Dnes na mieste líuky sú najúrodnejšie miesta so sálašmi.“

(Országos Szűchenyi Kűnyvtár, Quart.Hung.1952; preklad J. Gomboš)

⁴³ Preto „*zdegssj obywatel wysuszeny hnog potrzebuge, dűewo pak ku stawenj potrzebne přwűwűj se až z Aradu*“.

Z historicko-etnografického hľadiska je veľmi zaujímavá 9. kapitola „*Obyvatelstvo Čaby*“ („*Csabának lakosai*“). Haan vymenoval hornouhorské stolice, z ktorých prišli prvé rodiny slovenských osadníkov, vymenoval šľachtické famílie, ktoré r. 1728 požadovali späť svojich poddaných („úskokov“). Určitý priestor ponechal pre vykreslenie stavu výučby maďarčiny v prvej polovici 40. rokov, otázke zaostávania žien v maďarskej komunikácii a otázke maďarských bohoslužieb u evanjelikov a katolíkov. Ďalej sa pokúsil o mentálnu charakteristiku Čabanov, resp. „*mrawnosti lidu čabanského*“. Zmenil veľmi nízku kriminalitu a občasnú krádeže pripísal „cudzím“. Príčiny priaznivej etickej charakteristiky obyvateľov (nepochybne poznačenej idealizáciou) videl ako sčasti „*tiché krotké a pokogné prirodzenj Slowanů wübec, z částky pak to, že Čabané gsauce wëtssjm djlem oráči, práci své s wëlikau pilnostj wykonáwagi, tak že i sausednj aradské a čanadské pole wëtssjm djlem Čabané z částky obraběj, a tak tedy nepozbýwá gim ani času ani přjležitosti, aby o zlém mysleli aneb zlé činili*“.⁴⁴ Okrem príkladnej „horlivej“ nábožnosti Ľudu Haan zdôraznil ideu „bratskej lásky a svornosti“⁴⁵ u všetkých obyvateľov Čaby – a ako príklad zmienil, že v čase renovácie starého ev. chrámu r. 1829 naň prispeli i viacerí miestni katolíci a pravoslávni. V ďalšom texte sa Haan viac zamerával na etnografickú tematiku v intenciách vtedajšieho odborného záujmu v tejto oblasti. Sociálnu stratifikáciu čabianskej spoločnosti neuviedol, nevenoval sa ani predstaveniu miestnej „honorácie“. Väčší priestor poskytol tejto téme v pamätiach (a to zaujímavou charakteristikou).⁴⁶

V 10. kapitole „*Historia starého a nového ew. chrámu*“ („*Az ó és új evang. templom története*“) líčil autor práve udalosti späté s výstavbou ev. kostolov v B. Čabe a vychádzal pritom spočiatku zo zápiskov Samuela Tešedíka st. z farského archívu. Osobitne vyzdvihol, že viac členov rodiny Tešedíkovcov malo zásluhu na stavbe chrámov: Samuel Tešedík st. postavil starý čabiansky ev. kostol, jeho syn Samuel Tešedík ml. postavil chrám v Sarvaši a napokon toho syn, takisto Samuel Tešedík (najml.), zememerač, viedol správu pri budovaní nového čabianskeho ev. chrámu. Starý chrám vznikol za mnohých prekážok a s hrozbou zbrúrania počas 5-mesačnej stavby, ale na stranu Čabanov – evanjelikov sa postavili miestni zemepáni, stolica, ako aj gróf Anton Grassalkovič („*tehdáz velikého wtoku muž, který práwě w ten čas přes Čabu byl cestowal*“). Proti stavbe nebol ani veľkvaradínsky biskup Mikuláš Csáky, „*čłowěk mjru a pokoge milowný*“. V tom čase bolo v Čabe asi 400 domov a približne 2 600 obyvateľov, od každej „duše“ sa vyberalo na stavbu 10

⁴⁴ HAAN, Ludwjk: Pamětnosti ... Budín 1845, s. 23-24.

⁴⁵ Myšlienka harmónie vo vzájomných vzťahoch obyvateľov multietnickeho a multikultúrneho regiónu sa objavila v Haanových textoch viackrát a zrejme vyplývala jednak z jeho životných postojov ovplyvnených rodinnou výchovou i životnými skúsenosťami, jednak z vedomej či podvedomej snahy prezentovať interetnicke vzťahy v regióne idealizujúco v zmysle proklamovaného uhorského vlastenectva, čo úzko súviselo aj s jeho spoločenským postavením v rámci lokálnej i regionálnej „honorácie“.

⁴⁶ „*Za mójho detstva v Čabe žili nasledujúci „honoráciari“, čiže ľudia, ktorí nosili „pantalóny“: dvaja evanjelickí kňazi, mój otec a Ondrej Uhriny; katolícky kňaz József Erdélyi a jeho kapláni, piati evanjelickí učiteľia: Juraj Andrašovič, Pavel Semian, Samuel Czuker, Karol Straka a Pavel Vožárik; slúžny Ján Stummer; stoličný vyberáč dani Jozef Beliczay; traja miestni notári, menovite Ján Koričánszky, Ján Vidovszky a Matej Petrovzsky; pokladník panstva Stang, hospodársky správca Pálenik, prokurátor panstva Žigmund Omaszta, poštový majster Samuel Omaszta, jeden advokát Žigmund Omaszta starší, ktorý nemajúc procesy radšej hospodáril. Tu bol potom chirurg menom Liszt, lekárnik Juraj Hamaliar, syn superintendenta Martina Hamaliara, ďalej obchodník so železiarskym tovarom Juraj Gaal, ktorého obchod bol väčšinou zavretý, lebo Čabania si takýto tovar nakupovali na d'ľuľianskom trhu. Keby nebol predával aj soľ na každodennú potrebu /'á la minuta', soľva by bolo bývalo kupcov v obchode behom celého týždňa. Sem patrili ešte Ondrej Dombár, obchodník, jeden katolícky učiteľ a kantor, jeden kapitán na dôchodku, menom Biics a napokon krčmár Leopold Heródek. Bol tu iba jeden Žid, nejaký Lőrincz, ktorý kupčil s kožou (najmä zo zajacov), perim a bol veľmi chudobný. Ostatní ľudia, ešte aj majstri chodili v gatiach, cez leto v huniach alebo v kožušku, cez zimu v bundách. Len kde-tu bolo vidieť na niektorých majstroch osúchaný modrý dolomán. Veľmi dobre sa pamätám, keď sa maliar Ján Šuch dostal z putovania domov do Čaby a začal nosiť pantalóny, s akým okom sa dívali nášho Čabania a najmä majstri. Nepokladali za slušné, že Ján Šuch už má takéto aspirácie, že sa chce podobať pánom. Medzi týmito „honoráciarmi“ nebol žiadny prívetivý vzťah. Každý žil pre seba. Nevieť ani jediný prípad, žeby bol niektorý z učiteľov navštívil faru. Slúžny a katolícky kňaz ani raz nebol u nás. Spomedzi domov ešte najlepší bol dom Koričánskych, kam mój rodičia občas zavítali a Koričánskovci zase k nám.*“ Országos Széchenyi Könyvtár, Quart.Hung.1952. (Preklad J. Gomboš)

grošov. V severnej časti chrámu bol uložený pamätný text v latinčine, v ktorom bolo o. i. uvedené: „*Dum tento zasvěcen gest službám božím pro lid čabanský, ewangelický auĝsspurského wyznání řeči slowanské* (zvýraznil aut.), *potom gaĝž předesslý chrám byl času podléhl, roku Páně 1745-ho*“. Ďalšiu históriu chrámu a miestnej cirkvi Ľ. Haan citoval z protokolu svojho otca Jána Haana. Sústredil sa na udalosti z r. 1807, keď z dôvodu rastu počtu cirkevníkov, bolo rozhodnuté o postavení nového kostola. Oproti názorom, že nový chrám má byť postavený niekde uprostred obce, kvôli obave z možného rozkolu miestnej cirkvi vtedajší farár Michal Milec presadil stavbu nového kostola oproti starému. R. 1811 však v dôsledku devalvácie meny prišla cirkev o veľkú sumu, preto v nasledujúcich štyroch rokoch stavba stála a niektorí Čabania navrhovali už postavené múry zrúcať. Avšak Milecovmu nástupcovi Ondrejovi Uhrínimu sa podarilo presvedčiť vedenie obce o pokračovaní v stavbe, ktorá bola dokončená r. 1824, a so všetkým príslušenstvom stála 500 tisíc zlatých tej doby. Od tých čias sa veľký ev. kostol stal architektonickou dominantou širšieho regiónu B. Čaby, zďaleka viditeľnou v rovinnatom teréne (ako aj jedným zo symbolov mesta). Haan ďalej popísal slávnosť vysvätenia, uviedol mená richtárov a ďalších mužov, ktorí mali zásluhy na postavení chrámu.

Z iniciatívy niektorých cirkevníkov vydal Ľ. Haan tlačou *Kázeň... při památce reformacie...*,⁴⁷ ktorú predniesol z príležitosti pamiatky reformácie 30. októbra 1853 v nadlackom chráme a ktorá dokumentuje jeho presvedčenie a názory ako „pravoverného“ ev. kňaza. Úvodná časť kázne obsahuje aj stručnú históriu evanjelickej cirkvi v Uhorsku. Na začiatku autor položí otázku: „*Kdo gest pravým ewangelickým křesťanem?*“ – a v dvoch kapitolách na ňu odpovedal. Podľa Haana evanjelikom je ten, kto evanjelium miluje, číta a z neho sa vzdeláva. Vysoko vyzdvihol dôležitosť Biblie ako čistého prameňa „v našej milej materčine“, historickú hodnotu Lutherovho prekladu Písma a kníhtlače. V Lutherovom duchu Bibliu chápal ako prostriedok každodennej inšpirácie kresťana. Zdôraznil, že evanjelikom je ten, kto sa riadi podľa evanjelia, ako cnosti evanjelického kresťana vyzdvihol úprimnú vieru, lásku k blížnemu, prácu a „obeť verejnému dobru“, lojalitu k svetskej moci, vzdelanosť a toleranciu. Za zvlášť veľký dar považoval možnosť vzdelávať sa v materinskom jazyku.⁴⁸

Spolu s nadlackým kolegom D. Zajacom napísali a v r. 1853 v Sarvaši vydali *Děgepis starého i nového Nad'laku, který k půlstoletnj jubilejn Slawnosti tamegssj ewangelické a. w. Cirkwe...* (40 strán, tlač Leopold Réthy).⁴⁹ Kniha vyšla aj v maďarčine: *O és Új Nagylaknak története...* (35 strán). Ľ. Haan povzbudzoval aj ďalších svojich kolegov – evanjelických kňazov na Dolnej zemi, aby sa venovali dejinám svojich osád a miestnych cirkví. Zachoval sa napr. jeho list petrovskému farárovi Jurajovi Mrvovi zo 17. januára 1886. Okrem iného v liste uviedol: „... *Petrovác velká cirkev: vyše 7 tisíc duší. Takáto by si veru zaslúžila, aby jej kňaz vydal monografiu. Prečo sa k tomu nepričiníte, drahý pane bratre? Pri kanonické vizitácii ste okrem toho museli spísať krátku históriu cirkve vašej. Nuž, túto málo rozšíriť! Zanimavo by bolo zvláste pre vašich cirkevníkov udať, skáde která fámília prišla do Petrovca. Či nemáte moju monografiu Čaby? Ak nie, vďačne Vám ju pošlem. Rád som keď vidím, že sa kolegovia s literatúrou zaoberajú!*...“.⁵⁰ Ľ. Haan venoval veľkú pozornosť vyhladávaníu, zbieraníu a vydávaniu písomných prameňov, a to nielen pre regionálnu históriu békeško-čanádskej oblasti, ale nezabúdal ani na archív Matice slovenskej.⁵¹

⁴⁷ HAAN, Ludwik: *Kázeň* kterou při památce reformacie r. P. 1853. dne 30 Řiĝna w chráme ewang. a. w. nadlackém držel ... Sarvaš: Leopold Réthy, 1853. 6 s.

⁴⁸ Podľa M. Lászika Ľ. Haan vo svojej kázni zrozumiteľnou sviatocnou formou obnovil Lutherov odkaz svojim cirkevníkom. LÁSZIK, Michal: Neznámy text Ľudovíta Haana. In: *Slovenčinár / metodický časopis*. Roč. 2, č. 2, 1992, s. 65-67.

⁴⁹ 2. vydanie vyšlo po 150 rokoch. Z bibličtiny do slovenčiny preložil a doslov napísal O. Štefanko. Súčasťou vydania nebol originálny text. HAAN, Ľ. – ZAJAC, D.: *Dejepis starého i nového Nadlaku*. Nadlak: Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku a Slávia, a. s., 1994. Ďalšie vydanie Štefankovho prekladu vyšlo v edícii Kniznica dolnozemskeho Slovaka r. 2006.

⁵⁰ SIRÁCKY, Ján: *Dlhé hľadanie domova*. Martin: MS, 1985, s. 130.

⁵¹ Svedčí o tom zachovaná korešpondencia Ľ. Haana s J. M. Hurbanom a F. V. Sasinkom. Napr. v liste J. M. Hurbanovi z 18. augusta 1874 uviedol: „*Mám česť oznámit, že zitrejšiho dne s maďarskou historickou spoločnosťou nastupim cestu do Bystrice*.“

E. Haan a D. Zajac uviedli národnostnú charakteristiku Nadlaku podľa krajinského vojenského popisu z r. 1850. Nadlak mal vtedy 9 353 obyvateľov, z toho 4 877 Slovákov,

3 390 Rumunov, 471 Maďarov, 221 Srbov, 203 Židov, 119 Rómov, 58 Nemcov, 10 Grékov a 4 Bulharov.⁵² Autori napísali v prehľade, odkiaľ rôzne národnosti do Nadlaku prišli. Slováci sa prísťahovali z Békešskej stolice najviac zo Slovenského Komlóša, Sarvaša, z Čaby a Poľného Berinčoka, ako aj z Horniakov, hlavne z Gemera, Novohradu, Liptova a Zvolena.⁵³

Autori publikácie o Nadlaku konfrontovali život tamojších Slovákov predovšetkým s Rumunmi: „*Ačkoli (...) nadlačťj obywatelé, gako sme wýsse wideli, rozličného národu a náboženstwj gsau, wssak předce děj se obyčegně gen na dvě hlawnj národnosti, na románskau a na slowěnskau*“. Voči rumunským spoluobyvateľom neprejavili nijaké animozity. Zdôraznili práve pokojné a priateľské spolunažívanie, Slováci a Rumuni sa navzájom nazývali susedmi (vecine) alebo bratmi (frate). Všimli si však určité rozdiely, napr. inú kvalitu bývania u Slovákov, ktorí „*předce magj wúbec pěkněgssj, wápnem wybjlené domy*“, ale Rumuni, s výnimkou bohatších gazdov, bývali v „*w chatrněgssjch, a mnozj gesstě genom blatem omazaných domjch*“.⁵⁴ Vraj zvlášť k okrase Nadlaku slúžili jeho široké alebo priame ulice, v slovenskej časti mestečka popri domoch boli vysadené stromy, najviac brečtany, bresty a topole, čo po väčšinu roka od jari do neskorej jesene „*oku veľmi příjemné býva*“. „*Co se giž mrawů těchto dvě národu dotyče, wúbec se může powěditi, že gak Slowáci, tak i Románi zdegssj patřj do třjdy wzdělaněgssjch a pokogněgssjch pospolitých lidj, preto i hřjch krádeže a giného zločinstwa zřjcka mezi nimi spatřiti lze. – Ku pochwale pak wsem těmto tak rozličné národnosti a náboženstwa obywatelům slaužj, zwlásstě to, že w mjru a pokogi spolu přebýwagj, w čemž gim gegjch duchownjci pěkný přjklad zawďawagj, w lásce a přátelstwj wěspolek žiji gsaue*“.⁵⁵ Autori opísali slovenské zvyky pri rôznych príležitostiach (hostiny, svadby, krstiny, pohreby, povery a i.) a porovnali ich s rumunskými ľudovými tradíciami. Zhodnotili aj rozdiely v obliekaní. Rumunský odev sa odlišoval od slovenského a maďarského, ktoré si boli podobnejšie.

Pre každú minoritu (etnickú enklávu, diasporu, a teda aj pre komunitu dolnozemských Slovákov z békeško-čanádskej oblasti) boli v jej vývine charakteristické dve základné (a protirečivé) tendencie. Jednou tendenciou boli viac alebo menej výrazné črty etnokultúrneho pretrvávania, ktoré sa prejavovalo v pridržívaní sa kultúrnych hodnôt z pôvodnej domoviny, čiže uchovávaním znakov pôvodnej etnickej špecifickosti. Druhá vývinová tendencia sa vyznačovala početnými hospodárskymi, sociálnymi a kultúrnymi vplyvmi inoetnických komunít na isté menšinové etnikum a prejavovala sa v rozmanitých procesoch akulturácie.⁵⁶

Etnokultúrne vývin dolnozemských Slovákov bol od začiatkov ich usadenia sa sprevádzaný rôznymi stupňami akulturačných procesov na všetkých úsekoch ich tradičnej kultúry (a to až po asimiláciu určitej časti komunity). Keď slovenskí kolonisti prevzali niektoré kultúrne javy a začlenili

Pobawim sa tam až do konca tohoto mesice a mienim sa oddať ku přeskúmaňu archiwu Radwanskowského w Radwani. Jestližebych tam asnád nejakau pamatnějšíu listinu w slowenskom jazyku nalezol, odpišem ju a sdelim Přewelebnosti Wašej pre matičný archiw: Moj zať Žilinský mieni do Ślawničky odcestowat s tou istou společnosťou ku přeskúmaňu Rewayovského archiwu. Požjadal som i jeho, aby, jestliže čo slowenskeho nalezne, to podobně odpjсал a Přewelebnosti Wašej sdělil.“ SNK – ALU Martin, sign. M 90 A 33.

⁵² J. Čaplovič r. 1822 vyslovil myšlienku, že „Uhorsko je Európa v malom“. O niekoľko desaťročí neskôr poznamenal M. Žilinský o svojom rodnom kraji: „Békešská stolica je Uhorsko v malom“, ale ako vidieť aj z národnostného zloženia Nadlaku, platí to o celej békeško-čanádskej oblasti.

⁵³ Podľa Jána Kukučku 50-60 % Slovákov prišlo do Nadlaku priamo zo Slovenska. KUKUČKA, J.: Nadlacksá kolonizácia vo svetle nových historických zdrojov. In: 200 rokov života Slovákov v Nadlaku. Zost. O. Štefanko. Nadlak: Vyd. Ivan Krasko, 2003, s. 11.

⁵⁴ ZAYÁČ, Daniel – HAAN, Ľudovít: Děgepis starého i nowého Nadľaku, který půlstoletnj jubilegnj Slawnosti tamegssj ewangelické a. w. Cjrkwe sepsali a widáli ... Sarvaš 1853, s. 14-15.

⁵⁵ Tamže

⁵⁶ BOTÍK, J.: Procesy akulturácie u dolnozemských Slovákov. In: Národopis Slovákov v Maďarsku 7. Budapest: Tankönyvkiadó, 1988, s. 117.

ich do svojho kultúrneho systému, vstúpili do ich etnokultúrneho vývinu procesy kultúrneho vyrovnávania a etnického zjednocovania so spoločenstvom (resp. spoločenstvami), v prostredí ktorého (ktorých) sa usadili.⁵⁷ Záviselo od viacerých objektívnych skutočností, v ktorom období a do akej miery boli spomínané procesy intenzívne.

Slovenskí intelektuáli (s historickými a etnografickými záujmami) z békeško-čanádskej oblasti zaznamenali prejavy oboch uvedených tendencií. Najdôležitejšie vzťahy kultúrneho ovplyvňovania mali Slováci s Maďarmi, v Poľnom Berinčoku však aj s Nemcami a v Nadlaku s Rumunmi, v obci Batoň žilo dokonca 5 etník (Maďari, Srbi, Rumuni, Nemci a Slováci). Zmeny, ktoré autori napísali v svojich knižkách, sa týkali hlavne používania nových stavebných materiálov, rôznych pracovných nástrojov, pestovania nových poľnohospodárskych plodín (najmä kukurice), iných jedál a stravovacích návykov, folklóru, odievania, jazyka (rozrušovania jazykového systému slovenčiny), bilingvizmu (používania jedného, niekedy viac cudzích jazykov). Napr. Haan a Zajac v ich spoločnej práci o dejinách Nadlaku uviedli, že Slováci, najmä muži, takmer všetci rozprávajú aj po maďarsky, „*ba i do swé slowenské řeči, – gako i ginj dolňozemstj Slowáci – mnohá maďarská slowá mýchati zwykli, kupř. kergetowať mjsto honiti, sergeteť mjsto wychrice, temetow mjsto hrobitow; a poněwadž na sálassesch w sausedstwj Románů bydlej, mnozj z nich i gazyk románský na tolik sobě přwlastnili, že ge sotwa od rozených Románů rozeznati lze. Ale i mezi Romány se nacházegj, genž gak slowenský, tak i maďarský dost dobře rozprávěgj. Ale obyčegmi, které při rozličných případnostěch zachowáwagi, gedny od druhých nemálo se dělj*“.⁵⁸ Napriek rôznym interetnickým vplyvom si v 19. storočí väčšina Slovákov v békeško-čanádskej oblasti, ale aj v iných regiónoch Dolnej zeme zachovala materinský jazyk, vedomie slovenskej etnickej príslušnosti a mnohé osobitosti v materiálnej a duchovnej kultúre. Dôležitý faktor etnického pretrvávania naznačili i Zajac s Haanom, teda zotrvačnosť a silu ľudových tradícií, zvykov, obradového folklóru. Za dôležitý prejav etnicko-konfesionálnej identity bolo možné považovať napr. určité obyčaje na svadbách, hlavne modlitby a ofery na rôzne cirkevné, školské a dobročinné účely,⁵⁹ v 60. rokoch 19. storočia i tzv. národné zbierky – na Maticu slovenskú, na slovenské gymnáziá atď. L. Haan a D. Zajac sa negatívne vyslovili o zbytočne veľkých útratách Slovákov pri svadbách, krstínach, zabíjačkách a karoch. Popri iných vyššie spomenutých nedostatkoch zvlášť zdôraznili ako nepekny a škodlivý zvyk u žien počas tradičného náreku nad mŕtvym klásť tvár na mŕtvolu.

V podobe encyklopédie L. Haan spracoval prehľadný zoznam približne 1 500 poslucháčov z Uhorska, ktorí študovali na univerzite v Jene. V časoch jenského štúdia ho svojho času k tejto práci vyzval zástupca rektora. *Jena hungarica* vyšla po latinsky v Ďule r. 1858.⁶⁰ Texty reflektujú osobnosti od r. 1557 do r. 1857, zväčša Slovákov, Nemcov, menej Maďarov. Jednotlivé heslá majú rôzny rozsah, sú štylisticky hutné, vyslovene informatívneho charakteru. L. Haan väčšinou uvádzal aj životopisné údaje, t. j. odkiaľ kto pochádzal, kde pôsobil, aké povolanie vykonával, záznamy o publikačnej činnosti. U niektorých mužov zaznamenal len odkiaľ pochádzali, resp. iba meno (napr. „*Daniel Kastner, Modra Hung. 1672*“). V úvode autor spomenul viacero osobností, ktoré vynikli v určitej konkrétnej vedeckej alebo kultúrnej oblasti. Napr. v oblasti historie vyzdvihol J. Tomku-Sáskeho, J. Buriusa, G. Schwarzara, J. Severiniho, J. P. Šafárika („Schaffarik“), J. Benczura, vo filo-

⁵⁷ BOTÍK, J.: Procesy akulturácie ... s. 122.

⁵⁸ ZAYÁČ, Daniel – HAAN, Ludevít: Děgepis ... Sarvaš 1853, s. 15-16.

⁵⁹ „*Co zwlásst chwalitebné gest na zdegsjich ewangelických swadbách slowenských zasluhugé abychom tu připoměnuh, totičto že oni gsauce milownjci náboženstwa, ani u prostřed weselj nezapomínagj se na swau cirkew. Když se skončj poslednj oběd neb večera, staregsj upomíná swadebnjku gesstě za stolem sedjčjch, aby se rozpoměnuh na hospodáře anebožto swadebnjho otce, na chrám božj a na chudobných, aby tedj gedenskaždý k tomuto cjlí, co minj, obětowal. Proto na každěm weselj pěkná suma se shromažďj na chrám božj, aneb pro cirkewnj potřeby, tehdaž i swatebnj otec s matkau obyčegně sobě obětowaně penjze cirkwi oferugj. Roku 1852, když se nyměgsj nowý oržan stawěl, genom na swadbách okolo dvě tisíc zlatých w měnkách shromáždilo se k tomu cjlí.*“ ZAYÁČ, Daniel – HAAN, Ludevít: Děgepis ... Sarvaš 1853, s. 17-18.

⁶⁰ HAAN, Ludovico: Jena Hungarica sive Memoria Hungarorum academiae ienensi adscriptorum. Gyula: Leop. Réthy, 1858.

zofii A. Podkonického, A. Kralovanského, P. Magdu, A. Vandráka, v pedagogike J. Glacza a T. Číza („Csisch“), v oblasti práva J. F. Behamba a J. Joniho, v medicíne G. B. Perliciusa, D. Gömöriho, v poézii B. Tablica, J. Kissa, J. Kollára, v teológii S. Antoniho, J. Čerňanského, M. Hamaliara, P. Jozeffyho, J. Seberínho atď. Ľ. Haan prácu rozdelil z chronologického hľadiska na 4 periody. (1.) *Periodus prima* je venovaná rokom 1557-1671, (2.) *Periodus secunda* rokom 1672-1780 (väčší priestor autor poskytol napr. pri r. 1731 M. Markovicovi – s. 51-52, pri r. 1732 S. Tešedíkovi – s. 53-55, pri r. 1734 synovi M. Bela K. A. Beliusovi – s. 57, pri r. 1779 D. Bockovi – s. 87-88, pri r. 1780 J. Ribayovi – s. 90), (3.) *Periodus tertia* zahŕňa roky 1781-1817 (napr. pri r. 1815 heslo o P. J. Šafárikovi – s. 138-141), (4.) *Periodus quarta* roky 1818-1858 (napr. pri r. 1817 J. Kollár – s. 149-152, pri r. 1828 K. Kuzmány – s. 154-156, pri r. 1838 G. A. Seberíni – s. 160-161, heslo o sebe Ľ. Haan uviedol na s. 167-168).

V r. 1858 Ľ. Haan dokončil monografiu *Békéscsaba története* (Dejiny Békešskej Čaby) s vlastnými kresbami, ktorá však dlhé roky zostala v rukopise. Venoval sa v nej aj jazyku Slovákov, prezývkam, staviteľstvu atď. Časť monografie bola zverejnená r. 1866, stručný výber vyšiel r. 1968. Úplne kniha vyšla až k 100. výročiu Haanovej smrti r. 1991 pod názvom – *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig* (Békešská Čaba. Dejiny mesta od počiatkov do tretej tretiny 19. storočia).⁶¹ Veľmi zaujímavé poznatky o živote čabianskych Slovákov zapísal Ľ. Haan tiež vo svojom už vyššie spomenutom rukopisnom *Denniku*, presnejšie memoároch.⁶² Haanova vedecká a publikačná činnosť mu roku 1858 priniesla ocenenie tým, že sa stal členom Dorpatskej učenej spoločnosti v estónskom Tartu. Publikačne úspešné 50. roky zavŕšil r. 1859 a 1860 v Pešti publikovaním chronologických tabuliek k dejinám ev. cirkvi v Uhorsku (po maďarsky a po nemecky).

Najrozsiahlšie dielo – *Békés vármegye hajdana* (Minulosť Békešskej) – vyšlo r. 1870 v Pešti.⁶³ Uvedená práca Ľ. Haanovi vyniesla reputáciu prvého historika Békešskej stolice (župy).⁶⁴ Vždy dôsledne informácie overoval, či už išlo o minulosť z keltských či rímskych čias, z čias „zaujatia vlasti“ alebo z modernej doby. Maďarský historik Lajos Székely vysoko hodnotil Haanovu precíznosť, zmysel pre detail, kritický prístup k prameňom, cieľavedomú prácu so zozbieranými údajmi, biografické medailóny významných literátov a činiteľov župy, dôraz napr. na historicko-geografické a klimatické súvislosti, vývoj zdravotných a demografických pomerov, na dejiny zdanenia, vojenských štruktúr, priemyslu, školstva, osvety, etnického a náboženského zloženia, náčrt dejín miest, osád a pustatín Békešskej župy. Haanova pozitivistická metodológia a štýl jeho historických textov mali aj kritikov a oponentov. Napr. Sándor Márki hodnotil uvedenú prácu v zásade ako inventár získaných údajov, resp. akúsi mozaiku faktov, uznal však Haanov precízny postoj a svedomitosť pri práci, „lebo úprimne hľadal pravdu“.⁶⁵ O hutnom chronologickom popise udalostí sa vyslovil prvý recenzent Haanovej práce Frigyes Pesti ako pre autora obľúbenej súčasťi výkladového textu. Vydanie prvej monografie Békešskej župy malo veľký ohlas a napr. župné vedenie objednalo 200 ks pre školy. Ohlas publikácie patrila k jednému z podnetov pre organizovanie a aktivizáciu miestnych archeológov a historikov.

Pri práci na monografii Ľ. Haan získal alebo prepísal množstvo dokumentov, zamýšľal preto pripraviť na vydanie popri monografii aj zbierku písomných prameňov. Napokon vydal dve knihy,

⁶¹ Editormi boli Lajos Gecsei a Lajos Kóteles. Šesť strán z rukopisu – z časti o prezývkach čabianskych Slovákov – sa však dodnes nezachovalo (niekto ich z rukopisu vytrhol).

⁶² Až v r. 1971 vyšiel výber úryvkov z týchto memoárov v bibliofilskom vydaní – *Haan Lajos naplója. Részletek*. Rukopis Haanovho „denníka“ je uložený v Országos Széchényi Könyvtár (Quart. Hung. 1952). Preklady niektorých úryvkov z týchto pamätí publikoval historik Ján Gomboš v periodiku Čabiansky kalendár.

⁶³ HAAN, Lajos: *Békés vármegyei hajdana*. Pest: Lauffer Vilmos Tulajdona, 1870. 327 s.

⁶⁴ DRASKOVICH, József: Haan Lajos, az első megyetörténet írója. In: *Körösök vidéke*, 1991, s. 86.

⁶⁵ SZÉKELY, Lajos: Haan Lajos ... 1970, s. 179.

naskôr v tom istom roku *Diplomatarium Békésiense*,⁶⁶ ktoré obsahuje spolu 185 výlučne latin-ských listín relevantných k dejinám stolice (prvá listina z r. 1067,⁶⁷ posledná z r. 1360). V predslove datovanom 1. októbra 1869 editor napísal, že zozbieral v rôznych archívoch dokumenty z minulosti Békešskej župy s úmyslom zachytiť históriu regiónu tak, ako ju odrážajú zachované písomné prame-ne, keďže spisový materiál stolice sa začal systematicky uchovávať a viesť až od r. 1715. Do-konca prvý župan po oslobodení stolice od Osmanov – Jakub Ján Löwenburg – vtedy jestvujúci archívny materiál vyviezol za hranice, a ten tak zostal roztratený, príp. sčasti nezvestný. Publikované dokumenty predstavujú najmä donačné listiny, súpisy, záznamy o výmene majetkov, pátranie po poddaných, uvádzanie do práva majetkov, záložné listiny, určovanie hraníc chotárov atď.

Spolu so svojím zaťom M. Žilinským vydal L. Haan až s istým časovým odstupom r. 1877 ako druhý doplnok k monografii župy zbierku dokumentov *Békés megyei oklevéltár* (Diplomatár Békešskej župy / s mnohými údajmi týkajúcimi sa vnútorných dejín našej vlasti)⁶⁸ ako výsledok podrobného archívneho výskumu. Publikáciu editori dedikovali Jurajovi Jusztovi Nécpsal-skému ako významnej osobnosti krajiny a zemepánovi, ktorý mal majetky v Békešskej župe a ktorého rod L. Haan uviedol ako jeden z najzámožnejších v tejto stolici v 14. – 15. storočí. Po s. 175 kniha ob-sahuje 85 dokumentov v latinčine, prvý je z r. 1323. Na s. 176-269 je publikovaných spolu 99 listín v maďarčine (prvý dokument je list Zsigmonda Bátoriho z r. 1583 a posledný dokument *Határkér-dés Szarvas és Túr között 1737* sa týka záznamu roztržky medzi obcami Sarvas a Mezőtúr z r. 1737 o chotárne hranice).⁶⁹ Vydanie týchto dvoch zväzkov maďarski historici tradične považovali za jeho najväčšiu zásluhu. L. Haan neustále viedol archívne výskumy, napr. hlavne v komorskom archíve v Budíne a v peštianskom archíve gr. Károlyiho, ale výsledky prinášal aj jeho vzťah utvárajúci sa k súdobým maďarským historikom ako Frigyes Pesty, Károly Szabó, Kálmán Thaly, István Nagy, Arnold Ipolyi a iní. Navzájom si posielali odpisy dokumentov dôležitých pre prácu toho-ktorého z nich.

Markantným prejavom slovenskosti L. Haana ako historika bolo vydanie práce v tradičnej bibličtine *Cithara sanctorum, její historia, její původce a tohoto spolupracovníci* v roku 1873.⁷⁰ V dolnozemskej prostredí sa výrazne prepájala tematika cirkevnej histórie s ďalšími historickými témami a tvorila citlivo vnímanú súčasť kultúry (a nielen preto, že väčšina publikačne činných autorov bola povoláním kňazmi). Príslušnosť k evanjelickej cirkvi, jej „žitá prítomnosť“ bola jed-ným z etnických znakov dolnozemskej Slovákov tej doby a Tranovského *Cithara sanctorum* zas výrazným symbolom viery a nevyhnutnou súčasťou jej praktizovania, ako aj osobného (rodinného) a spoločenského života. Dolnozемец Ludovít Žigmund Szeberényi o *Tranosciu* a jeho význame pre veriaci ľud napísal: „*Tranoscius bol u čabianskych evanjelikov vždy obľúbený a mal veľkú vážnosť. Obľúbený bol ten 100-stránkový, hrubý Tranoscius, ktorý koncom 18. a v prvej polovici 19. storočia tlačili v peštianskych knihtačiarňach. Väzbu knihársku dali obyčajne obit' medeným plechom a v tomto remese sa vyznačovali najmä tu usadení drotári. Takýto viazaný a obitý Tranoscius prežil niekoľko pokolení. Nikde na celom svete nebolo vidieť toľko Tranosciov naraz pri službách Božích, ako v čabianskom veľkom chráme, kde sa veriaci už dvoma hodinami pred službami Božími shromažďovali a pod vedením povestných predspevákov bez sprievodu organa spievali ... Koncom druhej polovice minulého storočia (teda devätnásteho, pozn. aut.) ešte aj na sálašoch bolo počuť, že*

⁶⁶ HAAN, Lajos: *Diplomatarium Békésiense*. Pest: Lauffer V., 1870. 310 s.

⁶⁷ Ide o zakladaciu listinu opátstva v Zastyi.

⁶⁸ HAAN, Lajos: *Diplomatarium Békésiense*. Pest: Lauffer V., 1870. 309 s. HAAN, Lajos – SZILINSZKI, Mihály: *Békésme-gyei oklevéltár / számos hazánk beltörténetere vonatkozó adatokkal (...)*. Budapest: Tettey Nándor és Társa, 1877. 275 s.

⁶⁹ Spomenutej problematiky územných sporov sa týkali aj iné dokumenty, je pritom signifikantné, že na začiatku 18. storočia medzi chotárnymi názvami nenájdeme slovenské pomenovania.

⁷⁰ HAAN, Ludewit: *Cithara sanctorum, její historia, její původce a tohoto spolupracovníci*. Pešť: Viktor Horňanský, 1873. 116 s.

zavčas rána mali pastierikovia spievali raňajšie piesne z *Tranoscia*... „⁷¹ Ľ. Haan si veľmi cenil tento spevník, hoci v mladom veku ako ambiciózný uhorský intelektuál bol jedným z prvých, ktorý realizoval pokus zaviesť maďarský spevník do evanjelického kostola (1847).⁷² Jednu stať z práce *Cithara sanctorum* s názvom **Jiří Tranovský (Životopis)** mu D. Bachát uverejnil tiež v Lutherskom kalendári na rok 1891.

V predhovore knihy Ľ. Haan napísal: „*Náš slowenský ewanjelický lid, po Biblii Páně, nemá wzáctnějšsi a oblíbenější knihu, jako Tranoscius. Chod' z domu do domu, obzwlásstě na dolní zemi, kde se tato ctíhodná kniha až posawád, při weřgných službách božích udržela a při Biblii Páně nalezneš gisté wssudy i tři, čtyři Trasciusy. Čelední otec, když geho ditky do stawu manželského wstupují, nezamesská gim, gako swadebni wěno, kaupit Tranoscius. Pracujeli na poli, ráno nezapočíná práci, wečer negde na lože prwé, nežby gednu, dvě písně z Tranosciuse odzpiwal. Tlačili ho úzkost' a bida, máli w domě nemocného, beře do rukau Tranoscius a w něm hledá i nalezá útěchu w křži. Widěl sem sám nejednau rolníka orať a rozsiwat' a při této práci zpíwat písně z Tranosciuse (...) Zagjmawé ge obzwlásstě w sobotu wečer, když se náš pobožný lid giž nawrátíl domů z týždňowé práci, procházet se po ulicích takowého města, kde gesťe ta starodáwna, od otcu zdědění nábožnost newyhynula. Tu zagiste z každého okna ozywagi se nábožné písně z Tranosciuse*“.⁷³

Podľa Haana mnohí z „pospolitého ľudu“ poznali takmer celý *Tranoscius* spamäti a často sa odvolávali na texty z *Tranoscia*, tak ako na Bibliu. Charakteristiku *Tranoscia* ako dolnozemskeho kultúrneho fenoménu ďalej rozšíril: „*A neznámeli my ewanj. slowenští slbkazatelé že náš lid, i co do sskoly nejwějši wáhu klade na zpěw, na Tranoscius a takowého učitele obliwuje, u něhož se ditky, čím wíce písniček z Tranosciuse naučí? Máli takový učitel i nejakau chybu, lid mu to prohlédne pro jeho zběhlost w písnech a w Tranosciuse. Ba je Tranoscius často jakoby domácj kronika. Do Tranosciuse zajisté zapisuje obyčejně čelední otec na památku den swého narození i swojích ditek a jiné podobné pamatné případnosti, které se buďto w městě a w cirkwi, buďto w lúnu jeho familii přihodily, takže již nejeden pamatný příběh w cirkwi, o němž potomstwo nic neznalo, udržel se na pargamenech starých Tranosciusů*“.⁷⁴ Spomínaný zvyk zapisovať dôležité medzinky rodinnej histórie je veľmi dôležitým prameňom k dejinám dolnozemskejších Slovákov.

Ľ. Haan sa vyjadril aj k téme zavedenia nového spevníka do bohoslužieb v evanjelickej cirkvi (vtedy intenzívne pertraktovaného problému v kruhoch ev. duchovných), ktorý v tom čase v Banskom okolí používalo len 36 cirkevných zborov, avšak až 120 ich zostalo pri *Tranosciu*: „*Pomyslime jen na ty časy, když wplywem německých philosophických systémů a následkem francauzských pohybu, při konci minulého a při začátku tohoto století, jesťe i kněžstvo nasse bylo se oddalo rationalismu, nihilismu, newěř a klátilo se sem a tam, jako třtina wětrem zmítaná: náš lid ani tehdy nedal se zmýlit w swé , od otců zdědění a takřečeno mlékem wsáté, orthodoxii, a stál pevně na tom uhelném kameni, o němž Pismo dí (...) nowý ewanjelický zpěwník , - dílo to jináče wýborné, - uplně u nasseho ewanj. lidu udomácnit se nezná. A jestliže se i užitwa, zwlásstě na horních stranách, při wěřejných službách a poctách božích; doma wssak ewanjelický slowák nejraději beře do rukau swěj milý Tranoscius a z tohoto pramene wáži tu wodu žiwau, jako i potěšení we wsselikém zármutku a křži. Náš nábožný lid nikdy to neodpustí wydawatelím zpěwníka, že wynechali z něho cele daemologii, že přeoblékli do nowého, podle módy času přistrogeného raucha tyto a těmto podobné, utěssené písně*...“.⁷⁵

⁷¹ SZEBERÉNYI, Ľ. Ž.: *Tranoscius na Čabe*. In: Osuský, S. Š. (zost.): *Tranovského sborník*. Liptovský Mikuláš: *Tranoscius*, 1936, s. 296-297.

⁷² Spevník vyšiel vo viacerých vydaniach, napr.: HAAN, Lajos: *Énekeskönyv ágostai hitv. evangyelmi hivek számára*. Gyula: Dobay János, 1871. 274 s.

⁷³ HAAN, Ľudewit: *Cithara sanctorum*, její historia, její půwodce a tohoto spolupracowníci. Pešť: Viktor Horňanský, 1873, s. 3.

⁷⁴ HAAN, Ľudewit: *Cithara sanctorum* ... 1873, s. 4.

⁷⁵ HAAN, Ľudewit: *Cithara sanctorum* ... 1873, s. 4-5.

V 1. kapitole autor analyzoval cirkevný spev v evanjelickej cirkvi, pričom zvláštnu pozornosť venoval „nábožensko-cirkevnému spevu u Slovanov“. V 2. kapitole sa zamerl na veľkomoravské obdobie a české duchovné dedičstvo s dôrazom na Jana Husa.⁷⁶ Haan napísal: „*Tehdáž horní Uhorsko s Morawau twořilo jednu welikau řissi a řisse tato jmenowala se králowstwím Welkomorawským. Rastislaw, tehdejssi kniže welkomorawské, slysew o blahodějném náboženstwí Krystowem, poslal schwálně posly do Carihradu (Konstantinopole) k císaři řeckému Michalowi s tau prosbau, aby mu poslal wěrozvěstů, kteříby jej a jeho národ náboženstwí křestanskému poučili a potom pokřestili. Císař poslal i hned k němu dwau bratrů, totiž: Cyrilla a Methoda, narozených w městě Tessaloniky...*“⁷⁷ Už v politickej a spoločenskej atmosfére dualizmu – a teda stupňujúceho sa tlaku voči nemadžarským menšinám, L. Haan evidentne prejavil slovanské povedomie. Zdôraznil napr., že „...u slowanů a sice we wssech kmenech, u Čechů, u Morawanů, u Slowáků a u Chorwátů, za prastarých časů materská řeč panowala při službach božích, nasledowně i písně nábožné w materské řeči skládali a zpíwali“. O slovanských vierozvestcoch tiež napísal: „*Tito dwa bratrowé, kteří již několik roky předtím byli Bulhariůw – tež slowanský kmen, obrátili k náboženstwí křestanskému, poněwadž znali slowenský jazyk, w mateřské řeči učili nassich otců prawdám...* (...) *Posstěstilo se těmto dwaum bratrům pod krátkým časem otců nassich zkřestaniti. Hlavní sídla otců nassich byly tehdáž Nitra a Mosburk (nynejšsi Zalawár za Dunajem)...*“⁷⁸ Na inom mieste uviedol: „*Náš národ* (zvýraznil M. K.) *byl vždy milownikem hudby a zpěwu. Tuto pěknau vlastnost spatrujeme při něm až po dnes, zwlasstě při kmenu českém a srbském*“⁷⁹ 3. kapitole venoval spevníkom, ktoré používali evanjelickí Slováci pred vydaním *Tranoscia*, v 4. kapitole konkrétnym piesňam z doby pred *Tranosciami*, najmä husitského a bratrického pôvodu, v 5. kapitole rôznym vydaniam *Cithary sanctorum*, včítane ukážok z textov. Ako svedčí Haanova korešpondencia⁸⁰ veľmi svedomite spracovával informácie z rôznych zdrojov o autoroch duchovných piesní zaradených do tohto spevníka. V najrozsiahlejšej 6. kapitole „*Jiří Tranowsky a jeho spolupracownici*“ (s. 45-76)⁸¹ vypracoval životopisy vybraných 48 autorov piesní.

V 7. kapitole sa L. Haan zaoberal vplyvom „doby racionalizmu“ na evanjelickú vieru a dôsledky toho pre nové vydania spevníka, bližšie hlavne vydaním superintendenta Martina Hamaliara. Z Haanovho textu je dostatočne zreteľný odpor voči novým západoeurópskym racionalistic-

⁷⁶ V ďalšom texte napr. pripomenul tradíciu husitských spevníkov cez „rodinnú pamäť“: „*Můj blah. paměti drahý pan Otec Jan Haan, rodem abelowčan (w Nowohradě), nejednau zpominal, že za mládí swého w Nowohradě na dědinách wíkol Abelowej nejeden takový starý; husitský zpěwnik widěl*“ (s. 19). V zásade stereotyp husitskej tradície u slovenských evanjelikov uvádzal aj v učebnici cirkevných dejín.

⁷⁷ HAAN, Ludewit: *Cithara sanctorum* ... 1873, s. 11-12.

⁷⁸ HAAN, Ludewit: *Cithara sanctorum* ... 1873, s. 12-13.

⁷⁹ HAAN, Ludewit: *Cithara sanctorum* ... 1873, s. 15.

⁸⁰ Napr. v liste Fridrichovi Baltíkovi (z 28. jan. 1891, archív VÚSM, Békéscsaba) vysvetlil problém konverzie syna Juraja Tranovského: „*Na tau wasu otázku: že či Samuela Tranosciosa ešte aj teraz za apostatu, odpadca držím, len toľko: že weru už teraz nie. Odkiaľ žeby ozaj pochodila naproti jeho osobě ta hmusná nenávisť u katolíckych kňazow, kterau už r. 1744 doswedčil tehdajší mikulášsky kňaz, keby sa Tranosciosu pozdejší bol stal katolíkom potom žeby ho vraj bystričania r. 1658 boli wolali za kňaza, keby neboli přesvědčeni bývali o tom, že je s telom, dušow lutherán? Mňa Kollár bol dowiedol na mylnau cestu, keď som písal Citharu sanctorum. Lebo ak wzpomínam, w jeho výklade ku Sláwy deře čítal som dakde to, že bol pozdejší apostatom. Wydawatelom Kalendára Lutherowho je Bachat. Weru, prv akoby bol wydal pojednanie o Tranosciosovi, mohol sa ma zpítat, či v nom dačo nemienim premenit*“. KMEŤ, M.: K 400. výročiu narodenia Juraja Tranovského. In: *Slovenčinár / metodický časopis*. Roč. 2, č. 2, 1992, s. 60-64.

⁸¹ Jiří Tranovský, Jan Augusta, Jiří Bánovský, Jan Blahoslav st., Jan Blahoslav ml., Kliment Bosák, Samuel Čemánský, Ondrej Cenglerus, Havel Dřevínek, Jan Bohumír Ertel, Jan Škorně z Frymberku, Jan Glosius, Samuel Glosius, Samuel Hruškovice, Jan Hrdlička, Jan Hus, Pavel Jakobey, Joachim Kalinka, Daniel Karel z Karlšperku, Václav Kleych, Jan Kollár, Jan Amos Komenický, Daniel Krman, Jan Kromholc, Anna a Žofia Kubini, Eliáš Lányi, Jeremiáš Lednický, Šimon Lomnický, Jan Lovčáni, Kašpar Motešický, Eliáš Mlynářov (Molitoris), Jan Musophilus (Rozac), Martin Michalec, Daniel Masnicus, Vavřinec Benedikt Nedožerin, Kristián Pešek, Štěpán Pilárik, Adam Plintovic, Ondrej Radič, Matěj Rudini, Lukáš Starý, Michal Semian, Daniel Sinapius, Pavel Severini, Jan Silvanus, Matěj Šulek, Jan Táborský, Samuel Tranovský, Jiří Zbojník.

kým ideám v teológii i v praktickom živote cirkvi: „*Naši ewanj. kandidati, nawštwice uniwesity německé přinesli toto rozumkárství čili tak zwaný racionalismus i do vlasti naši. Následkem francouzských pohybů ještě wice se tento racionalismus rozmohl, takže při konci předešlého a při záčátku nynějšího století sotwa bylo ewanjelického kněze, kterýby racionalismu wíc neb méně nebyl padl w obět. Naše Cithara Sanctorum stoji na stanowišti orthodoxie. Není diw že kněžům naším byly trnem w oku takowé písne, w nichž se o diwich a zázracích, o Krystu jako Bohu a člowěku w jedné nerozdílné osobě zmínka děje. Nastala tedy u nich tužba, wydat' Citharu S. w nowém wydání, z něhožby tyto písne wynechány a na jejich místo jiné, ne tak wěrowýznamného, dogmatického, jako raději mrawního obsahu položeny byly*“.⁸² Posledná 8. kapitola bola venovaná zriadeniu výboru pre obstarávanie kníh k náboženskému vzdelávaniu „*cirkwe ewanj. slowenské w Uhrích*“ s podrobne vypracovanými cieľmi a povinnosťami členov výboru. Haan text doplnil notovými zápsmi z kancionálu z r. 1598, ktoré zostavil čabiansky ev. učiteľ a organista Karol Wenich.

Iný príspevok k literárnej histórii predstavoval článok **Kollár János és Slávy dcérja**, ktorý vyšiel v časopise Magyarországh és Nagyvilág r. 1874 (č. 40, s. 492-493, č. 41, s. 505) a zaujímavým spôsobom propagoval v maďarskom kultúrnom prostredí život a dielo osobnosti, ktorú obdivoval, hoci sa vo viacerých názoroch nezhodovali. V článku o. i. pripomenul, že „*slávna lyricko-epická skladba Slávy dcera, ktorá svojho času zelektrizovala Slovanstvo od Fínskeho zálivu až po Jadran, jej autorovi vydobyla medzi slovenskými básnikmi prvé miesto*“, uviedol tiež, že Kollár bol uvedomelým Slovákom a s veľkou láskou študoval dejiny slovenských národov, že „*vždy, keď si počas svojich štúdií uvedomoval, že takmer šesťdesiatmiliónové Slovanstvo pod toľkými vládcami, roztrúsené po toľkých krajinách, viesnané medzi toľko cudzích národov, rozkúskované na toľko drobných plemien, napriek svojmu obrovskému počtu nehrá v Európe nijakú významnú úlohu, zachvátil jeho dušu národný smútok*“. V závere článku Ľ. Haan zdôraznil popri rôznych ďalších faktoch (i vecných omyloch) jeho postavenie v slovanskom spoločenstve, ale aj kritický postoj k časti Kollárovo diela: „*Kollár bol vo svojom čase vedúcou osobnosťou rakúskeho Slovanstva. Do Pešti neprišiel vzdelanejší Čech, Moravan, Chorvát a Srb bez toho, že by Kollára nenavštívil. V staršom veku sa začal zaoberať archeológiou a lingvistickým bádanim. No jeho práce z tejto oblasti veľmi neobstoja. To, čo mu zabezpečuje dlhotrvajúcu povesť, je Slávy dcera*“.⁸³ Napriek viacerým kritickým postrehom nikdy by sa Haan nevyjadril ako napr. redaktor banskobystričských (zvolenskožupných) novín Svornosť v nasledujúcom texte: „*Od toho času, ako sa uhorská reč stala štátnou rečou a Ján Kollár v jeho Slávy Dcere, kúzelným kvetím poesie ozdobenú vystavil tú modlu, toho slávkeho colossa, ktorý s jednou nohou na Urale, s druhou ale na Tatrách stojí: započala sa aj v našom dištrikte ohlašovať z jednej strany tá fajta, za slovenskú reč horliacich ľudí, ktorí nemohú to odpustiť maďarovi, že štátnu reč, už následkom jeho rodu, ako svoju vlastnú vládze, vystupovali so všetkými prostriedky, nie len vysmievaním, hanením ale aj pomlúvaním proti uhorskej reči, dišputujúc sa za podobné práva slovákov ...*“⁸⁴.

Dôležitým priestorom pre prezentáciu výsledkov (nielen) Haanovho regionálno-historického bádania bola **A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyveinek** (ďalej BRMTÉ; *Ročenka Spolku pre osvetu, dejiny a archeológiu v Békešskej župe*), vydávaná od r. 1875. Obsahovala viacero príspevkov, dokumentov, štúdií, resp. osvetových prednášok,⁸⁵ ktoré

⁸² HAAN, Ľudewit: Cithara sanctorum ... 1873, s. 77.

⁸³ HAAN, Ľ.: Ján Kollár a jeho Slávy dcera. In: CHMEL, R.: Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia. Martin: Osveta, 1973, s. 160, 167. Autor článku svoj vzťah k J. Kollárovi aj zosobil, napr. uviedol: „*Musím povedať, že v mladosti mi bol Kollár dobrým známym, v Pešti som ho často navštívil, istý čas sme si písali, a to, čo hovorím o jeho živote, najmä však o jeho romantickú láske, viem jednak od neho samého, jednak od jeho priateľa Salamona Petényiho, môjho strýčka, niekdajšieho kustóda múzea a člena uhorskej akadémie*“ (s. 160).

⁸⁴ Svornosť. Roč. 2, čís. 46, 12. 6. 1874, s. 2.

⁸⁵ Podľa M. Žilinského mal Ľ. Haan „*niečo zvláštne vo svojom štýle prednášok ... kto sa nepamätá na ten veľký potlesk v župnej sále v Ľule, keď prečítal svoju prvú prácu o dvore F. Harruckerna alebo o stolici za panovania Karola III.*“. ZSILINSZKI, Mihály: Haan Lajos emlékezete. Gyula 1893, s. 6.

odzneli pri viacerých príležitostiach realizovaných v zmysle cieľov Spolku v niekoľkých mestách a obciach župy. L. Haan bol od vzniku Spolku jeho podpredsedom.⁸⁶ Spolu s bratom Antonom⁸⁷ obohatili župné múzeum o rôzne archeologické nálezy a predmety z vlastných zbierok starožitností. V záujme múzea organizoval schôdzky priaznivcov a spolupracovníkov múzea a prezentácie náleзов.⁸⁸ Časť archeologickej zbierky L. Haan venoval národnému múzeu v Budapešti a niektoré predmety poslal do zbierok Matice slovenskej. Publikoval odborné články o „starej Čabe“ a ďalších historických, spoločenských a cirkevných témach v slovenskej aj maďarskej tlači (napr. *Evanjelik*, *Ewanjelické cirkewné nowiny*, *Dolňozemské listy / Alföldi lapok*,⁸⁹ *Korouhev na Sionu*, *Obzor*, *Békés*, *Békési Lapok*, *Békésmegyei közlöny*, *Figyelő*, *Magyarország és Nagy Világ*, *Statiszt. Közlemények*, *Századok*, *Vasárnapi Ujság*).

V prvej ročenke L. Haan publikoval prácu s názvom *Dvor baróna Františka Harruckerna v Ďule 1743-1758*,⁹⁰ v ktorej spracoval organizáciu a fungovanie úradu tretieho hlavného župana

⁸⁶ Zakladajúce zhromaždenie Spolku sa konalo 18. júna 1874 v Ďule. Predsedom sa stal Benedek Göndöcs (katolícky kňaz z Ďuly), tajomníkom zať L. Haana Michal Žilinský a riaditeľom múzea ďalší miestny historik János Mogyoróssy. Počty riadnych členov boli doplnené o čestných členov Spolku, medzi nimi boli napr. Arnold Ipoly, Ferencz Geduly, Ferencz Pulszki, Vilmos Franknói, Mihály Horváth a ďalší.

⁸⁷ Ludovítov mladší brat **Anton Haan** (Antal Haán) sa vypracoval na známeho maliara. Narodil sa 5. januára 1827 v Békešskej Čabe. Študoval začal v B. Čabe a neskôr pokračoval na evanjelickom gymnáziu v Sarvaši. V Sarvaši sa učil kresliť pod vedením Michala Žilinského a Gustáva Lániho, ktorí pre talentovaných žiakov zriadili tzv. kresliarske učilište. Základy výtvarného umenia si Anton Haan osvojil práve v tomto učilíšti. Vyšší stupeň gymnázia skončil v Prešove, kde kreslil svojich spolužiakov a učiteľov. Pre Antona to bola úspešná záležitosť. Svojimi kresliarskymi schopnosťami vynikal spomedzi spolužiakov, čo ho utvrdilo v úmysle stať sa umelcom. Jeho rozhodnutie sa stretlo so súhlasom rodiny. Otec ho odviezol do Pešti, kde začal zamestnávať známy učiteľ kreslenia a výtvarník Morelli. Od jesene 1845 už bol poslucháčom viedenskej akadémie, kde ho učili dvaja povestní umelci Kuppelweiser a Waldmüller, ktorí boli významnými maliarmi v tomto období. Prof. Waldmüller mal veľmi rád talentovaných poslucháčov. V r. 1847 podal pamätný spis krajinskému snemu v Bratislave, aby štát podporoval Antona Haana, Mihálya Zichyho, Somu Petricsa, Antala Hanélyiho a Károlya Jakobeyho. Počas revolúcie v r. 1848/49 sa Anton Haan zúčastnil bojov v hodnosti strážmajstra. Po porážke uhorskej revolúcie odišiel do Talianska, kde študoval diela veľkých renesančných majstrov. Zarabá si peniaze maľovaním portrétov a kopírovaním malieb v Benátkach, Miláne, Florencii a Ríme. Po talianskom „výlete“ v r. 1851 dostal vysvedčenie od Waldmüllera vo Viedni. Antonov otec a priatelia ho nahovárali, aby prišiel domov. Presný dátum jeho návratu do domoviny nie je známy, no v r. 1862 býval už v Békešskej Čabe, ale majetok mal na ostrove Capri, ktorý dal do prenájmu. V tomto čase rozprával okrem materčiny po maďarsky a po nemecky, neskôr vedel hovoriť aj po taliansky, francúzsky a anglicky.

Do r. 1873 žil v rodnom meste, ku ktorému ho púťali rôzne objednávky malieb. Vtedy ho poverila evanjelická cirkev namaľovať portréty dovtedajších cirkevných hodnostárov a oltárne obrazy v malom kostole. Portréty si objednávali uňho aj zámožní meštania, napr. Štarkovci, Strakovci a Záhoranovci, čo je dosiaľ pozoruhodným svedectvom zo života čabianskej tzv. honorácie, resp. v širšom zmysle slova zo života slovenskej dolnozemskej inteligencie. K menu Antona Haana sa viaže i evanjelický kostol v B. Čabe na Orošházskej ceste, malý evanjelický kostol v Čabe a oltárne obrazy v Ambróze, Mokrej a Albertke. Katolíckemu kostolu v B. Čabe namaľoval obraz sv. Jána Nepumuckého. V tomto období svojho života dosiahol prvý väčší úspech. Obrazárň Národného múzea plánovala doplniť svoje historické fondy reprodukciami malieb Raffaela, Tiziana a Veroneseho. Vláda zhotovením napodobenín poverila Antona Haana. Preto znovu odcestoval do Talianska. Kópie, ktoré robil v Ríme predal v Berlíne, kde si ich kúpili aj Ľudia z Anglicka a Francúzska. Pravdepodobne už vtedy pomýšľal na definitívne usadenie sa v Taliansku, lebo sa domov vrátil len na krátky čas v jeseni r. 1884. V r. 1886 sa definitívne usadil na Capri. Vtedy však pracoval už len veľmi málo, pretože mal problémy s pľúcami a býval často chorý. V r. 1888 jeho dobrý priateľ americký plukovník MacCowan ošetroval Antona vo svojom dome v Casa Rosse. Anton Haan údajne v tom čase často pomýšľal na návrat domov, ale uskutočniť svoj plán už nemohol, lebo podľahol chorobe 9. mája v Casa Rosse. Bol pochovaný na ostrove Capri, v súčasnosti však v dôsledku zosuvu pôdy sú jeho ostatky uložené v masovom hrobe, označenom od r. 2003 i pamätnou tabuľou v maďarčine a taliančine („*Haan Antal 1827-1888 / Békéscsaba magyar festő emlékére / In memoria / Antal Haan / Pittore / Békésséget!*“).

Anton Haan maľoval hlavne oltárne obrazy a portréty. Jeho veľké reprodukcie Raffaelových fresiek vo Vatikáne sa dnes nachádzajú v Národnej galérii. Niektoré iné maľby sa nachádzajú aj v Múzeu Michala Munkácsyho. Jeho zbierka obsahujúca veľmi cenné starogrécke a etruské starožitnosti sa dostala v roku 1874 do Múzea Békešskej župy (dnes sa nachádzajú v Múzeu krásnych umení v Budapešti). Spracované podľa práce Bereczkého *Rodinný výskum po stopách Haanovcov* (rkp. B. Čaba, VÚSM, 2005) a brožúry M. Žilinského *Haán Antal 1827-1888* (Gyula 1890, 28 s.).

⁸⁸ PROKOPP, Gyula: Haan Lajos levelei Ipolyi Arnoldhoz. In: *Békési élet*. Roč. 6. č. 2, 1971, s. 324.

⁸⁹ Napr. HAAN, L.: Békés-Čaba pred sto rokmi. In: *Dolňozemské listy*. Roč. 1, 1883, č. 11-13.

⁹⁰ HAAN, Lajos: B. Haruckern Ferenc udvara Gyulán 1743-1758. In: *BRMTÉ*. Roč. 1, 1874-1875, s. 13-28.

Békešskej stolice. Ďalšou Haanovou prácou v prvej ročenke bol: *Krajinský snem z r. 1543 v Ďule*.⁹¹ Zaoberal sa v nej situáciou v Uhorsku po Moháči a po smrti Zápoľského. Na základe zachovaných archívnych dokumentov spracoval priebeh uvedeného snemu, ktorý zasadal na Ďulianskom hrade a viedol ho veľkvaradínsky biskup Juraj Martinuzzi. Zúčastnili sa ho šľachtici z 8 stolíc (Aradskej, Békešskej, Bihorskej, Čanádskej, Congrádskej, Hevešskej, Solnockej, Temešskej a Zarandskej). L. Haan sa pokúsil v práci vypísať zoznam všetkých súdobých pánov z Békešskej stolice, ktorí mohli byť účastníkmi rokovanií.⁹² V druhej ročenke (1875/1876) publikoval text,⁹³ v ktorom zhmúľ výsledky najmä svojho vlastného archeologického výskumu praveku vo viacerých konkrétne vymenovaných lokalitách v Békešskej župe (uvádzal hlavne chotáre názvy), ktorý členil na kamennú a bronzovú dobu. Text autor doplnil kresbami – reprodukciami nálezov (meč, prilba, kladivo, nápästník atď.). Druhou prácou L. Haana v ročenke bola *Békešská stolica v dobe Karola III. 1715-1740*.⁹⁴ Haan sa v nej venoval najstaršiemu obdobiu stolice po vyhnaní Osmanov, charakterizoval začiatky stoličnej administratívy, v skratke uviedol osudy prvých úradníkov, ich materiálne podmienky, platy, ceny tovarov v tej dobe, priblížil remeslá, niektoré právne prípady, venoval sa aj cirkevným pomerom a dvom závažným udalostiam – Pérovmu povstaniu a morovej epidémii.

V 4. ročenke (1876/1877) publikoval ilustrovanú prednášku *Opis niekoľkých zaujímavých náleзов z hlíny, kovu, kameňa a kostí v Múzeu Békešskej župy*⁹⁵ a *Život Štefana Kiša Segedínskeho*,⁹⁶ ktorý bol kalvínskym kňazom, žil a pôsobil v Szeghalome, učil v Ďule na protestantském vyššej škole a r. 1553 sa stal kazateľom békešskej reformovanej cirkvi. V 6. dieli ročenky (1879/1880) pripravil Haan na vydanie list mestského vedenia Ďuly z r. 1560.⁹⁷ Ďalšia ročenka (1881/1882) obsahovala Haanov príspevok *Mad'arsky písané listy bega Husajna z r. 1604*, veliteľa tureckej posádky v Ďule,⁹⁸ a *Archeologické predmety nájdené v chotári Sv. Ondreja, Túru a Sarvašu*⁹⁹ z obdobia praveku a včasného stredoveku. Do ročenky (1882/1883) venovanej Slovenskému Komlóšu L. Haan pripravil registry zo stoličných kongregačných zápisníc z r. 1715-1795,¹⁰⁰ napr. administratívne členenie okresov, porty atď. Dve ďalšie pokračovania registrov vyšli v nasledujúcich ročenkách (1883/1884 a 1884/1885).¹⁰¹

Príspevkom k cirkevnohistorickej problematike, ale i k regionálnej a národnej histórii sú články uverejnené v časopise Korouhev na Sione r. 1879: *Seniorát békešský* (v č. 1, 2, 3) a *Seniorát báčsrjemský* (č. 12, 13). Oba odborné články z ev. cirkevných dejín vypracoval L. Haan svedomite, z faktografického hľadiska precízne, pritom zrozumiteľne a prehľadne. Podrobnejšie spracoval dejiny „vlastného“ Békešského seniorátu. V úvode 1. časti článku vysvetlil zdroje svojich informácií, okrem archívnych prameňov zdôraznil Lampeho knihu *Historia ecclesiae reformatae in Hun-*

⁹¹ HAAN, Lajos: Az 1543. febr. 11. Gyulán tartott országgyűlés. In: BRMTÉ. Roč. 1, 1874-1875, s. 76-78.

⁹² Prvá ročenka Spolku (1874/1875) obsahovala spolu 4 práce L. Haana a jeho zaťa M. Žilinského zo šiestich príspevkov v knihe.

⁹³ HAAN, Lajos: A békésmegyei muzeumban levő némely kő és bronzkori tárgyak ismertetése. In: BRMTÉ. Roč. 2, 1875-1876, s. 34-42.

⁹⁴ HAAN, Lajos: Békésvármegye III. Károly király uralkodása alatt, 1715-1740. In: BRMTÉ. Roč. 2, 1875-1876, s. 57-71.

⁹⁵ HAAN, Lajos: A békésmegyei muzeum néhány érdekesebb agyag, érc, kő és scontneműek ismertetése. BRMTÉ. Roč. 3, 1876-1877, s. 48-58.

⁹⁶ HAAN, Lajos: Szegedi Kis István (arképpel). In: BRMTÉ. Roč. 3, 1876-1877, s. 114-129.

⁹⁷ Išlo najmä o problematiku relikvií, dedičstva, o autenticitu razítka mesta Gyula z r. 1435. HAAN, Lajos: Gyula város tanácsának levele 1560-ból (Pozsony város tanácsához). In: BRMTÉ. Roč. 6, 1879-1880, s. 81-85.

⁹⁸ HAAN, Lajos: Huzain bég (gyulai várparancsnok) magyar levele (Rákoczy Lajos lippai főkapitányhoz, 1604). In: BRMTÉ. Roč. 5, 1878-1879, s. 33-36.

⁹⁹ HAAN, Lajos: A szarvasi, turi és szentandrászi határban talált tört. előlti régészeti tárgyak ismertetése. In: BRMTÉ. Roč. 5, 1878-1879, s. 62-67.

¹⁰⁰ HAAN, Lajos: Regesták Békésvármegye jkveiből (1715-1795). In: BRMTÉ. Roč. 9, 1882-1883, s. 78-99.

¹⁰¹ HAAN, Lajos: Regesták Békésvármegye jkveiből (1728-1794). In: BRMTÉ. Roč. 10, 1883-1884, s. 43-118. HAAN, Lajos: Regesták Békésvármegye jkveiből (1715-1795). In: BRMTÉ. Roč. 11, 1884-1885, s. 101-155.

garia. Charakterizoval začiatky reformácie v Békešskej stolici pred rokom 1530 „*jak na dolní zemi vůbec, tak obzvláště i v stolici békešské a jiných sousedních...*“. Za istú skutočnosť označil, že okolo roku 1540 takmer celá stolica sa prihlásila k reformácii, t. j. asi 70 osád a najmä „*hlavní města její*“ Ďula a Békeš. Spomenul tiež predaj protestantom nepotrebných zlatých a strieborných kostolných nádob a kňazských rúch mešťanmi z Ďuly kupcom z Košíc. V Ďule vznikla v tom období vyššia škola s výučbou teológie a mnohí študenti potom pokračovali na cudzozemských univerzitách, hlavne vo Wittembergu a v Krakove. Spomedzi učiteľov tejto školy vyzdvihol Štefana Kiša Segeďinskeho, Michala Staraja a Demetera Syboltiusa, ktorí neskôr „*od Luthera ku učení Zwingliho se přidali*“. Priaznivý rozvoj reformácie v regióne podľa Haana narušil vpád Turkov. Priama osmanská nadvláda nastala od r. 1566, odkedy „*Turek zaujal pevnost dulanskou*“. Ďalej Haan podal v hutnej podobe charakteristiku regionálnych dejín v osmanských časoch, ktoré chápal ako nešťastie pre krajinu, úpadok v hospodárskom, kultúrnom i demografickom ohľade. Po porážke a vyhnaní Turkov z regiónu r. 1695 bola stolica prevažne pustá len so 7 osadami, medzi ktorými bola aj B. Čaba, „*kde asi 50 maďarských duší se nalezalo bydlivých v 12 mizerných chalupách*“.

Ďalej Haan napísal o záujme c. kr. komory a od r. 1723 zemepána J. J. Harruckerna na osídlení stolice.¹⁰² Slovenskú kolonizáciu opísal v zásade podobne ako v iných prácach, t. zn. aj štylisticky, aj so zaužívaným slovníkom. Označil kraje, z ktorých prišlo do Békešskej stolice najviac Slovákov a zvlášť zdôraznil panstvo Čabraď grófa Štefana Koháryho, ktorý „*našich pro náboženstvo pronasledoval a školy i chrámy násilně odjímal*“.¹⁰³ Uviedol chronológiu vzniku jednotlivých šiestich ev. cirkevných obcí v kraji, t. j. r. 1718 v B. Čabe, 1722 v Sarvaši a Berinčoku, 1744 v Orošháze, 1746 v Komlóši a 1748 v Mokrej (v Aradskej stolici), ktoré až do r. 1735 tvorili s novohradskými a peštianskymi cirkvami jeden spoločný Seniorát novohradsko-peštiansko-békešský. V uvedenom roku sa peštianske a békešské cirkevné obce oddelili od novohradských a vytvorili Seniorát peštiansko-békešský. Haan sa ďalej venoval konaniu konventov v novom senioráte – seniorálnych (vždy v niektorej cirkvi v Peštianskej stolici) a partikulárných (ktoré sa „*drželi*“ aj v békešských cirkvách a osobitne pripomenul konvent v Orošháze s dôležitými rozhodnutiami vo veci zbierok a almužien na kostoly a školy). Haan vysvetlil ťažkosti spojené s veľkými vzdialenosťami medzi jednotlivými obcami v senioráte, ktoré problematizovali pre mnohých z Békešskej stolice účasť na seniorálnych konventoch v Ači, Peterke či Asóde v Peštianskej stolici a naopak vizitácie a správu seniorov z peštianskej oblasti v Békešskej stolici. Na partikulárnom konvente v Berinčoku r. 1786 padli prvé návrhy na oddelenie od peštianskych cirkví, k čomu však došlo až po synode r. 1791 na dištriktuálnom konvente v Pešti 11. októbra v tom istom roku. L. Haan citoval zápis v latinčine zo zápisnice spomínaného konventu. V nasledujúcom období tvorilo Békešský seniorát 12 cirkví: Čaba, Sarvaš, Komláš, Orošháza, Berinčok v Békešskej stolici, Mokrá (Apat-

¹⁰² V poznámke pod čiarou L. Haan uviedol mená šľachtických rodín v Békešskej župe, ktorých predkom bol J. J. Harruckern, po smrti jeho syna Františka rod síce vymrel „*po meči*“, nie však „*po praslici*“. „*Jeho potomci jsou: Appoňovci, Wenckheimovci, Károlovci, Trautmansdorfovci a jiní, jejichž dědové dcéry jeho za manželky pobrali a nyní potomci těchto stolici touto vládnuo a svoje rozšírené, bohaté panstva zde mají*“. HAAN, L.: Seniorát békešský ... 1879, s. 8.

¹⁰³ Keď ako člen Maďarskej historickej spoločnosti L. Haan navštívil kaštieľ v Antole, príznačne pre (evanjelického duchovného) si pripomenul osobnosť Š. Koháryho: „*Boli sme ubytovaní v mohutnom kaštieli Koháry-Coburgovcov v Svätom Antone. Každý z nás mal vlastnú izbu a vlastného sluhu. Stravovali sme sa u hospodárskeho správcu. Tento mohutný kaštieľ dal postaviť gróf Štefan Koháry, známy krajinský sudca. Tento Štefan Koháry bol priamym zakladateľom mojej békeščabianskej evanjelickej cirkvi. On totiž bol fanatickým katolíkom a ako taký kruto prenasledoval evanjelických poddaných, žijúcich na jeho majetku. Ščasti v tejto veci sa zangažoval jeho hospodársky správca Návay, ktorého ešte i dnes [o 150 rokov neskôr] spomínajú Čabania ako prenasledovateľa svojich otcov. Od neho som našiel v archíve viac listov. Keď teda v roku 1718 Kráľovská komora a neskôr Juraj Harruckern začali kolonizovať pustatiny v Békešskej stolici, hŕňne prichádzali sem evanjelici, predovšetkým z koháryovských majetkov, lebo tu im bolo sľúbené slobodné vyznávanie viery. Býval som teda tri dni v kaštieli prenasledovateľa mojich spoluveriacich a obsluhovali ma, evanjelického farára, hajdúsi jeho potomkov. Veru, neraz som si pomyslel, keď som si bral každé ráno za náručie z jeho listov do svojej izby, aby som ich tam preštudoval, že keby videl prenasledovateľ evanjelikov evanjelického farára, farára jeho prenasledovaných poddaných, čítať jeho tajnú korešpondenciu, by sa bol hádam aj skrútil vo svojom hrobe*“ (preklad J. Gombos). OSZK, Quart. Hung. 1952.

lek, Mocrea) v Aradskej stolici, Libling, Aradáč, Ečka, Stamora a Szölös v Banáte, ale posledné tri uvedené čoskoro po zriadení zanikli. 2. časť článku vyšla v nasledujúcom čísle časopisu. V pokračovaní Haan líčil históriu seniorátu od prvého seniorálneho konventu, ktorý sa konal 3. novembra 1791 v Komlóši.

Pre praktické potreby výučby náboženstva, predovšetkým v školách vo vlastnom cirkevnom zbore,¹⁰⁴ napísal učebnicu *Krátky dějepis křesťanské cirkve pro ew. elementárne školy* (1881), a to katechetickou metódou.¹⁰⁵ Vychádzal pritom z textov, ktoré vypracúval priebežne počas viac rokov a upravoval ich podľa potrieb. Skúsenosti s vypracovaním učebného textu mal už predtým, t. j. ako učiteľ i kňaz. R. 1865 v Pešti vydal v maďarčine *Keresztvén egyház története protestáns algimásiumok és polgári iskolák számára*. S pedagogickým zámerom zostavil aj chronologické tabuľky pre dejiny protestantizmu v Uhorsku v maďarčine (1859) a nemčine (1860) a pre dejiny uhorského štátu v maďarčine (1866).¹⁰⁶ Haanova učebnica cirkevných dejín v bibličtine bola prepisovaná, resp. aj dopĺňaná viacerými ev. učiteľmi alebo kňazmi aj v neskorších rokoch (ako napr. prepis pre potreby evanjelickej školy v Krupine z r. 1894, ktorý podľa Haana spracoval krupinský ev. farár a dekan Ľudovít Kliment).¹⁰⁷

Názorový vývoj dolnozemskeho intelektuála zreteľne odzrkadľujú Haanove listy. Korešpondoval hlavne v maďarčine, v slovenskej komunikácii v bibličtine, skôr však v „haanovskej“ slovenčine, samozrejme, podľa toho, kto bol adresátom. V intenciách svojich odborných záujmov komunikoval s maďarskými a slovenskými historikmi, predstaviteľmi kultúry či národovcami. V jeho listoch sme nenašli veľa osobných motívov, zvyčajne sa zameriaval na vecné záležitosti svojich výskumných a publikačných aktivít, predplatného za tlač atď. Zachovali sa napr. listy, ktoré písal Ľudovítovi Hroboňovi, Jánovi Leškovi, Jánovi Zigmundíkovi, Samuelovi Bodorovskému, Jozefovi M. Hurbanovi, Frankovi V. Sasinkovi, Fridrichovi Baltikovi. L. Haan písal menej v „čistej“ bibličtine, tak ako bol na tento liturgický jazyk slovenských evanjelikov zvyknutý, ale skôr, ako už bolo spomenuté, v tzv. (pracovne nazvanej) haanovskej slovenčine, ktorej korene sú jednak v čabianskom dialekte, jednak v čítaní súdobej slovenskej spisby (podľa normy M. Hattalu). Písal drobným úhladným písmom s niektorými písmenami v tradícii švabachu (w, ě, ř), v lexike kombinoval české slová so slovenskými. Napr. v liste J. Leškovi z 19. júla 1873 napísal: „*Welebný Pane, drahý Bratře w Panu! Před rokom bol ste tak láskawý a poslal ste mi cestou berinského učiteľa Jana Shjku darom vaš wýrečný katechismus. Dowolte, abych som aj já Wám zawdačil po jednom wýtisku mojejí Cithari Sanctorum, Pamětností b-čabanských a Zprávý o školach našich čabianských*“,¹⁰⁸ podobne s odstupom času v liste J. Zigmundíkovi 27. novembra 1890 L. Haan písal: „*Welebný Pane Bratře! No, ja som weru pekne schodil s Wašim, na mňa ešte dna 29 Sept. psaným listom. W ten čas, ked list Waš došol, bol som už s mojou paňow w Pešti. Ked som sa w Oktobri wrátil, služka mi ho zapomnela oddať, iba teraz sa mi, aj to newdojak dostal do rukú*“.¹⁰⁹ Pre porovnanie je zaujímavé upozorniť na Haanove listy zo študentských čias v Prešove, napr. list Samovi B. Hroboňovi z dňa 3. novembra 1838, napísaný v mladický patetickom slovanskom či kollárovsom duchu: „*Milý bratře Slowáku! Odpustjte Mi, že na Waše mně wělice milé psánj tak pozdě odpowídám* (nečítateľné, pozn. aut.) ...*že sem ani přjležitosti, ani času dostatečného neměl Wám Uctu a djk můg wygewiti, tjm neočakáwanegšjm mi byl Wáš list, tjm wějšj mně naplnil ra-*

¹⁰⁴ Prehľad čabianskeho evanjelickeho školstva uviedol napr. v článku *Školy cirkve čabanské* v časopise *Evanjelik*, roč. 1, 1862, č. 4.

¹⁰⁵ HAAN, L.: *Krátky dějepis křesťanské cirkve pro ew. elementárne školy*. B. Čaba: S. Povazsay, 1881, 16 s.

¹⁰⁶ HAAN, L.: *Időszaki tábla a magyar protestáns egyház történetéhez*. Pest: Károly Oszterlam, 1859, 1 list. HAAN, L.: *Chronologische Tabelle zur Geschichte der protestantischen Kirche in Ungarn*. Pest: Karl Osterlam, 1860, HAAN, L.: *Időszaki tábla Magyarországtörténetéhez*. Pest: Károly Oszterlam, 1866, 1 list.

¹⁰⁷ KLIMENT, Ľudvík: *Dějepis cirkve křesťanské pro nižší element. školy dle L. Haana... Krupina 1894*, rkp. SNK – ALU Martin, sig. MJ 822.

¹⁰⁸ SNK – ALU, Martin, sig. 125 A 12.

¹⁰⁹ SNK – ALU, Martin, sig. 69 B 1.

dostj, radostj nad tjm, že Wy, gehožo horliwost a láska ku Národu mi giž dǎwno powědomá gestit, za wúdcu spolubratřú Slowákú zwolen gste; radostj nad tjm, že Wy negen slowěm, ale i prjkladem láska ku matce našj milé, Slawii, rozněcugete, gehožo důkaz patřný gest ted zase z mrtwjch zhrjšeny kežmarský spolek ... wěrně Wám prawici mau podáwati můžem, práwěm a radostně Wás bratřem mjm w Národu nazjwage ... u mně né ... křew činj rodinu: ale rodina mi gest každý ten, kdo city mjm rowně pěstuge, rodina mi gest každý ten, kdo wěrně a horliwě Dobro a Blahoslawěnstwj Národa mého napomáhá... wěrný prjtel a brater w národu Ludewjt Jaroslaw Haan“ (zvýraznil aut.).¹¹⁰

L. Haan podobne komunikoval s niekoľkými maďarskými historikmi, vždy so zreteľným záujmom o konkrétnu historickú problematiku. Napr. zachované listy Károlya Szabóa z Koložváru (Klužu)¹¹¹ (s oslovením „*Kedves barátom!*“) dokumentujú témy, ktoré oboch historikov spájali, ako aj šírku historických záujmov zainteresovaných. V liste z 2. októbra 1866 K. Szabó písal Haanovi o Huňadyovcoch, Jurajovi Brandenburskom a rodinných spisoch, ktoré tento vdovec po matke Jána Korvína vyniesol z krajiny, rôzne informácie z 13.-15. storočia, o archívnom materiáli týkajúcom sa Békešskej stolice v archívoch v Koložvári. Haan prejavoval záujem o staršie dejiny, preto navrhol viacero tém na konzultáciu. V liste z 2. novembra 1866 informoval Haana o rímskych vykopávkach, o Atilovi, list zo 4. januára 1870 obsahoval poďakovanie za knihy, týkal sa viacerých informácií o mapách, kostoloch, hradoch v Sarvaši a Ďule, ako aj priamo Haanovej monografie župy, navyše Szabó pre Haana vyhotovil duplikáty dokumentov z r. 1536 a 1574 dôležitých pre dejiny Békešskej župy. 20. novembra 1872 hoci oneskorene poslal Haanovi odpis zaujímavého spisu zo 14. storočia, ktorý získal od istého kolegu z Veľkého Varadína. 25. apríla 1873 srdečne pozdravoval Haanovho zaťa M. Žilinského a prosil ho, aby mu poslal „matičný“ článok („*Maticza czikkéről*“), K. Szabó reagoval aj na problematiku arpádovského obdobia, na starých kronikároch, na práve nájdené listiny so vzťahom k dejinám Békešskej župy a i. V liste zo 7. 8. 1874 písal o očakávanom stretnutí s Haanom v Banskej Bystrici. 5. mája 1881 Szabó priateľa informoval o kresbe prebudovania hradu v Ďule z r. 1562, ktorú má dostať z viedenského archívu, ďalej o ceste so synom do Ďuly, Békešskej Čaby, potom do Pešti, odtiaľ do Prešova, Bardejova, Zborova a potom do Haliče, s plánom prezrieť aj knižnice v Lvove a Krakove. V ďalších listoch z uvedeného roku sa Szabó venoval historickým témam, prečítanej a novovydanej odbornej literatúre, v archívoch objaveným dokumentom (napr. dokumenty z Bardejova a Prešova z arpádovského obdobia, z Dóžovho povstania, kumánskej proveniencie), organizácii prednášok (napr. 5. júla odpovedal L. Haanovi, že prednášku pre békešský Spolek s tematikou korešpondencie týkajúcej sa hradu Ďula v r. 1565-1566, resp. pádu hradu do osmanských rúk neprednesie, pretože musel zostať doma, práve totiž prijal funkciu dekana na univerzite). O. i. prosil Haana, aby pre Erdély Könyvtár Múzeum poslal chýbajúci prvý zväzok BRMTÉ. 8. októbra 1882 Szabó zmenil svoju budúcu cestu do Čaby, zároveň plánoval prieniesť asi 100 ks slovenských, chorvátskych a rumunských kníh¹¹² zo svojej súkromnej knižnice. Keďže sám neovládal slovanské jazyky, potreboval, aby L. Haan ich prezrel, resp. niektoré texty mu preložil, najmä preto, lebo ho považoval za človeka, ktorý má v historickej percepcii slovansky písaných kníh najväčšiu odbornú reputáciu.

Ďalšou zaujímavou kapitolou je korešpondencia L. Haana s Arnoldom Ipolyim (Stummemrom), ktorý bol jednou z najvýznamnejších postáv histórie, etnografie, dejín umenia, zberateľstva či múzejníctva, vzdelanosti a osvety v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia. Bol hodnostárom katólickej cirkvi (banskobystrický biskup od r. 1871 do 1886) a zároveň členom Uhorskej akadémie vied (UAV), neskôr aj členom predsedníctva, ďalej predsedom a jedným zo zakladateľov Uhorskej (Maďarskej) historickej spoločnosti i Výtvarno-umeleckej spoločnosti (Képzőművészeti Társulat). Oboch mužov spájalo priateľstvo a odborné záujmy, úprimná úcta a ochota pomôcť si. Svedčia

¹¹⁰ SNK – ALU, Martin, sig. 44 B 18.

¹¹¹ Békés Megyei Levéltár (BML), fond Haán Lajos, levelezés (1866 – 1889).

¹¹² Myslel rumunské knihy v cirkevnej slovančine.

o tom aj Haanove listy, z ktorých je zrejmé, že sa poznali dlhšie, ako aj výrazná podpora A. Ipolyiho pri jeho úsilí dosiahnuť členstvo v Uhorskej akadémii vied (najskôr z iniciatívy ev. biskupa Jozefa Sekáča / Székácsa).¹¹³ A. Ipolyi podporoval zvolenie Ľ. Haana za člena UAV najmenej dvakrát (1870, 1876), napokon v máji 1877 bolo úsilie úspešné. V liste z 23. mája 1877 Ľ. Haan poďakoval Ipolyimu za jeho priazeň a podporu a dodal, že keby jeho zvolenie znovu nedopadlo priaznivo, bol by sklamaný, dúfal však v dobrý výsledok, lebo od posledných volieb si získal veľké zásluhy na poli maďarského jazyka, literatúry a záujmov, aj tým, že z veľkej časti sa on pričínil o vznik župného múzea a archeologickej spoločnosti, „*oly szellemi mozgalom ez itt a magyar alföldön, mely mindenesetre megfigyelést és méltánylást érdemel*“.¹¹⁴ Ľ. Haan si s A. Ipolyim vymieňali informácie o nových knihách, štúdiách, vlastných publikáciách, nájdených dokumentoch, zoznamoch, kontaktoch, udalostiach, návštevách (napr. keď bol v septembri 1884 Haan hosťom v Ipolyiho biskupskom kaštieli v Barsszentkereszte spolu s maliarom Michalom Munkácsym / Liebom a jeho manželkou). V liste z 27. júna 1883 Haan poslal Ipolyimu kópie listov Mateja Bela, takisto ho poprosil, aby mu on poslal kópie Belom písaných listov, ktoré sú v jeho vlastníctve.

Ďalšou Haanovou pozoruhodnou prácou bola kniha o pôvode rodiny Albrechta Dürera: *Dürer Albert családi nevérol...* (1878).¹¹⁵ Podľa Haanových výskumov rodina známeho umelca pochádzala z Ajtósu pri Ďule (Németh-Gyula), t. j. pri meste, v ktorom a na okolí ktorého žili Nemci. V knihe okrem vlastnej interpretácie genealogického výskumu autor zverejnil aj erb Thürewcov, resp. Dürerovcov z Ajtósu (Ajtósiovcov), rodiny, o ktorej Ľ. Haan jednoznačne uviedol, že išlo o „*magyar nemes család*“, čiže o uhorskú šľachtickú rodinu (myslené v štatnom nie etnickom význame).¹¹⁶ Knihu Ľ. Haan venoval čabianskemu mestskému architektovi Ernestovi (Ernö) Sztrakovi, zaujímavej osobnosti miestnej society, (už pomadžarčenému) synovi učiteľa Karola Straku, čínorodého príslušníka kollárovsko-hamuljakovskej generácie slovenského národného obrodzenia. V úvode textu autor vysvetlil, že prácu pôvodne koncipoval ako reakciu na články v časopise Századok z r. 1871 (text Lajosa Eötvösa) a z r. 1873 (text Ferenca Maszlaghyho). Prácu Haan doplnil prílohou s niekoľkými dokumentmi v latinčine z r. 1456, 1515, 1517, 1518, 1525, 1532 a 1564.

Pri príležitosti prijatia za člena-korešpondenta v akadémii predniesol prednášku o „veľkej ozdobe Uhorska“ Matejovi Belovi: *Bél Mátyás*, ktorá vyšla tlačou r. 1879 v Budapešti.¹¹⁷ Uvedená štúdia bola prvou súbornou monografiou Mateja Bela. Autor sa pokúsil komplexne zhodnotiť osobnosť a dielo slávneho polyhistora. Podrobne spracoval jeho publikované aj nepublikované práce. V 12 kapitolách sa venoval miestu narodenia M. Bela, jeho rodičom a detstvu, štúdiám na domácich školských ústavoch v Lučenci, Kálne, Dolnej Strehovej, Banskej Bystrici, Bratislave, Vespríme, Pápe a opäť v Banskej Bystrici v r. 1694-1709, jeho štúdiám v Nemecku, problematike pietizmu a osobnosti Augusta Hermanna Franckeho, Belovmu pôsobeniu ako profesora v Bergene, v Banskej Bystrici, ako rektora gymnázia v Bratislave, dielam vydaným v tomto období, novinám Nova Poseniensia. Väčší priestor poskytol obdobiu zhromažďovania materiálu ku geografii Uhorska, prekážkam, nedôstojnému podozrievaniu atď., spolupracovníkom, reakciám stolic na Belovu prácu, výzve na predplatenie diela, popísal jednotlivé diely Notícií aj stolice, ktoré zostali v rukopise, ďalšie Belove práce (aj rukopisné), charakterizoval Bela ako neobyčajne pracovitého, schopného, ako vlastenca atď. Priblížil aj Belov rodinný život, jeho kolegov, posledné roky života a smrť.

¹¹³ PROKOPP, Gyula: Haan Lajos levelei Ipolyi Arnoldhoz. In: Békési élet. Roč. 6, č. 2, 1971, s. 323.

¹¹⁴ „... *Taký intelektuálny pohyb je tu na Dolnej zemi, ktorý si zasluhuje pozornosť a uznanie*“. PROKOPP, Gyula: Haan Lajos levelei Ipolyi Arnoldhoz. In: Békési élet. Roč. 6, č. 2, 1971, s. 323.

¹¹⁵ Dürer Albert családi nevérol s családjának szarmazási helyéről. Békéscsaba: Dobay János, 1878. 56 s.

¹¹⁶ Reprint práce vyšiel r. 1991 (ed. Ferenc Szabó, doslov napísali Endre Németi a Imre Szatmári), s dodatkami má 64 strán.

¹¹⁷ HAAN, Lajos: Bél Mátyás. Széktfogláló értekezés. (Olvastott a M. Tud. Akadémia 1878. nov. 11. tartott ozsztályülésén.) Budapest: A. M. T. Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1879. 75 s. V preklade: Matej Bel. Inštalčná rozprava. (Prednesená na zasadaní oddelenia Uhorskej akadémie vied 11. nov. 1878)

K významnému oceneniu Haanových historiografických a kultúrno-spoločenských aktivít došlo okrem členstva v Uhorskej akadémii vied aj prijatím za riadneho člena Maďarskej historickej spoločnosti a neskôr udelením vyznamenania rytierskym krížom Radu Františka Jozefa¹¹⁸ na osobnej audiencii u cisára r. 1881. Napokon ocenením bolo aj jeho poverenie vedením Békešskej župy znovu spracovať a vydať monografiu župy z príležitosti milénových osláv.

Vedenie Békešskej župy 18. mája 1885 prijalo uznesenie, že z príležitosti milénia župa zabezpečí vydanie monografie dejín župy. Ako prvý a renomovaný historik župy bol oslovený L. Haan, či by bol ochotný rozšíriť a inovovať svoju prácu z r. 1870. Zámer zveriť túto prácu Haanovi bolo znovu potvrdené komisiou pre vydanie monografie 21. septembra 1885. Keďže Haan dal kladnú odpoveď, 17. decembra 1885 bol oficiálne poverený napísaním monografie dejín župy, zároveň mu bolo odhlasovaných 500 zlatých na cestovné výdavky a 2 tisíc zlatých ako honorár. 16. decembra 1889 komisia poslala Haanom predstavenú prácu Uhorskej akadémii vied na posúdenie. Akadémia poverila vypracovaním posudkov Bélu Majlátha a Tivadara Ortvaya. Obidvaja recenzenti mali isté výhrady, predovšetkým však B. Majláth našiel v Haanovom texte viacero nepresností. Preto vtedajší podžupan Pavol Jančovič (Pál Jancovics) vrátenú prácu s posudkami 22. apríla 1891 poslal autorovi a požiadal ho, aby nedostatky odstránil. L. Haan sa znovu pustil do práce nad monografiou. V samotnom rukopise sú badateľné problémy, zdravotné ťažkosti, s ktorými L. Haan pokračoval v písaní, trasľavý rukopis sprevádzal nové texty o niektorých osadách, ktoré predtým nespracoval. Trápila ho choroba, nakoniec dielo nedokončil, v priebehu práce „mu pero vypadlo z rúk“.¹¹⁹ L. Haan zomrel v Békešskej Čabe dňa 12. augusta 1891. Komisia v novej situácii najskôr požiadala o vydanie monografie Dezsőa Csánkyho z Füzes-Gyarmatu, napokon však prácu zrealizoval historik a rímsko-katolícky kňaz (titulárny biskup) János Karácsonyi z Ďuly,¹²⁰ ktorý pochádzal z pomad'arčenej rodiny arménskeho pôvodu.

L. Haan¹²¹ ako historik bol hlavne samoukom s jednoznačnou inklináciou k pozitivistickému chápaniu historiografie. Išlo mu predovšetkým o prísne zaznamenávanie, resp. opísanie faktov, údajov, udalostí, preto dával prednosť chronológii, historickej štatistike, vyhľadávaniu a zhromažďovaniu historických prameňov, ktorých vydávaním chcel pomôcť aj ďalším kolegom-historikom v budúcnosti. Haanovi kritici v zásade oprávnenne označovali jeho texty síce za objektívne, ale suchopárne.¹²² Napriek tomu však L. Haan mal pomerne značný čitateľský ohlas, asi aj z toho dôvodu, že bol jedným z priekopníkov regionálnej histórie, známa osobnosť kultúrneho a spoločenského života a venoval sa témam, ktoré púťali záujem „čítajúcej“ verejnosti. Haanova idea tzv. dvojitej identity kotvila v predstave potreby harmonického spolunažívania Slovákov a Maďarov (a ďalších etník) v kontúrach dolnozemskej reality, ktorú dokázal preniesť na celouhorskú rovinu. Odmietal maďarský šovinizmus aj tzv. panslavizmus, avšak svoje verejne prezentované postoje filtroval spoločenskými konvenciami. V zmysle ním formulovaných humanistických názorov

¹¹⁸ Pri príležitosti oslavy 25. výročia kňazskej služby a získaniu zmieneného vyznamenania L. Haana o. i. pozdravili sedmohradský rumunský biskup Roman Miron, bansko-bystrický biskup a kolega-historik Arnold Ipolyi, generálny inšpektor ev. cirkvi Anton Radvánszky a jeho zať Béla Nyáry. ZSILINSZKI, Mihály: Haan Lajos emlékezete. Gyula 1893, s. 15.

¹¹⁹ Rukopis dejín Békešskej župy L. Haana z príležitosti milénia v rozsahu 644 s. – *Békés vármegyei történetei* – je uložený v Békés Megyei Levéltár v Gyule (BML XIV. 58).

¹²⁰ Podľa predslovu datovaného 2. augusta 1895 v Karácsonyho monografii *Békés vármegye története* (Gyula 1896). 1. zv. (1. časť: *Všeobecné dejiny do 1867*, 524 s.), 2. zv. (2. a 3. časť: *Udalosti, dejiny osád a miest v teritóriu župy a O minulosti šľachtických rodín, ktoré počas storočí až do 1848 spravovali osud župy*, 264 s.).

¹²¹ Bibliografiu L. Haana (spolu 61 knižných a časopiseckých titulov) publikoval O. Štefanko v knihe *Ponachodené sívislosti* (Nadlak 2004), s. 198-201. L. V. Rizner zaznamenal 22 knižných a 28 časopiseckých titulov L. Haana. RIZNER, L. V.: Bibliografia písomníctva slovenského II (G – K). Martin: 1931, s. 55-57. Ani Rizner a ani Štefanko však neuvádzajú jeho *Kázeň... pri pamätnej reformácii...* Sarvaš 1853. J. Szinnyei uviedol v hesle *Haan János* iba 17 titulov. SZINNYEI, József: Magyar írók és munkái. 4. kötet (Gyalai – Hyrtl). Budapest: MTAM, 1980-1981, s. 199-204. V Slovenskom biografickom slovníku (2. zväzok E – J, Martin: MS, 1987) je v hesle o L. Haanovi uvedených 20 titulov jeho prác (s. 253).

¹²² SZÉKELY, Lajos: Haan Lajos ... 1970, s. 183. Názor formuloval najmä Sándor Márki (Haan Lajos emlékezete Másolat, č. 4 / 1893, s. 289-304).

vyslovil napr. idealistickú predstavu, že v budúcnosti sa ľudia nebudú „bit“ kvôli jazyku, ale dokonca, že bude jestvovať celosvetový jazyk, ktorý spojí ľudstvo a nebude viac dôvodov na spory a konflikty v jazykovej (resp. etnickej) otázke. A. Divičanová nepokladala „dvojkultúrnosť“ Ľ. Haana za náhodný, ale za prirodzený a zákonitý prejav, ktorý vyrástol z prostredia, kde spolunažívanie rozličných národností bolo samozrejmosťou, resp. každodennou skutočnosťou.¹²³ O. i. tiež uviedla: „Treba vyzdvihnúť, že na slovenských jazykových ostrovoch jedine on vytvoril a zoskupil farárov, ktorí sa hlbšie zaujímali o svoj slovenský kolektív, o jeho minulosť, ale aj každodenný život a zvyky: stali sa prvými sociológmi, sociografmi tunajšieho slovenského ľudu. Spodobným javom sa mimo Dolnej zeme ani v kruhu našich najväčších slovenských evanjelických zborov nestretieme: niečo podobné nejestvovalo napr. ani v Malom Kereši, ani v Nireďháze.“¹²⁴

V druhej polovici 19. storočia môžeme zreteľne evidovať rozdelenie dolnozemskej slovenskej (hlavne evanjelickej) inteligencie na dva prúdy, podľa toho – ako kto inklinoval k slovenskému národnému hnutiu (resp. k martinskému centru) alebo k viac či menej silným prejavom uhorského vlastenectva (resp. k myšlienke dvojitej identity).¹²⁵ Príkladom tejto diferenciacie bola situácia v békeško-čanádskej oblasti, ktorá sa vyznačovala najpočetnejším a najkompaktnejším slovenským osídlením. Prvý prúd predstavovala málopočetná skupina tzv. **kutlíkovcov**, keďže najmä príslušníci jednej rodiny – Ján Kutlík st. (farár v Pitvaroši), Felix Kutlík (kňaz v niekoľkých lokalitách Báčky, nadsťvie v Kulpine), Ján Kutlík ml. (farár v Slovenskom Bánhedeši) – boli jej predstaviteľmi, prirodzene, spolu s inými, predovšetkým kňazmi a učiteľmi z Nadlaku. Druhý väčšinový prúd tzv. **haanovcov** – resp. „**alternatívnych**“ či tzv. **lojálnych Slovákov** („*lojális szlovákok*“ ako pojem formuloval I. Halász),¹²⁶ sa grupoval okolo príslušníkov spríbuznených rodín (Vilímovcov, Haanovcov a Žilinskovcov) z prostredia čabianskej honorácie – Jána Vilíma (a jeho rovnomenného syna, advokáta), Jána Haana, jeho syna Ľudovíta Haana (ktorý bol zaťom J. Vilíma st.) a Michala Žilinského (ktorý bol zas zaťom Ľ. Haana) – ďalej niekoľkých profesorov zo seniorálneho gymnázia v Sarvaši (A. Molitoris, Š. Jančovič, Š. Koreň a i.) a kňazov zo Sarvašu a Komlóšu. Istou opozíciou voči nim bol čabiansky učiteľ Ján Pravdolub Bella, dlhoročný učiteľ ev. škôl v B. Čabe (v r. 1874-1896), ktorý bol literárnymi a žurnalistickými aktivitami blízky kutlíkovcom. Oba prúdy nepredstavovali len dve koncepcie etablovania Slovákov v uhorskej spoločnosti, ale každý z nich publikačnou činnosťou a verejnými aktivitami reflektoval aj (popri spoločných) vlastné názory, predstavy, stereotypy.

Na rozdiel od druhého prúdu pokúsili sa dokonca kutlíkovci začiatkom 60. rokov definovať južnodolnozemske enklávy ako „**Dolňozemské Slovensko**“. V rovnomennom článku v Pešťbudískych vedomostiach J. Kutlík st. napísal: „*No len to bude našim špičkovým Maďarom „Dolňozemské Slovensko“! Keď ich dosť mučí už i samo neviné, ešte v živote matky súce veľkorodé dieťaťo „Okolie“. A predca je tak. Máme my i „Dolňozemské Slovensko“, máme veličný seniorat čanádsko-arádsko-békešký, bačanský, vojvodínu srbskú, kde Slovákov na statisíce, a kde by sama ohromná Čaba, Sarvaš, Komlóš, Nadlak, Biriň, Kovačica, Aradác, Pazova, Petrovac a t. d. všetky naše dosavádne noviny a literaturu udržať v stave boly! Vidíte, to je nie maličkosť, my sme tu materiálne silní a na počtu duší a ramiien tuhých, pracovitých slovenských tiež nám nechybuje, ani nechceme byť celkom hluchí k matke našej Sláve. Preto od tohto času z „Dolňozemského Slovenska“ datirovať a podpisovať sa chceme, a nepoviete nám, Maďarónci že „parturiunt montes“ – ani my to*

¹²³ V recenzii slovenského výberu zo statí Lászlóa Sziklayho *Ozvěry* (Bratislava 1977). ANDRUŠKA, Peter: Osobnosti a osobitosti dolnozemskej kultúry. Nitra: Zošit č. 6 Ústavu národných a národnostných kultúr / Fakulta stredo európskych štúdií UKF, 2004, s. 93.

¹²⁴ DIVIČANOVÁ, Anna: Dimenzie národnostného bytia a kultúry... 2002, s. 488.

¹²⁵ Čo bolo aj otázkou akceptovania národného alebo „jen“ etnického povedomia.

¹²⁶ HALÁSZ, Iván: Tzv. lojálni Slováci v dualistickom Uhorsku („dobří Slováci“, „úradní Tóti, uhorskí vlastenci, maďaróni a tí druhí...“). In: Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia / Regionális és nemzeti identitásformák a 18. – 20. századi magyar és szlovák történelemben. Prešov: Universum, 2007, s. 91.

z chůtky politickej nerobíme (horkáže naša politika!), ale pre život národni, pre vzdelanie všetkých miestopisne rozšípaných ale v duchu, myslí a vóli sjednotených Slovákov“.¹²⁷

V strete oboch prúdov dolnozemskej slovenskej inteligencie napokon dominovali haanovci (aj v záležitosti protestantského patentu z r. 1859, t. j. autonomisti vs. patentalisti) a kutlíkovcom zostal pocit ukrivdenosti zo strany „*ctiteľov politiky pre národ náš i cirkev našu zkazonosnej*“ a (podľa J. Kutlíka st.) i nádeje, resp. mýtus nádeje: „*Máme predca dobré nádeje; máme naše milené Slovensko, ten rodný kraj náš, v ktorom sa i vo snách kocháme a v duchu s ním cele spojujeme; máme v susedstve súkmeňovskú hrdinskú Vojvodinu srbskú s krásnou, slávo bohatou Báčkou; máme i tu doma veličný slov. seniorat a v ňom kazateľov, učiteľov, profesorov takých, že keďby len slovo zdvihli pred podriadenými svojimi, hneďby bol stvorený nový svet, hneďby to šlo ináče i na sarvašských školách a my sami, my „ztratenci“ s ľuďom toľkým pri kananejskom postavení našom mohli sme založiť na „dolniakoch“ druhé počtom menšie, ale na hmotnú silu takmer rovné Slovensko*“.¹²⁸ Cieľavedomé úsilie uhorskej štátnej, župnej a miestnej administratívy v rozličných praktických činoch jednoznačne odsúvalo predstavy kutlíkovcov na vedľajšiu koľaj.¹²⁹ V spoločenskej klíme Uhorska, v jej kultúrnej rovine sa uplatnila a vžila predstava dolnozemských Slovákov ako tých „miernejších“ oproti „radikálnejším“ homozeťom. V ironickom tóne tento stereotyp zaznamenal napr. maďarský spisovateľ Kálmán Mikszáth pri stručnej charakteristike jednej románovej postavy: „... *ešte nikdy nevidel čisto slovenský kraj, hoci sám bol Slováč, lenže z tej miernejšej fajty, z Dolniakov, zo Sarvaša*...“.¹³⁰ V tejto súvislosti je iste zaujímavé konštatovanie L. Haana z jeho historiografického debutu: „*Strany výrazu ducha v prostredku stogj Čaban mezi Maďarem a horno-zemským Slowákem; zvlásť pracovitosť, weselosť a wtipnosť geg wyznačugi*“.¹³¹

V beletrii K. Mikszátha vzniklo zaujímavé ironické konštatovanie z ohľadu multietnickosti istej župy a politickej reflexie tohto faktu v uhorských pomeroch, čo sa mohlo týkať asi dvoch tretín územia uhorského štátu: „*Bože uchovaj, kde je jednotná národnosť! Z toho zla je lepšie, keď je viac druhov; kde sú tri národnosti, tam už s nimi možno hrať v karty. Jedna je vše „tromfom“ proti druhým dvom, alebo dve sú tromfom proti jednej, ako sa dá. Na tomto spočíva politika stolice a pri takomto diplomatizovaní ako-tak vyžili aj predchádzajúci župani, ktorým sa vše podarilo na zhromaždeniach priviesť vôľu Maďarov k víťazstvu*“.¹³² Podobne zaujímavá výpoveď o postojoch predstaviteľa miestnej aristokracie alebo tzv. honorácie v druhej polovici 19. storočia je u Mikszátha obsiahnutá v preslove románového župana: „... *včera som rokoval s páni po slovensky a aj okrem toho často som hovoril po slovensky a s mnohými ľuďmi, akože aj často ešte budem hovoriť po slovensky, lebo rád hovorím po slovensky, ale, páni moji (a tu zrazu tvár mu zahorela, priam okrášnela, kým v hlase mu zaznel kov, z ktorého obyčajne razia drobné mince, čo s nimi možno kúpiť poslucháčov), keď si raz oblečiem tieto šaty, opakujem, páni, tieto šaty (a ukazovák položil na rubinmi vykladanú sponku svojej zamatovej mentieky višňovej farby), vtedy z troch bohov verím vo štvrtého, v boha Maďarov, a z celej našej zemegule vidím iba kúsok, maďarskú vlasť, a zabudnem na všetky reči, poznám iba jednu, reč maďarskú!*“.¹³³

¹²⁷ Pešťbudínske vedomosti. Roč. 2, č. 29 (11. 4.), 1862, s. 2.

¹²⁸ Pešťbudínske vedomosti. Roč. 4, č. 103 (23. 12.), 1864, s. 2.

¹²⁹ Ich ideály sa pre potomkov stali predmetom nepochopenia, ba až sarkastického postoja – ako napr. v románe Pála Závadu *Jadvigín vankúšik* (Bratislava: Kalligram, 1996).

¹³⁰ MIKSZÁTH, Kálmán: Prípád mladého Nosztyho s Marikou Tóthovou. Bratislava: Tatran, 1966, s. 52.

¹³¹ HAAN, Ludwik: Pamětnosti ... 1845, s. 27.

¹³² MIKSZÁTH, Kálmán: Prípád ... 1966, s. 227.

¹³³ MIKSZÁTH, K.: Prípád ... 1966, s. 234. „Romantická“ viera vo vlastné poslanie maďarského etnika a nedeliteľnosť uhorského štátu bola niečím, čo sa podľa Lajosa Gogoláka podobalo na „národné laické náboženstvo“, ktorým sa vyznačovala maďarská politika v 19. a 20. storočí; Paul Lendvai to označil za „rakovinový nádor nacionalizmu“. LENDVAI, Paul: Tisíc let maďarského národa. Praha: Academia, 2002, s. 249. P. Lendvai tiež pripomenul, že znakom „maďarstva“ bol iba a jedine jazyk a každý, kto sa k nemu hlásil, mal v skutočnosti, a to nezávisle na svojom pôvode, rovnaké šance. Pre mnohých Slovákov boli

Do 20. storočia vstúpili oba prúdy, ale tzv. kutlíkovci boli už skôr ojedinelými zjavmi, „prebudenými“ v čase rozpadu monarchie, napr. komlášsky farár Ľudovít Hrdlička, ktorý r. 1919 musel utiecť pred prenasledovaním do Československa. Politický vývoj napokon priniesol na prelome 19. a 20. storočia aj iné fenomény než bola problematika etnického a národného uvedomenia dolnozemských Slovákov (napr. Ondrej Áchim L. a činnosť „jeho“ Sedliackej strany / Paraszt párt). Nepochybne aj aktivity príslušníkov slovenskej inteligencie v 19. storočí prispeli k etnokultúrnemu formovaniu Slovákov žijúcich v podmienkach menšiny na národnostne zmiešaných územiach a vystavených procesom akulturácie a asimilácie. Uvedený fakt neoslabil ani jedinci, ktorí vedome alebo len prispôsobujúc sa spoločenskému tlaku podporovali akulturáciu v duchovnom, etnickom či jazykovom rozmere. Možno paradoxne v slovenskom pronárodnom zmysle ambivalentné alebo kontroverzné postavy kultúrnych dejín dolnozemských Slovákov – hlavne Ľ. Haan¹³⁴ a M. Žilinský¹³⁵ – ako symboly slovensko-maďarskej vzájomnosti – sú v súčasnosti významnými osobnosťami v sebauvedomovacom procese maďarských (a súčasne aj rumunských) Slovákov, kým predstavitelia kutlíkovcov so svojimi predstavami sú skôr zabudnutí.

PRÍLOHA Porovnanie kalendária v prvom a druhom vydaní Haanových Pamätností

Pôvodné vydanie (1845)	Druhé vydanie (1866)
1715 (začiatky kolonizácie späť s M. Turócim)	1717 (príchod prvého riadneho ev. kňaza)
	1717 (impopulátori Duna, Sekerka a Valent v Szegede)
	1718 (príchod prvých Slovákov)
1720 (zriadenie obecného úradu, pečať)	1720 (osada k stolici, pečať a jej opis)
	1723 (stavba nového chrámu z váľkov)
	1728 (oltár z Banskej Bystrice)

neustále indoktrinované názory a hodnoty v dôsledku najmä školskej edukácie akceptovateľné a príťažlivé. Svedčia o tom viaceré spomienky absolventov, napr. Michala Bodického (neskôr predstaviteľ slovenského národného hnutia) na štúdiu v maďarskom kalvínskom gymnáziu v Lučenci v školskom roku 1866/1867: „Profesori boli zhovievaví a nesúdili podľa reči, ale podľa vecí. Vôbec môžem povedať, že ani profesori, ani služiaci nikdy mi nedali pocítiť, že som nie s nimi zajedno, a toto bolo pre mňa hotové nebezpečenstvo, že by som sa bol začal prispôbovať“. GOLÁŇ, Karol: Ako sa kedysi na Slovensku učilo. Bratislava: SPN, 1958, s. 186. Viacerí návštevníci Uhorska si všimli realitu mnohonárodnostného štátu ako aj snahy vládnuceho národa voči iným etnikám. Napr. Angličan William Rey (1849) o Maďaroch uviedol: „Svoje idey prenášajú zo svojho prostredia dobrých vlastencov do chimerického projektu o olúpení 8 miliónov svojich spoluobčanov o ich jazyk, ich národnosť a ich práva...“ TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera: Slovensko očami Európy 900-1850. Bratislava: AEP, 2003, s. 310. Mimoriadne úsilie v tomto smere vyvinul podžupan Béla Grünwald, ktorý problematiku maďarizácie aj teoreticky rozpracoval. Podobne jeho priateľ Gustáv Bekšics, publicista a historik, zvlášť zdôraznil úlohu miest a školstva pri úspešnom pomadařovaní nemadařského obyvateľstva. „Treba však urobiť správny výber pri menovaní jednotlivcov do expozitúr pomadařovania. Budú pomadařovať práve inteligenciu, ktorá predstavuje jadro tunajšej spoločnosti, teda ten element, ktorého čisto maďarský charakter potrebujeme.“ BEKSICS, G.: Maďarizácia a pomadařovanie s osobitným zreteľom na naše mestá (1883). Bratislava: R-COOK, 2000, s. 63.

¹³⁴ Napr. predstaviteľ slovenskej literárnej obce v Maďarsku Oldřich Kníchal v stati *Ozdoba Dolnej zeme* o Ľ. Haanovi napísal: „Bol Slovákom, mal nemeckých predkov, ale patrí tak Slovákom, ako aj Maďarom (...), svojím životom i pôsobením stelesňuje spoluprácu Slovákov a Maďarov na Dolnej i Hornej zemi“. Stať autor ukončil konštatovaním: „Ak Mateja Bela kedysi označili za „Veľkú ozdobu Uhorska“, potom Ľudovít Haan si právom zaslúži podobný prívlastok tam, kde začal a kde dokončil svoju pozemskú púť. Na Dolnej zemi.“ KNÍCHAL, O.: Zvony dolnozemskej (Portréty a úvahy). Budapešť: CSS a ZSSUM, 1996, s. 25-29.

¹³⁵ Maďarský historik Iván Halász Žilinského nepokladá ani za „lojálneho Slováka“, ale za maďarského politika a vysokého štátneho úradníka (dolnozemskeho) slovenského pôvodu, ktorý vedel po slovensky, bol aktívny v evanjelických cirkevných kruhoch, kde tu možno niekomu zo Slovákov aj pomohol, ale v zásade ho už so slovenským národom veľa nespájalo. HALÁSZ, Iván: Tzv. lojálni Slováci v dualistickom Uhorsku ... 2007, s. 95. Uvedený názor nepokladáme za výstředný, pretože I. Halász opomenul napr. Žilinského aktivity v slovenskej tlači, v provládnom slovenskom spolku (MTKE), jeho korešpondenciu s P. Krížkom, S. Štefanovičom atď., členstvo v Matici slovenskej, výraznú pomoc pri založení Slovenskej muzeálnej spoločnosti a pri odovzdaní časti matičného archívneho materiálu a knižnice tomuto spolku. Blížšie pozri: KMEŤ, M.: Poznámky k miestu Michala Žilinského v kontexte slovenských národných dejín. In: Acta historica Neosoliensia 9, 2006, s. 98-113.

	1729 (postavená prvá fara)
	1733 (organ z Banskej Bystrice)
1735 (Pérov povstanie, vyrabovanie B. Čaby) ¹³⁶	1735 (Pérov povstanie, vyrabovanie B. Čaby)
1738 (dvojaká rana: požiar a mor)	1738 (dvojaká rana ...)
1745 (postavený terajší starý ev. chrám)	1745 (... starý ev. chrám)
1746 („ <i>weliká</i> “ suchota, od apríla do júna ani kvapka dažďa)	
1748 (zriadenie obecného úradu z 24 členov, úprava voľby richtára)	1748 (odchod „roja“ Čabanov do Mokrej v Aradskej stol.)
1750 (vznik rím.-kat. cirkvi v Čabe)	
	1751 (vznik rím.-kat. cirkvi v Čabe, zriadenie nového cintorína)
1753 (odchod mnohých Čabanov – založenie Níredházy)	1753 (... založenie Níredházy)
1755 (požiar z dvora Jána Hanku zničil dolný koniec obce) ¹³⁷	1755 (požiar z 25. apríla, bez zmienky o príčine)
1765 (rozdeľovanie prvých viníc)	1765 (vymerané najstaršie vinice)
	1769 (stavba rím.-kat. kostola a vymeranie viníc za Jami-nou)
1770 (stavba rím.-kat. kostola)	
1773 (k ev. chrámu pristavené dve bočné krídla)	1773 (... dve bočné krídla)
	1775 (zavedený urbár)
	1776 (vysvätený cintorín za kanálom)
	1783-85 (stavba starej veže)
1785 (stavba starej veže)	1785-86 (stavba dolnej fary, zbúranéj 1862)
	1786-87 (centrálna školská budova)
	1788-89 (stavba homej fary, zbúranéj 1855)
1807 (zákl. kameň nového ev. chrámu)	1807 (zákl. kameň ...)
	1810 (vymerané vinice za kanálom a v časti Kaštieľ)
1814-1817 (veľké povodne)	1816 (hrozná víchrica „ <i>spustossila dolniú zem</i> “)
1817 (veľká drahota, „ <i>mnozí Olási hladem zahynuli</i> “ aj na uliciach Čaby) ¹³⁸	1817 (veľká drahota ...)
1820 (stavba katolíckej veže)	1820 (rím.- kat. veža)
1820 (rím.- kat. veža)	
	1821 (vznik ...)
	1823 (postavená dolná škola)
1824 (nový ev. chrám slávnostne vysvätený)	1824 (29. 6. nový ev. chrám ...)
1830 (príliš mnoho snehu, „ <i>temeř sybirská zima</i> “)	1830 (mnoho snehu, postavená homá škola)
1831 (epidémia cholery, 2 019 mŕtvych) ¹³⁹	1831 (od 9. 7. do 27. 8. „ <i>zúrila</i> “ cholera)
1834 (zemetrasenie, poškodený nový ev. chrám)	1834 (zemetrasenie ...)
1837 (blesk značne poničil vežu kat. kostola)	1837 (blesk ...)
1840 (Čaba sa stala mestom / „ <i>Csaba várossá lett</i> “)	1840 (Čaba ...)
	1841 (postavený pravoslávny chrám, epidémia „ <i>drobníc</i> “)
	1842 (postavené školy – kaštielska a hornotabánska, a zriadená vyššia meštianska škola)
1843 (nový ev. chrám obnovený a veža med'ou pokrytá)	1843 (nový ev. chrám ...)

¹³⁶ V stručnom texte autor označil za vodcov povstania troch: Péra, Matulu a Vértesyho. Dvomi poslednými, t. j. Slovákou Matulu a Maďara Vértesyho, v novom vydaní nespomenul. O. i. v českom texte odporučal pozrieť aj informáciu v Národných zpěvan-kách od J. Kollára, D. I. s. 42.

¹³⁷ J. Hanko bol údajne hlavným nepriateľom knáza Martina Vandlíka, ktorý odviezol asi 800 čabianskych, sarvašských a berinských rodín do Níredházy a ktorý si údajne v poslednej kázni zaželel, aby „*Pán Bůh toto bodlácj hnjzdo, tuto Sodomu vypálil!*“.

¹³⁸ Haan pripojil poznámku: „*Nyněgssj čabansstj Olási gsau z gedně částky gegich potomci*“.

¹³⁹ L. Haan uviedol aj presný počet mŕtvych podľa náboženskej príslušnosti.

1844 (ničivá povodeň na dolnom konci)	1844 (... povodeň ...)
1845 (rozdelenie pasienkov medzi obec a panstvo)	1845 (vyrovnanie obce s panstvom 31. 12., cena odkúpenia sa od urbáru určená na 802 zl. str.)

Summary

Hungarian and Slovak Historian Ľudovít Haan – an -Emblem of The Slovak Society in The Lower Land

An important representative of the Lower Land (Dolná zem, Alföld) intellectuals and a „patriot“ in the spirit of Kollar, was from the beginning Ľudovít (Jaroslav) Augustín Haan (1818-1891), for many years an evangelical priest in Békéscsaba and a well-known local historian. His life, literary and researching activity represent an archetypal intellectual from the low land. He is the most remarkable personality of this area. Haan acquired a good reputation, that was not influenced by his slovak origins or his work on the nationalistic field. From the ethnic and nationalistic point of view of the identity, he went through from being an enthusiastic slovak student in Kollar's tradition (what he acknowledged when he took the name Jaroslav) to a pragmatic member of the Békéscsaba society and an oponent of the Štúr movement to the ideologist of a double-identity, i.e. to adopt in the same time the hungarian identity and also that inherited from slovak forefathers. Most members of the Békéscsaba society grouped themselves around the families of Vilím, Haan and Žilinský that were closely related to one another – Ján Vilím, Ján Haan and his son Ľudovít Haan / Lajos Haan (the son-in-law of Ján Vilím) and Michal Žilinsky / Mihály Zsilinszky (the son-in-law of Ľudovít Haan) – some profsors from the Gymnazium in Sarvas (A. Molitoris, Š. Jančovič, Š. Koreň) and priests from Sarvaš and Komlós. From the cultural and historical point of view, Ľudovít Haan, to whom this study is dedicated, held together this group. For this reason, we call his colleagues, friends and family as „haanovci“.

(kmet@fhv.umb.sk)

Z výzkumu reálných znalostí dějin 20. století u žáků základních a středních škol v ČR

PETRA BULÍNOVÁ

Katedra historie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava (Česko)

Důležitost výuky moderních dějin na základních i středních školách nelze zpochybnit. Ve 20. století nacházíme základ většiny současných společenských procesů a jevů, které formují náš nynější i budoucí život. Výukou dějin tohoto století lze mladým lidem pomoci pochopit fungování dnešního světa, vypěstovat v nich kritický přístup k informacím o současném dění a vychovat z nich občany, kteří budou schopni bránit se politické i historické manipulaci. Vytvoření si vlastního postoje k dění u nás i v Evropě a docílení vzájemného porozumění mezi státy a národy jsou taktéž úkoly výuky dějin 20. století. V době, kdy se celý svět obává teroristických útoků, kdy denně slyšíme o náboženských a národnostních konfliktech, nelze vývoj předchozího století jednoduše opomenout. Porozumění klíčovému událostem a procesům nejnovějších dějin napomáhá žákům v pochopení jiných kultur a odlišných způsobů života, učí je toleranci a odmítání rasistických a xenofobních postojů.

Existuje hned několik obecně známých důvodů, proč není výuka dějin 20. století, především jeho druhé poloviny, v českém prostředí optimálně naplňována, přestože je patrný jistý pozitivní posun. Jedná se především o špatné rozvržení učební látky, při kterém je příliš času věnováno historii pravěku a starším dějinám vůbec a na novější dějiny pak nezbyvá dostatek času. Hodinová dotace dějepisu v českém prostředí je přitom ve srovnání se situací v jiných evropských zemích průměrná. Druhým důvodem je jakási nejistota vyučujících při výkladu soudobých dějin, jednak pro případný emocionální vztah k daným událostem, jednak pro nedostatečný odstup od nich. Oba problémy však lze považovat za řešitelné.

Ani oblíbený argument učitelů, že nemají dostatek relevantních informací, kvalitních učebnic či příruček, není oprávněný. K dějinám druhé poloviny 20. století je k dispozici celá řada učebnic. Samo MŠMT pak vydává informační a metodické příručky a organizuje semináře zaměřené na tuto problematiku. K přípravě učitelů mohou také dobře sloužit příručky vydávané Radou Evropy.¹ Ve školách se v současné době přechází od stávajících učebních dokumentů k rámcovým a školním vzdělávacím programům, které v dějepisné výuce kladou důraz na moderní dějiny, stejně jako Katalog požadavků k maturitní zkoušce z dějepisu. Výzkumy navíc ukazují, že moderní dějiny patří u žáků a studentů mezi oblíbená témata.²

Tyto teoretické úvahy o školním dějepisu nám však neumožňují zmapovat reálný stav výuky historie na českých školách. Neustále se proto apeluje na potřebnost empirických výzkumů v rámci didaktiky dějepisu. Tato badatelská oblast je však v ČR podceňována jak historiky, tak decizní sférou, ba i samotnými učiteli. Informace o podobě historického vědomí a reálných znalostech historie u české mládeže tak můžeme čerpat z příležitostných sociologických šetření nebo výzkumů veřejného mínění, komplexnější výzkumy problematiky z didaktických aspektů však zatím chybí. Nejrozsáhlejším empirickým šetřením mezi středoškolskou mládeží, které bylo uskutečněno i na území České republiky, se stal v 90. letech evropský projekt *Mládež a dějiny*.³ Mapoval úroveň

¹ STRADLING, R.: *Jak učit evropské dějiny 20. století*. Praha 2004 (anglická verze *Handbook on Teaching 20th Century European History*. Council of Europe 2000); STRADLING, R.: *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu: příručka pro učitele*. Praha 2004 (anglická verze *Multiperspectivity in history teaching: a guide for teachers*. Council of Europe 2003). Obě příručky dostupné na www.msmt.cz

² GRACOVÁ, B.: *Atraktivita témat z nejnovějších dějin z pohledu žáků a jejich učitelů*. V tisku. Předneseno na konferenci ve Štúrovu (20.-23.9.2007).

³ KLÍMA, B.: *Mládež a dějiny*. Brno 2001.

školního dějepisu ve většině evropských zemí. Žádné další celorepublikové šetření však pro nesmírnou finanční náročnost na tento projekt nenavázalo.

Empirickými výzkumy didaktického zaměření se již od poloviny 90. let zabývá katedra historie FF OU, soustřeďuje se však především na problematiku etnických a národních stereotypů ve vztahu k sousedním národům. Jmenujme nejrozsáhlejší projekt z let 1998-1999 *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů*,⁴ dotazníková šetření týkající se vědomostí a postojů české a polské mládeže⁵ nebo vzájemné informovanosti a vzájemného vnímání mladých Čechů a Rakušanů.⁶ V oblasti českých dějin můžeme ke zjištění stavu historického vědomí české mládeže využít výsledků šetření *Obraz národní minulosti ve vědomí české studující mládeže*⁷ uskutečněného v roce „osmičkového“ výročí v rámci výše zmíněného projektu. Výzkum, který by komplexněji postihoval znalost světových dějin, však doposud uskutečněn nebyl.⁸

A právě tato skutečnost nás přiměla k realizaci dalšího empirického šetření. V roce 2005 jsme ho v rámci grantového projektu FRVŠ *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách* realizovali na území celé České republiky s cílem vytvořit si představu o reálných znalostech moderních českých a světových dějin u české školní mládeže. Sledovali jsme současně i případnou proměnu historického vědomí mladých lidí.

Výzkumným nástrojem se stal dotazník. Zaměřili jsme se v něm na znalost klíčových dat, pojmů, událostí a osobností českých i světových dějin 20. století. Pozornost jsme zaměřili nejen na politické dějiny, ale i na oblast vědy a umění. Do dotazníků byly zařazeny i ikonografické a textové prameny. Pokusili jsme se naplnit také genderové hledisko. Při tvorbě testových úloh jsme sice vycházeli z nejčastěji používaných řad učebnic,⁹ ale také z předpokladu, že zdrojem historických vědomostí mládeže není jen výuka dějepisu. Kromě testových úloh sledujících úroveň vědomostí jsme respondentům kladli také otázky postojové ve vztahu k určitým historickým obdobím a osobnostem národních dějin.

Vzhledem k charakteru dotazníku jsme oslovili tři skupiny respondentů: žáky devátého ročníku základní školy, případně čtvrtého ročníku osmiletého gymnázia, studenty závěrečných ročníků gymnázia a studenty těch ročníků středních odborných škol, ve kterých výuka dějepisu končí. Pro naše šetření jsme vytvořili čtyři verze dotazníků: dvě týkající se znalostí českých dějin, dvě postihující klíčové momenty světových dějin. Celkem jsme získali 2381 řádně vyplněných dotazníků, z toho 1198 ověřujících vědomosti z českých a 1183 ze světových dějin.¹⁰

Omezený prostor tohoto příspěvku nám neumožňuje představit výsledky takto rozsáhlého empirického šetření v plném rozsahu, proto nyní soustředíme pozornost na problematiku, která byla zkoumána poprvé – na znalost světových dějin 20. století, a to navíc formou pěti příkladů.

Školnímu dějepisu je laickou veřejností vyčítána – zčásti oprávněně – přemíra faktografie. V několika testových úlohách jsme proto dali žákům příležitost uplatnit logický úsudek, informova-

⁴ *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů u české mládeže I, II.* (Red. B. GRACOVÁ, R. PSÍK) Ostrava 1999.

⁵ GRACOVÁ, B.: *Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže.* Ostrava 1998; GRACOVÁ, B.: *Vědomosti a postoje české a polské studující mládeže.* Ostrava 2004.

⁶ LABISCHOVÁ, D.: *Čech závistivec, Rakušan byrokrat.* Ostrava 2005.

⁷ TLOLKOVÁ, Š.: *Obraz národní minulosti ve vědomí české studující mládeže.* Diplomová práce. Vedoucí práce B. Gracová. Ostrava 1999.

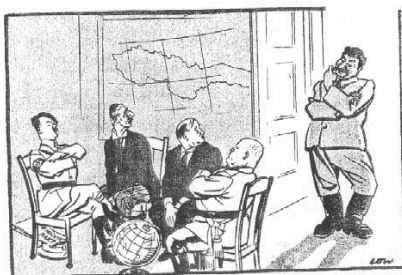
⁸ Znalostí světových dějin u žáků základních škol se částečně dotýkal výzkum D. Vasilové (např. historické pojmy), který postihoval celý dějinný vývoj, nejen moderní dějiny. Více VASILOVÁ, D.: *Vplyv vyučovania dejepisu na utváranie historického vedomia školopovinnej mládeže.* Disertační práce. Školitel práce J. Alberty. Banská Bystrica 2001.

⁹ Učebnice pro 20. století: HLAVÁČKA, M.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy 3. Novověk.* Praha 2001; KUKLÍKOVI, J. a J.: *Dějepis pro gymnázia a střední školy 4. Nejnovější dějiny.* Praha 2002; HLAVÁČKA, M.: *Dějepis pro 8. ročník základní školy a 3. ročník osmiletého gymnázia. Novověk.* Praha 1999; KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: *Dějepis pro 9. ročník základní školy a 4. ročník osmiletého gymnázia. Nejnovější dějiny.* Praha 1999.

¹⁰ Rozdělení podle skupin respondentů: 921 žáků základních škol, 716 studentů gymnázií, 744 studentů středních odborných škol.

nost získanou i z jiných informačních kanálů a dovednosti interpretace ikonického textu. Zařadili jsme zde čtyři velmi známé historické karikatury a fotografie čtyř významných osobností. K jakým zjištěním jsme tedy dospěli.

Historická karikatura

Karikatura zachycuje mnichovskou konferenci a její účastníky: A. Hitler, E. Daladier, B. Mussolini, N. Chamberlain. Ve dveřích stojí Stalin, který na konferenci přizván nebyl.

44% všech respondentů¹¹ poznalo, že tato karikatura zachycuje Mnichovskou konferenci. Ne všichni se však pokusili rozvést, co pro osud naší země znamenala. Jen 9% dotázaných vědělo, že po jednání v Mnichově byly od Československa odtrženy pohraniční oblasti, především Sudety. Více než 5% odpovídajících se domnívalo, že bezprostředně po přijetí mnichovského diktátu došlo k vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava a k okupaci českých zemí, což nelze přijmout jako správnou odpověď. Studenti SOŠ častěji než to, jaký následek Mnichovská konference měla, uváděli, že toto jednání proběhlo „o nás bez nás“. Celkově se toto označení objevilo u 6% respondentů. Šest středoškoláků sice na karikatuře rozpoznalo Hitlera, ale nedokázalo dopsat, o jakou událost se jedná. U některých odpovídajících z různých škol se dokonce objevila domněnka, že postava stojící ve dveřích je voják Švejk, který tímto symbolizuje českou národu. 41% všech dotázaných nedokázalo podat žádnou odpověď.

Alexander Dubček, Oldřich Černík a Josef Smrkovský zachyceni při výhružném telefonátu z Moskvy, která nesouhlasí s demokratizací poměrů v Československu na jaře roku 1968.

Tato karikatura činila žákům a studentům daleko větší problémy. 71% dotázaných se o odpověď nepokusilo vůbec, dalších 12% odpovědělo chybně. Dotázaní se spíše než na popis situace, kterou karikatura zachycuje, soustředili na její následky. Celkem jen 5% respondentů dokázalo doplnit, že karikatura se týká události roku 1968, někteří použili termín Pražské jaro, gymnazisté obecněji uváděli, že došlo k několika reformám a uvolnění poměrů v Československu. Větší podíl dotázaných vepsal, že situace zachycená na karikatuře „byla“ ukončena vpádem vojsk Varšavské smlouvy (8%), normalizací (3%), nebo že došlo jednoduše k utvrzení režimu (1%). Všechny tři muže, kteří jsou na karikatuře zpodobněni, dokázal pojmenovat pouze jediný gymnazista. Pokud bychom se striktně drželi zadání a vyžadovali jak popis situace, tak následků, zůstal by počet správných odpovědí opravdu nízký. Kompletní odpověď podala totiž jen 4% gymnazistů, u mladších respondentů se taková odpověď nevyškytla vůbec.

¹¹ Z celkového počtu 1198 respondentů.

Karikatura zachycuje Stalina jako „nevěstu“ a Hitlera jako „ženicha“ při jednáních, která předcházela uzavření německo – sovětské smlouvy o neútočení ze srpna 1939.

U karikatury, která zachycuje přijetí Hitlerovy nabídky k jednání se Stalinem, doplnilo uspokojivou odpověď 29% všech dotázaných,¹² u gymnazistů to byla téměř polovina z nich. Mladší respondenti častěji jen vepisovali, že se jedná o Hitlera se Stalinem, bez dalšího komentáře. Nejčastěji se objevovaly odpovědi vysvětlující, že na obrázku je zachycen Hitler se Stalinem při uzavírání paktu o neútočení (20%), někteří spíše zdůraznili, že tito dva si paktem rozdělili území Polska (2%). Šest středoškoláků vědělo, že se jedná o uzavření paktu Ribbentrop-Molotov mezi Hitlerem a Stalinem, ale již nekonkretizovali, čeho se smlouva týkala. Žáci naopak častěji než středoškoláci konstatovali, že karikatura zachycuje podpis paktu o neútočení, aniž by uvedli, kdo jej uzavíral. Za nejkompletnější odpověď můžeme považovat tu, která se vyskytla u 12% gymnazistů a dvou mladších respondentů (celkem 4%), kteří věděli, že Německo a Sovětský svaz uzavřeli pakt o neútočení, který bývá nazýván Ribbentrop-Molotov. Téměř třetina dotázaných rozpoznala na obrázku Hitlera a Stalina, ale svou odpověď již nedokázali rozvést. Nemálo však bylo i chybných odpovědí (13%), když se mnozí domnívali, že Hitlerovu „nevěstu“ zde představuje Saddám Husajn a svatba symbolizuje podobnost jejich totalitárních režimů. 23% dotázaných se ke karikatuře vůbec nevyjádřilo.

Chruščov a Kennedy při sporu o rozmístění sovětských raket s jadernými hlavicemi na Kubě v roce 1961

15% všech respondentů poznalo, že na tomto obrázku jsou zachyceni Chruščov a Kennedy, ne všichni však dokázali doplnit, o jakou situaci se jedná. Odpověď, kterou můžeme považovat za nejužitečnější, tedy že tito dva muži právě řeší karibskou krizi, podalo 7% všech dotázaných. U gymnazistů se tato odpověď objevovala však daleko častěji než u mladších respondentů. Žáci naopak častěji vepisovali, že se jedná o karibskou krizi, aniž by doplnili její protagonisty. Obecnější odpověď, tedy že Chruščov a Kennedy jsou zachyceni v období studené války, podala 4% dotázaných, tři středoškoláci konstatovali, že Chruščov s Kennedym zápasí ve zbrojení. Zbývající odpovědi již byly velice obecné, ale jejich počet není zanedbatelný. 18% dotázaných tak jen uvedlo, že se jedná o zachycení studené války, mnozí k tomu ještě dodali, že v ní soupeřili USA a SSSR. 2% odpovídajících vědělo, že se znázorněná situace týká jaderného zbrojení nebo hrozby jaderné války, ale detaily nedoplnila. 8% respondentů na karikatuře rozpoznalo Kennedyho, nikoliv však jeho soupeře. Místo pro odpověď zůstalo prázdné u 37% dotázaných. Ve špatných odpovědích (12%) se často objevovaly domněnky, že USA a SSSR soupeří o to, kdo vzlétne první do vesmíru nebo kdo vyrobí jako první atomovou bombu.

¹² Z celkového počtu 1183 respondentů.

Fotografie významných osobností

Neméně zajímavý byl jistě pro respondenty úkol, ve kterém měli rozhodnout, kdo je na fotografii a čím se proslavil. Dotazovaní měli rovněž připomenout významné momenty životního osudu této postavy.

Nejobtížnější bylo pro respondenty rozeznat **Charlese de Gaulla** - poznalo ho jen 18% všech dotázaných. Nejjistější si byli opět gymnazisté, správnou odpověď podala více než čtvrtina z nich. Ovšem ne všichni z těch, kdo poznali muže na fotografii, byli schopni nebo ochotni uvést ještě nějaké další údaje. Že Charles de Gaulle zastával post francouzského prezidenta, doplnilo necelých 10% dotázaných, náskok gymnazistů je však značný. Ještě méně odpovídajících připomnělo de Gaullovu činnost v odboji. Ne všichni ale věděli, že to bylo v období druhé světové války. Obecnou souvislost s druhou světovou válkou vepsalo pět mladších respondentů.¹³ Jiné typy odpovědí se objevovaly už jen u jednotlivců, ale i ty stojí za zmínku. Dva gymnazisté znali Charlese de Gaulla jako člena exilové vlády. Další gymnazista připomenul v souvislosti s tímto mužem také vylození v Normandii, kterého se však Charles de Gaulle přímo nezúčastnil. De Gaullovy zásluhy o evropskou integraci vyzdvihl právě jeden gymnazista. Že byl tento muž tím, kdo dovedl do konce jednání o samostatnosti Alžírka, věděl opět jeden student gymnázia. Potvrdilo se nám tedy, že Charles de Gaulle je v povědomí mládeže zafixován v první řadě jako francouzský prezident, poté jako člen protifašistického odboje nebo obecněji jako postava druhé světové války. Jiné souvislosti se vybaví už jen jednotlivcům. Procento dotázaných, kteří nechali místo pro odpověď prázdné, je poměrně vysoké (61%). Chybně odpovídajících však bylo více než těch, kdo Charlese de Gaulla správně identifikovali (20%). Mnozí si ho spletli - vzhledem k uniformě - s Milanem Rastislavem Štefánikem, Františkem Ferdinandem d'Este, ba dokonce s Adolfem Hitlerem.

Daleko lépe reagovali respondenti na fotografii **Charlieho Chaplina**. V tomto případě dokázalo vepsat správnou odpověď 81% všech dotázaných, ale opět ne všichni doplnili, čím se tento muž proslavil. Více než polovina odpovídajících jej označila za herce nebo komika, 27% respondentů k tomu ještě doplnila, že hrál v němých filmech či groteskách. Nemálo z nich zmínilo mezi filmy, v nichž Charlie Chaplin hrál, známý snímek Diktátor. Dvěma gymnazistům¹⁴ se u fotografie vybavila i pro Chaplina typická „kachní“ chuze. Ačkoliv většina dotázaných rozpoznala Charlieho Chaplina a dokázala ho spojit s filmovým prostředím, momenty jeho životního osudu připomnělo jen šest středoškoláků. Věděli totiž, že tento americký herec odešel z Ameriky, kde byl pro mnoho lidí nepohodlný, a že žil nějaký čas ve Švýcarsku, kde také zemřel. Pětina všech dotázaných však vůbec nevěděla, o koho se jedná.

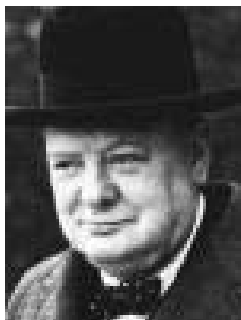
¹³ Z celkového počtu 582 respondentů.

¹⁴ Taktéž z počtu 582 respondentů.

Procento těch, kdo na fotografii rozeznali **Michaila Gorbačova**, bylo poměrně nízké. Gymnazistů byla sice více než polovina, ale u mladších respondentů nedosáhlo množství správných odpovědí ani jedné třetiny.¹⁵ Rozšířit konstatování, že se jedná o Michaila Gorbačova, nebyli schopni především mladší respondenti.

Nejčastěji si mládež tohoto muže spojuje s pádem východního bloku a Sovětského svazu (8%). 4% dotázaných připomněla, že Gorbačov přistoupil k realizaci reforem v Rusku a umožnil je i v ostatních zemích východního bloku, přímo označení glasnost a perestrojka uváděli pouze středoškoláci. Naopak jen žákům se vybavil pojem reálný socialismus (6%).¹⁶ Protože jsme v zadání přímo nepožadovali připsání funkce, jakou osobnosti na fotografiích zastávali, mnoho respondentů se o to ani nepokusilo. Pouze gymnazisté (8%) jej mají v povědomí jako tajemníka, popřípadě generálního tajemníka ÚV KSSS. U mladších respondentů se tato odpověď nevyskytla vůbec. Žákům a studentům SOŠ je znám více jako prezident.¹⁷ 5% gymnazistů a jeden student SOŠ si spojuje Michaila Gorbačova obecněji s uvolňováním poměrů v Sovětském svazu. Čtyři gymnazisté (2%) zdůraznili, že za Gorbačova došlo ke zlepšení vztahu se Západem, jeden dokonce uvedl, že v tomto období definitivně skončila studená válka. Michail Gorbačov je také nositelem Nobelovy ceny, což věděli čtyři středoškoláci. 4 % všech dotázaných dokázala spojit Gorbačova jen s Ruskem, aniž by blíže vysvětlili, čím se proslavil. Třetina respondentů se o odpověď vůbec nepokusila, dalších 6% odpovědělo chybně.

Pro 60% respondentů nebyl problém rozpoznat britského státníka **Winstona Churchilla**. Gymnazisté byli úspěšní ze tří čtvrtin, studenti SOŠ již méně – správnou odpověď podala necelá polovina z nich. Spíše než to, jakou funkci Winston Churchill zastával, se respondenti snažili připomenout jeho zásluhy. 22% všech dotázaných tak vyzdvihlo jeho významnou roli za druhé světové války a obrovský podíl na porážce fašismu. Že jeho vliv na průběh druhé světové války vycházel z postu ministerského předsedy Velké Británie, však uvedl jen jeden respondent z deseti. Gymnazisté a především žáci doplňovali, že Winston Churchill byl také členem „velké trojky“. Jiné souvislosti s Winstonem Churchilllem dokázali připsat už jen jednotlivci, ale i ty mají vypovídací hodnotu. Jeden gymnazista¹⁸ tak uvedl, že se Churchill účastnil už bojů první světové války. Nejen jako politika, ale také jako autora řady knih a nositele Nobelovy ceny za literaturu znají Churchilla tři středoškoláci. Mnozí odpovídající charakterizovali Churchilla jako pána, pro kterého jsou typické hůlka, buřinka a doutník, někteří dokonce uváděli jeho přezdívku „buldok“ a Churchillovy úspěchy za druhé světové války dokreslili jeho výrokem adresovaným Britům: „Nemohu slíbit nic než krev, dřinu, slzy a pot...“ Mnohým je osobnost Winstona Churchilla takto známa nejen z učebnic, ale jistě také z řady dokumentů, které o něm byly natočeny. Třetina všech dotázaných nedokázala vepsat žádnou odpověď, ve špatných odpovědích (6%) se dotázaní nejčastěji domnívali, že se jedná o amerického státníka.

Historické pojmy

Další baterie úloh testovala znalost běžně v médiích používaných pojmů, které mají souvislost s historií 20. století. Úkol byl pro naše respondenty poměrně náročný a některé pojmy ze

¹⁵ Z celkového počtu 601 respondentů.

¹⁶ Objevil se však jen u žáků jedné třídy.

¹⁷ Uznávali jsme odpovědi jak prezident SSSR, tak i Ruska.

¹⁸ Z celkového počtu 601 respondentů.

světových dějin činili žákům, ale i studentům značné obtíže. V řadě případů dotázaní pojem sice znali, věděli, co si pod ním představit, ale nebyli už schopni definici správně formulovat.

Vysoké procento nesprávných či chybějících odpovědí jsme zaznamenali u pojmu **aperteid** (77%). Jako politiku rasové diskriminace nebělošského obyvatelstva Jihoafrické republiky jej vysvětlila jen 3% dotázaných. Další správné odpovědi charakterizovaly apartheid obecněji jako diskriminaci černochů či rasismus (nejčastější odpověď), ovšem bez dalšího upřesnění. Někteří gymnazisté však použili termín segregace.

Problém činil také pojem **disent**, protože 85% respondentů nepodalo žádnou odpověď nebo se ve vysvětlení mýlili. Co se týče správných odpovědí, gymnazisté vysvětlovali disent spíše přímo jako hnutí proti totalitě či komunismu, zatímco žáci používali označení odpor či odpůrci proti režimu.

Více než polovina dotázaných zaváhala u pojmu **džihád**, ze špatných odpovědí zmiňme především ty, které džihád označily přímo za teroristické hnutí, nebo si ho spletly s islámským svátkem. 45% respondentů správně uvedlo, že se jedná o muslimskou či svatou válku.

Odpověď, která by vysvětlovala **appeasement** jako politiku usmířování útočnicka ústupky, podala čtvrtina všech dotázaných. Sedm respondentů (1%) v této souvislosti zdůraznilo jméno A. N. Chamberlaina, další obecněji uvedli, že politiku usmířování uplatňovaly západní mocnosti před druhou světovou válkou. 5% odpovídajících již méně přesně formulovalo, že se jedná o snahu zachovat mír za každou cenu nebo o druh mírové politiky. Šest středoškoláků (1%) sice vědělo, že politiku appeasementu praktikovaly ve třicátých letech západní země vůči Hitlerovi, ale nedokázali objasnit její podstatu. Mnozí se chybně domnívali, že politika appeasementu představuje politiku nevmešování se. 54% dotázaných se k pojmu nevyjádřilo vůbec.

Železná opona, pomyslná politická a ideologická hranice mezi sovětským blokem a demokratickými státy v Evropě, je pojem běžně používaný po celou druhou polovinu 20. století. Jako pomyslnou hranici mezi východním a západním blokem popsalo železnou oponu necelých 30% respondentů. Rozdílnost vládnoucích režimů na obou stranách železné opony zdůraznilo 7% odpovídajících. Především gymnazisté tak vysvětlovali, že železná opona oddělovala komunistické a demokratické země. 3% dotázaných vztahuje železnou oponu spíše k zemím východní Evropy a vidí ji jako něco, čím je sovětský blok jasně oddělen od ostatního světa. Necelá 3% respondentů (především žáci) si spojují železnou oponu pouze s rozděleným Německem. Jen jako dělicí čáru v Evropě popsaly železnou oponu další 3% respondentů. Několik odpovídajících vepsalo jen obecně souvislost se studenou válkou. Zcela neznámý je tento pojem třetině dotázaných.

Odpovědi, že **dekolonizace** znamená odstranění kolonialismu ve všech jeho formách, jsme se nedočkali ani u jednoho z respondentů. Za nejmístičnější odpovědi lze považovat ty, které vysvětlují dekolonizaci jako odstranění kolonialismu nebo rozpad koloniálního systému (10%). Větší část dotázaných vysvětlila dekolonizaci jako proces, ve kterém kolonie získávají samostatnost (14%). Takto ji definovali hlavně gymnazisté, mladší respondenti zdůrazňovali spíše pohled koloniálních mocností a dekolonizaci chápou jako moment, kdy mocnosti ztrácejí vliv na kolonizovaném území a navracejí jej zpět do rukou původního obyvatelstva (celek 17%). Odpovědi, které se pokusily úkol zjednodušit a dekolonizaci definovaly jako opak kolonizace, jsme již museli zařadit do chybných. Nelze totiž posoudit, zda pojmu opravdu rozumí. Uspokojivou dopověď tedy podalo více než 40% dotázaných. 38% dotázaných pojem ignorovalo.

Více než polovina respondentů dokázala obstojně vysvětlit pojem **studená válka**. 38% respondentů ji popsalo jako soupeření mezi dvěma velmocemi, USA a Sovětským svazem, popřípadě jako závody ve zbrojení. 2% použila označení východní a západní blok nebo obecněji Východ a Západ a studenou válku charakterizovali napjatými vztahy nebo opět soupeřením mezi nimi. Především žáci pak dokázali zdůraznit některý z charakteristických rysů studené války – že to byla válka „bez bitev“ nebo že se odehrávala na poli politickém (celek 12%). V některých případech ji dokázali zařadit do období padesátých až osmdesátých let. Čistě časové vymezení se pak objevilo

jen u pěti gymnazistů, kteří uváděli, že studená válka probíhala v letech 1945, resp. 1948 až 1989. Necelá pětina dotázaných odpověděla chybně. Mnozí totiž uváděli, že studená válka je konflikt, který probíhal v Rusku či přímo na Sibiři a označuje se tak kvůli nehostinnému podnebí. 28% dotázaných na dotaz nereagovalo.

Dále jsme do našeho dotazníku vybrali pojem **gulag**. Třetina respondentů odpověděla, že gulag je pracovní tábor v SSSR, především gymnazisté dodávali, že pro politicky nevhodné. Že se jedná o pracovní tábor, ale bez uvedení, ve které zemi, vepsalo 8% dotázaných. Hlavně u mladších respondentů se objevovaly velice obecné odpovědi typu „tábor,“ někdy alespoň s doplněním, že ruský. Je patrné, že nejpresnější odpovědi podávali gymnazisté, zatímco jejich mladší kolegové se vyjadřovali spíše obecněji a mnohdy nepřesně. Šest gymnazistů uvedlo, že tento pojem znamená Hlavní správu táborů (3%). Patrně pod vlivem díla Alexandra Solženicyna se mnozí respondenti domnívali, že se v případě označení gulag jedná o souostroví. Žádnou odpověď neuvedla čtvrtina všech dotázaných.

Pojem **nacismus** charakterizovali respondenti různými způsoby. 17% dotázaných (především však žáci) jej spojilo s fašismem a v mnohých případech ještě doplnilo některý z jeho rysů. Jen jako nacionální socialismus vyložila tento pojem 4% respondentů. Větší část mládeže se snažila přiblížit nacismus některým z jeho typických rysů (nacionalismus, rasismus či antisemitismus, myšlenka nadřazenosti německého národa). 6% odpovídajících nedokázalo sice nacismus důkladněji popsat, ale alespoň jej dali do spojitosti s Adolfem Hitlerem nebo obecněji s obdobím druhé světové války. Především starší respondenti se k nacismu vyjadřovali spíše teoreticky a popsali jej jako německou ideologii nebo extremistický směr. Bez vysvětlení nechala pojem nacismus čtvrtina dotázaných.

Nejznámější byl pro mládež pojem **holocaust**. 63% dotázaných dokázalo objasnit, že se jedná o vyvražďování Židů, popřípadě i systematické. Mnohdy doplnili, že se tak dělo v době druhé světové války nebo i před ní. 5% respondentů (především mladších) vědělo, že tento pojem souvisí se Židy nebo je zaměřen proti nim, několikrát se objevilo i spojení „konečné řešení židovské otázky“. Blíže jej však charakterizovat nedokázali. Za příliš obecnou a nevypovídající odpověď musíme považovat tvrzení, že holocaust znamená vyhlazování jiných ras, což uváděli převážně středoškoláci. Spojení se Židy je v tomto případě totiž nezbytné.¹⁹

Osobnosti a jejich významné činy

V dalším z předložených úkolů měli respondenti doplnit ke jménu osobnosti zemi původu a činy nebo události s ní spojené. Ani tento úkol nebyl snadno vyhodnotitelný, protože jsme se setkávali i s odpověďmi velice obecnými, u kterých bylo těžké rozhodnout, zda je řadit ještě ke správným nebo již ke špatným.

Ze 14 osobností²⁰ je mladým lidem nejznámější **J. F. Kennedy**, protože téměř 80% z nich doplnilo, že zastával funkci amerického prezidenta. 2% dotázaných připomněla, že byl jedním z aktérů karibské krize a více než pětina uvedla, že se stal obětí atentátu. Dobře známý je školní mládeži také **Winston Churchill** – 40% respondentů správně uvedlo, že působil ve funkci britského ministerského předsedy. Necelá pětina dotázaných jej pak dala do souvislosti s událostmi druhé světové války. Uspokojivou představu mají žáci i studenti také o tom, kam zařadit jméno **Benito Mussolini**. Více než polovina z nich uvedla, že se jedná o italského diktátora. S fašismem je

¹⁹ K otázce probírání holocaustu více příspěvek GRACOVÁ, B.: Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách. In: *Historie a škola VI. Člověk, společnost dějiny. Seminář ke koncepci výuky dějepisu na základní a střední škole (Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise)*. Prozatím dostupné na <http://www.msmt.cz/vzdelavani/historie-a-skola-vi-clovek-spolecnost-dejiny-seminar-ke-koncepci-vyuky-dejepisu-na-zakladni-a-stredni-skole-klicove-kompetence-a-soucasny-stav-vzdelavani-v-dejepise>

²⁰ První skupina: Fidela Castro, Mahátna Gándhí, Konrad Adenauer, Winston Churchill, Michail Gorbačov, Benito Mussolini, Jásir Arafát, druhá skupina: Charles de Gaulle, Francisco Franco, Mao Ce-Tung, Saddám Husajn, John Fitzgerald Kennedy, Karol Wojtyła, Nelson Mandela.

spojilo 39% všech respondentů, několik gymnazistů dokonce zmínilo jím vedený pochod na Řím.

Naproti tomu nejméně známý je žákům i studentům německý politik **Konrad Adenauer**. Že se jednalo o německého kancléře, vědělo celkem jen 11% všech dotázaných (u gymnazistů to však byla celá čtvrtina). Činy nebo události s ním spojené (poválečný ekonomický růst Německa, evropská integrace) vepisovali už jen jednotlivci. Potvrdil se tak námi předpokládaný nezájem mládeže o německé poválečné dějiny. Nemale problémy činilo respondentům také zařazení **Mahátma Gándhího**. Jako indického duchovního vůdce jej označila 2% odpovídajících (z toho žádný žák), dalších 17% respondentů jej dalo do spojitosti s indickým osvobozeneckým hnutím. Každý druhý respondent se neodvážil jakkoliv charakterizovat **Nelsona Mandelu**. Necelé čtvrtině dotázaných je znám jako prezident Jihoafrické republiky, někteří dokonce doplnili, že byl prvním černošským prezidentem této země. 8% mládeže jej označilo za vůdce černochů a bojovníka proti apartheidu.

Námi vybraného zástupce Blízkého východu, **Jásira Arafata**, označilo 22% respondentů správně jako palestinského vůdce, dalších 14% uvedlo obecnější odpověď „Palestina“. Už jen jednotlivci pak také doplnili události s ním spojené, např. boj za samostatnost Palestiny nebo skutečnost, že nedávno zemřel.²¹ Dobře znám byl respondentům také **Saddám Husajn**, jehož jméno se v době realizace našeho šetření objevovalo ve zpravodajských pořadech více než často. Necelá polovina dotázaných ví, že se jedná o iráckého vůdce. Jeho vládu pak spojovali s napadením Kuvajtu či válkou v Perském zálivu, někteří dokonce uváděli útok na Kurdy. 2% odpovídajících ještě doplnila, že Saddám Husajn byl v nedávné době ze své pozice sesazen a zajat.

Významné ženy

Gendrovou tematiku zastoupil v našem dotazníku úkol, ve kterém měli respondenti ke jménu ženy přiřadit obor a zemi, ve které působila. Ze sedmi žen byla žákům neznámější americká herečka a zpěvačka **Marilyn Monroe**, kterou správně zařadilo necelých 70% odpovídajících. Dobré povědomí má mládež také o umělkyni **Edith Piaf**, protože 55% respondentů vědělo, že se jedná o francouzskou zpěvačku. Nemálo z nich dokonce volilo označení šansonierka. O něco méně známá je třetí umělkyně v našem výčtu žena **Marlen Dietrich** - třetina dotázaných doplnila, že se proslavila jako herečka i zpěvačka, pocházela z Německa a působila i v USA.²²

Méně sympatické se zdály mládeži dotazy směřující na ženy z oblasti politiky. Velké potíže činilo žákům zařazení političky **Indíry Gándhiové**, protože polovina respondentů si vůbec netroufla odpovědět. Čtvrtina z nich podala příliš obecnou odpověď „Indie“. Ve funkci indické předsedkyně vlády ji má v povědomí jen 5% mládeže. „Železná lady“ **Margareth Thatcherová** byla neznámá pro více než třetinu dotázaných. Post britské předsedkyně vlády ji správně přisoudilo 16% žáků a studentů, o něco většímu počtu je známa obecněji jako britská politička.

Nejrozmanitější paleta odpovědí se objevila u jména **Matky Terezy**, protože pro mnoho respondentů bylo obtížné, popsat obor působení této ženy. Úplnou odpověď, tedy zemi i pole působení, tak podalo jen 14% dotázaných. Jako zemi působení uváděli žáci i studenti Albánii, Indii a rozvojové země obecně. Co se týče oboru, nejčastěji označovali respondenti Matku Terezu jako jeptišku nebo špiřitelku křesťanství, mnozí ji spojili s charitativní či humanitární pomocí.

Dobře známá je mládeži i vědkyně polského původu **Marie Curie-Sklodowká**, protože polovina dotázaných doplnila alespoň jednu zemi a jeden obor, se kterým je její působení spojeno. Častěji než Francii, ve které převážně působila, uváděli však žáci i studenti Polsko. Za uspokojivé jsme rovněž považovali odpovědi uvádějící, že Marie Curie-Sklodowská se proslavila jako vědkyně, čtenější však byly odpovědi, že působila v oboru fyziky a chemie.

Na základě těchto pěti vybraných úkolů můžeme vyvodit několik zjištění:

- Lépe dokázala mládež popsat karikatury pocházející z 1. poloviny 20. století, ale musíme

²¹ Tedy v době realizace výzkumu.

²² Za správné jsme považovali i odpovědi, které uváděly buď jen Německo, nebo jen USA.

zároveň přičíst velkou roli faktu, že na obou karikaturách z tohoto období je zobrazen Adolf Hitler. Předpokládáme tedy, že mládež dobře zná události s ním spojené a stejně tak i události související s druhou světovou válkou.

- U fotografií se jednoznačně nejvíce správných odpovědí objevilo u jediného zástupce umění (Charlie Chaplin), z politiků byl nejvíce znám britský politik Winston Churchill, což potvrzuje zainteresovanost mládeže v událostech druhé světové války.

- Vysvětlování pojmů se ukázalo jako náročný úkol. Nejlépe si respondenti poradili s pojmy probíranými v kontextu druhé světové války (nacismus, holocaust), úspěšní byli také u definic souvisejících s poválečným rozdělením světa (železná opona, studená válka).

- Zhodnotíme-li znalost osobností světových dějin, neplatí, že evropské osobnosti, popř. osobnosti reprezentující státy sousedící s naší zemí, jsou mládeži známější než ty z jiných koutů světa. Můžeme spíše konstatovat, že nejlépe si mladí lidé pamatují postavy, jejichž životy byly ukončeny tragickou událostí, ty, které jsou ještě nazivu a pravidelně se objevují v médiích nebo ty, které nedávno zemřely, a to bez ohledu na zemi jejich původu či působení.

- V úkolu týkajícím se významných žen v moderních dějinách je patrné, že známější jsou mládeži představitelky umění, popř. i vědy, než ty z politické oblasti.

Nyní zmíníme ještě několik obecných poznatků z našeho rozsáhlého výzkumu, které však z důvodu omezeného prostoru nemohou být podepřeny příklady.²³

- Mládež se dle našeho předpokladu jednoznačně lépe zorientovala v českých dějinách 20. století než v dějinách světových, protože jsou jí jednoduše bližší a jsou pro ni konkrétnější.

- Respondenti se raději věnovali úkolům spojeným s kulturními dějinami, u kterých také prokázali lepší znalosti než u dějin politických, a to jak u českých, tak světových dějin. Přehled o kulturním dění v minulosti mládež nejspíše získává vedle dějepisné výuky z jiných vyučovacích předmětů a také z médií.

- Přihlédneme-li k politickým dějinám, zná mládež lépe dějiny 1. poloviny 20. století. Tento fakt je patrný např. ze znalostí klíčové chronologie, pojmů či jmen politiků českých i světových. Jak bylo výše naznačeno, dobrá znalost souvisí také s oblíbeností tematiky druhé světové války. U kulturních dějin je znalost z obou období vyvážená. Ačkoliv je podle dotazníkového šetření na většině škol dovedena výuka k sametové revoluci, upozornili mnozí studenti i učitelé, že se na výklad dějin 2. poloviny 20. století vůbec nedostalo.²⁴ Domníváme se však, že i pokud jsou poválečné dějiny probírány, nemusí tomu být vždy v důsledku časového tlaku v odpovídající kvalitě. Tím se nabízí vysvětlení, proč nemá mládež dějiny 2. poloviny minulého století natolik zafixovány.

- Celkově nejlepších výsledků dosahovali gymnazisté. U mladších respondentů již musíme rozlišovat vzhledem k charakteru úkolů. V politických dějinách se lépe zorientovali žáci zá-

²³ Součástí grantového projektu se stalo také šetření, které realizovala B. Gracová a v jehož rámci byli učitelům vybraných základních a středních škol rozdány dotazníky s otázkami směřujícími k hodinové dotaci dějepisu, používání učebnic i doplňkových materiálů, oblíbené vyučovacích témat i dobírání učiva dějin 20. století. Některé otázky byly položeny i absolventům středních škol. K jednotlivým dotazům podrobněji např. GRACOVÁ, B.: Výzkum aktuální podoby výuky dějin 20. století na základních a středních školách. In: *Výuka dějin 20. století na českých a slovenských školách*. Ústí nad Labem 2006, s. 51-56. Výsledky šetření v příspěvku GRACOVÁ, B.: Poznátky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách... <http://www.msmt.cz/vzdelavani/historie-a-skola-vi-clovek-spolecnost-dejiny-seminar-ke-koncepci-vyuky-dejepisu-na-zakladni-a-stredni-skole-klicove-kompetence-a-soucasny-stav-vzdelavani-v-dejepise>

²⁴ Třetina dotázaných studentů a čtvrtina pedagogů uvedla, že výuka moderních dějin končí výkladem sametové revoluce. Potěšující je pro nás zjištění, že na některých školách je výuka dovedena dokonce ke vzniku České republiky. Nemálo učitelů však přiznalo, že posledním probíraným tématem byl právě rok 1968, studenti naopak častěji než učitelé upozorňovali, že na výklad druhé poloviny 20. století se nedostalo vůbec. Můžeme předpokládat, že prezentaci světových poválečných dějin tak bude věnováno jen málo prostoru. Více GRACOVÁ, B.: Poznátky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách... <http://www.msmt.cz/vzdelavani/historie-a-skola-vi-clovek-spolecnost-dejiny-seminar-ke-koncepci-vyuky-dejepisu-na-zakladni-a-stredni-skole-klicove-kompetence-a-soucasny-stav-vzdelavani-v-dejepise>

kladních škol, v oblasti nepolitické (především v kultuře) mají větší přehled studenti středních odborných škol. Dle našeho názoru hraje roli vyšší věk a tím také větší zkušenosti středoškoláků s kulturními počiny.

- Po vyhodnocení reakcí na obrazový materiál se můžeme domnívat, že se žáci a studenti s tímto materiálem setkávají. Otázkou zůstává, jakým způsobem s ním pracují. Fotografie a karikatura plní v českých učebnicích zatím jen ilustrativní funkci. Inspirovat se mohou tvůrci českých učebnic i sami učitelé v západních zemích, kde je využití ikonického textu věnována daleko větší pozornost, protože fotografie a karikatury jsou doplněny úkoly, na jejichž základě mohou být oba typy pramenů interpretovány a napomáhají tak velice účinně k osvojení historických dovedností.

- I reakce respondentů na úryvky z dokumentů nás utvrdily v tom, že se s tímto materiálem ve výuce dějepisu příliš nepracuje. Potenciál práce s tímto druhem pramene není zatím v českém prostředí plně využit.

- U každé otázky jsme taktéž zkoumali, do jaké míry korespondují odpovědi dotázaných s tím, co najdeme v nejpoužívanějších řadách učebnic. U ověřování znalosti chronologie byl patrný vliv učebnice především tam, kde jsme u konkrétní události našli v učebnici jiné datum než uvádí ostatní učebnice. Naopak, při vyhodnocování dotazů týkajících se pojmů, jsme se setkali jen s malým množstvím odpovědí, které by použily stejnou nebo alespoň podobnou definici, jakou můžeme najít v učebnicích. U politických dějin vystoupily dva patrné rysy: Žáci ve většině případů prokázali lepší znalosti než studenti SOŠ, a to i v případě, že se s danou událostí či postavou ve svých učebnicích narozdíl od středoškoláků neselektovali. Naopak tam, kde jsme u dané problematiky vzhledem k množství informací uvedených v učebnicích očekávali dobrou znalost, se nám nedostalo uspokojivého počtu správných odpovědí (zmiňme např. Konrada Adenauera). U úkolů z kulturních dějin jsme zjistili, že vliv učebnice na znalost, resp. neznalost, je naprosto zanedbatelný. Z reakcí na většinu otázek tak můžeme vyvodit, že učebnice nehraje v získávání informací o moderních dějinách nejdůležitější roli. Velký vliv jsme naopak připsali médiím, protože mládež nejlépe znala ty osobnosti a pojmy, se kterými se pravidelně setkává na televizní obrazovce, ať už ve filmech nebo zpravodajských relacích. Nevelký vliv učebnice na znalosti mládeže můžeme přičíst zjištění, že učebnice nejsou na některých školách používány vůbec, a tam, kde jsou, pracují s nimi žáci a studenti více doma než ve škole.²⁵

- Při srovnávání výsledků jednotlivých šetření jsme však došli také ke zjištěním, která si příliš nekorrespondují. Přestože mládež i učitelé shodně odpověděli, že z poválečných dějin je největší pozornost věnována Pražskému jaru a totéž období patří také k tématům, která žáky zajímají, vědomosti mládeže tomu neodpovídají.²⁶

- Také prokázáný zájem žáků o kulturní dějiny a technický vývoj a naopak malá obliba dějin politických nejsou příliš sladěny s tím, jak jsou koncipovány české učebnice i dějepisná výuka. Události mimo politické dění jsou vyučovány jen zřídka, například v námi sledovaných učebnicích moderních dějin zachycují veškerý kulturní a technický vývoj 20. století dvě podkapitoly omezující se na výčet umělců a vědců bez bližších charakteristik.

Tento příspěvek se pokusil částečně postihnout jak znalosti tak bílá místa ve znalostech moderních dějin u žáků základních škol a středoškoláků v ČR. Celým výzkumem jsme chtěli upozornit na to, kterým událostem či procesům je potřeba věnovat ve výuce větší pozornost. Pokud bude na

²⁵ GRACOVÁ, B.: Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách ... <http://www.msmt.cz/vzdelavani/historie-a-skola-vi-clovek-spolecnost-dejiny-seminar-ke-koncepci-vyuky-dejepisu-na-zakladni-a-stredni-skole-klicove-kompetence-a-soucasny-stav-vzdelavani-v-dejepise>

²⁶ GRACOVÁ, B.: Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách... <http://www.msmt.cz/vzdelavani/historie-a-skola-vi-clovek-spolecnost-dejiny-seminar-ke-koncepci-vyuky-dejepisu-na-zakladni-a-stredni-skole-klicove-kompetence-a-soucasny-stav-vzdelavani-v-dejepise>

českých školách respektován důraz na dějiny 20. století, tak jak jej předepisují rámcové vzdělávací programy i Katalog požadavků k maturitní zkoušce z dějepisu, a pokud budou tematické celky ve školních vzdělávacích programech rozvrženy učiteli tak, aby se omezil čas věnovaný starším dějinám a výuka dospěla alespoň ke konci 80. let minulého století, mohou se odpovídajícím způsobem zlepšit i znalosti studující mládeže v ČR. Další možností, jak zkvalitnit výuku moderních dějin, je využití nových aktivizujících přístupů, médií a především práce s ikonickým textem, tak jak ji pojmají autoři učebnic západních zemí.

Zusammenfassung

Aus den realen Kenntnissen der Geschichte des 20. Jahrhunderts bei den Schülern der Grundschulen und bei den Studenten der Mittelschulen in der Tschechischen Republik.

Dieser Artikel weist auf Wichtigkeit und Berechtigung des Unterrichts der Geschichte des 20. Jahrhunderts hin und zugleich zeigt die Haupthindernisse bei der Präsentation der neueren Geschichte an den tschechischen Schulen. Der Beitrag legt vor allem zusammengefasste Ergebnisse der Forschung vor, die im Jahr 2005 an tschechischen Grundschulen und Mittelschulen realisiert wurde. Respondenten wurden nach bedeutenden Daten, Geschehnissen, Begriffen und vor allem Persönlichkeiten des 20. Jahrhunderts aus der politischen, kulturellen und auch wissenschaftlicher Szene gefragt. Die größte Aufmerksamkeit wird der Auswertung der Reaktionen der Respondenten auf historische Karikaturen, Fotografien, Begriffe und Persönlichkeiten (einschließlich der bekannten Frauen) aus der neueren Weltgeschichte gewidmet.

(p.bulinova@seznam.cz)

Stručne k problematike humanizácie dejepisného vyučovania

MIROSLAV KMEŤ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Humanizácia v pedagogike a školskej praxi je pomerne často zmieňovaný pojem, ktorý súvisí s celkovou atmosférou zmien (nielen) v slovenskom školstve po r. 1989. Humanizácia dejepisného vyučovania sa však hlbšie týka samotnej podstaty predmetu v súčasných kultúrnych a spoločenských podmienkach. V tejto problematike môžeme sledovať niekoľko tendencií, z ktorých každá vypovedá istý aspekt témy.

(a) **Demýtizácia dejepisného vyučovania.** Predstavuje tendenciu eliminovať (resp. vysvetľovať) mýty a stereotypy v historickom vedomí, ktoré sú zväčša produktom mimoškolského učenia sa, tzv. mediálnej historiografie, rodinnej pamäte atď. – a ktoré často smerujú k prejavom neznášanlivosti (vo vzťahoch medzi príslušníkmi rôznych národností, vierovyznaní, sociálnych a etnografických skupín a pod.).¹ Závažná je problematika vžitých stereotypov,² negatívneho obrazu o tých „iných“, naopak žiaci sa zvyčajne bránia vidieť nedostatky predkov (náchylnosť k idealizácii), inercencia medzi heteroobrazom a autoobrazom.

(b) **Emocionalizácia dejepisného vyučovania.** Presnejšie tendencia iniciovať emocionálne hodnotenie historických udalostí pri zreteľnom rozlíšení mravných kategórií dobra a zla na vhodných príkladoch (napr. úryvky z ego-dokumentov, beletrie, obrazového a filmového materiálu). Ponúka didaktické možnosti zvlášť pri kataklizmatických a násilím zaťažených obdobiach, pri vedeckých objavoch a vynálezoch prospešných ľudstvu (napr. medicínske dejiny) alebo pri objavoch s negatívnymi dôsledkami (ako vedecký výskum bez morálnych zábran, resp. pre vojenské účely).³

(c) **Empatizácia dejepisného vyučovania.** Tendencia vcítiť sa do konania ľudí z minulosti a snaha vysvetliť motiváciu ich činov „znútra“ (žiaduce využitie biografickej metódy, „zosobnenie“, „personalizácia“ histórie cez príbehy konkrétnych postáv). Napr. pochopenie života lovcov a zberačov cez príbeh Nisy, ženy zo sanského kmeňa Kungov od jej detstva po starobu (sprostredkovaný antropologickými výskumami), poznávanie európskeho neolitu cez životný príbeh Ōtziho (sprostredkovaný archeologickým bádanim), obdobia včasného stredoveku cez každodenný život konkrétneho roľníka Ostoja, ktorý žil v prvej polovici 12. storočia v Levom Hradci ako dušník únětického kostola, udalosti 30-ročnej vojny cez životné osudy švédskeho dôstojníka, fortifikačného merača a výtvarníka Erika Jönssona Dahlbergha, ktorý zanechal svoj denník a mnoho rytín a kresieb.⁴ Podobne napr. vyučovanie obdobia renesancie cez charakterizovanie života postáv

¹ V súvislosti so slovenskými dejinami odporúčaná literatúra: KREKOVÍČ, E. – MANNOVÁ, E. – KREKOVÍČOVÁ, E. (zost.): *Mýty naše slovenské* (Bratislava: AEP, 2005); JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend* (Bratislava: Obzor, 1990); SKED, A.: *Úpadek a pád habsburské ríše* (Praha: Panevropa, 1995) a iné.

² **Stereotyp** je najčastejšie chápaný ako: a/ presvedčenie, b/ súd, c/ obrazná predstava s viacerými funkciami: a/ poznávanou, b/ emocionálnou, c/ pragmatickou (podľa Lipmanna). Podľa E. Krekovičovej (2001) rozlišujeme stereotypy jazykové a mentálne, pričom k mentálnym môžeme zaradiť etnické a historické stereotypy (ktoré sa vyznačujú dlhodobým uchovávaním v pamäti). Podľa definície D. Drabinovej sú **historické stereotypy** špecifickou percepciou sveta a ľudí v minulosti, tvoria určitý most medzi dejinami mentalít, politickými dejinami a dejinami interkultúrnych kontaktov a sú súčasťou interdisciplinárneho kultúromohistorického bádania.

³ Odporúčaná literatúra: POTTER, R.: *Největší dobrodružní lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*. Praha: PROSTOR, 2001; HARRIS, S. H.: *Japonské továrny na smrt*. Praha: Goldstein, 1997.

⁴ SHOSTAKOVÁ, M.: *Nisa, dcera Kungů. Intimní život ženy mizejícího světa* (Praha: Mladá fronta, 1993), SPINDLER, K.: *Muž z ledovce* (Praha: Mladá fronta, 1998), SMETÁNKA, Z.: *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách* (Praha: Mladá fronta, 1992), ENGLUND, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války* (Praha: Lidové noviny, 2000).

renesancie z rôznych spoločenských vrstiev a rôznych povolání a záujmov.⁵

Zaujímavý príklad empatického uvažovania historika v 20. storočí o období neskorého stredoveku formuloval napr. Johan Huizinga:

„Keď bol svet ešte o pol tisícročia mladší, obrysy všetkých vecí sa vtedajším ľuďom javili oveľa zreteľnejšie než nám. Protiklad utrpenia a radosti, nešťastia a šťastia sa zdal ostrejší. Vo všetkých zážitkoch pôsobiacich na ľudskú myseľ bolo ešte cítiť bezprostrednosť a bezvýhradnosť slasti i strasti detského veku. Každá udalosť, každý skutok sa ešte halil do výrazných a vznešených prejavov, ktoré mu dodávali dôstojnosť rituálu. Do kategórií mystérií sa nepovzniesli len životné milníky, ako narodenie, sobáš a smrť, lebo patrili medzi sviatosti. Aj k nepodstatnejším udalostiam, napríklad k cestovaniu, povinnosti, návšteve sa družili tisíce formalít – požehnaní, obradov, formuliek.

Pohromy a bieda boli zhubnejšie než dnes. Bolo ťažšie ubrániť sa im a nájsť útechu. Choroba a zdravie predstavovali kriklavejšie protirečenie. Zimný chlad a tma znamenali skutočnejšie zlo. Bohatstvo a pocty sa na pozadí biedy vynímali zreteľnejšie a ľudia ich užívali náruživšie. My si dnes takmer nevieme predstaviť, aký pôžitok kedysi prinášal ľuďom kozuch, veselý ohník v kozube, mäkká posteľ či pohár vína. Zato však bolo všetko v živote neúprosne, ba až kruto verejné ...“⁶

(d) **Antropologizácia dejepisného vyučovania.** Ide o tendenciu obohatiť výučbu dejpisu o multikultúrnu (a multietnickú) perspektívu, ako aj o poznanie, že nie je možné študovať dejiny rôznych skupín ľudí oddelene od ich kultúry. História (a napokon aj didaktiku dejepisú) inšpirovali výsledky kultúrnej a sociálnej antropológie, ktorá najskôr študovala exotické a tzv. prírodné národy a spoločnosti a postupne sa zamerala aj na vlastnú kultúru euro-americkej civilizácie a subkultúry v nej existujúce.⁷

(e) **Environmentalizácia dejepisného vyučovania.**⁸ Tendencia vnímať dejiny ľudskej spoločnosti v jednote s dejinami prírody, predovšetkým vzájomné vzťahy prírody a spoločnosti v dejinách a ich dôsledky pre vývoj oboch sfér a odraz týchto vzťahov v myslení ľudí, kultúre, ideológii a politike. Človek ako súčasť biosféry v celých dejinách ľudstva (človek ako ubikvist, t. j. „živočích“ schopný nájsť si životné prostredie v rôznych prírodných a klimatických podmienkach). Človek a jeho životné prostredie (životný priestor) v rôznych historických obdobiach. Vzájomné relácie súžitia človeka a zvierat v dejinách (príp. aj symbolika zvierat v politických, heraldických či kultúrnohistorických konotáciách).⁹

(f) **Prenášanie učiteľovho entuziazmu na žiakov.** Tendencia dosiahnuť čo najvyšší stupeň motivácie žiakov pre preberanú tému za podmienky, že sám učiteľ je aktívny a „zapálený“ pre dejepis.¹⁰

(g) **Tolerancia odlišných názorov.** Tendencia naučiť žiakov tolerovať názory iných pri hodnotení historických období, javov, inštitúcií, osobností atď. a zároveň eliminovať prejavy agresivity v postojoch žiakov pri ich vzájomnej interakcii (včítane urážok a ponižovania za vyslovenie odlišného názoru).

(i) **Rozvoj prosociálneho správania žiakov.** Tendencia vytvárať priaznivú socio-emočnú klímu na vyučovacej hodine a súčasne rozvíjať schopnosti a zručnosti žiakov pri práci

⁵ GARIN, E. (ed.): *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2003; atď.

⁶ HUIZINGA, Johan: *Jeseň stredoveku / Homo ludens*. Bratislava: Tatran, 1990, s. 9.

⁷ Pozri SOUKUP, V.: *Dějiny antropológie*. Praha: Karolinum, 2004.

⁸ Environmentálne dejiny predstavujú samostatnú historickú disciplínu rozvinutú v súčasnom ponímaní od 70. rokov 20. storočia hlavne v americkej, menej v európskej historiografii. Dejiny ľudskej spoločnosti vníma v jednote s dejinami prírody.

⁹ Odporúčaná literatúra: REICHHOLF, J.: *Žiť a prežiť. Ekologické súvislosti* (Bratislava: IKAR, 1999), LABUDA, M.: *Človek a zvieratá* (Bratislava: ML, 1983), WOLF, J.: *Poslední svědkové pravěku* (Praha: Svoboda, 1970).

¹⁰ KYRIACOU, CH.: *Klíčové dovednosti učitele*. Praha: Portál, 2004, s. 82-89, PETTY, G.: *Moderní vyučování*. Praha: Portál, 2002, s. 40-55.

s historickými prameňmi prostredníctvom rôznych aktivít (kooperatívne učenie, partnerské vyučovanie, objasňujúca diskusia atď.).

(j) **Rešpektovanie jedinečnosti žiakov, uprednostňovanie pozitívneho hodnotenia a (hlavne) podporovanie žiakovej sebadôvery a sebaúcty.** Tendencia dôsledne využiť poznatky humanistickej psychológie a pedagogiky spolupráce. Predovšetkým ide o kladenie dôrazu na slobodu, hodnotu, dôstojnosť a integritu osôb vo vyučovacom procese, na vlastnú perspektívu žiaka v zmysle jeho vnímania seba samého a sveta a na možnosť rozhodovať sa. Ide aj o problém predimenzovanosti učiva a teda problém primeraného výberu učiva (učiť niečo a nie všetky detaily, dôraz na samostatnú prácu, vyhľadávanie zdrojov, využitie moderných médií vo výučbe). Dávať najavo úctu a empatiu k žiakom, chápať rolu učiteľa v zásade ako rolu pomocníka v procese *aktívneho učenia a učenia sa*.¹¹

(k) **Imaginácia dejepisného vyučovania.** Tendencia intenzívnejšie motivovať žiakov pri výučbe prostredníctvom predstavivosti (imaginácie), čo je možné viacerými spôsobmi. Sila predstavivosti je nevyhnutnou súčasťou motivácie vo výučbe a má zvláštny význam v procese zapamätávania.

Tony Buzan sumarizoval niekoľko rád pri zapojení predstavivosti do učenia:

→ **preháňanie** – čím viac dramatickosti dodáme informácii, tým ľahšie sa vryje do pamäti;

→ **humor** – ak je informácia podaná s humorom, resp. i s dávkou absurdity či šokujúco, tým viac priťahuje predstavivosť;

→ **zmysly** – ktorými vnímame prostredie (zrak, hmat, čuch, sluch, chuť), slúžia zároveň ako účinné spúšťače pamäti; ak sa podarí zapojiť zmysly vo chvíli, keď si niečo potrebujeme zapamätať, je to veľká pomoc, pretože pamäť razom nadobudne trojrozmerný charakter;

→ **farba** – snažme sa všetkému, čo si chceme zapamätať, dať nejakú farbu (oslobodíme myseľ od tradičných čierno-bielych záznamov);

→ **rytmus** – a pohyb, dynamika sú mocnými nástrojmi imaginácie; vďaka nim sa mentálny obraz toho, čo si máme zapamätať, stane oveľa skutočnejším;

→ **pozitívne myslenie** – keďže všeobecne platí, že si skôr zapamätáme informáciu, ktorá nám páči, ku ktorej máme pozitívny vzťah, než informáciu nezaujímavú alebo negatívnu;

→ **mentálna mapa** – slúži na efektívnejšie zaangažovanie predstavivosti; je to tak aj preto, lebo mentálne mapy zamestnávajú prostredníctvom farieb a obrazov aj pravú hemisféru mozgu;

→ **zobrazenie** – obrázky hrajú dôležitú rolu pri vybavovaní (hovoriť sa: „jeden obrázok vydá za tisíc slov“); mentálna mapa okrem toho, že je sama určitým obrázkom, v sebe obsahuje ďalšie obrázky.¹²

V dejepisnom vyučovaní môžeme teda hovoriť o určitých „**mentálnych kotvách**“, ktoré sú prirodzenou súčasťou výučby v záujme stanovených cieľov.

Zusammenfassung

Kurz zur Humanisierung des Geschichtsunterrichts

Im Text werden Grundtendenzen reflektiert, die nach dem Autor die Humanisierung des Geschichtsunterrichts ausdrücken, hauptsächlich im Sinne der Modernisierung des Schulunterrichts. Manche von diesen Tendenzen hat der Verfasser ausführlich charakterisiert und in Beilagen komplexiert. Es handelt sich vor allem um die sgn. „mentalen Anker“ und „Environment des Geschichtsunterrichts.“

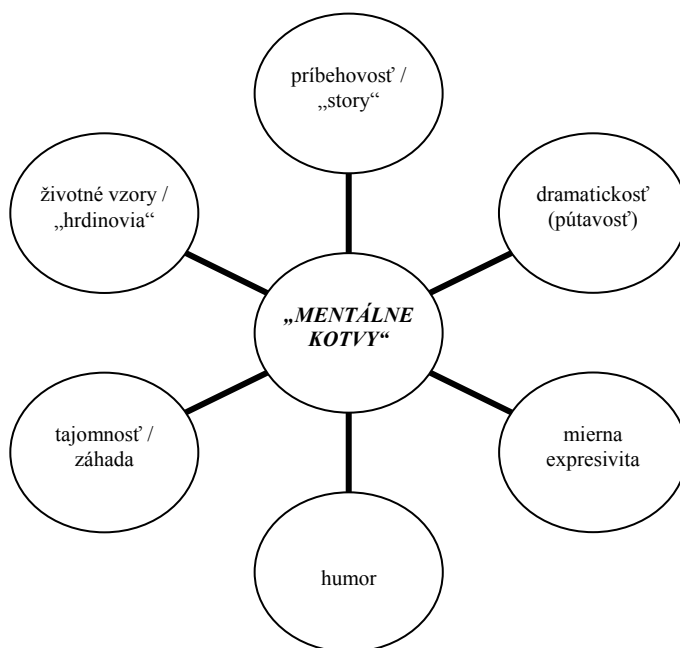
(kmet@fhv.umb.sk)

¹¹ Predstavitelia humanistickej psychológie a pedagogiky spolupráce, napr. A. H. Maslow, C. Rogerson, A. W. Combs, Š. A. Amonašvili, Š. Švec a ďalší.

¹² BUZAN, Tony: Mentální mapování. Praha: Portál, 2007, s. 89.

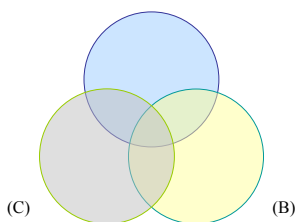
PRÍLOHA

(1) „MENTÁLNE KOTVY“

(2) ČLOVEK A ZVIERATÁ

(A)

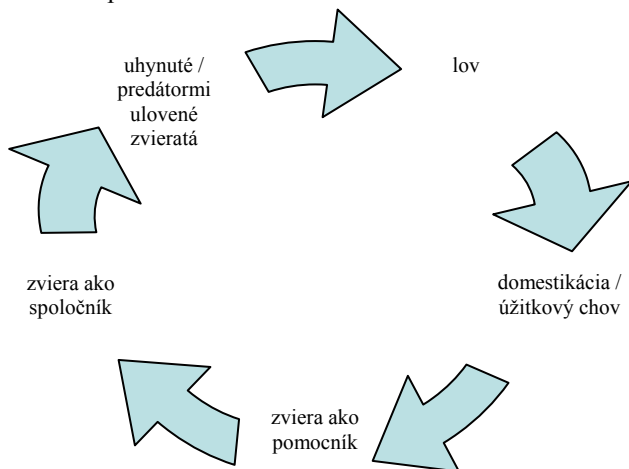

A/ Súžitie v priestore

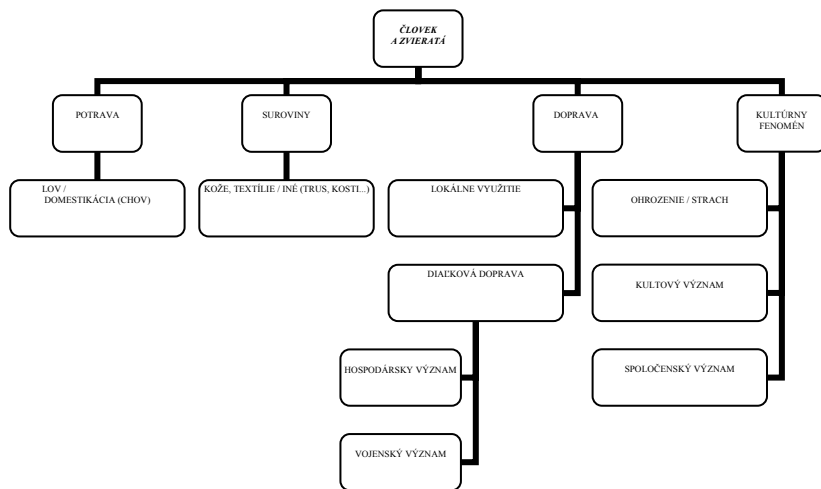
B/ Relácie súžitia

C/ Dôsledky súžitia

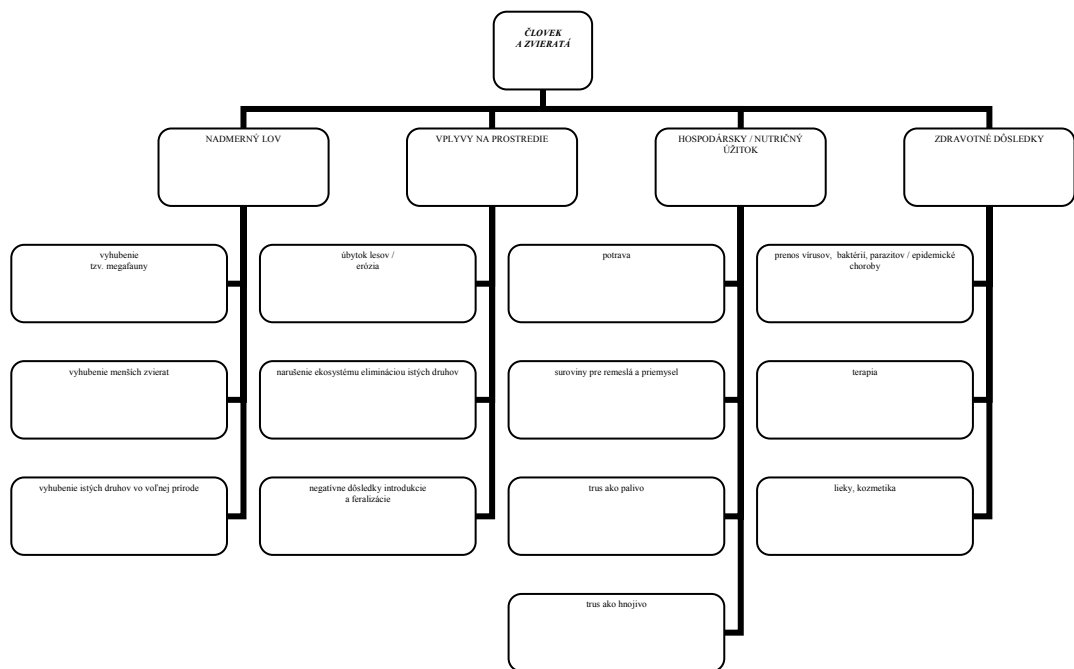
A/ Súžitie v priestore a čase

B/ Relácie súžitia

C/ Dôsledky súžitia

Využitie projektovej metódy vo vyučovaní regionálnych dejín

DANA VASILOVÁ

Základná škola Martina Rázusa, Zvolen

Regionálna história vytvára emocionálne väzby žiakov k obsahu dejepisného učiva a vzťahu k vlastnému rodisku, regiónu, a tak pôsobí pri vytváraní historického vedomia.

Regionálna história je definovaná ako špeciálna história determinovaná obecnými, t.j. národnými, štátnymi a regionálnymi danosťami toho ktorého regiónu, resp. pojednávaného objektu.¹

Vyučovaniu regionálnych dejín sa na slovenských školách venuje stále minimálna pozornosť. Regionálne dejiny sú nerozlučnou súčasťou národnej histórie i histórie ako takej, preto i jej poznatky by mali logicky tvoriť súčasť obsahu dejepisného vyučovania. Pomocou konkrétneho, regionálne zameraného historického materiálu je možné často jednoduchšie priblížiť historické deje, a tak vytvárať názornejšie a jasnejšie historické predstavy. Regionálne dejiny vo výchovno-vzdelávacom procese môžeme využiť ako: ilustračný materiál k objasneniu ťažkých pojmov; motivačný materiál, ktorý dokáže aktivizovať žiakov k rozvíjaniu historického myslenia; dopĺňajúce učivo k rozšíreniu vedomostí žiakov či ako prostriedku, ktorý vyvoláva citové väzby žiakov k dejepisnému obsahu a pozitívnemu vzťahu k svojmu domovu a vlasti.²

Ako najvýraznejší klad regionálnej histórie oceňuje J. Alberty³ jej konkrétnosť a možnosti vyvážiť teoretický, abstraktný, sprostredkovaný charakter dejepisného poznania žiakov. Konkrétnosť dáva navyše šance pre uplatnenie aktivizujúcich vyučovacích metód.

Aby regionálne dejiny mohli byť kvalitnou súčasťou výučby dejepisu v konkrétnom ročníku, je potrebné, aby vyučujúci v rámci svojich kompetencií upravil obsah učiva a príslušnú hodinovú dotáciu v časovotematickom pláne. Vhodne vybral a do kontextu slovenských či všeobecných dejín zaradil regionálne učivo, zvolil adekvátne dejepisné i didaktické metódy a prostriedky pri motivácii, usmerňovaní žiackej aktivity a fixácii získaných vedomostí, schopností a zručností. Optimálnou vyučovacou metódou, ktorá rešpektuje špecifickosť výučby regionálnych dejín, cieľ a obsah vyučovacej hodiny, skúsenosti a schopnosti žiakov pracovať s regionálnym materiálom, je projektová metóda.

Projekt a projektová metóda patria medzi základné metódy americkej pragmatickej pedagogiky J. Deweya a W. H. Killpatricka zo začiatku 20. storočia.

Projektová metóda býva určovaná pomocou činností, ktoré v sebe zahŕňa. J. Kratochvílová⁴ za projektovú metódu považuje: "usporiadaný systém činností učiteľa a žiakov, v ktorom dominantnú rolu majú učebné aktivity žiakov a podporujúca rola poradenskej činnosti učiteľa, ktorými smerujú spoločne k dosiahnutiu cieľov a zmyslu projektu. Komplexnosť činností vyžaduje využitie rôznych čiastočných metód a rôznych foriem práce." Z tejto definície vyplýva, že projektová metóda je komplexnou metódou pozostávajúcou z viacerých rôznych činností a foriem práce žiakov a učiteľa, pričom sledujú spoločný cieľ – vyriešiť problém projektu.

Projektová metóda je cieleňá, premyslená a organizovaná učebná činnosť, ktorá vychádza z

¹ ALBERTY, Július: Niekoľko zamyslení nad regionálnou históriou. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu: Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie na Katedre histórie a etnológie FHV UMB v Banskej Bystrici – 21.septembra 1995, Banská Bystrica : FHV UMB Banská Bystrica, 1995, s.31-36, s.34

² NOVÝ, Pavel. Regionální dějiny a jejich postavení ve výuce dějepisu. [online] 7.1.2007 [citované 22.6.2007] Dostupné na: <http://svp.muni.cz/ukazat.php?docId=570>, s.6.

³ ALBERTY, Cit. 1, s. 35.

⁴ KRATOCHVÍLOVÁ, Jana.: Teorie a praxe projektové výuky. 1.vyd. Bmo : MU, 2006. 160 s., s. 36,

potrieb a záujmov žiakov a pedagogickej organizácie učiteľa. Činnosť je koncentrovaná okolo určitej základnej idey orientovanej na životné realie, ktorú stanovuje učiteľ po dohode so žiakmi. Pričom žiaci majú voľnosť rozdelenia úloh, spôsobu, smeru a časového rozvrhu. Je to aktívna činnosť (heuristické, manuálne, experimentálne postupy), ktorá vyžaduje iniciatívu, kreativitu a organizačné schopnosti žiakov i učiteľa. Žiaci pracujú s informáciami, ktoré sa učia používať a nie s vedomosťami, ktorým hľadajú použitie. Táto metóda má navyše mravnú dimenziu, pretože jej účastníci preberajú zodpovednosť za riešenie problémov spojených s témou.

Projekt zahŕňa niekoľko základných znakov:⁵ **uspokojuje a rozvíja potreby a záujmy žiakov**, čerpá z **aktuálnej situácie**, v rámci **interdisciplinarít** využíva medzipredmetové vzťahy, vytvára priestor na **sebareguláciu učenia** – je to **PROJEKT ŽIAKOV**, **orientuje sa na produkt**, realizuje sa ako **kooperatívne vyučovanie** a má **spoločenská platnosť**.

Pri projektovej metóde rozlišujeme 4 hlavné etapy projektov.⁶

1. **Zámer:** Podnetom na využitie projektovej metódy v školskom vyučovaní môže byť náhoda, záujem žiakov, poznanie žiakov a ich záujmov, pedagogická skúsenosť, osnovy. Podľa charakteru podnetu rozlišujeme projekty – **spontánne**, pri ktorých podnetom bol detský spontánny záujem o určitú tému a **umelé**, ktoré pripravil učiteľ.

Pre úspešnosť projektu je potrebná výstižná **formulácia problému**. Ciele projektu musia byť presne a konkrétne formulované (podľa zásad Bloomovej taxonómie), dosiahnuteľné, primerané veku a schopnostiam žiakov.

2. **Plánovanie:** V etape plánovania musíme pamätať na: **vytýčenie základných otázok** (čo je účelom projektu, prečo je daný projekt potrebné realizovať), **zváženie podmienok** (dostatok materiálu, literatúry), **určenie miesta realizácie** (či to bude projekt školský, domáci alebo prelínanie práce v škole a doma), **rozdelenie do skupín** (či sa bude projekt realizovať ako individuálny alebo kolektívny, v skupinách, triedach, ročníkoch, v celej škole), **rozdelenie úloh jednotlivým skupinám**, **časový rozvrh** (či ide o projekty krátke (1-2 vyuč. hodiny) alebo dlhodobé, ktoré môžu trvať niekoľko mesiacov až rokov), **počet zúčastnených žiakov v projekte**, **charakteristiku žiakov** (úroveň vedomostí, zručností a schopností), **charakter projektu**, organizáciu pri **zosúladení aktivít v rámci viacerých predmetov**, **definovanie cieľov projektu** (či sa bude zameriavať na riešenie problému – problémové, na vytvorenie niečoho nového – konštruktívne, preskúmanie a porovnanie javov – hodnotiace, fixáciu vedomostí a schopností – drilové), **metódy hodnotenia** (či uprednostníme slovné hodnotenie alebo známku), **finančné krytie projektu** (či bude financovaný z rozpočtu školy alebo grantového projektu).

3. **Realizácia projektu** je záležitosťou žiakov, preto je výsledok sčasti nepredvídateľný. Učiteľ je v pozícii organizátora, podnecovateľa záujmu, rozhodcu, sudcu, radcu, spolupracovníka, kritika, kontrolóra, provokatéra, zabezpečovateľa zdrojov poznania.

4. **Hodnotenie** je veľmi dôležitou časťou projektu, pretože prináša spätnú väzbu pre žiakov a učiteľa. Vyhodnotenie celej akcie prebieha formou prezentácia výstupov skupín. Vystavenie projektov v triede, na chodbách školy je ukončením projektu.

Pri projektovej metóde využívame sústredenie učebnej látky okolo určitého ústredného motívu. Koncentrácia témy, učiva môže:

- a, nahradiť existenciu viacerých predmetov - Barok – dejepis, hudobná a výtvarná výchova;
- b, prebiehať v rámci jedného predmetu – Stredovek, Zvolen v stredoveku;
- c, prebiehať v rámci jedného predmetu, pričom sa rozruší štruktúra tematických celkov, ročníkov – napr. Žena v európskych dejinách, Škola v storočiach, Platidlá v storočiach, Vynálezy od najstarších čias po dnešok;
- d, byť realizovaná v rámci príbuzných predmetov – medzipredmetové vzťahy – napr.

⁵ KASÍKOVÁ, Hana: Kooperatívni učení, kooperatívni škola. 1. vyd. Praha : Portál, 1997. 147 s., s. 49.

⁶ VALENTA, Jozef et al.: Projektová metóda ve škole a za školou. 1. vyd. Praha : Ipos Artama, 1993. 61 s., s.6.

Grécke báje a povesti, Osobnosti našich dejín;

e, sa uskutočňovať mimo výučbu, v historickom krúžku – Slávni absolventi našej školy,

Dejiny obce/mesta;

f, realizovaná v rámci medzinárodnej spolupráce medzi školami, ktoré riešia tzv. Teleprojekty.

Pri stanovení projektu môžeme vychádzať zo životnej reality, predpísanej učebnej látky či prepojenia týchto dvoch faktorov. Podľa druhu a spôsobu stanovenia témy rozlišujeme:

a, projekty so všeobecnou témou – názov projektu tvorí zovšeobecňujúci pojem – **Staroveký Egypt, 1. svetová vojna, Stredoveké mesto, Mor, Napoleon, Vklad gréckej civilizácie do dejín ľudstva**

b, projekty, ktorých názov vyrastá z konkrétneho javu, reálnej udalosti a situácie – **Vojny na Balkáne, Po stopách L. Štúra, Vojnové konflikty 20. storočia, Židovská otázka na Slovensku, Po stopách oslobodenia nášho regiónu, Pamiatky UNESCO na Slovensku**

c, projekty, ktorých jadrom je problém, ktorý majú žiaci vyriešiť, téma je vo forme otázky -

Prečo vznikla 2. svetová vojna?, Prečo starí Egypťania stavali pyramídy?, Prečo zaniškajú veľké ríše?

d, projekt zameraný na výchovno-vzdelávací cieľ:

2. rozvoj organizačných schopností – **Plán výletu do Grécka; Cestujeme za hranice...**

3. rozvoj estetických skúseností (pantomizácia určitej historickej udalosti),

4. rozvoj schopností práce s písomným prameňom a literatúrou

5. hodnotiaci – **Spoločné a špecifické znaky medzivojnových európskych diktatúr, Ústava SR a slávne Ústavy minulosti, Olympijské hry v starovekom Grécku a v súčasnosti, Vývoj národných štátov v Európe**

6. konštrukčný – **Stredoveký hrad.**

Projektová metóda ako širokospektrálna vyučovacia metóda s orientáciou na praktickú činnosť žiakov prináša do slovenského, stále prevažne teoretického vyučovania dejepisu viaceré výhod. **Za klady projektovej metódy vo vyučovaní dejepisu** považujeme :

- silne motivačný prvok vo vyučovaní oproti teoretickému osvojovaniu dejepisného učiva;
- blízkosť k životnej realite, vychádza priamo z miesta, kde žiaci žijú, výrazne ovplyvňuje vzťah k domovu, formuje historické vedomie;
- umožňuje rozvíjanie záujmov jednotlivcov, žiaci si môžu do väčšej miery zvoliť oblasť histórie, ktorá ich zaujíma, nie sú podmienkou len politické dejiny;
- žiaci sa učia hľadať informácie, historické pramene z rôznych zdrojov (kníhnicia, múzeum, archív, kronika, regionálna tlač, fotografie, konkrétne predmety, oral history, internet...) a pracovať s nimi;
- žiaci môžu pracovať i s originálnymi historickými prameňmi regionálnej povahy;
- žiaci sa praktickou činnosťou pri kritike historických prameňov rôzneho typu a pôvodu učia o nejednoznačnosti a viacrozmernosti historického výkladu;
- žiaci prepájajú, porovnávajú, dopĺňajú udalosti regionálneho charakteru s celonárodnými udalosťami;
- žiaci sa učia formulovať a riešiť problémy, pričom využívajú postupy historikovej práce;
- u žiakov sa rozvíjajú historické schopnosti a zručnosti, ktoré tvoria základ historického myslenia;
- žiaci sa učia spolupracovať, diskutovať, argumentovať, cítia zodpovednosť za vlastnú prácu;
- formuje celú osobnosť žiaka (kognitívnu, emocionálnu, psychomotorickú).

Z hľadiska didaktického je využívanie projektovej metódy pri výučbe regionálnej histórie v súlade so základnými **didaktickými princípmi**, a to s princípom názornosti (od konkrétneho k

abstraktnému), s princípom aktivity (od aktívneho zmyslového vnímania cez intelektuálne poznávanie až po aktívne historické vedomie). Využívanie žiackych projektov ako vyučovacej metódy regionálnych dejín spĺňa i zásadu primeranosti (vo výbere učiva, postupov pri spracovaní získaných informácií, vlastnom tempe žiaka, i zásadu trvácnosti (vedomosti a zručnosti získané aktívnou prácou s citovým nábojom majú trvalejší charakter ako vedomosti získané memorovaním izolovaných faktov). Samozrejmosťou je napĺňanie zásad regionalizmu a využívania medzipredmetových vzťahov. Problémom je len princíp postupnosti a systematickosti učiva, hlavne precvičovanie a opakovanie učiva.

Súčasnú modernú vyučovaciu stratégiu sa snažia u žiakov rozvíjať schopnosti, ktoré potrebujú v reálnom živote. Nazývame ich kompetencie.⁷ Pomocou projektovej metódy na hodinách dejepisu rozvíjame u žiakov tieto kompetencie:

1. KOMPETENCIE KU KOMUNIKÁCIÍ V MATERINSKOM JAZYKU - komunikovať v skupine, vysloviť vlastný názor, klásť otázky, počúvať názory druhých, prezentovať svoju prácu.

2. KOMPETENCIE K UČENIU - vyhľadávať a triediť informácie, organizovať vlastnú prácu, spájať informácie do súvislostí, vytvárať hypotézy, tvoriť závery, poznať zmysel a cieľ učenia.

3. KOMPETENCIE K RIEŠENIU PROBLÉMOV -pomenovať problém, tvoriť otázky, hľadať rôzne riešenia, vyberať najvhodnejšie, obhajovať svoje riešenie pomocou argumentov.

4. KOMPETENCIE SOCIÁLNE A OBCIANSKÉ - spolupracovať s ostatnými v skupine, požiadať o pomoc, poskytnúť pomoc, realizovať sa podľa svojich schopností, rešpektovať iných, oceňovať prácu druhých, demokraticky zvoliť riešenie.

5. KOMPETENCIE K OVLÁDANIU INFORMAČNÝCH A KOMUNIKAČNÝCH TECHNOLOGIÍ – vyhľadávať adekvátne zdroje informácií, využívať internetovské vyhľadávače, orientovať sa v prezentačných CD-romoch, zisťovať objektivitu a hodnotnosť zdrojov na internete, pracovať a využívať webové stránky.

6. KOMPETENCIE K INICIATÍVE A PODNIKAVOSTI – PRACOVNÉ KOMPETENCIE – používať bezpečne a účinne rôzne druhy materiálov a nástrojov potrebných pri plnení projektu, zodpovedne pristupovať k výsledku činnosti, oboznamovať sa s rôznymi druhmi profesií (u nás prevažne historika), pracovať, aby nikoho neobmedzoval a nebol obmedzovaný, pracovať podľa stanovených pravidiel.

7. KOMPETENCIE UPLATŇOVAŤ VŠEOBECNÝ KULTÚRNY PREHĽAD – využívať všeobecné vedomosti, chápať základné procesy v histórii, vytvárať historické povedomie, byť hrdý na históriu mesta, krajiny, poznať základné historické pamiatky a udalosti regiónu.

Úskalia projektovej metódy vyplývajú z tradičného systému memorovania vedomostí vo vyučovaní dejepisu bez vzájomnej prepojenosti, zo zastaraných učebných osnov či neskúsenosti pedagógov a žiakov.

Tým, že úplne absentujú regionálne učebnice dejepisu, pracovné listy z regionálnych dejín, väčšina regiónov nemá vydané zbierky prameňov, je **projektová metóda náročná na prípravu učiteľa**. Je na vyučujúcom dejepisu do akej miery je schopný a ochotný si takéto pramene zozbierať a upraviť ku konkrétnym udalostiam, javom, osobnostiam z regionálnych dejín. Učitelia dejepisu majú k dispozícii len regionálne monografie, ktoré sú na rôznej úrovni.

Projektová metóda je vhodná len pre všestranne rozhladených tvorivých učiteľov, ktorí sú dobrí organizátori, znalci učiva, empatickí k záujmom a potrebám svojich žiakov, dokážu zmotivovať žiakov pre daný projekt, s chuťou prekonávajú prekážky spojené s realizáciou projektu a veria v zvládnutie projektu žiakmi. Musia odhadnúť primeranosť a vhodnosť projektu, správne predpokladať dĺžku projektu a vhodne zosúladiť projekt s časovo- tematickým plánom a osnovami.

⁷ Rozvíjanie kompetencií vo vyučovacom procese je v súlade s Doporučením Európskeho parlamentu a Rady z 18.12.2006 o Kľúčových kompetenciách pre celoživotné učenie. Dostupné na: www.rvp.cz/soubor/01140.pdf

Tvorba projektu je **náročná i pre žiakov** – musia sa naučiť aktívne pracovať počas celej doby projektu, spolupracovať v skupine, nieť zodpovednosť za vlastnú prácu, dokázať sa prezentovať, zhodnotiť svoju prácu, pochváliť dobrú prácu ostatných kamarátov i skritizovať nedôsledné plnenie úloh spolužiakmi, naučiť sa získavať poznatky samostatne a medzi sebou, nie od učiteľa ... Toto sú schopnosti a zručnosti, ktoré robia našim žiakom problémy. Pravidelným zaraďovaním projektovej metódy do vyučovania sa žiaci veľmi rýchlo dokážu zapojiť do všetkých fáz projektu.

Ako konkrétny príklad projektu zameraného na regionálne dejiny uvádzame projekt **Zvolenský manifest**. Tento projekt sa realizoval na ZŠ, M. Rázusa 3 vo Zvolene a jeho základ tvorí práca žiakov s autentickými dokumentmi. Žiaci základné pramene obdržia od vyučujúceho, ale stále majú dostatočný priestor na heuristiku vlastných všeobecných informácií. Pokyny pre jednotlivé skupiny sú detailnejšie ako pri všeobecných projektoch. Každá skupina má i kreatívnu úlohu (vyrobiť plagát, napísať esej, vypracovať plán podujatia, nakresliť mapu ...)

Názov: projektu – *Zvolenský manifest* – 9. ročník ZŠ

- **koncentrácia témy:** vyučovacie hodiny dejepisu
- **miesto:** škola
- **časový rozvrh:** október 2007, 5. vyuč. hodín
- **realizácia:** skupinová prezentácia
- **cieľ:** zoznámiť sa s priebehom a významom Zvolenského manifestu z roku 1932, žiaci sa učia pracovať s historickým materiálom regionálneho charakteru, vytvorenie prezentácie podľa typu jednotlivých úloh

Motivácia

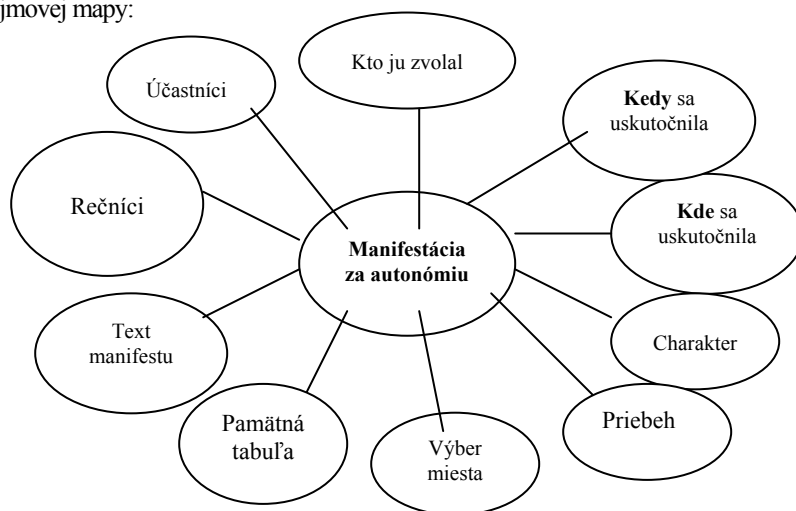
Na **1. hodine** tvorby projektu je dôležitá motivácia na celý projekt, pretože práca na projekte je dlhodobá činnosť, musíme v triede podrobne vysvetliť cieľ, metódy práce, spôsob hodnotenia, časové rozvrhnutie projektu.

Pri motivácii využívame **metódu brainstormingu**, aby sme zabezpečili podmienku projektu, že už v prípravnej fáze je to podnik žiakov. Žiaci určujú, čo chcú o danom probléme zistiť, čo ich zaujíma. Prvotnou podnetnou vetou brainstormingu je neutrálna výpoveď: “ Vo Zvolene sa uskutočnila manifestácia za autonómiu...” Predpokladané žiacke otázky k tejto téme: Kto sa zúčastnil manifestácie?, Bola to povolená manifestácia?, Kto zvolal túto manifestáciu? Koľko ľudí sa jej zúčastnilo?, Kedy sa uskutočnila?, Prečo bola práve vo Zvolene?, Aký bol priebeh manifestácie?, Existuje o tejto manifestácii nejaký záznam?, Aký bol význam tejto manifestácie v dejinách (mal regionálny či celonárodný význam)?, Aký charakter malo mesto v období manifestácie?, Kde sa manifestácia konala?, Bol na manifestácii prijatý nejaký dokument?, Je vo Zvolene pamätná tabuľa k tejto udalosti?...

Pre lepšiu prehľadnosť nápady žiakov zakomponujeme do **pojmovej mapy**, ktorá nám bude východiskom pre tvorbu úloh pre jednotlivé skupiny. Zároveň nám poslúži v záverečnej fáze projektu ako poznámky, kedy do nej žiaci dopíšu zistené fakty.

Základnou formou práce pri projekte je kooperatívne vyučovanie. Žiakov rozdelíme do skupín. Nám sa osvedčilo rozdelenie podľa detských priateľstiev. Zaisťuje to dobrú pracovnú atmosféru v skupine, ľahšie riešenie problémov, prípadne i domáce dokončovanie projektu. Optimálnym počtom žiakov v skupine je 3 - 4. Jednotlivým skupinám rozdáme zadania úloh.

Návrh pojmovej mapy:

Metódy, ciele a úlohy skupinovej práce:

1. Vyhľadajte základné údaje o manifestácii a napíšte stručný novinový článok do regionálnych novín k 75. výročiu tejto udalosti.

- metódy: práca s historickým prameňom písomnej povahy
- cieľ: naučiť žiakov pracovať s historickým prameňom, robiť kritiku historického textu, podať získané informácie súčasníkom vo forme príspevku do novín

1. úloha: Podľa textu originálnej správy okresného náčelníka z manifestácie⁸ odpovedajte na tieto otázky:⁹

1. Kto je autorom textu ?
2. Akým typom dokumentu je skúmaný text ?
3. Komu bol text určený ?
4. O akej udalosti autor vypovedá ?
5. Kedy sa konala udalosť ?
6. Kde sa odohrala udalosť ?
7. Kto usporiadal manifestáciu ?
8. Aký počet ľudí sa zúčastnil zhromaždenia?
9. Z akých oblastí a akým spôsobom sa účastníci zhromaždenia dostali do Zvolena?
10. Aké chýry predchádzali zhromaždeniu ?
11. Akým spôsobom bolo zhromaždenie otvorené ?
12. Ktorí politici predniesli prejavy ?
13. Ako bola manifestácia ukončená ?
14. Kde sa predstavitelia polit. strán odobrli po manifestácii na námestí ?

⁸ Štátny archív Banská Bystrica pobočka Zvolen, zložka Okresný úrad Zvolen 1923 – 1945 z roku 1963 pod číslom 1002 – 1269.

⁹ Pri práci s písomným historickým prameňom využijeme metodiku: KRATOCHVÍL, Viliam: Historické pramene a podnety na ich analýzu. In: Rukoväť učiteľa. 1. vyd. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2003, s. 263, s.63., ale postupnosť jednotlivých otázok zoradíme podľa rozboru textov systému čitateľskej gramotnosti štúdie OECD PISA. (HELDOVÁ, Daniela: Úlohy 2000 PISA – Čítanie. 1. vyd. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2006. 43 s., s. 4) Metodika čitateľskej gramotnosti sa skladá z týchto krokov: 1. získavanie informácií, 2. porozumenie textu, 3. interpretácia, 4. uvažovanie o obsahu textu a jeho hodnotenie, 5. uvažovanie o forme textu a jeho hodnotenie. Výhodou tejto metodiky je jej univerzálnosť pre všetky typy textov.

15. Čo bolo hlavnou myšlienkou podujatia ?
16. K akému záveru došiel autor správy ?
17. V texte nájdite časti, v ktorých autor uvádza fakty.
18. V texte nájdite časti, v ktorých uvádza svoje hodnotenie.
19. Zdôvodnite či sa autor snažil byť objektívny a nestranný a prečo ?
20. Informuje nás autor ako očitý svedok ?
21. V akom jazyku je text napísaný ?
22. Akým štýlom píše autor ?
23. Ktoré neznáme slová sa tu nachádzajú?
24. Je pre vás text ako celok zrozumiteľný ?

2. úloha: Napište krátku správu o Manifestácii za autonómiu do regionálnej tlače pri príležitosti 75. výročia tejto udalosti.

2. Určte charakter a význam manifestácie. V slovenskej histórii nájdite ďalšie príklady na spojenie katolíkov a evanjelikov.

- metódy: práca s písomným prameňom, odbornou literatúrou, využívanie IKT

- cieľ: naučiť žiakov pracovať s historickým prameňom, poznať príčinu stretnutia (kto ho zvolal a za akým účelom) Hlinku a Rázusa vo Zvolene v roku 1932, poznať hlavné osobnosti manifestácie, zhodnotiť význam spojenia v rámci slovenských dejín, vedieť sa orientovať v dejinách a nájsť paralely spojenia evanjelikov a katolíkov (dôvody spojenia, kto, kedy)

1. úloha: Na základe práce s ukážkami z autentickými písomnými prameňmi sa pokúste vyvodit' charakter a význam Zvolenskej manifestácie za autonómiu.¹⁰

“Nakoniec Hlinka s Rázusom vystúpili spolu na rečnícku tribúnu, podali si ruky a Dr. Buday prevolal k zhromaždeniu: “ Ako oni dvaja podajúc si ruky spojili sa na záchranu slobody, samostatnosti a chleba Slovákov, tak spojte sa týmto cieľom všetci a víťazstvo nás neminie .”

1. Prečo A. Hlinka a M. Rázus spoločne predstúpili na tribúnu ?
2. Kto bol Dr. Buday ?
3. K čomu vyzýva Dr. Buday účastníkov manifestácie ?
4. Čo chápe Dr. Budaj pod spojením *víťazstvo nás neminie* ?
5. Aké politické strany zastupovali A. Hlinka a M. Rázus ?
6. Aké konfesie reprezentovali A. Hlinka a m. Rázus ?
7. Za akým účelom sa A. Hlinka spojil s M. Rázusom ?
8. Čo symbolizovalo spojenie rúk ?
9. Aký hlavný význam malo stretnutie Hlinka – Rázus vo Zvolene ?

“Takto sjednotení národne a vyrovnaní v každom ohľade – privolávame Vám s tohto shromaždenia vysokého národného významu: katolíci, i evanjelici, Slováci, v duchu i cieľi – spojme sa! Za urovnoprávnenie slovenského národa a dobudovanie našej slobody! Za hospodársky i sociálne spokojné, kultúrne kresťansko-národné Slovensko! Za spravедlivé vyrovnanie s bratským českým národom a tým i za pevnú a štátnú Československú republiku!” K čomu vyzývajú autori rezolúcie účastníkov manifestácie ?

1. Aký význam má spojenie evanjelikov a katolíkov ?
2. Prečo majú byť Slováci jednotní ?
3. Aké heslá hlásajú autori rezolúcie ?
4. Čo bude cieľom spojeného autonomistického bloku ?
5. Aký tón dominuje záveru vyhlásenia ?

2. úloha: Po obsahovej stránke rozoberte a porovnajte reči jednotlivých politikov.¹¹

- Záznam prejavu Martina Rázusa:

¹⁰ ĎURČÍK, J.: Zvolenská rezolúcia. 1. vyd. Zvolen : Regionálne kultúrne stredisko, 1993. 4. s.

¹¹ Štátny archív Banská Bystrica pobočka Zvolen, Cit. 8, pod číslom 1002–1269.

1. Prečo M. Rázus chráni práva Slovákov ?
2. Aká je situácia na Slovensku podľa M. Rázusa ?
3. Ako si M. Rázus predstavuje vzťahy v Česko-slovenskej republike ?
4. O čo prosí M. Rázus účastníkov manifestácie ?

- Záznam prejavu Dr. Jozefa Tisa:

1. Akú funkciu zastával Tiso v čase konania manifestácie ?
2. O čo sa podľa Tisa pokúšali neprajníci Slovákov ?
3. Čo môže zaistiť spojené úsilie politických strán pre Slovákov ?
4. Len za akých okolností môžu Slováci podľa Tisa dospieť k autonómii ?

-Porovnaj charakter a štýl prejavov:

1. Akým spôsobom boli zaznamenávané jednotlivé prejavy?
2. Prečo nie sú texty prepisom úplných prejavov ?
3. Bol autor zápisu jednotlivých rečí priamym účastníkom ?
4. Odstupňujte texty podľa miery emocionálnosti. Svoje tvrdenia zdôvodnite.
5. Môže byť politický prejav objektívny ? Svoje tvrdenia zdôvodnite.
6. Vyberte si úryvky z prejavov a pokúste sa ich interpretovať ako daní rečníci.

3. úloha: Nájdite v slovenskej histórii príklady na spojenie evanjelikov a katolíkov.

3. Charakterizujte Zvolen v prvej polovici 30-tych rokov. Uved'te, aké bezpečnostné opatrenia boli prijaté počas manifestácie.

- metódy: práca s odbornou literatúrou, starými fotografiami, práca s historickými prameňmi

- cieľ: stručne opísať správne, hospodárske, kultúrne, politické pomery Zvolena v danom období, vedieť vyhľadať príslušnú literatúru, naučiť žiakov pracovať s historickým prameňom, vedieť objasniť význam bezpečnostných opatrení, porovnať a vysvetliť jazykové rozdiely v dvoch textoch od jedného autora

1. úloha: Charakterizujte Zvolen v prvej polovici 30-tych rokov po správnej, demografickej, politickej, hospodárskej, kultúrnej, náboženskej oblasti.

2. úloha: Analyzujte text správy okresného náčelníka Alexandra Parassina pre Krajský úrad v Bratislave a pre Okresný úrad vo Zvolene.¹²

1. Aké chýry predchádzali zhromaždeniu za manifestáciu ?
2. Ktoré politické strany mali v úmysle narušiť manifestáciu ?
3. Ako sa policajné zložky pripravovali na demonštráciu ?
4. Odkedy sa začali bezpečnostné opatrenia a dokedy trvali ?
5. Aké sily a v akom počte boli pripravené zasiahnuť ?
6. O aký počet četníkov bola posilnená zvolenská posádka ?
7. Ako bol zabezpečený verejný poriadok v meste počas manifestácie ?
8. Aký priebeh mala manifestácia ?
9. Vyskytli sa počas manifestácie pokusy o jej narušenie ?
10. Potvrdili sa chýry o pokusoch zmarit' manifestáciu ? Svoje tvrdenie zdôvodnite.
11. Porovnaj obidva texty (komu boli určené, rozsah správy, hlavné body správy, štýl a jazyk)
12. Skúste odôvodniť, prečo je jedna správa písaná v českom a jedna v slovenskom jazyku, keď ju písal rovnaký autor ?

4. Na mape Zvolena vyznačte miesta spojené s manifestáciou za autonómiu v roku 1932 a porovnaj ich podoby so súčasným stavom.

- metódy: práca s mapou, práca s archívnym materiálom, so starými pohľadnicami, s regio-

¹² Štátny archív Banská Bystrica pobočka Zvolen, Cit.8, pod číslom 1002 –1269.

nálnou literatúrou

- cieľ: zdokonaliť zručnosti v práci s historickými prameňmi rôznej povahy (mapa, písomný prameň, dobová fotografia) porovnať staré pohľadnice s aktuálnou podobou daných miest, a tak získať povedomie o zmene a kontinuite v histórii

Podľa správy okresného náčelníka z o manifestácii zaznačte:

1. úloha: Do mapy mesta Zvolen zaznačte ulice, po ktorých išiel sprievod Manifestácie za autonómiu.

1. Vypíšte názvy ulíc, ktorých názov je oproti dnešnému stavu rozdielny.

2. Vypíšte zmenené dvojice ulíc.

3. Porozmýšľajte, prečo sa menili názvy ulíc. Uveďte aspoň 3 dôvody .

2. úloha: Zaznačte do mapy miesta súvisiace s manifestáciou.

1. Železničná stanica Zvolen

2. Námestie Slobody

3. Grand Hotel

4. Porovnajete názvy týchto objektov s dnešnými.

3. úloha: Porovnajete dve podoby železničnej stanice vo Zvolene:

1. Železničná stanica vo Zvolene – dobová fotografia z 20-tych rokov

2. Železničná nákladná stanica vo Zvolene – fotografia z roku 2007

1. Opíšte, aké objekty sa nachádzajú na dobovej fotografii ?

2. Vymenujte predmety na pohľadnici.

3. Čo robia ľudia na pohľadnici ?

4. Aký text je súčasťou pohľadnice ?

5. Podľa čoho usudzujete, že ide o dobovú pohľadnicu ?

6. Ako sa zmenila podoba stanice ?

7. Ako sa zmenil v priebehu rokov význam stanice ?

8. Ktorá podoba stanice pôsobí na vás zaujímavejším dojmom ? Svoj výber zdôvodnite.

4. úloha: Opíšte dobovú pohľadnicu Hotela Grand a zistite súčasné využitie tejto budovy.

1. Aký názov nesie budova na dobovej pohľadnici ?

2. K čomu slúžila táto budova ?

3. Opíš budovu na pohľadnici.

4. Nachádza sa táto budova dodnes na námestí vo Zvolene ?

5. K akému účelu slúži táto budova dnes ?

6. Vyhľadajte fotografiu súčasnej podoby budovy.

7. Porovnajete obidve fotografie.

8. Zistíte, čo sa na nich zmenilo.

9. Opíšte, čo sa napriek rokom na budove nezmenilo.

10. Ktorá podoba budovy je pre vás architektonicky pôsobivejšia? Svoje tvrdenie zdôvodnite.

11. Vyhľadajte meno architekta budovy a rok, kedy bola postavená.

12. Zistíte rok znovuoživenia budovy po jej rekonštrukcii .

5. Porovnajete výsledok Zvolenskej manifestácie so znázornením na dobovej karikatúre a s výsledkami volieb 1935.

- metódy: práca s karikatúrou, práca s nesúvislým písomným textom

- pokúsiť sa interpretovať dobovú karikatúru, hľadať súvislosti medzi udalosťami v histórii (politická situácia a výsledky volieb), zistiť opodstatnenosť vzniku autonomistického bloku vo voľbách 1935, naučiť sa vytvárať závery, vedieť zargumentovať svoje názory a postrehy

1. úloha: Pokúste sa vysvetliť význam dobovej karikatúry,¹³ ktorá vyšla v humoristickom časopise Kocúr ako reakcia na spojenie Hlinku a Rázusa vo Zvolene pred voľbami 1936.¹⁴

1. Vypíšte mená ľudí na karikatúre?
2. Kto sú ľudia na karikatúre ?
3. Akým spôsobom sú ľudia znázomení ?
4. Zistíte, ktoré politické strany zastupovali a akú funkciu v nich zastávali ?
5. Aký vzťah mali politici medzi sebou podľa znázomenia na karikatúre ?
6. Aké predmety alebo veci sa vyskytujú na karikatúre ?
7. Aký text je súčasťou karikatúry ?
8. Aké detaily sú na karikatúre ?
9. Akú situáciu karikatúra paroduje ?
10. Aká bola slovenská politická scéna v 1. ČSR podľa tejto karikatúry ?¹⁵
11. Akým spôsobom zobrazil karikaturista A. Hlinku a M. Rázusa ?
12. Čo prezrádza ich postoj ?
13. Opíš ich výraz tváre.
14. Aký vzťah majú medzi sebou ?
15. Ktorý detail je v ich zobrazení dôležitý ?
16. Vysvetli, prečo ich oblečenie je kontrastne biele a čierne ?
17. Ako pôsobia oproti ostatným zobrazeniam politikov ?
18. Aké udalosti pripomína spojenie Hlinku a Rázusa ?
19. Je z karikatúry badateľný postoj autora k spojeniu týchto politikov ?
20. Vytvor krátky fiktívny rozhovor medzi Hlinkom a Rázusom korešpondujúcim s karikatúrou.

2. úloha: Z prehľadu výsledkov volieb v 1. ČSR¹⁶ zistíte:

1. V ktorých voľbách kandidovala HSL'S po prvýkrát ?
2. Aké výsledky dosiahla HSL'S vo voľbách v roku 1925 ?
3. Koľko % získala HSL'S v rámci ČSR ?
4. Ktoré strany patrili po voľbách v roku 1925 v ČSR k najsilnejším ?
5. Aké výsledky dosiahla v týchto voľbách SNS ?
6. Prečo boli parlamentné voľby v r. 1925 pre SNS veľkým sklamaním ?
7. Boli výsledky volieb v roku 1929 pre HSL'S zlepšením postavenia ? Svoje tvrdenia zdôvodnite.
8. Ktorá strana vyhrala voľby v roku 1929 ? Nastal rozdiel medzi výsledkami volieb z roku 1925 ? Svoje tvrdenia zdôvodnite.
9. Prečo v kolónke pri výsledkoch volieb v roku 1935 sa pri HSL'S neobjavuje číselný údaj ?
10. Aký počet hlasov získal autonomistický blok vo voľbách v roku 1935? Porovnaj počet voličov, percentuálne zastúpenie a počet mandátov s počtami SNS a HSL'S jednotlivo v roku 1925.
11. Ktoré strany vo voľbách v roku 1935 získali lepší volebný výsledok ako autonomistický blok ?

¹³ Pri rozbere karikatury budeme vychádzať z metodického postupu navrhnutého KRATOCHVÍL, Viliam.: Karikatúra, historický prameň vo výučbe dejepisu. In: Historická revue, roč. 9, 1998, č. 8, s. 24 – 25.

¹⁴ Karikatúra je prebraná: ROGULOVÁ, Jaroslava.: Svedomie národa v politickom bahne. In: História, roč. 7, 2007, č. 3, s. 43-45, s. 43.

¹⁵ Pre žiakov 9. ročníka je náročné rozobrať túto karikatúru, preto sa zameriame podrobnejšie len na zobrazenie Rázusa a Hlinku na tejto karikatúre.

¹⁶ Politická štruktúra ČSR. Prehľad parlamentných volieb je z publikácie OLIVOVÁ, Věra.: Dějiny první republiky. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2000. 355 s., s. 332-333.

12. Ktoré politické strany získali menej hlasov ako SNS s HSĽS ?
13. Bola politika autonomistického bloku úspešná? Svoje názory zdôvodnite.

6. Vypíšte hlavné body a myšlienky Zvolenského manifestu z roku 1932 a porovnajte ich s Pittsburskou dohodou z roku 1918.

- metódy: práca s písomnými prameňmi

- cieľ: vyhľadávať podstatné informácie v texte, vedieť porozumieť náročnému a obsiahlemu textu, vyvodzovať závery, porovnať dva dokumenty (nájst' v nich podobné a rozdielne časti)

1. úloha: Vysvetlite pojmy: rezolúcia, manifest, autonómia, participácia

2. úloha: Prečítajte si text Zvolenskej rezolúcie¹⁷ a zistite:

1. Kto sa zišiel na stretnutí ?
2. Prečo boli donútení sa zísť ?
3. Ktorú národnú tézu popierajú autori rezolúcie ?
4. Na ktoré zhromaždenia a dohody sa v texte nachádzajú odvolávky ?
5. Ktoré hlavné požiadavky nastoľuje rezolúcia ? Do pojmovej mapy vyznačte jednotlivé okruhy požiadaviek.
6. Ako je chápaná autonómia v rezolúcii ?
7. Aký vzťah majú autori k českému národu ?
8. Aké náboženské pomery si predstavujú autori rezolúcie ?
9. Ktorým slovám v texte nerozumiete ? Pokúste sa ich vysvetliť pomocou encyklopédií či internetu.
10. Čo bolo cieľom rezolúcie ?
11. Aké výhody by malo upravenie vzťahov podľa tejto rezolúcie pre Československú republiku ?
12. Akým štýlom je rezolúcia napísaná ?
13. V akom jazyku je text napísaný ?
14. Nájdi aspoň 5 gramatických rozdielov so súčasnou podobou slovenčiny.

3. úloha: Porovnajte text Zvolenského manifestu a Pittsburskej dohody:

1. Nájdi presný názov dohody.
2. Kde bola dohoda uzavretá ?
3. Za prítomnosti akej významnej osobnosti bola prekonzultovaná ?
4. Uveď presný dátum, kedy bola dohoda prijatá.
5. Predstavitelia akých organizácií prijali dohodu ?
6. Čo zaručovala dohoda Slovákom ?
7. Na akom princípe mal byť konštituovaný spoločný štát ?
8. Pokúste sa zhodnotiť význam dohody.
9. Porovnajte rozsah skúmaných prameňov a ich jazykový štýl. V čom sa odlišujú? Svoje tvrdenia zdôvodnite.

4. úloha: Vysvetlite slová Martina Rázusa: " *Chceme pre Slovensko len to, čo nám patrí, aby sme vlastné veci mohli spravovať vlastnými silami a nie cudzími. Dokážeme to, keď sa zbavíme tradičných slovenských neduhov – konfesijnej i politickej neznášanlivosti, karierizmu a zapredanectva. Je čťou pracovať na povznesení slovenského národa !"*

1. Čo žiada pre Slovensko M. Rázus ?
2. Za akých podmienok je možné dosiahnuť zlepšenie podmienok na Slovensku ?
3. Ako M. Rázus chápe svoju politickú činnosť ?
4. Nájdiť súvislosť medzi výrokom M. Rázusa a textom Zvolenského manifestu či Pittsburskou dohodou? Svoje tvrdenie zdôvodnite.

¹⁷ ĎURČÍK, J.: Cit. 1, s. 1-4.

7. Nájdiť, odfotografujte a opište pamätnú tabuľu venovanú stretnutiu Hlinku a Rázusa vo Zvolene v roku 1932

- metódy: práca v teréne, s odbornou literatúrou, písomným prameňom, využívanie IKT
- cieľ: zistiť autora pamätnej tabule, pri akej príležitosti bola inštalovaná a prečo je umiestnená práve na danom mieste, na základe práce s historickým textom odôvodniť, prečo sa manifestácia konala vo Zvolene, vyhľadávať informácie z rôznych zdrojov.

1. úloha: Nájdiť pamätnú tabuľu venovanú k pamiatke Manifestácie za autonómiu v roku 1932 vo Zvolene. Odfotografujte pamätnú tabuľu a zistite:

1. Kde sa nachádza pamätná tabuľa viažuca sa k stretnutiu M. Rázusa a A. Hlinku vo Zvolene v roku 1932 ?
2. Zistite autora pamätnej tabule.
3. Portréty ktorých osobností sa nachádzajú na pamätnej tabuli ?
4. Aký text sa nachádza na pamiatke ?
5. Pokúste sa vysvetliť zmysel tohto výroku.
6. Z akého materiálu je vyrobená ?
7. Aké sú rozmery pamätnej tabule ?
8. Pri akej príležitosti bola pamätná tabuľa nainštalovaná?

2. úloha: Na základe práce s textom zistite¹⁸:

1. Kde sa po skončení zhromaždenia na námestí presunuli hlavní predstavitelia ?
2. Koľko ľudí sa zúčastnilo na bankete ?
3. Kto vystúpil s prejavom na bankete ?
4. Ktoré vyhlásenie najviac rezonovalo na bankete ?
5. Pokúste sa vysvetliť toto tvrdenie.
6. Aká nálada vládla na bankete ? Porovnajte ju s atmosférou manifestácie na námestí.
7. Odôvodnite, prečo pamätná tabuľa je umiestnená práve na tomto mieste.

3. úloha: Pomocou písomného prameňa sa pokúste zistiť, prečo sa manifestácia za autonómiu konala práve vo Zvolene.

Keď sú žiakom rozdane pokyny, prefotený historický materiál, fotografie, príp. zoznam odporúčanej literatúry, učiteľ sa krátkym záverečným frontálnym rozhovorom uistí či žiaci cieľom projektu a jednotlivým úlohám porozumeli. Základom hodnotenia projektu je, aby žiaci hneď na začiatku práce poznali presné kritériá hodnotenia svojej práce. Postupne sme si pre hodnovernosť hodnotenia vytvorili túto prehľadnú schému. **Kritériá hodnotenia** majú žiaci na nástenke v triede:

1.Činnosti:

- a, nachádzal potrebné zdroje a vyhľadával potrebné informácie z vlastnej iniciatívy
- b, vyhľadával informácie z predložených zdrojov
- c, nezapojil sa do zhromažďovania informácií

2.Navrhovanie nápadov a postupov:

- a, prichádzal s myšlienkami a nápadmi, ktoré pomáhali skupine v práci
- b, prichádzal s užitočnou kritikou
- c, neovplyvnil prácu skupiny pri navrhovaní postupov

3. Komunikácia v skupine

- a, Vyjadroval svoje názory hneď a bez zábran
- b, svoj názor prispôboval dominantnejšiemu spolužiakovi
- c, nevyjadroval svoje názory

4. Zžitie sa s projektom

- a, prijal projekt za svoj podnik a záleží mu na výsledku

¹⁸ Štátny archív Banská Bystrica pobočka Zvolen, Cit. 8, pod číslom 1002–1269.

- b, prijal projekt ako podnik ostatých, prihliada činnostiam ostatných
- c, neprijal projekt, nestotožnil sa s témou, dištancuje sa od všetkého

5. Kvalita zistených informácií

- a, zistené fakty sú presné, súvisia s témou, presvedčivé argumenty
- b, zistené fakty sú správne, ale bez logického zdôvodnenia
- c, zistené fakty sú nedostačujúce, povrchné

6. Grafické spracovanie projektu

a, dokumentácia je vytvorená pomocou máp, obrázkov, kresieb, pre čitateľov je prehľadná a gramaticky správna

b, záverečný produkt je neprehľadný, fádny, bez atraktívneho výtvarného riešenia s drobnými gramatickými a štylistickými chybami

c, spracovanie výsledkov projektu nebolo odovzdané v stanovenom termíne.

Pre 2. – 3. vyučovaciu hodinu projektu je typická práca na úlohách v skupinách. Skupiny stručne informujú učiteľa o stave svojho projektu, zhromažďujú vhodný materiál, triedia ho, analyzujú, vytvárajú závery a hodnotenia. Ak je potrebné, požiadajú učiteľa o konzultáciu týkajúcu sa výberu materiálu, formulácií cieľov, kompozície obsahu, organizácie formy. Učiteľ sa drží v pozadí (to neznamená, že na hodine nič nerobí) a v prípade, že by sa žiaci odklášali od pôvodného zámeru, môže ich činnosť usmerniť. Udržiava priaznivú pracovnú atmosféru a neustále podporuje a motivuje žiakov k dokončeniu práce.

4.-5. vyučovacia hodina projektu patrí prezentácii výsledkov skupín a hodnoteniu projektu.

Hodnotenie projektu

V záverečnej fáze projektu sú veľmi dôležité prezentácie výsledkov skupinovej práce a ich hodnotenie. Pri projektovej metóde nie je vhodné použiť klasické formy klasifikácie, odporúčame hodnotenie na princípoch kooperatívneho systému vyučovania, pretože nehodnotíme len výsledok učenia, ale i jeho vecný a sociálny proces. Ťažisko hodnotenia sa presúva na samotnú skupinu. Musíme vytvoriť také časové podmienky a priaznivú klímu v triede, aby každý účastník projektu mal dostatok času na prezentáciu svojich výsledkov i pocitov z práce. Navrhujeme takýto postup:

1. Svoju prácu na projekte zhodnotí samotná skupina (zhodnotí svoju činnosť vo všeobecnosti): zdôraznia problém/úlohu, ktorú mali vyriešiť, opíšu, ako postupovali pri riešení úlohy, kde získavali informácie, ako ich triedili, uvedú zdroje a literatúru, z ktorej čerpali, opíšu, ktorá z úloh sa im riešila dobre, z čím mali problémy, ako ich vyriešili, predložia grafické stvárnenie výsledku práce skupiny a opíšu jeho výrobu.

2. Členovia skupiny zhodnotia jeden druhého (spôsob spolupráce, komunikácia v skupine, vklad jednotlivých členov do výsledného produktu, rozdelenie si činností, atmosféra v skupine)

3. Jednotliví členovia skupiny postupne zhodnotia svoju činnosť v skupine - Ako sa ti pracovalo v skupine?, S kým sa ti pracovalo dobre a prečo?, S kým si v skupine nerozumel a prečo, ako ste to riešili?, Čo konkrétne si zistil a čím si prispel k výslednému produktu?, Čo ťa najviac zaujalo – nezaujalo na projektovej úlohe?, Aké nové informácie, skúsenosti a schopnosti si získal prácou na tomto projekte?, Ako hodnotíš svoj podiel práce na projekte?

4. Prácu skupiny zhodnotia ostatní žiaci (spôsob práce a vyriešenia problému, čo ich zaujalo na výsledkoch práce skupiny, grafické spracovanie výsledkov, použité zdroje, kvalita prezentácie ...).

5. Prácu jednotlivcov a celej skupiny zhodnotí učiteľ.

6. Záverečné hodnotenie projektu (hodnotia žiaci i učiteľ) – či bol cieľ projektu splnený, ako žiaci pracovali, ako riešili úlohy, ako ich dokázali spracovať a prezentovať, zhodnotia sa výsledky v rovine vedomostí, zručností a kompetencií, čo sa osvedčilo, čo je potrebné upraviť, zlepšiť do budúcnosti ...).

Aby sme eliminovali nedodržiavanie zásady postupnosti v projektovej metóde, je dobré, keď získané poznatky spolu so žiakmi zhmieme aj v písanej podobe, či už sú to klasické **poznámky**,

pojmová mapa alebo pracovný list, test. Je dôležité, aby sa v tomto konšpekte objavil záznam výsledkov každej skupiny. Pri projekte Zvolenský manifest využijeme pojmovú mapu z motivácie, ktorú doplníme pridávaním detailov k už zhromaždeným kľúčovým slovám. Postupne doplníme dátum, miesto, mená rečníkov, SNS a HSLS ako zvolávateľov ... Grafické usporiadanie slov zviditeľní hierarchiu myšlienok.

Výsledné **práce skupín vystavíme** v priestoroch školy, aby sa s ich prácou mohli oboznámiť spolužiaci, vyučujúci i rodičia. Pokiaľ je možné, práce umiestňujeme pri triede, ktorá projekt vypracovala. Žiaci sú hrdí na svoju prácu a postrážia si svoje dielka proti prípadným ničiteľom.

Využívanie projektovej metódy vo vyučovaní dejepisu spĺňa všetky Odporúčania Výboru ministrov členským štátom o vyučovaní dejepisu v Európe 21. storočia z 31. októbra 2001¹⁹ o povzbudzovaní žiakov a skupín žiakov k uskutočňovaniu primeraných osobných výskumov a projektov, zhromažďovaniu informácií a ich schopnosti rozpoznať hlavné fakty.

Summary

Using of the project method in the process of regional history teaching

The thesis „Using of the project method in the process of regional history teaching“ consists of two parts: theoretical and practical ones. The theoretical section deals with terms of the project and project method, as well as advantages and disadvantages of the project method in teaching of regional history. The practical section describes one particular project called „Manifesto of Zvolen“. There is a detailed methodical procedure in the project: motivation, aims, competencies, tasks for each group and criteria for evaluation. The task are worked out to make pupils work with autentic historical materials.

(dvasilova@centrum.sk)

²⁰ Odporúčania Výboru ministrov členským štátom o vyučovaní dejepisu v Európe 21. storočia prijaté Výborom ministrov 31. októbra 2001 na 771. stretnutí zástupcov ministrov. [online] Upravované 25.10.2005. 13.00. [citované 16.5.2007] Dostupné na: www.radaeuropy.sk/?555, s. 3.

Bibliografia publikovaných príspevkov v Acta historica Neosoliensia 1 – 9

MARIÁN KARCOL

*Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica***Jubileum**

- ALBERTY, Július: Bol som pri tom – on bol pri mne (Úvahy o vzťahoch a diele). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 7-10. ISBN 80-8083-035-5
- SUČANSKÁ, Mária: Vedecko-výskumná a publikačná činnosť Prof. PhDr. Pavla Martuliaka, CSc. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 11-24. ISBN 80-8083-035-5
- SNOPKOVÁ, Blanka: Prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc. – výberová osobná bibliografia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 7-32. ISBN 80-8083-173-4
- KASÁČ, Zdenko: Generačné spomínanie. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 33-38. ISBN 80-8083-173-4
- ALBERTY, Július: Na čo si spomínam. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 7-10. ISSN 1336-9148
- SNOPKOVÁ, Blanka: Doc. PhDr. Valéria Chromeková, CSc. – osobná bibliografia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 11-24. ISSN 1336-9148

Referáty a koreferáty z vedeckých konferenciíK dejinám banskobystrického školstva

- MARTULIAK, Pavol: Obzor literatúry a prameňov k dejinám banskobystrického školstva. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 7-16. ISBN 80-8055-568-0
- NAGY, Imrich: Obzor prameňov a literatúry k dejinám vyššieho štátneho katolíckeho gymnázia v Banskej Bystrici. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 17-26. ISBN 80-8055-568-0
- KASÁČOVÁ, Bronislava: Prehľad škôl a školských inštitúcií v Banskej Bystrici v rokoch 1919-1948. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 27-44. ISBN 80-8055-568-0
- KOVÁČIKOVÁ, Dagmar: Historické pramene ku vzniku a činnosti detskej opatrovne v Banskej Bystrici. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 45-50. ISBN 80-8055-568-0
- TURANSKÁ, Eva: Činnosť prvej detskej opatrovne v Banskej Bystrici. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 51-55. ISBN 80-8055-568-0
- BURKOVSKÁ, Katarína: Prehľad prameňov k dejinám banskobystrických škôl v štátnom archíve v Banskej Bystrici. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 56-66. ISBN 80-8055-568-0
- RIČALKA, Michal: František Richard Oswald o vzťahu štátu a cirkvi k škole. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 67-74. ISBN 80-8055-568-0
- GABZDILOVÁ, Soňa: Vzdelávanie etnických menšín na Slovensku na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 75-86. ISBN 80-8055-568-0

Vyústenie antifašistického zápasu do ozbrojených povstaní v strednej Európe 1944 – 1945

- HUSÁK, Ján: Vyústenie antifašistického zápasu do ozbrojených povstaní v strednej Európe. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 7-10. ISBN 80-8055-344-0
- DROZDOWSKI, Marian Marek: Reflexie o SNP a Varšavskom povstaní. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 11-18. ISBN 80-8055-344-0
- KOKOŠKA, Stanislav: Pražské povstání v květnu 1945. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 19-25. ISBN 80-8055-344-0
- FREMAL, Karol: Slovenské národné povstanie a slovenská historiografia po roku 1989. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 26-37. ISBN 80-8055-344-0
- RYCHLÍK, Jan: Nacionální aspekt v politice fašistických vlád a antifašistických hnutí střední a východní Evropy. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 38-44. ISBN 80-8055-344-0
- KUBERSKI, Leszek: Činnosť Srbskolužického národného výboru v okupovanej Varšave v rokoch 1942-1944. In: Acta

- historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 45-50. ISBN 80-8055-344-0
- MASNYK, Marek: Sliezsko a Slezania v špeciálnych akciách poľskej rozviedky na poľsko-nemeckom a poľsko-československom pohraničí v predvečer vypuknutia druhej svetovej vojny. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 51-59. ISBN 80-8055-344-0
- KACZMAREK, Ryszard – NOWAK, Krzysztof: Plán „Búrka“ v homom Sliezsku a v poľsko-československom pohraničí. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 60-78. ISBN 80-8055-344-0
- HUBENÁK, Ladislav: SNP – integrálna súčasť európskej rezistencie. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 79-88. ISBN 80-8055-344-0
- BEŇA, Jozef: Evolúcie a revolúcie v štátoprávnej historiografii SNP. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 89-96. ISBN 80-8055-344-0
- BARANOVÁ, Daniela: Formovanie 1. čs. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 97-109. ISBN 80-8055-344-0
- KOVÁČIKOVÁ, Katarína: Ľudské straty a obeť v Liptove v záverečnej fáze 2. svetovej vojny. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 110-125. ISBN 80-8055-344-0
- SCHVARC, Michal: Pohľad z druhej strany – účasť regimentu „Schill“ v bojoch SNP. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 126-133. ISBN 80-8055-344-0
- DOLNÍK, Viliam: Aktivity Metodického centra v Banskej Bystrici vo vzdelávaní učiteľov dejepisu v tematike antifasistického zápasu. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 134-136. ISBN 80-8055-344-0
- TÓTH, Dezider: Záverečné slovo. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 137-138. ISBN 80-8055-344-0

Články a štúdie

- MARTULIAK, Pavol: Evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici koncom 17. – začiatkom 18. storočia a Matej Bel. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 161-169. ISBN 80-8055-205-3
- RZONČA, Jan: Szczesny Morawski – historyk Sądecczyny i pogranicza polsko-węgierskiego (slowackiego). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 170-183. ISBN 80-8055-205-3
- KRUPA, Pavel: Z hospodárstva Liptova v druhej polovici 19. storočia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 184-187. ISBN 80-8055-205-3
- ŠTILLA, Miloš: Albert Mamatej – zabudnutý slovenský politik. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 188-200. ISBN 80-8055-205-3
- MATEJKIN, Stanislav: Počiatky formovania Demokratickej strany v podmienkach stredného Slovenska. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 201-205. ISBN 80-8055-205-3
- DARULOVÁ, Jolana: Postavenie a vzťahy sociálnych skupín v mestskom a prímestskom prostredí. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 206-210. ISBN 80-8055-205-3
- JAKUBIAK, Krzysztof: Stan badań historyczno-pedagogicznych i nowe przedsięwzięcia badawcze z zakresu dziejów wychowania w rodzinie polskiej w latach 1795 – 1939. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 211-219. ISBN 80-8055-205-3
- RZONČA, Jan: Sidelná sieť v uhorsko-haličskom pohraničí v opise Františka Siarcinského. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 139-150. ISBN 80-8055-344-0
- MAZÚREK, Jaroslav: Vývoj banskej správy, administratívy a banského školstva v druhej polovici 19. storočia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 151-158. ISBN 80-8055-344-0
- CHROMEKOVÁ, Valéria: Program politických strán Uhorska v období parlamentnej krízy v rokoch 1903 – 1905. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 159-169. ISBN 80-8055-344-0
- MAREK, Pavel: K Švihově afeře z roku 1914. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 170-179. ISBN 80-8055-344-0
- ŠTILLA, Miloš: Parabrigáda po ústupu do hôr. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 180-195. ISBN 80-8055-344-0
- MATEJKIN, Stanislav: Základné problémy spoločensko-politického vývoja na strednom Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 7-39. ISBN 80-8055-457-9
- TOMEČEK, Oto: Rekonštrukcia cestnej siete Zvolenskej stolice v prvej polovici 16. storočia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 40-46. ISBN 80-8055-457-9
- SKLADANÝ, Marián – TOMEČEK, Oto: Hranice Ľupčianskeho hradného panstva v polovici 16. storočia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 47-65. ISBN 80-8055-457-9

- MAZŮREK, Jaroslav: Vývoj banskej techniky a spracovania rúd v Stredoslovenskej oblasti v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 66-78. ISBN 80-8055-457-9
- VELJANOVSKI, Novica: Antifašistický odboj v Makedonii. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 134-136. ISBN 80-8055-457-9
- STAMOVA, Mariana: Přečrat 9. září v Bulharsku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 137-139. ISBN 80-8055-457-9
- MAJEWSKI, Stanislav: Karpatsko-duklianska operácia Červenej armády a Slovenské národné povstanie. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 140-147. ISBN 80-8055-457-9
- MELZER, Rudolf: Vojenská služba karpatských Nemcov v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1945. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 148-160. ISBN 80-8055-457-9
- POKLUDOVÁ, Andrea: Představitelé technické inteligence jako specifická skupina Bildungsbürgertum – vzdělanostních vrstev. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 161-183. ISBN 80-8055-457-9
- CHORVÁTOVÁ, Hana: Príspevok k pôvodu a datovaniu strieborných lunicových prívěskov z pokladov zlomkového striebra v 10. až 11. storočí. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 95-100. ISBN 80-8055-568-0
- FREMAL, Karol: KSC a parlamentné voľby v roku 1935 na strednom Slovensku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 101-108. ISBN 80-8055-568-0
- ODROBŇÁKOVÁ, Jana: Slobodný slovenský vysielateľ – informačný zdroj SNP. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 109-117. ISBN 80-8055-568-0
- VARINSKÝ, Vladimír: Politické akcie Ferdinanda Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti do roku 1948. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 118-129. ISBN 80-8055-568-0
- MATEJKIN, Stanislav: Hospodárske problémy ako predmet politických konfliktov v rokoch 1945-1948 na strednom Slovensku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 130-137. ISBN 80-8055-568-0
- TOMEČEK, Oto: Vývoj hraníc chotára mesta Banská Bystrica od 13. do 19. storočia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 163-174. ISBN 80-8055-568-0
- NAGY, Imrich: Senecov ideálny vládca v konfrontácii s realitou. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 7-14. ISBN 80-8055-703-9v
- PANIC, Idzi: Ideál vládcu v najstaršom Živote Metoda. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 136-144. ISBN 80-8055-703-9v
- MALINIÁK, Pavel: Príspevok k dejinám zaniknutej osady Žarnosek. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 145-153. ISBN 80-8055-703-9v
- NAGY, Imrich: Dejiny knižnice Vyššieho katolíckeho gymnázia v Banskej Bystrici. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 26-33. ISBN 80-8055-703-9v
- FREMAL, Karol: Korene boľševizmu na Slovensku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 34-55. ISBN 80-8055-703-9v
- KÁRPÁTY, Vojtech: Územná a organizačná štruktúra NSDAP. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 165-175. ISBN 80-8055-703-9v
- MELZER, Rudolf: Vojenská služba karpatských Nemcov v zbraniach SS v rokoch 1939-1945. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 176-193. ISBN 80-8055-703-9v
- SUČANSKÁ, Mária: Komunistická ideológia a národnostná otázka v Československu do roku 1946. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 56-64. ISBN 80-8055-703-9v
- MÍČKO, Peter: Drevársky priemysel v Turanoch do roku 1948. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 65-71. ISBN 80-8055-703-9v
- MATEJKIN, Stanislav: Demokratická strana a spoločenské organizácie v rokoch 1946 – 1947 na strednom Slovensku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 72-77. ISBN 80-8055-703-9v
- VARINSKÝ, Vladimír: Čo bola Biela légia? In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 78-87. ISBN 80-8055-703-9v
- ŠMIGEE, Michal: Súvislosti opcie a presídlenie obyvateľov ČSR do Sovietskeho zväzu v roku 1947. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 88-96. ISBN 80-8055-703-9v
- ODROBŇÁKOVÁ, Jana: Banskobystrické rozhlasové štúdio po roku 1945. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 97-104. ISBN 80-8055-703-9v
- MARTULIAK, Pavol: Banskobystrické stredné školy v systéme zmien po druhej svetovej vojne (1945 – 1960). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 105-125. ISBN 80-8055-703-9v
- RUSNÁKOVÁ, Lucia: Udalosti v Poľsku v roku 1956 a ich ohlas na Slovensku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 126-135. ISBN 80-8055-703-9v

- GRACOVÁ, Blažena: Významné postavy vedy, umění a politiky ve vědomí české, slovenské a polské studující mládeže. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 194-209. ISBN 80-8055-703-9v
- LABISCHOVÁ, Denisa: Stereotypní Evropanství v postojích české mládeže. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 210-218. ISBN 80-8055-703-9v
- TOMEČEK, Oto: Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Donovaly. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 5-12. ISBN 80-88945-74-7
- MARTULIAK, Pavol: Jezuitské gymnázium v Banskej Bystrici. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 13-24. ISBN 80-88945-74-7
- KMEŤ, Miroslav: Moysesovská preparandia v Banskej Bystrici. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 25-31. ISBN 80-88945-74-7
- JURIŠČINOVA, Nadežda: Význam prednáškovej činnosti v pôsobení Československej jednoty (1896 – 1914). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 32-39. ISBN 80-88945-74-7
- DERFIŇÁK, Patrik: Slovenská banka v rokoch 1921-1923. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 40-48. ISBN 80-88945-74-7
- NOSÁK, Krzysztof: Góme Kisuce (Czadeckie) w polityce polskiej (1918 – 1939). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 49-61. ISBN 80-88945-74-7
- RUSNÁKOVÁ, Lucia: Vzťah časti slovenského politického prostredia v Poľsku na stránkach vybraných tlačových orgánov v roku 1933 (Vybrané problémy). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 62-69. ISBN 80-88945-74-7
- SCHVARC, Michal: Politická činnosť Jozefa Steinhübla počas jeho pôsobenia v Sklenom 1935 – 1938. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 70-81. ISBN 80-88945-74-7
- LÍČKO, Roman: Vznik autonómie a vyhlásenie Slovenského štátu v rokoch 1938-1939 z pohľadu americkej diplomacie. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 82-92. ISBN 80-88945-74-7
- PEKÁR, Martin: Politické dejiny 1. slovenskej republiky v domácej historiografii (Stručný prehľad so zreteľom na šarišsko-zemplínsku župu). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 93-100. ISBN 80-88945-74-7
- KÁRPÁTY, Vojtech: Symbolika Hlinkovej gardy. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 101-106. ISBN 80-88945-74-7
- MÍČKO, Peter: Zjednotený hõmy priemysel uč. spol. Banská Bystrica s dôrazom na jeho činnosť v rokoch 1939-1945. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 107-114. ISBN 80-88945-74-7
- ŠMIGEL, Michal – MÍČKO, Peter: K problematike takzvaných ukrajinských utečencov na Slovensku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 115-124. ISBN 80-88945-74-7
- ŠMIGEL, Michal: Presídlenie československých občanov do ZSSR v roku 1947 na základe československo-sovietskej dohody o opcii a vzájomnom presídlení z 10. 7. 1946. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 125-136. ISBN 80-88945-74-7
- SYRNÝ, Marek: Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 137-147. ISBN 80-88945-74-7
- ODROBIŇÁKOVÁ, Jana: Udalosť roku 1968 v Československu a ich odraz v banksobystrickom rozhlase. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 148-157. ISBN 80-88945-74-7
- MÚČSKA, Vincent: Migrácia a etnogenéza Maďarov (Pokus o prehľad súčasného stavu bádania). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 25-34. ISBN 80-8083-035-5
- LISKOVÁ, Henrieta: Počiatky mesta Banská Bystrica v stredoveku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 35-42. ISBN 80-8083-035-5
- ŠKVARNA, Dušan: Revolučná kríza 1848/49 a národné symboly. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 43-60. ISBN 80-8083-035-5
- KMEŤ, Miroslav: Prejavy slovenskej etnicity a uhorského vlastníctva v regionálnej historiografii dolnozemskej Slovákov z Békeško-čanádskej oblasti v 19. storočí. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 61-76. ISBN 80-8083-035-5
- DERFIŇÁK, Patrik: K postaveniu Slovenskej banky v rokoch 1929 – 1938. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 77-86. ISBN 80-8083-035-5
- PEKÁR, Martin: Východné Slovensko v druhej republike 1938 – 1939. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 87-98. ISBN 80-8083-035-5
- MÍČKO, Peter: Továrň na celulózu uč. spol. Turčiansky sv. Martin (1939 – 1945). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 99-106. ISBN 80-8083-035-5

- RUSNÁKOVÁ, Lucia: KSCĎ a jej vzťah ku Komunistickej strane Poľska v druhej polovici 30. rokov 20. storočia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 107-112. ISBN 80-8083-035-5
- MIČIANIK, Pavel: Slovenská armáda v ťažení proti Poľsku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 113-124. ISBN 80-8083-035-5
- JAMBRICH, Jozef: Zastúpenie inteligencie v komunistických štruktúrach na Slovensku v rokoch 1944-1948. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 125-132. ISBN 80-8083-035-5
- MIČKO, Peter – ŠMIGEL, Michal: Organizačná štruktúra príchodu a odchodu ukrajinských Utečencov na Slovensko na konci druhej svetovej vojny. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 133-140. ISBN 80-8083-035-5
- SYRNÝ, Marek: Politické aspekty súdneho procesu s Dr. Jozefom Tisom. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 141-148. ISBN 80-8083-035-5
- ALBERTY, Július: Náčrt dejín elektrotechniky so zreteľom na rádiotechniku a TESLU v Banskej Bystrici. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 149-158. ISBN 80-8083-035-5
- SOKOLOVSKÝ, Leon: Vyšná Pokoradz a jej pečate do roku 1918. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 39-49. ISBN 80-8083-173-4
- RUTTKAY, T. Alexander – MOSNÝ, Peter: Vzťah medzi Slovenskou Ľupčou a Banskou Bystricou z hľadiska genézy stredovekých miest. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 49-56. ISBN 80-8083-173-4
- LISKOVÁ, Henrieta: Požiare, suchá, záplavy, epidémie, prírodné katastrofy, nebeské a atmosférické úkazy očami stredovekých kronikárov Levoče a Spiša. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 57-68. ISBN 80-8083-173-4
- TOMEČEK, Oto: Náboženské pomery v drevorubačských a uhliarskych osadách v chotári Banskej Bystrice do polovice 19. storočia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 69-78. ISBN 80-8083-173-4
- MYŠKA, Milan: Vyšší montanistická učilišťa v Leoben (Štýrsko) a Pílbami (Čechy) a formování technické inteligencie v Uhrách. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 79-86. ISBN 80-8083-173-4
- KMEŤ, Miroslav: Slovenské dolnozemske enklávy v reflexii Štúrových politických novín. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 87-102. ISBN 80-8083-173-4
- PEKÁR, Martin: Mnichovský pobyt publicistu a prekladateľa Jána Cádru (1905-1914). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 103-112. ISBN 80-8083-173-4
- TAJTÁK, Ladislav: Separatistické a dezintegračné tendencie na Slovensku v 19. a 20. storočí. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 113-118. ISBN 80-8083-173-4
- MIČKO, Peter: Žilinská tovareň na celulózu, úč. spol. Žilina v rokoch 1939-1945. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 119-126. ISBN 80-8083-173-4
- UHRIN, Marian: Protivníci 2. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 127-136. ISBN 80-8083-173-4
- SYRNÝ, Marek: K problematike Honej Oravy a severného Spiša po druhej svetovej vojne. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 137-144. ISBN 80-8083-173-4
- RUSKOVÁ, Mária: Propaganda a tlačová kampaň o „slovenskom nacionalizme a separatizme“ v politike KSCĎ do roku 1960. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 145-151. ISBN 80-8083-173-4
- RAGAČ, Radoslav: Stredoveký hrádok v Dúbravici. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 25-30. ISSN 1336-9148
- TOMEČEK, Oto: Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Motyčky. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 31-37. ISSN 1336-9148
- KUNEC, Patrik: Bojovník za slobodu alebo dobrodruh? Pobyt a aktivity Mórica Augusta Beňovského v Spojených štátoch amerických v roku 1782. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 38-47. ISSN 1336-9148
- NAKAZAWA, Tatsuya: Slovenská politická myšlienka počas revolúcie v roku 1848 z hľadiska štátoprávnych dejín. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 48-64. ISSN 1336-9148
- HOLEC, Roman – PÁL, Judita: Štyri stretnutia a dve kariéry (gróf Gyula Andrassy a gróf Emanuel Péchy). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 65-80. ISSN 1336-9148
- ZUBKO, Peter: Slováci na maďarskom území Abovskej a Zemplínskej stolice (18. stor. – 1. ½ 20. stor.). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 81-97. ISSN 1336-9148
- KMEŤ, Miroslav: Poznámky k miestu Michala Žilinského v kontexte slovenských národných dejín. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 98-113. ISSN 1336-9148
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda: Podiel odborov Československej jednoty na rozvíjaní Česko-slovenských kultúrnych vzťahov (1896-1914). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 114-123. ISSN 1336-9148
- DONČOVÁ, Angelika: Problematika včleňovania južných oblastí Slovenska do ČSR na príklade územia okresu Veľký Krtíš.

- In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 124-131. ISSN 1336-9148
- PECNÍK, Marcel: Peripetie Kremnickej mincovne v prvej polovici 20. storočia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 132-135. ISSN 1336-9148
- UHRIN, Marián: Výzbroj povstaleckého poľného delostrelectva. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 137-147. ISSN 1336-9148

Výstupy z grantov

- SYRŇÝ, Marek: „Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945-1947. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 153-162. ISBN 80-8083-173-4
- KMEŤ, Miroslav: Vecná a umelecká literatúra o problematike Ukrajinskej povstaleckej armády v Československu pred rokom 1990. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 163-176. ISBN 80-8083-173-4
- ŠÍŠJAKOVÁ, Jana: Protizidovské prejavy na Slovensku po druhej svetovej vojne (1945-1948) a ich podoba v oblasti severozápadného Slovenska. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 148-157. ISSN 1336-9148
- HALCZAK, Bohdan: Próby przebicia się oddziałów UPA z Polski przez terytorium Czechosłowacji do Niemiec w 1947 r. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 158-166. ISSN 1336-9148
- В'ЯТРОВИЧ, Володимир: Чехословачина очима українських повстанців 1945 – 1948. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 166-174. ISSN 1336-9148
- ŠMIGEL, Michal – MÍČKO, Peter: K problematike utečeneckých vln na Slovensko v rokoch 1944 – 1946. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 175-184. ISSN 1336-9148

Rozhľady

- KOŽIAK, Rastislav: Írski a anglosaskí mnísi, misijná prax a kresťanská kultúra vo včasnom stredoveku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Koziak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 158-178. ISBN 80-88945-74-7
- NAGY, Imrich: Ideové zdroje politickej koncepcie Erasma Rotterdamského. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Koziak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 179-192. ISBN 80-88945-74-7
- NEUPAUER, Eduard: Štúdium histórie juhosemitskej kultúry podľa epigrafického materiálu. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 167-174. ISBN 80-8083-035-5
- FASORA, Lukáš – KLADIWA, Pavel: Činnosť obecních samospráv na Moravě a ve Slezsku 1840 – 1918 (Metodika a koncept výzkumu, literatura k tématice). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 175-186. ISBN 80-8083-035-5
- HALCZAK, Bohdan – ŠMIGEL, Michal: K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu: Akcia „Visla“. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 187-198. ISBN 80-8083-035-5
- PACINDOVÁ, Laura: Stav hagiografických a ikonografických prameňov a literatúry k téme zaoberajúcej sa kultom svätej Alžbety Uhorskej. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 177-182. ISBN 80-8083-173-4
- NAGY, Imrich: Kontúry doby v Erasmovom Institutio principis Christiani. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 183-200. ISBN 80-8083-173-4
- BUREŠOVÁ, Jana: Žena na prelomu 19. a 20. storočí (Spoločenské postavení českých žen a souvislosti jeho proměn). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 201-216. ISBN 80-8083-173-4
- BOROŇ, Piotr: „Hic ritus etsi visus est nonnullis ridiculosus“ – Obrzędy intronizacyjne u Słowian. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 185-198. ISSN 1336-9148
- JEŽEK, Václav: Racionalismus a humanismus v tvorbě a životě byzantského autora Michaela Psella. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 199-212. ISSN 1336-9148
- NAGY, Imrich: Machiavelli a Erasmus Rotterdamský – jeden konfrontačný pohľad na dvoch humanistov v kontexte Európy prvej tretiny 16. storočia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 213-224. ISSN 1336-9148
- SCHÖNHERR, Klaus: Nepriateľstvo cisára Maximiliána II. a sultána Süleymana (1564 – 1566). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 225-237. ISSN 1336-9148
- RODAN, Kamil: Heinrich Caesar Weeber (1811 – 1891), průkopník v oboru lesnictví a tvůrce prvních schematismů. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 238-242. ISSN 1336-9148
- KNOB, Stanislav: Výluky v rakouské části Habsburské monarchie na prelomu 19. a 20. století. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Koziak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 243-251. ISSN 1336-9148

Metodológia

- ALBERTY, Július: Slovensko a Slováci v rakúskych učebniciach dejepisu. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Koziak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 7-27. ISBN 80-8055-205-3

- CHROMEKOVÁ, Valéria: Problematika slovenských dejín v dejepisných učebniciach Maďarska. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 28-41. ISBN 80-8055-205-3
- FREMAL, Karol: Obraz Slovákov a dejiny Slovenska v súčasných českých učebniciach dejepisu. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 42-61. ISBN 80-8055-205-3
- GRACOVÁ, Blažena: Obraz nových a nejnovějších dějin Slováků a Slovenska v současných českých dějepisných učebnicích. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 62-83. ISBN 80-8055-205-3
- SUCHOŇSKI, Adam: Dzieje Slowacji i Slovaków w polskich podręcznikach do nauczania historii. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 84-90. ISBN 80-8055-205-3
- MAZUR, Janina: Nauczanie historii na Spiszu. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 91-94. ISBN 80-8055-205-3
- LEMBERGER, Michael: Lemberger Geschichtsdidaktik – Was ist das eigentlich? In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 95-102. ISBN 80-8055-205-3
- SZABOLCS, Otto: Die Wahrheit und Dichtung des Lehrbuchschreibens. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 103-110. ISBN 80-8055-205-3
- KRATOCHVÍL, Viliam: Učebnice dejepisu ako polyfunkčný prostriedok dejepisnej výučby. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 111-115. ISBN 80-8055-205-3
- KORIM, Vojtech: Dejepisné učivo, učebnice a vyučovanie vlastivedy. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 116-120. ISBN 80-8055-205-3
- ČAPEK, Vratislav: Příspěvek ke zkoumání historického vědomí studující mládeže. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 121-135. ISBN 80-8055-205-3
- PELLENS, Karl: Geschichtsdidaktik und Völkerständigung. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 136-145. ISBN 80-8055-205-3
- FERIANC, Štefan: Ako urobiť dejepis zaujímavejším. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 146-152. ISBN 80-8055-205-3
- MARKOVIČ, Milan: Informácia o Základnej škole Mateja Bela-Funtíka v Očovej. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 153-154. ISBN 80-8055-205-3
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: Etnografia, etnológia alebo sociálna a kultúrna antropológia. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 155-160. ISBN 80-8055-205-3
- VASILOVÁ, Dana: Analýza výskumných materiálov k téme Podiel výučby dejepisu na formovaní historického vedomia u študujúcej mládeže. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 196-209. ISBN 80-8055-344-0
- FREMAL, Karol: Obraz Čechov a české dejiny v súčasných slovenských učebniciach dejepisu. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 79-96. ISBN 80-8055-457-9
- VASILOVÁ, Dana: Prehľad informácií z histórie nachádzajúcich sa v učebniciach pre 5. – 9. ročník základných škôl a ich využitie na hodinách dejepisu. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 97-115. ISBN 80-8055-457-9
- FERIANC, Štefan: Sonda do historického vedomia študujúcej mládeže. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 116-133. ISBN 80-8055-457-9
- KOŽIAK, Rastislav: Kristianizácia ako problém historického výskumu. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 87-94. ISBN 80-8055-568-0
- RUSNÁKOVÁ, Lucia: Úvod do problematiky stereotypov, predsudkov a mýtov v slovensko-poľských vzťahoch v 20. storočí. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 138-144. ISBN 80-8055-568-0
- SUČANSKÁ, Mária: K otázke výskumu mýtov, predsudkov a stereotypov vo vzťahu Čechov a Slovákov v 20. storočí. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 145-154. ISBN 80-8055-568-0
- FERIANC, Štefan: Zhodnotenie zvolenskej regionálnej historickej spisy a jej význam pri výchove občanov a žiakov. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 155-162. ISBN 80-8055-568-0
- ŠUCH, Juraj: Historik ako geograf, portrétista alebo krajinkár? In: Acta historica Neosoliensia, tomus 4. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 175-180. ISBN 80-8055-568-0
- LABISCHOVÁ, Denisa: Národní stereotypy jako předmět historického bádání. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 159-166. ISBN 80-8083-035-5
- ČAPEK, Vratislav: Někteří mezinárodní projekty a koncepce dějepisu ve škole. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 217-230. ISBN 80-8083-173-4
- KRATOCHVÍL, Viliam: Učebnice dejepisu ako špecifický typ historickej literatúry. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 231-236. ISBN 80-8083-173-4
- SUCHOŇSKI, Adam: Przesłósć Slowacji w polskich podręcznikach do nauczania historii. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 237-242. ISBN 80-8083-173-4
- GRACOVÁ, Blažena: Historie ženy na stránkách současných českých dějepisných učebnic. In: Acta historica Neosoliensia,

- tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 243-256. ISBN 80-8083-173-4
- LÁBAJ, Ľubomír: Július Botto, život historika. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 252-270. ISSN 1336-9148
- DANIŠ, Miroslav: Branislav Varsik v kontexte všeobecných dejín na Slovensku. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 271-276. ISSN 1336-9148
- KARCOL, Marián: Slovenská historiografia o židovskej otázke na Slovensku v rokoch 1938-1945. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 277-292. ISSN 1336-9148
- LISKOVÁ, Henrieta – ALBERT, Tomáš: Niektoré teoretické a praktické aspekty vyučovania latinského jazyka ako spoločného základu. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 293-303. ISSN 1336-9148

Polemiky a diskusie

- GRAUS, Igor: Na margo lokalizácie Ondrejovej bašty do banskobystrického hradného areálu v 16. storočí. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 192-200. ISBN 80-88945-74-7
- CHORVÁTOVÁ, Hana: K relatívnej chronológii pohrebiska Staré Mesto v polohe Na valách. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 199-236. ISBN 80-8083-035-5
- STEINHÜBEL, Ján: Malý príspevok k slavníkovskej otázke. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 257-274. ISBN 80-8083-173-4
- FREMAL, Karol: Slovenské národné povstanie a Sovietsky zväz (Príspevok do diskusie o sovietskej pomoci SNP). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 275-279. ISBN 80-8083-173-4
- VARINSKÝ, Vladimír: Biela légia a jej pôsobenie na Slovensku (Inauguračná prednáška prednesená pred VR FHV UMB 27. 10. 2004). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 279-286. ISBN 80-8083-173-4
- FREMAL, Karol: Niekoľko polemických poznámok k obrazu SNP v najnovšej knihe Sergeja Čujeva. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 304-312. ISSN 1336-9148

Dokumenty

- LISKOVÁ, Henrieta: Levočská kronika Gašpara Haina. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 15-25. ISBN 80-8055-703-9v
- SCHVARC, Michal: Chudoba pod kontrolou osvietenského štátu – výnos o zriaďovaní chudobincov z roku 1787. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 154-164. ISBN 80-8055-703-9v
- LISKOVÁ, Henrieta: Leibitzerovská kronika. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 201-208. ISBN 80-88945-74-7
- KOŽIAK, Rastislav: Conventus episcoporum ad ripas Danubii, a. 796 ako prameň k počiatkom franských misii na strednom Dunaji. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 313-320. ISSN 1336-9148
- SCHWARC, Michal – HOLÁK, Martin: Politické pomery na Slovensku pred voľbami do Snemu Slovenskej krajiny pohľadom viedenejkej SD. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 321-334. ISSN 1336-9148
- SYRNÝ, Marek: Zápisnica o výsluchu Júliusa Ďuriša na ústredni Štátnej bezpečnosti. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 335-344. ISSN 1336-9148

Muzeológia a kultúrne dedičstvo

- MARTULIAK, Pavol: Rok pod Javorim (Tradičné zvyky, obyčaje počas roka v obciach Dolný a Horný Tisovník v nedávnej minulosti). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 287-296. ISBN 80-8083-173-4
- MÁCELOVÁ, Marta: Tvorivé dielne ako súčasť propagácie archeologického bádania v múzejnej praxi. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 297-298. ISBN 80-8083-173-4
- MARTULIAK, Pavol: Remeslo a ľudová výroba v novohradskom Podjavorí. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 345-355. ISSN 1336-9148
- KMEŤ, Miroslav: Hodzovská pozostalosť v Múzeu Michala Munkácsyho v Békešskej Čabe. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 356-364. ISSN 1336-9148
- ZACHAR, Ján – MÁCELOVÁ, Marta: Archeologické výskumy v Banskej Bystrici v roku 2006. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 365-370. ISSN 1336-9148
- KOLLÁR, Štefan: Niektoré princípy tvorby a realizácie prezentačného marketingu múzeí. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 371-378. ISSN 1336-9148
- MÁCELOVÁ, Marta: Muzealizácia v súčasnej spoločnosti a poslanie muzeológie. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 379-382. ISSN 1336-9148

Študentská vedecká aktivita

- SELECKÝ, Dalibor: Videnie „druhého“ na príklade poprevratovej Banskej Bystrice. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 220-224. ISBN 80-8055-205-3
- FUZÁK, Patrik: Nápis na Kremnických vrchoch. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 184-192. ISBN 80-8055-457-9
- KUBA, Pavol: Československo 1947-1948 : Zápas vrcholí. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 3. Ed. K. Fremal, S. Matejkin. Banská Bystrica : FHV UMB, 2000, s. 193-207. ISBN 80-8055-457-9
- PECNÍK, Marcel: Vývoj korunovej meny v Československu v rokoch 1945 – 1953. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 299-306. ISBN 80-8083-173-4
- MARČEKOVÁ, Katarína: Mytológia smrti u Slovanov a iných etníc. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 383-386. ISSN 1336-9148
- MARKUSKOVÁ, Helena: Historiografická analýza časti diela *Abbrégé de l'histoire des Turcs* venujúcej sa dobytíu pevnosti Nové Zámky roku 1663 Turkami. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 387-394. ISSN 1336-9148

Recenzie

- ČAPLOVIČ, Dušan: *Včasnostredoveké osídlenie Slovenska*. Nitra, 1998 (P. Ušiak). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 225-230. ISBN 80-8055-205-3
- BENEŠ, Zdeněk: *Historický text a historická kultura*. Praha, 1995 (J. Šuch). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 231-233. ISBN 80-8055-205-3
- WANDYCYZ, Piotr Stefan: *Střední Evropa v dějinách*. Praha, 1998 (O. Tomeček). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 234-238. ISBN 80-8055-205-3
- Slováci v České republice po roce 1945*. (Kol. autorů). Opava, 1998 (N. Pavelčíková). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 210-214. ISBN 80-8055-344-0
- RICOEUR, Paul: *Čas a vyprávění*. Praha, 2000 (J. Šuch). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 219-221. ISBN 80-8055-703-9v
- ENNENOVÁ, Edith: *Ženy ve středověku*. Praha, 2001 (H. Chorvátová). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 5. Ed. K. Fremal, P. Martuliak, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2002, s. 222-226. ISBN 80-8055-703-9v
- APPLEEBEYOVÁ, Joyce – HUNTOVÁ, Lynn – JACOBOVÁ, Margaret: *Jak říkat pravdu o dějinách (historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké)*. Brno, 2002 (J. Šuch). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 209-212. ISBN 80-88945-74-7
- SMETANKA, Zdeněk: *Archeologické etudy: Osmnáct kapitol o poznávání středověku*. Praha, 2003 (H. Chorvátová). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 213-218. ISBN 80-88945-74-7
- Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku*. Ed. I. Hlaváček. Praha, 2003 (H. Lisková). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 219-221. ISBN 80-88945-74-7
- Bolševizmus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. I. Ed. Z. Kármik, M. Kopeček. Praha, 2003 (M. Sučan-ská). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožiak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 222-227. ISBN 80-88945-74-7
- Historické rozhledy: Zborník príspevkov Katedry histórie FF UCM V Trnave 1/2004*. Zost. M. Lacko, M. Duchoň, I. Varšo. Trnava, 2004 (M. Symý). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 237-238. ISBN 80-8083-035-5
- IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století*. Praha, 2002 (J. Šuch). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 239-240. ISBN 80-8083-035-5
- KRATOCHVÍL, Viliam: *Didaktické modely na rozvoj znalostí a intelektových schopností žiakov vo výučbe dejepisu na základných a stredných školách*. Prešov, 2004 (M. Kmet'). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 241-242. ISBN 80-8083-035-5
- JAKL, Tomáš: *Květen 1945 v českých zemích: Pozemní operace vojsk Osy a Spojenců*. Praha : 2004 (M. Uhrin). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 243-244. ISBN 80-8083-035-5
- Historické rozhledy II*. Ed. M. Lacko, M. Duchoň, I. Varšo. Trnava, 2005 (M. Symý). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 307-310. ISBN 80-8083-173-4
- Paměť, etyka i historia*. Ed. Ewa Domańska. Poznań, 2002 (J. Šuch). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 311-314. ISBN 80-8083-173-4
- MLYNÁRIK, Ján: *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha, 2005 (M. Karcol). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 315-318. ISBN 80-8083-173-4
- Situčné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944*. Ed. Martin Lacko. Trnava, 2005 (M. Symý). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 319-320. ISBN 80-8083-173-4
- KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850 – 1913 : Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé*. Ostrava, 2004 (D. Škvama). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 321-324. ISBN 80-8083-173-4

- ACOT, Pascal: *Historie a změny klimatu*. Praha, 2006 (O. Tomeček). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 395-397. ISSN 1336-9148
- LEDUC, Jean : *Historici a čas: Konceptie, otázky diela*. Bratislava, 2005 (J. Šuch). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 398- 399. ISSN 1336-9148
- SCHMITT, Jean-Claude: *Le corps des images : Essais sur la culture visuelle au Moyen Âge*. Paris, 2002 (L. Pacindová). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 400-401. ISSN 1336-9148
- Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I., II.* Ed. I. Nagy, I. Graus. Banská Bystrica, 2006 (Z. Chladná). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 402-405. ISSN 1336-9148
- SEGEŠ, Vladimír: *Prešporský pitaval : Zločin a trest v stredovekej Bratislave*. Bratislava, 2005 (A. Kónyová). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 406-407. ISSN 1336-9148
- ROMSICS, Ignác: *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava, 2006 (A. Dončová). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 408-409. ISSN 1336-9148
- Denník – Autentický denník stíhacieho pilota z II. svetovej vojny*. Preklad P. Ušiak. Banská Bystrica, 2006 (M. Uhrin). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 410-411. ISSN 1336-9148
- VOREL, Petr: *Základy historickej regionalistiky : Metodika výzkumu a interpretace pramenných zdrojů místních a regionálních dějin v českých zemích*. Pardubice, 2005 (P. Maliniak). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 412-414. ISSN 1336-9148
- Považská Bystrica : Z dejín mesta*. Zost. B. Kortman. Žilina, 2006 (J. Šišjaková). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 415. ISSN 1336-9148
- ## Správy
- Dejiny Slovákov a Slovenska v učebniciach dejepisu susedných štátov (K. Fremal). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožíak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 239-240. ISBN 80-8055-205-3
- Poľnohospodárstvo na rázcestí (P. Martuliak). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 1. Ed. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožíak. Banská Bystrica : FHV UMB, 1998, s. 241-242. ISBN 80-8055-205-3
- Slávnostný príhovor na Ostravskej univerzite (J. Alberty). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 215-218. ISBN 80-8055-344-0
- Vyučovanie dejepisu na školách a prekonávanie stereotypných obrazov susedných národov (Š. Ferienc). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 219-220. ISBN 80-8055-344-0
- Bilaterálny seminár učiteľov dejepisu (D. Vasilová). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 2. Ed. S. Matejkin, K. Fremal. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999, s. 221. ISBN 80-8055-344-0
- Konferencia „Pohanstvo a kresťanstvo“ (M. Mácelová). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 6. Ed. R. Kožíak, I. Nagy, V. Varinský. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 228-229. ISBN 80-88945-74-7
- Konferencia „Genéza miest na Slovensku a v Malopolsku“ (H. Lisková). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 245-246. ISBN 80-8083-035-5
- Seminár „Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989“ (M. Symý, M. Šmigel). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 247-248. ISBN 80-8083-035-5
- K novej koncepcii maturitnej skúšky z dejepisu (M. Kmeť). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 249-250. ISBN 80-8083-035-5
- Vedecká činnosť Slovákov v Maďarsku (M. Kmeť). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 251-252. ISBN 80-8083-035-5
- Multikulturalita a asimilácia v Uhorsku v 19. storočí (M. Kmeť). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 253. ISBN 80-8083-035-5
- Publikačná činnosť na Katedre histórie v roku 2004 (M. Rusková, R. Kožíak). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 325-334. ISBN 80-8083-173-4
- Zoznam kvalifikačných prác obhájených na Katedre histórie FHV UMB v roku 2004 (M. Karcol). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 335-338. ISBN 80-8083-173-4
- Retaz akcií k 100. výročiu narodenia Júliusa Dedinského (M. Kmeť). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 339-340. ISBN 80-8083-173-4
- Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku (M. Kmeť). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 341-342. ISBN 80-8083-173-4
- Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice (F. Neupauer). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 343-344. ISBN 80-8083-173-4
- Stretnutie mladých historikov v Budapešti (A. Dončová). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 8. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2005, s. 345-346. ISBN 80-8083-173-4
- Zoznam kvalifikačných prác obhájených na Katedre histórie FHV UMB v roku 2005 (M. Karcol). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 416-417. ISSN 1336-9148
- Svätec a jeho funkcie v spoločnosti (L. Pacindová). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 418-420. ISSN 1336-9148
- Konfesionalizmus a jeho úloha v slovenských dejinách (A. Dončová). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožíak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 421-422. ISSN 1336-9148

- Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov V (M. Holák). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 423-424. ISSN 1336-9148
- Vedecký seminár s medzinárodnou účasťou Ukrajinská povstalecká armáda v dejinách povojnového Slovenska (1945-1947) (M. Kmeť). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 425-427. ISSN 1336-9148
- Konferencia s medzinárodnou účasťou Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918-1989 : Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou (Jana Šišjaková). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 427-428. ISSN 1336-9148
- Päťdesiat rokov od krvavých udalostí v Budapešti 1956 (F. Neupauer). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 429-430. ISSN 1336-9148
- Úloha škôl s vyučovacím jazykom materinským v menšinových komunitách (M. Kmeť). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 431-432. ISSN 1336-9148
- Medzinárodná konferencia: Slovensko v európskej dimenzii dejepisného vyučovania (M. Kmeť). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 433-436. ISSN 1336-9148
- Zasadnutie slovensko-poľskej komisie historikov (D. Škvama). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 437. ISSN 1336-9148
- Zasadnutie slovensko-maďarskej komisie historikov (D. Škvama). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Ed. R. Kožiak, I. Nagy. Banská Bystrica : FHV UMB, 2006, s. 438-439. ISSN 1336-9148

(karcol@fhv.umb.sk)

Výberová bibliografia k dejinám dolnozemsých Slovákov

MIROSLAV KMEŤ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Rôzne vydania bibliografií týkajúcich sa slovenskej historiografie nevyčleňujú problematiku dejín dolnozemsých Slovákov v osobitnom súbore (resp. súboroch). Jednotlivé práce sú tak zaradované do viacerých kategórií, avšak väčšina publikovanej produkcie (najmä vydané v zahraničí) sa „stráca“, pritom historik zaoberajúci sa uvedenou problematikou je nútený vyhľadávať potrebné údaje v množstve rôznych iných preňho druhotných alebo nepotrebných informácií. Vhodnými pomôckami zostávajú osobné bibliografie, hlavne v staršej maďarskej literatúre, v „Riznerovi“, v prehľadoch Ľudovíta Žigmunda Szeberényiho a Michala Francisciho v Čabianskom kalendári (1936, 1937), v Zborníku vojvodinských slovakistov (napr. Samuel Čelovský), v Slovenskom biografickom slovníku atď. V posledných rokoch sa zostavovaniu osobných bibliografií vybraných predstaviteľov dolnozemsých slovenských komunít venuje Ondrej Štefanko z Nadlaku (Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku). Kvôli orientácii v problematike pre záujemcov o skúmanie dejín dolnozemsých Slovákov, predovšetkým s dôrazom na historiografickú a vlastivednú publikačnú činnosť dolnozemsých autorov v 19. storočí, uverejňujeme nasledujúcu výberovú bibliografiu.

1. Pôvodné práce dolnozemsých autorov (knížné, resp. brožované)

- BELLA, Ján: Učebnica a čítanka pre vyššie triedy ľudových škôl ev. a. v. Budapešť 1909. 240 s.
- BELLA, Ján: Čítanka pre 2. a 3. triedu škôl ev. a. v. Budapešť (bez vročenia). 98 s.
- BOROVSZKY, Samu: Csanád vármegye története 1715-ig 1. Budapest: MTA, 1896. 500 s.
- BOROVSZKY, Samu: Csanád vármegye története 1715-ig 2. Budapest: MTA, 1897. 648 s.
- CZINKOTSZKY, Martin: Déjepis osady Čanád-Alberti a opis nynějších její poměrů. Budapest 1884. 68 s.
- ČAPLOVIČ, Ján: Dejiny slovenského evanjelického a. v. cirkevného sboru v Kovačici. Kovačica: SEAVCS, 1928. 241 s.
- FÉNYES, Elek: Magyarország geographiai szótára. I. kötet. Pest 1851.
- GAJDÁCS, Pál: Tót-Komlós története. Gyoma: Izidor Kner, 1896. 113 s.
- HAAN, Lajos: Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról, az ottani ev. ó templom százados ünnepe alkalmára ... N. Várad: Tichy Alajos, 1845. 36 s.
- HAAN, Lajos: Békés Csaba mezővárosa hajdanáról 's mostani állapotjáról. Pest: Homjányzky és Hummel, 1866. 60 s.
- HAAN, Lajos: Békés vármegyei hajdána. Pest: Lauffer Vilmos Tulajdona, 1870. 327 s.
- HAAN, Lajos: Diplomatarium Békésiense. Pest: Lauffer V., 1870. 309 s.
- HAAN, Lajos: Énekeskönyv ágostai hitv. evangyelmi hivek számára. Gyula: Dobay János, 1871. 274 s.
- HAAN, Lajos – ZSILINSZKY, Mihály: Békésmegyei oklevéltár. Budapest: Tekleyi Nándor és Társa, 1877. 275 s.
- HAAN, Lajos: Dürer Albert családí névéről s családjának szarmazási helyéről. Békéscsaba: Dobay János, 1878. 55 s.
- HAAN, Ludewit: Pаметности Бёкеш-чабáanske. Пеšť: Hornánsky a Hummel, 1866.
- HAAN, Ludewit: Cithara sanctorum, její historia, její původce a tohto spolupracovníci. Пеšť: Viktor Hornánský, 1873. 83 s.
- HAAN, Ludwik: Kázeň kterau při památce reformacie r. P. 1853. dne 30 Rířna v chráme ewang. a. w. nadlackém držel ... Sarvaš: Leopold Réthy, 1853. 6 s.
- HAAN, Ludwjk: Pamětnosti Čabánské ku stoletní památce taměgssjho starého ew. chrámu. Budín: Literámi králowsk. wsseučilistě, 1845. 37 s.
- HAAN, Ludovico: Jena Hungarica sive Memoria Hungarorum academiae ienensi adscriptorum. Gyula: Leop. Réthy, 1858. 180 s.
- HELLEBRANTH, János: Szarvas városáról értekeztt ugyan azon város százados ünnepi alkalnatosságára. Pest 1822. 40 s.
- HORVÁTH, Sámuel: Tót-Komlós multjából s jelenéből. Békéscsaba: László Povaszai, 1881. 61 s.
- JESZENSZKY, Karel: Osada Mező-Berény a gegj Cjrkew ew. augsp. wyzn. slowenská. Arad: Leopold Réthy, 1861. 70 s.
- KARÁCSONYI, János: Békésvármegye története 1 – 2. Gyula: Kiadja békésvármegye körösége, 1896. 1. köt. 523 s., 2. köt. 264 s.
- KOLLÁR, Jan: Gako my tuto naši evangielicko-slowenskau Cjrkew rozmnořowati můžeme a máme? Kázeň při výroční památce posvěcenj chrámu evangielického Pešťánského w druhau slawnost letnic roku 1833. Пеšť: J. M. Trattner a Štep. Károlyi, 1833. 16 s.

- KOREŇ, Paweł: Trúchloreč na pohrabe Ondreja Áchim L. krajinského snemového wyslanca mesta Békéšcaba powedané skrze ... roku Páne 1911. mája 17-ho wo veľ'kom chráme b.-čabianskom. Békéšská Čaba: Sedliacka strana, 1911. 7 s.
- KOMÁROMY, Miklós – ECSEDY, Gábor: Gyula városáról és a hajdani Gyula várrol, Német-Gyula várossa százados ünnépi alkalmása. Nagyvárad 1834. 78 s.
- KUTLÍK, Felix: Báč-Sriemski Slováci. Nemecká Palánka: Jozef Kristofek, 1888. 80 s.
- LEŠKA, Štěpán: Pjnsicky Duchownj, kterěž Cýrkew Ewangelická kyskýřeská při obnowowánj památky Poswěcenj Chrámu Božjho, každoročně ku neděli po dni 10. Řigna, s plěsánjím zpjywýmá / složené a wydané, s připogenjím *Kratické hystorye městečka Kyskýřessu*, a cýrkewnych w něm přiběhů od ... 1810. 27 s.
- MOGYORÓSSY, János: Gyula hajdan és most, történeti és statisztikai vázlatokban. Gyula: 1858. 258 s.
- OLÁH, György: Békésvármegye 1848-1849. Gyula: 1892. 558 s.
- PALUGYAI, Imre (ifj.): Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyéek leirása. Pest: Heckenast Gusztáv, 1855. 372 s.
- PECHÁNY, Adolf: Dejiny uhorského boja za slobodu. Budapešť: MTKÉ, 1901.
- RÁCZ, Károly: A Zarándi egyházmegye története. Arad 1880. 294 s.
- SZEBERÉNYI, Gustáv: Truchloreč kterauz při pohrebě welebného někdy a wysoce učeného Pána Daniele Hawiar békéšského bratrstva Seniora a cirkwe sarwašské faráře dne 7-ho Nowembra 1867. w Chrámě ewanj. Sarwašském držel ... cirkwe ewanj. čabanské sl. B. kazatel. Sarvaš: Sámel, 1867. 18 s.
- SZEBERÉNYI, Lajos Zsigmond: Nazarenismus. Nagy-Becskerek: 1888. 96 s.
- SZILÁGYI, Márton: A Füzes-Gyarmati ev. ref. egyház története. Debrecen 1898. 45 s.
- VERES, József: Orosháza ünnepe, a község és ág. hitv. evang. gyülekezet alapításának 150 éves emléknaján. Orosháza 1895. 58 s.
- ZAYÁC, Daniel – HAAN, Ludewit: Dęęepis starého i nowého Nad'ľaku, který k půlstoletnj jubilegnj Slawnosti tamegssj ewangelické a. w. Cjrkwe sepsali a widáli ... Sarvaš: Leopold Réthy, 1853. 39 s.
- ZSILINSZKY, Mihály: Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. Pest: Aigner Lajos, 1872. 176 s.
- ZSILINSZKY, Mihály: Adalékok a szarvasi ev. egyház legujabb történeteihez. Szarvas 1874. 68 s.
- ZSILINSZKY, Mihály: Haán Antal 1827-1888. Gyula 1890. 30 s.
- ZSILINSZKY, Mihály: Von der Dreisachen Körös bis zur Maros. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn. Band II. Wien: 1891, s. 435-450.
- ZSILINSZKY, Mihály: Taine Hippolyt Adolf mint történétíró. Budapest 1895. 44 s.
- ZSILINSZKY, Mihály: Csongrádvármegye története 1. Budapest: Kiadja Csongrádvármegye közönsége, 1897. 284 s.
- ZSILINSZKY, Mihály: Csongrádvármegye története 2. Budapest: Kiadja Csongrádvármegye közönsége, 1898. 336 s.
- ZSILINSZKY, Mihály: Csongrádvármegye története 3. Budapest: Kiadja Csongrádvármegye közönsége, 1900. 510 s.
- ZSILINSZKY, Michal: Széchenyi a národnostná otázka. Budapešť: Redakcia Slovenských novin, 1894. 94 s.
- ZSILINSZKY, Michal: Život a diela Daniela Krmanna ewanj. biskupa 1663-1740. Senica: Ján Bežo a spol., 1901.
- ZSILINSZKY, Michal: Reč vysokoosvietného pána dra Michala Zsilinszského, dištriktálneho dozorcú, ktorou otvoril zasadnutie Baňského ev. a. v. dištr. konventu, odbyvaného v Budapešti 9-12. septembra 1908. roku. Budapešť: Banský ev. a. v. dištrikt, 1908. 13 s.
- ŽILINSKÝ, Michal: Dějepis Městečka Sarvaš a opis nyněgssich jeho poměrů. Pešť: Viktor Hořmanský, 1872. 155 s.

2. Pôvodné práce dolnozemských autorov (v časopisoch, resp. zborníkoch)

- ALETHOFILOS (Raab, Karel): Starý rok cirkwe b. čabanské. Ewanjelik. Roč. 3, č. 2 (10. 1. 1864), s. 15-16.
- BELLA, Ján Pravdoľub: Školské zprávy. In: Dom a škola. Roč. 3, č. 6 (1887), s. 185-186.
- BELLA, Ján Pravdoľub: Nerestí slowenských dolniakow. In: Slowenský obrázkowj kalendár pre katolíkw, ewanjelíkw, starowercow a židow na priestupný rok 1888, s. 33-36.
- BELLA, Ján Pravdoľub: Békéšská stolica. In: Slovenské pohľady. Roč. 21, 1901, s. 531-534.
- BELLA, Ján Pravdoľub: Slováci v Békéšskej stolici 1718-1900. Slovenské pohľady. Roč. 22, 1902, s. 295-303.
- BELLA, Ján Pravdoľub: Ludové zvyky a povery v B. Čabe. Slovenské pohľady. Roč. 22, 1902, s. 385-390.
- CSERMÁK, Kálmán: A tótkomlósi ágost. hitv. ev. egyház történetéből. In: BRMTÉ.¹ Roč. 9, 1882-1883, s. 100-105.
- CZINKOTSZKY, Márton: Adatok Nagylak multjához. In: Csanádi Régészeti és Történelmi Társulat Évkönyve 1890-1891.
- GAJDÁCS, Pál: Az 1754-iki egyházlátogatás Szarvason. In: BRMTÉ. Roč. 5, 1878-1879, s. 50-61.
- GAJDÁCS, Pál: Wallaszky Pál: Adatok Tótkomlós egyházának és községének tört.-hez. In: BRMTÉ. Roč. 9, 1882-1883, s. 44-55.
- HAAN, L.: Jifí Tranowský. In: Ev. Luth. Kalendár. Roč. 3, 1891, s. 41-44.
- HAAN, Lajos: B. Haruckem Ferenc udvara Gyulán 1743-1758. In: BRMTÉ. Roč. 1, 1874-1875, s. 13-28.
- HAAN, Lajos: Az 1543. febr. 11. Gyulán tartott országgyűlés. In: BRMTÉ. Roč. 1, 1874-1875, s. 76-78.
- HAAN, Lajos: A békésmegyei muzeumban levő némely kő és bronzkori tárgyak ismertetése. In: BRMTÉ. Roč. 2, 1875-1876, s. 34-42.
- HAAN, Lajos: Békésvármegye III. Károly király uralkodása alatt, 1715-1740. In: BRMTÉ. Roč. 2, 1875-1876, s. 57-71.
- HAAN, Lajos: A békésmegyei muzeum néhány érdekesebb agyag, érc, kő és scontneműek ismertetése. BRMTÉ. Roč. 3, 1876-1877, s. 48-58.

¹ BRMTÉ = A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyveinek

- HAAN, Lajos: Szegedi Kis István (arcképpel). In: BRMTÉ. Roč. 3, 1876-1877, s. 114-129.
- HAAN, Lajos: Huzain bég (gyulai várpapancsnok) magyar levele (Rákozy Lajos lippai főkapitányhoz, 1604). In: BRMTÉ. Roč. 5, 1878-1879, s. 33-36.
- HAAN, Lajos: A szarvasi, turi és szentandrás határban talált tört. előtti régészeti tárgyak ismertetése. In: BRMTÉ. Roč. 5, 1878-1879, s. 62-67.
- HAAN, Lajos: Gyula város tanácsának levele 1560-ból (Pozsony város tanácsához). In: BRMTÉ. Roč. 6, 1879-1880, s. 81-85.
- HAAN, Lajos: Regesták Békésvármegye jkveiből (1715-1795). In: BRMTÉ. Roč. 9, 1882-1883, s. 78-99.
- HAAN, Lajos: Regesták Békésvármegye jkveiből (1728-1794). In: BRMTÉ. Roč. 10, 1883-1884, s. 43-118.
- HAAN, Lajos: Regesták Békésvármegye jkveiből (1715-1795). In: BRMTÉ. Roč. 11, 1884-1885, s. 101-155.
- HAAN, Ludv.: Seniorát békešký (1.). In: Korouhev na Sionu. Roč. 2, č. 1 (15. 1. 1879), s. 7-9.
- HAAN, Ludv.: Seniorát békešký (2.). In: Korouhev na Sionu. Roč. 2, č. 2 (30. 1. 1879), s. 20-21.
- HAAN, Ludv.: Seniorát békešký (3.). In: Korouhev na Sionu. Roč. 3, č. 2 (15. 2. 1879), s. 35-36.
- HAAN, Ludvík: Seniorát bačsrjemský (1.). In: Korouhev na Sionu. Roč. 2, č. 12 (30. 6. 1879), s. 180-182.
- HAAN, Ludvík: Seniorát bačsrjemský (2.). In: Korouhev na Sionu. Roč. 2, č. 13 (15. 7. 1879), s. 197-199.
- HORVÁTH, Samuel: K náležitému srozumění pánu D. M. ewanj. učitelowi w Sobotissti, jedenkrát za vždy. In: Ewanjelík. Roč. 3, č. 2 (10. 1. 1864), s. 14-15.
- JANKÓ, János (íj.): Tót-Komlós. Magánrajz. In: BRMTÉ. Roč. 12, 1885-1886, s. 57-91.
- JESZENSZKY, Károly (id.): Vázlatok Mezöberény multjából. In: BRMTÉ. Roč. 4, 1877-1878, s. 1-23.
- JESZENSZKY, Károly (íj.): Bonyhay Benjámín „Choleraí jkvének“ ismertetése. In: BRMTÉ. Roč. 4, 1877-1878, s. 45-66.
- „K. K.“: O piliškkej cirkvi. In: Čabiansky kalendár na rok 1938. Roč. 18 (1937), s. 66-70.
- KOLENY, Emil: Banátski Slováci. In: Slovenské pohľady. Roč. 12, 1892, s. 462-470.
- KOLENY, Emil: Pamiatky po Kollárovi. In: Slovenské pohľady. Roč. 13, 1893, s. 533-534
- KOLENY, Emil: Z Banátu na Segedín. Náčrtky z cesty. In: Slovenské pohľady. Roč. 13, 1893, s. 404-413.
- KOLÉNYI, Emil: Krátky dějepis ewanj. aug. vyzn. slovenských škol w předešlé a nyníšji Hajdušici (1.). In: Korouhev na Sionu. Roč. 2, č. 5 (15. 3. 1879), s. 73-75.
- KOLÉNYI, Emil: Krátky dějepis ewanj. aug. vyzn. slovenských škol w předešlé a nyníšji Hajdušici (2.). In: Korouhev na Sionu. Roč. 2, č. 8 (30. 4. 1879), s. 119-122.
- KOLÉNYI, Emil (-i-): Črty z cesty po Dolnej zemi (1). In: Obzor. Roč. 4 (27), č. 8 (1891), s. 113-114.
- KOLÉNYI, Emil (-i-): Črty z cesty po Dolnej zemi (2). In: Obzor. Roč. 4 (27), č. 9 (1891), s. 129-131.
- KOLÉNYI, Emil: Na poznanie nazarénov (1.). In: Cirkevné listy. Roč. 9, č. 3, 1895, s. 51-52.
- KOLÉNYI, Emil: Na poznanie nazarénov (2.). In: Cirkevné listy. Roč. 9, č. 6, 1895, s. 103-105.
- KOLÉNYI, Emil: Na poznanie nazarénov (3.). In: Cirkevné listy. Roč. 9, č. 7, 1895, s. 114-117.
- KOLÉNYI, Emil: Na poznanie nazarénov (4.). In: Cirkevné listy. Roč. 9, č. 8, 1895, s. ?-130.
- KOLÉNYI, Emil: Na poznanie nazarénov (5.). In: Cirkevné listy. Roč. 9, č. 9, 1895, s. ?-158.
- KOLÉNYI, Emil: Unia a millennium. In: Cirkevné listy. Roč. 9, č. 2, 1895, s. 31-34.
- KUTLÍK, Felix: Juraj Rybay. In: Slovenské pohľady. Roč. 5, 1887, s. 19-23.
- KUTLÍK, Ján: Židovstvo w Turecku s jeho pověrami. In: Korouhev na Sionu. Roč. 1, 1878, č. 16 (30. 8.), s. 234-237.
- KUTLÍK, Ján: Ján Kutlík starší (Krátký životopis, ktorý sám si zostavil milým svojím na pamiatku). In: Cirkevné listy. Roč. 5, 1891, č. 4, s. 57-58.
- KVAČALA, Ján: Pamäť Štefana Koreňa. In: Slovenské pohľady. Roč. 16, 1896, s. 541-546, 754-763.
- MALIAK, Jozef: Ilok (1.). In: Cirkevné listy. Roč. 1, 1887, č. 6, s. 89-90.
- MALIAK, Jozef: Ilok (2.). In: Cirkevné listy. Roč. 1, 1887, č. 12, s. 187-188.
- MALIAK, Jozef: Nazaréni – „Verici“. In: Cirkevné listy. Roč. 3, 1889, č. 1, s. 7-10.
- MALIAK, Jozef: Z nášho Sriemu o školstve. In: Dom a škola. Roč. 10, č. 10 (1894), s. 305-308.
- MALIAK, Jozef: Horvatsko-Slavonsko. Dom a škola. Roč. 11, č. 3 (1895), s. 115-117.
- MALIAK, Jozef: Evanjelické cirkve v Horvatsku. Cirkevné listy. Roč. 9, č. 6, 1895, s. 105-107.
- MALIAK, Jozef: Štefan Viliam de Luck (de Luque). Cirkevné listy. Roč. 9, č. 7, 1895, s. 113-114.
- MIČÁTEK, Ján: Cestopisné zlomky. Výlet z Bábky do Vojanskej hranice a z nej cez Zemún do Srbského Belohradu. In: Orol. Roč. 2, č. 2 (30. 11. 1871), s. 333-335.
- PODHRADSKÝ, Jozef: Zo života Jána Kollára. In: Slovenské pohľady. Roč. 13, 1893, s. 448-457.
- PODUNAJSKÝ (Kolesár, Miloš): Ján Kutlík. Náčrtok životopisný. In: Sokol. Roč. 5, č. 6 (24. 6. 1866), s. 231-232.
- RAAB, Karel: História ew.cirkwe w Čabě (1.). In: Ewanjelík. Roč. 3, č. 25 (1. 9. 1864), s. 193-197.
- RAAB, Karel: História ew.cirkwe w Čabě (2.). In: Ewanjelík. Roč. 3, č. 25 (1. 9. 1864), s. 202-204.
- SEBERÍNÝ, Ján: Obraz našich kultúrnych pomerov s konca XVIII. stoletia. In: Slovenské pohľady. Roč. 26, 1906, s. 664-677.
- SEBERÍNÝ, Ján: Další vlastný životopis superintendenta Jána Seberényho. In: Slovenské pohľady. Roč. 27, 1907, s. 26-35.
- SEBERÍNĽI, Viliam: Andrej Seberíni. In: Cirkevné listy. Roč. 9, č. 2, 1895, s. 27-31.
- STELTZER, Friedrich: Jako se na dolné zemi maďarizuje! In: Ewanjelík. Roč. 2, č. 8 (10. 3. 1863), s. 61.
- STELTZER, Friedrich: O pronasledování slováků na cirkewném poli w Bábce. In: Ewanjelík. Roč. 4, č. 21 (20. 7. 1865), s. 167-168.
- STELTZER, Friedrich: Obsímé wypsání příhod, které mne potkaly w Petrowci a na Kysáci. In: Ewanjelík. Roč. 4, č. 28 (1. 10. 1865), s. 218-222.

- STELTZER, K.: Patent a Orthodoxia. In: Ewanjelik. Roč. 4, č. 34 (1. 12. 1865), s. 271-272.
- SZEBERÉNYI, Lúdvít – FRANCISCI, Michal: Dolnozemszí slovenszí spisovatelía. In: Čabiansky kalendár na rok 1936. Roč. 16, s. 49-64.
- SZEBERÉNYI, Lúdvít – FRANCISCI, Michal: Peštianski slovenszí spisovatelía. In: Čabiansky kalendár na rok 1937. Roč. 17, s. 42-46.
- SZEBERÉNYI, Ondřej: Pantheon Slovenských augšb. vyznání spisovatelů. In: Korouhev na Sionu. Roč. 2, č. 1 (15. 1. 1879), s. 6-7.
- SZEMLÁN, Sámuel: A csabai nép életmódja s szokásai a közelmúltban. In: BRMTÉ. Roč. 2, 1875-1875, s. 43-56.
- VOLNÝ, VI.: Swętské stawy w cirkwi ewanjelické. Nástin historický. III. Rozssifowáni ewanjelictwa we vlasti nassí. 6. Boj proti autonomii a pán Kuzmány. 7. Autonomia. Ewanjelik. Roč. 4, č. 34 (1. 12. 1865), s. 268-270.
- VOLNÝ, VI.: Swętské stawy w cirkwi ewanjelické. Nástin historický. III. Rozssifowáni ewanjelictwa we vlasti nassí. 7. Autonomia (Pokračowáni). Ewanjelik. Roč. 4, č. 35 (10. 12. 1865), s. 277-279.
- ZSILINSZKY, Mihály: A Békésmegeyi Régészeti és Múvelődéstörténeti Társulat keletkezése. In: BRMTÉ. Roč. 1, 1874-1875, s. 1-12.
- ZSILINSZKY, Mihály: A Justh-családnak Gyomára vonatkozó régi okmányairól. In: BRMTÉ. Roč. 1, 1874-1875, s. 68-75.
- ZSILINSZKY, Mihály: Figyelmeztetés és kérelem (tagdíj). In: BRMTÉ. Roč. 1, 1874-1875, s. 193.
- ZSILINSZKY, Mihály: A Péró-féle néplázadás Békés megyében 1735. In: BRMTÉ. Roč. 2, 1875-1876, s. 72-98.
- ZSILINSZKY, Mihály: Két okmány a török korból. In: BRMTÉ. Roč. 2, 1875-1876, s. 115-118.
- ZSILINSZKY, Mihály: Székács József (ev. szuperintendens) emlékezete (arcképpel). In: BRMTÉ. Roč. 3, 1876-1877, s. 1-35.
- ZSILINSZKY, Mihály: Gr. Károlyi György emlékezete. In: BRMTÉ. Roč. 4, 1877-1878, s. 67-101.
- ZSILINSZKY, Mihály: Gascári István Füzességymati Krónikája. In: BRMTÉ. Roč. 5, 1878-1879, s. 68-155.
- ZSILINSZKY, Mihály: Jakobinus mozgalom Békésben 1795-ben. In: BRMTÉ. Roč. 6, 1879-1880, s. 54-80.
- ZSILINSZKY, Mihály: Br. Wenckheim Béla emlékezete (arcképpel). In: BRMTÉ. Roč. 6, 1879-1880, s. 86-107.
- ZSILINSZKY, Mihály: Gascári István Füzességymati Krónikája. In: BRMTÉ. Roč. 6, 1879-1880, s. 108-173.
- ZSILINSZKY, Mihály: Naplóteredék az 1683-iki hadjáratról. In: BRMTÉ. Roč. 8, 1881-1882, s. 138-144.
- ZSILINSZKY, Mihály: Wallaszky Pál emlékezete (arcképpel). In: BRMTÉ. Roč. 9, 1882-1883, s. 5-32.
- ZSILINSZKY, Mihály: Tökömlós rövid históriája. In: BRMTÉ. Roč. 9, 1882-1883, s. 106-138.
- ZSILINSZKY, Mihály: Békés megyei tudósítások 1836-37 évekről. In: BRMTÉ. Roč. 9, 1882-1883, s. 139-161.
- ZSILINSZKY, Mihály: Békés vármegyét illető jegyzetek gr. Károlyi György főispánúsága idejéből. In: BRMTÉ. Roč. 10, 1883-1884, s. 119-167.
- ZSILINSZKY, Mihály: Györy Vilmos emlékezete (arcképpel). In: BRMTÉ. Roč. 11, 1884-1885, s. 47-72.
- ZSILINSZKY, Mihály: Novák Antal életéhez. In: BRMTÉ. Roč. 11, 1884-1885, s. 91-100.
- ZSILINSZKY, Mihály: Terényi Lajos emlékezete (arcképpel). In: BRMTÉ. Roč. 12, 1885-1886, s. 5-28.
- ZSILINSZKY, Mihály: Pesty Frigyes a régi Békés vármegyéről. In: BRMTÉ. Roč. 12, 1885-1886, s. 107-115.
- ZSILINSZKY, Mihály: Békés vármegye a magyar nyelv érdekében 1832. In: BRMTÉ. Roč. 12, 1885-1886, s. 116-131.
- ZSILINSZKY, Mihály: Két magyar történelmi okmány (XVII.). In: BRMTÉ. Roč. 12, 1885-1886, s. 132-144.
- ZSILINSZKY, Mihály: Haán Antal. In: BRMTÉ. Roč. 14, 1887-1888, s. 5-30.
- ZSILINSZKY, Mihály: Haán Lajos emlékezete (arcképpel). In: BRMTÉ. Roč. 17, 1892-1893, s. 5-18.
- ZSILINSZKY, Michal: Reč, ktorú pri svojom úvode do úradu inšpektorského v dištrikte baňskom dňa 18. októbra 1898 mal ... In: Cirkevné listy. Roč. 12, 1898, č. 11, s. 162-165.

3. Nové edície prác dolnozemských autorov

- ARDEALAN, József János: Kétegyháza község monográfiája / Monographia iomunii Chitichaz (Arad 1893). Békéscsaba: BB, 1986. 120 s.
- BABIAK, Ján (ed.): **Felix Kutlík**: Báč-sriemski Slováci. Kulpín: MO MS, 1998. 86 s. ISBN 86-7103-135-7.
- ČELOVSKÝ, Samuel (ed.): **Kulpínska kronika Félix Kutlíka** z rokov 1876-1890. In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. Roč. 3, 1981, s. 89-134.
- ČELOVSKÝ, Samuel (ed.): **Ján Tobiáš Langhoffer**: Stav škôl na Vojenskej Hranici. In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. Roč. 10, 1988, s. 39-41.
- DANKÓ, Imre (ed.): **Petik Ambrus**: Békés megye leírása (1784). Gyula: Erkel Ferenc Múzeum, 1961. 50 s.
- GOMBOŠ, Ján: **Ludovít Augustín Haan**: Spomienky na starú Čabu (Úryvok z Denníka). In: Čabiansky kalendár na rok 2003. Roč. 41, s. 73-75.
- FILIP, Michal (ed.): **Štefan Leška**: Kratučký opis rakúskej cisársko-kráľovskej vojenskej hranice. In: TURČAN, Ján a kol.: Stará Pazova 1770-1970. Nový Sad: Obzor, 1972. S. 425-433.
- CHLEBNICKÝ, Ján a kol.: Čabianska čítanka 1 / Csabai olvasókönyv 1. Békešská Čaba: SVÚ, 1996. 268 s. ISBN 963 04 6405 5 Ö.
- CHLEBNICKÝ, Ján a kol.: Komlóška čítanka / Komlósi olvasókönyv. Békešská Čaba: SVÚ, 2000. 212 s.
- CHLEBNICKÝ, Ján a kol.: Sarvašská čítanka / Szarvasi olvasókönyv. Békešská Čaba: VÚSM, 2002. 294 s. ISBN 963 204 452 5.

- GECSEI, Lajos – KÖTELES, Lajos (eds.): **András Skolka**: A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása / Historisch-topographische Beschreibung von Mezőberény in Békéscher Comitat / Historicko-topografické opísanie Poľného Berinčoka v Békéscskej stolici. Békéscsaba: BMKÖH, 1988. 253 s. ISBN 963 7 195130.
- GECSEI, Lajos – KÖTELES, Lajos (eds.): **Haan Lajos**: Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békéscsaba: Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala, 1991. 215 s. ISBN 963 04 1255 1.
- LEHOCKÝ, Ján – ŠTEFANKO, Ondrej (eds.): **Ivan Bujna**: Spisy. Nadlak: KVS Ivan Krasko, 2000. 260 s. ISBN 973-9292-54-2.
- KIŠGECI, Ján (ed.): Petrovská dedina (výpisy z petrovských kroník). Nový Sad: Hlas ľudu, 1997. 170 s. ISBN 86-82513-05-6.
- KISS-SZEMÁN, Róbert: O kultúrnych – rodinných súradniciach **Domácej kroniky Michala Bencúra**. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 13, 1997, s. 79-98.
- KMEŤ, Miroslav – CHLEBNICKÝ, Ján (eds.): Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho súčasných pomerov **od Michala Žilinského**. Békéscsaba: VÚSM, 2004. 572 s. ISBN 963 214 504 6.
- KMEŤ, Miroslav (ed.): **Ludovít Haan**: Pamätnosti békeš-čabianske. Békešská Čaba: SGVŠK – ZSM, 1991.
- MIKLOVIC, Jaroslav (ed.): Ecclesiastica tabula coetus aug. Conf. Sacri Vetero Pasoviensis in Sirmio volumen VI. historia nec non oeconomia Ecclesia ab anno 1807 – 1825 alebo **Jesenského kronika**. Nadlak – Bratislava: Ivan Krasko – ESA, 2006. 103 s. ISBN 973-8324-90-4.
- PAPP, János (ed.): **Haan Lajos**: Békéscsaba története. Békéscsaba: Bibliotheca Bekesiensis, 1970. 112 s.
- PAPP, János (ed.): **Haan Lajos** naplója. Részletek. Békéscsaba: Bibliotheca Bekesiensis, 1971. 118 s.
- PAPP, János (ed.): Emlékbeszéd, az új városháza felavatása alkalmával B.-Csabán az 1873-ik év szeptember 15-én, a városi közgyűlésben elmondva **Szemian Sámuel** városi főjegyző által. Békéscsaba: BMJV, 1998. 16 s. ISBN 963 0352 907.
- SIRÁCKY, Ján (ed.): Krátka správa **Mateja Markoviča** o prírode a o vlastnostiach rovinatého kraja, ktorý dve veľmi dobre známe dácke rieky Marusius (Maruša) a Chryzius (Körös), ako kraj hojne navštevovaný, obtekajú / 1748. Dolnozemský Slovák (príloha), 1997, č. 3. 24 s.
- SZABÓ, Ferenc (ed.): **Veres József**: Orosháza történeti és statisztikai adatok alapján (1886). Békéscsaba: BB, 1987.
- ŠTEFANKO, Ondrej (ed.): Dejepis starého i nového Nadlaku, ktorý k polstoročnej jubilejnej slávnosti tamojšej evanjelickej a. v. cirkvi spísali a vydali **Daniel Zajac** a **Ludovít Haan**. Nadlak: DZSČR – Slávia a.s., 1994. 65 s.
- ŠTEFANKO, Ondrej (ed.): **Ondrej Seberíni**: Stručný dejepis Cirkvi evanjelickej augš. vyznania Nadlackej. In: Dolnozemský Slovák (príloha), 1998, č. 1-4. 8 s.
- ŠTEFANKO, Ondrej (ed.): Dejepis starého i nového Nadlaku, ktorý k polstoročnej jubilejnej slávnosti tamojšej evanjelickej a. v. cirkvi spísali a vydali **Daniel Zajac** a **Ludovít Haan**. Nadlak: Ivan Krasko – ESA, 2006. 74 s. ISBN 973-8324-97-1.
- ŠTEFANKO, Ondrej – ROZKOŠ, Pavel (eds.): Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho pomerov **od Michala Žilinského**, učiteľa a knihovníka na vysokej škole sarvašskej. Nadlak: KVS Ivana Krasko, 1997. 185 s. ISBN 973-9292-17-8.

4. Iné pôvodné práce

- Artikel o Náboženstvj v Slavném Králowstvj Uherském Roku 1791 wydaný: 20 s.
- FÉNYES, Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. Pest: Kozma Vazul, 1851.
- HURBAN, Jozef M.: Cirkew Ewanjelicko-Lutheránská w jejich wnitřních žiwlech a bojích na svěť se zlástním ohledem na národ slowenský w této cirkwi spasení swé hledající sepsal ... Sv. 1. Skalica: tlačou F. X. Škarničla synov, 1861. 167 s.
- GODRA, Michal a kol.: Svadební hlas, Radostník a ples, nimíž Dvojčitíhodného a Vysokoučeného Pána Jana Kollára, Cirkve evang. Pešťansko-Budinské sl. b. K., učených Společností Úda, a jeho Blahorodnú a Šlechetnú Choť Vítelminu Frideriku Schmid, v Sasko-Vinářech dne 22. Září 1835. svazkem manželstva sjednocených Zvolenski i Békéšski Slováci a mladí Srbové v Pešti přivítali. Pešť: J. M. Trattner a Štěpán Károlyi, 1835. 10 s.
- KOZÁČEK, Jozef: Reč, ktorú dňa 5. augusta 1874 pri zahájení XI. valného shromaždenia Matice Slov. povedal ... Martin: Knihlačiarско-učastinársky spolok, 1874. 16 s.
- Letopis Matice Slovenskej. Roč. 1. Viedeň 1864.
- Letopis Matice Slovenskej. Roč. 3-4 (1866 a 1867), zv. 1. Banská Bystrica 1867.
- Letopis Matice Slovenskej. Roč. 3-4 (1866 a 1867), zv. 2. Banská Bystrica 1867.
- Letopis Matice Slovenskej. Roč. 5, zv. 1. Banská Bystrica 1868.
- Letopis Matice Slovenskej. Roč. 6, zv. 1. Banská Bystrica 1869.
- Letopis Matice Slovenskej. Roč. 6, zv. 1. Banská Bystrica 1869.
- Letopis Matice Slovenskej. Roč. 7, zv. 1. Martin 1870.
- Letopis Matice Slovenskej. Roč. 10, zv. 1. Martin 1873.
- Letopis Matice Slovenskej. Roč. 11, zv. 2. Martin 1874.
- Protestantský patent, 1. 9. 1859. 11 s.

5. Nové edície prameňov a pôvodných textov rôznych autorov

- AMBRUŠ, J.: Listy L. Štúra
- BAKOŠ, Ludovít – GOLÁŇ, Karol (eds.): Ako sa kedysi na Slovensku učilo. Bratislava: SPN, 1958. 224 s.
- BRTÁŇ, Rudo (ed.): **Ján Čaplovič**: Etnografia Slovákov v Uhorsku. Bratislava: SPN, 1997. 301 s. ISBN 80-08-02674-X.

- CHMEL, Rudolf: Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia. Martin: Osveta, 1973. 444 s.
- KOCÁK, Michal (ed.): Listy Jozefa Škultétyho 1 (1871-1910). Martin: MS, 1982.
- KOCÁK, Michal (ed.): **Jozef Škultéty**: Dielo 2. Z dejín slovenskej literatúry. Martin: MS, 1985. 408 s.
- KRAUS, Cyril (ed.): Korešpondencia Andreja Sládkoviča. Martin: MS, 1970. 616 s.
- KRUPA, András (ed.): Szlovákok Békéscsabán / Slováci v Békešskej Čabe. Békéscsaba: BB, 1980. 108 s.
- KRUPA, András a kol.: **Bél Mátyás**: Békés vármegye leírása. Gyula: 1993. 146 s. ISBN 963 7239 18 9.
- LIBA, Peter (ed.): **Gašpar Fejérpataky-Belopotocký**: Vlastný životopis. Bratislava: Tatran, 1975. 232 s.
- PETRUS, Pavol (ed.): Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského II. (Výber listov z rokov 1890-1916). Bratislava: SAV, 1972.
- RAGAN, Ján (ed.): **Beksics Gusztáv**: Maďarizácia a pomadžarčovanie s osobitným zreteľom na naše mestá / Magyarosodás és magyarosítás különös tekintettel városainkra (1883). Bratislava: R-COOK, 2000. 144 s. ISBN: 80-88780-34-9.
- RAPANT, Daniel: Ilegálna maďarizácia 1790-1840. Martin: MS, 1947. 246 s.
- ROSENBAUM, Karol (ed.): **Pavol Jozef Šafárik**: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí (1826). Košice: VV Košice pre UPJŠ, 1992. 300 s. ISBN 80-234-0054-1.
- SOKOLÍK, V.: Listy A. Kmet'a L. V. Riznerovi. 1984
- TIBENSKÝ, Ján: Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava: SVKL, 1965. 408 s.
- TILKOVŠZKY, Loránt: K dejinám Slovákov v Maďarsku 1919-1945 / A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919-1945. (Správy vládneho komisára a iné hlásenia. Pramene o inšpekciách slovenských obcí z hľadiska národnostnej politiky). Bratislava: SKSI Slovakia Plus, 1996. 122 s. ISBN 80-88750-19-9.
- UDVARI, István (ed.): A Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai / Slovenské dokumenty urbárskej regulácie Márie Terézie. Nyíregyháza: Bessenyei György Kiadó, 1991. 370 s. ISBN 963 7170 14 6.
- URBANCOVÁ, Viera (ed.): **Ján Čaplovič**: O Slovensku a Slovákoch. Bratislava: Tatran, 1975. 270 s.
- URBANCOVÁ, Viera: Počiatky slovenskej etnografie. Bratislava: SAV, 1970. 386 s.
- URBANCOVÁ, Viera: **Ondrej Braxatoris**: Uherští Slováci v Hontském a Zvolensském kraji (1815). In: Urbanová, Viera: Slovenská etnografia v 19. storočí. Martin: 1987. S. 273-287.
- VIATOR, Scotus: Národnostná otázka v Uhorsku. Bratislava: SKSI Slovakia plus, 1995. 534 s. ISBN 80-88750-07-5.

6. Odborná literatúra k národnostným, regionálnym a cirkevným dejinám (monografie, knižné publikácie)

- ABONYI, Lajos – FORMAN, István (zost.): Harruckem – emlékülés. Orosháza: 2001. 125 s. ISBN 963 0073 49 8.
- ALBERTY, Július – UHORSKAI, Pavel a kol.: Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 3. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2001. 504 s. ISBN 80-7140-175-7.
- ANDO, Juraj – MAZÁN, Matej: Čabajanskí nárečovní slovník / Csabai tájszótár. Békéscsaba: Mestská samospráva župného mesta Békešská Čaba – Výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku, 1993. 186 s. ISBN 963-03-3666-9.
- ANDRÚŠKA, Peter: Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme. Bratislava: Odkaz, 1994. 170 s. ISBN 80-8593-25-6.
- BABIAK, Ján a kol.: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii / Atlas narodne kulture Slovačka u Jugoslaviji. Báčsky Petrovec: Matica slovenská v Juhoslávii, 2002. ISBN 86-903775-0-6.
- BALÁŽOVÁ, Eva – GRÁCOVÁ, Genovéva (eds.): Slováci v Maďarsku. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou 30. 9. – 2. 10. 1992 Bratislava. Martin: MS, 1994. 422 s. ISBN 80-7090-273-6.
- BARTALSKÁ, Ľubica – GRÁCOVÁ, Genovéva (zost.): Slováci v Rumunsku. Bratislava: DZS, 1995. 288 s.
- BEDNÁRIK, Rudolf: Slováci v Juhoslávii. Materiály k ich hmotnej a duchovnej kultúre. 2. (dopl.) vyd. Bratislava: SAV, 1966. 470 s.
- BENEDEK, Gábor István: Komlósska tóra. Békešská Čaba: Tevan Kiadó, 2003. 294 s. ISBN 963 7278 851.
- BENKOVÁ, Viera: Z dávneho Petrovca. Nový Sad: Hlas ľudu, 1998. 153 s. ISBN 86-82513-06-4.
- BENŽA, Mojmir a kol.: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku. Nadlak: KVS Ivana Krasku, 1998. ISBN 973-9292-35-6.
- BENŽA, Mojmir a kol.: Ľudová kultúra Slovákov v Chorvátsku / Narodna kultura Slovačka u Hrvatskoj. Našice: Zväz Slovákov v ChR, 2002. ISBN 953-98927-0-8.
- BENŽA, Mojmir a kol.: Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe. Nadlak: Ivan Krasko, 2006. 284 s. ISBN 973-107-002-8.
- BERNULA, Michal: Pítvarošská kronika / Pítvarosi krónika (Subjektívne kapitoly k dejinám Slovákov v Uhorsku a Maďarsku). Horpács: Mikszáth Kiadó, 1996. 142 s. ISBN 963 9126 27 6.
- BIELEK, Gábor: Lexikón békeščabianskych katolíckych rodín (1750-1895). Békešská Čaba – Nadlak: Čabianska organizácia Slovákov – Ivan Krasko, 2002. 176 s. ISBN 963-8324-23-8.
- BIELIK, František – SIRÁCKY, Ján – BALÁŽ, Claude (zost.): Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo. Martin: MS, 1984. 316 s.
- BLAŠKO, Michal: Jazikomuzikálne prekrásí sarvašskej slovenčiny / Nyelvezenei szépségek a sarvasi szlovák népköltészetben. Sarvaš: Slovenská samospráva mesta Sarvaš, 2003. 232 s. ISBN 963 214 577 1.
- BOTÍK, Ján: Slováci v Bulharsku. Bratislava: SNM, 1994. ISBN 80-85753-31-6. 80 s.

- BOTÍK, Ján: Tam zložili aj svoje kosti (Kultúrohistorické hodnoty náhrobných pomníkov zahraničných Slovákov). Bratislava: Lúč, 1999. 95 s. ISBN 80-7114-272-7.
- BOTÍK, Ján: Slováci v argentínskom Chacu. Historický a etnokultúrny vývin pestovateľov bavlny. Bratislava: SNM, 2002. 304 s. ISBN 80-7114-403-7.
- BUCHMANN, K.: A délmagyarországhi telepítések története. 1. k. Banát. Budapest: 1936.
- BUJTÁR, Pavel: Cirkevné správy na rok Pána 2004 o Slovenskom evanjelickom luteránskom senioráte v Rumunsku a o jeho cirkevných zboroch v lokalitách Nadlak, Arad, Butín, Cipár, Morava, Vuková, Temešvár. Nadlak: SELSR, 2005. 94 s.
- BUKUROV, Branislav – CHRŤAN, Pavel: Obec Báčsky Petrovec. Báčsky Petrovec: Zhromaždenie obce, 1979. 100 s.
- ČÁNI, Ladislav (zost.): Slováci v Južoslávii. Bratislava: DZS, 2001. 144 s. ISBN 80-88841-17-8.
- ČUKAN, Jaroslav: Dolnozemske reflexie na neroľnícke zamestnania. Nitra: UKF, 2001. 234 s. ISBN 80-8050-422-9.
- ČUKAN, Jaroslav a kol.: Spôsob života a kultúra Slovákov v Bihore. Nitra – Nadlak: KMKF FF UKF – Ivan Krasko, 2006. 116 s. ISBN 973-107-004-4.
- DEDINSZKY, Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán / Cesta slovenskej litery na Čabe. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának Tudományos-Koordinációs Szakbizottsága, 1987. ISBN 963 03 2560 8. 296 s.
- DEDINSZKY, Gyula: Írások Békéscsaba történetéből, néprajzról. Gyula: 1993. 330 s. ISBN 963 7239 16 2.
- DEDINSZKY, Gyula – ZAHORAN, György: Csabai tanyák. Békéscsaba: BMJV Szlovák Kisebbségi Önkormányzata, 2005. 98 s. ISBN 963 216 490 3.
- DIVIČANOVÁ, Anna a kol.: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku (Stav súčasnej existencie a poznania) / A Magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza (a mai ismeretek és gyakorlat alapján). Békešská Čaba: SVÚ, 1996. 126 s. + 436 máp.
- DIVIČANOVÁ, Anna – KRUPA, Ondrej: Slováci v Maďarsku. Budapešť: Press Publica, 1999. 128 s. HU ISBN 963 9001 49 X.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Békešská Čaba – Budapešť: SVÚ ZSM, 1999. 336 s. ISBN 963 03 6913 3.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Dimenzie národnostného bytia a kultúry. Békešská Čaba: VÚSM, 2002. 534 s. ISBN 963 206 057 1.
- DIVIČANOVÁ, Anna – KREKOVÍČOVÁ, Eva – UHRINOVÁ, Alžbeta (zost.): V službách etnografie / A néprajztudomány szolgálatában. Zborník na počesť sedemdesiatin Ondreja Krupu. Békešská Čaba: VÚSM, 2004. 584 s. ISBN 963 86573 1 6.
- DIVIČANOVÁ, Anna – UHRINOVÁ, Alžbeta (zost.): 15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku / A Magyarországi Szlovákó Kutatóintézete 15 éve (1990-2005). Békešská Čaba: VÚSM, 2005. 460 s. ISBN 963 86573 5 9.
- DUSNOKI-DRASKOVICH, József: Nyitott múlt. Gyula: BML, 2000. 394 s.
- ELIÁŠ, Štefán: Uhorské vlastenectvo a Slováci 1 – 2. Košice: 1991.
- FEKETE, Ján a kol.: Hložany 1756-1986. Hložany: MS, 1986. 368 s.
- FEKETE, Samuel a kol.: Hložany 2. 560 s. ISBN 86-901947-1-1.
- FOLPRECHT, Josef: Naši krajané v cizině. Praha: Václav Petr, 1940. 32 s.
- FÜGEDI, Erik – GREGOR, Ferenc – KIRÁLY, Péter: Atlas slovenských nárečí v Maďarsku / Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn. Budapest: SVÚ, 1993. 223 s. + 235 máp. ISBN 963 04 3280 3.
- GERBÓCOVÁ, Jarmila (ed.): Z minulosti Slovenského Komlóša 1746-1996. Bratislava: Národné literárne centrum, 1997. 368 s. ISBN 80-88878-26-8.
- GOMBOS, János: Slowenský Komlóss. Az újraterlepült Tótkomlós első fél évszázada. Tótkomlós: TNTVB, 1987. 56 s. ISBN 963 03 2745 7.
- CHLEBNICKÝ, Ján a kol.: 250 rokov v Slovenskom Komlóši. Békešská Čaba: SVÚ, 2000. 188 s.
- CHLEBNICKÝ, Ján a kol.: 275 rokov v Sarvaši. Békešská Čaba: SVÚ, 2001. 192 s.
- HARPÁŇ, Michal: Zápas o identitu. O slovenskej dolnozemskej literatúre. Nadlak – Bratislava: KVS Ivana Kraska a ESA, 2000. 240 s. ISBN 973-9292-64-X.
- HENTZ, Lajos: Mezőberény története. Mezőberény: Nagyközségi Tanács, HNF Községi Bizottsága, Petőfi Sándor Művelődési Központ, 1984. 84 s.
- HOMIŠINOVÁ, Mária: Etnická rodina Slovákov, Chorvátov a Bulharov žijúcich v Maďarsku. Teoretická a empirická komparatívna analýza skúmania etnických procesov slovanských minorít. Békešská Čaba: VÚSM, 2006. 350 s. ISBN 963 8657375.
- HORVÁTH, Pavol: Poddanyí ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia. Bratislava: SAV, 1963.
- HRDLIČKA, Ľudovít J.: Spoveď a účtovanie exulanta. Bratislava: vlastným nákladom, 1945. 80 s.
- HRIVNÁK, Michal a kol.: Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov / A budapesti szlovákok kulturális öröksége. Budapest: Etikum Kiadó, 1998. 256 s. ISBN 963 90 1071 5.
- HRIVNÁK, Michal – MOLNÁROVÁ, Estera M. a kol.: Áchim L. András az idő mérlegén / Ondrej Áchim L. na vázkach času. Budapešť: Slovenská samospráva XII. obvodu Budapešti, 2001. 222 s. ISBN 963 202 026 X.
- HUNYA, S.: Endrőd története a gyulai ivadalomban. Szegeď: 1934.
- IMPLÓM, József: Olvasókönyv. Békésmegyei történetéhez II. (1695-1848). Békéscsaba: A Békés megyei Tanács, 1971. 440 s.
- JANKOVICH, B. Dénes – ERDMANN, Gyula (zost.): Békéscsaba története. Első kötet a kezdetektől 1848-ig. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város, 1991. 859 s. ISBN 963 7219 14 5.
- JURAŠEK, Jozef: Retrospektíva Slovákov v Poiana Micului 1842-1947. Nadlak: Ivan Krasko, 2005. 280 s. ISBN 973-8324-84-X.

- KLIMKO, Jozef: Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc. Bratislava: Obzor, 1980. 168 s.
- KMEŤ, Ján: Erby a ohniská (štúdie a eseje). Báčsky Petrovec: Kultúra, 1997. 136 s. ISBN 86-7103-121-7.
- KORNIS, Géza et al: Békéscsaba. Történelmi kulturális monográfia. Békéscsaba: 1930. 519 s.
- KOVÁCS, Anna – Szabó, Orsolya a kol.: Szlovák életpályák a dualizmskori Budapesten / Slovenské životné dráhy v Budapešti v období dualizmu. Ján Nepomuk Bobula. Milan Hodža. Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Józsefváros Szlovák Kisebbségi Önkormányzat, 2003. 106 s. ISBN 963 508 403 X.
- KRUPA, Ondrej a kol.: 275 rokov v Békešskej Čabe. Békešská Čaba: SVÚ, 1995. 214 s.
- KRUPA, Ondrej: Malý slovenský národopis. Békešská Čaba: SVÚ, 1999. 182 s.
- KUKUČKA, Ján: Nadlak v procese slovenského osídľovania Dolnej zeme. Nadlak – Bratislava: Ivan Krasko – ESA, 2003. 148 s. ISBN 973-8324-29-7.
- KURIC, Andrej: 140 rokov slovenskej školy v Iloku (1864-2004) / 140 godina slovačke škole u Iloku. Osijek: A. M., 2004. 88 s. ISBN 935-98927-7-5.
- LISZTES, László (ed.): Kiskörös történetének irodalma (Válogatott bibliográfia). Kiskörös: Petöfi Sándor Városi-Járasi Könyvtár, 1982. 206 s. ISBN 963 7561 02 1.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK (eds.): Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. Opava – Praha: Slezský ústav Slezského zemského muzea – DIS RE pri Evropském informačním středisku UK, 1999. 312 s. ISBN 80-86224-10-4.
- MANGA, János: Z minulosti Veňarcu / Vanyarc múltjából. Budapest: Tankönyvkiadó, 1978. 204 s. ISBN 963 17 3143 X.
- MESKÓ, Sándor et al: Kiskörös helytörténeti monográfiája. Kiskörös: Kiskörösi Városi Tanács, 1989. 648 s.
- MIHALOVIČ, Alexander: Zepispisné mená Čivu. Budapest: Tankönyvkiadó, 1987. 148 s. ISBN 963 17 88385.
- MIKLOVIC, Jaroslav: Stará Pazova 1769-1794. Bratislava – Nadlak: ESA – Ivan Krasko, 2002. 144 s. ISBN 80-85684-31-4.
- NÉMETH, Péter (ed.): Nyíregyházi Szlovák („Tirpák“) nyelvjárási és néprajzi emlékek V. Nyíregyháza: Jós András Múzeum, 1991. 114 s. ISSN 0133-8110.
- NOVÁKNÉ PLESOVSKÁ, Zsuzsana: Id. Jeszenszky Károly és műve. Mezőberény: Hegyi Márton Nymdjában, 2003. 202 s. ISBN 963 430 361 7.
- ORMIS, Ján V.: Literárna činnosť Jozefa Maliaka. Martin: MS, 1947. 124 s.
- PAPUČEK, Gregor: Mlynky a okolie / Pilliszentkereszt és környéke I. Mlynky: Samospráva obce, 2000. 360 s. ISBN 963 00 3970 2.
- POLLA, Belo: Matica slovenská a národnostná otázka. Martin: MS, 1997. 254 s. ISBN 80-7090-418-6.
- PORUBSKÝ, Juraj: Pohľady do minulosti. Nadlak – Bratislava: Ivan Krasko – ESA, 2004. 294 s. ISBN 973-8324-57-2.
- ROHÁRIK, Pavel: Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku I. (Remeslá zamerané na potreby poľnohospodárskej výroby). Martin: MS, 1988. 480 s.
- ROZKOŠ, Pavel: Folklor Slovákov z rumunského Banátu. Bukurešť: Kriterion, 1983. 268 s.
- SIRÁCKY, Ján a kol.: Slováci vo svete I. Martin: MS, 1980.
- SIRÁCKY, Ján: Dlhé hľadanie domova. Martin: MS, 1985. 532 s.
- SIRÁCKY, Ján: Dlhé hľadanie domova. 2. (prepracované a doplnené) vyd. Martin: MS, 2002. 424 s. ISBN 80-7090-546-8.
- SLÁDEK, Kamil – ŠKVARNA, Dušan (eds.): Hľadanie novej podoby strednej Európy (Fenómén integrácie a dezintegrácie od osvietenstva po I. svetovú vojnu). Bratislava: Centrum pre európsku politiku, 2005. 284 s. ISBN 80-7165-555-4.
- SOMOGYI, Józsefné et al: Temetők Békéscsabán. Temetkezési szokások, temetők, sírfeliratok, síremlékek. Békéscsaba: BMJVÖ, 2001. 122 s.
- STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku I. Bratislava: Národné literárne centrum, 1999. 485 s. ISBN 80-88878-49-7.
- SVETOŇ, Ján: Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1942. 192 s.
- SZABÓ, Ferenc: Mezőberény története I. Mezőberény: Mezőberény nagyközség tanácsának kiadása, 1973. 579 s.
- SZINCOSK, György et al: Tótkomlós néprajza. Tótkomlós: Tótkomlós város önkormányzata, 1996. 416 s. ISBN 963 03 4018 6.
- SZINCOSK, György et al: Tótkomlós: Tótkomlós város önkormányzata, 1996. 574 s. ISBN 963 03 4018 6.
- ŠEBOVÁ MARUŽOVÁ, Katarína – TÓTH, Štefan (eds.): Komunikačné bariéry. Segedín: Odborné združenie učiteľov slovenčiny v Maďarsku – Segedínska slovenská menšinová samospráva – Celoštátna slovenská samospráva, 1999. 134 s. ISBN 963-04-5907-1.
- ŠKULTÉTY, Jozef: Prvé shromaždenia národné v Turčianskom Sv. Martine. Martin: MS, 1924. 84 s.
- ŠTEFANKO, Ondrej: Pohľadaj korene svoje. Nadlak: KVS Ivana Krasku, 1998. 284 s. ISBN 973-9292-23-2.
- ŠTEFANKO, Ondrej: Poldruhistoročná vydavateľská činnosť nadlacksých Slovákov. Nadlak: Ivan Krasko, 2003. 110 s. ISBN 973-8324-30-5.
- ŠTEFANKO, Ondrej (ed.): 200 rokov života Slovákov v Nadlaku. Nadlak: Ivan Krasko, 2003. 366 s. ISBN 973-8324-26-2.
- ŠTEFANKO, Ondrej: Ponachodené súvislosti. Nadlak: Ivan Krasko, 2004. 274 s. ISBN 973-8324-45-9.
- ŠTEFANKO, Ondrej – DEMÁK, Miroslav (zost.): Dolnozemske súčinnosti. Nadlak – Bratislava: Ivan Krasko – ESA, 2005. 393 s. ISBN 973-8324-75-0.
- ŠTEFANKO, Ondrej – HUSÁRIK, Pavel: Dve storočia slovenskej školy v Nadlaku. Nadlak: Ivan Krasko, 2006. 172 s. ISBN 973-107-0001.

- TÓTH, István: A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919-1944 / Vzdelávacie pomery v materčine u Slovákov v Békešskej a Čanádskej župe 1919-1944. Budapest: CSS, 1999. 209 s. ISBN 963 03 7682 2.
- 300 rokov v Piliši. Štúdie z minulosti a prítomnosti Čívu / 300 év a Pilisben. Piliscsév: Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből, 2002. 196 s. ISBN 963 00 9454 1.
- TURČAN, Ján a kol.: Stará Pazova 1770-1970. Nový Sad: Obzor, 1972. 480 s.
- UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ, Mária (zost.): Slovenčina v menšinovom prostredí. Békešská Čaba: VÚSM, 2004. 452 s. ISBN 963 86573 2 4.
- VARSÍK, Branislav: Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach. Bratislava: SUS, 1940. 90 s.
- VÉGVÁRINÉ BABIRÁK, Ilona: Oroszlány egy magyarországi falu legendája és igaz története. Oroszlány: Majki Népfőiskolai Társaság Művelődési Központ és Könyvtár, 1999. 605 s. ISBN 963 03 7864 7.

7. Odborná literatúra k slovenským a uhorským dejinám

- BOKES, František: Slovenská vlastiveda IV (Dejiny). Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias až po prítomnosť. Bratislava: SAVU, 1946. 450 s.
- BUTVIN, Jozef: Slovenské národno-zjednocovacie hnutie (1780-1848). Bratislava: SAV, 1965. 392 s.
- CAMEL, Samuel a kol.: Dejiny Slovenska II. (1526-1848). Bratislava: Veda, 1987. 854 s.
- CAMEL, Samuel a kol.: Dejiny Slovenska III. (od roku 1848 do konca 19. storočia). Bratislava: Veda, 1992. 832 s. ISBN 80-224-0078-5.
- HUČKO, Ján: Sociálne zloženie a pôvod slovenskej obrodeneckej inteligencie. Bratislava: Veda, 1974. 388 s.
- MIŠIANIK, Ján: Bibliografia slovenského písomníctva (Doplnky k Riznerovej bibliografii). Martin: MS, 1946. 324 s.
- KÁFER, István: Vzájomnosti slovensko-maďarské / Magyar-szlovák irodalmi kölcsönösség. Budapest: Tankönyvkiadó, 1984. 224 s. ISBN 963 17 7535.
- KOŠTIAL, Rudolf: Slovenski evanjelici v zahraničí. Martin: Osveta, 1992. ISBN 80-217-0421-7. 206 s.
- LISZKA, József: Národopis Maďarov na Slovensku. Komárno – Dunajská Streda: Fórum inštitút pre výskum menšín – Liliium Aurum, 2003. 496 s. ISBN 80-8062-052-0.
- ORMIS, Ján V.: Slovník slovenských pseudonymov. Martin: SNK, 1944.
- ORMIS, Ján V.: Doplnky a opravy k Riznerovej bibliografii. Martin: MS, 1972. 190 s.
- Ottův slovník naučný. 24. díl Schlossar – Starowolski. Praha: Argo/Paseka 2000. 1 068 s. ISBN 80-7203-007-8.
- PETRIK, Borislav – RYBÁR, Peter (zost.): Evanjelická encyklopédia Slovenska. Bratislava: BoPo, 2001. 448 s. ISBN 80-96871-4-8.
- POTEMRA, Michal: Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918. Martin: MS, 1958.
- RIZNER, Ľudovít V.: Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. Diel prvý: A – F. Martin: MS, 1929. 312 s.
- RIZNER, Ľudovít V.: Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. Diel druhý: G – K. Martin: MS, 1931. 512 s.
- RIZNER, Ľudovít V.: Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. Diel tretí: L – O. Martin: MS, 1932. 364 s.
- RIZNER, Ľudovít V.: Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. Diel štvrtý: P – R. Martin: MS, 1932. 312 s.
- RIZNER, Ľudovít V.: Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. Diel piaty: S – Š. Martin: MS, 1933. 272 s.
- RIZNER, Ľudovít V.: Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. Diel šiesty: T – Ž a značky. Martin: MS, 1934. 270 s.
- RYBEČKÝ, Milan: Muzeálna slovenská spoločnosť. Martin: Osveta, 1983. 232 s.
- SLÁVIK, Ján: Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu. Banská Štiavnica: Vdova a syn Augusta Joergesa, 1921.
- Slovenský biografický slovník. 1 zv. A – D. Martin: MS, 1986. 544 s.
- Slovenský biografický slovník. 2 zv. E – J. Martin: MS, 1987. 592 s.
- Slovenský biografický slovník. 3 zv. K – L. Martin: MS, 1989. 448 s. ISBN 80-7090-019-9
- Slovenský biografický slovník. 4 zv. M – Q. Martin: MS, 1990. 568 s. ISBN 80-7090-070-9
- Slovenský biografický slovník. 5 zv. R – Š. Martin: MS, 1992. 560 s. ISBN 80-7090-216-7
- Slovenský biografický slovník. 6 zv. T – Ž. Martin: MS, 1994. 660 s. ISBN 80-7090-111-X.
- SZARKA, László: Szlovák nemzetiség fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867-1918 / Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku 1867-1918. Bratislava: Kalligram, 1999. 348 s. ISBN 80-7149-318-X.
- SZÍNNYEI, József: Magyar írók élete és munkái. I. kötet Aachs – Bzenszki. Budapest: MTAM, 1980-1981.
- SZÍNNYEI, József: Magyar írók élete és munkái. III. kötet Fa – Gwóth. Budapest: MTAM, 1980-1981.
- SZÍNNYEI, József: Magyar írók élete és munkái. IV. kötet Gyalai – Hyrtl. Budapest: MTAM, 1980-1981.
- SZÍNNYEI, József: Magyar írók élete és munkái. V. kötet Iczés – Kempner. Budapest: MTAM, 1980-1981.
- SZÍNNYEI, József: Magyar írók élete és munkái. VI. kötet Kende – Kozocsa. Budapest: MTAM, 1980-1981.
- SZÍNNYEI, József: Magyar írók élete és munkái. XIV. kötet Telgárti – Zsutai. Budapest: MTAM, 1980-1981.
- ŠKVARNA, Dušan a kol.: Lexikón slovenských dejín. Bratislava: SPN, 1997.

- TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera: Slovensko očami Európy 900-1850. Bratislava: AEP, 2003. 330 s. ISBN 80-89104-23-1.
- UHORSKAI, Pavel – ALBERTY, Július a kol.: Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 3. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2002. 504 s. ISBN 80-7140-175-7.
- VESELÝ, Daniel: Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2004. 384 s. ISBN 80-7140-221-4.
- ZOVÁNYI, Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest: A Magyarországi református egyház, 1977. 712 s. ISBN 963 7030 158.

8. Vedecké štúdie v zborníkoch a v odborných časopisoch

- ANDO, Juraj: Dodatky k ľudovému staviteľstvu kiskőröských Slovákov. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 11, 1995, s. 79-88.
- ANDRUŠKA, Peter: Slovenská literatúra a kultúra v Maďarsku v diele Anny Divičanovej. In: Andruška, Peter (ed.): *Osobnosti a osobitosti dolnozemskej kultúry*. Nitra: Ústav národných a národnostných kultúr – Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, 2004. S. 82-106. ISBN 80-8050-858-5.
- BAČOVÁ, Viera: Etnická identita osobnosti – sociálnopsychologický prístup. In: *Slovenský národopis*. Roč. 38, č. 4 (1990), s. 508-514.
- BOTÍK, Ján: Enkláva a diaspóra ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. In: *Slovenský národopis*. Roč. 21, č. 4 (1973), s. 495-510.
- BOTÍK, Ján: Sociálna migrácia ako činiteľ fungovania tradícií ľudovej kultúry. In: *Slovenský národopis*. Roč. 34, č. 1-2 (1986), s. 196-201.
- BOTÍK, Ján: Procesy akulturácie u dolnozemskej Slovákov. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 7, 1988, s. 117-124.
- BOTÍK, Ján: Etnicita ako základná kategória národopisej vedy. In: *Slovenský národopis*. Roč. 39, č. 1 (1991), s. 18-25.
- BRNULA, Michal: Zo starších dejín Slovákov v Pitvraši. In: *Slováci v zahraničí*. Roč. 8 (1982), s. 132-151.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Prehľad publicistickej a literárnej tvorby Félixu Kutlíka v rokoch 1867-1877. In: *Zbomík Spolku vojvodinských slovakistov*. Roč. 2, 1980, s. 79-116.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Bibliografia prác Félixu Kutlíka z rokov 1867-1877. In: *Zbomík Spolku vojvodinských slovakistov*. Roč. 2, 1980, s. 117-123.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Pešťbudínske vedomosti ako prameň informácií o národnokultúrnom a národnopolitickom živote Slovákov vo Vojvodine. In: *Zbomík Spolku vojvodinských slovakistov*. Roč. 4, 1982, s. 75-100.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Slovenské noviny (1849-1861) ako prameň informácií o živote Slovákov vo Vojvodine. In: *Zbomík Spolku vojvodinských slovakistov*. Roč. 10, 1980, s. 5-42.
- DEDINSZKY, Gyula: Život slovenských sedliakov na čabianskych sálašoch. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 1, 1975, s. 117-134.
- DEDINSZKY, Gyula: Čabianska klobása. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 2, 1979, s. 91-122.
- DEDINSZKY, Gyula: Produkty získané zo zakáľaciek v stravovaní v Békešskej Čabe. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 3, 1981, s. 101-125.
- DEDINSZKY, Gyula – ZAHORAN, Juraj: Pracovné nástroje v hospodárstve stredných roľníkov v Békešskej Čabe na začiatku nášho storočia. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 6, 1986, s. 183-232.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Meštianske inštitúcie slovenskej kultúry v Békešskej Čabe v zrkadle etnokultúrnych zmien. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 12, 1996, s. 45-73.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Spolunažívanie nemeckej a slovenskej tradičnej kultúry na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 14, 1998, s. 129-140.
- DIVIČANOVÁ, Anna: O vzťahu kultúry a jazyka (Symbolická úloha jazyka v kultúre). In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 16, 2000, s. 107-116.
- DIVIČANOVÁ, Anna: O jazyku liturgie na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 19, 2003, s. 71-78.
- FLÓRIÁNOVÁ, Mária: „Malokerešská guňa“. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 19, 2003, s. 93-124.
- GOMBOŠ, Ján: Novšie výsledky a problémy výskumu dejín komlôšskych Slovákov v 18. storočí. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 7, 1988, s. 203-209.
- GOMBOŠ, Ján: Dejiny jednej komlôšskej poddanskej rodiny v zrkadle prameňov v 18. storočí. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 15, 1995, s. 79-86.
- GOMBOŠ, Ján: Prípady útekov poddaných v zrkadle prameňov zo 17.-18. storočia (Slováci v Peštianskej župe). In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 16, 2000, s. 135-142.
- GOMBOŠ, Ján: Prípady útekov poddaných v zrkadle prameňov zo 17.-18. storočia (Slováci v Hevešskej župe). In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 17, 2001, s. 75-83.
- GOMBOŠ, Ján: Prípady útekov poddaných v zrkadle prameňov zo 17.-18. storočia (Znovuzrodenie Békešskej župy) 2. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 19, 2003, s. 29-48.
- GOMBOŠ, Ján: Prípady útekov poddaných v zrkadle prameňov zo 17.-18. storočia. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*. Roč. 20, 2004, s. 169-188.

- GOMBOŠ, Ján: Slováci v Békešskej župe po skončení tureckých vojen a uzavretí mieru v Karlovci. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária (eds.): Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Békešská Čaba: VÚSM, 2005. S. 13-23. ISBN 963 86573 3 2.
- GRÁFIK, Imre: Pokus o novú interpretáciu radových sálašov pri Sarvaši z hľadiska dejin a štruktúry osídlenia. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 11, 1995, s. 59-78.
- HORVÁTH, Pavel: Slovenská regionálna historiografia v 19. storočí. In: Historický časopis. Roč. 29, č. 2 (1981), s. 217-243.
- HORVÁTH, Pavel – SEDLÁK, František: Zemepánske mestá a mestečká a ich prínos pre rozvoj slovenskej národnosti v období neskorého feudalizmu. In: Historický časopis. Roč. 29, č. 6 (1981), s. 877-896.
- HORVÁTHOVÁ, Emília: Faktory dynamiky tradičnej duchovnej kultúry slovenského etnika v Maďarsku. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 7, 1988, s. 31-38.
- HUSÁRIK, Pavel: Rumunskí Slováci a veľké zjednotenie. In: Variácie 8. Bukurešť: Kriterion, 1989. S. 209-216. ISBN 973-26-0130-2.
- JANČOVIC, Ján: Slováci z Malého Kereša od usadenia cez maďarizáciu až po presídlenie. In: Slováci v zahraničí. Roč. 21, 2004, s. 49-64.
- KADLECOVÁ, Andrea: Etnický pluralizmus malého agrárneho mesta v prvej polovici 20. storočia a dnes. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 10, 1994, s. 45-74.
- KADLECOVÁ, Andrea: Znaký etnickej identifikácie, etnokultúrne procesy a internetické vzťahy v obci Slovenský Komlôš I. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 14, 1998, s. 45-89.
- KANTÁROVÁ, Viera: Funkčné využitie slovenských obydľí na Dolnej zemi. In: Slováci v zahraničí. Roč. 8 (1982), s. 59-69.
- KMEŤ, Ján: Ján Stehlo a jeho Petrovská kronika. In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. Roč. 3, 1981, s. 39-58.
- KMEŤ, Miroslav: Prejavý slovenskej etnicity a uhorského vlastenectva v regionálnej historiografii dolnozemsých Slovákov z békeško-čanádskej oblasti. In: Acta historica Neosoliensia 7. Banská Bystrica: KH FHV UMB, 2004. S. 61-75. ISBN 80-8083-035-5.
- KMEŤ, Miroslav: Slovenské dolnozemske enklávy v reflexii Štúrových politických novín. In: Acta historica Neosoliensia 8. Banská Bystrica: KH FHV UMB, 2004. S. 87-101. ISBN 80-8083-173-4.
- KMEŤ, Miroslav: Poznámky k miestu Michala Žilinského v kontexte slovenskej národnej histórie. In: Acta historica Neosoliensia 9. Banská Bystrica: KH FHV UMB, 2006.
- KRAJČOVIČ, Milan: Srbsko-slovenské vzťahy v revolúcii 1848-1849. In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. Roč. 16-18, 1994-1997, s. 129-136.
- KRAJČOVIČ, Milan: Slovenská emigrácia v Chorvátsku v druhej polovici 19. storočia (B. Šulek, I. B. Zoch, V. Hurban, J. Maliak). In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. Roč. 3, 1981, s. 23-35.
- KRUPA, András: Zvyky a povery z Veľkého Bánhedeša. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 4, 1983, s. 11-302.
- KRUPA, Ondrej: Sú Slováci v juhovýchodnej časti Dolnej zeme etnografickou skupinou? In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 8, 1990, s. 17-41.
- KRUPA, Ondrej: Slovenské súvislosti „Maďarskej mythologie“ Arnolda Ipolyiho. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 12, 1996, s. 9-28.
- KUBICA, Milan: Ondrej Seberíni ml. In: Variácie 13. Bukurešť: Kriterion, 1994, s. 294-310. ISBN 973-26-0404-2.
- KUČEROVÁ, Kvetoslava: Etnické zmeny na Slovensku od 16. do polovice 18. storočia. In: Historický časopis. Roč. 31, č. 4 (1983), s. 523-543.
- JAKUBÍKOVÁ, Komélia: Funkcia tradície v obyčajach životného cyklu človeka. In: Slovenský národopis. Roč. 34, č. 1-2 (1986), s. 191-195.
- JAKUBÍKOVÁ, Komélia: Rodinné obyčaje a internetické vzťahy v Polnom Berinčoku. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 10, 1994, s. 77-88.
- JAKUBÍKOVÁ, Komélia: Etnokultúrne vzťahy v oblasti južného Slovenska. In: Národopisný zborník 12. Martin: MS, 1998. ISBN 80-7090-496-0. 200 s.
- JANECSKÓ, Ján: Život Slovákov usídlených na Sarvaši v zrkadle ich závetov (1743-1772). In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 2, 1979, s. 233-251.
- JANECSKÓ, Ján: Dodatky k histórii Békešskej Čaby. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 14, 1998, s. 9-27.
- JANECSKÓ, Ján: Obec Albert a slovenské ľudové tradície. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 16, 2000, s. 87-103.
- JANECSKÓ, Ján: Naša kultúra a náš osud. Evanjelici v Békešskej župe. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 19, 2003, s. 165-225.
- MANGA, János: Slovenské etnické skupiny v Maďarsku. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 1, 1975, s. 9-51.
- MANNOVÁ, Elena: Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku v 19. storočí. Stav a problémy výskumu. In: Historický časopis. Roč. 38, č. 1 (1990), s. 15-27.
- MARKUŠ, Michal: Chotárne, rodinné mená a prezývky v Šámsonháze. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 6, 1986, s. 155-182.
- MAŤOVČÍK, Augustín: Ján Pravdoľub Bella (Príspevok k životopisu). In: Slováci v zahraničí. Roč. 9 (1983), s. 65-83.
- MAŤOVČÍK, Augustín: Rozširovanie almanachu Zora a Hollého básni v okolí Békešskej Čaby. In: Slováci v zahraničí. Roč. 12 (1987), s. 155-182.
- MÉRYOVÁ, Margita: O tradícii výmeny detí ako spôsobu osvojovania si jazyka iných etnik. In: Slovenský národopis. Roč. 38, č. 4 (1990), s. 574-580.

- MIHÓKOVÁ, Mária: Maďarská historiografia o Slovákoch a o Slovensku do roku 1918. In: Historický časopis. Roč. 29, 1981, č. 1, s. 84-90.
- NOVÁK, László Ferenc: Sídlné pomery v Poľnom Berinčoku v 18.-19. storočí – vzhľadom na etnické zloženie lokality. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 17, 2001, s. 85-101.
- ONDERČANINOVÁ, Andrea: Zo súčasného výskumu znakov etnickej identifikácie obyvateľov slovenskej obce Santov (Pilissszántó) v Maďarsku. In: Slovenský národopis. Roč. 38, č. 4 (1990), s. 542-567.
- ŐRSI, Julianna: Rodinné vzťahy Slovákov v Maďarsku podľa údajov zo Senváclavu (Pilisszentlászló). In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 11, 1995, s. 25-45.
- PÁLL, István: Slovenskí osadníci v Satmárskej župe. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 7, 1988, s. 19-30.
- PETERCSÁK, Tivadar: Potulní remeselníci v Zemplínskych vrchoch a v Homom Uhorsku. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 8, 1990, s. 211-220.
- PROKOPP, Gyula: Haan Lajos levelei Ipolyi Arnoldhoz. In: Békési élet. Roč. 6, č. 2 (1971), s. 322-325
- SCHNEIDER, Miklós: Údaje o poddanských pomeroch v obciach obývaných Slovákmi v Novohradskej stolici z konca 18. storočia. In: Slováci v zahraničí. Roč. 3, 1979, s. 118-126.
- SIRÁCKY, Ján: Hložany (Z dejín Slovákov vo Vojvodine). In: Slováci v zahraničí. Roč. 9 (1983), s. 92-114.
- SIRÁCKY, Ján: Život ľudu v písaných prameňoch o dolnozemských Slovákoch. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 7, 1988, s. 193-201.
- SIRÁCKY, Ján: Kultúrne (čitateľské) potreby a možnosti dolnozemských Slovákov (do začiatku 20. storočia). In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 12, 1996, s. 179-193.
- SZABÓ, Ferenc: Szabó Károlyi huszonöt levele Haan Lajoshoz. In: Békési élet. Roč. 12, č. 2 (1977), s. 254-256.
- SZABOVÁ MARLOKOVÁ, Júlia: Z minulosti obce Mlynky (v zrkadle novších výskumov). In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 17, 2001, s. 103-108.
- SZÉKELY, Lajos: Haán Lajos naplója. In: Békési élet. Roč. 7, č. 3 (1972), s. 510-511.
- SZÉKELY, Lajos: Haan Lajos, a történetírő. In: Kristó, Gyula – Székely, Lajos (ed.): Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Békéscsaba: BVT, 1970. S. 169-187.
- ŠPIESZ, Anton: Slováci a ich hospodársko-sociálne postavenie v Uhorsku v 18. storočí. In: Historický časopis. Roč. 28, č. 3 (1980), s. 381-399.
- ŠTEFANKO, Ondrej: O gramotnosti dolnozemských Slovákov na príklade osobných rodinných a hospodárskych záznamov nadlacksých Slovákov z 19. storočia. In: Variácie 14. Bukurešť: Kriterion, 1996. S. 36-46. ISBN 973-26-0481-6.
- TÁBORI, György: Kozuchy Slovákov v Békešskej župe. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 1, 1975, s. 135-164.
- TÁBORI, György: Mzdy čelade v Békešskej Čabe. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 3, 1981, s. 126-145.
- TÁBORI, György: Mosadná výzdoba väzby Transocia. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 7, 1988, s. 173-178.
- TÁLASI, István: Etnické skupiny v Békéši v 18.-20. storočí. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 7, 1988, s. 19-30.
- TIBENSKÝ, Ján: Matej Bel a jeho vzťah k Slovákom. In: Historický časopis. Roč. 32, č. 2 (1984), s. 193-218.
- TÓTH, Lajos: Niektoré charakteristické oblasti priekopnickej činnosti Samuela Tešedíka. In: Slováci v zahraničí. Roč. 3, 1979, s. 63-79.
- VAJKAI, Aurél: Slovenská ľudová architektúra v okolí Budapešti. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 2, 1979, s. 7-36.
- VERES, László: Dejiny osady Répáshuta. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 5, 1984, s. 9-21.
- ZÓLYOMI, József: Slováci v Novohradskej župe. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Roč. 2, 1979, s. 209-231.

9. Odborné články v periodickej tlači

- BORN, Miklós: Znovuosídlenie Békešskej Čaby. In: Čabiansky kalendár na rok 1993. Roč. 31, s. 34-38.
- BOTÍK, Ján: Z Dolnej zeme do Bulharska. In: Slovenčinár. Roč. 3, č. 1 (1993), s. 62-68.
- BOTÍK, Ján: Z Dolnej zeme do Argentíny. In: Slovenčinár. Roč. 4, č. 1 (1994), s. 50-55.
- BOTÍK, Ján: Zvláštnosti kultúry zahraničných Slovákov. In: Čabiansky kalendár na rok 2002. Roč. 40, s. 28-31.
- BRTÁŇ, Rudo: Michal Bosy, čabiansky ev. a. v. kazateľ. In: Slovenčinár. Roč. 3, č. 2 (1993), s. 39-40.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Slovenské ľudové písničnictvo u dolnozemských Slovákov. In: Čabiansky kalendár na rok 1992. Roč. 30, s. 53-56.
- DRASKOVICH, József: Haan Lajos, az első megyetörténet írója. In: Körösök vidéke. 1991, s. 86-93.
- GAJDÁČ, Ján: Čo son ja počuv od mojih otcov o starej Čabe (prevzaté z Čabianskeho kalendára na rok 1935). In: Čabiansky kalendár na rok 1991. Roč. 29, s. 61-63.
- GOMBOŠ, Ján: Evanjelickí učitelia (Ján Willim, Karol Straka). In: Čabiansky kalendár na rok 1991. Roč. 29, s. 70-71.
- CHROMEKOVÁ, Valéria: Nezávislá sedliacka socialistická strana Uhorska. In: Slovenčinár. Roč. 3, č. 1 (1993), s. 79-82.
- HANKO, Ondrej: Čaba v revolúcii v r. 1848. In: Čabiansky kalendár na rok 1998. Roč. 38, s. 62-63.
- HANKO, Ondrej: Pred 210 rokmi sa narodil Daniel Boczkó. In: Čabiansky kalendár na rok 1999. Roč. 37, s. 62-63.
- HANKO, Ondrej: Pred 80 rokmi zomrel Michal Žilinský. In: Čabiansky kalendár na rok 2005. Roč. 43, s. 82-83.
- HARČAR, A.: Po stopách sedmohradských bratov. In: Kalendár svätovojeťský na rok 1942 pre katolíckych Slovákov v Uhorsku. Roč. 1, s. 131-134.
- HOHOŠ, Vladimír: Naši bratia v Rumunsku. In: Pútnik svätovojeťský ... na rok ... 1931. Roč. 59, s. 116.
- KARSAI, Mihályné: Dejiny Medgyesyegyházy. In: Čabiansky kalendár na rok 1994. Roč. 32, s. 105-107.
- KMEŤ, Miroslav: Ľudovít Haan – historik Dolnej zeme. In: Slovenčinár. Roč. 2, č. 1 (1992), s. 69-74.

- KMEŤ, Miroslav: K 400. výročiu narodenia Juraja Tranovského. In: Slovenčinár. Roč. 2, č. 2 (1992), s. 60-64.
- KMEŤ, Miroslav: Ondrej Áchim L. v kázni Pavla Koreňa. In: Slovenčinár. Roč. 3, č. 1 (1993), s. 76-78.
- KMEŤ, Miroslav: Slovenský pôvod, maďarské myslenie. Politik a historik Michal Žilinský. In: Historická revue. Roč. 8, č. 3 (1997), s. 28-29.
- KMEŤ, Miroslav: Fenomén odrodilstva. In: Historická revue. Roč. 16, č. 11 (2005), s. 28-29, 35.
- KOCSOR, János: Ondrej Áchim L. In: Slovenčinár. Roč. 3, č. 1 (1993), s. 71-74.
- KOMOLY, Pavel: Ambrózfalva 150-ročná. In: Čabiansky kalendár na rok 1994. Roč. 32, s. 103-104.
- KOMOLY, Pavel: Kráľovská komora Slovákov osadila v Csanádalberti. In: Čabiansky kalendár na rok 1994. Roč. 32, s. 107-109.
- KOVÁCS, Pavol: Misia békeščabianskej evanjelickej cirkvi v 18. storočí. In: Čabiansky kalendár na rok 2004. Roč. 42, s. 61-65.
- KRUPA, Ondrej: Majú Nadlačania charakter etnografickej skupiny? In: Čabiansky kalendár na rok 1995. Roč. 33, s. 74-78.
- KRUPA, Ondrej: Ľudový život v Békešskej Čabe v 19. storočí. In: Čabiansky kalendár na rok 2002. Roč. 40, s. 32-36.
- LÁSZIK, Michal: Neznámy text Ľudovíta Haana. In: Slovenčinár. Roč. 2, č. 2 (1992), s. 65-68.
- LEHOTSKÝ, Vladimír: Čo zostalo z Lutherovho dvora a Kollárovho dedičstva. In: Ľudové noviny. 26. 11. 1992, s. 6.
- MAKAIOVÁ, Ildikó: Z minulosti budapeštianskeho evanjelického zboru. In: Čabiansky kalendár na rok 2000. Roč. 38, s. 33-36.
- MARUZSOVÁ ŠEBOVÁ, Katarína: Pedagóg Ján Kollár. In: Slovenčinár. Roč. 3, č. 2 (1993), s. 45-50.
- ORMIS, Ján: Jozef Maliak. In: Tranovský evanjelický kalendár na obyčajný rok ... 1946. Roč. 46, s. 126-129.
- PAULOV, Ján: Duchovné kontakty z minulosti. In: Čabiansky kalendár na rok 1995. Roč. 33, s. 48-49.
- PLEŠOVSKÁ NOVÁKOVÁ, Zuzana: 200-ročné dekanské gymnázium v Poľnom Berinčoku. In: Čabiansky kalendár na rok 2003. Roč. 41, s. 67-72.
- SAJÁK, Dušan: Ľudovít Haan a jeho pôsobenie v Nadlaku. In: Variácie 13. Bukurešť: Kriterion, 1994. S. 131-134. ISBN 973-26-0404-2.
- SIRÁCKY, Ján: Slováci v Békešskej Čabe. Príchody a odchody / zisky a straty. In: Čabiansky kalendár na rok 1992. Roč. 30, s. 68-72.
- SZABÓ, Ferenc: Pred sto rokmi zomrel prvý historik Békešskej Čaby, vedec Ľudovít Haan. In: Čabiansky kalendár na rok 1991. Roč. 29, s. 64-69.
- TÓTH, Štefan: Veľký Bánhedeš. In: Čabiansky kalendár na rok 1992. Roč. 30, s. 78-80.
- ŠIŠMIŠ, Milan: Rodina Mičátkovcov a slovenská kultúra. In: Čabiansky kalendár na rok 1995. Roč. 33, s. 40-43.
- TÓTHOVÁ, Mária: Škola v Čabe vo Viniciach (Zo 150-ročnej histórie školy na Madáchovej ulici). In: Čabiansky kalendár na rok 2003. Roč. 41, s. 56-59.
- ŽATKULIAK, J. G.: Slovenské školy v Juhoslávii. In: Kalendár Slovenskej ligy 1948. Roč. 21, s. 101-110.

10. Literatúra faktu a publicistika

- BORGUEA, Michal – ŠVIHRAN, Ladislav: Tu sa usadíme (Slováci v čabianskej oblasti). Bratislava: Tatran, 1979. 172 s.
- ČERNÝ, Ján – GUBA, Ján (zost.): Stretnutia v pivnickom poli. Pivnica – Báčsky Petrovec: SKUS Pivnica – Kultúra, 1998. 312 s. ISBN 86-7103-126-8.
- DOVÁL, Peter Pavel: Mój životopis (a čo s ním súvisí). Pamäti a publicistika. Nadlak: Ivan Krasko, 2000. 272 s. ISBN 973-8324-01-7.
- HUDÁK, Štefan: Z dolnozemskeho zápisníka. Zvolen: KM press a Š. Hudák, 1997. 120 s. ISBN 80-967002-1-9.
- IŠTVÁNOVÁ, Anna – ŠTEFANKO, Ondrej (eds.): Cesta zarúbaná? Súčasný stav a perspektívy Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba – Nadlak: ČOS – Ivan Krasko, 2002. 243 s. ISBN 973-8324-22-X.
- JANČOVIC, Ján: Z kolisky na Dolnú zem. Martin: MS, 2004. 223 s. ISBN 80-7090-735-5.
- JANČOVIC, Ján: Za chlebom na Dolnú zem (Úteky, sťahovanie a osadenie Slovákov z Novohradu počas feudalizmu). Pôtor: Obecný úrad, 2003. 208 s. ISBN 80-968923-8-X.
- ŠTEFANKO, Ondrej: O Slovákoch v Rumunsku. Nadlak: Ivan Krasko, 2004. 95 s. ISBN 973-8324-61-0.

12. Beletria

- KUTLÍK, Félix: Kralica a iné (Výber z diela). Bratislava: Tatran, 1981. 184 s.
- MIKSZÁTH, Kálmán: Prípád mladého Nostyho s Marikou Tóthovou. Bratislava: Tatran, 1966. 396 s.
- POVOLNÝ JUHÁS, Pavel: Prvé ulice. Nový Sad: Hlas ľudu, 1996. 172 s.
- SEBERÍNI, Ondrej: Dielo. Zv. 1. Nadlak: KVS Ivana Krasku, 1996. 246 s. ISBN 973-97801-0-5.
- SEBERÍNI, Ondrej: Dielo. Zv. 2. Nadlak: KVS Ivana Krasku, 1997. 266 s. ISBN 973-97801-0-5.
- TAJOVSKÝ, Jozef Gregor: In: Dielo V. Bratislava: SVKL, 1956. 539 s. (Z Martina na Kestúce)
- TOMÁŠEK, Pavel: Obchodníci, povídka z nových časův (1846). (1) In: Kraus, Cyril (ed.): Slovenský klasicizmus. Bratislava: Tatran, 2004. S. 348-358. (2) In: Urbancová, Hana – Hleba, Edmund (ed.): Antológia slovenskej literatúry v období klasicizmu a romantizmu. Bratislava: SPN, 1989. S. 142-145.

Muzeológia a marketing

ŠTEFAN KOLLÁR

Slovenská pošta, a. s., Poštové múzeum, Banská Bystrica

Úloha marketingového riadenia múzeí v posledných rokoch získava na význame. Jeho pozícia je v múzeách rôzne organizovaná, nie vo všetkých je však vyjadrená samostatným oddelením, respektíve marketingovým odborníkom. Treba však tiež konštatovať, že literatúra k tejto téme je obmedzená, a to uvažujem i nad zahraničnými zdrojmi. Tento stav kopíruje i zameranie výučby marketingu na našich a zahraničných školách, a to tým spôsobom, že hlavný dôraz sa kladie na spôsob marketingovej pôsobnosti vo výrobných (obchodných), menej v nevýrobných firmách, respektíve rôznym spôsobom dotovaných spoločnostiach a zariadeniach, medzi ktoré zaradíme i múzeá, i keď v konečnom dôsledku ich aktivity smerujú tiež k poskytovaniu služieb. Ak sa však zamyslíme nad marketingovým riadením vo výrobnej a nevýrobnej sfére, nachádzame odlišné ale aj spoločné menovatele. Medzi spoločné možno zaradiť snahy o získavanie zákazníkov preukazovaním spoľahlivosti, odbornosti, dôveryhodnosti, kvality poskytovaných služieb a pod., rozdielne sú v ekonomickej oblasti.

V dejinách múzejného vzťahu ku skutočnosti sa vyvinulo niekoľko základných typov chápania funkčnosti múzeí a zbierok. To znamená, že by sme múzeá nemali posudzovať len z pohľadu zbierkotvornej činnosti, ale aj vo výrazne širšom kontexte spoločenských potrieb. Z hľadiska historického vývoja v štruktúrach ľudskej spoločnosti môžeme typy funkčnosti múzeí podľa A. Gregorovej rozdeliť nasledovne :

Tab. č. 1 Typy funkčnosti múzeí

Funkčnosť	Základná charakteristika
<i>Mauzóleum</i>	sklad (depozitár predmetov), ktorý prestal plniť svoju vlastnú pôvodnú funkciu
<i>Trezor, pokladnica</i>	manifestácia bohatstva, zámožnosti, osobnej pýchy a moci
<i>Panoptikum</i>	sústredovanie predmetov zvláštnych, nezvyčajných, ktoré sú inak a inde nedostupné našej zmyslovej skúsenosti
<i>Školský kabinet</i>	forma rozšíreného školského kabinetu, ktorý svojimi zbierkami má napomáhať školskému vyučovaniu
<i>Sklad pramenného vedeckého materiálu</i>	pramenné zbierky hmotných dokladov, slúžiacich ako báza pre vedecké bádanie najmä v prípadoch veľkých múzeí
<i>Klub</i>	múzeum sa stáva strediskom spoločenského života, kde popri vedeckom a kultúrom záujme možno uspokojiť aj záujem spoločenský, reprezentačný, resp. svoje hobby
<i>Salón</i>	typ vyskytujúci sa v západoeurópskych krajinách, kde do popredia vystupuje najmä funkcia estetická
<i>Škola</i>	typ ktorý sa vyskytoval v krajinách východnej Európy, kde väčšinu návštevníkov tvorila mládež a preto sa múzeum usilovalo prispôbiť svoju činnosť jej potrebám
<i>In situ</i>	typ múzea v prírode (premiestnenie), resp. mestskej pamiatkovej rezervácie, alebo rezervácie ľudovej architektúry
<i>Galéria</i>	múzeum zamerané na zbierky tzv. vysokého (maliarskeho a sochárskeho) umenia

Z uvedeného vyplýva, že múzeum ako inštitúcia sa vyvíjalo rôznym spôsobom. Od chrámového pokladu sa jeho charakter postupne precizoval, vnútorne obohacoval, až napokon prerástol do inštitucionalizovanej formy, akú dnes reprezentuje. Tento vývoj dokumentuje i nasledovná tabuľka:

Tab. č. 2 Vývoj múzejníctva

Od najstarších
dôkazov po 14. stor.

Predmuzeálne obdobie – vznik historického vedomia: zbieranie dokladov vývoja prírody a spoločnosti, doložené archeologickými nálezmi z obdobia **2 tis. rokov pred Kr. lokalita - Larsa (Senkere)**; z **Mezopotámie** - kópie starých nápisov pre didaktické účely; z mesta **Ur (dnes Tell el Mugayar, Irak)**; nález Sira Charlesa Leonarda z r. 1934 - zbierka miestnych starožitností vytvorená **Bel - Shalti - Nannar** dcérou posledného kráľa babylonskej chaldejskej dynastie **Nabonida**.

Chrámové klenotnice v antickom **Grécku**. **Vznik názvu „múseion“ v starom Ríme**. Rímsky politik, rečník **Cicero** použil slovo „zbierka“ už v r. **66 pred Kr.** V kresťanskej **Európe** boli veľkými priaznivcami vedy a vzdelávania **Karol Veľký** - rímsky cisár a **Konštantín VII. Porfyrogenetos** - byzantský cisár.

14. - 17. storočie

Protomuzeálne obdobie – tvorba významných kráľovských, pápežských a šľachtických zbierok, zrod záhradnej galérie, prírodopisných múzeí a botanických záhrad. **Vznik konzervátorských postupov a vedeckého usporiadania zbierok**. Prvý pokus o spracovanie teórie múzejníctva - práca **SAMUELA von Quiecheberga**, ktorá vyšla roku 1565 v Mníchove, na základe filozofie **FRANCISA BACONA**. Realizácia komôr umenia a divov - najznámejšie bolo: „**TEATRO MUNDI**“ arcivojvodu **FERDINANDA II.** v Tírolsku. V roku 1587 kreslíč a znalec umenia **Gabriel Kaltemarckt** navrhol saskému kurfirstovi vybudovať umeleckú komoru.

Vznik nových názvov: odborné: bibliotéka, thesaurus, pandechion (všeobecný), **vizuálne:** cornucopia (roh hojnosti), gazophylaceum (skrýša pokladov), **priestorové:** štúdio, galéria, divadlo

17. - 18. storočie

Paleomuzeálne obdobie – **OSVIETENSTVO**: vzrastajúce povedomie meštianstva má vplyv i na zmeny v ponímaní múzea. Do 17. storočia sa zbierkotvorná činnosť realizovala pre iné ciele než muzeálne, sprístupňovanie zbierok bolo len pre vybrané publikum. Vznikajú **meštiacke, univerzitné a školské múzeá**.

Počiatky výstavby účelových muzeálnych budov: prvý postavil **Fridrich II. Pruský kráľ** v Postdame – **Sanssouci**. Vznikajú múzeá: **Voskových figur** a **Prírodovedné múzeum** vo Viedni. Diela podporujúce muzeálnu prácu: **Valentin Andreä** – **REPUBLIKAE CHRISTIANOPOLITANAE DESCRIPTIO**, **Claudius Clemens** – predložil návrh ideálnej knižnice, **Óle Worm** – uverejnil katalóg svojich zbierok **MUSEI WORMIANI HISTÓRIA**, **Adamsa Oledrinsa** uverejnil obsah zbierky vojvodu **Christiána Albrechta: GOTTORFISCHE KUNST - KAMMER (SCHLESWIG)** – vysvetľuje úlohu kabinetu a dáva pokyny na zbieranie. **GOTTFRIED WILHEM LEIBNITZ** v diele **MÚZEUM** obhajuje filozofiu zbierania opatrovania a usporiadania zvláštností prírody a umenia. V tomto duchu písali **JÁN AMOS KOMENSKÝ, WOLFGANG RATZE** atď. **JOHAN RECHE** propaguje 3 verejné inštitúcie: knižnicu, múzeum a akadémiu. **DANIEL WIEHELM** vo svojom diele „**MOLLER COMMETATIO de TECHNOPHY-SIOSTAMEIS**“ poznamenáva, že pri selekcii treba brať do úvahy i predmety každodennej spotreby. Požaduje od vlastníkov múzea úplnú podporu, od zamestnancov odborné vedomosti z humanitných a prírodných vied a cestovanie. Odporúča zbierky vedecky spracovať, priestory múzea inštalovať esteticky.

JOHAN KANOLD – pod pojmom **múzeum** rozumie študovňu, kabinet prírodnín, komoru umení, špeciálne zbierky (zbierka obrazov), kabinet starožitností (sklo, porcelán). **Carl von LINNÉ** spracoval metodické návody na dokumentovanie prírodovedných predmetov ktoré sa používa dodnes. **FJODOROV** – spracoval filozofiu muzeálnej práce. **Nové názvy** : „**pinotéka**“ – obrazáreň, „**cimeliotéka**“ - klenotnica.

Meomuzeálne obdobie - tu sa objavuje prvýkrát názov MUZEOLÓGIA (1878). Verejné múzeá, ako inštitúcie sa vyvinuli na začiatku 18. stor., kedy vznikla i prvá obrazová galéria v zámku BELVEDER a k výstave bol spracovaný **prvý vedecký katalóg**. Medzníkom v dejinách múzejníctva je otvorenie kráľovských zbierok verejnosti v LOUVRI v r. 1773, r. 1793 tu založili najvýznamnejšie **prírodovedné múzeum** sveta. V druhej polovici 18. stor. vznikajú nové druhy múzeí s cieľom obsiahnuť všetky oblasti vedy, tieto snahy môžeme sledovať i v 19. storočí, kedy začínajú vznikať krajiniské, národné, ríšske, ako aj obecné vlastivedné múzeá. V tomto období na rozvoj múzeí mali vplyv **svetové výstavy**. Pod ich vplyvom vznikajú technické múzeá. V r. 1852 GOTTFRIED SEMPER načrtnol „PLÁN IDEÁLNEHO MÚZEÁ“. Okrem technických múzeí sa veľkého uznania dostalo ETNOLOGICKÝM MÚZEÁM, ako aj múzeám archeológie, v tomto období vzniká i prvé múzeum pod širím nebom (r. 1891 SKANZEN v Stockholme).

Štáty s koloniálnymi územiami zakladajú v kolóniách múzeá v európskom štýle, a to od r. 1814 (Calcuta) do r. 1929 (Sydney). Na rozvoj múzejníctva v prvej polovici 20. storočia v EURÓPE majú vplyv zmeny vlastníckych foriem po I. svetovej vojne, najmä zhabanie majetku vládnucim šľachtickým dynastiám, čo sa po r. 1918 udialo vo väčšine krajín.

Neomuzeálne obdobie - niektoré najdôležitejšie myšlienky poukazujúce na budúcnosť moderného múzejníctva boli formulované na začiatku 20. stor.: Alfred Lichtwark poukázal na vzdelávaciu funkciu, John Cotton Dana na zberateľskú činnosť, Hans Tietze na didaktické metódy, Otto Neurath na metodiku obrazovej štatistiky, Schuster na systematický výskum, zber a vnútorný poriadok v múzeu.

Vzniká projekt ISOTYPE MÚZEUM – múzeum zvonku musí vyzerat' ináč, ako múzeá včerajška, miestnosti musia byť v súlade s predmetmi, ľahko prestaviteľné s možnosťou pripájania ďalších skupín predmetov, dôležité je, aby steny boli posuvné.

Vplyvom vojnových udalostí (I. a II. sv. vojna), sa získali skúsenosti vedúce k záchrane a zachovaniu muzeálnych predmetov.

V 40. a 50-tych rokoch 20. storočia vznikajú nové druhy múzeí – ekologické múzeum, múzeum susedstva, múzeá národnostných menšín. Koncom 20. storočia a začiatkom 21. storočia vznikajú inorezortné múzeá na Slovensku, ako napr. Múzeum obchodu, Poštové múzeum, Múzeum telesnej kultúry, Múzeum školstva atď., ktoré sa v niektorých rezortoch pretransformovali z bývalých dokumentačných centier.

V kontexte historického vývoja uvádzaného v tabuľke, možno predpokladať vznik klenotníc v kláštoroch a kostoloch, ktoré dokumentovali kresťanskú minulosť Slovenska už od 11. – 12. storočia. Tento predpoklad vychádza zo snahy reformovať vzťahy tak vo vnútri cirkvi s prehlbovaním autority náboženstva v spoločnosti a vznikom nových spoločensko – politických súvislostí v rámci feudálnych pomerov, ako aj upevňovaním autority pápeža, ktorá, najmä, v 10. storočí za Alpami poklesla. Priamym dôkazom sú súpisy hnutelných pamiatok na Slovensku, ako aj niektoré zbierky v slovenských, ako aj maďarských múzeách (najmä v Budapešti a Ostrihome). Myšlienka kabinetov, komôr umenia a divov, ako možno z dostupných prameňov konštatovať, sa na Slovensku neudomácnila. Výnimkou bol Kunstkabinet Pálffyovcov na hrade Červený Kameň z roku 1749, ktorý vznikol ako výsledok zberateľskej činnosti Mikuláša II. Pálffyho (1552-1600). Vzorom mu boli rudolfske umelecké zbierky. Príčiny nezájmu o zberateľskú činnosť možno vidieť v samotnom historickom vývoji Slovenska, v jeho vojenských konfliktoch, mocensko-správnych sporoch.

Obdobie vrcholného stredoveku (13.–16. stor.) zaberá v hospodárskom politickom vývoji Európy dôležité miesto. Vtedy sa dokončieva rozvoj celej sociálno-ekonomickej štruktúry stredovekej Európy a zároveň sa začínajú zreteľnejšie prejavovať príznaky nasvedčujúce tomu, že sa možnosti tejto ekonomiky vyčerpajú. Ekonomická depresia v druhej polovici 16. storočia vedie

k všeobecnému vzostupu cenovej hladiny, jej krivka sa postupne mení až v druhej polovici 17. storočia, kedy zaznamenávame cenový pokles.

Slovensko v tomto období čelí tureckému nebezpečenstvu, stavovským povstaniam a náboženským nepokojom, ale dosahuje i vysoký rozmach v oblasti baníctva, hutníctva a poľnohospodárstva. Prenikajú sem i nové myšlienky renesancie a humanizmu, ktoré sa však plne rozvinú až po moháčskej bitke (1526). Rozvoj školstva (v 16. stor. je doložená existencia 132 škôl), zakladanie univerzít (Trnava, Košice, Prešov), zvýšenie počtu študentov odchádzajúcich na zahraničné univerzity najmä do Wittenbergu, ako aj rozvoj kníhtlače, vedy a techniky, divadla a hudby napomáha rozvoju múzejného fenoménu. Vznikajú školské múzeá pre študijné účely v Košiciach, Banskej Štiavnici, ale aj neverejné múzeá prezentujúce šľachtické zbierky Révayovcov, Csákyovcov, Forghácovcov, Andrásyovcov. Pod vplyvom osvietenecých myšlienok prebieha od druhej polovice 18. storočia na Slovensku proces modernizácie spoločnosti. Vznikajú súkromné a poloverejné meštiacke múzeá (Spišská Nová Ves – Paltzmanovo múzeum, Gabriela Fejerváryho v Prešove, Alžbetínske múzeum v Ružomberku), ale i verejné vlastivedné múzeá mestské a župné (Bratislava, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Rimavská Sobota atď.). V súlade s nástupom priemyselnej revolúcie v 18.-19. storočí i na území Slovenska vznikajú špecializované múzeá (Lekársko-prírodovedného spolku v Bratislave, Pedagogické múzeum v Rimavskej Sobote, Technické múzeum bansko-hutnícke v Rožňave). Krajinské múzeum s celouhorskou pôsobnosťou vzniká v roku 1802 v Budapešti, malo za úlohu dokumentovať i územie Slovenska. Týmto sa začína profilovať nový typ múzea, vnímaný ako prejav podania dôkazu o dejinách štátu, národa a jeho kultúrnej vyspelosti. V kontexte slovenského etnika, myšlienka vytvoriť takéto múzeum pre Slovákov sa začína kreovať až v druhej polovici 19. storočia. Do určitej miery s týmto zámerom súvisia i roky 1848-49, ale aj Októbrový diplom cisára Františka Jozefa z roku 1860, o ktorý opierali svoje požiadavky i Slováci a proklamovali ich začiatkom júla roku 1861 v Turčianskom Svätom Martine. Táto idea bola akceptovaná i pri vzniku Maticy slovenskej v roku 1863, keď sa pri nej sa začalo formovať prvé slovenské múzeum, ktoré reálne existovalo v rokoch 1869-1975 v Martine, kedy bol pozitívny vývoj Maticy prerušený. Na tento zámer nadviazala až v roku 1893 Muzeálna slovenská spoločnosť, s prototypom matičného múzea - Národným domom v Martine z roku 1890. Myšlienku národne chápaného múzea spoločnosť realizovala v rokoch 1906-08, keď bola postavená osobitná budova pre tento účel. Napokon pojem národného múzea sa aj svojim názvom presadil v roku 1928.

Ako z uvedeného vyplýva, verejné múzeá v 18. storočí v kontexte s európskymi tradíciami, na Slovensku vznikajú so štátnou podporou, ako výraz a symbol politickej a kultúrnej aspirácie Slovákov na národný štát. Základom povedomia národnej príslušnosti, bola tradičná predstava o príslušnosti k veľkému slovanskému národu, ktorý sa nachádza na území od Baltického mora až po čínske hranice. Na Slovensku nevznikli múzeá pretransformovaním z kráľovských, alebo aristokratických zbierok, ale vďaka podpore mešťanov – obyvateľov slobodných kráľovských, banských a zemepanských miest a mestečiek, duchovenstva a nešľachtickej inteligencie. Spôsoby a možnosti záštity a podpory kultúry však zásadne ovplyvnili predovšetkým politické, legislatívne a spoločenské vzťahy, vytvorené koncom 18. storočia a od 20. rokov 19. storočia, prejavujúce sa ako zreteľné tendencie na postupné pomäďarčovanie obyvateľstva Uhorska. V ekonomickej sfére to boli predovšetkým pozemkové reformy, spôsobujúce výrazný nárast daňového zaťaženia a reformy daňových a dedičských zákonov v dobe tesne predchádzajúcej I. svetovú vojnu. Vojna potom vo svojich dôsledkoch urýchlila premenu majetkovo-právnych vzťahov, a to predovšetkým úpadok tradičných aristokratických majetkov a tým i presun časti hnutelného a nehnuteľného majetku značnej kultúrnej hodnoty do verejného vlastníctva. V politickej rovine dochádza k rozšíreniu úlohy štátu v rôznej miere diktovanej ideológiou a začína sa ujímať predstava, že štát je povinný podieľať sa na zaistení potrieb „dobrého života“, k čomu neoddeliteľne patrí i duchovný rozvoj a vzdelanosť. V reálnej politike nachádzali odozvu myšlienky tých filozofov a intelektuálov 19.

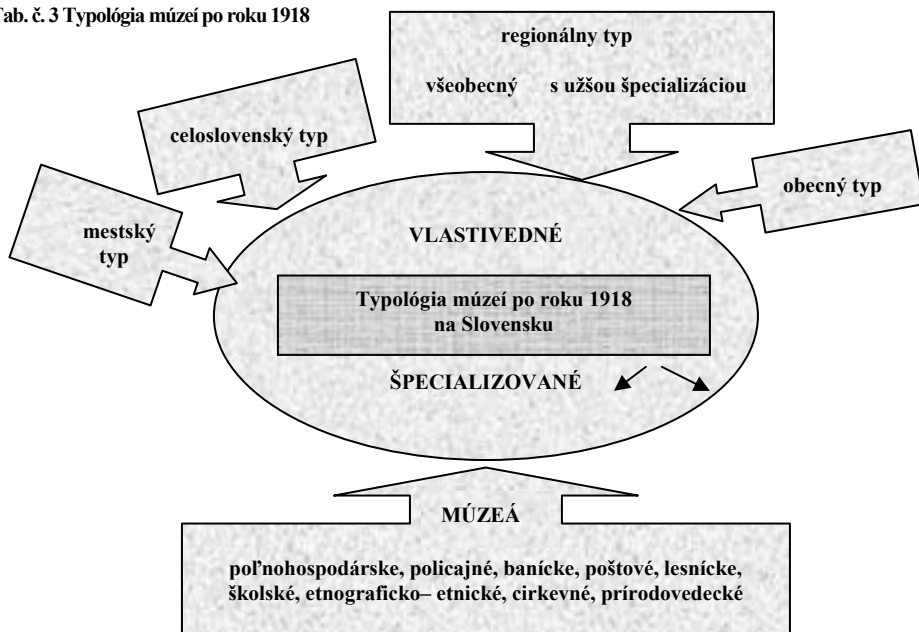
storočia, ktorí zdôrazňovali prínos umenia a kultúry pre vzdelávanie, osvietenie a morálne povznesenie nás. Tieto ekonomické, politické a sociálne pohyby vyvolali v Európe rôzne odozvy podľa historických tradícií záštity umenia a kultúry.

V Rakúsko-Uhorsku, a tým i na Slovensku, vznikajú v medzivojnovom období štátne, ale aj miestne kultúrne inštitúcie (múzeá, knižnice, divadlá). Po vzore Mestského múzea v Bratislave vznikajú múzeá aj v Banskej Bystrici (1889), Banskej Štiavnici (1900), Kremnici (1890), Rožňave (1907). Zaznamenávame i vznik župných múzeí Rimavská Sobota (1882), Zlaté Moravce (1892), Nitra (1896), Šahy (1898), Bardejov (1903), a múzeí ktoré zakladali historické spolky Levoča (1884), Komárno (1886), Ružomberok (1912), atď. Politické a spoločenské zmeny výrazne ovplyvnili ich charakter – diferenciaciu existujúcich zbierok, čo v konečnom dôsledku položilo základy pre rôzne typy múzeí. Myšlienka technického typu múzea na Slovensku súvisí s rokom 1902, kedy Krajinský bansko-hutnícky spolok v Rožňave nastolil požiadavku založenia múzea, ktorého zbierky by sa zameriavali na dokumentovanie banickej a hutníckej technológie.

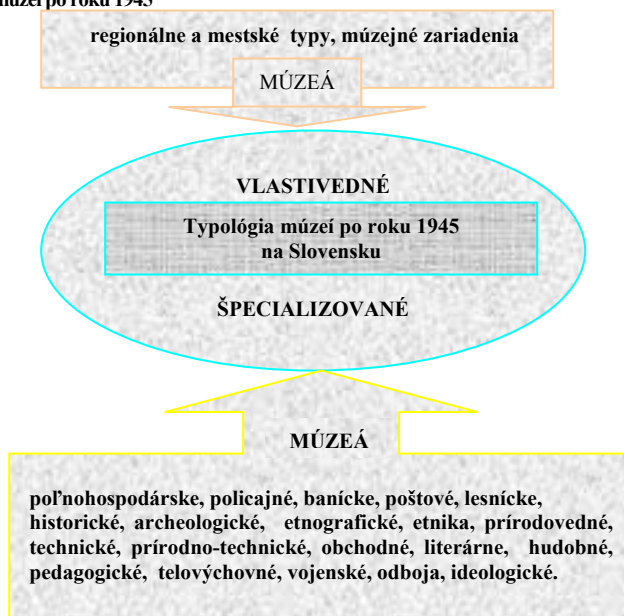
K typológii múzeí sa vyjadrilo viacero autorov napr. J. Beneš, A. Gregorová, F. Weidacher atď., okrem iného i ICOM. Medzi rozhodujúce kritériá kategorizácie múzeí patria územná pôsobnosť, charakter zbierok, špecializácia, zriaďovateľ a pod. Zatiaľ prakticky iba P. van Mensch, I. Maroevič a M. Lalkovič dospeli k názoru, že pri výbere kritérií pre typológiu nemožno vychádzať len z vyššie uvedených kritérií, ale treba brať do úvahy, ako múzeum pracuje so zbierkami, resp. ako ich využíva v kontexte svojej existencie a za danej situácie i s prihliadnutím na legislatívne prostredie v tejto oblasti, čo vedie ku klasifikácii pri ktorej na základe určitých kritérií dochádza k rozdeleniu do kategórií.

Kým na Slovensku do roku 1918 vznikali múzeá v kontexte s podmienkami vytváranými v rámci monarchie v Uhorsku, vznikom Československa sa táto kontinuita prerušila a formovala sa nová štruktúra múzeí, zohľadňujúca nové kultúrne potreby štátu. Typológiu múzeí prezentuje nasledovná tabuľka:

Tab. č. 3 Typológia múzeí po roku 1918

Tab. č. 4 Typológia múzeí po roku 1945

Problematiku typológie múzeí po roku 1989 na Slovensku možno charakterizovať v súlade so zmenami v politicko-hospodárskom a ideologickom kontexte. Faktory, ktoré formulovali novú múzejnú kultúru vychádzali z novoprijatých spoločenských a politických podmienok. Nové príležitosti dávajú priestor na realizáciu projektov, ktoré sa v predchádzajúcom období utlmovali, alebo pre nesúlad s vtedajšou predstavou o jednotnej sieti múzeí na Slovensku, neexistoval pre ne reálny priestor.

Tieto činitele sa pretlmočili do formovania múzejnej kultúry a tým determinovali i otázku typológie múzeí. V zásade sa typológia múzeí, vybudovaná po roku 1945 nemení, až na zánik ideologických múzeí v rámci muzeálnej siete, múzejných zariadení a podobne. Na úrovni štátnych múzeí dochádza k formovaniu ďalších špecializovaných múzeí (na pôde Slovenského národného múzea: Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, Múzeum židovskej kultúry, Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku, Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku, na pôde Slovenského technického múzea v Košiciach vzniká: Letecké múzeum a pod.). Zrodom samostatnej Slovenskej republiky po roku 1993 vznikajú špecializované múzeá (napr. Múzeum Slovenského Červeného kríža), ale i ďalšie, ktoré pôvodne vznikli z bývalých dokumentačných centier založených na základe Uznesenia vlády SSR č.200 z 1. apríla 1981 (Poštové múzeum, Slovenskej pošty a. s., Múzeum obchodu, Múzeum polície, Múzeum telesnej kultúry, Múzeum školstva a pedagogiky na Slovensku, SPP – Plynárenské múzeum atď.), alebo na základe Ústavného zákona č. 541/1992 Zb. o delení majetku Českej a Slovenskej Federatívnej republiky medzi Českú republiku a Slovenskú republiku (napr.: Vojenské múzeum v Trenčíne, dnes v Piešťanoch). Ďalšou snahou je zriaďovanie mestských, obecných a súkromných múzeí. Ich existencia má lokálny charakter dokumentujúci kultúrno-spoločensko-historický vývoj regiónu prípadne osobnosť, príslušného mesta, obce. Súkromné múzeá sú úzko zamerané na určitý okruh problémov týkajúcich sa zakladateľa, ako napríklad ETOP – Múzeum kolies, ktoré je zriadené firmou vyrábajúcou kolesá. Kým do roku 1989 niektoré mestské múzeá predstavovali pobočky okresných, alebo krajských múzeí, na základe Zákona SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení, ich znovu zriaďujú mestské úrady (napr. Múzeum v Sabinove – bývalá pobočka Vlastivedného múzea v Prešove, Mestské múzeum v Zlatých Moravciach – pobočka Vlastivedného múzea v Nitre a pod.). Týmto spôsobom aj z bývalých pamätných izieb obcí vznikajú

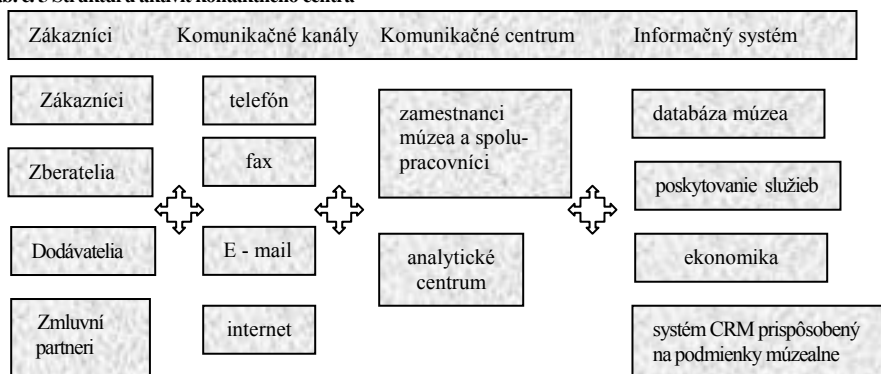
obecné múzeá.

Týmto sa začala formovať i úplne nová štruktúra zriaďovateľov múzeí. Kým v roku 1991 Ministerstvo kultúry SR prevzalo všetky štátne múzeá, po územnosprávnom členení Slovenska v roku 1996 sa vyprofilovala nová štruktúra celoslovenských špecializovaných múzeí, a to vo vzťahu k príslušnému rezortu s prihliadnutím na charakter zbierok. Okrem Ministerstva kultúry SR sa takto zriaďovateľská pôsobnosť delimituje na nasledovné ministerstvá – životného prostredia, pôdohospodárstva, hospodárstva, školstva, obrany, vnútra, ale aj na niektoré štátne inštitúcie, ako napr. Múzeum mincí a medailí - Národnej banke Slovenska, Slovenské poľnohospodárske múzeum – Agrokomplexu Výstavníctvo Nitra. Zmeny súvisia i s reformou verejnej správy, jej transformáciou na samosprávny systém a s vytvorením vyšších územných celkov. V roku 2002 kategória regionálnych múzeí prešla z dovtedajšej pôsobnosti miestnej štátnej správy (krajské úrady v rokoch 1996-2001) do pôsobnosti samosprávnych krajov. K 31. decembru 2006 v zriaďovateľskej pôsobnosti Ministerstva kultúry SR je 24 múzeí, z toho: 3 múzeá – Slovenské národné múzeum so sídlom v Bratislave, ktoré tvorí 18 špecializovaných múzeí samostatne registrovaných a dislokovaných vo všetkých krajoch Slovenskej republiky, ďalej Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici a Slovenské technické múzeum v Košiciach, 2 špecializované múzeá sú organizačnými zložkami Slovenskej národnej knižnice v Martine, 1 špecializované múzeum je súčasťou Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici. Ostatné ústredné orgány zriaďujú 13 múzeí, samosprávne kraje 37 múzeí, obce 17 múzeí, iné právne subjekty 9 múzeí. V správe registrovaných múzeí na Slovensku k vyššie uvedenému dátumu je 15 341 177 ks zbierkových predmetov, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou kultúrneho dedičstva a zároveň nenahraditeľnou informačnou bázou pre vedecké poznanie minulosti, prírody a spoločnosti na Slovensku.

Ako je z uvedeného zrejme, múzejný fenomén z obsahového hľadiska môžeme vnímať ako formu istého oddelenia – vytriedenia vecí a ich uchovania, čiže zberateľstva, ktoré sa môže prejavovať rôzne. Tento fenomén je totiž vždy závislý od charakteru kultúrnej úrovne ľudskej civilizácie v danom čase a v daných spoločenských podmienkach. Podobne, ako politika i zberateľstvo – múzejný fenomén patrí k jednej z najstarších a zložitých ľudských činností. Ľudia sa snažili vždy pochopiť, ako vlastne spoločnosť funguje a ako je možné tieto poznatky využiť vo svoj prospech. Preto so zberateľským – muzeálnym fenoménom sa môžeme stretnúť u všetkých známych civilizácií. Spoločenská objednávka nakoniec vedie ku vzniku nielen muzeálnej teórie, ale tiež k vede o múzeu. Žiaľ, spoločenská prax je i v tomto prípade zložitejšia. Plnohodnotným subjektom spoločenského a politického života je múzeum iba vtedy a do tej miery, do akej sa na ňom a s ním realizuje civilizačný a tým i hodnotový proces spoločnosti. Medzi najdôležitejšie patrí historické povedomie, vlastenectvo a národná hrdosť. Výchova k týmto atribútom spoločenského, politického, ale aj hospodárskeho života je zložitý proces, ktorý je podmienený rôznymi činiteľmi, ako znalosť histórie a dejín národa a schopnosť aplikovať ich na súčasnosť. Bez základných informácií získaných v rodine, škole a vytvorením vhodnej spoločenskej klímy, ako aj za pomoci nástrojov modernej komunikácie to nie je možné realizovať. Pokiaľ múzeá ako aj ich zriaďovatelia neprehodnotia svoje postoje, ani tieto kroky nezabezpečia úspešnú aplikáciu zásad muzeálnej práce. U zriaďovateľov múzeí, v súlade s európskymi tradíciami, by mali byť riešené ekonomické, spoločenské a legislatívne predpoklady. Múzeá by mali sa viac otvoriť verejnosti, vystihnúť jej záujmy a postoje. Východiskovým prostriedkom, ktorý majú múzeá k dispozícii je tvorba stratégie komunikácie s verejnosťou. Jednou zo základných stratégií je prezentácia výstav a expozícií, individuálne prostriedky komunikácie, ako napríklad osobné rozhovory so zákazníkmi, informatívne listy, spolupráca so zberateľmi danej akvizičnej oblasti múzea, reklama – plagáty, informácie v médiách, organizovanie rôznych spoločenských udalostí v spolupráci rôznymi inštitúciami a pod. Vzhľadom k nehmotnosti, nestálosti, nerozlučnosti a neskladovateľnosti služieb v múzeu, je potrebné účinne koordinovať množstvo pracovných procesov, preto celú činnosť nemožno zveriť len jednému človeku, ale je nutné zapojiť do nej všetkých zamestnancov múzea. Múzeum je multidisciplinárna or-

organizácia, rôzne štruktúrovaná, jej prosperita závisí na vzdelaní, komunikačných schopnostiach, ako aj v snahe o spoluprácu, ale aj lojalite k múzeu u všetkých jeho zamestnancov. Riaditeľ okrem koordinačných schopností, by mal byť špecialista v oblasti muzeológie, spoločne so zriaďovateľom, ktorý, pokiaľ v manažmente nemá odborníka na túto oblasť, by bral do úvahy názory ním vybraného špecialistu, ktorého poveril vedením tvorby koncepcie rozvoja a realizovaním opatrení na zabezpečenie činností, vrátane kontrolnej. Služby poskytované múzeom nemajú chuť, ale majú farbu, obal, tvar - sú to výstavy a expozície. Pre trhovú ponuku však táto osamotená služba nepostačuje, preto je nutné uvažovať aj o skladbe ponuky. Hrady a zámky samotné tvoria doplnkovú službu vo forme ich obhliadky, prechádzky zámockým parkom, hradným opevnením a podobne. Ostatné múzeá musia uvažovať o ponuke pozostávajúcej zo služby a doplnkového výrobku, môže to byť i špeciálna výstava, alebo expozícia v prírode, alebo ďalšia doplnková služba, ako je muzeálna kaviareň, číta-reň, prípadne spolupráca s obchodnými domami, ďalšími múzeami a pod. Aj keď neskladovateľnosť služieb je u marketingových odborníkov známa: poukazuje sa na vysoké skladovacie náklady spojené s údržbou zásob, krytím nákladov a výdavov pre osoby poskytujúce služby. Čiastočne je možné tieto náklady v múzeách kompenzovať cenou za poskytované služby, vrátane ich doplnkov, avšak žiadna inštitúcia, spravujúca kultúrne dedičstvo národa vo verejnom záujme, nemôže tvoriť zisk, ak neberieme do úvahy trvalo zhodnocujúci sa pôvodný hmotný i duchovný doklad zbierkových predmetov, ktorý priamo, alebo sprostredkované môže vypovedať o vývoji prírody, alebo spoločnosti a má trvalý historický, kultúrny, umelecký alebo vedecký význam. Okrem toho, doposiaľ nebol zhodnotený finančný zisk ostatných poskytovateľov služieb pre zákazníkov múzeí, ktorí ich využívajú na základe návštevy; ide hlavne o reštauračné zariadenia, obchody, doprava a pod., ktoré by spôsobom príspevku zo zisku do spoločnej pokladnice kultúry mali prispievať aspoň 2 %, ktoré by podľa návštevnosti boli pridelené múzeám, galériám, prípadne ďalším kultúrnym inštitúciám. Takto by mohol vzniknúť nový prístup k zákazníkom v múzeách v podobe riadenia vzťahov so zákazníkmi a nepretrvával by tradičný obchodný model zaužívaný vo väčšine múzeí dodnes. Filozofiu "Riadenia vzťahov so zákazníkom,, (systém CRM), načrtol Philip Kotler v sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Táto filozofia je zameraná na konkrétny prístup firmy k jej zákazníkom. Prostredníctvom riadenia tohto kontaktu je možné získať informácie o preferenciách, zámeroch a prianiach zákazníkov a tak vybudovať lojalný vzťah k múzeu a k jeho produktom. Vytvorením marketingového oddelenia, prípadne pracovnej pozície v múzeu za spolupráce s lektormi a odbornými zamestnancami sa môže vytvoriť kontaktné centrum, ktorého hlavným cieľom bude analýza a snaha zistenia potrieb a tým uspokojenia zákazníka, získanie jeho náklonnosti k využívaniu služieb múzea a hľadanie charakteristických rysov zákazníkov uprednostňujúcich určitý druh poskytovaných služieb. K analýzam tohto typu sa používajú databázy - sklady a nástroje data miningu (technológia automatizovaného hľadania doteraz neznámych súvislostí v dátach). Štruktúru aktivít kontaktného centra uvádza nasledovná tabuľka:

Tab. č. 5 Štruktúra aktivít kontaktného centra

Ako je z uvedeného vidieť, súčasné prevádzkové činnosti múzeí vyžadujú správne nasmerovanie „čo produkovať“ a „ako produkovať“. Je nesporné, že tie najvýnimočnejšie strategické a taktické zámery je možné len ťažko naplniť, pokiaľ vnútorné procesy inštitúcie nebudú prebiehať racionálne a na základe poznania historického vývoja múzejníctva a múzea.

Prevádzková činnosť múzeí je široká, nezahrňuje len vlastnú činnosť (zber, dokumentovanie, ochrana a sprístupnenie), ale i ďalšie pomocné a podporné činnosti (napĺňovanie základných cieľov voči verejnosti, práca s médiami, marketing, manažment, správa budov, údržba a pod.). Chod a výsledok každej organizácie, inštitúcie väčšou, alebo menšou mierou ovplyvňuje úroveň jej manažmentu (ide o špecifické aktivity zamerané na ľudí, ovplyvňovanie do budúcnosti, efektívne rozhodovanie, rešpektovanie legislatívnych predpisov a zdokonaľovanie procesov), k riadeniu patrí i skutočnosť, že realita nie je nemenná, naopak, stále častejšie sa stretávame s neistotou, chaotickými prejavmi, ktoré nemožno riešiť rutinne, ale len novými prístupmi a aktivitami.

Použitá literatúra

- 1) BENEŠ, J.: Rozbor muzeálnych funkcií. In: Múzeum, č.3, Bratislava, 1967.
- 2) BENEŠ, J.: Museum a sbírky. Praha, 1977.
- 3) BENEŠ, J.: Vztahy vlastivědných muzeí k muzeím specializovaným. In: Múzeum, č.1, Bratislava, 1989, s. 15-21.
- 4) GREGOROVÁ, A.: Múzeum a múzejníctvo. Martin, 1984.
- 5) KESNER, L.: Marketing a management muzeí a památek. Praha : Grada Publishing, 2005.
- 6) KOLEKTÍV: Hnutelné pamiatky Stredoslovenského kraja v štátnych zoznamoch. Banská Bystrica : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1970.
- 7) KOLLÁR, Š.: Múzeum a marketing In: Sborník z mezinárodní konference „Museum a změna“. b.m. : Asociace muzeí a galerií České republiky, 2003.
- 8) KOLLÁR, Š.: Kvalita – súčasť marketingu v múzeu In: MUZEOLÓGIA – TEÓRIA A PRAX : Zborník príspevkov z muzeologickej konferencie 20 - 21. septembra 2006. Banská Štiavnica, 2006.
- 9) KOTLER, P.: Marketing management. Praha : Grada Publishing, 2001.
- 10) KUČERA, M.: Slovensko okolo roku 1000. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2002.
- 11) LALKOVIČ, M.: Typológia múzeí. Banská Bystrica : UMB, 2005.
- 12) MAROVIČ, I.: Úvod u muzeologiju. Zagreb, 1993.
- 13) MENSCH, P. van.: Museology and museums. In: ICOM News, 41, 1988, s.5-10.
- 14) MRUŠKOVIČ, Š. - DARUKOVÁ, J. - KOLLÁR, Š.: Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo. Banská Bystrica : UMB, 2005.
- 15) NAHODIL, F.: Úvod do marketingu. Praha, 2003.
- 17) TEICHOVÁ, A. a i.: Dějiny středověku I. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1968.
- 18) WAIDACHER, F.: Průručka všeobecné muzeologie. Bratislava, 1999.

Zusammenfassung

Die Museologie und das Marketing

In der Geschichte des Museumsverhältnisses zu der Wirklichkeit haben sich mehrere Grundtypen des Verstehens der Funktionalität der Museen und Sammlungen entfaltet. Das heißt, dass wir die Museen nicht nur aus der Sicht der Sammlungsschaffenden Tätigkeit beurteilen sollten, sondern auch in einem markant breiteren Kontext der gesellschaftlichen Bedürfnisse. Aus dem Geäußerten geht hervor, dass sich das Museum, als eine Institution verschieden entwickelte. Von dem Tempelschatz an hat sich sein Charakter allmählich präzisiert, innerlich bereichert, bis es endlich in eine institutionalisierte Form mutierte, welche es Heutzutage aufweist. Der Betrieb der Museen ist weitgehend, er umfasst nicht nur die eigene, sondern auch weitere Hilfs- und Unterstützungstätigkeiten. Der Lauf und das Ergebnis beeinflusst markanter oder weniger das Niveau des Managements. Zum Leiten einer Institution gehört auch die ewige Wahrheit, dass die Realität nicht unveränderlich ist, es ist ja ganz anders, immer häufiger treffen wir auf eine Unsicherheit, Chaosbezeugungen, die man nicht routinemäßig lösen kann, aber durch neue Methoden und Aktivitäten. Deshalb nimmt die Aufgabe der Marketingführung der Museen in den letzten Jahren an der Bedeutung an. Die Position der Marketingführung ist in den Museen verschieden organisiert. Bislang kommt sie nicht in allen Museen in einer selbstständigen Abteilung, respektive in einem Marketingspezialisten zum Ausdruck. Die heutigen Betriebstätigkeiten der Museen erfordern eine richtige Ausrichtung „was man zu produzieren hat“ und „wie man zu produzieren hat“. Es ist unwiderlegbar, dass man die außergewöhnlichsten strategischen und taktischen Absichten nur schwer erfüllen kann, bis die inneren Prozesse einer Institution nicht rationell in Zusammenarbeit mit einem Marketingspezialisten und in der Harmonie mit den Erkenntnissen der historischen Entfaltung des Museumswesens und Museums ablaufen. Einer der möglichen Wege ist auch das „Leiten der Beziehungen mit den Kunden“ (das System CRM), welchen Philip Kotler in den siebziger Jahren des zwanzigsten Jahrhunderts andeutete. Diese Philosophie ist auf eine konkrete Einstellung einer Firma zu ihren Kunden abgestimmt. Mittels dieses Kontakts ist es möglich Informationen über die Präferenzen, die Absichten und die Wünsche der Kunden zu erlangen und so ein loyales Verhältnis zu dem Museum und seinen Produkten aufzubauen. Durch das Erschaffen einer Marketingabteilung, eventuell einer Arbeitsstelle im Museum mit der Zusammenarbeit mit Lektoren und mit fachmännischen Angestellten entsteht ein Kontaktzentrum, welches zu einer Erlangung eines Interesses des Kunden für eine Nutzung der Dienste des jeweiligen Museums dienen soll.

(kollars@ustr.slposta.sk)

Príspevok k poznaniu mestského opevnenia v Banskej Bystrici

JÁN ZACHAR – MARTA MÁCELOVÁ

*Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica**Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica***Úvod**

V dňoch 2. 4.-19. 7. 2007 sa v súvislosti s výstavbou polyfunkčného objektu na Rázusovej ulici, parc. č. 1720/1, 1720/4, 1720/7, 5516/6 uskutočnil záchranný archeologický výskum, ktorý priniesol poznatky o hydrologickom vývoji priestoru a ozrejmil aj topografiu západnej časti mestského opevnenia.

Lokalita je situovaná v centre mesta Banská Bystrica, v mestskej časti Fortnička. Stavebný pozemok sa rozprestiera na južnom okraji panelákovvej zástavby vo voľnom medzipriestore vymedzenom z východnej strany priebehom Rázusovej ulice a zo západnej strany potokom Bystrička. Na južnej strane pozemok smeruje až po začiatok asfaltovej plochy pred budovou Slovenskej pošty (U. J. Kráľa, parc. č. 3257/2, 3255, 3256), ktorý zachytil novodobú zástavbu priestoru ako aj vývoj miestnych hydrologických pomerov (Zachar – Mácelová 2006, 368-369). Pred začiatkom skryvky na predmetnej stavebnej parcele prebiehal archeologický výskum aj na susednom severnom pozemku už v priestore panelákovvej zástavby (riešiteľ výskumu – PhDr. V. Hanuliak).

V širšom okolí lokality¹ je geologická stavba zastúpená predovšetkým horninami krížňanskej jednotky zastúpenej vrchným triasom, spodnou kriedou a útržkami jury. Vrchný trias reprezentuje komplex hornín vo vývoji pestrých bridlíc, pieskocov a kremencov s vložkami dolomitov. Spodná krieda má vývoj vápencovo-slienitý s prevahou šedých slieňocov, slienitých vápencov a lokálne aj kalpionelových vápencov.

Kvartérne hominy v blízkom okolí reprezentujú len holocéne fluviaálne sedimenty Bystrického potoka (Bystričky). V spodnej časti súvrstvia sú doložené spravidla hlinité až piesčité štrky resp. piesky s prímiesou štrku. Smerom k nadložíu sú štrky častejšie piesčité a lokálne prechádzajú do ílovitého štrku. Kvartérne sedimenty prekrývajú miestami recentné navážky premenlivej mocnosti (Jenčko 2006, 4).

Opis nálezovej situácie² (obr. 2):

Metodika realizácie výskumu bola podmienená charakterom stavebných prác. Zemné práce pozostávali z výkopu základovej jamy budúceho objektu. Hneď na začiatku terénnych úprav bol vo východnej časti stavebného pozemku zachytený priebeh hradbového múru mestského opevnenia

¹ Geologické sondy boli realizované oproti lokalite na západnom brehu potoka na ulici J. Kráľa v súvislosti so zástavbou voľného priestranstva medzi potokom a cestnou komunikáciou (Jenčko 2006). Dá sa predpokladať, že podobná geologická stavba silne podmienená inundačným charakterom územia sa vyskytuje aj na východnom brehu Bystričky.

² Štruktúra popisu nálezovej situácie vychádza z výskumnej dokumentácie uloženej v archíve Stredoslovenského múzea. Metodika spracovania výskumnej správy sa opiera o „Manuál archeologického výskumu I- formalizovaný popis stratigrafických jednotiek“ vypracovaný kolektívom pracovníkov inštitúcií Archaia Brno o.p.s., Archaia Praha o.p.s. a Západočeskej univerzity v Plzni.

Základ predstavuje kategorizačné resp. radové číselné kódovanie jednotlivých vrstiev- stratigrafických jednotiek. V tomto prípade sa zvolil spôsob kategorizačného číselného kódovania, kde je každej stratigrafickej jednotke postupne priradený číselný kód vyjadrujúci kategorizačné zaradenie a poradie v ňom.

Počas výskumu boli vyčlenené nasledujúce stratigrafické jednotky:

100-110- vrstvy

900-901- kamenné stavebné konštrukcie

400- drevené konštrukcie

(nálezová situácia č. 1). Výskum sa následne sústredil na dokumentáciu jeho priebehu a technických parametrov. K tomuto účelu bola z vonkajšej strany múru vytýčená sonda B/I/07.

V priestore základovej jamy sa v južnej časti pri prekládke inžinierskych sietí zachytili relikvy novodobej resp. súdobej zástavby, ktoré neboli predmetom dokumentácie. V juhovýchodnom nároží základovej jamy podarilo zachytiť časť kanalizačného odvodu (nálezová situácia č. 2). Osobitná pozornosť sa koncentrovala na dokumentáciu stratigrafie východného a južného profilu základovej jamy, ktoré priniesli informácie o pôvodných hydrologických pomeroch priestoru.

Nálezová situácia I:

Predstavuje nález lineárnej murovanej stavebnej konštrukcie na severovýchodnej strane stavebnej jamy (obr. 3). Nález muriva pokračoval aj mimo severný okraj stavebnej jamy (časť B), kde bol múr na úrovni koruny začistený a na jeho vonkajšom líci bola vytýčená sonda B/I/07.

Popis stratigrafických jednotiek (ďalej s. j.):

Uloženiny

110 – typ: vrstva, zloženie: štrk, farebnosť: – , interpretácia: podlažie

Stavebné konštrukcie (obr. 3, 6, 7, 8)

900 – kategória: murovaná, interpretácia: základové a nadzákladové murivo obvodového hradbového múru vonkajšieho opevnenia mesta

900a – kategória: murovaná, materiál: kameň lomový - bloky/veľké, lícovanie, pojivo: malta vápenná hrubá zaškárovaná, základová škára/niveleta: - , interpretácia: nadzákladové murivo s. j. 900

900b – kategória: murovaná, materiál: kameň lomový - bloky/veľké/, pojivo: malta vápenná hrubá miestami vytečená, základová škára/niveleta: 270/280 cm od koruny, interpretácia: základové murivo s. j. 900

Zachytená s. j. 900 v severovýchodnej časti stavebnej jamy predstavuje fragment hradbového múru západnej časti mestského opevnenia (lína medzi Dolnou bránou a tzv. Novou baštou v zmysle terminológie archívnych prameňov). Línia múru bola zachytená aj mimo severnej hrany stavebnej jamy (časť B), kde bola začistená koruna (bližšie súvislosti v tomto priestore rieši sonda B/I/07).

Línia hradbového múru korešponduje s dochovaným mapovým materiálom ako aj s archívnymi prameňmi.

Základové rozšírenie (6 - 8 cm) bolo zistené v časti A na vonkajšom líci 170 cm od koruny. V nadzákladovej časti bolo doložené lícovanie a škárovanie. Základy boli zapustené do štrkového podlažia. Základová škára bola miestami vystlaná drevenými fragmentmi (drenážna funkcia?).

V rastlej zemiine pokrývajúcej korunu ako aj líce muriva sa vyskytoval početný keramický materiál s rámcovým datovaním do novoveku (p. č. 1-41/07, 44-46/07). V rámci typologickej škály boli zastúpené hmcovité, misovité ako aj džbánovité tvary s charakteristickou profiláciou ústia.

Sonda B/I/07:

Vytýčená z vonkajšej strany hradbového múru časti B (obr. 3).

Výkop sondy prebiehal ručne, v záverečných fázach (v neantropogénnych vrstvách) vzhľadom na časový faktor ako aj zo statických dôvodov bol použitý strojný mechanizmus.

Popis s. j.:

Uloženiny (obr. 5)

100 – typ: vrstva, zloženie: štrková hlina, farebnosť: hnedá, interpretácia: rastlá zemina s prímiesou stavebnej deštrukcie

101 – typ: vrstva, zloženie: štrk, farebnosť: – , interpretácia: sedimentácia ?

102 – typ: vrstva, zloženie: piesčitá hlina, farebnosť: sivočierna, interpretácia: –

103 – typ: vrstva, zloženie: piesčitá hlina s prímiesou štrku (fragmentárne), farebnosť: hnedá, interpretácia: –

104 – typ: vrstva, zloženie: piesčitá hlina, farebnosť: sivočierna, interpretácia: –

105 – typ: vrstva, zloženie: hlinitý piesok, farebnosť: okrová, interpretácia: sedimentácia?

106 – typ: vrstva, zloženie: piesčitá hlina, farebnosť: hnedá, interpretácia: –

107 – typ: súvrstvie, zloženie: piesok, farebnosť: okrová, interpretácia: sedimentácia?

108 – typ: vrstva, zloženie: piesčitý íl, farebnosť: čierna, interpretácia: bahenná vrstva riečišťa

109 – typ: vrstva, zloženie: organický materiál, interpretácia: –

Zachytená stratigrafická sekvencia odráža zložitý vývoj hydrologických pomerov priestoru.

Spodná bahenná vrstva (s. j. 108) prekrývajúca štrkové podložie predstavuje pravdepodobne zaniknuté riečište. Môže ísť o pôvodné koryto Bystričky resp. jej rameno. Štrková vrstva 101 a piesčité vrstvy 105 a 107 odrážajú pravdepodobne sekundárne sedimentačné procesy súvisiace so druhotným zamokrením terénu resp. s náplavami (?). Pôvodnú niveletu v čase výstavby hradbového múru môže reprezentovať vrstva 103 alebo 106. V kontexte s. j. 108 bol zachytený heterogénny keramický materiál s prevahou novovekých črepov (p. č.47-52/07) a pravdepodobnou intrúziou pravekého atypického črepu (p. č. 53/07).

Nálezová situácia II:

Predstavuje nález lineárnej konštrukcie na juhovýchodnej strane stavebnej jamy (obr. 2).

Popis s. j.:

Stavebné konštrukcie (obr. 4)

901 – kategória: kladená, materiál: kameň lomový- bloky/platne, pojivo: hlina resp. bez pojiva, základová škára/niveleta: – , interpretácia: konštrukčná zložka

400 – kategória:– , materiál: drevo , interpretácia: konštrukčná zložka

Konštrukčné zložky s. j. 901 a 400 predstavujú zdeštruované fragmenty kanalizačného systému. Ten bol tvorený kamennými platňami (s. j. 901), ktoré prekrývali paralelné kamenné stenky. Dno vyplňala čiastočne opracovaná časť drevenej guľatiny (s. j. 400). Kanál bol osadený do prostredia čiernej bahennej vrstvy. Smeroval z východnej strany okraja stavebnej jamy. Typovo patrí do radu štandardných kamenných kanalizačných systémov, ktoré boli v prostredí Banskej Bystrice bežné od neskorého stredoveku a počas novoveku. Konštrukčne podobné príklady boli doteraz datované do 17.-19. storočia. Predmetný kanál sa od nich odlišuje absenciou maltového pojiva a prítomnosťou drevenej výstelky.

Stavebná jama:

Výkop prebiehal pomocou strojného mechanizmu. Vo východnom a južnom profile bola zachytená výrazná čierna bahnitá vrstva (s. j. 108) identifikovaná už v sonde B/1/07 prekrývajúca štrkové podložie (s. j. 110). S. j. sa koncentrovala predovšetkým vo východnej polovici základovej jamy, smerom k Bystričke sa postupne vytrácala (štrky). V kontexte vrstvy bol zaznamenaný početný výskyt fragmentov driev, predovšetkým guľatiny, ktoré sa koncentrovali predovšetkým v juhovýchodnom nároží. Vzhľadom na celkový komplikovaný vývoj hydrologických pomerov priestoru je problematické interpretovať s. j. 108. Ide každopádne o pozostatok zaniknutého riečišťa, ktoré sa však môže spájať ako so zaniknutým korytom Bystričky resp. jej mŕtveho ramena tak aj so zaniknutým korytom náhonu mlyna.

Vodojemná šachta:

Vytýčená z vnútornej strany s. j. 900, časti A v priestore asfaltového chodníka (obr. 2, 3). Stratigrafia profilov kopírovala situáciu „extra muros“ s výskytom čiernej bahnitej vrstvy s. j. 108 nad štrkovým podlozím (s. j. 110).

Vyhodnotenie:

V zmysle archívneho materiálu sa väčšia časť predmetného stavebného pozemku nachádzala „extra muros“ stredovekého mesta. Podľa mapových podkladov sa tu rozprestierali voľné zelené plochy. Časť pozemku zasahovala do zóny hradieb mestského opevnenia. Koruna hradbového múru bola pred začatím skrývky čiastočne sledovateľná voľne v teréne na severovýchodnom konci

stavebnej parcely.

Výstavba mestských hradieb prebiehala etapovite. Prvá ojedinelá správa o hradbách okolo mesta v podobe palisád pochádza z r. 1473 (Graus 1999, 9). Heterogénna drevozemná fortifikačná sústava nejasného rozsahu pretrvala až do 16. storočia. Významným podnetom na prestavbu opevnenia bol pád Budína r. 1541. K výstavbe kamenných hradieb však došlo až po r. 1569 (Graus 1999, 12). Výstavba sa realizovala po etapách, pričom v niektorých úsekoch boli stále budované drevozemné fortifikácie. Do konca 16. storočia bola dokončená prvá fáza výstavby kamenných hradieb, avšak úsek medzi Komorským dvorom a špitálom sv. Alžbety ako aj úsek medzi Novou baštou a Dolnou bránou popri Bystričke mal stále len drevozemný charakter. Listinne podložená drevozemná fortifikačná línia z inundačného pásma Bystričky pochádza z r. 1584, kedy došlo k zrúteniu časti palisád a mesto ich muselo nechať opraviť (Graus 1999, 16). Prvá ambícia postaviť kamenného hradby v tomto priestore sa vyskytla už r. 1589, na čo poukazuje žiadosť mesta adresovaná arcivojvodovi Ernestovi o poskytnutie väčšej sumy finančných prostriedkov. Vzhľadom na absenciu financií sa však v tomto roku vybuďovali v predmetnom úseku len palisádové hradby. Výstavba kamenných hradieb v týchto úsekoch nastala až po r. 1599, kedy došlo k vpádu tureckých oddielov na stredné Slovensko, pričom mala trvať približne 14 rokov (Graus 1999, 21). Práce prebiehali v zložitých podmienkach stavovského povstania Š. Bočkaya (útok Redeyho hajdúchov r. 1605, keď vyhorela polovica mesta) (Slaný 1988, 226) ako aj zápasov medzi slovenským a nemeckým obyvateľstvom Bystrice.

Na tzv. ferrariovských mapách posledne predatovaných medzi roky 1606 a 1608 (Graus 2000), je predmetný úsek zobrazený jednoduchou linkou, pričom v miestach kde stáli kamenné hradby kreslič použil zdvojenú linku (obr. 11). Valový systém je pritom vždy zobrazený štylizáciou zemného násypu. Pokiaľ by v úseku inundačie Bystričky malo ísť o zobrazenie palisádového opevnenia, znamenalo by to, že výstavba kamenných hradieb v tomto úseku nastala až po r. 1608, pričom do veľkej miery asi kopírovala líniu palisád vybudovaných v r. 1589. Zdokumentovaná stratigrafická situácia neprinesla poznatky, ktoré by toto datovanie mohli spresniť. Získaný nepočetný keramický materiál je možné rámcovo datovať do novoveku. Výskumom sa nepodarilo zachytiť staršie drevozemné opevnenie, ktoré podľa archívnych dokumentov malo predchádzať výstavbe kamenných múrov. Murivo opevnenia bolo v skúmanej časti úseku postavené zo slieňového vápenca lokálnej proveniencie (stredoveký lom pri Urpíne) (Galvánek 2007).³ Nevysoké základy v porovnaní s hmotou nadzákladovej časti (pozri popis nálezovej situácie) boli zapustené do štrkového podlažia. Pravdepodobne vzhľadom na hydrologicky problematické podlažie boli do základovej škáry založené zlomky driev, ktoré mohli plniť drenážnu funkciu. Zameraná línia (obr. 9) priebehu korešponduje s líniou hradieb zachytenou na historických mapách (obr. 10). Časť predmetného hradobného úseku (jeho nadzemného torza) je viditeľná ešte na katastrálnych mapách z 50-tych rokov 20. storočia.

Stratigrafická situácia ukazuje, že predmetný priestor bol v minulosti súčasťou inundačného pásma potoka Bystrička pravdepodobne s pomerne častými zmenami toku riečišťa, na čo poukazuje výskyt čiernej bahennej vrstvy (s. j. 108) pred aj za líniou hradobného múru. Uvedeným priestorom navyše pretekal náhon špitálskeho mlyna situovaného na mieste dnešnej budovy Slovenskej poisťovne. S existenciou náhonu možno spájať výskyt guľatiny v kontexte s. j. 108 v juhovýchodnej časti stavebnej jamy. Koryto náhonu nebolo možné jasne stratigraficky odčleniť od celkového inundačného kontextu. Hranica zachyteného riečišťa v južnom profile stavebnej jamy však s určitou predstavuje aj jeho západnú hranu.

³ Petrografická analýza, ktorú vypracoval RNDr. J. Galvánek je súčasťou výskumnej dokumentácie (Zachar – Mácelová 2007) uložené v archíve Stredoslovenského múzea

Literatúra

- GALVÁNEK, J. 2007: Petrografická analýza vzoriek. In: ZACHAR, J. – MÁCELOVÁ, M.: Archeologický výskum na Rázusovej ulici v B. Bystrici. Výskumná správa. Nепublikované. Archív Stredoslovenského múzea.
- JENČKO, P. 2006: Banská Bystrica – polyfunkčný dom, Vajanského námestie. Inžiniersko – geologický prieskum. Záverečná správa. Nепublikované.
- GRAUS, I. 1990: Z minulosti a prítomnosti stredovekej mestskej fortifikácie Banskej Bystrice. In: Stredné Slovensko 9, Banská Bystrica, 173-195.
- GRAUS, I. 1999: Vývoj fortifikácie Banskej Bystrice do konca 16. storočia v podmienkach špecifik pasívnej obrany stredoslovenských banských miest. In: Vojenská história, roč.1999, Bratislava, 3-21.
- GRAUS, I. 2000: K datovaniu najstarších tzv. ferrariovských pôdorysných plánov Banskej Bystrice. In: Pamiatky a múzea, č.1, 20-22.
- SLANÝ, J.: 1988: Povstanie Štefana Bočkaya a jeho dôsledky pre hospodársky život v Banskej Bystrici. In: Stredné Slovensko 7, Banská Bystrica, 223-231.
- MICHAL, P. – KAMENSKÝ, L. – SOTÁK, Š. – CVACHOVÁ, A. – DAROLA, J. 1989: Prírodné pomery. In: Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu. Martin, 9-21
- ZACHAR, J. – MÁCELOVÁ, M. 2006: Archeologické výskumy v Banskej Bystrici v r. 2006. In: Acta Historica Neosoliensia, 9, Banská Bystrica, 365-371.
- ZACHAR, J. – MÁCELOVÁ, M. 2007: Archeologický výskum na Rázusovej ulici v B. Bystrici. Výskumná správa. Nепublikované. Archív Stredoslovenského múzea a KHI FHV UMB.

Zusammenfassung

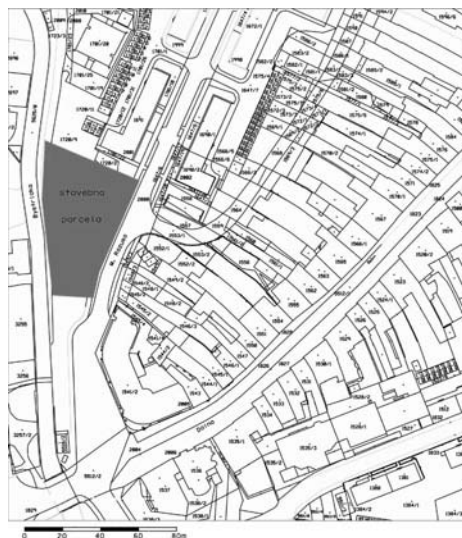
Beitrag zur Kenntnis über die Stadtbefestigung in Banská Bystrica

Im Zusammenhang mit der Bautätigkeit gab es 2.4. - 19.7. 2007 an Rázusová Strasse archäologische Rettungsgrabung. Die Lokalität befindet sich im Stadtviertel „Fortnička“. Der Baugrundstück erstreckt sich vom Rande der Plattenbausiedlung, dem Ufer des Fortnička Bachs entlang bis zum Gebäude des heutigen Sitzes von Slovenská Poist'ovňa.

Während den Ausgrabungen ist es gelungen die Reste des östlichen Teiles der Stadtbefestigung freizulegen. Die Linie der Mauern stimmt mit den Aufzeichnungen auf historischen Karten überein. Anhand der schriftlichen Quellen kann man den Ausbau des östlichen Teiles der Stadtbefestigung an Anfang des 17-ten Jhts. datieren. Die brüchige Keramikfunde bestätigen diese Annahme.

(jan.zachar@pobox.sk)

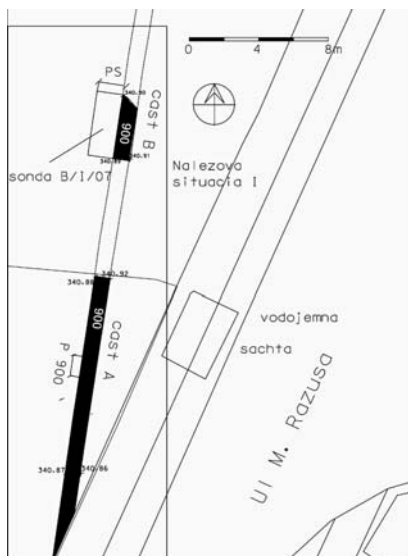
(macelova@fhv.umb.sk)

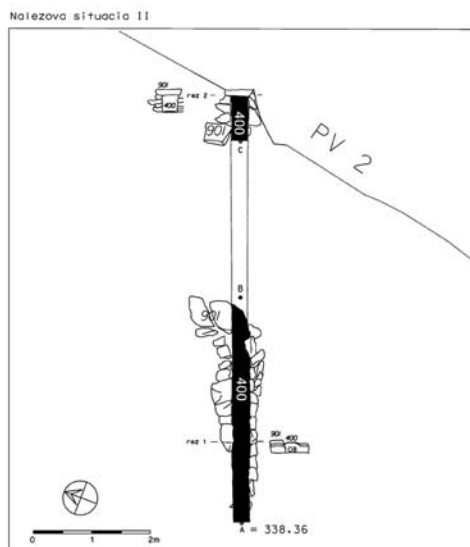
Obr. 1 Situovanie stavebnej parcely na katastrálnej mape Banskej Bystrice.

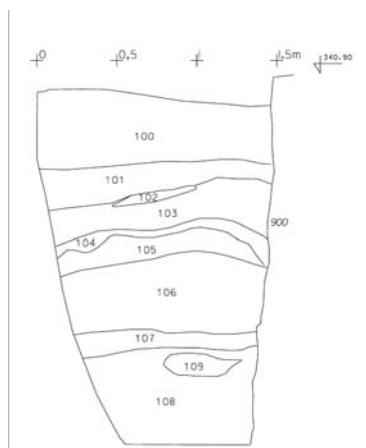
Obr. 2 Celková nálezová situácia – zameranie.

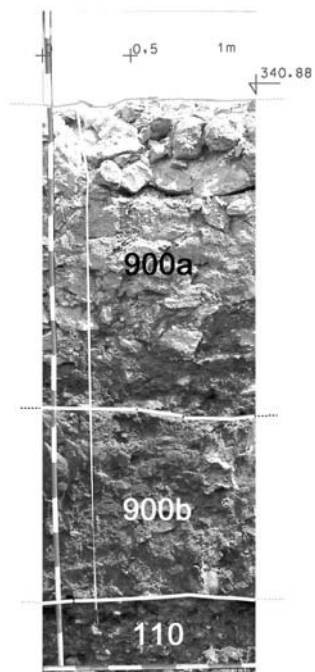
Obr. 3 Nálezová situácia č. 1 – zameranie.

Obr. č. 4 Nálezová situácia č. 2 – zameranie.

Obr. 5 Sonda B/I/07. Profil PS.

Obr. 6 Nálezová situácia č. 1. Stavebná jama. Profil P900.

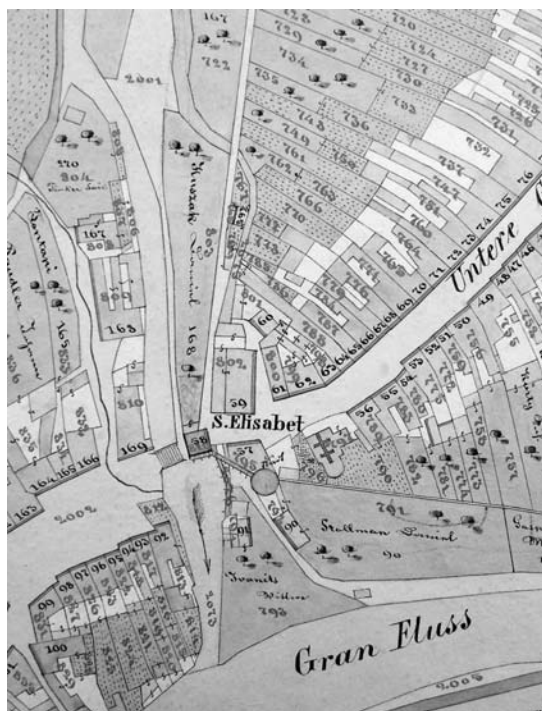
Obr. 7 Sonda B/I/07. S. j. 900, časť B.

Obr. 8 Nálezová situácia č. 1. Stavebná jama. S. j. 900, časť A.

Obr. 9 Predpokladaný priebeh západného úseku mestských hradieb.

Obr. 10 Katastrálna mapa z r. 1859. Výsek.

Obr.11 Tzv. ferrariovský plán z r. 1606-1608. Výsek.

Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici

TATIANA BABUŠIKOVÁ – STANISLAV MIČEV

Múzeum Slovenského národného povstania, Banská Bystrica

Vplyv Slovenského národného povstania na povojnový vývoj na Slovensku a potreba dokumentovať, dokladovať ale predovšetkým zachovať dokumentáciu o aktívnej účasti Slovákov v boji proti fašizmu a o utrpení, obetiach a stratách, ktoré spôsobil ľudstvu nacizmus v rokoch druhej svetovej vojny, viedli v roku 1955 k vzniku Múzea Slovenského národného povstania (ďalej len „Múzeum SNP“).

Múzeum od svojho založenia prešlo rôznymi etapami vývoja a napriek tomu, že ide o historicky mladé múzeum zaznamenalo počas svojej činnosti lepšie i horšie obdobia.

Z histórie vývoja múzea

V Uznesení 49. schôdzky Sekretariátu ÚV KSS zo dňa 22. decembra 1954¹ sa píše: „1) Schváliť premiestnenie výstavy Slovenského národného povstania do Banskej Bystrice vo forme stáleho múzea.“

Dňa 8. mája 1955 vzniklo múzeum, ale nebola jasná jeho profilácia, organizačná štruktúra a ani koncepcia činnosti. Poverenie školstva a kultúry a krajské politické orgány začali tieto otázky riešiť až koncom roka 1956. V apríli 1957 prešlo múzeum z pôsobnosti Krajského národného výboru v Banskej Bystrici do pôsobnosti Poverenia školstva a kultúry, ako rezortné vedecké pracovisko. V júli 1957 Slovenská akadémia vied priznala Múzeu SNP vedecký charakter. Múzeum sa tak stalo celonárodným múzejným a vedeckým ústavom. Jeho základnou úlohou bolo zbierať, odborne spracovať, chrániť a sprístupňovať hmotné a duchovné pamiatky z obdobia Slovenského národného povstania (ďalej len „SNP“). Výsledky svojej muzeologickej a vedecko-výskumnej činnosti malo múzeum prezentovať hlavne prostredníctvom výstav, expozícií a prostredníctvom odborných periodík, časopisov a publikácií.

Dňa 1. septembra 1960 povereník SNR pre školstvo a kultúru vydáva Štatút Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici², ktorý definuje múzeum: „Čl. 1. ods. 1. Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici je ústredným múzeom dejín Slovenského národného povstania. Je podriadené priamo Odboru Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru. Ods. 2. Múzeum je vedeckým pracoviskom pre dejiny Slovenského národného povstania v celej šírke s poslaním vedeckovýskumným a kultúrno-osvetovým. Ods. 3. Sídлом múzea je Banská Bystrica.“ Poslanie múzea definoval: „Čl. 2. Poslaním múzea je zhromažďovať a ochraňovať vecné pamiatky z obdobia národnooslobodzovacieho boja ľudu Slovenska v druhej svetovej vojne, ktorého vyvrcholením bolo Slovenské národné povstanie a oslobodenie našej vlasti Sovietskou armádou, podieľať sa na riešení vedeckých úloh ...“

Štatút stanovuje úlohy múzea, určuje predmet záujmu jeho činnosti a jeho pôsobnosť.

Významným medzníkom v pôsobnosti Múzea SNP a v jeho múzejnej činnosti bolo prijatie zákona SNR č. 109/1961 Zb. o múzeách a galériách. Zákon, okrem iného vymedzoval rozsah pôsobnosti múzeí (celonárodný alebo regionálny). V § 5, ods. 1 sa uvádza: „Slovenské národné múzeum, Múzeum Slovenského národného povstania a Technické múzeum sú múzeá, ktorým patrí vzhľadom na ich význam pre našu vedu, kultúru a históriu popredné miesto v našom múzejníctve. Vo svojej pôsobnosti sú ústredím vedeckej a metodologickej múzejnej práce.“

Počiatky cieľavedomejšej akvizickej činnosti múzea siahajú do roku 1957, kedy múzeum

¹ Archív Múzea SNP, M 1/AI/2.

² Archív Múzea SNP, M 20/AI/2.

získavalo prvé predmety, písomné a obrazové záznamy z obdobia 2. svetovej vojny a Slovenského národného povstania. Išlo o materiály rôznej proveniencie a hodnoty. Prvé zbierkové predmety a dokumenty boli získané prevažne darom na základe výziev a kampaní medzi obyvateľmi. Do roku 1962 bolo do múzea získaných 8 967 ks autentických negatívov, prvé desiatky trojrozmerných zbierkových predmetov, písomných memoárových záznamov a originálne písomné dokumenty.

Za medzník v činnosti Múzea SNP môžeme pokladať aj jeho presídlenie v roku 1969 do architektonicky impozantnej budovy Pamätníka Slovenského národného povstania, kde jeho múzejná, vedecko-výskumná, expozičná, výstavná, ako aj kultúrno-osvetová činnosť získala nové možnosti rozvoja.

V priestoroch Pamätníka SNP v roku 1969 otvorilo múzeum svoju novú stálu expozíciu (v poradí už tretiu expozíciu múzea), ktorej úroveň dosahovala európske parametre, po stránke obsahovej, technickej, ako aj výtvarného stvárnenia v netradičnom priestore pamätníka. Súčasťou expozície boli, v tom čase v múzejníctve ojedinelé, štyri audiovizuálne programy. Táto expozícia bola v mnohých oblastiach (múzejnej, výtvarnej, technickej) a spôsobom vyjadrovania i komunikácie s návštevníkom avantgardnou a ojedinelou múzejnou expozíciou v stredoeurópskom priestore.

Obdobie normalizácie sa prejavilo aj na činnosti Múzea SNP. Rozhodnutia normalizačných komisií už koncom roka 1969 zmenili obsah a výtvarné stvárnenie len nedávno otvorenej expozície múzea. Svoju tvár zmenila aj pietna sieň Pamätníka SNP, odkiaľ v roku 1972 bolo demontované súsošie Obete varujú.

K 30. výročiu Slovenského národného povstania sprístupnilo múzeum novú stálu expozíciu. Expozícia sa nevymykala z rámca v tomto období v Československu vznikajúcich múzejných expozícií.

Ústredná správa múzeí a galérií v Bratislave, dňa 17. septembra 1979 vydala Štatút Múzea SNP v Banskej Bystrici³, v ktorom článok 1 odsek (1) klasifikoval múzeum: „Múzeum Slovenského národného povstania je ústredným špecializovaným múzejným ústavom pre dejiny národno-oslobodzovacieho boja slovenského ľudu v období druhej svetovej vojny s osobitným zameraním na Slovenské národné povstanie a jeho odkaz pre súčasnosť.“ Riadenie múzea riešil odsek (2): „Múzeum priamo riadi Ústredná správa múzeí a galérií so sídlom v Bratislave.“

Článok 3 stanovoval úlohy múzea: „Múzeum plní svoje úlohy najmä tým, že z obdobia národnooslobodzovacieho boja a Slovenského národného povstania: a) získava, vedecky a odborne spracúva a ochraňuje zbierky a dokumenty z tohto obdobia, ak nejde o písomné, obrazové a iné záznamy spracované Ústavom marxizmu-leninizmu ÚV KSS, alebo archívne dokumenty spravované archívmi podľa osobitných predpisov;“ Predmetný odsek svojím obsahom obmedzoval akvizičnú činnosť múzea, nakoľko zbierkotvorná činnosť Ústavu marxizmu leninizmu ÚV KSS (zameraná predovšetkým na obrazové, zvukové a písomné záznamy z obdobia národnooslobodzovacieho boja Slovákov) z veľkej časti kopírovala akvizičnú činnosť Múzea SNP. Múzeum stratilo možnosť komplexne riešiť dokumentovanie a dokladovanie predmetného obdobia svojej špecializácie a realizovať komplexný výskum v danej oblasti.

Tento fakt, ako aj množstvo doteraz získaného archívneho materiálu viedli k tomu, že vedenie Múzea SNP požiadalo o možnosť zriadiť Archív Múzea SNP. Na základe zákona SNR č. 149/1975 Zb. z. a rozhodnutia Archívnej správy MV SSR zo dňa 14. apríla 1980 bol zriadený Archív Múzea SNP, ako archív inštitúcie osobitného významu. Táto skutočnosť vytvorila nové možnosti v oblasti akvizičnej činnosti, priniesla do múzea odborné archívne činnosti a to odbornú správu, ochranu a predovšetkým sprístupňovanie a vedecké zhodnocovanie archívnych dokumentov.

Súčasťou Múzea SNP je aj špeciálna knižnica, ktorá sa zameriava na získavanie vychádzajúcich odborných publikácií, ale aj historických knižných zbierok predovšetkým z obdobia rokov

³ Archív MSNP M 158/AI/2.

1938 až 1950.

V roku 1984 otvorilo múzeum v budove Pamätníka SNP novú stálu expozíciu.

Popri expozičnej činnosti sa múzeum od začiatku svojej existencie prezentovalo aj výstavami, ktoré bohato využívali zbierkový fond múzea a archívu. Zároveň spolupracovalo s partnerskými inštitúciami (múzeami a galériami v celom Československu ale aj v zahraničí) a spolu s nimi pripravilo množstvo výstav, ktoré sprístupnilo svojim návštevníkom v priestoroch budovy Pamätníka SNP. Múzeum SNP v období rokov 1974 až 1989 každoročne pripravilo a otvorilo šesť až desať výstav, ktoré navštívilo ročne viac ako stotisíc osôb.

Od svojho vzniku organizuje Múzeum SNP aj kultúrno-osvetové a výchovno-vzdelávacie podujatia. Predovšetkým formou besied s účastníkmi SNP, prednášok a premietaním dokumentárnych a hraných filmov s tematikou 2. svetovej vojny. V prvých rokoch svojej existencie plnilo múzeum v tomto regióne aj úlohu kultúrno-osvetového centra.

Preťahovaním múzea do budovy Pamätníka SNP získala v roku 1969 táto inštitúcia kvalitný priestor – kinosálu s kapacitou 150 návštevníkov s možnosťou realizovania týchto aktivít a vrátane premietania filmov. Do tohto obdobia spadajú aj začiatky budovania filmotéky múzea. V rokoch 1973-1980 pôsobili pri múzeu dva filmové kluby: Filmový klub mládeže a Klub priateľov sovietskeho filmu.

V roku 1971 podpísalo Múzeum SNP prvú dohodu o spolupráci v oblasti výchovno-vzdelávacej činnosti s Vojenským gymnáziom SNP v Banskej Bystrici.

Začiatky konkrétnej spolupráce s Pedagogickou fakultou v Banskej Bystrici evidujeme od roku 1980. Poslucháči fakulty v rámci spoločenskej a pedagogickej praxe lektorovali v expozícii múzea. Múzeum si takto vychovávalo potenciálnych pracovníkov, spolupracovníkov a návštevníkov.

V období rokov 1974 až 1989 výchovno-vzdelávacie a kultúrno-osvetové podujatia múzea navštívilo viac ako dvestotisíc návštevníkov.

Už v prvých rokoch existencie Múzea SNP patrila medzi jeho významné aktivity edičná činnosť v podobe tlačovín menšieho rozsahu. Múzeum od roku 1976 do roku 1990 pripravilo a vydalo 15 čísiel periodického Zborníka Múzea SNP. V zborníku boli publikované výsledky vedeckovo-výskumnej práce odborných pracovníkov múzea, ale aj historikov iných vedeckých inštitúcií, a to vo forme štúdií, monografií a biografii, ďalej historické obrazové a písomné dokumenty, ale aj polemiky a recenzie.

Napriek tomu, že činnosť Múzea SNP do roku 1989 bola ovplyvňovaná politickou mocou v krajine, podarilo sa múzeu získať v kultúrnej oblasti dôstojné postavenie a povest' inštitúcie, kde je možné získať rozsiahly kvalitný zdroj informácií k predmetnej problematike, v podobe historických zbierok, a to ako múzejných tak aj archívnych.

Nové podmienky vytvárajúce sa po roku 1989 v spoločnosti a v každodennom živote, zasiahli aj oblasť kultúry a tým aj múzea a ich činnosť. Nové podmienky ponúkli nové možnosti vzdelávania, prezentácie, kultúrno-spoločenského využitia slovenskej verejnosti. Nové pomery mali za následok zníženie návštevnosti v múzeách, galériách. A tak, pred Múzeom SNP stála úloha získať návštevníka späť do múzea. Vulgárne povedané, bolo nevyhnutné tvrdo začať bojovať o svojho návštevníka v spoločnosti, kde trhový mechanizmus preniká do každej oblasti života a teda aj do kultúry.

Expozícia Múzea SNP z roku 1984 nedokladovala a nedokumentovala najnovšie poznatky historickej vedy a nespĺňala ani požiadavky väčšiny návštevníkov múzea. Z uvedeného dôvodu múzeum zrealizovalo v roku 1992 rozsiahlejšie zmeny, keď vlastnými silami a v histórii múzea najnižšími finančnými nákladmi pripravilo novú stálu expozíciu múzea, s názvom Slováci na bojiskách 1. a 2. svetovej vojny. Toto obdobie je charakteristické hľadaním nových smerov rozvoja zbierkotvornej, vedeckovo-výskumnej, prezentačnej a vzdelávacej činnosti múzea.

Ďalšie zmeny v expozícii boli vykonávané priebežne v rokoch 1996-1997, nepredstavovali

radikálny zásah do výtvarného riešenia expozície, no dopĺňali a rozširovali dané problematiky o výsledky vedecko-výskumnej a akvizíčnej činnosti pracovníkov múzea o novozískané poznatky z oblasti dejín slovenskej spoločnosti v rokoch 1938 – 1945, Slovenského národného povstania a dejín 2. svetovej vojny. V roku 1999 bola expozícia dokonpletizovaná 1. a 2. audiovizuálnym programom so sprievodným slovom v šiestich jazykoch.

V rokoch 1997 až 1998 bolo Múzeum SNP na základe zriaďovacej listiny Banskobystrického štátneho kultúrneho centra, číslo OK-435/1997 zo dňa 22.12. 1997 vydanéj Krajským úradom v Banskej Bystrici začlenené pod Banskobystrické štátne kultúrne centrum. Podstate išlo o preradenie múzea z celoštátnej pôsobnosti do regionálnej sféry. Múzeum zároveň prišlo o právnu subjektivitu čím strácalo po všetkých stránkach (v oblasti ekonomickej, prezentačnej, vedecko-výskumnej, múzejnej a kultúrno-vzdelávacej).

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky 21.12.1998 rozhodlo o vydaní zriaďovacej listiny Múzea SNP, ktorá nadobudla účinnosť dňom 1. januára 1999⁴. Zriaďovacia listina vrátila Múzeum SNP do pôsobnosti ministerstva kultúry a múzeum znova získalo právnu subjektivitu. Článok 2. zriaďovacej listiny definoval základné poslanie múzea: „Základným poslaním Múzea SNP je cieľavedome komunikovať s verejnosťou, zhromažďovať, ochraňovať, vedecky a odborne spracúvať, využívať a prístupňovať hmotné pamiatky a dokumentárne materiály viažuce sa k dejinám slovenskej spoločnosti v rokoch 1938-1945 s dôrazom na dokumentáciu protifašistického a národnooslobodzovacieho boja a SNP ako významnej súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny. V súčinnosti so Slovenským národným múzeom ako Národným metodickým centrom vykonáva v oblasti svojej špecializácie odbornomo-metodickú a poradenskú funkciu vo vzťahu k regionálnym múzejným zariadeniam v Slovenskej republike. Má celoslovenskú pôsobnosť s medzinárodným dosahom.“

Situácia v slovenskom múzejníctve, otázky a hľadanie cesty ako dosiahnuť ďalší trvalo udržateľný rozvoj v tejto oblasti kultúry, viedli Múzeum SNP k usporiadaniu medzinárodnej konferencie, ktorá sa uskutočnila 16. novembra 2000 pod názvom Poslanie a profilácia múzeí najnovších dejín v 21. storočí. Vedenie Múzea SNP na nej vystúpilo s Návrhom rozšírenej koncepcie a špecializácie Múzea SNP v Banskej Bystrici pre 21. storočie. Návrh poukázal na klady, ale aj záporny v doterajšej činnosti múzea a načrtol základné smerovanie činnosti múzea v 21. storočí.

V roku 2001 z poverenia Ministerstva kultúry Slovenskej republiky sa Múzeum SNP stalo garantom prípravy a realizácie Slovenskej národnej expozície Tragédia slovenských Židov, ktorá bola otvorená 8. mája 2002 v Štátnom múzeu Auschwitz-Birkenau v Poľskom Osvienčime⁵. Cieľom expozície bolo a je poskytnúť návštevníkovi historicky objektívny pohľad na genézu, realizáciu a následky holokaustu na Slovensku v rokoch 2. svetovej vojny. Otvorením expozície v Štátnom múzeu Auschwitz-Birkenau, získalo Múzeum SNP možnosť prezentovať výsledky svoje práce v zahraničí návštevníkom z rôznych krajín.⁶

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky rozhodlo o doplnení zriaďovacej listiny Múzea SNP z roku 1998, a to v oblasti základného poslania múzea a v oblasti predmetu činnosti múzea. Doplnok zo dňa 15. augusta 2002 vychádzal zo spomínaného návrhu koncepcie Múzea SNP pre 21. storočie.

Doplnok rozširoval základné poslanie múzea, o dokumentovanie povojnových súdnych procesov, rehabilitácií povstalcov a dokumentovanie súčasných prejavov neofašizmu, rasovej neznášanlivosti a intolerancie. Ďalej dopĺňal predmet činnosti múzea o správu národnej kultúrnej pamiatky Kalište, národnej kultúrnej pamiatky Pamätník Nemecká a „ďalšie určené národné kultúrne pamiatky, ktoré sa viažu k dejinám protifašistického odboja a slovenskej spoločnosti v rokoch 1938-

⁴ Číslo: MK 2217/98-1

⁵ V priestoroch bývalého koncentračného tábora v baraku č. 16 na prízemí je umiestnená Slovenská národná expozícia.

⁶ Priemerná ročná návštevnosť SNE v Osvienčime v rokoch 2002 až 2006 bola viac ako 66 000 osôb.

1945⁴⁷ a o odbornú správu a dopĺňanie Slovenskej národnej expozície Tragédia slovenských Židov v Štátnom múzeu Auschwitz-Birkenau v Osvienčime⁸.

Múzeum SNP získalo do správy aj národnú kultúrnu pamiatku Pamätník Nemecká, v priestoroch ktorej 17. júna 2003 otvorilo expozíciu Represálie nacistov a príslušníkov POHG na Slovensku v rokoch 1944-1945.

Najradikálnejšou zmenou prešla stála expozícia múzea umiestnená v Pamätníku SNP. Úplne nová expozícia s názvom Slovensko v protifašistickom hnutí odporu Európy v rokoch 1939-1945 bola pripravená a zrealizovaná v rekordne krátkom čase⁹. Otvorená bola 27. augusta 2004. Porovnaní s predchádzajúcimi expozíciami ide o tematicky, obsahovo a materiálovo najrozsiahlejšiu expozíciu v dejinách múzea, ktorá prezentuje rozhodujúce politické, vojenské a spoločenské udalosti v histórii Slovákov a Slovenska v kontexte s dejinami Európy rokov 1918-1948. Expozícia z pohľadu prezentácie múzejnej činnosti obsahuje viacero nových prvkov a to výrazových aj komunikačných. Využíva ojedinelý tvar interiéru budovy Pamätníka SNP a necháva ho preniknúť do pocitov návštevníka. Expozícia má niekoľko prezentačných rovín. Jedna rovina komunikuje s návštevníkom prostredníctvom múzejných a archívnych zbierok, ktoré dokladujú a dokumentujú dejinné udalosti. Ďalšia rovina, ktorú tvoria dokumentačné ostrovy – komunikuje prostredníctvom TV plaziem a PC monitorov, na ktorých je k dispozícii rozsiahla databáza údajov a autentických písomných a obrazových záznamov z predmetného obdobia slovenských a svetových dejín, doplnená stručnou historiografiou. Tretiu rovínu prezentácie tvorí dokumentačné a informačné centrum, ktoré ponúka návštevníkovi prostredníctvom PC databázu encyklopedicky spracovaných hesiel týkajúcich sa histórie rokov 1939 až 1945. Databáza sa priebežne dopĺňa o nové výsledky vedeckovo-výskumnej činnosti.

Druhou najvýznamnejšou prezentačnou oblasťou múzea aj v rokoch 1990-2006 zostáva výstavná činnosť múzea. Múzeum každoročne otvorilo vo svojich výstavných priestoroch okolo 15 výstav.

V rámci edičnej činnosti po roku 1990 vedenie múzea plánovalo pokračovať vo vydávaní periodického zborníka, ktorého sa dožadovala ako odborná, tak laická verejnosť, no, z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov tento zámer nebol realizovaný. Napriek danej situácii vo finančnej oblasti, sa múzeu podarilo vydať zborníky príspevkov¹⁰, ktoré odzneli na vedeckých konferenciách organizovaných Múzeom SNP. Múzeum SNP aj naďalej rieši nedostatok finančných prostriedkov na vydávanie periodika pomocou sponzoringu alebo iných zdrojov, ktoré nezaručujú jeho periodicitu. Múzeum okrem spomínaných zborníkov v období rokov 1998 až 2006 v rámci svojej edičnej činnosti pripravilo do tlače a vydalo dvoch sprievodcov po stálej expozícii Múzea SNP, publikácie: Francúzi v SNP, Zápisky gen. Rudolfa Viesta, Obete varujú, Hospodárske pomery v SNP a niekoľko drobných tlačovín so zameraním na prezentáciu a propagáciu zbierkového fondu múzea a ním poskytovaných služieb.

V poslednom desaťročí výrazne vzrástol počet múzeom pripravovaných kultúrno-vzdelávacích akcií, ktoré boli určené predovšetkým žiakom základných škôl a študentom stredných i vysokých škôl¹¹.

Prezentačné expozičné, výstavné, publikačné, kultúrno-vzdelávacie a kultúrno-spoločenské

⁷ Rozhodnutie MK SR o doplnení zriaďovacej listiny Múzea SNP v Banskej Bystrici, číslo: MK 1244/2002-1, čl. 3 ods. 10.

⁸ Rozhodnutie MK SR o doplnení ..., čl. 3 ods. 11.

⁹ S odstraňovaním pôvodnej a s prípravou scenára novej expozície sa začalo v januári 2004.

¹⁰ Zborníky vydané Múzeom SNP v počas rokov 1997-2006: Účasť kresťanov v protifašistickom odboji v strednej Európe; Podiel slovenských národohospodárov na pripravách SNP; Prejavy neofašizmu v Európe; SNP 1944 vstup Slovenska do demokratickej Európy; Nezodpovedané otázky; Tragédia slovenských Židov; Zjednocovanie antifasistických síl na Slovensku v roku 1943, SNP.

¹¹ Múzeum SNP od roku 2000 do 2006 pripravilo 690 kultúrno-vzdelávacích a spoločenských akcií, ktoré navštívilo 63 495 osôb, prevažne mladých ľudí (žiaci, študenti).

aktivitu môže múzeum pripraviť a realizovať vďaka zázemiu odborných pracovníkov¹² ale predovšetkým vďaka zbierkovému fondu múzea a zbierkam a fondom Archívu Múzea SNP.

Zbierkotvorná činnosť, ktorá je základom fungovania každého múzea bola a je často limitovaná množstvom financií určených na tento účel. Predovšetkým roky 1990 -1995 boli poznačené nedostatkom finančných prostriedkov v tejto oblasti. Napriek tomu, sa múzeu darilo každý rok dopĺňať zbierkový fond o múzejné a archívne zbierky, ktoré boli získavané prevažne darom. V posledných rokoch vďaka zaradeniu akvizičnej činnosti medzi priority v činnosti múzeí, ministerstvo kultúry pravidelne každý rok prideliť múzeu účelovo viazané financie na túto činnosť. V priebehu rokov 1998 až 2006 pribudlo do zbierkového fondu múzea a archívu celkom 15 759 ks zbierok¹³, z toho 2595 ks bolo získaných darovaním do múzea.

Múzeum SNP problém získať si návštevníka riešilo zvýšenou ponukou klasických ale aj netradičných aktivít pre návštevníka, kde sa osvedčili predovšetkým vzdelávacie programy, prednášky a besedy s využitím aktívnej účasti návštevníka, ale aj nočné vstupy do stálej expozície múzea a kultúrno-výchovné akcie v podobe koncertov, výtvarných a literárnych súťaží.

Završenie profilácie múzea = stratégia trvalo udržateľného rozvoja múzea

Dnes môžeme Múzeum Slovenského národného povstania *charakterizovať* ako celoslovenskú ústrednú špecializovanú múzejnú, vedeckú, odbornú, vzdelávaciu a informačnú organizáciu so špecializovaným verejným Archívom Múzea SNP, ktorá cieľavedome zhromažďuje, ochraňuje, odborne spracúva, vedecky zhodnocuje, využíva a sprístupňuje dokumenty múzejnej, archívnej a galerijnej hodnoty so vzťahom k dejinám slovenskej spoločnosti v rokoch 1938-1945 s dôrazom na dokumentáciu a dokladovanie protifašistického a národnooslobodzovacieho boja a Slovenského národného povstania ako významnej súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny, dokumentuje povojnové súdne procesy, rehabilitácie povstalcov a súčasné prejavy neofašizmu, rasovej neznášanlivosti a intolerancie. Múzeum vykonáva vedecko-výskumnú, odbornú-metodickú, expozičnú, kultúrno-osvetovú, vzdelávaciu, edičnú a informačnú činnosť viažucu sa k uvedeným dejinným udalostiam, s vlastným programom výskumnej, zbierkotvornej, prezentačnej a vzdelávacej činnosti v oblasti predmetu jeho špecializácie. Má celoslovenskú pôsobnosť s medzinárodným dosahom.

Základným poslaním Múzea SNP je na základe výskumu cieľavedome zhromažďovať, uchovávať, ochraňovať, odborne spracovávať, vedecky zhodnocovať, spravovať a širokej verejnosti sprístupňovať hmotné pamiatky (zbierkové predmety), archívne zbierky a fondy (písomné, obrazové a zvukové záznamy) viažuce sa k dejinám slovenskej spoločnosti rokov 1938-1945 s dôrazom na dokladovanie a dokumentovanie protifašistického a národnooslobodzovacieho boja a SNP, ako súčasť európskej antifašistickej rezistencie (európskeho protifašistického odporu) v rokoch druhej svetovej vojny; dokumentuje povojnové súdne politické procesy, rehabilitácie povstalcov a súčasné prejavy neofašizmu, rasovej neznášanlivosti a intolerancie. Múzeum SNP zároveň poskytuje v oblasti svojej špecializácie odbornú-metodickú a poradenskú službu ostatným múzeám na Slovensku, odbornú-metodickú a poradenskú službu pre učiteľov dejepisu, žiakov základných a stredných škôl, študentov vysokých škôl a tiež v rámci svojej špecializácie poskytuje aj pre zahraničie odbornú-poradenskú, metodickú službu a materiálovú základňu pre štúdium a pri tvorbe expozícií a výstav.

Rok 2007 v múzeu

Určitý medzník na ceste dotvárania profilu a formovania stratégie trvalo udržateľného rozvoja Múzea SNP bol rok 2007. Z pohľadu cieľov, ktoré si múzeum vytýčilo bol to rok náročný. No, ich dosiahnutie a výsledky koncoročnej bilancie ukázali že, koncepcia rozvoja a stratégia dosiahnu-

¹² Odborní pracovníci múzea riešili každoročne od roku 1998 do 2006 v priemere 14 vedecko-výskumných úloh.

¹³ Ide o zbierky múzejné a archívne.

tia cieľa sa uberajú správnym smerom.

Počas roka 2007 sa múzeum rozhodlo zaviesť a používať systém manažerstva podľa normy **STN EN ISO 9001:2000** v hlavných činnostiach. Snaženie múzea a jeho výsledky v tejto oblasti viedli k tomu, že 12. decembra 2007 získalo ako prvá kultúrna inštitúcia v Slovenskej republike Certifikát, ktorý potvrdzuje, že Múzeum SNP zaviedlo a používa systém manažerstva podľa normy **STN EN ISO 9001:2001 / EN ISO 9001:2000** v odbore zbierkotvorná činnosť, archívna činnosť, vedecká a výskumná činnosť, vzdelávacia a prezentačná činnosť¹⁴.

Politika kvality Múzea SNP vychádza z vízie a strategických zámerov vytvoriť model moderného dynamicky sa rozvíjajúceho sa múzea 21. storočia smerujúceho k TQM (Total Quality Management – komplexné riadenie kvality). Nástrojom na dosiahnutie tohto zámeru sú kvalitné produkty, orientované na uspokojenie potrieb trhu a zároveň vytváranie takých vzťahov so všetkými užívateľmi (zákazníkmi), aby sa cítili ako rovnocenní partneri múzea. Táto ambícia vychádza z novej koncepcie činnosti organizácie ako „otvoreného múzea“ a filozofie „z úcty k národným dejinám“¹⁵.

Základná činnosť a aktivity Múzea SNP v roku 2007 boli determinované Plánom hlavných úloh Múzea SNP na rok 2007, ktorý vychádzal z tejto koncepcie a filozofie, v rámci ktorej múzeum realizovalo viaceré aktivity (Projekt Vagón, Cesty za poznaním minulosti, Nočné vstupy, Stretnutie generácií – Kalište, Putovanie medenou a povstaleckou Banskou Bystricou, ...), ktoré verejnosť zaujali a v nejednom prípade aj oslovili, čo dokumentuje ponuka spolupráce mladých ľudí, ktorí sa následne na projektoch aktívne podieľali.

V priebehu roka boli realizované predovšetkým činnosti vyplývajúce zo zriaďovacej listiny múzea a jeho špecializácie. Medzi tieto úlohy patrilo: riešenie plánovaných vedecko-výskumných úloh, akvizičná činnosť, odborná evidencia, správa, ochrana a dokumentácia zbierkových predmetov a archívnych zbierok, výchovno-vzdelávacia a prezentačná činnosť - predovšetkým výstavná a edičná činnosť, knižničná činnosť, ako aj činnosti vyplývajúce z existencie Archívu Múzea SNP a jeho povinností, ako špecializovaného verejného archívu, ktorý uchováva materiály k účasti občanov v protifašistickom hnutí a archívne materiály z činnosti Múzea SNP.

V rámci vedecko-výskumnej činnosti odborní pracovníci múzea riešili 17 vedecko-výskumných úloh, ktoré boli v roku 2007 rozvinuté o aktivity spojené so vzdelávaním mládeže a prezentáciou múzea (napr. prezentácia osobného archívneho fondu Július Nosko, ako aj zbierkových predmetov Múzea SNP z pozostalosti generálporučika Júliusa Nosku na odbornom seminári v Tisovci).

Výskumná činnosť bola rozšírená o výskum v ruských archívoch: FSB, MZV Ruskej federácie, Vojenský archív v Podolsku, Ústredný vojenský archív v Moskve. Výskum bol zameraný na zmapovanie zoznamov slovenských zajatcov v táboroch v ZSSR, na sovietsku pomoc SNP a osudy konkrétnych osôb v sovietskom zajatí.

Prezentácia vedecko-výskumných úloh jednotlivých pracovníkov bola realizovaná prostredníctvom referátov na vedeckých konferenciách i na odborných seminároch doma (Tisovec, Bratislava, Lubina, Banská Bystrica...) a v zahraničí (ČR, Poľsko, Taliansko, RF), ale predovšetkým prostredníctvom prednášok študentom a v článkoch, štúdiách publikovaných v odborných periodikách i časopisoch, ale aj v rozhlase a televízii.

Medzi základné úlohy Múzea SNP z oblasti odborných činností patrí nadobúdanie zbierok (zbierkových predmetov, galerijných predmetov a archívnych zbierok a fondov), odborná evidencia, správa, ochrana, ošetrovanie - konzervovanie, reštaurovanie zbierok, ich vedecké zhodnocovanie a sprístupňovanie verejnosti.

Akvizičná činnosť bola zameraná na kompletizáciu jednotlivých zbierok múzea (predovšet-

¹⁴ Certifikát kvality č. Q140308, prot. č. CQ-403/07, bol vydaný 9. januára 2008 a je platný do januára 2011.

¹⁵ Politika kvality Múzea SNP na rok 2007, 2008.

kým dokompletizovanie vojenskej výzbroje a výstroja) dokumentujúcich a dokladujúcich históriu obdobia rokov 1938-1945 a povojnové obdobie v ČSR, predovšetkým na Slovensku. V roku 2007 Múzeum SNP na kompletizovanie zbierkového fondu múzea a archívu využilo všetky tri formy nadobúdania zbierok, a to najmä kúpu, zber a dar. Vlastným zberom boli nadobudnuté predovšetkým archívne obrazové zbierky, kúpou a darom boli získané zbierkové historické predmety a písomné, obrazové historické archívne zbierky. Medzi zakúpenými zbierkami boli: rukopis denníka už nežijúceho gen. slovenskej armády Jozefa Turanca, písomné i obrazové záznamy účastníka SNP Branislava Jamnického a historický vozeň železničnej nákladnej prepravy, ktorý bol objavený v priestoroch Vagónky a.s. Trebišov a vyrobený v rokoch 1929-1930 významným koncernom Závody Ringhoffner - Tatra, a.s., Moravskosliezská vagónka a.s. Studénka. Takýmto vozňom boli transportovaní židovskí občania zo Slovenska do likvidačných táborov v rokoch 1942 až 1945 a z uvedeného dôvodu bude dokladovať túto smutnú a tragickú časť našich dejín.

Pomerne slušné množstvo, predovšetkým archívnych zbierok sa podarilo do zbierkového fondu získať darom.

Odborná evidencia zbierkového fondu tvorí základ pre ďalšiu prácu so zbierkami a ich odborné, prezentačné a vedecké využívanie. Evidencia zbierok je v zmysle Zákona NR SR č.115/1998 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov múzejnej a galerijnej hodnoty v znení neskorších predpisov a Vyhlášky 342/1998 Z. z. o odbornej správe múzejných zbierkových predmetov a galerijných zbierkových predmetov v znení neskorších predpisov zároveň aj evidenciou majetku (ktorý predstavujú aj zbierky) v správe Múzea SNP.

V rámci odbornej správy zbierok bolo v roku 2007 v chronologickej evidencii spracovaných 758 ks múzejných a archívnych zbierok. Skatalogizovaných bolo 638 ks zbierkových predmetov a archívnych zbierok získaných v roku 2006 do zbierkového fondu.

V rámci ochrany zbierkových predmetov bolo nakonzervovaných a zreštaurovaných vlastnými prostriedkami 675 ks zbierkových predmetov a archívnych zbierok (materiál kov, drevo, koža, papier a textil).

Dňa 6. júna 2007 Múzeum SNP zorganizovalo spolu s Vojenským historickým ústavom v Bratislave odborný seminár k 100. výročiu narodenia generálporučíka Júliusa Nosku. Na seminári odznelo aj päť referátov pracovníkov múzea. Seminár bol určený odbornej verejnosti, študentom stredných škôl, ale aj širokej verejnosti.

Odborní pracovníci múzea zrealizovali v roku 2007 k problematike dejín slovenskej spoločnosti 1. polovice 20.storočia so zameraním na 2. svetovú vojnu a protifašistický odpor 91 otvorených hodín, ktorých sa zúčastnilo 2370 žiakov a študentov, pričom boli rešpektované požiadavky učiteľov dejepisu a etickej výchovy.

Medzi ďalšie vzdelávacie aktivity múzea patrí prednášková činnosť pre študentov stredných škôl, v rámci ktorej odzneli témy: Slovensko v českej politike, analýza práce J. Šolca; Novembrové udalosti v roku 1989; Neonacizmus a jeho prejavy, súčasťou tejto prednášky bol film režiséra M. Romma, Obyčajný fašizmus; Milníky obratu vo vojne - Stalingrad a prednáška na tému holokaust, v rámci ktorej bol premietnutý film D. Hudeca, Poslovnia nádeje a akcia bola ukončená diskusiou. Prednášok sa zúčastnilo 681 študentov stredných škôl.

Neoddeliteľnou súčasťou prezentačných a kultúrno-výchovných akcií múzea sa stali aj jeho netradičné aktivity, ktorých cieľom je pritiahnúť do múzea rôzne kategórie návštevníkov a podnecovať ich záujem o dianie v múzeu.

Dňa 14. februára múzeum v spolupráci s Konzervatóriom J. L. Bellu pripravilo v rámci akcie Valentínske koncerty pre študentov stredných škôl výchovné koncerty, ktoré si vypočulo 391 mladých ľudí. Tento deň bol ukončený Valentínskymi nočnými vstupmi do stálej expozície Múzea SNP, ktoré sprevádzali špeciálne pripravené lektorské výklady so spoločným zameraním na medzilidské vzťahy v čase 2. svetovej vojny.

Cesty za poznaním minulosti je názov IV. ročníka literárnej a výtvarnej súťaže pre žiakov ZŠ

a SŠ a škôl s umeleckým zameraním. Súťaže sa zúčastnilo 300 detí a mladých ľudí.

62. výročie oslobodenia od fašizmu Múzeum SNP pripomenulo návštevníkom celodenným špeciálnym programom (Radosť deťom, Prezentácia šperkárskoho remesla, ukážky výcviku záchranných psov a predstavenie Divadla z Pasáže), ktorý navštívilo 350 osôb.

Medzinárodný deň múzeí a galérií múzeum pripomenulo návštevníkom voľným vstupom do múzea a na pracoviská konzervátorov, reštaurátorov s možnosťou vyskúšať si niektorú z techník reštaurovania. Múzeum SNP sa zároveň zapojilo do prezentácie múzeí Banskobystrického samosprávneho kraja, ktorá sa konala dňa 17. mája 2007 na Námestí SNP v Banskej Bystrici po názvom Muž v múzeu.

Dňa 19. mája 2007 sa Múzeum SNP prvýkrát zapojilo už do III. ročníka medzinárodného podujatia "Noc múzeí", ktoré organizovaného MK SR a Riaditeľstvom múzeí Francúzska pod záštitou Rady Európy.

Prvý jún v Múzeum SNP už tradične patrí deťom. Múzeum pripravilo k Medzinárodnému dňu detí pestrý celodenný kultúrny, zábavno-športový a poučný program, na ktorom sa zúčastnilo 780 detí.

Dňa 18. augusta Múzeum SNP v spolupráci s OV SZPB v Banskej Bystrici, Úradom Banskobystrického samosprávneho kraja, Krajským úradom Banská Bystrica a s mestami Banská Bystrica, Brezno a Zvolen pripravili Stretnutie generácií - Kalište 2007. V rámci spomienkového stretnutia bol odhalený pamätník obetiam fašistických represálií a zároveň bola otvorená nová expozícia Národnej kultúrnej pamiatky Kalište v zrekonštruovaných vypálených domoch. Stretnutie bolo zároveň prehliadkou folklórnych a umeleckých telies banskobystrického regiónu. Zúčastnilo sa ho okolo 2 600 osôb.

Každoročne najväčším podujatím v areáli Múzea SNP sú oslavy výročia Slovenského národného povstania. Dňa 29. augusta 2007 pri príležitosti 63. výročia múzeum spolu s Klubom priateľov Múzea SNP pripravilo celodenný kultúrno-spoločensky, zábavný program spojený s premietaním archívneho filmu a v čase od 21.00 h do 24.00 h s nočnými vstupmi do expozície múzea. Zaznamenaná účasť na podujatiach bola 3 010 osôb.

Už tradične veľkú návštevnosť mali 3 Vianočné výchovné koncerty (12. decembra 2007), ktoré boli pripravené múzeom v spolupráci s Akadémiou umení v Banskej Bystrici a Konzervatóriom J. L. Bellu v Banskej Bystrici, zúčastnilo sa ich 390 mladých ľudí.

Expozičná činnosť je základnou prezentačnou činnosťou Múzea SNP, prostredníctvom, ktorej múzeum prezentuje svoje poslanie a špecializáciu. Múzeum SNP má 6 stálych expozícií. Najkomplexnejšie vyjadruje jeho špecializáciu expozícia v Pamätníku SNP Slovensko v protifašistickom hnutí odporu Európy v rokoch 1939-1945, ktorá bola otvorená v roku 2004. Táto expozícia poskytuje rozmanitejšie možnosti na prezentáciu i prácu lektorov so žiakmi i študentmi a to najmä formou otvorených hodín, seminárov a prednášok, ktoré sú žiadané zo strany pedagógov i študentov všetkých typov a stupňov škôl.

Najnavštevovanejšou expozíciou je Slovenská národná expozícia Tragédia slovenských Židov umiestnená v Štátnom múzeu Auschwitz-Birkenau v Osvienčime, ktorú v roku 2007 navštívilo 138 640 osôb.

V roku 2007 múzeum pripravilo a sprístupnilo verejnosti novú stálu expozíciu Partizánska republika a fašistické represálie umiestnenú v NKP Kalište.

Múzeum SNP poskytovalo lektorské a sprievodné služby návštevníkom v slovenskom, anglickom, nemeckom a ruskom jazyku. Múzeum navštívili okrem návštevníkov domácej proveniencie aj návštevníci z Čiech, Poľska, Maďarska, Nemecka, Veľkej Británie, Ruska, Ukrajiny, Belgicka, Talianska, Rakúska, Švajčiarska, Švédska, Francúzska, Fínska, Holandska, Nórska, Izraela, Litvy, Japonska, Austrálie, USA, Číny, Kanady, Singapuru, Dánska, Írska, Srbska, Čiernej Hory, Slovinska, Estónska, Rumunska, Nového Zélandu, Turecka a Azerbajdžanu.

Novinkou medzi aktivitami múzea sú nočné vstupy (od 21.00 h do 24.00 h) do expozície

múzea so špeciálnym lektorským sprievodom, ktoré sa prvýkrát uskutočnili 29. augusta v roku 2006 a pokračovali aj v roku 2007.

Na základe vzájomnej dohody medzi Múzeom SNP a Štátnym múzeom Auschwitz-Birkenau v Osvienčime bola v mesiacoch február a október zamestnancami Múzea SNP uskutočnená repasáž Slovenskej národnej expozície v Osvienčime.

Výstavná činnosť Múzea SNP bola ako každoročne veľmi bohatá a múzeum pripravilo a vo svojich priestoroch sprístupnilo 19 výstav, z ktorých 8 výstav bolo vlastných. Okrem týchto výstav pripravilo výstavu Generálporučík Július Nosko, ktorá bola sprístupnená v jeho rodisku v Tisovci; výstavu Míľniky obratu – Stalingrad, ktorá bola sprístupnená okrem Múzea SNP aj v priestoroch SNM v Bratislave a výstava Slovenské národné povstanie 1944 prezentovaná v Taliansku v mestách Rím, Neapol, Miláno, Turín a na univerzite v Bologni.

Najväčšiu, časovo a pracovne najnáročnejšiu výstavnú aktivitu v roku 2007 predstavoval Projekt Vagón. Dňa 25. marca 1942 odišiel zo železničnej stanice v Poprade transport 1 000 židovských dievčat z východného Slovenska do tábora Osvienčim. Kruté podmienky prepravy jedno z dievčat neprežilo. Do konca októbra 1942 bolo takto odtransportovaných 58 000 našich židovských spoluobčanov do likvidačných táborov. Voju z nich prežilo len minimálne percento. Výstava Vagón pripomenula 65. výročie začiatku deportácií zo Slovenska a priblížila verejnosti (predovšetkým školskej mládeži) dejiny holokaustu na Slovensku, v rástane rómskeho holokaustu. Výstava bola realizovaná v spolupráci s Klubom priateľov Múzea SNP. V identickom prostredí, najefektívnejšou formou približovala predmetnú tému, životy a pocity ľudí ktorí deportácie prežili. Výstava bola situovaná do dvoch s deportačnými identických železničných vagónov a putovala po železnici tak, že pokryla celé územie Slovenska.

Prvý vozeň bol výstavný, čo znamená, že na obvodových stenách bola zachytená história protizidovských opatrení po roku 1938 a ich vyvrcholenie v dvoch vlnách deportácií. V strede vozňa sa nachádzala dokumentácia osudov konkrétnych osôb postihnutých rasovým prenasledovaním v rokoch 1938-1945. Ich osudy sprostredkovali dobové fotografie a textové záznamy. Cieľom celej výstavy bolo poskytnúť komplexnú faktografickú informáciu o holokauste na Slovensku, previazanú na konkrétne ľudské osudy, a tak bezprostrednejšie odhaliť a vysvetliť pravú podstatu holokaustu a dokumentovať jeho obľudnosť.

Druhý vozeň bol pociťový, čo znamená, že bol vybavený len tak, ako v priebehu deportácií. Na podlahe boli graficky mriežkou vyznačené miesta pre jednu osobu (0,5m²) a miesta pre ďalšie osoby, aby si návštevníci na vlastnej koži vyskúšali v akom priestore boli deportovaní previazaní. Súčasťou vagóna boli figuríny imitujúce postavy deportovaných osôb. V uzavretom vagóne pri stlmenom svetle zažívali návštevníci pocity deportovaných. Deportácia bola simulovaná aj prostredníctvom svetelných a zvukových efektov. V tomto vozni bola umiestnená aj veľkoplošná obrazovka s DVD rekordérom, kde boli návštevníkom prezentované výpovede ľudí, ktorí deportácie prežili.

Vozne boli vypravené 25. marca 2007 zo železničnej stanice v Poprade a do 9. novembra 2007 prešli 31 miest (mesto Žilina 2-krát pre veľký záujem) a 2 591 km. Celý projekt trval 161 dní a videlo ho 58 564 návštevníkov, odznelo 1 707 lektorátov pre školy a pozitívom bolo, že na návštevu výstavy nadväzovali vyučovacie hodiny v samotných školách. Zamestnanci Múzea SNP počas projektu vyškolili 288 lektorov z radov stredoškolskej mládeže, ktorí sa aktívne zapojili popri lektoroch múzea do lektorovania vo vagónoch. Projektu predchádzala náročná práca, prípravy samotného projektu, ale aj projekt mediálne predstaviť a dopraviť do jednotlivých miest, si vyžadovalo mnohokrát až nadľudské úsilie. Toto všetko by nebolo možné zrealizovať bez našich partnerov, ktorými boli: Ministerstvo kultúry SR, Klub priateľov Múzea SNP, SZPB, Železničná spoločnosť Slovensko, Železnice SR, ZSSK Cargo, Euro AWK, Transpetrol, The Friends Dukla Pass, KOVO TRADE, SLOS, PyROBOSS, ONE rádio, Signál centrum, s.r.o., TT-Trans, s.r.o., Nadácia Milana Šimečku, Plus 7 dní, Pravda, Žurnál, Regina Slovenský rozhlas, STV .

Múzeum SNP v spolupráci s Nadáciou M. Šimečku v Bratislave a Anne Frank Hause v Amsterdame aj v roku 2007 pripravilo putovnú výstavu Anna Franková: História a dnešok, ku ktorej si lektoráty pripravili študenti stredných škôl, ktorých v rámci projektu workshop zaškolili odborní pracovníci Múzea SNP. Výstava bola prezentovaná v mestách Bardejov, Kežmarok a v Štúrovo.

Návštevnosť Múzea SNP, jeho expozícií, výstav a akcií predstavuje za rok 2007 celkom 343 242 osôb, vrátane 138 640 návštevníkov, ktorí navštívili Slovenskú národnú expozíciu v Štátnom múzeu Auschwitz-Birkenau v Osvienčime a 100 290 návštevníkov výstav.

V roku 2007 v rámci edičnej činnosti vydalo Múzeum SNP publikáciu Sprievodca expozíciou Národná kultúrna pamiatka Kalište, a to v náklade 2000 ks.

Múzeum svoje akcie - predovšetkým Projekt Vagón ale aj iné prezentovalo vydaním letákov, plagátov, billboardov a predovšetkým pozvánok a katalógov.

Rok 2007 bol pre Múzeum SNP v mnohých ukazovateľoch (počet návštevníkov v r. 2006 bol 246 910 osôb, v roku 2007 bol 343 242 osôb) úspešným rokom ale aj pracovne náročným.¹⁶

Sumár údajov k činnosti Múzea SNP rok 2007		
<i>Oblasť údajov:</i>		<i>Výkazovaný rok: 2007</i>
Zbierkové predmety a archívne zbierky v I. stupni evidencie (kniha prírastkov) – počet k 31.12.2007:		222 351
Zbierkové predmety a archívne zbierky v II. stupni evidencie skatalogizované – počet k 31.12.2007:		219 374
Nárast zbierkového fondu – počet získaných zbierkových predmetov a archívnych zbierok v roku 2007:		758
Knižnica - celkový počet knižničných jednotiek k 31.12.2007:		20 895
Celkový počet zbierkových predmetov a archívnych zbierok evidovaných elektronicky::		18 039
Celkový počet spoločensko-vedných expozícií múzea:		6
	z toho nové expozície:	1
Celkový počet výstav (nové a reprízy) sprístupnených múzeom:		60
z toho:	nové vlastné:	11
	prevzaté:	11
	dovezené zo zahraničia:	0
	vyvezené nové do zahraničia:	1
	reprízy v SR a v zahraničí:	38
Celkový počet iných kultúrnych a vzdelávacích podujatí:		110
Celkový počet návštevníkov:		343 242
z toho:	Expozície a výstavy:	331 225
	Podujatia a akcie ostatnej prezentačnej činnosti:	12 017
Celkový počet pracovníkov vo fyzických osobách k 31.12.2007		56
Finančné náklady na konzervovanie a reštaurovanie zbierok v r. 2007 vlastnými prostriedkami:		30 060,50 Sk

Archív Múzea SNP 2007

Počet evidovaných zbierok v roku 2007, prírastok::	704
Počet zreštaurovaných archívnych dokumentov:	116
Počet návštev študujúcich v archíve:	747
Výpožičky – k štúdiu poskytnutý arch. materiál:	4081
Počet digitalizovaných (dokumentácia) arch. zbierok v roku 2007:	6601

¹⁶ Údaje v tabuľkách, in: Výročná správa Múzea SNP v Banskej Bystrici za rok 2007

Knižnica Múzea SNP 2007

Počet používateľov v r. 2007:	209
Počet výpožičiek v r. 2007:	533
Prírastok knižničných jednotiek v r. 2007:	97
Počet všetkých digitálne spracovaných (BACH – knižnica) knižničných jednotiek:	13 725
Náklady na nákup literatúry, odb. tlač a periodík v r. 2007:	15 474,00 Sk

Vybrané výkonové ukazovatele za rok 2007 a porovnanie s rokom 2006

Ukazovateľ	2006	2007	Index (2/1)
a	1	2	3
Počet návštevníkov v expozícii M SNP	26 420	24 805	0,94
Počet kultúrnych podujatí	73	110	1,5
počet návštevníkov v Pamätníku Nemecká	2 616	2 752	1,05
Počet návštevníkov na výstavách	56 946	100 290	1,76
Počet návštevníkov v lietadle Li-2	14 066	14 078	1,00
Počet návštevníkov v skanzene	50 490	47 240	0,94
Počet návštevníkov v SNE Osvienčim	81 804	138 640	1,69
Vstupné	737 980	807 048	1,09

Dnešná podoba múzea a jeho činností je výsledkom mnohokrát tvrdého zápasu o jeho existenciu a miesto v kultúrnej spoločnosti. Je výsledkom obetavej práce zanietých múzejníkov, archivárov a historikov.

Múzeum SNP je dnes dynamicky sa rozvíjajúcou inštitúciou s cieľom stáleho rozvoja, ktorá má v slovenskej kultúrnej spoločnosti slušné postavenie a čo je dôležité, slovenská spoločnosť a zahraničie má o ňu a výsledky jej činnosti záujem. Záujem spoločnosti dokumentuje aj zákon č. 94/2008 Z. z., ktorým sa dopĺňa zákon č. 115/1998 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov múzejnej hodnoty a galerijnej hodnoty v znení neskorších predpisov. Tento zákon dopĺňa v § 11, kde sa za odsek 3 vkladá nový odsek 4. ktorý znie: „(4) Slovenské technické múzeum a Múzeum Slovenského národného povstania ako celoštátne špecializované múzeá sú právnické osoby, ktorých zriaďovateľom je ministerstvo. Slovenské technické múzeum v oblasti dejín vedy a techniky a Múzeum Slovenského národného povstania v oblasti dejín druhej svetovej vojny, protifašistického odboja a slovenskej spoločnosti v rokoch 1938-1945 sú:

- vrcholné zbierkotvorné, vedeckovýskumné a kultúrno-vzdelávacie ustanovizne,
- ústredné informačné, metodické, koordinačné, vzdelávacie, centrá pre múzejnú činnosť.“

Niekoľko poznámok k stratégii rozvoja Múzea Slovenského národného povstaniaZákladný produkt Múzea SNP:

Stála expozícia “Slovensko v protifašistickom hnutí odporu Európy v rokoch 1939 – 1945“, ktorá bola zmodernizovaná v roku 2004. Odborné skvalitnenie a vizuálne zatriktívnenie prostredníctvom TV plaziem a PC monitorov prispelo k efektívnejšiemu využitiu expozície v oblasti prezentačných a výchovno-vzdelávacích programov pre špecifické skupiny návštevníkov, najmä detí a mládeže. K posilneniu imidžu multimedialnej expozície prispelo aj vybudovanie dokumentačného a informačného centra otvoreného v roku 2005. Ako expozíciu, tak aj dokumentačné a informačné centrum bude možné postupne dopĺňať a rozširovať o nové výsledky výskumov a historického poznania v závislosti od možnosti získania nových informácií a finančných zdrojov múzea. V oblasti múzejníctva sa práve novou priekopníckou formou prezentácie obsahu zaraďuje medzi moderné expozície.

Sovietske dopravné a bombardovacie lietadlo Li-2. Prehliadka interiéru lietadla umožňuje zoznámiť sa s jeho technickými parametrami a priestorovým usporiadaním a vybavením. Súčasný stav vyžaduje úpravy týkajúce sa klimatizovania priestorov lietadla nakoľko v letnej sezóne a pri vysokých teplotách je expozícia v zásade neprístupná. Zároveň pripravujeme zatriktívnenie lietadla jeho vnútorným aj vonkajším nasvietením.

Skansen ťažkej bojovej techniky. Ponúka ukážky ťažkej bojovej techniky, ktorá sa používala na území Slovenska počas 2.svetovej vojny a to vrátane jedného vozňa pancierového vlaku. Zemľanka, ktorá slúžila ako ukážka partizánskeho spôsobu boja je v súčasnosti nefunkčná. Je nutné pripraviť nové kompozičné riešenie skanzenu vrátane znovuoživenia zemľanky, vybudovania zákopov a veliteľského stanoviska a celkového zatraktívnenia priestoru. V celkovej koncepcii riešenia uvažujeme s vytvorením samostatnej expozície ťažkej bojovej techniky v podzemných priestoroch s jej prepojením na súčasnú expozíciu múzea a vonkajšie priestory, ktoré chceme oplotiť.

Národná kultúrna pamiatka Kalište. Za národnú kultúrnu pamiatku bolo Kalište vyhlásené v roku 1961. Expozícia je zriadená v dvoch zrekonštruovaných domoch, nachádza sa tam malá zvonička a základy obytných domov, pripomínajú tragédiu, ktorá sa tu v osudový marcový deň roka 1945 odohrala. Pamiatku padlých si každoročne pri výročiach SNP pripomínajú bývalí obyvatelia Kališťa i ostatní občania priamo v priestoroch niekdajšej obce. Tradíciu sa stáva stretnutie generácií v spolupráci s SZPB. Múzeum na požiadanie návštevníkov poskytuje o osade priamo na pamätnom mieste lektorský výklad. Dokončenie úprav celého areálu NKP plánujeme v roku 2008 a to zavedením elektrického prúdu, rekonštrukciou partizánskych bunkrov a partizánskej nemocnice a založením sadu života – vysadenie ovocných stromov za každú vypálenú obec na území Slovenska.

Stála expozícia v obci Nemecká „Represálie nacistov a príslušníkov POHG na Slovensku v rokoch 1944 – 1945“, ktorá bola sprístupnená verejnosti v roku 2003. Pamätník Nemecká bol pod správou Horehronského múzea v Brezne a do apríla 2002 ho spravuje Múzeum SNP. Už dlhšiu dobu si návštevníci mohli pozrieť len pamätník a vápennú pec. Pamätná izba bola z finančných a technických príčin zavretá. Až z iniciatívy Múzea SNP došlo k inštalovaniu novej expozície v Pamätnej sieni a taktiež k úprave terénu celého komplexu. Pamätná sieň, v ktorej je vystavený fotodokumentálny materiál v troch jazykových mutáciách (slovensky, anglicky, nemecky) spolu s predmetmi a video projekciou s autentickými zábermi, dokumentujú represálie nacistov a POHG na Slovensku. Celý areál si vyžaduje dôkladnú rekonštrukciu vrátane privedenia pitnej vody. Na tento účel budú vyčlenené finančné prostriedky v roku 2009.

Slovenská národná expozícia „Tragédia slovenských Židov“ v Štátnom múzeu Auschwitz-Birkenau v Osvienčime Sprístupnená bola 8. mája 2002. Jej cieľom je poskytnúť návštevníkom historicky objektívny pohľad na obdobie holokaustu na Slovensku v rokoch 2. svetovej vojny priamo v priestoroch bývalého koncentračného tábora Osvienčim. Problematiku holokaustu prezentuje v príčinných historických súvislostiach s vývojom slovenskej spoločnosti a režimom vojnovéj Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. Texty sú v troch jazykových mutáciách (slovensky, poľsky, anglicky). V tomto roku pripravujeme vydanie sprievodcu po tejto expozícii.

Pripravované projekty:

Vytvorenie vzdelávacieho centra

Z dlhodobého hľadiska sa Múzeum SNP bude snažiť o získanie budovy, buď z majetku armády SR, alebo Krajského úradu Banská Bystrica. V budove plánujeme zriadiť pracoviská pre zamestnancov Múzea SNP, premiestniť do týchto priestorov depozitáre, archív, knižnicu a reštaurátorské pracoviská. Zároveň počítame s tým, že v budove bude sídliť Slovenský zväz protifašistických bojovníkov. Základom však má byť vytvorenie vzdelávacieho centra pre vyučovanie programov, ktoré pripravujeme na akreditáciu:

Slovensko v rokoch 2.svetovej vojny

Slovenské národné povstanie

Holocaust na Slovensku

Spoluprácu na príprave vzdelávacích programov sme prerokovali v Pamätníku Terezín a Štátnom múzeu Auschwitz-Birkenau v Osvienčime, ako aj s Múzeom Varšavského povstania vo Varšave. Vytvorenie vzdelávacieho centra je síce do značnej miery závislé na získaní nových priestorov, no počítame s jeho vytvorením aj v prípade, že sa nám nepodarí zabezpečiť priestory v uvedenej budove.

Vytvorenie kultúrno-spoločenského centra

V rámci tohto projektu plánujeme vytvorenie multifunkčného centra v interiérových a exteriérových priestoroch Pamätníka Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici. V nasledujúcich rokoch by sme chceli rekonštruovať kinosálu na vzdelávaciu sálu s potrebným technickým a technologickým zázemím. V prípade, že sa nám podarí presunúť aktivity priamo nesúvisiace s chodom expozície do novej budovy plánujeme v súčasných priestoroch vytvoriť nové expozíčné a výstavné priestory. Zároveň chceme riešiť úpravu našich exteriérov – skanzen ťažkej bojovej techniky. Zároveň počítame s vytvorením pešej zóny a vťahnutím návštevníkov do exteriérovej expozície. Prístup do múzea plánujeme presunúť obslužnou komunikáciou, ktorú vybuduje mesto. Celý areál chceme ohradiť a zaviesť kamerový systém. Park by mal slúžiť ako miesto oddychu aj pre rodiny s deťmi. Takto by sme z priestoru vylúčili osoby, ktoré ho v súčasnosti znehodnocujú (sprejovanie exponátov, rozbité fľaše, pohodné striekačky).

Zmena imidžu

Zrealizovali sme projekt novej vizualizácie Múzea SNP v Banskej Bystrici. Je reprezentovaný novým logom a jeho prezentáciou. Celkovo nová tvár múzea je prezentovaná dvoma headlineami: „Otvorené múzeum“ a „S úctou k národným dejinám.“ Prvý prezentuje novú filozofiu otvorenosti voči návštevníkovi, ktorú sme potvrdili vznikom Klubu priateľov Múzea SNP, novou cenovou politikou a novým informačným a navigačným systémom. Nová cenová politika bude reprezentovaná rodinnými a kolektívnymi vstupenkami, zľavami a možnými bezplatnými vstupmi. Uvažujeme o možnosti bezplatných vstupov do expozícií na Kališti a v Nemeckej, ako aj bezplatných vstupov do materskej expozície pre kategóriu žiakov stredných a základných škôl pri individuálnych návštevách. Pri skupinových návštevách žiakov základných a stredných škôl počítame len s platbami za lektorský výklad a prednáškovú činnosť. Všetko samozrejme podlieha ekonomickým prepočtom, ale sme presvedčení, že vzniknuté straty dokážeme nahradiť ziskom z iných činností (prenájom priestorov, predaj publikácií a propagačných materiálov a iné). Múzeum SNP dlhodobo nemá vyriešený navigačný a informačný systém nasmerovania návštevníkov. Chýbajú informačné a smerové tabule pri cestných komunikáciách a informačné tabule na mieste expozícií. Tento problém je potrebné urýchlene riešiť. Druhý headline „S úctou k národným dejinám“ vyjadruje programové zameranie Múzea SNP. V nedávnom období sa uvažovalo a tak bola zverejnená aj koncepcia múzea o jeho premene na múzeum 20. storočia. Uvedomujeme si síce deficit takto profilovaného múzea v ponuke múzeí na Slovensku, no zároveň si uvedomujeme podľžnosti voči výskumnej činnosti v oblasti dejín 2. svetovej vojny na Slovensku a jej prezentácie. Zanedbaný je aj vzdelávací proces v oblasti vyučovania tejto dejinnej etapy. Sme toho názoru, že koncepciu Múzea SNP nie je potrebné v súčasnej dobe meniť. Je však nevyhnutné podstatne skvalitniť vedecko-výskumnú činnosť a zabezpečiť celoslovenskú prezentáciu jej výsledkov vrátane metodiky vyučovania.

Memoriál holocaustu

V súvislosti so Slovenskou národnou expozíciou v Osvienčime sa objavila potreba obdobnej expozície na území Slovenska. V súčasnosti je ešte v reštitučnom konaní budova bývalého bansko-bystrického pivovaru, ktorá bola v majetku Múzea SNP a pozemky pod ňou sú našim majetkom. V prípade ukončenia súdneho sporu buď budova zostane našim majetkom, alebo sa ju pokúsime získať kúpou. V týchto priestoroch by sme chceli vytvoriť expozíciu o holocauste na Slovensku a túto by sme prepojili s blízkou „gecemánskou“ záhradou, ktorá je vhodným miestom na vybudovanie pamätníka obetiam holocaustu na Slovensku. Celý memoriál by sme zároveň využívali ako súčasť vzdelávacieho centra.

Činnosť múzea:

Vedecko-výskumná činnosť

V posledných rokoch došlo k situácii, že sa značne oslabil pozícia historického oddelenia. V dôsledku jeho poddimenzovanosti bolo zlúčené s dokumentačným oddelením. V novom organizačnom poriadku sú už samostatné a v budúcnosti je nevyhnutné personálne dobudovanie tohto

úseku. Dôležitá je odborná profilácia pracovníkov a ich ďalšie vzdelávanie. V dôsledku týchto tendencií je potrebné zabezpečiť publikovanie výstupov vedeckej a výskumnej činnosti jednak v zborníku múzea SNP ale aj v samostatných monografiách. Zabezpečenie publikačných možností vidíme v získaní strategického partnera – podnikateľského subjektu – v čom už boli podniknuté základné kroky.

Zbierkotvorná činnosť

Na zbierkotvornú činnosť má Múzeum SNP minimum finančných zdrojov, preto za základnú úlohu považujeme zabezpečenie ich zvýšenia a to aj na úkor iných činností. Vzhľadom k nízkym finančným zdrojom boli v minulosti odmietnuté finančne náročnejšie exponáty, ktoré by však prilákali návštevníkov (napr. Jeep Willis). Nie je možné nakupovať ani umelecké diela nakoľko sú pre múzeum finančne príliš náročné (napr. busty Goliana, Viesta a iných). Zbierkotvornú činnosť je potrebné bezpodmienečne plánovať a zamerať sa na kompletné pozostalosti účastníkov odboja, zaujímavé aj keď finančne náročné zbierkové predmety. Plánovanie je nevyhnutné hlavne z toho dôvodu aby nedochádzalo k nepremysleným a často zbytočným nákupom nezaujímavých a historicky nie veľmi dôležitých predmetov a dokumentov pre koncom roka, keď nie sú vyčerpané všetky prostriedky na nákup zbierok. Archívny fond je potrebné dopĺňať aj zaujímavými materiálmi zo zahraničných archívov. Za nevyhnutnú považujeme digitalizáciu zbierok a s ňou súvisiacu prezentáciu múzea prostredníctvom internetu – projekt virtuálneho múzea. Je nevyhnutné vytvoriť materiálne aj personálne predpoklady na urýchlenie tohto procesu.

Vydavateľská a edičná činnosť

Za nevyhnutné považujeme rozšírenie zriaďovateľskej listiny múzea o edičnú a vydavateľskú činnosť. Následne je potrebné zamerať ju na publikovanie vedeckej činnosti pracovníkov Múzea SNP, portréty najvýznamnejších predstaviteľov odbojovej činnosti, objasnenie významných historických udalostí a prezentáciu zbierkotvornej činnosti múzea. Orientovať sa musíme na cenovo prístupné, obsahovo zaujímavé a graficky nápadité edície. Samostatnou kapitolou by mali byť časovo aj finančne náročné projekty:

Biografický slovník Slovenska 1938-1945, ktorí chceme realizovať v spolupráci s ostatnými renomovanými historickými pracoviskami

Slovensko v rokoch 1938-1945 (Terminologický slovník)

Sovietsky letecký most. Publikácia v ruskom a slovenskom jazyku a edícia dokumentov o tejto etape 2.svetovej vojny.

15. americká letecká armáda a jej činnosť v Čechách, na Morave a na Slovensku – edícia dokumentov z amerických archívov a následne publikácia so štúdiami.

Slováci v zajateckých táboroch NKVD 1939-1955

Slovenské národné povstanie 1944. – monografia

Slovenské národné povstanie 1944 – Deň po dni

Dôležitá bude edícia životopisov najvýznamnejších osobností protifašistického odboja a SNP, vydávanie dokumentov a memoárové publikácie.

Výstavná činnosť

V posledných rokoch sa upustilo od priamej prezentácie výsledkov vedeckej činnosti múzea prostredníctvom tematických výstav. Je nevyhnutné vrátiť sa k týmto osvedčeným praktikám. Za nevyhnutné preto považujeme minimálne raz ročne pripraviť profilovú tematickú výstavu, ktorá bude prezentovať výsledky vedeckej, alebo zbierkotvornej činnosti Múzea SNP a bude autorsky zabezpečená z vnútorných zdrojov múzea. Viac musí Múzeum SNP využívať aj ponuku našich partnerských múzeí, tak v zahraničí ako aj u nás doma. Prezentovať sa musí aj netradičnými spôsobmi – putovné výstavy, výstavy na netradičných miestach, organizovanie výstav na školách. Za dôležité považujeme aj zachovanie výstavnej činnosti priamo nesúvisiacej s poslaním múzea, ktoré však dokážu do jeho priestorov pritiahnúť nových návštevníkov.

Výchovno-vzdelávacia činnosť

Potreba výchovno-vzdelávacej činnosti je jasná. Zamedzenie vplyvu neonacistických, xenofóbnych a antisemitistických hnutí je možné len na základe vzdelávania a výchovy. Tento zámer sme už ozrejmili pri projekte vzdelávacieho centra. Malo by nám ísť v prvom rade o vzdelávanie učiteľov a žiakov základných a stredných škôl.

Smerom k odbornej verejnosti je potrebné organizovať konferencie, semináre a zúčastňovať sa na podobných podujatiach iných organizácií.

Za mimoriadne dôležité považujeme vzdelávanie zamestnancov a to tak v ich jednotlivých profesijných zameraniach, ako aj v jazykovej a počítačovej zdatnosti.

Riadiaca činnosť

Zmenili sme celú organizačnú štruktúru, pracovný poriadok a s nimi súvisiace dokumenty. Vypracovali sme marketingový plán, stabilizovaní boli všetci riadiaci pracovníci. V oblasti marketingu a manažmentu boli zavedené nové prvky vrátane mediálnej prezentácie. Novým stupňom pri skvalitnení riadiacej práce je ukončenie procesu vedúceho k získaniu systému riadenia kvality ISO 9001/2001. Tento proces bol ukončený do konca roku 2007.

Summary

Museum of Slovak National Uprising in Banská Bystrica

The influence of the Slovak National Uprising to the post War development in Slovakia must be documented. It is necessary to save the documents about the active role of the Slovaks in the struggle against fascism, about suffering, victims and losses, which were caused by Nazism in the years of World War II. Those events led to the foundation of the Museum of Slovak National Uprising in Banská Bystrica.

The museum passed through many phases of development since its foundation. It profiled itself gradually to specific museum, which basic aim is to communicate with public, gather, protect and scientifically evaluate, expertly elaborate and bring to the public the artefacts and documents about the history of Slovak society in the years 1938-1945 with the stress to the documentation of the antifascist and national-liberal struggle and Slovak National Uprising as part of the antifascist resistance in Europe in the years of World War II. It has also aim to document post war trials, rehabilitations of the insurgents and contemporary manifestations of neo-fascism and racial intolerance. The SNU Museum also administrates National Cultural Landmark Kalište and Memorial Nemecká, which are related to the history of antifascist resistance and Slovak society in the years 1938-1945. It also administrates Slovak National Exposition "The Tragedy of Slovak Jews" in State museum Auschwitz-Birkenau in Osviecim.

In frame of the specialisation, the Museum of Slovak National Uprising performs expert and methodical activities. It also has consulting, expository and educational function in relation to regional museums in Slovak Republic. It has all national-wide sphere of authority with international impact.

The results of museum activities and the interest of the visitors about the museum and also ambitious conception of museum's development resulted to dignified status of the museum in contemporary Slovak society.

(muzeumsnp@isternet.sk)

FAGAN, Brian: *Malá doba ledová : jak klima formovalo dějiny v letech 1300-1850*. Praha : Academia, 2007. 292 strán. ISBN 978-80-200-1457-3

Päť rokov po vydaní originálu Faganovej knihy, ktorú vydalo v roku 2002 nakladateľstvo Basic Books pod názvom *The Little Ice Age, How Climate Made History*, nedávno vyšiel aj jej český preklad. Vďaka tomuto českému vydaniu sa v súčasnosti titul dostáva aj do našich knižkupectiev a do pozornosti ako laickej, tak aj odbornej verejnosti.

Napriek faktu, že recenzovaná kniha má populárno-vedecký charakter a je teda určená širšej čitateľskej verejnosti, celkom určite ju aj vedecká obec bude pokladať za mimoriadne príjemné osvieženie. Práca spracúva na Slovensku málo prebádanú a tým pádom aj pertraktovanú problematiku. Otázkou klimatických zmien v historických obdobiach sa na Slovensku viac zoberali prírodovedné disciplíny. V súvislosti s dopadom na vývoj ľudskej spoločnosti v slovenskom praveku sa jej okrajovo venovali archeológovia. Pre slovenskú historiografiu však zostávala téma klimatických zmien a jej dopadu na ľudstvo dlhodobo nezaujímavou.

Brian Fagan, emeritný profesor antropológie na Kalifornskej univerzite v Santa Barbare, neprináša vo svojej knihe nejaké prevratné objavy, zistenia, či nové historické fakty. Skôr sumarizuje výsledky bádania iných vedcov, ktoré však čitateľovi podáva zjednodušenou a neobyčajne pútavou formou. Napriek datovaniu v podtitule knihy má samotný text širší chronologický záber. Autor nás oboznamuje s klimatickými zmenami za celé posledné tisícročie a zamýšľa sa nad ich vplyvom na niektoré vybrané historické udalosti odohrávajúce sa v prevažnej miere v západnej Európe. Slovanami samotného autora možno knihu charakterizovať ako „voľné rozprávanie o klimatických zmenách v priebehu posledných 10. storočí a o niektorých spôsoboch ako sa im Európania prispôbovali“.

Recenzovaná publikácia sa delí na 4 veľké časti a v rámci nich na 12 kapitol. **Prvá časť** predstavuje akýsi úvod k téme avizovanej v nadpise knihy. Autor sa tu venuje charakteristike klímy a udalostiam do začiatku malej doby ľadovej. Hneď v prvej kapitole popisuje slávne vikingské plavby, osídlenie Islandu a Grónska, ako aj objavenie krajín Severnej Ameriky tzv. Marklandu, čiže Zeme lesov (dnešný poloostrov Labrador) a Vinlandu, čiže Zeme vína (dnešný ostrov Newfoundland). Tieto výpravy autor celkom oprávnene dáva do súvislosti práve s obdobím mierneho a stabilného počasia v severnej Európe. Upozorňuje, že nie náhodou sa vrcholná éra vikingských výbojov medzi rokmi 800-1200 kryje s klimaticky mimoriadne priaznivým stredovekým teplým obdobím.¹ Priaznivé klimatické pomery tohto obdobia dokladá aj ďalšími zaujímavými príkladmi ako napr. pestovaním viniča v južnom a strednom Anglicku, osídľovaním polôh vo vyšších nadmorských výškach na okrajových pôdach po celom Anglicku a Škótsku, pestovaním pšenice okolo Trondheimu v Nórsku a ovsu ešte ďalej na severe až na 62, 5 stupni severnej zemepisnej šírky (tu určite ide o chybu, keďže už mesto Trondheim sa nachádza vo vyššej zemepisnej šírke). Napokon aj výstavbu katedrál vidí autor ako dôsledok globálneho klimatického javu stredovekého teplého obdobia. Rozmach ich výstavby spadajúci do tejto éry totiž mohol byť financovaný jedine z prívalu nadmerných zdrojov, práce a bohatstva. Slovanmi autora, stredoveké teplé obdobie bolo napriek vojnám, krížovým výpravám a náboženskému rozkolu prežňaným časom (s. 44). Klíma tohto obdobia bola ustálená a zaznamenaných bolo iba málo jej extrémnych výkyvov. Priemerné letné teploty boli v tomto období o 0,7 – 1 °C, v strednej Európe dokonca o 1,4 °C nad priemerom 20. storočia.

¹ V nemeckej odbornej literatúre zaoberajúcej sa historickou klimatológiou sa toto obdobie označuje termínom „stredoveké klimatické optimum“ (das mittelalterliche Klimaoptimum). Porovnaj: FLOHN, H.: Klimaschwankungen in historischer Zeit. In: RUDLOFF, H. v.: Die Schwankungen und Pendelungen des Klimas in Europa seit dem Beginn der regelmäßigen Instrumenten-Beobachtungen (1670). Braunschweig, 1967, s. 85-87; tiež JÄGER, H.: Historische geographie. Braunschweig, 1969, s. 45. Najvýznamnejší britský historický klimatológ Hubert Lamb toto obdobie označuje tiež ako „malé optimum“ (Little Optimum). Pozri: LAMB, H. H.: Climate : Present, Past and Future. Volume 2 : Climatic history and the future. London; New York, 1977, s. 435-449. V angličtine bežné je však aj Faganom používané označenie „Medieval Warm Period“.

Zmenu klímy v Európe, ktorá nastala na začiatku 14. storočia autor pripisuje predovšetkým javu Severoatlantickej oscilácie, ktorú obšírne vysvetľuje v úvodných pasážach druhej kapitoly. Index Severoatlantickej oscilácie začal kolísat' od jedného extrému k druhému čo sa prejavilo mimoriadne premenlivým počasím. Ustálenú klímu stredovekého teplého obdobia tak vystriedalo nepredvídateľné a veľakrát aj extrémne počasie. Tak tomu bolo aj v prvej tretine 14. storočia, kedy daždivé letá a mrazivé zimy spôsobili obrovské neúrody a následne v rokoch 1315-1322 aj smrtonosné hladomory. Podľa B. Fagana to boli príznaky začiatku malej doby ľadovej.

V druhej hlavnej časti knihy sa autor zameriava na prvé fázy malej doby ľadovej, ktoré sú typické mimoriadne premenlivými výkyvmi počasia. B. Fagan sa prikláňa k tým bádateľom, ktorí kladú začiatok malej doby ľadovej k roku 1300 a jej koniec do polovice 19. storočia. Sám však zároveň upozorňuje na fakt, že iní bádatelia obmedzujú pojem malej doby ľadovej len na obdobie výraznejšieho ochladenia od konca 17. storočia do polovice 19. storočia (s. 80). Tu pravdepodobne ide opäť o chybnú informáciu nakoľko v skutočnosti druhá, zrejme aj početnejšia, skupina historických klimatológov kladie malú dobu ľadovú do obdobia od polovice 16. storočia do polovice 19. storočia, s hlavnou fázou trvajúcou do roku 1700.² Obdobie medzi stredovekým teplým obdobím a malou dobou ľadovou potom chápu ako prechodné klimatické obdobie, alebo fázu postupného zhoršovania klímy.³

V tretej kapitole nás autor ďalej oboznamuje s metódami výskumu malej doby ľadovej. Ako najvýznamnejšie z nich uvádza hlavne výskum ľadovcových jadier (pevninských aj horských), výskum letokruhov, skúmanie záznamov o priebehu vinobraní a dobových záznamov o priebehu počasia, ako aj spracovanie výsledkov prístrojových meraní z mladších období malej doby ľadovej. V tejto súvislosti upozorňuje aj na výskum sopečných erupcií, ktoré tiež veľmi často ovplyvňovali klimatické pomery. V odpovedi na otázku čo malú dobu ľadovú spôsobilo konštatuje, že zatiaľ máme len príliš málo istôt aby sme poznali jasnú odpoveď. Zaujímavé je autorovo zamyslenie nad možnosťou, že stále vlastne žijeme vo veľkej dobe ľadovej, pričom sa práve nachádzame niekde v strede interglaciálu (s. 86).

V štvrtej kapitole nás autor oboznamuje s niektorými dôsledkami premenlivej klímy 14. a 15. storočia, ktorú sám už považuje za klímu malej doby ľadovej. Predstavuje nám niektoré obrovské búrky v prímorských oblastiach západnej Európy, ktoré spôsobili zatopenie celých dedín. Opisuje zánik západnej osady Vikingov v Grónsku vplyvom ochladenia niekedy v polovici 14. storočia. Oboznamuje nás napokon tiež so zmenami lovísk tresiek (významného stredovekého obchodného artiklu), ktoré veľmi citlivo reagovali na zmeny teploty vody a preto sa posúvali z chladnejších vôd Islandu a Grónska do južnejších vôd. Podľa autora bolo aj za trvalým usadením Európanov v Severnej Amerike premenlivejšie počasie na mori a ich snaha nájsť lepšie loviská rýb (s. 111).

Na začiatku piatej kapitoly autor vyjadruje presvedčenie, že šírenie moru, ktorý sa v západnej Európe objavil v priebehu 14. storočia, urýchlili pravdepodobne aj drsné klimatické zmeny v tomto období. V ďalších častiach opisuje dôsledky extrémnych výkyvov počasia, ktorými boli neustále sa opakujúce neúrody a následné hladomory. Celoeurópsky hladomor v rokoch 1433 – 1438 sa podľa Fagana takmer vyrovnal tomu z prvej polovice 14. storočia.

Po roku 1560 postihli Európu omnoho nižšie teploty a vlhšie letá.⁴ Výrazné ochladenie potvrdzuje nárast alpských horských ľadovcov v nasledujúcom období. V rokoch 1599 – 1600 mal

² FLOHN, Klimaschwankungen in historischer Zeit, s. 87; taktiež: LAMB, Climate : Present, Past and Future. Volume 2, s. 463.

³ Podľa H. Lamba dochádza k prvým náznakom zhoršovania klímy už medzi rokmi 1200-1400. – LAMB, Climate : Present, Past and Future. Volume 2, s. 449. H. Flohn kladie počiatky tohto zhoršovania klímy sprevádzaného chladnejšími a vlhšími obdobiami do etapy po roku 1300. V rámci tohto obdobia pritom rozlišuje viaceré fázy. Časové úseky medzi rokmi 1310-1350 a 1430-1480 sa podľa neho vyznačovali neobyčajne extrémnymi výkyvmi počasia, ako aj podstatne chladnejšími letnými aj zimnými teplotami. Naproti tomu časové úseky medzi rokmi 1360-1400 a 1520-1560 boli oveľa priaznivejšie v porovnaní s týmito extrémami, hoci neboli dosiahnuté až také priaznivé klimatické podmienky ako v stredovekom teplom období. – FLOHN, Klimaschwankungen in historischer Zeit, s. 86-87.

⁴ H. Flohn práve do tohto roku kladie počiatky malej doby ľadovej. – FLOHN, Klimaschwankungen in historischer Zeit, s. 87.

postup týchto ľadovcov dosiahnuť svoje maximum, ktoré nebolo nikdy predtým ani potom už prekonané. Niektoré alpské ľadovce mali byť dokonca až o 1 km dlhšie ako sú v súčasnosti (s. 124-125).

Prelom 16. a 17. storočia sa okrem výrazného ochladenia vyznačoval aj zvýšením búrkovej činnosti. Jedna z takýchto silných búrok spôsobila v roku 1588 aj takmer úplnú likvidáciu španielskej vojenskej flotily Armady pri brehoch Anglicka a v Biskajskom zálive. Klimatické pomery aj v tomto období spôsobovali časté neúrody, ktoré boli sprevádzané hladomormi a epidémiami. Mimoriadne zaujímavý je autorov postreh, že práve v takýchto časoch sa rozmáhali procesy s čarodejnicami. Hlavné vlny ich prenasledovania sa podľa neho kryli práve s najstudenšími a najneúrodnejšími rokmi (s. 126).

Tretia hlavná časť recenzovanej práce sa zaoberá druhou, chladnejšou, fázou malej doby ľadovej, ktorú podľa autora možno časovo zaradiť do novoveku. V celkovo **šiestej kapitole** (prvej v tejto časti knihy) nás autor oboznamuje s inováciami v poľnohospodárstve, ktorými sa ľudia snažili prekonať poľnohospodárske krízy a následné hladomory. Podľa neho ako prví prišli s takýmito inováciami roľníci vo Flámsku a Nizozemsku už na sklonku stredoveku. Ich podstatou sa stala hlavne diverzifikácia pestovaných plodín. Ako nové plodiny sa začali pestovať ľan, horčica, chmeľ, repka olejná. Veľmi pozvoľne sa v Európe začalo udomáčňovať aj pomerne nenáročné pestovanie z Ameriky dovezených zemiakov. Okrem nových plodín sa tu zavádzali aj nové poľnohospodárske postupy, rozsiahle hnojenie a zdokonaľovalo sa aj odvodňovanie. Postupne sa upúšťalo od samozásobiteľského poľnohospodárstva a roztrieštené poľnohospodárske polička sa zlučovali do väčších kompaktných celkov. Malá doba ľadová tak podľa Fagana priniesla Nizozemcom zrejme viac úžitku ako škody (s. 144).⁵

V ďalšej **siedmej kapitole** sa autor zamerá na podľa neho najchladnejšiu etapu malej doby ľadovej medzi rokmi 1680-1730 (s. 153).⁶ Upozorňuje, že v období medzi rokmi 1645-1710, teda v období ktoré sa do značnej miery prekrýva s touto fázou malej doby ľadovej, bola zaznamenaná veľmi nízka snežná aktivita prejavujúca sa pozorovaným úbytkom úkazu tzv. snežných škvŕn. Najnovšie túto zníženú snežnú aktivitu potvrdili aj moderné metódy výskumu uhlíka 14 v letokruhoch stromov.

Opätovne sa aj v tejto kapitole Fagan venuje zmenám prejavujúcim sa na horských ľadovcoch. Bližšie sa tak môžeme oboznámiť s dobovými správami o postupoch alpských ľadovcov, ktoré začali ohrozovať dokonca niektoré sídla ležiace pod ich čelom. Zaujímavé sú správy o konaní náboženských procesií k ľadovcom, ktorých cieľom bolo zastaviť ich ďalší postup. Glaciálna aktivita v Alpách trvala v rokoch 1590-1850, pričom svoje vrcholy dosiahla v rokoch 1600-1610, 1690-1710, v 70. rokoch 18. storočia a okolo rokov 1820 a 1850. Po roku 1850 začal doteraz trvajúci ústup (s. 159 a 169). V súvislosti s rozšírením ľadovcových príkrovov v Alpách v malej dobe ľadovej autor pripomína, že podobná situácia sa dala pozorovať aj na iných miestach sveta. Súbežne sa totiž posúvali ľadovce aj na Aljaške, v Skalnatých Horách, ale aj na Kaukaze, v Himalájach, v Číne, ako aj na Novom Zélande.

Aj v **ôsmej kapitole** naďalej zostávame v období zhoršujúceho sa podnebia na vrchole malej doby ľadovej. Fagan tu pokračuje vo výpočte rôznych pohrôm, katastrof a hladomorov spôsobených výkyvmi počasia v období na konci 17. a v prvej polovici 18. storočia. Podrobnejšie sa pritom zameriava hlavne na ich dopad na spoločenské pomery vtedajšieho Anglicka.

⁵ V tom duchu, že zhoršovanie klimatických podmienok vždy motivovalo ľudí k vyššej aktivite a napredovaniu v kultúrnom a technickom vývoji sa vyjadruje napr. aj Pascal Acot. Recenziu na jeho prácu pozri v predošlom čísle: TOMEČEK, O. (rec.): ACOT, P.: Historie a změny klimatu. Praha, 2006. In: Acta historica Neosoliensia. Tomus 9. Banská Bystrica, 2006, s. 395-397.

⁶ Tu sa Fagan opäť nezhduje s niektorými závermi významných historických klimatológov, podľa ktorých práve okolo 17. storočia došlo k miernemu otepleniu klímy, ktoré sa dnes zvykne označovať aj ako „interglaciál“ malej doby ľadovej. H. Flohn datuje toto dočasné prerušenie malej doby ľadovej, ktoré sa v západnej a strednej Európe prejavilo pomerne priaznivými teplotnými pomermi medzi roky 1700-1730. Dokladá ho hlavne vysokým percentom vínného (vinorodého) indexu, ktorého hodnota za roky 1701-1750 bola vypočítaná na 50 %. – FLOHN, Klimaschwankungen in historischer Zeit, s. 89.

V deviatej kapitole sa autor zameriava hlavne na situáciu vo Francúzsku. Poukazuje na fakt, že situácia v poľnohospodárstve tu bola diametrálne odlišná oproti Anglicku a Nizozemsku. Až do 18. storočia tu prevládala vrstva samozásobiteľských roľníkov vystavená vrtochom počasia. Poľnohospodárstvo bolo málo diverzifikované a pestovanie nových plodín ako napr. zemiakov bolo tvrdojšie odmietané. Tunajší roľníci sa tak spoliehali hlavne na pestovanie obilnín a viniča. Hlavne v dôsledku tohto stavu sa behom studených a vlhkých rokov v období 1687-1701 tunajšia poľnohospodárska výroba zrútila. Prejavom toho bol aj hladomor v rokoch 1693-1694.

Po roku 1770 sa v dôsledku stále extrémnejších klimatických výkyvov striedali neúrody s dobrými rokmi. Nepriaznivé počasie v roku 1788 a následný nedostatok obilia a chleba neboli podľa autora hlavnou príčinou Veľkej francúzskej revolúcie. Do značnej miery však prispeli k jej načasovaniu. Nepokoje, ktoré v dôsledku neúrody nastali sa ničím nelíšili od iných „obilných vzbúr“. Ich výnimočnosť však bola v tom, že vypukli v čase, kedy sa mali zísť generálne stavy. „Vývoj v roku 1789 tak čiastočne vyplynul z málo nápadného javu – zraniteľnosti roľníkov voči cyklom chladu a vlhkosti, tepla a sucha“ (s. 211).

V desiatej kapitole sa dozvedáme o na prvý pohľad nepravdepodobných dôsledkoch výbuchu sopky Tambora v Indonézii v roku 1815 na klimatické pomery v Európe. Vulkanológovia považujú túto erupciu za dosiaľ vôbec najmohutnejšiu známu erupciu sopky, ktorá dokonca predčila výbuch ostrovnej sopky Santorini okolo roku 1450 p. n. l., či dokonca prvú systematicky vedecky skúmanú erupciu sopky Krakatoa (taktiež v Indonézii) v roku 1883. Podľa aktuálnych výskumov hustý vulkanický prach vychýlený do atmosféry počas erupcie vždy rapídne znižuje množstvo dopadajúceho slnečného žiarenia na Zem, nakoľko redukuje priehľadnosť atmosféry. To v konečnom dôsledku vedie k zníženiu teplôt. Ak pri výbuchu sopky Krakatoa mesačný priemer slnečnej radiácie poklesol o 20 – 22 % pod normál, tak v prípade Tambory musel tento ukazovateľ dosahovať ešte vyššie hodnoty. Rok po výbuchu Tambory naozaj nastalo na obidvoch stranách Atlantiku výrazné ochladenie, takže tento rok bol známy aj ako „rok bez leta“ (s. 216). Studený rok 1816 vyvolal okamžite katastrofálnu neúrodu a potravinovú krízu v západnej Európe v rokoch 1816-1817. Autor tu však zároveň pripomína, že jej príčinou nebola iba samotná neúroda, ale tiež drahota potravín vyvolaná politicko-spoločenskými nepokojmi po napoleonských vojnách (s. 224).

V súvislosti s našimi dejinami zaujme autorova poznámka, že v Uhorsku sa na konci januára 1816 po dvojdnovej búrke objavil hnedý a červenkastý sneh. Aj toto možno považovať za dôkaz zviazanosti globálnej klímy, kde udalosti na druhej polovici zemegule mohli a stále môžu ovplyvňovať počasie tam, kde by sme to ani nepredpokladali.

Posledná jedenásta kapitola tretej časti knihy pojednáva o mimoriadnej kríze v Írsku na samotnom konci malej doby ľadovej. V tejto krajine sa pomerne skoro presadilo popri obilninách aj pestovanie zemiakov. Tie boli v porovnaní s obilninami mimoriadne odolné voči náhlym klimatickým zmenám a vyhovovala im aj vlhká írsky klíma. Pokiaľ sa zachovávala rovnováha medzi pestovaním obilnín a zemiakov bolo Írsko relatívne dobre chránené proti hladomorom. Napriek tomu sa však Írsko čoraz viac vydávalo cestou monokultúrneho pestovania zemiakov, ktorá sa im nakoniec aj vypomstila.

V roku 1845 postihla zemiaky pliešeň a spôsobila až 40 % stratu úrody. V dôsledku toho vypukol v roku 1846 veľký hladomor, ktorý trval aj v roku 1847. Po studenej zime na prelome rokov 1847 a 1848 sa zdalo, že nasledujúca úroda bude priaznivá. Júlové ochladenie a vlhko však spôsobili opätovný návrat pliesne zemiakov a následne ďalšiu neúrodu.

Počas veľkého írského hladomoru v druhej polovici 40. rokov 19. storočia zomrelo od hladu a na následky šíriacich sa epidémií asi 1,5 milióna Írov. Zhruba ďalší milión odišiel do emigrácie, ktorá pokračovala aj v nasledujúcich obdobiach. Táto hrozivá bilancia bola podľa autora výsledkom spojenia vysoko premenlivého počasia, nadmernej závislosti na jednej plodine a ľahostajnosti vtedajších úradov (s. 243).

Záverčná **štvrtá časť** knihy s názvom *Súdobé teplé obdobie* a jej jediná, v poradí dvanásta

kapitola *Teplejší skleník* už časovo prekračuje hlavné tematické zameranie publikácie. Táto časť plní funkciu akéhosi záveru, v ktorom sa dostávame k aktuálnym klimatickým problémom súčasného sveta. Záver v podobe zhmutia hlavnej témy v knihe chýba. Autor v poslednej časti svojej práce sumarizuje príčiny globálneho otepľovania a predpokladá, že až na 90 % stojí za teplotnými zmenami posledných rokov človek so svojou činnosťou. Zvyšných 10 % ponecháva autor vysvetleniu, že tieto zmeny majú prírodný pôvod.

Akýmsi záverečným odkazom Faganovej knihy je konštatovanie, že nestále pomery malej doby ľadovej by nám mali stále pripomínať našu zraniteľnosť. „V novej klimatickej ére by preto bolo od nás múdre, aby sme sa z klimatického vývoja v dejinách poučili“ (s. 270).

Práve tieto záverečné slová autora jasne dokumentujú atraktívnosť a aktuálnosť recenzovanej práce. Fakt, že žijeme v období, kedy sa výraznejšie začínajú prejavovať dôsledky globálneho otepľovania klímy na Zemi, dáva skúmanej problematike úplne nový rozmer. Jej štúdiom sa môžeme dozvedieť ako sa ľudstvo prispôbovalo klimatickým zmenám a napokon sa aj zamyslieť nad tým, či sme schopní nejakým spôsobom sa z toho poučiť?

Oto Tomeček
(tomecek@fhv.umb.sk)

Pitvaroš a Pitvarošania. Ed. Michal Kožuch, Juraj Majo. Pitvaroš : Slovenská samospráva Pitvaroš, 2007. 442 s.

Koncom minulého roku vyšla pozoruhodná monografia o jednej z kedysi (pred povojnovou presídľovacou akciou) „najslovenskejších“ obcí v Maďarsku – Pitvaroši – a jeho obyvateľoch pitvarošských Slovákov¹ z príležitosti 60. výročia ich presídlenia na Slovensko. Ako editori uviedli na začiatku: kniha je venovaná „*všetkým, ktorí pred 60 rokmi opustili svoje rodné domy, aby sa vrátili do vlasti svojich predkov a tým, ktorí v rodnom Pitvaroši zostali alebo žijú roztratení vo svete*“. Autorov publikácie (Štefan Maglocký, Michal Kožuch, Anna Kakvicová, rodená Blahová, Juraj Majo, Monika Macháčková- Bučanová, Miroslav Kožuch, Soňa Maglocká) a ďalších prispievateľov (Anna Lehocká, Alžbeta Tószegiová, rodená Hudáková, Anna Kapounová, rodená Kováčová) spojil vzťah k rodnému kraju, považujú sa za Pitvarošanov, resp. za potomkov Pitvarošanov.

Pomocou bohatého archívneho, knižného materiálu a spomienok spracovali čo najvýstižnejšie staršie aj novšie dejiny obce. V historickej časti knihy nájdeme pátranie po predkoch, krátku kroniku o významnejších udalostiach v histórii obce, opis nárečia Pitvarošanov, vyličenie účasti Pitvarošanov v prvej svetovej vojne, dejiny ich presídlenia po oslobodení a obraz Pitvaroša po výmene obyvateľstva.

Ďalšou väčšou tematickou časťou je spracovanie hmotnej kultúry. Táto kapitola zahrňuje poznatky o poľnohospodárstve, o remeslách, o obchode a doprave. Na základe spomienok autori opisujú zariadenie domu, kultúru bývania. Osobitnú pozornosť venovali charakteristike kultúry stravovania, najmä zabijačke a tradičným mäsovým výrobkom, typickému fenoménu kultúry južnodolnozemskej Slovákov. Zaujímavou témou je tiež kultúra odievania, včítane opisu kroja (najmä spred obdobia prudšieho rozvoja textilného priemyslu).

Pitvarošania boli prvými hospodármi, ktorí zúrodnili Pitvarošskú pustatinu. Priniesli si a zveľaďovali svoje tradície s charakteristickými črtami osobitej etnickej sebaidentifikácie Slovákov žijúcich v podmienkach enkláv, resp. kultúru v širšom zmysle slova. Kopali studne i kanály, vysušovali močaristé pôdy, zúrodňovali slaniská. Od začiatku osídlenia, ale najmä od roku 1840 do prvej svetovej vojny sa obec markantne rozvíjala, vrátane obdivuhodného populačného rastu obyvateľ-

¹ Pozn. red.: Chudobnejší Slováci z Nadlaku – želiari (predtým najmä osadníci zo Slovenského Komlóša, pôvodom z Gemera, Novohradu, Zvolena a Liptova) v r. 1816 osídlili relatívne neďaleký **Pitvaroš**, keď prvých 175 rodín dostalo do prenájmu Pitvarošskú pustatinu, dovtedy árendovanú Komlóšanmi pre extenzívny chov dobytky. Kráľovská komora v zmluve z 18. decembra 1815 predpisovala, čo mali osadníci pestovať (obilniny, tabak) a čo nie (vinič), každý rok mali odvádzať komore tretinu úrody, zaviazali sa pracovať pre panstvo s povozmi atď. (stav do r. 1834). Pitvarošania opakovane žiadali o ďalšiu pôdu do prenájmu, ale podarilo sa im to až r. 1828 a ďalšou zmluvou r. 1834. Komora dlho bránila vzniku samostatnej obce, napr. podľa textu zmluvy bez písomného povolenia komory nesmeli stavať domy na ornej pôde, na lúkach ani na pasienkoch, v záhradách a na uliciach mohli sadiť stromy, ale po skončení nájmu museli ešte aj kričky s koreňmi vytrhať, domy, hospodárske budovy, ohrady zbúrať, studne zakopať a zem zrovnať. Zmluva z r. 1834 určila, že osadníci počas platnosti nájmu nesmú predať svoje domy v Nadlaku ani svoje budovy v Pitvaroši, preto opakovane žiadali rozdelenie. Napokon župná rada rozhodla 21. júna 1835 o oddelení Pitvarošu od Nadlaku. Kráľovská komora súhlasila s oddelením, ale nesúhlasila s tým, aby nájomníci založili vlastnú urbársku obec. Definitívne sa Pitvaroš stal obcou až r. 1867 a obyvatelia si mohli odkúpiť pôdu.

Keď v r. 1843 vypořala Pitvarošanom zmluva, dostali od komory návrh, aby podľa novej zmluvy na každých 20 jutár prenajatej pôdy budú pestovať 4 jutrá tabaku, z úrody ktorého polovica má patriť komore – a to (dokonca) pod hrozbou likvidácie osady. Pitvarošania návrh odmietli a komora pripravovala tvrdý zásah voči nim, avšak po zásahu župných úradov ich komorská administrácia napokon síce nevyhnala, ale v novej zmluve im povolila najímať len tretinu dovtedy prenajímanej pôdy. Na území dvoch tretín pitvarošského chotára založila komora dve nové osady – **Albert a Ambrózu**, ktoré boli osídlené chudobnejšími Slovákmí z okolitých obcí, v Alberte prevažovali Komlóšania a v Ambróze želiari z Čaby, všetci tzv. tabaciari, čiže s povinnosťou pestovať na 5 z 20 jutár tabak, pričom polovica úrody patrila komore ako árenda za túto pôdu a na odkúpenie druhej polovice úrody mala komora prednostné právo.

Podľa štatistických údajov publikovaných Jánom Svetoňom (Slováci v Maďarsku / Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie, 1942, s. 164-165) mal Pitvaroš r. 1880 – 2.351 obyvateľov (z toho 92% Slovákov), r. 1900 – 2.925 (z toho 92,3% Slovákov), r. 1920 – 3.091 (z toho 90,7% Slovákov) a r. 1930 – 2.978 obyv. (z toho 91,2% Slovákov).

stva.

Okrem domov s veľkými záhradami Pitvarošania postavili všetky pre obec potrebné školské, cirkevné, kultúrne a spoločenské budovy s príslušným zariadením a vlastným zabezpečením. Kolo-beh života plný fyzickej aktivity bol daný prácou na poli, okolo rodiny a statku, ale aj na okolitých i vzdialenejších veľkostatkoch. Ročné obdobia boli vyplnené sezónnymi prácami, ktoré mali stanovenú postupnosť, ktorá sa udržiavala v tradičných úkonoch v rodinách a v spoločenstve obce, ako aj v okolitých dedinách a agrárnych mestách na Dolnej zemi.

Tretia rozsiahla kapitola má názov „Správa a duchovný život“. Pitvarošania si už v prvom roku osídľovania zriadili zhromaždenie, ktoré predstavovalo miestnu samosprávu. Až po administratívnom vzniku obce – v roku 1835 – sa začali formovať orgány miestnej obecnej samosprávy.

Evanjelická cirkev v Pitvaroši bola neodmysliteľne spätá so životom väčšiny obyvateľov a životom celej obce. Cirkevný život tvorili aj výučba náboženstva a príprava na konfirmáciu či malé domáce pobožnosti, modlitby a spev piesní z Tranoscia, ktoré sa odohrávali každodenne alebo príležitostne vo väčšine pitvarošských rodín. V obci žili jedinci alebo celé rodiny rozličných kresťanských smerov. V tejto časti kapitoly nám podávajú autori veľmi výstižný, pomocou spomienok sprístupnený obraz pitvarošskej školy, respektíve v súvislosti s jednou školskou fotografiou dojmavé spomienky na dávnych spolužiakov, roztratených po svete. V podobnej nálade sú skoncipované ďalšie časti tejto kapitoly: „Leventoši, Pitvarošská rodina, Úmrtie a pohreb, Priadky, Svadba, Kalendáme obyčaje, Ludové liečiteľstvo, Ludová slovesnosť, Divadelný prejav, Hudobný a tanečný prejav“.

Život Pitvarošanov, ich kultúra, tradície a zvyky sa pod vplyvom udalostí presídlenia na Slovensko výrazne zmenili.

Najpodstatnejšou pre nich bola zmena prostredia, pretrhnutie veľmi silných susedských väzieb s pitvarošskými rodinami. Posledná kapitola knihy („Pitvarošania po presídlení“) je venovaná práve životu pitvarošských presídlencov v „starej-novej“ vlasti. Zvláštnu pozornosť si zaslúži bibliografická časť kapitoly: „Známi Pitvarošania“, kde sú uvedení starší a novší a aj v súčasnosti aktívni Pitvarošania.

Dielo je v zásade svojráznym monografickým spracovaním dejín a etnografických charakteristík obce. Odborný text je prelínaný (spestrený) citátmi z literárnych a odborných diel a zo spomienok, čím sa kniha stáva prístupnejšou čitateľskej verejnosti. Konštrukcia monografie je jasná, poradie kapitol je logické. Z pestrosti naznačených tém je zrejmé, že kniha je určená pre širokú verejnosť. Treba zdôrazniť, že dobre sa dá využiť aj ako príručka k výučbe predmetu „slovenská vzdelanosť“ na stredných slovenských školách a na národnostných katedrách vysokých škôl (u nás) v Maďarsku.

Ján Gomboš
(vusm@globonet.hu)

Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 5. Listy slovenským přátelům. Ed. Zdeňek Fišer. Vysoké Mýto : Regionální museum, 2007.

Alois Vojtěch Šembera (1807-1882), významný český filolůg a literární historik, publicista, organizátor národního života, menovite na Morave, profesor české reči a literatury, najprv na stavovskej akademii v Olomouci a neskôr na pôde Viedenskej univerzity, je dnes, menovite príslušníkom mladšej a strednej generácie kultúrno-literárnej pospolitosti na Slovensku zrejme menej známy. Je autorom *Dejín reči a literatury československej* (1858 až 1868), *Základov dialektológie československej* (1868). Známy je tiež otvoreným vystúpením proti pravosti *Rukopisu zelenohorského*. Počnúc 30. rokmi 19. storočia, zaradil sa medzi príslušníkov generácie, oduševnenej ideou česko-slovenskej vzájomnosti, hlavne pod vplyvom myšlienok a zásad Jána Kollára, osobitne jeho Slávy dcéry. Osobne sa s Kollárom stretol až počas spoločného pôsobenia na Viedenskej univerzite na prelome 40. a 50. rokov.

Nielen ku Kollárovi, ale aj k ďalším početným slovenským vzdelancom, a k ich literárnej tvorbe, mal A. V. Šembera, blízky vzťah, o čom svedčí jeho bohatá korešpondencia so Slovákmi. Tento vzťah bol motivovaný ani nie tak osobitným *slovakofilstvom*, obdivom k Slovensku, Slovákom či ich predstaviteľom, bojujúcim v ťažkých podmienkach o národnú emancipáciu. Do značnej miery ho k tomu motivovali aj pragmatické zábery, ktoré súviseli s jeho vydavateľskou a vedeckou prácou. Jeho korešpondencia bola väčšinou spojená s praktickým úsilím, dostať formou rozpredaja, vlastné publikované práce, medzi Slovákov, do slovenského prostredia. Túto *službu* Šembera potom rád oplácal slovenským priateľom, spolupracovníkom na literárnom poli, rozširovaním ich diel v okruhu českých čitateľov.

Okrem plodnej publicistickej činnosti A. V. Šemberu zachovala sa jeho bohatá korešpondencia s významnými osobnosťami českého, ale tiež slovenského národného hnutia. Zásluhou Regionálneho múzea vo Vysokom Mýte vyšli v uplynulých rokoch 21. storočia štyri zväzky listov A. V. Šemberu českým či moravským priateľom (1. Listy Palackému – 2002, 2. Listy moravským priateľom – 2002, 3. Listy Klácelovi – 2004, 4. Listy českým přátelům – 2004), ktorá významne dokresľuje Šemberovu bohatú a plodnú činnosť. V roku 2007, v rámci dvojstoročnice narodenia spomínaného vedca-publicistu, vyšiel v edícii Regionálneho múzea vo Vysokom Mýte piaty zväzok pod názvom **Listy slovenským přátelům**, ktorý významne dopĺňa a kompletizuje paletu Šemberovej rozsiahlej korešpondencie. Zásluhu na tom má erudovaný historik, vedecký pracovník Moravského mestského múzea v Brne, PhDr. Zdeňek Fišer, ktorý je zostavovateľom tohto posledného zväzku.

Celú publikáciu autor – zostavovateľ člení do trinástich kapitol. Vo výstižnom úvode možno osobitne oceniť skutočnosť, že autor podáva výstižný náčrt vzťahov Šemberu k slovenskému prostrediu a osobnostiam, s ktorými je spojená jeho korešpondencia. V úvodnej časti každej kapitoly ilustruje stručný portrét dotyčného slovenského korešpondenta, pričom nasledujúce listy bližšie charakterizujú danú osobnosť a determinujú vzájomné vzťahy. Listy sú v každej kapitole radené chronologicky. Tu sa žiada osobitne oceniť snahu autora, zostavovateľa, ktorý opatril jednotlivé osobnosti, výrazy či pomenovania, uvádzané v príslušnom liste, podrobným poznámkovým aparátom. Pritom vzájomná korešpondencia medzi Šemberom a slovenskými národnými dejateľmi nie je zostavená podľa chronologického sledu. Až na Juraja Slotu, rímskokatolíckeho kňaza, ktorý pôsobil dlhší čas na Morave a s Martinom Hamuljakom, ide o korešpondenciu s predstaviteľmi slovenského národného hnutia z radov evanjelikov a v., väčšinou evanjelických kňazov. Ako prvý, zostavovateľ zväzku dr. Fišer zaradil korešpondenciu s ev. kňazom na Spiši Andrejom Dianiškom, s ktorým nadviazal kontakt v podstate iba na sklonku svojej dejateľnosti, v roku 1875 zásluhou ďalšieho ev. kňaza Fridricha Baltíka.¹ Z korešpondencie Dianiška – Šembera sa zachovali len tri

¹ Fridrich Baltík viedenskému profesorovi A. V. Šemberovi zároveň poskytol významné údaje pre jeho prácu: *Mnoho li jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obývají*, uverejnenú v r. 1876. V nej Šembera uvádza, že Slovákov je celkovo 2,404 818 (v Uhorsku 2 125 399, na Morave 223 374, v Dolnom Rakúsku 15 753, v Bukovine 2000, v Slavónii 5292 a odvedených vo 412

listy, ktoré sú uverejnené v plnom znení.

Napriek zmýšľaniu a ideovej náklonnosti Šemberu Kollárovskej orientácii sa zachovala živá korešpondencia aj medzi nim a štúrovcami. Svedčia o tom niektoré ďalšie časti publikácie. Hneď v jej druhej časti je napr. uverejnený list Janka Francisciho A. V. Šemberovi, pravda, ešte z mája roku 1841, t. j. pred prijatím štúrovskej spisovnej slovenčiny, ktorú Šembera stroho odmietal. Nasleduje 5 vzájomných listov korešpondencie A. V. Šembera – Martin Hamuljak. Potom je to opäť súbor šiestich listov Šemberovi od ďalšieho z radov popredných štúrovcov, J. M. Hurbana. Listy, písané v češtine sa zachovali z rokov 1841-1844, aj keď, ako priznáva aj autor publikácie, korešpondencia medzi obidvomi osobnosťami neustala ani neskôr, hoci Šembera za prijatie spisovnej slovenčiny Hurbana neraz ostro kritizoval. V ďalšej časti: *Korespondence s Janem Kadavým* zostavovateľ venuje pozornosť charakteristike Kadavého a jeho vzťahov so Šemberom. Uverejnený je jeden list Šemberovi.

Šiesta, ťažisková časť, je venovaná korešpondencii s Jánom Kollárom. V jej úvode je obsiahnutá výstižná charakteristika osobnosti Jána Kollára ako zástancu jednotného československého národa a jazyka, v čom so Šemberom zastávali v zásade jednotný názor. Zo vzájomnej korešpondencie je uvedených až 21 listov. Počas pobytu vo Viedni sa Šembera stretával s významným slovenským publicistom Danielom Lichardom. Korešpondencii s nim je venovaná siedma časť. Ide o tri listy z obdobia 50. rokov.

Ďalšia časť *Korespondence s Jiřím Palkovičem* je venovaná v úvode charakteristike osobnosti filológa, veľkého zástancu jednotného československého jazyka, vedúceho katedry reči a literatúry československej na Evanjelickom lýceu v Bratislave. Uvedených je päť listov Palkoviča, adresovaných Šemberovi. V úvode deviatej časti *Korespondence s Danielem Svobodou*, autor venuje pozornosť charakteristike publicistu, evanjelického kňaza na Valašsku, pôvodom Slováka, skalického rodáka, blízkeho priateľa A. V. Šemberu. V tejto časti je zverejnených až 16 vzájomných listov obidvoch priateľov. V listoch D. Slobodu nechýbajú ani nádherné ukážky z jeho básnickej tvorby. 10. časť je venovaná mladšiemu bratovi, Danielovi Slobodovi, farárovi v západoslovenskej pohraničnej obci Vrbovce. V obsahu troch uverejnených listov P. Slobodu Šemberovi, zvlášť v poslednom, taktiež nachádzame pekné ukážky z poézie tohto ďalšieho slovenského *rodolúba*, oddaného vyznávača česko-slovenskej vzájomnosti.

V jedenástej časti sa stretávame s korešpondenciou Juraja Slotu, pôsobnosť ktorého je spojená tiež s Banskou Bystricou. Pôsobil tu v rokoch 1853-1861 ako rímskokatolícky kňaz a tiež profesor katolíckeho gymnázia. Aj počas svojho účinkovania v Banskej Bystrici bol horlivým zástancom a vyznávačom *československého jazyka*. V publikácii sú uverejnené tri listy J. Slotu A. V. Šemberovi, ktoré živo ilustrujú postoje Slotu k jazykovým otázkam i ďalším aktuálnym otázkam a problémom súdobého národného či kultúrno-spoločenského života. Dvanásť časť je venovaná Ľudovítovi Štúrovi, snahu ktorého o vlastný spisovný jazyk Slovákov Šembera podrobil kritike. Napriek tomu si Štúra pre mnohé jeho ďalšie pozitívne činy a vlastnosti vysoko vážil. V prvom liste z r. 1840 L. Štúr prof. Šemberovi oznamuje, že zaslaný mu publikovaný materiál šťastne rozpredal a zároveň ho žiada o podobnú službu s rozpredajom Tatranky. V druhom liste z júla 1845 Šemberovi s potešením oznamuje, že dostal súhlas k vydávaniu Slovenských národných novín a zároveň vyjadruje svoje pranie, *...aby i susední Morava brzo s nějakým podobným časopisem vystoupila*. Posledná časť je venovaná korešpondencii prof. Šemberu so známym slovenským národovcom, Ctiborom Zochom. Obsahuje tri vzájomné listy, ktoré sa vიაžu viac-menej k jazykovým otázkam či vzťahom. Publikáciu vhodne dopĺňajú funkčné obrázkové prílohy.

Publikácia, zostavená Z. Fišerom, venovaná korešpondencii medzi A. V. Šemberom a jeho slovenskými priateľmi či súputníkmi, odkrýva viaceré doteraz menej známe, možno i nepoznané stránky zo života viacerých vzácných osobností, či udalostí alebo súvislostí v oblasti kultúrno-spo-

ločenského diania štyridsiatych až sedemdesiatych rokov 19. storočia, a to ako v slovenskom, tak i v moravskom prostredí. Okrem vlastných listov má na tom svoj významný podiel hlavne zostavovateľom diela precízne vedecky spracovaný poznámkový aparát k jeho jednotlivým častiam.

Pavol Martuliak
(martuliak@fhv.umb.sk)

KOVÁČOVÁ, Anna: *Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867-1918) / A Szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867-1918)*. Piliscsaba – Esztergom: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar Szlavisztika – Közép-Európa, Intézet Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2006. 161 s. HU ISSN 1588-2322, ISBN 963 9206 23 7

Tematika dejín Slovákov v Budapešti nepatrí k často pertraktovaným témam slovenskej historiografie, napriek tomu, že je významnou súčasťou našich národných dejín v skúmanom období. Autorka tejto dvojazyčnej publikácie A. Kováčová, pracovníčka Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, sa už viac rokov venuje práve tejto téme a je nepochybne odborníčkou pri výskume rôznych aspektov kultúrneho a spoločenského života budapeštianskych Slovákov, včítane biografie a diela niekoľkých významných postáv. V predslove publikácie István Käfer napísal, že štúdium dejín budapeštianskych Slovákov „*je vzrušujúcou témou hungaroslovakológie, ktorá analyzuje hungarikálne zložky slovakológie*“. Podľa neho „*je to suverénna vnútorná záležitosť slovenskej kultúry*“, aj preto považujeme za pozitívne, že sa problematike venuje historička z prostredia maďarských Slovákov.

V prvej časti *Etnický obraz hlavného mesta. Slovenské spoločenstvo v období dualizmu* (s. 13-24) autorka predstavila Budapešť z hľadiska etnického zloženia obyvateľstva s dôrazom na Slovákov, ktorých v meste podľa M. Hodžu žilo na začiatku 20. storočia asi 80 tisíc. Využila pritom staršiu aj novšiu odbornú literatúru, štatistické prehľady maďarských autorov – najmä G. Thirringa, J. Hunfalvyho, K. Vörösa, F. Glatza. Zaoberala sa rozvrstvením obyvateľstva Budapešti podľa materinského jazyka, pritom sa usilovala zhodnotiť validitu oficiálnych štatistík a uviedla aj odhady zo slovenskej strany. Zaznamenala tiež výrazné rozdiely údajov v určitom časovom horizonte a konštatovala u slovenských prisťahovalcov vysoký stupeň maďarizácie, „*už druhá generácia slovenských prisťahovalcov do Budapešti uvádzala maďarčinu ako svoj materinský jazyk*“ (s. 14). Stav etnického uvedomenia u Slovákov porovnala s pomermi vnútri nemeckej komunity v hlavnom meste, ktorá podobne veľmi rýchlo podliehala akulturácii a asimilácii. „*Na prelome storočí sa neustále zvyšuje tendencia dobrej znalosti maďarčiny, ktorá je predpokladom získania zamestnania, uplatnenia sa a kariéry. V občiansko-liberálnej Budapešti bola modernizácia spojená s asimiláciou. Pre Židov, Nemcov a Slovákov znamenala maďarizácia nielen filologickú, ale aj kultúrnu zmenu*“. Autorkino konštatovanie je možné doplniť myšlienkami popredného ideológa maďarizácie Gusztáva Beksicsa, ktorý si veľmi dobre uvedomoval podiel industrializácie, školského vzdelávania, divadla a mestského spôsobu života na pomad'arčení nemaďarských etnik. Napr. v práci *Magyarosodás és magyarosítás különös tekintettel városainkra* (Maďarizácia a pomad'arčovanie s osobitným zreteľom na naše mestá, Budapešť 1883) Beksics uviedol, že tucet veľkých maďarských miest bezpečnejšie uchová maďarský národ v nasledujúcom tisícročí, než ho v minulosti uchovali tradície a kraje; keď vraj bude v krajine aspoň 12 miest so stotisíc a viac obyvateľmi a v nich bude maďarský priemysel a maďarský obchod – tak už viac v štáte nebude národnostná otázka.

A. Kováčová v rámci kapitoly o rozvrstvení obyvateľstva Budapešti podľa materinského jazyka charakterizovala tiež pôvod Slovákov usídlených v hlavnom meste, t. zn. z ktorých oblastí dnešného Slovenska (resp. dolnozemskej enkláv) prišli, ich počet, charakter migrácie, podiel žien a zamestnanecké príležitosti. Zmienila sa o tom, že počet tých, ktorí uvádzali svoj pôvod z hornouhorských slovenských žúp, prevyšoval tých, ktorí uvádzali slovenčinu ako svoj materinský jazyk. Ročne približne až 5-6 tisíc Slovákov rozširovalo rady pomad'arčených Budapešťanov. V roku 1910 asi 20 tisíc budapeštianskych Slovákov neuvádzalo slovenčinu ako svoj materinský jazyk. Spomínaná tendencia – možno aj v dôsledku situačnej etnicity vyžadovanej existenčnými záujmami – jestvovala dokonca už o niekoľko desiatok rokov skôr a do istej miery ju odráža text tlačenej kázne Jána Kollára z r. 1833 (*Gako my tuto evangelicko-slovenskau Cjrkew rozmnožo-*

vati můžeme a máme?). J. Kollár mal na mysli upevnenie a rozšírenie slovenskej evanjelickej komunity v Pešti, ktorá už v tom čase strácala v dôsledku vedomej akulturácie svojich príslušníkov, napr. tým, že takmer polovica detí „*gest nám už zde odcizeno a odnárodněno, tak že rodičové giným a dítky giným gazykem Boha wzjwagj*“. A. Kováčová sa ďalej venovala „fungovaniu“ troch „hlavných jazykov“ (teda maďarčiny, nemčiny a slovenčiny) v podmienkach rýchle rastúceho veľkomesta, reflexii jazykových znalostí Budapešťanov v určitých obdobiach na základe zhodnotenia dobových štatistík. Uviedla napr., že r. 1900 polovica po maďarsky hovoriacich Budapešťanov rozumela aj nemčine alebo slovenčine, ale až 90 % Slovákov a Nemcov hovorilo aj iným jazykom, nielen materinským. Druhý jazyk najmenej ovládali obyvatelia maďarského etnického pôvodu. Podľa údajov z r. 1891 viac než polovica Budapešťanov hovorila 2 – 3 jazykmi (s. 17).

V ďalších kapitolách sa zaoberala teritoriálnym rozložením budapešťianskych Slovákov a rozvrstvením podľa povolania. Najpočetnejšie osídlenie vytvorili Slováci v mestských častiach Józsefváros, Terézváros, Lipótváros, Erzsébetváros a Kőbánya. Menší počet Slovákov žil v zámožnejších častiach centrálnej Pešti a v Budíne. A. Kováčová podrobnejšie analyzovala zamestnanecké príležitosti v rozvíjajúcom sa veľkomeste, predovšetkým v oblasti stavebníctva, výroby stavebných hmôt, prepravných službách, kožiarskom a textilnom priemysle. Uviedla viacero štatistických údajov so zameraním na etnickú identifikáciu pracovníkov v priemysle a službách, resp. konkrétnych profesiách. Napr. v r. 1891 z oficiálne uvedeného počtu 27 126 Slovákov v Budapešti pracovalo 3 807 v priemysle, 459 v obchode, 285 v doprave ako furmani a kočiši, 184 žilo z duševnej práce, 7 178 patrilo do kategórie „samostatne zarábajúcich“ (ktorí sa živili inou činnosťou, ziskom z vlastného majetku alebo študovali). Ostatných 15 213 Slovákov vykonávalo nekvalifikovanú fyzickú prácu ako pomocní robotníci, nádenníci, nosiči a sluhovia (s. 19). Sociálne postavenie a každodenný život hlavne týchto ľudí autorka predstavila aj prostredníctvom úryvkov zo súdobej tlače (Pesti Divatlap, Kőfáragó, Slovenské noviny). Prirodzene, treba si uvedomiť, že akékoľvek údaje sú relativizované individuálnou voľbou etnickej príslušnosti (a jej možnosťami), ako aj sezónnosťou práce mnohých jedincov. V závere kapitoly sa venovala problematike tzv. osobného služobníctva a v tomto zmysle uplatneniu slovenských žien ako kuchárov, pestúnok a slúžok, poznamenala o. i., že „*slovenské ženy boli poriadne a zodpovedné, a preto ich často a radi zamestnávali*“ (s. 20). V 4. kapitole 1. časti sa zaoberala otázkou gramotnosti a úrovňou vzdelania a vzdelanosti v kruhoch budapešťianskych Slovákov v súvislostiach vládnej školskej politiky. Podľa A. Kováčovej „*v oblasti školstva a vzdelávania však najviac bilo do očí, ako si maďarčina získavala výhradný priestor*“, a preto v tomto kontexte načim hodnotiť dobové štatistické údaje. Pozornosť venovala aj slovenskej evanjelickej škole, počtom slovenských študentov na iných školách i rôznych študijných odborov na univerzite, pritom upozornila na fakt, že často po maďarsky hovoriace deti z nemaďarského prostredia si uvádzali maďarčinu ako svoj materinský jazyk. 1. časť uzavrela kapitolou o náboženskej príslušnosti budapešťianskych Slovákov. Počas celého obdobia dualizmu sa podstatnejšie nemenila skutočnosť, že evanjelických Slovákov žilo v Budapešti asi dvakrát toľko, čo Slovákov – katolíkov. Zároveň je nepopierateľným faktom rýchlejšia asimilácia u slovenských katolíkov.

2. časť publikácie *Mestská časť Jozefovo mesto (Józsefváros) ako „slovenský ostrov“ v Budapešti* (s. 25-30) je detailnejšie zameraná na mestskú časť pôvodne výrazne nemeckého rázu, v ktorej Slováci tvorili istú časť obyvateľstva (na prelome 19. a 20. storočia asi 6 %). Autorka bližšie charakterizovala túto lokalitu, obyvateľstvo (starousadlíkov i prisťahovalcov), pracovné príležitosti, typické povolania miestnych Slovákov, spôsoby bývania, sociálne pomery, aktivity tunajších slovenských intelektuálov, kultúrny a spoločenský život, rolu kaviarní, hostincov a spolkov. Zaznamenala aj informácie z umeleckej literatúry, t. j. literárne reflexie súčasníkov o živote Slovákov v Pešti a Budíne od Jana Neruda, Dezső Szomoryho, Daniela Bacháta (Miloslava Dumného) a iných.

V ďalšej 3. časti práce *Spolkový a spoločenský život budapešťianskych Slovákov* (s. 31-62) sa A. Kováčová zaoberala touto z hľadiska uvedomovanej etnicity mimoriadne dôležitou rovinou

života budapeštianskych Slovákov. V 60. rokoch 19. storočia bol Pešť-Budín dôležitým centrom slovenského kultúrneho života, kde žili a tvorili významné osobnosti, vychádzali viaceré slovenské noviny a časopisy, vydávali sa početné slovenské knižné publikácie a v hlavnom meste Uhorska aj „*najvýraznejšie pulzoval slovenský politický život*“. Neskôr po výraznom útlme v 80. rokoch došlo k určitému oživeniu v 90. rokoch a v rokoch pred 1. svetovou vojnou. Autorka venovala pozornosť markantným kultúrnym črtám Slovákov v Budapešti, ich chýbajúcemu sebavedomiu a väčšiemu pocitu súdržnosti. Porovнала situáciu Slovákov so oveľa menej početnými budapeštianskymi Čechmi, ktorí mali viac spolkov a jednoznačne boli „viditeľní“. Asimilačné tendencie u Slovákov boli zjavné vo všetkých sociálnych vrstvách, autorka napr. uviedla: „*V meštianskych kruhoch budapeštianskych Slovákov v rozličnej miere a intenzite stretávalo tzv. uhorské vlastenectvo so slovenským národným vedomím, ktoré však najčastejšie smerovalo k modernému maďarskému národnému vedomiu ... Viacerí sa obávali, že ich vyhlásia za „panslávov“, budú mať problémy s lepšie plateným zamestnaním a zastaví sa ich profesionálna kariéra ...*“ (s. 32). Uvedený jav komentovala ako „niekedy neodôvodnený“, ale žiadalo by sa dodať, že išlo o dôsledok vládnej politiky a vytvorenia špecifickej spoločenskej atmosféry, medzi ktorej typické stereotypy patrilo aj vedomie „menejcennosti“ Slovákov („Tóto“).

Autorka vymenovala a čiastočne charakterizovala niekoľkých výraznejších predstaviteľov slovenskej intelektuálnej elity v hlavnom meste na prelome storočí: redaktorov A. Pecháňa, A. Hornánskeho, K. Kuzmányho, K. Čečotku, P. Šťastného, J. Bobulu, ev. kňaza (fára a napokon biskupa) Daniela Bacháta, železničného úradníkov P. D. Bellu a M. Licharda, tajomníka ministerstva vnútra a jazykovedca Samuela Czambela, policajného náčelníka B. Rudnaya, staviteľa P. Holóša, advokáta E. Stodolu. Zvlášť uviedla tých predstaviteľov slovenskej inteligencie, ktorí sa nezriekali ani kariéry, ani národnej identity a ktorí sa angažovali v spolkevnej činnosti a aktivizovali v pronárodných aktivitách – ako M. Hodža, D. Porubský, E. Šándorfí, J. Wagner, A. Štefánek, L. Izák, M. Harminc. Aj na základe memoárov J. Wagnera (matematika Nemzeti Balesetbiztosító Rt., čiže Národnej úrazovej poisťovne a. s.) sa zmenila o tzv. úradných Tótoch, ktorí sa zvyčajne stretávali v kaviarňach, a tvorili ich redaktori provládnej slovenskej tlače, úradníci a podnikatelia. Pokúsila sa vystihnúť rozdiel medzi redaktormi provládnej tlače a „maďarónskymi renegátmi“ poukázaním na individuálny charakter osudov. Adolfa Pecháňa charakterizovala porovnaním hodnotení Cs. Gy. Kissa a I. Käfera. Kým Kiss Pecháňa charakterizoval ako nepochybného prívrženca národného štátu a obhajcu idey maďarského politického národa, ale ktorý vraj „*jasne rozlišoval panslavistických rojkov a Slovákov*“. Na rozdiel od neho Käfer jednoznačne Pecháňa vystihol ako maďaróna a vládneho úradníka, ktorý „*podával v hláseniach aj nápady ako možno rýchlejšie a účinnejšie maďarizovať*“. Napriek tomu, že brutálna maďarizačná činnosť A. Pecháňa sa viaže k potrianonskému Maďarsku, považujeme za nevyhnutné pripomenúť jeho postoje a konanie i v tejto práci v súvislosti s charakterizáciou slovenského spoločenského života v „dualistickej“ Budapešti. Autorka Pecháňa spomenula v texte práce niekoľkokrát, ale tieto zmienky o jeho osobe nám vyznievajú v podstate zdržanlivo (nepriamo s výnimkou na s. 110, kde citovala z Pecháňovho hlásenia o analýze dvoch slovenských periodík z r. 1907). Nezmienila sa a ani nekomentovala jeho rolu v *MTKE*.

A. Kováčová sa ďalej podrobnejšie venovala spoločenským centráм slovenskej komunity v Budapešti. Konštatovala, že slovenskí obyvatelia Jozefovho mesta (zväčša robotníci a remeselníci) v dôsledku ťažkého každodenného zápasu o živobytie zvyčajne ani nenapadlo, že sú také skupiny a združenia, kam by mohli ísť za „svojimi“, prípadne si uvedomovali, že spolkevový život je pre iných, nie pre chudobu. Spolkevová činnosť, kultúrne a politické aktivity boli vlastné skôr stredným vrstvám a študentom, pritom autorka konkretizovala viacero spolkov, sporiteľní, bankových inštitúcií, vydavateľstiev a redakcií. Centrami spoločenského života budapeštianskych Slovákov boli jednak tzv. rodinné centrá meštianskych kruhov, ďalej hostince a kaviarne (autorka ich uviedla detailne i s adresami) ako centrá tzv. stolových spoločností, cirkevné inštitúcie, kostoly

a spolky. V niektorých rodinách sa schádzavala príležitostne alebo pravidelne početnejšia spoločnosť, napr. u štátneho úradníka a politika rusínskeho pôvodu A. Dobrianskeho, u učiteľa L. Izáka, u hodinára J. Švehlu, u pracovníka poisťovne J. Wagnera, kde sa takto mohli stretávať študenti s predstaviteľmi inteligencie, remeselníkmi, majiteľmi reštaurácií a kaviarňami, podnikateľmi „a vo vzájomných rozhovoroch si dodávali nádej a organizovali slovenský život v hlavnom meste Uhorska“ (s. 36). Stolové spoločnosti autorka klasifikovala nasledovne. Jednu skupinu tvorili redaktori opozičnej tlače (Hodža, Štefánek, Porubský, Lichard), druhú skupinu provládni slovenskí publicisti, proklamátori koncepcie jednotného uhorského politického národa (Pecháň, Čečotka, Šťastný, Janovec, Czambel) a tretiu skupinu tvorili slovenskí vzdelanci zoskupení okolo „ultrakonzervatívneho“ evanjelického farára M. Morháča, J. Wagnera a staviteľa M. M. Harminca. Dolnozemskí slovenskí spisovatelia ako M. Dumný (D. Bachát) a O. Seberíni vo svojich prózach však odsudzovali peštianske kaviarne a kabarety ako „brlohy zločinnosti a nemravnosti“.

Autorka uviedla, kde všade v hlavnom meste sa realizovali bohoslužby a cirkevné úkony v slovenčine, mariánske púte a svätoštefánske sprievody, činnosť a kultúrne aktivity evanjelického cirkevného zboru (v r. 1873-1906 vedeného D. Bachátom a po ňom M. Morháčom), aktivity *Budapeštianskeho (slovenského) katolíckeho delníckeho spolku* najmä v Jozefove, ktorý založil katolícky kňaz a pedagóg E. Šándorfí r. 1902, aby eliminoval vplyv hlavne maďarských a českých sociálno-demokratických robotníckych spolkov. A. Kováčová písala o Jozefove ako o mieste, kde aj v 70. rokoch sa konali náboženské úkony len v slovenčine a nemčine. Nebolo to však nepretržité, napr. v Slovenských národných novinách v jednom článku už 6. júla 1847 (č. 199, s. 794-795) bolo práve kriticky spomínané vytlačenie slovenčiny na okraj náboženského života, a to nemčinou aj maďarčinou. Okrem iného pisateľ uvedeného článku spomenul, že vtedy v Jozefove žijúcich približne 4 tisíc Slovákov nemá okrem raňajšej omše (ktorej súčasťou bola slovenská kázeň) už v náboženskej sfére žiaden kontakt s materinským jazykom, ani katechizácia mládeže sa nevedla v slovenčine a nejstvovala ani žiadna škola pre slovenské deti.

Samostatnú kapitolu autorka venovala jednotlivým reprezentantom slovenských politických a vzdelaneckých kruhov s dôrazom na životné osudy a činnosť Jána Nepomuka Bobulu (1844-1903), Jána Alojza Wagnera (1864-1930), Emila Stodolu (1862-1945), Antona Štefánka (1877-1964), Michala Milana Harminca (1869-1964), Samuela Czambela (1856-1909), Ľudovíta Izáka (1862-1927), Daniela Bacháta (1840-1906), Milana Hodžu (1878-1944), Milana Licharda (1853-1935) a Eduarda Šándorfího (1869-1936). Niektoré z aktivít spomínaných osobností zmenila už v predošlom texte práce. Spoločným znakom názorovo dost' rozdielnych osobností boli jednoznačne aktivity slovenského kultúrneho charakteru, publicistická či odborná tvorba v slovenskom jazyku. Autorka si ale všimla aj ďalšie činnosti nenárodnostného charakteru. V súvislosti s podnikateľskými úspechmi J. N. Bobulu autorka napr. zmenila zaujímavý fakt, že r. 1895 bol uvedený v zozname 1200 obyvateľov platiacich najvyššie dane na 79. mieste.

V poslednej najrozsiahlejšej časti práce *Slovenské spolky v Budapešti* (s. 63-138) autorka dôkladne analyzovala históriu slovenských spolkov v Budapešti v časoch dualizmu, ale so samozrejým exkurzom do prvej polovice 19. storočia. Problematiku uviedla v širšom kontexte Uhorska, včítane kultúrnych a právnych aspektov témy. Diferencovala spolky podľa zamerania, pritom však v prehľade nerozlišila ich v organizačnom zmysle slova. Popri sebe sú tak uvedené spolky rozličných názvov a zameraní, spevokoly, amatérske divadelné družiny a stolové spoločnosti. A. Kováčová správne vystihla skutočnosť, že bez ohľadu na názov sa činnosť väčšiny spolkov zameriavala zväčša na kultúrnu a vzdelávaciu činnosť. Etnická príslušnosť bola často deklarovaná už v názve. Mladí remeselníci a študenti boli v neustálom kontakte s inými nemadžarskými spolkami, navzájom sa navštevovali a vymieňali si programy. Najdôležitejšími kritériami pre vstup do spolku bola konfesijná a sociálna príslušnosť, individuálne záujmy a psychická potreba stretávať sa s rodákmi. Autorka však zároveň konštatovala, že vzhľadom na veľký počet Slovákov v Budapešti iba ich zlomok sa zúčastňoval na činnosti spolkov, väčšina slovenskej populácie zostala pasívna.

Napríklad vo výške 50 rokov pôsobiacom (apolitickom a nadkonfesionálnom) *Slovenskom spolku* počet členov nepresiahol číslo 120.

A. Kováčová podrobne charakterizovala históriu jednotlivých spolkov, ich rôznorodé aktivity, organizačnú štruktúru, problémy, vrátane finančných ťažkostí, verejné prezentácie, stanovy a etické zásady členstva, kontakty a spoluprácu medzi spolkami na intraetnickej aj interetnickej báze, t. zn. aj (mimobudapeštianske) kontakty s martinským centrom. Zaujímavým prvkom týchto spolkov, ktorý si vyžiadali politické a spoločenské okolnosti, bolo proklamovanie „uhorského vlastenectva“, snáh o „dokonalé osvojenie si maďarčiny“, „čítanie maďarských kníh a časopisov“ v oficiálnych dokumentoch, resp. účasť na slávnostiach, spievanie aj maďarských piesní atď. Napriek tomuto taktizovaniu ministerstvo vnútra nie vždy povolilo činnosť spolku, napr. v prípade *Česko-slovenského vzdelávacieho robotníckeho spolku Pokrok* (1897). Autorka v práci registrovala tiež záujem úradov a polície na kontrole spolkového života príslušníkov nemaďarských etník.

Najviac pozornosti venovala *Slovenskému spolku* (a v jeho rámci pôsobiacemu *Slovenskému poučno-zábavnému spolku v Pešťbudíne* a *Literárnemu odboru*), *Spolku dobročinných žien cirkvi evanjelickej a. v. na Kerepešskej ceste v Budapešti*, *Budapeštianskemu katolíckemu robotníckemu kruhu*, stolovej spoločnosti *Kriváň*, niekoľkým českým a slovenským robotníckym spolkom a ich tlači, slovenským spevokolom a ochotníckym divadelným spolkom. Text práce je vhodne doplnený prílohou s takmer dvoma desiatkami tabuliek s údajmi týkajúcimi sa jazykových znalostí obyvateľstva, rozvrstvenia obyvateľov Budapešti podľa materinského jazyka, hustoty budapeštianskych Slovákov v mestských obvodoch, ich konfesionálnej príslušnosti, počtu žiakov, gramotnosti atď., ako aj zoznamami slovenských spolkov, periodík, hostincov a kaviarní ako miest pravidelných stretnutí príslušníkov slovenskej komunity v Budapešti.

V závere práce autora zhodnotila predovšetkým „fungovanie“ slovenských spolkov v podmienkach mnohonárodnostného a multietnického hlavného mesta Uhorska a príčiny nízkej efektivity slovenského spolkového hnutia. Ako uviedla, „*Budapešť mohla byť „najväčším slovenským mestom“; dynamizmom hlavného mesta ovplyvnený každodenný život však takpovediac zomlel každú takú snahu, ktorá si kládla za cieľ zorganizovať väčšinu peštianskeho slovenského obyvateľstva do jednej komunity*“ (s. 140). Popri pomerne vysokom počte slovenských obyvateľov Budapešti si treba uvedomiť, že Slováci netvorili v meste homogénnu skupinu – ani priestorovo v niekoľkých obvodoch a častiach, ani zo spoločenského, konfesionálneho a kultúrneho hľadiska. Zrejme je nevyhnutné zohľadniť i faktory vzdialenosti, nedostatku informácií, individuálneho nezájmu (vyplývajúceho zo širokého spektra príčin od ťažkej sociálnej situácie po obyčajnú ľudskú ľahostajnosť), názorových odlišností alebo osobných antipatií a takisto (v práci len do istej miery zmieny) vplyv maďarizačnej politiky uhorskej vlády, v ktorej záujme nebolo tolerovanie rozvíjania organizovanosti a kultúrnych aktivít slovenskej menšiny. Bolo by iste prínosné reflektovať aj kontakty obyvateľov slovenských dedín v bližšom či širšom okolí (v Peštianskej alebo Novohradskej župe) s aktivistami alebo členmi spolkov v meste, keďže predsa len prichádzali napr. na trhoch do vzájomného kontaktu.

Autorka túto zaujímavú tematiku spracovala na základe pôvodného archívneho materiálu, súdobej tlače, spomienok niektorých aktérov, ba využila aj pre kultúrnu históriu dôležité svedectvo beletrie a cestopisných črt. Publikácia A. Kováčovej sumarizuje množstvo zaujímavých a dôležitých údajov a súčasne môže byť výborným východiskom pre ďalšie bádanie v oblasti dejín Slovákov v Budapešti a širšom regióne hlavného mesta. Knihu považujeme za mimoriadne pozitívny krok naplnenia autorkou sformulovanej ambície, že „*popri stereotypnom obraze „nemeckej a židovskej Budapešti“ sa bude môcť objaviť v povedomí verejnosti aj obraz „slovenskej Budapešti“...*, ktorý je významnou súčasťou kultúrnej histórie slovenského národa a zároveň i kultúrnej histórie Maďarska.

Miroslav Kmet'
(kmet@fhv.umb.sk)

PEKÁR, Martin: Východné Slovensko 1939-1945 : Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šariško-zemplínskej župy. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2007. 182 s.

Obdobie rokov 1939-1945 patrí medzi najkontroverzejšie úseky našich dejín, čo sa zákonite prejavuje v rôznorodom uchopení problematiky v domácej historickej spisbe. Súčasný nevyhovujúci stav spracovania politických dejín Slovenska tohto obdobia sa snaží aspoň sčasti korigovať mikroanalýza predstaviteľa mladej generácie historikov Martina Pekára. Kombinácia precízneho archívneho výskumu a mimopramenného poznania mu umožnila spracovať monografiu o vybraných aspektoch politických dejín Šariško-zemplínskej župy v príslušnom období v podobe samostatnej publikácie. Práca obsahovo zahŕňa viac okruhov problémov patriacich do politických dejín.

Prvým okruhom problémov je charakteristika politického systému a režimu prvej Slovenskej republiky. Táto pasáž tvorí východisko pre celistvejšie pochopenie ďalších častí a naznačuje súvislosti medzi regionálnym a celospoločenským historickým vývojom. Autor v nej kombinuje metódy politológie a histórie. Čisto deskriptívny politologický rozbor legislatívy slovenského štátu by totiž viedol k nesprávnemu záveru, že politický systém štátu bol v podstate prijateľný a vykazoval črty demokracie. S týmto konštatovaním nemôžeme súhlasiť, ak sa pozrieme na konkrétne prejavy systému v praxi, čo je v tejto publikácii zreteľne ilustrované. Existencia a stabilita prvej Slovenskej republiky vyplývala z vtedajšej medzinárodopolitickej situácie a zo schopnosti režimu udržiavať sa prostredníctvom mocensko-represívneho aparátu. Totalitný systém, v rámci ktorého bola miera vplyvu občana minimálna, narušil charakter historických regiónov a degradoval ich na časti novovytvorených územnosprávnych jednotiek bez vlastnej samosprávy: „*Vzťah štátu k jednotlivým župám bol podmienený totalitným charakterom politického systému a prebiehajúcou vojnou.*“

Druhý – ťažiskový okruh problémov zahŕňa štruktúru a činnosť legálnych, resp. tolerovaných politických strán a zoskupení (v obmedzenej miere sa tu vyskytujú aj poznámky o ilegálnej Komunistickej strane Slovenska). Na Slovensku legálne účinkovali tri politické strany fungujúce na národnostnom princípe. Hlinková slovenská ľudová strana, Nemecká strana na Slovensku i Maďarská strana na Slovensku boli súčasťou systému a spoluvytvárali režim, od čoho Martin Pekár opodstatnene odvíja ich hodnotenie. Štátostrana HSLS dosiahla vrcholnú fázu v lete 1941. Úpadok režimu i HSLS súvisel so vstupom do vojny proti Sovietskemu zväzu. Ambície strany s dominantným postavením v spoločnosti boli vyššie ako reálne možnosti. Absentoval nielen ľudský potenciál, ale najmä reálny politický program – tento stav je markantný pri pohľade na činnosť nižších organizačných štruktúr HSLS. Autor sa objektívne zaoberá tiež pozitívnymi výsledkami činnosti strany hlavne v sociálnej a kultúrnej oblasti, zároveň vysvetľuje ich kauzalitu.

Nemecká menšina sa v Šariško-zemplínskej župe zásadnejšie nekoncentrovala. Z tohto dôvodu mala jej strana marginálny charakter, hoci jej nepočtetné vystúpenia boli často ostentatívne. Svojrázny fenomén predstavovali politické aktivity maďarskej menšiny, ktorá sa stala rukojemníkom nedobrych slovensko-maďarských vzťahov. Maďarská strana preferovala menej nápadné akcie, čo súviselo s verejnou mienkou, strachom a niekedy aj s protištátnym obsahom. Najpočetnejšiu minoritu tvorili Rusíni. Šlo prevažne o prosté chudobné vidiecke obyvateľstvo, ktorého politické snahy narážali na vlastnú nejednotnosť, na absenciu materskej krajiny, ako i na rôzny prístup miestnych úradov k tejto otázke. U predstaviteľov režimu sa ustálil názor, že Rusíni sa majú organizovať v HSLS.

Osobitná kapitola je z dôvodu doterajšieho prehliadania venovaná rómskej komunite. Ideologické dôvody režimu viedli napriek spoločenskej marginalite tejto populácie, ktorá dotvárala podobu župy, až k jej fyzickej likvidácii.

Faktory ovplyvňujúce či určujúce spoločensko-politický život tvoria posledný okruh riešených otázok. Autor vybral tri – zmenu pomerov v čase autonómie, situáciu v čase vstupu slovenského štátu do vojny proti Sovietskemu zväzu a spoločensko-politické problémy v záverečnej fáze

existencie režimu.

Nekomplikované prehľady o počtoch Slovákov, Nemcov, Maďarov, Rusínov a Rómov (pri poslednej skupine aj veková štruktúra mužov a žien), ako i o štruktúrach politických strán obohacujú publikáciu priamo v hlavnom texte. Absencia jazykovej korektúry zásadnejšie neovplyvnila jej triedzu štylizáciu. Adekvátny výber vedeckých metód umožnil spracovať tému na vysoko profesionálnej úrovni, s menším, ale prítlačivým konzistentným formátom. Na základe vyváženého využívania hodnoverného dokumentačného materiálu uloženého v archívoch regionálneho charakteru a konfrontovaného s odbornou literatúrou stavia pôsobenie politického systému slovenského štátu do pravého svetla. Svojim prístupom tvorca práce umožňuje citlivo vnímať regionálne dejiny skrz celospoločenské politické súvislosti v danom období. Pri absencii špeciálnej registrujúcej alebo výberovej bibliografie musíme pozitívne hodnotiť tiež dôkladný náčrt vývoja bádania v oblasti dejín Slovenska v rokoch 1939-1945 s pochopiteľným kritickým postojom. O toto modelové dielo, ktoré prispieva k poznaniu menej známych alebo úplne neznámych faktov, sa naša odborná obec môže bez ťažkostí oprieť. Monografia jasne ukazuje očividný živý záujem nielen „tradičných“ domácich historikov o výskum politických dejín prvej Slovenskej republiky. Pritom prísne exaktný charakter práce nebráni laickej verejnosti a znalostichtivým lokálpatriotom oboznámiť sa o politickom a spoločenskom živote svojich predkov a o minulosti východného Slovenska v náročnej etape našej histórie.

Martin Hetényi
(mhetenyi@yahoo.de)

JANAS, Karol: *Trenčianska župa (1940-1945). K niektorým otázkam vzniku, existencie a fungovania verejnej správy na Trenčiansku*. Trenčín : FSEV Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka, 2007. 141 s. ISBN 978-80-8075-213-2

Systém verejnej správy, resp. jeho vytváranie, modifikovanie do čo možno najoptimálnejšej podoby, schopnej čo najúčinnejšie plniť stanovené úlohy, predstavuje osobitný problém každého štátoprávneho útvaru. Publikácia *Trenčianska župa (1940-1945)* je v tomto zmysle prvým obsažnejším dielom pojednávajúcim o vzniku, fungovaní a charaktere župnej správy na Trenčiansku v uvedenom období, teda od obnovenia Trenčianskej župy 1. januára 1940 až do zániku župného zriadenia v roku 1945. Autor v siedmych kapitolách venuje pozornosť jednotlivým aspektom skúmanej problematiky, uplatňuje jednak hľadisko chronologické, súčasne však javy sleduje problémovo, pričom ich zasadzuje do celoslovenského kontextu. Vychádza zo štúdia bohatej odbornej literatúry, ako aj z dlhodobého a rozsiahleho archívneho výskumu v slovenských i českých archívoch, čo sa odráža i na kvalite spracovania témy. Keďže primárnym cieľom bolo „poukázanie na spôsob reformy verejnej správy a fungovanie župného úradu“ a nie život v župe ako taký (teda spoločenská situácia). A hoci sa jednotlivým problémom a historickým aspektom venuje pozornosť, je to len v kontexte problematiky. Práca tak pôsobí relatívne uceleným dojmom (aj keď miestami bolo nie vždy možné vyhnúť sa výlučne faktografickým pasážam) a je tiež čitateľsky pomerne príťažlivá, a to aj vzhľadom na povahu skúmanej problematiky. Texty jednotlivých kapitol sú vhodne doplnené bohatým poznámkovým aparátom, ktorý umožňuje bezproblémovú orientáciu v práci aj v samotnej problematike. Bezpochyby k tomu prispieva i nenáročná, ale pritom odborná štylistická úprava a spracovanie textu.

Východiskom pre samotné rozpracovanie práce sa autorovi stalo konštituovanie verejnej správy na Slovensku po prvej svetovej vojne v rámci Československej republiky, a to až do vzniku Slovenského štátu, kedy bolo zrušené krajské zriadenie a obnovené zriadenie župné. Trenčianska župa sa stala najväčšou zo šiestich slovenských žúp. V úvodnej kapitole podáva prehľad o pokusoch i problémoch pri tvorbe administratívneho zriadenia a jeho uvádzaní do praxe. V druhej kapitole sa zaoberá základnými bodmi formovania župného systému v Slovenskom štáte a samotným vznikom Trenčianskej župy, pričom na pozadí vykreslenia zahraničnopolitickej situácie ozrejmuje vplyv okolitých štátov (najmä Poľska v jej severnej časti – Kysuce a Nemecka v západnej časti) a ich požiadaviek na územné formovanie župy, všima si tiež hospodárske a vojenské aspekty, otázku pohraničného styku, ale napr. aj vzťah miestneho obyvateľstva k týmto zmenám. Tretia kapitola pojednáva konkrétne o ustanovení župného úradu v Trenčianskej župe, peripetiách spojených s jeho umiestnením v Trenčíne, organizačnej štruktúre a problémoch týkajúcich sa personálnych záležitostí (napr. v otázke obsadzovania pozícií na okresných úradoch v závislosti na konkrétnej politickej situácii), ako aj o zložení župnej samosprávy a vzájomnom vzťahu jej zložiek. V nasledujúcej kapitole sa pozornosť sústreďí na jednotlivé orgány, ktoré aktívne spolupracovali so župným úradom, a to župné pobočky centrálnych orgánov (úrad propagandy, úrad práce, krajský súd, prokuratúra...), okresné, notárske úrady a obecné úrady, ako aj bezpečnostné zložky (žandárstvo a jeho zložky, ÚŠB, Štátny policajný úrad, polícia). Najväčšia pozornosť je venovaná pôsobeniu Hlinkovej gardy a Centrálnej protiletectkej ochrany v sledovanej oblasti v kontexte problematiky. Slovanmi autora – život v župe nebol zúžený len na problémy verejnej správy a tak sa dve kapitoly venujú spoločensko-kultúrnym a spoločensko-ekonomickým pomerom, nevynímajúc postihovanie židovskej a rómskej menšiny v oblasti, a podobe vojnových udalostí v župe. Rozsahom útlá záverečná kapitola pojednáva o poslednej fáze činnosti Župného úradu v Trenčíne, ktorá sa definitívne ukončila 10. apríla 1945, keď bol Trenčín oslobodený. Práca osvetlila niektoré dôležité problémy spojené s existenciou a fungovaním verejnej správy na Trenčiansku, zároveň však poukázala na viaceré zaujímavé možnosti smerovania ďalšieho výskumu nielen tohto regiónu a nielen v spomínanom období.

Jana Šišjaková
(sisjakova@fhv.umb.sk)

HEITLINGEROVÁ, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha : G plus G, 2007. 274 s. ISBN 978-80-86103-97-6

V minulom roku sa aj na slovenský knižný trh dostala publikácia Aleny Heitlingerovej, americkej autorky s českými, resp. československými koreňmi, *Ve stínu holocaustu a komunismu* s podtitulom *Čeští a slovenští židé po roce 1945*, ktorá sa zaoberá otázkou formovania identity a vytvárania spoločenstva medzi povojnovou generáciou českých a slovenských židov. Tých, ktorí vyrástli v komunizme a dospelosť dosiahli v dobe destalinizácie v 60. rokoch. Ide o tzv. druhú generáciu Židov v povojnovom Československu, ovplyvnenú komunistickým režimom, v ktorom vyrastala a holokaustom, ktorým bola poznačená prostredníctvom rodičov. Cieľovú skupinu si autorka zvolila zámerné – sama totiž do tejto generácie patrí. Pri koncipovaní práce vychádzala najmä z vlastného pomerne rozsiahleho sociologického výskumu prebiehajúceho v rokoch 2001–2003 s respondentmi zo Slovenska, Čiech, krajín západnej Európy, Izraela a Zámoria (kam mnohí tesne po vojne, resp. v 60. rokoch emigrovali). Pri výskume použila dotazníkovú metódu, ale tiež osobné rozhovory, diskusie, korešpondenciu s pamätníkmi a pod. A, pochopiteľne, keďže sa jej problematika bezprostredne dotýka, nie je jej cudzia sebareflexia, pričom spája sociologickú analýzu s osobným rozprávaním a názorom. Aj z toho titulu je dielo skôr ako historickou štúdiou sociologickou sondou do spoločenstva Židov generácie 60. rokov, ktorá bola silne determinovaná vtedajšou či už politickou alebo celkovou spoločenskou klímou a ktorá nie je autorkou opomínaná.

V prvej kapitole podáva základné informácie o samotnej publikácii – podstatu jej vzniku, štruktúru, použité výskumné metódy a zdroje, predstavuje a kategorizuje respondentov, vysvetľuje základné sociologické pojmy, s ktorými narába. V druhej kapitole sa zameriava na spoločensko-politický či kultúrny kontext, s ktorým bola „druhá generácia“ konfrontovaná, a to od roku 1945 až do ponovembrových čias. Reflektuje základné problémy spoločenského vývoja v ČSR, keď antisemitizmus bol maskovaný antisionizmom až po súčasnosť, keď vonkajšie konflikty so stranickou a štátnou administratívou nahradili vnútorné konflikty v židovskom spoločenstve. V ďalšej časti s názvom *Vzpomínka a zapomění na židy a na holocaust* poukazuje na podstatu a rozdiely medzi tzv. históriou oficiálnou a neoficiálnou a sleduje „politické“ dejiny pamätníka Terezína a pamätníka obetí nacistického prenasledovania v pražskej Pinkasovej synagóge. Štvrtá kapitola knihy pojednáva o rodičovskej generácii, ktorá prežila holokaust. Poukazuje na základné problémy židovskej rodiny a jej včleňovania sa do spoločnosti (napr. na príklade vyberania si životného partnera a uzatvárania manželstiev, slávenia sviatkov a dodržiavania tradícií). Dôležitým aspektom problematiky bolo odovzdávanie skúseností z holocaustu deťom a vnúčatám, t. j. druhej a tretej generácii, ktoré sa realizovalo v jednotlivých rodinách rozdielne, a to od neraz nadmerného pripomínania holocaustu až po takmer úplné mlčanie o ňom (conspiracy of silence). Hlavnou motiváciou bolo, akým spôsobom sa podarilo rodičom prežiť (emigrácia, koncentračný tábor, úkryt, falošná identita). S tým súviselo i akési zastieranie židovstva v snahe ochrániť svoje deti pred nepriazňou okolia. A tak sa objavuje zámerné utajovanie, asimilácia, „rodinné tajomstvá“. V neposlednom rade autorku zaujíma postoj rodičov k judaizmu a ku komunizmu, resp. jeho premeny (čo najviac odlišuje rodičov od detí). O tom, ako sa nielen so spomenutými javmi vyrovnávali deti, pojednáva piata kapitola, ktorá je už konkrétne zameraná na druhú generáciu, autorkou označená za nesúrodú, ale *etnicky jednotnú symbolickú komunitu vytvorenú politikou a okolitým nežidovským prostredím*. Vyrovnávanie sa týchto mladých ľudí s vlastnou židovskou identitou v procese dospievania nebolo jednoduché a ani jednoznačné. Opäť je možné vypozerovať celú škálu reakcií – od úplnej identifikácie sa so židovstvom až po úplné distancovanie sa od neho. Predmetom siedmej kapitoly sú vybrané slovenské a české židovské mládežnícke skupiny, ktoré vyvíjali svoju činnosť v druhej polovici a koncom 60. rokov. Autorka rozoberá ich činnosť, aktivity, vzťah štátneho aparátu k nim a pod. Jedným zo základných aspektov povojnových dejín československých Židov je fenomén emigrácie, ktorý zasiahol ČSR v troch vlnách (v rokoch 1945-1950 do Izraela, v polovici 60. rokov a po auguste 1968 na

Západ) a ktorý pre židovské obyvateľstvo nepredstavoval výsostne cudzí prvok. Pozornosť je sústredená hlavne na emigračnú vlnu po invázii v 1968 – pokúša sa rekonštruovať samotné rozhodovanie sa pre emigráciu, zvažovanie „pre a proti“, ale tiež javy s emigráciou spojené ako stretávanie a charakter stretnutí a (ne)prijatia v zahraničných židovských komunitách i snahu udržať si „československú židovskú identitu“, pričom viacerí respondenti sa vyjadrili, že aj po niekoľkých desaťročiach v zahraničí sa cítia viac Čechmi a Slovákmami než príslušníkmi štátu, ktorého občianstvo prijali. Špeciálne miesto zaujíma v tejto súvislosti vzťah k Izraelu, pričom na základe výskumu je možné skonštatovať, že je výrazne ambivalentný a mnohí respondenti by tu (aj vzhľadom na súčasnú situáciu v Izraeli) nechceli žiť. Ôsma a deviata kapitola poukazujú na akúsi renesanciu židovskej pamäti po rozpade ČSR v roku 1993, inštitucionálnu obnovu židovského spoločenstva a zároveň objavivších sa sporov v ňom. Záverečná kapitola sumarizuje postoje respondentov k židovstvu ako takému a k vnímaniu vlastnej židovskej identity.

Kniha je doplnená jednak štatistikami a tabuľkami vyhotovenými na základe výskumu, a jednak prepisom mnohých autentických odpovedí a spomienok pamätníkov, ktoré konštatovaniam (nie záverom – keďže pracuje len s reprezentatívnou vzorkou) dodávajú autenticitu, nútia čitateľa zamyslieť sa nad životnými príbehmi, neraz až neskutočnými osudmi skutočných ľudí, ktorí stoja v centre záujmu.

Jana Šišjaková
(sisjakova@fhv.umb.sk)

Zoznam kvalifikačných prác vypracovaných a obhájených na Katedre histórie FHV UMB v roku 2006

Diplomové práce – Učiteľstvo akademických predmetov – dejepis

- ALBERT, Kamil: *Germáni v rímskej armáde v 3. a 4. storočí n. l.* Školiteľ: Mgr. Imrich Nagy
- BADOVÁ, Xénia: *Trestné súdnictvo a otázka spravodlivosti Banskej Bystrice na konci 19. storočia.* Školiteľ: PhDr. Dušan Škvarna, PhD.
- BALLEKOVÁ, Eva: *Pltníctvo na Orave.* Školiteľ: Prof. PhDr. et Dr.h.c. Július Alberty, CSc.
- BORŠOŠOVÁ, Henrieta: *Kultúrna situácia v Rimavskej Sobote v období dualizmu.* Školiteľ: PhDr. Dušan Škvarna, PhD.
- BROSOVÁ, Miroslava: *Politicko-spoločenská situácia v Považskej Bystrici v rokoch 1938-1945.* Školiteľ: Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- ČEMANOVÁ, Dominika: *Postavenie maďarskej menšiny v okrese Lučenec v rokoch 1945-1948.* Školiteľ: Prof. PhDr. et Dr.h.c. Július Alberty, CSc.
- ĎURDOVIČOVÁ, Miroslava: *Dolnozemsí Slováci 19. storočia vo svetle súdobej slovenskej tlače.* Školiteľ: PaedDr. Miroslav Kmeť
- HALAJOVÁ, Katarína: *Alexander Wagner a ďalší vybraní mešťanostovia mesta Lučenec.* Školiteľ: Prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
- HOLÉCZY, Martin: *Vzťah kresťanstva k rímskej spoločnosti v 4. storočí.* Školiteľ: Mgr. Imrich Nagy
- HREŠKOVÁ, Lenka: *Opčné procesy v okresoch Svidník, Stropkov a Bardejov v roku 1947 na základe realizovania dohody medzi ČSR a ZSSR z 10. júla 1946.* Školiteľ: PhDr. Michal Šmigel', PhD.
- KLEČKOVÁ, Miroslava: *Analýza a porovnanie spoločensko-politického významu politických procesov s tzv. „slovenskými buržoáznymi nacionalistami“ a s „protištátnym sprisahaneckým špiónážnym centrom na čele s Rudolfom Slánskym“ v 50. rokoch 20. storočia.* Školiteľ: PhDr. Mária Rusková
- KMINIAKOVÁ, Miroslava: *Sociálna, estetická a funkčná determinácia odevu v historickom kontexte gotiky.* Školiteľ: Doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc.
- KOSTIVIAROVÁ, Denisa: *Udalosti v roku 1968 a ich vplyv na krajské mesto Banská Bystrica.* Školiteľ: PhDr. Jana Odrobiňáková
- LUPTÁKOVÁ, Vladimíra: *Zmeny pohrebného ritu vo včasnom stredoveku na území Slovenska.* Školiteľ: PhDr. Marta Mácelová
- MATEJKIN, Jozef: *Slovenská kolonizácia békeško-čanádskej oblasti v 18. a 19. storočí zo Zvolenskej stolice.* Školiteľ: PaedDr. Miroslav Kmeť
- MESSINGEROVÁ, Petra: *Politicko-spoločenské pomery vo Zvolene v rokoch 1938-1945.* Školiteľ: Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- NIŽNÁ, Jana: *Podoby národných symbolov na konci 19. storočia.* Školiteľ: PhDr. Dušan Škvarna, PhD.
- OVÁRIOVÁ, Anna: *História Oravských ferozliatinárskych závodov a. s. Istebné a odlúčenej prevádzky Široká.* Školiteľ: Prof. PhDr. et Dr.h.c. Július Alberty, CSc.
- OZDINCOVÁ, Katarína: *Sklárne v Poltári.* Školiteľ: Prof. PhDr. et Dr.h.c. Július Alberty, CSc.
- PÁLENÍKOVÁ, Veronika: *Postavenie ženy vo včasnostredovekej a vrcholnostredovekej spoločnosti.* Školiteľ: PhDr. Marta Mácelová
- PECNÍK, Marcel: *Vývoj korunovej meny na území Slovenska v rokoch 1918-1953.* Školiteľ: Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
- PILIAROVÁ, Janka: *Lekárska starostlivosť a ošetrovatelstvo na Slovensku v novoveku.* Školiteľ: PhDr. Marta Mácelová

PLACHÁ, Katarína: *Riešenie sociálnych a národnostných aspektov v okresoch Banská Bystrica a Brezno v rokoch 1945-1948*. Školiteľ: PhDr. Michal Šmigel', PhD.

REMENÁROVÁ, Ivana: *Tragédia židovského obyvateľstva v okrese Ružomberok v rokoch 1938-1945*. Školiteľ: Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

SANISLÓOVÁ, Katarína: *Okresný úrad Lovinobaňa za Slovenského štátu*. Školiteľ: Prof. PhDr. et Dr.h.c. Július Alberty, CSc.

SIHELSKÁ, Lucia: *Riešenie národnostnej otázky v regióne Novohrad v rokoch 1944-1948*. Školiteľ: PhDr. Michal Šmigel', PhD.

ŠÍŠJAKOVÁ, Jana: *Spoločensko-politická situácia v okrese Bytča v rokoch 1945-1948*. Školiteľ: PhDr. Michal Šmigel', PhD.

ŠTEFANČÍK, Peter: *Vznik a činnosť Hlinkovej gardy v Banskej Bystrici a okolí*. Školiteľ: Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

ŠULEK, Peter: *Nútené práce na Slovensku a v Poľsku v rokoch 1945-1948*. Školiteľ: Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

ŠVECOVÁ, Terézia: *Národnostné pomery v levickom okrese 1945-1948*. Školiteľ: PhDr. Michal Šmigel', PhD.

UCHNÁROVÁ, Alena: *Živena a Zväz slovenských žien po roku 1945*. Školiteľ: PhDr. Mária Rusková

VALENTOVÁ, Andrea: *Aktuálne spôsoby výučby histórie na stredoškolských seminároch z dejepisu*. Školiteľ: PaedDr. Miroslav Kmeť

ZEMANOVÁ, Jana: *Spoločensko-politické a vojenské pomery v okrese Bánovce nad Bebravou v rokoch 1944-1945*. Školiteľ: Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

Diplomové práce – Magisterské štúdium histórie

DIBÁKOVÁ, Marianna: *Riešenie národnostnej otázky v Československu (1945-1948) na príklade okresov Kremnica a Zvolen*. Školiteľ: PhDr. Michal Šmigel', PhD.

DOBROVÁ, Veronika: *Spolková činnosť v Modrom Kameni v rokoch 1918-1938*. Školiteľ: Prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

FAJMON, Martin: *Vývoj evanjelického cirkevného zboru v Radvani od vydania Tolerančného patentu do obdobia začiatkov „Normalizácie“*. Školiteľ: Prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

GONDOVÁ, Katarína: *Ukrajinská povstalecká armáda a jej pôsobenie na území Slovenska v rokoch 1945-1948*. Školiteľ: PhDr. Michal Šmigel', PhD.

GROLMUS, Vladimír: *Rozpad Rakúsko-Uhorska v roku 1918*. Školiteľ: PhDr. Michal Šmigel', PhD.

KUBAŠKA, Daniel: *Slovensko-poľský hraničný spor v regióne Kysuce v rokoch 1938-1939*. Školiteľ: PhDr. Jana Odrobiňáková

MARČEKOVÁ, Katarína: *Smrť a umieranie v stredoveku*. Školiteľ: PhDr. Rastislav Kožiak, PhD.

POLÁČEK, Jozef: *2. slovenská národná partizánska brigáda M. R. Štefánika*. Školiteľ: Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

ŠTÍT, Marek: *Riešenie maďarskej otázky v rokoch 1945-1948 s osobitným zreteľom na reslovakizáciu*. Školiteľ: Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

ŠVONAVCOVÁ, Lenka: *Výskyt cholery vo významných lokalitách Gemera v 19. storočí*. Školiteľ: Prof. PhDr. et Dr.h.c. Július Alberty, CSc.

Rigorózne práce – Učiteľstvo akademických predmetov – dejepis

BARABASOVÁ, Marcela: *Návrh pracovného zošita z dejepisu národných dejín pre stredné odborné školy a učilištia*.

TOMKOVÁ, Ľubica: *Projekt olympiády z dejepisu pre základné školy a osemročné gymnáziá*.

Rigorózne práce – História

BEŇOVÁ, Jana: *Tragédia židovského obyvateľstva v Bratislave v rokoch 1939-1945.*

DARMOVÁ Michaela: *Politicko-hospodárske pomery na hornej Nitre 1939-1945.*

EZROVÁ, Adriana: *Topografický, hospodársky a demografický vývoj hlavného kráľovského banského mesta Kremnice do konca 19. storočia (1328-1900).*

GASPEROVÁ, Janka: *Málinec – z minulosti obce.*

HALVOŇOVÁ, Miriam: *Abelová – centrum horného Novohradu.*

JAMBRICH, Jozef: *Komunistická inteligencia na Slovensku o svojich pobytoch v ZSSR do roku 1939.*

KARÁSEK, Martin: *Politické pomery v okrese Liptovský sv. Mikuláš v rokoch 1938-1945.*

KLAČKO, Dušan: *Letecké esá I. Slovenskej republiky – nositelia najvyšších slovenských a československých vyznamenaní.*

KOVÁČOVÁ, Zuzana: *Tragédia židovského obyvateľstva v rokoch 1939-1945 na Hornom Považí v okresoch Veľká Bytča, Považská Bystrica, Púchov a Ilava.*

LUKÁČ, Miroslav: *Kontakty Krupiny a Banskej Štiavnice (k problematike stredovekých dejín Krupiny).*

PINKOVÁ, Regina: *Situácia v rokoch 1944-1945 v pohorí Vtáčnik.*

UHRIN, Marian: *Zbrane 1. československej armády na Slovensku.*

Dizertačné práce – Slovenské dejiny

LIČKO, Roman: *Postoje Spojených štátov amerických k slovenskej otázke v rokoch 1938-1945.*

Školiteľ: Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Marián Karcol
(karcol@fhv.umb.sk)

Medzinárodné vedecké sympóziu „DEVATENÁCTÉ STOLETÍ V NÁS“ (Praha 29. 5. -1. 6. 2007)

Štvordňové vedecké sympóziu s uvedeným názvom a s podtitulom „*Mýty, symboly, inštitúcie, vzory správania a idey, ktoré nás prežili*“ spoločne zorganizovali Historický ústav Akadémie vied ČR a Ústav českých dejín Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej (konkrétne prof. PhDr. Milan Hlavačka, PhD., Mgr. Jan Randák, PhD., Mgr. Milan Řepa, PhD.) v priestoroch Villy Lana v Prahe 6. Organizátori zamýšľali prebádať a prediskutovať, čo všetko zostalo dodnes v našom správaní a myslení z predminulého storočia, resp. ako je možné charakterizovať toto zlomové obdobie pri vytváraní modernej sociálnej štruktúry českej spoločnosti či umeleckých a historiografických konceptov alebo modernej politickej kultúry.

Ako základné predmety skúmania stanovili: (1.) *tvorbu a udržiavanie národných mýtov a národných príbehov*, t. j. išlo o problematiku vytvárania národných mýtov a národných príbehov a ich funkcie v spoločnosti a zistenie prečo niektoré mýty a koncepty vydržali až do dnešnej doby, ďalej kto a čo pomáha pri ich udržiavaní pri živote, problém ako sa vymaniť z cudzích národných príbehov či do iných vstupovať, resp. aj rekonštrukcia vlastností dobového hrdinu; (2.) *vznik a fungovanie symbolov*, t. j. problematika odhalenia, naznačenia či dešifrovania funkcie symbolov, atribútov, ako aj viacerých monarchistických prejavov, ktoré sa udržali do súčasnosti (napr. koruna, Hrad, silná osobnosť, pohľadanie erárom); (3.) *vznik, udržiavanie a transformovanie ideí*, t. j. prečo v niektorých dobách staré idey ožívajú a vracajú sa späť nielen do politického, ale i do každodenného slovníka (napr. slovanstvo, západoeurópanstvo, neoliberalizmus, historizmus, idea „pokroku“); (4.) *zmeny spôsobov medziľudskej komunikácie, historického vedomia, politickej kultúry a vzorov správania sa, rešpektíve naznačenie začiatkov unifikácie, sekularizácie, byrokratizácie, technizácie... každodenného života*, t. j. či dochádza v priebehu radikálnych zmien komunikačných možností tiež k zmene ľudského správania sa vo vyššie uvedených oblastiach, podobne či je možné recyklovať národné idey (úloha športu, filmu, literatúry atď.); (5.) *udržiavanie či transformácia inštitúcií*, t. j. prečo potrebujeme aj dnes inštitúcie, ktoré vznikli v predminulom storočí a boli založené na princípoch národného školstva, štátneho byrokratizmu či samosprávneho rozhodovania; (6.) *funkcia užitočného umenia v týchto procesoch*, t. j. aká bola rola užitočného umenia pri podpore či potieraní vyššie spomenutých fenoménov. Na sympóziu sa prihlásilo 50 účastníkov, okrem českých (nielen) historikov aj historici z Poľska, Maďarska, Spojeného kráľovstva, Rakúska, Nemecka a zo Slovenska. Jednotlivé príspevky odzneli vo 8 sekciách („Obrozený alebo vymyslený“, „Národ bez šľachty“, „Živé a prežité: správa, samospráva, liberalizmus“, „Nesmriteľní hrdinovia krásnych umení“, „Mýty a identita“, „Dedičstvo predminulého storočia: panovníci a naši veľkí muži“, „Zmeny odvekého údely“, „My o cudzine a cudzina o nás“).

Väčšina prednesených referátov bola veľmi zaujímavá a inšpiratívna a každý bol uzavretý viac alebo menej rozsiahlou a zväčša skutočne fundovanou diskusiou (v podstate časovo neohraničenou). Spomedzi množstva prednášajúcich a referátov napr. uvedieme nasledujúce: **Miroslav Hroch** (Fakulta humanitných štúdií UK, Praha) – *Koniec historizmu?*, **Jiří Štaif** (Ústav hospodárskych a sociálnych dejín, Filozofická fakulta UK, Praha) – *Symbolické znaky českej národnej elity v dlhom 19. storočí*, **Milan Hlavačka** (Historický ústav AV ČR, Ústav českých dejín, Filozofická fakulta UK, Praha) – *Občianska spoločnosť pred súdom*, **Jan Randák** (Ústav českých dejín, Filozofická fakulta UK, Praha) – *O národných príbehoch*, **Petr Pabian** (Centrum pro studium vysokého školství, Praha) – *Vítazstvo liberalizmu v českej historiografii: antiklerikalizmus a katolicizmus 19. storočia v súčasnom českom dejepisectve*, **Pavla Vošahlíková** (Historický ústav AV, Praha) – *Štát a národ očami úradníka*, **Marie Macková** (Katedra historických vied, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice) – *Zmeny druhého života štátneho úradníka*, **Jiří Hanuš** (Historický ústav, Filozofická fakulta MU, Brno) – *Prečo sa nám páči Jane Austenová?*, **Eva Kalivodová**

(Ústav translátologie, Filozofická fakulta UK, Praha) – *Zápečníctvo a český liberalizmus? Ako sa „Chalípká strýčka Toma“ stala v Čechách detskou literatúrou*, **Martin Kovář** (Ústav svetových dejín, Filozofická fakulta UK, Praha) – „Kadial' chodil Jack?“ *Reflexia „viktoriánskeho mýtu“ o Jackovi Rozparovačovi v dnešnom Anglicku*, **Jaroslav Soukup** (Ústav svetových dejín, Filozofická fakulta UK, Praha) – *Realita verzus fikcia. Velké indické povstanie na stránkach anglickej krásnej literatúry*, **Petr Čornej** (Literární akademie Josefa Škvoreckého, Praha) – *Zrodenie husitského mýtu: zmena optiky*, **Stefan Zwicker** (Historisches Seminar, Abteilung für Osteuropäische Geschichte, Johannes Gutenberg-Universität, Mainz) – „Národ sa rozdvajil na dve strany“ – *šport a pestovanie/vytváranie národných, regionálnych a klubových kolektívnych identít*, **Robert Kiss Szemán** (ELTE Budapest) – *Velký kreátor – Ján Kollár Grundlage VI*, **Dagmar Blümlová** (Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice) – *Václav Tille a mýtus „prastarého ľudového podania“*, **Antonie Doležalová** (Katedra institucionální ekonomie VŠE, Praha) – *Mýtus o národnom záujme*, **Veronika Sušová** (Fakulta humanitních studií UK, Praha) – „František Jozef v nás“ / *Videnie politickej autority ako stredoEurópsky kultúrny vzorec*, **Karel Šima** (Fakulta humanitních studií UK, Praha) – „Naši veľkí muži“ a *my. Národné reprezentácie medzi občianskou spoločnosťou 19. storočia a dneška*, **Milena Lenderová** (Katedra historických vied, Filozofická fakulta UPCE, Pardubice) – *Model materstva: životodarný stereotyp*, **Magdalena Pokorná** (Katedra historických vied, Filozofická fakulta UPCE, Pardubice) – *Inštitúcia manželstva v 19. storočí. Ideál – realita – rozvrat (na príklade Boženy a Jozefa Němcovcov)*, **František Šístek** (Historický ústav AV ČR, Praha) – *Divý Balkán, slovanský Juh, brána Orientu. Korene a zmeny konceptualizácie juhovýchodnej Európy v českej spoločnosti 19.-21. storočia*.

Sympózia sa aktívne zúčastnili dvaja Slováci: **Eubomír Labaj** (FF UK, Bratislava) a **Miroslav Kmet'** (Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica). Prvý vystúpil s témou *Národné povedomie: historiografický koncept jedného historika*, druhý predniesol referát s názvom „*Ponachodené súvislosti*“. *Mýtografia a stereotypy v kultúrnych prejavoch južnodolnozemsých Slovákov*. Oba príspevky spája problematika dejín slovenského dejepisectva, vytvárania a „fungovania“ mýtov a stereotypov cez texty, v prvom prípade išlo o historika Júliusa Botta, v druhom o istú reflexiu prác a názorov slovenských regionálnych historikov a iných publikačne činných intelektuálov v 19. storočí v oblasti tzv. južnej Dolnej zeme.

Iste pre každého účastníka sympózia boli v referátoch a v následných diskusiách alebo počas prestávok mnohé zmienené fakty, interpretácie, hypotézy, názory veľmi zaujímavé, preto nepochybne bude očakávaný a priaznivo prijatý aj pripravovaný zborník z tohto podujatia.

Miroslav Kmet'
(kmet@fhv.umb.sk)

Slovenská republika (1939-1945) očami mladých historikov VI. v Prešove (2007)

Po troch trnavských a dvoch banskobystričských konferenciách sa v aprílových dňoch roku 2007 uskutočnilo v poradí šieste vedecké podujatie známe pod názvom Slovenská republika (1939-1945) očami mladých historikov. Hostujúcim mestom tohtoročného stretnutia mladej generácie vedeckých, vedecko-pedagogických pracovníkov, ako aj doktorandov, sa stala metropola Šariša – Prešov. Organizátori – Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Štátny archív v Prešove, pobočka Svidník, Ústav regionálnych a národnostných štúdií Prešovskej univerzity v Prešove a Slovenská historická spoločnosť pri SAV v Bratislave, zvolili tentoraz za názov trojdňovej konferencie „Slovenská republika medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami“, sledujúc týmto zámer pokryť vedeckými poznatkami práve tento zaujímavý a súčasne problematický a malo preskúmaný úsek slovenských národných dejín. Ako to už v ostatných rokoch býva zvykom, o podujatie prejavili záujem slovenskí historici mladšej generácie z viacerých historických pracovísk na Slovensku a ich kolegovia z blízkeho zahraničia.

Po slávnostnom otvorení konferencie (24. apríla 2007) sa začalo pracovné rokovanie v prvom tematickom bloku s názvom „Formovanie politického systému a režimu prvej Slovenskej republiky“. S úvodným referátom *Slovenská republika medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami* vystúpil hlavný organizátor podujatia Martin Pekár (Inštitút histórie FF Prešovskej univerzity v Prešove), v ktorom načrtnol hlavné problémové oblasti prvej periódy existencie Slovenskej republiky (1939-1940). Po ňom boli prednesené referáty *Ústavné provizórium. (Politický systém na Slovensku od vzniku štátu do prijatia ústavy)* Ondreja Podolca (Historický ústav SAV, Bratislava) a *Ústredňa štátnej bezpečnosti od svojho vzniku po Salzburg* Mateja Medveckého (Ústav pamäti národa, Bratislava). Medzitým zazneli aj koreferáty (doplňujúce, respektíve rozširujúce jednotlivé problematiky). Jana Šišjaková (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice) prezentovala udalosť *14. marca 1939 v dobovej tlači*, Stanislav Dragúň (Katedra všeobecných dejín FF UK, Bratislava) sa zameral na *Vládne nariadenie o politických zbohatlíkoch a jeho realizáciu v praxi*, Martin Macko (HÚ SAV, Bratislava) ozrejmil tému *Zbierka na zlatý poklad Slovenskej republiky a pôžička hospodárskej obrody Slovenska ako prostriedku prorežimnej mobilizácie obyvateľstva*, Róbert Arpáš (HÚ SAV, pobočka Banská Bystrica) prezentoval *Metamorfózy vzťahu komunistov k Slovenskému štátu*, a Dagmár Kuzmová (Inštitút histórie FF PU v Prešove) predniesla koreferát s názvom „*Tiso sa nepamätá na 14. marec*“. *Pravda a Čas o výpovediach pred Národným súdom*.

Po diskusii a prestávke podujatie pokračovalo ďalšími prednesenými príspevkami, ktoré sa v popoludňajších hodinách zamerali na národnostné aspekty Slovenskej republiky. *Pozíciu Karmasimovej Deutsche Partei vo vnútropolitickej kríze na jar a v lete 1940* prezentoval Michal Schvarc (SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Bratislava) a *Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1939-1940* charakterizoval Martin Hetényi (Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda pri UKF, Nitra). Peter Borza (Gréckokatolícke biskupstvo v Prešove) sa zameral na *Konflikt prešovského biskupa P. P. Gojdiča OSBM s režimom Slovenskej republiky v rokoch 1939-1940* a nasledujúce dva koreferáty – Jaroslava Coraniča (Katedra cirkevných dejín GTP PU v Prešove) *Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Slovenskej republike v rokoch 1939-1940* a Petra Kovaľa (Inštitút histórie FF PU v Prešove) *Otázka slovensko-rusínskych etnických hraníc v čase formovania slovenskej štátnosti* – detailnejšie poukazovali na situáciu gréckokatolíkov a Rusínov na východnom Slovensku v sledovanom období. Neobišla sa ani dôležitá židovská otázka tejto periódy. Na *Rast antisemitizmu v prvých rokoch existencie slovenského štátu* poukázal vo svojom referáte hosť konferencie Milan Olejník (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice) a na problematiku *Zbavovania ľudských a občianskych práv židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939-1940* upozornil vo svojom vystúpení Marián Karcol (Katedra histórie FHV UMB, Banská Bystrica). Prvý deň rokovania ukončila pomerne zaujímavá diskusia k nastoleným problé-

mom.

Druhý deň konferencie (25. apríla 2007) sa zamerl v ďalšom tematickom bloku na problematiku „Armády 1. Slovenskej republiky, Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže“. Situáciu v slovenskej armáde a jej účasť vo vojenských konfliktoch so susednými štátmi v rokoch 1939-1940 prezentovali Igor Baka v referáte *Slovenská armáda od marca 1939 do októbra 1940* a hosť konferencie František Cséfalvay (obidvaja Vojenský historický ústav, Bratislava) v referáte *Maďarsko-slovenský ozbrojený konflikt v marci 1939*. Nasledujúce vystúpenie Martina Lacka (Katedra histórie FF UCM, Trnava) s príspevkom *Odras vzniku Slovenského štátu vo vojenských kronikách* a Pavla Mičianika (Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici) – *Úloha armády pri zrode slovenskej štátnosti (obrana proti maďarskej agresii)*, rozšírili nastolenú problematiku. Rovnako vojenským aspektom sa venoval Mateusz Gniazdowski (Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa) v referáte *Slovenské ťaženie proti Poľsku v roku 1939 v polskej historiografii*. Peter Jašek (Katedra histórie FF Trnavskej univerzity, Trnava) prezentoval *Slovenskú armádu po ťažení proti Poľsku* a Michal Šmigel' (Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici) poukázal na ukrajinský diverzný oddiel útočiaci spolu s nemeckými a slovenskými silami na Poľsko v koreferáte *Ukrajinský legión R. Suška. Útok zo Slovenska na Poľsko (1939)*.

Vlastné bádania k problematike Hlinkovej gardy prezentovali Peter Sokolovič (Katedra histórie FF TU, Trnava) v príspevku *Vzostup a pád Hlinkovej gardy na pozadí pomoci vláde pri konsolidácii režimu vo svetle vládných nariadení*, Marian Uhrin (Múzeum SNP, Banská Bystrica) v koreferáte *Výzbroj Hlinkovej gardy v marci 1939* a Karol Janas (Katedra verejnej správy FSEV Trenčianskej univerzity A. Dubčeka, Trenčín) – *Hlinkova garda na Trenčiansku v rokoch 1939-1940*. S referátom *Hlinkova mládež do leta 1940* sa toho dňa ako posledný prezentoval Vojtech Kárpáty (Inštitút histórie FF PU v Prešove).

Po zaujímavej a plodnej diskusii v popoludňajších hodinách druhého dňa konferencie aktívni účastníci využili ponuku organizátorov a zúčastnili sa krátkej exkurzie po severovýchodnom Slovensku. Navštívili pamätné miesta bojov v Duklianskom priesmyku a prezreli si expozíciu Vojenského historického múzea vo Svidníku.

V treťom dni konferencie (26. apríla 2007) v rámci tematického bloku „Vybrané zahraničnopolitické aspekty vzniku 1. Slovenskej republiky“ Jana Tulkisová (Katedra všeobecných dejín FF UK, Bratislava) predniesla príspevok *Činnosť Nemeckej vojenskej komisie na Slovensku a ohraničenie ochrannej zóny*. Po nej nasledoval Pavel Suk (Manětín, ČR), ktorý predostrel vlastný výskum v prejave s názvom *Prezident Emil Hácha a Slovensko v dobe 9. – 14. marca 1939. Na slovensko-poľské vzťahy na severnom pohraničí v období od Mníchova (1938) po inkorporáciu zabratých území v roku 1939* poukázal vo svojom vystúpení Martin Garek (Katedra histórie FF TU, Trnava).

Posledný tematický blok pod názvom „Hospodárskych dejín Slovenska“ otvoril referát hosťa konferencie Ľudovíta Hallona (HÚ SAV, Bratislava), v ktorom charakterizoval *Zásahy štátu do peňažníctva Slovenska v rokoch 1939-1940*. K problematike *Úverných družstiev v Prešove v rokoch 1939 – 1940* sa vyjadril vo svojom koreferáte Patrik Derfiňák (Inštitút histórie FF PU v Prešove). Posledný príspevok dňa a celej konferencie predniesol Peter Mičko (Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici) na tému *Transfer miezd slovenských robotníkov z Nemecka na Slovensko v rokoch 1939-1940*.

V záverečnej diskusii účastníci konferencie zhodnotili jej priebeh a predovšetkým nastolené otázky a organizátori poďakovali účastníkom za zaujímavé, prínosné a vecne bohaté príspevky. Je potrebné dať organizátorom za pravdu, že takéto vedecké podujatie za účasti mladých historikov má svoj zmysel a citeľne prispieva k celkovému zhodnoteniu tohto úseku národných dejín slovenskou historiografiou. Šiesta konferencia mladých historikov tak bezpochyby splnila svoju funkciu a poslanie. Zostáva len očakávať vydanie zborníka z podujatia, ktorý, ako avizovali organizátori, by

do konca roku 2007 mohol uzrieť svet, a tešiť sa na ďalšie – v poradí siedme podujatie, ktoré by sa v budúcom roku malo uskutočniť v Bratislave.

Poďakovania si zvlášť zaslúžia hlavní organizátori konferencie Martin Pekár z Inštitútu histórie FF Prešovskej univerzity v Prešove a Richard Pavlovič, riaditeľ svidníckej pobočky Štátneho archívu v Prešove, a to predovšetkým za príjemnú atmosféru a bezchybný priebeh tejto akcie, ktorú dokázali zabezpečiť a zorganizovať s vynaložením rozhodne nemalých síl.

Michal Šmigel'
(smigel@fhv.umb.sk)

Netradičné pramene pre výskum sociálnych dejín a „mikrodejín“ (možnosti a úskalia využitia)

Metodologický seminár – workshop s uvedeným názvom sa uskutočnil 5. decembra 2007 v priestoroch Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Podujatie usporiadal Historický ústav Slovenskej akadémie vied, pobočka Banská Bystrica v spolupráci s Katedrou histórie FHV UMB v rámci riešenia spoločného grantového projektu *Rodina vo vojne a po vojne: sociálne podhubie radikalizmu a extrémizmu na Slovensku v súvislosti s dvoma svetovými vojnami v 20. storočí*.

Program seminára otvorila vedúca projektu Xénia Šuchová z Historického ústavu SAV v Banskej Bystrici. V úvodnom slove načrtla pracovný program stretnutia a zároveň bližšie predstavila realizovaný projekt. Ten nadväzuje na úspešne ukončenú grantovú úlohu *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918-1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou*, ktorú však tematicky prehľbuje a rozširuje o sociálne hľadisko.

Prvý blok referátov, zameraný prevažne na metodologické a metodické otázky spojené s výskumom danej problematiky, patril pracovníkom Historického ústavu SAV v Bratislave. Ako prvá vystúpila Natália Veselská s príspevkom *Ego-dokumenty a oral history ako prameň výskumu dejín každodennosti a sociálnych dejín*, v ktorom sa okrem metodológie zaoberala aj názvosloviím korešpondujúcim s témou referátu. Na pramene k dejinám každodennosti sa zamerala aj Gabriela Dudeková. Predmetom jej záujmu sa stala poľná pošta z prvej svetovej vojny. Na záver prvého bloku odznel príspevok Juraja Benku *Návrat frontových vojakov a vojnových zajatcov domov po prvej svetovej vojne – očakávania, konfrontácia s realitou, problémy s adaptáciou a prejavy revolty 1918-1923*.

Xénia Šuchová, zamerajúc sa na reflexiu zmeny postoja obyvateľstva k autoritám ako dôsledku vojny v beletristických prácach slovenských autorov, otvorila druhý blok referátov. Ďalší účastník seminára, interný doktorand Katedry histórie FHV UMB František Neupauer, sa prezentoval referátom *Slovenskí vysokoškooláci v Prahe a Krakove v korešpondencii* z medzivojnového obdobia, pričom poukázal aj na etický aspekt práce s prameňmi osobnej proveniencie. Korešpondencia figurovala v úlohe prameňa aj v záverečnom príspevku druhého bloku, v ktorom Peter Mičko z Ústavu pre vedu a výskum FHV UMB priblížil špecifiká pobytu slovenských robotníkov v „Tretej ríši“.

V úvode tretej časti sa ujal slova Michal Šmigel' z Katedry histórie FHV UMB, ktorý sa pokúsil vyvrátiť niektoré mýty spojené s vraždami Židov a komunistov na severovýchodnom Slovensku v novembri a decembri 1945. Témou posledného referátu seminára bola problematika mediálnej propagandy v čase studenej vojny v podaní Maríny Zavackej z Historického ústavu SAV v Bratislave.

Po krátkej prestávke nasledovala prezentácia dokumentárneho filmu *Moja teta Timrava* za účasti jeho tvorcov (režisérka Katarína Kočalková, producent Košť'a). Dokument zobrazuje spisovateľku predovšetkým ako človeka, a to prostredníctvom spomienok jej 93-ročnej netere a ďalších žijúcich pamätníkov.

Program pracovnej časti zavŕšila generálna diskusia a vystúpenie dekana Fakulty humanitných vied UMB Vladimíra Varinského, ktorý zhodnotil výsledky podujatia. Nasledovala spoločná večera a po nej neformálne stretnutie riešiteľských tímov a účastníkov seminára na pôde dekanátu Fakulty humanitných vied UMB.

Jednotlivé príspevky zo seminára budú publikované v aktuálnom čísle internetového časopisu Forum Historiae (<http://www.forumhistoriae.sk>).

Marián Karcol
(karcol@fhv.umb.sk)

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedajú ich autori.

Názov: Acta historica Neosoliensia 10/2007
Zostavovatelia: PhDr. Rastislav Kožiak, PhD.
Mgr. Imrich Nagy, PhD.
Náklad: 150 ks
Rozsah: 434 s.
Vydanie: prvé
Formát: B5
Vydavateľ: Katedra histórie, Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica
Rok vydania: 2007

Pre Katedru histórie Fakulty humanitných vied UMB, Banská Bystrica vydalo vydavateľstvo
UNIVERSUM, Javorinská 26, 080 01 Prešov (www.universum-eu.sk)

ISSN 1336-9148